

**TRABZON ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TÜRKÇE EĞİTİMİ ANABİLİM DALI**

**ORTAOKUL TÜRKÇE DERS KİTAPLARINDAKİ ÇEVİRİ
METİNLERİN ZİHNİYET YANSIMALARI BAKIMINDAN
İNCELENMESİ (1923-2015)**

DOKTORA TEZİ

Emine Damla TURAN

TRABZON

Eylül, 2021

**TRABZON ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TÜRKÇE EĞİTİMİ ANABİLİM DALI**

**ORTAOKUL TÜRKÇE DERS KİTAPLARINDAKİ ÇEVİRİ
METİNLERİN ZİHNİYET YANSIMALARI BAKIMINDAN
İNCELENMESİ (1923-2015)**

Emine Damla TURAN

ORCID: 0000-0001-6184-6497

**Trabzon Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü'nce
Doktora Unvanı Verilmesi İçin Kabul Edilen Tezdir**

Tezin Danışmanı

Prof. Dr. N. Nazan BEKİROĞLU

ORCID: 0000-0001-7067-6215

TRABZON

Eylül, 2021

Trabzon Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürlüğü'ne

Bu çalışma jürimiz tarafından Türkçe Eğitimi Anabilim Dalında DOKTORA tezi olarak kabul edilmiştir. 07 / 09 / 2021

Tez Danışmanı : Prof. Dr. N. Nazan BEKİROĞLU

Üye : Prof. Dr. Keziban TEKŞAN

Üye : Prof. Dr. Musa ÇİFCİ

Üye : Prof. Dr. Suat UNGAN

Üye : Prof. Dr. Tolga ERDOĞAN

Onay

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Hakan Şevki AYVACI
Enstitü Müdürü V.

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Tezimin içerdiki yenilik ve sonuçları başka bir yerden almadığımı; çalışmamın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada kullanılan her türlü kaynağı eksiksiz atf yaptığımı ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi, ayrıca bu çalışmanın Trabzon Üniversitesi tarafından kullanılan “bilimsel intihal tespit programı”yla tarandığını ve hiçbir şekilde “intihal içermediğini” beyan ederim. Herhangi bir zamanda aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonuca razı olduğumu bildiririm.

Emine Damla TURAN

07/09/2021

ÖN SÖZ

Ortaokul Türkçe ders kitaplarındaki çeviri metinler ve zihniyet yansımaları ile ilgili olan bu araştırmanın bütün aşamalarında benden yardımını esirgemeyen, bana her konuda yol gösteren, görüşleri ile ufkumu açan, birlikte çalışırken kendimizi bazen İskenderiye Kütüphanesi'nde bazen Beytül-Hikme'de hissettiğimiz sevgili danışman hocam sayın Prof. Dr. Nazan BEKİROĞLU'na sonsuz teşekkürler ediyor ve şükranlarımı sunuyorum. Tez izleme komitemde bulunarak çalışmama değerli katkılar sağlayan sayın hocalarım Prof. Dr. Suat UNGAN ve Prof. Dr. Tolga ERDOĞAN'a, ayrıca desteğini hiçbir zaman esirgemeyen ve her daim yol gösteren Prof. Dr. Erhan DURUKAN'a; sahip oldukları ortaokul Türkçe ders kitaplarını paylaşan Doç. Dr. Mehmet ALVER ve Öğr. Gör. Şenol SANCAK'a; araştırma süreci boyunca beni her zaman dinleyen, destekleyen, benimle deneyimlerini paylaşan, bu süreçte beraber yol aldığım arkadaşlarım Dr. Öğrt. Üyesi Nilüfer SERİN, Dr. Elif KURT, Dr. Öğrt. Üyesi Taha Yasir CEVHER ve Öğr. Gör. Nazmi ARSLAN'a; yetişmemde emeği olan adını sayamadığım bütün hocalarıma; moral ve destekleriyle daima yanımda olan arkadaşlarıma; en önemlisi sevgi ve desteklerini her zaman hissettiğim, bu aşamaya gelmemde çok büyük emekleri olan, tez sürecinde sürekli fikir alışverişi yaptığım, enerjisinden güç aldığım sevgili eşim M. Volkan TURAN'a; hem tecrübeleri hem de eğitimci kişilikleri ile her an yanımda olan ve aynı zamanda ilk öğretmenlerim olan annem Ayfer KOCATÜRK ile babam Mehmet KOCATÜRK'E; moral kaynaklarım, en büyük destekçilerim kardeşlerim Anıl KOCATÜRK ile Tuğçe KOCATÜRK'e ve bu süreçte en büyük fedakârlığı yapan oğlum Aksel TURAN'a çok teşekkür ederim.

Eylül, 2021

Emine Damla TURAN

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	iv
İÇİNDEKİLER	v
ÖZET.....	xv
ABSTRACT	xvi
TABLolar LİSTESİ.....	ix
GRAFİKLER LİSTESİ	xxii
KISALTMALAR LİSTESİ	xxiv
1. GİRİŞ	1
1. 1. Araştırmanın Amacı	1
1. 2. Araştırmanın Gerekçesi ve Önemi	2
1. 3. Araştırmanın Sınırlılıkları	3
1. 4. Araştırmanın Varsayımları	3
1. 5. Tanımlar	3
2. LİTERATÜR TARAMASI	6
2. 1. Araştırmanın Kuramsal Çerçevesi	6
2. 1. 1. Bir Zihniyet Yansıma Alanı Olarak Çevirinin Tarihi	7
2. 1. 1. 1. Batı Çeviri Tarihi	9
2. 1. 1. 1. 1. Arkaik Dönem	9
2. 1. 1. 1. 2. Antik Yunan Dönemi	11
2. 1. 1. 1. 3. Helenistik Dönem	12
2. 1. 1. 1. 4. Roma Dönemi	16
2. 1. 1. 1. 5. Geç Antik Çağ - Hristiyan Roma	21
2. 1. 1. 1. 6. Orta Çağ	24
2. 1. 1. 1. 7. Rönesans	30
2. 1. 1. 1. 8. Reform	33
2. 1. 1. 1. 9. 17. Yüzyıl (Rasyonalizm ve Klasizm)	35
2. 1. 1. 1. 10. 18. Yüzyıl (Aydınlanma)	36
2. 1. 1. 1. 11. 19. Yüzyılın İlk Yarı (İdealizm ve Romantizm)	39
2. 1. 1. 1. 12. 19. Yüzyılın İkinci Yarı (Pozitivizm ve Realizm)	41
2. 1. 1. 1. 13. 20. ve 21. Yüzyıl	44
2. 1. 1. 1. 14. Genel Değerlendirme	45

2. 1. 1. 2. Yunancadan Arapçaya Çeviri Hareketi	46
2. 1. 1. 2. 1. Emevîler Dönemi	46
2. 1. 1. 2. 2. Abbâsîler Dönemi (Büyük Çeviri Hareketi)	48
2. 1. 1. 2. 2. 1. Mansûr Dönemi	52
2. 1. 1. 2. 2. 2. Mehdî Dönemi	53
2. 1. 1. 2. 2. 3. Harûnürreşîd Dönemi	53
2. 1. 1. 2. 2. 4. Memun Dönemi ve Beytû'l-Hikme	54
2. 1. 1. 2. 3. Genel Değerlendirme	56
2. 1. 1. 3. Türkiye’de Çeviri Tarihi	59
2. 1. 1. 3. 1. Tanzimat Dönemi	59
2. 1. 1. 3. 2. II. Abdülhamit Dönemi	74
2. 1. 1. 3. 3. II. Meşrutiyet ve Mütareke Dönemi	79
2. 1. 1. 3. 3. 1. II. Meşrutiyet Dönemi Tercüme Kurumları	79
2. 1. 1. 3. 4. Cumhuriyet Devri (1923-1950)	84
2. 1. 1. 3. 4. 1. BMM ve Cumhuriyet Dönemi Çeviri Etkinlikleri	84
2. 1. 1. 3. 4. 1. 1. Tercüme Bürosu	86
2. 1. 1. 3. 5. Çok Partili Dönem - DP İktidarı (1950-1960)	91
2. 1. 1. 3. 6. 1960 sonrası ve Sol Zihniyetin Çeviri Kaynakları	92
2. 1. 1. 3. 7. Genel Değerlendirme	93
2. 1. 2. Osmanlı Modernleşmesi / Cumhuriyet Batılılaşması	94
2. 1. 2. 1. Düşünce Alanı	94
2. 1. 2. 1. 1. Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Kadar Düşünce Dünyası	95
2. 1. 2. 1. 1. 1. Tanzimat Dönemi	95
2. 1. 2. 1. 1. 2. II. Abdülhamit Dönemi (1908’e Kadar)	101
2. 1. 2. 1. 1. 2. 1. Jön Türk Hareketi	102
2. 1. 2. 1. 1. 2. 2. Osmanlıcılık (1908’e Kadar)	103
2. 1. 2. 1. 1. 2. 3. Batıcılık (1908’e Kadar)	104
2. 1. 2. 1. 1. 2. 4. Pozitivizm	105
2. 1. 2. 1. 1. 2. 5. Materyalizm	108
2. 1. 2. 1. 1. 2. 6. İslamcılık (1908’e Kadar)	109
2. 1. 2. 1. 1. 2. 7. Sembolizm (Simgecilik)	110
2. 1. 2. 1. 1. 3. II. Meşrutiyet Dönemi	110
2. 1. 2. 1. 1. 3. 1. Batıcılık	111
2. 1. 2. 1. 1. 3. 1. 1. Pozitivizm	112
2. 1. 2. 1. 1. 3. 1. 2. Materyalizm	113
2. 1. 2. 1. 1. 3. 1. 3. Batıcılığa Eleştiriler	114

2. 1. 2. 1. 1. 3. 2. İslamcılık	115
2. 1. 2. 1. 1. 3. 2. 1. İslamcılığa Eleştiriler-Dinde Reform Tartışmaları	115
2. 1. 2. 1. 1. 3. 3. Türkçülük	117
2. 1. 2. 1. 1. 3. 3. 1. Türkçülüğe Eleştiriler	119
2. 1. 2. 1. 1. 4. Mütareke Dönemi	120
2. 1. 2. 1. 1. 4. 1. Bergsonizm	120
2. 1. 2. 1. 1. 5. Genel Değerlendirme	121
2. 1. 2. 1. 2. Cumhuriyet Dönemi'nde Düşünce Dünyası	125
2. 1. 2. 1. 2. 1. 1923-1938 Dönemi	126
2. 1. 2. 1. 2. 1. 1. Atatürk İlke ve İnkılapları	128
2. 1. 2. 1. 2. 1. 2. Kadro Hareketi	132
2. 1. 2. 1. 2. 2. 1938-1950 Dönemi	132
2. 1. 2. 1. 2. 2. 1. Batıcılık	132
2. 1. 2. 1. 2. 2. 2. İslamcılık	135
2. 1. 2. 1. 2. 2. 3. Türkçülük	136
2. 1. 2. 1. 2. 2. 4. Anadoluçuluk	136
2. 1. 2. 1. 2. 3. 1950-1960 Dönemi	137
2. 1. 2. 1. 2. 4. 1960-1980 Dönemi	138
2. 1. 2. 1. 2. 4. 1. Sol Akımların Yükselişi	139
2. 1. 2. 1. 2. 4. 2. Çevrecilik (Tabiatçılık)	143
2. 1. 2. 1. 2. 5. 1980-2002 Dönemi	144
2. 1. 2. 1. 2. 5. 1. 1980 Darbesi, Turgut Özal	144
2. 1. 2. 1. 2. 5. 2. 1990'lar (Koalisyonlar Dönemi)	146
2. 1. 2. 1. 2. 5. 3. Millî Görüş Hareketi	146
2. 1. 2. 1. 2. 5. 4. 28 Şubat Süreci	147
2. 1. 2. 1. 2. 5. 5. Gelenekçilik	148
2. 1. 2. 1. 2. 6. 2002-2015 Dönemi	149
2. 1. 2. 1. 2. 6. 1. AK Parti	149
2. 1. 2. 1. 2. 6. 2. Görecilik (Görecelik, Rölativizm)	150
2. 1. 2. 1. 2. 6. 3. Modernizm	150
2. 1. 2. 1. 2. 6. 4. Globalizm (Küreselleşme / Küreselleşmecilik)	151
2. 1. 2. 1. 2. 7. Genel Değerlendirme.....	152
2. 1. 2. 2. Dil Alanı	154
2. 1. 2. 2. 1. Tanzimat Dönemi	154
2. 1. 2. 2. 2. II. Abdülhamit Dönemi	159
2. 1. 2. 2. 3. II. Meşrutiyet Dönemi	160

2. 1. 2. 2. 4. Cumhuriyet Dönemi	161
2. 1. 2. 2. 5. Genel Değerlendirme	162
2. 1. 2. 3. Edebiyat Alanı	163
2. 1. 2. 3. 1. Tanzimat Dönemi	163
2. 1. 2. 3. 2. II. Abdülhamit Dönemi	166
2. 1. 2. 3. 3. II. Meşrutiyet Dönemi	173
2. 1. 2. 3. 4. Cumhuriyet Dönemi	177
2. 1. 2. 3. 5. Genel Değerlendirme	190
2. 1. 3. Zihniyet Değişimleri ve Eğitim İlişkisi	192
2. 1. 3. 1. Tanzimat Dönemi	195
2. 1. 3. 1. 1. Sultan Abdülmecit ve 1847 Talimatı	197
2. 1. 3. 1. 2. Usûl-i Cedid Hareketi	198
2. 1. 3. 1. 3. Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye (1860)	199
2. 1. 3. 1. 4. Maarif-i Umumiye Nizamnamesi (1869)	199
2. 1. 3. 1. 5. Dârülfünun'un Açılması (1863 / 1870)	200
2. 1. 3. 2. II. Abdülhamit Dönemi	207
2. 1. 3. 3. II. Meşrutiyet Dönemi	216
2. 1. 3. 3. 1. Millî Terbiye Tartışmaları	218
2. 1. 3. 3. 2. Tûba Ağacı Nazariyesi	219
2. 1. 3. 4. Mütareke Dönemi	226
2. 1. 3. 4. 1. Maarif Kongresi (1921)	226
2. 1. 3. 5. Cumhuriyet Dönemi	227
2. 1. 3. 5. 1. 1923-1938 Dönemi	228
2. 1. 3. 5. 1. 1. Eğitimin Resmî Temel Amaçları ve İlkeleri	231
2. 1. 3. 5. 1. 2. Atatürk Döneminde Eğitimcilik	232
2. 1. 3. 5. 1. 2. 1. İdealist Eğitimcilik	232
2. 1. 3. 5. 1. 2. 2. Pragmatist Eğitimcilik	233
2. 1. 3. 5. 1. 3. Fikirleri ile Öne Çıkan Eğitimciler	234
2. 1. 3. 5. 2. 1938-1950 Dönemi	235
2. 1. 3. 5. 2. 1. Köy Enstitüleri	236
2. 1. 3. 5. 2. 2. Eğitim Şûraları	237
2. 1. 3. 5. 2. 3. Fikirleri ile Öne Çıkan Eğitimciler	238
2. 1. 3. 5. 3. 1950-1960 Dönemi	240
2. 1. 3. 5. 3. 1. Eğitim Şûraları.....	242
2. 1. 3. 5. 4. 1960-1980 Dönemi	242
2. 1. 3. 5. 4. 1. Eğitim Şûraları	242

2. 1. 3. 5. 4. 2. 1973 Tarihli Millî Eğitim Temel Kanunu	243
2. 1. 3. 5. 5. 1980-2002 Dönemi	244
2. 1. 3. 5. 5. 1. 1980'den Turgut Özal'a Kadar	244
2. 1. 3. 5. 5. 2. Turgut Özal Dönemi	244
2. 1. 3. 5. 5. 3. 28 Şubat Süreci ve İmam Hatip Okulları	246
2. 1. 3. 5. 5. 4. Eğitim Şûraları	248
2. 1. 3. 5. 6. 2002-2015 Dönemi	249
2. 1. 3. 5. 6. 1. Eğitim Şûraları	250
2. 1. 3. 5. 7. Genel Değerlendirme	250
2. 1. 4. Zihniyet Değişimleri ve Ders Kitabı	253
2. 1. 4. 1. Ders Kitabı.....	253
2. 1. 4. 2. Cumhuriyet Döneminde Ders Kitapları	254
2. 1. 4. 3. Ders Kitapları ve Zihniyet İlişkisi	256
2. 1. 4. 4. Genel Değerlendirme	259
2. 2. Literatür Taramasının Sonucu	260
3. YÖNTEM	265
3. 1. Araştırma Modeli	265
3. 2. Araştırma Grubu	266
3. 3. Verilerin Toplanması	268
3. 3. 1. Veri Toplama Araçları / Teknikleri	268
3. 3. 2. Veri Toplama Süreci	269
3. 4. Verilerin Analizi	269
4. BULGULAR VE TARTIŞMA	271
4. 1. 1923-1938 Dönemi Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Çeviri Metinler ile İlgili Bulgular	271
4. 1. 1. 1923-1938 Dönemi Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Çeviri Metinler ile İlgili Genel Bulgular	271
4. 1. 2. 1923-1938 Dönemi Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Çeviri Metinlerin Kaynak Dilleri ve Edebiyatları ile İlgili Bulgular	273
4. 1. 3. 1923-1938 Dönemi Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Çeviri Metinlerin Yazarları ve Çevirmenleri ile İlgili Bulgular	275
4. 1. 4. 1923-1938 Dönemi Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Çeviri Metinlerin Zihniyet Yansımaları ile İlgili Bulgular	279
4. 1. 4. 1. 1923-1938 Dönemi Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Aydınlanmacılık-Batıcılık Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler	281

4. 1. 4. 2. 1923-1938 Dönemi Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki İdealist ve Pragmatist Eğitimcilik Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler	288
4. 1. 4. 3. 1923-1938 Dönemi Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Milliyetçilik Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler	295
4. 1. 4. 4. 1923-1938 Dönemi Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Romantizm Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler	301
4. 1. 4. 5. 1923-1938 Dönemi Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Çevrecilik (Tabiatçılık) Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler	304
4. 1. 4. 6. 1923-1938 Dönemi Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Modernizm Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler	305
4. 2. 1938-1950 Dönemi Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Çeviri Metinler ile İlgili Bulgular	307
4. 2. 1. 1938-1950 Dönemi Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Çeviri Metinler ile İlgili Genel Bulgular	307
4. 2. 2. 1938-1950 Dönemi Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Çeviri Metinlerin Kaynak Dilleri ve Edebiyatları ile İlgili Bulgular	308
4. 2. 3. 1938-1950 Dönemi Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Çeviri Metinlerin Yazarları ve Çevirmenleri ile İlgili Bulgular	310
4. 2. 4. 1938-1950 Dönemi Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Çeviri Metinlerin Zihniyet Yansımaları ile İlgili Bulgular	312
4. 2. 4. 1. 1938-1950 Dönemi Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Aydınlanmacılık-Batıcılık Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler	314
4. 2. 4. 2. 1938-1950 Dönemi Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki İdealist ve Pragmatist Eğitimcilik Zihniyetlerini Yansıtan Çeviri Metinler	323
4. 2. 4. 3. 1938-1950 Dönemi Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Çevrecilik (Tabiatçılık) Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler	327
4. 2. 4. 4. 1938-1950 Dönemi Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Milliyetçilik Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler	328
4. 2. 4. 5. 1938-1950 Dönemi Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Romantizm Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler	329
4. 3. 1950-1960 Dönemi Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Çeviri Metinler ile İlgili Bulgular	329
4. 3. 1. 1950-1960 Dönemi Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Çeviri Metinler ile İlgili Genel Bulgular	329
4. 3. 2. 1950-1960 Dönemi Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Çeviri Metinlerin Kaynak Dilleri ve Edebiyatları ile İlgili Bulgular	331

4. 3. 3. 1950-1960 Dönemi Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Çeviri Metinlerin Yazarları ve Çevirmenleri ile İlgili Bulgular	332
4. 3. 4. 1950-1960 Dönemi Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Çeviri Metinlerin Zihniyet Yansımaları ile İlgili Bulgular	335
4. 3. 4. 1. 1950-1960 Dönemi Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki İdealist ve Pragmatist Eğitimcilik Zihniyetlerini Yansıtan Çeviri Metinler	336
4. 3. 4. 2. 1950-1960 Dönemi Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Aydınlanmacılık-Batıcılık Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler	340
4. 3. 4. 3. 1950-1960 Dönemi Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Milliyetçilik Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler	344
4. 3. 4. 4. 1950-1960 Dönemi Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Romantizm Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler	346
4. 3. 4. 5. 1950-1960 Dönemi Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Çevrecilik (Tabiatçılık) Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler	347
4. 4. 1960-1980 Dönemi Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Çeviri Metinler ile İlgili Bulgular	348
4. 4. 1. 1960-1980 Dönemi Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Çeviri Metinler ile İlgili Genel Bulgular	348
4. 4. 2. 1960-1980 Dönemi Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Çeviri Metinlerin Kaynak Dilleri ve Edebiyatları ile İlgili Bulgular	349
4. 4. 3. 1960-1980 Dönemi Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Çeviri Metinlerin Yazarları ve Çevirmenleri ile İlgili Bulgular	351
4. 4. 4. 1960-1980 Dönemi Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Çeviri Metinlerin Zihniyet Yansımaları ile İlgili Bulgular	355
4. 4. 4. 1. 1960-1980 Dönemi Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki İdealist ve Pragmatist Eğitimcilik Zihniyetlerini Yansıtan Çeviri Metinler	357
4. 4. 4. 2. 1960-1980 Dönemi Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Aydınlanmacılık- Batıcılık Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler	368
4. 4. 4. 3. 1960-1980 Dönemi Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Milliyetçilik Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler	377
4. 4. 4. 4. 1960-1980 Dönemi Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Çevrecilik (Tabiatçılık) Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler	379
4. 4. 4. 5. 1960-1980 Dönemi Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Romantizm Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler	382
4. 4. 4. 6. 1960-1980 Dönemi Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Atatürkçülük Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler	384

4. 4. 4. 7. 1960-1980 Dönemi Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Sembolizm	
Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler	384
4. 5. 1980-2002 Dönemi Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Çeviri Metinler ile İlgili	
Bulgular	385
4. 5. 1. 1980-2002 Dönemi Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Çeviri Metinler ile	
İlgili Genel Bulgular	385
4. 5. 2. 1980-2002 Dönemi Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Çeviri Metinlerin	
Kaynak Dilleri ve Edebiyatları ile İlgili Bulgular	387
4. 5. 3. 1980-2002 Dönemi Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Çeviri Metinlerin	
Yazarları ve Çevirmenleri ile İlgili Bulgular	389
4. 5. 4. 1980-2002 Dönemi Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Çeviri Metinlerin	
Zihniyet Yansımaları ile İlgili Bulgular	395
4. 5. 4. 1. 1980-2002 Dönemi Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki İdealist ve	
Pragmatist Eğitimcilik Zihniyetlerini Yansıtan Çeviri Metinler	396
4. 5. 4. 2. 1980-2002 Dönemi Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki	
Aydınlanmacılık-Batıcılık Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler	414
4. 5. 4. 3. 1980-2002 Dönemi Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Çevrecilik	
(Tabiatchılık) Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler	427
4. 5. 4. 4. 1980-2002 Dönemi Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Modernizm	
Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler	430
4. 5. 4. 5. 1980-2002 Dönemi Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Gelenekçilik	
Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler	432
4. 5. 4. 6. 1980-2002 Dönemi Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Atatürkçülük	
Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler	434
4. 5. 4. 7. 1980-2002 Dönemi Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Milliyetçilik	
Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler	435
4. 5. 4. 8. 1980-2002 Dönemi Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Romantizm	
Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler	436
4. 5. 4. 9. 1980-2002 Dönemi Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Sembolizm	
Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler	437
4. 5. 4. 10. 1980-2002 Dönemi Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Görecilik	
Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler	438
4. 6. 2002-2015 Dönemi Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Çeviri Metinler ile İlgili	
Bulgular	439
4. 6. 1. 2002-2015 Dönemi Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Çeviri Metinler ile	
İlgili Genel Bulgular	439

4. 6. 2. 2002-2015 Dönemi Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Çeviri Metinlerin Kaynak Dilleri ve Edebiyatları ile İlgili Bulgular	440
4. 6. 3. 2002-2015 Dönemi Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Çeviri Metinlerin Yazarları ve Çevirmenleri ile İlgili Bulgular	442
4. 6. 4. 2002-2015 Dönemi Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Çeviri Metinlerin Zihniyet Yansımaları ile İlgili Bulgular	446
4. 6. 4. 1. 2002-2015 Dönemi Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki İdealist ve Pragmatist Eğitimcilik Zihniyetlerini Yansıtan Çeviri Metinler	447
4. 6. 4. 2. 2002-2015 Dönemi Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Aydınlanmacılık-Batıcılık Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler	455
4. 6. 4. 3. 2002-2015 Dönemi Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Gelenekçilik Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler	460
4. 6. 4. 4. 2002-2015 Dönemi Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Çevrecilik (Tabiatçılık) Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler	461
4. 6. 4. 5. 2002-2015 Dönemi Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Globalizm Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler	462
4. 6. 4. 6. 2002-2015 Dönemi Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Modernizm Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler	462
4. 6. 4. 7. 2002-2015 Dönemi Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Milliyetçilik Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler	463
4. 6. 4. 8. 2002-2015 Dönemi Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Görecilik Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler	463
4. 6. 4. 9. 2002-2015 Dönemi Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Romantizm Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler	464
4. 7. Genel Değerlendirme	465
5. SONUÇLAR ve ÖNERİLER	467
5. 1. Sonuçlar	467
5. 1. 1. Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Çeviri Metinler ile İlgili Genel Sonuçlar	467
5. 1. 2. Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Çeviri Metinlerin Kaynak Dilleri ve Edebiyatları ile İlgili Sonuçlar	470
5. 1. 3. Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Çeviri Metinlerin Yazarları ve Çevirmenleri ile İlgili Sonuçlar	475
5. 1. 4. Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Çeviri Metinlerin Kullanım Sıklığı ile İlgili Sonuçlar	488
5. 1. 5. Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Çeviri Metinlerin Zihniyet Yansımaları ile İlgili Sonuçlar	491

5. 1. 5. 1. Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki İdealist ve Pragmatist Eğitimcilik Zihniyetlerini Yansıtan Çeviri Metinler ile İlgili Sonuçlar.....	493
5. 1. 5. 2. Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Aydınlanmacılık-Batıcılık Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler ile İlgili Sonuçlar.....	496
5. 1. 5. 3. Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Milliyetçilik Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler ile İlgili Sonuçlar.....	500
5. 1. 5. 4. Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Çevrecilik (Tabiatçılık) Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler ile İlgili Sonuçlar	503
5. 1. 5. 5. Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Romantizm Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler ile İlgili Sonuçlar	507
5. 1. 5. 6. Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Modernizm Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler ile İlgili Sonuçlar	509
5. 1. 5. 7. Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Gelenekçilik Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler ile İlgili Sonuçlar	511
5. 1. 5. 8. Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Atatürkçülük Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler ile İlgili Sonuçlar	513
5. 1. 5. 9. Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Sembolizm Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler ile İlgili Sonuçlar	514
5. 1. 5. 10. Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Görecilik Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler ile İlgili Sonuçlar	515
5. 1. 5. 11. Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Globalizm Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler ile İlgili Sonuçlar	517
5. 2. Öneriler	519
5. 2. 1. Araştırma Sonuçlarına Dayalı Öneriler	519
5. 2. 2. İleride Yapılabilecek Araştırmalara Yönelik Öneriler	520
6. KAYNAKLAR	522
7. EKLER.....	550
8. ÖZGEÇMİŞ VE İLETİŞİM BİLGİLERİ	558

ÖZET

Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Çeviri Metinlerin Zihniyet Yansımaları Bakımından İncelenmesi (1923-2015)

Kültürel etkileşimde, fikir alışverişinde çeviri metinlerin etkisi büyüktür. Neticede her çeviri metin, farklı bir dünyadan transfer edilen küçük bir resimdir. Ders kitaplarında bunların hangilerinin yer aldığı, millî eğitimin bu küçük resimleri kendi oluşturmak istediği asıl resimde hangi ölçütler doğrultusunda kullanmak istediğinin de cevabıdır. Ders kitaplarına alınmaya değer görülmüş, genç zihinlerde yer etmesine izin verilmiş çeviri metinler üzerinden hangi zihniyetlerin yansıtıldığı, bu zihniyetlerin belli dönemlerde nasıl değişim gösterdiği önem arz etmektedir. Bütün bunların belirli bir disiplin üzerinden izlenmesi anlamlı sonuç verecektir. Bu bağlamda bu çalışmanın amacı, 1923-2015 yılları arasında ortaokul Türkçe ders kitaplarında yer alan çeviri metinlerin incelenmesi ve değerlendirilmesi üzerinden çıkarılacak bir Türkiye zihniyet haritasına dair yorum yapabilmektir.

Ders kitaplarındaki çeviri metinlerin zihniyet yansımaları açısından incelendiği bu çalışma, betimsel nitelikte nitel bir araştırmadır. Veri toplamak için doküman incelemesi tekniğinin kullanıldığı çalışmanın veri kaynağını 1923-2015 tarihleri arasında okutulan ortaokul Türkçe ders kitapları oluşturmaktadır. Araştırmanın amacı doğrultusunda kitaplar 1923-1938, 1938-1950, 1950-1960, 1960-1980, 1980-2002 ve 2002-2015 olmak üzere 6 döneme ayrılmıştır. Bu dönemlerin belirlenmesinde, büyük siyasal değişikliklerin yaşandığı, hâkim ideolojinin değiştiği tarihler esas alınmıştır.

Araştırmada 1923'ten 2015 yılına kadar kullanılan 226 tane ortaokul Türkçe ders kitabı ve bunlarda yer alan toplam 1164 çeviri metin (mükerrerle birlikte) incelenmiştir. Araştırmada içerik çözümlemesi yöntemi kullanılmıştır. Analiz birimi olarak çeviri metinlerin ele alındığı bu işlem sürecinde, zihniyetlerin belirlenmesinde temel değişkenler olan metinlerin temalarından, konularından ve ana fikirlerinden hareketle zihniyetler belirlenmiş, benzer veriler sınıflandırılarak kategoriler elde edilmiştir. Bu aşamada çeviri metinlerin değerlendirilip yorumlanmasında; dönemin düşünce hareketleri, millî eğitim politikaları, öğretim programları gibi unsurlar göz önünde bulundurulmuştur.

Sonuç olarak çeviri metinlerde dönemler arasında nitelik ve nicelik olarak değişimler olduğu; yazar, tema, konu ve yansıtılan zihniyetler bakımından farklılaşmalar yaşandığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ortaokul Türkçe Ders Kitabı, Çeviri, Çeviri Metin, Zihniyet Yansımaları.

ABSTRACT

Examining the Translated Texts in Middle School Turkish Textbooks in Terms of Mental Reflections (1923-2015)

Translated texts have a great influence on cultural interaction and exchange of ideas. After all, each translated text is a small picture transferred from a different world. Which of these are included in the textbooks is also the answer to what criteria the national education wants to use in the original painting that it wants to create. It is important that what mentalities are reflected through translated texts that are deemed worthy of textbooks and allowed to be included in young minds, and how these mentalities change in certain periods. Monitoring all of these through a certain discipline will give meaningful results. In this context, the aim of this study is to comment on a mentality map of Turkey, which will be drawn through the examination and evaluation of the translated texts in the secondary school Turkish textbooks between the years 1923-2015.

This study, in which translated texts in textbooks are analyzed in terms of mentality reflections, is a descriptive qualitative research. The data source of the study, in which the document analysis technique was used to collect data, is the secondary school Turkish textbooks that were taught between 1923-2015. For the purpose of the research, the books are divided into 6 periods as 1923-1938, 1938-1950, 1950-1960, 1960-1980, 1980-2002 and 2002-2015. In determining these periods, the dates of major political changes and thus the change of the dominant ideology were taken as basis.

In the study, 226 secondary school Turkish textbooks used from 1923 to 2015 and a total of 1164 translated texts (with repetitions) in them were examined. Content analysis method was used in the research. In this process, in which translation texts are dealt with as a unit of analysis, mentalities were determined based on the themes, topics and main ideas of the texts, which are the basic variables in determining mentalities, and categories were obtained by classifying similar data. At this stage, in the evaluation and interpretation of the translated texts; factors such as the thought movements of the period, national education policies, and education programs were taken into consideration.

As a result, there are variations in terms of quality and quantity in translated texts between the all period. It has been determined that there are differences in terms of author, theme, subject and reflected mentalities.

Keywords: Turkish Textbooks, Translate, Translated Texts, Mentality Reflections.

TABLÖLAR LİSTESİ

<u>Tablo No</u>	<u>Tablo Adı</u>	<u>Sayfa No</u>
1.	Dönemlere Göre Çevirilerin Sayısal Dökümü.....	68
2.	Dönemlere Göre Çevirilerin Sayısal Dökümü.....	78
3.	Dönemlere Göre Çevirilerin Sayısal Dökümü.....	83
4.	1923-1938 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Çeviri Metinlerin Tür Dağılımı.....	272
5.	1923-1938 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Çeviri Metinlerin Kaynak Dil Dağılımı.....	273
6.	1923-1938 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Çeviri Metinlerin Kaynak Edebiyat Dağılımı.....	274
7.	1923-1938 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Çeviri Metinlerin Yazarları ile İlgili Bulgular.....	276
8.	1923-1938 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Metinlerin Çevirmenleri ile İlgili Bulgular	278
9.	1923-1938 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Çeviri Metinlerin Temaları ve Alt Temaları ile İlgili Bulgular.....	280
10.	1923-1938 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Çeviri Metinlerin Zihniyet Yansımaları ile İlgili Bulgular	281
11.	1923-1938 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Aydınlanmacılık-Batıcılık Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler ile İlgili Bulgular	282
12.	1923-1938 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki İdealist ve Pragmatist Eğitimcilik Zihniyetlerini Yansıtan Çeviri Metinler ile İlgili Bulgular.....	289
13.	1923-1938 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Milliyetçilik Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler ile İlgili Bulgular	296
14.	1923-1938 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Romantizm Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler ile İlgili Bulgular	301
15.	1923-1938 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Çevrecilik (Tabiatçılık) Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler ile İlgili Bulgular.....	304
16.	1923-1938 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Modernizm Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler ile İlgili Bulgular	306
17.	1938-1950 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Çeviri Metinlerin Tür Dağılımı.....	307

18.	1938-1950 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Çeviri Metinlerin Kaynak Dil Dağılımı.....	309
19.	1938-1950 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Çeviri Metinlerin Kaynak Edebiyat Dağılımı.....	309
20.	1938-1950 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Çeviri Metinlerin Yazarları ile İlgili Bulgular.....	310
21.	1938-1950 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Metinlerin Çevirmenleri ile İlgili Bulgular	312
22.	1938-1950 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Çeviri Metinlerin Temaları ve Alt Temaları ile İlgili Bulgular.....	313
23.	1938-1950 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Çeviri Metinlerin Zihniyet Yansımaları ile İlgili Bulgular	313
24.	1938-1950 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Aydınlanmacılık-Batıcılık Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler ile İlgili Bulgular	315
25.	1938-1950 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki İdealist ve Pragmatist Eğitimcilik Zihniyetlerini Yansıtan Çeviri Metinler ile İlgili Bulgular.....	324
26.	1938-1950 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Çevrecilik (Tabiatçılık) Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler ile İlgili Bulgular.....	327
27.	1938-1950 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Milliyetçilik Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler ile İlgili Bulgular	328
28.	1938-1950 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Romantizm Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler ile İlgili Bulgular	329
29.	1950-1960 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Çeviri Metinlerin Tür Dağılımı.....	330
30.	1950-1960 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Çeviri Metinlerin Kaynak Dil Dağılımı.....	331
31.	1950-1960 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Çeviri Metinlerin Kaynak Edebiyat Dağılımı.....	332
32.	1950-1960 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Çeviri Metinlerin Yazarları ile İlgili Bulgular.....	333
33.	1950-1960 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Metinlerin Çevirmenleri ile İlgili Bulgular	334
34.	1950-1960 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Çeviri Metinlerin Temaları ve Alt Temaları ile İlgili Bulgular.....	335
35.	1950-1960 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Çeviri Metinlerin Zihniyet Yansımaları ile İlgili Bulgular	336

36.	1950-1960 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki İdealist ve Pragmatist Eğitimcilik Zihniyetlerini Yansıtan Çeviri Metinler ile İlgili Bulgular.....	337
37.	1950-1960 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Aydınlanmacılık-Batıcılık Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler ile İlgili Bulgular	341
38.	1950-1960 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Milliyetçilik Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler ile İlgili Bulgular	345
39.	1950-1960 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Romantizm Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler ile İlgili Bulgular	346
40.	1950-1960 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Çevrecilik (Tabiatçılık) Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler ile İlgili Bulgular.....	347
41.	1960-1980 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Çeviri Metinlerin Tür Dağılımı.....	349
42.	1960-1980 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Çeviri Metinlerin Kaynak Dil Dağılımı.....	350
43.	1960-1980 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Çeviri Metinlerin Kaynak Edebiyat Dağılımı.....	351
44.	1960-1980 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Çeviri Metinlerin Yazarları ile İlgili Bulgular.....	352
45.	1960-1980 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Metinlerin Çevirmenleri ile İlgili Bulgular	354
46.	1960-1980 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Çeviri Metinlerin Temaları ve Alt Temaları ile İlgili Bulgular.....	356
47.	1960-1980 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Çeviri Metinlerin Zihniyet Yansımaları ile İlgili Bulgular	356
48.	1960-1980 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki İdealist ve Pragmatist Eğitimcilik Zihniyetlerini Yansıtan Çeviri Metinler ile İlgili Bulgular.....	358
49.	1960-1980 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Aydınlanmacılık-Batıcılık Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler ile İlgili Bulgular	369
50.	1960-1980 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Milliyetçilik Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler ile İlgili Bulgular	378
51.	1960-1980 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Çevrecilik (Tabiatçılık) Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler ile İlgili Bulgular.....	380
52.	1960-1980 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Romantizm Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler ile İlgili Bulgular	383
53.	1960-1980 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Atatürkçülük Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler ile İlgili Bulgular	384

54.	1960-1980 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Sembolizm Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler ile İlgili Bulgular	385
55.	1980-2002 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Çeviri Metinlerin Tür Dağılımı.....	386
56.	1980-2002 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Çeviri Metinlerin Kaynak Dil Dağılımı.....	387
57.	1980-2002 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Çeviri Metinlerin Kaynak Edebiyat Dağılımı.....	388
58.	1980-2002 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Çeviri Metinlerin Yazarları ile İlgili Bulgular.....	390
59.	1980-2002 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Metinlerin Çevirmenleri ile İlgili Bulgular	393
60.	1980-2002 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Çeviri Metinlerin Temaları ve Alt Temaları ile İlgili Bulgular.....	395
61.	1980-2002 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Çeviri Metinlerin Zihniyet Yansımaları ile İlgili Bulgular	396
62.	1980-2002 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki İdealist ve Pragmatist Eğitimcilik Zihniyetlerini Yansıtan Çeviri Metinler ile İlgili Bulgular.....	397
63.	1980-2002 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Aydınlanmacılık-Batıcılık Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler ile İlgili Bulgular	415
64.	1980-2002 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Çevrecilik (Tabiatçılık) Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler ile İlgili Bulgular.....	428
65.	1980-2002 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Modernizm Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler ile İlgili Bulgular	431
66.	1980-2002 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Gelenekçilik Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler ile İlgili Bulgular	432
67.	1980-2002 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Atatürkçülük Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler ile İlgili Bulgular	434
68.	1980-2002 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Milliyetçilik Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler ile İlgili Bulgular	435
69.	1980-2002 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Romantizm Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler ile İlgili Bulgular	437
70.	1980-2002 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Sembolizm Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler ile İlgili Bulgular	438
71.	1980-2002 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Görecilik Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler ile İlgili Bulgular	438

72.	2002-2015 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Çeviri Metinlerin Tür Dağılımı.....	440
73.	2002-2015 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Çeviri Metinlerin Kaynak Dil Dağılımı.....	441
74.	2002-2015 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Çeviri Metinlerin Kaynak Edebiyat Dağılımı.....	442
75.	2002-2015 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Çeviri Metinlerin Yazarları ile İlgili Bulgular.....	443
76.	2002-2015 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Metinlerin Çevirmenleri ile İlgili Bulgular	445
77.	2002-2015 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Çeviri Metinlerin Temaları ve Alt Temaları ile İlgili Bulgular.....	446
78.	2002-2015 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Çeviri Metinlerin Zihniyet Yansımaları ile İlgili Bulgular	447
79.	2002-2015 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki İdealist ve Pragmatist Eğitimcilik Zihniyetlerini Yansıtan Çeviri Metinler ile İlgili Bulgular.....	448
80.	2002-2015 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Aydınlanmacılık-Batıcılık Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler ile İlgili Bulgular	456
81.	2002-2015 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Gelenekçilik Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler ile İlgili Bulgular	460
82.	2002-2015 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Çevrecilik (Tabiatçılık) Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler ile İlgili Bulgular.....	461
83.	2002-2015 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Globalizm Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler ile İlgili Bulgular	462
84.	2002-2015 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Modernizm Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler ile İlgili Bulgular	463
85.	2002-2015 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Milliyetçilik Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler ile İlgili Bulgular	463
86.	2002-2015 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Görecilik Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler ile İlgili Bulgular	464
87.	2002-2015 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Romantizm Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler ile İlgili Bulgular	464

GRAFİKLER LİSTESİ

<u>Grafik No</u>	<u>Grafik Adı</u>	<u>Sayfa No</u>
1.	Çeviri metinlerin dönemlere göre kullanım oranı	468
2.	Kaynak dillerin dönemlere göre kullanım oranı	471
3.	Kaynak edebiyatların dönemlere göre kullanım oranı.....	474
4.	Her dönemde tercih edilen yazarların dönemlere göre oranı.....	475
5.	1923-1938 döneminde en çok tercih edilen yazarların oranı.....	478
6.	1938-1950 döneminde en çok tercih edilen yazarların oranı.....	480
7.	1950-1960 döneminde en çok tercih edilen yazarların oranı.....	481
8.	1960-1980 döneminde en çok tercih edilen yazarların oranı.....	482
9.	1980-2002 döneminde en çok tercih edilen yazarların oranı.....	482
10.	2002-2015 döneminde en çok tercih edilen yazarların oranı.....	483
11.	Her dönemde tercih edilen çevirmenlerin dönemlere göre oranı	484
12.	Çevirmenlerin dönemlere göre oranı	486
13.	En çok yansıtılan zihniyetlerin dönemlere göre oranı	492
14.	İdealist ve pragmatist eğitimcilik zihniyetlerini yansıtan çeviri metinlerin dönemlere göre kullanım oranı.....	494
15.	Aydınlanmacılık-Batıcılık zihniyetini yansıtan çeviri metinlerin dönemlere göre kullanım oranı.....	497
16.	Milliyetçilik zihniyetini yansıtan çeviri metinlerin dönemlere göre kullanım oranı.....	501
17.	Çevrecilik (tabiatçılık) zihniyetini yansıtan çeviri metinlerin dönemlere göre kullanım oranı.....	504
18.	Romantizm zihniyetini yansıtan çeviri metinlerin dönemlere göre kullanım oranı.....	507
19.	Modernizm zihniyetini yansıtan çeviri metinlerin dönemlere göre kullanım oranı.....	510
20.	Gelenekçilik zihniyetini yansıtan çeviri metinlerin dönemlere göre kullanım oranı.....	512

21.	Atatürkçülük zihniyetini yansıtan çeviri metinlerin dönemlere göre kullanım oranı.....	513
22.	Sembolizm zihniyetini yansıtan çeviri metinlerin dönemlere göre kullanım oranı.....	515
23.	Görecilik zihniyetini yansıtan çeviri metinlerin dönemlere göre kullanım oranı.....	516
24.	Globalizm zihniyetini yansıtan çeviri metinlerin dönemlere göre kullanım oranı.....	517

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AK Parti	: Adalet ve Kalkınma Partisi
ANAP	: Anavatan Partisi
bkz.	: Bakınız
bs.	: Baskı
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
Der.	: Derleyen
dn.	: Dipnot
doğ.	: Doğum Tarihi
DP	: Demokrat Parti
H	: Hicri
Haz.	: Hazırlayan
Koor.	: Koordinatör
MEB	: Millî Eğitim Bakanlığı
MÖ	: Milattan Önce
MS	: Milattan Sonra
öl.	: Ölüm Tarihi
salt.	: Saltanatı
TDK	: Türk Dil Kurumu
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve devamı, ve diğerleri
vs.	: Vesaire
tef.	: Tefrika
yakl.	: Yaklaşık
yy.	: Yüzyıl

1. GİRİŞ

Bu bölümde araştırmanın amacına, gerekçesine, önemine, sınırlılıklarına, varsayımlarına ve araştırma ile ilgili önemli kavramların tanımlarına yer verilmiştir.

1. 1. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın temel amacı, 1923-2015 yılları arasında ortaokullarda (6-8) okutulmuş olan Türkçe ders kitaplarındaki çeviri metinlerin dönemlerinin zihniyet yansımalarını ne kadar taşıdığını tespit edip göstermektir. Ahmet Hamdi Tanpınar (1969b) yeni Türk edebiyatının bir medeniyet inkırazından kaynaklandığını öne sürer. İki medeniyet, iki dünya, Doğu ile Batı arasında değerler oluşturmak; Osmanlı Devleti'nin son asırlarından itibaren toplumun kültürel belleğini, Tanzimat yıllarından itibaren de edebiyat başta olmak üzere sanatını etkiler, biçimlendirir. Böylece sanat eserini yorumlamak için yaşam, yaşamı anlayabilmek için de sanat eseri kullanışlı birer anahtara dönüşür. Edebiyatın dünyasına dâhil olan çeviri metinlerin de aynı bakış açısıyla değerlendirilmesi, yorumlanması mümkündür. Genç zihinlerin geleceği yönlendireceği gerçeğine bağlı olarak ders kitaplarında yer alan çeviri metinler çok şey söyleyebilir.

Bu amaç kapsamında çalışmada şu sorulara cevap aranmıştır:

- Hangi temaları ve alt temaları içeren çeviri metinler seçilmiştir?
- Hangi yazarlara, hangi kaynak dillere ve kaynak edebiyatlara öncelik verilmiştir, bunların temsil ettiği zihniyet nedir?
- 1923-2015 gibi uzun bir dönemde metinlerin temsil ettiği değerlerin ve zihniyetlerin oluşturduğu grafik değişmiş midir, yoksa süreklilik mi arz etmiştir?

Bu bağlamda, çalışmada, Tanzimat yıllarından itibaren değişen zihinsel yapının cumhuriyet döneminde Türkçe ders kitaplarındaki çeviri metinler üzerinden izlenmesi, çeviri metinlerin millî eğitim politikalarıyla ne kadar örtüştüğünün tespit edilmesi, Türkçe ders kitaplarından hareketle çeviri ve eğitim ilişkisinin ortaya konulması amaçlanmaktadır. Bu amaç kapsamında çalışmanın alt amaçları şu şekilde sıralanabilir:

- Türkçe ders kitaplarındaki çeviri metinleri tespit etmek.
- Türkçe ders kitaplarındaki çeviri metinlerin yazarlarını, kaynak dillerini ve kaynak edebiyatlarını belirlemek.
- Değişen ideolojilere göre ders kitaplarına seçilen çeviri metinlerdeki zihniyet yansımalarını belirlemek.
- Ders kitaplarına seçilen çeviri metinler ile sosyal, siyasal ve düşünsel koşutlukları ortaya çıkarmak.

1. 2. Araştırmanın Gerekçesi ve Önemi

Dünyanın medeniyet tarihine mührünü vuran bazı toplumların tarihleri araştırıldığı zaman; onların büyük bir çeviri etkinliği gerçekleştirdiklerine, bunun sonucunda da kendilerini yeniden şekillendirdiklerine, böylelikle daha medeni, daha ileri bir kimliğe kavuştuklarına tanık olunmaktadır. Çeviri etkinliği; bir taraftan geçmişin kültürel mirasını değerlendirip aktarırken diğer taraftan bu mirasın özümsemesinde, değişik bir anlayış ile ele alınıp yeniden üretilmesinde önemli rol oynar. Bu bağlamda nesiller arasında, milletler arasında kültürel mirasın aktarılmasında, kültürel etkileşimde, fikir alışverişinde çeviri metinlerin etkisi büyüktür. Çeviri; Türk kültürünü ve dilini de etkilemiş, Batı'ya açılan bir kapı olarak görülmüş, Türk modernleşmesinde önemli bir rol oynamıştır.

Seviyeye ve amaca uygun metinler dil öğretiminde ve Türkçe eğitimi-öğretiminde mutlaka kullanılması gereken materyallerdendir. Ders işlenişinde en yaygın biçimde kullanılan ve ders kitaplarında yer alan metinler, amaca yönelik olarak seçilmelidir. Ulaşılması hedeflenen amaçlar doğrultusunda Türkçe ders kitaplarında çeviri metinlerin kullanıldığı da görülmektedir. Türkçe derslerinde de kültür aktarımı yapılması; kültürel, sosyal, evrensel değerlerin öğretilmesi ve bu yönlerden öğrencilerin hem duyuşsal hem düşünsel anlamda gelişmeleri amaçlanmaktadır. 2015 yılında yayımlanan Türkçe Dersi Öğretim Programı (1-8. Sınıflar) genel amaçlarında da -daha önceki Türkçe öğretim programlarında olduğu gibi- öğrencilerin “Kişisel, sosyal ve kültürel yönlerden gelişmelerini sağlamak.”, “Türk ve dünya kültür ve sanatına ait eserler aracılığıyla millî ve evrensel değerleri tanımalarını sağlamak.” maddeleri bulunmaktadır (Millî Eğitim Bakanlığı [MEB], 2015, s. 5).

Bu bağlamda Türkçe öğretim programları doğrultusunda seçilen çeviri metinlerin zihniyet yönüyle gelişiminin ve değişiminin incelenmesi gerekmektedir. Bütün bunların belirli bir disiplin üzerinden izlenmesi anlamlı sonuçlar verecektir. Ancak “Osmanlı modernleşmesi / cumhuriyet Batılılaşması”, ders kitabı, çeviri, cumhuriyet sonrası millî eğitim politikalarını oluşturan siyasal ve sosyal tarih konularında Türkçe ve yabancı literatürde yapılmış araştırmalar olmasına rağmen bu dört evreni anlamlı bir ağ oluşturacak şekilde birleştiren ve nihai olarak onları Türkçe ders kitaplarındaki çeviri metinler üzerinden değerlendiren bir çalışma bugüne dek yapılmamıştır. Araştırmanın önemi, bu boşluğu doldurmak ve Türk zihniyet tarihi gibi Türk eğitim tarihi açısından da bir bakış açısı oluşturmaktır. Daha doğru bir ifadeyle mevcut bakış açılarının ders kitaplarında yer almaya değer görülmüş, genç zihinlerde yer etmesine izin verilmiş çeviri metinler üzerinden ne kadar sağlamlasının yapılabileceğini sınamaktır. Neticede her çeviri farklı bir dünyadan transfer edilen küçük bir resimdir. Ders kitaplarında bunların hangilerinin yer alacağına karar vermek, millî eğitimin bu küçük resimleri kendi oluşturmak istediği asıl resimde hangi kriterler ve sıklıklar doğrultusunda kullanmak istediğinin de cevabı olacaktır.

1. 3. Araştırmanın Sınırlılıkları

1. Bu araştırma, 1923'ten 2015 yılına kadar kullanılan ortaokul 6, 7 ve 8. sınıf Türkçe ders kitapları ile sınırlıdır. Başlangıç noktası cumhuriyetin kuruluşu ile tespit edilmiştir. Bitiş noktası olarak 2015 tarihinin alınmasının sebebi ise, bu tezin başlangıç tarihine en yakın program değişikliğinin 2015 yılında yapılmış olmasıdır.
2. Bu çalışma, 1923'ten 2015 yılına kadar kullanılan ortaokul 6, 7 ve 8. sınıf Türkçe ders kitaplarında yer alan çeviri metinler ile sınırlıdır. Ders kitaplarında yer alan çeviri metinler gibi uyarlamalar da değerlendirmeye alınmıştır.
3. Bu araştırma, 1923-2015 arasında ortaokullarda okutulan Türkçe ders kitaplarındaki çeviri metinlerde Türk düşünce hayatının yansımalarını araştırmak ve değerlendirmekle sınırlı tutulmuştur. Eğitim felsefelerini bu metinler üzerinde detaylı olarak incelemek bu tezin temel amaçlarından biri olmamakla birlikte eğitimci tavır gözden geçirilirken pragmatist ve idealist eğitimci zihniyetler esas alınmıştır.

1. 4. Araştırmanın Varsayımları

Bu çalışmada,

1. Modernleşme / Batılılaşma sürecinin Türkçe öğretim programlarına ve ders kitaplarına yansımaları olduğu varsayılmıştır.
2. Dönemlerde hâkim olan zihniyet ya da zihniyetlerin ders kitaplarına seçilen çeviri metinleri etkilediği varsayılmıştır.

1. 5. Tanımlar

Araştırmada kullanılacak ve “Araştırmanın Kuramsal Çerçevesi” bölümünde ayrıntılı olarak üzerinde durulacak temel kavramlar şunlardır:

Çeviri: *Dilbilim Sözlüğü*'nde, “Bir kaynak dilde üretilmiş metin ve iletiyi yapı, anlam ve işlev düzleminde eşdeğerlik sağlamaya çalışarak başka bir dile (erek dile) aktarma işlemi; bu işlem sonucu ortaya çıkan ürün” olarak tanımlanan çeviri, sözlü ya da yazılı olarak yapılabilir (İmer, Kocaman & Özsoy, 2011, s. 73). Çevrilen metin ya da dil, kaynak metin-kaynak dil; çeviri yapılan metin ya da dil ise erek metin (hedef metin)-erek dil (hedef dil) olarak adlandırılır.

Modernleşme: Türkçe Sözlük'te “çağdaşlaşma” (Türk Dil Kurumu [TDK], 2005, s. 1405) şeklinde ifade edilen modernleşme kavramı, “Batılılık ya da Batı standartlarına göre düzenleme, Batılılaşma” anlamına gelir.

Batılılaşma: Mardin (2017), *Türk Modernleşmesi* adlı kitabında, Batılılaşmayı “Osmanlı İmparatorluğu'nda başlayıp cumhuriyet Türkiye'si'nde yeni boyutlar kazanan, Batı Avrupa'nın

toplumsal ve fikişel bileşimini erişilmesi gereken bir hedef olarak gören yaklaşım” olarak tanımlar (s. 9). Türk modernleşmesi aynı zamanda bir Batılılaşma sürecidir.

Ancak modernleşme ve Batılılaşma tanımlarıyla ilgili hem kavram hem terim olarak bir dizi sorunlu, en azından kararsız kelimenin kısaca gözden geçirilmesi gerekmektedir. Tanzimat’tan sonraki Türk kültür hayatında *modern*, *Batı*, *yeni*, *Avrupaî*, *muasır*, *çağdaş* gibi sözcüklerin terimleşerek belirli bir zihniyet değişimini temsil eder mahiyette kullanımında nüanslara fazlaca vurgu yapılmadığı dikkat çeker. Söz konusu terimlerin aynı dönem ve zihniyeti karşılar nitelikte kullanımını sınamak için örneğin, Tanzimat sonrası Türk edebiyatına verilen isimlere, bu dönemi ele alan edebiyat tarihlerinin ve araştırmalarının isimlerine bakmak fikir verebilir. *Türk Edebiyatı Tarihi* (1921, 1926) isimli eserinde bugün büyük ölçüde kabul gören tasnifinde Fuad Köprülü (1980) “Edebiyatımızın Devrelere Taksimi” adlı bölümde Tanzimat sonrası dönemi “Avrupa Medeniyeti tesiri altında Türk Edebiyatı” olarak adlandırır (s. 5). Kenan Akyüz’ün edebiyat tarihi *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri* (1965) adını taşır, Tanpınar’ın *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*’dir (1949). İsmail Habib Sevük, *Türk Teceddüd Edebiyatı Tarihi* (1924); Mustafa Nihat Özön, *Metinlerle Muasır Türk Edebiyatı Tarihi* (1930) isimlendirmelerini kullanır. *Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı* (2005) isimli bir edebiyat tarihi de hazırlayan Orhan Okay, bu dönemi değerlendirdiği 1988 tarihli bir makalesini “Edebiyatımızın Batılılaşması yahut Yenileşmesi” olarak adlandırır. Bu dönemi içeren ders, üniversitelerde “Yeni Türk Edebiyatı” adıyla okutulmaktadır.

Edebiyat alanından seçilen örneklerde görüldüğü gibi modern, yeni, Avrupai, Batı, asrî, çağdaş vs. terimlerinin kullanımında sınırlar belirgin değildir. Bu tezde de bu terimlerin hepsinin araştırılan dönemi karşıladığı kabul edilmiş, ancak pratik gerekçelerle “Osmanlı Modernleşmesi / cumhuriyet Batılılaşması” ifadeleri tercih edilmiştir.

Ders Kitabı: Ders kitabı kavramıyla bir dersin işlenişinde temel araç olarak kullanılan kitap işaret edilmektedir. “Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği”nde ders kitabı şu şekilde tanımlanmıştır: “Kurulca, örgün ve yaygın eğitim ve öğretim kurumlarında okutulması uygun bulunan kitabı ifade eder” (MEB, 2012, Tanımlar bölümü, p. 7).

İlkokullardan yükseköğretime kadar bütün eğitim kademelerinde kullanılan ders kitaplarının eğitim malzemeleri olarak başlangıçtan bugüne kadar tartışmasız bir şekilde çok önemli bir yere sahip oldukları görülmektedir. Ders kitapları “eğitim programlarının hem tamamlayıcısı konumunda hem de derslerin sınıf içi uygulamalarında rehber niteliğinde öğretmen ve öğrencilere kaynaklık etmektedir” (Tutsak & Batur, 2011, s. 356).

Öğretim Programı: Öğretim programı, bir dersle ilgili öğrenme-öğretme sürecinde nelerin olacağını, bunların niçin ve nasıl yer alacağını gösteren bir kılavuzdur. “Okulda ya da okul dışında bireye kazandırılması planlanan bir dersin öğretimiyle ilgili tüm etkinlikleri kapsayan yaşantılar düzeneğidir” (Demirel, 2011, s. 6).

Ortaokul: İlkokuldan sonraki üç yıllık eğitim veren ilköğretim kurumu olan ortaokullar “Yetiştirici ve Tamamlayıcı Sınıflar ve Kurslar Yönergesi”nde şöyle ifade edilmiştir: “İlkokula dayalı üç yıllık eğitim-öğretim veren gündüzlü ve pansiyonlu ilköğretim kurumunu ifade eder” (MEB, 1994, s. y.) Bununla birlikte tarihsel süreçte aynı döneme denk düşen eğitim kurumlarının “Lise birinci devre”, “ilköğretim ikinci kademe” olarak adlandırıldığı da görülür. Terimsel bütünlüğü sağlamak adına tez boyunca özel vurguların dışında genelleyici bir ifade olarak “ortaokul” kelimesi kullanılacaktır.

Zihniyet: TDK Güncel Türkçe Sözlük’te kısaca “anlayış” şeklinde belirtilen zihniyet, tanımlanması kolay olmayan kavramlardandır. Korkmaz (1986) “insanın dünyaya bakış açısı” şeklinde ifade ettiği zihniyet kavramını “ferdin sosyal realite karşısında vaziyet alışı” şeklinde tanımlamaktadır (s. 188). Zihniyet, Gökalp’a göre, “cemiyetin maşeri şuuru” (Mirun, 1981’den aktaran Korkmaz, 1986, s. 188), Ülgener’e göre ise “en derin noktalarına kulak vererek duyulacak, birlikte yaşanacak fikri, manevi bütünlerdir” (Ülgener, 1984’ten aktaran Korkmaz, 1986, s. 188). Öner (1985) ise zihniyeti “insan zihninin bir hali, bir tavrı” olarak tanımlar ve bu hâlin “ferdin veya sosyal bir grubun düşüncesini sevk ve idare et”tiğini belirtir (s. 83). Bütün bu tanımlardan hareketle zihniyet, bu çalışma boyunca bir toplumda veya toplumun geniş bir kesiminde egemenliği ve sürekliliği olan düşünme biçimi ve buna bağlı düşünsel refleksler anlamında kullanılacaktır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

2. 1. Araştırmanın Kuramsal Çerçevesi

1923-2015 yılları arasında ortaokullarda okutulan Türkçe ders kitaplarında yer alan çeviri metinlerin içerdikleri zihniyet yansımaları bakımından incelenmesi ve değerlendirilmesi bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Tezin isminde kendisini “Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Çeviri Metinlerin Zihniyet Yansımaları Bakımından İncelenmesi (1923-2015)” olarak ifade eden bu konu, öncelikle genel olarak çeviri ve zihniyet değişimleri arasındaki ilişkiyi tespit etmeyi gerektirmektedir. Çeviri tarihinin incelenmesi; bu ilişkinin karşılıklı olduğunu, köklü zihniyet değişimlerinin bazen büyük çeviri hareketlerinden beslendiğini, bazen bu değişimi beslediğini gösterir. Çeviri, tezin kapsamına cumhuriyetten sonraki ders kitaplarında yer alan metinler üzerinden dâhil olan bir türdür ve bu durum, kuramsal çerçevenin kurulması adına dünyada ve Türkiye’de çeviri ve zihniyet ilişkisinin genel manzarasını değerlendirmeyi gerektirmiştir.

Ders kitaplarına yansıyan zihniyetler, Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşundan itibaren resmî söylemde ifadesini bulan millî eğitim politikalarıyla da doğrudan bağlantılıdır. Bu bakımdan tezin varsaydığı sonuçlara ulaşması, 1923’ten itibaren benimsenen millî eğitim politikaları kadar onları hayata geçirmeyi zorunlu kılan sosyal, düşünsel, ideolojik ve siyasal gerçekler ve gerekçelerle birinci dereceden ilişkilidir. Bu oluşumların tarihsel arka planlarının onları hazırlayan geçmiş kavranmadan anlamlı bir biçimde değerlendirilemeyeceği gerçeğinden hareketle, bu araştırmanın kuramsal çerçevesi içine cumhuriyet hamlesine takaddüm eden Osmanlı modernleşmesinin genel hatlarıyla dâhil edilmesi de kaçınılmazdır. Gerek zihinsel gerek coğrafi anlamda bir yanıla Batı’ya yöneliş tarihi de sayılabilecek Türk tarihinde Osmanlı Devleti’nin 18. yüzyılda başlayan modernleşme eğilimi, cumhuriyet sonrasında Batılılaşma politikasına dönüşerek devam etmiştir. Böylece bu çalışmada “Osmanlı modernleşmesi / cumhuriyet Batılılaşması” serüveni de genel hatlarıyla değerlendirilmiştir. Özellikle cumhuriyet sonrasının bütün politikaları gibi millî eğitim politikalarının belirlenmesine gerekçe oluşturan zihniyetleri anlayabilmek için; cumhuriyetin ilanı, tek partili dönem, çok partili sisteme geçiş, ideolojik tutumlar, toplumsal hareketlenmeler, siyasal iktidarlar gibi millî eğitim politikalarını etkileyen sosyal ve siyasal manzaralar da bu tezin kuramsal çerçevesi içinde kendisine yer bulmuştur.

Diğer yandan köklü zihniyet değişimlerinin kendisini “koruyup kollayacağı”, gelecek kuşaklara aktaracağı en güvenilir alan olarak eğitimin gördüğü evrensel kabul, kuramsal çerçeve içinde zihniyet değişimleri ve eğitim ilişkisi üzerinden ilerleyen bir başlık açılmasını da gerekli kılmıştır.

Son olarak çeviri metnlerin ortaokul Türkçe ders kitaplarındaki zihinsel profili üzerinden bir okuma yapmayı amaçlayan bu tez “ders kitabı” kavramının cumhuriyetten itibaren kazandığı anlam ve değişimleri de zihinsel ilişkiler üzerinden tespit etmek zorunluluğundadır.

Nihayet; konusu 1923-2015 arasında ortaokullar için Türkçe ders kitabı olarak kabul görmüş yazılı metnlerde yer alan çeviri metnlerin zihniyet yansımaları bakımından incelenmesi ve değerlendirilmesi olan bu çalışma, kuramsal çerçeve çizilirken;

1. Bir zihniyet yansıma alanı olarak çevirinin dünyadaki ve Türkiye’deki serüveni
2. Osmanlı modernleşmesi / cumhuriyet Batılılaşması
3. Zihniyet değişimleri ve eğitim ilişkisi
4. Zihniyet değişimleri ve ders kitabı

olmak üzere dört ana damara ayrılarak ele alınmıştır. Bu dört damarı birleştiren ve asıl araştırma alanını oluşturan husus ise, bu dörtlü evrenin Türkçe ders kitaplarındaki çeviri metnler üzerinden izlenmesi ve / veya izlenebileceği varsayımdır.

Bu bölümler hazırlanırken bütün alt bölümleriyle birlikte bir çeviri tarihi, bir modernleşme / Batılılaşma tarihi, bir eğitim tarihi, bir ders kitabı tarihi çıkarmak amaçlanmamıştır. Amaçlanan şey bu tarihçeleri dönemsel egemen zihniyetlerle ve birbirleri ile ilişkileri bakımından gözden geçirmek olmuştur.

Bununla birlikte kuramsal çerçevenin çizilebilmesi için gerçekleştirilen “Literatür Taraması”nın oldukça geniş tutulduğu görülecektir. Ancak araştırmacının bu birikime sahip olmadan çeviri metnlerdeki zihniyet yansımalarını tespit edemeyeceği ve onları dönemlerinin egemen zihniyetleriyle ilişkilendiremeyeceği de bir gerçektir. Dolayısıyla kazanılan kuramsal birikimin araştırmacının zihninde zaten mevcut olduğunu varsaymak yerine bu birikimi belgelemek, tez içinde bütünlüklü bir manzara sunmak bir seçenek olarak benimsenmiştir.

2. 1. 1. Bir Zihniyet Yansıma Alanı Olarak Çevirinin Dünyadaki ve Türkiye’deki Serüveni

İletişim için dilin kullanılmasıyla başladığı, dolayısıyla insanlık tarihi kadar eski olduğu hemen her kaynakta dile getirilen çeviri etkinliği, insanlığın en eski uğraşlarından biridir. Bir başka ifadeyle iki ayrı dilin olduğu her yerde çeviri vardır. Çevirinin önemine dair sayılamayacak kadar çok görüş vardır. Ancak çeviri, pratik ihtiyaçlar ya da münferit teşebbüslerle bir dilden başka bir dile yapılan salt bilgi aktarımından ibaret değildir. Çevirinin sadece dilsel bir olgu olmanın ötesinde toplumların tarihini değiştirebilecek karmaşık ve devingen bir süreç olduğu görüşü artık kabul edilmektedir. Buna göre çeviri; yeryüzündeki farklı insan topluluklarının, ulusların bilim, sanat, düşünce alanlarında ürettiklerini, kültürel birikimlerini birbirleriyle paylaşabilmelerinin yolu; gelişmiş, eski çağlardan beri var olan bir bilgi edinme ve bilgi aktarma çabasıdır. Bugünkü manasıyla kültürün ulusal ve tamamen ayrı olduğu düşüncesi oldukça yaygındır, ancak; çeviri

sayesinde coğrafi konum sınırları aşılarak diğer kültürlerle iletişim kurma imkânı doğmuştur. “İki boyutlu bir etkinlik olan çeviri, bir yandan eski kültürlerin, tarih boyunca insanların ortaya koyduğu bütün maddi ve manevi değerlerin günümüze taşınmasını sağlarken, diğer yandan da çağdaş kültürler arasındaki bilgi alışverişine yardımcı olur” (Seneca, 2014, s. 9-10).

Çeviri, bütün zamanlarda görülen önemli bir etkinlik, insanlığın ortak mirasını başka milletlere, başka coğrafyalara ve başka dillere taşıyan en önemli vasıta. “Dillerin, insanlığın ve uygarlıkların gelişmesinde göz ardı edilemeyecek bir öneme sahip olan çeviri, kültürlerarası iletişimde hep ön sırada olmuştur” (Y. Koç, 2010, s. 14). Çeviri; çeşitli uygarlıklar arasında köprü kuran, her türlü kültürel değeri toplumdan topluma aktaran, değişik toplumlardan bireyleri birbirine yaklaştıran bir uğraş alanıdır; toplumlar, uygarlıklar, kültürler arası bir etkileşim, iletişim aracıdır. Dünya uygarlık ve kültür tarihi bir “çeviriler tarihi”dir (Kolcu, 1999, s. 19). “Tarihin başlangıcından beri insanlığın ortak ürünü olan bilim, düşünce ve uygarlığın bağlantılarını sağlayan ana yol, tercümedir” (Karlığa, 2003, s. 115). Değişim, dönüşüm, atılım, medeniyet hamlelerinin arka planında çeviri hareketlerinin etkileri vardır.

Bu çalışmayı ilgilendiren yanıyla, kültürlerin oluşumunda ve gelişiminde, büyük zihinsel dönüşümlerin yaşandığı tarihsel dönemlerde, özellikle toplu çeviri hareketlerinin etkisi büyüktür. Hilmi Ziya Ülken (2016) tarafından kaleme alınan yapıtın ismi bile bu bağlamda çok anlamlıdır: *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü*. Çeviri etkinliğinin kültürlerin birbirlerini tanımalarının başlıca yollarından biri olması ve kültürel dönüşüm hareketlerinde önemli bir rol oynaması daima dikkat çekmiştir.” Bir toplum kabuk değiştirirken daha doğrusu bir üretim tarzından başka ve görece daha ileri bir üretim tarzına geçiş sürecini yaşarken üstyapıda özellikle de kültür alanında çeviri etkinliğinin yoğunlaş”tığını belirten Nedim Gürsel (1978, s. 23), yeni üretim tarzına uygun bir kültürün geliştirilmesi için gerekli şartların başlangıçta çeviri yoluyla oluşturulabildiğini; çeviri etkinliğinin “bir yandan geçmişin kültür kalıtını değerlendirip aktarırken öte yandan bu kalıtın özümlemesinde, değişik bir anlayışla ele alınıp yeniden üretilmesinde başlıca rolü oy”nadığını belirtir. “Medeniyet tarihçilerinin ortak görüşü, dünya üzerinde şu ya da bu coğrafyada ortaya çıkan medeniyetlerin aslında birbirlerinin üzerinde kurulmuş [olduğu] ve insanoğlunun ortak mirasının başka kavimlerde ve başka isimler altında tezâhür ettiği şeklindedir” (Kolcu, 1999, s. 19).

Son tahlilde çeviri, dünyadaki birçok kültürün gelişiminde kilit rol oynamıştır ve aynı rolü hâlen de devam ettirmektedir. Rönesans hareketi bunun bir örneğidir. “Batı bu hareketle, Hristiyanlık öncesi ortak kültürel temellerini yeniden keşfetmiş ve daha sonraki kültürel oluşumlarda bu keşiften ciddi biçimde yararlanmış” (Akbayar, 1985, s. 447). Rönesans ve Reform hareketlerinde olduğu gibi İslam medeniyetinin yükselme döneminde ve Türk modernleşmesinde de yoğun bir çeviri etkinliği görülmektedir.

Her şey gibi çevirinin de tarihi yazılabilir ve yazılmıştır da. Ancak bu kapsamda yapılan bilimsel çalışmalar gözden geçirildiğinde çeviri tarihinden anlaşılan şeyin çeviri eserleri kronolojik

olarak sıralamak olmadığı ilk anda fark edilir. Bu ilgiyle çeviri, genellikle edebiyat, felsefe, kültür, din gibi ona yakın bir disiplinin bakış açısı içinde anlamlandırılır. Hilmi Ziya Ülken (2016) ise çeviriyi köklü zihinsel değişimlerin bir aynası olarak değerlendirmiştir. Ülken (2016), Türker (2003), Macit (2011) gibi araştırmacılara göre insanlık tarihinde üç önemli kültür devrimi gerçekleşmiş, buna bağlı olarak da üç büyük çeviri etkinliği görülmüştür. Bunlardan birincisi MÖ 600 yıllarında başlayıp 400’lerde özgün ve sistematik bir düşünce hareketine dönüşen Sümerler, Fenikeliler ve Mısırlılardan Grekçeye çevirilerin yapıldığı dönemdir. İkincisi 8-10. yüzyıllar arasında Pehlevîce, Süryanice ve Yunancadan Arapçaya tercümelerin yapıldığı dönem, üçüncüsü ise Avrupa’da 12. yüzyılda Arapça eserlerin önce Latince ve İbraniceye daha sonra Batı dillerine çevrilmesiyle başlayan dönemdir.

Sonuçta çevirinin tarihi, çeviri kuramlarının tarihi olduğu kadar köklü zihniyet değişikliklerinin tarihi olarak da okunabilir ve bu tezi ilgilendiren çeviri tarihi de böyledir¹. Bu ilgiyle “Bir Zihniyet Yansıma Alanı Olarak Çevirinin Dünyadaki ve Türkiye’deki Serüveni” genel başlığı altında açılan bu kısımda Batı’daki, Doğu’daki² ve Anadolu merkeze alınarak Türkçedeki çeviri etkinlikleri gözden geçirilecektir. Diğer yandan çevirinin her anlamda boyut ve şekil değiştirdiği Tanzimat Dönemi dönüm noktası olarak kabul edildiği için Türkçedeki çeviri etkinliklerinin tarihi Tanzimat’tan itibaren ele alınarak incelenecektir.

Belirlenen plan doğrultusunda her bölümde -gerekliyse- kısa bir tarihsel çerçeve çizilecek, çeviri manzarası gözden geçirildikten sonra çeviri faaliyetlerinin dönemin zihinsel haritasını yansıttığına dair varsayımı gösteren bir değerlendirmeye ulaşılabacaktır.

2. 1. 1. 1. Batı Çeviri Tarihi³

2. 1. 1. 1. 1. Arkaik Dönem

Babil Kulesi söylencesi: Çeviri bilimi alanında önemli çalışmaları olan Eruz’un (2003) referanslarıyla gösterdiği gibi çevirinin imgesi, 16. yüzyıl Flaman ressamlarından Pieter Bruegel’in resmettiği, Eski Ahit’te anlatılan “Babil Kulesi” söylencesidir. Faruk Yücel (2016) tarafından etraflıca değerlendirilen bu söylence Eski Ahit (Ahd-i Atik), Musa’nın Birinci Kitabı, Bap 11, 1. ve

¹ Çeviri anlayışları ve kuramları ile ilgili bkz. Kızıltan, R. (2017). Tarihte çeviri: Antik çağdan 19. yüzyıl sonuna kadar edebi çeviri kuramları-1: Antik çağdan Barok çağın sonuna kadar. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 40(1-2), 71-88; Kızıltan, R. (2001). Tarihte çeviri. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 41(1), 37-68; Ghanooni, A. R. (2012). A review of the history of translation studies. *Theory and Practice in Language Studies*, 2(1), 77-85; Karpenko, I. A. (2013). The concept of ‘translation’: history and theory. *Логические исследования*, 19, 308-324.

² Burada Batı ve Doğu terimleri coğrafi anlamıyla değil, kültürel ve dil bilimsel anlamda kullanılacaktır.

³ Daha fazla bilgi için bkz. Ülken, H. Z. (2016). *Uyanış devirlerinde tercümenin rolü* (2. bs.). İstanbul: Türkiye İş Bankası; Baker, M. ve Saldanha, G. (Eds.). (2011). *Routledge encyclopedia of translation studies* (2nd ed.). Newyork: Routledge; Freely, J. (2010). *Alaaddin’in lambası Yunan bilimi İslam dünyası üzerinden Avrupa’ya nasıl ulaştı* (N. Üstüntaş, Çev.). İzmir: Şenocak; Yücel, F. (2016). *Çevirinin tarihi* (Yenilenmiş bs.). İstanbul: Çeviribilim.

9. ayetler arasında anlatılır. Söylenceden anlaşıldığı kadarıyla, başlangıçta aynı dili konuşan insanlar, kibirleri yüzünden Tanrı tarafından çok dillilikle ve böylece birbirlerini anlayamaz hâle gelmekle cezalandırılmıştır. Tarihsel sürece bakıldığında, Eruz (2003), Babil'in aslında MÖ 2000 yıllarında farklı dillerin konuşulduğu, yoğun olarak ticaret yapılan, çok kültürlü bir merkez olduğunu; Babil'de Sümerce ve Akadca iki dilli sözlüklerin de bulunduğunu belirtir.

Çeviri tarihinin bir kısmının ayrıntılı olarak bilinmesine rağmen hâlâ bilinmeyen çok geniş bir kısmı bulunmaktadır. Eruz (2003), yazılı kaynaklara göre çeviri etkinliğinin MÖ 4500 yılına uzandığını oysa yazının keşfine koşut bulunan bu kaynaklardan çok önce de sözlü çeviri etkinliğinin süregeldiğinin tahmin edildiğini belirterek iki ayrı dilin söz konusu olduğu anda çeviri etkinliğinin kendiliğinden devreye girdiğini ifade eder.

Sümer: Tarihsel yazılı kaynaklara dair yapılmış araştırmalara bakıldığında, Sümerlerde çeviriye dair buluntuların değerlendirildiği fark edilir. Dünya çapında tanınmış bir Sümerolog olan Samuel Noah Kramer (2002), popüler eseri *Tarih Sümer'de Başlar*'da, "Gılgamış Destanı" ile ilgili kazılardan bahsederken metnin çeviri nüshalarının da varlığına dair Küçük Asya bulgularını yorumlar. Buna göre destanın MÖ 2. bin yılın ikinci yarısından kalma parçalarının Hurrice ve Hititçe çevirilerini içeren tabletler bulunmuştur. Aynı eserde, anonimleşme sürecindeki "Gılgamış Destanı"nın "bir Sami yaratısı olarak" nitelendirilmesinin yerinde olduğu ancak buna rağmen XII. Tablet'in "Sümerce bir şiirin ikinci yarısının Sami Akadcasına –Babilce ya da Asurca diye de bilinir- sözcüğü sözcüğüne çevirisinden başka bir şey" olmadığı ifade edilmektedir (Kramer, 2002, s. 241). Yine aynı eserde MÖ 3. bin yılın son dönemlerinde Sümerlerin Akadlarca fethini izleyen süreçte "Sümerce sözcük ve deyimlerin Akadcaya çevrildiği 'sözlükler'e pedagojik bir gereksinim" doğduğundan söz edilir (Kramer, 2002, s. 25).

Johannes Friedrich (2000) de *Kayıp Yazılar ve Diller* isimli eserinde arkeolojik buluntulara ve filolojik araştırmalara bağlı olarak "Hitit ve Akad dillerinde yazılmış çift dilli yazıtlar"dan, "daha Babilliler zamanından bilinen Sümerce–Akadca sözcük" listelerinden, dahası Hititlilerin "bunların bir kolonuna kendi dillerini ilave" ettiğinden (s. 93), "Hititçe–Protohattice çiftdilli" (s. 100) bir yazıttan, "Luwice metinlerin Hititçe paralelleri"nin (s. 103) olduğundan ve daha pek çok örnekten söz etmektedir. N. Yıldız (2003) da benzer bir şekilde "Ugarit kazıları sonucu bulunan çok dilli sözlükler günümüzün dil okullarındakine benzer bir çalışmanın sürdürüldüğünü ortaya koymaktadır." demektedir (s. 314).

Kadeş anlaşması-Hitit-Akad: *Antikçağda Kütüphaneler* isimli kapsamlı bir çalışmaya imza atmış olan Nuray Yıldız'ın (2003) verdiği bilgiye göre daha MÖ 19. asırda Mısır'daki El-Amarna krallık sarayında "Babil dilinde ve çivi yazısıyla yazılmış 370 kil tablet kazılar sonunda ortaya çıkarılmıştır"; "Küçük Asya, Mısır, Mezopotamya arasındaki siyasal yazışmaları konu" alan bu belgeler, Mısır sarayında Babil dilini bilen tercümanların varlığını düşündürmektedir (s. 9). Nitekim Mısır ve Hititler arasında imzalanan Kadeş Antlaşması bu hususta dikkate alınması

gereken bir metne sahiptir. Trevor Bryce (2006), Kadeş Antlaşması'nı Hitit bakış açısıyla değerlendirdiği makalesinin giriş kısmında MÖ 1259 yılında, Kadeş Savaşı'ndan 15 yıl sonra, Hitit kralı III. Hattuşili'nin Firavun II. Ramses ile bir antlaşma yaptığını ifade eder. Yazılı metnin her iki ülkenin başkentlerinde iki bağımsız versiyonu oluşturulmuş, Hitit versiyonunun orijinali Akadca kaleme alınmış, gümüş bir tablet üzerine yazılarak Mısır'a gönderilmiş, burada Mısır diline çevrilmiştir. Buna mukabil, antlaşmanın Mısır versiyonu önce Mısır'da yazılmış, Akadcaya çevrilerek o da gümüş bir tablet üzerine yazılıp Hattuşili sarayına gönderilmiştir. Bu durum, Akadcanın dönemin egemen dili, bir tür lingua franca (ortak dil) olduğunun bir örneği olmasının yanı sıra, Hitit ve Mısır başkentlerinde MÖ 13. yüzyıl itibarıyla Akadca ile birlikte farklı dilleri de bilen mütercim-tercümanların varlığını göstermektedir.

Değerlendirme: Friedrich'in (2000) ifadesiyle iki veya daha fazla dilli yazıt bırakmanın “eski dünyada sıkça başvurulmuş bir yol” olduğu; diplomatik yazışmalarda mütercim ve tercümanların kullanıldığı, özellikle Akad dilinin belirli bir dönemde ve yaygın bir coğrafyada ortak dil olarak anlaşmayı sağladığı görülmektedir (s. 71). Ancak bu çeviriler -en azından eldeki bulgulara göre- ticaret, günlük iletişim gibi pratik gayeler ile savaş, antlaşma ve diplomatik gerekçelerle yapılmıştır. Edebî çeviriden söz etmek -Gılgamış destanının anonimleşme süreci hariç tutulursa- mümkün değildir.

Diğer yandan Friedrich'in (2000) dikkatiyle modern zamanlarda bu çift dilli metinlerin hiyeroglifler gibi unutulmuş dillerin ve / veya alfabelerin çözümünde önemli bir yol gösterici olduğu anlaşılmaktadır ki bunun ünlü nesnesi olan Rosetta Taşı bir sonraki bölümde gözden geçirilecektir.

2. 1. 1. 2. Antik Yunan Dönemi

Tarihsel Çerçeve: Antik Yunan (Grek) olarak adlandırılan uygarlık, yüzyıllar boyunca değişken bir harita ve siyasi yapıya sahip olan dünyanın eseridir. Büyük İskender'e (MÖ 356-323) kadar şehir devletleri hâlinde yaşayan görece dağınık bu dünyada, birliği ve sürekliliği sağlayan şey dil ve dindir. Kendi aralarında üstünlük savaşları olsa da ortak tehditlerin birleştirdiği bu geniş coğrafyada lehçe farklılıklarına rağmen aynı Yunanca konuşulur, aynı mitolojik tanrıların oluşturduğu bir pantheon'a tapılır⁴. Homeros ve Hesiodos'un eserlerinde din gibi kültür de derlenip toparlanmış, dil olgunlaşmış, bu olgunlaşan dil asırlar boyunca varlığını ve etkisini sürdürmüştür. Yunan dünyası; MÖ 146'da Korinthos'un yağmalanması, bundan 60 yıl sonra Atina'nın ele geçirilmesi ile siyasal anlamda artık Roma egemenliğine girmiştir.

⁴ Roma İmparatorluğu'nun da sürdürdüğü bu dine sonraki asırlarda Hristiyanlar tarafından pagan dini denmiştir ve bu terim bugün de kullanılmaktadır. Paganus; Latince de kırsalda yaşayan, köylü anlamına gelir. Hristiyanlığın şehirlerde yayılmaya başlamasına mukabil geleneksel Roma dini, köylerde yaşamaya devam etmiştir.

Batı’da edebî manada çeviri etkinliği, genel olarak Antik Yunan ve Roma dönemlerine dayandırılır. Ancak Batı uygarlığının beşiği olarak kabul edilen Antik Yunan’da çeviri etkinliğinin Mısır’daki düzeyde olmadığı dile getirilir, bunda sadece kendi dillerini konuşan ve bu dilde eser veren Yunanlıların kendi değerliliklerine duyduğu inancın etkisi vurgulanır. Üstünlüklerine inanan Yunanlılar diğer dilleri öğrenme ihtiyacını hissetmemiş, başkalarının Yunancayı öğrenmesini beklemişlerdir. Kabullerine göre onların başka toplumlardan öğreneceği bir şey yoktur, medeniyetin ev sahipliğini kendileri yapmaktadır. O kadar ki Yunanlılar için medeniyetin ölçüsü Yunancadır. Yunanca konuşamayan bütün yabancı kavimleri “barbar” olarak adlandırmışlardır ve barbar sözcüğü Yunan üzerinden Roma’ya geçerken de içerdiği aşağılayıcı manayı korumuştur.

Değerlendirme: Uzun süre orijinalitesi bakımından “mucize” olarak değerlendirilen Antik Yunan uygarlığının bütünüyle orijinal olmadığı; Mısır, Fenike, Mezopotamya gibi kendisinden önceki medeniyetlerden de beslendiği günümüzde artık genel olarak kabul görmektedir. Bu kabulün temelinde tarih, sosyoloji, matematik, tıp, arkeoloji gibi pek çok bilim alanı ile kültür ve sanat eserlerinin karşılaştırmalı verileri temel dayanakları oluşturur. Ancak araştırmalarda bu “mucizeyi” besleyen bir çeviri etkinliğinin varlığına sürekli olarak dikkat çekilse de bu çevirilerin tarihsel örnekleri verilmez. Gerçi Büyük İskender’in özellikle İran fethi sırasında Yunancaya çevirilerin yapıldığı anlaşılmaktadır. İskender’in bütün kadim bilgileri toplayan Zerdüştî kitaplarını kendi diline çevirterek orijinallerini yaktırdığından bahseden ve İbn Haldun’un da aralarında olduğu kaynaklar vardır (Gutas, 2017). Yine Gutas’ın (2017) alıntılıdığı bazı diğer metinlerden de İskender’in İran’da Persepolis arşivlerinde bulduğu eserleri Yunancaya çevirttiği, orijinallerini ise yaktırdığı anlaşılmaktadır. Ancak Gutas (2017), bu konuda anlatılanları “Sasani tarihlerindeki söylenceler” olarak değerlendirir (s. 48). Diğer yandan Büyük İskender İran’ı fethettiğinde Yunan kültürü klasik dönemini, Sokrates’i, Platon’u, Aristo’yu, Sophokles’i çoktan geride bırakmıştır. Ülken (2016) de bu dönemi hazırlayan bir çeviri faaliyetinin varlığına inanır görünmekle birlikte “bu muhtelif ilimlerin Yunan’a hangi ellerden ne suretle girmiş bulunduğu tamamıyla malum değildir” görüşündedir (s. 10).

2. 1. 1. 3. Helenistik Dönem

Tarihsel Çerçeve: Kaynaklarda yaklaşık fakat farklı tarihler verilmekle birlikte genel olarak, Makedonyalı Büyük İskender’in ölümü (MÖ 323) ile Yunan dünyasının Roma egemenliği altına girmesine kadar geçen süre Helenistik dönem olarak adlandırılır. İmparatorluğu doğuda Mısır, İran, Hindistan’a kadar genişleten Büyük İskender’in ardından imparatorluk parçalanmış, Mısır kısmı generallerinden Ptolemaios’un eline geçmiştir. Bundan sonra Mısır tahtında artık onun sülalesinden gelen Yunan firavunlar oturacaktır. Örneğin Mısır’ın son firavunu olan meşhur Kleopatra⁵ aslen bir

⁵ Aynı ismi taşıyan kraliçelerden VII. Kleopatra.

Yunanlıdır. Diğer yandan Ptolemaios kralları; yerli gelenekleri ve kültürü benimseyen, Mısırılılaşmış Yunanlılardır.

Ptolemaios hanedanının başlamasıyla, İskender'in kendi adıyla kurulmuş bir dizi şehir arasında en önemlisi olan Mısır'daki İskenderiye şehri merkez olmak üzere bilim, kültür ve sanat faaliyetleri bakımından çok zengin ve önemli bir dönem başlamıştır. Bu süreçte doğunun yaygın dili Yunanca olmuş, Helenistik dönemin en önemli özelliği olarak Doğu ve Batı sentezi bir kültür geniş bir coğrafyada yeşermiştir. İskenderiye, Bergama, Antakya gibi merkezlerde büyük kütüphaneler kurulmuş; kültür ve bilim çalışmaları yapılmıştır. Daha İskender zamanında bu farklı kültür ve dillerden toplumları karşılaştıran, kaynaştıran, anlaştıran çevirilerin var olması gerekmektedir.

Rosetta Taşı: MÖ 196 yılında yazıldığı düşünülen Rosetta Taşı, Helenistik dönemde Antik Mısır'da çevirinin yaygın varlığına dair çok önemli bir yazıttır⁶. Bu eser, Napolyon'un Mısır seferi sırasında 1799 yılında Nil'in Reşit (Rosetta) kolu yakınlarında bir kale inşaatının hafriyat çalışmaları sürerken bir asker tarafından ortaya çıkarılan siyah, bazalt taşından yapılmış bir buluntudur. Bulunduğu sırada uyandırdığı ilgi gibi hiyerogliflerin çözülmesi açısından da bir dönüm noktası olan bu taşın çeviri tarihi bakımından önemi üzerindeki üç yatay kolonluk yazıdan 14 satırlık ilkinin hiyeroglif, 32 satırlık ikincisinin demotik⁷, 54 satırlık üçüncüsünün Yunanca olmasıdır (Ceram, 1994). Yani üçüncü yatay kolon ilk ikisinin Yunancaya çevirisidir ve Friedrich'in (2000) çift dilli yazıtlar için işaret ettiği gibi iki dilli, üç alfabeli bir taş eski bir alfabenin ve dilin çözümünde anahtar vazifesi görmüştür.

İskenderiye Kütüphanesi: Helenistik dönem çeviri faaliyetleri arasında İskenderiye Kütüphanesi'nin özel ve çok önemli bir yeri vardır. Tarihi ile efsanesi birbirine karışmış olan bu saray kütüphanesi, kaynaklardan anlaşılabilirdiği kadarıyla bir tür akademi ve / veya araştırma enstitüsü olarak çalışan Museion adlı bir bilim merkezine bağlı olduğu için dönem kaynaklarında Museion Kütüphanesi veya sadece Museion olarak anılmaktadır. "Sarayın hemen yanında" (N. Yıldız, 2003, s. 313) bulunan ve Blanck'ın (2000, s. 154) ifadesiyle "Mısır tahtındaki ilk Yunanlı" olan I. Ptolemaios Soter tarafından İskenderiye şehrinde kurulan bilim yuvası Museion, eski çağın en önemli kütüphanesine sahiptir. Adı bile Yunanca olan Museion, Ptolemaios hanedanının II. kralı Philadelphos tarafından genişletilmiştir. Kütüphanenin onu bir fenomene dönüştüren özelliği;

⁶ Günümüzde British Museum'da (Londra) sergilenen taş, bulunmasının akabinde alınan kopyaları ve kalıpları sayesinde Fransız âlimlerinin de inceleme alanına girmiştir. Metinler ve alfabe üzerinde çalışan birden fazla âlimin var olduğu süreçte Fransız âlim Champollion, 12 yıl boyunca çalışarak alfabeyi çözmeyi başarmıştır (1822). Hiyerogliflerin çözülmesine dair pek çok bilimsel yayın vardır. Sürecin deneme üslubuna yakın bir anlatımı için ilgili yayınlar arasında müstesna yeri olan bir kaynak olarak bkz. Ceram, C. W. (1994). Piramitler kitabı. *Tanrılar, mezarlar ve bilginler arkeolojinin romanı* (H. Örs, Çev.) içinde (s. 71-160). İstanbul: Remzi.

⁷ MÖ 7. yüzyılın başlarından MS 5. yüzyıla kadar "elyazması metinlerde kullanılan ve daha önceki resim yazısı (piktograf) biçimindeki hiyeroglifle yazılmış yazıtlardan ve hiyeratik yazıdan türetilmiş, el yazısı biçimindeki Mısır hiyeroglifi. (ç. n)" (Freeman, 2018, s. 326).

yapısı, işleyişi ve faaliyetleri kadar kitap sayısının azametidir. Blanck (2000) “Antik yazının hemen tüm eserlerini içeren bu devasa, muhteşem koleksiyon” (s. 160) ifadesini kullanırken İskenderiye kütüphanesi için kabul gören ortak kanının tekrarcısıdır⁸. İskenderiye Kütüphanesi’nin, içerdiği kitap sayısı hakkında bazısı abartılı muhtelif rakamlar verilmesine rağmen, Antik Çağ’ın kitap formu olan papirüs rulolara yazılmış muazzam bir külliyyata sahip olduğu muhakkaktır.

Diğer yandan aynı dönemde İskenderiye’de Museion’un “kızı” sayılan, daha küçük çapta bir Serapeion Kütüphanesi de vardır ve Serapis tapınağının bir birimi olan Serapeion Kütüphanesi de Roma İmparatorluk devri başlarından 391 yılına kadar İskenderiye Kütüphanesi olarak anılmıştır (N. Yıldız, 2003, s. 79). Ancak buradaki çeviri faaliyetleri hakkında bilgi yoktur.

Museion Kütüphanesi’nin çeviri tarihi açısından önemi Blanck’ın (2000) “Amaç tüm dönemlerin ve tüm halkların eserlerini bir araya toplamak ve yabancı dillerdeki eserleri Yunancaya çevirmektir” (s. 155) cümlesinde açıktır ve bu faaliyet için yeterli bütçenin fazlasıyla ayrıldığı anlaşılmaktadır (N. Yıldız, 2003). Muhtelif kaynaklar İskenderiye Kütüphanesi’nde çeviri faaliyetlerinin yapıldığında, çevirmenlerin burada çalıştığında hemfikirdir. Bunlar daha çok Helenistik dönemin Yunancasına yapılan çevirilerdir. Ancak Latincenin yanı sıra “Mısır, Babil, Fenike, İbrani, Arami eserlerinin eski Yunancalarının da bu kütüphanede yer” almış olmasını mümkün gören C. Wendel (1955), Büyük İskender’in seferleri sonunda Yunan-Makedonya kültürünün yerli Doğu halklarının kültürleri ile kaynaşmış olmasını görüşüne delil olarak öne sürer (aktaran N. Yıldız, 2003, s. 95). Yine aynı sebebe bağlı olarak bu kütüphanede “Hintli bilginlerin eserlerinin Eski Yunanca çevirilerinin” de bulunmuş olması gerektiği Parsons (1967) tarafından ileri sürülmüştür (aktaran N. Yıldız, 2003, s. 95). Dönemde İbraniceden Yunancaya yapılan çevirilere bir örnek *Historia Loudaikou Polemou Pros Romaious (Yahudilerin Romalılara Karşı Savaşının Tarihi)* adlı 7 kitaplık eserdir. Yahudi tarihçi Flavius Josephus (MS 37-95), bu meşhur eserini önce İbranice yazmış, daha sonra da birkaç Yunan’ın yardımı ile Yunancaya çevirmiştir (Çelgin, 1990).

Septuaginta: Meşhur *Septuaginta* çevirisi bu kütüphanede gerçekleşmiştir. *Septuaginta*, Yunancaya yapılmış bir Yahudi Kanunları çevirisidir. Kanunların çevirisi derken kastedilen metin, Eski Ahit’in ilk beş kitabını oluşturan Tevrat’tır. Bunlarda “Musa Şeriatı” yazılı olduğu için metin Yasalar / Kanunlar olarak da bilinmektedir. Nuray Yıldız’ın (2003) *Antikçağ Kütüphaneleri* isimli çalışmasında *Septuaginta*’nın çeviri sürecine ilişkin kaynaklar ve tartışmalar ayrıntılı olarak değerlendirilmiştir. Bundan anlaşıldığı kadarıyla kütüphane görevlilerinden Yahudi bilgin Aristes’in (yakl. MÖ 180-145) bir mektubu, kütüphanedeki Tevrat çevirisi faaliyeti hakkındaki bilgilerin en eski kaynağıdır. Flavius Josephus gibi Yahudi yazarlar ve daha sonra Hristiyan yazarlar bu bilgileri tekrarlayarak kullanmışlardır. Josephus’un (1958-1966) anlatımıyla, Yahudi

⁸ İskenderiye Kütüphanesi hakkında daha fazla bilgi için bkz. Blanck, H. (2000). *Antikçağda kitap*. Ankara: Dost; Yıldız, N. (2003). *Antikçağ kütüphaneleri*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat; MacLeod, R. (Der.). (2014). *İskenderiye kütüphanesi*. Ankara: Dost.

Kanunları'nı çevirmek için Yahudi başrahibi Eleazar'a bir mektup yazılarak her kabileden en bilgili 6'şar kişinin Kanunlar'ın metni ile İskenderiye'ye gelmesi sağlanmış, çeviri işi de 72 günde tamamlanmıştır (aktaran N. Yıldız, 2003). Latince Septuaginta'nın kelime manası 70'tir, bu sebeple *Septuaginta*'nın kısaltması Roma rakamlarıyla LXX olarak gösterilir. Ancak bu 70 vurgusunun çeviri yapan âlim sayısını mı çeviri için geçen gün sayısını mı gösterdiği kaynaklarda net değildir⁹.

Pinakes: İskenderiye Kütüphanesi ve çeviri bağlamında üzerinde durulması gereken bir eser de bazı kaynaklara göre bir dönem kütüphanenin yöneticiliğini yapmış bulunan şair Callimachus (yakl. MÖ 305-240) tarafından hazırlanmış *Pinakes* adlı, 120 ruloluk meşhur kütüphane kataloğudur¹⁰. Bugüne çok az parçası kalmış olan bu katalog, kendisinden bahseden antik kaynaklarda İskenderiye Kütüphanesi'ndeki eserler ve yazarları hakkında sistematik bilgi vermesi ve muazzam hacmi yönleriyle değerli bulunur. Nuray Yıldız (2003) "Kütüphanedeki katalog çalışmaları" bölümünde¹¹ *Pinakes*'ten kalan çok az sayıdaki parça ve antik yazarların atıflarına bağlı olarak katalogda nasıl bir tasnif sistemi kullanıldığına dair modern yazarların tahminlerini ayrıntılı şekilde gösterir. Bu katalogda bu tezi ilgilendiren şey –modern yazarların tahminlerine bağlı kalarak- hiçbir tasnifte çeviri için ayrı bir başlık açılmamış olmasıdır. Eserler türlerine göre sınıflandırılmış, onlar da alt bölümlerinde yazar adına göre sıralanmış gibi görünmektedir.

Bergama Kütüphanesi: Attalos kralları tarafından kurulduğu kabul edilen ve İskenderiye Kütüphanesi ile rekabet eden Pergamon (Bergama) Kütüphanesi¹² de Helenistik dönemin bir başka ünlü kültür merkezidir. Filoloji çalışmalarına yapılan vurgu ve İskenderiye Kütüphanesi ile ortak olan varlık amacı burada da çeviri faaliyetlerinin yürütüldüğünü akla getirmektedir.

Değerlendirme: Üstün Yunan kültürüne duyulan inancın bir sonucu olarak çeviriye itibar etmeyen klasik Yunan dönemi ile karşılaştırıldığında İskenderiye Kütüphanesi'nin Helenistik zihniyetin sentezci yapısını bütünüyle yansıttığı ve bu durumun çeviriye de aksettiği görülür. Çeviri, Yunan dili ve kültürünün safiyeti inancına bir pencere açmış, pratik gayeler dışında başka dillerdeki eserlerin de varlığı ve çevirmeye değer bir kıymet taşıdığı kabul edilmiştir. Bununla birlikte yine de manzarayı dikkatli yorumlamak gerekir. Helenistik Dönem, çeviriye ayrı ve dikkate

⁹ N. Yıldız'ın (2003) Flavius Josephus'u kaynak göstererek yaptığı özetinde 70 kişinin 72 gün çalıştığı görülmektedir. N. Yıldız'ın yaptığı diğer kaynak taramalarında kişi sayısı 70 (s. 70), 12 kabileden 6'şar kişi yani 72 (s. 71), 72 (s. 73) şeklindedir. İsrail kabilelerinin sayısının 12 olduğu düşünülürse her kabileden 6'şar olmak üzere toplam 72 kişinin 70 gün çalıştığı ihtimali daha güçlü görünmektedir. Nitekim Flavius Josephus'un (1737) *The Antiquities of the Jews* internet sürümü İngilizce çevirisine bakıldığında her kabileden 6'şar bilge adamın istendiği görülmektedir (Chapter 2, 4). Süreci ayrıntılı olarak anlatan Josephus (1737) arkadan gelen satırlarda yaşlı adamların sayısını 70 olarak kaydetmiş, metnin İngilizce redaktesi esnasında köşeli parantez içine 2 ilave edilmiştir: "seventy [two]", (Chapter 2, 7). Çalışmanın 72 gün sürdüğü de Flavius'ta belirtilmiştir (Chapter 2, 13).

¹⁰ Daha fazla bilgi için bkz. N. Yıldız, s. 103-113.

¹¹ Aynı katalog, N. Yıldız (2003) tarafından "Kütüphanelerdeki Sistematik Katalog Çalışmaları" (s. 327 vd.) başlığı altında da incelenmiştir.

¹² Pergamon Kütüphanesi hakkında daha fazla bilgi için bkz. Blanck, s. 163-166; N. Yıldız, s. 128-145.

değer bir disiplin olarak değerlendirmemiş, kaynak dil ve kültürü Yunancadaki varlığıyla ve o sınırlar içinde değerli bulmayı yeğlemiştir denebilir. Çeviri eserlerin kaynak dildeki varlığından çok hedef dildeki varlığı önemsenmiş, eserler çeviri de olsa Yunan kültürü içinde muamele görmüş, ona dönüştürülmüş gibidir. Değerli olan hâlâ Yunancadır.

Diğer yandan Büyük İskender'in "fatihlerin, idare edebilmek için önce kimi idare ettiklerini bilmeleri gerektiği" şeklindeki düsturu "yöresel eserlerin toplanıp Yunan diline çevrilmesi" (MacLeod, 2014, s. 16) gerçeğinin ideolojik yorumunu da verir.

2. 1. 1. 1. 4. Roma Dönemi

Tarihsel Çerçeve: Çok uzun bir süreye ve çok geniş bir coğrafyaya yayılan Antik Roma önce krallık (MÖ 753-509), ardından cumhuriyet (MÖ 509–27) ve son olarak imparatorluk (MÖ 27-MS 476 / Doğu 1453) dönemlerinden geçmiştir. Krallık dönemi efsanelerle karışık, cumhuriyet dönemi Sezar suikastıyla son bulmuş, Roma'nın ilk imparatoru sayılan Augustus (MÖ 63-MS 14) ile imparatorluk dönemi başlamıştır.

Devlet yönetimi, ordu, savaş teknikleri, teşkilat, hukuk, yasalar vb. alanlarda üstün bir varlık gösteren Roma, mühendislik ile mimaride de büyük buluşlara, Colosseum, Pantheon gibi devasa yapılara imza atmıştır ancak mitolojik din gibi kültür, sanat, edebiyat ve felsefede de topraklarına kattığı Yunan kültürünün etkisi altında kalmıştır.

Roma'nın Yunan dünyasını fethetmesinin Yunanlar tarafından kültürel anlamda bir karşı fethetme dönüştüğü pek çok kaynakta dile getirilen genel bir kabuldür. Örneğin şair Horatius MÖ 1. yüzyıl sonlarında "Tutsak Yunan, zalim fatihini tutsak etti ve kaba Latin topraklarına kültür getirdi." demiştir (aktaran Beard, 2018, s. 499). Bu etkilenme edebiyat boyutunda, fethedilen Yunan şehirlerindeki büyük kütüphanelerin ganimet olarak Roma'ya taşınması; Yunanca öğrenen ya da bilen Romalı entelektüellerin bu eserleri okuması; esir alınarak köleleştirilen bilgili ve kültürlü Yunanların Roma aristokratları arasında öğretmen, kâtip gibi kültürel hizmetlerde kullanılması gibi yollarla gerçekleşmiştir. Örneğin Odysseia çevirisiyle meşhur Andronicus bir köledir (Cornell & Matthews, 1988, s. 54). Roma'da imparatorluk döneminde kurulmuş kamusal ve özel kütüphaneler gibi saray kütüphanelerinde de bir âdet olarak "biri Yunanca biri Latince olmak üzere iki bölüm bulunması Yunan düşünce ve edebiyat dünyasına duyulan büyük ilginin sonucudur" (N. Yıldız, 2003, s. 173).

Roma dünyasında çeviri etkinliklerine geçmeden önce İncil kaynaklı bir bilgiyi hatırlamak, Roma imparatorluğunda çok dilliliğe bağlı pratik çevirinin hayatın her alanına nüfuz ettiğini göstermesi bakımından önemlidir. Hz. İsa kendi döneminin antik kaynaklarında ismi geçen bir tarihî şahsiyet değildir, şahsiyetine ilişkin bilgiler İncil'lerden gelir. *Yuhanna İncili'*ne (19: 19-20) göre Hz. İsa, yaşadığı dönemde Roma'nın bir eyaleti olan Kudüs'te Romalı Vali Pontius Pilatus'un

emriyle çarmıha gerildiğinde çarmıhın üzerine Latince, İbranice ve Grekçe üç dilli bir levha asılır: “Nasıralı İsa-Yahudiler’in Kralı” (Yuhanna İncili, t. y.).

Batı dünyasında çeviri etkinliklerinin tarihini inceleyen çalışmalarda, Roma dönemi, çevirinin düzenli bir şekilde yapılmasının başlangıcı olarak kabul edilir. Bu dönemde edebî çeviri önem kazanmış, Romalılar ağırlıklı olarak üstün olduğunu düşündükleri Yunan yazınının çevirisini ve uyarlamasını yapmış, bunlar aracılığıyla Yunan örneklerine öykünen eserler üretmişlerdir. Ülken’in (2016) ifadesiyle “Romalılar, Yunan edebiyatını, ilmini, tarih ve felsefesini kısacası Yunan tefekkürünü taklit etmişlerdir” (s. 154). Bu taklidin her sahada çok hararetle bir “tercüme ve nakil” ile mümkün olduğunu belirten Ülken (2016, s. 154), ilk devirde Yunan edebiyatının taklidinin çok aceleci ve karmakarışık teşebbüslerle başladığını ifade eder.

Edebî çeviriye geçmeden önce Roma dünyasında çevirinin pratik gayelerin yanı sıra zaman zaman propaganda amaçlı olduğunu da belirtmek gerekir. Nuray Yıldız’ın (2003) verdiği bilgiye göre Kartaca cumhuriyet döneminde fethedildiği (MÖ 146) zaman Kartaca kütüphanesindeki eserler, “senatonun aldığı karar uyarınca” ve Romalıların Fenike dilini bilmedikleri gerekçesiyle yerli Numidia prenslerine bırakılmıştır (s. 226). Ancak aynı kararın pratik gerekçeli olması gereken istisnasıyla Mago isimli birinin tarım üzerine yazdığı 28 kitap seçilerek Roma’ya getirilmiş ve Kartaca dilinden Latinceye çevrilmiştir (Blanck, 2000). Mary Beard (2018), bu ansiklopedik eseri, “narların nasıl saklanacağından öküzlerin nasıl seçileceğine dair her şeyi içeren” ifadesiyle tanımlar (s. 210). Pontus Kralı Mithradates VI Eupator Romalılar tarafından yenildiği zaman, kralın tıp eserleri bakımından zengin olan kütüphanesindeki eserleri ganimet olarak alan Pompeius, bunları Latinceye çevirtmiştir (N. Yıldız, 2003, s. 149). Çevirinin pratik gayelerle (tarım, hayvancılık, tedavi) yapıldığını gösteren bu örneklerin yanı sıra propaganda amaçlı en ünlü örnek, propaganda faaliyetlerine düşkün olan ilk imparator Augustus’un (salt. MÖ 27-MS 14) kendi faaliyetlerini anlatarak “Res Gestae (Yapılan İşler)” ismiyle kaleme aldığı, ölümünden sonra taşlara kazılarak dikilen yazıttır. Birden fazla yere dikildiği anlaşılan anıtın en ünlü versiyonu “Ankara’daki tapınağın duvarlarına iki dilde –Yunanca ve Latince- kazınmış”tır (Blanck, 2000, s. 48). Burada Augustus, Yunanca konuşan bölge insanlarına da hitap ederek saltanatı boyunca yaptıklarını anlatmaktadır¹³.

Roma Devleti’nde sözlü çevirilerin de olduğu, Helenistik Dönem’den itibaren devlet adamlarının, entelektüellerin Latinceye başka Yunanca da konuştukları hâlde resmî toplantılarda yine de bir çevirmenin bulunduğu anlaşılmaktadır¹⁴.

¹³ Tapınak MS 6. yüzyılda kiliseye çevrildiği, Osmanlı fethinden sonra bir caminin parçası haline geldiği için korunmuş; 1930’larda Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk, Augustus’un doğumunun 2000. yılını kutlamak için yazıtın bütünü buldurup koruma altına almıştır. Daha fazla bilgi için bkz. Beard, M. (2018). *SPQR*. İstanbul: Pegasus, s. 360.

¹⁴ Bu ihtiyacın sürdüğü çok sonraki tarihlere bir örnek olarak Eusebios’un *Konstantin’in Hayatı* adlı eserinde anlattığına bakılırsa Nikaeia (İznik) Konsili (MS 325) toplandığında, imparatorluğun her

Yunan öykünmeciliğinin Roma’da Homeros üzerinden başladığı görülmektedir. Yunan dünyası ile kültürel anlamda bütünleşmek isteyen Roma’da edebî çevirinin başlangıcında Homeros ve destanlarının bulunması anlaşılabilir. Roma edebiyatındaki ilk çevirmen olarak kabul edilen Livius Andronicus (MÖ 280-205), daha MÖ 240 yılında Homeros’un kültleşmiş destanı *Odysseia*’yı Yunancadan Latinceye “Saturnius vezniyle ve son derece sadık bir biçimde” çevirmiştir (Blanck, 2000, s. 43). Eruz’a (2003) göre “Andronicus yaptığı *Odyseus* çevirileriyle Romalıların Yunan edebiyatını keşfetmelerini sağlamıştır” (s. 24). Latin dili ve edebiyatı uzmanı Prof. Dr. Müzehher Erim (1987), “Yunan çocuklar okumaya Homeros ile başlarken Romalı çocukların yararlanacağı Homeros destanları gibi Latince bir eser olmadığı için Andronicus’un bu çeviriyi” yaptığını ifade eder (s. 23-24). Özbayoğlu (2003) ise eserin edebiyat ve çeviri tarihi bakımından önemine dikkat çekerek Homeros’un Latinceye yapılan bu çevirisinin dönemin en üst düzey kültürüne ait bir yazın eserinin bilinen ilk çevirisi olması açısından önem taşıdığını belirtir; çünkü eski Orta Doğu’da hukuk, siyaset gibi alanlarda çeviriler, hatta bir yazın metni olarak Gılgamış Destanı’nın Babilce ve Boğazköy’de bulunan Hurca çevirileri yapılmış olsa da Homeros metni gibi kapsamlı bir yazın ve kültür eserini konu alan bir çeviri bilinmemektedir. Diğer yandan Roma’nın ilk tarihini yazan bir senatör olan Fabius Pictor, yapıtlarını Yunanca yazdıktan sonra Latinceye çevirmektedir (Beard, 2018).

Latin edebiyatı boyunca uyarlamaların başladığı da görülür. Mary Beard (2018), Andronicus’un Roma’da MÖ 240’ta sahnelenen ilk tragedyayı özgün Yunanca metninden Latinceye uyarladığını belirtir. Latin edebiyatının babası olarak nitelendirilen Quintus Ennius (MÖ 239–169), Erim’in (1987) değerlendirmesiyle, *Hecuba*, *Iphigenia*, *Medea Exsul* isimli yapıtları, en sevdiği ve örnek aldığı Euripides’ten yer yer uyarlamalar da yaparak çevirir. Erim (1987), Naevius’un (MÖ 270-201) tiyatro yapıtlarının çoğunun –komedi ve tragedya olarak- eski Yunan oyunlarının çevirisi ya da uyarlaması olmaktan ileri geçmediğini söyler. Ennius’un yeğeni Pacuvius (MÖ 220–130), Plautus (MÖ 250?-184) ve Terentius (MÖ 190?–159?) da Yunan tiyatrolarını çevirmişler, Terentius özellikle Menandros ve Apollodorus’un oyunları üzerinde çalışmıştır (Kelly, 2011). Brague’ın (1995) ifadeleriyle Lucretius¹⁵, “Epikuros’un yazılarını şiir haline getir”ir; Horatius, “Alkaios’u değişikliğe uğrat”ır (s. 95). Sonuçta sadık çeviri henüz pratik gayeli kitaplarla sınırlıdır.

bölgesinden gelen piskoposlara hitap eden İmparator Constantinus (272-337) “Yunanca bildiği hâlde Latince konuşur, konuşması bir tercüman tarafından Yunancaya çevrilir” (Özçelik, 2008, s. 134).

¹⁵ Lucretius Carus, *Varlığın Yapısı* isimli eserinde Grekçe kelimeler karşısında Latincenin yetersizliğinden şikâyet eder:
 “Araştırmak gerekir bunları da. Anlıyorum güçlüğünü,
 Karanlık düzenlerini Greklerin, yeni sözler,
 Bularak, Latin diliyle bunları anlatmanın,
 Açık-seçik bir şiir içinde açıklamanın.
 Bir yandan dilimizin yoksulluğu, geniş konular” (Lucretius Carus, 2001, s. 37-38).

Cicero: Cumhuriyetten imparatorluğa geçiş döneminde yaşayan ve kendisi de tutkulu bir cumhuriyetçi olan devlet adamı, edip, hatip, Stoacı filozof Marcus Tullius Cicero (MÖ 106-43) çeviride bir dönüm noktası sayılır. Her şeyden önce “Latince felsefe terimlerini –çoğunu çeviri yoluyla– kurmuş olması Cicero’nun en büyük hizmetlerinden biridir” ve “bu terimler Latince terimler sistemine dayanan felsefe dillerinin bugün hâlâ temelidir” (Gökberk, 1996, s. 120). Erim (1987), Cicero’nun felsefe alanındaki ilk çalışmalarının Xenophon ve Platon’dan yaptığı bazı çevirilerden sonra başladığını belirtir. Nitekim *Yükümlülükler Üzerine (De Officiis)* adlı eserinde Cicero, çok genç yaşta iken Sokratesçi filozof Xenophon’un *Oeconomicus* adlı çalışmasını Yunancadan Latinceye çevirdiğinden bahseder (Cicero, 2016). Cicero’nun Platon’dan çevirdikleri arasında *Protagoras* ve *Timaeus* adlı diyaloglar vardır (Glucker, 2015). Felsefi çevirilerinin yanı sıra Cicero, Aratos’un (MÖ 310-245) astronomi ile ilgili *Phaenomena* (Gökle İlgili Olaylar) ve *Diosemeia* (Gökyüzü Olayları) adlı bugüne ulaşmayan şiirlerini yine nazım şeklinde çevirmiştir. Aratos’un bu eserleri Antik Çağ’da çok popüler olmuş; Cicero dışında Augustus’un torunu Caesar Germanicus (MÖ 15-MS 19) ve Rufus Festus (305-375) gibi yazarlar tarafından da Latinceye çevrilmiştir (Çelgin, 1990).

Çevirilerinin yanı sıra Cicero’nun asıl etkisi, “*De Finibus Bonorum et Malorum*” (İyilik ve Kötülüğün Son Noktaları Hakkında) ve “*De Optimo Genere Oratorum*” (En İyi Hatip Türü Üzerine) adlı eserlerinde ortaya koyduğu çeviri görüşleri ile olmuştur (Kelly, 2011, s. 478). Kızıltan (2017), çeviride söz ve içerik ayrımını bir sisteme oturtan ilk kişi olarak Cicero’yu gösterir. Cicero, kelimesi kelimesine çeviri anlayışı yerine anlam için çeviri anlayışının yerleşmesine yol açmış, serbest çeviri olarak nitelendirilen bu tarzın etkisi bugüne kadar ulaşmıştır. *Yükümlülükler Üzerine* adlı kitabında Euripides’in dizelerini Latinceye çevirirken Cicero (2016), bu dizeleri elinden geldiğince belki de beceriksizce çevireceğini ancak sonunda özünün anlaşılacağını söyler. Bu örnek, Cicero’nun yukarıda adı geçen iki eserinde işlediği anlam için çeviri anlayışını özetleyecek niteliktedir.

Roma’nın ünlü şairi Horatius (MÖ 65-8) da Yunancadan çeviri yapan isimlerdendir fakat onun da asıl önemi Cicero gibi ortaya koyduğu görüşlerle çeviriyi geliştirmesinde yatar. Latin edebiyatı boyunca Yunancadan çevrilere devam edilir. Lirik şair Catullus (MÖ 84/87-54) evlilikle ilgili bir öykü-şiir olan “Berenike’nin Perçemi”ni Callimachus’tan çevirir. Cicero’nun ünlü mektup arkadaşı, Yunancayı ana dili gibi konuşan Atticus da Yunan yazarlarından çeviriler yapmıştır. Tarihçi ve ansiklopedist olan Pompeius Trogus (MÖ 1) zooloji ve botanik konusunda Aristoteles ve Theophrastos’un eserlerini çevirmiş veya uyarlamıştır. Bu uyarlamaların hâlâ popüler olduğu görülmektedir. Hatip Seneca’nın oğlu, bir dönem imparator Neron’un öğretmeni de olan Genç Seneca’nın (MÖ 4-MS 65) bugüne ulaşan on tragedyasından dokuzu Yunancadan uyarlamadır (Erim, 1987). Latinceye sahip çıkmak isteyen Seneca “Yunanca her sözcüğün karşılığını bulmak

ister¹⁶” (Seneca, 2018, s. 17). Quintilianus (yakl. MS 35-95), Genç Plinius (MS 61/62-113), filozof Marius Victorinus (275–362) Yunanca yapıtları çevirmişlerdir. Victorinus, Brague (1995) tarafından “gerçek çevirmen” olarak görülür (s. 95). Diğer yandan daha az sayıda olmak üzere Latince Yunancaya çeviriler de yapılmıştır. Örneğin, erken bir dönemde Varro Atanicus (MÖ 82-35), Apollonios’un (MÖ 295-215) Argonautların altın postu ele geçirmek için yaptıkları seferi ve başlarına gelenleri dile getiren *Argonautika* adlı 4 şarkıdan oluşan eserini Yunancaya çevirmiştir (Çelgin, 1990).

Değerlendirme: Cicero’nun çeviriye getirdiği ciddiyete rağmen Nuray Yıldız’ın (2003) “Kütüphanelerdeki Sistemik Katalog Çalışmaları” bölümünden edinilen verilere göre Roma kütüphanelerinde de çeviri başlığı altında bir kataloglama usulü görülmemektedir. Ancak Roma kütüphanelerinde Yunan dili üzerinden yapılan fiziksel yerleştirmenin sonuçta ayrı bir dünyanın varlığına duyulan kabulü gösterdiği düşünülebilir. Oysa İskenderiye, Bergama gibi Helenistik Dönem kütüphanelerinde dil üzerinden bile tasnif yapılmıyor; konu, tür, yazar adı esas alınıyordu.

Roma dünyasının Yunan dünyasına duyduğu “hayranlığı” çeviri üzerinden değerlendirirken bir noktayı gözden kaçırmamak lazımdır. Romalılar bugünkü manasıyla çeviri yapmaktan çok “esinlenme, uyarılma, yeniden yazma, özetleme, yorumlama” yoluna gitmişlerdir (Brague, 1995, s. 95¹⁷). Örneğin Andronicus’un çevirdiği *Odyseia*’da sadece 20 dize orijinaline benzemektedir (Yücel, 2016). Bütün bu süreçte amacın Yunan kültürünü öğrenmek ve çeviri yoluyla kendini geliştirmek olduğunu söyleyen Eruz (2003); çeviri yaparak kaynak yapıttan daha üstün bir yapıtın yaratılmak istenildiğini, Romalı şair ve yazarların çeviri yaklaşımlarını anlatan metinlerle çeviri tutumlarını gerekçelendirmeye çalıştıklarını özellikle belirtir. Kızıltan (2017), Cicero’nun Romalı düşünürlerin yabancı edebiyatları kendine uydurma ve yerlileştirme eğiliminin önde gelen temsilcilerinden olduğunu vurgular. Nitekim Paris Üniversitesi’nde Arap felsefesi üzerine dersler veren dünyaca ünlü araştırmacı Remi Brague’ın (1995) *Avrupa Yolu: Roma* isimli ünlü yapıtının çevirmeni Betül Çotuksöken, Brague’ın temel savını belirtirken “Romalı tutumu” olarak belirlenen bu tavrı, “(...) kendinden farklı olanı, kendisinin dışında olanı, kendine yabancı olanı kendine çekebilmiş, uyarlamış, kendine mal etmiş, ona sahip çıkmıştır; onu dışsal olduğunun farkına vararak içselleştirmiştir” şeklinde takdim etmektedir (s. 11). Bu görüş, kitabın içinden “Onlar [Romalılar] kendileri için eski olan şeyi yeni olarak ortaya koydular.” cümlesiyle örneklenebilir (Brague, 1995, s. 43). Bir başka ifadeyle imparatorluğun genişleyen kavrayışı, Yunanlıların “üstünlüğü” hiyerarşisini bozmuş; “şimdi Romalılar da kendilerini üstün ve uygar görerek

¹⁶ Seneca, 54. Mektup’un girişinde nefes darlığına karşılık gelen Grekçe sözcüğün Latincesini arar. Yine 58. Mektup’un başlangıcında özellikle Platon’dan bahsetmeye başladığı zaman fark ettiği üzere Latincedeki sözcük fakirliğinden şikâyet eder ve “dilimizde adlandırılması gerekli ama adlandırılmamış olgu çıktı karşımıza” der (s. 441). Seneca’nın mektuplarında muhtelif yerlerde Yunanca kavramların Latince karşılığını aradığı görülür. Daha fazla bilgi için bkz. Seneca (2018). *Ahlak mektupları Epistulae morales* (T. Uzel, Çev.). İstanbul: Jaguar, s. 180, 191.

¹⁷ Örnekler için bkz. Brague, R. (1995). *Avrupa: Roma yolu* (B. Çotuksöken, Çev.). İstanbul: Kabalcı, s. 95.

fethettikleri coğrafyalarda yaşayan halkları barbar” olarak görmeye başlamıştır (Beard, 2018, s. 203).

Son tahlilde Cicero sonrası gelişen serbest çeviri anlayışının uyarlama, yeniden yazma, açıklama, esinlenme gibi alanlara doğru esnemesini sağlayan muafiyet de zihniyet meselesinin çevirideki yansımasıdır. Roma, Yunan dünyasını “benim”serken bir yandan da onu kendisine dönüştürmeye çalışır. Jupiter’e dönüşen Zeus, Venüs’e dönüşen Aphrodite gibi Latinceye çevrilen Yunan eserleri de Romalı replikalarına dönüşür. Neticede Yaşlı Cato’nun arzu ettiği gibi, Yunan düşünceleri Roma gereksinimlerine göre ödünç alınmıştır (Cornell & Matthews, 1988), Yunanlı olan eser artık Romalının aynasından seyredilmektedir.

Diğer yandan ideolojik bağlamda cumhuriyet döneminden başlayarak özellikle Augustus ve sonra gelen imparatorlar tarafından ülküsel olarak sürdürülen “Romanitas” (Romalılık bilinci) ile de Yunan öykünmesine temkinle hatta tepkiyle yaklaşıldığı görülür. Cumhuriyet döneminde kendisi de Yunanca bilen, “Yunan kültürünü saldırdığı kimselerin çoğundan daha iyi” (Cornell & Matthews, 1988, s. 54) anlayan yaşlı Cato’nun “Yunan edebiyatına düşkünlüğün Roma iktidarını yıkabileceği” uyarısında bulunduğu Mary Beard (2018, s. 204) tarafından değerlendirilmiştir. Yunan kültür ve sanatına duydukları hayranlıkla tanınan Neron, Marcus Aurelius, Hadrianus gibi imparatorların yanı sıra bu kültüre mesafeli davranan imparatorlar da vardır. Örneğin imparatorluğu dağılma noktasına doğru savuran 3. yüzyıl krizinden sonra iş başına gelen İmparator Diocletianus (salt. 284-305) bu dağılmayı engelleyecek tek ruh olarak Romalılığı vurgulamıştır ve Blanck’ın (2000) verdiği bilgiye bakılırsa Latinceyi, Yunanca konuşulan Mısır’da bile resmî dil olarak kabul ettirmeye kalkışan bu imparatorun zamanından kalma, Latince öğretimine ilişkin rehber kitaplar bulunmuştur.

2. 1. 1. 1. 5. Geç Antik Çağ¹⁸-Hristiyan Roma

Tarihsel Çerçeve: Roma İmparatorluğu’nun ilk asırları boyunca bu geniş coğrafyada zaman zaman şiddetli takibatlara, baskı ve infazlara uğrayan Hristiyanlar; Milano Fermanı (313) ile inanç özgürlüğü kazanmışlardır. İlk Hristiyan Roma İmparatoru sayılan Constantinus (Konstantin) (272-337) imparatorluğun başkenti olarak kendi ismiyle anılan Constantinopolis (İstanbul) şehrini kurarken bir saray kütüphanesi de oluşturmuştur. Constatinus’un ardılları tarafından bu kütüphane geliştirilmiş, yanı sıra yenileri yapılmış, imparatorluğun kültür merkezi böylece Latince konuşan batıdan Yunanca konuşan doğuya kaymıştır. 391 yılında Theodosius’un Hristiyanlığı imparatorluğun tek ve resmî dini ilan etmesine kadar 78 yıl varlığını sürdüren pagan dinler ve kültürler bu tarihten sonra kademeli olarak yok oluş sürecine girmiştir. Siyasi alanda ise 395

¹⁸ Geç Antik Çağ’ın bir terim ve ayrı bir disiplin olarak yerleşmesinde akla gelen ilk isim Peter Brown’dur. Dönem ile ilgili ünlü çalışması Türkçeye de çevrilmiştir: Brown, P. (2007). *Geç antikçağ dünyası*. İstanbul: Alfa.

yılında ikiye bölünen Roma İmparatorluğu'nun batısı Germen kavimlerinin istilasına dayanamayıp yıkılmış, çoğunlukla Latince konuşan bu coğrafyada irili ufaklı “barbar” krallıklar kurulmuş, birlik Hristiyan kilisesi tarafından sağlanmıştır. Kültür Hristiyanlık dini etrafında örgülenirken rulolar yerini *codex* denilen bugünkü kitap biçimine, papirüs parşömene bırakmış; batı kanadının yıkılmasına rağmen varlığını sürdüren Doğu Roma İmparatorluğu'nda Fatih Sultan Mehmet'in 1453'te İstanbul'u fethine kadar Yunanca konuşulmuş ve yazılmıştır. Batının dağılık dünyasında ise Latince varlığını sürdürürken kilisenin dili de Latince olarak kalmıştır.

Çeviri faaliyetlerinin gözden geçirileceği bu manzara üzerinde Yunanca konuşan ve yazan doğu ile Latince konuşan ve yazan batı arasında kültür alışverişi, çevirirler yoluyla beslenir. Diğer yandan kutsal metinlere duyulan ihtiyaç, Kitab-ı Mukaddes çevirilerine hız kazandırır.

Kutsal Yazmaların Çeviri Süreci: Eski Ahit ve Yeni Ahit çevirileri uzun ve engin bir külliyat oluşturur. Bilindiği gibi Hristiyanların kutsal kitabı olan Kitab-ı Mukaddes, Yahudilerce kutsal sayılan Ahd-i Atik (Eski Sözleşme) ve Hristiyanlarca kutsal sayılan Ahd-i Cedid'den¹⁹ (Yeni Sözleşme) oluşur²⁰.

Vetus Latina: Hristiyanlığın kutsal metinlerinin Latinceye çevirileri söz konusu olduğunda önce *Vetus Latina* ile karşılaşılır. *Vetus Latina* erken dönemlerde Yunancadan Latinceye çevrilmiş Hristiyan kutsal yazmalarına verilen isimdir. Bunlar, dört İncil gibi *Septuaginta*'nın da yer aldığı metinlerdir ve kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla *Vetus Latina* tek bir nüshanın değil anonim bir derlemenin adıdır.

Hexapla: *Vetus Latina*'dan sonra kutsal metin çevirisi olarak *Hexapla* incelenmelidir. 231'de Caesarea'ya göç etmek zorunda kalan Hristiyan teolog Origenes, *Hexapla*'yı hazırlar. Bu metin Eski Ahit'in farklı versiyonlarını 6 paralel sütun hâlinde sayfaya yerleştirmek şeklinde tanzim edilmiştir. *Hexapla* metninde kullanılan ve Yahudi âlimler Sinoplu Aquila, Symmachus ve Theodotion'un da daha önce yaptığı çeviriler, Origenes'in metninde korunabilmiştir (*Hexapla*, t. y.). Böylece 3. asırda Yunancadan Latinceye çevrilmiş Hristiyan kutsal yazmaları olarak *Septuaginta*, *Vetus Latina*, Eski Ahit'in üç versiyonu (Aquila, Symmachus ve Theodotion) ve *Hexapla* görülür, bu yazmaların tam ya da bölüm hacminde nüshaları Hristiyan nüfusun artmasına koşut olarak artmış durumdadır.

Kutsal yazmaların çeviri sürecinde imparatorluğun kuzeyindeki Germen kavimlere Hristiyanlığı öğretme ve yayma gayesi de etkili olmuştur. Örneğin Ariusçu Gotik bir misyoner olan Ulfilas (yakl. 311-383), Kutsal Kitap'ı Gotların diline çevirmiş ve bunu onlara açıklamıştır (Cornell

¹⁹ Eski Ahit ve Yeni Ahit ayrımı Hristiyan kökenlidir. Museviler Yeni Ahit'i kabul etmedikleri için Eski Ahit'ten de bahsedilemeyeceği fikrini beslerler ve kendi kitapları için bu adlandırmaya karşı çıkarlar.

²⁰ Bunlar da kendi içinde kitaplara, bölümlere ayrılmış; Eski Ahit 39 bölüm, Yeni Ahit 27 bölüm olarak düzenlenmiştir. İncil, Yeni Ahit'in ilk 4 kitabından (Matta, Markos, Luka, Yuhanna) her birine verilen isimdir. Türkçede genellikle Yeni Ahit'in tamamı yanlış olarak İncil adıyla anılır. Aynı şekilde Eski Ahit'in tamamını Tevrat olarak anmak da yaygın fakat yanlış bir adlandırmadır. Tevrat, Eski Ahit'in ilk beş kitabına; İncil ise Yeni Ahit'in ilk dört kitabına verilen isimlerdir.

& Matthews, 1988). Ulfilas'ın bu çeviriyi yapmak için Gotik alfabeyi geliştirdiği, çeviriyi yapan bir ekibin başında bulunduğu da bilgiler arasındadır (Ulfilas, t.y.).

Vulgata: Hristiyan örgütlenmesini Roma Devleti'nin siyasal-kültürel bütünlüğü, dini için bir tehdit olarak gören İmparator Diocletianus ve mevkidaşı üç eş imparator zamanında, Hristiyanlara yönelik olarak başlayan ve devam eden “Büyük Zulüm” (303-313) döneminde dört ferman çıkarılmıştır. Bunların dördünde de kutsal yazmaların teslim, imha, yakılma şeklindeki yaptırımlarla hedef alındığı görülür (Ertekin, 2011). Demek ki 4. asrın hemen başlarında devleti hakkında tedbir almaya sevk edecek kadar kullanımda olan bir kutsal yazma külliyesi vardır ve bunlar tehdit olarak görülmüştür.

Nitekim geç Antik Çağ'ın ünlü Hristiyan teologu Augustinus (354-430) 4. yüzyıldaki kutsal yazma çokluğundan şikâyet etmiştir: “Eline Yunanca el yazması geçen ve çok az da olsa bu iki dili bildiğini düşünen herkes [Latinceye] çeviri yapmaya kalkıştı”. Bu çokluk, yazmaların doğruluğu hakkında şüphe doğurmuş, 4. yüzyılda bu dağınıklığı toparlamak amacıyla bir proje olarak Hieronymous'a (yakl. 345-420) *Vulgata* olarak adlandırılan meşhur çeviri yaptırılmıştır (Ölü Bir Dilde Bile Canlı Olan Kutsal Kitap, t. y.).

Papa I. Damasus'un talebiyle başlayan projede Hieronymous Matta, Markos, Luka ve Yuhanna'yı mevcut -Eski Latince nüshaları da gözden geçirerek- Yunanca'dan çevirmiş, Eski Ahit ile ilgili kısımlarda *Septuaginta*'dan yararlandığı gibi doğrudan İbranice metinler ile de muhatap olmuştur. Böylece çok uzun yıllar alan bir çalışmanın sonunda ortaya çıkan eser, 1546'da Trento Konsili'nde *Vulgata* olarak adlandırılmış ve yüzyıllar boyunca Batı Hristiyan dünyasında standart metin olarak kabul edilmiştir (Demarest, 2004). Hieronymous'a Hristiyan âleminde verilen önem o kadar büyüktür ki “Roma Katolik kilisesince çevirmenlerin, kütüphanecilerin ve ansiklopedistlerin koruyucu azizi olarak tanınır” (Jerome, t. y.).

Diğer yandan kutsal yazmaların Ermeniceye çevirisi sürecinde edebiyatı sözlü gelenekte sürdüren ve bir alfabesi olmayan Ermeniler için önce Mesrop tarafından 5. yüzyılın başında bir Ermeni alfabesi hazırlanmıştır.

Hristiyanlığın bir din olarak yayılmaya başlamasına, ardından imparatorluğun tek resmî dini kabul edilmesine koşut olarak birçok Hristiyan rahip ve papazın dinî metinlerin dışında gelişimleri için gerekli gördükleri bilimsel metinleri, felsefe eserlerini, tarihleri de Yunancadan Latinceye çevirdiği görülür.

Bu dönemdeki önemli bir çevirmen olan Tyrannius Rufinus (344/345-411), kilise tarihinin kurucusu sayılan Eusebios'un Yunanca yazılmış olan *Kilise Tarihi*'ni (Ekklesiastike Historia) bazı ilavelerle Latinceye çevirmiştir. İskenderiyeli Origenes Adamantius'tan yaptığı çevirilerle tanınan Rufinus, yukarı Mısır'dan, inzivaya çekilmiş otuz dört din adamının yaşamlarını ayrıntılarıyla anlatan fakat yazarı belli olmayan bir eserin çevirisini de yapmıştır (Demiriş, 2006).

“Antik dünyanın yetiştirdiği en büyük zihinlerden biri ve ortaçağda egemen etki olarak” kabul edilen Hristiyan filozof Boethius (477?-524), Aristoteles’in mantıkla ilgili bütün yapıtlarını Latinceye kazandırmıştır²¹ (Cornell & Matthews, 1988, s. 220). Freeman’ın (2010) da belirttiği gibi, Batı Roma İmparatorluğu’nun 476’daki çöküşünden sonra İtalya’ya hâkim olan Ostrogot kralı Theodorich (salt. 493-526) zamanının entelektüellerinden biri olan Boethius²², Yunan bilgi kuramının tümünün kaybolduğu bu dönemde Aristoteles’in adını Orta Çağ Batı Avrupası’nda yaşatan çabanın sahibidir. Platon’un eserlerini de Latinceye çevirmeyi planladığı hâlde bunu başaramayan Boethius, “On ikinci yüzyıldan önce Aristo’nun felsefi çalışmalarının Yunanca metinlerini çok iyi bilen son Batılı araştırmacıdır” (Rosenberg, 2004, s. 231.) Ancak Gutas (2017), Boethius’a verilen bu projenin hayata geçirilememiş olduğuna kanidir.

Roma senatörü, tarihçi Cassiodorus (480-550?), 537’de siyasal yaşamdan çekildikten sonra aile malikânesine dönmüş, ilerlemiş yaşına rağmen burada Yunanca felsefi ve teolojik çeviri konusunda uzmanlaşmış bir manastır olan Vivarium’u kurmuş, Boethius’un çalışmalarını mümkün olduğu kadar sürdürmeyi amaçlamıştır. Bu dönemin en tanınmış mütercimi Dionysius Exiguus’tur (öl. 556). Dönemin önemli çevirmenleri arasında Büyük Gregory’yi Yunancaya çeviren Papa Zacharias (679-752) ve Joannes Scotus Erigena (810-877) da yer alır. Ravenna ve Napoli, iyi bilinen çeviri okullarıyla 9. yüzyıla kadar Yunan çalışmalarının merkezleridir. 9. yüzyılın en önemli figürlerinden biri de papalığa ait olan kütüphanede çalışan Anastasius Bibliothecarius’tur (800-879?). Onun ana çevirileri, 9. yüzyılın Konsilleri ve doğu batı kiliseleri arasında artan gerilim etrafında döner. Ayrıca teolojik bazı çeviriler de yapmıştır (Kelly, 2011).

Değerlendirme: Sonuçta Roma İmparatorluğu Hristiyanlığının Orta Çağ’a kadar süren bu erken döneminde çevirilerin zihniyet değişimine koşut olarak dinî eksene kaydığı görülmektedir. Yeni dinin yayılması için yapılan çeviriler kadar inananların imanını korumak ve kuvvetlendirmek için de çeviriler yapılmış, özellikle kutsal metin çevirilerine önem verilmiştir. Diğer yandan yeni bir din olan Hristiyanlık kendisine felsefi temeller ve yöntemsel ilkeler kurmak için, içinden geldiği Antik pagan dünyanın felsefe eserlerine kayıtsız kalmamış, başlangıçta Platon ardından Aristo ile ilgilenmiştir.

2. 1. 1. 1. 6. Orta Çağ

Tarihsel Çerçeve: Büyük antik kütüphaneler, Roma’da Hristiyanlığın resmiyet kazanmasıyla önemini kaybeder; 5. yüzyıldan itibaren görünmez olur. 529’da Atina’daki Platon Akademisi’nin

²¹ Boethius bu çeviriler konusunda şöyle demektedir: “Her şeyden önce ilk amacım Aristoteles’in elime geçen bütün yapıtlarını Latinceye çevirmek ve her birinin üzerine Latince yorumlar yazmaktır... Ayrıca Plato’nun da bütün diyaloglarını Latinceye çevirerek ve üzerlerine yorumlar yazarak her birine Latin giysisi giydireceğim. Bu çevirileri ve yorumları gerçekleştirdikten sonra, gönül rahatlığıyla Plato ve Aristoteles’in düşüncelerini uzlaştırmış olacağım” (Boethius, 2014, s. 18).

²² Daha sonra Theodorich’e ihanet etmekle suçlanarak idam edilmiştir.

kapatılması (veya 476'da Batı Roma İmparatorluğu'nun yıkılması) tarihçiler tarafından genellikle Antik Çağ'ın sonu olarak kabul edilir. Böylece yaklaşık 1000 yıl sürmüş olan Antik Çağ sona erer. Artık -bir kısmı Antik Çağ'la iç içe- yaklaşık yine 1000 yıl sürecek yeni bir dönem, yeni bir zihniyet ve çevirinin yeni bir ilgi alanı söz konusudur: Orta Çağ.

Orta Çağ'ı bütünüyle “karanlık” sıfatıyla nitelemek genellemesi son zamanlarda sarsılmış, akademik dünyada onun “aydınlık” yanı da işaret edilmeye başlanmıştır. Ancak genel karakterine bakıldığında Orta Çağ, feodal ve sınıflı bir yapılanmanın süreginde ve kilisenin otoritesi altında, zihniyetini Hristiyanlık dini etrafında örgüleyen; bireyselliğin oluşmadığı, düşüncenin dogmatik kalıplarıyla muhafaza edildiği, bu sebeplerle deneysel ve objektif olanın itibar görmediği bir dönemdir. Heretik akımların şiddetle takibata uğramasında etkin rolü oynayan Engizisyon mahkemelerini destekleyen zihniyet de Orta Çağ imgesini olumsuzlayan temel etkenlerdendir.

Orta Çağ'da Hristiyan dünyasında çeviriyi yöneten eksen din merkezlidir. Özellikle Batı Roma İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra kurulan irili ufaklı “barbar” krallıkların “medenileştirilmesi” işi, birliği sağlayan kilisenin elindedir ve bundan anlaşılan da dinî yetiştirme (Gökberk, 1996, s. 148).

Arapçadan Çeviriler: Orta Çağ Avrupa'sında köklü bir zihniyet değişikliğini besleyen en önemli çeviri hamlesi, 10. yüzyılda Arapçadan yapılan çevirilerle başlamıştır. Skolastik dönemin yükselmesinde başta Aristo'nun eserleri ve onlara yapılan yorumların Arapçadan çevrilmesinin etkisi büyüktür. Ancak Batı dünyasında Arapçadan yapılan çevirilere geçmeden önce kronolojik olarak bunun öncesinde duran ve Yunancadan Arapçaya doğru gerçekleşmiş çeviri etkinliğini burada hatırlatmak gerekir. 10. yüzyıldan itibaren Avrupa'da, “Antik dünyanın yeniden keşfi” ile yaşanan kazanımların, büyük ölçüde 8 ve 10. yüzyıllar arasında Harran, İran, Irak, Suriye ve Arap Yarımadası'nı kapsayan geniş bir coğrafyadaki Yunanca-Arapça çeviri geleneği sayesinde gerçekleştiği söylenebilir (H. Akın, 2014). Müslüman dünya 8-10. yüzyıllar arasında antik Yunanca kaynakların önemli sayılabilecek bir hacmini Arapçaya çevirmiş, özellikle Aristo'ya yoğun bir ilgi göstermiştir. Doğuda saklanan bilginin tekrar batıya dönmesinin ilk evresi olan bu faaliyet bu tezin planı doğrultusunda “Yunancadan Arapçaya Çeviri Hareketi” başlığı altında incelenecektir.

Batı'da ise çeviri etkinliğinde 10. yüzyıldan itibaren İspanya merkez olmak üzere büyük bir dönüşüm görülür. Yunancadan yapılan çeviriler önemini yitirmeye başlamış ve Arapçada saklanmış olan Antik Dönem eserlerinin “geri” çevirisi dönemi açılmış, Antik Çağ'da kaleme alınmış çok sayıda Yunanca eser, Süryanice ve Arapçaya yapılmış tercümelerinden tekrar Latinceye çevrilmiştir. 12 ve 13. asırlarda büyük bir gelişme gösteren süreç, bu çevirilerle kaynaşmış olan İslâm bilim ve düşüncesine karşı da büyük bir ilginin uyanmasını, Müslüman dünya ile bilimsel ve kültürel ilişkilerin başlayıp gelişmesini sağlamıştır.

Haçlı Seferleri, Yahudi nüfusunun bir kısmının kuzey İspanya'ya göçü, Sicilya ve Endülüs'teki büyük İslam medreseleri ve Hindistan yolunun aranması Ülken (2016) tarafından “ilim hareketinin tekrar Batı'ya dönmesi”nin sebepleri olarak gösterilir (s. 145-151). Bu tanışmanın tarihsel alt yapısı Endülüs'te kurulan Emevî Devleti ile ilgilidir. 8. yüzyılda İber Yarımadası'nı ele geçiren Emevîler, daha evvel Antik Yunan, Hint, İran uygarlıklarından yaptıkları çeviriler ile geliştirdikleri medeniyeti de Endülüs Devleti'ne taşımışlar, zamana yayılan bir çöküş döneminden sonra 15. yüzyılda İber Yarımadası'nı tamamen terk ettiklerinde arkalarında büyük bir hazine bırakmışlardır. Bu dönemde Toledo ve Salerno okulları düzenli ve sistematik çeviri faaliyetlerinin yapıldığı merkezler olarak dikkat çeker.

Toledo Okulu: 11. yüzyılda Toledo şehrinin İspanyol egemenliğine geçmesi, şehirde kalmış olan Arapça kitapların genellikle bir yerel dil aracılığıyla Latinceye çevrilmesi sürecini başlatmıştır. Toledo Çeviri Okulu²³, çevrilen eserlerin sayısı, mütercimleri ve etkileri açısından İspanya çeviri hareketinin merkezi olmuştur. Burada Arapçadan Latinceye ve öteki yerel dillere düzenli çeviriler yapılmış, daha sonra bu faaliyetler, İspanya'nın öteki şehirlerinde, Sicilya'da, Güney Fransa'da ve kısmen Portekiz'de sürdürülmüştür. Başpiskopos Raymond de Sauvetat (Raimundus), Papa II. Sylvestre'in izinden yürümeye devam etmiş; Müslümanların elinde bir ilim ve kültür merkezi haline gelen Toledo'da yaşamayı sürdüren Yahudi, Hristiyan ve Müslüman bilginlerden yararlanarak İslam bilim ve düşüncesine ait eserlerin büyük bir bölümünün Arapçadan Latinceye tercüme edilmesi için çaba sarf etmiştir. Eserler, genellikle önce bir Arap veya Yahudi tarafından Katalanca veya Kastilce gibi bir yerel dile çevrilmiş, sonra Latince bilen bir kişi tarafından Latinceye tercüme edilmiştir. Brague (1995) özellikle Yahudi tercümanlara Avrupa'nın çok şey borçlu olduğu fikrindedir.

Müslüman, Yahudi ve Hristiyan mütercimler matematik, astronomi, tıp, tabiat, tarih, mantık, siyaset ve felsefe gibi alanlardaki eserlerin başlıcalarını Latinceye çevirmişlerdir. Bu mütercimler, başta Aristo, İbn Sînâ ve İbn Rüşd gibi filozoflar ile Eukleides, Ptolemaios²⁴, Galenos, Harezmi, Fergânî, Battânî gibi âlimlerin eserleri üzerinde çalışmışlardır. T. Öztürk (2015) “Toledo Koleksiyonu: Sebepleri ve Sonuçlarıyla İlk Oryantalist Çalışmalar” adlı makalesinde tarihe “Toledo Koleksiyonu” olarak geçen bu çeviri çalışmalarının başlangıçta tıp, astronomi, geometri, matematik gibi alanlarda yapıldığını; daha sonra Haçlı Seferleri'nin de etkisi ile başta Kur'an olmak üzere halk arasında yaygın olan dinî metinlerin bir kısmının da Latinceye çevirisinin gerçekleştirildiğini belirtir. İlk Kuran çevirisi, Petrus Venerabilis'in öncülüğünde Robertus Ketensis (Robert von Ketton, 1110?-1160?) tarafından *Corpus Toletanum* adı ile, ikinci Kuran

²³ “Toledo Çeviri Okulu 1994 yılında Castilla-La Mancha ve Avrupa Birliği Kültür Vakfı'nın ortak bir çalışması sonucunda yeniden kurulmuştur. Toledo Okulu bugün Akdeniz ülkelerinde çeviri etkinliklerinin kültürel bağlamda tartışıldığı bir kurumdur” (Eruz, 2003, s. 27).

²⁴ MS 2. yüzyılda yaşamış olan ve Antik Çağ'ın son büyük astronomu olarak kabul edilen Ptolemaios'un İskenderiye'de hüküm sürmüş Ptolemaios hanedanı ile bir ilişkisi yoktur.

çevirisi ise *Libellus Contro Legem Saracenorum* (Confutatio Alcorani) adıyla Ricoldus de Monte Crucis (Ricoldo Pennini da Monte Croce (1243-1320) tarafından yapılmıştır (Demirkıvıran, 2014).

Salerno Okulu: Bu dönemde Sicilya, özellikle II. Frederic'in (salt. 1215-1250) hükümdarlığı döneminde, çeviri hareketleri bakımından Avrupa'nın canlı merkezlerindendir. Buradaki çeviri etkinliği, öncelikle Salerno Tıp Okulu çevresinde gerçekleşir. Salerno Tıp Okulu, 9. yüzyılda Antik Dönem okullarının geleneğini canlandırarak ortaya çıkmış; büyük bir üne kavuşmuştur. Rahipler tarafından kurulan, kadınların da öğrenci olarak kabul edildiği bu okul; Avrupa'da sonradan gelen tıp okulları için bir örnek oluşturmıştır. Okul, Yunan ve Latin kültürünü İslam, Arap ve Yahudi geleneği ile birleştirmiş; Avrupa, İspanya ve Anadolu'dan tıp eğitimi almak isteyen öğrencilerin yoğun ilgisini çekmiştir. Salerno Tıp Okulu, öğrencilerin eğitiminde Hippokrates ve Galenos gibi eski ustaların öğretiminden yararlanmıştır. Okulun Salerno'daki kilise tarafından korunan zengin bir tıp literatürüne sahip olması başarılı olmasına büyük katkıda bulunmuştur. İbn Sînâ'nın ünlü eseri *El-Kanun fi't-tib* burada uzun yıllar tıp kitabı olarak okutulmuştur. Bu okulda görev yapan Rahip Theobald, Kutsal Topraklar'dan dönüşünde Arapça ve Latince yazılmış birçok eseri yanında getirerek manastır kitaplığını çok sayıda değerli kitapla zenginleştirmiştir. 11. yüzyıl, "el yazmalarının ve çevirilerin altın çağı" olmuştur (Okka, 2015, s. 71). II. Frederic (1194-1250) "kendinden önceki Müslüman devlet adamlarını örnek alarak, sarayını bilginlerle doldurmuş ve o çağın en güçlü kültürü olan İslâm kültürünü ülkesinde yaymak için büyük çabalar harcamıştır" (Karlığa, 2003, s. 121).

Değerlendirme: 10. yüzyıldan itibaren neredeyse tüm bilim alanlarını kapsayan, iki yüzyıldan fazla süren bu çeviri etkinliği Batı tarihinde sadece çeviri alanında kalmayan çok yönlü bir öneme sahiptir ve yarattığı zihinsel dönüşüm açısından dikkate değerdir. Bu dönemden sonra Batı'da zihinsel bir değişim, kültürel ve bilimsel bir kalkınma olduğu, çevirilerle birlikte telif eserlerin de sayısının arttığı görülmektedir.

Bu dönemde felsefe, mantık, matematik, geometri, tıp, astronomi gibi alanlarda Antik Yunan ve İslam dünyasında üretilmiş eserlerin Latinceye çevrilmesinin Rönesans'ı hazırlayan sebepler arasında olduğu görüşü genel kabul görmektedir. Doğudan batıya giden bu kültür akışı, Eruz (2003) ve bazı araştırmacılara göre Batı'da Rönesans'ın doğması için uygun zemini hazırlamış; çeviriler üzerinden Yunan ve Doğu bilimleri Batı'da tanınmış; kurulan üniversitelerde bu çeviri kitaplar okutularak bilimsel faaliyet yapılmaya başlanmış; böylece çevrilen bilimsel kitaplardan etkilenen bilim adamları araştırmalara yönelmişler ve yeni yapıtlar oluşturmuşlardır. Nitekim Ülken (2016) de "Avrupa 13-14. asırlardan sonra 16. asra kadar hararetle bir tercüme faaliyetine girmek suretiyle (...) 'Rönesans'ı açmaya muvaffak oldu" görüşündedir (s. 11).

"Bu çeviri faaliyetiyle Avrupa antik dünyayı yeniden keşfetmiştir" şeklinde popüler dolayımında kendisine yer bulan görüşün temellerinin temkinle tahlil edilmesi gerekir. Arapçadan yapılan çeviriler sayesinde Avrupa'nın kaybettiği antik kültürü yeniden tanıdığı görüşü ancak bir

noktaya kadar doğrudur. Çünkü antik kültür bütünüyle değil, kısmen kaybedilmiştir. Örneğin Orta Çağ Avrupası çok defa yanlış olarak öne sürüldüğü gibi Platon ve Aristoteles'ten Arapçadan yapılan çeviriler öncesinde habersiz değildir. Nitekim daha çok geç Antik Çağ'da biçimlenen Patristik felsefe “bütünüyle Platonizm damgasını taşır”; arkadan gelen dönem olan skolastik felsefe (yakl. 9–16. asırlar arası) ise Aristotelesçiliğe yönelecektir (Gökberk, 1996, s. 157). Yaygın yaklaşımla, patristikler Platon'u, skolastikler Aristo'yu “Hristiyanlaştırmaya” çalışmışlar, kilisenin öğretisine felsefi ve yöntemsel temelleri bu düşünürlerde aramışlardır.

Keza kilisenin bütün pagan eserleri imha ettiği, meydanlarda yaktırdığı da -kilise tarihinde kitap yakma olayları görülse de- bütünlük vurgusu taşıdığı müddetçe sonradan üretilmiş bir negatif mitten ibarettir. O kadar ki Macit Gökberk (1996) “Avrupa'da Eski Dünyanın yıkıntıları içinde, antikçağın kültür değerlerini ele alıp ilerisi için kurtaran Kilise olmuştur” kanaatinde (s. 146). Gökberk (1996) “Aristoteles'in yapıtları ile Aristoteles felsefesi üzerindeki Arap ve Yahudi yorumlarının çevirileri 12. yüzyıl sonlarında Batıya ulaştığı sıralarda doğrudan Yunanca kaynaklardan yapılmış Aristoteles çevirilerinin de varlığından söz eder (s. 167). Brague (1995) da bu konuda “keşişlerin özellikle Benediktenlerin verdiği devasa çalışmayı” anmaya değer bulur (s. 95). Örneğin “Tanrıtanımaz Lucretius birtakım Hristiyanlar tarafından kopya edilir”, “Ovidius'un Sevme Sanatı” keşişler tarafından çevrilir (Brague, 1995, s. 106). Vivarium Manastırı'nın 540 yılına doğru Cassiodoros tarafından kurulmasının nedeni de barbar istilalarına karşı klasik metinleri korumaktır (Brague, 1995). Burada klasik bilimin temel ilkeleri Orta Çağ Avrupa'sında sürdürülecek şekilde korunmuştur ve bu, “Avrupa klasik kültürünün geleceği bakımından son derece önemli bir durumdur” (Cornell & Matthews, 1988, s. 221). Aynı tedbir 40 yıl sonra Papa Büyük Gregorius tarafından tekrarlanacak ve bu çaba bin yıl boyunca sürdürülecektir (Brague, 1995). Antik yazmaların en azından kopyalanmaya değer görülen kısmının sonraki kuşaklara aktarılmasında Orta Çağ keşişlerinin rolüne dair bir vurgu ile pek çok kaynakta karşılaşılır. J. O. Ward (2014) “Karolenj dönemi yazıcılarının manastırlarda yaptıkları kopyalamalara çok şey borçluyuz” der (s. 206). Yaşayan en önemli Antik Roma tarihçilerinden biri olan Mary Beard (2018) antik metinler için şöyle demektedir:

Bu metinler günümüze, büyük ölçüde Orta Çağ keşişlerinin gayreti sayesinde ve bazı felsefe eserlerini ve bilimsel malzemeleri Arapçaya çeviren Orta Çağ Müslüman bilim insanlarının önemli ama sıklıkla unutulmuş katkılarıyla ulaşmıştır; bu keşişler, klasik edebiyatın en önemli ya da yararlı olduğunu düşündükleri yapıtlarını elleriyle, tekrar tekrar yazdılar (s. 38).

Demek ki kilise antik kaynaklarla -dinî bağlamda da olsa- bir tür ilişki sürdürücü konumundadır. Gökberk (1996), “1200 yılı sıralarında Arap felsefesi ve biliminin öğrenilmesi dolayısıyla Antik felsefe ile o zamana kadar bilinmeyen bir genişlikle tanışıl”dığı görüşündedir (s. 148). Ancak yine Gökberk (1996) “Kilisenin antik kültürden kendine uygun bulup aldığı düşünceler ayakta kalabilmiş, kiliseye aykırı olanlar da kesin olarak dışarıda bırakılmıştır.”

demektedir (s. 146) ki bu da her çeviri döneminde karşılaşılan seçmeci tavrın Orta Çağ kilisesi-antikite ilişkisi için de geçerli olduğunu değerlendirmeyi gerektirir.

Gökberk'e (1996) göre "Ortaçağ felsefesi, Antik felsefenin belli bir açıdan sürüp gitmesiydi; bu belli açı da Hristiyanlığın açısıydı" (s. 148). Edebî düzlemde de Antik Yunan ve Roma kaynakları Orta Çağ'a aktarılırken -ki bu aktarma yeniden kopyalama anlamına geliyordu ve bunun için bir niyet ve çaba gerekliydi- "dönemin edebî zevkine ve eski eserlere atfedilen değerlere göre belirlenen bir seçim yapıldı"²⁵. Bu şekilde, örneğin Aristophanes'in 44 komedyasının ancak 11'i korundu, Menandros'tan yalnızca birkaç transkripsiyon yapıldı" (Blanck, 2000, s. 109). Cicero'nun "106 söylevinden sadece elli sekizi" korundu (Ward, 2014, s. 206). Hatta bu seçmenin daha Yunanlılar zamanında başladığını belirten Braque (1995) "Antikçağı kendi ölçülerine göre tanıdığımız düşüncesinden kaçınalım. Biz geç dönem Yunanlıların korumaya karar verdikleri şeyleri Antikçağ diye görmekteyiz." demektedir (s. 88). Bu korumanın kuvvetli bir ayağı çeviri faaliyetleri doğrultusunda İslam dünyasından gelmiştir ve o da kendi içinde bir seçmenin eseridir.

Hristiyan Orta Çağ'ın Arapçadan çevirmek için seçtiği isimlere bakıldığında Antik Dönem'den Hippocrates, Galenos, Euckleides, Ptolemaios, Aristoteles, Proclus; Müslüman dünyadan ise başta İbn Rüşd ve İbn Sînâ olmak üzere Farabi, Razi, El-Kindi, Gazzalî, İbn Bâce gibi isimler öne çıkmaktadır. Bunlar arasında İbn Sînâ, İbn Rüşd ve Aristo zirvede bir grup oluşturur. Tümdengelim yönteminin ve mantık biliminin kurucusu olarak Aristo, Müslüman dünyada yarattığı etkinin bir benzerini skolastik dünyada da sürdürmüştü; Hristiyan dogmalarının açıklanmasında uygun felsefî temeli oluşturmuştur. Aristo'nun yanı sıra İbn Rüşd ve İbn Sînâ etkisinin öne çıkması felsefî planda skolastik zihniyetin yöntem seçimiyle alakalıdır. Latinceye Averroes adıyla geçen İbn Rüşd (1126–1198) "Arap felsefesinin batı dünyası için en önemli düşünürü"dür ve onun için "filozof" Aristoteles'tir²⁶ (Gökberk, 1996, s. 166). Paris Üniversitesi'nde öğretilen ve Latin İbnirüştçülüğü denen akım bütünüyle Aristocudur. Bir hekim filozof olan İbn Sînâ'nın özellikle tümeler anlayışı skolastik zihniyetin yükselme döneminde çok etkili olacaktır (Gökberk, 1996).

İbn Sînâ ve İbn Rüşd'ün görüşlerinin 13. yüzyıldan itibaren Avrupa'da gördüğü ilgi kadar karşılaştığı tepkiler ve yasaklanmalar da vardır, polemikler eksik değildir. Örneğin Thomas Aquinas, İbn Rüşd konusunda acımasızdır ama Duns Scotus, İbn Sînâ'yı bilgisinden yararlanılacak bir kişi olarak görür²⁷ (Brague, 1995).

²⁵ Daha Antik Dönem'den itibaren kopyalamanın zahmetli ve pahalı bir iş olması bazı yazmaların kaybolmasına yol açmıştır. Örneğin "retorik okullarında pek sık okutulmayan ama çok büyük edebi öneme sahip bazı eserlerin düzenli olarak tekrar kopyalanmadığı" anlaşılmaktadır (Lieu, 2014, s. 173).

²⁶ "Ortaçağ Yahudi filozoflarının en önemlisi olan" İbn Memun da "kesin bir Aristotelesçidir" (Gökberk, 1996, s. 166).

²⁷ Bkz. Karlığa, B. (2005). Doğu-Batı düşüncelerinde on üçüncü yüzyıl dönüşümü. *Doğu Batı*, 8(33), 159-172. Müslüman-Arap dünyaya karşı hoşgörüsüzlüğün özellikle Aydınlanma Çağı'ndan itibaren nasıl ön yargıya dönüştüğü hususunda objektif bir değerlendirme için bkz. Brague, 1995, s. 93.

2. 1. 1. 1. 7. Rönesans

Tarihsel Çerçeve: Rönesans'ın, bütün kurumlarıyla, skolastiğin dogmatik zihniyetine karşı olduğu görüşü genel kabul görmektedir. Tarihin büyük ölçeğinde sosyal olayların birbiri içinde oluşturduğu gri alanlar doğrultusunda Rönesans için de kesin bir başlangıç tarihi belirlemek zordur; farklı ülkelerde farklı zamanlarda başlamış farklı “Rönesans”lardan söz edilebilir. Kültürün ve sanatın farklı alanları için de aynı durum söz konusudur; edebiyatta, müzikte, mimaride Rönesans'ın başlangıcı için farklı tarihler verilebilir. Ancak Orta Çağ'ın sonlarına doğru oluşan ve Rönesans olarak adlandırılan geçiş dönemini hazırlayan hareketli manzara daha net takip edilebilir. Buna göre 14. asırdan itibaren artık ulusal diller belirmiş, modern manası ile birey teşekkül etmiş, burjuva sınıfının oluşması ile ekonomik kalkınmayı elinde tutan bu sınıf kilisenin maddi gücünü sarsmış, feodalizmin dayanakları ortadan kalkmış, böylece “Batı ve Orta Avrupa kültürünün iç ve dış yapısı” temelinden değişmiştir (Gökberk, 1996, s. 183). Bunların yanı sıra coğrafi keşifler, büyük savaşlar ve veba salgınları yüzünden Kuzey Avrupa aydınlarının İtalya'ya göç etmesi gibi sebepler de düşünülürse Rönesans'ın tek sebebin değil bir araya gelen çok sayıda bileşenin oluşturduğu bir sonuç olduğu ortaya çıkar²⁸.

Rönesans, kelime anlamının açıkça işaret ettiği gibi bir “yeniden doğuş” dönemidir. Bu da Avrupa'da yeni bir insan anlayışının doğması olarak özetlenebilir ve o insan tipinin kaynağı antikitenin Grek ve Roma zihniyetinde bulunmuştur. Bu bakımdan Rönesans aydınları, bir yandan antik eserler üzerinde -hümanizmin terimsel anlamıyla²⁹- filolojik çalışmalar yapmış ve çeviri faaliyeti içine girmişlerdir. Erken Rönesans aydınları olan Dante, Petrarca, Boccaccio antikiteyi çok iyi bilirler; Latinceye edebî yapıt verecek kadar hâkimdirler. Petrarca Grekçe öğrenir. Bu dönemde çeviri üzerine teorik düşünceler de dikkat çeker. Örneğin, 16. yüzyılın çeviri üzerine düşüncesinin bir sentezi, Michel de Montaigne'in (1533–1592) *Denemeler*'inde bulunabilir (Salama-Carr, 2011).

Bunlarda kilise tarafından modeli belirlenmiş Hristiyan cemaatinin bir üyesi değil bireyselleşmiş insan tipi görülür. Evrene -yaygın anlamıyla- hümanistçe bakılır. Diğer yandan

²⁸ Uzun süre kabul gören bir görüş olarak İstanbul'un fethi üzerine Bizanslı bilginlerin İtalya'ya göç etmesi ile İtalya'da Rönesans'ın başlaması arasında kurulan ilgi, günümüzde itibarını kaybetmiştir. Nitekim Gökberk (1996) de bu görüşe karşı çıkar. Bu konuda delil olarak antik geleneklerin İtalya'da canlanmaya ve yenilenmeye başladığı tarihin 1453'ten önceye denk düşmesini gösterir: “Daha İstanbul düşmeden önce İtalya'da hümanist çalışmalar başlamış bulunuyordu” (s. 196). Ancak Gökberk (1996) bu olay nedeniyle çok sayıda Bizanslı bilginin İtalya'ya gelmesinin “kökleri 14. yüzyıla uzanan ve kendisi artık ortada olan bir akımı beslemiş hızlanmasında rolü olmuştur, denebilir” fikrini kaydetmeyi de ihmal etmez (s. 196). Daha fazla bilgi için bkz. Gökberk, M. (1996). *Felsefe tarihi* (8. bs.). İstanbul: Remzi, s. 196.

²⁹ Hümanizm, önceleri antik eserler üzerindeki filoloji çalışmaları için kullanılan bir terimdir. Sonraları anlamı genişleyerek “değer ölçüsü olarak insanı alma” tavrını tanımlar mahiyette kullanılmış ve bir düşünce akımına dönüşmüştür. Daha fazla bilgi için bkz. Akyürek, E. (1994). *Ortaçağ'dan Yeniçağ'a felsefe ve sanat*. İstanbul: Kabalcı, s.120.

Rönesans bütün yeniliğine rağmen Orta Çağ etkisinin de sürdüğü bir geçiş dönemi olarak kabul görür³⁰.

15. yüzyılda kâğıdın keşfi ve baskı tekniğinin ilerlemesi ve nihayet matbaanın bulunmasıyla manastırlarda el yazması olarak çoğaltılan kitaplar artık daha büyük kitlelere ulaşmaya, böylece eğitim yavaş yavaş manastırın tekelinden çıkmaya başlar. Daha önce plakalarla yapılan baskı Gutenberg'in matbaasında dizgi ile yapılmaya başlanır (Eruz, 2003). Matbaanın bulunmasından sonra çevirilerin ve telif eserlerin sayısı artmış hem de ciddi bir çeviri kuramının oluşmasına yönelik çalışmalar başlamıştır.

16. yüzyılda, çeviri faaliyetlerinin hız kazanması ile yerel -giderek ulusal- dillerin yaygınlık kazanması arasında bağlantı vardır. Rönesans döneminde bürokrasi, diplomasi, hukuk, felsefe, edebiyat ve sanat alanında yeterli olduğunu kanıtlamış gerçek ulusal dillerin oluşmasıyla, çeviri olgusunun yeni bir anlam kazandığını vurgulayan Kızıltan (2017) o sıralarda matbaanın da yaygınlık kazanmasıyla Latince, Yunanca, özellikle Arapça veya İbranice bilmeyen okuyucuya ulaşmak isteyen kitap sayısının artış kaydetmeye başladığını ifade eder. 16 ve 17. yüzyıllarda, doğu ve batı kiliselerinde Yunanca ve Latince hâlâ üstünlüğünü korusa da yerel diller Latince karşısında kendini göstermeye, yerel dillere uyarlama şeklinde çeviriler yapılmaya başlanmıştır. 16 ve 17. yüzyıllarda yeniden Eski Yunan ideallerinin önem kazandığını belirten Eruz (2003), Latincenin yerini halk dillerinin almaya başladığını ve bu anlamda yazın, hukuk, diplomasi, felsefe ve tüm bilim dallarında Latinceden halkın konuştuğu yerel dillere çeviriler yapıldığını ifade eder. Ülken (2016), “orta zaman” medeniyetinde bütün milletlerin ortak malı olan Arap ve Latin edebiyatlarının yerine, her milletin kendi edebiyatını yapmaya çalışmasından dolayı, bütün dünya klasiklerini kendi dillerine çevirmeye başladıklarını, bu yüzden 17. yüzyıldan sonra Fransa, İngiltere, Almanya ve diğer Batı milletlerinin çeviri işine büyük bir yer ayırdıklarını belirtir (s. 221).

Floransa Platon Akademisi: Rönesans döneminde çeviri bağlamında değinilmesi gereken önemli bir kurum Floransa'da kurulan Platon Akademisi'dir. Platon'a yönelen dağınık hayranlık ve ilgi 15. yüzyılda Floransa'da kurulan bu Akademi ile sistematik çalışmalara dönüşür (Gökberk, 1996). 1438'de Bizans'tan gelen Georgios Gemistos Plethon, Platon üzerine verdiği konferanslarla Floransa şehrinin başında bulunan ve kendisi de bir Platon hayranı olan Cosimo Medici'nin teveccühünü kazanmış, onun desteğiyle Platon Akademisi kurulmuştur. Bir müddet bu kurumun yöneticiliğini de yapan Marsilius Ficinus, Platon'un bütün yapıtlarını güzel bir dille ve güvenilir doğrulukla çevirmiştir. Ficinus'un Platon çevirileri Platon'un orijinal hâliyle tanınıp kavranmasını

³⁰ Orta Çağ ile Yeni Çağ ve Aydınlanma arasında bir köprü olan Rönesans köklerini Orta Çağ içinden alırken Orta Çağ'ın etkileri de Rönesans boyunca devam eder. Rönesans zihniyetine aykırı olan meşhur cadı avlarının bu dönemde görülmesi dikkat çekicidir. Geç Orta Çağ erken Rönesans sanatçısı olarak eserlerinin taşıdığı bütün yenilik mustusuna rağmen Dante *İlahi Komedya*'da kendisine kılavuz olarak seçtiği pagan Vergilleus'u cennet kapısının dışında bırakırken Katolizmin dogmalarına sadıktır.

sağlamıştır (Gökberk, 1996). Diğer yandan Ficinus, Yeni Platoncu Plotinos'un *Enneadlar* adlı eserini de Latinceye çevirmiştir (Johnson, 2014).

Rönesans başlangıçta Yeni Platonculuk üzerinden de olsa Platon yanlısı bir felsefeyi benimser. Bu benimseme Platon çevirilerinin çokluğundan bellidir. Macit Gökberk'e (1996) göre bu ilginin sebebi özetle şöyledir: Estetik bir tavrı olan Rönesans düşüncesi, evreni uyumlu bir bütün olarak anlamak ister; güzeli baş ideaları arasına alan Platon felsefesi bu ihtiyaca cevap verir. Diğer yandan yine Gökberk'e (1996) göre Yeni Platonculuğun mistik yapısı, bütün dinleri Tanrı'nın bir açılması olarak anlamak isteyen Rönesans ruhuna da yakındır.

Yeni Platonculuk üzerinden Platon'a sahip çıkan Floransa Akademisi ve Rönesans, Orta Çağ'ı çağrıştıran Aristo'ya karşı başlangıçta mesafelidir. Ancak bu mesafe kısa zamanda ortadan kalkar. Rönesans'ın Platon ve Aristo arasında uzlaştırmacı bir noktaya varması aslında Yeni Platoncuların da düşüncesidir (Gökberk, 1996).

Platona duyulan ilgi gibi Aristo'ya duyulan ilginin uyanmasında da Bizans'tan gelen Theodorus Gaza (öl. 1478) isimli Bizanslı bir bilginin rolü vardır. Gaza, Aristo ile onun en değerli öğrencisi Theophrastos'un doğa hakkındaki eserlerini hümanist bir anlayışla yeniden çevirmiştir (Gökberk, 1996).

Platon'u tanıyıp kavramada dağınıklık yaşamayan -bunu Ficinus'un çevirileriyle sağlamışlardı- Rönesans aydınları, Aristo karşısında aynı berraklığı ilk anda sağlayamazlar. Bu noktada Platon'un skolastik dönemde ihmal edilmiş olması onlar adına bir "şans" olarak görülebilir. Oysa Aristo ile yeniden tanışmaya karar verdiklerinde karşılarında İbn Rüşt geleneğine bağlı olarak yorumlanmaya devam eden bir Orta Çağ Aristo'su ile Alexandristler tarafından yorumlanan bir Aristo vardır. Gökberk (1996), Aristo'nun bu iki yorumunu "yine de anlayış ve ruhça" Rönesans düşüncesine yakın bulur (s. 197).

Rönesans'ta Platonizm'in merkezi Floransa'dır, Aristotelizminki ise Padua'dır (Gökberk, 1996). Buranın üniversitesi 14. yüzyıldan itibaren İbn Rüştçülüğün merkezidir. Öyleyse karmaşık tabloda Gökberk'in (1996) ifadesiyle "bütün kadro burada toplanmıştı"r (s. 198).

Aristo ve Platon dışında Rönesans'ta antik düşünce gelenekleri ile birlikte Epicurus da gerçek kimliğiyle tanınır. Bugün bile genellikle olumsuz imajıyla tanınan Epicurus'u Orta Çağ'ın sunduğu hazperest portreden sıyrarak "tam ve özgür kadrosu ile ortaya koyan" yine Rönesans felsefesi olmuş, Pierre Gassendi (1592–1655) bu konuda en büyük hizmeti vermiştir (Gökberk, 1996, s. 198-199).

Cicero'nun eserlerinin birkaçı, Plutarchos'un yazıları ve Homeros'un *Ilias'ı* (*İlliada*, *İlyada*), 16. yüzyıl çevirileri arasındadır. Dönemde antik yazarların yanı sıra diğer Avrupa dillerinden yapılan çeviriler de görünmeye başlar, İtalyancadan da çok sayıda çeviri yapılmış, Marot (1544'te) ve Peletier (1547'de) Petrarcha'nın *Sonnets* (Soneler) adlı eserini çevirmiştir (Salama-Carr, 2011; Sawant, t.y.).

2. 1. 1. 1. 8. Reform

Tarihsel Çerçeve: Rönesans, “yeni”yi insanın hem kendi içinde hem de dışındaki doğada aramıştı; bu da beraberinde yeni bir din ile hukuk ve devlet anlayışı arayışını getirir (Gökberk, 1996). Bu yeni din anlayışı Reform olarak bilinen harekette belirir. Rönesans’ın bir fenomeni olan Reform, Hristiyanlığın orijinal safiyetine dönmek, onu Orta Çağ’ın eklentilerinden kurtarmak niyetindedir, bu yanıyla onda Orta Çağ kilisesine ve bu kilisenin resmî felsefesi olan skolastiğe karşı bir tepki vardır (Gökberk, 1996). Reform da Rönesans’ın bütün kurumlardaki yenilik niyeti gibi “yeni” bir kilise niyetindedir.

Bu süreç bir Alman rahibi olan Martin Luther (1483–1576) tarafından 1517’de Wittenberg kilisesinin kapısına asılan ünlü “95 Tez” ile başlar. Ancak o vakte kadar toplumda da Orta Çağ kilisesine karşı bir tepki oluşmuş vaziyettedir. Gökberk (1996), Luther’i, toplumda kiliseye karşı zaten oluşmuş olan hoşnutsuzluğa dair “bardağı taşıran son damla” olarak değerlendirir ve Alman mistisizmini hiç olmazsa başlangıçta bu akımı besleyen kaynak olarak görür (s. 200). İlginç olan, kökleri Orta Çağ’da bulunan bu mistisizmin kaynağının da Yeni Platonculuk olmasıdır (Gökberk, 1996). Luther tarafından protesto etkisiyle başlatılan hareket Hristiyanlığın en geç gelişen üçüncü mezhebi olan Protestanlığın doğmasına yol açar. Diğer yandan Protestanlık bir örgüt olarak belirmeye başladığında ve dinî bakımdan kendisine tarihi bir temel aradığında bunu 325’te Nikeae (İznik) Konsili’nin belirlediği İncil metninde bulmuştur (Gökberk, 1996).

Kızıltan (2017), hızla yayılan Reformasyon akımlarının, Kutsal Kitap’ın çeşitli ulusal dillere aktarılması ihtiyacını doğurduğunu belirtir. Böylece Reform hareketi özellikle kutsal metinlerin çevirisi anlamında bir hareketlenmeye ortam hazırlar. Herkesin kendi dilinde okuyup anlayabileceği bir Kutsal Kitap hedeflenmekte, kul ve Tanrı ilişkisinde kiliseyi aradan çıkarmak niyeti beslenmektedir. Almanca, İngilizce, Fransızcaya yapılan Kutsal Kitap çevirileri bir yandan da ulusal yazı dillerinin gelişmesini sağlar. Kızıltan (2017), Luther’in İncil çevirisinde, bir yandan ulusal dilin gerçeklerini göz önüne alırken öte yandan o dilin sunduğu yetersiz olanaklara dikkat çektiğini, Almanca yazı dilinin gelişmesi yönünde yoğun çabaya girdiğini belirtir.

Kutsal Kitap’ın Latince ve Yunanca dışında Almancaya çevirisinin devrimsel nitelikte bir örneğini veren Martin Luther, Eski Ahit’i ve Yeni Ahit’i Almancaya çevirerek halkın kutsal kitabı kendi konuştuğu dilde alımlamasını sağlamıştır. Kutsal Kitap daha önce de Almancaya çevrilmiştir ama “Luther çevirisinin önemi doğrudan okura yönelik olmasıdır” (Albrecht, 1998’den aktaran Yücel, 2016, s. 65, dn. 24). 1522’de Yeni Ahit’in Almanca çevirisini yapan Martin Luther, ortak çalıştığı bilim adamlarıyla birlikte 1534’te Eski Ahit’in çevirisini tamamlayarak çalışmasının tamamını yayımlar. Luther’in İncil çevirisi, Alman dili ve edebiyatının evrimine ve çeviriye önemli bir katkı sağlamıştır (Eruz, 2003; Sawant, t.y.). Luther İncil’i o kadar önemli olmuştur ki Katolik Karşı-Reform’un İncil çevirileri bile onun metnini model almıştır (Kittel & Pottelmann, 2011).

İncil'in İngilizceye ilk kez çevrilmesinde öne çıkan isim John Wycliffe'tir (1320?-1384). Ancak Sawant (t.y.), Wycliffe'in çalışmalarından önce de İncil'in muhtelif bölümlerinin pek çok çevirisinin olduğunu vurgular. Aksoy (2002) ise İncil'in İngilizceye tam olarak çevirisinin 1380-1384 yılları arasında Wycliffe tarafından yapıldığını ve herkesin kendi dilinde anlayabileceği bir İncil'in üretilmesinin hedeflendiğini belirtir. Daha sonra Luther'in çağdaşı olan William Tyndale da İncil'i İngiltere'de İngilizceye çevirir. Aksoy (2002), sokaktaki sıradan insanın anlayacağı bir çeviri yapmayı hedeflediğini belirttiği William Tyndale'ın 1525 yılında İncil'in yeni çevirisini yayımladığını ve 1536 yılında öldürülüp yakılana dek İncil'i Yunancadan ve Tevrat'ın da bir kısmını İbraniceden çevirmeyi başardığını ifade eder. Dünyada en çok çevirisi yapılan kitaplardan olan İncil, 16. yüzyılda birçok Avrupa diline çevrilmiş durumdadır³¹.

Değerlendirme: Rönesans sürecinde bu zihniyetin beslendiği kaynak olan Antik Dönem'den büyük bir istekle çeviriler yapılmıştır. Bu faaliyette orijinal metinleri esas alma niyeti dikkat çekicidir. Epicurus örneğinde olduğu gibi kilise tarafından yapılmış tek yanlı çevirilere güvenilmemiş; Aristoteles örneğinde olduğu gibi, Arapçadan yapılan çeviriler bir ölçüde aradan çıkarılmış, doğrudan orijinal kaynaklarla muhatap olma yoluna gidilmiştir. Orta Çağ'ın hiç tanımadığı yazarlar şevkle aranıp elde kalanlar bulunmuştur.

En fazla çevrilen isimler olarak Homeros, Platon ve Aristoteles ilk anda öne çıkarken "Platon mu Aristoteles mi?" meselesi Rönesans'ta da dikkat çeker. Varılan sonuç uzlaştırmacı bir tutum olarak görünmektedir. Neticede Rönesans, Platon'a Yeni Platonculuk üzerinden de olsa tutkuyla bağlıdır ancak Aristoteles karşısında da ilgisiz değildir. Fakat onun benimsediği Aristoteles, Orta Çağ'ın benimsediği Aristoteles'ten farklıdır. Bu bakımdan Rönesans'ın filolojik anlamıyla hümanist tutumu; Aristoteles'in eserlerini Orta Çağ'daki yorumundan kurtarmak, bozukluklarından ayıklamak için metinlerin orijinalleriyle muhatap olmak ister. Bu yüzden Rönesans Aristotelizminin başında da hümanistler vardır (Gökberk, 1996).

Rönesans'ta çevirinin artık ulusal dillere de yapılıyor olması, özellikle Kutsal Kitap çevirilerinde halkın anlayabileceği bir dil gayesinin güdülmesi dikkat çeker. Henüz romantik dönemde oluşacak manasıyla ulus kavramı belirmiş değildir. Ancak ulusal dillere yapılan vurgunun büyüklüğü, millet bilincinin öncelikle dilde doğduğu ve korunduğunun erken bir habercisi gibidir. Çeviriler ulusal dillerin gelişimini de beslemiştir.

Rönesans'ın antik kaynakları dönüştürdüğü, uyarladığı, içselleştirdiği de bir başka değerlendirme konusudur. Başlangıçta antikiteye sıkı sıkı bağlanan ama zaman içinde "özgürlüğü arayan Renaissance antikçağ düşüncesine hep kölece bağlanıp kalmamış, bu düşünceyi yeni bir dünya anlayışına varmak için bir dayanak olarak değerlendirmiştir" (Gökberk, 1996, s. 249).

³¹ Sebastian Castellio'nun İncil'i Latince ve Fransızcaya çevirme sürecinde karşılaştığı zorluklar ve engellerden Stefan Zweig tarafından *Vicdan Zorbalığı Karşı* adlı ünlü eserde bahsedilmiştir: Zweig, S. (2017). *Vicdan zorbalığı karşı ya da Castellio Calvin'e* (9. bs.). İstanbul: Can.

Reformasyon sürecinde Kutsal Kitap'ın ulusal dillere çevrilmesi zaman zaman kilisenin sert tepki ve infazlarıyla karşılaşmış ancak bu faaliyet yine de sürmüştür.

2. 1. 1. 1. 9. 17. Yüzyıl (Rasyonalizm ve Klasizm)

17. asır felsefede rasyonalizm çağıdır. Renkli ve çeşitli bir görüntüsü olan Rönesans'ı parçalı ve dağınık arayışlar, bulanık ve sallantılı düşünce formülleri olarak değerlendiren Gökberk (1996), 17. yüzyılı durulma dönemi olarak görür. Artık felsefe toparlanmış, sistematize edilmiş, tutarlı bir yapıya kavuşmuştur. Yeni Çağ felsefesinin “ilk büyük sistemcisi” sayılan Descartes (1596–1650) bir Cizvit okulunda eski dilleri de öğrenmişti; *İlk Felsefe Üzerine Düşünceler* (1641) isimli eseri Latince yazılmıştır (Gökberk, 1996, s. 257). Gökberk (1996), ünlü *Tarihi ve Kritik Sözlük*'ün yazarı olan Bayle'a (1647–1706), çağının bilgilerini yayma bakımından kendisinden sonrakiler arasında ancak Voltaire ve Ansiklopedistlerin yaklaşabileceğini ifade eder. Bayle'ın bilimsel bilgiyi yayan bu sözlüğü kısa zamanda bütün Avrupa'da tanınmıştır (Gökberk, 1996). “Yaşamının sonlarına doğru klasik çalışmalarına dönerek Homer'in İlyada ve Odise'sinin tamamını” (Smith, 2006, s. 3) çeviren Hobbes'un (1588–1679) yayımlanan ilk eseri Yunan tarihçisi Thukydides'ten yaptığı bir çeviridir (Gökberk, 1996).

17. yüzyıl felsefede rasyonalizmin çağı olurken sanat ve edebiyatta “1660 Ekolü” olarak da bilinen klasisizmin dönemidir. Bu dönemde Rönesans'ın antikite ilgisi hararetli bir biçimde devam eder. Monarşiler devam etmekte olup ulus devletler henüz oluşmamış ancak ulusal diller olgunlaşmıştır. Bu yüzyılda akılcılığın ve klasisizmin antikite ilgisinin damgasını vurduğu çeviri tercihlerine, diller doğrultusunda bakıldığında özetle şöyle bir liste oluşur³²:

Fransızcaya: 16-17. yüzyıllarda Fransa'da Yunan klasikleri tercüme ve adapte edilmiştir. Moliere (1622-1673) külliyatının büyük bir kısmının ruhunun hatta konusunun Latin edebiyatından geldiğini ifade eden Ülken (2016), bunların isimlerini de verir. Racine (1639-1699) ve Corneille'de (1606-1684) de aynı etki vardır. Fabllarıyla tanınan La Fontaine “Terentius'un Eunuchus (Hadım) adlı oyununu Fransızca'ya” uyarlar (Kolcu, 2007, s. 132). Uyarlamaların hâlâ popüler olduğu anlaşılmaktadır. Serbest dinamik çeviriler, okuması keyifli olan hedef metinleri sağlamayı amaçlamış ve bu, 18. yüzyıla kadar Fransızcaya çevirinin baskın bir özelliği olmaya devam etmiştir. *Binbir Gece Masalları*'nın Avrupa'daki ilk çevirisi J. Antoine Galland (1646-1715) tarafından *Les Mille et une Nuits* adıyla yapılır. Böylece Batı, *Binbir Gece Masalları* ile tanışır ve eser birçok Batı diline çevrilir. Pierre le Tourneur (1737–1788) William Shakespeare'in bütün eserlerini çevirir. Latince mimarlık üzerine eski metinlerin yanı sıra, Flamanca ve Portekizceden tıp ve farmakoloji üzerine çağdaş eserler ile edebî olan olmayan birçok alanda artan sayıda İspanyolca, İtalyanca ve İngilizce eserler de Fransızcaya tercüme edilmiştir. Bunlara Cervantes'in *Don Kişot*,

³² Bu dönemdeki çeviri etkinliği, önemli mütercimler ve çevrilen eserler bağlamında şu eserler esas alınarak özetlenmiştir: Ülken, 2016; Sawant, t.y.; Baker ve Saldanha, 2011.

Marino'nun *Adonis*, Robert Green'in *Pandisto*, Daniel Defoe'nun *Robinson Crusoe*, Jonathan Swift'in *Gulliver'in Seyahatleri*, Henry Fielding'in *Tom Jones* adlı eserleri örnek verilebilir.

İngilizceye: İngiltere'de ünlü Homeros çevirmeni George Chapman en meşhur çalışması olarak Homeros'un *Ilias* ve *Odyseia* adlı eserlerini, Vergilius'un pastoral şiirlerini, Hesiodos'un eserlerini, Musaeus'un *Hero ve Leander*'ini, Juvenalis'in "Beşinci Hiciv"ini çevirmiştir. John Dryden (1631-1700); Horatius, Juvenalis, Ovidius, Lucretius ve Theocritus'un eserlerini çevirmiştir. Saha için yazmaktan çok daha tatmin edici bulduğu bir görev -çeviri- yaptığını belirten mütercim, 1694'te -çevirmen olarak en iddialı ve tanımlayıcı eseri olacak- *Vergilius'un Eserleri* (1697) üzerine çalışmaya başlamıştır. Mütercimin son çevirileri olan Homeros, Ovidius ve Boccaccio'dan bir dizi epizodun yanı sıra Geoffrey Chaucer'ın modernleştirilmiş uyarlamaları ayrıca Dryden'in serpiştirilmiş kendi şiirleri de *Antik ve Modern Fabllar* (1700) adlı eserinde yer almıştır. Çocukluğundan beri Homeros hayranı olan Alexander Pope (1688-1744) 1713'te *Ilias'ın* bir çevirisini yayımlama planlarını açıklamış, çalışması 1715 ile 1720 arasında ortaya çıkmıştır. Pope, William Broome ve Elijah Fenton'un yardımıyla 1726'da *Odyseia'yı* da çevirmiştir.

Değerlendirme: 17. yüzyıldaki çeviri etkinliklerinde Rönesans zihniyetini yansıtan klasisizm anlayışıyla antikite ilgisinin büyük olduğu dikkat çeker. Başta Homeros olmak üzere Antik Dönem edipleri çevrilmeye devam etmiş, eserlerin ruhu antikiteden gelmiş, uyarlamalar yapılmıştır. Söz konusu dönemin çeviri üzerine yapılan tartışmalar ve ulusal dillerin olgunlaşması açısından da verimli olduğu söylenebilir.

2. 1. 1. 1. 10. 18. Yüzyıl (Aydınlanma)

Rönesans ve Reform hareketlerinin yarattığı düşünsel gelişmeler, kitapların geniş kitlelere ulaşabilmesi, yerel dillerin gelişim göstermesi halkın aydınlanmasında önemli rol oynamış; 18. yüzyılda Batı'da "Aydınlanma Çağı" adı verilen bir dönem yaşanmıştır. Rönesans, yeni insan tipinin köklerini antikiteden bulup çıkaran renkli ve çeşitlilik içeren bir dönemdir; 17. asır aydınları rasyonel akla güvenmiştir. 18. asır ise "insanın kendisini (...) insan hayatının anlam ve düzeni"ni "aydınlatmak" niyetindedir; yaygın olarak Aydınlanma Çağı olarak adlandırılan bu dönem Gökberk (1996) tarafından "insanın düşünme ve değerlendirmede din ve geleneklere bağlı kalmaktan kurtulup kendi aklı, kendi görgüleri ile hayatını aydınlatmağa girişmesidir" şeklinde çerçeve içine alınır (s. 355). Bu özellikleriyle Aydınlanma zihniyetinin Rönesans ve 17. asır akılcılığı üzerinden gelen bir damar olduğu ancak 18. asırda "en geniş ölçüsü ile" ele alındığı, "Batı dünyasının kültür yapısı üzerinde çok keskin etkiler" yarattığı, nitekim yüzyıl sonuna doğru "patlayan Fransız devrimi"nin bir bakıma bu düşüncelerin politik-sosyal alana uygulanmasından doğduğu dile getirilir (Gökberk, 1996, s. 325). Shaftesbury (1671-1713), Locke (1632-1704), Berkeley (1685-1753), Hume (1711-1776) gibi düşünürlerin arasında "Fransız Aydınlanmasının asıl önderi" olarak Voltaire'in (1694-1778) ismi özel bir yerde durur (Gökberk, 1996, s. 355).

Bu dönemde Almanya’da Aydınlanma düşüncesinin yayılması için yapılan “çok yanlı çeviri çalışmaları”ndan Gökberk (1996, s. 359) bahseder. Thomasius (1655–1728) Almanya’da felsefenin “herkesin kavrayacağı bir dille” anlatılmadıkça insanları aydınlatamayacağını öne sürüp felsefenin Almanya’da Latince ile öğretilmesine şiddetle karşı çıkarak Almanca birçok felsefe terimi bulmuştur. Keza Almanca felsefe dilinin kurulmasında Wolf’ün (1679–1754) “Alman felsefe terimlerinin önemli bir kısmını yaratmış olması” da çeviri bağlamında ele alınması gereken bir örnektir (Gökberk, 1996, s. 359).

Encyclopédie (Ansiklopedi): Fransız Aydınlanması bağlamında söz edilmesi gereken en önemli eser, kısaca *Encyclopédie* (Ansiklopedi) olarak tanınan *Encyclopédie, ou Dictionnaire Raisonné des Sciences, des Arts et des Métiers*’dir (Ansiklopedi, veya Bilimler, Sanatlar ve Zanaatlar Açıklamalı Sözlüğü)³³. İlk cildi 1751’de yayımlanan bu devasa eser 35. cildiyle 1780’de tamamlanmıştır. *Ansiklopedi*’nin daha yayımlanış aşamasında bütün Avrupa’da okunmak niyetinde olduğu anlaşılmaktadır. Aslında *Ansiklopedi*, İngilizce olarak hazırlanmış ve kısaca *Cyclopaedia* olarak tanınan *Evrensel Sanatlar ve Bilimler Sözlüğü*’nün Fransızcaya bir çevirisi olarak tasarlanmıştı. Ephraim Chambers, bu sözlüğü, 17. yüzyılın sonlarından itibaren Avrupa’da ortaya çıkmış olan bazı sanat ve bilim sözlüklerini izleyerek, önce 1728’de Londra’da iki cilt olarak yayımlamıştı. Hayli meşhur olan eserin 1738 ve 1742 arasında dört baskısı daha yayımlanmış, daha sonra İtalyancaya çevrilmişti. Ülkesi dışında yaşayan bir İngiliz olan John Mills ve Alman Gottfried Sellius, Chambers’in *Cyclopaedia*’sını 1745’te *Ansiklopedi* başlığı altında Fransızcaya çevirme hazırlığı yapan ilk kişiler olmuştu. 1745’in başlarında projeye abone çekmek için dört sayfalık gravürlü bir tanıtım bülteni yayımlanmış, bunda *Ansiklopedi*’nin 1746 ve 1748 arasında beş cilt olarak yayımlanacağı öngörülmüştü. Mills ve Sellius tarafından Fransızcaya çevrilen tanıtım metninin Diderot tarafından düzeltildiği anlaşılmaktadır. Çeviri projesi övgüyle karşılandı, gazete ve dergilerde projenin değerinden, Mills’in çevirmen olarak öneminden ve iş birliği yaptığı âlimlerden bahsedildi. Fakat bu komisyon 1745’te dağıldı. Yayımcı Breton ile Mills arasında anlaşmazlıklar yaşanınca Mills İngiltere’ye döndü. Proje için yayımcı Breton tarafından görevlendirilen Malves’in ekibi arasında bu kez d’Alembert (1717–1783) ve Diderot (1713–1784) da vardı. Fakat Malves de etkisiz bulunduğu için görevine son verildi ve yayımcı Breton, Diderot ve d’Alembert’i editör olarak görevlendirdi. Diderot, görev alanını genişleterek ödevin niteliğini değiştirdi ve bundan sonraki 25 yılını bu işin editörlüğü ile geçirdi. Bazı maddelerindeki radikal tavrından dolayı tutucu çevrelerin tepkisiyle karşılaşan *Ansiklopedi*, baskı faaliyetlerini zaman zaman gizlilik içinde yürütse de yayımını tamamladı. *Ansiklopedi* tamamlandıktan sonra 5 ek cilt ve 2 ciltlik *Index* de yayımlandı, böylece toplamda 35 cilt ortaya çıktı. 71.818 makale ve 3.129 illüstrasyon içeren *Ansiklopedi*’de 150’den fazla yazar madde yazmış, ortak yazılan maddelerin

³³ *Ansiklopedi*’den seçilmiş maddelerin Türkçeye çevirisi için bkz. Diderot ve D’Alembert (2018). *Ansiklopedi ya da bilimler, sanatlar ve zanaatlar açıklamalı sözlüğü* (S. Hilav, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi.

dışında bazı makaleler de imzasız yayımlanmıştı. Ansiklopedistler arasında Voltaire, Rousseau, Holbach gibi isimler yer alır ancak en büyük pay ilk yayımcı d'Alembert ile ondan sonra yayımı sürdüren Diderot'nundur (Encyclopédie, t. y.; Encyclopédistes, t. y.; Jean Le Rond d'Alembert, t. y.).

Gökberk'e (1996) göre “açık, anlaşılır ve aydınlatıcı bir düşünüş başlıca özelliği” olan *Ansiklopedi*, “kilisenin görüşlerini epeyce sarsmış”, her türlü inancı anlatmış ama amacı doğrultusunda hepsinden şüphe etmeyi öğretmiştir (s. 357).

Ansiklopedistlerin çeviri faaliyetleri ve bu husustaki düşünceleri de yoğundur. Örneğin, Diderot'nun ilk eserleri arasında iki meslektaşı ile birlikte çevirdiği Temple Stanyan'ın *Yunanistan Tarihi* (1743) vardır. *Ansiklopedi*'ye başlamadan hemen önce Robert James'ten *A Medicinal Dictionary* (Bir Tıp Sözlüğü) çevirisini de tamamlamıştır (Encyclopédistes, t. y.). Baron Holbach, Almanca ve İngilizceden Fransızcaya yaptığı bir kısmı bilimsel alanlardaki çevirileriyle de dikkat çeker. Aynı zamanda bir Latince bilgini olan Jean le Rond d'Alembert (1717-83), hayatının son dönemlerinde, geniş övgü almasını sağlayacak Tacitus'un bir çevirisi üzerine çalışmıştı. D'Alembert, çeviri güçlükleri üzerine yoğun bir şekilde yorum yapmış; çeviri eylemi için uygun bir temel olarak transkripsiyondan ziyade imitasyonu görmüştür. Adaptasyonu ihanet olarak görmemiş, aksine yabancı işi çağdaş zevklere uyacak şekilde ayarlamayı uygun görmüştür (Jean Le Rond d'Alembert, t. y.; Salama-Carr, 2011). Diğer yandan Voltaire, Montesquieu ve Rousseau başta olmak üzere Aydınlanma ruhunu ifade eden yazarlar belli başlı bütün Avrupa dillerine çevrilir, Fransızca, çeviride hâkim kaynak dil haline gelir (Kohn, 2011).

Çeviri, Aydınlanma döneminde ulusal dillerin geliştirilmesi bakımından da önemlidir. Özellikle Almanya'da, “Almanca'nın geliştirilmesi çabalarında en uygun araç” olarak görülür³⁴. “Aydınlanma ruhunun yaratmış olduğu eleştirel bilincin bir sonucu olarak” çeviri sorunlarının ilk kez bilimsel olarak ele alınması da bu döneme denk düşer (Yücel, 2016, s. 89, 95).

Araştırmacı Aydınlanma ruhu ve ulaşım imkânlarının artması, seyahat bağlamında çevirilerin yapılmasına da yol açmıştır. Rönesans'tan itibaren yabancı yerleri ve toplulukları görme, inceleme, keşfetme arzusu gezi kılavuz kitaplarının yazılmasını ve çevrilmesini hızlandırmıştır. Örneğin, “1764'te, İngiliz piskopos Richard Hurd'ün Seçkin Gençliğin Eğitiminin Bir Parçası Olarak Düşünüldüğünde Yabancı Ükelere Seyahatin Faydaları adlı eseri yayımlan”mış “ve hemen başka dillere çevril”miştir (Löschburg, 1998, s. 69).

Değerlendirme: 1789'da başlayan ve bütün dünyayı etkileyen Fransız Devrimi'nin düşünsel temelini oluşturan *Ansiklopedi* ve onun taşıdığı Aydınlanmacı zihniyet üzerine pek çok yayın vardır. Tercüme bağlamında bu tezi ilgilendiren ise *Ansiklopedi*'nin maddeleri arasında çevirilerin olmayışıdır. *Ansiklopedi* ilk bakışta bu özelliğiyle “köklü zihniyet değişimlerinde tercümenin oluşturduğu önemli etki” savıyla çelişir gibi görünmektedir. Ancak her ne kadar sonuçta bir telif

³⁴ Çevirinin, dile etkisi bakımından dönem Almanya'sında tartışılması için bkz. F. Yücel, 2016, s. 89 vd.

projesine dönüşse de bu projenin İngilizce *Cyclopaedia*'nın Fransızcaya çevirisi olarak başlaması ve yayımcının bütün aksamalara rağmen ısrarı önemlidir. Daha önemlisi daha evvel ifade edildiği gibi 18. yüzyılda yayılıp hayata geçirilen bu zihniyetin 17. yüzyıl akılcılarına, oradan da Rönesans'a kadar uzanan bir geçmişi vardır. Rönesans'ta ve arkadan gelen yüzyıllarda çevirinin ve "gizli çeviri" yaptığını var sayabileceğimiz çift ya da daha çok dilli aydınların varlığı düşünülürse bu çelişki anlamını yitirir. Bir başka ifade ile *Ansiklopedi*'nin kendisinde değilse de onu yaratan zihniyetin köklerinde çevirinin etkisi geçerlidir denebilir; *Ansiklopedi*'nin yazıldığı dönemde çeviriyi bir zihniyet etkinliği olarak geri iten şeyin çevirinin gereksizliği değil, Ansiklopedistlerin Grekçe ve Latince gibi diğer Avrupa dillerinin iki veya üçünü iyi derecede biliyor olması olduğu düşünülebilir. Brague'ın (1995) bir görüş olarak değerlendirdiği gibi "Fransız Devriminin söylemi Roma kültürüyle yoğrulmuştur" (s. 41).

2. 1. 1. 1. 11. 19. Yüzyılın İlk Yarı (İdealizm ve Romantizm)

1800'lü yılların ilk yarısı edebiyat ve sanatta romantizmin etkisi altındadır. Bunun da arkasında felsefede idealizm, siyasette Fransız Devrimi vardır. Jean Jacques Rousseau, edebiyatta romantizme geçişi sağlayan isimlerden biridir. Immanuel Kant ise içinden geldiği Aydınlanma'yı aşmış, felsefede Alman idealizminin çıkış noktası olmuştur.

Alman idealizminin düşünce tablosu içinde yer alan ve "daha çok bir teolog" olan Daniel Schleiermacher, Platon'u büyük bir başarı ile Almancaya çevirmiş, bu çeviri bugün bile "aşılammış bir başarı" olarak kalmıştır (Gökberk, 1996, s. 443-444).

Romantik dönemde çeviri faaliyetlerinin yeni bir yükselişe geçtiği dikkat çeker. Romantizmin egzotik olana, yerel olana duyduğu ilgi bunu kışkırtır. Faruk Yücel (2016), "Romantik dönemi çeviriden ayrı düşünmek olası değildir" kanaatindedir (s. 103). Diğer yandan Rönesans ve Aydınlanma üzerinden devam eden gezip görme tutkusu, 19. asrın ilk yarısında da seyahat eserlerinin çoğalmasına ve çevrilmesine yol açar. Karl Baedeker'in çıkardığı Almanca gezi rehberleri İngilizce ve Fransızca olarak da yayımlanır (Löschburg, 1998).

Bu dönemde çeviri hakkında yeni görüşler ortaya atılmış, çeviri anlayışı değişmiş, çeviri yapıt sanat eseri olarak tek başına değerli bulunmaya başlanmıştır. Gutas'ın (2017) değerlendirmesiyle "Galland'ın Bin Bir Gece masalları çevirisi veya Fitzgerald'ın Ömer Hayyam'dan yaptığı Rubailer çevirisi (...) Arap veya Fars edebiyatının değil, Fransız ve İngiliz edebiyatının yaratıcılarına işaret eder" (s. 179).

Ulusal diller daha evvel görüldüğü gibi Orta Çağ sonlarından itibaren oluşmaya başlamıştır ancak Gökberk'in (1996) de belirttiği şekilde bugünkü anlamıyla ulus, romantik dünya görüşünün bir ürünüdür. Bu kavramın netleşmesi ve yaygınlaşması ile ulusal dil bilinci arasında karşılıklı

olarak birbirini besleyen çok kuvvetli bağ vardır.³⁵ Bu bakımdan romantik dönemden itibaren çeviri etkinliklerini ulusal edebiyatlar ölçeğinde göstermek sistematik adına daha kullanışlı olacaktır. Bu bağlamda Batı literatüründe dilleri, mütercimleri ile ön plana çıkan İngiltere, Almanya ve Fransa'daki çeviri etkinlikleri şöyle özetlenebilir³⁶.

Almanya'daki Çeviri Etkinlikleri: Diğer ulusal edebiyatların yanı sıra Antik Çağ'ın yazarlarının Almancada tanınması romantik dönemde yeni bir hız kazanmış, bunu da çeviriler beslemiştir. Almanya'da Johann Heinrich Voss, Homeros'un eserlerini tercüme etmiştir (1793). Gottlieb Regis'in Rabelais, Johann Gries'in Aristoteles ve Ludwig Tieck'in Cervantes çevirileri, Alman dilinde dünya edebiyatını biriktirmeyi amaçlayan romantik projenin birer parçasıdır. Johann Joachim Eschenburg'un Shakespeare'in tüm eserlerinden (1775–1777/1782) ilk çevirisi, -özellikle *Hamlet*- Alman edebiyatının merkezinde önemli bir yer işgal etmiştir. Antik Dönem'e duyduğu büyük hayranlıkla İtalya seyahatine çıkan ve gezi notlarını kitaplaştıran Goethe'nin de hocası olan düşünür Herder; daha 18. yüzyılda İtalyanca, Yunanca ve Danca'dan birçok yapıtı çevirerek Alman edebiyatına kazandırmıştır. Dil ve yazın bilimci yazar August Wilhelm Schlegel; Dante, Calderon ve Shakespeare'in eserlerini çevirmiştir. 1795 yılında, *Bir Yaz Gecesi Rüyası*'nın çevirisinin revizyonu ile başlayan Schlegel, 1810 yılında Shakespeare'in oyunlarının on üçünü daha çevirerek yayımlamıştır. Yıllar sonra Ludwig Tieck ve diğerleri bu çeviri projesini tamamlamışlardır. Shakespeare'in bütün tragedyelerini manzum olarak çeviren Schiller'den de bahsetmek gerekir. 19. yüzyılda Almanya'da Antik Yunan sanat ve felsefesine ait yeni tetkiklere girilmiş, Platon ve Aristoteles tekrar tekrar tercüme edilmiştir. Bu yüzyılda Baumker, Brandis, Eucken, Ritter, Kaufmann, Waits, Zeller ve daha birçok düşünür; Yunan filozofları hakkında çeviriler, nakiller ve tetkikler yapmışlardır. 18. ve 19. yüzyılda Almanya'da bilim ve yazın alanında her ne kadar Fransızca geçerli bir dil olarak egemenliğini sürdürmüştü de 20. yüzyıla gelindiğinde öncelikle düşün ve yazın alanında birçok yapıt Almancaya aktarılmış bulunmaktadır (Kittel & Poltermann, 2011; Eruz, 2003; Ülken, 2016).

Fransa'daki Çeviri Etkinlikleri: 19. yüzyıl çevirmenleri arasında Jacques Dellile (1738–1813), Paul-Louis Courier, Leconte de Lisle, Charles Nodier, Alfred de Vigny, Alexandre Dumas ve Victor Hugo özellikle iyi bilinmektedir. Victor Hugo daha öğrencilik yıllarında Virgilius'u manzum olarak Fransızcaya çevirmeye başlamıştır (Kolcu, 2007). Bu dönemde önemli sayıda İngiliz şair ve yazar, özellikle Shakespeare'e ait metinlerin birçoğu, Fransızcaya tercüme edilmiştir. Milton'ın *Paradise Lost (Kayıp Cennet)* adlı eseri Chateaubriand tarafından çevrilmiştir. 19. yüzyılın ikinci yarısında Baudelaire "1846'da Edgar Allen Poe'yi ilk defa Fransız okuruna tanıtan Scrabée d'Or çevirisini Revue Britannique'de yayımla"mıştır (Kolcu, 2007, s. 201).

³⁵ Geç Orta Çağ erken Rönesans sanatçısı olan Dante, İtalyanca yazdığı eserleriyle İtalya'nın ulusal birliğinin sağlanması yolunda önemlidir.

³⁶ Bu dönemde Almanya, Fransa ve İngiltere'deki çeviri etkinlikleri şu eserler esas alınarak özetlenmiştir: Ülken, 2016; Eruz, 2003; Baker ve Saldanha, 2011; Kolcu, 2007.

İngiltere'deki Çeviri Etkinlikleri: Fransa ve Almanya'da olduğu gibi İngiltere'de de 19. yüzyılda Antik Yunan sanat ve felsefesine ait eserleri tekrar tercüme etme isteği uyanmış, Aristoteles ve Platon'la meşgul olarak onlardan mühim nakiller yapan bilginler yetişmiştir. Bunlardan Burnet, Burther, Cope, Grant, Gowett, Lewes, Newmann, Owen gibi adlar sayılabilir. İngiliz şairlerinden biri olan Percy Bysshe Shelley aynı zamanda iyi bir çevirmendir; Platon diyaloglarından 1818'de *Symphosion* (Şölen) ve 1821'de *İon'u* çevirmiştir, *Phaedon* çevirisi ise kayıptır. İngiltere'de aynı ilgi Fransız, Alman ve diğer yabancı milletlerin edebiyatlarına karşı da uyanmıştır. Büyük bir yazar, eleştirmen ve şair olan Samuel Taylor Coleridge, 1821'de Goethe'nin *Faust* adlı önemli eserini; Edward Fitzgerald, Ömer Hayyam'ın *Rubailer*'ini (1858) çevirmiştir. Dante Gabriel Rossetti, uzun zaman boyunca Dante Alighieri'nin *La Vita Nuova'sı* (Yeni Hayat) da dâhil olmak üzere İtalyan şiirinin İngilizce çevirileri üzerinde çalışmış; bu çalışma 1861'de *Erken İtalyan Şairleri* adıyla yayımlanmıştır. 19. yüzyılda, Goethe'nin eserlerinin Almancadan İngilizceye çevirisi ve Farsçadan İngilizceye Ömer Hayyam'ın rubailerinin çevirileri (şiir derlemeleri) gibi çeşitli dillerden İngilizceye çevirilerin çokluğu görülür (Ülken, 2016; Sawant, t.y.).

Değerlendirme: Romantik dönemde yapılan çeviri çalışmalarının yoğunluğu, ulusal edebiyatların oluşmasında ve ulus bilincinin yerleşmesinde dilin ne kadar önemli bir rol oynadığının bir delilidir. Bu dönemde kendi dilini, kültürünü, edebiyatını geliştirme ve zihinsel bir değişim yaratma yolu olarak çeviriye de başvurulmuş, dünya edebiyatlarını kendi diline çevirme çalışmaları hemen hemen bütün Batı milletleri için birincil hedef olmuştur. Romantik dönem, çeviri etkinliği bakımından olduğu kadar çeviri ile ilgili yapılan tartışmalar açısından da çok verimli bir devir olmuş; çeviri alanında edebî eserlere olduğu kadar bilimsel eserlere de önem verilmiştir.

Romantik dönemde diğer edebiyatlardan yapılan çevirilerin yanı sıra antik kaynaklara duyulan ilgi de yeni bir anlayışla ve yoğun bir şekilde devam etmiştir. Antik dünyadan Homeros, Aristo ve Platon hâlâ gözdedir, İngiliz edebiyatından da Shakespeare öne çıkmaktadır.

Sonuç olarak millî uyanış devrinde özellikle Latin ve Yunan kaynaklarından yapılan çeviri ve uyarlamaların yoğunluğu; Avrupa'nın kendi ulus devletini kuran bireylerinin, bir zamanlar üyesi olduğu aileyi reddetmediğinin, tam tersine o geçmişe sahip çıkarak var olduğunun bir göstergesidir.

2. 1. 1. 12. 19. Yüzyılın İkinci Yarı (Pozitivizm ve Realizm)

İlk yarısı romantizmin etkisi altında gelişen 19. yüzyıl, bu asrın ortalarından itibaren felsefede pozitivizmin, edebiyat ve sanatta realizmin çağıdır. Marx, Auguste Comte, John Stuart Mill çok dil bilen aydınlardır. Bu dönemde çeviri etkinliklerinin zihinsel bir dönüşümü kuvvetle desteklediği hamle ise Rusya'da gerçekleşir.

Rusya'daki Çeviri Etkinlikleri: Coğrafyasının büyük kısmı Asya'da kalmasına rağmen Rusya, Çar Büyük Petro'dan bu yana Batı sayılmıştır. Görece geç gelişen bir edebiyata sahip olan

Rusya’da edebiyat gibi çeviri tarihinin de kendine özgü bir gelişimi vardır. Pozitivist döneme denk düşen oluşumları anlamak için Rusya’daki çeviri etkinliklerinin başlangıçtan itibaren kendi bütünlüğü içinde kronolojik olarak gözden geçirilmesi uygun olacaktır.

Leyla Şener (2016) “XVII. Yüzyıl Rusya’sında Çeviri” adlı makalesinde bu dönemde Rus edebiyatının hızla geliştiğini ve çeviri alanında da büyük yeniliklerin görülmeye başlandığını ifade eder. Bu makalede verilen bilgilere göre 17. yüzyılda, çevrilen dinî metinlerin sayısı azalırken tarih ve coğrafya konulu metinlerin yanı sıra günlük hayatı konu alan avcılık, binicilik, yemek kitapları, ekonomi vs. ile retorik, astronomi, astroloji, aritmetik, geometri, anatomi ve tıp konulu bilimsel metinlerin çevirisi yaygınlık kazanır. Bunların dışında roman, hikâye, tiyatro eserleri, ayrıca fabl ve şiirler de çevrilir. Rus okuru, Batı Avrupa’da yaygın bir tür olan şövalye romanıyla ve Rönesans döneminde sevilen bir tür olan “novella” ile tanışır (L. Şener, 2016, s. 62). Bu yüzyılda çevirilerin sayısının hızla arttığını, kaynak dillerin de değiştiğini belirten L. Şener (2016), çevirilerin genelde Avrupa’nın bilim dili sayılan Latince’den, ikinci dil olarak da Lehçeden yapıldığını ifade eder. Fransızcadan ilk çeviri ile ilk manzum çeviri de bu dönemde görülür. Ayrıca Ovidius’tan *Değişimler*, Ezop’tan *Fabllar*, Homeros’tan *İlias* gibi antik edebiyatın önemli eserlerinin çevirileri de görülür (L. Şener, 2016).

Leyla Şener (2013), “Büyük Petro Dönemi Rusya’da Çeviri Faaliyetleri” adlı makalesinde Rusçadan yaptığı referanslarla 18. yüzyılın başında Rus edebiyatının yüzde doksanının çevirilerden oluştuğunu, edebî Rusçanın oluşmasında çeviri edebiyatının büyük bir payının olduğunu belirtir. Buna göre Çar Petro, çeviri faaliyetine çok önem verir; onun döneminde çevirilerin nasıl olması gerektiği ile ilgili olarak ve bir çeviri akademisi kurulması hakkında kararname çıkarılır. “Toplum için faydalı” kitapların çevrilmesi ve çevirilerin anlaşılır olması gerekliliği vurgulanır (L. Şener, 2013, s. 575). Çeviri etkinliğini sadece desteklemekle kalmayan, kendisi de çeviri işiyle uğraşan Büyük Petro, mimari alanda ilk çeviri olan “İtalyan mimarlarından Barozzi da Vignola’nın (1507-1573) ‘Mimari’ başlıklı kitabını Rusçaya çevirmiştir” (L. Şener, 2013, s. 571). Bu dönemin önemli özelliklerinden biri de edebî çevirilerin ikinci ve hatta üçüncü dilden yapılmasıdır. Ovidius’un *Değişimler*’i (*Metamorphoseis*) Lehçeden, Sadi-i Şirazi’nin *Gülistan*’ı Almandan çevrilmiştir (L. Şener, 2013).

Komissarov’a (2011) göre 19. yüzyıl, Rusçaya çevirinin altın çağı olarak tanımlanabilir. Bu dönemde “Yeni Rus Çevirmen Okulu”, tarihçi Nikolai Karamzin (1766-1826) ve şair Vasily Zhukovsky (1783–1852) gibi tanınmış kişilerin olağanüstü katkıları sayesinde şekillenmeye başlamıştır. Karamzin’in etkileyici çeviri etkinliği Yunanca, Fransızca, Latince, Almanca, İngilizce, İtalyanca ve bazı oryantal dillerden klasik ve çağdaş yazarların eserlerini kapsar. Puşkin’in “çeviri dehası” adını verdiği Zhukovsky İngilizce, Fransızca, Eski Rusça, Latince ve Almandan tercüme yapmıştır. Onun sayesinde Rus okuyucular, Schiller, Goethe, Byron, Walter Scott ve diğer dünya edebiyatı devlerinin birçok eserine ulaşmıştır. Onun yaratıcı çeviri

etkinliği yelpazesi, bunların yanı sıra Charles Perrault ve Grimm kardeşlerin masallarının, Firdevsi'nin *Şahname*'sinin, Homeros'tan *Odyssey*'nin tam bir çevirisini ve ünlü Eski Rus destanı *Tolkovanie İmenam po Alf Avitu'nun* (The Tale of Igor's Host) tercümesini kapsar. İki büyük Rus şairi olan Aleksandr Puşkin (1799-1837) ve Mikhail Lermontov (1814-1841) da Rusya'daki çeviri tarihinde önemli rol oynamışlar; tercümeleri telif eserlerine nispeten mütevazı bir yer tutmuş olsa da Rusya'daki edebî çevirinin gelişmesine önemli katkılarda bulunmuşlardır. Şiirsel söylemleri ve taklitlerinde yabancı şiirin en önemli özelliklerini yeniden üretmeyi başarmışlardır (Komissarov, 2011).

Batı Avrupa klasiklerinin birçoğunun Rusçaya tam çevirileri, 1830 ile 1850 arasında yapılmıştır. Rus edebiyatının dev isimlerinin de çeviriye kayıtsız kalamadıklarını görmek, bu dönemde çeviriye verilen değerin büyüklüğünü anlamak adına önemlidir. Örneğin Dostoyevski (1821-1881), gençlik yıllarında Balzac'ın *Eugenie Grandet*'ini tercüme etmiş ve George Sand'ın bir kitabını çevirmeye başlamıştır; Turgenyev (1818-1883), Flaubert'in *Konuksever Aziz Julien Efsanesi* ve *Heroidas*'ı Fransızcadan Rusçaya çevirmiştir (Carr, 2009).

Ülkenin ideolojik ve politik olarak adeta kaynadığı ve büyük bir kanadın Bolşevizm'e doğru kaydığı dönemde Rusçaya yapılan çeviriler arasında çok dikkat çekici bir politik damar vardır. Nitekim 1883'te Cenevre'de Ruslar tarafından kurulan "Emeğin Özgürlüğü" örgütünün amacı bilimsel maddeci görüşle yazılmış eserlerin Rusçaya çevrilmesidir. Plekhanov, bu dönemde bilimsel maddeciliğin klasiklerinin birçok yapıtını çevirmiş bulunmaktadır (Georgi Plekhanov, t. y.). Marx ve Engels tarafından yazılan ve 1848'de Londra'da basılan *Komünist Manifesto*'nun Rusçaya çevirisi, ilk kez Bakunin tarafından 1863'te yapılır, daha sonra Plekhanov tarafından gözden geçirilerek yeniden çevrilir (Pavlov, 2016).

Bu süreçte Kant ve Hegel çevirileri önemlidir. Marksist felsefe, Kant ve Hegel'in idealizminden ortaya çıkar, ancak onu aşarak anti-idealist bir felsefeye dönüşmüştür (Pavlov, 2016). Lenin'in işaret ettiği gibi Hegel'i okumadan Marx'ın *Kapital*'ini anlamak mümkün olmaz (Suvorov 1973'ten aktaran Pavlov, 2016). Plekhanov da Hegel'i doğrudan okumadan, Marx'ı ve Marksizmi anlamının imkânsız olduğu konusunda ısrarcıdır (Pavlov, 2016).

Rusçaya yapılan politik çeviriler bağlamında felsefe eserlerinin ve özellikle Marx'ın *Kapital*'inin çevirisinin ayrı bir önemi vardır. Muammer Kaymak'ın (2018) "Kapital'in Rusya'nın entelektüel ve siyasal yaşamı üzerinde ne denli etkili bir kitap olduğunu ortaya koymak" amacıyla yazdığı "Kapital'in Rusça Serüveni: Rusya Aynasında Tarihsel Maddecilik ve Politik Ekonomi Kuramı" isimli kapsamlı makalesinde bu süreç ayrıntılı olarak anlatılmıştır (s. 39). Bu makalede verilen bilgilere göre Karl Marx, 5 Eylül 1867'de Hamburg'da *Das Kapital Kritik der politischen Ökonomie* başlığıyla *Kapital*'in I. cildini yayımlamış ancak eser ne yayımlandığı ülkede ne de Fransa'da ses getirmiştir. Eserin çevrildiği ilk yabancı dil Rusçadır. Sansürden geçen *Kapital*'in Rusya'da ilk cildi 1872'de, 2. cildi 1886'da, 3. cildi 1895'te yayımlanmış ve "sıra dışı" bir ilgiyle

karşılanmış, “eser birçok Rus aydını tarafından kısa sürede (...) bir el kitabı olarak görülmeye başlanmıştır” (Kaymak, 2018, s. 9-10). Hakkında birçok övgü yayımlanan *Kapital*, 19. yüzyıldan itibaren kuramsal bir kaynak olarak önce Narodnizm ve yanı sıra Narodnizm’den doğan Marksizm’in kılavuzu haline gelmiştir. *Kapital*’in Rusya’da gördüğü ilgi Marx’ın dikkatini çekmiş, “Rusya’daki tartışmaları birincil kaynaktan izlemek için Rusça öğrenmeye başlamıştır” (Kaymak, 2018, s. 18). Muammer Kaymak (2018) “Sonuç Yerine: Bir Özet”te *Kapital*’in “entelektüel ve politik ortamda yürütülen kuramsal ve ideolojik tartışmalarda farklı kesimler nezdinde temel bir referans” olduğunu belirtmiştir (s. 40).

Rus aydınlarının Fransızca ve Almanca eserleri orijinallerinden okudukları, *Kapital*’in, çevirisinden önce de Rusya’da okunduğu bellidir. Ancak çeviriden sonra gördüğü yoğun ilgi bir çeviri metnin sosyal-siyasal etkisinin ne kadar büyük olabileceğinin çarpıcı bir örneğidir. Rusya’da 1917’de Bolşevik İhtilali ile sonuçlanan uzun ve karmaşık sürecin politik ve aksiyonel lideri Lenin ise, düşünsel ve ideolojik örgülenmenin nihai temel kaynağı da Marx ve onun *Kapital*’i gibi görünmektedir.

2. 1. 1. 1. 13. 20 ve 21. Yüzyıl

20. yüzyıla gelindiğinde, sanayileşme, uluslararası kurumların oluşturulması, II. Dünya Savaşı sonrası şartların etkisiyle birlikte çeviri giderek artan bir gereksinim olarak yaşamın her alanına yayılır. Bu yüzyılda yabancı eserlerin Fransızca versiyonlarını üreten veya klasikleri yeniden çeviren yazar-çevirmenlerin sayısı oldukça fazladır. Andre Gide (1869–1951) Shakespeare’i, Valery Larbaud (1881-1957) Samuel Butler’ı çevirmiştir. Daha yakın zamanda, 1947’de ilk çevirisi Virginia Woolf’un *The Waves (Dalgalar)* isimli eseri olan Marguerite Yourcenar (1903-86), zamanının çoğunu çeviriye ayırmıştır (Ülken, 2016; Salama-Carr, 2011).

20. yüzyılda Kutsal Kitap çevirilerinin çokluğu da dikkat çeker. İlkel toplumlar ve kabileler de dâhil olmak üzere dünyanın dört bir yanında yüzlerce farklı dile İncil tercümeleri yapılmıştır ve yapılmaktadır. Bu yüzyılın siyasal arenası çevirileri politik bir misyon olarak görür. Çin’deki Kültür Devrimi sürecinde çevirinin etkisini dikkate almak gerekir. Çeviri üzerine yapılan çalışmalar, 20. yüzyılda, okullarda dil öğretimi ve öğreniminde önemli bir ders olmuştur. Ayrıca, bu dönemde “Makine Çevirisi” ve “Bilgisayar Destekli Çeviri (CAT)” araçları gibi çeviri araştırma ürünlerinin geliştirildiği de görülür (Ülken, 2016, Sawant, t.y.).

20. yüzyılın bir özelliği de çeviri biliminin 1960’lı yıllardan sonra bilimsel ve özerk bir bilim dalına dönüşmüş olmasıdır (Yücel, 2016). Bu yüzyılın başlarından itibaren çeviri bilimi disiplini oluşmaya, bu doğrultuda üniversitelerde çeviri bilimi / mütercim-tercümanlık bölümleri kurulmaya başlar.

20-21. yüzyıl çevirisinin bir özelliği de küreselleşen dünya ölçeğinde Avrupa başta olmak üzere sınırların dışına taşması, hem Avrupa dillerinden hem de Avrupa dillerine takip

edilemeyecek kadar çok çevirinin yapılmış ve yapılıyor olmasıdır. İnternetin yaygınlaşması, çevrimiçi kaynaklara ulaşma imkânı, anında çeviri programları, dijital sözlükler, cep telefonlarının sağladığı kolaylık, dünyanın her yerinden izlenebilen TV ve radyo yayınları, mukayeseli bilim alanlarının akademik dünyada gördüğü itibar, ülkelerde oluşan karma nüfuslar, çok kültürlülük, çok dillilik, çok satan eserlerin gördüğü ilgi çeviriyi edebî ve kuramsal gayelerin yanı sıra pratik alanlarda da zorunlu kılmaktadır. Ancak özde değişen bir şey yoktur. Çeviri hâlâ kültür aktarımının asil bir alanı olduğu kadar ideolojik niyetlerle de kullanılmaktadır.

2. 1. 1. 1. 14. Genel Değerlendirme

Bir zihniyet yansıma alanı olarak Batı’da çevirinin tarihi perspektifiyle buraya kadar anlatılanlar üzerinde yapılacak genel değerlendirme, Batı dünyasında çeviri faaliyetleri ile zihinsel dönüşümler arasında birinci dereceden bağ bulunduğu şeklinde görünmektedir. Helenistik dönemden bu yana Batı dünyasında büyük çeviri etkinlikleri ile zihinsel dönüşümler arasında tek yönlü değil, karşılıklı bir ilişki vardır. Orta Çağ’da Arapçadan yapılan çeviriler de, Rönesans döneminde yapılan çeviriler de, ulusal edebiyatların oluşum merhalesinde ve devamında yapılan çeviriler de dönemlerinin zihniyet haritasını yansıtır.

Diğer yandan çeviriler sayesinde kaynak bilgi, dönem dönem -Aristoteles örneğinde olduğu gibi- fazlaca ve tek yanlıca değişmesine rağmen asırdan asra aktarılmış; bu aktarım, her dönemin birikimi de buna eklenerek devam etmiştir. Bu da Batı’yı bütünlüklü kılmıştır. Batı, çeviri tarihinin de gösterdiği gibi; kesintili, kopmalı ve eklentili bir kültür tarihine değil evrimleşen, gelişen, değişen; tez, sentez ve antitez üreten, kaynaklarıyla irtibatı daima koruduğu için bir yanıyla da aynı kalan bütünlüklü bir kültür tarihine sahiptir. Bu diyalektiğin ortaya çıkardığı enerji, çeviri tarihi üzerinden de gözlemlenebilmektedir.

Avrupa çeviri tarihinin zihinsel anlamda en dikkat çekici özelliklerinden biri de çevirilerin hemen her dönemde kendileri olmaktan öte bir işlev kazanarak hedef dilde dönüştürülmüş, içselleştirilmiş, yeni yüklerle yüklenmiş olmalarıdır. İlgili bölümde görüldüğü gibi Brague’ın (1995) Roma-Avrupa ilişkisinde temel savı olan bu muazzam dönüştürücü güç, çeviri tarihi boyunca Avrupa’nın hem tekrarlanarak ama hem de içselleştirilip dönüştürülerek devam eden bütünlüklü bilgisinin de eksenidir. O kadar ki yine Brague’a (1995) göre “Avrupa Romalılığı terk ettiği ölçüde ya da Romalı oluşu terk ettikçe bunalımlara düşmektedir” (s. 11), Romalılıktan kastedilen şey ise dönüştürücü güçtür.

Son olarak biraz da çeviri sayesinde Avrupa; Almanya’sı, Fransa’sı, İngiltere’si, İtalya’sı ve diğerleri hatta Rusya’sı ile kültürel anlamda bütünleşmiştir. Hem Latince ve Yunanca klasikler hem de Avrupa dillerinin kendi arasındaki çeviriler bu aileyi beslemiş, ortak kültürün saklanması ve aktarılmasını sağlamıştır. Çeviri tarihinde Homeros, Platon ve Aristoteles başta olmak üzere Dante, Shakespeare, Goethe gibi bazı isimlerin her devirde öne çıkması ortak kaynak ve aile fikrinin

geçerliliğini gösteren bir örnektir. Çeviri biliminde çokça kullanılan göndermeyle, dağılan Babil Kulesi Batı’da çeviri sayesinde yeniden kurulmuş, diller yeniden birleşmiştir.

2. 1. 1. 2. Yunancadan Arapçaya Çeviri Hareketi

Tarihsel Çerçeve: Dört Halife Dönemi’nden sonra Emevîler ve ardından Abbâsîler tarafından yönetilen Müslüman Arap dünyası; 7. yüzyılın sonlarında İran, Mısır, Mezopotamya, Suriye, Filistin gibi toprakları fethetmiş; Yunanca, Farsça, Hintçe ve Süryânîce konuşan topluluklarla ve Yunan, Pers, Hint, Mısır kültür ve bilimleriyle tanışmıştır. İslam fetihlerinin siyasi anlamda birleştirdiği bu coğrafya, Helenistik mirasın o vakte kadar korunduğu yerdir. Şam, Halep, İskenderiye, Antakya, Harran, Urfa, Cündişâpur gibi önemli kültür ve bilim merkezleri aktif durumda olup buralarda yürütülen çeviri faaliyetleri devam etmektedir. İslam fetihlerinden sonra da çalışmaların kesintiye uğramadan sürüp gittiği anlaşılmaktadır.

İslamiyet’in öncesi gibi ilk dönemlerinde de pratik, diplomatik vb. gayelerin dışında bilimsel bir çeviri geleneğine sahip olmadığı anlaşılan Arap dünyasında, bu fetihlerden sonra gelişen ve erken Abbâsîler Dönemi’nde zirveye ulaşan bir çeviri etkinliği oluşmuştur. Yunancadan Arapçaya yapılan çeviriler genel kabul çerçevesinde Emevîler ve Abbâsîlerden oluşan siyasi kronolojiye uygun olarak ve zihniyet değişikliğine yansımaları ekseninde iki evrede incelenebilir. Emevîler döneminin çeviri açısından daha sönük geçtiği, büyük çeviri hareketinin ise Abbâsîler Dönemi’nde gerçekleştiği anlaşılmaktadır.

2. 1. 1. 2. 1. Emevîler Dönemi

Şam’ın başkent olduğu Emevîler Dönemi’nde hiç olmazsa ilk zamanlarda Yunancanın ortak dil olarak kullanımda kaldığı anlaşılmaktadır. Evvelce kurulmuş bilim merkezlerinde çeviri faaliyetleri devam ederken Emevî dünyasında ise ya günebirlik ihtiyaçlara yönelik ya da bazı halifelerin kişisel merakları doğrultusunda gerçekleşen bilimsel fakat kurumsal ve sistematik olmayan bir çeviri faaliyetinin varlığı görülür (Türker, 2003; Macit, 2011; Suçin, 2012). Bu bölüm yazılırken sık sık başvurulacak olan Yale Üniversitesi Arap Dili ve Edebiyatı Profesörü Gutas’a (2017) göre Arap hükümdarlarının ve kabilelerinin Suriye, Filistin ve Mısır’daki ilk Arap fetihlerinden sonra Yunanca konuşulan bölgelere girmesi, Emevîler Dönemi boyunca yönetici gruplar arasında ve günlük yaşamda Yunancadan Arapçaya çeviriyi kaçınılmaz kılmıştır. Emevî hanedanının yaklaşık yüzyıl süren saltanat döneminde (661-750) Yunancadan Arapçaya yapılan çevirilerin büyük ölçüde yönetsel zorunluluktan kaynaklandığı, sistematik bir harekete dönüşmediği söylenebilir.

İslam tarihi ile ilgili olarak dünya ölçeğinde bir âlim olan Fuat Sezgin (2016), Yunan simyacı Zosimos’un bir risalesinin 658 yılında yapılmış bir Arapça tercümesinden bahsederek “Gelecekte

Emevîlerin ilk halifesi olacak Muaviye'nin henüz valilik döneminde Yunanca eserlerin Arapça çevirisine yönelik ilgi uyanmıştı." demektedir (s. 17). Genel olarak kaynaklarda Emevî Dönemi'nde bilimsel çevirinin varlığına dair bir istisna ya da başlangıç olarak Halife Hâlid bin Yezîd'den (salt. 680-683) bahsedilir ki bunun sonradan uydurulmuş bir hikâye olduğu Gutas (2017) tarafından öne sürülmüştür. Gutas (2017) bu konuda tek kaynağın İbnü'n-Nedîm'in *el-Fihrist* adlı eseri olduğunu ve onun da çelişkiler barındırdığını belirterek Emevîler Dönemi'nde bilimsel çeviri yapılmadığını öne sürmektedir³⁷. Yine de söz konusu devrin önemli bibliyograflarından İbnü'n-Nedîm'in (2017), Arapçaya çeviriler ile ilgili kendi dönemine ait baş kaynak olarak kabul edilen *el-Fihrist*'inde yer aldığı için önemli olan bilgiye göre "Mervân ailesinin bilgisi" olarak adlandırılan Hâlid bin Yezîd (öl. 704), ilimlere karşı sevgisi olan bir emirdir ve Mısır'dan Arapçayı çok iyi bilen bir grup Yunan filozofu huzuruna getirip onlara Yunanca ve Kiptice yazılmış "San'at (Simya)" ile ilgili kitapları Arapçaya çevirmelerini emretmiştir ki bunlar İslam dünyasında bir dilden başka bir dile yapılan ilk çeviriler olarak kabul edilir (s. 619). Fuat Sezgin (2016) de Hâlid bin Yezîd'in teşvikiyle çevrilen astroloji eserlerinden birinin Ptolemaios'a (Batlamyus)³⁸ ait olduğu ileri sürülen *Meyveler Kitabı* (Kitâbu's-Semere) olduğunu bildirir. Emevî halifesi I. Mervân (salt. 683-685) döneminde, Basralı Mâserceveyh, İskenderiyeli rahip Ahron (Ehrun) tarafından Yunanca yazılmış bir tıp koleksiyonunun Süryânîce çevirisini Arapçaya tercüme etmiştir (Şeşen, 1979; Suçin, 2012).

Emevîler Dönemi'nde divan toplantılarının yine divan ismiyle anılan kayıtları da çeviri faaliyetleri içinde önemli bir yere sahiptir. Divan çevirileri çerçevesinde birçok mütercim yetişmiştir (İbrahim, 2001; Şeşen, 1979). Ulukütük'ün (2010) Belazuri'den (1987) aktardığına göre bu dönemdeki önemli gelişmelerden biri de Farsça ve Grekçe bazı şiir kitaplarının Arapçaya çevrilmesidir.

Hişâm bin Abdülmelik (salt. 724-743) zamanında muhtemelen daha önce Pehlevîceye tercüme edilmiş olan ve Aristoteles'in Büyük İskender'e yazdığı iddia edilen mektuplar³⁹ ile Sasani hükümdarlarının tarihine ait minyatürlü bir kitap Arapçaya çevrilmiştir. İran coğrafyasına dair bir eserin Pehlevîceden Arapçaya çevrildiği de bilgiler arasındadır (Şeşen, 1979).

Sonuç itibariyle Emevîler Dönemi'nde divan ve siciller gibi yönetimle ilgili zorunlu metinler dışında felsefe, tıp, kimya, astronomi, tarih gibi alanlarda da çeviriler yapıldığı (İbrahim, 2001), ancak bunların sayıca az, sistematik ve kurumsallıktan uzak, daha çok kişisel çabalarla yapılmış olduğu anlaşılmaktadır. Bilimsel metinlerin çevirisinin ise nadiren yapıldığı, Pehlevîce veya Farsçadan çevirilerin daha yoğun olduğu söylenebilir.

³⁷ Daha fazla bilgi için bkz. Gutas, D. (2017). *Yunanca düşünce Arapça kültür* (8. bs.). İstanbul: Kitap.

³⁸ Antik Çağ'ın son büyük astronomu olarak kabul edilen Ptolemaios, Arapça konuşan dünyada daha çok Batlamyus olarak tanınır; "on üç ciltlik *Almagest*'te, İskenderiye'deki astronomi bilgilerini sistematik hâle getirmiş ve bin yıldızı listelemiştir" (MacLeod, 2014, s. 22).

³⁹ Gutas (2017) "hükümdarlar için örnek davranışlar yazını" çerçevesinde gerçekleşen bu çeviriyi Emevî halifelerinin ihtiyaçları doğrultusunda yapılmış olarak değerlendirir (s. 33-34).

2. 1. 1. 2. 2. Abbâsîler Dönemi (Büyük Çeviri Hareketi)

Abbâsîler Dönemi'ne (salt. 750-1258) gelindiğinde tercüme hareketinin hem alanı genişlemiş hem de hızı artmıştır. Müslüman dünya özellikle 8-10. yüzyıllar arasında Antik Yunan kaynaklarının önemli sayılabilecek bir hacmini Arapçaya çevirmek gibi yoğun bir tercüme faaliyeti içindedir. Yunan ve Arap uygarlıklarının iki farklı çağda, çeviriler aracılığıyla buluştuğunu ifade eden Dimitri Gutas (2017), “Arap Abbasi hanedanının yeni başkent olarak kurduğu Bağdat’a yerleşmesiyle birlikte Yunanca’dan Arapça’ya daha önce benzeri görülmemiş bir çeviri hareketi yaşandı ve bu hareket iki yüz yıl boyunca (8. yüzyıldan 10. yüzyıla kadar) devam etti.” diyerek bu hareketin tarihsel çerçevesini çizmektedir (s. 9).

Hem Doğu hem Batı dünyası için çok dikkat çekici bu çeviri dönemi hakkında yerli ve yabancı dillerde yayınlar yapılmış, bu eserlerde dönem incelenmiş ve değerlendirilmiştir. John Freely (2009), *Alaaddin'in Lambası Yunan Bilimi İslam Dünyası Üzerinden Avrupa'ya Nasıl Ulaştı* adlı kitabında, Antik Yunan biliminin İslam dünyası aracılığıyla Avrupa'ya gelişini Arkaik Dönem'den (MÖ 750-480) başlayarak “bir hikâye gibi” anlatır. İsmet Kayaoğlu (1987), “İslâm Medeniyetinin Batı'ya Etkileri” adlı makalesinde Yunan klasiklerinin bugünlere Arapça çevirileri sayesinde ulaştığını belirtir. Bu kaynaklar genellikle Yunanca antik mirasın –en azından bir kısmının– önce Araplar tarafından çeviri yoluyla korunmasına ve sonra tekrar çeviri yoluyla batıya dönmesine vurgu yapar. Bir başka ifade ile çeviri, Batı'da dağılan Babil kulesini yeniden birleştirirken Doğu'da Alaaddin'in lambasından çıkan cindir.

Bu hareketin önemi çeşitli kaynaklarda vurgulanmıştır. Fuat Sezgin'e (2016) göre “Arap-İslam dünyası, Geç Antik Dönem ile Avrupa yakın çağı arasındaki devirde, gelişime en müsait ve etkisi en güçlü kültür sahasıdır ve de eski dünya ile oluşmaya namzet Avrupa arasındaki yegâne gerçek bağdır” (s. 12). Aynı şekilde Brague'a (1995) göre bu çeviri etkinliği; Arapların “Yunan mirasını Batıya, bütün alanlarda; tıpta, matematikte, felsefede aktardıkları anlamına gelir”; Brague “Yunan mirasının bütün alanlarda, Arap dünyasına, büyük bir kültürel borcu vardır” fikrindedir (s. 92). “Klasik Yunan biliminin canlanması anlamında gerçek rönesans, Abbasi iktidarının ilk iki yüzyılında Bağdat'ta yaşanmıştı” görüşünde olan Gutas'a (2017) göre de Helenistik Dönem, Roma Dönemi ve Geç Antik Çağ'ın Yunanca asılları bugüne ulaşmayan; din, edebiyat ve tarih hariç bütün eserleri 10. yüzyılın sonuna kadar Arapçaya çevrilmiştir (s. 150). Bu hareketi “toplumsal fenomen” olarak niteleyen Gutas (2017), nitelemesinin gerekçeleri olarak hareketin sistematik, devlet destekli, bütçe ayrılmış ve çok uzun sürmüş olmasını öne sürer. Sadece büyük isimlerin değil, daha arka planda kalmış isimlerin de Arapçaya çevrilmiş olması antik mirasın korunması bakımından çok önemlidir:

Bu fenomenik hareketin sebepleri üzerinde çok durulmuş, Abbâsî halifelerinin bilim severliği ve Süryânî çevirmenlerin gayretleri başta olmak üzere pek çok sebep öne sürülmüştür⁴⁰. Dağbaşı (2013); özellikle bilim adamlarının -ilk sırada tıp ile uğraşanlar- mevcut bilgilerini arttırmak, makamlarını korumak için çeviri faaliyetlerini desteklediklerini ifade eder. Fethedilen Orta Doğu coğrafyasının jeopolitik konumunun Arapçaya çeviri etkinliğinin başlamasında temel etmenlerden biri olduğu, Müslümanlar arasında kendi inançlarını, düşüncelerini savunmak ve İslam'ın üstünlüğünü kanıtlamak için akli ilimlere karşı bir ilginin başladığı da öne sürülmüştür. Diğer yandan İslam dünyasının bilgiye verdiği önem de sebepler arasında vurgulanmıştır (Macit, 2011).

Özellikle “Mansur ve Memun’dan itibaren” çeviri faaliyetinin “bir ihtiras halini aldığı”nı ifade eden Hilmi Ziya Ülken (2016) de Bağdat’taki kültürel iklimi gözden geçirirken hareketin etkenlerini araştırır (s. 72). Ülken’in (2016) bu etkenlerden ilk sırada değerlendirdiği Mu’tezile etkisidir. “İnsan, filinin yaratıcısıdır” görüşünü felsefeleştirirken “Yunan feylosoflarının tanınması bunların gözlerini” açmış, bir yandan kelamın felsefileşmesi diğer yandan da felsefenin din ve iman meselesiyle meşgul olması gibi bir sonuç ortaya çıkmıştır (Ülken, 2016, s. 65-66). Ülken (2016), 2. sırada İran ve Hint etkisini, 3. sırada Nastûrî veya Ya’kûbî mütercimlerin Süryânîce veya Yunancadan Arapçaya yaptığı çevirileri değerlendirir.

Diğer yandan, uğradığı bütün felaketlere rağmen İskenderiye Kütüphanesi elde kalan eserleriyle bile Ülken’e (2016) göre “Büyük İslam tercüme faaliyetinin kaynaklarından biri”dir; İslam fetihlerinden sonra İskenderiyeli âlimlerin Yakın Şark’a gitmeleri de bu yayılışın sebepleri arasındadır (s. 26, 57). Ancak Ülken (2016), büyük tercüme hareketinin başlangıcından önce de Yunan ilminin birçok yollardan Yakın Şark’a girmiş ve yerleşmiş olduğunu ifade eder; buna göre Abbâsîler Dönemi’nde “İslam İmparatorluğunun” Yunan ilmine gösterdiği ilgi Süryânî mütercimlerin daha evvel yaptığı çeviriler üzerinden uyanmıştır (s. 41).

Remi Brague (1995) “Müslüman dünyanın da, kendi tarzında, Antik dünyanın mirasçısı olduğunu” hatırlatarak bunun “tamamiyle yasal” bir mirasçılık olduğuna vurgu yapar ve şunları ekler: “Müslüman dünyada, Yunan mirasının aktarılması çok bilinçli olarak algılanan bir sorunu çözmeye yönelik olarak kesin bir kararlılık sonunda gerçekleşmiştir, Müslümanların muhatap oldukları bu yeni dünyada özümsemesi gereken bilgi ve beceri zenginliği vardı” (s. 88-89). Hatta Brague (1995), “geçmişin edebi mirasını kendine mal etmenin” tek yolunun çeviri olmadığını hatırlatarak ancak “Antikçağla ilişkisini her şeyden önce bir çeviri işi olarak gören ve uygulayan

⁴⁰ Abbâsî hanedanı döneminde Yunanca-Arapça çeviri hareketi bağlamında yaşanan canlılığın sebepleri ve Emevîler Dönemi’ndeki çeviri çabalarına göre farklılıkları ile ilgili daha fazla bilgi için bkz. Demirci, M. (2016). *Beytü’l-Hikme kuruluşu, işleyişi ve etkileri* (2. bs). İstanbul: İnsan; Macit, M. (2011). Tercüme hareketleri. *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (34. Cilt) içinde (s. 498-504). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı; Suçin, M. H. (2012). *Arapçaya çevirinin serüveni*. Ankara: Kurgan Edebiyat; Gutas, 2017.

kültürel dünya, Müslüman dünyası olmuştur” fikrindedir; ona göre “Antikçağın ve Ortaçağın büyük çevirmenleri Romalılar değil, Araplardı” (s. 89).

Ancak Gutas (2017), bütün bu keyfiyetleri reddetmemekle birlikte onları erken Abbâsiler Dönemi’ndeki çeviri hareketinin başlamasına sebep olarak -tek başına ya da bir arada- yeterli görmez. “Tarihsel olarak çok köklü, çok karmaşık” olan bu hareketi uzun bir süreç içinde ele alma gereğini vurgulayan Gutas (2017), büyük çeviri hareketi ile Abbâsî hanedanının iktidara gelmesi arasında birinci dereceden bağ kurar; “erken Abbasi toplumunun siyasal ve toplumsal yapılanmasını, çeviri hareketini zorunlu kılan ideolojiler bağlamında çözümlemeye” çalışır (s. 17, 30, 108). Nitekim bu fikrini, “Sonsöz”de, “Yunanca-Arapça çeviri hareketi bir parçası olduğu ilk dönem Abbasi İmparatorluğunun toplumsal, siyasal ve ideolojik tarihinden ayrı anlaşılamaz” şeklinde ifade eder (Gutas, 2017, s. 180). Siyasi anlamda bir dâhi olduğu pek çok kaynakta vurgulanan el-Mansûr’un böylesi bir hareketi başlatması ile mirasçısı olduğu Sâsânî imparatorluk ideolojisinin bir parçası olan çeviri kültürünü (*Avesta*’nın Pehleviceden Yeni Farsçaya çevrilmesi bakımından) benimsemesi arasında kurulan pragmatik bağ da Gutas (2017) tarafından aynı kapsamda öne sürülür.

Gutas (2017), dikkate değer bir diğer bakış açısıyla çeviri geleneğinin felsefe ve bilimde sebep değil daha çok ihtiyacın sonucu olduğunu, zaten yeşermekte olan bir Arap bilim ve felsefe geleneğinin var olduğunu vurgular; buna delil olarak da Abbâsî hanedanının ilk dönemlerinde alelacele yapılmış çevirilerin “kötü” üslubunu gösterir (s. 134).

Keza bu faaliyetin başlamasıyla ilgili olarak anlatılan meşhur bir rüya da vardır. İbnü’n-Nedîm’de anlatılan⁴¹ rüyaya göre Halife el-Me’mûn bir gece rüyasında Aristoteles’i görmüş, onunla kısa bir sohbet etmiştir. Farklı versiyonları olan rüya, içinde çeviriye dair bir cümle ya da ima geçmese de çeviri hareketinin en önemli sebeplerinden biri olarak kabul görmüştür. Gutas (2017) ise rüyayı ayrıntılı olarak “yorumlamakla” birlikte çeviri hareketinin çok uzun zaman önce başladığını ve bu rüyanın sebep değil ancak bir sonuç olabileceğini ifade eder ve bu rüyanın çeviri

⁴¹ İbnü’n-Nedîm (2017) *el-Fihrist*’te bu olayı şu şekilde anlatmaktadır:

“Me’mûn rüyasında; hafifçe kızıla çalan beyaz tenli, geniş alınlı, bitişik kaşlı, saçları dökülmüş, ela gözlü ve güzel görünümlü yaşlı bir adam gördü. Yaşlı adam tahtının üzerinde oturuyordu. Me’mûn şöyle anlatmaktadır: ‘Onun karşısında içim heybetle doldu.

Ona: Sen kimsin? diye sordum.

Bana: Ben Aristâtâlis’im [Aristo], dedi. Ben bundan sevinç duydum ve

Ona: Ey Bilge, sana birtakım sorular sorabilir miyim, dedim.

Sor, dedi.

Ben de ‘Husn [iyilik, güzellik] nedir?’ diye sordum.

Aklın hoş gördüğü şeydir, dedi.

‘Sonra nedir?’ diye sordum.

Şer[î’at]’in hoş gördüğü şeydir, dedi.

‘Peki, sonra nedir?’ dedim.

Cumhurun [çoğunluğun] hoş gördüğü şeydir, dedi.

‘Daha sonra nedir?’ diye sordum.

‘Sonra mı?’ dediğimde,

Sonrası yok, dedi” (s. 620-621).

hareketini meşrulaştırmaktan daha fazla el-Me'mûn politikalarını meşrulaştırmaya yaradığını değerlendirir. Aristoteles rüyasının gerçek olup olmamasından daha önemli olan şey, bu algıyı muteber sayan ve Aristoteles'e doğru yönelmek isteyen bir iklimin varlığıdır. Nitekim İbnü'n-Nedîm (2017), felsefe ve diğer eski bilimlerle ilgili kitapların sayısının artmasını sağlayan sebebin el-Me'mûn'un gördüğü iddia edilen ve dilden dile anlatılan bu rüya olduğunu söyler.

Bu dönemde çeviri faaliyetlerinin yalnızca belli bir grupla sınırlı kalmayıp halifeler, saraylılar, bilim adamları ve toplumda statü sahibi önemli ve zengin ailelerden oluşan geniş bir kesim tarafından desteklendiği ve bütün bunların tercüme hareketini hızlandırdığı konusunda görüş birliği bulunmaktadır. Dağbaşı (2013) bu dönemde, bilime değer veren, bu uğurda servet sayılabilecek paralar harcamaktan kaçınmayan, çeviri faaliyetlerinde isim yapmış olan önemli ailelerin var olduğunu belirtir. Gutas (2017), Benî Mûsâ'nın tam gün çevirmenlik yapanlara ayda beş yüz dinar ödediğini bunun da yaklaşık 2125 gram altına denk düştüğünü, yani yaklaşık olarak günün (1997 itibarıyla) fiyatıyla 24.000 Amerikan dolarına karşılık geldiğini söyler. Hatta bazı kaynaklarda mütercimlerin zaman zaman tercüme ettikleri eserlerin ağırlığınca altınla ödüllendirildikleri de rivayet edilmiştir. Bilim adamları arasında ise Gutas'ın (2017) ifadesiyle “çeviri hareketi devam ettiği süre boyunca, felsefe ve diğer bütün bilimlerin hamisi olarak, hiç kimse Müslüman Arap soylusu el-Kindî (öl. 256/870 civarı) kadar” önem kazanmamıştır (s. 131).

Yunanca kaynak bilginin Arapça hedef dile ulaşması için kat etmesi gereken yol genellikle dolambaçlı olmuştur. Bu da çevirmen tipolojisine göz atmayı gerektirir. Çünkü Yunanca eserler Arapçaya daha çok Süryânîce (Ârâmîce) ve Pehlevîce (orta Farsça) gibi daha önce çevrildikleri ara bir dil üzerinden çevrilmiş, bunların Yunanca orijinallerine yönelik daha sonraki zamanlarda gerçekleşmiştir. Pehlevîceden çeviri yapanların Müslüman İranlılar olduğu düşünülebilir, Yunanca ve Süryânîce metinlerin çevirmenleri ise genellikle Hristiyan, az sayıda da pagan olan Süryânîlerdir, bunların bazıları da Arap'tır. Çevirmen sayısının, bu arada Yunanca bilenlerin, çeviri talebine bağlı olarak arttığı da anlaşılmaktadır. Bu da çevirinin hem üslup hem nitelik olarak gelişmesini sağlar (Gutas, 2017).

Son tahlilde Abbâsîler Dönemi çevirmen tipolojisinin dil olarak Yunanca, Arapça, Pehlevîce, Süryânîce; kavmî aidiyet olarak Arap, Süryânî, Fars; din olarak Müslüman, Hristiyan (Ya'kûbî, Nastûrî), hatta pagan; statü olarak da çevirmen, din adamı, bilim adamı vs. olmak üzere karşılıklı her türlü kombinasyonu mümkün kılan baş döndürücü çeşitlilikte olduğu görülür.

Bu çevirmen sosyolojisi arasında hemen her kaynakta Süryânî çevirmenlerin önemine yapılan vurgu dikkat çeker⁴². Demirci (2016), Ülken (2016), Doru (2007), Aydın (2007) gibi pek

⁴² Süryânî çevirmenler ve çalışmalarına çok önem veren Ülken, kitabında bu konuyla ilgili müstakil bir bölüm oluşturmuştur. Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. Ülken, H. Z. (2016). *Uyanış devirlerinde tercümenin rolü* (2. bs.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür; Doru, N. (2007). *Doğu'dan Batı'ya köprü süryaniler felsefe ve çeviri geleneği*, Ankara: Dipnot; Aydın, O. (2007). Süryani bilginlerin çeviri faaliyeti ve mu'tezilî düşünceye etkisi. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6(11), 7-33.

çok araştırmacı, Süryânîce konuşan bilgin ve çevirmenlerin İslam dünyasındaki çeviri hareketinin başlangıç döneminde, milletler arasında kültür taşıyıcısı olarak uzun süre etkili bir rol oynadığına değinir. Brague’a (1995) göre de Yunanca ve Arapça arasında en önemli aracı Süryânî kültür dünyasıdır, Süryânîce, Hristiyan doğunun o dönemde iletişim ve kültür dilidir; pek çok çevirmenin ana dili Süryânîcedir ve bu dile çevrilmiş Yunanca eserler çoktur; Müslüman fetihlerinden önce de Yunancadan Süryânîceye bir çeviri etkinliği zaten vardır. Macit Gökberk (1996) ise Aristotelesçiliğin Nastûrî rahipleri üzerinden İslam dünyasına girdiğini ifade eder.

Ancak Arapçaya çeviri hareketini, daha önce de alıntılandığı gibi “son derece karmaşık bir toplumsal fenomen” olarak nitelendiren Gutas (2017), bu süreçte Süryânîceye çevirilerin söylendiği kadar önemli bir rol oynamadığını savunur (s. 19). Abbâsîlerden önce Süryânîceye çevrilen ve dinsel olmayan Yunan eserlerinin sayısının nispeten az olduğunu belirten Gutas (2017), Yunanca bilimsel ve felsefi eserlerin çoğunun 9. yüzyıldaki Abbâsî çeviri hareketinin bir parçası olarak Süryânîceye çevrildiğini ifade eder.

2. 1. 1. 2. 2. 1. Mansûr Dönemi

Başta Yunanca, Farsça, Hintçe ve Süryânîce olmak üzere farklı dillerden çok sayıda eserin Arapçaya çevrildiği; “büyük çeviri hareketi”, “çeviri hareketinin altın dönemi” gibi kavramsallaştırmalarla anılan dönem 8-10. yüzyıllar arasında ve erken Abbâsîler Dönemi’nde gerçekleşmiştir. Abbâsîlerin iktidara gelmesinden sonra başkent, Şam’dan Bağdat’a taşınır; ilim ve kültürün merkezi bu şehre kayar. Gutas’a (2017) göre büyük çeviri hareketinin başlangıcı ile yeni başkent olarak seçilen Bağdat arasında mekânsal bir ilişki vardır. Çünkü yerlileri Yunanca konuşan Şam yerine yeni başkent seçilen Bağdat’ta ve onu da içine alan Irak’ta daha çok Süryânîce, Farsça, Arapça konuşulur ki bu durum daha evvel görüldüğü gibi çeviri hareketini etkilemiştir.

Çeviri hareketinin başlamasında öne çıkan isim halife Ebu Cafer el-Mansûr’dur (salt. 754-775). El-Mesudi, el-Endelûsî gibi Arap bilginlerinin birincil kaynaklarına referansla birçok araştırmada, Halife el-Mansûr’un çeviri hareketini başlatan kişi olarak kabul edildiği belirtilir (Gutas, 2017; Suçin, 2012). Başlangıçta Pehlevîce çevirisi üzerinden, sonraları Yunanca aslından çevrilen astroloji eserlerine duyulan ilgi büyüktür. Keza simya, astroloji, astronomi, matematik, tıp gibi Bağdat’tan önce de var olan eserlerin pratik gayelerle yapılan çevirisi zamanla bilimsel ve felsefi eserlere doğru genişler. Matematik ve içerdiği diğer alanlar ile tıp da artık bir bilim olarak muamele görmeye başlar. El-Mansûr’un emriyle çevrilen önemli eserler arasında Ptolemaios’un *Syntaxis*’i (Sentez) ya da meşhur olduğu diğer adıyla *Almagest*’i, Eukleides’in (Öklid)⁴³ *Elemento*

Ortodoks kilisesi tarafından dışlanan Nastûrîler ve Ya’kûbîler 5. asrın sonları ve 6. asrın başlarında Irak, İran hatta Türkistan’a kadar yayılırken Eski Yunan kültürünün de taşıyıcısı olmuşlardır. Daha fazla bilgi için bkz. Demirci, K. (2018). *Nesturi Hristiyanlık ve Antakya teolojisi*. İstanbul: Ayışığı Kitapları.

⁴³ Arapça konuşan dünyada daha çok Öklid olarak tanınır.

Geometricaes'i (*Elementler*); Farsçadan *Sind-Hind* sayılabilir (Macit, 2011; Dağbaşı, 2013; Barış, 2017).

Bu dönemin önemli çevirilerinden biri de İran asıllı İbnü'l Mukaffa (724-759) tarafından yapılan *Kelile ve Dimne* çevirisidir. İbnü'l Mukaffa, Hintli bilgin Beydaba tarafından Sanskritçe olarak yazılan *Pançatantra* (Beş İlke) adlı eseri İranlı Borzuy tarafından Süryânîceye çevrilen nüshasından *Kelile ve Dimne* adıyla Arapçaya çevirmiştir. Barış (2017), Aristoteles'in (Aristâtâlis)⁴⁴ *Organon* adı altında toplanan mantık külliyatının bazılarının ve Porphyrius'un *Eisagogi* (İsâgûcî, İsoğojî) adlı eserinin de Borzuy tarafından tercüme edildiğini belirtir.

2. 1. 1. 2. 2. Mehdî Dönemi

Çeviri çalışmaları el-Mansûr'un oğlu ve halefi el-Mehdî (salt. 775-785) döneminde de devam etmiştir. Bu dönemde çeviri hareketinin el-Mehdî tarafından benimsenmesinde Hristiyanlar gibi Müslümanların da teolojik tartışmalarda fikirlerini daha iyi savunmak için Yunan felsefesi ve mantığına ilgi duymaya başlaması ve din değiştirmeyi teşvik politikası yüzünden oluşan toplumsal gerilimi çözmeye niyetleri etkili olmuştur. Diğer yandan Yunancadan Arapçaya yapılan çevirilerin İslam ve Hristiyan teolojisi üzerinden polemiklerin yaşanmasına zemin hazırlayarak bereketli bir döngü oluşturduğu da anlaşılmaktadır. Bu noktada el-Mehdî'nin Aristoteles tarafından tartışma sanatını yöntemsel temelde öğretmek için yazılmış *Topika*⁴⁵ isimli eserini neden çevirtmek istediği anlaşılmaktadır. *Topika*'yı okuyan Mehdî eserde anlatılan tartışma yöntemini kullanmıştır (Gutas, 2017). Birkaç kez ele alınan *Topika* önce Nastûrî Patriği I. Timotheos tarafından 782 civarında Yunancasına da başvurularak Süryânîceden, bundan yüz yıl kadar sonra Ebu Osman ed-Dimaşkî tarafından Yunanca aslından Arapçaya çevrilmiştir. Ondan da elli yıl sonra Yahya bin Adî (öl. 974), eseri, İshâk bin Huneyn'in Süryânîce çevirisinden Arapçaya çevirmiştir. Çevirilerinin çokluğu bu eserin daha anlaşılır kılınmasını sağlama çabasıyla kaynaklandığı gibi bu metne verilen önemi de gösterir (Gutas, 2017; Suçin, 2012; Dağbaşı, 2013).

2. 1. 1. 2. 3. Harûnürreşîd Dönemi

Abbâsiler Dönemi'nde Halife el-Mansûr ile başlayan, el-Mehdî zamanında devam eden çeviri faaliyetinin Harûnürreşîd (salt. 786-809) döneminde daha sistemli bir hâle geldiğini söylemek mümkündür. Bu dönemde Yunanca ve Farsçadan çeviriler devam etmekle birlikte çevirinin alanının genişlediği görülür. Harûnürreşîd, Harran'da yeni Platoncu Pagan okulunda hocalık yapan Haccac bin Yusuf bin Matar'a, Euckleides'in *Elemento Geometricaes*'ini

⁴⁴ Arapça konuşan dünyada daha çok Aristâtâlis olarak tanınır, ilk hoca anlamında Hâce-i Evvel olarak büyük saygı görür.

⁴⁵ *Topika* çevirisi ile ilgili daha fazla bilgi için bkz. Dağbaşı, G. (2013). Abbasi dönemi çeviri faaliyetleri. *Eskiye*, 27, 177-187; Gutas, s. 66; Suçin, s. 37-38.

(Elementler) yeniden tercüme ettirmiştir. Bizans içlerindeki fetihler sonucu elde edilen Yunanca kitapların bir bölümünün Bağdat'a getirildiği ve Yuhannâ bin Mâseveyh başkanlığında bir heyet tarafından Arapçaya çevrildiği de görülmektedir (Dağbaşı, 2013; Macit, 2011; Barış, 2017).

2. 1. 1. 2. 2. 4. Memun Dönemi ve Beytü'l-Hikme

Abbâsîler Dönemi çeviri hareketlerini gözden geçiren birçok kaynakta Bağdat'ta kurulmuş Beytü'l-Hikme isimli bir ilim ve kültür merkezine sık sık atıfta bulunulur. Yaygın kanıyla, çeviri faaliyetlerinin Harûnürreşîd'den sonra yönetime gelen Halife el-Me'mûn (salt. 813-833) döneminde, “efsanevi” Beytü'l-Hikme'de çok üst düzeye çıktığı belirtilir. Ancak Beytü'l-Hikme'nin ismi, varlığı, hangi halife döneminde kurulduğu, çeviri konusundaki etkinliği gibi konularda tam bir fikir birliği yoktur; çeşitli kaynaklarda farklı hatta çelişik bilgiler yer almaktadır.

Beytü'l-Hikme hakkında *Beytü'l-Hikme Kuruluşu, İşleyişi ve Etkileri* adıyla önemli bir akademik çalışma hazırlayan Mustafa Demirci (2016); Beytü'l-Hikme'nin önceleri kütüphane iken daha sonra gelişerek birkaç kütüphaneden oluşan bir “beyt” (kurum, devletin ana birimi); kitaplarının çoğunluğunu felsefe, tıp, matematik, astronomi vb. eserlerin oluşturduğu (hikmet); içinde çok sayıda mütercim ve yazarın çalıştığı ve yüksek seviyeli ilmî araştırmaların yapıldığı bilimsel bir kurum olduğunu ifade eder (s. 67-68).

Arapça çeviri faaliyetlerine farklı açılardan bakan Gutas (2017) ise Beytü'l-Hikme'yle ilgili elde çok az veri olduğunu, birincil kaynaklarda konuyu destekleyecek net bilgiler bulunmadığını, onun Sasani örgütlenmesini örnek alan el-Mansûr dönemi Abbâsî yönetim mekanizması içinde muhtemelen bir büro olarak kurulmuş bir kütüphane olduğunu ifade eder. Yazar, elde “son derece az tarihsel veri” bulunmasının bile Beytü'l-Hikme'nin çok görkemli ve önemli bir hareket olmadığını göstermeye yeteceğini belirtir ve meseleyi birincil kaynakları değerlendirerek ayrıntılı olarak tahlil eder. Gutas (2017), özellikle İbnü'n-Nedîm'in (2017) *el-Fihrist*'inde bu kuruma sadece iki kez atıfta bulunulduğunu tespit ederek “bunlar da Yunancadan değil Farsçadan Arapçaya yapılmış çevirilerdir ve Beytü'l-Hikme meşhur Yunanca-Arapça çeviri hareketinin merkezi değildir” kanaatine varır (s. 64). Ülken'in (2016) de Beytü'l-Hikme'ye herhangi bir vurgu yapmadığı dikkat çeker.

Beytü'l-Hikme'nin ne zaman kurulduğu hakkında da tartışmalar vardır. Bazı araştırmacılar Beytü'l-Hikme'nin kuruluşunu el-Mansûr dönemine, bazıları el-Me'mûn'dan önceye, bazıları da Harûnürreşîd dönemine dayandırmaktadır.

Beytü'l-Hikme'nin çeviri faaliyetleri gözden geçirildiğinde ortak görüş bu kurumun Abbâsîler Dönemi Yunanca-Arapça çeviri faaliyetlerinde çok etkili olduğu yönündedir. Ancak görece farklı bir bakış açısının sahibi olarak Gutas (2017), Beytü'l-Hikme'de çeviri faaliyetleri yapıldığını kabul etmekle birlikte onun Yunanca-Arapça çeviri hareketi ile hiçbir bağlantısı olmadığını ifade eder; çeviri yapılırken bir yandan da kadim bilgilerin öğretildiği bir “akademi”

olduğu görüşünü “kesinlikle” reddeder; burada sadece Farsçadan Arapçaya çevirilerin yapıldığını ve saklandığını öne sürer (s. 64).

Çeviri sürecinin devamına bakıldığında el-Mu’tasım (salt. 833-842) ve el-Mütevekkil (salt. 847-861) dönemlerinde de felsefe, mantık, matematik, astronomi, fizik, kimya, tıp, botanik ve zooloji alanlarında pek çok eserin daha Arapçaya tercüme edildiği, Aristoteles ve Platon’un yanı sıra Theofristos, Ammonios, Proklos gibi Yunan filozoflarının eserlerinden de çeviriler yapıldığı görülür. Archimedes’in eserleri, Hippokrates’a nispet edilen *Kitâbü Ahdi Bukrât*, *Tabîatü’l-İnsân*, *Kitâbü’l-Ahlât*, Galenos’un özellikle anatomi ile ilgili kitapları ile başka pek çok hekimin eserleri bunlar arasında dikkat çeker. Ayrıca Hintçeden ve Farsçadan da tıp kitapları Arapçaya tercüme edilmiş, botanik alanında Yunanca ve Nebaticeden çeviriler yapılmıştır. Tyanalı Apollonios’un *Kitâbü’l-Filâha*’sı, Dioskorides’in *Kitâbü’l-Haşâiş*’i, Demokritos’un *el-Filâhatü’r-Rûmiyye*’si Arapçaya çevirisi yapılan eserlerden bazılarıdır. Zooloji alanında; Aristoteles’in *Historia Animalium*, *De Generatione Animalium* ve *De Partibus Animalium* adlı eserleri *Kitâbü’l-Hayavân* adıyla tek bir kitap olarak tercüme edilmiştir (Barış, 2017).

Son döneminde tercümeden çok şerh, tefsir ve tenkide dönüşen bu büyük çeviri faaliyeti, merkezi Bağdat olan İslam kültür coğrafyasında “Yunan ilim ve felsefesini tamamıyla” bilen bir entelektüel tabaka ve iklimi var etmiştir (Ülken, 2016, s. 83). Ancak 10. yüzyıldan itibaren çevirilerin azaldığı ve 12. yüzyıldan itibaren bir durgunluk yaşandığı, Ülken’in (2016) deyiimiyle ilim yolunun değiştiği, tekrar Batı’ya döndüğü görülür.

Özellikle 12-13. asırlardan itibaren İslam dünyasında kültür hayatını içine alan durgunlaşmanın sebepleri üzerinde yerli ve yabancı kaynaklarda uzun uzun durulmuş, bunun için muhtelif sebepler öne sürülmüştür. Ancak bu hareketin başlangıcı gibi sona ermesi de -her biri tek başına, geçerli olsa da yeterli olmayan- pek çok bileşenin bir araya gelmesiyle ilişkilidir.

Çeviri hareketinin başlangıç sebepleri arasına erken Abbâsîler Dönemi’nde Mu’tezilî zihniyetin etkisini alan Ülken (2016) onun bitiş sebepleri arasında da aynı zihniyetin etkisizleştirilmesini ilk anda değerlendirir. Ancak manzara, anlaşıldığı kadarıyla, siyah-beyaz ayrımındaki bir keskinlikte ortaya çıkmamış; dalgalanmalı, gelgitli bir görüntü içermiştir. Bu tükenişte “Sünnilik cereyanlarının inkişafı”nın (Ülken, 2016, s. 141) ne kadar etkili olduğu hakkında soğukkanlı akademik tespit ve tahliller kadar “hararetli” ithamlar, karşı ithamlar, savunulardan oluşan renkli bir literatür vardır.

Gutas (2017) ise çeviri hareketinin sona ermesi bağlamında sebep veya sebeplerden biri olarak gösterilen ve kaynağını Ignaz Goldziher’in 1916 tarihli “Eski İslam Ortodoksluğunun İlkçağ Bilimlerine Karşı Tutumu” isimli makalesinden aldığını ifade ettiği, “ortodoks muhalefet” teorisini kesin bir dille reddeder (s. 161). Ona göre “ortodoks muhalefeti” zannedilen şey dinî olmaktan ziyade siyasi temelleri bulunan (çünkü Abbâsîler Emevî hanedanını yıkarak hilafete gelmişlerdir) Emevî muhalefettir (Gutas, 2017, s. 151 vd). Abbâsîlerin “İslam ülkelerine Yunanca kitapları”

getirip çevirtmesi Emevîler tarafından aleyhte bir söylem olarak dönem yazınında kullanılmış olsa da Gutas'a (2017) göre bu tepkiler mezhepsel değil siyasi temellidir (s. 151). Arkadan gelen sayfalarda bu meseleyi ayrıntılı olarak tartışan Gutas (2017) gelenekçiler ile Mu'tezile arasındaki gerilimi reddetmemekle birlikte "çeviri bilimler ile Kuran ve geleneksel bilimler arasındaki *nihai* kutuplaşmaya giden süreci başlatan en önemli ve tek nedenin, Me'mûn'un *mihne* politikası olduğunu" vurgular (s. 156-157).

Diğer yandan zamanla yavaşlayan çeviri hareketinin 1000. yılın başlarından itibaren sona erdiğini ifade eden Gutas (2017), bunun bir diğer sebebi olarak artık kendi ayakları üzerinde durabilen bir Arap felsefe ve biliminin oluştuğunu, çevirinin ona sunabileceği bir şey kalmadığını söyler. Nitekim Türker'e (2003) göre de 10. yüzyıl ortalarından itibaren tercümelerin azalmasının nedeni, ilgi duyulan seküler metinlerin tamamıyla Arapçaya kazandırılmış olmasıdır. Bu ilgiyle, çeviriler ve öğreticilerle kurulan bilimler 9. yüzyıl başlarından itibaren, tercüme edilen metinlerdeki teorik düzeyi aştığından bu metinler geçerliliğini yitirmeye başlamış ve artık çeviriler devri de kapanmaya yüz tutmuştur.

2. 1. 1. 2. 3. Genel Değerlendirme

Yunancadan Arapçaya iki yüzyıldan fazla süren bu büyük çeviri hareketi son tahlilde çeviri tekniği ve kuramları açısından olduğu kadar çevrilmeye değer görülen eserler, türler ve isimler ile tarihsel bağlam açısından da yorumlanabilir ve bu tezi ilgilendiren ikinci gruptur.

İlk olarak dikkate alınması gereken husus bu dönemde de çeviri külliyatının bir seçmeye tabi tutulmuş, Ülken'in (2016) tabiriyle "esaslı bir taranmadan" geçirilmiş olmasıdır (s. 124). Felsefe, tıp, matematik ve ona yakın bilimler, astronomi, botanik, zooloji, farmakoloji gibi alanlardaki kaynaklar çevirmenlere emanet edilirken edebî ve dinî (pagan ve Hristiyan) eserlere ilgi gösterilmemiştir.

Burada edebî metinlere gösterilen ilgisizlik üzerinde biraz durmak gerekir. Brague (1995) "Araplar genellikle tarihten, epik ya da lirik şiiirden hemen hiç çeviri yapmadılar. Hele trajik ya da komik tiyatrodan hiç çeviri yapmadılar" der (s. 92). İslam medeniyetinin, çeviri döneminde en az yer verdiği konunun güzel sanatlar olduğunu ifade eden Ülken (2016) dinî mecburiyetlerden dolayı Yunan mitolojisini tasvir eden edebiyat (tiyatro, destan, nesir, şiir) ve heykel sanatlarının İslam medeniyeti için kapalı kaldığını, İslamların sadece Yunan musikisi naklettiklerini belirtir. O kadar sevilen Aristoteles'in bile sanat kuramına dair *Poetica*, *Rhetorica* gibi kitaplarına ilgisiz kaldığını belirten Ülken (2016) bunların çevirisinin sadece birer defa yapıldığını ifade eder. Türker (2003) de tercüme çalışmalarına didaktik eserler dışında Yunan şiirinin, tragedyasının ya da komedyasının dâhil edilmediğini, edebî eserlerin çevirisi söz konusu olunca İran ve Hint gibi Doğu medeniyetlerinin ürünlerinin tercih edildiğini ifade eder. Bu sebeple Müslüman dünya, söz konusu dönemde Homeros'u hakkıyla tanımaz; *İlliada*'yı (*Ilias*) okumaz; sanatı tecrit olarak yorumlayan

bu âlem, yansıtmacı sanatın temel ilkesi olan mimesis'e ilgisizdir. Gerçi Abbâsîler Dönemi'nin ünlü çevirmeni Huneyn'in üç yıl ortadan kaybolduktan sonra Homeros'u ezberden okuyacak kadar iyi bir Yunancayla geri döndüğüne dair bir rivayet varsa da bu, Gutas (2017) tarafından "romantik bir hikâye" olarak yorumlanır (s. 135, 186). Homeros'un çevrildiğini ispatlayacak bir belge bugüne ulaşmış değildir; Arapçada yaygın olarak rastlanan Homeros parçaları, ondan alıntı yapan başka eserler çevrilirken bu kültüre girmiştir. Nitekim Huneyn, Galenos'tan yaptığı bir çeviride karşılaştığı Yunan komedyâ ozanı Aristophanes'ten yapılmış bir alıntıyı çevirmekte zorlanmıştı: "Aristophanes'in diline ne aşinayım, ne de alışkın" diyerek alıntıyı çıkarır ve "daha faydalı" şeylere yönelmeye karar verir (Rosenthal, 1975'ten aktaran Gutas, 2017, s. 137).

Yunancadan Arapçaya çevirilerin geniş külliyatına her zaman için önemle dikkat çekilir. Brague (1995), "Bilim ya da felsefe kitaplarından oluşan devasa bir kütle ortaya çıktı. Bunların kapsamı o denli genişti ki, Arapça çeviri, özgünlerini yitirdiğimiz felsefe, matematik ya da astronomiye ilişkin eserlerin tek izidir." demektedir (s. 92). Bütün Yunan filozoflarının Arapçaya çevirilerini ele alan modern bir toplu kaynakça henüz yoktur (Gutas, 2017). Ancak İbnü'n-Nedîm'in (2017) *el-Fihrist*'i başta olmak üzere dönemsel bibliyografik eserler ve konuyu ayrıntılı olarak işleyen modern kitap ve makaleler, değerlendirmeler yeterince fikir vericidir. Burada eksiksiz bir katalog üzerinden refere edemesek de Yunancadan Arapçaya en fazla çevrilen, dahası en fazla etki yaratan isimler hakkında fikir yürütmek mümkündür. Yunan biliminin üç temel direği Galenos (Calinus), Ptolemeiaos (Batlamyus) ve Aristoteles'in (Aristâtâlis) yanı sıra Eukleides (Öklid) ve hekimlerin atası Hippocrates'e (Hipokrat, Bukrât) düşkünlük gösterilmiştir; bu isimlerin (Platon-Eflatun örneğini de katarak) kendi dillerindeki isimlerinden koparak benzer-yeni isimlerle tanınması ve sahiplenilmesi anlamlıdır.

Aristoteles'e gösterilen özel ilgi dikkat çekicidir. "Hem etkileri, hem de felsefî içeriği açısından çeviri hareketinin elde ettiği en büyük başarılarından biri Aristoteles'in Organon çevirileri bütünüdür" (Gutas, 2017, s. 143). Aristoteles'in mantık külliyatı olan *Organon*'un çevirilerinin ilkinden sonuncusuna kadar safha safha ve ayrı bir kitapta değerlendirilmeyi hak ettiğini Gutas (2017) işaret eder.

İslam medeniyetinde çeviri faaliyetinin geçirdiği safhaları inceleyen Ülken (2016), başka araştırmacılar tarafından da kabul gören ortak sonuca varır: En büyük teveccüh Aristoteles'in kitaplarına gösterilmiş, tercümeleri şerhlerle desteklenmiştir. "Denebilir ki bütün İslam ilmi Yunan medeniyetinden Aristoteles ile onun Yeni Eflatuncu şerhlerine dayanmaktadır" (Ülken, 2016, s. 95). Ülken (2016), Galenos ve Hippokrates gibi hekimlere gösterilen ilgiyi bile "onu [Aristoteles'i] tamamlamaları itibarıyla" oynadıkları role bağlayarak İslam medeniyetinde müstesna bir yere sahip filozof-hekimler kuşağını da anlaşılır kılmaktadır (s. 95). Nitekim Gökberk (1996) "Aristoteles'in felsefesini Araplara tanıtmada aracılık edenlerin başında İbn Sînâ (Latinceleştirilmiş: Avicenna) (980–1037) yer alır." demektedir (s. 166).

Aristoteles ilgisine mukabil Sokrates öncesi filozoflara ilgi (er-Râzî hariç) gösterilmemiş, Platon'dan ancak sınırlı birkaç eser bilinmiştir. 10. yüzyılda Bağdat'ta er-Razi ve el-Kindî tarafından temsil edilen Platoncu ya da Yeni Platoncu akımların varlığını kabul eden Gutas (2017), buna rağmen Platoncu kaynakların ihmal edilmesinin sebebini “Ebu Bîşr ve öğrencisi Fârâbî tarafından temsil edilen Aristotelesçiliğin yükselişi olabilir” şeklinde yorumlar (s. 178).

Müslüman dünyada “Hâce-i Evvel” olarak saygı gören Aristoteles’e gösterilen bu derin ilgi bir yandan onun yöntemi ile ilgilidir. Aristoteles tümdengelim yönteminin kurucusu olarak nasların açıklanmasında uygun yöntemi sağlar. Diğer yandan kıyas ilmini yeşerten iklim, “mantık”ın kurucusuna teveccüh gösterir. *Topika* ise tartışmanın usulünü öğretir.

Yukarıda bahsedildiği gibi -gerçek veya değil fark etmez- el-Me'mûn'un rüyasında görülen kişinin Aristoteles olması ona verilen değer in büyüklüğünü gösterir. Aristoteles akılcılığı, Abbâsî hanedanının akılcılığı ile uygundur. “Sonuç olarak, Yahya ve selefi el-Farabi'nin çalışmaları, Büyük İbn Sînâ'nın hayal gücünü kurcalayarak (daha önemlisi felsefi desteğini elde ederek) Aristotelesçiliğin Arap felsefesinde ayakta kalmasını ve sonunda galip gelmesini sağlar” (Gutas, 2017, s. 105).

Çevrilen eserler ve isimlerin seçilmesi kadar metinlerin kendi içinde de seçme, ayıklama, çıkarma, ekleme, sayfa kenarı ve satır aralarına not düşme tavrından söz edilebilir. “Çünkü çevirmenlerin amacı belirli bir görüşün savunulmasında kullanılacak teorik destek” arayışıdır diyen Gutas (2017), “bu dolaylılık çeviri hareketinin erken Abbasi toplumunun entelektüel yaşamıyla canlı bağlantısını gösteren en iyi kanıttır” kanaatindedir (s. 143).

El-Fihrist'te ve ilgili modern araştırmacıların yorumlarında görüldüğü gibi özellikle felsefe, tıp ve matematik metinlerinde çeviri tek başına kalmamış; bunlar uzun uzun şerh, tahlil ve tenkit edilmiş; aynı doğrultuda telif eserler yazılmıştır. Bir başka ifadeyle çevrilen metin, hedef dilde muamele görmüş; geliştirilmiş; dönüştürülmüştür. Dahası cebir, trigonometri, ondalık kesirler gibi konular; İbn Sînâ, İbn Rüşd gibi isimlerde olduğu gibi aşılmıştır. Tercüme yapanlardan bilim adamı olanların hemen hepsinin telif eserlerinin de bulunması ve bu teliflerin tercümelerin önüne geçmesi çevirinin bu aşamada sadece bir köprü olarak görüldüğünü doğrular. Neticede çeviri, büyük zihinsel dönüşümlere dayanak olduğu her dönemde olduğu gibi İslam medeniyetinin bu ihtişamlı döneminde de bir amaçtan çok araçtır; gaye ise “Çin'de de olsa bulunması gereken ilimdir”. Nitekim bu dönemde yapılan çevirilerde Arapların “edilgin olarak aktarmakla” yetinmediklerini dile getiren Brague (1995), “Tam tersine onlar yaratıcı da olmuşlardır. Onlar bazan aldıkları bilgiyi derinleştirmişlerdir, bazan çok uzağa götürmüşler, matematikte, tıpta çevirdikleri bilgiyi aşmışlardır” kanaatindedir (s. 93-94). Gutas (2017) da aynı doğrultuda fikir beyan eder: “Yunanca Arapça çeviri hareketi erken Abbasi toplumunda Hadis araştırmaları ya da Kuran yorumculuğu, hatta o dönemin ‘modern’ şiiri kadar önemli bir dışavurumu, özgün bir yaratıcılığı temsil eder” (s. 179).

Bazı eserlerin birden fazla hatta defalarca çevrilmesi de bu doğrultuda yorumlanmalıdır. Gutas (2017) sürecin genel akışını bilimsel olgunlaşmanın doğurduğu ihtiyaçlar üzerinden şemalaştırır. Şöyle ki: İdeolojik, teorik veya pratik ihtiyaçlarla Yunancadan bir çeviri yapılır, çevrilen eserin incelenmesi ve kullanılmasıyla o alanda Arapça orijinal eserler yazılır, bu çalışmaların belirli bir düzeye erişmesiyle önceden çevrilmiş metinlerin yeniden daha doğru bir şekilde çevrilmesi, ayrıca yeni çevirilerin yapılması ihtiyacı doğar.

Değerlendirilmesi gereken son husus, bu görkemli hareketin bilginin evrenselliğine, ona sınır tanınmayacağına dair bir delil oluşturmastır. Yunancadan Arapçaya iki asır boyunca süren bu çeviri hareketi “(...) bilimsel ve felsefi düşüncenin belirli bir dil veya kültürle sınırlı olmayan, uluslararası bir karakter taşıdığını tarihte ilk kez ispatlamış”tır (Gutas, 2017, s. 183). Bu manzara nihayet el-Kindî’nin yaklaşımıyla “tüm bilginin birliği ve birbiriyle bağlantılı olması”nın bir şeklidir (Gutas, 2017, s. 131).

2. 1. 1. 3. Türkiye’de Çeviri Tarihi

2. 1. 1. 3. 1. Tanzimat Dönemi

Tanzimat hamlesi, Batılılaşma kararlılığında olan köklü bir zihniyet değişikliğini işaret eder. Yeni bir zihniyetin varlığını devam ettirebilmesi için kendi kuşağını yaratması ve kurumsallaşması gerekir. Bunun bir yolu maarifleşme ise bir yolu da çevirilerdir. Bu sebeple Tanzimat Fermanı’nı takip eden yıllarda yoğun bir çeviri faaliyeti görülür ve Tanzimat zihniyetini anlayabilmek için onun içerdiği çeviri faaliyetlerinin de dikkatlice gözden geçirilmesi gerekir. Bu bölümde Tanzimat’tan bugüne kadar çeviri etkinlikleri sadece zihinsel değişimlerle ilişkisi ölçüsünde gözden geçirilecek, tezin kapsamı dışında kalan ayrıntılara girilmeyecektir⁴⁶.

Tanzimat Dönemi’nde çeviri, Batılılaşma doğrultusundaki zihniyet değişikliğinin hem bir sonucudur hem de onun destekleyicisidir. Enginün (1992), Tanzimat sonrasında Batı dillerinden yapılan çevirilerin Türk kültüründe yeni bir tesir oluşturduğunu ifade eder. *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü*’nde Ülken (2016), hem eseri şekillendiren ana fikri hem de çeviri ile zihinsel yenileşme / başkalaşma arasındaki ilişkiyi Tanzimat Dönemi bağlamında şöyle işaret eder: “Ayrı ayrı medeniyetleri açar gibi görünen büyük ‘uyanış’lar, hakikatte gittikçe genişleyen sürekli tefekkürle birbirine bağlıdır. Bu sürekli tefekkürü temin eden ise bilhassa ‘tercüme’dir. Ülkemizde bu fikre ilk önce Tanzimat mütefekkirleri dikkat ettiler” (s. VII).

Batı’dan çeviriler Tanzimat öncesinde de vardır. Ancak bunlar daha çok pratik gayeye yönelik olarak eğitim, askeriye, bilim, tıp, bürokrasi alanlarında başlamış; Dino’nun (1978) da

⁴⁶ Daha fazla bilgi için bkz. Ülken, 2016; Paker, S. (2011). Turkish tradition. In M. Baker ve G. Saldanha (Eds.), *Routledge encyclopedia of translation studies* (pp. 550-559), Newyork: Routledge; Okay, O. (2005). *Batılılaşma devri Türk edebiyatı*. İstanbul: Dergâh, s. 87 vd.

ifade ettiği gibi teknik alanda, askerî ve fen bilimleri öğrenimine yönelik ders kitapları sağlamada özellikle çok değerli bir araç olmuş; trigonometri, tıp vb. kitaplar çevrilmiştir.

Tanzimat sonrasında çevirilerin türlerinin değıştiği; edebiyat, tiyatro, felsefe gibi alanlara yayıldığı; böylece onlara belirli bir zihniyetin tanıtımında aracı olmak görevinin yüklendiği görülür. Batı’dan yapılan çevirilerin Tanzimat’tan önce başlayıp “mahiyet itibariyle büyük bir fark göstermeksizin Tanzimat’tan sonra da” devam ettiğini belirten Ülken (2016), Doğu ile Batı arasındaki karşılaşma ve kaynaşmanın yalnız teknik alanda değil “tam bir zihniyet değışmesini temsil eden sanat, felsefe ve ilim etrafında” çeviriler yapılması ile sağlandığını vurgular (s. 243). Neticede Avrupa’da eğitim alıp yurda dönen öğrenciler; tercüme kurumlarında çalışan, Batı dillerini öğrenen aydınlar; Avrupa’da gelişen felsefî fikirler ve siyasi düşüncelerle tanışmış, daha sonra bu doğrultuda çeviriler yaparak Osmanlı toplumunda kültürel ve fikrîsel bir dönüşüm başlatmıştır.

Tanzimat Dönemi çeviri etkinliği devlet tarafından yürütölen girişimler⁴⁷ ve bireysel girişimler olmak üzere iki ayrı mecra izler. Bunlardan devlet tarafından yürütölen etkinlikler genellikle kurumlar çevresinde yürütölür:

Tercüme Odası (1821-1871): Aytaç (1990b), çeviri hareketine devlet elinin değmesinin önemli bir olgu olduğunu vurgulayarak bunun “bilinçli bir dışa yönelişı, bir kültür politikasını simgele”diğini belirtir (s. 135). Daha II. Mahmut zamanında, 1821 yılında resmen kurulan (T. Kayaoğlu, 1998) Tercüme Odası⁴⁸, Batı ile yaşanan siyasi gelişmeler sonucunda diplomatik ilişkilerin artması ile önem kazanmaya başlamış; Tanzimat Dönemi’nde Tanpınar’ın (1976) ifadesiyle “âdeta bir mektep haline gelmiştir” (s. 143).

Birçok araştırmacı Tercüme Odasının Tanzimat Dönemi’nde “yeni bir aydın tipi” yetiştirmede önemli bir rol oynadığı görüşündedir. Tanpınar (1976) “Âli, Fuad, Safvet Paşa’ları yetiştiren bu oda, sade yeni yetişenlere ecnebi dili öğretmekle kalmaz. Yavaş yavaş yeni bir dünya görüşünün, yeni bir siyasî idealin geliştiği çok ileri bir muhit olur. Abdölaziz devrinde hızlanan fikir hayatının başında bu kalemin büyük hissesi vardır.” demektedir (s. 143). Niyazi Berkes (2018), Tercüme Odasındaki Fransızca öğretimi ile Fransız düşüncesi ve edebiyatıyla ilk tanışmanın gerçekleştiğini belirterek Tanzimat Dönemi’nin tanınmış aydınlarının bu kurumdan yetiştiniğini ifade eder. Haşim Koç (2006), Batı’da üretilen bilgi ve metinlerin tercümesini gerçekleştirenlerin Tercüme Odasından yetişmiş bürokratlar olduğunu söyler. Bilim (1990),

⁴⁷ Daha fazla bilgi için bkz. Kayaoğlu, T. (1998). *Türkiye’de tercüme müesseseleri*. İstanbul: Kitabevi.

⁴⁸ T. Kayaoğlu’na (1998) göre ilk evrede devlete gerekli tercümanların yetiştirilmesi ve Bâb-ı Âli memurlarından dil öğrenmek isteyenlere yabancı dil öğretmek amacıyla bir Hatt-ı Hümayûn’un yayımlanması sonucunda 23 Nisan 1821’de Tercüme Odası resmen kurulmuş, bu kurum Yahya Efendi’nin Babıali’de ders vermeye başlaması ile de fiilen faaliyete geçmiştir. Cahit Bilim (1990) “Tercüme Odası” adlı makalesinde Tercüme Odası’nın kuruluş amaçlarından, faaliyetlerinden, kimlerin bu kurumda eğitim gördüğünden ve gelişiminden bahsetmiştir. Tercüme Odası ile ilgili daha fazla bilgi için bkz. Bilim, C. (1990). Tercüme Odası. *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM*, 1(01), 29-43; T. Kayaoğlu, 1998.

Tanzimat ileri gelenlerinden bir kısmının bu odadan yetiştiğini, bir kısmının burada yabancı dil bilgisini ilerlettiğini, bir kısmının burada çalıştığını hatta bazılarının Tercüme Odasında öğretmenlik yaptığını belirtir. Bilim'in (1990) saydığı isimler arasındaki Namık Kemal, Ahmet Vefik Paşa, Agâh Efendi, Ziya Paşa, Münif Efendi (Paşa) gibi isimler yaptıkları çalışmalar ile ileriki dönemlerde görülen zihniyet değişiminde önemli roller üstlenmişlerdir. Örneğin Batı'dan yapılan ilk edebî çeviri kabul edilen *Muhaverât-ı Hikemiye* (Felsefî Diyaloglar, 1859), Babialî tercümanlarından Münif Efendi tarafından Fransızcadan çevrilmiştir.

Encümen-i Dâniş (1851-1862): Encümen-i Dâniş, ileride açılması planlanan Darülfünun'da (üniversite) okutulacak ders kitaplarını hazırlamak amacıyla 1851'de kurulan bir âlimler heyeti, akademi'dir. Encümen'in Nizamnamesi'nde yer alan dört maddenin ikisinde tercüme yapılan vurgu dikkat çeker:

1. Üniversitede okutulmak üzere telif ve Arapça, Farsça ve Batı dillerinde yazılmış önemli eserleri tercüme etmek,
2. Fen ve sanayie dair eserlerin herkesin anlayabileceği bir dille telif ve tercümelerini gerçekleştirmek (T. Kayaoğlu, 1998, s. 56, 63-64).

Tanpınar (1976), Encümen-i Dâniş tarafından yapılan çalışmaların birkaç eserle sınırlı olduğu yönündeki yaygın kanının yanlış olduğunu, kurumun etkin kadrosuna bakılacak olursa Encümen'in daha çok çeviri esası üzerine kurulduğunu belirtir.

Turgay Kurultay (1999) da Encümen bünyesinde yapılan 15 çevirinin yedisinin Fransızcadan, üçünün Arapçadan, diğerlerinin başka dillerden tercüme edildiğini ifade etmiştir. Encümen-i Dâniş 1862 yılında dağılmıştır⁴⁹.

Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye ve Mecmua-i Fünun (1861-1867): Tanzimat Dönemi tercüme faaliyetleri arasında, Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'nin kurucusu olan Münif Paşa'nın ve bu kurumun yayın organı olarak çıkardığı *Mecmua-i Fünun*'un özel bir yer tuttuğu fark edilmektedir. Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'nin (1861-1867) Batı kaynaklı bilim ve felsefenin halka tanıtılması açısından önemli bir yere sahip olduğu görülür. Enginün (2006), Münif Paşa'nın halka açık dersler vermek, kütüphane kurmak ve *Mecmua-i Fünun* (1862, 47 sayı) dergisini çıkarmak amacıyla Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'yi kurduğunu belirtir. Bu derginin Türk edebiyatı açısından önemi, Batı eserlerinden çeviriler yayımlamasıdır (Enginün, 2006). “1862'den 1882'ye kadar aralıklı olarak çıkan dergi, coğrafya ve bilim konusunda olduğu kadar, felsefe ve tarih konularında da çeviri ve özgün yazılara yer vermiş, böylece bir bilim düzyazısının yaratılmasına yardımcı olmuş”tur (Sevük, 1944'ten aktaran Paker, 1987, s. 33). Ancak bu mecmuanın etki alanının dil ve edebiyatla sınırlı kalmadığı, zihinsel bir dönüşümün de amaçlandığı açıktır. Emel Koç (2009); *Mecmua-i Fünun*'da fen, felsefe, mantık, tarih, dil, hukuk, ekonomi gibi farklı konulardaki yayınların yanı sıra Münif Paşa'ya ait telif ve tercümeler ile Türk aydınlarının Batı'daki

⁴⁹ Encümen-i Dâniş'in dağılma sebepleri için bkz. T. Kayaoğlu, s. 100 vd.

düşüncelerden de haberdar edilmeye çalışıldığını ifade eder. Haşim Koç (2006); bu cemiyet ve dergi aracılığıyla, Batı dünyasındaki fikirlerin Osmanlı toplumuna girmesine önayak olduğu bilinen Münif Paşa'nın cemiyet üyeleriyle birlikte halka açık dersler vererek, *Mecmua-i Fünun*'da Batı bilimine dair metinlerin tercümesini yayımlayarak Batı'da üretilen fikirlerin Osmanlı İmparatorluğu'na girmesine çalıştığını ifade eder. Ayrıca, Encümen-i Dâniş'in üyesi olan ve Moliere çevirileriyle tanınan Ahmet Vefik Paşa, Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'de tarih dersleri vermiştir (Sevük, 1944'ten aktaran Paker, 1987).

Tercüme Cemiyeti (1865): Encümen-i Dâniş'in 1862'den sonra işlevini kaybettiğine hükmedilerek 1865'te yine benzer amaçlar doğrultusunda Maarif Nezareti'ne bağlı bir Telif ve Tercüme Cemiyeti kurulmuştur. Tercüme Cemiyetinin faaliyet alanı Maarif Nezareti'nin raporunda ve cemiyetin nizamnamesinde, özetle, hem aydın kesimin hem de halkın faydalanması için gerekli olan kitap ve haritaların tercüme ve telif edilmesi olarak belirlenmiştir (T. Kayaoğlu, 1998). Yazıcı (2010) ise Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'nin bir uzantısı olduğunu ileri sürdüğü Telif ve Tercüme Cemiyetinin temel amacının "halka seslenen çeviri ve telif yapıtları yayınlamak" olduğunu ifade eder (s. 56).

Tercüme Cemiyetinin faaliyetleri hakkında fazla malumat bulunmadığını belirterek bu kurumun başarısızlık sebeplerinin başında maddi sıkıntıların geldiğini ifade eden T. Kayaoğlu (1998), Cemiyet'in çalışmalarına Ahmed Hilmi Efendi'nin Mekâtib-i Rüştîye'de okutulmak üzere Otto Hubner'den çevirdiği *İlm-i Tedbir-i Servet* adlı eseri örnek verir.

Taceddin Kayaoğlu (1998), Tercüme Cemiyetinin, Lale Devri'ndeki Tercüme Heyetinden ve Encümen-i Dâniş'ten farkının tamamıyla Batı'ya yönelik çalışmaları olduğunu belirtirken Yazıcı (2010) Encümen-i Dâniş'in akademik kesimle sınırlı hedef kitesinin Telif ve Tercüme Cemiyeti tarafından genişletildiğini ve bilginin tabana yayılmasının amaçlandığını ifade eder.

Daire-i İlmiye (1869): 1856'da Islahat Fermanı ve Paris Antlaşması ile Batılı devletlerin Osmanlı Devleti üzerindeki denetiminin artması sonucu gayrimüslim topluluklar, Avrupalı devletlerin de yardımıyla eğitim-öğretim faaliyetlerini memleketin her yerine yaymaya başlamışlardır. Bu gelişmelere mukabil olarak eğitim faaliyetlerini devlet tarafından bütün hâlinde düzenlemek ve sistemleştirmek amacıyla 1869'da Maarif-i Umûmiye Nizamnamesi yayımlanır, bu doğrultuda Meclis-i Kebir-i Maarif (Osmanlı Eğitim Meclisi) kurulur. Bu Meclis bünyesinde daha önceki çeviri kurumları ile aynı göreve sahip bir Daire-i İlmiye oluşturulmuş, önceki çeviri kurumlarından farklı olarak bunun üyelerinden özellikle Yunan ve Latin dillerini bilmeleri istenmiştir (T. Kayaoğlu, 1998). Bu tavrın Batı'nın izlediği yolu, kullandığı ortak antik kaynakları takip etmek niyetinin bir belirtisi olduğu söylenebilir.

Daire-i İlmiye faaliyetleri doğrultusunda 1870 yılında ders kitaplarının telif ve tercümesinin düzenli olarak yapılması ve çoğaltılmasını sağlamak amacıyla bir Telif ve Tercüme Nizamnamesi yayımlandığını belirten T. Kayaoğlu (1998), dairenin üyelerinin nizamnameye uygun olarak

faaliyetlerde bulunduklarını ifade eder. Örneğin üyelerden Kontantinidi Efendi, *Yunanistan-ı Kadim Tarihi*'ni ve "Fransızca gramercilerden Mösyö Le Mon'un" *Sarf-ı Fransevî* adlı eserini tercüme etmiştir (T. Kayaoğlu, 1998, s. 146).

Taceddin Kayaoğlu (1998), Tanzimat Dönemi'nde kurulan bu kurum ile çeviri faaliyetlerinin maarif nezareti teşkilatına dâhil edilerek daha aktif bir duruma getirildiğini, bu müessesenin farklı adlar ve kısmen değişik fonksiyonlarla günümüze kadar devam ettiğini ifade eder.

Telif ve Tercüme Dairesi / Encümen Teftiş ve Muayene Heyeti / Telif ve Tercüme Kalemî (1879): 1876'da saltanata gelen ve aynı yıl I. Meşrutiyet'i ilan eden II. Abdülhamit döneminde eğitim alanındaki yenilik reformları ile birlikte çeviri etkinlikleri ile ilgili çalışmalara da önem verilmiş ve devlet tarafından çeşitli kurumlar oluşturulmuştur. Ancak dönemin şartları nedeniyle bu kurumlarda süreklilik sağlanamadığı görülür. Nitekim 1879 yılında Maarif Nezareti bünyesinde bir Telif ve Tercüme Dairesi açılmışsa da bu kurum, kuruluş gayesine uygun davranmadığı ve gereksiz yere devletin bir dairesini işgal ettiği gerekçesi ile kapatılmış ve yerine 1881'de Encümen Teftiş ve Muayene Heyeti kurulmuştur. Bundan 10 yıl sonra (1891) ise yeniden bir Telif ve Tercüme Kalemî kurulmuştur (T. Kayaoğlu, 1998).

Değerlendirme: Buraya kadar verilen bilgilere bakıldığında Tanzimat yıllarından itibaren çeviri etkinliğinin devlet eliyle kurumlaştırılmaya çalışıldığı görülmektedir. Bu teşebbüs bir noktaya kadar sonucunu vermiştir. Çünkü dönemin çoğu aynı zamanda birer çevirmen olan önemli şair, yazar, devlet adamlarından bazılarının bu kurumlardan yetiştiği; bazılarının bu kurumlarda çalıştığı ve yabancı dil bilgisini buralarda ilerlettiği görülür.

Akbayar'ın (1985) da belirttiği gibi 1830'dan başlayarak Avrupa'ya gönderilen öğrenciler, Tercüme Odasında oluşan yeni aydın tipi, sayıları hızla çoğalan misyoner okullarından yetişenler kültürel değişmeye öncülük etmişlerdir.

Ancak devletin çeşitli kurumlar vasıtasıyla çeviri etkinliklerine müdahil olma isteği bir noktadan sonra başarılı olamamıştır. Bu başarısızlıkta en önemli sebep, ortak bir kültür programına bağlı sürekliliğin sağlanamamış olmasıdır. T. Kayaoğlu (1998) bu durumu dönemsel politik ve toplumsal şartların istikrarsızlığının yanı sıra devamlı değişen Maarif nazırları, maddi yetersizlikler, eleman eksikliği sebeplerine bağlar. Sonuç olarak 1914 yılında kurulan Telif ve Tercüme Dairesine kadar devlet tarafından açılan kurumlar çeviri çalışmalarında kalıcı olamamış, köklü bir faaliyet gösterememiştir.

Devletin 1861'de Âli Paşa'nın öncülüğünde bazı eserleri tercüme etmek için bir kurul oluşturarak çeviri hareketine önem verdiğini göstermek istediğini, fakat bu girişimin uzun ömürlü olamadığını ifade eden Akbayar (1985); bundan sonra çeviri hareketinin hemen hemen tamamen devletin desteğinin dışında geliştiğini, bunda basın yaygınlaşmasının, okuryazar oranının artmasının önemli rolü olduğunu belirtir.

İlk Edebî Çeviriler: Tanzimat Dönemi'nde çeşitli kurumlar ve gazeteler⁵⁰ üzerinden ilerleyen çeviri etkinliklerinin dışında aydınlar da bireysel olarak çeviriler yaparlar. Batı sanat, edebiyat, felsefe, düşünce eserlerinden ilk çeviriler 1859 yılında yapılmaya başlar. Tanzimat Fermanı'nın 1839'da yayımlanışı üzerinden yaklaşık 20 yıllık bir uyum süresi geçtikten sonra verilen ilk eserlerin arasında çevirilerin de olması dikkat çeker. Parker (1987), Avrupa kültürüne artan ilginin somut belirtileri olarak nitelediği; Batı şiiri, felsefi diyalog, roman olmak üzere her birinin bir yazın türünü temsil ettiğini belirttiği ilk üç çevirinin de aynı yılda yayımlandığını ifade eder.

Batı'dan yapılan ilk edebî ve felsefi tercümenin Münif Paşa'nın Fransızcadan çevirdiği *Muhaverât-ı Hikemiye* (Felsefi Diyaloglar, 1859) olduğu görülür. Osmanlı toplumunun tanımadığı bir tür olan bu felsefi diyaloglar Voltaire'den 7, Fenelon'dan 2 ve Fontenelle'den 1 olmak üzere toplamda 10 tanedir. Bütün araştırmacılar, seçilen isimlerin Tanzimat aydınlarının idealize ettiği Aydınlanmacı zihniyeti işaret ettiği konusunda hemfikirdir. Tanpınar (1976); *Muhaverat-ı Hikemiye* ile okuyucuların ilk defa olarak “insan yaratılışı, şöhret telâkkisi, ferdi ihtiras, vatan sevgisi, cemiyet ahlâkı, genç kız ve kadın terbiyesi gibi esaslı meselelerle, bizde o zamana kadar hâkim olan görüş tarzından ayrı bir şekilde” karşılaştıklarından bahisle bu kitabın etkisini “bir ihtilâl”e benzetir ve bu fikirlerin Namık Kemal ve Hamid'in piyeslerinde tekrarlanacağını belirtir (s. 180). İsmail Habip (1941), bu çevirinin “bizde edebî ve felsefi kıymeti haiz olarak garbden tercüme edilen ilk eser” olduğuna dikkat çeker (s. 123). Enginün'e (2006) göre “çeşitli görevlendirilmelerinin dışında hep Tercüme Odası'nda çalışan bu ansiklopedist yazarın eserleri, Tanzimat sonrası bütün yenileşme hareketlerini -dil ve edebiyat dâhil- etkilemiştir” (s. 38).

Çeviri sürecinde İbrahim Şinasi'nin (1826-1871) *Tercüme-i Manzume*'sinin (1859) çok önemli bir yeri vardır. Bu önem, eserin Batı'dan yapılan ilk şiir çevirisi olmasının yanı sıra seçilen isimlerin işaret ettiği zihniyette de görülür. Şinasi, telifleri gibi tercümeleriyle de belirli fikirleri tanıtmaya çalışır. Eserde Lamartine ve Racine'den seçkiler, La Fontaine fabllarından “Kurt ile Kuzu”, Gilbert'in bir kıtası ile Fenelon'un *Telemak*'ından iki parça yer alır. Böylece klasik ve romantik Fransız şairlerinden bir repertuvar oluşturulur. Şinasi kitabın sonunda kendi şiirlerinden de Fransızcaya birkaç küçük çeviri parçası koymuştur. Şairlerin isimleri orijinal metinlerde orijinal imlasiyla, çeviri metinlerde okunuşlarıyla verilmiştir. Şinasi ayrıca “Kostaki Efendi'nin Hey'et-i Sâbika-i Kostaniniye adlı eserini de Rumcadan çevirerek gene tefrika tarzında” yayımlamıştır (Parlatır, 2006, s. 82).

Tercüme-i Manzume'yi Yusuf Kâmil Paşa'nın Fenelon'dan yapmış olduğu ve *Tercüme-i Telemak* (Les Adventures de Télémaque) adıyla yayımlanan çeviri izler. Özön'ün (1985) aktardığı

⁵⁰ Tanzimat Dönemi'nde Batılılaşma eğiliminin gazete ve dergi yayınlarındaki çeviri etkinliği üzerinden de sürdürüldüğü görülür. Örneğin William Churchill adlı bir İngiliz tarafından kurulan *Ceride-i Havadis* (1840) “yazın ve yazın dışı çevirileri bol miktarda” kullanır (Parker, 1987, s. 33). Ancak başlangıçtan bugüne kadar gazete ve dergilerde kalan çeviri metinlerin değerlendirilmemiş olduğu hemen bütün araştırmacılar tarafından dile getirilir.

bilgiye göre 1859 yılında çevrilen ve yazma olarak ellerde dolaşan bu eser 1862’de kitap şeklinde basılmıştır. Tanpınar (1976), süslü nesir tarzında yapılan bu çevirinin Türk edebiyatında büyük bir tesiri olmasa da “memlekette hikâye ile realite arasındaki alâka” ile ilgili fikri değiştirdiğini ve Yunan mitolojisinin bir tarafını açtığını belirtir (s. 287). Çünkü *Telemak*, Homeros’un *Odysseia* destanının başkahramanı Odysseus’un oğludur. Ancak eser Kâmil Paşa’nın elinde ahlaki ilkeler ön plana çıkarılarak çevrilmiştir. Bu bakımdan, Kâmil Paşa’nın Fenelon çevirisi için Maarif Nazırı Kemal Efendi’nin yazdığı manzum takriz önemlidir: “Sûretâ nakl-i hikâyet görünür / Lâkin erbâbına hikmet görünür.” Okay (2011) bu beyti “bir çeşit özür” olarak yorumlar, “yani hikâye zannetmeyin, ibrettir” denmektedir (s. 93).

Edebî alandaki bu ilk çevirileri Münif Paşa tarafından yapılan *Hikâye-i Mağdurin* takip eder. Victor Hugo’nun *Les Misérables* (Sefiller) adlı romanının özetini olan bu çeviri, 1862’de *Ruzname-i Ceride-i Havadis*’te tefrika edilir. 1864’te vak’anüvis Ahmed Lütfi Efendi tarafından Daniel Defoe’nun ünlü yapıtı *Robinson Crusoe*, *Hikâye-i Robenson* adıyla Arapça nüshasından çevrilir. Bunu, Teodor Kasap’ın 1871’de yayımlanan *Monte Cristo* (Alexander Dumas), 1872’de yayımlanan *Topal Şeytan* (Lesage) tercümeleri izler. Aynı yıl Mahmud Nedim *Guliver Seyahatnamesi*’ni, Emin Sıddık *Paul ve Virginie*’yi (Pol ile Virjini) çevirir (Akbayar, 1985; Tanpınar, 1976; Enginün, 2006). Edhem Pertev Paşa manzum olarak Voltaire’den “Münacaat”, Hugo’dan “Tıfl-ı Naim”i tercüme eder (Enginün, 2006, s. 559).

Tanzimat yıllarında çeviri faaliyetlerine daha yakından bakıldığında bazı isimlerin öne çıktığı görülür.

Ziya Paşa (1825-1880): Birçok çevirisi olan Ziya Paşa, Edhem Pertev Paşa’nın tavsiyesiyle Fransız yazar Viardot’nun eserini *Endülüs Tarihi* adıyla tercüme etmiştir. Bu eserin ilk cildi, 1859 yılında, ikinci cildi 1863’te basılır. Ziya Paşa İsviçre’de iken Rousseau’nun *Emile* ve *İtirafı*’nı çevirmeye başlamışsa da bu çevirilerden ancak *Emile*’in önsözü mevcuttur ve Ziya Paşa burada kendi çocukluk hatıralarını anlatır. Ziya Paşa’nın *Engizisyon Tarihi* adlı eseri, Fransız yazarları Cheuel ve Lavallee’nin eserlerinden küçük bir özet tercümedir ve 1882 ve 1888’de iki kez basılmıştır. Molière’in (1622-1673) *Tartuffe* adlı piyesini kafiyesiz olarak hece vezniyle ve sade bir dille çeviren Ziya Paşa’nın Fénelon’un *Telemak* ve La Fontaine masalları çevirisinden söz edilse de bunlara henüz ulaşamamıştır (Çetin, 2006).

Namık Kemal (1840-1888): *İslam Ansiklopedisi*’nde “Namık Kemal” maddesini yazan Ömer Faruk Akün’ün (2006) verdiği bilgiye göre Namık Kemal’in *Şerhu Mevâkıf*’tan beş fasıl tercüme ettiğine dair bir kayıt vardır. Keza Namık Kemal, Rousseau’nun bazı makaleleriyle birlikte *Sosyal Sözleşmesi*’ni, “Condorcet’nin *İnsan Zekâsının İlerlemeleri*’ni ve Montesquieu’nün *Kanunların Ruhu*’nu” Türkçeye çevirmiştir (Kafadar, 2000’den aktaran E. Koç, 2009, s. 108). Namık Kemal’in siyasi teorisinin ilhamını çoğunlukla Montesquieu ve Rousseau’dan aldığını belirten Çetinkaya (1999), Müslümanların Aristoteles felsefesiyle Kur’an ilahiyatını birleştirmesinde olduğu gibi

Namık Kemal'in de yazılarında Montesquieu'nün fikirlerini İslam hukuk kurallarıyla uzlaştırmaya çalıştığını ifade eder.

Ahmed Midhat (1844-1912): Ahmed Midhat'ın başında bulunduğu gazetenin tefrika ihtiyacı için çeviriye sık sık başvurduğunu belirten Özön (1985), *Letaif-i Rivayât*'ın ilk cüzleri arasındaki bazı ufak çeviriler bir tarafa bırakılırsa yazarın ilk tercümesinin 1875'te Ebüzziya ile ortak olarak Paul de Kock'tan aktardıkları *Üç Yüzlü Bir Karı* romanı olduğunu ifade eder. Ahmed Midhat, Ahmet Vefik Paşa'dan iki yıl önce Moliere'in *Le Mariage Forcé*'sini tercüme etse de bu basılmamıştır (Okay, 2011).

Alexandre Dumas Père'den *Amiral Bing*; Alexandre Dumas Fils'den *Antonin, Kamelyalı Kadın* (La Dame aux Camélias); Octave Feuillet'den *Bir Fakir Delikanlının Hikâyesi, Bir Kadının Hikâyesi*; Emile Richebourg'den *Peçeli Kadın, Merdut Kız*; Charles Merouvel'den *Gabriel'in Günahı*; Emile Gaboriau'dan *Orsival Cinayeti* adlı eserleri tercüme eden yazar, tiyatro türünde ise Victor Hugo'dan A. M. rumuzuyla *Angelo Malipieri yahut Venedik Barbarı*'nı ve *Derebeyleri* adıyla *Les Burgraves*'i; Corneille'den *Le Cid*'in özet çevirisini yapmış; Voltaire'in 14 aşk mektubunu çevirerek *Voltaire Yirmi Yaşında Yahut İlk Muşakası* (1885) ismiyle yayımlamıştır (Kerman, 2006; Enginün, 2006; Durgun, 2010; Akgün, 1999).

Ahmed Midhat, Tanzimat edipleri arasında sistematik olmasa bile çeviri sorunları üzerine düşünülmüş olmasıyla da dikkat çeker. “Aynen” tercümeyi faydalı bulmadığını ilk olarak *Üç Yüzlü Karı* mukaddimesinde belirten Ahmed Midhat bu çeviri anlayışını değiştirmeden devam ettirmiş ve birçok tercümesinde tekrarlamıştır. Yazar, Fransızca bir cümleyi, bir sayfayı okuyup ondan ne anladıysa onu yeniden Türkçe yazdığını söyleyerek çevirilerinin doğrudan Türkçe yazılmış gibi olduğunu ifade etmiştir (Kerman, 2006; Özön, 1985).

Muallim Naci (1849-1893): Muallim Naci'nin kitap hacminde müstakil bir çevirisi olmamakla birlikte çeşitli eserlerinde çeviri metinlere yer vermiştir. Celal Tarakçı'nın (1994) *Muallim Nâcî Efendi Hayatı ve Eserlerinin Tedkiki* isimli çalışmasında; Muallim Naci'nin Boileau'nun birkaç hicviyesi, Rousseau'nun “Kahraman-ı Hakiki Kimdir” isimli kıtası, İmam Gazzali'nin *İhya-i Ulûm*'undan alınmış “Terbiye-i Etfal”, Fenelon'dan “Terbiye-i Benat'ın Ehemmiyeti” isimli makaleleri, Lamartine'den “Meydan-ı Harb” isimli şiir, Hz. Ali'den bir söz gibi Doğu'dan ve Batı'dan küçük hacimli pek çok çevirisi olduğu görülür (s. 472, 476, 485, 490). Muallim Naci 1891'de “natüralizmin şefi Emile Zola'dan” *Thérèse Raquin* (Trez Raken, 1867) isimli romanı Türkçeye çevirmeye çalışır fakat bu tercüme tamamlanamaz (Korlaelçi, 1986, s. 203).

Recaizade Mahmut Ekrem (1847-1914): Parlatır (2004), Recaizade Mahmut Ekrem'in aldığı eğitim doğrultusunda Batı'dan tercüme yapmaya 1870 sonrasında nesir parçaları ve kısa şiir çevirileri ile başladığını belirtir. Ekrem, 1872 yılında ünlü Fransız romancısı Chateaubriand'ın *Atala* adlı romanının çevirisini tamamlar ve kitap olarak bastırır. Bu çevirinin gördüğü yoğun ilgi

sonucu yazar bu eseri tiyatro biçiminde de düzenler. Daha sonra Ekrem, çevirilerini *Müntehabât-ı Edebiyye* (1872) adı altında bir araya getirir (Parlatır, 2004). Ekrem, İtalyan şairi Silvio Pellico'nun *Le Mie Prigione* (*Mes Prisons*) adlı eserini Fransızcasından Türkçeye çevirerek 1874'te yayımlar. 1880'den sonra şiir çevirilerine başlayan Ekrem, bunları *Hazine-i Fünun*, *Güneş*, *Şark* gibi dergilerde yayımlar. Çeviride anlam bütünlüğüne önem veren Ekrem, 1880 sonrasında Batılı yazarlardan tercüme ettiği denemeleri *Naçiz*'de (1886) toplar (Uçman, 2006; Enginün, 2006).

Şemsettin Sami (1850-1904): Günyol (1999), çeviri etkinliğinin başında anılması gerektiğini belirttiği büyük dil bilgini Şemsettin Sami'nin *Fransızca-Türkçe Sözlüğü* ile çeviri çabasını kolaylaştırdığını vurgular. Şemsettin Sami'nin ilk eseri bir çeviridir; *Tarih-i Mücmel-i Fransa* (1872), Fransız yazarlarından Madam de Saint-Ouen'ın tarihidir. Sami, 1872 yılında, hangi dilden ve kimden çevrildiği belli olmayan *İhtiyar Onbaşı* ile Florian'dan Fransızca manzum mitolojik bir piyesi mensur olarak tercüme ettiği *Galatée*'yi yayımlamıştır (Levend, 1969). Zeynep Kerman (1998), Şemsettin Sami'nin Nicolas Germain Léonard'dan *Taaşşuk-ı Tereze ve Cozeb*'i (1873) çevirdiğini ve eserin “ifade-i meram”ında belirtildiğine göre bu çevirinin İtalyancadan yapıldığını ifade eder (s. 351-352).

1878'de Frederic Soulié'den *Şeytan'ın Yedigârları*'nı çeviren Şemsettin Sami, Victor Hugo'nun *Les Misérables* isimli eserini *Sefiller* adıyla tercüme etmeye başlar, ancak bu çalışma yarım kalır. 1880 yılında basılan eserin 645. sayfasının başındaki “İhtar” başlıklı cümleden çeviriyi Hasan Bedrettin'in tamamladığı anlaşılmaktadır (Levend, 1969, s. 71). Eser çeviri tekniği açısından döneminde eleştirilmiş olsa da Okay'ın (2005) belirttiği gibi “Sefiller” adı çok sevilmiş ve roman bu isim ile meşhur olmuştur. Şemsettin Sami, 1884 yılında Daniel Defou'nun *Robenson Crusoe* adlı eserini çevirir (Enginün, 2006). İngilizce orijinalinden değil Fransızcasından çevrilen bu eserde “harfiyen” çeviri yöntemi tercih edilmiştir.

Ahmet Vefik Paşa (1823-1891): Tanzimat Dönemi'nde çevirileri kadar uyarlamaları ile de dikkat çeken bir isim Ahmet Vefik Paşa'dır. Tanpınar (1976), Ahmet Vefik Paşa'nın Voltaire'den “oldukça garip bir dille *Hikâye-i Feylosofiye-i Mikromega*'yı tercüme” ettiğini belirterek bu çeviriyi Lesage'dan *Gil Blas* çevirisinin takip ettiğini ifade eder (s. 285). Ülken'e (2016) göre ikinci defa *Telemak* tercümesi yapan Ahmet Vefik Paşa, Yusuf Kamil Paşa'dan daha mükemmel bir çeviri yapmıştır.

Tüm bu çevirilerin yanı sıra Ahmet Vefik Paşa'nın asıl önemi Batı'dan yaptığı uyarlamalar ile Osmanlı İmparatorluğu'nu yeni bir tür olan tiyatro ile kaynaştırmasıdır. Günyol (1999); Molière'den başarılı uyarlamalar yapan Paşa'nın bunlarla Bursa'da kurmuş olduğu ilk tiyatronun da sahnesini açtığını; *Zor Nikâh*, *Adamcıl*, *Savruk*, *Tartüf*, *Yorgaki Dandini* gibi eserleri tanıtarak Türk toplumuna tiyatro sevgisini aşılamayı başardığını belirtir.

Değerlendirme: Tanzimat yıllarına yayılan çeviri etkinlikleri genel olarak değerlendirildiğinde bazı başlıkların öne çıktığı fark edilmektedir. Öncelikle sayısal dökümün

değerlendirilmesi gerekir. Alpay (1976) tarafından hazırlanan tabloya göre 1729-1875 arasında yani matbaanın kuruluş tarihinden I. Meşrutiyet'e kadar olan dönemde kütüphanelerde yer alan kitap formundaki çeviri eserlerin toplam kitap sayısına oranı %6,4 olarak görünmektedir⁵¹.

Tablo 1. Dönemlere Göre Çevirilerin Sayısal Dökümü (Alpay, 1976, s. 49)

Dönem	Toplam	Çeviri	Yüzde
1729-1875	3.074	203	6.4
1876-1907	7.527	1.776	23
1908-1928	13.766	1.555	11.9

Dergi ve gazetelerde yer alan çevirileri kapsamayan bu oran (%6,4) arkadan gelen 1876-1907 yani iki meşrutiyet arası dönemle kıyaslandığında nicelik bakımından düşük görünmektedir. Çevirinin yeni tanışılan bir tür olması bu oranın düşüklüğünü anlamlı kılabilir. Diğer yandan Tanzimat çevirilerinin dağınık da olsa genellikle bir medeniyet fikri etrafında benzeşik niteliğinin 1876-1907 arasında değiştiği, popüler eserlerin de çeviri yelpazesine alındığı aşağıda değerlendirilecektir.

Çeviri ve dil ilişkisi, değerlendirilmesi gereken ikinci başlıktır. Tanzimat edipleri, çevirinin bir dil meselesi olduğunun farkında oldukları gibi onu kendi sade dil anlayışlarının yerleşmesi doğrultusunda değerlendirmişlerdir; tercüme bir yandan kültür aktarımı işlevini yerine getirirken bir yandan da Türk dilinin sadeleşmesine, gelişmesine yardım etmiştir.

Çeviri doğrudan bir dil etkinliği olduğu için Tanzimat çevirileri, Tanzimat Edebiyatı'nın dil anlayışını yansıtır. Bu anlayış özellikle ilk dönemde ediplerin halkçı tutumundan dolayı sadeleşme azmindedir. Nitekim Encümen-i Dâniş için hazırlanan ve "Türk dilinin ilerlemesine hizmet etmek" maddesinin de yer aldığı Nizamname'de telif ya da tercüme edilecek eserlerde sade ve anlaşılır bir dil kullanılmasının üzerinde ısrarla durulduğu görülür. Bir başka ifade ile telif eserlerde güdülen sade dil politikası, çeviri eserleri de kapsamaktadır. Zihniyet değişikliği oluşturma bağlamında halka ulaşmak için anlatımın yalın, anlaşılır olması gereği üzerinde durulmuş ve bu yolda çalışmalar yapılmıştır. Çeviri ile meşgul olan Osmanlı aydınları, Tanzimat Edebiyatı'nın sade dil eğilimine uygun olarak çevirinin dilini de sınırlama ihtiyacı hissetmişlerdir.

Diğer yandan Tanzimat Dönemi'nde yapılan çeviriler ile birlikte Türkçede gelişme aşamalarının da yoğunlaştığı görülür. Dino (1978); yazın alanına çeviri yoluyla giren, büyük

⁵¹ Bu tabloda Tanzimat'ın başlangıcını esas alan bir satır yoktur. Ancak Türk edebiyatında ilk çevirilerin Tanzimat yıllarında başladığı düşünülürse oranda anlamlı bir farklılık olmayacağı tahmin edilebilir. Nitekim aynı araştırmanın (s. 47) 1830-1875 arası ile ilgili olarak verdiği baskı kitap sayısı (2894) esas alındığında, çeviri eserlerin tamamının (203) Tanzimat Dönemi'ne ait olduğu hesaba katıldığında bile bu oran %7 civarında çıkmaktadır.

çoğunluğu Fransızcadan esinlenmiş olan roman, tiyatro, deneme gibi türlerin ortaya çıkmasıyla çağdaş Türk düzyazısının gelişim ve evrim olanağı bulunduğunu belirtir.

Çeviriler sayesinde yeni düşüncelerle birlikte yeni kavramlar da ortaya çıkmış ve bu kavramlar mevcut kalıpları zorlamaya başlamıştır. Okay (2005), ilk çevirilerden itibaren anlatıma bağlı metinlerin ifadesi için farklı bir dilin arandığını belirtir. Çevirilerde anlatımın sade, açık, anlaşılır olması hedeflenirken mevcut yazı dilinin yetersizliği fark edilmiştir.

Türk edebiyatında çeviri etkinliklerinin yoğunlaşması sürecinde, yazı dili-konuşma dili ilişkisi sorunu her zamankinden daha fazla ön plana çıkmıştır. Özkırımlı (1999); Batı edebiyatından aktarmalar sürecinde mevcut Türk yazı dilinin özellikle düzyazı aktarmada yetersiz kaldığını; yeni türlerin yeni bir yazı dilini gerektirmesiyle gramer eksikliği, yazımdaki başıboşluk, noktalamanın bulunmayışı gibi konuların fark edildiğini ifade eder.

Çevirinin dil üzerindeki zenginleştirici etkisini işaret eden Tanpınar (1969a) ise “dilimizin fakir kalmasının başlıca sebebi, tercümenin yokluğudur” kanaatindedir (s. 71).

Yapılan çevirilerin gerek yazarlarının gerek kahramanlarının isimlerinde genellikle okunuşa uygun bir imla kullanıldığı görülür. Eserlerin orijinal isimlerinin ise bazen aynı kalırken çoğu kez değiştiği ya da yakın bir mana doğrultusunda nakledildiği fark edilir.

Ziya Paşa, çağdaş bilim ve sanatın Avrupa’da ilerlediğini belirterek Batı dillerinin öğrenilmesinin gerekliliğini vurgular; yabancı dil öğrenmekle kâfir olunmayacağını, dinden çıkmayacağını savunur. Bu söylemden Tanzimat Dönemi’nde Batı dilleri öğrenenlerin dinden çıkmakla, kâfirlikle suçlandıkları sonucu da çıkarılabilir (Çetin, 2006).

Çeviri sorunları da bir diğer başlık olarak belirir. Çeviri bir dil etkinliği olduğu için çeviri çalışmalarının yoğunlaştığı Tanzimat Dönemi’nde çevirilerin niteliği üzerinde durulmaya başlanmış, çeviri sorunları üzerinde düşünülmüş, çevirinin nasıl yapılması gerektiği tartışılmıştır.

Örneğin Kemalpaşazâde Said Bey, “Galatât-ı Tercüme” (Çeviri Yanlışları) adıyla yayımladığı bir dizi risalede Fransızcadan yapılan çevirilerdeki yanlışların geniş bir dökümünü yapmış; başka yazarlar da onu eleştiren risaleler yazmışlardır. Gazete ve dergilerde de çevirilerin nitelikleri üzerinde durulmuş, özellikle edebî değeri düşük eserlerin özensiz ve serbestçe aktarılması eleştirilmiştir (Akbayar, 1985). Eleştiriler daha çok doğruluk-yanlışlık üzerine odaklansa da çevirilerin nitelikleri üzerinde durulması, çeviri kalitesini artırmak için çalışmaların yürütülmeye başlanması çeviriye verilen önemi göstermektedir.

Çeviri ve türler arasındaki ilişki de üzerinde durulması gereken bir başlıktır. Tanzimat Dönemi’nde yapılan çeviriler ile Türk edebiyatı yeni edebî türler ile tanışmıştır. Birçok araştırmacı, Tanzimat Dönemi’nde özellikle Fransız edebiyatından yapılan çevirilerin yazın yeniliklerine doğru atılan ilk adım olduğunu belirtir. Her şeyden evvel Türk okuru, ilk çeviriler sayesinde roman türü ile tanışır. 1859 ile 1873 yılları arasında arka arkaya çevrilen romanlar (*Telemak*, *Sefiller*, *Robenson*, *Monte Cristo*, *Atala*, *Pol* ve *Virgini* vb.), okuyucuyu roman türüne alıştırdığı gibi

yazarların kalemini de bu doğrultuda eğitir. Nitekim ilk edebî roman *İntibah* 1876'da yayımlanır. İlk roman yazarları aynı zamanda çevirmenlerdir.

Tanzimat Dönemi'nde çevirinin yoğun olarak görüldüğü ve yeni bir edebî türün ithalini sağlayan alanlardan bir diğeri de tiyatrodur. Akbayer (1985) artan tiyatro sevgisine koşturarak birçok Batılı oyunun Türkçeye aktarıldığını; Tanzimat Dönemi'nde Molière, Chateaubriand, Hugo, Schiller, Shakespeare gibi nitelikli yazarların eserlerinin yanı sıra sıradan yapıtların çevirisine de yer verildiğini ifade eder.

Şiir alanında da birçok eserin çevirisi yapılmış, Şinasi'nin *Tercüme-i Manzume* ile açtığı yolda devam edilmiştir. Osmanlı edebiyatının köklü bir şiir geleneğinin var olması, tür ile tanışılmasına değil ama onun biçim ve içeriğinin değişmesine sebebiyet vermiştir. Şiire yeni kavramlar, terimler ve konular gibi yeni söyleyişler, yeni nazım biçimleri ve nazım türleri, teknik unsurlar girmiş; yeni bir şiir anlayışı kendini kabul ettirmiştir.

En çok çevrilen türlere bakıldığında özellikle romanda edebî-estetik ürünler kadar daha kolay okunanların da tercih edildiği, dengenin zaman zaman estetik edebiyat aleyhine bozulduğu fark edilir. Örneğin 1880'den sonra roman çevirilerinde büyük bir artış görüldüğünü, bu artışta halkın okuma ihtiyacını karşılayacak yerli romanların azlığının da önemli rol oynadığını belirten Akbayer (1985); çevrilen romanların büyük çoğunluğunun “Pierre Zaccone, Ponson de Terail, Emil Gaboriaux, (...) Hector Malot, Paul de Kock gibi ikinci sınıf Fransız yazarlarının yapıtları” olduğunu ifade eder; Victor Hugo, Alphonse Daudet, Lamartine, Alfred de Musset, Emile Zola, Guy de Maupassant, Pierre Loti gibi daha çok tanınmış yazarlardan az sayıda çeviri yapıldığını hele asıl Batı klasikleri sayılan Flaubert, Balzac, Stendhal ve Anatole France'dan çeviriler olmadığını belirtir (s. 449). Alman edebiyatından Goethe'nin 1899 yılında tercüme edilen *Werther*'i dışında hiçbir yapıt çevrilmediğini belirten Akbayer (1985); eski Yunan ve Latin edebiyatlarından ise “Esopos'tan *Menakıb-ı Hayvan berâ-yı Teşhis-i Ezhan* (1877), Ksenophon'un *Cyropaedie*'sinden Ahmed Midhat Efendi'nin çevirdiği *Husrevname* (1886) dışında aynı yıl yayımlanmış 43 sayfalık bir *Ilyada* çevirisine rastlandığını”, Latin edebiyatından ise kitap haline gelmiş hiçbir çeviri olmadığını ifade eder⁵² (s. 450).

Bu dönemde Türkçeye en çok çevrilen yazarın, 1890'dan başlayarak aşağı yukarı on yıl içerisinde 39 kitabı Türkçeye çevrilen Jules Verne olduğunu belirten Akbayer (1985), bu tercümelerin büyük çoğunluğunun Ahmed İhsan Tokgöz'ün ve Selânikli Tevfik'in kaleminden çıktığını ifade eder. “Türk Edebiyatında Jules Verne Tercümeleri-I” makalesinde Fatih Andı (2000); “çoğunluğu devrin adlandırmasıyla ‘cinaî’ (polisye), ‘hissî’ (aşk), mizahî ve macera romanları olan bu tercüme romanların yazarları arasında Paul de Cock, Eugène Sue, Emile

⁵² Bu döküm dergi sayfalarındaki çevirileri kapsamamaktadır. 1880'den sonraki çeviri eserler için bkz. Akbayer, N. (1985). Tanzimat'tan Cumhuriyet'e çeviri. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye ansiklopedisi* (2. Cilt) içinde (s. 449-450). İstanbul: İletişim.

Gabrieux, George Ohnet, Emil Richbourg, Hektor Malot, Octave Feuillet, Jules Mary ve Xavier de Montepin'in başta" geldiğini belirtir (s. 129). Bunların arasında fennî roman yazarı olarak Jules Verne'in önemli bir yeri vardır. Bilim kurgu türünün ilk örnekleri sayılabilecek fennî romanların başka çeviri örnekleri de olmakla beraber Jules Verne'inkiler en çok ilgi görenlerdir (Andı, 2000).

En çok çevrilen isimlere bakıldığında çeviri ve zihniyet ilişkisinin izlenmesi mümkün olur. Tanzimat öncesinde Osmanlı aydınının Batı kültürü hakkında yüzeysel bir bilgi sahibi olduğu, ancak 19. yüzyıl ortalarında Batı ile ilgili kanaatlerin değişmeye başladığı görülür. Çünkü "Fransızcadan ilk tercüme bu yıllarda zuhur eder" (Okay, 2005, s. 50). Böylece Batı düşüncesi, Osmanlı toplumuna büyük ölçüde 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren öncelikle ve özellikle çeviriler yoluyla girmeye başlar. Dönemin çoğu birer siyasetçi de olan önemli şair ve yazarları aynı zamanda iyi birer çevirmendir. Gürsel'in (1978) de belirttiği gibi Ahmed Midhat, Namık Kemal, Şemsettin Sami, Recaizade Mahmut Ekrem gibi ilk Türk romancılarının aynı zamanda ilk yazınsal çevirileri de yaptıkları düşünülürse, Batılılaşma sürecine giren Osmanlı toplumundaki kültürel dönüşümün çeviri yoluyla başladığı görülür.

Tanzimat Dönemi çevirilerinin en fazla dikkat çeken yanı bu eserlerle Batı'dan ithal edilmek istenen zihniyettir ve bu da yer yer pozitivist, rasyonalist eğilimler taşıyan Aydınlanmacı zihniyet olarak özetlenebilir. Düşünsel eserler klasik ve Aydınlanmacı zihniyetten seçilirken edebî eserlerin romantik ekolden nakledildiği görülür.

Akünel (1985); Şinasi, Münif Paşa ve Yusuf Kâmil Paşa'nın Aydınlanma Çağı düşünürlerinin döneme hâkim olan temel düşüncelerini topluma yaymak, yerleştirmek istediklerini, bu yüzden ilk çevirilerde, içinde bir ölçüde felsefe dozu olan yapıtları seçtiklerini ifade eder. Enginün'ün (1992) tespitiyle Tanzimat aydınları, Fransız Aydınlanma Çağı yazarlarını ve o dönemde bütün dünyayı etkileyen romantik yazarları okurlar.

Aydınlanmacı zihniyete doğru bu yöneliş, bu felsefenin kökeninde yer alan klasik isimlere ve eserlere yönelimi gerektirmiştir. Tanzimat aydınlarının klasiklerden Fenelon, Aydınlanmacı yazarlardan Rousseau, Voltaire, Montesquieu gibi isimlerden etkilendikleri ve onların eserlerinden çeviriler yaptıkları görülür.

Romantizmin babası sayılan Jean Jack Rousseau, Tanzimat Dönemi'nde çok çevrilen yazarlardan biridir. *Yeni Heloise* Reşat tarafından, *Emile* Ziya Paşa tarafından çevrilir. *Emile* tercümesinin çocuk yetiştirme ve eğitim bakımından önemi büyüktür (Enginün, 1992).

Tanzimat aydınının çeviri tercihlerinde Voltaire'e önemli yer verdiği görülür⁵³. Münif Paşa *Muhaverat-ı Hikemiye*'yi (1859) Voltaire, Fenelon ve Fontenelle'den seçilmiş diyaloglar olarak hazırlar. Ahmed Vefik Paşa *Hikâye-i Feylesofiye-i Mikromega*'yı; Âli Bey *Hikâye-i Hikemiye-i*

⁵³ Ahmed Midhat'ın *Voltaire Yirmi Yaşında* (1884) isimli bir eseri vardır; Beşir Fuad *Volter* (1887), Ahmed Midhat *Volter* (1887) isimli telifleri yazarlar (Okay, 2005).

Mikromega’yı (1871) Voltaire’den çevirir. Bilinmeyen bir çevirmenin *Alzir*’i, İbnü’l Kâmil’in *Küremizde Seyahat* (1891) isimli eseri Voltaire’den çevrilmiştir (Okay, 2005).

Victor Hugo da en çok çevrilenlerdendir⁵⁴. “Romantik edebiyatın yaygınlaşmasında Hugo çevirilerinin rolü büyüktür” diyen Enginün (1992), önce özet sonra kitap olarak çevrilen *Sefiller*’deki motif ve temlerin Tanzimat sonrası yazılan pek çok eserde yankısını bulduğunu belirtir.

Birden fazla defa çevrilen *Robenson Cruose*’ye gösterilen ilgiyi Enginün (1992) “Bir felaketten sonra yeni hayatını kuran insanın romanı olan Robenson, Tanzimat aydınının en çok özlemini çektiği tiptir.” şeklinde yorumlar⁵⁵ (s. 72).

Akbayar (1985); La Fontaine, Racine, Gilbert, Hugo, Lamartine gibi şairlerden yapılan çevirilerin yeni bir şiir anlayışının benimsenmesinde etkili olduğunu; ancak gerçekleştirilen şiir çevirilerinin çoğunlukla dergi sayfalarında kaldığını belirtir.

Montesquieu’ye gösterilen ilgi ise ondaki Aydınlanmacı ruh ile ilgilidir. Hasan Âli Yücel (1989), “Kanunların Ruhu kitabı bugünkü garp demokrasilerinin Ahd-i Atikidir.” demektedir (s. 177).

Dikkat çeken diğer bir husus çevirilerin daha çok Fransız edebiyatından ve Fransızcadan yapılmış olmasıdır. Türkeli (2005), 1860 ve 1901 arasında yapılan toplam 457 roman çevirisinden 426’sının Fransızcadan yapıldığını tespit etmiştir. Fransız edebiyatı ve dili dışında kalan bazı eserler orijinal dilinden değil, bir ara dil olarak Fransızca nüshasından çevrilmiştir. Akbayar’ın (1985) da makalesinde belirttiği şekilde İngiliz, Rus, İtalyan edebiyatından az sayıda çeviriye rastlanılan Tanzimat Dönemi’nde, Shakespeare’in⁵⁶ eserleri de dâhil, çevirilerin büyük bir bölümü aslından değil; Fransızcasından, bir başka ifadeyle ikinci dilden yapılmıştır. Ayşe Banu Karadağ (2014); “*Robenson Cruose* çevirisinin İngilizce orijinalinden değil Fransızca nüshasından yapıldığının önemli” olduğuna, bu dönemde Fransızcanın adeta bir “lingua franca” olduğuna dikkat çeker (s. 485, 487).

Türkçeye yapılan çevirilerde Fransızcanın kaynak dil olarak seçilmesi bir yandan Kanuni Dönemi’nden ve kapitülasyonlardan itibaren Fransa ile ilişkilerin istisnai durumlar dışında görece sorunsuz geçmesinden, bir yandan da Fransız İhtilali’nden sonra bu kültür ve dilin bütün Avrupa’daki etkisinden kaynaklanır. Osmanlı Devleti’nin kapitülasyonlardan itibaren Fransa ile kurduğu ilişkinin kültürel boyutu, Fransa’nın ve Fransızcanın Avrupa’da taşıdığı öncü konum, uzun süre Osmanlı’nın Batı imgesini Fransa ile sınırlamasına sebebiyet vermiştir. Diğer yandan

⁵⁴ Tanzimat Dönemi’nde Victor Hugo çevirileri için bkz. Kerman, Z. (1978). *1862-1910 yılları arasında Victor Hugo’dan Türkçeye yapılan tercüme üzerine bir araştırma*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.

⁵⁵ Bu romanın Türkçeye tam çevirisi Akşit Göktürk tarafından yapılmıştır.

⁵⁶ Tanzimat Dönemi’nde Shakespeare çevirileri için bkz. Enginün, İ. (2008). *Türkçede Shakespeare çevirileri ve etkisi*. İstanbul: Dergâh.

Fransız Devrimi ve Aydınlanmacı yazarların Tanzimat aydınları üzerindeki etkisi de ana etkenlerden biridir.

Seçmeci-dönüştürmecî tavrı da bir başlık olarak öne çıkar. İlk çevirilerde zaman zaman kaynak metinden seçme yapıldığı; halkın yabancı olduğu, yerli geleneklerle çatışacak ya da bir anlam ifade etmeyecek bölümlerin dikkate alınmadığı, metnin orijinaline bağlı kalınmayıp özetleme yoluna gidildiği, vurgulanan ilkelere bazılarının önemsendiği bazılarının ise ihmal edildiği ya da tümünden çıkarıldığı dikkat çeker. Bu da Tanzimat aydınının çeviriyi belirli bir zihniyet doğrultusunda yaptığını gösterir. Okay (2005), “Batıdan yapılan ilk tercümelemede edebî değerin değil, ‘hikmet’in ön planda tutulduğu açıktır.” demektedir (s. 89). Bir devlet adamının yetiştirilmesiyle ilgili bir eser olan *Telemak*’ın iki çevirisinin de birer devlet adamı (Yusuf Kâmil Paşa, Ahmet Vefik Paşa) tarafından yapıldığına Enginün (1992) dikkat çeker. Yusuf Kâmil Paşa’nın *Telemak*’ının ikinci baskısını *Tasvir-i Efkar*’da haberleştiren Şinasi, eserin ilk bakışta bir aşk hikâyesi gibi görünmesine rağmen “hakikatte halkı adaletle murada erdirmekten ibaret bulunan memleket idaresi hakkındaki bütün kaideleri havi bir hikmet kanunu” olduğunu belirtmek ihtiyacını hisseder (Özön, 1939, s. 340).

Tanzimat Dönemi’nde yapılan çevirilerde uyarlamaların tuttuğu yer de bu bağlamda yorumlanmalıdır. Ahmed Midhat Efendi ve Ahmet Vefik Paşa’da iyice açığa çıkan bu tavrın sadece bir çeviri yöntemi sorunu olmayıp dönüştürücü bir zihniyetin dışı vurumu olduğuna da dikkat etmek gerekir. Vedat Günyol, kendisiyle yapılan söyleşide cumhuriyet dönemine kadar yapılan çevirilerde uyarlamaların ağır bastığını belirterek örnek olarak ilk çevirmenlerden sayılan Ahmed Midhat Efendi’nin bir romandan bir sayfa okuyup aklında kalanları Türkçeye döktüğünü, aynı yöntemi Ahmet Vefik Paşa’nın da Molière çevirilerinde kullandığını söyler (Karatay & Salman, 1999).

Tanzimat Dönemi’ndeki çeviri etkinliklerinin hedef alınan Aydınlanmacı Batı zihniyetini Osmanlı kültürel coğrafyasında içselleştirme doğrultusunda ne kadar mesafe alabildiği, başarılı olup olmadığı, olmadıysa bunun sebepleri hususunda kaynaklarda bütünüyle ortak bir kanaate varılmış değildir. Ortak bir kanaate varılamamış olması, örneğin Rönesans öncesi ve Abbâsîler Dönemi tercüme hamlelerinde olduğu gibi herkesçe kabul edilen bir başarıdan söz etmeyi olanaksız kılar. Eleştiriler, bireysel çabalara ve münferit başarılarla rağmen tercüme faaliyetinin köklü bir uygarlık değişimi niyetini gerçekleştirecek bir program, süreklilik, devlet desteği ve kamuoyu kabulü görmediği hususlarında yoğunlaşır.

Bu dönemdeki büyük tesirlerin nadir ve tesadüfî tercümelemler etrafında döndüğünü belirterek bu görüşüne ilk çeviriler arasında roman türünün bugün gerçekten “büyük” olarak tanınan örneklerinin çok az bulunmasını delil gösteren Tanpınar (1976), bu keyfiyetin Batı ile Osmanlı arasındaki fikir ve edebiyat ilişkisini düzenleyecek öğretim ve kültür kurullarının yokluğunun doğal sonucu olduğunu ifade eder (s. 287).

Ülken (2016), Tanzimat Dönemi'nde gerçekleşen çeviri faaliyetlerini “zengin ve canlı” bulmakla beraber “memleketimizin Garplılaşması için beklediğimiz hakiki tercüme faaliyetine nazaran” yeterli bulmaz (s. 259). Ona göre bunun üç sebebi vardır: Öncelikle bu çevirilerin çoğu “dağınık ve tesadüfidir”, “bir silsile teşkil edememişler”dir; ikinci olarak “günlük ihtiyaçlara göre ve çok çabuk” yapılmışlardır; üçüncü olarak da tercüme yapıp bırakılmış, bunların okuyucuya tanıtılması için özel bir çaba sarf edilmemiştir (Ülken, 2016, s. 259). Bu genel sebeplerden sonra daha mühim bir nokta olarak Ülken (2016); Tanzimat aydınlarının Batı medeniyetini tercüme yoluyla naklederken o medeniyeti bir bütün olarak ele alamadıklarını, köklere kadar inemediklerini, o medeniyetin bugünkü eserlerine bağlandıklarını değerlendirir; buna delil olarak da Müslümanların Hint ve Yunan medeniyetlerini, Avrupalıların İslam medeniyetini öğrenirken gerçekleştirdikleri zahmetli, uzun süreli, sistematik çeviri hareketlerini hatırlatır. Tanzimat aydınları, Batı medeniyetinin kökenine inmekte başarısız kalmıştır; o medeniyeti oluşturan dinamikler yeterince tanınmamıştır. Bu yüzden yapılan çeviriler, çok sayıda olsa bile bir medeniyetin aktarımına yetmemiştir.

“Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Çeviri” isimli makalesinin sonuç kısmında Akbayan (1985); “Batılılaşma yoluyla bir yeniden doğuş hareketine öncülük ettiklerini ileri sürenlerin” sistematik ve programlı davranmadıklarını, hem edebiyat hem düşünce alanında çeviri hareketine ciddi ve bilinçli olarak eğilemediklerini, bunun sonucunda Tanzimat Dönemi kapanırken ortadaki birikimin ciddi bir senteze imkân tanıyacak düzeye ulaşamadığını ifade etmektedir (s. 451).

Bununla birlikte bazı isimlere “şuurluluk” bakımından hak ettiği kıymetin verildiği görülür. Örneğin Enginün (1992) çeviride “en şuurlu tutum Münif Paşa, Şinasi ve Ahmet Vefik Paşa’ya aittir” demektedir (s. 78).

2. 1. 1. 3. 2. II. Abdülhamit Dönemi

II. Abdülhamit döneminde beliren aydın muhalefetinin büyük ölçüde çeviriler yoluyla beslendiği anlaşılmaktadır. Batıcı düşünce, Osmanlı toplumunun tanımadığı ya da az tanıdığı fikirler topluma çeviriler vasıtasıyla ulaşır, yayılır. Abdullah Cevdet’in telifleri gibi çevirilerinde de “istibdatla mücadele, hürriyet ve insanlık fikirleri birinci planda gelir” (Ülken, 2018, s. 355-356). Dağıstan’da doğmuş, çocukluk ve ilk gençlik yıllarında Rus okullarında eğitim almış, 1873’te İstanbul’a gelmiş olan Mizancı Murad Bey; Gribeyodov’un *Akıldan Bela* isimli tiyatro eserini çevirir. Onun bu piyesi seçmesinde, Gribeyodov’un da bir Rus ihtilalcisi olması ve piyesteki düşüncelerin Murad Bey’in düşüncelerine yakın olması etkilidir (Emil, 1979).

Pozitivist düşüncenin de bu dönemde çeviriler yoluyla beslendiği görülür. Beşir Fuad’ın ilk yazısı, 1883 yılında *Envar-ı Zekâ*’nın on dördüncü sayısında çıkar. Bu yazı, Lewes’ten tercüme edilen *Filozof, Heraklitos, Sokrates’in Nutku* ve *Anaksagoras’tan parçalardır*. Beşir Fuad, Victor

Hugo'dan tiyatro eserleri ve biyografiler tercüme eder. Kendisinin Voltaire'le ilgili pek çok çevirisi de bulunmaktadır (Okay, 2008).

Orhan Okay'ın (2008) *Beşir Fuad İlk Türk Pozitivisti ve Natüralisti* adlı eserinde verilen bilgilere göre Emile Zola'dan *Cinayetin Tesiri* adlı romanı çeviren Beşir Fuad; dördü de birer tiyatro yapıtı olan *Binbaşıya Davet*'i Almancadan, *Birinci Kat*'ı İngilizceden, *İki Bebek*'i ve Victor Hugo'nun yazdığı *Soytarı*'yı Fransızcadan çevirmiştir.

Ahmet İhsan, Paul Bourget'den Hippolite Taine'in yaşamını “Sevda-yı Hakîki” (1893) adıyla çevirir ve bu çeviri etrafındaki tartışmalar, pozitivist düşüncenin tartışılmasında geline boyutu gösterir (Korlaelçi, 1986, s. 204). Descartes'ın *Discours de la Methode* (Yöntem Üzerine Konuşma) adlı yapıtı, 1895 yılında İbrahim Ethem bin Mesut tarafından Türkçeye kazandırılmıştır (Ülken, 2016; E. Koç, 2009).

Bu dönemde edebî eserlerin de çevrili yaygındır. Servet-i Fünun döneminden önce Ahmet İhsan Bey ve Nuri Şeyda'nın Fransız edebiyatından birçok tercümeyle bu harekete zemin hazırladığını belirten Ülken (2016), Nuri Şeyda'nın Abbé Prévost'dan *Manon Lescaut* ile Lamartine'den *Raphaël*'i tercüme ettiğini, Ahmet İhsan Bey'in Jules Verne'in pek çok eserini, François Coppée'nin *Mai Düşes*'ini Türkçeye çevirdiğini aktarır.

Türkiye'de Gülnar Hanım, Madam Gülnar ya da Olga de Lebedef adıyla tanınan Kazan valisinin eşi Türkolog Olga Sergeyevna Lebedeva'nın Rusçadan yapılan çevirilerde büyük önemi vardır⁵⁷. Olga Lebedeva'nın Rus edebiyatını tanıtmaya konusundaki en önemli çalışması ise Lev Tolstoy'dan yaptığı çevirilerdir⁵⁸.

Tanzimat ve Servet-i Fünun edebiyatları arasında yetişen ediplerden biri olarak Şâir Nigâr Hanım'ın da çevirileri vardır. Bekiroğlu'nun (1998) *Şâir Nigâr Hanım* isimli monografisinde verilen bilgilere göre bazıları mükemmel bazıları orta derecede olmak üzere sekiz dil bilen Nigâr Hanım; müstakil kitap hâlinde değil ama dergi ve gazetelerde, kendi kitaplarının içinde pek çok çeviri metin yayımlamıştır (s. 245-246). Çevirmek için seçtiği isimler arasında Lamartine, Alfred de Musset gibi romantik şairler dikkat çeker. Bunlardan özellikle Musset'den çevirdiği “Tahattur Et” (Rappelle Toi), Fevziye Abdullah Tansel'in yorumuyla, Musset'nin memleketimizde tanınması üzerinde önemli etki bırakmıştır (Bekiroğlu, 1998).

⁵⁷ “Gülnar Hanım (Olga Lebedeva), Puşkin'in *Kar Fırtınası (Metel)* öyküsünü 1892'de, *Maça Kızı* isimli eserini *Kâğıt Oyunu* adıyla 1893'te, *Bahçesaray Çeşmesi*'ni yayımlandığı yer ve yıl tam olarak bilinmemekle birlikte Türkçe ve Tatarcası bir arada olmak üzere çevirmiştir. Lermontov'un *Demon* poemasının bazı bölümlerini *İblis* adıyla düzyazı şeklinde tercüme etmiştir” (Akün, 1996). Gülnar Hanım tarafından yapılan çevirilerin listesi için bkz. Akün, Ö. F. (1996). Gülnar Hanım. *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (14. Cilt) içinde (s. 243-248). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

⁵⁸ Tolstoy'un 1892'de *Familya Saâdeti* romanının, 1893'te *İlyas-yâhud-Hakikat-ı Gmâ* öyküsünün çevirisi önce *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde yayımlanmış; sonra kitap olarak çıkarılmıştır. Olga Lebedeva 1892 yılında *İvan İlyiç'in Ölümü* romanını, *İki Pîr (Dva Starika)* öyküsünü ve *İnsan Neyle Yaşar* (İnsanın Saadeti Nedir, Çem İyudi Jivı) makalesini de çevirmiştir (İsmail Habib, 1941; Aykut, 2006; Akün, 1996).

Necat Birinci (1987), Nabizâde Nâzım'ın tercümelerine de dikkat çekerek onun “André Chénier, Victor Hugo, Alfred de Musset, Chateaubriand, Alexandre Dumas Fils, Arnold, Friedrich Rückert, Büchner, Edmond Harcourt gibi şahsiyetlerden yaptığı tercümelerle Batı Edebiyat akımlarının tipik örneklerini Türk okuyucusunun tanımasına yardımcı olduğunu” belirtir (s. 7).

II. Abdülhamit döneminde çevirmenliğin gelişmeye ve hızlanmaya başladığını ifade eden Berkes (2018), profesyonel çevirmenlerin artık “yüksek edebiyat ve felsefe çevirmenleri değil halk için yazılmış macera romanlarının çevirmenleri” olduğunu belirtir (s. 369). Buna göre Jules Verne romanları, *Monte Kristo Kontu*, *Üç Silahşörler* ve çeşitli polisiye romanlar (Abdülhamid de polisiye romanların iyi bir okuyucusudur) gibi “yüksek edebiyat ve düşün çevrelerinin aşağılık saydığı bu yazıların kafalarda yaptığı çağdaştırıcı etkiler” vardır ve bu etkiler “yüksek seviyedeki” yapıt çevirilerinden daha büyüktür (Berkes, 2018, s. 370). Çünkü bunlar okuyucuya yeni bir dünyanın kapılarını açmaktadır. Bu çeviriler dilin sadeleşmesi üzerinde de etkilidir. Tercüme Odasından yetişen ilk dönem Tanzimatçıları yerine şimdi Babıali kitapçılarının kitap çevirmenliği çiraklığından yetişen çevirmenler, Fransızca eserleri kolay ve çabuk çevirmek adına dili sadeleştirmişlerdir.

“İlk soyut felsefe çalışmalarının kapısından da çeviri ile girildiği anlaşılmaktadır. (...) Miftah-ül-Fünun (1868, 1872) adıyla Gallupi'nin İtalyanca mantık kitabının çevirisi, Ali Sedat'ın Mizan-ül-Ukul'u (1885) soyut felsefe çalışmalarının ilk örnekleri olarak belirmiştir” (Ülken, 2018, s. 320-321). Matematik felsefesiyle uğraşan Salih Zeki, gerek çevirileri gerek telifleri ile müstesna bir isim olarak görülür. Ülken (2018) bu ilk adımların çevrede derin iz bırakmadığını, gelenek halini almadığını ifade eder, “çevrenin basit fikir ihtiyacı ile hakiki felsefe arasında henüz uzaklık” çok büyüktür (s. 324).

Servet-i Fünun Dönemi: Servet-i Fünun edipleri, Servet-i Fünun edebiyatının (1896-1901) II. Abdülhamid saltanatına denk düşen ve apolitik karakterli edebî varlığı boyunca çeviri sorunları ve yöntemleri üzerinde etraflıca düşünmüş, bu konuda kalem oynatmışlardır. Her biri bir veya daha fazla yabancı dili iyi bilen bu şair ve yazarlar, çevirinin nasıl olması gerektiğine önem verirler. Servet-i Fünun edebiyatının romanı sayılabilecek *Mai ve Siyah*'ta başkahraman Ahmet Cemil çeviriler de yapmaktadır. Onun çeviri hakkındaki fikirleri, Servet-i Fünun ediplerinin bu konudaki düşüncelerini yansıtır. Buna göre Ahmet Cemil ile Hüseyin Nazmi büyük bir hevesle aldıkları Edmond Haraucourt'un *L'âme Nue* adlı şiir kitabından “Makber” adlı şiiri okurlar ve onu tercüme etmeye çalışırlar. Ancak kelime kelime tercüme yolunu seçtikleri için bir türlü şiirin orijinalindeki karamsar ruh ile ahenk arasındaki uyumu bulamazlar. Bu durumu Hüseyin Nazmi, “Tercüme sanki, bestesi kaybolmuş bir güfte gibi soğuk...” diye niteler; Ahmet Cemil, ahengin yakalanması için biçimin korunmasının yeterli olacağını zannetmiş ancak sonuç doyurucu olmamıştır; o kadar ki yaptıkları çeviriden “utanarak gülüş”ürler (Uşaklıgil, 1984, s. 40, 43).

Servet-i Fünun döneminde Enginün'ün (2006) belirttiği gibi Goncourt Kardeşler, Alphonse Daudet, Emile Zola, Maupassant gibi realist ve natüralist yazarlardan çeviriler yapılmıştır. Yılcıoğlu'na (2005) göre ise bu dönemde de toplum ahlakını bozacağı ve yozlaştıracığı düşüncesiyle Osmanlı toplumunun düşünce yapısına aykırı kalan aşk, ihtiras vb. temalı romanlar yerine tarih, bilim ve felsefe yapıtlarının çevirilerine öncelik verildiği görülür. Yılcıoğlu (2005), bu dönemde 19. yüzyıl Fransız romantiklerinin macera romanlarının özellikle de Jules Verne'in yapıtlarının tercih edildiğini ifade eder.

Servet-i Fünun ediplerinin çok genç yaşlarında çeviri ile ilgilendikleri dikkat çeker. Örneğin *Kırk Yıl* isimli anı kitabında Halit Ziya, daha öğrenci iken bir arkadaşı ile birlikte Porson du Terrail'in *Les Nuits de la Maison Dorée*'sini (Altın Yıldızlı Evin Geceleri) çevirmeye başladığından, çevirilerini İstanbul'a göndererek yayımlattığından söz eder; bu çevirileri yaparken Şemsettin Sami'nin fasikül fasikül yayımlanan sözlüğünden yararlanır; kendisini çevirmenlikte söz sahibi biri gibi görmeye başlayınca Jean Racine'in *La Thébaïde*'ini düzyazı şeklinde çevirir (Uşaklıgil, 1987). Bu ilk gençlik çevirilerinin dışında Halit Ziya olgunluk yıllarında da çeviri eserler vermiştir. *Nâkil* 4 ciltlik bir antolojidir ve bu eserde bulunan 28 hikâyeden 20'si tercüme, 8'i teliftir (Kolcu, 2005).

İngilizce ve Fransızca bilen Mehmet Rauf, daha Bahriye Mektebi'ndeyken ilk yazarlık heyecanları içinde *Sabah*'ın ilk sayfasına bir arkadaşının adıyla İngilizce'den "mütenevvia"lar tercüme etmiştir (Törenek, 1999). Hüseyin Cahit; Pierre Loti'den *İzlanda Balıkçısı* (1903-1937) ve *Madam Krizantem* (1904), Lamartine'den *Graziella*, Anatole France'tan *Allahlar Susamışlardı* (1937) gibi eserlerin yanı sıra farklı yazarlardan *En Güzel İtalyan Hikâyeleri* (1938) adıyla çeviriler yapmıştır (Huyugüzel, 1982). *Servet-i Fünun* dergisinin kapanmasına neden olan makale de Hüseyin Cahit'in 1901 yılında Fransızcadan yaptığı "Edebiyat ve Hukuk" adlı bir çeviridir⁵⁹ (Yüce, 2012). Celal Sahir (Erozan), Mahmut Cemal'le birlikte Eugène Brieux'un üç perdelik piyesini *Simon* (1913) adıyla çevirir. Vergilius'un ünlü destanını *Eneid* adıyla çeviren Ahmet Reşit Rey'in (H. Nâzım) *Racine Külliyyatı*, 4 ciltlik bir çeviri eserdir (Kolcu, 2005).

Klasikler Tartışması: Dönemin çeviri bağlamında dikkat çeken konularından biri, klasiklerin Türkçeye çevrilmesi meselesi olmuştur. Klasiklerin çevrilmesi meselesini ilk olarak Ahmed Midhat, daha 1891'de Corneille'in *Le Cid* adlı eserini özet olarak çevirdiği yapıtının ön sözünde dile getirmiştir: "Biz dahi Avrupalı olduğumuz, Avrupa edebiyatıyla uğraştığımız halde klasikleri tanımamak bizim için büyük bir eksikliktir" (Acaroğlu, 1951'den aktaran Günyol, 1999, s. 324).

Ahmed Midhat, *Tercüman-ı Hakikat*'te çıkan "İkram-ı Aklam" başlıklı yazısında Türk edebiyatının henüz "klasik devrine" girmediğini belirterek hiç olmazsa Batı klasiklerinin Türkçeye çevrilmesi gerektiğini vurgular. Bu yazı edebî çevrelerde büyük yankı uyandırır, görüşe ilk tepki bu

⁵⁹ "P. Lacombe'un *Introduction a l'histoire Littéraire* adlı eserinden tercüme edilen 'Edebiyat ve Hukuk' makalesi *Servet-i Fünun*'un 3 Teşrin-i Evvel 1317 (1901) tarihli sayısında yayımlanmıştır" (Yüce, 2012, s. 2169).

çabanın gereksiz olduğunu savunan *İkdam* gazetesi sahibi Ahmet Cevdet'ten⁶⁰ gelir. Tartışmaya katılan birçok kalem sahibinden Necip Asım ve Ahmet Rasim, Ahmed Midhat'ın; Hüseyin Dâniş ve Cenap Şehabettin ise Ahmet Cevdet'in tarafında yer almışlardır. (Levend, 2011; Günyol, 1999). Günyol (1999) sonu olmayan bir tartışma olarak nitelendirdiği bu sorunda Ahmed Midhat'ın üstün geldiğini ki bunun da cumhuriyet dönemindeki klasiklerin çevrilmesi çabasının başlangıcı olduğunu ifade eder⁶¹.

Değerlendirme: İlk matbu eserlerden Harf İnkılabına (1928) kadar gerçekleştirilen çeviri etkinliği önceki bölümde de gösterildiği gibi Alpay (1976) tarafından sayısal olarak şöyle özetlenmiştir:

Tablo 2. Dönemlere Göre Çevirilerin Sayısal Dökümü (Alpay, 1976, s. 49)

Dönem	Toplam	Çeviri	Yüzde
1729-1875	3.074	203	6.4
1876-1907	7.527	1.776	23
1908-1928	13.766	1.555	11.9

Dergi ve gazetelerde kalan çeviri metinleri kapsamayan, sadece kütüphanelerdeki kitaplar esas alınarak hazırlanan bu döküme göre II. Abdülhamid'in saltanatına denk düşen ve I. Meşrutiyet ile II. Meşrutiyet arasında basılan çeviri kitapların toplam kitap hacmine oranı %23'e çıkmıştır.

Tanzimat Dönemi çeviri faaliyetlerinde edebiyatta romantik, düşüncede klasik ve Aydınlanmacı yazarların tercih edilmesine karşın Servet-i Fünun döneminde öncelik yine Fransız edebiyatında bulunmakla birlikte pozitivist düşünce doğrultusunda realist ve natüralist yazarlardan yapılan çevirilerin ağırlıkta olduğu görülür. Diğer taraftan edebî eserlerin yanı sıra Jules Verne örneğinde olduğu gibi popüler macera romanlarının da çeviri yelpazesine alındığı fark edilir.

Son tahlilde II. Abdülhamid'in saltanatına denk düşen dönemde dilde sadeleşme hareketlerinin sekteye uğradığı, sanatkârane işlenirken ağırlaşan dilin çeviri metinlerin diline de yansdığı görülür. Klasiklerin çevrilmesine dair bir ihtiyacın varlığının dile getirildiği ancak bunun edebî çevrelerde bütünüyle kabul görmediği dikkat çeker. Ayrıca 1900-1908 yılları arasında çeviriye gösterilen ilgi azalmış gibidir. Bunda; sosyal ve siyasal ortamın şartlarının ağırlığının, edebî ortamda etkisini hissettiren sansür mekanizmasının etkili olduğu düşünülebilir. Dönemde çeviri sorunları ve teorisi üzerinde düşünülmüş, Tanzimat yıllarında olduğu gibi çeviri eserler bir yandan estetik bir yandan popüler eserler üzerinden sürmüştür.

⁶⁰ “Ahmet Cevdet, Batı klasikleri projesine tepki olarak Evliya Çelebi'nin *Seyahatnamesi*'nin altı cildini yayımlamıştır” (Günyol, 1999, s. 325).

⁶¹ Klasikler tartışması hakkında daha fazla bilgi için bkz. Kaplan, R. (1998). *Klasikler tartışması (başlangıç dönemi)*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi.

2. 1. 1. 3. 3. II. Meşrutiyet ve Mütarake Dönemi

1908'den itibaren II. Meşrutiyet'in sağladığı özgürlük ortamında her türlü basın-yayın faaliyeti gibi çeviri etkinliğinde de bir hareketlilik görülür. Dönemin fikir cereyanları ve politik gelişmeler bakımından çok hareketli olması; Türkçülük, İslamcılık, Batıcılık gibi fikirlerin yoğun olarak tartışılması; resmî kurumlar ve bireysel çalışmalar üzerinden devam eden çevirileri etkiler.

2. 1. 1. 3. 3. 1. II. Meşrutiyet Dönemi Tercüme Kurumları

Telif ve Tercüme Dairesi (1914): 1912'de çıkarılan bir nizamname ile Telif ve Tercüme Heyeti oluşturulması planlansa da bu heyete ait bir bilgiye ulaşılamamıştır. 1914 yılında yeni bir nizamnameyle Maarif-i Umumiye Nezaretinin merkez teşkilatı yeniden düzenlenmiş, Telif ve Tercüme Dairesi geniş bir kadro ile görevine başlamıştır. Dairenin görevleri arasında çeviriye verilen önem dikkat çeker:

1. Bütün mekteplere gerekli olan genel eğitim seviyesinin yükselmesine yarayacak eserleri telif ve tercüme etmek.
2. Medenî memleketlerde basılan faydalı eserleri takip etmek. (T. Kayaoğlu, 1998, s. 158-159).

Tanzimat yıllarından itibaren 1914 yılına kadar Osmanlı Devleti'nin Maarif Vekâletleri bünyesinde açmış olduğu Telif ve Tercüme Daireleri maddi yetersizlikler, eleman eksikliği, değişen nazırlar gibi sebeplerle başarılı olamamıştır. Ancak 1914 yılında açılarak faaliyet kadrosu genişletilen Telif ve Tercüme Dairesi, bunlar içinde en verimli olanı olmuş; 100'ün üzerinde eser yayımlamıştır. Salih Zeki'nin Henri Poincaré'den çevirdiği *İlmin Kıymeti, Felsefe-i İlmiye* (1330), *İlim ve Faraziye, Felsefe-i İlmiye* (1332); Alexis Bertrand'dan tercüme ettiği 2 cilt olan *Mebadi-i Felsefe-i İlmiye ve Felsefe-i Ahlâkiyye* (1333, 1917); İbrahim Alaaddin'in (Gövsa) Alfred Binet-Dr. Simon'dan çevirdiği *Çocuklarda Zekânın Mikyası Usûlleri* (1331, 1915); A. Kostantin'in Adolphe Franck'tan tercüme ettiği *Felsefe-i Hukuk-i Medeniye*; (1333, 1917) Necmeddin Sadık'ın Dormanten'den çevirdiği *Küçüklere Mahsus Gazete* bu eserlerden sadece birkaçıdır⁶². Osmanlı Devleti'nin son Telif ve Tercüme Dairesi, Mütareke Dönemi'nde, Prusya Eğitim Bakanlığından gelen bir müşavirin tavsiye ve düşüncelerine uyularak 1919 yılında çıkarılan bir nizamnameyle kaldırılacaktır (T. Kayaoğlu, 1998).

Bireysel Çalışmalar: II. Meşrutiyet Dönemi'nde çeviri ve zihniyet değişimi bağlamında Batıcı fikriyatı benimseyen üç kişinin adı özellikle vurgulanır: Abdullah Cevdet, Hüseyin Cahit ve Haydar Rıfat.

⁶² Daha fazla bilgi için bkz. T. Kayaoğlu, s. 160-180.

Meşrutiyet'ten önce de çeviriler yapan Abdullah Cevdet⁶³ (1869-1932), yirmi dört sene boyunca aralıksız olarak çıkardığı *İctihad* mecmuasında Batı düşüncesinden ve edebiyatından birçok parça tercüme etmiştir (Ülken, 2016). Günyol (1999), bu çevirilerin “sayısız ve çok değerli” olduğunu ifade eder (s. 325). Gustav Le Bon'un birçok eserini, Jean Marie Guyau'dan *Terbiye ve Veraset*'i, *Bir Filozofun Şiirleri*'ni, Alfieri'nin *İstibdat Felsefesi*'ni Türkçeye çeviren Abdullah Cevdet; Shakespeare'in birçok trajedisini, Schiller'den *Guillaume Tell*'i, Hayyam'ın *Rubailer*'ini, Emile Boutmy'nin *İngiliz Kavmi*'ni, Daubrasse'den *Musiki ile Tedavi*'yi, Weber'den *Asırların Panoraması*'nı, Mevlana'dan *Dilmesti-i Mevlana*'yı da Türkçeye tercüme etmiştir (Ülken, 2016; Ülken, 2018). Abdullah Cevdet, “dinde reform” düşüncesini savunurken Batılı bilginlerin bu tarih üzerine neler yazdıklarını görmek gerektiği fikrine binaen Hollandalı oryantalist Dozy'nin *İslam Tarihi* isimli eserini Kahire'de iki cilt olarak çevirir ve yayımlar (1908-1909). Bu olay İslamcılar arasında tepkiyle karşılaşır, kitabın toplatılması zaruri olur ve basında bir Doktor Dozy tartışması başlar (Berkes, 2018). “Abdullah Cevdet daha da aşırı bir öneride bulunarak Şeyhülislamlık'ın, İtalyan İslâm tarihçisi Leone Caetani'nin *Annali dell'Islam* adlı Katolik Hristiyan gözüyle yazıldığı bilinen eserini çevirtmesini” ister (Berkes, 2018, s. 441).

Servet-i Fünun döneminde de çevirileri bulunan Hüseyin Cahit (1875-1957); Fransızca, İngilizce ile İtalyancadan başta tarih, felsefe olmak üzere sosyoloji ve psikoloji ile ilgili birçok eseri çevirir; pozitivist düşüncenin tanınmasını sağlamaya çalışır.

Haydar Rıfat (1877-1942), Machiavelli'nin *Prince* adlı eserini *Zekâ* mecmuasında tercümeyle başlamış, bu yapıtı Şerif Paşa ayrıca *Hükümdar* adıyla tercüme ve neşretmiştir. Balzac'dan *Gorio Baba*'yı da çeviren Haydar Rıfat, ayrıca Xenophon'dan *Cumhuriyet* adıyla da bir tercüme yapmıştır (İsmail Habip, 1941; Ülken, 2016).

Batı kültürüne ve düşüncesine ulaşmanın yolunu Hüseyin Cahit tarih ve felsefe eserlerinde görürken Haydar Rıfat Batı klasiklerinde aramıştır (Günyol, 1999; Ülken, 2016). Bu ilgiyle Haydar Rıfat'ın Rus edebiyatından çevirilere de yer verdiği görülür⁶⁴.

Dönemde pozitivist ve materyalist felsefeyi besleyen çeviriler arasında Büchner dikkat çeker. “1880'lerden itibaren Osmanlı aydınının eline geçtiği görülen Büchner'in *Madde ve Kuvvet*'i, bu ad altında ve tam olarak ilk defa” Baha Tevfik (1881-1914) tarafından çevrilmiş ve 1911'de basılmıştır (Okay, 2005, s. 39). Ancak materyalizmi bütün ayrıntılarıyla açıklayan bu kitap, kamuoyunda dalgalanmalara neden olur; spiritüalist felsefe çevrelerinde ve İslamcılar arasında şiddetli tepki yaratır ve bu tepkiler genelde felsefi alanda yapılan önemli tartışmaların

⁶³ Sefa Yüce (2012), Abdullah Cevdet'in çalışmalarını üç ana başlık altında toplamının mümkün olduğunu belirtir. Bu başlıklardan ikisi çeviriyle ilgilidir: “a) Batı ve Doğu edebiyatının klasiklerinden yaptığı çeviriler, b) İslâmiyet ve dini geleneklerle ilgili yaptığı çeviriler” (s. 2175).

⁶⁴ Haydar Rıfat, “Turgeniev'den *Duman*'ı, *İlk Aşk*'ı, Dostoyevski'den *Ölümler Evinin Hatıraları*'nı çevirmiştir; *Diriliş* romanını *Ba'sü ba'delmev* adıyla Fransızca nüshasından çevirmiş, bu çeviri yayımcı İbrahim Hilmi'nin *Millet* gazetesinde 1911'de *Teceddüd-ü Hayat* adıyla tefrika edilmiştir” (İsmail Habip, 1941).

zeminini oluşturur (Ülken, 2018). Alfred Fouille'nin iki ciltlik *Felsefe Tarihi*'ni Balkan Savaşı'ndan sonra Türkçeye çeviren Baha Tevfik'in çevirileri arasında Nietzsche'den *Vahdet-i Mevcud*, Tolstoy'dan *Diriliş* de mevcuttur (E. Koç, 2009; Çetinkaya, 1999; Aykut, 2006). Ayrıca Ernest Haeckel'in *Kâinatın Muammaları* adlı eserinin çevirisini *Felsefe*⁶⁵ dergisinde yayımlar (Yüce, 2012). Saygın (2016), Baha Tevfik'in materyalist düşüncelerini ifade etmek üzere Büchner ve Haeckel'i, bireyci yönelimini ifade etmek için de Nietzsche'yi seçtiği kanaatindedir.

Materyalist görüşleriyle tanınan bir diğer düşünür, Şahabeddin Süleyman'ın kardeşi olan Memduh Süleyman'dır ve Edvard von Hartman'dan çevirdiği *Darwinizm* adlı eseri bilinir. Memduh Süleyman, maddeci ve evrimci görüşleriyle tanınır (Yüce, 2012).

Ülken (2016), bu dönemde klasiklerin tercümesinde önemli bir isim olduğunu vurguladığı Semiha Cemal Hanım'ın Platon diyaloglarından bir kısmını tercüme ettiğini ifade eder.

“İspanyol edebiyatının ünlü klasiği *Don Quichotte*'un ise 1912'de yalnız bir tek cildi yayımlanmış bir çevirisi” olduğunu belirten Akbayan (1985), Byron'dan 1915'te *Don Juan* ve tarihi romancı Walter Scott'tan 1912'de *Salâhaddin Eyyubi* ve *Arslan Yürekli Rişar* dışında birkaç macera romanından başka bir şey çevrilmediğini belirtir (s. 449-450).

II. Meşrutiyet Dönemi'nde Rus edebiyatından yapılan çevirilerin sayısındaki artış dikkat çeker⁶⁶. Tarih ve felsefe çevirilerinin de yapılmaya başlandığını belirten Ülken (2016), Ahmet Refik Bey'in genel tarihleri ve Charles Seignobos'dan *Medeniyet Tarihi*'ni, Ata Bey'in Hammer'in *Osmanlı Tarihi*'nden 15 cildi tercüme ettiğini ifade eder.

Millî Edebiyat Dönemi: Ömer Seyfettin, Ali Canip ve Ziya Gökalp'ın Selanik'teki *Genç Kalemler* dergisi etrafında başlattıkları “Yeni Lisan Hareketi” (1911) hız kazanmış ve kısa sürede başarıya ulaşmıştır. Bu ilgiyle dönemin çeviri eserlerinde de sade bir dil kullanılır ve bu sade dilin ideolojik bir tutum olarak Türkçülük zihniyetini yansıttığı görülür. Diğer yandan Türkçülük akımının beslendiği kaynaklar arasında çevirilerin de bir ölçüde yeri vardır. “Türkiye’de gerçek ilk Türkolog” sayılan Necip Asım, Leon Cahun’un eserlerini Türkçeye çevirmiş, “özellikle Macaristan’daki Türkoloji bulgularından ve yayınlarından çok etkilenmişti”r (Lewis, 1993, s. 345).

⁶⁵ *Felsefe* dergisi Türkiye’nin ilk felsefe dergisi olarak kabul edilir.

⁶⁶ Ali Nusret’in Catulle Mendes’in Fransızca çevirisinden tercüme ettiği bir Maksim Gorki öyküsü olan *Bir Sergüzeşt-i Hunin* meşrutiyetin ilânından sonra *Tanin* gazetesinde tefrika edilmiş sonrasında ayrıca kitap olarak basılmıştır. İsmail Müştak ve Muhiddin Birgen’in Fransızcadan çevirdikleri *Ana* romanı yine *Tanin* gazetesinde tefrika edilmiş, sonrasında kitap olarak çıkarılmıştır (İsmail Habip, 1941). II. Meşrutiyet’in ilanından sonra Rus edebiyatından özellikle Tolstoy çevirilerinde büyük bir artış gözlemlendiğini belirten Aykut (2006), bu dönemde *İlyas* öyküsünün 1909’da bu kez *İlyas Yahut Zenginlik* başlığıyla ikinci kez yayımlandığını Şifman’dan (1960) aktarır. Tolstoy’un daha önce 1893’te Olga Lebedeva tarafından *Familiya Saadeti* adıyla çevrilen eseri, ikinci kez 1910 yılında Raif Necdet tarafından *Bir İzdivacın Romanı* adıyla tercüme edilir (İsmail Habip, 1941). Ülken (2016), Raif Necdet’in Tolstoy’dan *Anna Karanina*’yı da çevirdiğini söylerken Şifman (1960) *Anna Karanina* ile *Hacı Murat*’ın Raif Necdet ve Sadık Naci tarafından 1912’de Fransızcadan çevrilerek yayımlandığını belirtir (aktaran Aykut, 2006). *Savaş ve Barış* ilk kez Emin Lâmi tarafından çevrilerek 1912 yılında *Yeni Gazete*’de yayımlanmaya başlar (Aykut, 2006).

Ahmet Hikmet Müftüoğlu (1870-1927): Ahmet Hikmet Müftüoğlu da çeviriler yapmıştır. Bunlar arasında *Patates* (Parmentie'den, 1890), *Tuvalet –yahud- Letâif-i Âzâ* (Türk giyinişine ait bölümler eklenerek Baronne de Staffi'nin *Cabinet de Toilette*'inden, 1891), *Bir Riyazînin Muâşakası –yahud-Kamil* (Alexandre Dumas Fils'den, 1892) sayılabilir (Tevetoğlu, 1986).

Ömer Seyfettin (1884-1920): “Çeviri hikâyelerinde ve şiirlerinde Perviz takma adını kullan”an Ömer Seyfettin (Cunbur, 1985, s. 9); Fransız yazarlar “Catulles Mendes, Guy de Mauppassant, Françoise Coppeé, Antoine Albalat, Georges Corteline, Marcel Prevost, Jules Renard, Leconte de Lisle'den, İtalyan yazar Edmondo de Amicis'ten, Rus edebiyatından Maksim Gorki'den ve Bulgar yazar Ivan Vazof'tan çeşitli tercümeler yapmıştır” (Andı, 1999, s. 45).

Balkan Savaşları döneminde Nev-yunanilik akımına karşı çıkan Ömer Seyfettin, Hasan Âli Yücel'in (1989) verdiği bilgilere göre 1919'da Homeros'un en faydalı “edebî kıraat” olduğunu düşünür. O, “İlyada'yı” çevirmeye başlamış, bunun yarısı *Yeni Mecmua*'da (1918) yayımlanmışsa da yarım kalmıştır⁶⁷. Ömer Seyfettin'in “Odise”yi çevirip kitap halinde bastırmayı da niyet ettiği anlaşılmaktadır” (Yücel, 1989, s. 298).

Mehmet Akif Ersoy (1873-1936): Alim Gür (2007) Mehmet Akif Ersoy'un ilk çevirilerinin 1889'da *Resimli Gazete* ve *Servet-i Fünun* dergilerinde yayımlandığını, asıl tercüme faaliyetlerinin 1908'den sonra gerçekleştiğini belirtir⁶⁸. Düzdağ (1988), Akif'in 268 tefrika boyunca devam eden elli beş farklı tercüme yaptığını, çeviri yaptığı 6 yazardan 5'inin Arapça, 1'inin Fransızca yazdığını belirtir. Burada verilen bilgiye göre *Müslüman Kadını* (1909), *Hanoto'nun Hücumuna Karşı Şeyh Muhammed Abduh'un İslamı Müdaafası* (1915), *İslamlaşmak* (1921), *Anglikan Kilisesine Cevap* (1923), *İçkinin Hayât-ı Beşerde Açtığı Rahneler* (1923) adlı çevirileri kitap olarak basılmıştır⁶⁹. Akif'in cumhuriyet devrinin ilk yıllarında gerçekleşen Kuran “çevirisi” aşağıda gözden geçirilecektir.

*Halide Edip Adivar*⁷⁰ (1884-1964): Halide Edip, İngiliz dilinden yaptığı çevirilerle dikkat çeker. Daha çocuk denecek bir yaşta John Abbot'tan *Mâder (The Mother)* adlı bir tercüme yapar ve bu, bir nişanla taltif edilir (Enginün, 1978). Halide Edip; Flora Annie Steel'den *Babür Han* (1914); Walpelo'dan *Gizli Belde* (1924); Vahit Turhan'la birlikte Shakespeare'den *Hamlet* (1941), *Nasıl*

⁶⁷ Kuçuradi (1978), saptayabildiği kadarıyla, “Ömer Seyfettin'in eski yazıyla *İlyada Hülâsası* (Maarif Vekaleti, 1927) ve Yaşar Nabi'nin *Odise'den Muntehap Şarkılar* (İstanbul, 1931)” adlı eserleri olduğunu belirtir (s. 115). Hasan Âli Yücel'in (1989) *Edebiyat Tarihi*'nde verdiği bilgilere göre; *İlliada* ilk defa Sadullah Paşa tarafından on beyti manzum, 46-47 sayfası nesir olmak üzere kısmen tercüme edilmiş fakat yayımlanmamıştır.

⁶⁸ Daha meşrutiyet öncesinde II. Abdülhamit Dönemi'nde, Sünni Müslüman akidesini temsilen *İhya-i Ulumu'd-Din* (Gazali) tercümesinin yapılmış olması Mardin (2017) tarafından bu dönemin ideolojisiyle bağlantılı olarak değerlendirilir

⁶⁹ Gür (2007), Mehmet Akif'in 1921'de *Sebilürreşad*'da tefrika edilen “İslam'da Teşkilat-ı Siyasiye” adlı çevirisinin M. Ertuğrul Düzdağ tarafından tamamlanıp yayına hazırlanarak *Buhranlarımız ve Son Eserleri* (1991) isimli çalışmaya dâhil edildiğini ifade eder.

⁷⁰ Halide Edip ve Shakespeare çevirileri için bkz. Enginün, İ. (1992). Halide Edip ve Shakespeare. *Mukayeseli Edebiyat* içinde (s. 123-141). İstanbul: Dergâh.

Hoşunuza Giderse (1943), *Cariolanus* (1945); Gibb'den *Osmanlı Şiir Tarihi* (Cilt 1, 1. Kitap, 1943); Mina Urgan'la beraber Shakespear'den *Antonius ve Cleopatra* (1949); George Orwell'den *Hayvan Çiftliği* (1952); Plutarch'dan *Marcuse Antonius* (1956) adlı eserleri de çevirmiştir (Bekiroğlu, 1999).

Değerlendirme: İlk matbu eserlerden Harf İnkılabına (1928) kadar gerçekleştirilen çeviri etkinliği, önceki bölümlerde de gösterildiği gibi Alpay (1976) tarafından sayısal olarak şöyle ifade edilmiştir:

Tablo 3. Dönemlere Göre Çevirilerin Sayısal Dökümü (Alpay, 1976, s. 49)

Dönem	Toplam	Çeviri	Yüzde
1729-1875	3.074	203	6,4
1876-1907	7.527	1.776	23
1908-1928	13.766	1.555	11,9

Alpay (1976) tarafından sayısal olarak hazırlanan ve sadece kitap formundaki çevirileri kapsayan bu dökümden hareketle, çeviri yayınların toplam yayına oranının 1729'dan I. Meşrutiyet'e kadar %6,4, II. Abdülhamid'in saltanatına denk düşen, I. Meşrutiyet ve II. Meşrutiyet arasında %23 olduğu yukarıda değerlendirilmiştir. II. Meşrutiyet'i takip eden 1908-1928 arasında ise çeviri eserlerin toplam yayına oranı %11,9'dur. Buna göre II. Meşrutiyet'e kadar artış gösteren çeviri eğilimi bundan sonra düşüşe geçmiştir. Bu düşüşte dönemsel şartların etkili olduğu muhakkaktır. II. Meşrutiyet'in sağladığı özgür basın ortamında çeviri etkinliklerinde hareketlilik yaşansa da 1912-1913 Balkan Savaşları, 1914-1918 arasında I. Dünya Savaşı, 1919-1922 Kurtuluş Savaşı gibi bir dizi savaş Türk entelektüel ortamını olumsuz yönde etkilemiş; eğitilmiş insan sayısı azalmış; düşünce dünyası gibi kültürel faaliyetler de durgunlaşmış; gazete ve dergilerin çoğu kapanmıştır. Yazarların Batılı meslektaşları seviyesinde telif yapıtlar verebiliyor olması da çeviriye duyulan ilginin azalmasında etkili olmuş olabilir.

Çeviri etkinlikleri söz konusu olduğunda aydınların şikâyet etmesine sebep olan dağınıklık, programsızlık, devlet desteğinden mahrum kalma gibi etkenler bu dönemde de geçerlidir. Gerçi çeviri etkinliklerinin resmî kurumlar tarafından organize edilmesi devletin programındadır. 1914'te açılan Telif ve Tercüme Dairesi, 100'ün üzerinde eser yayımlamasıyla dikkat çeker fakat o da fazla uzun ömürlü olamadan 1919'da kapatılır.

Dönemde özellikle Batıcı fikriyat ve edebiyat; Abdulah Cevdet, Haydar Rifat ve Hüseyin Cahit çevirileri yoluyla Türkçeye aktarılır. Pozitivist ve materyalist felsefe, çeviriler yoluyla tanıtılır. Bunlar arasında daha önce de bilinen Büchner'in *Madde ve Kuvvet*'inin tam çevirisi (Baha Tevfik, 1911) etkili olur. Böylece muhalif aydın tiplerinin oluşmasında çevirinin büyük ölçüde etkili olduğu anlaşılır.

Tarih ve felsefe eserleri çevrilip, Batı klasiklerinin bu arada Rus klasiklerinin tercümesine devam edilirken Türkçü fikriyatın da bir ölçüde çeviri eserlerden beslendiği görülür.

2. 1. 1. 3. 4. Cumhuriyet Devri (1923-1950)

23 Nisan 1920’de Büyük Millet Meclisinin (BMM) açılması, 29 Ekim 1923’te cumhuriyetin ilanı ve 1928’de Latin alfabesinin kabulüyle yeni bir döneme girilir. Bu dönemde çeviri faaliyetlerinin cumhuriyetin fikrî dönüşüm programları doğrultusunda daha bilinçli bir şekilde devam ettiği görülür.

2. 1. 1. 3. 4. 1. BMM ve Erken Cumhuriyet Dönemi Çeviri Etkinlikleri

Anadolu’da işgal devletlerine karşı Kurtuluş Savaşı devam ederken Ankara’da da devlet kurumlarının temelleri atılmaya başlanmıştır. Bu doğrultuda 4 Mayıs 1920 günü Maarif Vekâleti kurulmuş, 1921 yılı başlarında da bu kurum bünyesinde Samih Rıfat başkanlığında bir *Telif ve Tercüme Encümeni* kurulmuştur. Bu encümen, memleketin tarihî, coğrafi, iktisadi, sosyal bilgiye olan ihtiyaçlarını temin için 10 kadar ilmî değeri yüksek olan seçkin ve faydalı eserin çevirisine başlamıştır. Encümen’in başkanlığı görevini kısa bir süre Akçuraoglu Yusuf Bey, 1922’de Samih Rıfat, 1923 yılı başlarında da Ziya Gökalp yapmıştır (T. Kayaoğlu, 1998).

Ziya Gökalp, Telif ve Tercüme Heyeti aracılığıyla “ders kitabı” türünden eserlerin basımını ve yayımlanmasını başlatmış; Hüseyin Cahit, Gökalp’in isteği üzerine “Josephe de Guignes’in *Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sair Garbî Tatarların Tarih-i Umumisi*’ni, Hoffding’in *Psikolojisi*’ni, Durkheim’in *Din Hayatının İbtidai Şekilleri*’ni” çevirmiştir⁷¹ (T. Kayaoğlu, 1998, s. 220).

Cumhuriyetin ilanından sonra 1925 yılında toplanan III. Heyet-i İlmiye’de alınan kararlar ile Telif ve Tercüme Dairesi kaldırılarak (1926) Türk dili ile ilgili konularla uğraşacak bir “Dil Heyeti”, sadece eğitim ve öğretim işleri ile uğraşacak bir “Talim ve Terbiye Dairesi” kurulmuştur (T. Kayaoğlu, 1998).

Erken cumhuriyet döneminde de tercümeler hem kurumlar aracılığıyla hem de özel olarak yapılmaktadır. Ticari çevirilerin yanı sıra ünlü şair ve yazarlar da çeviriye emek verirler.

Kur’an Çevirisi: Cumhuriyetin ilk yıllarında çeviri bağlamında üzerinde durulması gereken bir eser Mehmet Akif’e havale edilen Kuran tercümesidir. Buna geçmeden önce geleneksel dönemde Kuran çevirilerinin fazla ilgi uyandırmadığını hatırlamak gerekir. Medrese zihniyeti doğrultusunda yüzyıllarca Kur’an’ın Arapça aslından okunması tercih ve tavsiye edilmiş, çevirinin “tehlikelerine” bulaşılmak istenmemiştir. Berkes (2018), Kur’an’ın çevrilmesine yönelik ilk ilginin Tanzimat Dönemi’nde başladığını, Cevdet Paşa’nın bazı Kuran pasajları çevirdiğini, Kur’an’ın

⁷¹ Bu dönemde yapılan çevirilerin listesi için bkz. Kayaoğlu, 1998.

tarihsel süreçte nasıl ortaya çıktığını incelediğini belirtir. Mehmet Yüksel (2011), “Batı etkisi ile ortaya çıkan Türkçe Kur’an isteği”nin, “Kur’an’ın başka dillere çevrilmesinin imkânsızlığı ve Kur’an’ın anlaşılmasında tefsirlerin yeterli olduğu fikri etrafında tartışıl”dığını, bu tartışmaların cumhuriyetin ilk yıllarında da hararetle devam ettiğini ifade eder (s. 26).

Özcan (2013), cumhuriyetin ilk yıllarında, dönemin Diyanet İşleri Başkanlığının, Kur’an-ı Kerim’in Türkçeye tercümesi⁷² sorununu çözmek için bir adım attığını, önce Mehmet Akif Ersoy’a bir meal yazması konusunda teklif sunduğunu ifade eder. Bu teşebbüs ile ilgili olarak İshak Özgel (2015), “Kur’ân’ın Türkçe tercüme işi tahrifat yapan art niyetli, ehliyetli kişiler ve menfaatçi yayıncıların elinden kurtararak hükümetin desteğiyle mütehasıs kişilere verilmesinin önü açılmıştır.” demektedir (s. 405).

2012 yılında Recep Şentürk ve Âsım Cüneyd Köksal tarafından yayıma hazırlanan *Kur’an Meali Mehmed Âkif Ersoy* isimli eserin Recep Şentürk tarafından hazırlanan “Giriş” bölümünde (s. XI-XVII) bu eserin serüveni anlatılır. Buna göre; 1925 yılında temel İslami kültürün millete kendi diliyle öğretilmesi gerektiği düşüncesinden hareketle TBMM’de bir Kur’an tercümesi ve tefsiri hazırlanmasına karar verilmiştir⁷³. Devlet tarafından yapılan Kur’an tercümesi teklifini ısrarlar sonucu 1925 Ekim’inde kabul etmek zorunda kalan Mehmet Akif⁷⁴, üç yıllık bir çalışma sonucu çevirinin ilk şeklini 1928’de oluşturmuş, dört yıl boyunca üzerinde düzeltmeler yapıp gözden geçirerek çalışmasını 1932’de tamamlamıştır. Ancak söz konusu dönemde Türkçe ezan ve namaz konusundaki düşünce ve şayiaların kulağına gelmesi üzerine kendi yaptığı mealin bu amaçla kullanılacağından endişe eden Mehmet Akif, Diyanet İşleri ile yaptığı sözleşmeyi feshederek bitirdiği çalışmayı teslim etmemiştir. 1936 Haziran’ında hastalanan ve Mısır’dan İstanbul’a dönen Mehmet Akif, Kur’an Meali’ni Yozgatlı Mehmed İhsan Efendi’ye teslim ederek geri dönerse çalışmayı tamamlayacağını, dönemezse tercümenin tamamını yakmasını söylemiştir. Uzun yıllar bu tercümenin İhsan Efendi tarafından yakıldığı düşünülse de daha sonraları İhsan Efendi’nin bu

⁷² Özcan (2013) Cumhuriyet Dönemi’nde çeviri faaliyetlerinin hızla artan bir ivme kazandığını ve cumhuriyetin erken döneminde 40’ı aşkın Kur’an çevirisinin kaleme alındığını vurgular: “Bu dönemde gerçekleştirilen bazı çeviriler şunlardır: Cemal Said’in *Kur’an-ı Kerim Tercemesi* (1924), Hüseyin Kâzım Kadri’nin *Nûr’ul-Beyan* (1924), İzmirli İbrahim Hakkı’nın *Meâni’l-Kur’an* (1927, 1977); İsmail Hakkı Baltacıoğlu’nun *Kur’an* (1957, Ankara); Osman Nebioğlu’nun *Kur’an-ı Kerim* (1957, İstanbul)” (s. 26). Kuran-ı Kerim meallerinin kronolojik sıralaması için bkz. Yüksel, M. (2011). *Çeviri kuramı ve problemleri açısından Tanzimat’tan günümüze matbu Kuran meallerinin önsözlerinin değerlendirilmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, s. 32 vd.

⁷³ Söz konusu tefsir *Hak Dini Kur’an Dili* (1936), Elmalılı Muhammed Hamdi (Yazır) tarafından hazırlanmıştır. Elmalılı Muhammed Hamdi, Batı felsefesiyle yakından ilgilenmiş; Paul Janet’in *Historie de la Philosophie*’sinin metafizik kısmını *Metalip* ve *Mazahip* adıyla Türkçeye çevirmiştir. Çeviriye yazdığı uzun “Dibace”de felsefe-din münasebeti bağlamında İslam felsefesinin bir çeşit sorgulamasını yapmış, İslam’ı felsefenin en tabii sığınağı olarak göstermiştir (Bolay, 2002, s. 1375-1376).

⁷⁴ Düzdağ’ın (2009) verdiği bilgiye göre Mehmet Akif, bu çeviriye “meal” adı verilmesini ve Elmalılı Hamdi Efendi’nin tefsirinin üzerine konularak basılmasını şart koşmuştur (s. 179). Müslüman dünyada Kuran’ın çevirisi olmayacağı vurgusuyla daha çok “meal” teriminin tercih edildiği görülür. Günümüzde yapılan çevirilerin genellikle meal çevirisi türünde olduğunu Özcan (2013) belirtir.

müstesna esere kıyamadığı, kendi eliyle bir kopyasını çıkardığı, ölüm döşğinde oğluna hem tercümenin aslını hem de kopyasını yakmasını vasiyet ettiği ortaya çıkmıştır. Nitekim iki nüsha tamamen yakılmıştır. Ancak “Meal’in üçte birlik bir bölümünün aslından latinize suretiyle daktilo edildiği”, bu metnin Yozgatlı İhsan Efendi’nin derslerine ve sohbetlerine katılan Mustafa Runyun tarafından saklandığı, ondan oğluna geçtiği ve metnin çeşitli istişarelerden sonra 2012 yılında Recep Şentürk ve Âsım Cüneyd Köksal tarafından yayına hazırlanıp bastırıldığı görülmektedir⁷⁵.

2. 1. 1. 3. 4. 1. 1. Tercüme Bürosu

Cumhuriyetin ilk yıllarının geride kaldığı sıralarda, Tanzimat’tan itibaren kaydedilmiş onca çabaya rağmen tercüme etkinliklerinin niteliğinden şikâyet eden aydınların varlığı dikkat çeker. Bu şikâyetlerde temel vurgu sürekliliğin ve programlılığın sağlanamaması üzerinde yoğunlaşır. Tanpınar (1969a), 1939 yılında “dilimize şimdiye kadar birçok eserler tercüme edildi. Fakat rastgele seçilen ve hiçbir programa tâbi olmadan yapılan bu tercümeler ihtiyacı karşılamak şöyle dursun, bu işin zaruretiyi duyuracak miktarda değildir.” demektedir (s. 69). Böyle bir programlılık, süreklilik ve devlet desteği 1940’ta gerçekleşecektir: Tercüme Bürosu.

Maarif Vekâletinin 1939 yılında düzenlediği I. Türk Neşriyat Kongresi’nde dünya klasikleriyle doğrudan muhatap olmak amacıyla, bu eserlerin Türkçeye çevrilmesi ve yayımlanması kararlaştırılmış ve bu doğrultuda 1940’ta bir grup aydın, yazar, düşünür ve edebiyatçıyı bir araya getiren Tercüme Bürosu kurulmuştur.

Hasan Âli Yücel’in Maarif Vekili olduğu dönemde 1940’tan 1946’ya kadar önce Nurullah Ataç’ın sonra Sabahattin Eyüboğlu’nun başkanlığında sürdürülen çeviri etkinlikleri, ilk altı yıl içinde Türk sanat ve düşünce dünyasına dokuz yüze yakın yapıt kazandırır (Günyol, 1999). “Tercüme Bürosu yürüttüğü titiz bir çalışmayla her yıl Cumhuriyet bayramında klasikleri (ak kitaplar) yayınlamaya başlar” (Başaran, 2017, s. 71). Altay ve Aksoy (2003) ilk beş yıllık dönemde yaklaşık 500 çeviri yapıldığını ifade ederler. Fayıka Göktepe (2014), Tercüme Bürosu’nun gerekçe gösterilmeksizin kapatıldığı 1966’ya kadar olan dönemi bir bütün olarak değerlendirerek 26 yıl içerisinde toplam 1247 cilt ve 1120 eserin Türkçeye tercüme edildiğini ifade eder.

Buna göre seride Fransız, Yunan, Latin, Rus, İngiliz, Alman, Avusturya, Danimarka gibi Batı ve Hint, Çin, İran, Türk gibi Doğu edebiyatlarından eserlerin çevirisi yapılmıştır. Mehmet Başaran’ın (2017) verdiği bilgilere göre ise 1941-1946 arasında kesintiye uğramadan yayımlanan klasiklerden 496 çeviri yapıtın dökümü şöyledir:

⁷⁵ Daha fazla bilgi için bkz. Ersoy, M. A. (2012) *Kur’an Meali Fâtîha Süresi-Berâe Süresi*. (R. Şentürk ve Â. C. Köksal, Haz.) İstanbul: Mahya; Düzdağ, M. E. (2009). *Mehmed Âkif Mısır hayatı ve Kur’an meali* (3. bs.). İstanbul: Şûle.

Babil klasikleri 1	Hint klasikleri 1	Çin klasikleri 4
Şark-İslam klasikleri 19	Eski Türk metinleri klasikleri 1	Eski Yunan klasikleri 62
Latin klasikleri 18	Alman klasikleri 53	Amerikan klasikleri 10
Fransız klasikleri 171	İngiliz klasikleri 56	İskandinav klasikleri 6
İtalyan klasikleri 12	Macar klasikleri 13	Rus klasikleri 63
Okul klasikleri 6 (Başaran, 2017, s. 72).		

“Dünya Edebiyatından Tercümeler” adıyla yayımlanan ve halk arasında “beyaz kitaplar” olarak tanınan bu eserlerin (Aytaç, 1990b) çevirmenleri olarak Sabahattin Eyüboğlu, Nurullah Ataç, Orhan Veli Kanık, Reşat Nuri Güntekin, Yaşar Nabi Nayır, İbrahim Alaettin Gövsa, Sabri Esat Siyavuşgil, Vedat Günyol, Nihal Yalaza Taluy, Nahit Sırrı Örik, Sabahattin Ali, Abdülbaki Gölpınarlı, Melih Cevdet Anday, Hasan Ali Ediz, Bedrettin Tuncel, Niyazi Berkes gibi isimler dikkat çeker. Bunların bir kısmı dönemin ünlü şair ve yazarlarıdır, bir kısmı ise tercüme alanında uzmanlaşmıştır.

“Cumhuriyet Döneminde 1940’lar, Batı edebiyatlarından devlet eliyle çevirilerin doruğunu oluşturur” (Aytaç, 1990b, s. 135). Türkiye’de çeviri edebiyatının 1940 ve 1950’li yıllarda bir edebî ilham kaynağı olarak kalmayıp devlet tarafından tüm il, ilçe ve köylerde halk kütüphanelerine dağıtıldığını belirten Altay ve Aksoy (2003); 1959 yılında Pierre François Ceillé’nin Türkiye’de Prof. Dr. Bedrettin Tuncel tarafından Tercüme Bürosu’nun etkinlikleri üzerine hazırlanan raporu gördükten sonra Türkiye’yi bir “tercüme cenneti” olarak nitelediğini ifade ederler (s. 166-167).

Tercüme etkinliklerinde sıklıkla vurgulanan program sorunu, “devlet desteği” konusunu kaçınılmaz olarak değerlendirmeyi gerektirmektedir. Tanpınar’a (1969a) göre çeviri meselesi, sadece bir iyi niyet meselesi olmayıp para ve programa da bağlıdır; eğer bir Türk irfanı yaratmak isteniyorsa “bu işe bir devlet programıyla ve memleketin bütün imkânlarını seferber ederek girme”k gerekir (s. 71). Nitekim Gürsel Aytaç (1990a) da “çevirilerin alanını belirlemek, onları yönlendirmek devletlerin kültür politikalarıyla ilişkilidir” demektedir (s. 117).

Bu doğrultuda hemen bütün kaynaklarda, Tercüme Bürosu etrafındaki çeviri faaliyeti, 1940-1946 arasındaki dönemde İsmet İnönü’nün başvekilliği ve Hasan Âli Yücel’in Maarif vekilliği ile bir arada değerlendirilir ve devlet destekli olmasına vurgu yapılır. T. Kayaoğlu’na (1998) göre “farklı devirlerde farklı yol ve usullerle faaliyet gösteren tercüme hareketleri, İnönü döneminde en sistemli ve en velud dönemini yaşamıştır” (s. 295). Vural-Kara’ya (2010) göre Türkiye’nin en yoğun ve verimli çeviri faaliyetleri, Millî Eğitim Bakanlığına bağlı olarak kurulan Tercüme Bürosu’nda gerçekleştirilmiştir.

Diğer yandan, devletin desteğini yanına alan bir çeviri hareketi -o dönemde ayrı bir kültür bakanlığının olmadığı düşünülürse- egemen zihniyetin millî eğitim kadar kültürde de benimsediği resmî politikayı yansıtmaması bakımından da değerlendirilmedir. Nitekim çeviri yayınlar ile millî

kültür ve devlet politikaları arasındaki ilişkiyi gözden geçirdiği bir makalesinde Gürsel Aytaç (1990a) şöyle demektedir:

İnönü Devri, dış edebiyatlara, özellikle Batı edebiyatına açılışı bir kültür politikası halinde yürüten bir dönem olmuştur. Devlet yoluyla Batı klasiklerinin antik Roma Yunan’dan başlayarak çağdaşlara kadar çevirilerinin yaptırılıp öğrencinin ve halkın hizmetine sunulması, üzerinde durulacak bir olgudur (s. 117).

Tercüme Bürosu’nun üzerinde en çok durulan özelliklerinden biri, onun çevrilen eserlerin seçiminde belirli bir zihniyete bağlı kalmış olmasıdır. “Devlet Sektöründe Çeviri Yayınlar” isimli makalesinde Gürsel Aytaç (1990b), çeviri hareketlerine devletin el atmasını üzerinde durulması gereken bir olgu olarak görür; çünkü bu el atış “bilinçli bir dışa yönelişi, bir kültür politikasını simgeler” (s. 135). Aytaç’a (1990b) göre “kültür tarihimiz boyunca devlet eliyle çeviri hareketlerinin çizelgesi, bir yerde dışa, özellikle Avrupa’ya yönelişin tarihi tablosunu ortaya çıkaracak nitelikte bir göstergedir” (s. 135).

Bu dışa yönelişin tek parti ve İnönü döneminde de Atatürk döneminde olduğu gibi Batı hedefli olduğu muhakkaktır ama “birden fazla Batı” olduğu göz önüne alınırsa bunun hangi Batı olduğunu, Tercüme Bürosu faaliyetlerinin Batı’nın hangi zihniyetini idealize ettiğini tespit etmek gerekir.

Bu zihniyet öncelikle hümanizma anlayışı etrafında örgülenir. Tercüme Bürosu tarafından 1940 yılında hazırlanan raporda en başta “hümanizma kültürüne ait eserlerin çevirilerine öncelik verilmesi” maddesinin yer aldığını, böylece büronun çevirisini üstlendiği ilk eserlerin “Yunan ve Roma klasikleriyle Batı Edebiyatının kemikleşmiş eserleri” olduğunu Altay ve Aksoy (2003) belirtirler (s. 166-167).

Türkiye Cumhuriyeti tarafından kültürel bir rönesans yaratma çabaları, ülke çapında Batılılaşma ve çağdaşlaşma, bu dönemde bir devlet politikası olarak benimsenmiştir. Atatürk ilkelerine dayanan bu yaklaşım doğrultusunda çeviriyi kültürel dönüşümün en önemli aracı olarak gören devlet, kendi eliyle yürüteceği örgütlü ve sistemli bir çeviri etkinliğine başlamış; Batı hümanizmasını ve Aydınlanmasını gerçekleştiren eserlerin bir program çerçevesinde Türkçeye kazandırılması amaçlanmıştır (Altay & Aksoy, 2003).

Maarif Vekili Hasan Âli Yücel’in Dünya Klasikleri’nin başında yer alan⁷⁶ “23.6.1941” tarihli sunu metninde hümanizma ruhunun ilk anlayış ve duyuş merhalesinin insan varlığının en müşahhas şekilde ifadesi olan sanat eserlerinin benimsenmesiyle başladığına, edebiyatın bu açıdan en zengin sanat olduğuna, çeviri etkinliğinin bir ulusun diğer edebiyatlarını kendi dilinde daha doğrusu kendi düşüncesinde tecrübe etmesi olduğuna vurgu yapılır.

⁷⁶ Hasan Âli Yücel bakanlıktan uzaklaştırıldıktan sonra onun ön sözü de kitaplara basılmaz olmuş, onun ön sözüyle basılan eserlerin ikinci ve daha sonraki baskılarından da bu ön söz çıkarılmıştır (Şengör, 2018).

Dönemde yayımlanan Dünya Klasiklerinin başında cumhurbaşkanı olarak İsmet İnönü'nün de "1.8.1941" tarihini taşıyan bir sunuş yazısı vardır. "Tercüme külliyyatının kültürümüze büyük hizmetler yapacağına inanıyorum" cümlesini taşıyan bu sunuş, devrin egemen zihniyetinin amacını göstermesi bakımından önemlidir: "Eski Yunanlılar'dan beri milletlerin fikir ve sanat hayatında meydana getirdikleri şaheserleri dilimize çevirmek, Türk milletinin kültüründe yer tutmak isteyenlere en kıymetli vasıtayı hazırlamaktır".

Hasan Âli Yücel, 1960 yılında Mustafa Baydar'ın kendisiyle yaptığı bir söyleşide bu etkinliğe duyduğu inanç kadar amacının ne olduğunu da belirtir: "Devlet tercüme hareketi sayesinde çıkmış kitapların yüz veya yüz elli tanesini, hatta bir seçime tabi tutulmaksızın gelişigüzel alıp dikkatle okuyan bir genç, yarı üniversite tahsili görmüş kadar beynini aydınlatılabilir" (Baydar, 1960'tan aktaran Başaran, 2017, s. 189).

Hasan Âli Yücel'in 28 Aralık 1938-12 Ağustos 1946⁷⁷ tarihleri arasındaki Maarif Vekilliği süresince gerçekleştirilen çeviri etkinliklerinin zihniyet bakımından Atatürk dönemi ile ilişkisi hususunda yaygın kanaat onun bir devamı olduğudur. A. M. Celâl Şengör (2018), "Atatürk'ün eğitim hamlesinin temel felsefesini ve amaçlarını en iyi anlayan kişi Hasan-Âli Yücel olmuştur" dedikten sonra onun "bakanlık yaptığı 1939-1946 dönemi Atatürk'ün eğitim çabasının hiç tökezlemeden sürdüğü bir dönem olarak görülebilir" kanaatini dile getirir (s. XX). Hasan Âli Yücel, Şengör'ün (2018) tespitiyle, "Mustafa Kemâl'in hayallerini gerçek yapabilecek icraatın başına" geçmiştir (s. 14). Diğer yandan Atatürk döneminin milliyetçi vurgusuna mukabil İnönü-Hasan Âli Yücel döneminde bu vurgunun yerini hümanizma anlayışına bıraktığına dair kanaatler de vardır. Ancak Atatürk döneminin akılcı dünya görüşünün terk edilmediği, Aydınlanmacı zihniyetin bu dönemden miras edinildiği muhakkaktır. Sonuç olarak Dünya Klasikleri serisinde bilinçli olarak benimsenen tavrın Batıcı, eleştirel akıl önderliğinde, Aydınlanmacı ve pozitivist bir zihniyet olduğu görülür.

Bütün bunların yanı sıra Batı'da yüzyıllar önce başlayan çeviri stratejileri ile ilgili tartışmaların Türk dünyasında ancak 1940'lardan sonra ciddi boyutlarda ele alınmaya başlanması dikkat çeker. Bu büro tarafından çıkarılan *Tercüme* dergisinde yayımlanan makale ve incelemeler klasikler serisinde izlenecek çeviri ilkelerinin titizlikle belirlendiğini gösterir.

Daha ilk sayıda "Tercüme Meselesi" isimli makalesinde Bedrettin Tuncel (1999), tercümelerin doğrudan orijinal metinden yapılmasını değişmez bir ilke olarak görmüş ancak özellikle Latince ve Yunanca bilen kişilerin az olmasına dikkat çekerek bir müddet için Yunan ve Latin klasiklerinin İngilizce, Almanca veya Fransızca nüshalarının kullanılmasını bir mecburiyet olarak ifade etmiştir. Hasan Âli Yücel (1999) de derginin sunuş yazısında çeviri üzerinde durarak "tercüme, bizim nazarımızda mekanik bir nakil hareketi değildir" demektedir (s. 368).

⁷⁷ Bu tarihleri veren Celâl Şengör (2018), ilgili dipnotta Hasan Âli Yücel'in bakanlıktan ayrılışına dair verilen muhtelif tarihleri tartışmaktadır.

Tercüme Bürosu bünyesinde yapılan çeviriler, bilinçli yöntemsel tercihler çerçevesinde oluşturulmuş; çevirmenler, kaynak metni istedikleri gibi kullanamamışlardır. Kaynak dilden çevirinin esas alınması da Tercüme Bürosu'nda kararlaştırılmış ve uygulanmıştır. Ayrıca çevrilecek yazarlar ve eserlerin seçiminin de kişisel olmaması için çeşitli klasik eserlere yer verilen listeler oluşturulmuştur.

Karantay (1999) “bu süreçte benimsenen dil ve biçim normları”nın farklılık gösterdiğini; fakat genel olarak “Atatürk’ün dilde yaptığı yeniliklere uygun olarak yalın ve anlaşılır bir Türkçe” kullanımının benimsendiğini belirtir (s. 340-341).

Tercüme Dergisi: Tercüme Bürosu, müstakil olarak çıkardığı kitapların yanı sıra 19 Mayıs 1940'ta *Tercüme* adıyla bir dergi de çıkarmaya başlamıştır. “Tercüme Bürosu’nun bu olağanüstü çeviri etkinliğine ışık tutan *Tercüme Dergisi*, 1947’ye dek 42 sayı ve 7 cilt olarak yayımlanmıştır” (Yazıcı, 2001’den aktaran Vural-Kara, 2010, s. 99); “1940’tan 1966 yılına kadar toplam olarak ise 87 sayıya” ulaşmıştır (Yağcı, 1999, s. 230). Bu sayıların 6’sı; *Yunan I-II*, *Şiir*⁷⁸, *Goethe*, *Mektup*, *Schiller*, *Demokrasi Üzerine Düşünceler* adında özel sayılardan oluşmaktadır.

Değerlendirme: Tercüme Bürosu’nun çeviri faaliyetleri; süreklilik, programlılık, kurumsallık, eser sayısının çokluğu, çeviri kalitesi, alım gücüne uygunluk, erişim kolaylığı, ülke çapında yaygınlık, kullanıma sunum kararlılığı gibi nicel yönlerden hemen hemen bütün kaynaklarda yüceltilir. Tercüme Bürosu’nun etkinliklerinin Maarif Vekâletince yürütülmüş, bir başka ifade ile doğrudan devlet desteği ile gerçekleştirilmiş olması da onun başarısının sebeplerinden biri olarak olumlanır. Fayıka Göktepe (2014), Tercüme Bürosunun 26 yıl gibi uzun bir süre içinde devlet eliyle kurulan ve devlet desteğiyle faaliyet gösteren çeviri konusunda tek kurum olma özelliğine sahip olduğunu belirtir.

Keza bu uzun soluklu ve etkili serinin dış dünya ile bağlantı kurmak, onu tanımak açısından faydaları da sayısız yayında vurgulanmıştır. Altay ve Aksoy’un (2003) değerlendirmesiyle bu dönemde gerçekleştirilen çeviri etkinliği Türkiye’nin kapılarını dışarı açmış ve dünyadaki bilimsel, teknik, yazınsal ve kültürel olaylardan haberdar olunmasını sağlamıştır. Bedia Demiriş (Seneca, 2014) “Tercüme Bürosunda hem Doğu hem de Batı klasiklerinden, Eski Yunan ve Roma yazınından seçilmiş eserler”in çevrilmesiyle Türk yazın dünyasının zenginleştiğini ifade eder (s. 9-10).

Ancak seçilen eserlerin ideolojik bağlamda yorumlanmaya açık “tek yönlülüğü”, Tercüme Bürosu’nun etkinliğinin eleştirilmesine de yol açmıştır. Örneğin Gürsel Aytaç (1990a), bu dönemi çeşitli açılardan yararlı görmekle birlikte “milli kültür açısından olumsuz olarak niteleyebileceğimiz bir sonuç” olarak “geleneksel milli kaynaklardan uzaklaşma, hattâ kopma” etkisi yarattığı gerekçesiyle olumsuzlar (s. 119). Aytaç (1990a), *Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları Kataloğu* (1923-1973) üzerine bir incelemeye dayanarak “beyaz kitaplar”ı sayısal veriler üzerinden

⁷⁸ Orhan Veli ve arkadaşları tarafından hazırlanmıştır.

yorumlarken “Dünya Edebiyatından Tercümeler” serisinin dünya değil Avrupa edebiyatından çeviri dizisi niteliğinde olduğunu belirtir. Söz konusu süreyi 1940-1950, 1951-1960, 1960 sonrası olarak üç döneme ayıran Aytaç’ın (1990a) verilerine göre Avrupa edebiyatından çeviriler ile Şark edebiyatından çevirilerin sayısı arasında değişen iktidarlar doğrultusunda bir değişim gözlenmektedir. Şark edebiyatından çevirilerin artış gösterdiği dönem ise DP iktidarına denk düşmektedir.

“Milli kültürden uzaklaşma, hattâ kopma” gerekçesinin yanı sıra Aytaç (1990b), Tercüme Bürosu’nun Batı uygarlığına, idealleştirilen hümanizma zihniyeti üzerinden eklemleme çabasının teknik imkânsızlığına da dikkat çeker (s. 136). Şöyle ki; Batı kültürünün iki ana kaynağı olarak antik kültür yani Yunan-Roma mirası ile Hristiyanlığı göstererek “Avrupa’ya yönelmeyi hedefleyen Türk aydını için Avrupa kültürü bileşiminde bu iki ana unsurdan Hristiyanlık değil, olsa olsa antik Roma-Yunan kaynağı benimsenebilir görünmüştür” der. Bu durumda klasikler serisine egemen olan, “Avrupa kültürünü tek yanlı yorumlamayı beraberinde getiren bir akılcı hümanist bakışaçısıdır” (Aytaç, 1990b, s. 137).

2. 1. 1. 3. 5. Çok Partili Dönem-DP İktidarı (1950-1960)

Tercüme Bürosu kapsamında gerçekleştirilen büyük çeviri etkinliği 1946’da Hasan Âli Yücel’in Millî Eğitim Bakanlığından ayrılmasıyla sekteye uğramış, büro 1947-1950 arasında ağır bir çalışma temposuna girmiş, 1950’de Demokrat Parti’nin iktidar olmasıyla çeviri faaliyetleri azalmış, daha çok Doğu klasikleri önem kazanmıştır (Karatay & Salman, 1999). Ancak o kadar eleştirilen bir husus olarak yerli ve şarklı klasiklerin çevrilmesinde de önemli bir yekûn yakalanamamıştır.

Diğer yandan Hasan Âli Yücel’in 1956 yılında Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları’nı kurduğu görülür. “Hasan Âli Yücel, Millî Eğitim Bakanlığı döneminde başlattığı ‘dünya klasikleri’nin dilimize kazandırılması ve yaygın olarak okunması çalışmasından aldığı hız ve birikimiyle, Türkiye İş Bankası’ndan aldığı gücü” birleştirir (Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, t. y.). Hümanizma ruhunu devam ettiren bu yayınlar arasında değerini hâlâ koruyan bir Homeros çevirisi dikkat çeker. Cluzeau (2016), şiir şeklindeki ilk tam *İlias* çevirisinin Azra Erhat ve A. Kadir tarafından yapıldığını ve 1958-1962 yılları arasında dört cilt hâlinde İş Bankası Kültür Yayınları tarafından *İlyada* adıyla basıldığını belirtir⁷⁹ (Aynı çevirmenlerin yine şiir şeklindeki *Odyseia* çevirisi 1970’te Sander Yayınları tarafından yayımlanacaktır).

⁷⁹ Cluzeau (2016), önceki dönemlerde çoğu Fransızcadan yapılan eksik ya da özetlenmiş *İlias* ve *Odyseia* çevirilerinin Ahmet Cevat Emre’nin ilk tam çevirilerine kadar devam ettiğini ifade eder. “Homeros’un Türkçeye tam metin olarak ilk çevirisi, Ahmet Cevat Emre’nin, ilk cildi 1941’de, ikincisiyse 1942’de Türk Dil Kurumunca yayımlanan *Odyseia* çevirisidir. 1957’de (...) Ahmet Cevat Emre’nin yaptığı, *İlyada*’nın ilk tam metin çevirisi Varlık Yayınları arasında çık”ar (Kuçuradi, 1978, s. 115). Ahmet Cevat Emre’nin yaptığı bu çeviriler düz yazı şeklindedir. Kuçuradi (1978), “Dr. Arın (Saffet) Engin’in 1958’te

2. 1. 1. 3. 6. 1960 Sonrası ve Sol Zihniyetin Çeviri Kaynakları

1960'dan sonra Türkiye'de çeviri alanında yeni bir canlanma, yeni bir yöneliş görülür. 1961 Anayasasının getirdiği özgürlük ortamında toplumsal gelişime ve siyasal arayışlara koşut olarak sosyalist düşünüşe ilişkin eserlerin de yoğun biçimde çevrilmeye başlandığını belirten Özkırımlı (1999), özellikle sosyalist düşüncenin temel yapıtlarını yayımlamayı amaçlayan yayınevlerinin kurulduğunu ifade eder.

Erkal Ünal (2008), “Sol Düşüncenin Ortasında ve Kıyısında: Çeviri Kitaplar” isimli makalesinde Türkiye'de sol zihniyeti besleyen çeviri kaynakları gözden geçirmektedir. Bu makalede verilen bilgilere göre; Türkiye'de sol hareket, teorik temelini başlangıçta çeviriler üzerinden oluşturmuş ve bu eğilim sonraki dönemlerde de sürmüştür⁸⁰. Marksist terminoloji de çeviriler sayesinde kurulmaya başlanmıştır. 1930'lu yıllarda yoğunlaşan daha sonraki yıllarda seyreden bu çevirilerde kısaltma, özetleme yoluna gidildiği anlaşılmaktadır ancak bunların yine de düşünsel bir zeminin oluşmasına katkıda bulunduğu görülür. 1960'lı yıllarda sol harekette çevirinin yayınevlerine kaydığı fark edilir. Sosyal Yayınlar, Sol ve Onur Yayınları Marx, Engels ve Lenin'in başlıca eserlerini çevirerek yayımlarlar. Özellikle Sol ve Onur Yayınları ilk sistemli sol çeviri literatürünü yayımlayarak dönem tartışmalarına teorik arka plan sağlayan yayınevi olarak dikkat çeker. 1965 sonrasında Stalin ve Mao da çeviri yelpazesinde yer alır. Böylece Haydar Rifat'ın kütüphanesiyle oluşumu başlamış olan okuma evreni sağlamlaşmış olur. Sonuçta 1960'lı yıllarda sol düşüncede teorik ve politik tartışmaların zemininin oluşmasında, çeviri, önemli bir yer tutmaktadır. Ancak 1970'li yıllar, sol literatürde çevirinin olumsuz bir çağrışım da kazandığı dönem olur. Daha çok siyasi örgütlerin eline geçen çeviri; genel olarak “artık bir sorunu analiz, etmek, meseleler üzerine düşünmek, literatürü genişletmek üzere değil, o an alınan siyasî konuma dayanak temin etmek için yapılan bir uğraş haline” gelir (Ünal, 2008, s. 424).

yayımlanmış İlyada'sı” olduğunu ancak bu çevirinin “tam metin olmakla birlikte, ikinci elden yapılmış” olması gerektiğini belirtir (s. 115 dn.).

“Erhat-Kadir çevirisinden sonra İngilizce, Çağdaş Yunanca gibi çeşitli dillerden yapılmış çeviriler yayımlanmaya devam eder. 2016 yılında Sema Sandalcı'nın Eski Yunancadan yaptığı yeni bir Homeros çevirisi İlyada adıyla (...) basılır” (Cluzeau, 2016, s. 353).

⁸⁰ Daha cumhuriyetin kuruluş yıllarında, 1922 ile 1925 arasında Aydınlık Külliyyatı'nda, telif eserlerin yanı sıra Şefik Hüsnü'nün Marx ve Engels'ten *Komünist Beyannamesi*, Ali Cevdet'in Buharin ve Preobrajenski'den *Komünizmin Elifbası* gibi çevirileri yayımlanır. 1930'lu yıllarda “yorulmaz mütercim” Haydar Rifat Dün ve Yarın Külliyyatı'nı, Kerim Sadi ise İnsaniyet Kütüphanesi'ni yayımlamaktadırlar. Haydar Rifat “Dastiyeveski'den Cinayet ve Ceza”, Tolstoy'dan *Efendi ile Uşak* gibi romanlar ile Kropotkin'in *Anarşizm*'ini de çevirir. Karl Marx'tan *Sermaye*, Lenin'den *Devlet ve İhtilâf*, Stalin'den *Nazarî ve Amelî Lenin Mezhebi*, Engels'ten *Hayalî Sosyalizm ve İlmi Sosyalizm* Haydar Rifat'ın Dün ve Yarın serisinde öne çıkar. Kerim Sadi'nin İnsaniyet Kütüphanesi'nde Marx'tan *Felsefenin Sefaleti*, Plehanov'dan *Tarihe Maddecî Bakış* gibi çeviriler yer alır. Bunların dışında Hikmet Kıvılcımlı'nın “Marksizm Bibliyoteği” ve “Emekçi Kütüphanesi” dikkat çeker. Marx, Engels ve Lenin çevirilerinin yer aldığı bu kitaplıklar, dönemde Haydar Rifat ve Kerim Sadi'nin çevirileri kadar etkili olur. Aynı yıllarda Sabiha Sertel, Kautsky'den *Sınıf Kavgası*, Bebel'den *Kadın ve Sosyalizm*, Adoratsky'den *Diyalektik Materyalizm*, Molotof'tan *Bugünkü Sovyet Rusya ve Sovyet Esas Teşkilatı* çevirilerini yapar; Suphi Nuri İleri 1936'da *Kapital*'i çevirir. Niyazi Berkes Harold J. Laski'den *Demokrasi ve Sosyalizm*, Suut Kemal Yetkin Deschamps'tan *Marksizm: Tahlil ve Tenkit* çevirilerini yaparlar (Ünal, 2008, s. 418-428).

Yayınevleri ve Çeviri: 1960'lı yıllardan itibaren Türkiye'de özel yayınevlerinin sayısı artmaya başlamıştır. Altay ve Aksoy (2003), Tercüme Bürosu kapandıktan sonra burada çalışan çevirmen ve yazarların kendi yayınevlerini kurarak Tercüme Bürosu'nda edindikleri deneyimleri bu özel yayınevlerine aktardıklarını belirtirler. Yazıcı (2001'den aktaran Altay & Aksoy, 2003); çeviri etkinliğinin böylece bilim adamlarından ve dilcilerden yayınevlerine kaydığını, çeviri politikasının belirlenmesinde devletin değil, yayınevlerinin politikalarının rol oynar hâle geldiğini işaret eder. Bu bağlamda çevirinin amacının istisnalar bir tarafa bırakılırsa çağdaşlaşmak ve Batılaşmaktan çok kâr elde etmek gayesine yöneldiği söylenebilir. Nitekim çeviri yayınların 1940'lardaki devlet sektörünün öncülüğünden zamanla özel sektöre kaymasını değerlendiren Aytaç (1990b), bu durumun sakıncalarına dikkat çekerek devletin öncülüğünü gerekli görür. Çünkü ticari gaye güden özel yayınevleri bol para vererek en iyi çevirmenleri bünyelerine çekmekte, eğitim ve kültür hizmeti vermek yerine para getirecek çoksatar çeviriler yaptırmayı amaçlamaktadır. İdeolojik akımlar, edebî değeri olmayan, sürükleyici, eğlencelik, kalitesiz çeviri romanlar da özel yayınevleri tarafından yayımlanmaktadır.

Bugün de her alanda çeviri eserler yayımlayan özel yayınevlerinin sayısı gün geçtikçe artmakta, her dönemde olduğu gibi devlet eliyle gerçekleştirilen çevirilerin dışında aydınların kendi özel tercihleri doğrultusunda yaptıkları çeviriler de devam etmektedir.

2. 1. 1. 3. 7. Genel Değerlendirme

Tanzimat'tan bugüne kadar Türk edebiyatında çeviri etkinliklerinin serüvenine bakıldığında bu etkinliklerin zihniyet değişimleriyle doğrudan ilişkili olduğu, dahası bu değişimlerin bir aracı olarak muamele gördüğü iki büyük dönem fark edilir. Bunlardan ilki Tanzimat ile başlayan, bireysel çevirilerin yanı sıra Encümen-i Dâniş etrafında örgülenen dönem, diğeri ise cumhuriyet yıllarında 1940'ta başlayan ve Başvekil İnönü ile Maarif Vekili Hasan Âli Yücel tarafından organize edilen devlet destekli, Tercüme Bürosu merkezli dönemdir. Her iki dönem arasında zihniyet ve hedef ilkeler bakımından ortaklık ve bir süreklilik ilişkisi olduğu fark edilir. Tanzimat Dönemi'nde idealize edilen genelde Batılı özelde Aydınlanmacı değerlerin cumhuriyet ilkeleri doğrultusunda ve 1940'ların hümanizma anlayışı etrafında tercüme etkinliğinde de devam ettiği görülür. Her iki dönemde de Batı kaynaklı birer zihniyetin topluma tanıtılması ve içselleştirilmesi için telif eserlerden önce çeviri eserlere emek sarf edilmiş, toplumun tamamı tarafından kabul görmese de bir kesimde bir zihniyet dönüşümünün gerçekleşmesi başarılmıştır. Ancak arada önemli bir fark vardır. Tanzimat aydınları Batı uygarlığını tanıyabilmek / tanıtılabilmek için Aydınlanmacı Avrupa'yı esas almışlardı. 1940'ların tercüme hareketinde ise hümanizma anlayışı doğrultusunda Antik Yunan ve Latin klasikleri de önemsenmiştir. Böylece Batı uygarlığı bir bütün olarak görülmek istenmiştir.

Bu iki etkin dönemin dışında II. Meşrutiyet Devri fikir akımlarından özellikle Batıcılığın yabancı dil bilen aydınların orijinal eserleri okumalarının yanı sıra çeviri eserlerden de beslendiği fark edilir. Bu dönemin Batıcı anlayışı yansıtan ve besleyen çevirileri Tanzimat ve Tercüme Bürosu merkezli çeviri etkinliği arasındaki sürekliliği de sağlamış gibi görünmektedir.

Diğer yandan Türkçülüğün de bir ölçüde çeviri eserler üzerinden beslendiği görülür. Yine Türkiye’de 1960’lı yıllarda yükselen sol hareketin, teorisi gibi metodoloji ve terminolojisinin de çeviri eserler üzerinden kurulduğu anlaşılmaktadır.

Tanzimat’tan itibaren çeviri etkinliklerinin devlet eliyle açılan kurumların yanı sıra kişisel çabalarla da gerçekleştiği görülür. Devlet eliyle kurulan çeviri kurumlarının sürekliliğinin sık sık sekteye uğradığı, bu kurumların kapandığı, faaliyetlerinin azaldığı, isimlerine rastlansa da faaliyetlerine dair bir bulguya ulaşılamadığı fark edilir. Tercüme Bürosu görece uzun ömrüne ve yayınlarının nicel boyutunun yoğunluğuna rağmen kapanan kurumların en dikkat çekicisidir.

Her dönem, kendi dil anlayışını çeviri eserlere de yansıtır. Örneğin; Tanzimat ilk dönem çevirilerinin dili, Servet-i Fünun çevirilerinin dilinden görece daha sadedir. Meşrutiyet Dönemi ve Millî Edebiyat’ta çevirilerin dili yine sadeleşir.

Çeviri kuramları üzerinde düşünceler dikkat çeker. Başlangıçtan beri çevirinin nasıl olması gerektiği Türk aydınlarının zihnini meşgul eder. Bu düşüncelerin cumhuriyet edebiyatından itibaren daha sistemli olarak ele alındığı fark edilir.

Ancak bütün bu süreçlerde çeviri etkinliklerinin genellikle dağılık kaldığı, dönemsel zihniyet değişikliklerine paralel olarak değiştiği görülür. Bununla birlikte çeviri; önemli bir işlevi yerine getirmekte, zihinsel dönüşümün gerçekleşmesinde etkili olmuştur.

2. 1. 2. Osmanlı Modernleşmesi / Cumhuriyet Batılılaşması

2. 1. 2. 1. Düşünce Alanı

1923-2015 yılları arasında ortaokullarda okutulan Türkçe ders kitaplarında yer alan çeviri metinleri, onların zihinsel haritanın değişimi ile bağlantılı olduğu varsayımıyla inceleyebilmek için cumhuriyet sonrası gibi öncesindeki düşünce dünyasının da bir arka plan oluşturacak şekilde gözden geçirilmesi gerekmektedir. Çünkü 19. yüzyıl; Türkiye’de Batı kökenli yeni düşüncelerin görüldüğü, eşliğinde kendi antitezini üreten, dağılık da olsa çok hareketli bir dönemdir ve cumhuriyet döneminde oluşan düşünce akım ve hareketleri büyük ölçüde Tanzimat’tan itibaren gelişen düşünce hayatına bağlıdır. Temel yönelimin Batı’yı gösterdiği, eşliğinde yerli / geleneksel muhalefeti getirdiği bu düşünsel arka planda değişen zihniyet eğitim, dil ve edebiyat başta olmak üzere gündelik alışkanlıklara kadar kültürel hayatın hemen her alanına yansır.

Bu bölümde, Tanzimat’tan itibaren düşünce dünyası gözden geçirilirken bu tezin konusunu ilgilendirecek doğrultuda ders kitaplarında yer alan çeviri metinlerde zihniyet olarak yansımasının

bulunduğu var sayılanlar üzerinde durulacaktır. Arkadan gelen bölümlerde yine zihniyet yansımalarını taşıdığı ölçüde sınırlı tutularak dil alanı, edebiyat alanı değerlendirilecek, bir önceki bölümde gösterilen çeviri hareketleri ile anlamlı bağlantılar kurulması sağlanacaktır.

Şerif Mardin (2017), “Türkiye’nin Batı ile karşılaşmasının tarihi kolay yazılan bir tarih değildir” der (s. 237). Bu zorluğun düşünce tarihindeki karşılığı çeşitli sebeplerle ilişkilidir. Öncelikle akımların II. Meşrutiyet’e kadar dağınık kaldığı, saf ve soyut felsefi birer disiplin olarak değerlendirilmediği dikkat çeker. Felsefe, sosyoloji ve siyaset arasında sınırlar muğlaktır. Aynı anda benzer akımların bir arada etkilediği, farklı çalışmalarda yakın fakat farklı disiplinler içinde değerlendirilen isimler ya da gruplar vardır. Namık Kemal’de Osmanlı ve İslamcı eğilimler bir aradadır, Beşir Fuad hem pozitivist ve natüralist hem materyalist olarak değerlendirilir. Bazen pozitivism örneğinde olduğu gibi felsefi bir akımın bir yöneme dönüştüğü görülür. İdeolojik kadrolar kimi zamanlarda saf ve sabit kalmaz, bir ideolojinin temsilcisinin zaman içinde değiştiği görülebilir, örneğin II. Abdülhamid’in şahsında Osmanlı ideoloji yerini zamanla İslamcı ideolojiye bırakır. Seçmeci bir tavır, Tanzimat aydınının pek çok tutumunda olduğu gibi ideolojik tutumunda da hissedilir; o, bulmaktan çok arayış içindedir ve yöneme öncelik vermektedir. Bununla birlikte bu düşünce eğilimlerinin izlerini sürmek mümkündür.

2. 1. 2. 1. 1. Tanzimat’tan Cumhuriyete Kadar Düşünce Dünyası

2. 1. 2. 1. 1. 1. Tanzimat Dönemi

Tanzimat Fermanı: Sultan Abdülmecit zamanında, 3 Kasım 1839’da ilan edilen Tanzimat Fermanı kararlı bir zihniyet değişikliğinin göstergesidir ve bu ferman, içerdiği reformlar bakımından, on altı yıl sonra yine Abdülmecid zamanında ilan edilen Islahat Fermanı ile bir bütünlük teşkil eder (Okay, 2005). Avrupa yönünde “yenileşerek” kendisini “tanzim” etmeye karar veren devletin resmî temsilcisi olarak Hariciye Nazırı Mustafa Reşit Paşa tarafından Gülhane’de okunduğu için resmî literatürde “Gülhane Hatt-ı Hümayunu” olarak yerini alan Tanzimat Fermanı’nda Batı, Avrupa gibi bir sözcük yoktur. Ancak Batı açıkça zikredilmese de fermanın içerdiği ilke ve yaptırımlar zihniyet yönüyle yenidir ve bunların kaynağı Batı’dır⁸¹. Böylece ilkeleri devlet eliyle, toplumsal hiyerarşinin tepesinden halka doğru inen Tanzimat Fermanı’nın halk tarafından talep edilen imtiyazlar değil, ona devlet tarafından verilen haklar olduğu görülür. Nitekim Berkes’e (2018) göre Tanzimat Fermanı’nın eksikliği, halkı temsil eden bir meclis

⁸¹ Batılılaşma niyeti, fermanın bir zihniyet değişikliğini işaret eden maddelerinden izlenebilir ve “keyfiyet-i meşrûha usûl-i atıkayı bütün bütün tağyir ve teccid demek olacağından” ifadesi ile “eski usûl”ün karşısında konumlandırılan ilkeler “değişim ve yenileşme” olarak tanımlanır (Okay, 1990a, s. 138). Fermanında örnek alınan bir Batı ya da Avrupa vurgulanmaz, sadece son paragraflardan birinde “düvel-i mütehabbe”nin İstanbul’daki sefirlerine de durumun resmî olarak bildirileceği gösterilir ki buradaki mütehabbe “birbirlerini dost sayan devletler” anlamına gelmektedir, Batı ülkelerinin sefirlerini de kapsar, ancak zihniyet olarak bir hiyerarşinin temsilcisi olarak muamele görmez.

açmadığı için “reformların hükümet yani Bâb-ı Âlî tarafından (ve büyük devletlerin elçilerinin karışmaları ile) uygulanması yolunun açılması” olmuştur (s. 218-219).

Aydınlanmacı Zihniyet: Fermanda Batı ve benzeri bir sözcük geçmese de dönem aydınlarında Batı, Avrupa, medeniyet gibi terimlerin hepsi, aynı kavramı karşılar mahiyette uzun uzun tartışılır. Tanzimat’ın kendisi eklektik bir dönem olduğu için aydınlarının fikirlerinde de eklektik bir tavır vardır ancak dağınık düşünsel eğilimleri bir ve bütün kılan bir üst kümenin varlığı da fark edilir. Bu üst küme, genellikle Aydınlanma olarak ifade edilir ki hemen onun yanında veya içinde rasyonalist ve pozitivist eğilimler de kendisini gösterir⁸². Aydınlanma’nın bilim (fen), akıl, insancılık, medeniyet, hürriyet, devlet ve toplum düzeni, bireyin hak ve görevleri vb. gibi hemen bütün fikirleri de bu dönemde kendisine yer bulur.

Okay (2005), Batı kaynaklı akımların Tanzimat yıllarında karşılığını doğrudan aramanın yerinde olmadığını belirterek döneme egemen olan düşünsel eğilimleri “üç istikamete bağlamak mümkündür” der: Bunlar “1. Demokrasi ve hürriyet 2. Medeniyet 3. İlmî bilgilere ve tekniğe açılış”tır (s. 16). Berkes (2018) de benzer şekilde Tanzimat Dönemi’nde etkin olan üç düşünce eğilimini Aydınlanma, halka doğru ve siyasal özgürlük olarak belirttikten sonra bunların sırasıyla Batı’daki rasyonalizm, demokrasi ve liberalizm akımlarını karşılayabileceğini belirtir. Ancak devamında bu terimlerin Batılı olduklarını belirterek “daha uzun süre, Batı anlamında tutarlı ve seçik düşün akımlarına rastlamak mümkün olmayacaktır” der (Berkes, 2018, s. 253). Buna göre Aydınlanma (rasyonalizm) “din ve gelenek alışkanlıkları yerine aklın ve özellikle Batı’da gelişen bilimsel ölçülerin üstünlüğü inancını simgeler”; halka doğru (demokrasi) “yönetici tabaka ile halk kitleleri arasında yaklaşma, başta dil olmak üzere birbirlerini anlama araçlarını geliştirme isteğini yansıtır”; siyasal özgürlük (liberalizm) ise “siyasal iktidarın mutlak gücünü kırarak vatandaş kişinin özgürlüğü idealinin özlenmesidir” (Berkes, 2018, s. 253).

“Bilim yoluyla kafaların aydınlatılması” Tanzimat yıllarında sık karşılaşılan bir ilkedir. Bunun kullanışlı bir metafor olmanın yanı sıra doğrudan Batı’daki Aydınlanma felsefesine bir gönderme olduğu açıktır. Darülfünun’un açılış nutkunda Safvet Paşa, akıl ve bilimin yüceliğine vurgu yaparak mevcut başarısızlıkların sebebini “uygar uluslardan ayrı kalmak” etrafında açılımlar ve “akla dayanan bilimlerin ilerlemesi[nin] fikir alışverişi ile, bilimlerde çalışanlar arasında tartışmalarla” mümkün olduğunu belirtir. Almanca, İngilizce, Fransızca bilen; “Avrupa tabiat bilimlerine ve Fransız materyalist felsefesine ilgi gösteren” Münif Paşa dönemin fen yanını temsil eder. Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye’nin halka açık konferanslarının amacı “endüstrilerin ilerlemesine karşı ilgiyi ve kafaların aydınlanmasını” teşvik etmektir (Berkes, 2018, s. 236-237).

⁸² Hilmi Ziya Ülken (2018), Türkiye’de “Aydınlanma” devri diye bir devrin varlığından söz etmenin güçlüğünden bahseder. Çünkü Batı’da bu devri var eden şartlar Türkiye’de yaşanmamıştır. Yine de Aydınlanma “tabii bir fikir evriminin neticesi” olarak değilse de “bir fikir aşısının ürünü olarak doğmuştur” (s. 70).

Tanpınar (1976) tarafından Tanzimat Dönemi'nin ilk ideolojisi olarak medeniyetçilik işaret edilir. Buna göre “civilization” kelimesinin bir karşılığı olarak Reşit Paşa, Âli Paşa, Cevdet Paşa ve Münif Paşa'nın yazılarında, Sultan Abdülaziz'in fermanlarında hep bu kavramın tanımı yapılmaya çalışılmış, Şinasi ile bu kavram adeta “bir din” haline getirilmiştir (Tanpınar, 1976, s. 152).

Orhan Okay (2011), medeniyet kelimesinin bizde, *modernisation* kavramının anahtarı olarak medeniyet fikriyle birlikte Arapçadan türetildiğini ifade eder; Islahat Fermanı'nda (1856) Batılı devletlerden “mîlel-i mütemeddine: medenî milletler” olarak bahsedilmesini dikkate değer bulur.

İbrahim Şinasi (1826-1871): Aydınlanma üst başlığı altında toplanabilecek Tanzimat zihniyetinin dile getirilmesinde ilk önemli isim olarak Şinasi'nin adı işaret edilir. Şerif Mardin (2017), Şinasi'nin “Batı düşüncesinin derinliklerini anlayabilmiş ve o düşüncenin laikliğini kavrayabilmiş ilk düşünür” olduğuna dikkat çeker (s. 84-85). Berkes'in (2018) ifadesiyle Şinasi, Tanzimat'ın üç eğilimini (rasyonalizm, liberalizm, demokrasi) eserlerinde tanıtmaya etkilidir. Tanpınar'a (1976) göre Şinasi'nin fikirleri, 18 ve 19. yüzyıl Fransa'sında geçerli olan fikirlerdir: akıl, Aydınlanma ve pozitivist düşünce.

Batı çıkışlı bu fikirlerin Şinasi'deki kaynağı araştırıldığında, onun yabancı dil öğrenerek Fransızca yayınları ve yepyeni bir uygarlığı takip etmesinin, Reşit Paşa tarafından gönderilen öğrencilerden biri olarak 1849'da gittiği Fransa'da (1865-1869 arasında tekrar Paris'tedir) Ernest Renan, Lamartine gibi ediplerle tanışmasının, pozitivist çevrelere girmesinin etkili olduğu anlaşılır. Parlatır (2006), Şinasi'nin “Paris'te yaşadığı yıllarda Fontenelle, Renan, Montesquieu, Jean Jack Rousseau gibi Fransız düşünce dünyasına yön veren şahsiyetleri eserleriyle tanıdığını” unutmamak gerektiğini uyarır (s. 82).

Şinasi'yi Batı'dan tek bir yazarın etkisine bağlamanın güçlüğüne dikkat çeken Tanpınar (1976), onun Batı'dan “filan ve falan muharririn” fikirlerini değil “bütünüyle bir medeniyet ve düşünce sisteminin dersini aldığına kanidir (s. 200-201). Mardin (2017), onun hürriyet düşüncesini Fransa'da geçirdiği devrede Aydınlanmacı yayınlardan ve romantizmden aldığını tahmin eder. Paris yıllarının Şinasi'nin yetişmesi üzerinde önemli rol oynadığına dikkat çeken Ekrem Işın (1985a); onun *Société Asiatique*'e üye olduğu, döneminin bilim çevreleriyle iç içe bulunduğu bu yıllarda pozitivist düşünceyle dolaylı yoldan ilişki kurduğunu; “oryantalist Sylvestre de Sacy, din konusundaki eleştirel yazılarıyla Tanzimat aydınlarının hem ilgisini hem de şimşeklerini üzerine çekmiş olan Ernest Renan, romantizmin önemli ismi şair Lamartine” ile tanıştığını; özellikle Renan etkisinin Şinasi'de daha sonra pozitivistliğe doğru genişleyeceğini belirtir (s. 354).

Şinasi'de Aydınlanma felsefesinin medeniyet, akıl, bilim, hürriyet, adalet, insancılık, birey ile devletin karşılıklı hak ve ödevlere sahip olduğu gibi bir dizi fikri bulunur. “Şinasi medeniyetçidir” (Tanpınar, 1976, s. 200). “Tercüman-ı Ahval” gazetesinin ilk sayısı için yazdığı “Mukaddime”de örnek gösterdiği “medenî milletler”e işaret vardır. Şinasi'nin medeniyetten anladığı Aydınlanmacı ve pozitivist Batı'dır. Medeniyete varmanın vasıtası ise akıldır.

Şinasi; Batı medeniyetinin aklın eksenini etrafında döndüğünü ve o oranda geliştiğini, “bu yapısal bütünlüğü organize eden” gücün akıl olduğunu fark etmiştir. Şinasi’de o kadar vurgu yapılan akıl, sorgulayan, eleştiren, rasyonel akıldır. Ondaki “rasyonalist aç, modern Osmanlı kültürü içindeki ilk pozitivist yönelimin başlangıç noktalarını belirlemekte ve daha sonra işlenecek olan ana temaların çerçevesini çizmektedir”. Böyle bir bakış açısı geleneksel kültürden bir kopmayı da ima etmektedir. “Klasik Doğu kültüründe sezgi’nin biçimlendirici işlevini Batı’da akıl üstlenmiştir ve “sezgi’den akıl’a geçiş” sürecinde Şinasi, “ilk kez bu toplumun var olan kurumları ve insan ilişkileriyle akla uygun olup olmadığını” sorgulamıştır. “Onu böyle bir soru sormaya yönelten kuşku, aklın değerleri ile varolan toplumun değerleri arasındaki uzlaşmaz karşıtlıktır” (Işın, 1985a, s. 354-355).

Şinasi, medeniyetin bir gereği olarak zulüm ve esarete hücum ederken kanun fikrini yüceltir; zulüm ve esareti doğuran da cehalet ve taassuptur, nihai hedef ise hürriyettir. Bu da beraberinde kanun fikrini getirir (Tanpınar, 1976).

“Adalet, Şinasi için soyut bir değerdi ve ancak *yasa* gücüyle işlevselleşebilirdi. Şinasi’nin yasa anlayışı Montesquieu’dan oldukça etkilenmiş”; o, “yasa koyucu gücü, rasyonel insan tipiyle sembolleştirmiştir. Bu sembol, Şinasi’nin gözünde Mustafa Reşid Paşa’dan başkası değildi”. Görüldüğü gibi Şinasi’de fikirler bir medeniyet tasavvuru etrafında birbiriyle ilişkilidir ve nihayetle evrensel insanlık ülküsüne varır. “Şinasi’ye göre böyle bir *yasa*, uygulandığı her toplumu aynı ortak hedefe vardırır: *İnsanlık*. Şinasi’nin ‘*Milletim nev-i beşerdir, vatanım rûy-ı zemin*’ dizesi, bu yeni ülkünün veciz bir ifadesidir” (Işın, 1985a, s. 355).

Şinasi’den bahsederken ondaki rasyonalist eğilimlerin de dikkate alınması gerekir. Okay (2005) tarafından “doğru bilginin duygularla değil, akıl yoluyla elde edilebileceğini, akla uygun olanın doğru, doğru olanın da akla uygun olduğunu kabul eden” (s. 24) şeklinde sınırları belirlenen rasyonalizm, Tanzimat yıllarında felsefi bir terim olarak literatüre girmemiştir. Ancak bazı şair ve yazarlarda bu anlamda akılcı bir tutum görünür. Nitekim Şinasi’nin rasyonalist filozofları okuduğuna dair elde bir veri olmadığını değerlendiren Okay (2005), yine de onda “Hristiyanlığı akılcı açıdan değerlendiren” Renan’ın etkisini hesaba katar (s. 24).

Ziya Paşa (1825-1880): Şinasi hemen bütün kaynaklarda edebî ve fikrî yeniliğin başlatıcısı olarak gösterilse de Ziya Paşa için bu kadar kesin bir hüküm vermek kolay değildir. Çünkü onda Batı’nın ve Doğu’nun etkileri bir aradadır. Tanpınar (1976), onun “tıpkı devri gibi acaip bir ikilik içinde” olduğuna işaret eder (s. 310). “Ziya Paşa hiç de kararlı bir Batıcı değildi”r fakat “kültürel ve dinî muhafazacılığına rağmen, uygun bir şekilde örtülü ifade ettiği Frenk fikirlerini izlemeyi küçük görme”z (Lewis, 1993, s. 138).

Namık Kemal (1840-1888): Şinasi’de fikirler Batı kaynaklı bir medeniyet tasavvuru etrafında tanzim edilirken siyasi vurgusu güçlü olan Namık Kemal’de fikir, çoğu kez siyasetin bir ifade

vasıtası olarak vardır. Onun siyasi fikrinin meşrutiyet olduğunu Tanpınar (1976) belirtir. Terakki, kanun, vatan, hürriyet, medeniyet gibi fikirler onda meşrutiyet emelinin etrafında toplanır.

Namık Kemal üzerindeki ilk fikri etki Şinasi üzerinden gelir. Şerif Mardin (2017), ondaki hürriyet ısrarını 1850 ile 1860’larda “yavaş yavaş İstanbul’a sızan” fikirlerin etkisine göre izler (s. 101). Bu etkiler Avrupa’ya kaçışından sonra genişler. Edebiyatta romantizmin ve düşüncede Aydınlanma’nın etkisi altında kalan Namık Kemal’in siyasi fikirlerinin Fransız ideologlarına bağlı olduğunu Ülken (2018) belirtir. Lewis’e (1993) göre onun “siyasal teorisi geniş ölçüde Montesquieu ve Rousseau’dan” kaynaklanır (s. 142).

“Namık Kemal Türkiye’de iki fikrin havarisi olarak ün yapmıştır: Hürriyet ve vatan” ve “Fransız devriminin bu iki karakteristik fikrini, Müslüman geleneklerine ve durum alışlarına uydurulmuş bir biçimde” dile getirmiştir (Lewis, 1993, s. 141). Hürriyet ve eşitlik fikrinin “Osmanlı birliğine giren çeşitli ırk ve dinden” olanları birleştireceği gereğine inanır (Ülken, 2018, s. 141).

Namık Kemal’in fikir külliyyatında çeşitlilik de dikkat çeker. O, Batı fikirlerini beğenmeyen gelenekçiler kadar geleneğe kökten hücum edenlere de karşı çıkar. Batı medeniyetinin zihinciliğini, teknik ilerlemelerini benimserken taklitçiliğe tepkilidir. Onda farklı fikirlerin etkisini bir arada görmek de mümkündür. Kendince bir millet algısı vardır. Aynı anda hem Osmanlıcı hem İslamcıdır. Osmanlı ile İslam arasında hiçbir zaman gerçek bir ayırım yapmaz (Lewis, 1993). *Renan Müdafaaanamesi* (1908), Ernest Renan’ın İslamiyet hakkındaki görüşlerinin yanlışlığını göstermek için kaleme alınır. “Daha 1870’lerin başında, İslâm dünyasına karşı hem kültürel hem emperyalist Batı tehdidinin farkındaydı. İslâmlığı ona karşı korumak için, Osmanlıların liderliği ele almasını istiyordu. Fakat onun Panislâmizmi siyasal olmaktan çok kültürel idi” ve “modernleşme arzusuyla bağlantılı idi” (Lewis, 1993, s. 338). Berkes (2018), Namık Kemal’in düşüncelerinde dikkat çeken “tutarsızlıkları” ve bundan kaynaklanan çelişkileri (milliyetçi-İslamcı, liberal-devletçi, anayasacı-merkeziyetçi) bütünü gözden kaçırarak yorumlamamak gerektiğine dikkat çeker ve onun 25 yıllık yazarlık hayatında başlıca sorulara başlıca cevaplar verdiğini ifade eder (s. 288). Böylece Namık Kemal soruları ve cevapları daha net fakat yöntemsel olarak çeşitli bir fikirler toplamı sunar ki onun fikirleri hakkında hüküm verirken bu tutarsızlıkların özünde birer arayış olduğu, Namık Kemal’in genç sayılabilecek bir yaşta vefat ettiği de düşünülmelidir. Ülken (2018), son tahlilde, onun yazılarında “İslâm-Türk geleneğine bağlı, muhafazacı bir Meşrutiyetçi” olduğu kanaatine varır (s. 141).

Diğer yandan Namık Kemal’de tutarsızlık gibi görünen şeylerin bir kısmının terim probleminden kaynaklandığı da açıktır. O, yeni terimler üretmemiş; ancak yeni kavramları eski terimlere yüklemiştir. Bu sebeple “yeni anlamlar eski sözcükler aracılığıyla yapılan tartışmalar içinde kaybolmuştur” (Berkes, 2018, s. 290).

Ali Suavi (1839-1878): Tanpınar (1976), Ali Suavi'nin fikirlerinin tesadüfî ve dağınık karakterine işaret eder. Buna göre Suavi'de "layisizmden milliyetçiliğe" birçok alanda "en geniş ve kökten değiştirici" fikirler görülür (s. 240). Tanpınar (1976) burada dikkat edilecek hususun "Suavi'nin bütün fikir geliştirmelerinde çok yerli veya İslâmî kalması" olduğunu belirtir (s. 243). *Muhbir* ve *Ulûm* dergilerinde Türkçülük ve Türkçeciliği vurgulayan Ali Suavi'de dikkate değer nokta "Türkçülük ile İslamcılık ve Batıcılık arasında hiçbir zıtlık görmemesi ve üç akımı aynı zamanda savunmasıdır" (Ülken, 2018, s. 292).

Ahmed Midhat Efendi (1844-1912): Edebî değeri genellikle kusurlu bulunsa da Ahmed Midhat'ın Tanzimat zihniyetinin yerleşmesindeki rolünün önemi daima vurgulanır. Berkes (2018), onun halkçı dilinin yanı sıra halk hikâyeciliğinden gelen, eğlendirirken düşündüren ve öğreten tekniğini "en büyük sırrı" olarak görür ve kıyasen "Namık Kemal halk için hayatını harcadığı halde halka hiçbir şey anlatamamıştır" der (s. 372). Ona göre Ahmed Midhat sadece öğretici değil aynı zamanda düşündürücüdür de.

Ali Suavi ve Münif Paşa'daki öğretme ilkesi ve ansiklopedist yaklaşım, Ahmed Midhat'ın da temel ilkesidir. Öğretmek için sade bir dil kullandığı gazeteler çıkarır ve çok sayıda roman yazar. Bunlarda yaydığı fikirler Aydınlanmacı fikriyata bağlıdır. Kadının toplumdaki aşağı durumu sorunu, kölelik müessesesi gibi "geleneklerin bazılarını eleştiren romanlarını rahatlıkla yazmış ve okutmuştur" (Berkes, 2018, s. 373). Ahmed Midhat, "materyalizme hücum etmesi ve dini savunmasıyla birlikte" müspet ilimlere büyük bir bağlılık duyar; "inanç adı altında ileri sürülen 'şarlatanlıklarla' mücadeleyi" de unutmaz. "Bu onun bir 'Aydınlanma' düşünürü olmasından ileri gel"ir (Ülken, 2018, s. 325). "Uysal, alelâde kişiliği, Türkiye'nin entelektüel ve kültürel gelişmesine, önemi hiç de az olmayan bir katkıda bulunmak gücünü göster"ir (Lewis, 1993, s. 187-188).

Yeni Osmanlılar Cemiyeti: Yeni Osmanlılar⁸³; Tanzimat yıllarında kurulan, muhalif bir cemiyettir. Üyelerinden Namık Kemal, Ali Suavi, Ziya Paşa gibi bir kısmı Avrupa'ya giderek / kaçarak Londra'da *Muhbir*, Paris'te *Hürriyet* gazetelerini çıkarmış; sade bir dille fikirlerini yaymaya çalışmışlardır. Bu harekete Avrupa'da Jön Türk denmesine rağmen onlarda henüz "gerçek milliyet şuuru" uyanmadığını, kendilerini "Osmanlı ümmeti" saydıklarını Ülken (2018) gösterir (s. 69-70).

Yeni Osmanlıların fikir kaynakları için Lewis (1993); "Montesquieu'nun hukukî, Rousseau'nun siyasî, Smith ve Ricardo'nun iktisadî görüşleri"ni işaret eder (s. 171). Bu cemiyet de meşrutiyet fikrini desteklemektedir ve hürriyetçidir, diğer yandan medeniyet ve terakkiye de sıkı sıkıya bağlıdırlar (Ülken, 2018). Batıcı olmalarına rağmen "kültürel muhafazakâr"dırlar (Mardin, 2017, s. 171). Düşüncelerindeki İslami vurgular dikkat çeker (Berkes, 2018; Ülken, 2018).

⁸³ Meşrutiyet fikrini savunan bu aydınların hikâyesi Ebüzziya Tevfik tarafından anlatılmıştır: Ebüzziya Tevfik (1973-1974). *Yeni Osmanlılar tarihi* (3 Cilt). İstanbul: Kervan. Ayrıca bkz. Mardin, Ş. (2015). *Yeni Osmanlı düşüncesinin doğuşu* (12. bs.). İstanbul: İletişim.

2. 1. 2. 1. 1. 2. II. Abdülhamit Dönemi (1908'e kadar)

1876'da II. Abdülhamid'in tahta geçmesinin akabinde Kânûn-ı Esâsî çalışmaları başlamış ve I. Meşrutiyet ilan edilmiştir⁸⁴. Böylece 1876'dan 1909'a kadar sürecek olan II. Abdülhamid dönemi başlamıştır. Bu dönem edebiyatta Tanzimatçıların 2. kuşağı ile Servet-i Fünun dönemine denk düşer. Bu hükümdar iç ve dış şartların baskısını taşıyan kritik bir dönemde yaşamış; uzun saltanatı süresinde I. Meşrutiyet, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi), meclisin tatil edilmesi, Türk Yunan Savaşı (1897), II. Meşrutiyet, 31 Mart Vakası gibi pek çok önemli olay yaşanmıştır. Siyasi anlamda yetkinliği, döneminde eğitim açısından önemli gelişmelerin yaşandığı -I. Dünya Savaşı'nın bitişi ile Osmanlı Devleti'nin fiilen dağılma sürecine girdiği düşünülürse- her şeye rağmen devletin ömrünü 33 yıl uzattığı da genel kabuller arasındadır. "Bütün Tanzimat hareketinin -hukuk, idare ve eğitim reformunun- Abdülhamit idaresinin bu ilk yıllarında gerçekleştiğini ve zirvesine eriştiğini söylemek bir mübalâğa olmaz" (Lewis, 1993, s. 177).

Ancak "devletin istikrarı" adına da olsa 93 Harbi gerekçe edilerek Meclis-i Mebusan toplantılarının tatil edilmesi (bu tatil 1908'e kadar sürecektir), teoride meclis de Kânûn-ı Esâsî de varlığını sürdürmesine rağmen (Berkes, 2018), arkadan gelen süreçte basın ve yayın üzerinde giderek artan bir baskı ve sansür mekanizmasının devreye sokulması, hafiye ve jurnal teşkilatının çalışmaları dönem aydınlarının bir kısmının yoğun muhalefetiyle karşılaşmasına sebebiyet vermiştir. Parlamentonun "aşağı yukarı beş ay içinde topu topu iki toplantı" yaptığını otuz yıl bir daha toplanamayacağını belirten Lewis (1993) bu tatili Yeni Osmanlıların ve "Büyük Tanzimat çağı"nın sonu olarak değerlendirir, "hürriyetçiler susturulmuşlardı"r (s. 168).

II. Abdülhamit döneminin 1876'dan 1901'e kadar olan kısmı ile 1901-1908 arası basın özgürlüğü bakımından aynı gerilimi taşımaz. Ülken (2018) 1901-1908 arasının basın hürriyeti bakımından "en ağır" dönemi oluşturduğunu belirtir. Ona göre "padişah, istikrarı sağlamak için basın hürlüğünü kaldırmak zorunluluğunda kalmıştır" (Ülken, 2018, s. 326).

Muhalefetin Belirmesi: II. Abdülhamid döneminin sosyo-politik açıdan en önemli özelliklerinden biri, muhalif aydın tipinin yetişmesidir. Berkes (2018) "II. Abdülhamit dönemi ideolojisi"ne muhalif aydın tipinin öğretmen⁸⁵, subay, tıbbiye öğrencileri ve mezunları etrafında yoğunlaştığını ifade eder; rejime karşı ilk tepkilerin Tıbbiye ve Harbiye'de ortaya çıktığını belirterek bu okulların müfredatındaki Fransızca, matematik, fizik, biyoloji, iktisat, tarih gibi "masum" dersler ile bunların "öngörülemeyen" etkileri arasında bağlantı kurar (s. 367-368).

"Abdülhamid'in elit oluşturma çabalarının en vahim kusuru, kendisine hizmet etmesi için yetiştirdiği kişilerin padişahlarından çok yeni fikirlere bağlılık hissetmeye başlamalarıydı" diyen

⁸⁴ Parlamento, 19 Mart 1877'de açılmış ve 13 Şubat 1878'de dağıtılmıştır (Mardin, 2017).

⁸⁵ Berkes (2018), öğretmenlerin aydınlanmadaki rolünün gereğince değerlendirilemeden kaldığını ifade eder.

Findley (2011), Askerî Tıbbiye başta olmak üzere diğer askerî okullardan da hızla yayılan muhalefete dikkat çeker (s. 161).

2. 1. 2. 1. 1. 2. 1. Jön Türk Hareketi

Dönemin muhalif hareketi genellikle Jön Türkler başlığı altında ele alınır. II. Abdülhamid Dönemi'nde yoğunlaşan muhalefetle birlikte hürriyet ve meşrutiyet gibi fikirler tartışılır ve gelişir. Namık Kemal, Şinasi ve Ziya Paşa'nın eserlerini okuyan; Yeni Osmanlıların fikirlerini benimseyen; rüştiyelerden ve tıbbiyelerden gelen bir nesil yetişmiştir. Ancak bunların büyük bir kısmı zorunlu olarak yurt dışındadır. Muhalifler ülkede çıkaramadıkları sesi yurt dışında çıkarırlar. Avrupa'da Yeni Osmanlılar Cemiyetinin fikirleri üzerinde Jön Türk hareketi baş gösterir, önce İttihad-ı Osmani adını taşıyan (sonra İttihat ve Terakki partisine dönüşecek olan) cemiyet kurulur. Kurucularının tamamı Mekteb-i Tıbbiye'den olan bu cemiyetin imparatorluk tarihinde oynayacağı çok önemli roller olacaktır. Jön Türk hareketi, 1902-1906 arasında “yayılmaya ve dal budak salmağa devam” etmiştir (Lewis, 1993, s. 202).

Bulut (2009) ise Jön Türklüğün bir düşüncenin adı olmakla beraber bu düşüncenin veya fikriyatın ne olduğunun pek de belirgin olmadığını ifade eder, çünkü o daha çok “mevcut istibdat yönetimine yönelik yaygın bir tepkinin adıdır” (s. 160). Berkes (2018) de Meşrutiyet Dönemi'nde Jön Türkler olarak adlandırılan aydınların kendi aralarında kendilerini çok çeşitli “cemiyet, hizip, komite ve parti olarak” adlandırdıklarını; ancak “jön'lük torbası”na sokulduklarını anlatır (s. 390). Nitekim Jön Türk düşüncesini temsil ettiği hâlde birbirine zıt fikriyatı besleyen isimler, hizipler vardır. Yine de hepsini birleştiren nokta, mevcut yönetime duydukları tepki kadar önceki kuşaktan devrildikleri Aydınlanmacı ve pozitivist eğilimlerdir.

Findley (2011), Yeni Osmanlıların Avrupa'nın Aydınlanma ve romantizm dönemi düşüncelerinden beslenmesine karşın Jön Türklerin zamanın yeni çıkan sosyal bilimlerinden özellikle sosyoloji ve psikolojiden de etkilenmiş olduklarını belirtir. İki kuşak arasındaki en önemli fark olarak ise Jön Türkler'de Yeni Osmanlılardaki dinî vurgunun olmayışını gösterir; “Jön Türkler İslam'ı kitleleri harekete geçirmenin bir aracı olarak görüyorlardı ama benimsedikleri temel ilkeler kökten laikti” (Findley, 2011, s. 163).

Bu dönem aydınının “isyancılığının siyasal rengi” yoktur; onlara göre içinde yaşadıkları, bir “gerilik, aşağılık, kötülük ve kokuşmuşluk çevresi”dir; *Hayat-ı Muhayyel* ise Avrupa'dır (Berkes, 2018, s. 378-379). Berkes (2018), bu kuşağı Batı'dan gelen ideolojilerin isimleriyle (liberal, sosyalist, anarşist gibi) adlandırmanın yeterli olmadığını; onların Avrupa düşüncesinde yer tutan natüralist, materyalist, ateist, sosyalist ya da anarşist “argaçlardan” kendi kafalarına göre bir düşünce kumaşı dokuduklarını belirtir (s. 379). Bunun en belirgin yanı “geçmiş red, çağa koşmak, ona ayak uydurmak isteğidir”; bu itibarla Edebiyat-ı Cedide aydınları Berkes (2018) tarafından “ütopyacı bireycilik” olarak tanımlanan bir düşünce biçimine sahip olmakla nitelenirler; bunların

özelliği Batı'daki düşüncelerden etkilenmiş olmakla beraber hiçbirine tam olarak uymayışlarıdır (s. 380).

Neticede II. Abdülhamit Dönemi “siyasal ve resmî görünüşünde bir durgunluk ve karanlık dönemi gibi gözüktüğü halde, bu görünüşün arkasında değişmeler, hattâ yenilikler durmamıştır”, dışından karanlık gibi görünen bu suyun dibinde gelecek bir fıskırışın akıntıları gizli gizli birikmektedir (Berkes 2018, s. 370, 375). Dönemin en önemli özelliklerinden biri de II. Meşrutiyet'ten sonra hız kazanacak (ve cumhuriyet sonrasını da etkileyecek) olan düşünce akımlarının biçimlenmeye başlamış olmasıdır. Bunlar Osmanlıcılık, Batıcılık ve İslamcılıktır.

2. 1. 2. 1. 1. 2. 2. Osmanlıcılık (1908'e Kadar)

Tanzimat Dönemi'nde doğmuş olan ve kökleri Namık Kemal'de bulunabilen Osmanlıcılık fikri, genellikle Islahat Fermanı'nın bir neticesi olarak yorumlanır (Tanpınar, 1976). Okay (2005) ise bu fikrin Türk siyasi tarihine ne zaman girdiğinin belli olmadığını, teşkilatsız ve yayınsız kaldığını, devrin yazarlarında dağınık olarak bulunduğunu ifade ederek Yusuf Akçura'nın *Üç Tarz-ı Siyaset*'te (1911) bu fikri isimlendirerek tahlil ederken onun başlangıcını II. Mahmut dönemine kadar indirdiğini belirtir.

Fransız Devrimi'nin bütün dünyada hissedilen etkilerinden biri de bütün imparatorlukların bünyesinde yaşayan “unsur”ların kendi milliyet bilincine ulaşmasına yol açmasıdır. Bu durum Osmanlı Devleti'nde de fark edilir. II. Mahmut döneminden itibaren Balkan coğrafyasından başlayarak ulusların kendi milliyet bilincine ulaşmaları ve dış ülkelerin de tahrikleri ile imparatorluktan kopmaları süreci başlar. Osmanlıcılık fikri bu ortamın bir çaresi olarak öne sürülmüş olup bütün unsurların “Osmanlı Milleti” kapsamında değerlendirileceği esasına dayanır. Buna göre Sırp, Bulgar, Yunan, Rum, Ermeni, Yahudi, Arap vs. bütün unsurlar Türk unsurla birlikte Osmanlı milletini oluşturur.

10 Mayıs 1869'da Şurâ-yı Devlet'in açılışında Padişah Abdülaziz; “hangi din ve mezhebe mensup bulunursa bulunsun bütün tebaalarımın aynı vatanın çocukları olduğu” ifadesini kullanır (Kara, 1983'ten aktaran Demir, 2011, s. 340). 1876'da ilan edilen ilk anayasanın 8. maddesinde “Devlet-i Osmaniye tabiiyetinde bulunan efradın cümlesine herhangi din ve mezhepten olurlarsa olsunlar bila istisna Osmanlı tâbir olunur” ifadesiyle bu husus vurgulanır (Kili, 1986'dan aktaran Demir, 2011, s. 341).

Ali ve Fuat Paşalar ile Namık Kemal'in makalelerinde gelişen fikir, Ahmed Midhat'ın *Üss-i İnkılâb*'ında bütün imparatorluk tarihi kapsamında genişletilir (Tanpınar, 1976). Ziya Paşa Osmanlıcı fikirler taşır. Diğer isimler arasında Ali Kemal, Tunalı Hilmi, Ahmed Ferid (Tek) ve Süleyman Nazif zikredilir (Okay, 2005). Osmanlıların padişahı olarak II. Abdülhamid doğal olarak Osmanlıcı ideolojiyi destekler ama o aynı zamanda Müslümanların halifesidir, zamanla İslamcı

ideolojinin destekçisi olarak görünür. Diğer yandan İslamcılık fikri ile Osmanlıcılık fikri arasında geçişken alanlar vardır.

Osmanlıcılık fikri aşağıda görüleceği gibi özellikle II. Meşrutiyet'ten sonra Türkçü fikir adamları tarafından eleştiriye uğrayacak, Balkan Savaşları'ndan sonra da pratikte bir karşılığının kalmadığı tecrübe edilerek sönecektir. Fransız Devrimi'nin uyandırdığı milliyet bilincinden önce, imparatorluklar döneminde Osmanlı ülkesi içinde de asırlarca geçerli olmuş olan bu formül, milliyetler devrine girilmesi ile etkisini yitirmiştir.

2. 1. 2. 1. 1. 2. 3. Batıcılık (1908'e Kadar)

Bir zihniyet ve ideoloji olarak Batıcılık fikrine geçmeden önce Batılılaşma eğilimlerinin II. Abdülhamid tarafından bir ölçüde sürdürüldüğüne işaret etmek gerekir: “Abdülhamid rejimi, saray egemenliğini yeniden hâkim kılmak açısından Tanzimat'tan köklü bir şekilde ayrılmakla birlikte Tanzimat Devri reformlarının çoğunu sürdürmüştür”; telgraf ve demir yollarının gelişmesinin yanı sıra II. Abdülhamid en çok bina inşa ettiren Osmanlı padişahlarından biridir ancak bunlar “eskisi gibi selâtin camileri ve saraylardan çok idari binalar, kışlalar, okullar, mescitler, tren istasyonları, rıhtımlar, çarşılar ve saat kulelerinden” oluşmaktadır (Findley, 2011, s. 150, 153).

Diğer yandan Batıcılık fikri bir muhalefet damarı da oluşturmaktadır. Berkes'e (2018) göre Şarklılığın idealleştirildiği II. Abdülhamit Dönemi, Batı'nın da idealleştirildiği bir dönemdir. “Batı düşüncesinden gelen fikirler ve düşünceler” kafaların içini doldurmaya başlamıştır (Berkes, 2018, s. 376). Aydınların Fransızca öğrenmek ve yayınları okumak için ne kadar istekli olduklarını görmek için o zamanın yayınlarında yer alan Batılı yazar ve düşünür isimlerine bakmak yeterince fikir vericidir: “Haeckel, Schopenhauer, Büchner, Darwin, Draper, Renan, Taine, Spencer, Le Bon, Poincaré, Ribot, Richet, Flammiron, J. S. Mill, Flaubert, Zola...” (Berkes, 2018, s. 378). Bu isimleri sıralayan Berkes (2018) bir yorumda bulunur: “Avrupa'nın ne kadar materyalist, natüralist, dehrîsi ve *rouge*'u varsa, Abdülhamit'in gümrük duvarlarını aşarak kafalara ulaş”mıştır (s. 378).

“Batı'nın yararlı yanlarını almak” gibi Namık Kemal-Ahmed Midhat kuşağının sınırladığı bir formül, II. Abdülhamit dönemi Batıcılığının anahtarıdır. Ancak pozitivist, natüralist, materyalist eğilimleri bünyesinde taşıyan aydınların kimliğinde Batıcılık olarak terimleştirecek anlayış bu sınırları genişletir. Hüseyin Cahit'in yazılarında savunulan görüş Tefik Fikret'te Berkes'in (2018) tabiriyle “Batıcıların ideal tipi” olarak somutlaşır, Fikret'te “ahlâk sorunu ana sorundur; fakat buradaki dinci ahlâk değil, insancı ahlâktır” (s. 384). II. Meşrutiyet kuşağının ülküsü olacak olan düşünceleriyle Fikret, “hem devrimci hem yapıcı” bir şiirin sahibidir; yeni değer ve idealleri işleyen bu şiir insancı moralitesi ile akla seslenir, onun ideallerinin “merkezi insandır ve onlar her insan içindir” (Berkes, 2018, s. 384-385).

Berkes (2018), Atatürk yeniliklerinin en önemli yanı olan devlet ve din ayrımının belirgin başlangıçlarıyla daha bu dönemde karşılaştıldığını ifade eder.

2. 1. 2. 1. 1. 2. 4. Pozitivizm

Tanzimat yıllarında pozitivizm ve materyalizm akımlarının “birbiri içinde” ele alınmasının mümkün olduğunu belirten Okay (2005), bu akımları inceleyenlerin aynı isimleri tekrarladıklarına dikkat çeker (s. 36). Pozitivizmin kurucusu kabul edilen Auguste Comte’un “her halde bir *tabula rasa*: boş levha telakki ettiği Osmanlı toplumunda, fikirlerinin uygulanması için Mustafa Reşid Paşa’ya bir mektup gönderdiği (1853) bilinmektedir” (Okay, 2005, s. 36). Diğer yandan Tanzimat’tan II. Meşrutiyet’e, oradan Cumhuriyet’e ve sonrasına intikal eden pozitivizm ile Osmanlı aydınlarının erken dönemde tanıştığı anlaşılmaktadır. Yurt dışına gönderilen öğrenciler, yükseköğretim kurumlarındaki yabancı öğretmenler, çeviri eserler, yabancı dil bilmenin sağladığı okumalar ve yurt dışında yabancı aydınlarla tanışmalar, yabancı çevrelere girmeler bu tanışmanın kaynaklarıdır. Tanzimat’tan sonra pozitivist düşüncenin izleri, çeviri için tercih edilen kaynaklar kadar telif eserlerde de görülmeye başlar.

Pozitivizmin etkileri Tanzimat yıllarında Şinasi başta olmak üzere dönemin pek çok aydınında görülür. Öğrenci olarak Fransa’ya da gönderilen Tahsin Efendi (Abdülhak Hamid’in hocası olacaktır) matematik ve pozitif bilimlere duyduğu ilgiyle bilinmektedir (Okay, 2005). Berkes (2018), Tahsin Efendi’nin Paris’te bulunduğu sıralarda kütüphanelerde İslâm düşünce tarihinde materyalist felsefe kapsamına girebilecek eserleri araştırdığını değerlendirir.

“İnanca dayalı sezgisel yöntemin yerini pozitivist akımla birlikte algısal yöntemle bırakması ve aklın ön plana çıkarak herşeyi sorgulamaya başlaması” (Engin, 1992, s. 185), hızını kesmeden devam eder. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren pozitivizm ve materyalizm fikir akımlarının Osmanlı entelektüelleri arasında tartışıldığı görülür⁸⁶. Bu dönemde pozitivist düşünce, Bulut’un (2009) ifadesiyle “dönemi ifade eden bir nitelik” kazanmış; “neredeyse modernite, ilerleme ve evrim kavramlarıyla sürekli olarak birlikte anılır olmuştur” (s. 156-157). Diğer yandan Tanzimat’tan itibaren modernleşme tarihinde “bir düşünce akımı olmaktan çok, bir yöntem belirleyicisi” olarak aydınların “Osmanlı toplumunun geleneksel yapısı üzerine yaptıkları eleştirilerde pozitivizm bir arka plan oluşturur” (Işın, 1985a, s. 362, 356).

Pozitivizmin hissedilir bir etkisi de geleneksel dinî düşünce kalıpları üzerinde olmuştur. Okay’a (2011) göre pozitivizm, “ferte klasik daha doğrusu *nassî*: *dogmatik* bilgilerin sınırlarını aşarak, inançları birtakım psikolojik ve aklî denemelere zorlamış olmalıdır” (s. 81).

86 Diğer Müslüman ulusların da Batı doğrultusunda benzer tecrübelerden geçişi hakkında bkz. Bulut, Y. (2009). Osmanlı’dan Cumhuriyet’e pozitivizm, terakki ve Batılılaşma meselelerine dair. *Sosyoloji Dergisi*, 3(19), 151-166. Pozitivizmin Türkiye’ye girmesi hakkında daha fazla bilgi için bkz. Korlaelçi, M. (1986). *Pozitivizmin Türkiye’ye girişi*. İstanbul: İnsan.

“Osmanlı Modernleşmesi ve Pozitivizm” isimli makalesinde Ekrem Işın (1985a), 19. yüzyılın son çeyreğinde “modern bir kültür biçimlendiricisi olarak referans” kabul edilen pozitivizm akımının izlerini sürerken bu akım, “Osmanlı modernleşmesini üç temel alanda belirlemiştir” der (s. 356). Buna göre “birinci alan Şinasi ile başlayan, aklın eleştirel bir işlev kazandığı düşünsel boyutu içerir”, ikinci alan kendisini kamu yönetiminde gösterir, “son alanda ise Ahmed Şuayb’ın başlattığı sanat felsefesi yer almaktadır” (Işın, 1985a, s. 354).

Ahmet Rıza (1858-1939): Dönemde pozitivizm kapsamında akla gelen ilk isimlerden biri “Genç [Jön] Türklerin en sebatlı ve en korkusuzlarından biri olan Ahmet Rıza”dır (Lewis, 1993, s. 195). Orhan Okay’ın (2005) verdiği bilgilere göre Paris’te bulunduğu yıllarda Auguste Comte’un sadık öğrencisi Pierre Lafitte’in derslerine devam eden, onunla dostluk kuran Ahmet Rıza; İttihat ve Terakki’nin kurucularından biridir. Hatta bu cemiyetin adı pozitivizmin sloganından çıkarılmıştır. Devrin önemli bir kelimesi olarak terakkinin (ilerleme) pozitivizmin temel ilkelerinden biri olduğuna Okay (2011) dikkat çeker. Comte’un pozitivizm akımına bağlı olduğu anlaşılan Ahmet Rıza’nın 1895’te Paris’te Türkçe ve Fransızca olarak çıkardığı muhalif tavrılı gazete *Meşveret*’in⁸⁷ Fransızca nüshasının başında “pozitivistlere özel olan *Ordre et Progrès*”⁸⁸ kelimeleri” bulunur (Ülken, 2018, s. 170). Ahmed Rıza, “Osmanlı toplumunun 19. yy’daki serüvenini bir bunalım olarak nitelendiriyor ve bu durumdan kurtulmanın yolunu önce düzeni sağlam esaslar üzerine kurmada buluyordu” (Işın, 1985a, s. 357). Ahmet Rıza eğitim ve müspet bilimleri yaymak gerektiğine inanır (Berkes, 2018). Ona göre “toplumsal ilerleme ancak eğitim yoluyla sağlanabilir ve bu eğitimi de ancak pozitif bilimler verebilir” (Işın, 1985a, s. 356).

Askerî Tıbbiye hocalarından Şakir Paşa vasıtasıyla Claude Bernard’ın fikirlerinin tanındığı bir çevrede⁸⁹ yetişen “Ahmed Rıza’nın pozitivizmle ilk tanışması 1887’de İstanbul’da Dr. Robinet’nin Auguste Comte üzerine yazdığı bir kitap aracılığı ile olmuştur” (Mardin, 2017, s. 98). Askerî Tıbbiye çevresinde pozitivizmin etkisinin yoğun olduğu dönemde, “bu türden kitapların Osmanlı aydın çevrelerinde yaygın bir ilgi gördüğü” anlaşılmaktadır. “Ahmed Rıza’nın pozitivizmi keşfettiği yıl olan 1887, aynı zamanda Beşir Fuad’ın intihar ettiği yıldır” ve dönem, “Osmanlı gelenekçi çevrelerinin bu vesile ile pozitivizm ve materyalizme karşı yoğun bir kampanya açtıkları dönemdir” (Işın, 1985a, s. 356).

⁸⁷ Murat Bey tarafından çıkarılan *Mizan*, Ahmet Rıza’nın *Meşveret*’ine rakip olduysa da Murat Bey’in İstanbul’a dönmesinden sonra *Meşveret* Jön Türk davasının “hemen tek organı” olarak yayımlanmaya devam etmiştir (Lewis, 1993).

⁸⁸ Düzen ve ilerleme.

⁸⁹ Bu fikrin Askerî Tıbbiye çevresinde kurulan İttihad-ı Osmani’nin ilk kurucularını etkilemiş olduğunu, pozitivizm akımını benimseyen Ahmet Rıza’nın İttihat ve Terakki’nin ilk liderlerinden olmasının tesadüf eseri olmadığını Şerif Mardin (2017) işaret eder. Findley (2011), pozitivist şiar olarak Comte’un “düzen ve ilerleme”sinin Jön Türkler tarafından değiştirilerek birlik (ittihad) ve ilerlemeye (terakki) dönüştürüldüğünü belirtir çünkü onlara göre “birlik olmadan düzen sağlanamazdı”, “böylece İttihad ve Terakki şiarı doğmuş oldu” (s. 161).

Beşir Fuad (1852-1887): Yazı hayatına 2. kuşak Tanzimatçılara denk düşen bir dönemde giren, Mekteb-i Harbiye mezunu Beşir Fuad⁹⁰; pozitivism kapsamında çok dikkat çeken bir isimdir. O, Namık Kemal'in idealizmine ve romantizmine de karşı gelen bir eleştirinin sahibidir (Berkes, 2018).

İlk Türk Pozitivist ve Natüralist Beşir Fuad isimli çalışmasının sonuçları arasında Orhan Okay (2008), onun “bir felsefi akım olarak pozitivismden ilk bahseden” kişi olduğunu belirtir (s. 231). Buna göre Beşir Fuad, bu fikriyatı tanıtan ve “ısrarla savunan” kişi olduğu gibi realizm ve natüralizmi de birer edebî meslek olarak ilk temel bilgileriyle aşılama çalışmış; Victor Hugo, Voltaire gibi Tanzimat aydınları arasında çok tanınmış iki yazar hakkında eserler yazarak bunlar hakkındaki önceki kanaatleri sarsmış⁹¹; Alphonse Daudet, Dickens, Flaubert, Zola gibi romancılar, Herbert Spencer, d'Alembert, De La Metrie, Diderot, Chambers, August Comte, Claude Bernard, Ribaut, Gabriel Tarde, Ludwig Büchner gibi bir kısmı tanınmayan bir kısmı tanınan bilim adamı ve yazarlardan ilk defa bahsetmiştir (Okay, 2008, s. 231).

Orhan Okay'ın (2005, s. 36) “bu konuda bilgili, bilinçli ve tereddütsüz olarak bir materyalist ve pozitivist” olarak değerlendirdiği Beşir Fuad'ı, Ekrem Işın (1985b), materyalizmin ilkelerini karşılayan yönleriyle değerlendirir ve onu bu akımın kurucusu olarak gösterir

Hüseyin Cahit (1875-1957): Pozitivizmin edebiyattaki karşılığı olarak realist ve natüralist bir anlayışa sahip olan Servet-i Fünun edipleri, dönemde siyasi fikirlerini sergileyemeseler de Hippolyte Taine'in estetik, sanat ve edebiyat eleştirisi üzerinden pozitivismi tartışmaya devam ederler. Çeviri kısmında görüldüğü gibi Ahmet İhsan'ın Paul Bourget'den çevirdiği Hippolyte Taine'in yaşamı (1893) ve bu çeviri etrafındaki tartışmalar pozitivist düşüncenin tartışılmasında gelinen boyutu gösterir (Korlaelçi, 1986). *Servet-i Fünun* dergisi etrafında isim yapan Hüseyin Cahit, estetik ve sanat çizgisi üzerinden Taine'in fikirlerine dayanmakta, “bütün Servet-i Fünuncular gibi o da pozitivist olmak iddiasında” görünmektedir (Ülken, 2018, s. 197).

Ahmet Şuayp (1876-1910): “Pozitivist toplum felsefesinin Batılı edebiyatımıza *realizm* olarak yansması, Ahmed Şuayb'ın çabalarıyla gerçekleşir”; “Pozitivist bir edebiyat tarihçisi olan Hippolyte Taine'den etkilenen Ahmed Şuayb”, “siyasi eylemin dışında kalmış, özellikle estetik konusunda Beşir Fuad'ın yolunu izlemiştir (Işın, 1985a, s. 359-360). Ekrem Işın (1985b), Ahmet Şuayb'ın realist ve natüralist akımların kapsamlı bir tanıtımını ve eleştirisini gerçekleştiren bir Edebiyat-ı Cedide teorisyeni olduğunu ifade eder. Ahmed Şuayb'ın sanata bakış açısında Taine'in etkisi, “II. Meşrutiyet yıllarına kadar sürmüş ve daha sonra Hegel'in düşünceleri ağırlık kazanmaya başlamıştır” (Işın, 1985a, s. 360).

⁹⁰ Beşir Fuad için bkz. Okay, O. (2008). *İlk Türk pozitivist ve natüralist Beşir Fuad* (genişletilmiş 2. bs.). İstanbul: Dergâh.

⁹¹ Okay (2005), “III. Selim'in reisülküttâbı (dışişleri bakanı) Atıf Eefendi'nin lâyihasında (1798) ‘Volter ve Ruso denmekle maruf olan zındıklar’ diye bahsettiği Voltaire”i hatırlatır (s. 24).

Ünlü matematikçi Salih Zeki (1864-1921), Rıza Tevfik (1868-1949) de dini ve metafizik bahislerde değilse de ilimlerin tasnifi ve pozitif bilimlerde gözlem ile tecrübenin önemini vurgulamaları açısından pozitivizme bağlı olarak değerlendirilebilirler (Okay, 2005).

2. 1. 2. 1. 1. 2. 5. Materyalizm⁹²

Materyalizm fikrinin Osmanlı toplumunda daha II. Mahmut döneminden itibaren okunmaya başladığı görülür. Ancak bu fikir, 1880’li yıllardan itibaren daha fazla dikkat çekmeye başlar. II. Mahmut döneminde açılan Mühendishaneler ile Harbiye ve Tıbbiye gibi yüksek okulların Türk düşünce tarihinin yenileşmesinde önemli bir yeri vardır. Özellikle müfredatlarında yer alan pozitif bilim ve Fransızca öğretilmesi veya Fransızca eğitim verilmesi, bu öğrencilerin Batı’daki fikir akımlarını vasıtasız takip edebilmelerini ve onlardan etkilenmelerini sağlamıştır. Bu okulların öğrencilerinin ve / veya mezunlarının çoğunun Fransa, İngiltere, Almanya, Avusturya’ya gönderilmesi; öğretmenlerinin çoğunun Avrupalı olması da ilişkinin yoğunluğunu gösterir.

Tıbbiye’de meydana gelen zihinsel değişime bir örnek olarak 1847’de burayı ziyaret eden MacFarlane’in izlenimleri birkaç kaynaktan dikkate değer bulunmuş ve değerlendirilmiştir. Buna göre bu zat; Tıbbiye’yi ziyaret ettiği sırada, öğrencilerin kadavralar üzerinde çalıştığını, kitaplıkta çoğu Fransızca olmak üzere “Fransız devrimini hazırlayan ünlü materyalist filozofların kitaplarının bulunduğunu ve okunduğunu” görmüştür; genç bir öğrenci, Baron d’Holbach’ın ünlü eseri *Système de la Nature*’ü, bir başkası Diderot’nun bir eserini okumaktadır; raflarda Cabanis’in bir eseri görünmektedir; başhekimin Müslüman Türk olan asistanlarından biri Voltaire’den çeviriler yapmaktadır; MacFarlane “Fransız felsefeciliğinin [materyalizmin] Türkiye’de nasıl bir hızla yayılmakta olduğunu” anlar (Berkes, 2018, s. 232-233). Tıbbiye öğrencileri arasında çok okunduğu anlaşılan bir kitap da Ludwig Büchner’in *Und Stoff* adlı eseridir⁹³.

Sonuçta, II. Meşrutiyet Dönemi’nde Batıcı muhalif fikirlerin kaynağı yine Fransa olmakla birlikte Aydınlanma felsefesi, yerini 19. yüzyıl pozitivistlerine bırakmış gibi görünmektedir. Lewis (1993); bu alanda ortaya çıkan ilk etkinin Auguste Comte’unki olduğunu, onun pozitivist sosyolojisinin Ahmet Rıza’ya İttihat ve Terakki’nin ilk yorumlarını esinlediğini ve “laik radikalizmin daha sonraki gelişmesini derinden etkiledi”ğini belirtir⁹⁴. Buna göre “bütün bu ekollerin bir ortak özelliği, sosyolojiyi bir tür felsefe hattâ din olarak ele almak ve ahlâkî, toplumsal, siyasal ve hattâ dinî sorunlar üzerinde sanki vahiy kudretinde bir kaynak olarak görmek

⁹² Daha fazla bilgi için bkz. Akgün, M. (1988). *Materyalizmin Türkiye’ye girişi ve ilk etkileri*. Ankara: Kültür Bakanlığı.

⁹³ Eserin Türkçeye çevrilmesi ve ulema tarafından hakkında reddiyeler yayımlanmasından “Türkiye’de Çeviri Tarihi” bölümünde bahsedilmiştir.

⁹⁴ İkinci etki Le Play ve Demolins’in öğretilerinden hareketle prens Sabahattin’de adem-i merkeziyet ve teşebbüs-i şahsi doktrininin temelini oluşturur; son olarak Gökalp, Durkheim’i temel alır (Lewis, 1993).

eğilimleridir”. “Genç Türkler siyasal teoriyle, ondokuzuncu yüzyıldaki seleflerinden daha az ilgilenmiş görün”mektedirler (Lewis, 1993, s. 230-231).

2. 1. 2. 1. 1. 2. 6. İslamcılık⁹⁵ (1908’e Kadar)

Tanpınar’a (1976) göre “bu devirde bütün zihnî gerginlikler fikhın ve İslam hukukunun etrafındadır” (s. 153). Şerif Mardin (2017); İslamcılık ideolojisinin “1840’lardan beri genel bir ‘Müslümanca’ tepki olarak, şekilsiz, fakat ısrarlı bir ‘arka plan’ unsuru olarak ortaya” çıktığını; 1859’daki Kuleli Vak’ası’nın bunun ilk işaretlerinden biri olduğunu ifade eder (s. 91). Yine Mardin’in (2017) ifadesiyle “İslâmcıların fikirlerinin odak noktası, Osmanlıların Tanzimat’la birlikte kültür benliklerini kaybetmeye başladıklarıydı”; o hâlde “en uygun yol Tanzimat’ın gizli olarak inkâr ettiği ‘şeriatın değerleri’ni tekrar Osmanlı toplumuna getirmektir” (s. 91).

II. Abdülhamid’in İslâmcılığa yaptığı vurgunun büyüklüğü, yerli ve muhafazakâr bir ideolojinin varlığının kabulüne yol açar. Sünni Müslüman akidesini temsilen *İhya-i Ulumu’-d-Din* (Gazali) çevirisinin bu sıralara rastlaması dikkat çekicidir (Mardin, 2017). “Namık Kemal, Ahmed Midhat, Esad Efendi gibi imzalarla doğduğunu gördüğümüz İslâmcılık” (Okay, 2005, s. 46); II. Abdülhamid siyasetinin bir parçasıdır. II. Abdülhamid’in Panislamizm politikasını hem iç hem dış siyasette kullandığını Mardin (2017) ifade eder. Bunun iç siyasetteki karşılığı Müslüman olan Osmanlı unsurlarını bir arada tutmak, dış siyasetteki karşılığı ise Türkiye dışındaki Müslümanları hilafet bayrağı altında bir arada tutabilmektir.

Berkes (2018) de II. Abdülhamid’in Panislamizm siyasetini politika açısından değerlendirir: Onunki “ne Pan-Slavizme karşı bir politika, ne de bütün dünya Müslümanlarını birleştirmek gibi bir hayaldir. Realist bir politikacı olan Abdülhamit’in Pan-İslâmcılığı, Arap şeyhlerine, mehdilere, Mısır hidivlerine, Mısır, Suriye ve Yemen’deki Arap ayrılıkçılık akımlarına karşı bir Pan-İslâmcılıktır”, ona mal edilen türden bir Panislamizm siyaseti “Avrupa gazetecilerinin ve politikacılarının” bir yakıştırmasıdır ve bunun arkasındaki sebep de Avrupa Asyalı ve Afrikalı halkların özellikle İngiliz emperyalizmine karşı direnişinin arkasında Abdülhamit politikasının varlığına dair duyulan kuşkuudur (s. 364).

Diğer yandan böyle bir program; II. Abdülhamit’e imparatorluğun içinde Müslüman bağlılığını sağlama, dışarda da bütün Müslümanların desteğini kazanma ümidini verirken Türkçüleri, Batıcıları ve diğer muhalifleri bastırma şansı da vermektedir (Lewis, 1993). Ancak Batılılaşma yanlıları tarafından yönetim tarzına duyulan tepkiler, İslamcı ideolojiye duyulan tepkiyle de birleşir.

⁹⁵ Orhan Okay (2005), İslamcılık teriminin o devirde bu akımın kendi mensupları tarafından kullanılmadığını, terimin Türkçülüğe analogi yoluyla uydurulduğunu, bunun yerine 1870’lerden itibaren “İttihad-ı İslâm” kavramının kullanıldığını kaydeder. Türkiye’de İslamcılık düşüncesi için bkz. Kara, İ. (1986). *Türkiye’de İslamcılık düşüncesi I*. İstanbul: Risâle; Kara, İ. (1987). *Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi II*. İstanbul: Risâle.

2. 1. 2. 1. 1. 2. 7. Sembolizm (Simgecilik)

II. Abdülhamid Dönemi'nden itibaren değinilmesi gereken bir zihniyet de sembolizmdir (simgecilik). Sembolizm, 19. yüzyılın son çeyreğinde Fransa'da ortaya çıkan bir sanat akımıdır. Bu akımı ortaya çıkaran koşullar çok çeşitlidir. Ancak onun pozitivizm ve materyalizme tepki olarak doğduğu hemen her kaynakta dile getirilir. Çetişli (2012), “hayatı ve insanı akıl, madde ve bilimle sınırlayan bu felsefî anlayışlar”ın “zamanla insanın bunalıma girmesine ve yeni arayışlara yönelmesine” neden olduğunu belirtir (aktaran Altundaş, 2016, s. 92). Sembolist akımın temel düşünsel ve felsefî dayanakları olarak kaynaklarda Kant, Schopenhauer, Wagner ve Bergson'un isimleri, idealist felsefenin etkisi zikredilir.

Sonuç olarak Baudelaire, Mallarme, Rimbaud ve Verlaine'den başlayarak sembolistler farklı bir sanat anlayışı ortaya koymuşlardır. Buna göre nesneleri, olguları olduğu gibi anlatmak mümkün değildir; nesneler, olgular ancak değiştirilerek sembollerle anlatılabilir; şiir, anlaşılacak için değil hissedilmek içindir ve tek bir anlam ifade etmez; herkes okuduğu şiirden farklı anlamlar, izlenimler çıkarabilmelidir.

Türkiye'de sembolizm akımı ile ilgili ilk yazıların *Servet-i Fünûn* dergisinde çıktığı görülür. Hüseyin Cahit bir dizi yazı kaleme alarak bu akımı sistemli şekilde tanıtır (Altundaş, 2016). Cenap Şahabettin de “sembolizm akımı ve temsilcileri hakkında önemli değerlendirmeler” yapar ve kendi şiiriyle de bu anlayışın güçlü örneklerini verir. (Bayık, 2000, s. 33). Türk edebiyatında sembolizmin en güçlü temsilcisi olan Ahmet Haşim'in etkisi ise cumhuriyet sonrasında da devam edecektir.

2. 1. 2. 1. 1. 3. II. Meşrutiyet Dönemi

24 Temmuz 1908'de İttihat ve Terakki'nin baskısı üzerine Kânûn-ı Esâsî'nin yeniden yürürlüğe koyulmasıyla II. Meşrutiyet Dönemi başlar⁹⁶. II. Meşrutiyet'i hazırlayan fikri şartlar, Jön Türk hareketi ile doğrudan ilişkilidir. Bu hareketin II. Meşrutiyet açısından diğer önemi, Jön Türkler'in siyasi hayatta “İttihatçılar” şeklini almış olmasından kaynaklanır (Ülken, 2018)⁹⁷.

II. Meşrutiyet'i takip eden özgürlük ortamında çok zengin bir basın ve fikir hayatının başladığı görülür. Berkes (2018), 1908 Devrimi'nin önemli bir sonucu da “geniş kapsamlı bir ideolojik farklılaşma dönemini açmasıdır” der ve İslamcı, Batıcı, Türkçü düşünce akımlarını işaret eder (s. 410). Dönem, fikir tartışmaları bakımından o kadar zengindir ki “1908 ile 1918 yılları

⁹⁶ Parlamento aralık ayında açıldığında on kadar siyasal parti kurulmuştur (Findley, 2011). 1913-1918 arası İttihat ve Terakki'nin iktidarında geçer.

⁹⁷ 1889'da İttihad-ı Osmani adıyla Askerî Tıbbiye'de kurulan cemiyet 1894'te İttihat ve Terakki adını almış, 1908 hareketini gerçekleştirmiş, akabinde bir partiye dönüşmüş, 1909'da 31 Mart Vakası'ndan sonra iktidarı ele geçirmiştir. Şerif Mardin (2017), İttihat ve Terakki mensuplarının arkadan gelen süreçte diktatoryal eğilimler sergilemeye başlayınca muhalefet partisinin tepkisiyle karşılaşmış olduklarını, onları vatana ihanetle suçlayıp sıkıyönetim ilan ettiklerini ve seçimleri yenilemediklerini belirtir.

arasındaki on yıllık tartışma, buraya kadar izlediğimiz iki yüz yıl birikmiş çağdaşlaşma sorunlarının tümünü” kapsamış; “1700’lerde başlamış olan çağdaşlaşma bunalımının çözümlenecek bütün sorunları sanki bu 1908 ile 1918 arasındaki on yılın içine sıkıştırılmıştır” (Berkes, 2018, s. 429).

Bu tartışmaların kaynağında ise Tanzimat Dönemi’nden devralındığı hâliyle, Osmanlı Devleti’nin geri kalış nedenlerini tespit ederek ona bir ihya reçetesi sunma amacı vardır. Ancak II. Meşrutiyet Dönemi’ndeki hâliyle Batıcılık, Türkçülük ve İslamcılık akımlarında amaç aynı olmakla birlikte sebebin tespitinde farklılıklar bulunduğu için çözüm önerileri de farklıdır. Yine de hepsinde ortak olan birkaç husus dikkat çeker. Bunlardan ilki Osmanlı Devleti’nin ihyası emelidir, hepsinin diriltmeye ve kurtarmaya çalıştıkları şey Osmanlı Devleti’dir. Bir rejim değişimi kimsenin aklından geçmez. “Jön Türklerin yarattıkları etki ne kadar radikal olursa olsun, kendilerini imparatorluğu muhafaza etmeye adanmış olmaları açısından, değişim konusundaki yaklaşımları muhafazakârdı”, onlar “saltanatı ortadan kaldırmak değil, değiştirmek istiyorlardı” (Findley, 2011, s. 194, s. 165). İkincisi, bir biçimde Batı ile ilişkilene meselesidir. Meşrutiyet dönemi aydınlarının az ya da çok ölçüde Batıcı olduğunu, Akif’te bile -“Berlin Hatıraları” örneğini vererek- ibrenin Batı’ya yöneldiğini Okay (1990b) vurgular. Düşünce akımlarında ortak olan bir başka hususun kadın ve aile meselesine dair olduğu da fark edilir. Hepsinin programında kadının toplumdaki durumunun iyileştirilmesi, aile kurumunun sağlamlaştırılması ile ilgili görüşler vardır.

2. 1. 2. 1. 1. 3. 1. Batıcılık

II. Meşrutiyet yıllarında bir ideolojiye dönüşen Batıcılık, bir tutum olarak çok daha eski olup III. Ahmed’den itibaren var olmuş; Tanzimat yıllarında medeniyetçilik adı altında eşliğindeki bir dizi fikirle temel gündemi oluşturmuştur. Ülken (2018), bu hareketin Tanzimat yıllarındaki “medeniyetçilik klişesinden” ayrılmaya başlamasını, II. Abdülhamit “istibdad”ının ortadan kalkmasının tek başına bir çözüm üretmediğinin aydınlar tarafından fark edilmesi ile ilişkilendirir (s. 286).

Batıcı aydınlar, Osmanlı Devleti’nin geri kalmasının sebebi olarak Batı uygarlığından uzak kalmayı görürler (Ülken, 2018) ve çarenin de Batının bütünüyle örnek alınmasında olduğunu ifade ederler. “Aşırı Batıcılar” ise daha az değil daha çok Batılılaşma gayesini güderler. Onlara göre daha önceki reformcuların kusuru, yeteri derecede ileri gitmemiş olmalarıdır (Lewis, 1993).

Ancak bu dönemde kazandığı terimsel anlama rağmen Batıcılıkta homojen bir zihniyetten söz etmek mümkün değildir. Onlar kendi içlerinde az çok farklı görüşleri savunurlar (Ülken, 2018). Bu farklılaşma bir yandan şahsi fikir ayrımlarına bir yandan da etkilenilen felsefi ekollere bağlıdır.

2. 1. 2. 1. 1. 3. 1. 1. Pozitivizm

Pozitivist ve materyalist fikirlerin II. Meşrutiyet'ten sonraki özgür basın ortamında daha rahat işlendiği görülür ve bunları Batıcılık üst başlığı altında değerlendirmek uygun olur. Batıcıların bir kısmı pozitivistdir bir kısmı da materyalizme eğilimli görünür. Ülken (2018), pozitivism yanlılarının daha ileri bir aşamaya geçerek daha radikal bir tutumla materyalizme vardıklarını ve aralarından bazı isimlerin sosyalist bir klik kurmaya çalıştığını belirtir. II. Meşrutiyet'ten sonra çıkarılan ve kurucuları arasında Ahmet Şuayp ve Rıza Tevfik'in de bulunduğu *Ulum-ı İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası*, pozitivist görüşün gelişerek devam ettiği ve giderek evrimcilik şeklini aldığı yayın olur (Ülken, 2018).

Pozitivist görüşe sahip olan Batıcılar, değişim ihtiyacı için akıl ve bilime vurgu yaparken geleneksel kurumları, bu arada dinin toplum hayatındaki yerini de sorgulamışlar; akılcılık ve bilimcilikte hemfikir olmuşlardır. Onlarda “temel düşünce olay ve olguları gözlemlemek, sorgulamak, karşılaştırmak ve denemek olduğundan Osmanlı'nın değişmesinde sundukları reçetelerde, akıl ve bilim birinci maddeyi kapsamaktadır” (Engin, 1992, s. 185-186).

Pozitivist Batıcı aydınların en yoğun gündem maddelerinden biri kadın ve aileye dairdir. Kadının toplumdaki durumu, eğitimi, kılık-kıyafeti sorunlarını ele alarak Türk toplumunun geri kalmışlığı ile kadınların geri kalmışlığı arasındaki ilişkiye dikkat çekerler. Bunun sorumlusunu din olarak işaret etmeleri, İslamcılarla aralarında polemiklerin yaşanmasına sebebiyet verse de eğitim eşitliği meselesi dönem yayınlarında sıklıkla kendine yer bulur (Berkes, 2018).

Abdullah Cevdet (1869-1932): II. Meşrutiyet'ten önce yayın hayatına atılan *İctihat*⁹⁸ dergisi ve onun sahibi Abdullah Cevdet'in yayınları 1908'den sonra da Batıcılık fikrinin en etkili kürsüsü gibi görünmektedir. Celâl Nuri, Kılıçzâde Hakkı, Ali Kâmi gibi yazarlar da onun yanındadır (Ülken, 2018). Mekteb-i Tıbbiye mezunu, İttihat ve Terakki'nin kurucularından olan Abdullah Cevdet, Ülken'in (2018) tabiriyle “yorulmak bilmez bir yazar”dır (s. 355). “Telif-tercüme seksen kadar kitabı bulunan Doktor Abdullah Cevdet” (Okay, 2005, s. 38), “henüz Türkiye’de Doğu ve Batı klasiklerinin tanınmadığı bir devrede ilk defa bunları tanıtmak ve memleket ölçüsünde bir Renaissance açmak için ilk çabayı yapmıştır” (Ülken, 2018, s. 355). Onun da Beşir Fuad gibi temel kitabı Büchner'in *Madde ve Kuvvet*'idir ve doktor olduğu için bu kitabın biyolojik materyalist düşüncelerini benimsemiştir (Okay, 2005). Otuz yıl boyunca fasılasız yayımladığı “İctihat kütüphanesi” onun “ne derece azim sahibi olduğunu gösterir” (Ülken, 2018, s. 355-356).

Ekrem Işın (1985b) tarafından materyalizm kapsamında değerlendirilen Abdullah Cevdet, o vakte kadar “insan varlığının maddî temelleri üzerine soyut bir tartışma” olarak süregelen materyalist anlayışı, “modern uygarlığa ulaşmada izlenmesi gereken kapsamlı bir program” olarak ele alır (s. 367). Beşir Fuad ve Abdullah Cevdet'in dine bakış açılarını değerlendiren Işın'a (1985b)

⁹⁸ 1904'te başlayan yayını cumhuriyetten sonra da devam ettiren (358 sayı) en uzun süreli fikir dergisidir (Okay, 2005).

göre “biraz da siyasal kişiliğinden dolayı” Abdullah Cevdet, “dinin dinamik yönünün toplumda itici bir güç olabileceğini öne sürer”; Beşir Fuad ise “dinin toplumsal yanını hiç dikkate” almaz (s. 368).

2. 1. 2. 1. 1. 3. 1. 2. Materyalizm

“Pozitivizm Cumhuriyet yıllarına doğru modernleşme tarihimizdeki etki alanını evrimci felsefeyle paylaşmaya başlar” (Işın, 1985b, s. 361). Bir başka ifadeyle “Osmanlı materyalizmi, pozitivizmden sonra, pozitivist temellerin üzerine kurulmuştur. Bu anlamda o, pozitivizmin *deney ve bilimi* öne alan yaklaşımına *maddeyi* eklemiştir”tir (Engin, 1992, s. 184).

“Çok merkezli bir düşünce örgütlenmesi” olarak değerlendirilen Osmanlı materyalizmi; “her türlü dinsel ya da geleneksel düşünce biçiminin klasik kültürümüz içinde temellendirdikleri skolastik dünya anlayışına karşı, madde ve onun işlevlerini araştırma konusu yapmış bilimsel açığa sahip modern akımların, kendi aralarındaki düşünsel örgütlenmedir” (Işın, 1985b, s. 363).

Osmanlı kültür hayatına ilk defa 1880’li yıllarda giren materyalizm, gelişiminin ilk evresini II. Meşrutiyet’in ilanı ile tamamlar. Ancak materyalizmin de sınırları tam çizilememiş, özellikle pozitivizmle iç içe geçen bulanık alanları kalmıştır. “Bu dönemde materyalizmin algılanış biçimi, onun bağımsız bir felsefe sistemi olmasından çok, diğer dindışı düşünce akımlarıyla organik bir ilişki içinde bulunduğunu göstermektedir” (Işın, 1985b, s. 363).

Osmanlı aydınlarının materyalizm ile muhatap olmasını sağlayan kaynakları, Işın (1985b), dolaylı ve dolaysız olmak üzere ikiye ayırır: “Dolaylı kaynaklar, 18. yy Aydınlanma Felsefesini kuran Fransız Ansiklopedistleri ve materyalistlerinin düşünceleridir”; dolaysız kaynaklar ise “a) Auguste Comte’un pozitivist teorisi, b) Claude Bernard’ın fizyolojist akımı, c) Charles Darwin’in evrim teorisi, d) Ludwig Büchner’in biyolojik materyalizmi”dir (s. 363).

18. yüzyıl Fransız Ansiklopedistlerinin etkisiyle Osmanlı aydınları; “din ve gelenekten bağımsız, kendi kendine yeterli bir aklın gücüne değer” vermeye başlamışlardır. Aslında bu etkinin kökleri, Tanzimat’ın ilk yıllarına kadar uzanır ve “pozitif bilimin oluşmasında laik içerikli kültürün yapıcı rolünü Osmanlı aydınlarına benimsetmiş ve dinsel sezginin ‘tevekkül’e varan onaylayıcı tutumu yerine, aklın eleştirici özelliğini koymuştur”. Osmanlı materyalizmini etkileyen en önemli düşünsel kaynak ise “Ludwig Büchner’in felsefesidir” ve “her türlü dinsel açıklamanın geçersizliğini savunan Büchner’in öğretisi”, materyalizm tarihinin genel bir özetidir (Işın, 1985b, s. 363, 364).

Osmanlı materyalizminin maddi kaynakları arasında başta Mekteb-i Tıbbiye olmak üzere modern eğitim kurumları olduğuna dikkat çeken Işın (1985b), “Osmanlı materyalistlerinin hemen hepsi, başta Mekteb-i Tıbbiye olmak üzere, bu kurumlardan yetişmiştir”tir der (s. 364).

Baha Tevfik (1884-1912): Baha Tevfik’in Büchner’in *Madde ve Kuvvet*’ini (1911) çevirip yayımladığı görülür. Ülken (2018) “Tanzimattan beri iki âleme aynı derecede bağlı olan Türk

düşünürleri arasında ilk defa Baha Tevfik, yalnız bir cepheli bilgisi ile bütün dikkatini Batı'ya çevirmişti" değerlendirmesinde bulunur (s. 330). Buna göre onun çıkardığı *Felsefe* (1912), Türkiye'deki ilk felsefe dergisidir ve onda bir felsefe dili kurmaya çalışan Baha Tevfik'in "yalnız materyalizmde, ilmi felsefe yolunda gidenleri filozof olarak kabul" ettiği fark edilir (Ülken, 2018, s. 332). Ülken (2018), onun topluma "radikal hareketi" öğrettiğini ve o zamanlar "materyalizm gibi korkunç bir sözü bayrak yapmaktan" korkmadığını belirtir (s. 333). Işın (1985b) tarafından "Osmanlı materyalizminin en güçlü din ve gelenek eleştircisi" olarak betimlenen Baha Tevfik, "dinsel düşünceyi toplumsal ilerleme için bir ayakbağı olarak görür" (s. 368). Ancak Engin'e (1992) göre geleneksel dini de reddetmemiştir.

Orhan Okay (2005), II. Meşrutiyet öncesi gibi sonrasında da dönem aydınlarının eklektik yapısına dikkat çekerek materyalist isimlerde başka eğilimlerin de varlığını işaret eder; "bunlar Darwinizm, pozitivizm, immoralizm, pesimizm, nihilizm, deizm, ateizm hatta sosyalizm gibi, ortak noktaları olmakla beraber az-çok farklı doktrinlerdir" (s. 40). Baha Tevfik ile aynı yıllarda ve onun çevresinde Subhi Edhem, Memduh Süleyman gibi materyalist yazarlar da vardır (Okay, 2005).

2. 1. 2. 1. 1. 3. 1. 3. Batıcılığa Eleştiriler

Batıcılık fikrine karşı en yoğun eleştiri İslamcı ideolojiden gelir. Ludwig Büchner'in *Madde ve Kuvvet*'i Türkiye'deki maddecilerin başucu kitabı olduğunda Şehbenderzâde Ahmet Hilmi, hem maddeciliği savunduğu için Baha Tevfik'le hem de maddeciliği İslam diniyle bağdaştırmaya çalıştığı için Celâl Nuri ile sert polemiklere girişir (Güzel, 2008).

Diğer yandan İslamcıların bir ideoloji olarak Batıcılığa değil ama "Batı" fikrine bütünüyle karşı olmadıkları görülür. Ancak burada da "Hangi Batı?" veya "Ne kadar Batı?" sorusu ortaya çıkmaktadır. Batıcılar, hümanist Aydınlanmacı Batı ile muhatap olurken bu Batı'yı var eden koşulları, iç dinamikleri de kendi toplumlarında tecrübe etmek isterler. İslamcıların Batı imgesi ise Hristiyanlık merkezlidir ve bu yüzden olumsuzlanır. Böylece bir medeniyetin sadece maddi ve yüzeysel yanlarıyla içselleştirilemeyeceği fikrinde birleşen Batıcı ve İslamcı akımlar, onu çeviren ana zembereğe gösterdikleri itibarda ayrılırlar. İslamcılara göre Batı ve Doğu birbirine karşıttır ve ikisinin birleşmesi, uzlaşması mümkün değildir. Ancak yine de "batı uygarlığının maddi yanlarından yararlanmak", "İslâmcıların da hararetle yanlısı oldukları bir şey"dir; Türkçülerin Batı anlayışı ise "ne batıya karşı, ne de batı yanlısıdır" (Berkes, 2018, s. 416, 417).

Batıcı düşünce, özellikle Balkan Savaşları'ndan itibaren girilen bir dizi savaş boyunca emperyalizmi temsil eden bir Batı imgesine duyulan tepki ortamında cazibesini kaybeder. Bununla birlikte Berkes (2018), Batıcıların tezlerine karşılık olarak İslamcılarının ve Türkçülerin ürettiği antitezler ya da sentezleri birer kazanım olarak görür. Batıcılık, dönemin ihtiyaçları doğrultusunda ele alınarak cumhuriyetin temel ilkelerinden biri olarak devam edecektir.

2. 1. 2. 1. 1. 3. 2. İslamcılık

Dönemin önemli fikir akımlarından biri olan İslamcılık da köklerini Tanzimat Dönemi'nden alır. Ancak II. Meşrutiyet yıllarında açıkça din aleyhtarlığı anlamına gelen ya da bu doğrultuda yorumlanabilecek Batıcı seslerin varlığı, İslamcı fikriyatın bir ideolojiye dönüşmesine sebebiyet verir. Findley (2011), İslamî basının ancak 1908'den sonra farklılaşarak geliştiğini belirtir. *Sırat-ı Müstakim*'in devamı olarak *Sebilürreşat* başta olmak üzere *Volkan*, *Sadâ-yı Hak*, *Ceride-i İlmiye*, *Mahfil* gibi dergi ve gazetelerde yayın yapan ve oldukça geniş bir kadroya sahip olan İslamcılar arasında Said Halim Paşa, Musa Kâzım, Mustafa Sabri, Mehmed Akif, M. Şemsettin (Günaltay), Abdülhak Bağdadî ve Ahmed Naim akla gelen ilk isimlerdir.

İslamcıların, Osmanlı Devleti'nin geri kalmış olması gerçeğinde ve ihyası emelinde II. Meşrutiyet dönemi fikir akımlarının diğerleriyle hemfikir oldukları ve bu duruma çare bulmak için önce sebepleri araştırdıkları görülür. Ancak İslamcılara göre bu geri kalışın nedeni, bazı Batıcıların öne sürdüğü gibi İslam dini ve şeriatı değil tam tersine şeriatın uygulanmamasıdır. Sadrazam Sait Halim Paşa; dinlerin ilerlemeye engel olmadığını, Müslümanlığın da ilerlemeye mâni olmadığını, İslam'ın bir akıl dini olduğunu, geçmişteki en yüksek uygarlık olduğunu belirtir. Ona göre geri kalmaya sebep olan şey, İslam değil ona sonradan girmiş veya öncesinden kalmış eklentilerdir (Berkes, 2018).

İslamcılar, siyasi planda ise “bütün dünya Müslümanlarının Avrupa sömürgesi olmaktan, ayrıca kendi üzerlerindeki müstebit idarelerden kurtulmaları, istiklâllerine kavuşmaları ve şu veya bu şekilde bir birlik teşkil etmeleri” emelini beslerler (Okay, 2005, s. 46).

Bununla birlikte II. Meşrutiyet'ten sonra, İslamcıların da bütünüyle homojen olmayan bir İslamcılık ideolojisini yansıtmakta oldukları görülür. Kendi aralarında gelenekçiler ve modernistler olmak üzere iki gruba ayrılırlar, bunların arasında bir orta yol tutanlar da vardır. Modernistler; Muhammed Abduh, Cemaleddin Efganî, Musa Carullah, Ferit Vecdi, Reşit Rıza, Muhammed İkbal gibi Türkiye dışında yaşayan âlimlerden etkilenirler. Türkçülerde olduğu gibi İslamcılarda da Türkiye dışı aydınlarla doğrudan ilişki ve onların fikirlerinden etkilenme söz konusudur. Ahmet Naim Bey ise gelenekçidir (Ülken, 2018). Ülken (2018), modernist eğilimli İslamcılardan bazılarının daha sonra “Türkçüler ve Batıcılar arasına karışmış” olduğundan söz eder (s. 281).

2. 1. 2. 1. 1. 3. 2. 1. İslamcılığa Eleştiriler-Dinde Reform Tartışmaları

Berkes (2018), Meşrutiyet Dönemi fikir akımlarında ortak noktalardan birini “din alanında modernleştirme gerekliliği” olarak belirtir (s. 439). Ancak İslamiyet'in, üzerine yığılan eklentilerden ve hurafelerden nasıl kurtarılacağı, saf haline nasıl döndürüleceği söz konusu olduğunda, dahası İslam'ın saf halinin ne olduğu konusunda görüşler yine farklılaşır. Din, İslam,

dinin reforme edilmesi gibi meselelerin özellikle pozitivist ve / veya materyalist Batıcı aydınlarla İslamcı aydınlar arasında kıyasıya tartışıldığı, sert polemiklerin yaşandığı görülür.

Pozitivistlerin ve materyalistlerin genelde dinin özelde İslam dininin toplumsal hayatta tuttuğu yer hakkındaki düşünceleri söz konusu olduğunda yaygın kanı onların “din aleyhtarlığı” etrafında yoğunlaşır. Örneğin Berkes’in (2018) ifadeleriyle onlar; dinin getirdiği şeriatın “tutucu bir güç olarak her değişmeye karşı önleyici bir etken” olduğunu, “hayatın fosilleş”tiğini öne sürerler; “Batıcılığın en aşırı temsilcisi olan” Abdullah Cevdet, geri kalışın nedeni “Asyalı kafamız, yozlaşmış geleneklerimizdir” der; ona göre “dünya işlerini hükmü altına alan din-devlet bileşimi sistemidir” (s. 412). İsmail Engin’in (1992) belirttiği üzere “gerek materyalistler ve gerekse pozitivistler, dini, gelişmeyi ve değişmeyi engelleyici bir unsur olarak ele almış”; “dinin kaderci, sorgulamayan yapısına karşı çıkmışlar”dır (s. 187).

Ancak pozitivistlerin din hakkındaki düşüncelerinde ve eleştirilerinde de bütünüyle ortak fikirlere sahip olmadıkları görülür. Nitekim Engin (1992) onların İslam dinine karşı “çok açık bir şekilde” tavır almadıklarını, “materyalistlere göre daha eklektik uzlaşmacı” davrandıklarını, “dinin çözülmeyi engelleyici işlevini ön plana çıkarmaya çalış”tıklarını, “dinin değişmeyi engelleyici yapısını da arıtmaya çabala”dıklarını belirtir; “onlara göre, toplumun geri kalma nedeni din olmasına karşın, değişme teorilerinde dinin itici gücünden -Abdullah Cevdet ve Ahmed Rıza’da olduğu gibi- yararlanmaya çalışmışlardır” (s. 187).

Batıcıların bir temsilcisi olarak Abdullah Cevdet’e göre medreselerin müfredatına modern bilimleri sokmak, aydın kafalı din adamları yetiştirmek gereklidir (Abdullah Cevdet, 1913’ten aktaran Berkes, 2018). Abdullah Cevdet’in Hollandalı oryantalist olan Dozy’nin *İslam Tarihi* isimli eserini çevirmesi üzerine basında bir Doktor Dozy tartışması başlar. Batıcıların bir kısmı ise geleneksel kurumların modernleşme olanağının bulunmadığına kanidir (Berkes, 2018).

İslamcılarının dinde reformdan anladıkları hiçbir zaman devlet ve din işlerinin ayrılması, kişilerin dinî inançlarında özgür bırakılması boyutuna ulaşmaz. Ahmet Naim Bey’e göre “dinden ayrılmış bir Osmanlı devleti yaşayamaz. Şeriat bir bütündür. O bütünün bir parçası zedelendiği zaman o bütün de yıkılır” (Berkes, 2018, s. 440-441).

Uzlaşmacı tavır ise Ziya Gökalp’tan gelir. Berkes (2018), din reformu meselesini bir ilahiyat sorunu ya da “dincilik-dinsizlik sorunu” olmaktan çıkarmanın Ziya Gökalp olduğunu belirtir. Gökalp’a göre “eğer İslâm dininin yasama ve kişilerin yaşayışında bir rol oynama gücü varsa, bunların çağdaşlaşma çabalarında bir köstek değil, itici, ilerletici bir gücü olacaksa, bu ancak ahlâkla hukukun, dinle devletin ayrılmasıyla olabilecektir” (Berkes, 2018, s. 443).

Türkçüler, dinde toplumsal varlığı bir arada tutan birleştirici özelliğe değer verirler. Sistematik anlamda bir İslam karşıtlığı onlarda işlenmiş değildir. Örneğin Mehmet Emin (2011), “Ben bir Türküm; dînim, cinsim uludur” (s. 31) derken din duygusunu milletin tanımı içine alır.

Berkes (2018), dönemin fikir akımlarını “çağdaş dünyanın ayrıntılarını seçemeyecek bir dil fukaralığı ve anlam sisi içinde” kalması yönüyle eleştirir ve Balkan savaşının başlamasıyla ortaya çıkan bunalıma dikkat çeker (s. 418-419). Balkan coğrafyasındaki milliyetçilik akımlarının kıskırttığı bu savaş, fikir akımları arasındaki farkları daha da derinleştirir. Osmanlıcılığı silen, Batıcılığın rüzgârını söndüren bu savaş ortamı Türkçülüğü daha da popülerleştirecektir.

2. 1. 2. 1. 1. 3. 3. Türkçülük

Türkçülük akımının da İslamcılık gibi bir ideolojiye dönüşmesi II. Meşrutiyet Dönemi’ne rastlar. II. Meşrutiyet’ten sonra millet kavramının bugünkü manasıyla kullanılmaya başlanmasında dönemsel dünya şartlarının da etkili olduğu görülür. Fransız Devrimi’nden itibaren imparatorluklar devri bitmiş, bütün dünyada uluslaşma dönemi başlamıştır. Balkan uluslarının millî uyanışları, imparatorluktan sancılı bir kopuş sürecine girmeleri, Türk unsurun da kendi varlığını fark etmesine ve bunu daha sistemli olarak ele alıp işlemesine sebebiyet verir. Nitekim Lewis (1993), “sonunda, imparatorluğu yıkmakta olan milliyetçi fikirler, imparatorluğun efendilerine bile ulaşacaktır” der (s. 338). Balkan milletlerinin kopuşuna işaret ederek “Türk ulusçuluğu”nun bunların nedeni değil, bir sonucu olduğunu belirten Berkes (2018), “zamanın en büyük davasının, Osmanlı birliğinin yalnız Hristiyan ulusların uyanışı davası değil, Müslüman olan ulusların da kendilerini Türklerden ayıran ulusçuluklarının kuvvetlenmesi davası” olduğunu ifade eder (s. 437). Balkan Savaşı bir dönüm noktasıdır. Bu yıllarda “ilk kez olarak ‘Türk hükümeti’, ‘Türk ordusu’, ‘Türk hakani’ gibi terimler kullanılır” (Berkes, 2018, s. 436). O vakte kadar kimi “İslam ümmeti”, kimi “Osmanlı milleti” anlamlarında kullanılan Türk sözcüğü bugünkü manasına kavuşur⁹⁹.

Türkçülük akımının kaynakları gözden geçirildiğinde daha Tanzimat yıllarında başlayan Türkçecilik faaliyetleri ilgili bölümde ele alınacaktır. Fransız Devrimi’nin bütün dünyada uyandırdığı millet ve milliyet bilincinden önceki bölümlerde bahsedilmişti. Bunun dışında II. Meşrutiyet yıllarında millî bilincin ve Türkçülük hareketinin oluşmasında Türk Derneği, Türk Ocağı, Türk Yurdu gibi dernekler; bunların bazılarının yayın organı olan dergiler ve Rusya İmparatorluğu dâhilinde yaşayan dış Türklerin de katkısı vardır.

Balkan Savaşları’nın ardından Kazanlı bir Türk olan Yusuf Akçura’nın başlattığı Pantürkizm¹⁰⁰ propagandası ve *Üç Tarz-ı Siyaset* (1911) isimli eser de Türkiye Türkçüleri üzerinde etkili olur; Ahmet Ağaoğlu, İslam tarihinde de milletleşmenin olduğunu belirtir (Berkes, 2018). “Türkçeleşmiş Türkçedir” ilkesi Hüseyinzâde Ali tarafından dile getirilmiştir (Ülken, 2018, s. 391).

⁹⁹ Oysa önceki dönemlerde Türk sözcüğü “Anadolu göçebelerini ya da köylülerini ifade etmek üzere” kullanılıyordu ve sözcüğün köylülükle ilişkilendirilen cahillik başta olmak üzere olumsuz imaları vardı (Lewis, 1993, s. 330). Millet ise daha çok din etrafında tanımlanmaktaydı. Örneğin imparatorlukta bir Müslüman millet vardır fakat Türk, Arap, Kürt gibi milletlerden söz edilmez. Buna karşılık Rum, Ermeni, Yahudi milletleri vardır fakat bu millet olma durumu din merkezlidir (Lewis, 1993).

¹⁰⁰ Akçura daha sonra yazdığı bir yazısında, *Üç Tarz-ı Siyaset*’te Pantürkizm olarak adlandırdığı fikrin sınırlarını daraltır (Berkes, 2018).

Lewis (1993); Rusya coğrafyasından gelen dış Türklerin etkisini değerlendirirken onların “çok kez yüksek standartta eğitilmiş” olduklarına, Rus Türkoloji’sinin başarılarına aşina bulunduklarına, Panslavizm hareketi ve mistisizmine maruz kaldıklarına ve buna tepki gösterdiklerine dikkat çeker ve “Rus Çarlığı’nın, mensubu oldukları intelligentsiya’sı arasında yaygın olan halkçı ve devrimci eğilimlerden etkilenmişlerdi” der (s. 345-346.)

Türkçülüğün kaynakları arasında “Avrupalı yeni bir Türkoloji bilimi” de önemli yer tutar. Çin ve İslam kaynakları üzerinde çalışan bilim adamları sayesinde İslamiyet’ten önceki Türk dünyasına getirilen aydınlık, “tarihlerinin unutulmuş ve reddedilmiş bölümünü” Türklere gösterir. 1848 Devrimleri’nden sonra Türkiye’ye yerleşen “Macar ve Polonyalı mültecilerin romantik milliyetçilikleri” de Türkçülük fikrini besler (Lewis, 1993, s. 342-343). Macar Türkolog Arminius Vambéry ve Léon Cahun da bu fikri besleyen kaynaklardır. 1860’larda Fransa’da bulunan Jön Türklerle tanışan Cahun, 1869’da yayımlanan ünlü kitabı *Asya Tarihi*’nde (Introduction à l’histoire de l’Asie) “Orta Asya steplerindeki Türk göçebelerinin” rolüne “yarı bilimsel ve yarı romantik” bir değer vermiştir. Türkçe çevirisi 1899’da yayımlanan bu kitap birçok Türk yazarda şekillendirici etkisini göstermiştir (Lewis, 1993, s. 344).

Ahmet Ağaoğlu, Ahmet Hikmet, Hamdullah Suphi, Tekin Alp, Ömer Seyfettin, Ali Canip, Fuat Köprülü, Kâzım Duru, İsmail Hakkı Baltacıoğlu gibi pek çok isim arasında Ömer Seyfettin; “Yeni Lisan” hareketini başlatarak ve bu ilkeleri eserlerinde uygulayarak dilde Türkçülüğü gerçekleştirir. Ali Canip, bu harekete verdiği katkının yanı sıra polemiklerin güçlü kalemidir. Hareketi sistematize ederek belirli bir program dâhilinde ele alan en önemli isim ise Ziya Gökalp’tır.

Ziya Gökalp (1876-1924): “Türkçülüğün isim babası, teşkilâtlandırıcısı ve öncüsü” (Okay, 2005, s. 45) olan Ziya Gökalp başlangıçta bir Osmanlı milliyetçisi olarak görünmesine rağmen (Ülken, 2018), onun İttihat ve Terakki’ye katılması ve *Genç Kalemler* dergisine girmesi sürecinde fikirlerinde bir dönüşüm meydana gelir. “Türkçülük hareketinin edebi bildirisi sayılan *Altın Destan*’ı” yazar (Ülken, 2018, s. 452). Çeşitli makale ve manzumelerinde işlediği fikirleri *Türkçülüğün Esasları*’nda (1923) bir araya getirir.

Gökalp; Batıcılar, İslamcılar ve Türkçüler arasında hararetli fikir tartışmalarının yaşandığı II. Meşrutiyet Dönemi’nde fikrî uzlaştırmacı tavrıyla da dikkat çeker. Kendisine yarayacak kavramları Durkheim sosyolojisinde bulurken “Türkleşmek, İslamlaşmak ve Muasırlaşmak” gibi bir senteze varır. “Türkleşmek, İslamlaşmak, Avrupalılaşmak”; daha Tanzimat yıllarında Ali Suavi’de “belirsiz olarak” dile getirilmiştir. Ancak henüz Türklük bilincinin uyanmadığı, Namık Kemal’in Osmanlı-İslam görüşünün egemen olduğu o dönemde dikkat çekmeyip unutulmuş; daha sonra 1905’te Hüseyinzâde Ali tarafından da Tiflis’te söz konusu edilmiştir. Formülün dikkat çekmesi Gökalp ile gerçekleşir. Bu görüş, Gökalp’ın önce *Türk Yurdu*’nda çıkan makalelerinde sonra bu makalelerin toplandığı *Türkleşmek İslamlaşmak Muasırlaşmak* (1918) isimli kitabında dile getirilir

(Ülken, 2018). Gökalp bu formülün dildeki uygulamasını ise “yeni kavramlar asrın, terimler ümmetin, sözcükler milletin düşüncesidir” şeklinde formüle eder (Ülken, 2018, s. 469). Gökalp’ın çok tartışılan bu formülü, yine onun hars ve medeniyet ayrımı olmaksızın anlaşılamaz. Gökalp, millet kavramını modern manasıyla kullanmakla birlikte “ulusların kendilerinden daha geniş iki çevreden biri içinde kaldıklarını görüyordu: Bu, ya bir uygarlık çevresi, ya da bir kültür [hars] çevresidir” (Berkes, 2018, s. 438-439). Öyleyse Türklerin de aynı zamanda hem Türk hem İslam hem muasır olmaları mümkündür¹⁰¹. Findley’e (2011) göre Gökalp’ın “dönemin acil kimlik sorunlarına getirdiği çözüm ise Türk ve İslam kimliğini küresel bilimsel modernlikle uzlaştırmıştır. Gökalp’ın üç nirengi noktası olan Türklük, Müslümanlık ve modernlik hâlâ Türk kimlik siyasetine yön vermeye devam etmektedir” (s. 239).

2. 1. 2. 1. 1. 3. 3. 1. Türkçülüğe Eleştiriler

Bir fikir akımı olarak Türkçülük, döneminde bazı itirazlarla karşılaşır. Bu eleştiriler bir ölçüde, millet kavramının ve Türkçülük ideolojisinin İslam ve Osmanlı birliğine bir tehdit olarak algılanmasından doğmaktadır. Bu sebeple Türkçülük fikrine karşı en yoğun tepkiler Osmanlı ve İslamcı ideoloji kanatlarından gelir. Süleyman Nazif, millet olgusunu ayrı bir milletin tanımı olarak ele almak yerine onu Osmanlı bir bakış açısıyla değerlendirir. Buna göre “Osmanlı dili gibi, Osmanlı milliyeti de yüzyıllar boyu çeşitli ırkların karışımından meydana gelmiş bir milliyettir” (Süleyman Nazif, 1913’ten aktaran Berkes, 2018, s. 436). İslamcı zihniyet ise Türk kavramını bugün anlaşılan şekliyle millet anlamında değil ümmet anlamında kullanır. Onu, Berkes’in (2018) *Sebilürreşad*’dan aktarımıyla, “Osmanlı Saltanatı’ ve ‘İslâm Hilâfeti’ adını taşıyan siyasal bir şirketin üyelerinden yalnızca bir tanesi” sayar (s. 436). Keza Ahmet Naim Bey; *İslâm’da Davâ-yı Kavmiyet* isimli bir kitapta “milliyetçilik akımı da, dinden ayrılmış bir devlet isteyen batıcılık gibi, Batı’dan gelen ve İslâm birliğine musallat olan bir mikroptu”r demektedir (Ahmet Naim, 1913’ten aktaran Berkes, 2018, s. 436).

Millî felaketler bu akımları birbirine yaklaştırır. Orhan Okay (1990b) dönemsel gerçeklerin her akımı “daha realist düşünmeye sevk” ettiğini ifade eder:

Enver Paşa’nın Ortaasya’daki Turan mâcerasının hüsrarla sonuçlanması Türkçüleri; Balkan milletlerinin bağımsızlık mücadelelerini ihanete vardırıan faaliyetleri Osmanlıcıları; Dünya savaşı yıllarında bazı Arap kabilelerinin Osmanlı’nın düşmanı olan milletlere yanaşmaları İslamcıları; medeniyet ve insaniyet örneği zannedilen batılıların emperyalist siyasetleriyle Türkiye’yi parçalama sevdaları Batıcıları ve Nev-Yunânîleri daha realist düşünmeye sevk etmiştir (s. 16-17).

¹⁰¹ Gökalp’ın hars ve medeniyet ayrımı, Türkçü ideolojinin bir süreği gibi görünmesine rağmen cumhuriyet devrimleriyle Gökalp sosyolojisi arasında oluşan birtakım farklılıkların anlaşılması için de gereklidir.

2. 1. 2. 1. 1. 4. Mütareke Dönemi

30 Ekim 1918’de imzalanan Mondros Mütarekesi’nin şartları, I. Dünya Savaşı’ndan yenik çıkan Osmanlı Devleti açısından son derece ağırdır. 25 maddelik bu anlaşma uyarınca Boğazların kontrolü İtilaf Devletleri’ne geçiyor, Osmanlı ordusu neredeyse tümüyle terhis ediliyor, böylece Anadolu’nun işgaline zemin hazırlanıyordu. Nitekim itilâf donanması 13 Kasım 1918’de İstanbul limanına demir attı, Şubat 1919’da Fransız generali Franchet d’Espérey beyaz bir atın üzerinde İstanbul’a girdi¹⁰², Mayıs 1919’da Yunan ordusu İzmir’e çıktı, Mart 1920’de İstanbul İngilizler tarafından işgal edildi. Fransızlar Güneydoğu Anadolu’ya, İtalyanlar Antalya’ya girdiler. 10 Ağustos 1920’de İtilaf Devletleri ile Sevr Antlaşması imzalandı.

Ülken’in (2018) tespitleriyle, Mütareke Dönemi olarak adlandırılan bu “karanlık ve meysus” süreçte “vatanı baştan kurmaya çalışan Anadolu’da serin kafayla fikir işlerini ele almaya” imkân yoktur (s. 551). Bununla birlikte bu ümitsizlik ortamında beslenebilecek fikir, ya “maddi imkânsızlıklar önünde maddi kuvvete ve yarı mistik bir ruh hamlesine dayanmak” ya da “maddeye dayanan yeni bir hız kazanmak” şeklinde olabilirdi (Ülken, 2018, s. 551). Bunlardan ilki karşılığını Bergson metafiziğinde ikincisi de diyalektik materyalizmde bulur. Birinin ruhta aradığı enerjiyi diğerrinin maddede aramasına rağmen ikisi de benzerdir. Her ikisinin de cumhuriyet devrinde devamı olacaktır.

Burada Bergsonizm, yoğun etkisinin hissedildiği Mütareke Dönemi’nden başlayarak ve bu etkinin devam ettiği erken cumhuriyet yıllarına da göndermede bulunularak bir bütün olarak değerlendirilecektir. Tarihi Materyalizm ise, etkisinin sosyalist akımlar içinde daha yoğun hissedildiği gerekçesiyle, ileride, “Sol Akımlar” başlığı altında yine bir bütün olarak gözden geçirilecektir.

2. 1. 2. 1. 1. 4. 1. Bergsonizm

Henri Bergson’dan daha II. Meşrutiyet Dönemi’nde bahsedilmiştir. Rıza Tevfik, Türkiye’de Bergson’un tanınmasını sağlayan ilk isimlerden biridir. 1905 ile 1918 arasında etkisi yoğun olarak hissedilen pozitivist ve mekanik evrimci düşüncelere karşı bir tepki olarak 1921’de çıkan *Dergâh* mecmuası etrafında, bu felsefe, sistemli olarak ele alınır (Ülken, 2018). Dergide Yahya Kemal, Yakup Kadri, Mehmet Emin Erişirgil gibi isimlerin arasında, Bergson’u çevirileriyle tanıtan, telifleriyle işleyen en önemli isim ise Mustafa Şekip’tir (Tunç).

Okay (2005); Bergsonizm’i II. Meşrutiyet’in “felsefi olmaktan çok ideolojik, didaktik hatta kateşist görünümde olan” fikir akımlarının dışında, “daha uzun bir vadede etkilerini gösterebilecek” faaliyetler arasında sayar. Buna göre “Milli Mücadele yıllarında, materyalizme ve

¹⁰² Bunun Fatih Sultan Mehmet’in 1453’teki İstanbul’a girişine bir gönderme olduğu, pek çok kaynakta vurgulanır.

sosyolojizme karşı spiritüalist bir sezgicilik” *Dergâh* tarafından temsil edilmiş, “ideolojik bir spekülasyona kapılmadan” savunulmuştur (s. 47).

Bergsonizmden bahseden kaynaklarda ortak olarak dile getirilen görüş, onun millî mücadele atmosferinde maneviyatçı bir düşünce temeli oluşturduğudur. Bolay’a (2002) göre Mustafa Şekip; bu felsefede “yeni bir hayat ve fikir dinamizmi, yeni bir ilim ve felsefe zihniyeti bulduğu için, Bergsonculuğu benimsemiş, Bergson’un eserlerini çevirmiş, felsefesinin yorumlarını yaparak yaymıştır” (s. 1376).

“Mustafa Şekip Tunç ve Türkiye’de Bergsonculuk” isimli makalesinde Mustafa Cem Oğuz’un (2015) verdiği bilgilere göre “akıldan ziyade sezgiyi, olgudan ziyade oluşu öne çıkaran bu akım”, “pozitivizm, materyalizm ve mekanizmi karşısına alan ve buna karşın içsel dünyayı, yaşam atılımını savunan bir felsefedir”; “geleniğin içinden bir modernleşmeyi” savunan aydınlara göre Henri Bergson, “Batı’nın öteki yüzüdür” (s. 92, 95). “Bu felsefeye duyulan ilginin bir diğer gerekçesi de, Bergson’un salt varlığı kitleler için bir davet olan ve içinde bulunduğu koşulları zamanı okuyarak değiştiren kahraman, aziz vurgusunun Mustafa Kemal gerçeğini onaylamasıdır”; Bergson felsefesinin “özellikle akla olan mesafeli duruşu ve başka türlü bir Batı algısı, daha sonra gelişecek olan milliyetçi-muhafazakâr muhalefet için de mevzi ve terminoloji sağlamıştır” (Oğuz, 2015, s. 96, 99). Erken cumhuriyet yıllarında “rejimin içinden ilk muhalefeti yapan bu düşünürler (...) yeni cemiyete etik bir ideal verme”ye çabalamış; Mustafa Şekip, “Kemalist rejimin niteliğine dair yazılar yazmış, onu yine Batı hedefiyle fakat bu sefer öteki Batı olarak tanımladığı pozitivist ve determinist olmayan, karşı aydınlanmacı bir içerikle yönlendirmeye çalışmıştır” (Oğuz, 2015, s. 91, 107).

Nitekim Bergsoncuların *Kadro* dergisi ile bir polemige girdikleri görülür. Mustafa Şekip “Kadro’ya ithafen yazdığı açık mektupta, dergiyi inkılâbı tanımlamada ve yönlendirmede salt rasyonalizme dayanmakla eleştirir ve bilginin tek kaynağının akıl olmadığını belirtir”. Ancak *Kadro* tarafından sert bir dille cevaplanır. Diğer yandan soldan gelen eleştirinin arkasında Hikmet Kıvılcımlı imzası vardır. “Kıvılcımlı’ya göre bir çöküş fikri, ideolojisi olan Bergsonizm, bizde de Osmanlı’nın sonunun habercisi olarak okunmalı, asla yeni toplumun felsefi ifadesi olmamalıdır” (Oğuz, 2015, s. 98, 99).

Son tahlilde Bergsonizm çevresinde toplanan aydınlar, “kendilerinden sonra gelecek olan milliyetçi-muhafazakâr düşünceyi etkileyerek Türkiye’nin siyasal ve sosyal hayatına günümüze kadar sürecek bir tesirde bulunmuşlardır” (Oğuz, 2015, s. 91).

2. 1. 2. 1. 1. 5. Genel Değerlendirme

Osmanlı aydınının Tanzimat’tan cumhuriyete kadar geçen süredeki düşünce hayatı değerlendirildiğinde bazı genel sonuçlara ulaşılır.

Süreklilik: Her şeyden önce Tanzimat hamlesinin her alanda olduğu gibi düşünce tabanında da bir evveliyatı vardır. Bu evveliyat Lale Devri'ne kadar inmekle birlikte kararlılık bakımından II. Mahmud dönemi işaret edilir. Lewis (1993), Tanzimatçıların II. Mahmud'un "sert ve yıkıcı aceleyle tesviye ettiği zemin üzerinde yeni bir yapı dikmeye" çabaladıklarını ifade eder (s. 126). Murat Belge (2008a), Vaka-i Hayriye (1826) olmadan Tanzimat'ın hayal bile edilemeyeceği fikrindedir.

Sistematize Olamayı: Soyut ve sistematik düşünme anlamında felsefe hareketleri, Tanzimat Dönemi'nde görülmez. Felsefe başlangıçta soyut bir disiplin olmaktan çok siyaset ve toplum felsefesi olarak ve gündelik ihtiyaçlara cevaben vardır ve dağınıktır. Okay (2005), Tanzimat yıllarında "bir felsefi disiplinin izlerini aramak belki mümkündür" der ancak doktrinler söz konusu olduğundan bunların sadece "bir çeşit yansıması olan fikir ve kanaatler"den söz eder (s. 23). Tanzimat aydınlarının ne okuduklarının, kütüphanelerinin ne olduğunun tam olarak bilinmediğini işaret eden Okay (2011); Tanzimat Dönemi "yazarlarının Batı düşünce akımlarıyla, pek de bilinçli olmayarak rastladıkları ve aktarabildikleri kadar ilgilendikleri" kanaatindedir (s. 96). "19. yüzyıl Osmanlı fikir hayatında bir takım Batılı düşünürlerin izleri bulunabilirse de bunlarda Batı'nın sistematik düşünce akımları birebir yoktur" (Okay, 2011, s. 81). Ülken (2018), Batı düşüncesinin bizde "siyasi felsefe ve sosyal ilimlerle başlamış ve uzun bir süre asıl felsefeye girilememiş" olduğundan bahseder ve bunun sebebini, gündelik meselelerin aciliyeti ve soyut düşünceye fırsat bırakmamasında arar (s. 320). Işın (1985b) "dönemin felsefi metinlerinde rastlanan düşünce bulanıklığı"nı toplumda "zihinsel işbölümünün henüz gelişmediği"ne dikkat ederek yorumlar (s. 363).

Tanzimat Dönemi'nde başlayan sistematik olmayan ve dağınık düşünme alışkanlığı II. Meşrutiyet'ten sonra bazı isimler etrafında daha bütünlüklü bir görünüm arz etse de bütünüyle sistematize bir düşünce hayatı geleneğinin kurulamadığı görülür. Bunda devrin siyasi çalkantılarının, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu hayati şartların payı vardır. Düşünce, hâlâ siyasi ve sosyal ihtiyaçlar için bir çare arayışının eşliğindedir.

Farklı Yönelişler: Osmanlı aydınının Batı kaynaklı düşünce akımları ile muhatap olması 19. yüzyıla denk düşer. Bu muhataplıkta Osmanlı Devleti'nin geri kalmışlığına bir çare üretme kaygısı, hareket noktasını oluşturur. O, "Neden böyle oldu?" sorusuna cevap ararken muhtelif cevaplar vermesine rağmen hepsinde ortak olan değişim ihtiyacıdır. Çünkü dünya değişmiş, Batı değişmiş ama Osmanlı Devleti onun gerisinde kalmıştır. Öyleyse değişim şarttır fakat bu değişimin hangi yönde olacağına dair fikir ayrılıkları vardır. Bu da farklı düşünce eğilimlerinin görünmesine yol açar.

Seçmeci Tavrı: Siyasi ve toplumsal ihtiyaçlarla düşünen Osmanlı aydını başlangıçtaki bu dağınıklıkta belirli bir felsefi disiplini takip etme noktasında kararsızdır. Dolayısıyla 19. yüzyıl Osmanlı aydınında, Tanzimat'ın bütün entelektüel tutumlarında olduğu gibi düşünme pratikleri

bakımından da seçmeci tavır dikkat çeker. O, işe yarayanı alma, bir başka işe yarayanla harmanlama ve en kısa yoldan etkili bir yola girme eğilimdedir. Belirli bir disiplini bir yöntem olarak değerlendirebilir. Söz gelimi Aydınlanmacı bir medeniyet tasavvuru; beraberinde hürriyet, adalet, insaniyet gibi bir dizi fikir getirirken pozitivizmin ilkeleri, bilim ve rasyonalist tavır bu tasavvurların işlenmesinde bir vasıtaya dönüşür.

Senteze Ulaşamayış: Tanzimat’tan sonraki fikir hareketlerinde, Batılılaşma çabasının tamamında olduğu gibi bir senteze ulaşılammış olması, üzerinde çok durulan bir husustur. Oysa özellikle Tanzimat yıllarında aranan tam olarak bir sentezdir. Örneğin; “devletin o en uzun yüzyılında, hemen her Osmanlı aydını, Şinasi’nin tabirince ‘Asya’nın ihtiyar aklı ile Avrupa’nın bâkir düşüncesi’ arasındaki terkinin peşindedir” (Okay, 2011, s. 157). Ahmet Cevdet Paşa’da hâkim olan, “Osmanlı devletinin yaşamasının ne yeniliklere karşı körcesine direnme, ne de Batı’nın körükörüne taklidiyle sağlanacağı fikridir. Onca önemli olan geçmişi Batı’dan alınacak taze bilimsel ve teknolojik güçlerle canlandırmayı” başarmaktır; bu görüş Namık Kemal’den Gökâlp’a kadar birçok aydın tarafından paylaşılmıştır (Berkas, 2018, s. 235). Ancak bu sentezde başarıya ulaşamadığı, toplumsal bir uzlaşma sağlanamadığı görülür.

Batılı düşünce kapsamında bir uzlaşmaya varılamamasının sebeplerinden biri, yenilikçi düşüncelerin en azından bir kısmının karşılaştığı muhalefetin gücü ve sürekliliğidir. Tanzimat’tan Cumhuriyet’e kadar Osmanlı entelektüel dünyası için yeni olan fikir akımları, beraberinde karşıt fikirleri de getirmiş ya da mevcut olanların sistematize edilmesine, bir ideolojiye dönüşmesine yol açmıştır. Batıcı fikriyatın pozitif ve materyalist çizgi üzerinden geleneksel toplum yapısı ve kurumlar gibi geleneksel zihniyeti de sorgulamaya başlaması, gelenekçi bir muhalefetin belirginleşmesine neden olmuştur. Şerif Mardin (2017), Patrona Ayaklanması’nın temsil ettiği tepkisel zihniyeti, “cumhuriyet devrine kadar sürecek olan Batılılaşma ile birlikte gelen bir etki-tepki mekanizmasının ilk örneği” olarak değerlendirir (s. 11).

Ülken (2018) ise bir senteze ulaşamadığı görüşünü muhalefetin tepkisiyle ilişkilendirirken yaklaşık yüz yıla yayılan tartışmalı ve gerilimli geçmişte bir uzlaşmaya varılamamış olmasını, imparatorluğun çökmesine varan bir süreç olarak değerlendirir. Ona göre “bu dinlemeyişlerin derin bir sebebi vardır”; Batı’da bütün sosyal hareketler, reformlar, devrimler halktan, aydından, sosyal sınıflardan gelir; “Osmanlı Türkiye’inde ise bunlar daima yukarıdan, Saray ve ordudan gelmiştir. Böyle bir davranış ise aslında istibdadın devamı demektir” (Ülken, 2018, s. 509).

Hangi Batı: Toplumun tamamını tatmin eden bir düşünce sentezine ulaşamayışının bir diğer önemli sebebi de Batılılaşma gibi çok kapsamlı bir göstergeler dizisinin hangi hedefi işaret ettiği hususundaki kararsızlıktır. Osmanlı aydınının (ve devletinin) 19. yüzyılda muhatap olduğu Avrupa, kendi içinde asırlara yayılan bir gelişim çizgisi bulunan Batı Avrupa’dır. Hilmi Yavuz (2009), *Alafrangalığın Tarihi*’nde, Osmanlı Batılılaşmasının temel problemlerinden biri olarak örnek alınacak sabit bir Batının varlığı vehmine kapılmış olunmasını gösterir. Oysa Avrupa sabit ve

mutlak bir düşünce merkezi değildir. Antik Grek ve Roma, Orta Çağ, Rönesans ve Reform, burjuva sınıfının teşekkül etmesi, Fransız İhtilali, Aydınlanma, Sanayi Devrimi, bilgi çağı gibi kendi karşısını üreten süreçler üzerinden geçerek bugüne gelmiştir. Osmanlı Devleti, Batı'yı örnek alırken dahi Avrupa kendi içinde sürekli olarak değişim ve ilerleme içindedir. Osmanlı aydınlarının örnek aldığı Batı ise sadece Aydınlanma çağının Batı'sıdır. Avrupa, Osmanlı için Aydınlanma ile eş anlamlıdır (Yavuz, 2009).

Dahası, Batı'da kendi tezini, anti tezini ve sentezini üreten bir diyalektik üzerinde bu dönemlerin her birinin ekonomide, siyasette, felsefede ve bilimde bir arka planı vardır. Her birinin sanatta ve edebiyatta bir karşılığı vardır. Örneğin edebiyat akımları için, Rönesans ve monarşizmden bağımsız olarak klasisizmi, Fransız Devrimi olmaksızın romantizmi, Sanayi Devrimi olmadan realizm ve natüralizmi yorumlamak mümkün değildir. Bunların birbirini takip etmesi tez, antitez, sentez sıralamasıyla oluştuğu için Batı düşünce ve sanatında bütünlük sağlanmıştır. Oysa Osmanlı aydınının Tanzimat Dönemi'nden itibaren kendisine hedef edindiği, Aydınlanmacı Avrupa'dır. Bu durum bir uygarlığı doğuran, onu Aydınlanma zihniyetine kadar getiren şartlar yaşanmadan belirli bir noktaya eklemelenmenin zafiyetlerini taşır.

“*Yanlış Batılılaşma*”: Tanzimat'tan itibaren Osmanlı aydınının hangi Batı'yı örnek aldığı kadar Batı'nın ne kadarını, hangi yanlarını örnek alacağı da bir sorundur. Yukarıda görüldüğü gibi sentezci bir tavırla Batı uygarlığının maddi yönlerini, bilimini, fennini, tekniğini almak ama ahlâkına uzak kalmak gibi bir sınırlama ilk bakışta makul görünse de kendi içinde barındırdığı sorunu kısa zamanda gösterir: “Bir uygarlığın maddi yanlarını da var eden mekanizma onun iç dinamiklerinden kaynaklandığına göre o iç dinamiği almadan Batılılaşmak mümkün müdür?” Bu sorunun yanıtının olumsuz olduğu kısa zamanda aydınların bir kısmı tarafından fark edilir ve önerme kıyasıya eleştirilir. Popüler bir ifadeyle “yanlış Batılılaşma” olarak dolayına giren bu yanlış, cumhuriyet yıllarına kadar sürdüğü gibi arkadan gelen yıllara da miras kalan bir tartışmanın başlangıcını oluşturur.

Osmanlı Devleti, “Batı'nın gösterdiği yeni gücü, daha çok harpte mağlubiyetlerle” anlamıştır; aydınlar, bu gücün üstünlüğünü ve sebeplerini aramaya koyulduklarında dikkatlerini “Batı medeniyetinin ‘üst yapısı’ ve frenkçe yaşam’a çevirmişler; “böylece ‘sebeb’ yerine ‘netice’ üzerinde” durmuşlardır (Mardin, 2017, s. 238). Şerif Mardin'in (2017, s. 76 vd.) “Bihruz Bey sendromu” olarak adlandırdığı bu tavrın eleştirisi, daha Tanzimat yıllarından itibaren kendisini edebiyatta da gösterir; fikir yazıları kadar *Felâatun Bey ile Rakım Efendi* (1875), *Şık* (1889, tef. 1888), *Turfanda mı Yoksa Turfa mı* (1892), *Araba Sevdası* (1898), *Efruz Bey* (1926, tef. 1919) gibi romanlarda ortak bir tip üzerinden işlenir. *Araba Sevdası* ve *Şık*'ta karikatürize edilen *Felâatun Bey ile Rakım Efendi*'de dramatize edilen bu tip aslında aynı şeyi söyler: Tanzimat aydını Batı uygarlığını birtakım biçimsel öğelerden ibaret saymış sonunda da ortaya hakiki hiçbir değeri

olmayan, toplumsal geleceğe hiçbir katkısı ve vaadi olmayan bir tipoloji çıkmıştır. Ancak bu romanlarda olumsuzlanan tiplere alternatif olarak öne sürülen karakterlerin zayıf kaldığı görülür.

Cumhuriyet Fikir ve Kurumları İçin Kaynak: Eleştirilen bütün yanlarına rağmen Tanzimat’tan II. Meşrutiyet’e oradan Cumhuriyet Dönemi’ne kadar uzanan bir düşünce sürekliliğinin varlığı dikkat çeker. Lewis’in (1993) yorumuyla, düşünen Türkler “bununla beraber, birçok şeyler başardılar. Ondokuzuncu ve yirminci yüzyıllar dünyasında, Türkiye ya modernleşmek ya da mahvolmak durumundaydı; Tanzimatçılar da bütün başarısızlıklarıyla birlikte, daha sonra yapılacak olan daha köklü modernleşme için zorunlu temeli kurdular” (s. 126).

Son tahlilde, 85 yıl boyunca düşünen Osmanlı aydınının yerleşmiş birtakım kazanımları olduğu hakikattir. Her şeyden önce Cumhuriyet Dönemi’ni şekillendirecek düşünce kalıpları gibi pratik hayattaki pek çok kurumun temeli bu dönemlerde atılmıştır. Cumhuriyet inkılapları ve ilkeleri adı altında değerlendirilen köklü değişimlerin çoğunluğunun daha Tanzimat yıllarından itibaren tartışılan ihtiyaçların cevabı olduğu görülür. Bunun anlamı, o kadar önemsenen sürekliliğin Batıcı, Aydınlanmacı, bilimci, akılcı bir çizgi üzerinden sağlanmış olduğudur. Orhan Okay (2011), bu sürekliliği şöyle vurgular:

Günümüze kadar gelen ve halen devam eden siyaset, yönetim, ordu, hukuk, eğitim, sağlık, basın, güzel sanatlar, edebiyat ve hemen bütün sosyal alanlardaki gelişme ve devrimlerin başlangıcı 1839 Tanzimat Fermanı’ndan değilse bile bu tarihten itibaren başlayan yenileşme hareketlerinden ve teşebbüslerinden hız kazanır. Türkiye’de bugünkü resmî ve sosyal kurumların çoğunun kuruluş tarihi de Tanzimat yıllarına uzanır (s. 157).

2. 1. 2. 1. 2. Cumhuriyet Dönemi’nde Düşünce Dünyası

29 Ekim 1923’te Büyük Millet Meclisi (BMM) tarafından anayasanın bazı maddelerinin değiştirilmesi ve birinci maddesine “Türkiye devletinin şekl-i hükümeti cumhuriyettir” ifadesinin konulması ile cumhuriyet resmen ilân edilir. Mustafa Kemal Paşa, oybirliğiyle cumhurbaşkanı seçilirken başvekilliğe atanan İsmet Paşa, kabinesini oluşturur. İmparatorluktan ulus devlete, meşrutî monarşiden cumhuriyete, “bürokratik feodalizmden modern kapitalist ekonomiye” geçilmiştir (Lewis, 1993, s. 474).

Dönemin mekân doğrultusunda en simgesel aktarımı İstanbul’dan Anadolu’ya geçiştir. Kurtuluş Savaşı Anadolu merkezlidir, Anadolu’dan yönetilmiş, Anadolu’da gerçekleşmiş, orada kazanılmıştır. İlk meclis Anadolu’da açılmış, nihayette başkent olarak Ankara seçilmiştir (13 Ekim 1923). Bu tercihte stratejik ve politik sebepler ilk anda etkilidir ama simgesel anlamda İstanbul kozmopolitizmi Ankara milliliğiyle yer değiştirmiştir.

Vatan sınırları daha 1919-1920’de Mîsâk-ı Millî ile belirlenmiştir. Burada Türk sözcüğü geçmez, vatan henüz “Osmanlı İslâm ekseriyetiyle meskûn” bir alandır ancak Anadolu’dur (Lewis, 1993, s. 350). Anadolu üzerindeki bu vurgunun, Lewis’in (1993) tabiriyle “Anadoluculuk kültü”nün asıl sebebi, Türklere “Anadolu’nun -Türkiye’nin- kendi gerçek vatanları” olduğu

duygusunu yerleştirmektir (s. 478, 357). “Kemalist Cumhuriyet yeni bir fikir -Türklerin ülkesi Türkiye fikri- getir”ir; Jön Türkler döneminde yaygın olarak kullanılmış bu isim, 1921 ve 1924 anayasalarında ülkenin adı olarak kullanılır (Lewis, 1993, s. 351).

Böylece “Mustafa Kemal yeni bir Anadolu Türk vatanı fikrini” yerleştirmeye çalışırken “İslâmî ve Osmanlı bağlılık duygularını yıkmak” kadar “Panislâmik ve Pantürkist heveslere karşı koymak” amacını da gütmektedir (Lewis, 1993, s. 356). O, “bütün Pantürkist, Panottoman veya Panislâmik ideolojileri reddederek, bilinçli bir şekilde eylemlerini ve umutlarını andlaşmada tanımlanan ulusal topraklarla sınırlı”mıştır (Lewis, 1993, s. 255).

2. 1. 2. 1. 2. 1. 1923-1938 Dönemi

Suna Başak (2016), “Türkiye’nin Ana Siyasal-Düşünsel Ekseninde Değişme Eğilimleri (1938-1960)” isimli makalesinde, Türkiye’nin modernleşme tarihinde sosyo-kültürel yapıyı etkileyen ve büyük değişimler başlatan en önemli sürecin Atatürk’ün “Tek Adam” olarak en etkin pozisyonunda bulunduğu 1923-1938 yılları arasında yaşandığını belirtir (s. 189).

Bu süreçte oluşan düşünce sistemine geçmeden önce Mustafa Kemal Atatürk’ün düşünsel temellerini oluşturan birikim üzerinde durmak gereklidir. Şerif Mardin (2017), “Mustafa Kemal olarak Türkiye’yi yönetecek olan kişi neler okumuştur? Görüşlerini nereden almıştı? Bir paşa, karmaşık siyasî spekülasyonları böyle berrak bir şekilde kavrayacak duruma nasıl ulaşmıştı?” sorularını sorar (s. 118).

Mustafa Kemal’in Atatürk olmasında; okuduklarının, öğretmenlerinin ve yetiştiği çevrenin etkin rolü olduğu görülür. Onun kaynaklarını tespit etmek Türkiye Cumhuriyeti’nin fikrî arka planını deşifre etmeye de uygundur. Bunun en kestirme yolu da öncelikle onun kitaplığını gözden geçirmektir.

Atatürk’ün Kütüphanesi: Mustafa Kemal’de okuma aşkının daha çocukluk yıllarından itibaren var olduğu bilinmektedir. Atatürk’ün kütüphanesi¹⁰³ felsefeden tarihe, psikolojiden sosyolojiye, askerlikten ekonomiye, dilden edebiyata, hukuktan siyasete, coğrafyadan matematiğe-geometriye uzanan çok geniş bir alanı kapsamaktadır¹⁰⁴. Bu kütüphanede kısa bir ömre sığdırılan

¹⁰³ Atatürk’ün kütüphanesi ve okuduğu kitaplar ile ilgili kapsamlı bir liste için bkz. http://www.academia.edu/36967809/Atat%C3%BCrk%C3%BCn_Okudu%C4%9Fu_Bilinen_Kitaplar%C4%B1_Listesi.pdf

¹⁰⁴ Mustafa Kemal Atatürk’ün düşünce dünyasının oluşumuyla ilgili olarak okuduğu kitaplardan bazıları şunlardır: *Cemiyet-i Akvam, İmtizac-ı Akvam ve Vefa-yi Ahd* (Namık Kemal), *Hammurabi Kanunları* (Avram Galanti), *Avrupa Milletleri Ruhıyatı* (Alfred Feuillet / çeviren Mustafa Rahmi), *Mukavele-i İçtimaiye / Toplum Sözleşmesi* (Jean Jacques Rousseau), *Burjuva Demokrasisiyle Proleterya Diktatörlüğü Üzerine Tezler* (N. Lenin), *Sendikacılık, Dün ve Yarın* (Gustave Le Bon), *Akl-ı Selim* (J. Meslier / çeviren. Abdullah Cevdet), *Hürriyet* (John Stuard Mill / çeviren Hüseyin Cahit), *Fenn-i Ruh* (Ludwig Büchner / çeviren Abdullah Cevdet), *Ruhü'l-Kavanin* (Montesquieu / çeviren Hüseyin Nâzım), *Dünya Tarihinin Müstakbel Safhası, Hindistan’ın Uygarlıkları* (Gustave Le Bon), *Arap Medeniyeti* (Gustave Le Bon), *Ekonomi Doktrinleri* (Charles Gide-Charles Rist), *Yurttaşlık Haklarının Talebi* (R. Poincare), *Milliyetçilik ve Uluslar Arasıçılık* (Ramsey Muir), *Asya’nın Uyanışı İngiliz Sömürgeciliği ve Halkların İsyanı* (Rene Grousset), *Devrimler İle İlgili Yazılar* (Maksim Gorki) (Eroğlu, 2001, s. 291).

ve üzerlerine not düşülecek derecede dikkatle okunan 4000'i aşkın kitap bulunmaktadır. Mardin (2017) onun "iyi bilgi aktaran Türk ve yabancı basını" okuduğunu, "bir Osmanlı'nın alabileceği en iyi eğitimi aldığı"ı doğrular (s. 119).

Harbiye Mektebi'nin eleştirel, sorgulayıcı, akılcı okuma alışkanlıkları genç Mustafa Kemal'de de görülür. "Gizli muhalefetin başlıca merkezlerinden biri" olan Harbiye yıllarında "bütün disiplin tedbirlerine rağmen Harbiyeliler Namık Kemal'in, Genç [Jön] Türk sürgünlerinin eserlerini yatakhanelerinde gizlice oku"muşlar; "ülkelerinin kötü durumunu ve çarelerini kendi aralarında tartış"mışlardır (Lewis, 1993, s. 244).

Atatürk, XVI. Kolordu Komutanı iken anı defterindeki kayıtlarına göre 49 günde şu kitapları okumuştur: "Namık Kemal'den *Osmanlı Tarihi*, Mehmet Emin Yurdakul'dan *Türkçe Şiirler*, Tevfik Fikret'den *Rûbab-ı Şikeste*, George Fonsegrive'den *Felsefe* ve Alphonse Daudet'den *Sapho*" (Taş, 2010, s. 77).

Auguste Comte'u da okuyan Atatürk'ün J. J. Rousseau'nun *Toplumsal Sözleşmesi* ile Montesquieu'nün *Yasaların Ruhu* adlı eserlerini üzerlerine notlar alarak okuduğu anlaşılmaktadır. Rousseau'nun *Cumhuriyet*'ini diğer taraftan Montesquieu'nün *Monarşi* adlı eserini, Ziya Gökalp'ın bütün kitaplarını okumuş, E. Durkheim'in düşüncelerini yalnızca Ziya Gökalp'tan öğrenmekle yetinmeyip doğrudan Durkheim'in kitaplarından da yararlanmıştı (Taş, 2010).

Mustafa Kemal; buraya kadar sayılanların yanı sıra John Stuart Mill'in, George L. Fontsqrive'in, Voltaire'in kitaplarından da çokça yararlanmış; Ziya Paşa, Mehmet Emin, Süleyman Nazif, Kılıçzâde Hakkı ve Şehbenderzâde Hilmi'nin eserlerini de okumuştur (Karal 1980; Çaycı 1989'dan aktaran T. Aslan, 2009; Tezcan, 1992'den aktaran Taş, 2010). Faruk Nafiz Çamlıbel, Yahya Kemal, Mehmet Emin gibi şairlerdeki millî duygu ve düşünceler, hissî yönden ona tesir etmiştir (Dönmez, 1998'den aktaran T. Aslan, 2009).

Atatürk'ün Fikri Temelleri: Namık Kemal, Tevfik Fikret, Ziya Gökalp, Jean Jack Rousseau, Montesquieu, Gustave Le Bon, Auguste Comte, Ludwig Büchner, Emile Durkheim gibi isimlerin; Abdullah Cevdet ile Hüseyin Cahit çevirilerinin ve teliflerinin göze çarptığı bu okumalar; Mustafa Kemal Atatürk'ün fikrî temellerini II. Meşrutiyet Dönemi Batıcı aydınlarıyla aynı düzlemde yorumlamayı mümkün kılar. Nitekim Lewis'e (1993) göre Mustafa Kemal, siyasi fikirlerinde "Genç [Jön] Türklerin –özellikle onlar arasında milliyetçi, pozitivist ve Batıcı kanadın- bir vârisi"dir (s. 290). Ercüment Kuran'a (1998) göre "Atatürk muasır medeniyet seviyesine çıkmak amacıyla gerçekleştirdiği devrimlerde Ziya Gökalp ve Abdullah Cevdet'in fikirlerinin etkisi altındadır" (aktaran Başak, 2016, s. 198-199). Taş'a (2010) göre "Atatürk'ün düşüncelerinde ve gerçekleştirdiği 'Türk Devrimi'nin temellerinde büyük ölçüde Rasyonalizm ve Pozitivizm'in izleri görülmektedir. Rasyonalizm'in önemli temsilcilerinden Descartes'in 'Metot Üzerine Konuşmalar' kitabı Atatürk'ün isteğiyle Türkçeye çevrilerek basılmıştır" (s. 77). Başaran (2017) Mustafa Kemal'in cumhuriyet Aydınlanmacılığını başlatan kişi olduğunu belirtir.

Neticede; okudukları, etkilendikleri, yaşadıkları ve orijinal olarak ürettikleri ile Mustafa Kemal'in toplum adına oluşturduğu bütünlüklü bir yaşam pratiği ve onu dayandırdığı ayrıntılı olarak sistematize edilmiş bir fikir temeli vardır. Türkiye Cumhuriyeti'nin de temelini oluşturan bu fikriyat, Atatürkçülük ya da Kemalizm olarak adlandırılmaktadır.

Kemalizm-Atatürkçülük: Atatürkçülük, *Türkçe Sözlük*'te “Atatürk'ün düşünce ve uygulamalarından kaynaklanan, Türk Devleti'nin bağımsızlık ve bütünlüğünü, millî egemenliğini, kişi özgürlüğünü, çağdaş olmayı amaçlayan, akla, bilime ve gerçeğe dayanan, evrensel ağırlıklı, geleceğe yönelik, birbiri ile uyumlu amaçlar, uygulamalar ve ilkeler bütünü, Kemalistlik, Kemalizm” şeklinde tanımlanmaktadır (TDK, 2011, s. 181). Atatürkçülüğün amacı, Türkiye Cumhuriyeti'ni muasır medeniyetler seviyesine ulaştırmaktır. 1930'lu yıllarda kullanılan Kemalizm terimi 1980 sonrasında Atatürkçülük şeklinde yaygınlaşmıştır. Kemalizm ya da Atatürkçülük, fikir temelleriyle Atatürk ilke ve inkılapları etrafında biçimlenir.

2. 1. 2. 1. 2. 1. 1. Atatürk İlke ve İnkılapları

İnkılaplar: Kurtuluş Savaşı'nın kazanılması ve cumhuriyetin ilanı ile tamamlanan süreçten sonra sıra iç düzenlemelere gelmiştir: “Ülkenin yeniden kuruluş sorunu”. “Hasta adamı yatağından kaldırıp ona yeni bir hayat ve canlılık zerkeden parlak ve ilham verici” lider, “askerî ödevin tamamlandığını ve pek farklı başka bir ödevin kaldığını kavra”mış, “hayatının geri kalan kısmını çetin, yorucu ve zahmetli yeniden kuruluş ödevine” adanmıştır (Lewis, 1993, s. 255, 290). Bu görev toplumu çağdaş Batı uygarlığı seviyesine çıkarmaktır.

Bu bağlamda erken cumhuriyet döneminde, sosyo-kültürel yapıya yönelik bir dizi inkılap yapılır. Araştırmacılar tarafından devrim, reform¹⁰⁵ gibi terimlerle de karşılanan bu değişiklikler yaklaşık on yıla yayılır: Hilafetin kaldırılması (1924), Tevhid-i Tedrisat Kanunu (1924), tekke ve zaviyelerin, türbelerin kapatılması (1925), kılık kıyafet inkılabı (1925), Şapka Kanunu (1925), uluslararası takvimin kabulü (1925), Medeni Kanunun kabulü (1926), Latin alfabesi ve rakamlarının kabul edilmesi (1928), “Devletin dini, din-i İslam'dır” ibaresinin Anayasa'dan çıkarılması (1928), ortaokullardan din derslerinin kaldırılması (1930), kadınlara yerel seçimde seçme ve seçilme hakkının verilmesi (1930), Türk Tarih Kurumu'nun kurulması (1931), Türk Dil Kurumu'nun kurulması (1932), halkevlerinin kurulması (1932), efendi, bey, paşa gibi unvanların kaldırılması (1934), Soyadı Kanununun kabulü (1934), kadınlara milletvekili seçme ve seçilme hakkının verilmesi (1934), laiklik ilkesinin Anayasa'ya girmesi (1937) .

¹⁰⁵ Berkes'e (2018) göre arka arkaya gelen inkılaplar “Türk toplumunu çağdaş Batı uygarlığı yörüngesine sokma” amacını taşır ve “baş ilke gelenekçilik değil devrimcilik olur” (s. 522). 1908 ve 1919-1922 arasındaki mücadele ve cumhuriyetin ilk yıllarındaki düzenlemeler için ihtilâl (devrim) veya inkılap sözcüklerinin kullanımı hakkında bir değerlendirme için bkz. Findley, C. F. (2011). *Modern Türkiye tarihi* (G. Aras, Çev.). İstanbul: Timaş, s. 193-194.

Bu tezde Atatürk'ün kullandığı kelime esas alınarak, alıntılar dışında, inkılap sözcüğü kullanılacaktır.

Bu inkılaplar ilk bakışta toplumsal ve kültürel yapıda köklü değişimler oluşturmaya yöneliktir. Ancak bir ulus devlet olarak kurulan Türkiye Cumhuriyeti; düşünce kökleriyle Tanzimat’tan beri süregelen Batıcı, medeniyetçi, Aydınlanmacı, pozitivist, rasyonalist, bilimci köklere bağlıdır ve onun inkılaplar kapsamında ele aldığı meselelerin dil, kılık kıyafet, alfabe, eğitim, hukuk vb. hemen hepsinin bir tartışılma geçmişi vardır. Nitekim Lewis (1993), “Türk devrimi” olarak adlandırdığı süreci 1908 ile başlatır; dahası onun “bir diğer anlamda, iki yüzyıldan beri sürmekte” olduğuna dikkat çeker (s. 473). Findley (2011); Jön Türk hareketi, İttihat ve Terakki, tek parti yönetimi ve 1950’ye kadarki dönem arasındaki sürekliliğe vurgu yapar: “Padişahın elit yetiştiren okullarından yetişen Jön Türkler, 1908’den 1950’ye kadar imparatorluğu ve cumhuriyeti yönetecek olan sivil ve askerî elitler arasında bir koalisyon kurdular. Kazandıkları başarı, onların radikal, laik değişim anlayışının Türklerin gelecekteki tarihine damgasını vuracağı anlamına geliyordu” (s. 191). Yine Findley’e (2011) göre “1928’deki Harf İnkılabı’nı ve dil reformunu Türkiye’nin kültür devrimi olarak tanımlamak yaygın olmakla birlikte, aslında bunlar modern yazılı basının doğuşuyla başlayan ve 1928’den çok sonra da devam eden daha uzun bir değişim eğrisinin çok hızlandığı anlardan ibarettir” (s. 419). Berkes (2018) “cumhuriyet döneminin devrimsel değişikliklerinin, tarihsel zorunlulukların bir ürünü olduğunu” ifade eder (s. 522). Cumhuriyetle gerçekleştirilen devrimlerin ani reflekslerin sonucu olmayıp bunların bir kısmının Tanzimat yıllarından itibaren süren tartışma ve ihtiyaçlara cevaben gerçekleştiğini Ülken (2018) işaret eder: “Son yüzyıldaki sosyal düşüncenin ileri sürüp de iyi karşılanmayan fikirleri Cumhuriyet devrinde birer birer gerçekleşmiştir” (s. 508). Buna göre alfabeden dile, medeni kanuna, kılık kıyafete, kadınların durumuna kadar her şey önceki yüzyıl içinde zaten Osmanlı aydınınının temel gündemini teşkil etmiştir. Okay (2005), “Cumhuriyet devrinin siyasi, sosyal, hukukî esaslarının İkinci Meşrutiyet yıllarında hazırlandığını söylemek yanlış olmaz” fikrindedir (s. 44).

Batıcılık: Atatürk ilkelerine geçmeden önce, ilkeler arasında zikredilmiş olmamakla birlikte Batıcı zihniyetin başlangıçtan itibaren kazandığı bütün birikimle döneme egemen olduğunu, kültür politikalarını yönlendirdiğini belirtmek gerekir. Lewis’e göre (1993) Jön Türkler’in, özellikle de onlar arasındaki milliyetçi, pozitivist ve Batıcı kanadın bir varisi olarak görülen Atatürk’ün Türk ulusuna ve ilerlemeye duyduğu inanç, hayatına hâkimdir ve ikisinin geleceği de onun için “Batının modern uygarlığından başka bir şey demek olmayan uygarlıkta” yatmaktadır (s. 290). Kemal Atatürk, birçok reformcudan farklı olarak “salt bir modernleşme görünüşünün değersiz olduğunu ve Türkiye zamanımız dünyasında tutunacaksa, toplumun ve kültürün bütün yapısında temelden değişikliklerin zorunlu olduğunu” bilir (Lewis, 1993, s. 291).

Türk Batıcılığının Atatürk döneminde dikkat çeken yanlarından biri onun milliyetçilikle uzlaştırılmış olmasıdır. Batı’ya karşı 1911’den itibaren 11 yıllık bir savaş döneminden geçmiş bir ulusun Batılılaşma çabalarındaki kararlılık, onun emperyalist Batı’dan farklı olarak bütün insanlığın ortak mirası olan evrensel bir Batı imgesine duyduğu inançtan kaynaklanmış olmalıdır.

Lewis (1993), “Batı üzerinde bir zaferin sonucu olarak kazanılan güven”in bunu kolaylaştırdığına kanidir (s. 477).

İlkeler: Kemalizm veya Atatürkçülük düşüncesi genel ilkeler etrafında örgülenir. Bu ilkeler cumhuriyetçilik, milliyetçilik, halkçılık, devletçilik, lâiklik ve inkılapçılıktır ve bunlarla ilgili sayısız yayın yapılmıştır. Bu tezi ilgilendiren yanıyla kısaca hatırlatmak gerekirse şu hususların vurgulanması gerekir:

Cumhuriyetçilik: Yaşar Yücel (1988), “Atatürk İlkeleri” adlı makalesinde, Atatürk devrimlerinde cumhuriyetçiliğin “ana ilke ve esas değer” olduğunu belirtir, “çünkü Cumhuriyet, Atatürk İnkılâbı’nın bütün verimlerini temsil eden bir devlet ve hükümet şekli olarak değiştirilemez bir cevherdir” (s. 810). “Atatürk’ün bu ilke ile amaçladığı düzen”in bütün yönleriyle “çağdaş bir Türkiye yaratmak için seçilmiş bir yol, bir sistem” olduğunu ifade eden Y. Yücel (1988); cumhuriyetçilik ilkesini “halkçılık ve milletçilikten soyutlamaya imkân” olmadığını, zira cumhuriyetçiliğin “gerçek mana ve hüviyetini bunlar sayesinde kazan”dığını söyler (s. 810).

Devletçilik: 1931’de resmî programa alınan devletçilik ilkesinin o dönemdeki küresel şartlarla ve 1929 ekonomik kriziyle olan ilgisi pek çok kaynakta vurgulanır. Ancak iktisadi bir pratik olan ilkenin devetle ilişkileri modelleyen sosyal ve kültürel bir boyutu da vardır. Y. Yücel (1988), Atatürk’ün devletçilik ilkesinin “sosyal, ekonomik ve kültürel kalkınmada daha çok metodu belirten bir esas” olduğunu ifade eder (s. 816).

Halkçılık: Y. Yücel’in (1988) ifadeleriyle “Atatürk’ün Halkçılık ilkesi her şeyden önce ‘Halkın halk tarafından halk için idaresi’ anlamına gelen ileri Batılı gerçek bir demokrasinin gerçekleşip yerleşmesi amacına yönelmiştir” (s. 814-815). Kayıran ve Metintaş (2013); “Atatürkçü halkçılık ilkesi, cumhuriyetçilik ve milliyetçilik ilkesinin doğal bir sonucu, aynı zamanda diğer ilkelerin de gerekçesidir. Atatürk’ün halkçılığı O’nun demokrasi anlayışı ile eş anlamlıdır” değerlendirmesinde bulunurlar (s. 594).

Milliyetçilik: Altı ilke arasında yer alan milliyetçilik, Türk ulusuna duyulan güveni ve onun her alanda refahını sağlama emelini esas alır. Burada millet sözcüğüyle kastedilen şey, doğrudan Türk ulusudur. Orhan Okay (2005), gerek *Türkçülüğün Esasları* gerekse *Milliyet Nazariyeleri ve Milli Hayat* (Mehmed İzzet) isimli kitapların 1923’te yayımlandığına dikkat çekerek “Cumhuriyet devrimlerinin büyük bir bölümünde Türkçülük programının izlerini bulmak zor olmayacaktır” kanaatine varır (s. 45). Buna göre “Türkçülük ideolojisi, Türk Ocakları’nın 1931’de kapanmasına kadar rejimin resmî ideolojisi olmak özelliğini korumuş”; II. Dünya Savaşı’ndan sonra ise milliyetçilik “Türkleşmek, İslamlaşmak, Muâsırlaşmak” formülü doğrultusundaki canlılığını muhafaza etmiştir (Okay, 2005, s. 46). Hasan Âli Yücel (1989) ise Atatürk’ün Türkçülük sözünü kullanmadığına, bunun yerine “Türk milleti, milliyet, milliyetçi ve milliyetçilik” kelimelerini kullandığına dikkat çeker (s. 230).

Nitekim Atatürk ilkelerinde millet, şovenist esaslar üzerinden tanımlanmaz. Onun “milliyetçiliği sıhhatli ve makul”dür; “bu milliyetçilik anlayışında diğer ulusların haklarını ve emellerini kibirle çiğneme, ulusal geçmişin sorumluluğunu sinirle reddetme gibi şeyler” yoktur (Lewis, 1993, s. 291). Dış politik düzlemde Turancılık fikrine de uzak duran Mustafa Kemal’in 1 Aralık 1921’de yaptığı bir konuşmayı aktaran Lewis (1993), onda “diğer yerlerdeki Müslüman ve Türk kardeşlerine karşı Türkiye halkının en büyük sempatisi ve en sıcak duyguları” olduğunu belirtir; “fakat bundan fazlası” yoktur (s. 351). Lewis (1993), askerî savaşın kazanılmasının ardından Mustafa Kemal’in dış politikada hayallere kapılmamasını, onun gerçek büyüklüğünü göstermesi bakımından değerlendirir.

Diğer yandan cumhuriyetin ilk on yılında dil ve tarih üzerinden millî bir bilinç inşası çabaları dikkat çeker. Türk Tarih Kurumu ve Türk Dil Kurumu etrafında tarih ve dil alanında resmî olarak benimsenen bu görüşlerin bir kısmı tartışmalıdır. Ancak resmî doktrin, Lewis (1993) tarafından “bir otokratın kaprisi olarak alaya almak ağır bir hata olur” şeklinde değerlendirilir (s. 356). Ona göre kampanyanın nedenlerinden biri “son bir veya iki yüzyıl boyunca fena halde tahrip edilmiş bulunan Türk ulusal özsaygısına kuvvet vermek ihtiyacı”dır, yine de “tutar yanı olmayan tarih teorileri” arkadan gelen yıllarda “sessizce terk edilip nezihçe” gömülmüştür (Lewis, 1993, s. 356). Fakat hizmet ettikleri millet ve vatan duygusu kuvvetlenmiştir.

Laiklik: II. Meşrutiyet Dönemi’nde din ve devlet işlerinin ayrımı fikrini savunan pozitivistler “cumhuriyet lâikliğinin öncüleri” olarak görülür (Lewis, 1993, s. 399). Cumhuriyetin kurucu kadrosunun laiklikten anladığı da dinsizlik değil, din ve devlet işlerini birbirinden ayırmaktır. Lewis (1993), “Kemalist din politikasının temeli lâiklik idi, dinsizlik değildi; amacı İslâmlığı yıkmak değil, onu devletten ayırmak idi”; “böylece İslâmlığı, çağdaş, Batılı ve bir ulus-devlet’teki dinin rolüne indirger iken, Kemalistler aynı zamanda dinlerine daha modern ve daha milliyetçi bir şekil vermeğe de teşebbüs ettiler” der (s. 408). Lewis (1993), bu durumu “II. Mahmut tarafından başlatılan ulemanın bürokratlaştırılması” hamlesinin “mantıkî sonucu” olarak görür ve “rejim alenen Anti-islâmî bir politikayı hiçbir zaman benimsememiş ise de” onun “örgütlü İslâmiyetin iktidarına son vermek” arzusu taşıdığını belirtir (s. 409, 412).

Netice olarak cumhuriyetin ilk yıllarında “rejimin temel umdelerinden sayılan laiklik, gerek ileri sürdüğü prensipleri (...) gerekse laikliğin Türkiye’ye özel uygulamalarıyla İslâmcı görüşlerin devamına” imkân vermiyor, “her türlü dinî yayınlar kontrol altında tutuluyordu” (Okay, 2005, s. 46). Erken Türkiye Cumhuriyeti’nin millete sunduğu yaşam biçimi ve fikirler arasında laiklik ilkesi en fazla tepkiyi özellikle İslamcı, dindar kanattan çekmiş gibi görünmektedir.

İnkılapçılık: İnkılapçılık bir yandan Atatürk ilkelerinin korunmasını esas tutan diğer yandan da bu esaslara dayanarak yeni hamleler ile Türk toplumunun aydın ve ileri yönde gelişim ve geleceğini sağlayacak dinamik bir toplumsal yaşayış ilkesi olarak benimsenmiştir (Y. Yücel, 1988). Y. Yücel (1988), inkılapçılık ilkesinin “değişme, gelişme ve her türlü yeniliğe açıklık getiren bir

ilke olarak kabul edilmek zorunda” olduğunu ifade ederek bu ilkenin “çağdaş medeniyete yürüyüşün direktifi” olduğunu vurgular” (s. 823).

2. 1. 2. 1. 2. 1. 2. Kadro Hareketi

1930’lu yılların devletçi politikalarını yansıtmaları bakımından dikkate değer bir fikir hareketi *Kadro* dergisi etrafında oluşur. 1932–1934 yılları arasında 36 sayı çıkan bu derginin ideoloğu Şevket Süreyya Aydemir, imtiyaz sahibi Yakup Kadri Karaosmanoğlu, yayın müdürü Vedat Nedim Tör’dür (F. Demirci, 2006). *Kadro* dergisi koleksiyonunda yer alan 360 civarındaki makalenin 150 kadarı ekonomik ağırlıklıdır. Bu makalelerden hareketle Kadrocuların “ekonomide devletçilik” anlayışını işledikleri görülür (F. Demirci, 2006).

Kadro hareketinin yazarlarının Yakup Kadri hariç Marksist bir geçmişe sahip bulunmaları; bu derginin Marksizmle ilişkilendirilmesine, sosyalist hareket içinde değerlendirilmesine yol açmıştır (Yanardağ, 1988’den aktaran F. Demirci, 2006). Ülken (2018), *Kadro*’yu mütareke yıllarında “Tarihi Materyalizm” etrafında başlayan yayınların bir devamı olarak görür. Oysa *Kadro* yazarları, “sosyalist hareket içinde yer alanlarca, zaman zaman sağcı hatta faşist olmakla suçlanmışlardır” (Tekeli & İlkin, 2008, s. 600).

Neticede, “1930’lu yılların buhranlı dönemi içinde *Kadro* Hareketi, temelde farklı versiyonları gözlenen Kemalizm’in kendine has bir yorumunu yapmış bir aydın grubunun hareketidir” (F. Demirci, 2006, s. 50). Nitekim Karpas (1964); bu dergiyi “Marksizm, milliyetçilik ve korporatizmin sathî bir bileşimi” olarak tanımlar (aktaran Lewis, 1993, s. 463).

2. 1. 2. 1. 2. 2. 1938-1950 Dönemi

Mustafa Kemal Atatürk’ün vefatını (10 Kasım 1938) takip eden ve İsmet İnönü’nün ismiyle bütünleşen 1938-1946 aralığı siyasi literatürde tek parti dönemi olarak adlandırılır. 1946’da çok partili sisteme geçilmiş olmasına rağmen 1950’ye kadar iktidarda hâlâ CHP bulunduğu için bu süreyi İnönü dönemi başlığı altında 1950’ye kadar bir bütün olarak değerlendirmek de mümkündür. Bu dönemde de cumhuriyetin ilkeleri hız kesmeden devam eder. Diğer yandan II. Meşrutiyet yıllarından itibaren Türk fikir hayatında var olan Türkçülük, İslamcılık, Batıcılık gibi düşünce akımları varlığını sürdürür. Bu akımların çeşitlemeleri olan ara eğilimler belirir.

2. 1. 2. 1. 2. 2. 1. Batıcılık

Batıcılık, bir fikir akımı olarak toplumun geneli tarafından gördüğü kabul değişiklik gösterse de kesintisiz olarak varlığını sürdürür.

Hümanizma: Batıcılık kapsamında değerlendirilmesi gereken hümanizma akımının İnönü devrinde, Hasan Âli Yücel'in Millî Eğitim Bakanlığı süresince çeviri politikasını nasıl etkilediği ilgili bölümde görülmüştü.

Can Karaböcek (2017); “Türk Düşüncesinde Hümanizm Arayışı: Milli Kimlik İnşasında Bir Uğrak” isimli makalesinde “bu düşüncenin uzun süreden beri devam eden Batılılaşma-modernleşme serüveninin bir uğrağı olarak” görülebileceğini, “Türk hümanizmi ile Türk modernleşmesi arasında bir süreklilik ve söylemsel birlikten söz” edilebileceğini işaret eder (s. 140). Bu makalede verilen bilgilere göre; 1930’lu yıllarda dikkat çeken hümanizm akımı devlet eliyle oluşturulmaya çalışılan millî tarih anlatısının bir devamı olarak anlaşılmalıdır. “Yeni kurulan ulus devlete harç olacak bir milli kimlik oluşturma çabası vardır ve her milli kimlik inşasında olduğu gibi bu kimliğin de seküler bir çerçevede oluşturulması gerekmektedir” (Karaböcek, 2017, s. 130). 1935-1955 yılları arasında aralıklı olarak 163 sayı boyunca yayımlanan *Yücel* dergisi, ilgili kadroya sayfalarını açmış; neohümanizm adıyla bir Türk hümanizminin tanıtımını yapmıştır. Ahmet Muhip Dranas, Behçet Kemal Çağlar, Fazıl Hüsnü Dağlarca, Cahit Sıtkı Tarancı, Cahit Külebi, Talip Apaydın, Vedat Günyol, Orhan Burian, Hilmi Ziya Ülken, Süheyl Ünver gibi birçok isim bu dergiye katkı sağlamıştır. Türk hümanizmi, Batı hümanizmi ile hem birleşmekte hem de ondan ayrılmaktadır. Türk hümanizmacıları, “Grek ve Latin kültürünün kaynağı olarak gördükleri eski Anadolu uygarlıklarını referans almaya çalışmakta” (Karaböcek, 2017, s. 134); bu hâliyle Türk tarih tezi ile uygun düşmeye gayret etmektedir. Bu süreçte Güneş Dil Teorisi’nin de dolayında olduğu görülür. Ancak bu tezlerden devlet tarafından vazgeçilince *Yücel* dergisi de 1940’tan sonra neohümanizm anlayışından vazgeçerek hümanizm anlayışını benimser. Hasan Âli Yücel’de hümanist anlayış farklı bir damar oluşturmuştur. 1932’de *Mevlana’nın Rübaileri* ve *Goethe: Bir Dehanın Romani* adlı eserlerini yayımlayan Hasan Âli, “Mevlevi mistisizmi ile Batı düşüncesini kendisinde harmanlamış”tır (Karaböcek, 2017, s. 135). Doğu ve Batı kültürü arasında bir tezat görmeyen Hasan Âli Yücel, Türk hümanizmasını şu şekilde tanımlar:

Türk Hümanizması, beşer eserine istisnasız kıymet veren, ona zamanda ve mekânda hudut tanımayan hür bir anlayış ve duyustur. Hangi milletten olursa olsun, insanlığa yeni bir düşünüş, yeni bir duyuş getiren her esere bizim yüreklerimizin besleyeceği his, ancak saygı ve hayranlıktır. Biz bu saygı ve hayranlık duygumuzu nazar bir bakışla değil, yaparak ve yaşayarak, kendimizin kılarak ifade ediyoruz (Yücel, 1993’ten aktaran Karaböcek, 2017, s. 136).

Hasan Âli Yücel’deki, “cumhuriyetçi bir milliyetçilik etrafında, doğulu veya batılı ayırt etmeksizin tüm kültürel birikimleri seferber ederek bir milli bilinç yaratmak peşinde olan bir hümanizm anlayışı olarak görünmektedir” (Karaböcek, 2017, s. 136-137).

Ancak hümanizma anlayışı yer yer tepkilerle karşılaşır. “Modernleşme fikrine şüphe ile bakan ve batılılaşma fikrine şiddetle karşı çıkan yaklaşımlar Türk Hümanist düşüncesine de şiddetle karşı çıkmış ve bu çevrelerce ‘Hümanizm, aşırı Batılılaşmanın, yabancılaştırmanın alameti

olarak, dahası komünist temayülleri hoş gören bir fesat olarak deşifre” edilmiştir (Karaböcek, 2017, s. 141).

1960’lı yıllara kadar etkisi hissedilse de hümanizma akımı, tek parti iktidarının değişmesi ile politik destekten mahrum kalmış; gücünü kaybetmiştir. Onun süreklilik sağlayamamasının sebeplerinden biri de siyasi destekten mahrum kalmasıdır. Zira “yönetici kadroların desteği ve teşviki ile oluşturulmaya çalışılan düşünsel bir akım, yönetici kadroların değişimi veya ihtiyaçlarının kalmaması ile etkisini yitirmek zorundadır, çünkü sivil değildir”. Diğer yandan “skolastisizmin yaşanmadığı ve burjuva sınıfının boy vermediği bir toplumda, hümanist düşüncenin Batı’daki gibi kendiliğinden oluşması da pek mümkün görülmemektedir” (Karaböcek, 2017, s. 141). Bununla birlikte Türkiye’de hümanizma akımı Arkeoloji, Sümeroloji, Hititoloji, Antropoloji gibi bilim dallarının gelişmesinde; klasik dillere ait filoloji çalışmalarının yapılmasında; klasik filoloji kürsülerinin kurulmasında etkili olmuştur. Keza birçok eser sistematik olarak Türkçeye çevrilerek yayımlanmıştır (Karaböcek, 2017).

Mavi Anadoluculuk: Can Karaböcek’in (2017) vurguladığı gibi Mavi Anadoluculuk, Türkiye’deki hümanist düşüncenin diğer bir biçimidir. Cevat Şakir Kabaağaçlı (Halikarnas Balıkcısı), Sabahattin Eyüboğlu, Azra Erhat, Bedri Rahmi Eyüboğlu gibi isimler tarafından benimsenen bu düşünce; “herhangi bir etnik vurgudan kaçınarak Anadolu coğrafyasını ve bu coğrafyada yaşamış tüm kültürleri bir bütün olarak görür ve yaratılmaya çalışılan milli kimliğin bir unsuru sayar” (Karaböcek, 2017, s. 139, 140).

Hasan Âli Yücel (1989), bu hareketin köklerinin Yakup Kadri’de bulunacağına dikkat çekmiştir. Buna göre “edebiyatımızda en eski medeniyetlere beşik olmuş Anadolu’nun eski sâkinlerine ilk akrabalık duyan” isim Yakup Kadri’dir (H. Â. Yücel, 1989, s. 269).

1940’lı ve 1950’li yıllarda varlık gösteren Mavi Anadolucular “ana yurt Anadolu’ya coğrafya temelli vatan anlayışı etrafında bak”mışlar, “Batı medeniyetinin kaynağı olan Yunan medeniyetine (Antik Yunan efsaneleri, mitolojisi) değer ver”mişler, “Anadolu’yu tüm medeniyetlerin beşiği olarak gör”müşlerdir (Koşar, 2018, s. 79). Mavi Anadolucular “aydınlanmanın sadece Batı medeniyetini örnek alarak değil, halk kültüründeki (türkü, halk hikâyesi, ninni, bilmece, kilim, nakış...) süreklilikle (özellikle resim ve müzikte) birlikte sağlanabileceğini savun”muşlar ve “Köy Enstitüleri aracılığıyla aydınla halk arasındaki uçurumu kapatmaya çalış”mışlardır (Koşar, 2018, s. 84).

Mavi Anadoluculuk akımı, döneminde olduğu gibi sonrasında da eleştirilerle karşılaşmıştır. Örneğin *Gergedan* (Eylül 1987, Sayı: 7) dergisinin “Cumhuriyet için Hümanizma” dosyasında başta Sabahattin Eyüboğlu ile Halikarnas Balıkcısı olmak üzere Mavi Anadolucular ve onların hümanizma anlayışları eleştirilmiştir (Koşar, 2018, s. 81). Bu eleştirilerde Mavi Anadoluculuğun sınırlı bir aydın hareketi olarak kaldığı, halkın ve edebiyatın gerçeklerinden habersiz kaldıkları genellikle vurgulanır.

2. 1. 2. 1. 2. 2. 2. İslamcılık

Bu dönemde bir kısmı cumhuriyet öncesinden tanınan İslamcı aydınların laiklik ilkesi etrafındaki tepkileri ve tartışmaları yoğunlaşır. Devletin laiklik politikalarına karşı dinî muhalefetin ilk açık belirtisi, 1940'ta, Leiden'de yayımlanan *Encyclopedia of İslam*'ın¹⁰⁶ (İslâm Ansiklopedisi) Türkçe baskısının yayımlanması kararı üzerine görülür. Bunun “gerçekten bir İslâm Ansiklopedisi değil, İslâmlığa karşı bir ansiklopedi olduğu” düşüncesiyle; onlar 1941'de “tamamen Müslüman görüşü esasına göre yazdıkları kendi Türk İslâm Ansiklopedisi'ni yayımlamaya” başlarlar (Lewis, 1993, s. 412-413).

Erken cumhuriyet yıllarında laiklik ilkesinin uygulanmasına karşı başlayan tepkiler 1946'dan sonra çok partili hayata geçiş ile hız kazanır, dinî yayınlar nisbi bir serbestliğe kavuşur (Okay, 2005). Dinî eğitim, dönemde alenen tartışılır; 24 Aralık 1946'da meclis kürsülerine taşınır. 1949 başlarında okullara tekrar dinî eğitim koyulur. İlahiyat Fakültesi, Ekim 1949'da yeniden açılır; ancak bunun Ankara'da olması dikkat çeker; fakülte, Millî Eğitim Bakanlığına bağlı ve onun denetimi altındadır (Lewis, 1993). Eylül 1908'de yayın hayatına başlamış, 1912'de *Sebilürreşad* ismini almış, 1925 yılında Takrir-i Sükûn kanunu uyarınca kapatılmış olan *Sıratı müstakim*; 1948'de, 1965'e kadar sürecek yayın hayatına tekrar başlar (Findley, 2011).

Başak'a (2016) göre “İslamcılar, Türkiye'nin kendi kendini sömürgeleştirdiğine işaret ederek, tamamlanmamış bir kurtuluş mücadelesi söylemi geliştirmişlerdir”; bu söylem İslamcılığın “milliyetçilik, muhafazakârlık ve genel anlamıyla sağcılıkla geçişliliğini sağlayan bir yol olmuştur” ve bu geçişkenlik “Mehmet Akif Ersoy, Erol Güngör, Nurettin Topçu ve Necip Fazıl” üzerinden okunabilir (s. 195).

Findley'in (2011) ifadesiyle “din adamından ayrı olarak bir meslekten İslamcı yazar modeli” teşkil eden Necip Fazıl, 1943'te aralıklı olarak 39 yıl boyunca yayımlanacak olan *Büyük Doğu* mecmuasını çıkarır; 1949'da aynı isimde bir dernek kurar (s. 339). Necip Fazıl, “Büyük Doğu” fikrini, Batı'nın maddi başarılarının Doğu'nun manevi köklerine aşılandığı bir ütopya olarak” düşünmekte; “bilinçli olarak eski, laik basına karşı yeni İslamcı basının muhalefetini” temsil etmektedir (Findley, 2011, s. 340-341).

1950'li yıllardan sonra daha rahat bir tartışılma ortamına kavuşan bir fikir akımı olarak İslamcılık, arkadan gelen süreçte canlılığını daima koruduğu gibi günümüzde de popülaritesini muhafaza etmektedir.

¹⁰⁶ Avrupalı şarkiyatçılardan kurulu uluslararası bir ekip tarafından hazırlanan kolektif bir eser olan bu ansiklopedinin Türkçe baskısının salt bir çeviriden ibaret olmayıp eskimiş yazıların Türk bilim adamlarınca gözden geçirilmesi veya yeniden yazılması, birçok yazının eklenmesi hedeflenmektedir. Fakat tümünde, Leiden baskısına hâkim olan aynı bilimsel zihniyet içinde kalma amacı güdülmektedir (Lewis, 1993).

2. 1. 2. 1. 2. 2. 3. Türkçülük

Türkiye Cumhuriyeti, ulus devlet esası üzerine inşa edilmiş olmasına rağmen Türkçülük akımı, bu dönemde heterojen olmayıp kendi içinde çeşitlenmiştir. Türkçülüğü dar bir ırk anlayışına indirgeyenler, Turan fikrine kadar genişletenler, İslam’la sentezleyenler, sosyalizmle ilişkilendirenler, Anadolu’yla sınırlandıranlar, Atatürk’ün Türkçülük sınırlarını benimseyenler vardır. Bu durum, II. Meşrutiyet Dönemi’nin temel fikir akımlarından biri olan Türkçülüğün bir ulus devlet olan Türkiye Cumhuriyeti’nde tıpkı Batıcılık fikrinde olduğu gibi pek çok fikir akımının hepsiyle ilişkilendiğini, daha üst bir küme oluşturduğunu düşündürebilir.

Homojen olmayan Türkçülük fikrinin cumhuriyet tarihi boyunca karşılaştığı tepkiler de değişkendir. Bu tepkilerin bir kısmı farklı fikriyatla girilen polemikler esnasında açığa çıkar, bir kısmı ise doğrudan devletten gelir. Atatürk döneminde milliyetçiliğin coğrafyasının Anadolu ile sınırlandırıldığı, dış politikada Turancı fikirlere yönelme olmadığı yukarıda görülmüştü. Bu anlayış, İnönü döneminde de devam eder. Devlet, komünizm ve irtica tehditleri kadar Türkçülüğün “aşırı” tezahürü karşısında da tepkiseldir. Tarihsel bağlamda kaydedilmesi gereken en önemli olay ise 1944 Türkçülük kovuşturmalarıdır. Bu olay, siyasal tarihe Türkçülük-Turancılık davası olarak geçer; ismi sonraları 1960 ihtilali sırasında, daha da sonra Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) lideri olarak sıkça işitilecek olan Alpaslan Türkeş’i de mağdurları arasına katar. Türkçü-Turancı fikriyatı, makaleleri ve araştırmaları kadar romanları ve şiirleriyle de besleyen Nihal Atsız da bu mağdurların arasındadır.

Milliyetçilik ve / veya Türkçülük adı altında bu fikir, günümüzde de en popüler fikir akımlarından biri olarak Türk fikir hayatı içindeki canlılığını korumakta; siyasi hayatta etkin olarak temsil edilmektedir. Günümüz Türkçülüğünün geniş yelpazesinde İslam sentezi de kabul görmüş gibidir.

2. 1. 2. 1. 2. 2. 4. Anadoluculuk

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren dikkat çeken bir düşünce akımı da Anadoluculuktur. *Anadolu* dergisi etrafında birleşen aydınlarca temsil edilen bu anlayış Türklüğün coğrafyasını Anadolu, zamansal başlangıcını 1071 Malazgirt zaferiyle sınırlarken coğrafya ve millet arasındaki bağlantıyı esas alarak Anadolu toprağının Türk milletini yarattığı görüşü etrafında biçimlenir.

Bolay (2002); *Anadolu* mecmuasını çıkaran, Anadolu kültürünü araştıran ve bununla ilgili yazılar yazan Hilmi Ziya Ülken’in (1901-1974) “genç yaşta (18) Anadoluculuk akımını başlatan” kişi olduğunu belirtir (s. 1378). Buna göre Ülken, milliyet anlayışında “kültürcü Anadoluculuğu” savunur; “Anadolu’yu doğacak kültürün kaynağı ve hedefi olarak” görür; “millî destanları milletin örfüne göre” inceler (Bolay, 2002, s. 1378).

Mehmet Kaplan (1976b), “Ziya Gökalp ve Yahya Kemal’e Göre Malazgirt Savaşı” isimli makalesinde, “Anadolu’yu esas alan tarih ve medeniyet görüşü”nün zamansal başlangıcını teşkil eden Malazgirt Savaşı’nı, Ziya Gökalp ve Yahya Kemal’in görüşleri doğrultusunda gözden geçirir (s. 536). Bu makalede verilen bilgilere göre “bu görüşün ilk defa Yahya Kemal tarafından ileri sürüldüğüne dair kuvvetli bir rivayet ve gelenek vardır” (Kaplan, 1976b, s. 536). Yahya Kemal’in Anadolu merkezli ve Malazgirt başlangıçlı bu milliyetçilik anlayışında Fransız fikir adamlarının ve tarihçi Michelet’in “Fransız toprağı bin senede Fransız milletini yaptı” cümlesinin etkisi açıktır (Tanpınar, 1963’ten aktaran Kaplan, 1976b, s. 536). Malazgirt Savaşı’nın açtığı Anadolu toprağında “yeni bir millet”, “yeni bir ırk” oluşmuştur. 1071’den sonrasını tarih sayan bu görüş, 1071’den öncesini kablettarih (tarih öncesi) kabul etmektedir. Böylece toprağa ve tarihe bağlanan bir millet anlayışı ortaya çıkmıştır. Mükrimin Halil, Mehmed Halid, Hilmi Ziya, Ziyaeddin Fahri ve başka yazarlar Anadoluçuluk fikrini savunurlar. Bu görüş Ziya Gökalp’ın ve Türkçü-Turancıların görüşlerine zıttır. Gökalp, Malazgirt Savaşı’na ve Sultan Alparslan’a verdiği bütün üstün değerlere rağmen, Türk tarihini Anadolu coğrafyası ve 1071 tarihi ile sınırlamaz; bir bütün olarak kabul eder (Kaplan, 1976b).

“Misak-ı Milli’nin çizdiği coğrafyanın sınırları içinde kalarak farklı bir milliyetçiliği temel alan Anadoluçuluk akımı”, 1939’dan sonra Nurettin Topçu’nun *Hareket* dergisi etrafında devam eder (Okay, 2005, s. 46).

2. 1. 2. 1. 2. 3. 1950-1960 Dönemi

1950, Demokrat Parti’nin (DP) tek başına iktidara geldiği yıldır. Findley (2011), darbelerle kesilen 1950-1980 arasını “eşi görülmemiş ölçekte bir siyasal hareketlilik” olarak özetler (s. 324). Bu 30 yılda fikrin siyasetin eşliğine verilmesi düşünce gelişmeleri açısından politizasyona yol açar, cepheleşmeler keskinleşir. Bu bakımdan 1950 ve bilhassa 1960 sonrası Türk düşünce dünyasının izlerini sürmek, büyük ölçüde siyasetin kronolojisini ve manzarasını izlemeyi zorunlu kılar.

Demokrat Parti: CHP içindeki muhalif bir grup tarafından kurulan DP, 1950-1960 arasında Adnan Menderes’in liderliğinde tek başına iktidardadır. Bu dönemin fikir ve düşünce alanında söz edilmesi gereken önemi, CHP ve tek parti dönemine göre önemli farklılaşmaların yaşanmasıdır. Bunun ilk etkisi İslamî alanlarda görülür. 1950’ye gelindiğinde “fikir hürriyetinin yeniden tesisiyle İslâmiyet zorunlu olarak yine siyasal bir konu” olur (Lewis, 1993, s. 416-417). Aslında bu meseleler CHP’nin son döneminde ele alınmaya başlanmıştır ancak DP iktidarı ile hız kazanır. Öncelikle tek parti döneminin sonuna kadar tavizsiz olarak uygulanan Batılılaşma politikası, bu partinin son dönemi ile DP iktidarından sonra tartışmaya açılır; din ve laiklik de tartışılmaya başlanır (Okay, 2005).

En somut örnekler olarak “DP 1950’de ezanın yeniden Arapça okunmasına izin vererek ve 1945’te dili modernleştirilmiş olan anayasa metnini özgün haline getirerek muhafazakârlara belli

tavizler” verir. Yine de “cumhuriyetin laiklik ilkesini” ihlal etmez (Findley, 2011, s. 306). İslamî basında da artış yaşanır. Tamamen ya da esas itibarıyla dinî konularda çıkan pek çok dergi vardır. Bunların bir kısmı yenidir bir kısmı önceki dönemden devam etmektedir.

Dönemin en önemli gelişmelerinden biri Türkiye’nin Nato’ya üye olmasıdır. Bunun yanı sıra, Türkiye-Amerika yakınlaşmaları, Batı’nın sadece Avrupa’dan ibaret görülmesi şeklindeki yerleşik algıyı değiştirmiştir. Diğer yandan Mustafa Kemal Atatürk ve İsmet İnönü gibi asker kökenli yöneticilerden sonra Adnan Menderes; kendisinden sonra aynı makamda görev yapacak olan Süleyman Demirel, Turgut Özal, Necmettin Erbakan gibi mühendis kökenli başbakanların ilkidir. Bu başbakanlar döneminde ülkenin ihtiyaç duyduğu kalkınma hamleleri, ekonomi modelleri daha pozitivist bir zihniyetin egemen olmasına yol açmıştır.

Dönemde modernleşme ve Batılılaşmanın birbirinden ayrıldığı görülür. Türk düşünce dünyasında modernleşmenin Batılılaşmadan ayrıştırılma çabaları, başlangıçtan itibaren varlığını daima hissettirir. Batı’nın ilmini, teknolojisini almak ama etik değerlerini ve pratiklerini sınırlamak; bu ayrışmanın yaygın sloganıdır. Nitekim 1950’li yıllarda cumhuriyetin temel evrensel, demokratik Batıcı değerleri sabit kalmakla birlikte Batılılaşma anlayışının yön değiştirdiği, ilim ve teknoloji merkezi olarak cazibesini koruyan Batı’nın tek merkez olmaktan çıktığı, karşısına yerli değerlerin de yerleştirildiği görülür. Güçlü-Avcıoğlu (2015), “Bu dönemde Batı karşıtlığının ortaya çıkması da modernleşme ve Batılılaşma ayrımının bilincine yönelik bir aşama olarak dikkate değer bir gelişmedir.” demektedir (s. 115).

2. 1. 2. 1. 2. 4. 1960-1980 Dönemi

DP iktidarı, 27 Mayıs 1960’ta askerî bir darbeyle son bulur. Türk demokrasi hayatı adına, toplumsal hafızada kalıcı hasarlar oluşur. Diğer yandan bütün tartışılabilir yanlarına rağmen, 1961 Anayasasının fikrî serbestiye katkısı dikkatlerden kaçmaz. Nitekim Süleyman Hayri Bolay (2002); “1961 Anayasası’nın hazırladığı, geniş bir fikir hürriyeti içinde hemen her türlü fikrin ifade edilebildiği ve çok renkli bir düşünce hayatının ortaya çıktığı söylenebilir.” diyerek bu çok sesliliği Tanzimat ve özellikle Meşrutiyet Dönemi ile benzeştirir (s. 1389).

1960’lı yılların sonu diğer fikir akımlarının devamlılığı yanında “sol” düşüncenin yükseldiği, kendisine siyaset alanında yer bulduğu dönem olur. 1970’li yıllar ise siyasi açıdan çok çalkantılıdır. 1971 muhtırası verilir, 1973-1980 arasında 6 koalisyon hükümeti görev yapar. Artan öğrenci olayları ve bunların içerdiği şiddet tırmanır. Neticede askerî bir darbeyle başlayan 1960-1980 aralığı bir diğeri ile sona erer.

2. 1. 2. 1. 2. 4. 1. Sol Akımların Yükselişi

Türkiye’de sol başlığı altında toplanabilecek fikriyatın yükselmesi, “sol” sözcüğünün siyasi literatürde kabul görmesi 1960’lı yıllara rastlar. Ancak bu fikriyatın II. Meşrutiyet’ten itibaren bir geçmişi vardır. Bu bakımdan öncelikle hareketin geçmişine bakmak gerekir. Bununla birlikte Türkiye solunun uzun ve karmaşık tarihçesini çıkarmak çok kolay değildir¹⁰⁷. Hareketin hem dünya solu ile kurduğu ilişkiler hem kendi içindeki yaygın bölünmeler ve yeni yapılanmalar, takip edilmesi kolay olmayan geniş bir ağ oluşturmaktadır. Türkiye’de tarihsel süreç içinde “sosyalizm” ya da daha genel bir tabirle “sol” başlığı altında toplanabilecek pek çok fikir akımından ve yöntemsel tercihten bahsedilebilir. Sosyal demokratlıktan komünizme, ılımlıdan radikale kadar genişleyen bir yelpazede birçok fikrin mevcudiyeti; heterojen olmayan bir Türk solunun varlığına zemin hazırlar. İktidar olma modellerinde meşru seçimle gelmenin yanı sıra, devrim yapmayı bir yöntem olarak benimseyen marjinal kanatlar oluşur. Yine de her şeyden önce, Türkiye solunun dünya soluna benzer bir görünüm sergilemiş olsa da kendine ait özelliklere sahip olduğunu belirterek başlamak gerekir (Sayın, 2008). Sol, dünyayı bir bütün olarak “üretim ilişkileri” ve “sınıf temelinde açıklama ve bu açıklamaya dayalı siyaset üretme biçimi olarak doğmuş ve gelişmiştir” (S. Aydın, 2008, s. 543). Bu yüzden geç sanayileşen bir toplum olan Osmanlı Devleti’nde Batı’daki manasıyla bir işçi sınıfının olmayışı, hareketin başlangıcını geç tarihlere sürmektedir. “Bilinçli bir işçi sınıfına dayanmaksızın salt ekonomik amaçlı işçi hareketleri” (Tekin, 2002, s. 172), 19. yüzyılda Osmanlı toplumunda görülür. Ancak bunlar bir ideoloji olarak solun tanımına girmez.

İştirak-Hüseyin Hilmi Bey-Osmanlı Sosyalist Fırkası: Yusuf Tekin’in (2002) “Türkiye’de İlk Sosyalist Hareket ‘İştirak Çevresi’nin Sosyalizm Anlayışı Üzerine Bir Değerlendirme” isimli makalesinde verdiği bilgilere göre Osmanlı ülkesinde genel anlamda “sol”u ve dar anlamda “sosyalizm”i hem siyasal bir hareket hem de bir düşünce akımı olarak ilk kez tartışmaya açan İştirakçi Hüseyin Hilmi Bey ve onun çevresindeki az sayıda insandır. Hüseyin Hilmi Bey’in ismiyle bütünleşen *İştirak* dergisi 26 Şubat 1910’da çıkmaya başlamış, aynı yıl 17. sayısından sonra kapatılmış, 1911’de tekrar yayımlanmaya başlanmışsa da Osmanlı Sosyalist Fırkası’nın beyannamesi ve programını yayımlaması üzerine 20. sayıdan sonra tekrar kapatılmıştır. Logosunda “Milletim nev-i beşerdir vatanım ruy-i zemin” yazılı dergi etrafında oluşan hareketin sosyalizme ilişkin düşünsel endişeleri, ancak 1912 yılı ve sonrasında oluşursa da sosyalizmi algılayış biçimleri derinlikten yoksundur. “İkinci Meşrutiyetin siyasi fikir cereyanları içerisinde en zayıf olanı” olarak tanımlanan bu hareket, 15 Eylül 1910 tarihinde Osmanlı Sosyalist Fırkası adıyla partileşmiştir (Tunaya, 1996b’den aktaran Tekin, 2002, s. 174). Hareketin zayıf kalması, kadronun darlığı kadar sosyalizm fikrinin Türkiye’de yeni olmasıyla da yakından ilgilidir. Ancak bu hareket “bütün eksikliklerine rağmen Osmanlı coğrafyası üzerinde ilk defa sosyalist unvanını kabul eden,

¹⁰⁷ Daha fazla bilgi için bkz. Tunçay, M. (1991). *Türkiye’de SOL akımlar 1908-1925*. İstanbul: BDS.

sosyalizmi yaymayı hedefleyen yayınları resmen sahiplenilen ve sosyalist adında bir parti kurmayı cesaretle deneyen ve ‘başaran’ bir Türk hareketi olma özelliğine sahiptir” (Tekin, 2002, s. 172).

Sol başlığı altında değerlendirilen komünist hareket, Türkiye’de, 1920’li yıllarda belirir. Atatürk’ün 18 Ekim 1920’de kurdurduğu ve daha çok kontrol amaçlı olduğu anlaşılan Türkiye Komünist Fırkası (TKF), üç ay sonra kapatılır. 10 Eylül 1920’de ise Mustafa Suphi tarafından Bakü’de bir Türkiye Komünist Partisi (TKP) kurulmuş, 1920’lerin ilk yarısından itibaren bunun merkezi İstanbul çevresinde odaklanmıştır (Çetinkaya & Doğan, 2008).

Marksist düşünce bu dönemde daha çok ulusal kurtuluş ve kalkınma reçetesi olarak görülmekte, henüz sınıf bilincine dayanan bir yön taşımamaktadır. Diğer yandan bu yıllarda solun örgütlenmesine müsaade edecek bir ortamın da olmadığı görülür. “Dış dünyada ise komünist ve sosyal-demokrat çizgi ayrılmış, komünist çizgi devrimci bir yolu, gerekirse illegal örgütlenmeyi seçmiştir”; 1920’de kurulan TKP ağır kayıplara uğramasına rağmen yoluna devam edecektir (Belge, 2008a, s. 30). 1946’da kurulan Türkiye Sosyalist Partisi ise aynı yıl kapatılır. DP iktidarından sonra yeniden açılırsa da 1952’de yine kapatılacaktır (Belge, 2008a).

Türkiye’de sol hareketin asıl gelişmesi 1960’lı yıllara denk düşer. Bunda bütün dünyayı etkisi altına alan 68 kuşağının büyük rolü vardır, 1961 Anayasasının görece özgürlükçü ortamı da etkili olmuştur. 1960’larda Türkiye’de ortaya çıkan güçlü sol hareketler için Findley (2011), öncelikle “1961 anayasasının yarattığı daha özgür ortam sayesinde Türkiye’de ilk kez yaygın bir etkiye sahip hale gelen Marksist düşünce”yi işaret eder (s. 313). Nitekim Belge (2008a) de Türkiye’de sosyalizmin Marksist kanadının izini geriye doğru sürmenin daha kolay olduğunu belirtir. Çünkü Türkiye’de sınırlı birkaç deneyimden sonra sosyalizme bu kanaldan girilmiştir. Ancak Marksist olmayan hareketler de görülür.

Sol fikriyatı siyaset sahnesinde temsil eden ve Marksist çizgide olan Türkiye İşçi Partisi (TİP) 1961’de kurulur¹⁰⁸. Bülent Ecevit, CHP’yi “ortanın solu” çizgisinde sosyal demokrat bir eğime çeker. 1968’de DİSK’in kurulması, işçi örgütlenmesi adına önemli bir başarıdır¹⁰⁹; ancak sol içindeki parçalanma da bu yıllarda açığa çıkar; 1970 sonlarına gelindiğinde kırk küsur fraksiyon gibi yüksek bir sayıdan söz edilecektir (Belge, 2008a). Şiddet olaylarıyla iç içe geçen bu süreç 1971 askerî müdahalesiyle kesintiye uğrar (Findley, 2011)¹¹⁰. 1980’e kadar sağ-sol çatışmaları yine tırmanır. Ülkeyi altı koalisyon hükümetinin yönettiği 1973-1980 arasında siyasal şiddet olaylarında

¹⁰⁸ Mustafa Şener’e (2008) göre, “Türkiye sosyalist hareketinin bugüne kadar yarattığı en önemli legal örgüt” olan TİP, “1961-1971 arasını kapsayan 10 yıllık ömründe sosyalist ideolojinin meşrulaşması ve toplumsallaşması doğrultusunda çok önemli katkılarda bulunmuş, sosyalist mücadelede yepyeni bir mevzi açmayı başarmıştır” (s. 356).

¹⁰⁹ 1970 yılının 15-16 Haziran’ında baş gösteren büyük işçi sınıfı gösterisini Belge (2008a), gençlik üzerinde şaşırtıcı bir etki yaratması yönüyle değerlendirir; arkadan gelen dönemde devrimci gençlik “silahlı mücadele” modeline geçmiştir. “Sağ” ise Alpaslan Türkeş’in liderliğinde, 1969’da MHP’ye dönüşecek siyasi örgütlenme içine girmiştir; öğrenciler ve gençler arasında Ülkü Ocakları, Millî Türk Talebe Birliği (MTTB) sağı temsil eder (Findley, 2011).

¹¹⁰ Bu süreçte TİP geleneğinden gelen yeni sol partiler kurulmuş, SSCB modelinin yanı sıra Çin modeli de dolayına girmiş, farklı isimlerde gruplar, örgütler kurulmuştur (Belge, 2008a).

ölenlerin sayısı artar (Findley, 2011). “1980 darbesinin arefesinde sol yelpaze içindeki çoğunluğun söylemindeki ağırlığın ‘anti-emperyalizm’ olduğu görülür” (S. Aydın, 2008, s. 576). Findley’in (2011) ifadeleriyle, “sıkıyönetim altında bile şiddet 1980 darbesine kadar devam eder ve sonra birden sona erer” (s. 321).

Bu olayların yanı sıra sürece bütün olarak bakıldığında Sovyetlerin dağılması, “Doğu Avrupa’da sosyalizmin çöküşüyle birlikte iç kavgalar ve yeni fikir üretmemeye sıkıntısı Türk siyasal yelpazesinin solunu neredeyse bitir”ir (Findley, 2011, s. 356). Belge (2008a) de 1989’da Berlin duvarının yıkılması ile bütün dünyada olduğu gibi Türkiye’de de “Sosyalizmin neredeyse büsbütün yürürlükten kalktığını söylemek bir abartma olmaz.” demektedir¹¹¹ (s. 43). Ancak sol fikir günümüzde siyasette çeşitli partiler tarafından temsil edilmekte, çeşitlemeleriyle en popüler akımlardan biri olma özelliğini korumaktadır.

Sol Düşüncenin Teorik Zemini: Siyasal tarihine dair bu çok kısa çerçeveden sonra Türkiye’de sol fikrin kaynaklarına, teorik ve felsefi zeminine bakmak gerekir. Sol ideolojinin teorik zemininin ve terminolojisinin oluşmasında çeviri eserlerin büyük ve öncelikli katkısı ilgili bölümde görülmüştü. Telif eserler gözden geçirildiğinde ise bu kadar zengin bir kaynakçayla karşılaşılmaz.

Sol fikriyatın Türkiye’deki felsefi arka planı büyük ölçüde “Tarihî Materyalizm (Tarihî Maddecilik)” gibi görünmektedir¹¹². Marks ve Engels tarafından geliştirilen bu felsefe ideolojide Marksizm’i doğurmuştur. Bu bakımdan tarihî materyalizmin Türkiye’deki varlığını gözden geçirmek, Marksist ideolojinin teorik arka planını gözden geçirmek anlamına gelecektir. Ancak materyalizmin II. Mahmut dönemine kadar inen köklerinin varlığına rağmen, tarihî materyalizme dair teorik ve felsefi arka planın başlangıçta zayıf kaldığına çeşitli kaynaklarda dikkat çekilir.

“Başlangıç ve ilk gelişme yıllarında özgün ve geniş ufuklu teorisyenler bulamayan Türkiye Marksizmi” teorik zemin bakımından oldukça yetersiz kalmıştır diyen Belge (2008b), bu kültürel / teorik yetersizliği 1960’lardan sonra sol hareketin karşılaştığı “en belirleyici tragedyalardan biri” olarak değerlendirir (s. 109). Güzel (2008); 1910’lardan itibaren maddeciliğin sosyalizm ve komünizmle aynı şey olarak algılandığını, bu bakımdan maddeciliğin soyut bir felsefe disiplini olarak ele alınmadığını, bu fikriyatın tarihinin solculuğun tarihi ile iç içe geçtiğini, Marksçılık ve sol ideoloji ile ilgili olarak yapılan pek çok yayında maddeciliği felsefi bir ekol olarak ele alma

¹¹¹ Türkiye’de komünist fikriyatın tarihçesinde değerlendirilmesi gereken bir husus da hareketin karşılaştığı yasal engellerdir. Daha, erken Cumhuriyet Dönemi’nde komünizmin sınıf ayrımı esasına dayanan bir ideoloji olması, taraftarlarının yasalarca kovuşturulmasına sebebiyet verir. Erken cumhuriyet gibi tek parti dönemi, CHP, DP’den itibaren sağ ve sol iktidarlar bu kovuşturmaları sürdürür. Murat Belge (2008a), sosyalizmin var olan düzeni beğenmeyerek daha iyi bir düzenin mümkün olduğunu savunduğunu, bundan dolayı “var olan düzene karşı ciddi bir muhalefeti” olduğunu belirtir; kendisini devrimci olarak tanımlayan komünizm, sosyalist yelpazede en radikal kanadı oluşturur. Bu yüzden de “demokratik bir kültür ve siyasi geleneğe sahip olmayan ülkelerde solun özellikle komünizmin var olması, kabul edilmesi kolay değildir” (s. 31).

¹¹² Kaba çizgileriyle tarihî materyalizm, diyalektik materyalizmin tarihî hadiselerle uygulanış biçimidir. Diyalektik materyalizm ise materyalizmin Marks tarafından yorumlanış biçimidir. Böylece materyalizm, diyalektik materyalizm ve tarihî materyalizm arasında bir süreklilik ilişkisi olduğu görülür.

tavrına rastlanmadığını belirtir. Tarihî materyalizmin ilk pırıltıları II. Meşrutiyet yıllarında görülmekle birlikte bunların zayıf kaldığını, Mütareke Dönemi'nde ise yüksek felsefi yayınlardan “daha çok popüler yayınlarla halkı harekete getirmek gayesi” güdüldüğünü Ülken (2018) de ifade eder (s. 563). Erkal Ünal (2008); 1920’de kurulan Türkiye Komünist Partisi’nin ülkede başlıca sol güç haline geldiğini, ancak ciddi teorik çalışmalar yürütemediğini değerlendirir. Kacıroğlu (2016), “1920’li yıllardan 1940’ların başına kadar geçen süreç içinde Toplumcu-gerçekçiliğin daha geniş bir bakışla söylersek Marksist sanat anlayışıyla ilgili kuramsal birikimin Türk aydını ve yazarları tarafından özümsemişliğini söylemek pek mümkün gözükmemektedir.” demektedir (s. 51).

Erken cumhuriyet döneminde sol fikriyatın işlenmesinde dergilerin önemli yeri olduğuna kaynaklarda dikkat çekilir. Okay (2005); *Kurtuluş* (1919) ve *Aydınlık* (1920) dergilerinde yazan Şefik Hüsnü (Deymer), Şevket Süreyya (Aydemir), Sadrettin Celal (Antel), Kerim Sadi gibi yazarların tarihî materyalist ve Marksist düşünceler etrafında toplanmış olduklarını belirtir. Kacıroğlu (2016); *Resimli Ay* (1924) dergisi etrafında toplanan yazar ve düşünörlere, özellikle 7 *Gün* dergisinde Sadri Ertem’in kaleme aldığı yazılara dikkat çeker. Kıvanç Koçak (2008), “Kaynakçaya Dair” başlığı altında “Türkiye’de sol harekete yön veren, sol düşüncenin dinamiklerini kuran, geliştiren, değıştiren çalışmalara değinmek”te; sol literatürü çeviri, telif, dergi, ansiklopedi gibi bütün külliyatı ile değlendirmektedir (s. 1258 vd.).

Bu yayınların yanı sıra sol fikriyatın temel kaynakları arasında edebî eserlerin çok etkili olduğu görülür. Nâzım Hikmet başta olmak üzere şairler şiirleriyle, toplumsal gerçekçi romancılar romanlarıyla bu hareketi beslemiş büyötmüşlerdir.

Tarihî Materyalizme ve Sol Düşünceye Eleştiriler: Daha Tanzimat ve II. Meşrutiyet yıllarından itibaren Batıcı, pozitivist ve materyalist kanat karşısında muhafazakâr bir muhalefetin oluştuğu, bu muhalefetin ideolojik zeminde büyük ölçüde İslamcılar tarafından temsil edildiğı önceki bölümlerde görölmüştü. Gerçi başlangıçta sosyalist aydınların İslam ile açık bir savaşa girişmedikleri, *İştirak*’i çıkaran Hüseyin Hilmi örneğinde olduğu gibi, ikisini uzlaştırmaya çalıştıkları görülür. Örneğin Hilmi Bey, İslam’ın sosyal adalet fikri ile sosyalist karakter taşıdığını yazar; Hikmet Kıvılcımlı, “dine toplumsal etkisi nedeniyle ve tarih tezinin kendi özgüllüğü bağlamında çok ciddi bir ilgi” gösterir (Ünüvar, 2008, s. 883). Ancak yine de “Türkiye’deki sosyalist hareketin din ile ilişkisi, pozitivist bir akliliğın ve radikal bir laiklik perspektifinin kıskacında” şekillenir (Ünüvar, 2008, s. 877). Dahası, “solun ve sosyalistlerin din karşısında temel referanslarından en önemlisi Marx’ın ‘kitlelerin afyonu’ olmak yollu yaptığı tanımdır” (Ünüvar, 2008, s. 873). Hangi bağlamda söylenmiş olursa olsun, Marx’ın dini “kitlelerin afyonu” olarak tanımlaması; bu ideolojinin dindar ve muhafazakâr çevre, İslamcı ideoloji, büyük ölçüde Türkçü-milliyetçi kanat tarafından reddine yol açar.

Solun Türkiye’de kendi içindeki devinimi Türkçülüğün kendi içindeki devinim süreci ile karşı karşıya gelince bu iki akım arasındaki gerilimin her zaman aynı şiddette olmadığı fark edilir.

II. Meşrutiyet ile Millî Mücadele yılları arasında dahası cumhuriyetin ilk yıllarında “sosyalist milliyetçilik” denebilecek bir tavrın egemen olduğu görülür. Bu tavır günümüze kadar da kesintisiz olarak varlığını sürdürür. Ancak solun beynelmilelci damarı Türkçü vurguyu dışlamaya başladığında iki akım arasında fikrî gerilimler artar.

Sonuçta tarihî materyalizm ve sol, özellikle komünizm; hem Türkçü hem İslamcı kanat tarafından olumsuzlanır. Ziya Gökalp’ın (2014) *Türkçülüğün Esasları*’nın “Tarihi Maddecilik ve İhtimai Mefkurecilik” bahsinde tarihî maddecilik bilimsel olarak tenkit edilir. İsmail Fenni, 1928 yılında yayımlanan *Maddiyyun Mezhebinin İzmihlali* ile maddeci görüşü eleştirir. Cumhuriyet yıllarında maddeciliğe en önemli eleştiri ise Hilmi Ziya Ülken’den gelir. Ülken’in 1951’de yayımlanan eserinin adı *Tarihi Maddeciliğe Reddiye*’dir. Peyami Safa *Sosyalizm*, Necip Fazıl *Her Cephesiyle Komünizma* isimli kitaplarında tarihî maddeciliği eleştirirler (Güzel, 2008)¹¹³.

Diğer yandan solun, altı ilkesinden biri milliyetçilik olan Kemalizmle ilişkisi de devingendir¹¹⁴. Kıvanç Koçak (2008), “Kemalizm, solun kafasının en karışık olduğu konuların başında gelmektedir.” demektedir (s. 1262). Ona göre “Türkiye solunun belki de en büyük imtihanı Kemalizm’le olmuştur” ve “sadece 68 hareketinin ciddi kopuş noktalarından birinin, özü itibarıyla Kemalizme yaslanan MDD ile Kemalizme nispeten eleştirel bir tavırla yaklaşanlar arasında yaşandığını anımsamak bile yeterlidir” (Koçak, 2008, s. 1262).

2. 1. 2. 1. 2. 4. 2. Çevrecilik (Tabiatçılık)

Çevrecilik, “çevrenin korunması, geliştirilmesi ve iyileştirilmesine yönelik olarak doğal kaynakların korunması, kirliliğin ve tehlikeli atıkların elimine edilmesi, tarihi ve kültürel kaynakların korunması, bitki ve hayvan türlerinin soylarının tükenmesinin engellenmesi konularını kapsayan kamuoyu ilgisidir” (AMA, 2008a’dan aktaran Alınışık, 2010, s. 509). Çevrecilik doğayı, toplumsal pratikleri, ekolojik yaşamı, insanı, çevre sorunlarını ve çözüm süreçlerini içine alan bütünlüklü bir yaklaşım sunar (Ö. Öztürk, 2017).

19. yüzyılın korumacı bakış açısından 21. yüzyılın “yeşil siyaset pratiklerine” uzanan zaman diliminde çevrecilik; “bireysel refleks ve değerlerden siyasal teori ve uygulamalara yönelen; politik tavırlar ve ekonomik uygulamalar doğrultusunda çeşitli biçimler almıştır” (Ö. Öztürk, 2017, s. 442).

20. yüzyılın ikinci yarısından önceki süreci kapsayan çevrecilik, doğanın korunmasına söylemsel olarak vurgu yapan, pratikte ise bölgesel iyileştirmeleri hedef alan uygulamaları içermektedir. “Korumacılığı kapsamakla birlikte, küresel ekolojik sorunları eksene alan, doğa-

¹¹³ Aydınlar arasında bilimsel ve fikrî olarak dile getirilen eleştiriler tabanda yerini klişelere bırakır. Fikrî ayrılıklar, politize ve militarize olan gençler arasında 1960’lı yılların sonu ile 1980 darbesi arasına yayılan ve karşılıklı şiddet içeren olaylara dönüşür.

¹¹⁴ Murat Belge (2008a), 1970’li yılların ilk yarısını hapishanelerde ya da saklanarak geçiren sol gençliğin Kemalizm ile Marksizmin aynı şey olmadığını fark ettiğini değerlendirir.

toplum ilişkisine bütüncül bir perspektifle bakan ve çevre sorunlarının çözümünü politik dönüşümlerle gerçekleştirmeyi hedefleyen çevrecilik, ancak yirminci yüzyılın ikinci yarısından sonra ortaya çıkmıştır” (Carter, 2007; Talshir, 2004; Connelly & Smith, 2003’ten aktaran Ö. Öztürk, 2017, s. 442).

Çeşitli kabuller ve öncelikler, çevreciliği çok boyutlu bir hâle getirmiş; farklı çevrecilik söylemlerinin oluşmasına sebebiyet vermiştir. Çevrecilik söylemleri, sorunların ve çözümlerin önceliğinde bir hiyerarşi oluşturduğu gibi, bu çözümlere yaklaşım biçimlerini de belirler. Buna ek olarak “belirli bir dünya görüşü oluşturur ve toplumsal pratiklerin bu doğrultuda gelişmesine neden olur. Özellikle siyasal ve ekonomik yönelimli gelişen çevre söylemleri, çevre sorunlarıyla toplumsal sorunları birlikte düşünen bir çevre-toplum algısı oluşturur” (Ö. Öztürk, 2017, s. 442).

Çevrecilik söylemlerinin temel felsefi argümanları “ekoloji-merkezcilik” adı altında toplanır. “Ekoloji-merkezcilik, insan varoluşunu ekosistemin varoluşuyla ilişkilendirir ve insanlığı doğal ekosistemin bir parçası olarak görür” (Brulle, 1996’dan aktaran Ö. Öztürk, 2017, s. 444). Ekoloji-merkezcilik, öncelikle bütün canlıları, onların ihtiyaçlarını ve yaşam alanlarını tanır. “Bu tanıma, birini diğerinin yararına feda etmeyi değil, karşılıklı etkileşimi içerir” (Ö. Öztürk, 2017, s. 444).

Çevrecilik düşüncesinin felsefi argümanlarını oluştururken karşı çıktığı temel ilişki ağı, doğa üzerinde bilim ve teknoloji yoluyla hâkimiyet kurma, bundan siyasal ve ekonomik fayda elde etmedir. Karşı çıkılan diğer düşünsel tavır ise teknoloji-merkezciliktir (Ö. Öztürk, 2017).

Türkiye’de Çevrecilik: Türkiye’de çevrecilik kavramının gelişimi; 1970’li yıllardan itibaren ortaya çıkan, güncel çevre sorunlarını dile getiren protesto ve örgütlenmeler ile aynı dönemde “dünyadaki çevre konjonktürüne bağlı olarak devlet organizasyonunda atılan adımlar sonucunda iki koldan ilerleyen bir sürecin ürünü olarak değerlendirilebilir”¹¹⁵ (Ö. Öztürk, 2017, s. 447).

Çevrecilik, Türkiye’de önce çevre hareketinin ürettiği eylemler ile, daha sonra ise bu hareketin “yanı sıra oluşan vakıf ve dernekler aracılığıyla yaygınlaşmıştır”. Bu süreçte “kitle iletişim araçları, basın yayın organları ve yazılı yayınlar önemli bir yer tutar. Özellikle süreli yayınların bir devamlılık göstermese de varlığı, çevre sorunlarıyla birlikte çevrecilik kavramı üzerine fikirlerin üretilmesinde önemli bir etkidir” (Ö. Öztürk, 2017, s. 455).

2. 1. 2. 1. 2. 5. 1980-2002 Dönemi

2. 1. 2. 1. 2. 5. 1. 1980 Darbesi, Turgut Özal

12 Eylül 1980 darbesinden sonra¹¹⁶ birleştirici ilke olarak güçlü bir Atatürkçülük vurgusunun egemen olduğu bir zihniyet kendisini her alanda hissettirir. Ancak bu dönemin farklı etkileri de

¹¹⁵ Daha fazla bilgi için bakınız Öztürk, Ö. (2017). Çevrecilik söylemleri ve Türkiye’deki çevre hareketlerinin seyri. *Journal of History Culture and Art Research*, 6(2), 441-456.

¹¹⁶ 1980 darbesinden sonra 1961 Anayasası yürürlükten kaldırılır, meclis askıya alınır ve yerine Millî Güvenlik Konseyi (MGK) geçirilir. 1982 Anayasası, yapılan referandum sonucunda kabul edilir. 1983

vardır. 1970’ler, artan kentlileşmenin getirdiği köy-kent ikiliğinin siyasi boyuta taşınması ile ortaya çıkan çatışmalarla da geçmiştir. Güçlü-Avcıoğlu (2015), bu çatışmalara son veren 12 Eylül 1980 askerî darbesini “kültürel anlamda Türk modernleşmesi” üzerinde yarattığı etki yönüyle değerlendirirken şöyle demektedir: “Orta sınıfla birlikte, bireyin oluşumuna uygun koşulların sağlanmaya başlanması açısından modernleşme aşaması yeni bir boyut kazanmıştır. Ancak bu dönem modernleşme-modernizm-postmodernizm ve küreselleşme etkilerinin eş zamanlı yaşanmasına elverişli bir ortam da oluşturacaktır”¹¹⁷ (s. 115). İletişim teknolojisindeki gelişmelerin ve kapitalizmin ulus aşırı bir boyut kazanmasının sonucunda artık dünyadaki gelişmeler topluma günü gününe yansiyacaktır (Güçlü-Avcıoğlu, 2015).

Sivil yönetime Turgut Özal’ın başkanlığındaki Anavatan Partisi’nin (ANAP) tek başına iktidara geldiği 1983 seçimiyle dönülür ve Türkiye pek çok yönden yepyeni bir döneme girer. Bu yenilik ihtiyacı 1980-1983 arasında kendisini hissettirmiştir. Ataman’a (2020) göre 12 Eylül 1980 askerî darbesinden sonra “dünyada yaşanan liberal rüzgarlar Türk toplumunun demokratikleşme, hukuk devleti, çağdaşlaşma, hak ve özgürlük taleplerini artırmış”; kapitalizm yeni bir yapılanma sürecine girmiş”; “dışarıda gelişen liberalizm rüzgarıyla, içeride yaşanan gelişmeler, talepler bütünleşmiş”; “Türkiye’de liberalizm ilk kez güçlü tanıtım imkanı ve kabul zemini bulmuş, kapitalizmin yeni formu neoliberalizm özendirilmiştir” (s. 112). Bütün bunların akabinde “seçimlerin yapılması, Türkiye’de tek partili iktidara geçilmesiyle küreselleşmeye paralel olarak siyasette yepyeni bir dönem başlamıştır” (Ataman, 2020, s. 112).

1983-1989 arasında başbakan, 1989-1993 arasında cumhurbaşkanı olan Özal; “ekonomik liberalizmle İslamî değerleri birleştiren” bir siyaset güder (Findley, 2011, s. 354). ANAP iktidarı, dönemin fikir manzarası üzerinde gözle görülür etkiler oluşturur. Muhafazakâr kültürün önü açılır, siyasette söz sahibi olmaları sağlanır (Findley, 2011). ANAP “alenen İslamcı bir parti” olmamasına rağmen onunla birlikte “toplumun dindar, ticaretle uğraşan, Anadolu kökenli olan ama gitgide kentlileşen kesimi nihayet” iktidara gelir; “onlarca yıl devlet politikasının hedefi olanlar bundan böyle karar alıcılar haline” gelirler (Findley, 2011, s. 356).

Diğer yandan 1980 sonrası gençliğinin apolitik karakterinden pek çok kaynaktan bahsedilmiştir. Bunun, son derece politik ve kutuplu bir geçmişin üzerine, her kesimde bireyselliğin yeniden keşfine yol açtığı görülür. Bu dönemde dikkate değer bir zihniyet olarak globalizm de kendisini hissettirmeye başlar. Bu zihniyet, etkilerinin asıl hissedildiği 2000’li yıllar gözden geçirilirken Globalizm (Küreselleşme / Küreselleşmecilik) başlığı altında bir bütün olarak değerlendirilecektir.

Seçim Kanunu ile seçim barajı getirilir. (Bunun bir sonucu olarak, 2002 seçimlerinde yedi parti baraj altında kalacak, seçmenin yüzde kırk beşi mecliste temsil edilemeyecektir).

¹¹⁷ Daha fazla bilgi için bkz. Güçlü-Avcıoğlu, A. (2015). *Türk romanında modernizmden postmodernizme geçiş* (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

2. 1. 2. 1. 2. 5. 2. 1990'lar (Koalisyonlar Dönemi)

1990'lı yılların fikir manzarasını anlayabilmek için siyasette Necmettin Erbakan'ı dikkate almak gerekir. Özal'ın¹¹⁸ liberalizmine karşın İslamcı düşünce, siyasetteki liderini Millî Nizam Partisi'nin (MNP) kurucusu Necmeddin Erbakan'da, 1970'te bulmuştur. Defalarca kapatılan ancak yerine yenisi açılan bu "İslamcı partiler zincirinin"¹¹⁹ arka planında ise "bu partilerin devamlılığını sağlayan Millî Görüş denilen daha geniş bir çerçeve" vardır (Findley, 2011, s. 315).

2. 1. 2. 1. 2. 5. 3. Millî Görüş Hareketi

Fikir ve siyaset alanında etkisini hâlâ sürdüren Millî Görüş Hareketi Necmettin Erbakan tarafından kurulmuştur. Hareketin mimarı olan Necmettin Erbakan, *Yeni Bir Dünya ve Adil Düzen* adlı eserinde Millî Görüş'ü şöyle sunmaktadır¹²⁰: "Millî Görüş milletimizin dünya görüşünü ve değer ölçülerini temsil etmektedir. Millî Görüş milletimizi millet yapan, bu toprakları kendine yurt edinmesine sebep olan kendi görüşü ve düşüncesidir" (Erbakan, 2010'dan aktaran Tuğrul, 2017a, s. 619). Erbakan'a göre "Millî Görüş, hak-batıl bağlamında hakka dayanan; tarihimiz açısından mücadele ruhunu milletin özünden alan; küresel düzlemde ise Siyonizm'in ve taklitçiliğin karşısında yer alan görüştür" (Tuğrul, 2017a, s. 619). Tuğrul'un (2017a) tanımıyla Millî Görüş, "1960'lı yılların sonlarında (1969) 'Bağımsızlar Hareketi' diye bilinen bir girişim ile ülkemizde ortaya çıkmış, İslâmî mücadelede siyaset parti/metodunu benimsemiş, yeni bir model ve doktrin olarak 'Adil Düzen' tezini ortaya koymuş 'siyasal ıslahatçı' bir İslâmî harekettir" (s. 618).

Tuğrul (2017a) "Millî Görüş" ifadesindeki "millî" kavramının, bu hareketin mensuplarınca "Kur'an'daki 'Millet-i İbrahim' 'İbrahim'in dini' terkibine referansla dinî anlamında kullanıldığını ve bu kavramın, "Arapların 'fıkr-i vatani' ifadesiyle anlatmaya çalıştıkları bir ülkenin ve bir ırkın kavmî anlayışı olmadığı"nın ifade edildiğini belirtir; bu ifade "dinî/İslâmî görüş anlamında kullanılmıştır" (s. 618-619). Millî Görüş Hareketi'nin temel karakterleri Tuğrul'a (2017a) göre şöyle sıralanabilir: "İslâmcılık, İslâm birliği ideali, ümmetçilik, tasavvuf menşeli oluş, Ehl-i Sünnet mensubiyeti, mezhepler üstü duruş, millîlik, yerellik, antiemperyalizm, antisyonizm, siyasallık, ıslahatçılık, karizmatik lider tipli oluş, kuşatıcılık, aktivizm ve teşkilatçılık"¹²¹ (s. 621).

¹¹⁸ 1990'lar boyunca Türkiye yine koalisyon hükümetleri tarafından yönetilir. Özal'ın öldüğü yıl olan 1993'te "siyasal istikrarsızlık tırman"maktadır (Findley, 2011, s. 356).

¹¹⁹ Bu parti defalarca kapatılmış ve yeniden açılarak Milli Selâmet, Refah, Fazilet ve Saadet Partisi olarak günümüze kadar süreklilik sağlamıştır.

¹²⁰ "Sosyal, siyasal alanlardaki faaliyetlerinin yanında kültürel bazı faaliyetlerde de bulunan Millî Görüş Hareketi, din ve dünya görüşünü ifade eden bazı eserler ortaya koymuştur. Hareketin kurucusu Prof. Dr. Necmettin Erbakan'ın bizatihi kaleme aldığı 'Millî Görüş', 'Yeni Bir Dünya ve Adil Düzen', 'İslâm ve İlim', 'Türkiye'nin Temel Meseleleri', 'Davam' bunlarının en önemlilerindendir" (Tuğrul, 2017b, s. 251).

¹²¹ Daha fazla bilgi için bkz. Tuğrul, T. (2017). Millî Görüş Hareketi'nin temel karakterleri. *Mezhep Araştırmaları Dergisi*, 2, 617-657.

“Millî Görüş’ün eğitim çalışmalarındaki eksikliği ve teorik alandaki zaafiyeti konuşulur olmuş, bu hususlar üzerinden hareket, özellikle İslâmî gruplardan eleştiriler almıştır” (Cesur, 2017’den aktaran Tuğrul, 2017b, s. 251). Müslim Yarıcı (2017), öte yandan, Millî Görüş Hareketinin “kendisini halktan yana, hatta halkın bizatihi kendisi olarak açıkla”dığını, “Liberal ve Solcu Görüş olarak nitelendirdiği diğer fikir ve anlayışları ise; ithal, taklitçi, verimsiz, faizci, kapitalist, batıl, ahlak ve maneviyattan uzak olarak gör”düğünü belirtir (s. 81). *Külliyat*’ta materyalist olarak nitelenen bu ve benzeri düzenlerin, “millet nazarında hiçbir zaman kabul görmeyecekleri kesin bir dille vurgulan”arak “üstün ahlak ve faziletlerle dayalı olarak nitelendir”ilen “milletimize uygun olan ve gerçekçi olan tek görüşün de Millî Görüş inancı olduğu” ifade edilir (Yarıcı, 2017, s. 81).

2. 1. 2. 1. 2. 5. 4. 28 Şubat Süreci

28 Şubat 1997’de “postmodern” olarak nitelenen bir darbe gerçekleşmiştir¹²². Politik etkilerinin yanı sıra zihinsel dünyada da çok derin yansıması bulunan bu dönem üzerinde kısaca durmak gerekir.

8 Temmuz 1996’da TBMM’den güvenoyu alarak RP-DYP tarafından “Refah-Yol” Koalisyon Hükümetinin kurulmasının ardından, bu dönemde yaşanan bazı olayların 28 Şubat sürecini tetiklediği ve hızlandırdığı çeşitli kaynaklarda ifade edilmiştir. 28 Şubat 1997 tarihli Millî Güvenlik Kurulu toplantısında alınan tavsiye kararları Refah-Yol Hükümetine bildirilmiştir. Arkadan gelen süreç ordu ve hükümet arasında yeni bir krize sebep olmuş, RP’nin temelli kapanması için Anayasa Mahkemesi’ne dava açılmıştır (Ertem, 2018; Hongur, 2006).

“Ordunun, sivil toplum örgütlerinin, işçi ve işveren örgütlerinin, sendikaların, kamuoyunun ve medyanın baskısıyla yıpranan Refah-Yol Hükümeti’nin bitiş senaryoları ile seçim senaryoları Mart ayından itibaren medyada yazılmaya başlamıştır”. Ancak Haziran 1997’de Erbakan, 11 ay 10 gün süren Başbakanlık görevinden istifa etmiş, “Demirel’in hükümeti kurma görevini Çiller’e değil de ANAP lideri Yılmaz’a vermesi Refah-Yol Hükümeti’nin sona ermesine neden olmuştur” (Hongur, 2006, s. 125).

28 Şubat sürecinin politik ve zihinsel dünyaya nasıl yansıdığını derli toplu gösteren birkaç değerlendirmeyi buraya almak gerekir. Buna göre “28 Şubat darbesi, siyasal İslam’ın görünürlük kazanmasına ve kamusal alanda uyguladığı politikalarına karşı bir müdahale” olarak ortaya çıkmıştır (Tunahan, 2015, s. 7). Bu müdahale ile İslam-devlet ilişkisi dar bir alana çekilerek, devletin laiklik ve kimlik politikaları yeniden tanımlanmıştır. Bu süreçte “siyaset alanı, demokrasinin meşruluk zemini olan diyalog ve müzakere unsurlarını tasfiye ederek, siyasal katılımın yerini kuvvetli, egemen aktörler almıştır” (Tunahan, 2015, s. 7). Türkiye Cumhuriyeti’nin

¹²² 1998’de kapatılan RP’nin devamı olarak Fazilet Partisi (FP) kurulmuştur (Findley, 2011).

darbe süreçlerinde ordu, kendini Kemalizmin asli kurucu ögesi olarak görmüştür. Buna karşılık “laiklik ve modernliğin temel savunucu rolünü üstlenerek, kendi içerisinde yücelttiği ‘laiklik ve çağdaş modernliğe’ karşı bir tehlike olduğunu düşündüğünde anında müdahale etmiştir” (Çizre, 2009’dan aktaran Tunahan, 2015, s. 7). Darbeye yön veren politik-hegemonik inşa döneminde, olay, Kemalist bir program sürecinden ziyade millî güvenlik rejiminin kurumsallaşması olarak da görülebilir. Çünkü 12 Eylül darbesi sonrasında “ordu kışlasına dönmeye rağmen kendi otoritelerini daima hissettirecek şekilde ‘millî güvenlik’ kavramını inşa ederek kendi içerisinde bir dayanak oluşturmuştur” (Şarlak, 2006’dan aktaran Tunahan, 2015, s. 7). Darbe sürecindeki hem millî güvenlik vurgusu hem kamusal alanda İslamî değerlerin tasfiyesi ve sonrasındaki “Kemalizm vurguları olayın politik alanın ötesine taşınıp toplumsal zeminde bir meşruluğun arayışı olmakla birlikte kurumsallaşma ve beraberinde muktedirlerin yıllarca sürececek zaferi olarak amaçlanmıştır” (Tunahan, 2015, s. 7).

2. 1. 2. 1. 2. 5. 5. Gelenekçilik

DP iktidarından itibaren politik dolayımında kendisine yer açan ve güçlü bir muhafazakârlık, millîlik vurgusu taşıyarak ANAP, nisbeten Doğru Yol Partileri tarafından benimsenerek Millî Görüş formülasyonu ile günümüze kadar ulaşan zihniyetin kültür dünyasına yansımaları burada “Gelenekçilik” diye bir başlık açmayı gerektirmektedir. Gelenek sözcüğü, Güncel Türkçe Sözlük’te “Bir toplumda, bir toplulukta eskiden kalmış olmaları dolayısıyla saygın tutulup kuşaktan kuşağa iletilen, yaptırım gücü olan kültür kalıntıları, alışkanlıklar, bilgi, töre ve davranışlar, anane, tradisyon” olarak tanımlanmıştır (TDK, Güncel Türkçe Sözlük, t. y.). Ancak bu tanım geleneğin sadece sosyoloji ile sınırlı bir kavram olduğunu düşündürmektedir. Hâlbuki “gelenek” kavramı resim, müzik, edebiyat, tiyatro gibi birçok sanat dalının da kapsamına girmiştir. “Çünkü günümüzde ya da yakın tarihte üzerinde durulmuş hemen her konu, yeniden yapılandırılmaya çalışılan her alan, dayanağını ‘eski’den”, “o alanda kabul görmüş değerler bütünü ve korunagelmış olan veriler; yani gelenek”ten almaktadır (Çağlak, 2008, s. 42).

Ahmet Cevizci (1999), gelenekçiliği, genel anlamda “geleneğe dayanan inanç sistemine, gelenekler yoluyla aktarılan âdet ve düşünce tarzlarına bağlılıkla belirlenen tavır; geleneksel ve yerleşik veya kurumsallaşmış olanı yeni ve modern olana tercih etme tutumu; geleneksel değerlerin korunup yaşatılması gerektiğini savunan yaklaşım.” olarak belirtmiştir (s. 373).

Terimin Türkiye’deki güncel kullanımına bakıldığında gelenek ile kastedilen alan yerli kültürün Tanzimat öncesinde kalan dönemidir. Bu dönemde düşünce ve sanat, haricî etkilerle (Batı) bulanmamıştır; safiyetini korumuş hâlde durur. Tanzimat sonrası Batı’dan gelen kültürel ve düşünsel etkiler geleneğin safiyetini bulandırmıştır. “Gelenek” konusu, Türk düşünce ve edebiyat tarihinde hemen her dönemde güncelliğini korumuştur. Tanzimat Dönemi’nden itibaren bozulma ve reddedilme tehlikesi karşısında gelenek tartışmaları, önemini sürdüren bir konu olarak dikkat

çekmiş; mazi ile nasıl bir ilişki kurulacağı hatta bir ilişki kurulup kurulmayacağı meselesi büyük tartışma alanlarından biri olmuş; cumhuriyet dönemi boyunca da bu tartışmalar devam etmiştir. Bu konu, “Edebiyat Alanı” bölümünde yazarlar / şairler üzerinden ele alınacaktır. Fakat burada sonuç olarak cumhuriyetin ilk yıllarındaki “redd-i miras” psikolojisinin zamanla aşıldığını, Beşir Ayvazoğlu’nun kavramsallaştırmasıyla “Direnen Gelenek” ve “Dirilen Gelenek”¹²³ olgularının kültür hayatı içinde yerini aldığını burada belirtmek gerekir.

2. 1. 2. 1. 2. 6. 2002-2015 Dönemi

2. 1. 2. 1. 2. 6. 1. AK Parti

2001’e gelindiğinde dindar sağ, gelenekçiler kanadıyla Saadet Partisi’nde devam ederken onun içinden gelen bir kadro ile “yeni tip bir merkez sağ parti” (Findley, 2011, s. 315) olan Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) kurulur ve 2002 erken seçimleri AK Parti’yi tek başına iktidara getirir¹²⁴. Bu tezin araştırma evreninin kronolojisi 2002-2015 yılları aralığında AK Parti iktidarına; onun temsil ettiği, sürdürdüğü ve yarattığı zihniyetin yansımalarına denk düşmektedir. Bu bakımdan tarihsel, politik ve düşünsel çerçeveyi oluştururken, AK Parti sadece 2015’e kadarki dönemi içinde değerlendirilecektir.

2002 yılında Recep Tayyip Erdoğan liderliğinde iktidara geldikten sonraki süreçte “AK Parti kendisini bir İslamcı parti olarak değil ‘muhafazakâr demokrat’ bir parti olarak” sunmuştur (Findley, 2011, s. 359). Findley’in (2011) ifadeleriyle bu dönemde AK Parti; “din ve aile değerleri açısından muhafazakâr olmakla birlikte, görüşlerini paylaşmayanlara karşı uzlaşmacı bir tutum” benimsemesi, “muhafazakârlıkla sosyo-ekonomik adalet, demokrasi, bireysel hakla ve AB’yle bütünleşme üzerindeki vurgular”ı birleştirmesi yönüyle toplumun her kesiminden destek alır; ancak “inatçı laikler onu laikliğe yönelik bir tehdit olarak görmeye devam” ederler (s. 359). Findley (2011), Özbudun’un değerlendirmelerini aktararak AK Parti “laiklerle İslamcılar arasındaki uçurumu kapatarak Türkiye’de demokrasinin güçlenmesine katkı sunma yönünde bir adımı” temsil ediyordu der (s. 359). “Parti, laikliği devletin temel prensiplerinden biri olarak kabul etmekle birlikte, bireyin laik olmasını gerekli gör”mez (Findley, 2011, s. 360).

Ancak Temmuz 2008’de ortaya çıkan “Ergenekon” hadiseleri, iktidarda olan AK Parti hakkında kapatma davası açılması (parti kapatılmamış ancak belli sınırlamalara maruz kalmıştır) gibi olaylardan sonra “partinin açıklamalarına ve hükümet politikalarına eskisi kadar yatıştırıcı olmayan bir hava egemen olmaya başla[r]; bu yüzden bazı gözlemciler iktidar partisini Ergenekon davasını laikliğe yönelik bir saldırıya dönüştürmekle” suçlarlar (Findley, 2011, s. 415).

¹²³ Daha fazla bilgi için bkz. Ayvazoğlu, B. (1997). *Geleneğin Direnişi*. İstanbul: Ötüken.

¹²⁴ ANAP’tan sonra ilk kez bir tek parti iktidarı kurulur.

Bu tezin zamansal sınırı olan 2015 itibariyle sürecin fikir dünyasındaki yansımaları ile ilgili olarak söylenebilecek şey; İslamcılık ve Türkçülük-milliyetçilik akımlarının kuvvetlenerek devam ettiği, solun popülaritesini sürdürdüğü, AB ile ilişkilerin sürdüğüdür. Dönemde Türkiye'nin AB'ye üyelik beklentisi, Batı ile ilişkiler bakımından değerlendirilmesi gereken bir olgudur. Kimi araştırmacılara göre bu beklenti, Atatürk politikalarının ve 1952 NATO üyeliğiyle pekişen Batı'ya yönelişin bir devamıdır. Kimi araştırmacılara göre ise bu umut çok daha derin köklere sahiptir ve "1700'lerin sonunda Avrupa devletler sistemine katılma arzularının son filizlenişi"dir (Findley, 2011, s. 371).

Batıcılık, Türkçülük, İslâmcılık gibi köklü fikir akımlarının varlığını devam ettirdiği; bunların çeşitlemelerinin, versiyonlarının ve sentezlerinin ortaya çıktığı 2002-2015 aralığında düşünce ikliminde dünya ölçeğindeki akımların da izleri görülür, mevcut olanlar varlığını sürdürür. Bunlardan ders kitaplarına yansıyan zihniyetler olarak "Görecilik", "Modernizm" ve "Globalizm" üzerinde de başlangıçlarından itibaren birer bütün olarak kısaca durmak gerekir.

2. 1. 2. 1. 2. 6. 2. Görecilik (Görecelik, Rölativizm)

Antik Dönem'den bu yana gerçeğin ne olduğunun, kaç türlü gerçekten söz edilebileceğinin tartışıldığı düşünülürse göreciliğin (görecelik, rölativizm) köklerinin çok eskiye kadar gittiği fark edilir. Ancak sistemli bir düşünce olarak görecilik modern zamanların ürünüdür. Farklı bakış açılarına göre çeşitli tanımları yapılan göreciliği, Ahmet Cevizci (1999, s. 383), *Felsefe Sözlüğü*'nde genel olarak "Kişiden kişiye değişmeyen nesnel bir hakikat, herkes için geçerli olan mutlak doğrular bulunmadığını, hakikatin ya da doğruların bireylere, çağlara ve toplumlara göreli olduğunu savunan anlayış; kişiden kişiye, çağdan çağa, toplumdan topluma değişmeyen birtakım doğrular, evrensel hakikatler bulunduğunu reddeden tavır." şeklinde açıklamıştır. Abdülbaki Güçlü (2008'den aktaran Altunışık, 2016) ise göreciliği "bütün bilgi ve değerlerin göreli olduğunu ileri süren öğretisi" olarak tanımlamaktadır (s. 7). Sünter (2019) görecilikte esas olanın "bir şeyin tarihsel, kültürel, toplumsal, dilsel ve ruhsal açılarından farklı yorumlanma durumu olabil"eceğini belirtir (s. 762).

Son tahlilde görecilik, tartışılmaz doğruları reddederken gerçeğin birden fazla olduğunu, buna bağlı olarak gerçeğe ulaşma yollarının da birden fazla olduğunu öne sürer. Bu hâliyle dogmacı geleneksel zihniyetlerden ayrılır.

2. 1. 2. 1. 2. 6. 3. Modernizm

"Modernizm" hem kavram hem terim olarak çok geniş kapsamlıdır; her birinin tanımı, özellikleri, başlangıcı, süresi, özellikleri ve sınırlılıkları hakkında tam bir uzlaşmaya varılmış değildir. Modern kavramı, günümüzde, kelime anlamı olarak "çağdaş", "çağcıl" şeklinde

tanımlanmaktadır (TDK, Güncel Türkçe Sözlük, t. y.). Modernden türetilen modernite ise “Avrupa’da (özellikle Batı Avrupa’da) 17. yy’dan itibaren meydana gelen ekonomik, toplumsal, kültürel ve siyasal değişiklikler neticesinde yaşanan büyük ve köklü değişimleri anlatmak için kullanılır” (Türküne, 2006’dan aktaran Aslan-Yaşar, 2011, s. 11). Bu anlamda modernite, geleneksel ile karşıtlık içinde olarak bireysel, toplumsal ve siyasal yaşamdaki değişimi ve dönüşümü ifade etmektedir (Aslan-Yaşar, 2011, s. 11). Ahmet Cevizci (1999) ise modernizmi, genel anlamda “geleneksel olanı yeni olana tabi kılma tavrı, yerleşik ve alışılmış olanı yeni ortaya çıkana uydurma eğilimi veya düşünce tarzı” şeklinde açıklamaktadır (s. 603). Modernizm kavramı genel anlamda “modernleşmenin sonucunda ortaya çıkan toplumsal pratikleri”, özel anlamda ise “estetik modernlik olarak kültür ve sanat alanındaki oluşumları ifade etmede kullanılmıştır” (Güçlü-Avcıoğlu, 2015, s. 3).

Bu tez kapsamında bir terim olarak modernizm, her türlü sanat eseri gibi zihinsel reflekslerde de geleneksel ve mantıksal yapının parçalanmasına yol açan zihinsel tavır olarak kabul edilecektir. Bu anlamda modernizm, tarihsel olarak modern ve modernite kavramlarından sonra 19. yüzyılda ortaya çıkmış, modern düşüncenin sanatsal ve kültürel alandaki bir eğilimi olarak adlandırılmıştır. Sim’e (2006) göre “modernizm, modernitenin bir programıdır” (aktaran Karadağ-Koşay, 2015, s. 8). Bu nedenle “modernite tarihsel bir dönemi ifade ederken modernizm onun sistemleşmiş, prensiplere sahip hali”, dolayısıyla ismindeki “izm”den de anlaşıldığı üzere bir akımdır” (Karadağ-Koşay, 2015, s. 8).

2. 1. 2. 1. 2. 6. 4. Globalizm (Küreselleşme / Küreselleşmecilik)

Literatür incelendiğinde küreselleşme kavramının 1980’li yılların başında daha çok ekonomik alanda ve bu anlam çerçevesinde kullanılmaya başlandığı görülmektedir. “1980’li yıllardan sonra iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler birey ve toplumları birbirlerine yakınlaştırarak kültürleri de birbirine yakınlaştırmış ekonomi alanında yaşanan akışkanlık kültürel akışı da hızlandırmış ve neredeyse tüm toplumlar küresel bir kültürün egemenliğine girmiştir” (Yeşilyurt, 2019, s. 159). 2000’li yıllardan sonra küreselleşmenin etkisi, yoğunluğu ve hızı artarak devam etmiş; devletler ve bireyler ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel olarak bu sürecin etkisi altına girmişlerdir ve bu etki hâlâ sürmektedir.

Türkiye ve Küreselleşme: Birçok kaynakta küreselleşme sürecinin ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel boyutlarda Türkiye’yi etkilediği hatta Türkiye’nin küreselleşmenin tüm boyutlarından dünyada en çok etkilenen ülkelerden biri olduğu belirtilmektedir. Bunun çeşitli sebepleri vardır. Bayar’a (2008, s. 32) göre Türkiye’nin küreselleşme sürecinden büyük ölçüde etkilenmekte olmasının temel nedeni, “Türkiye’nin jeo-stratejik konumundan kaynaklanmaktadır”. Diğer bir neden ise “coğrafyasında barındırdığı insan topluluğunun özelliğine ilişkindir” (Bayar, 2008, s. 32).

Ataman (2020) ise “küreselleşmenin etkilerinin yükselişe geçtiği 1980 ve 2000 yılından sonra Türkiye’de tek başına, reformcu ve atılımcı partiler”in uzun süre iktidara gelmiş olduklarına dikkat çekerek “dünyaya hızla entegre olmaya çalışan, dışa açılan iktidarlar döneminde küreselleşmenin yükselen, çarpıcı etkileri”nin “eş zamanlı olarak Türkiye’ye daha hızlı yansıması” olduğunu belirtir (s. 106).

Küreselleşmenin Türkiye üzerindeki asıl etkilerinin 1980’den sonra başlamış olduğu görülür. 2000’li yıllardan sonra ise “iletişimin hız kazanması, internetin küresel etkileşimi artırması, toplumsal duyarlılıkların harekete geçmesi, farklı kesimlerin desteğini alan AK Partinin kurulması ve iktidar olmasıyla haklar ve özgürlükler alanında ilerlemeler sağlanmış”; daha sonraları da “internet, demokratikleşme açısından önemli bir araç haline gelmiştir” (Dağtaş & Yıldırım, 2015’ten aktaran Ataman, 2020, s. 114). Ataman (2020); Türkiye’de yaşanan değişimlerde, “Türk siyasi hayatının küresel gelişmelere ve gerçeklere adaptasyonu, AB’ye entegre olmaya çalışması, toplumsal taleplerin siyasette ve yöneticilerde karşılık bulması, darbe dönemlerinin baskısından kurtulma, çağa ayak uydurma istek ve arzuları”nın da etkili olduğunu belirtir (s. 114). Şen’e (2008) göre “Türkiye küreselleşmeyi bölgeselleşme ve AB ile ilişkilerin gelişmesini de dâhil ederek ele almıştır” (aktaran Ataman, 2020, s. 115).

Sonuç olarak bütün dünyada olduğu gibi Türkiye’de de birden fazla sebebe bağlı olarak ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel alanlarda önemli değişimler yaşanmaktadır ve küreselleşmenin Türkiye üzerindeki etkileri, hâlâ devam etmektedir.

2. 1. 2. 1. 2. 7. Genel Değerlendirme

1923-2015 arasında Türk düşünce dünyasının kısaca gözden geçirildiği bu bölümün sonunda yapılacak genel değerlendirme için bazı başlıklar ön plana çıkmaktadır. Bunlar kronolojik olarak şöyle sıralanabilir:

Atatürkçülük: Atatürk ilke ve inkılapları, gördüğü bütün kabule rağmen döneminde olduğu gibi sonrasında da bazı bakımlardan (özellikle Batıcılık ve laiklik üzerinden) eleştirilmiştir. Bu eleştirileri değerlendiren Lewis (1993); “reformların” kentlerle sınırlı kalıp köylü kitleye inemediğini, “fazla şiddetli ve ani olduğunu ve ulusun dinî ve kültürel geleneklerinden kopmaya sebep olduğunu ve bunun etkilerinin genç kuşaklar üzerinde zararlı olduğunu düşünen birçok kimseler”in varlığını ifade eder (s. 291). Bununla birlikte “Kemalist devrim”i tarihin en karanlık anında Türk halkına yeni bir hayat ve umut getirmesi, onlara güven ve enerjilerini iade etmesi, bağımsızlık ve hürriyet yoluna sağlamca yerleştirdiği bakımından “tartışma götürmez” bulur (Lewis, 1993, s. 291).

Atatürk’ü bir lider olarak daimî saygıya değer gören Findley (2011), onu dönemin küresel siyasası içinde değerlendirmenin gerekliliğine vurgu yapar. Aynı dönemin liderlerinden Stalin, Mussolini ve Hitler asker olmamalarına karşın sürekli üniformayla görünürken “Atatürk

cumhurbaşkanı olduğunda üniformasını çıkaran ve arada sırada katıldığı tatbikatlar dışında bir daha giymeyen muzaffer bir mareşaldi”r; gücünün asıl kaynağı “milletin kurtarıcısı (*halaskâr gazi*) olarak sahiplendiği” itibardır ve “itibarının nihai ölçüsü, 1930’ların bütün güçlü liderleri arasında, halkının çoğunluğu tarafından hâlâ saygı duyulan tek liderin o olduğu gerçeğidir” (Findley, 2011, s. 262).

Batılılaşma: Cumhuriyet Batılılaşmasının başarısı konusunda kanılar farklıdır. Bununla birlikte başarıdan ne anlaşıldığı sorunu bir tarafa bırakılırsa, genellikle ortak olan görüş, başarısı ne olursa olsun bu yolda artık geri dönmeyi imkânsız kılacak kadar mesafenin kat edilmiş olduğudur.

Lewis (1993) “Türkiye’nin kamu hayatının geniş ve önemli alanlarında, Batılılaştırıcı devrimin tamamlanmış ve geri döndürülemez” olduğundan şüphe etmez (s. 479). Nitekim Türklerin tarihi, coğrafi anlamda olduğu kadar zihinsel anlamda da Batı’ya akışın tarihidir. Lewis (1993), bu yöneliş hakkında “Türk halkının 1000 yıl önce Çin’den vaz geçip İslâmlığa döndükleri zaman başlamış olan Batı yürüyüşü” ifadesini kullanır (s. 479). Buna göre Türklerin İslamiyet’i kabul etmeleri de bir tür batıya dönmedir.

Ancak Türk aydını Batılılaşma konusunda “Nasıl?” sorusunu hâlâ sormakta ve cevabını tartışmaktadır. Sentez fikri hâlâ bir uzlaşma kapısı olarak açıktır. Fakat Doğu ve Batı arasında bir sentezin mümkün olup olmadığı konusunda da ortak bir onay görülmez. Örneğin “Batının ve Doğunun en iyi öğelerinin bir sentezini”, Lewis (1993), “boş bir umut” olarak görür (s. 420). Ona göre uygarlıkların çarpışması; “en iyi öğelerin izdivacı ile değil, daha ziyade, iyi, kötü ve nötr öğelerin rasgele bir araya gelmesiyle sonuçlanmaktadır” (Lewis, 1993, s. 420).

Aynı Akımlar ve Aynı Gerilimler: Cumhuriyet Dönemi düşünce akımlarının bir kısmının II. Meşrutiyet hatta Tanzimat’tan beri devam eden akımlar olduğu görülür: Türkçülük, İslamcılık, Batıcılık. Bunlar isim ve kapsam değişmelerine maruz kalsalar da, akımlar arasında geçişken alanlar açılrsa da, sentezlemeler denense de, irili ufaklı yeni akımlar görünse de özde aynı damarlardan akmaktadır. “Şayet modernliğin tarihi rasyonelleşmeyle öznelleşme arasındaki gerilim tarihiyse” şeklinde bir ifade kullanan Findley (2011), Osmanlıların modernliğe giden yoldaki tercihlerinin iki büyük değişim akımının ortaya çıkmasına sebep olduğunu belirtir (s. 158). Bunlardan biri “hızlı değişimden ve Batılılaşmadan yana olması açısından radikaldir”, diğeryise İslami temellere dayanmaktadır ve muhafazakârdır. Findley’e (2011) göre “Osmanlı tarihinin son dönemini, imparatorluktan cumhuriyete geçiş sürecini ve cumhuriyet tarihini bu iki değişim akımı arasındaki diyalektik etkileşim şekillendirmiştir”; dahası “laik-dindar ayrımı Türk siyasetinin temelindeki fay hatlarını belirlemeye devam etmektedir” (s. 416).

Sol Düşüncenin Belirmesi: Cumhuriyet Dönemi’nde II. Meşrutiyet Dönemi’ndeki ilk kıpırdanışlarından daha kuvvetli olarak sosyalizm başlığı altında toplanabilecek sol akımlar ortaya çıkar. Bunların 1960’lı yıllardan itibaren yükseldiği görülür. Çeşitli fikrî temellerin varlığına rağmen Türkiye solunun Marksist kanaldan beslendiği fark edilir. Bu akımlar felsefî arka planda

materyalizmle bağlantılı olsalar da ideolojik temelini tarihî materyalizmden alır. Ancak hareketin politik ve ideolojik zeminde yürütülmesi, fikrî arka planının yeterince işlenememesine yol açar. Bununla birlikte sol düşünce; Türkçülük, İslâmcılık ve Batıcılığın yanı sıra Türk düşünce hayatındaki yerini alır.

Devletçi Refleksler: Nüfusu azalmış, yüz ölçümü küçülmüş bir imparatorluk bakiyesi olarak bir dizi savaştan çıkıp ulus devlet esası üzerine inşa edilen Türkiye Cumhuriyeti'nin, erken dönemde, her türlü iç ve dış tehdit karşısında “aşırı” bir korunma refleksi sergilediği görülür. Aynı veya yakın zamanlarda hem Nâzım Hikmet'in hem Necip Fazıl'ın hem Nihal Atsız'ın hapiste olduğu düşünülürse bütün ideolojilerin üstünde yer alan devletçi refleksin görüntüsü tamamlanır. Bu erken dönemde komünizm gibi irtica ve ırkçılık da kovuşturulur. Başak'ın (2016) belirttiği gibi erken Cumhuriyet Dönemi'nin İslamcılar için yasaklayıcı tavrı sol düşünce ve feminizm için de geçerlidir. Lewis (1993), tek parti dönemi için “Savaş yıllarının sıkıntıları ve gerginlikleri, seferberlik yükü, yabancı casusluk ve sızmasının yaygın tehdidi, hep birlikte kuvvetli bir hükümet ihtiyacını artırdı ve alınan bastırıcı tedbirlere biraz haklılık görünüşü verdi. Bu tedbirler sıkıyönetimi, basın ve yayının sıkı denetimini, polis yetki ve eylemlerinin genişlemesini de kapsıyordu.” demektedir (s. 303). Ancak 12 Mart gibi 12 Eylül sonrasında da solcularla birlikte sağcıların da kovuşturulması devletçi reflekslerin sürekliliğini düşündürür.

Soyut Felsefenin Yokluğu: Tanzimat'tan bu yana Türk aydınının fikri siyasetin eşliğinde pratize etme alışkanlığı, cumhuriyet döneminde de devam etmiştir. Bu durum, soyut felsefi çalışmaların azınlıkta kalmasına sebebiyet vermiştir. Bunda siyasi tarihin çok hareketli olmasının payı vardır. Türkiye Cumhuriyeti demokrasi tarihi bakımından tek parti döneminden çok partili hayata geçiş tecrübesini gerçekleştirebilmiş olmasına rağmen bu tezin zamansal sınırlılığı (2015) itibarıyla 27 Mayıs, 12 Mart, 12 Eylül, 28 Şubat gibi çok kritik eşiklerden geçmiştir. Sonuçta siyasi alandaki fikrî bölünmelere bağlı olarak sağcı solcu, ilerici gerici, dindar laik gibi zeminler arasında süregelen fikrî gerilim hatları Türkiye'nin süregelen gerçeği olarak da görünmektedir.

2. 1. 2. 2. Dil Alanı

Dil ile düşünce arasındaki yoğun ilişki toplumsal zihniyet değişimlerinin dil üzerinden oldukça açık bir biçimde izlenmesine imkân sağlar. Tanzimat yıllarından itibaren dikkat çeken sadeleşme hamlelerinin içerdiği zihniyet yansımalarına geçmeden önce Osmanlı Devleti döneminde bu anlamda bir sadeleşme bilincinin yeşermediğini hatırlamak gerekir.

2. 1. 2. 2. 1. Tanzimat Dönemi

Türk dilinde gelişme ve sadeleşme eğilimleri, Tanzimat yıllarında bilinçle yönlendirilen bir ivme kazanır. Batılılaşma doğrultusunda Tanzimat'ın vaat ettiği yeni zihniyetin, yeni toplum

düzeninin oluşturulmasında özellikle halka inme ihtiyacıyla dilin önemi fark edilmiş; zihniyet değişikliği oluşturma sürecinde en büyük araçlardan biri de dil olarak görülmüştür. Türk dilinin Tanzimat yıllarındaki sadeleşmesinde en önemli katkı Türkçe gazetelerden gelir. Mardin (2017), “standart bir yazı Türkçesini kurmakta başarılı olan Türk gazetecilik hareketiydi” der; *Tercüman-ı Ahval*’den bile önce, yarı resmî *Ceride-i Havadis* Türk dilinin sadeleştirilmesinin habercisidir (s. 144, 166). Bu dönemde basının gelişmesi, gazetelerin halka ulaşma ve anlaşılma gayesiyle günlük hayatta yerlerini almaları Türk dili ile ilgili çalışmaları büyük ölçüde etkilemiştir. Dil, gazete sütunlarında sadeleşir; haber ve makalelerde, tefrikalarda cümlelerin yapısı doğallaşır.

Osmanlı aydınları, amaçlarına ulaşmak için öncelikle konuşma dili ile yazı dili arasındaki farkın kaldırılması gerekliliğini görmüşler ve bu doğrultuda çaba sarf etmişlerdir. Türk tarihi ve Türkçe dil bilgisi kitapları ile bir sözlüğün yokluğunun büyük eksiklik olduğu fark edilmiş, bu doğrultuda çalışmalar yapılmıştır. Bu dönemdeki önemli konulardan biri de imla ve alfabe sorunu olmuştur. Arap harflerinin Türkçe okuma yazma için uygun olup olmadığı üzerinde durulmuş; Latin harflerinin kabulü, düşünürler ve yazarlar arasında yıllarca tartışma konusu olmuş; bu tartışma Cumhuriyet Dönemi’ne kadar aynı tezlerin çarpışması şeklinde sürüp gitmiştir (Karal, 1985).

Sadeleşme eğilimlerinden önce Türkçenin ilim dili olması konusu üzerinde durulmuştur. Enver Ziya Karal (1985); medresenin dışında devlet eliyle ve bütün kademeleriyle bir eğitim sisteminin kurulmaya başlamasını, çevrilere girişilmesini tanık olarak göstererek sadeleşmeden önce Türkçenin ilim dili haline getirilmesi çabalarının başladığını ancak bu çabaların istenilen düzeyde ilerlemediğini; bunun nedeninin de medresenin ilim kavramına verdiği anlam olduğunu belirtir. Hâkim zihniyet doğrultusunda çok güçlü olan medresenin direnişinin bütün yeniliklerde olduğu gibi dilde yeniliğe karşı da devam ettiğini söyleyen Karal (1985); yine de dilde yenilik taraftarlarının davalarında yalnız olmadıklarını, devlet adamlarından bazılarının “eğitimde olduğu gibi edebiyatta ve ilimde halkın konuştuğu Türkçe (kaba Türkçe)’den yana” olduklarını, devlet yazışmalarında dilde sadeleşme yolunu Pertev Paşa ile Âkif Paşa’nın açtığını, Mustafa Reşid Paşa, Sadık Rıfat Paşa, Ali Paşa ve Fuat Paşa’nın bu yolda “cesaretle” devam ettiklerini ifade eder (s. 316). II. Abdülhamid Dönemi’nde Sadrazam Sait Paşa, resmî yazışma dilinin sadece yazarların tartışmaları ile düzenlenemeyeceğini, bu konuda hükümet tarafından çaba sarf edilmesi gerektiğini öne sürmüştü; hatta uzun cümlelerin kısaltılmasını, gereksiz edat ve deyimlerin bırakılmasını emretmiştir. Ancak, bu girişimden beklenen sonuç elde edilememiş, okullarda Türkçe derslerinin artırılması ile yetinilmiştir (Karal, 1985).

Sadrazam ve şair Akif Paşa, Gibb’in (1905) ifadesiyle “daha serbest, daha basit ve daha doğal bir üslup yaratmaya doğru” yönelir (aktaran Mardin, 2017, s. 159). Reşit Paşa “resmî dili sadeleştirmeye” girişir; onun yardımcılarında biri olan Cevdet Paşa, Encümen-i Dâniş Nizamnamesi’ne yazdığı girişte “hem sistemli dil sadeleştirmesini hem de popülarizasyonu teşvik

eden ilk resmî belge”yi hazırlar (Mardin, 2017, s. 159, 161). “Bir gramer kitabı yazılması Türk dilinin modernleşmesindeki temel bir hadiseyi oluşturur”, dönemde diğer bazı teşebbüslere rağmen en dikkat çekici girişim Fuat ve Cevdet paşaların birlikte yazdığı *Kavaid-i Osmaniye*’dir (1851) (Mardin, 2017, s. 164).

Encümen-i Daniş’in Ahmet Cevdet Paşa tarafından kaleme alınan beyannamesinde “dilnin sadeleştirilerek halkın eğitilmesi” hususuna vurgu yapılır (T. Kayaoğlu, 1998, s. 55). “Reşit Paşa’nın beklentilerini” gerçekleştiremeyen Encümen-i Daniş örneğinin yanı sıra resmî niyet ya da teşebbüslere rağmen “1860’larda Münif Paşa gibi kişilerce şahsî olarak ele alınan tercüme programları ve ansiklopedist hareket Reşit Paşa’nın devlet destekli kurumundan daha başarılı” olur (Mardin, 2017, s. 162).

Karal’a (1985) göre “devlet adamları arasında, dil konusunda en ileri giden, medreseden yetişmiş olmakla beraber, Cevdet Paşa” olmuştur (s. 316). Türkçenin bilimsel nitelikli ilk gramer kitabı sayılan *Kavaid-i Osmaniye*, Fuad Paşa ve Cevdet Paşa tarafından birlikte yazılmaya başlanmış; ancak Cevdet Paşa bu eseri tek başına tamamlamıştır (T. Kayaoğlu, 1998). Cevdet Paşa’nın Encümen-i Dâniş bünyesinde -tembih edildiği gibi- herkesin anlayabileceği bir dil ile bir Osmanlı tarihi yazdığını belirten T. Kayaoğlu’na (1998) göre *Tarih-i Cevdet* (12 cilt, 1855-1884) adlı bu eser “tarihimizin ölmez bir abidesidir” (s. 79-80). Cevdet Paşa’nın Türk diline hizmetleri arasında *Maruzat*, *Tezâkir* gibi eserleri de zikredilebilir.

Mustafa Celâlettin Paşa, “1869’da İstanbul’da basılan *Les Turcs Anciens et Modernes* adlı eserinde Türkçenin Avrupa dillerini, özellikle Yunanca ile Latinceyi etkilediğini savunmuş; Türkçe ile Yunanca ve Latince cümle kuruluşunun aynı olduğuna” dikkat çekmiştir (Karal, 1985: s. 315).

Tanzimat Dönemi Türkçeciliği, II. Meşrutiyet yıllarında bir fikir akımı olarak belirginleşecek olan Türkçülüğün de kaynağıdır. Ülken (2018), “Türkçülüğü ciddi bir çıkış haline getiren Ahmet Vefik Paşa’dır” der (s. 291). “Orta Asya’daki Türklerin saygıya değer atalar oldukları hissi” Ahmet Vefik Paşa ile etkili olur; “Türklerin erken tarihleri üzerine bir metin hazırlayan ilk Osmanlı” da Ahmet Vefik Paşa’dır (Mardin, 2017, s. 172). *Şecere-i Türki Lehçe-i Osmani*’nin yazarı Ahmet Vefik Paşa; “Türklerin ve dillerinin Osmanlı’dan ibaret olmadığını”, onların “büyük ve eski” bir geçmişleri olduğunu belirten ilk kimse sayılır (Lewis, 1993, s. 345). Süleyman Paşa ise *Tarih-i Âlem*’de Türk tarihine büyük yer ayırırken İslamiyet öncesi dönemi de Türk tarihinin içine almıştır (Lewis, 1993). Türkçecilik anlayışının etkisini gösteren bir örnek, Cevdet Paşa’nın 1875’te yayımlanan gözden geçirilmiş yeni baskı gramer kitabının adının artık *Kavaid-i Osmaniye* değil *Kavaid-i Türkiye* olmasıdır (Mardin, 2017).

Karal (1985); I. Meşrutiyet’in ilanından önce Kânûn-ı Esâsî hazırlanırken imparatorluğun dört bir yanından gelen mebusların hangi dille konuşup nasıl kanun çıkaracakları konusunun gündeme geldiğini, bu doğrultuda “Anayasanın 18. maddesinde, Osmanlı Devleti’nin resmî dilinin

Türkçe olduğu ve devlet hizmetine girecekler için bu dilin bilinmesi gerektiğine dair bir hüküm konu”ğunu belirtir (s. 317). Türkçe, böylece devletin resmî dili olmuştur. Karal’ın (1985) verdiği bilgiye göre mebusların geldikleri bölgelerde konuşulan Türkçe ile konuşmaları ve bölgelere göre Türkçenin lehçelerinin çok değişmesi o noktadadır ki stenograflar görev yapamaz hâle gelirler. Bunun üzerine Ahmed Midhat Efendi zabıt tutmak ile görevlendirilir. Bu öyle zor bir iştir ki Ahmed Midhat bir gün bayılır, mecliste çalışmalar ertelenir. Böylece ilk kez Türkçenin bu kadar çeşitli biçimlerde konuşulduğu fark edilir. Bu durum, Türkçenin düzenlenmesi yolundaki kanaati kökleştiren ve çalışmaları hızlandıran yeni bir faktör olur. Ancak Karal’a (1985) göre I. Meşrutiyet Dönemi’nde, Osmanlılık akımı nedeniyle Anayasa’da devlet dilinin Türkçe olduğunu saptayan bu madde, Türk dilinin yaygınlaşmasında büyük bir etki yapmış sayılamaz.

Bu devlet adamlarının yanı sıra birçok edip ve düşünür de Türk dilinin geliştirilmesi ve sadeleştirilmesi hakkında fikir beyan etmişler, çalışmalar yapmışlar, eserlerini bu doğrultuda yazmışlardır. İlk kuşak Tanzimat aydınlarının, edebiyatı öncelikle bir dil meselesi olarak ele aldığı dikkat çeker. Bunun anlamı edebiyatın dilinde amaçlanan sadeleşmenin onun içeriğinden bağımsız olarak düşünülemeyeceğidir. İçerik bir yandan dili belirler; diğer yandan dilde sadeleşme meselesinin taşıdığı siyasi bir ima, dolayısıyla muhalefetçi bir tavır söz konusudur. Şerif Mardin (2017), Şinasi için “kendisinin kalem oynattığı dönemde, kendisinin üslûba ait yenilikleri hâlâ siyasi imalara sahipti; burada sadeleştirme ve popülerize etme, imparatorluğu etkileyecek kararların sadece yüksek hükümet çevrelerinde tartışılması gerektiği fikrine dolaylı bir saldırı anlamına geliyordu” der (s. 168).

İbrahim Şinasi (1826-1871): Şinasi yeni düşünceleri, yeni bir medeniyet tasavvuru olan; bunun alt fikirleri üzerinde düşünen bir aydındır. Onun dilde gerçekleştirmek istediği sadeleşme, fikir ve halk arasında bir köprü kurma ihtiyacından kaynaklanır ve doğrudan zihniyet meselesi ile ilgilidir. O, 1860’ta *Tercüman-ı Ahval* için kaleme aldığı “Mukaddime”de, “giderek umum halkın kolaylıkla anlayabileceği mertebede” bir dil kullanacaklarını adeta ilan eder. Aynı vurgu *Şair Evlenmesi*’nde de vardır, bu eserin “bi’l-iltizam lisân-ı avam üzere” kaleme alındığını belirtir. *Durub-ı Emsal-i Osmaniye*’de atasözlerini toplaması, bir lügat çalışmasına başlaması halk diline verdiği önemi gösterir.

Şinasi, halkın anlayacağı bir dil kullanmanın gereğini ısrarla vurgularken bunu eserlerinde kullandığı kelime ve tamlamalarla da gösterir. Ancak onun dilde yarattığı asıl yeniliğin “cümlelerin tabîi ve mantikî” bünyesine kavuşması olduğunu Tanpınar (1976, s. 191) işaret eder.

Şinasi’nin fikir ve dil açısından önemi kapsamında kavram meselesi de önemli yer tutar. O, ülküleştirdiği yeni bir zihniyet doğrultusunda yeni kavramlar kullanır: “millet meclisi, efkâr-ı umumiye, millet-i Osmaniye, devlet-i meşruta, hubb-ı vatan, hürriyet” (Berkes, 2018, s.263). Fikir yaymak için dili sadeleştirme ve cümleyi doğal yapısına kavuşturma eğilimi, Şinasi’den başlayarak bütün Tanzimat aydınlarında görülür.

Namık Kemal (1840-1888): Namık Kemal (1975), edebiyat hakkındaki fikirlerini verdiği “Mukaddime-i Celâl”de “(...) okuma bilenlerin çoğu edebiyat adı verilen eserlerimizi dinlerken yabancı dilde yazılmış bir dua zannıyla Amin diye gelmişlerdir.” diyerek dilin anlaşılmasızlığından şikayet eder (s. 8). Yazı dilinin konuşma diline yaklaştırılması gerektiğini savunan, eski edebiyata adeta savaş açan Namık Kemal; bu edebiyatın anlaşılmasız dili dolayısıyla halktan koptuğunu ifade eder (Levend, 2011; Ertop, 1985).

Yazı ve imlanın ıslahının tartışıldığı dönemde Namık Kemal, yazının değiştirilmesine taraftar değildir. Buna gerekçe olarak da bazı dinî bilgilere ve Kur’an okumaya olan ihtiyacı, Türkçe yazmak için Arapça dilbilgisi de bilmek gerektiğini; yazı değiştirilirse “1200 yılda ‘millet-i İslâmiye’nin meydana getirdiği eserleri” yeni yazıya çevirmek gerekeceğini ve bunun yol açacağı masraf ve zahmetin büyüklüğünü, İngilizce ve Fransızca imlanın zor olmasına rağmen Amerika, İngiltere ve Fransa’da okuryazarlık oranının çok yüksek oluşunu ve bu ülkelerin her alandaki ilerlemiş durumlarını gösterir (Y. Akyüz, 2015, s. 199).

Ziya Paşa (1825-1880): Ziya Paşa; Tanzimat Dönemi’nde Doğu kültür ve medeniyetinden Batı kültür ve medeniyetine geçiş sürecinin çelişkilerini, ikilemlerini, sancılarını göstermede önemli bir örnektir. Onun, dil ve edebiyat hakkındaki fikirlerini derli toplu sergilediği iki yerde birbirine zıt görüşleri sahiplenmesi dikkat çeker. “Şi’r ve İnşa” adlı makalesinde Divan şiirini ve nesrini anlaşılmasız ve özentili bularak eleştiren Ziya Paşa, asıl şiir ve nesrimizin taşra halkıyla İstanbul ahalisinin avamı arasında olduğunu söyleyerek bizim şiirimizin halk şarkıları ve taşralarda söylenen “deyiş ve üçleme ve kayabaşı” olarak adlandırılan nazımlar olduğunu ifade eder (Ziya Paşa, 1868’den aktaran Okay, 1990a, s. 158-163). Ancak bu yazısından birkaç yıl sonra kaleme aldığı *Harabat* seçkisinin manzum “Mukaddime”sinde bu kez halk edebiyatını ve halk dilini küçümseyerek asıl edebiyatın Divan Edebiyatı olduğunu savunur.

Dino (1978) ise Fransız cümle biçimini seçen Ziya Paşa ve arkadaşlarının cümleyi zarf-fiillerden, secilerden ve geleneksel biçimin diğer yönlerinden arındırarak daha mantıklı, daha özlü bir cümle yapısı kurmak istediklerini belirterek “dil ne işe yaradığı belirsiz incelikleri”nin yerini “etkililik ve iletişimin gerekliliklerine” bıraktığını ifade eder (s. 107-108).

Ahmed Midhat Efendi (1844-1912): Türk dilinin sadeleşmesi meselesi Ahmed Midhat Efendi’nin de ilgisini çeker. Edebiyatımızın en güzel parçalarından biri okunsa Türk, Arap ya da Acem’in hiçbirisinin bunu anlayamayacağını dile getiren Ahmed Midhat, konuşma dilinin millet lisanı yapılması gerektiğini dile getirir (Levend, 2011). *Basiret* gazetesinde yayımlanan “Bir Varakçık” başlıklı imzasız yazısında çocuklara ve hanımlara özel bir gazete gerektiğinden söz etmekte ve bu gazetenin dili için şöyle bir dilekte bulunmaktadır: “(...) hem de o kadar sade yazsa, o kadar sade yazsa ki, bir yerde okunduğu zaman dinleyenler âdeta lâf söyleniyor zanneylese (...)” (Basiret, 1871’den aktaran Levend, 2011, s. 122-123).

Ahmed Midhat Efendi Osmanlıların Orta Asya'dan gelirken konuştukları Türkçe'yi koruyup geliştirmemekle büyük bir hataya düştüklerini; Osmanlıca denen, halk kitlelerinin anlamadığı dilin sadeleştirilmesi gerektiğini söyler. Farsça-Arapça tamlama ve çoğullar, kelimelerin eril ya da dişil kullanılma şartı vs. atılmalıdır. Türkçe karşılığı bulunan yabancı kelimeler hiç kullanılmamalıdır. Kendisi de mümkün olduğu ölçüde sade ve anlaşılır dille yazmıştır. Böylece o, halkçılık ve dilde sadeleştirme akımının da öncüleri arasında yer almaktadır (Y. Akyüz, 2015).

Ali Suavi (1837-1878): Türkçenin dünyanın en eski, en zengin dillerinden biri olduğunu savunan Ali Suavi; dil sorunu üstünde sık sık durur ve dil ile millet arasındaki ilişkiye dikkat çeker. Ona göre “lisan-ı Osmanî” siyasal bir deyimdir; Osmanlı kelimesi dilin ne olduğunu anlatamaz, doğrusu “lisan-ı Türkî”dir. Ali Suavi'nin temel amacı yazı dilinin açık, aydınlık, anlaşılır olmasıdır. *Muhbir* gazetesinin ilk sayısına yazdığı ön sözde yazıların herkesin anlayacağı ifade ile yazılacağını belirtir. Dildeki yabancı kelimelerin birer kalıp olarak yaşayabileceğini belirten Ali Suavi, bunların yanında yabancı yapım kurallarının benimsenmesinin ise sakıncalı olduğuna değinir. Ayrıca Arap alfabesinin Türkçede yarattığı güçlüklerle de dikkat çeker (Karal, 1985; Levend, 2011; Ertop, 1985).

Şemsettin Sami (1850-1904): Agâh Sırrı Levend'in (1969) ifadeleriyle “54 yıllık ömrünün 34 yılını Türk ulusunun hizmetinde geçirmiş, geniş bir kurulun meydana getirebileceği eserleri tek başına hazırlamış, yılmadan uğraşmış, dilde ve edebiyatta yeni gerçekler ortaya atarak, açılan çığırın genişlemesini kolaylaştırmış” (s. 8) büyük bir aydın olan Şemsettin Sami; Türk dilinin sadeleşmesi uğrunda sistemle ve yorulmak bilmez bir çabayla çalışmış ve *Lisan* (1886) adıyla bir de kitap yazmıştır. “Üç lisandan mürekkep bir dil olamaz” diyen Şemsettin Sami, bu lisanı kullanan kavmin adının “Türk”, bu yüzden dilinin de “lisan-ı Türkî” olduğunu belirtmiş; yüzünü diğer Türk dillerine (özellikle Çağatayca) çevirmiştir. *Sabah* gazetesinin ilk sayısında bu gazetenin herkesin anlayacağı bir dil ile yazılacağını belirten Şemseddin Sami, yazı dili ile konuşma dili arasındaki ayrımı eleştirmiş; Türkçenin düzeltilip zenginleştirilmesinde Arapçadan değil, Doğu Türkçesinden yararlanmak gerektiğini savunmuştur. *Kamus-ı Türkî* ile *Kamusü'l-Âlâm* adlı sözlükleri onun dil alanındaki önemli çalışmalardandır (Levend, 2011, s. 130, 153, 528; Ertop, 1985, s. 333).

2. 1. 2. 2. II. Abdülhamit Dönemi

Servet-i Fünuncular: 1896-1901 arasında varlık gösteren Servet-i Fünun edebiyatının dili yüksek sanatsal endişeler taşıırken ağırlaşan bir dildir. Bunda dönemin siyasi yapısının, basın üzerindeki baskının etkili olduğu görülür. Şartlar onları toplumsal ve ideolojik gayelerden uzaklaştırmış, halka iletmek istedikleri siyasal fikirleri olamayınca dilde sadeleşme ihtiyacı da beslememişlerdir. Bununla birlikte 1915 yılında vefat eden Tevfik Fikret, ömrünün sonuna kadar aynı dilin bir temsilcisi olurken 1945'te vefat eden Halit Ziya, daha sonraki yazılarında bu anlayıştan vazgeçmiş gibi görünmektedir (Levend, 2011).

Türkçe Şiirler: Bu süreçte çok dikkat çekici bir eser yayımlanır: *Türkçe Şiirler* (1899). 1897 Osmanlı-Yunan Harbi'nin yarattığı heyecanlı hava içinde Mehmet Emin Yurdakul *Türkçe Şiirler*'i hece ölçüsü ve sade bir dil ile kaleme almıştır. Bu küçük kitaptaki şiirler yepyeni bir ses taşır, lehte ve aleyhte olmak üzere yoğun bir yankı uyandırır. Sanat değeri ne olursa olsun Mehmet Emin'in *Türkçe Şiirler*'i dilde sadeleşme konusunda ulaşılmak istenen hedefi daha bu yıllarda müjdeler niteliktedir ve Millî Edebiyat mensuplarının görüşlerinin erken bir uygulaması olarak onların öncülüdür. Bir başka ifade ile II. Meşrutiyet Dönemi'nde açığa çıkacak kuvvetli fikir akımlarından Türkçülüğün dildeki ilk yansıması görülmeye başlanmıştır.

2. 1. 2. 2. 3. II. Meşrutiyet Dönemi

Çeşitli fikir akımlarının tartışıldığı II. Meşrutiyet Dönemi'nin dilinde de fikir ön plana çıkar. Her şeyden önce dağınık Türkçecilik çalışmaları derlenip toplanır; Türk dili sorunu, Türkçülük akımı ile birlikte ilerlemeye, Türkçeciler örgütlenmeye başlar; dilde sadeleşme hareketlerinde bilinçli ve yeni atılımlar görülür. Bazıları İstanbul'da bazıları İstanbul dışında birtakım dernekler ve dergiler bu bağlamda etkindir. Bunlar; 1908'de kurulan Türk Derneği, 1911'de kurulan Türk Yurdu ve Türk Ocağı gibi dernekler ile *Türk Yurdu*, *Halka Doğru*, *Türk Sözü* dergileridir (Levend, 2011).

Bu dergiler içinde, “Yeni Lisan” hareketi ile bütünleşen *Genç Kalemler*'in özel bir yeri vardır. Dergiye yazılar gönderen Ali Canip, Ömer Seyfettin'den 15 Kânunîsânî 1326 (28 Ocak 1911) tarihli bir mektup alır. Bu mektupta Ömer Seyfettin, mevcut edebiyatın dilinden nefret ettiğini, bu dilin “berbat, perişan, fenne, mantığa muhalif” bir lisan olduğunu ifade ettikten sonra beslediği ümidi belirtir: Bu lisanı zaman ve “vâkıfane” bir çalışma sadeleştirebilir. Ömer Seyfettin mektubun sonunda Ali Canip'ten, yalnız başına başaramayacağı bu harekette iş birliği ister. “Geliniz Canip Bey, edebiyatta, lisanda bir ihtilâl vücuda getirelim” der. Bu mektupta dikkat çeken husus Ömer Seyfettin'in dilde sadeleşmeyi tesadüfî, anlık bir hevesle değil, uzun uzun düşünülmüş bilinçli bir gayretle ele alması, onu bir kişinin altından kalkamayacağı sistematik bir hareket olarak gerçekleştirme kararlılığıdır. Yapmak istediği şeyin zorluğunun farkındadır, fakat teorik arka planını iyice hazırlamıştır (Levend, 2011, s. 317).

Neticede bu doğrultuda bir yayın organı haline getirilen *Genç Kalemler*'in ikinci cildinin birinci sayısında “Yeni Lisan”¹²⁵ isimli bir makale, Ömer Seyfettin tarafından yazılmış olmakla birlikte imza yerinde bir soru işareti ile yayımlanır. Bu makaleler beş sayı boyunca sürer. Beşinci sayıdan sonra imza yerine “Genç Kalemler Tahrir Heyeti” adı koyulur.

Genç Kalemler ile başlatılan “Yeni Lisan” hareketi kendine birçok taraftar bulur. Bunda Ömer Seyfettin tarafından kaleme alınan “Yeni Lisan” makalesinde yer alan aşırı olmaması

¹²⁵ *Genç Kalemler*, C. II, S. 1, 11 Nisan 1911.

görüşlerin genel kabulünün etkili olduğu söylenebilir. Diğer yandan Türkçülük bir fikir akımı olarak yükselmektedir ve o da Türkçecilik ile iç içe gelişmektedir.

Bununla birlikte “Yeni Lisan” makaleleri, yayımlandığı sıralarda hararetli tartışmalara da sebebiyet verir. Bir iki yıl sonra Balkan Savaşları’nın çıkması ile tartışmalar son bulur (Levend, 2011).

Ömer Seyfettin (1884-1920): “Yeni Lisan” hareketinin mimarı, Millî Edebiyat ilkelerinin uygulayıcısı olan Ömer Seyfettin’de sade dil anlayışının kaynaklarından biri olarak Hasan Âli Yücel (1989), *Genç Kalemler*’den önce İzmir’de başlayan bir dil akımının etkisinden bahseder. Diğer yandan Balkan coğrafyasındaki subaylık yıllarının da Ömer Seyfettin’i dil üzerinde bilinçli olarak düşünmeye sevk ettiği anlaşılmaktadır. “Genç subay Ömer Seyfettin, Türk dili konuşan erlerle Osmanlıca konuşan subaylar arasındaki uçuruma takılmış”; “Osmanlı yönetici tabakasıyla Türk halkı arasındaki uçurumu kanun-ı esâsî politikası ile kapatmayı uman politikacılardan ayrılarak, vaktiyle Şinasi’de olduğu gibi, dil, anlam ve anlaşma sorunları üzerine” eğilmiştir (Berkes, 2018, s. 421).

Bir diğer önemli sebep ise Türkçülük fikrinin daha Tanzimat yıllarından itibaren Türkçecilik ile iç içe gelişmiş olmasıdır. Ömer Seyfettin’de de dil; millet ve milliyet ile iç içedir. Nitekim kısa ömrünün her döneminde millî bir edebiyatın ülküsünü kurmuş, edebiyat ve dili bir bütün olarak görmüş, millî bir edebiyat için sade bir Türkçenin savunucusu ve uygulayıcısı olmuştur. Ömer Seyfettin’in bu konudaki fikirleri “Yeni Lisan” makalelerinin daha ilkinde derli toplu olarak görülebilir.

Ömer Seyfettin’in öne sürdüğü formül yazı dili ile konuşma dili arasındaki mesafenin kapatılmasıyla gerçekleşecektir.

Ziya Gökalp (1876-1924): Ziya Gökalp için dil sorunu, Türkçülük hareketinde aşılması gereken en önemli engellerden biridir. Gökalp, *Türkçülüğün Esasları* (1923) adlı eserinde “Lisanî Türkçülüğün Umdeleri” başlıklı bölümde, dil ve sadeleşme konusundaki fikirlerini sıralar (Ziya Gökalp, 2014). Bu görüşler Gökalp’ın “Lisan” başlıklı manzumesinde de işlenir. Bu manzumede dikkat çeken bir yan da millet tanımının ortak bir dil etrafından yapılıyor olmasıdır.

Yerli aydınların yanı sıra dönemde Türkçülük gibi Türkçecilik fikrinin olgunlaşmasında da Yusuf Akçura, İsmail Gasıralı gibi dış Türklerin de katkısı vardır¹²⁶.

2. 1. 2. 2. 4. Cumhuriyet Dönemi

1923’te ilan edilen cumhuriyetin içerdiği zihniyet değişiklikleri doğrultusunda gerçekleşen inkılaplardan biri de dil alanındadır (1932). Dil inkılabı; daha Tanzimat yıllarından itibaren aydınların gündemini meşgul etmiş olan imla, alfabe, terimler gibi bir dizi meseleyi içeriğinde

¹²⁶ Daha fazla bilgi için bkz. Levend, A. S. (2011). *Türk dilinde gelişme ve sadeleşme evreleri*. Ankara: Dil Derneği.

taşıır; bu konulardaki tartışmalar cumhuriyetin ilk yıllarında hız kazanır. 1923'ten 1928'e dek dil ile ilgili yazılarda en çok üzerinde durulan sorun imla ve alfabedir.

1923'te İzmir İktisat Kongresi'nde başlayan, Mustafa Kemal Atatürk'ün 9 Ağustos 1928'de Sarayburnu'ndaki söylevi ile devam eden süreç, 3 Kasım 1928'de yeni Türk harflerine ait kanunun meclis tarafından kabul edilmesiyle sonuçlanmıştır. Levend'in (2011) deyiimiyle “ımlâ işi, artık sorun olmaktan çıkarak tarihe karışmış”, “yeni alfabe Arapça ve Farsça kelimelerin yabancılığını iyice ortaya çıkarmış”, “dilde sadeleşme bir akım halini al”mıştır (s. 403, 406).

2. 1. 2. 2. 5. Genel Değerlendirme

Türk dilinde sadeleşme hareketlerine başlangıçtan itibaren bakıldığında dikkat çeken üç aşama olduğu görülür. Bunlardan ilki Tanzimat Dönemi'nde, diğeri Millî Edebiyat Dönemi'nde gerçekleşmiştir. Dil inkılabı ise sürecindeki gelişmelerle birlikte üçüncü merhaleyi oluşturur. Her üçünde ortak olan husus, dil üzerindeki tasarruf çabaları ile zihniyet değişimleri arasındaki bağlantıdır. Dil, düşünce ve yaşam arasındaki çok yönlü döngüsel ilişki her defasında dili sadeleştirme eğiliminin hem sebebini hem sonucunu oluşturmuştur.

Tanzimatçılar birer sanatkâr olmanın yanı sıra birer siyasi idiler ve ilk meşrutiyetin ilanı şeklinde somutlaştırılabilecek bir idealleri vardı. Bu doğrultuda halkın desteğini arkalarına almanın, kamuoyu oluşturma'nın şart olduğunun farkındaydılar. Kullandıkları dilin halk ile engelsiz iletişim sağlayacak bir vasıfta olmasına dikkat ettiler. Bunu bir ölçüye kadar başardıkları da söylenebilir. Ancak arkadan gelen dönemde apolitikliği zorlayan şartlar sadeleşmenin özellikle Servet-i Fünun Dönemi'nde kesilmesine sebebiyet vermiştir.

Millî Edebiyat Dönemi'ne gelindiğinde Türk dilinin sadeleşme hareketinin sistematik olarak ve bilinçli bir şekilde ele alındığı görülür. Etrafında oluşan bütün tartışmalara rağmen “Yeni Lisan” hareketi kısa zamanda başarıya kavuşur. Bu başarı zihinsel -dolayısıyla siyasal- manzarayla doğrudan bağlantılıdır. Meşrutiyet Dönemi'nden itibaren hararetle tartışılan fikir akımları içinde Türkçülük giderek popüleritesi artandır ve bu popülerite artışında dönemin şartları etkilidir. Şöyle ki, 1911'den itibaren Trablusgarp Savaşı, Balkan Savaşları, I. Dünya Savaşı, Kurtuluş Savaşı; Türk toplumunu on yıldan fazla süreyle neredeyse kesintisiz bir millî felaket süreci ile karşı karşıya getirmiştir. Diğer yandan imparatorluğu oluşturan unsurların kendi mili bilinçleri doğrultusunda ve çok sancılı süreçler neticesinde imparatorluktan kopmaları, Türk unsurun uluslaşma süreci, millî benliğin idraki de millî dilin sahiplenilmesindeki en önemli etkenler hâline gelir. Dilde sadeleşme anlamına gelen Türkçecilik hareketinin Türkçülük cereyanı tarafından beslendiği ve aynı zamanda onu beslediği görülmektedir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında aynı zihniyetin devam ettiği görülür. Bir dizi büyük ve felaketli savaştan geçmiş, nihayetle kendi kurtuluş ve kuruluş mücadelesini vermiş olan genç Türkiye Cumhuriyeti; varlığını inşa ederken millî dili yani Türkçeyi en önemli birleştirici olarak görür.

Buna göre millet tanımında dil, hiç değişmeyen ölçüttür ve ulus devlet, milli dil etrafında örgülenir. Cumhuriyeti takip eden yıllarda Türk dili üzerindeki teorilerin hararetle tartışılmasına izin veren zemin bu arayışların bir neticesidir.

Günümüzde dil konusundaki tartışmaların kapandığı, Türkçenin büyük ölçüde Millî Edebiyat'tan Cumhuriyet Dönemi'ne aktarılan ilkeler doğrultusunda bir istikrara kavuştuğu, gelişimine doğal mecrasında devam ettiği, özellikle edebiyat dili olarak yetkinleştiği, her türlü zihniyetin ve ideolojinin tartışılmasında aynı ortak Türkçenin kullanıldığı görülebilir. Bununla birlikte Türkiye Türkçesi bu kez de bugünün *lingua franca*'sı olan İngilizceden gelen kelimelerin ve ifadelerin tehdidi altındadır. Ayrıca internet ortamında ve sosyal medyada kullanılan dil de Türkçe kelime ve cümle yapısını zorlamakta, klişe ifade kalıpları dili baskılamakta, gençlerin kelime dağarcığını daraltmaktadır.

2. 1. 2. 3. Edebiyat Alanı

Ahmet Hamdi Tanpınar (1969b), modern Türk edebiyatının bir medeniyet kriziyle başladığını ifade eder. Bu “kriz” Doğu ile Batı, eski ile yeni, iki dünya, iki medeniyet arasında kalmaktan kaynaklanır. Türk edebiyatının Batılılaşması, Avrupaileşmesi, çağdaşlaşması gibi terimlerle ifade edilen yenileşme “eskiye göre” bir değişimi ifade eder ve bu değişim zihniyette, konularda, kavramlarda, yeni bir bakış açısında, dilde, edebî türlerde, dahası teknik ve teorik meselelerde yansıyarak kendisini gösterir. Bu bölümde Türk edebiyatındaki yenileşme ve eskinin sürekliliği, sadece zihniyet manzaralarını yansıtmaları ölçüsünde kısaca gözden geçirilecektir.

2. 1. 2. 3. 1. Tanzimat Dönemi

Aydınlanma üst başlığı altında toparlanabilecek pozitivist ve rasyonalist eğilimler taşıyan; medeniyet üst başlığı altında da akıl, bilim, hürriyet, eğitim, toplum ile devletin karşılıklı hak ve ödevleri, insaniyet ülküsü (hümanizma) gibi yine Aydınlanmacı fikirleri yücelten Tanzimat aydınları için siyasette nihai hedef meşrutiyettir. Onların bu fikir ve düşünce eğilimlerinin en net olarak takip edilebileceği kanal da verdikleri edebî eserlerdir. Çünkü Tanzimat aydınları birer sanatkar olmanın yanı sıra birer siyasetçiler ve fikirlerini en yalın hâliyle halka gösterebilecekleri alan, onlara göre edebî eserdir. Nitekim Okay (2011), “Bu yüzyılın yenileşmekte olan düşünce hayatını, kendilerini ilmî çalışmalara, felsefeye ve fikir meselelerine adanmış kişiler değil, daha çok edebiyatçılar yürütmüştür.” diyerek edebiyat ve düşüncenin bu dönemdeki iç içeliğini vurgular (s. 80).

Gazeteciliğin Başlaması: Belirli zihniyetlerin Tanzimat ediplerindeki yansımalarını izlemeye geçmeden önce dönemin en önemli edebî ve fikrî yeniliği olan gazeteciliğe bakmak gerekir. Tanzimat Edebiyatı ilk özel gazetenin çıkarıldığı tarih olan 1860 ile başlatılır. Çünkü resmî ya da

yarı resmî gazetelerin dışında bütünüyle özel bir gazetenin çıkarılması halkın, fikirlerini devlete rağmen ifade etmesi anlamına gelir ki bu, o dönem için çok önemli bir yeniliktir ve bütünüyle bir zihniyet değişikliğini ima eder. Gazete, çok sesliliğe doğru atılan ilk adım olmanın yanı sıra yeni türler, yeni konular onunla yayılır; dil onun sayfalarında yenileşir, sadeleşir. Gazetede sadeleşen dilin de ideolojik bir boyutu vardır; çünkü fikir, halka ulaşmak ister. Nitekim gazete ve fikir ilişkisi günümüze kadar kesintisiz bir şekilde devam etmiştir. Bu dönemin yazar ve aydınları fikirlerini halka ulaştırmak ve halkı eğitmek için gazete ve dergileri bir araç olarak görmüşler, Batılı fikirleri edebiyat yolu ile aktarmaya çalışmışlardır. Tanzimat ediplerinin bilgilendirici, ansiklopedist tavrı dergi ve gazetelerde devam etmiştir.

Öncesindeki resmî ya da yarı resmî gazetelerden¹²⁷ sonra Agâh Efendi ve Şinasi tarafından 1860'ta çıkarılmaya başlanan *Tercüman-ı Ahval* Türkçedeki ilk özel gazete sayılır. Enginün (2006), *Tercüman-ı Ahval* ve Şinasi'nin iki yıl sonra tek başına yayınladığı *Tasvir-i Efkâr* gazetelerinin "Türkçe fikir gazeteciliğinin başlangıcı" olduğunu ifade eder (s. 44).

Tercüman-ı Ahval'in Şinasi tarafından kaleme alınan "Mukaddime"si içerdiği yeni fikirler bakımından dikkat çeker. Burada "Madem ki bir heyet-i ictimaiyede yaşayan halk bunca vezâif-i kanuniye ile mükelleftir, elbette kâlen ve kalemen kendi vatanının menâfi'ine dair beyân-ı efkâr etmeği cümle-i hukûk-ı muktesebesinden addeyleyler." denmektedir (Kaplan, Enginün & Emil, 1988, s. 511). Yani sosyal bir toplumda yaşayan halk bir takım yasal zorunluluklar ile yükümlüyse bunun karşılığında fikirlerini sözlü ve yazılı olarak beyan etmesi de onun kazanılmış haklarından sayılmalıdır. Böylece devlet ve birey arasında karşılıklı bir görev-hak ilişkisinin sınırları çizilir. Bu sınır da vatanın menfaatleridir. Şinasi "eğer şu müddeaya bir sened-i müsbit aranılacak olsa, maarif kuvvetiyle zihni açılmış olan millet-i mütemeddeninin yalnız politika gazetelerini göstermek kifayet edebilir" derken de halkın fikir beyan etme hakkını Batı milletlerinde tanıdığı medeniyetin bir koşulu olarak görür (Kaplan, Enginün & Emil, 1988, s. 511).

İbrahim Şinasi (1826-1871): İbrahim Şinasi, Batı dünyasından yeni fikir ve değerlerin tanıtılmasında, edebiyatımızın değişmesinde, yeni edebî türlerle tanışılmasında başlangıcı oluşturan en önemli isimdir. Yenilikçi fikirlerinin en fazla görüldüğü eserler *Tasvir-i Efkâr*'daki makaleleri, şiirleri, çevirileri ve *Şair Evlenmesi*'dir. Bu eserlerde işlenen fikirler Aydınlanma ve pozitivizm doğrultusunda güçlü etkiler taşır.

Şinasi'nin bir gazeteci olarak kendisini asıl bulduğu yer olan *Tasvir-i Efkâr*'ın adeta bir mektep gibi yeni fikirleri yaydığı, yeni isimleri çevresine topladığı anlaşılmaktadır. Nitekim

¹²⁷ Türkçe çıkarılan ilk resmî gazete *Takvim-i Vekayi* (1831) ile başlayan basın hayatı, yarı resmî *Ceride-i Havadis* (1840) ile devam eder; daha sonra bunlara ilk meslek gazetesi olan *Vekayi-i Tıbbiye* katılır (Banarlı, 2001; Akyüz, 1982). Berkes (2018), 1831'de *Takvim-i Vekayi* ile birlikte *Le Moniteur Ottoman* gazetesinin de çıkmaya başladığını, *Le Moniteur*'un da resmî gazete olmakla beraber iki gazetenin yazılarının aynı olmadığını belirtir (s. 200). "Osmanlıca'sı iç olaylar kadar Avrupa olayları hakkında havadis verme yanına önem verdiği halde Fransızca'sı Türkiye olaylarını ve padişah reformlarını Avrupalı okuyuculara tanıtmaya ve beğendirmeye önem verir" (Berkes, 2018, s. 200).

Şinasi'nin "Münacat"ını okuyarak onun fikirlerinin etkisi altında kalan Namık Kemal, gidip bu gazeteye girmiş; Şinasi'nin "muîn"i olmuştur (Kaplan, 1978, s. 32). *Tercüman-ı Ahval*'in "Mukaddime"si kadar önemli olan *Tasvir-i Efkar* "Mukaddime"sinde de aynı prensipler üzerinde durulur.

"Münacaat", Şinasi'deki fikrî yeniliği göstermesi bakımından daima dikkat çekmiştir. Bu fikir, Şinasi'nin düşünce dünyasında büyük yer tutan pozitivist ve rasyonalist etkiler taşır. O inanmak ihtiyacıdır. Bütün şiir boyunca kozmik âlemi, mevsimlerin dönüşünü, gece ile gündüzün yer değiştirmesini vb. iyimser bir bakış açısıyla gözden geçiren Şinasi bu düzenden Allah'ın varlığı, birliği ve yüceliği fikrine ulaşır. Yeni olan, onun, inanç yolunda akılcı delillere ihtiyaç duyması, inancı aklının onayından geçirmek istemesidir. *Vahdet-i zatına aklımca şehâdet lâzım* dizesi bu ihtiyacın bir özetine dönüşür. Kaplan'a (1978) göre Şinasi'nin bu tavrı, onun "Avrupa'da XVIII inci yüzyıldan sonra gelişen aklî ve ilmî dinciliğin tesirinde kalmasından ileri gelir" (s. 34).

Şinasi'de medeniyet fikri Reşid Paşa için yazdığı dört kasidede başlı başına bir şiir konusuna dönüşür ve Şinasi yeni bir kavram olan medeniyeti eski edebiyatın terminolojisi üzerinden işler. Banarlı (2001); Şinasi'nin Tanzimat Edebiyatı'na fikir bakımından getirdiği bir başka yeniliğin "onun bâzı şiirleriyle, makale ve fıkralarında, cesâretle kullandığı" reis-i cumhur, medeniyet resulü, vatan şairi, şeref-i millet, gayret-i millîye gibi Avrupalı kavramlar olduğunu belirtir (s. 862). Ona göre bu yeni terkipler "yeni ideolojilerin ilk ifâdeleri arasında"dır (Banarlı, 2001, s. 863).

Sonuç olarak Batı kaynaklı fikirlerin görüldüğü ilk eserler Şinasi'nin kaleminden çıkmıştır. Bunlar, hacim itibarıyla küçük olsa da başta Namık Kemal olmak üzere Ziya Paşa, Recaizade Mahmut Ekrem, Ahmed Midhat, Abdülhak Hamit gibi diğer edipleri etkilemiştir.

Ziya Paşa (1829-1880): Tanzimat aydını kendi dünü ile bugünü gibi Doğu ve Batı arasında da ikici bir tavrın sahibidir ve bu ikicilik Ziya Paşa'da açıkça fark edilir. Bir gazelinde Batı uygarlığını beldeleri, mimari yapıtları bakımından yüceltirken "Terkib-i Bend"de Batı fikirlerine uymayı yeni bir adet olarak kınar. *Muhbir* ve *Hürriyet* gazetelerindeki makalelerinde işlediği terbiye ve tahsil, insanın hür olarak doğduğu, meşveret yani meşrutiyet, adalet ve kanun fikirleriyle "devrinin adamı" olan Ziya Paşa (Tanpınar, 1969b, s. 330), iki kısımlık "Rüya" mensuresinde siyasi fikirlerini tekrarlar.

Banarlı (2001, s. 871), Ziya Paşa'nın "Avrupa'yı tanıdıktan sonra yazdığı şiir ve nesirler"nin "ideolojik bakımdan esaslı surette yeni ve Avrupa tesiri altında" olduğunu belirtirken Kaplan (1978), Ziya Paşa'da fark ettiği felsefi huzursuzluğu geleneksel dünya algısından bir sapma olarak değerlendirir.

Mehmet Kaplan (1978, s. 66) tarafından "Adem Kasidesi" ile birlikte "Türk edebiyatının en büyük felsefi şiiri" sayılan "Terci-i Bend" boyunca Ziya Paşa, kâinattaki olayları adeta bir büyüteç altında inceler ve dünyada nizamdan çok nizamsızlık, adaletten çok adaletsizlik görür. Bundan bir

kötümserlik felsefesi çıkarır ve huzursuz olur. Huzursuzluğunun kaynağı olup biteni akıl ile kavrama çabasıdır. Buradaki akıl, eski kültürün vahyin altında tuttuğu akıl değil, her şeyi kavramaya kalkışan rasyonalist akıl gibi görünmektedir. Akıl, Şinasi’de yarattığı yeterlilik duygusunu, bir “Kıt’a”sında *Ya dehre gelmeseydim ya aklım olmasaydı* (Ziya Paşa, 1924, s. 182) diye şikâyet eden Ziya Paşa’da yaratamaz; kavramaya yetmeyişi ile bir şikâyet kaynağına, bir “belâ”ya dönüşür:

Yârâb nedir bu dehrde her merd-i zû-fünûn

Olmuş belâ-yı akl ile ârâmdan masûn (Kaplan, 1978, s. 51)

Kaplan (1978) “eskiler böyle sorular sormazlardı (...) Böyle sorular sormağa lüzum yoktu. Zira her şeyin cevabı verilmişti.” diyerek Ziya Paşa’nın felsefi huzursuzluğuna dikkat çeker (s. 64). Ziya Paşa eskilerin sormadığı sorular sorsa da ve bunları akılcı gözle cevaplamaya kalkıştığı için mutmain olamasa da her bendin sonundaki vasıta beytinde, aklın yetmezliğini hatırlayarak eski kültürün dairesinden seslenir ve bir parça huzur bulur. Ancak “Batı’dan gelen yeni dünya görüşü ile eskisi birbiri ile çarpışacak ve bundan felsefi bir buhran doğacaktır” (Kaplan, 1978, s. 66).

Sadullah Paşa (1838-1891): Sadullah Paşa’nın “Ondokuzuncu Asır” şiirinde bu yüzyıl, bilimsel ve teknik ilerlemeler bakımından yüceltilmiştir ve hepsinin kaynağı Batı’dır. Bu şiire göre eski bir devir kapanmakta, yeni bir devir açılmaktadır. Şimdi zaman terakki zamanıdır, toplumların bekası cehalet ile mümkün olamaz.

Mehmet Kaplan’a (1978) göre bu manzumede şu fikirler ortaya konulur: “1. İnsan aklının kudreti, 2. Akıl ve tecrübe sayesinde vücuda gelen ilim ve tekniğin Ortaçağ medeniyetine son vererek yeni bir devir açması, 3. Sosyal sahada eşitlik ve hürriyet fikirlerinin doğuşu, 4. Terakkiye iman.” (s. 70). Bu fikirleriyle Sadullah Paşa Aydınlanmacı Tanzimat zihniyetini yansıtır.

Namık Kemal (1840-1888): Şinasi ile başlayan yenilik, edebiyat gibi fikir yönünden de Namık Kemal ile tutunmuştur. Tanpınar (1969b), Namık Kemal için “bugün kullandığımız bütün mefhumlar, Şinâî ile onundur ve bilhassa onundur” der (s. 226-227).

Kahramanlık, hak, hürriyet, kanun, meşveret (meşrutiyet), terakki, medeniyet, vatan ve millet sevgisi gibi fikirler Namık Kemal’in gazete makalelerinde, şiirlerinde, tiyatrolarında, romanlarında işlenmiştir. “Medeniyet” isimli bir makalesi vardır. Bütün fikirleriyle ve onları etkileyici bir biçimde işlemesiyle Namık Kemal, döneminde ve sonraki kuşaklar üzerinde çok etkili olmuştur. Namık Kemal, Jön Türklerin de heyecan kaynağıdır. “İleride Atatürk adını alacak olan Genç Mustafa Kemal’in Harbiye taburundaki sınıf arkadaşlarına onun şiirlerini bir eylem çağrısı olarak okuduğu” Findley (2011, s. 124) tarafından aktarılır.

2. 1. 2. 3. 2. II. Abdülhamit Dönemi

Tanzimat Edebiyatı içinde 1876’ya kadar süren I. dönem, siyasi fikirlerin daha rahat tartışıldığı görece özgür bir ortam sayılırken, 1878’de Meclis-i Mebusan’ın tatil edilmesinden

sonraki dönemin giderek ağırlaşan basın yayın şartları nedeni ile daha ayrı bir karakter taşıdığı görülür. Genellikle II. Dönem Tanzimat Edebiyatı olarak adlandırılmasına rağmen II. Abdülhamid'in yönetimi altında gelişen bu edebiyatın, yine aynı padişahın saltanatına denk düşen Servet-i Fünun dönemi ile olan benzerliği dikkat çeker¹²⁸. II. Abdülhamit Dönemi'ndeki yayınların zamanın siyasal olayları hakkında hiçbir fikir vermediğini, "yüksek edebiyat ve düşün planında çalışmaya"yan basın yayın hayatında siyasa dışı konuların, popüler fen yazılarının, seyahat ve serüven konularının moda olduğunu Berkes (2018) ifade eder (s. 369). Siyasal konulardan zorunlu olarak uzaklaşan edipler bireysel bir edebiyata meyilli görülürler. Mehmet Kaplan (1978), I. ve II. dönem Tanzimat edipleri arasındaki toplumsallık-bireysellik farkını Namık Kemal ve Abdülhak Hamid üzerinden değerlendirir. Kendi derdi aklına bile gelmeyen, ancak toplumun sıkıntılarıyla kederlenen Namık Kemal'dir; Hamid ise Makberi bile "kendim okuyayım" diye yazmıştır (Kaplan, 1978, s. 86).

Recaizade Mahmud Ekrem (1847-1914): Recaizade Mahmut Ekrem, fikrî siyasette etkin bir literatürün sahibi değildir. Mehmet Kaplan (1978), onda "aktif Tanzimat ruhunun" silindiğini, "istibdat devrine has olan pasif, içe dönük ruh"un başladığını ifade eder (s. 87). Bununla birlikte tek romanı *Araba Sevdası* (1896), yanlış Batılılaşma meselesi üzerine toplumsal bir eleştiri hüviyeti taşır. Ahmed Midhat'ın Felâtun Bey'i gibi, Bihruz Bey kimliği üzerinden de karikatürize edilen alafranga tip bütün roman boyunca traji-komik sahneler içinde gösterilerek eleştirilir. O; Batılılaşmayı, yarım yamalak Fransızca konuşmaya, şık giyim kuşama, araba ile Çamlıca bahçesinde görünmeye indirgemesiyle şekilde kalmanın sakıncalarını sergiler. Diğer yandan realist ekolün özelliklerini taşıyan *Araba Sevdası* romantik zihniyetin eleştirisini de yapar. Bihruz'u hayat karşısında savunmasız bırakan şeylerin başında okuduğu romantik romanlar gelir. Çünkü o hayal ile hakikati, hayat ile romanı ayırt edemez. Üstelik bu ayrımı yapmasını sağlayacak, kendisini kendi romantik mizacının tehlikelerinden koruyabilecek bir eğitim de almamıştır.

Ahmed Midhat Efendi (1844-1912): Ömrü boyunca iki yüzden fazla eser yayımlayan Ahmed Midhat Efendi'nin eserlerinin fikrî açıdan önemi; ansiklopedist bir yaklaşım, okuyucuyu birtakım fikirler doğrultusunda aydınlatma çabası taşımasındandır.

Halkı aydınlatma gayesi Ahmed Midhat'ın gazeteciliğe önem vermesine yol açar. Türk basınının en uzun ömürlü gazetelerinden biri olan *Tercüman-ı Hakikat* Ahmed Midhat tarafından ölüm tarihi olan 1912'ye kadar çıkarılmıştır. Ahmed Midhat Efendi; "zamanın gazete ve mecmua okuyucularına, yalnız hikâye ve roman değil, hatta sâdece fikir ve felsefe değil, tarih coğrafya, biyoloji, hatta fizik ve matematik okutmuştur" (Banarlı, 2001, s. 966).

¹²⁸ Orhan Okay (1990a), II. Dönem Tanzimatçıların Serveti Fünuncularla olan benzerliğine dikkat ederek her ikisi için mesela "Abdülhamit Devri Edebiyatı" gibi bir isim düşünür; "çünkü 1887'den sonraki edebiyata hususiyetini veren âmiller arasında, II. Abdülhamid'in şahsiyetinin ve yönetim usûlünün, müsbet veya menfi, rolü ihmal edilemez" (s. 10-11).

Ahmed Midhat'ın merak uyandırıcı, sürükleyici, hareketli, akıcı bir dille yazılmış romanlarında -bütün eserlerinde olduğu gibi- halkı aydınlatmak, eğitmek, öğretmek esastır. *Felâatun Bey ile Rakım Efendi*, bir yönüyle Tanzimat yıllarındaki Batılılaşmanın mahiyetine yöneltilmiş bir eleştiri olarak onun romanları arasında özel bir yer tutar. Bu romanda Felâatun Bey; giyim kuşamı, yarım yamalak Fransızcası, girip çıktığı çevresi ile Batılı olduğunu zanneder. Ancak eğitimsiz mirasyedi, roman boyunca hem komik hem gülünç durumlara düşer. Rakım Efendi ise Felâatun Bey'e alternatif olarak sunulan tiptir. O da Batı kültürüne sahiptir, Fransızca bilir. Ancak onda Batılılaşmanın, şekilde kalmadığı, Doğu'nun iyi yanlarıyla birleştiği, bir tür senteze ulaşıldığı görülür.

Ahmed Midhat Efendi'nin kadın yazarların Türk toplumunda da var olması için gösterdiği teşvik, dönemin özellikle iki kadın yazarında fark edilir. Bunlar Fatma Aliye Hanım ve Nigâr Hanım'dır¹²⁹.

Kadın Yazarlar: Türk edebiyatında “gerçek” kadın yazarlar ile karşılaşmak için Tanzimat yıllarını beklemek gerekmiştir. “Fuad Köprülü, Divan geleneği içinde şiir veren kadın şairleri kendi kadınlık duygularını dile getirememiş ve suni bir şiir yaratmış olmakla itham eder” (Köprülü, 1924'ten aktaran Bekiroğlu, 1998, s. 235). Tanzimat yıllarına gelindiğinde ise kadın yazarların gazete ve mecmualarda yayımlanmaya başlanan eserlerinde imza olarak isimlerini kullanmayıp kendilerini babaları gibi erkek kimlikler üzerinden tanımladıkları ya da rumuzlar kullandıkları görülür. İlk kez romanda Fatma Aliye Hanım, şiirde Nigâr Hanım bu süreci aşarak kendi isimlerini kullanmış; kendi duygularını ve fikirlerini ifade etmişlerdir. İkisi de Ahmed Midhat'ten teşvik görmüştür. İkisi de edebî ve sosyal manada “öncü” Türk kadınlarındandır.

Fatma Aliye Hanım (1862-1936): Ünlü Tanzimat aydını Ahmet Cevdet Paşa'nın kızlarından¹³⁰ biri olan Fatma Aliye Hanım; beş romanında ve *Hanımlara Mahsus Gazete*'deki yazılarında kadın, aile, kadının eğitimi, evlilik, çok eşlilik gibi konuları Batı'yı reddetmeyen ama gelenekleri azami derecede korumaya alan tavrıyla babası Ahmet Cevdet Paşa'nın ve Tanzimat ediplerinin çizgisinde görünür.

Fatma Aliye Hanım, kadının toplumdaki durumundan dolayı erkeklerden de şikâyet eder. “Türk kadınlığının ilerlemesini Türk erkeklerinin ilerlemesiyle ilişkilendirir. Bunun için de erkeğin zihnindeki geleneksel kadın modelinin değişmesini gerekli görür” (Ş. Karaca, 2011, s. 109). Kadının çalışmasını isteyen Fatma Aliye Hanım, bu çalışma alanını onun yapısına uygun işlerle ve ahlaki ilkelerle sınırlar.

¹²⁹ Ahmed Midhat'ın *Bir Muharrire-i Osmaniye'nin Neş'eti* (1893) isimli eseri, Fatma Aliye Hanım'ı bir yazar olarak tanıtır ve destekler. Bu eserde ikisinin mektuplaşmaları da yer alır.

Ahmet Midhat'ın, Nigâr Hanım ile ailece görüştüğü, onu yazma konusunda yüreklendirdiği ve yönlendirdiği mektuplaşmalarından anlaşılmaktadır. Bkz. Bekiroğlu, N. (1998). *Şair Nigâr Hanım*. İstanbul: İletişim, s. 49 vd.

¹³⁰ Ahmet Cevdet Paşa'nın diğer kızı Emine Semiye Hanım da yazar olarak tanınacak, politikaya atılacaktır.

Şahika Karaca'ya (2011) göre Fatma Aliye Hanım, “İslami çerçevede modern Osmanlı kadın kimliğini öncü bir anlayışla kurarken aslında cumhuriyet kadınının modernleşme sürecinin sağlam temeller üzerine kurulmasına yardımcı olmuştur” (s. 109). Firdevs Canbaz (2005) ise *Fatma Aliye Hanım'ın Romanlarında Kadın Sorunu* isimli yüksek lisans tezinde, Fatma Aliye Hanım kadın sorunları üzerinde durmuş olsa da onun “tavrı muhafazakâr Müslüman olarak tanımlanmalıdır” demektedir (s. 107).

Sonuç olarak Fatma Aliye Hanım, eserlerinde bireyleşmeye, modernleşmeye, kendi hayatı üzerinde söz sahibi olmaya, ekonomik açıdan bağımsız olmaya çalışan kadınlar çizmiştir; onların eğitim, evlilik, poligami, sosyal konum gibi problemlerinin farkındadır. Ancak bunların çözümünü yine geleneksel ve İslamî sınırlar içinde aramaktadır. Onun feminizmi radikal kanatta değil, kadını “iyi anne, iyi eş, iyi Müslüman” olarak gören ve dönemde *Hanımlara Mahsus Gazete* tarafından temsil edilen sınırlar içindedir; kadın, tam eşitlik ilkesi doğrultusunda değil bütüncül ilkesi doğrultusunda değerlendirilmektedir.

Nigâr Hanım (1862-1918): Nigâr Hanım bir Macar mültecisi olan Osman Paşa'nın kızıdır. *Şair Nigâr Hanım* isimli monografisinde Nazan Bekiroğlu'nun (1998) verdiği bilgilere göre; Batılı değerleri babasından, Doğulu değerleri tipik bir Osmanlı kadını olan annesinden almıştır. Bu iki etki ömrü boyunca kimliğini ve eserlerini yönlendirir. Nigâr Hanım duygusal aşk, yalnızlık, tabiat ve güzellik temleriyle, süslü diliyle bir Ara Nesil sanatçısıdır. Eserlerinde politik fikirlerle karşılaşmak söz konusu değildir. Ancak çocuk eğitimi, evlilik, aile ve kadın meselesi onun da kalemini meşgul eder. Kadının eğitimi üzerinde durur, onların da tahsil yapması gerekliliğini vurgular. Anneliğin kutsiyetine inanır. O da bir süre başyazarlığını yaptığı *Hanımlara Mahsus Gazete*'nin “iyi anne, iyi eş, iyi Müslüman” şeklinde özetlenebilecek feminist anlayışının bir temsilcisidir.

Samipaşazade Sezai (1858-1936): Tanzimat zihniyetinin özgürlükçü vurgusu, köleliğin realitede hâlâ var olduğu bir sosyal yaşamda, bu sistemin eleştirisini de birlikte getirir.¹³¹ Samipaşazade Sezai'nin *Küçük Şeyler*'inde (1891) kölelikten bahseden “Düğün” isimli bir hikâye vardır; *Sergüzeşt* (1888) ise bütünüyle kölelikten bahseden bir eser olmasıyla Türk edebiyatında ilktir. Bu romanda kölelik her şeyden önce insanın doğasına aykırı bir sistem olarak eleştirilir. Bu eleştiriye yaparken Sezai, Dilber isimli Kafkasyalı bir cariyeyi çocukluğundan gençliğine kadar süren yaşam çizgisi üzerinde izler ve onun, köle olmasından kaynaklanan bedensel ve ruhsal acılarını sergiler. Bunlar arasında asıl ağır olanın Dilber'in çektiği ruhsal acılar olması, köleliğin insan doğası ile bağdaşmazlığı savını destekler. Roman sonunda kendisini Nil Nehri'ne atan Dilber'in ancak bu şekilde özgürlüğüne kavuşacağını ifade edilmesi ise sistemin acımasızlığına yöneltmiş toplumsal bir eleştiridir.

¹³¹ Daha fazla bilgi için bkz. Parlatur, İ. (1987). *Tanzimat edebiyatında kölelik*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Sergüzeşt romanı; köleliği sadece Doğu'ya mahsus bir sistem olarak ele alması, Batı'daki kölelik sistemine değinmemesi yönüyle tek taraflı bir bakış açısına sahip olarak görülmüş ve bu yanıyla eleştirilmiştir. Nitekim romanda medeniyetin kaynağını Avrupa olarak gören Batıcı zihniyetin yansıması, mekân seçiminde de fark edilir. Dilber'e, görece "insanca" davranılan ev, her yönüyle modernleşmiş, Moda civarındaki Asaf Paşa konağıdır.

Abdülhak Hamid (1852-1937): Tanzimat yıllarında Şinasi ile başlayan edebî yenilik, Namık Kemal ile tutunur, Hamid ile yerleşir. Hamid'in fikirleri şiir, tiyatro, makale, mektup gibi bütün eserlerine dağılmış vaziyettedir. Onun bazı eserleri "mefkûreci, vatancı, milliyetçi, hürriyetçi bir mütefekkirin bu fikirlerini yaymak için yazdığı gizli veya âşikâr telkinlerin hareket ve heyecan sahası" bazılarıysa "alelâde bir ahlak hocası davranışıyla didaktik kılık, manzum veya mensur eserleridir" (Banarlı, 2001, s. 932). Diğer yandan yaşadığı dönemin basın sınırlılıklarından dolayı Hamid'in sosyal, politik meseleleri; vatan ve hürriyet fikri üzerinden uzak zamanların ve uzak mekânların idealist kahramanlarına söylettiği veya sembolik kahramanlar üzerinden işlediği de görülür. Bazı eserlerinin basımı ileri tarihlere kalır.

Öncelikle, Ziya Paşa'da hissedilen felsefî huzursuzluğun Hamid'in bazı eserlerinde yükseldiğini, özellikle *Makber*'de iyice açığa çıktığını ifade etmek gerekir. Hoca Tahsin Efendi'nin öğrencisi olarak ondan "felsefî şüphe"yi öğrenen (Okay, 2005, s. 25) Abdülhak Hamid'in, karısı "Fatma Hanım"ın ölümü üzerine yazdıklarında yaşadığı inanç buhranı" açıkça hissedilir (Okay, 2011, s. 87). Mehmet Kaplan (1976a); "Hamid'i incelerken Tanzimat'tan sonraki nesilleri kuvvetle saran ve sarsan" felsefî buhranı dikkate almak gerektiğini, onu "devrinin bir temsilcisi olarak görmek" gerekliliğini işaret eder (s. 301).

Hamid'in çok sayıdaki hemen hemen bütün tiyatro eserlerine de dağılmış vaziyette olan fikirleri; Tanpınar (1976) tarafından "kahramanlık, vatan sevgisi, İslâm birliği, kadın hakları ve kadın terbiyesi, fikir hürriyeti, öğrenme iştiağı, ahlâkî esasların tebcili" ve "harb aleyhtarlığı, harbin sebep olduğu ıztıraplar" olarak belirlenir (s. 569). Bu fikirler o kadar yoğundur ki Tanpınar (1976) "Hamid'in fikirleri sahneye çıkardığını" söyler (s. 568).

Uzun yaşamı ile verimli yazı hayatı boyunca Hamid'in Cumhuriyet Dönemi'ne yetiştiğini ve onun ilk yıllarını yaşadığını da belirtmek gerekir. Mehmet Kaplan (1982), onun, *Garam* ile "Atatürk'ün gerçekleştirmiş olduğu Cumhuriyet'i ve inkılâpları, adeta önceden görmüş gibi" olduğunu işaret eder; Hamid, 1927'de yayımlanan "Büyük Gazi'ye" şiirinde Gazi Mustafa Kemal'e hayranlık duygularını işler (s. XXV).

Mizancı Murad (1854-1917): Yurt dışında bir süre Jön Türklerin reisliğini de yapmış olan Mehmet Murad Bey tarafından çıkarılan *Mizan* bir fikir aksiyonu vücuda getirmiştir. Murad Bey de bir fikir adamıdır (Emil, 1979). Bu gazetede iç siyaset (devlet, rejim, idareciler, ideoloji, iktisat, maliye, sanayi) ve dış siyasete dair fikirler işlenmiştir (Emil, 1979). Murat Bey'in *Mizan* dışında da fikirlerini işlediği eserler vardır. Bunlar arasında *Turfanda mı Yoksa Turfa mı* (1891) romanının

içerdiği fikirleri Birol Emil (1979) bürokratik, ideolojik ve sosyal olmak üzere üç grupta toplar; ideolojik fikirler, ittifak-ı İslam etrafında gerçekleşen tartışmalar ile işlenmiştir.

Gazete: Tanzimat Dönemi'nde daha çok gazete sütunlarında yer alan edebî ve fikrî çalışmalar, Servet-i Fünun (1896-1901) devrinde dergilere geçmiştir. Bu dönemde Divan Edebiyatı ve Batı edebiyatı merkezli iki eğilime, iki zihniyete (eski-yeni) paralel olarak muhtelif dergilerin devam ettiği ve yenilerinin çıkarıldığı görülür. Dergilerin ve gazetelerin teknik açıdan büyük bir gelişme gösterdikleri fark edilir. K. Akyüz (1982); "II. Abdülhâmid zamânının en sıkı yıllarına rastlayan bu devirde ve sürekli bir sansür altında", Türk basınının "gerçek fonksiyonlarını yapabilmek imkânlarından mahrum" olduğunu belirterek buna rağmen bu dönemdeki gazete ve dergilerin "memleketin fikrî kalkınması husûsundaki çabalarını yine başarılı olarak kabul etmek gerek"tiğini ifade eder (s. 121).

Servet-i Fünun: Servet-i Fünun edebiyatı 1896-1901 arasında aynı ismi taşıyan dergi etrafında varlık göstermiştir. Dönemin siyasal ve sosyal şartları kadar kendi mizaçlarının da birleştirdiği bu ediplerin oluşturduğu edebiyat apolitik karakteriyle dikkat çeker. Aşk, güzellik, tabiat, sanat gibi bireysel konular; yüksek bir estetik değer gözetilerek işlenir. Yalnızlık, içe kapanıklık, hayallere sığınma, kaçma arzusu, hayal ile hakikat çatışması gibi temler dönemdeki politik şartların doğurduğu bir kötümserlik havasının sonucu olarak değerlendirilebilir.

Servet-i Fünun Dönemi'nde fikirler, sansür nedeniyle ideolojik ve siyasi boyutlarıyla eserlere yansımaya da estetik ve eleştiri teorileri bakımından işlenir. Bununla birlikte Tevfik Fikret'te ahlak duygusunun tuttuğu yerin büyüklüğü dikkat çeker.

Tevfik Fikret (1867-1915): Fikret'in daha meşrutiyet öncesi şiirlerinde karakterini aksettiren mısralar dikkat çeker. Bunlarda fikir, vicdan ve irfan özgürlüğü, esarete başkaldırı şu mısralarla bir manifesoya dönüşür:

İnhinâ tavk-ı esâretten girândır boynuma

Fikri hür irfânı hür vicdanı hür bir şairim (Tevfik Fikret, 2001, s. y.)

Meşrutiyetten evvel yazılmış ve elden ele dolaşmış olan "Tarih-i Kadim", yoğun bir karamsarlık ile öfkenin şiiri olarak tarihi mahkemeye çıkarıp adeta onu yargılar; onda kan, acımasızlık vs. bulur. Yine meşrutiyetten önce yazılan ve *Rûbab-ı Şikeste*'nin ancak daha sonraki baskılarına alınan "Sis" şiiri, İstanbul'a yönelik bir lanet ve nefreti dile getirmesiyle farklı bir bakış açısı taşır. Meşrutiyet sonrasında "Rücu" şiirini yazan Fikret, bu nefretten rücu ederek lanetlediği şeyin İstanbul değil, o dönemde İstanbul'da yaşananlar ve bunların müsebbipleri olduğunu belirtir.

Meşrutiyeti alkışlayan Fikret, "Millet Şarkısı" ve "Vatan Şarkısı"nı yazarsa da meşrutiyete duyduğu güveni kısa sürede kaybeder. Beklediği özgürlükçü ortam yerine yine baskıcı bir yönetimin gelmesinin yarattığı hayal kırıklığı ve öfkeyle "Doksanbeşe Doğru" adlı şiirinde İttihat ve Terakki'nin baskıcı yönetim anlayışını protesto eder ve I. Meşrutiyet'ten sonra meclisin tatil

edildiği 1295 (1877-1878) tarihini hatırlar. 1912 yılında yazdığı “Hân-ı Yağma” adlı şiirde, İttihat ve Terakki’yi bir yağma hanında oburca yemekle eleştirir.

Fikret yine de ümitsiz değildir, onun ümidi gençliktedir. *Halûk’un Defteri*’ndeki şiirlerinde oğlu Halûk’un kimliğinde bütün Türk gençliğine seslenerek bir portre çizmektedir. Fikret’in bu simge gence Batıcı, pozitivist, rasyonalist, medeniyetçi, özgürlükçü, eşitlikçi, hümanist, bilimci, teknikçi, ilerlemeci özellikler yüklediği görülür. Hepsinin üzerinde, hizmet edilmesi gereken vatan ve millet gerçeği durur. Bu hâliyle Halûk, dönemin Aydınlanmacı Batıcı fikriyatının idealize ettiği insan tipinin bir örneğidir. “Ferda”, “Mazi-Âti” aslolanın gelecek olduğunu kabul ederek maziden radikal bir kopma önerir. Maziyi bütününü köhne bir âlem olarak addederek bütün kıymetleri geleceğe yüklemek, Fikret’i, geçmişten hız alan İslamcılardan da Türkçülerden de ayırır.

Son dönem şiirlerinde “Allah’a inanan ve güvenen insan fikrine karşı, kendine ve tabiata güvenen insan fikrini ortaya koy”an Tefik Fikret; akıl, ilim ve fenne değer verir; Şinasi gibi o da insanlar arasında kardeşlik ve dünya birliği düşüncesini dile getirir (Kaplan, 1978, s. 115). Ancak Kaplan’a (1978) göre onun şiirlerindeki önemli taraf, bu kavramların “dini düşüncelere zıt gibi gösterilmiş olmasıdır” (s. 182).

Hüseyin Rahmi (1864 1944): Hüseyin Rahmi, şöhretini Servet-i Fünun Dönemi’nde kurmuş olmasına rağmen bağımsız olarak değerlendirilen bir isimdir. Ahmed Midhat’ın etkisini taşıyan verimli yazı hayatı boyunca kaleme aldığı çok sayıda romanda ironik bir üslup ve eleştirel bir tarzla, ansiklopedist bir tavırla halkı bilgilendirme amacı güder; sanattan gayenin toplumsal bir yarar olduğunu düşünür. Pozitivist anlayışın belirgin şekilde kendini gösterdiği (Yüce, 2012) çok sayıdaki roman ve hikâyesinde hurafelerin, boş inançların eleştirisi önemli yer tutar. *Gulyabani* (1913), *Kuyruklu Yıldız Altında Bir İzdivaç* (1912) gibi romanlarında cahil halkın batıl inançları eleştirilir; bunları doğuran arka plan bilimsel bir ışığın aydınlığında gösterilir. Sosyal hayattaki yaralar, aile kurumundaki sakatlıklar, kadın erkek ilişkilerindeki dengesizlikler, cehalet, cehaletin kötü niyetli kişiler tarafından sömürülmesi, her türlü sahtekârlığın işlendiği ve hicvedildiği bu romanlar; komik sahneleri, akıcı üslupları, merak duygusunu kamçılayan olayları ile döneminde çok sayıda okuyucu bulmuştur.

Hüseyin Rahmi’nin realizmden ve natüralizmden ayrılmadığı; medeniyet, bilimsel ilerleme fikirlerine bağlı olduğu; Batılılaşma doğrultusunda bir itirazı olmadığı görülür. Batılılaşmanın, doğru anlaşıldığında toplumu kalkındıracağına kanidir. Ancak alafrangalaşmanın yerli ahlakı tehdit etmesi, toplum ve aile yapısını bozması karşısında tepkiseldir. Yani ondaki Batılılaşma fikri de belirli sınırlar dâhilinde kalmak kaydıyla onaylanır. Batılılaşmanın biçimsellikte kalması onun da tepkisine sebep olur ve *Şık* (1889, tef. 1888), *Mürebbiye* (1899), *Şıpsevdi* (1911) gibi romanların yazılmasına yol açar ki bunlar Tanzimat yıllarından itibaren kaleme alınmış bir dizi romanın arasında yer alır. Aslında *Şık*’ta yer alan kahraman, zaten karikatürize bir tip olan Bihruz Bey’in iyice karikatürize edilmiş halidir.

Cumhuriyet Dönemi'nde de verimliliğini devam ettiren Hüseyin Rahmi, “çağdaş ilim açısından Ortaçağ'dan kalma batıl inançları ve mânâsını kaybetmiş örf ve âdetleri tenkit” etmeye devam etmiştir (Kaplan, 1982, s. XXV).

2. 1. 2. 3. 3. II. Meşrutiyet Dönemi

Fecr-i Ati: Meşrutiyetin ilanı, fikrî hayat gibi edebiyat dünyasına da canlılık getirir. Gazete ve dergilerin sayısı artar. 1909'da bir araya gelen Fecr-i Ati grubu, 3-5 yıl gibi kısa sürede dağılması, ortak bir edebiyat görüşüne sahip olmayışı bakımından edebiyat tarihlerinde etkili bulunmaz. Ancak “1908 sonrası edebiyatın politize olmasına bir tepki olarak doğmuş” (Okay, 1990a, s. 12) olmaları, onları önemli kılar.

Millî Edebiyat: Türkçülük fikriyatının edebiyattaki tezahürü sayılan Millî Edebiyat, kaynaklarda genellikle 1911 yılında başlatılmakla birlikte onun için kesin bir bitiş tarihi vermekte ortak bir görüş yoktur. Meşrutiyet Dönemi'nden sonra Mütareke Devri'nde de devam etmiş, etkileri cumhuriyet sonrasında da sürmüştür. Bu hâliyle Millî Edebiyat'ın, bir dönem olarak başlayıp bir anlayış hâlinde devam ettiği, çeşitlendiği ve sürekliliğini koruduğu düşünülebilir. Yine de 1911'i takip eden dönemsellik içinde Millî Edebiyat birtakım ilkelerle belirginleşir: Şiirde hece vezni, dilde sadelik, konuda vatan ve millet sorunları, Anadolu kaynaklarından hareket etme bu ilkelerin en başta gelenleridir.

Ömer Seyfettin (1884-1920): Millî Edebiyat'ın en güçlü temsilcisi olarak görülen Ömer Seyfettin'in önemi ve değeri, “Yeni Lisan” hareketini başlatması ve burada savunulan sade dil anlayışını Millî Edebiyat'ın ilkeleri doğrultusunda kendi hikâyelerinde ustaca uygulayabilmiş olmasından kaynaklanır. Türk hikâyeciliğinde bir dönüm noktası olan çok sayıdaki hikâyesinde hurafeler, aile sistemindeki sakatlıklar, kadın erkek ilişkilerindeki çarpıklıklar ve eşitsizlikler gibi realist-natüralist zihniyeti yansıtan pek çok sosyal konunun yanı sıra Türkçülük fikri geniş biçimde işlenir. Türk edebiyatının asker ediplerinden olan Ömer Seyfettin'in Balkanlarda komitacı takibiyle görevlendirildiği sıralarda karşılaştığı olaylar ona gözleme dayalı bir dizi realist hikâyenin konusunu verir: “Bomba”, “Beyaz Lâle”, “Hürriyet Bayrakları”, “Nakarat”, “Tuhaf bir Zulüm”, “Primo Türk Çocuğu”. Balkan coğrafyasında geçen bu hikâyelerde Balkan uluslarının bağımsızlık emellerine karşı Türkçülük fikri vurgulanır.

Ömer Seyfettin (1974), 1910 yılında yazdığı “Hürriyet Bayrakları” adlı hikâyede, Türkçülük ve Osmanlıcılık fikirleri ile ilgili düşüncelerini ortaya koymuştur. Bu hikâyede Türkçülük ve Osmanlıcılık fikri iki karakter üzerinden savunulur ve tartışılır. Ömer Seyfettin'i temsil ettiği düşünülebilecek olan bir subay Türkçü, zabıt ise Osmanlıcı görüşü benimser. Sonuç olarak bu hikâyede, bir zamanlar geçerli olan Osmanlıcılık fikrinin, millet kavramının bugünkü manasına kavuşmasıyla geçerliğini yitirdiği mesajı verilir (Ömer Seyfettin, 1974).

Millî bir buhran devrinde yaşayan Ömer Seyfettin vatan ve millet sevgisini sadece kendi zamanına değil, Osmanlı tarihine yerleştirdiği konularıyla da işler. “Pembe İncili Kaftan”, “Teke Tek”, “Vire”, “Kütük”, “Ferman”, “Başını Vermeyen Şehit” gibi ünlü hikâyelerinde bir ideal uğruna şahsi rahatından vazgeçen kahraman tipi yüceltilir.

Nev-Yunanilik fikrinin eleştirildiği “Boykotaj Düşmanı” isimli hikâyesinin yanı sıra Ömer Seyfettin’in *Efruz Bey* isimli romanı yanlış Batılılaşma meselesine verdiği yer ile bir yanıla *Felâtn Bey ile Rakım Efendi*, *Araba Sevdası*, *Şık* gibi romanlara bağlanır. Bu metin birbirinden bağımsız olarak da okunabilecek hikâyeler biçiminde tanzim edilmiştir. İlk hikâye olan “Hürriyete Lâayık Bir Kahraman”da asıl mesele toplumdaki “sürü” psikolojisinin eleştirisidir. İkinci hikâye olan “Asiller Kulübü”nde (“Asilzâdeler”) yanlış Batılılaşma meselesi hikâyenin asıl konusuna dönüşür.

Diğer yandan “Gizli Mabed” hikâyesinde sorun tam tersi yönden ele alınır. Bu kez dışında kalınan, Osmanlı-Şark medeniyetidir. Hikâyenin kahramanı olan Frenk genç; oryantalist muhayyileye sahip, “azılı” bir şark hayranıdır ancak Osmanlı-Şark medeniyetini şekli birtakım özelliklere indirgeyerek ona dışarıdan bakmaktadır. İstanbul’da bulunduğu zaman zarfında karşılaştığı birtakım şarklı ve “esrarlı” teferruat ona Osmanlı medeniyetini içselleştirdiği vehmini vermektedir. Ancak gerçekte Fatih Camii’nin muazzam mimarisindeki medeniyet ile büyükhanımın çamaşır odasındaki “esrarı” birbirinden ayıramaz. Doğu veya Batı olsun, bir medeniyetin nerede aranacağı fikri bu hikâyenin asıl meselesidir. Ömer Seyfettin ironik bir üslupla hikâye boyunca bu kahramanı komik sahneler içinde sergilerken teknik olarak *Araba Sevdası*, *Şık* gibi “yanlış Batılılaşma” meselesini işleyen romanlara bağlanır ve bu kez “yanlış Doğululaşma” denebilecek bir kavram doğar.

Ziya Gökalp (1876-1924): Gökalp’ta edebî eser, fikrin açıklamasında bir vasıtaya dönüşür, didaktik karakter kazanır. Gökalp’ın şiirlerinde, nazım ve nesir hikâyelerinde, masallarında, destanlarında işlenen fikirlerin kaynağı onun fikrî eserlerinde bulunabilir. Nitekim Nesrin Karaca (1990); Ziya Gökalp’ın şiirlerinde yer bulan “memleketimizi medeniyetçe yükseltmek, kültür (hars) bakımından kuvvetlendirmek” hedefinin *Türkçülüğün Esasları*’nda en kapsamlı ifadesini bulduğunu belirtir (s. 116). Aynı makalede, Gökalp’ın çok sayıda şiirinde işlenen Turancılık fikri kronolojik olarak gözden geçirilmiş, başlangıçta ülküsel ve geniş bir coğrafyayı ifade eden Turan fikrinin aşamalı olarak realiteye doğru daraldığı ve İstanbul’u da içine alan bir Anadolu fikrine dönüştüğü gösterilmiştir (N. Karaca, 1990). Diğer konular arasında “Oğuzculuk yahut Türkmencilik”, “Türkiyecilik ve Toplumun Yükselişi”, “Köy ve Köylü”, “Batı Uygarlığından Yararlanılması- Halkın Kalkınması ve Bazı Kurumların İslah Edilmesi”, “Kadın-Aile ve Feminizm”, “Vatan ve Vatanseverlik” (N. Karaca, 1990, s. 116) yer almaktadır ve bunlarda Gökalp’ın fikirleri işlenmiştir.

Gökalp'ın kadın ve aile meselesine çok önem verdiği; “Kadın”, “Ev Kadını”, “Meslek Kadını”, “Aile”, “Küçük Hemşire” isimli şiirlerinde kadın hukukunu savunduğu görülür (N. Karaca, 1990). “Ona göre, toplumun ve devletin medeniyet ölçüsü, kadına ve aileye verilen değerle doğru orantılıdır” (N. Karaca, 1990, s. 124). “Meslek Kadını” isimli şiirde yer alan şu mısralar Gökalp'taki kadın fikrinin âdeta özetidir:

Kadın yükselmezse alçalır vatan,

Samimî olamaz onsuz bir irfan; (Ziya Gökalp, 1976, s. 31)

“Altın Destan” sadece muhtevası ile değil, üslûbu ile de ideolojik bir karakter taşır. Türkçülük ve Turancılık burada kelimelerle de kendisini gösterir (Kaplan, 1978). Arapça ya da Farsça bir terkip bulunmayan bu şiirde kelimelerin çoğu köken bakımından Türkçedir, yabancı kelimeler az olmakla birlikte konuşma dilinden alınmıştır. Türk tarih ve coğrafyasından alınan kişi ve yer adlarının “manzumeye hususî bir çeşni” verdiğini belirten Kaplan (1978), bunların “Meşrutiyet devrinde gelişen Türkçü şiirlerin âdeta mitolojisini” kurduğunu ifade eder (s. 193).

Mehmet Akif (1873-1936): İslamcı fikriyatın şiirdeki en güçlü ismi Mehmet Akif'tir. *Sebilürreşat* ve *Sıratı müstakim*'de yayımlanmış çok sayıda makalesi olmasına rağmen o, daha çok bir şair olarak tanınmış ve sevilmiştir. Şiirlerinde işlediği konular aslında makalelerinde işlediği fikirleri yansıtır. Böylece Akif'in toplumsal fikirleri hastalığın teşhisi, sebeplerin tespiti ve reçete planına göre gözden geçirilebilir.

Kusursuz olması gereken Müslüman toplumlarda gördüğü geri kalmışlık Akif'i derinden üzer, şiirler boyunca sert bir üslupla eleştirilerini sıralar. Kaplan'a (1987a) göre, Âkif kadar İslâm âlemini tenkit eden ve ayıplarını yüzüne vuran pek az Türk şairi vardır. Maarif ve sağlık sistemi, sosyal kurumların eksikliği ya da yetersizliği, kadınların durumu, evlilik ve aile kurumundaki bozuklukları eleştirir. Özellikle erkek egemen tavrın İslam'a mal edilmesine adeta ateş püskürür.

Osmanlı Devleti'nin ve toplumunun, bütün Müslüman dünyanın içinde bulunduğu olumsuz durumu gören Akif'e göre ahlâk bozulmuş; değerler kaybolmuş; tembellik, cehalet, kadercilik, azmetmeden tevekkül etme yaygın hâle gelmiş; İslam hurafelerle, yanlış inanışlarla dolmuştur. Üstelik bunlar İslam zannedilmektedir. Oysa bu manzaranın anlamı İslam'ın özünden uzaklaşmış olmaktır ve her şeyin sebebi de İslamî yaşama biçiminden uzaklaşmış olmaktır. Öyleyse çare, İslamî değerlere ve yaşama biçimine geri dönmektir. Dönülecek İslam, en saf hâliyle Asr-ı Saadet örneğindedir. Akif'e göre İslam dünyasının tekrar dirilmesi için “mâziye, Kur'an'a ve Hulefâ-yı Raşidîn devrine dönülmesi” gerekir (Kaplan, 1978, s. 192).

“Mehmed Âkif, İslam idealinin şairidir. Doğrudan doğruya İslâm'dan bahsetse de, etmese de, Safahat'ın tamamı bu felsefe üzerine kurulmuştur” (Okay, 1989, s. 46). İslam idealini sahiplenirken Akif'in temel dayanağı, İslam'ın sadece öbür dünyayı değil bu dünyayı da teferruatıyla tanzim edebileceğine dair duyduğu güvendir. Dinin sadece öte âlem için indigi yanlışlığı eleştirilerine sebep olur. Mehmet Akif, bu yönüyle “eski tip dindarlardan tamamiyle

ayrılır”; onun asıl meselesi “dünya ve cemiyettir. Onun için din, insanları nizama sokan ve yükselten bir kuvvettir” (Kaplan, 1978, s. 174). Bu doğrultuda çalışma, gayret gibi fikirler Akif’te İslam dininin gereği olarak görülür ve büyük önem taşır. İslam’ın yeise (ümitsizliğe) düşmeyi hoş görmediğini hatırlatır, yeise düşen ondan bir daha çıkamaz. Azim ondaki önemli fikirlerden biridir; tevekkül ise azimle birlikte, ancak ondan sonra olmalıdır. Çalışıp çabalamadan tevekkül etmek, işi olurluna bırakmak demektir ve bu, İslamla bağdaşmaz.

Akif’in Batı hakkındaki tavrı önemlidir. *Berlin Hatıraları* onun Batı medeniyeti karşısındaki takdirlerini yansıtır. Burada Batı ve Müslüman Doğu’yu karşılaştırmakta, Batı’nın teknolojik gelişimi karşısında Doğu’nun geri kalmışlığına üzülmektedir. Baytarlık eğitimi alan Mehmet Akif, bir yanıyla İslamî kaynaklara dönerken diğer yanıyla çağdaş bilimlere ve teknolojiye de kurtuluş reçetesinde yer vermektedir.

Ancak Akif’in Batı ile ilişkisi ilim, fen, sanat, teknoloji gibi maddi yanlarla sınırlıdır. Ahlak söz konusu olduğunda “Kendi mahiyet-i rûhiyyeniz olsun kılavuz” demektir (Ersoy, 1977, s. 187). Akif’e göre “körükörüne batı hayranlığı ve din aleyhdarlığı” İslam idealini engeller (Okay, 1989, s. 79).

Fikret’in Halûk’u gibi Akif’in şiirlerinde de gençlik, geleceğin sahibi olması yönüyle vatanın teminatı olarak görülür. Türk gençliğinde görmek istediği değerleri yüklediği Asım, *Altıncı Safahat*’ta (Asım) ideal bir figür olarak belirir ve ideal bir nesli işaret eder. “Çanakkale Şehitleri”¹³² olarak meşhur olan parça bu kitapta yer alır ve bu neslin idealist hikâyesini anlatmak için yazılmıştır. Akif’in Asım’a yüklediği hedefler Batı’nın ilim, fen, teknoloji üstünlüklerini topluma getirmesi ama iman gücünü en yüksek seviyede muhafaza etmesidir. Nitekim Asım’ın nesline, gerçekleşmesi imkânsız gibi görünen bu zaferleri getiren şey iman gücüdür. Kurtuluş Savaşı henüz kazanılmadan yazılan “İstiklal Marşı”, “imanın her türlü maddî şartlara üstün olduğu fikrini ve hissini telkin eden bir şiirdir” (Kaplan, 1987b, s. 213).

Akif insanlığı hürriyet fikriyle bağdaştırır, o da hak fikrini beraberinde getirir. Osmanlı Devleti’nin parçalanmasına sebep olacak bir ayrılıkçılık olarak görülen “kavmiyetçilik”, II. Meşrutiyet Dönemi’nde, diğer İslamcı aydınlar gibi Akif tarafından da reddedilir. O, İttihad-ı İslam fikrini benimserken bütün Müslümanlardan ibaret bir ümmet-millet anlayışına sahiptir. Ancak I. Dünya Savaşı ile Kurtuluş Savaşı yıllarında Akif’te millet kavramının sınırının daraldığı görülür. “İstiklal Marşı”nda artık millettten anlaşılan hatta “ırk” sözcüğüyle ifade edilen şey, Türk milleti olarak görünmektedir. “Cennet vatan” da Türklerin vatanı Anadolu’dur. Millet, milliyet, hürriyet, istiklal fikirleri “İstiklal Marşı”nın mısraları boyunca işlenir. Mustafa Kemal önderliğindeki Anadolu hareketinin İstanbul hükümeti tarafından yasadışı, isyan olarak kabul edildiği; hakkında fetvaların çıkarıldığı bir dönemde Akif; Anadolu’ya geçerek bu mücadeleye katılmayı yeğlemiştir.

¹³² “Çanakkale Şehitlerine” olarak bilinen ve *Asım*’da yer alan parça, bir başlık taşımaz ancak halk arasında bu isimle tanınmıştır.

Nihayetle, Okay (1989), “onda doğu-batı sentezi gibi, din ve milliyet terkihi de mümkün olmayan bir şey değildir” demektedir (s. 69).

2. 1. 2. 3. 4. Cumhuriyet Dönemi

Halide Edip (1882-1964): “Bütün Türk edebiyatının en büyük simalarından biri” (Kaplan, 1982, s. XXVIII) olan Halide Edip’in uzun yazarlık hayatında II. Meşrutiyet, Balkan Savaşları, Mütareke Dönemi, I. Dünya Savaşı, Kurtuluş Savaşı ve cumhuriyet yılları idrak edilmiş; bunlar çeşitli örgüler ve fikirler doğrultusunda onun romanlarına yansımıştır. Şöhretini meşrutiyet yıllarından itibaren tesis etmiş olmasına rağmen en önemli eserlerini cumhuriyetten sonra vermiştir¹³³.

1912’de tefrika edilen *Yeni Turan*’da, turan fikri ile ütöpik bir ülke oluşturan Halide Edip, bu romanda dönemin fikir akımlarının tahlilini de yapmaktadır. “Dağa Çıkan Kurt” hikâyesi, Halide Edip’te Kurtuluş Savaşı yıllarında bütün aydınlarda ortak olan fikirleri barındırır: Emperyalizmin Osmanlı ülkesine saldırması. Karmaşık bir olay örgüsü içinde, rüya ve fantazyaya arasında kurgulanan bu hikâyede yaralı bir kurt, temel fikri taşıyan metafordur ve dört bir yandan saldırıya uğramış Osmanlı ülkesini temsil eder. Yaralıdır ama vakurdur.

Dönemsel olarak muhtelif zihniyetlerden yansımalar taşımasına rağmen bütün romanları gözden geçirildiğinde Halide Edip’in medeniyet üzerinde ısrar ettiği, Türk toplumu için Doğu ve Batı arasında bir sentez yaratmaya çalıştığı görülür. Aynı sentezci tutum onda eski-yeni, halk-aydın, kadın erkek, madde-mana, aşk-akıl, duygu-mantık alanlarında da fark edilir. Romanlarındaki ideal tipler hep bir sentezi gerçekleştirmişlerdir. Ancak Halide Edip’teki sentez fikrinin hem Doğu hem Batı için sınırları vardır. O da şekilci Batılılaşma, Batı’nın ahlakını alma karşısında temkinlidir. Doğu’nun da gelişmeye kapalı, her yeniliği peşinen reddeden tutucu yanını eleştirir.

Sentez fikrinin Tanzimat yıllarından itibaren bir sorun olarak durduğu, Doğu ile Batı arasında bir sentezin gerçekleşmesinin mümkün olup olmayacağının aydınlık arasında sürekli olarak tartışıldığı, bu çalışmanın “Düşünce Alanı” kısmında görülmüştü. Ancak Halide Edip kendi sentezini *Sinekli Bakkal*’ın (1936) kurgusal dünyasında gerçekleştirir. Bu romanda Doğu’yu temsil eden Rabia, Batı’yı temsil eden Peregrini ile evlenir; iki dünyayı bir araya getiren bu evlilik, pek çok kaynakta onun sentezci fikrinin bir temsili olarak yorumlanmıştır.

Sinekli Bakkal II. Abdülhamid Dönemi’ni anlatan bir roman olarak o dönemin ideoloji dünyası üzerinde de geniş biçimde durur. 1936 tarihinde yayımlanan roman artık mazide kalmış

¹³³ Cumhuriyet Dönemi ediplerinin ilk kuşağı 1923 öncesinde doğmuş isimlerdir; Abdülhak Hamid, Samipaşazade Sezai, Halit Ziya, Mehmet Rauf gibi. Bunlar eser vermeye devam ederlerse de en önemli eserlerini cumhuriyetten önceki dönemlerde vermiş, asıl şöhretlerini o dönemlerde kazanmışlardır. Ediplerin bir kısmı cumhuriyet öncesinde doğmuş ve eser vermiş olmakla birlikte, en önemli eserlerini cumhuriyet sonrasında vermişlerdir; Halide Edip, Yakup Kadri, Yahya Kemal, Ahmet Hamdi Tanpınar gibi.

olan bir dönemi, Jön Türkleri, Batıcı fantazyaların vardığı ifrat boyutunu, şekilciliği, devletçi reflekslerin acımasızlığını dramatik sahneler ve karakterler üzerinden soğukkanlılıkla tahlil eder.

Din duygusu ve fikri de Halide Edip'in ilk romanlarından itibaren kendine genişçe yer bulur. Halide Edip'te din, sadece bireysel hayatın bir unsuru olarak değil toplumsal hayatın üzerindeki etkisinden dolayı da önemsenir. Tasavvufun temsil ettiği hoşgörü, “cemali ve rahmeti celalinden fazla vurgulanan Allah” fikri *Sinekli Bakkal* ve *Vurun Kahpeye*'de işlenir. *Sinekli Bakkal* bütünüyle tasavvufi bir anlayış etrafında örgülenir. Romanda büyük yer tutan Karagöz-Hacivat, gölge oyunu olarak tasavvuf felsefesinin bu dünyayı gelip geçici bir gölge olarak değerlendiren anlayışını temsil eder (Bekiroğlu, 1999).

Cumhuriyet kuşağının romanı olarak yorumlanan *Tatarcık*'ta (1939) kahramanlar birer fikri temsil ederler. Hem kuşaklar arasında hem bireyler arasında fikri farklılıklar vardır. Bunlar genç Türkiye Cumhuriyeti'ni teşvik ya da tehdit etmektedirler. İdeal ise eski ile yeni, Doğu ile Batı arasındaki dengede kurulur.

Halide Edip'te kadın, başlı başına bir meseledir. O, aile ve annelik ile kamusal yaşam arasında denge kurmuş ideal bir kadın tipi arayışındadır. Bu kadın tipi eski ile yeni, Doğu ile Batı arasında her ikisinin de en üstün değerlerini kendisinde toplamıştır. Ne köksüz bir Batı özentisi ne de eve kapanmış, ataerkil düzende erkeklere esir olmuş bir kadındır. Eğitilidir, eştir, annedir. Ancak bu kadın ne sadece dişidir ne de kadınlığını unutarak erkeksilemiştir. O, dengeli bir bireydir. “Toplumsal hayata kendi uzmanlık sahaları içinde ve el ele katkıda bulunmak için hayatların birleştiren çiftler” Halide Edip'in romanlarında görülür (Bekiroğlu, 1999, s. 64).

Ahmet Haşim (1884-1933): Osmanlı Devleti'nin, Türk cemiyetinin büyük savaşlar ve yıkımlar yaşadığı, köklü değişimler geçirdiği 1908-1923 yılları arasında da eserler veren Ahmet Haşim; saf şiir anlayışını benimser. Şiirlerindeki bireysel tutuma karşın nesirlerinde fikre daha açık olan Haşim, medeniyet meselesi ile ilgilidir. Doğu ile Batı, eski ile yeni arasında durulan nokta üzerinde fikir üretir. “Müslüman Saati” isimli denemesinde Batı uygarlığının Müslüman Doğu üzerinde oluşturduğu etkiyi zaman bakımından değerlendirir. Buna göre Batı'nın 24 saatlik zaman sistemi gece ile gündüzün sınırlarını ortadan kaldırmış, geleneksel yaşam biçimini tersine çevirmiş, zamanın doğal akışını bozmuştur.

Bir medeniyeti anlamanın ve yaşamanın nasıl olabileceği meselesi Haşim'in de zihnini meşgul eder ve o da biçimsellik sorunuyla yüzleşir. “Gurebahane-i Laklakan” isimli denemesinde bir medeniyeti biçimden ibaret zannetmek eleştirilir ve bu kez söz konusu olan Doğu medeniyetidir. Greguvar Bay isimli Osmanlı hayranı, Avrupalı bir kahramanın Doğu medeniyetini oryantalist zevki okşayan birtakım biçimselliklere indirgeyen tavrıyla bu deneme; Ömer Seyfettin'in “Gizli Mabel”ine benzer. Greguvar Bay'ın oluşturduğu şark tarzı geçmiş zaman köşkünün iftihar vesilesi, bir “Gurebahane-i Laklakan” yani Leylekler gariphanesidir. Osmanlı medeniyetinde var olan bu kurumun bir örneği Greguvar Bay'ın köşkünün bahçesinde de

kurulmuştur ancak bağlamından, onu var eden temel dinamiklerden, o zihniyetin bütününden koptuğu için biçimsel kalmıştır. Haşim, Greguvar Bay'ın bu biçimselliğinden genel bir eleştiri çıkararak bizim bile kendi millî benliğimize yabancı kaldığımız fikrine ulaşır; millî şuurun birtakım eşyalara perestiş etmekle inşa edilemeyeceğine ilişkin kendi zamanına dair bir eleştiri üretir.

Yahya Kemal (1884-1958): Yahya Kemal'in daima dikkat çeken fikirlerinin onda belirli bir seyir izlediği görülür. Bu fikirlerin İslamcı, Türkçü, Batıcı fikirlerle benzeştiği ve ayrıldığı noktalar vardır. Tek başına hiçbirisi değildir ama hepsinden izler de taşır ve Yahya Kemal'e mahsus tutarlı bir bütünlük içerir.

Yahya Kemal'in Anadolu'yu ve 1071 tarihini esas alan tarih anlayışı, onun şiirlerinde ve düzyazılarında etraflıca işlenir. Kaplan'a (1976b) göre "tarih, millet ve medeniyeti yaratıcı bir süreklilik olarak kabul eden" Yahya Kemal; "Süleymaniye'de Bayram Sabahı" başlıklı şiirinde, "bu sürekliliği güzel bir şekilde ifade eder" (s. 548). Millet hakkında etraflıca düşünen Yahya Kemal Beyatlı (1967) "Süleymâniye'de Bayram Sabahı" şiirinde milleti "dili bir, gönlü bir, îmânı bir insan yığını" olarak tanımlar (s. 11). Ona göre vatan "kendi gökkubemiz" altındaki İstanbul ve Anadolu'dur.

Balkan Savaşları, I. Dünya Savaşı, Mütareke Dönemi, Millî Mücadele yıllarını yaşayan Yahya Kemal; vatan ve milletin düştüğü tehlikeler karşısında şiirler kaleme alır. "1918" şiirini Mütareke Dönemi'nin karamsarlığı ile yazar. Fakat her şeye rağmen ümitlidir. Nitekim Millî Mücadele sonunda Büyük Taarruz'u alkışlar.

Yahya Kemal, Kurtuluş Savaşı boyunca İstanbul'dadır; Mehmet Akif, Halide Edip, Adnan Adıvar, Mehmet Emin, Yakup Kadri gibi Ankara'ya geçen aydınların arasında değildir. Ancak o, Kurtuluş Savaşı'nı ve liderini İstanbul'dan yazılarıyla destekler. *Yarın, Tevhid-i Efkâr, Peyâm-ı Edebî, İleri, Payitaht, Dergâh* gibi gazete ve dergilerde yayımladığı (Okay, 1990b, s. 104) bu yazılar; daha sonra *Eğil Dağlar* isimli kitabında toplanacaktır.

Bir İstanbul şairi olarak tanınan "Yahya Kemal'in şiirlerinde Anadolu hemen hemen yoktur" (Kaplan, 1987c, s. 309). Ancak Yahya Kemal Beyatlı (1981), "Üç Tepe" isimli yazısında ulusal Kurtuluş Savaşı'nın sonunda gerçekleşen zihniyet değişimini mekân üzerinden yorumlar. Ona göre, Türkler şimdiye kadar dünyaya iki tepeden bakmıştır: Bunların ilki *İntibah* ve *Araba Sevdası*'nda yer alan Çamlıca Tepesi, diğeri *Mai ve Siyah*'taki Tepebaşı'dır. (Tepebaşı Hüseyin Cahit'in *Hayal İçinde* romanında da görünür). Ama artık Ankara'daki Metris Tepe'ye sıra gelmiştir. Çamlıca ve Tepebaşı kozmopolit bir zihniyeti temsil eder. Metris Tepe ise zihniyetin millîleşmesinin mekânsal göstergesidir.

Paris'ten döndükten sonra Yahya Kemal'de din duygusu önemli yer tutar. Ancak onda din, İslamcıların anladığı manada işlenmez. Yahya Kemal'de din, ideolojik değil kültürel ve sosyal bir ögedir; toplumsal yaşamın bir birleştiricisi, millî varlığın ayrılmaz parçasıdır (Okay, 1992).

Yahya Kemal, tarihe ve medeniyete bakış açısıyla Bergson felsefesinden ve onun zaman anlayışından da etkiler taşır. “Kalkıyor tozlu zaman perdesi her ân aradan” (Beyatlı, 1967, s. 9) dizesinde dün ve bugün bir araya gelir.

Medeniyet meselesi olarak eski ve yeni, mazi ile şimdi üzerinde uzun uzun tefekkür eden Yahya Kemal; ne tek başına dünü ne tek başına bugünü yeterli bulur. Onun için önemli olan dün ve bugün, eski ile yeni arasında sürekliliği sağlamaktır. Tarih ve medeniyette “imtidad” (süreklilik) fikrini esas alır. Bu fikir onun “lökü mazide olan âti” ifadesinde en meşhur şekilde formüle edilir.

Yakup Kadri (1889-1974): Sanat hayatının başlangıcında “sanat sanat içindir” görüşünü savunan Yakup Kadri, arka arkaya gelen savaşların ve millî felaketlerin etkisiyle 1920’lerden itibaren sanatı toplumla ilgili olduğu ölçüde değerli bulur. *Kıralık Konak*’taki şair Hakkı Celis, bireysel kimliğinden çıkıp millî bir kimlik kazanırken Yakup Kadri’deki bu değişimi hatırlatır.

Yakup Kadri’nin romanları olay zamanına göre sıralandığında, Türk toplumunun Tanzimat yıllarından cumhuriyetin erken dönemine kadar açılan bir “panorama”sı oluşur. Bu romanlarda toplumsal değişimler, modernleşme problemleri, eski ile yeninin çatışması, eskinin her yeniliğe karşı çıkan tutucu tavrı, yeninin Batılılaşma doğrultusundaki abartısı ve köksüzlüğü, halk-aydın çatışması, taşra-merkez ikiliği gibi pek çok mesele biraz da karamsar bir bakış açısıyla gözden geçirilir.

Kadro dergisinin kurucuları arasında yer alan Yakup Kadri; fikirleriyle Atatürkçü, cumhuriyetçi, laik, devletçi, milliyetçi, inkılapçı, halkçıdır ve dönemin resmî ideolojisinde kabul gören genel ilkelere bağlıdır. Ancak bu ilkelerin gerçekleşmesi doğrultusunda ortaya çıkan aksamalar ve sapmalar eleştirilerine sebep olur. Romanları ve hikâyeleri, olması gereken ile olan arasındaki uçurumu işler.

Ankara, olanla olması gereken arasındaki uçurumun işlendiği bir romandır. Üç bölümlük bu eserde, aynı mekân (Ankara) üzerinde Selma merkezde olmak üzere kahramanların sosyal ve siyasal şartlar doğrultusunda geçirdiği değişiklikler gösterilir ve eleştirilir (Karaosmanoğlu, 1972).

Ankara’da cumhuriyetin erken dönemine yöneltilecek olumsuz bakış açısı *Kıralık Konak*’ta Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerine çevrilmiştir. Bir nesil romanı olan *Kıralık Konak*’ta Tanzimat’tan başlayarak I. Dünya Savaşı yıllarına kadar süren üç kuşağın, üç zihniyetin çatışmaları verilir. Böylece bir olumsuzluklar zincirinin sonuçta, bütün iyi niyetine rağmen Tanzimat zihniyetine bağlandığı görülür (Karaosmanoğlu, 1990).

Yaban (1932) ise I. Dünya Savaşı-Kurtuluş Savaşı aralığında köylü aydın çatışması etrafında yazılmış bir romandır. İlk bakışta, aydın tipini temsil eden Ahmet Celâl’in gözünden Anadolu köylüsü eleştirilir. Eleştirinin temel başlıkları Anadolu köylüsünün cahilliği, geri kalmışlığı ve buna bağlı olarak yaşam pratiklerindeki ve etik tutumlarındaki olumsuzluklar olarak sergilenir. Ancak roman bir noktadan sonra aydının eleştirisine ve sorgulanmasına dönüşür. Çünkü Anadolu

köylüsünün bu hâlde olmasının sebebi; onu yüzyıllarca kendi haline bırakan, ancak asker ve vergi toplama zamanı hatırlayan aydınlardır.

Hasan Âli Yücel (1897-1961): Hasan Âli Yücel sadece eğitim tarihindeki değil, aynı zamanda düşünce tarihindeki yeriyle de önemlidir. “O, Atatürk ekolünden yetişmiş, devrimin önderine gönülden inanmış entelektüel bir Türk aydınıdır” (Arı, 2011, s. 187). Hasan Âli Yücel’in temsilciliğini üstlendiği, yeni bir insan tipidir. A. M. Celâl Şengör (2018) onun “Yeni Hayat” şiirini, “Türkiye Cumhuriyeti’nin genç insanlarının belki de en sadık karakter portresi” olarak tanımlar (s. 3).

Celâl Şengör (2018), Hasan Âli Yücel’in düşüncelerinin felsefi temellerini araştırdığı *Hasan-Âli Yücel ve Türk Aydınlanması* isimli eserinde, bu temellerin zeki ve bilgili bir insanın rastgele bulup göz kararı ile pratiğe geçirdiği uygulamalar olmayıp “kuramsal olarak felsefi temelleri iyi düşünülmüş, dikkatle uygulanmış, evrensel standartlara dayalı fikir sistemlerinden” oluştuğunu ifade eder ve bu görüşü “eleştirel akılcılık” olarak isimlendirir (s. 9, 13).

Hasan Âli Yücel’de aydınlanma, hümanizma, eleştirel akıl, medeniyetin tekliği, Doğu ve Batı sentezi, demokrasi, hürriyet, adalet, dil, halk gibi fikirler ön plana çıkar. Onun Tercüme Bürosu’nu kurarak büyük bir hız kazandırdığı çeviri etkinliğinin arkasında bu düşünceler yer alır.

Hasan Âli Yücel sentezcidir, evrensel insan ruhuna inanır. “Yaşar Nabi Nayır’a göre Hasan Âli Yücel, aklıyla Batı’da, gönülüyle Doğu’da bir düşünürdü. 1932 yılında yayınlanan yapıtları: “Mevlana’nın Rubailer”, “Goethe: Bir Dehanın Romanı” ve “Türk Edebiyatına Toplu Bakış” adlarını taşır. Aynı yıl yayınlanmış bu üç kitap, Yücel’in kültürünü tamamlayan üçayak gibidir” (Akçam, 2011, s. 4).

Kemal Arı (2011), Yücel’in “Batı dünyasının Aydınlanma Dönemi’ne dayanan değerleri ile Doğu dünyasının ince felsefe, sanat, kültür ve düşünce boyutunu kaynaştırmayı başardı”ğini; “kendi yüreğinde ve özünde bir sentez yaratabil”diğini ifade eder (s. 188).

Hasan Âli Yücel’de demokrasi fikri; dogmatizm karşıtlığı, çokseslilik, tolerans, adalet, halk fikirleriyle iç içe işlenir. Millet ve yurt sevgisi, Atatürk ve cumhuriyet, tasavvuf da onda öne çıkan fikirlerdir. Eleştirel akla dikkat çeker.

Sonuçta Hasan Âli Yücel halkçılığı, özgürlükçülüğü, hümanizmi, rasyonel akla verdiği önem, cumhuriyet ilkelerine ve Atatürk’e verdiği değer, çağdaş ve uygar bir Türkiye yaratma ideali ile Aydınlanmacı zihniyetin tipik bir temsilcisidir. Mevlevi kültürünün yansımalarını da taşıyan bu zihniyetin uygarlığı bir bütün olarak gören sentezci tavrı ise onun en orijinal yanını oluşturur.

Faruk Nafiz (1898-1973): “Cumhuriyetin ilk yıllarında da varlığını sürdüren” Milli Edebiyat akımı (Okay, 2011) cumhuriyetin Anadolu-vatan anlayışıyla birleşerek Memleket Edebiyatı başlığı altında değerlendirilen bir eğilim oluşturur. Bu anlayışa göre Anadolu bir hazinedir ve bu hazine İstanbullu aydınları hem fikir hem duygu hem sanat alanlarında beslemelidir. Anadolu

kaynaklarına ve diline bağlı şiirleriyle Faruk Nafiz, Memleket Edebiyatı'nın temsilcilerinden biri olarak memleketçi sanat anlayışının örneklerini verir.

Faruk Nafiz'in "Sanat" isimli şiiri bu anlayışın adeta bir bildirisi. Şiirde "sen" öznesiyle İstanbul merkezli kozmopolit bir sanat anlayışının; "biz" öznesiyle Anadolu merkezli, millî ve memleketçi bir sanat anlayışının özellikleri karşılaştırılır. Kozmopolit sanat anlayışına sahip olan özne mozaik, bale, senfonik müzik, heykel, Batı mimarisi gibi bu sanatı temsil eden unsurlardan hoşlanır. Millî ve memleketçi sanat anlayışına sahip özne ise hat, çini, zeybekten hoşlanır dahası Anadolu insanının bedenini, nefesini, sesini de sanat kapsamına alır. Şiirin son dördlüğü sanatsal anlamda bir kopuşu ifade eder, "sen" ve "biz" arasında yollar ayrılmıştır.

Otobiyografik esintiler taşıyan "Han Duvarları" üç günlük bir yolculuğu anlatan manzum bir hikâyedir. Yaylı bir araba ile Anadolu'ya geçen, anlatıcı konumundaki İstanbullu bir aydın dönemin İstanbul'dan Anadolu'ya aktarılan imgesini de temsil eder (Çamlıbel, 1969).

Reşat Nuri (1889-1956): 1931-1943 yılları arasında maarif müfettişi olarak Anadolu'yu dolaşan Reşat Nuri Güntekin, memleket edebiyatının roman ve hikâyedeki temsilcisidir. *Anadolu Notları* 1936'da yayımlanır. Yakup Kadri'nin *Yaban*'ında karamsar bir bakış açısıyla işlenen Anadolu gerçeği, Reşat Nuri'nin *Çalıkuşu* romanında iyimser bir bakış açısıyla değerlendirilir. Bu romanda da Anadolu'nun olumsuz yanları, tutucu ve hoşgörüsüz tepkileri eksik değildir ancak her şeye rağmen Feride'nin temsil ettiği bir gerçek vardır: Anadolu kendisine koşulmaya, hizmet edilmeye layık bir yerdir; onun hazineleri zengindir. Dönemde öğretmenlik mesleğinin genç kızlar arasında ilgi çekmeye başlamasında Feride'nin oluşturduğu etkiye çeşitli kaynaklarda yer verilir.

Peyami Safa (1899-1961): "Gençlik yıllarında bir şüphe ve tereddüt safhası geçiren Peyami Safa" (Kaplan, 1984, s. 110), bütün eserlerinde medeniyet meselesi ve onun alt başlıklarıyla ilgilidir. Bu durum romanlarının çoğunda fikirlerin tartışılmasına, fikrin romanlaştırılmasına yol açar. Madde ile mana arasındaki zıtlık, üzerinde en fazla durduğu konulardan biridir. Onun romanları, mistik maneviyatçı görüşün materyalist görüşe üstünlüğünü gösterecek şekilde kurgulanır; genellikle materyalist bir kahraman geçirdiği birtakım tecrübelerin sonucunda mistik maneviyatçı bir çizgiye yükselir. *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu*'nda (1949) bu değişim Ferit tarafından tecrübe edilir.

Yalnızız (1951) tezli bir romandır; savunulan fikir, karşıtıyla birlikte tartışılır. Kurgu epiküryen ve maneviyatçı karakterler etrafında biçimlenirken fizik, metafizik, ruh, rüya, sezgi gibi meselelerin gözden geçirildiği romanda ideal olan fikirlerin ve yaşam pratiğinin temsili; Simeranya adlı ütöpik bir ülkede bir araya getirilir.

Peyami Safa'nın hemen bütün romanlarında Doğu ve Batı meselesi büyük yer tutar. O da yanlış Batılılaşmanın ahlak üzerinde oluşturduğu tahribata dikkat çeker. *Fatih Harbiye*'de (1931) bu iki mekân iki uygarlığı temsil eder. Kahramanlar da bu doğrultuda Doğu (Şinasi) ve Batı (Macit) medeniyetlerini temsil ederler. Aralarında seçim yapmak durumunda olan Neriman ise

kararsızlıklarından sonra Şinasi’de karar kılar. *Sözde Kızlar*, *Mahşer*, *Şimşek*, *Biz İnsanlar*, *Dokuzuncu Hariciye Koşuşu* hep bu sorunu işler ve karşılığında Peyami Safa’nın çözüm önerisi olarak sunduğu fikirler aynıdır.

Ahmet Hamdi Tanpınar (1901-1962): *Huzur* (1949) ile estetik romanın güçlü bir örneğini veren Ahmet Hamdi Tanpınar, *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*’nde (1961) meşrutiyet yıllarından başlayan bir süreklilik üzerinde 1930’lar Türkiye’sinin hicvini yapar. Berna Moran (1983) dört bölümlük bu romanda “toplumumuzun çok daha geniş bir tarih süreci içinde geçirdiği bunalım”ın anlatıldığı kanaatindedir (s. 252).

Doğu ve Batı’ya dair geniş bilgisi ve kültürü ile Tanpınar, bu medeniyetlere dair söyleyecek çok sözü olan bir aydındır. Türk toplumunun Doğu ile Batı, eski ile yeni arasında bir geçiş döneminde olduğunun farkındadır ve “eşik” onun çok kullandığı kelimelerden biridir. Eski ile yeni, mazi ile bugün hatta yarın arasında nerede durmak gerektiği Tanpınar’ın eserlerinde sürekli olarak gözden geçirilir. Eski İstanbul özlemi ve güzellemesi ile dolu olan *Huzur*’da bile Nuran; 1937’de yaşadığından, kendi zamanının bir insanı olduğundan ve “hiçbir elbise ve hüviyet değiştirmeye” hevesi olmadığından söz eder (Tanpınar, 2003, s. 123). *Beş Şehir*’in (1946) “İstanbul” kısmında XV. bölümde bu mesele uzun uzadıya tartışılır. Geçmiş toplumların ilerlemesi için bir değer olarak gerekli gören Tanpınar (1979), “en büyük meselemiz budur; mazi ile nerede ve nasıl bağlanacağız” sorusunu sorar (s. 112). Çünkü mazi, bir toplumun ilerlemesini tek başına sağlayamaz ama onsuz da olunamaz. O hâlde olması gereken, maziden alınan hızla yarınları yapmaktır ki bu düşünce Tanpınar’ın hocası ve arkadaşı olan Yahya Kemal’de imtidad (süreklilik) fikri ile dile getirilmişti: Kökü mazide olan ati.

Mütareke yıllarında etkili olan Bergson felsefesi, Tanpınar’ın şiirlerinde özellikle zaman anlayışı ile etkisini gösterir. “Ne İçindeyim Zamanın” şiirinden alınan şu dördlük bu açıdan karakteristiktir:

Ne içindeyim zamanın
Ne de büsbütün dışında;
Yekpâre geniş bir ânın
Parçalanmaz akışında (Tanpınar, 1961, s. 7).

Bu mısralar, zamanı kronolojik olan akışından çıkarmış, her şeyin aynı anda olup bittiği adeta bir zamansızlık zamanına dönüştürmüştür. Aynı anlayış “Bursa’da Zaman” şiirinde de görülür ve “Bir Gün İcadiye’de” şiirinde olduğu gibi hep aynı şey söylenir:

“Bugünün rüzgârında yıkanan mazi gülü” (Tanpınar, 1961, s. 62).

Sonuç olarak Tanpınar için mazinin değeri ona bugünden bakıyor olmakla ilgilidir. Bugünün şuuruna sahip olarak bakılan bir mazi ancak yarınlar için bir anlam ifade edebilir. Süreklilik şarttır fakat aslolan gelecektir. Mazi, yarınlara bir katkısı olduğu sürece değerlidir; bunun için de aynen tekrarlanması değil dönüştürülmesi gerekir. Aksi takdirde ortaya çıkan anlayış bir nostalji olur ki

“Gizli Mabed” ve “Gurebahane-i Laklakan” örneklerinde görüldüğü gibi nostalji de bir medeniyeti dışarıdan seyretmek tehlikesini içerir.

Nâzım Hikmet (1902-1963): Nâzım Hikmet, 1960’lardan itibaren güçlenen sol ideolojinin beslendiği temel kaynaklardan biridir. Teorik yazıları da olmasına rağmen o, bunu en fazla şiirleriyle başarır. “Şiirleri, Marksizmi yerleştirmekte belki teorik yazılarından daha fazla etki yaratır” (Belge, 2008, s. 108). “Tek Parti döneminde doruğa ulaşan siyasal baskı, zaten kuramın temel yapıtlarının çevrilip yayımlanmasını iyice olanaksızlaştırmış, Marksçılık kulaktan kulağa aktarılan ve çok az sayıda yapıtın elden ele dolaştırılmasıyla yayılan kapalı bir akım haline gelmişti” (Türkeş, 2008, s. 1052). Nâzım Hikmet böyle bir ortamda sol ideolojinin en çok okunan ismine dönüşür. Daha 1929’da yayımlanan ilk şiir kitabından (835 *Satır*) itibaren, zaman zaman yasaklanmasına rağmen eserleri popülaritesini kaybetmez.

Nâzım Hikmet’in bütün şiirlerinde duygular kadar fikirler de işlenmiştir. Şiiri ve ideolojisi iç içedir, biri olmadan diğeri eksik yorumlanır. Ancak şiirini kuru didaktizmden kurtararak güçlü bir ses ve lirizmle birleştirmeyi başarmıştır. Bu sebeple şiirliği hakkında verilen hüküm hemen her zaman olumludur ancak ideolojisini ayrı tutma kaydını besleyenler de vardır.

Murat Kacıroğlu’nun (2016) “Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatında (1923–1940) ‘Toplumcu-Gerçekçi’ Edebiyat Tartışmaları” isimli makalesinde verdiği bilgilere göre “Nâzım Hikmet’in ‘Yeni Sanat’, ‘Ayağa Kalkın Efendiler’ ve ‘Aydınlıkçılar’ başlıklı şiirleri, ‘birer edebiyat bildirisi niteliğindedir’ (s. 40). Bu şiirlere bakıldığında eski sanat anlayışının ve onu besleyen zihniyetlerin küçümsendiği, işçisi ve emekçisiyle toplumsal şiirin yüceltildiği görülür.

“Putları Yıkıyoruz” adlı makalelerinde Nâzım Hikmet ;“dâhi sanatkâr’da bulunması gereken özelliklerden en önemlisi olarak”, “toplumun gelişimini tarihsel sürecin geneli içinde görme yeteneği”ni vurgularken “tarihsel maddeci görüşü işaret eder” (Kacıroğlu, 2016, s. 40)

Nâzım Hikmet’in şiirleri Marksist ideoloji, memleket sevgisi, insan sevgisi, Türkçe sevgisi, Türkiye özlemi, Türkiye’nin yönetiminden duyulan şikâyet, sınıf meseleleri, savaş karşıtlığı gibi geniş bir konu yelpazesi oluşturur. Fütürist şiirin özelliklerini taşıyan “Makineleşmek”te olduğu gibi, tekniğe duyulan susuzluk da onun şiirlerinde işlenir. “İnsana, ilme ve tekniğe iman, yeni Türk kültürünün büyük temlerinden birini teşkil eder”; bu, “cumhuriyet devrinde bilhassa teknik, siyasî fikirlerle de birleşerek Nâzım Hikmet’in eserlerinde heyecanlı bir tem halini” alır (Kaplan, 1978, s. 70).

Necip Fazıl (1904-1983): Necip Fazıl, şiirde sahip olduğu kuvvetli sesin yanı sıra fikirleriyle de bugün hâlâ etkisini sürdüren bir isimdir. Bu fikirler onun şiirleri, kitapları, makaleleri, dergi yayıncılığı ve konferansları vasıtasıyla geniş kitlelere sunulmuştur. “Büyük Doğu Marşı”, “Sakarya Türküsü”, “Zindandan Mehmed’e Mektup” başta olmak üzere pek çok şiirinde Necip Fazıl’ın fikirlerini bulmak mümkündür. Bunlarda bir davaya inanmış bireyin, çektiği bütün “çile”ye rağmen

güçlü ve ümitli olduğu fikri sergilenir. Bu insan tipinin gücünün ve ümidinin kaynağı; inandığı davanın manevi, İslamî bir temele bağlanmış olmasıdır.

Necip Fazıl; biri *Ağaç*, biri *Büyük Doğu* (1943-1978), biri de kısa süre çıkan ve mizahi bir karakter taşıyan *Borazan* olmak üzere üç derginin sahibi, bunlardaki yazıların muharriridir (Okay, 1998b). Bunlardan özellikle *Büyük Doğu* dergisi, aynı ismi taşıyan “Büyük Doğu” fikrinin yıllar boyunca işlendiği ve olgunlaştığı yayın organı olarak etkili olmuştur. “Büyük Doğu, Türkiye’de İslâmcı harekete yol açan belli başlı yayın organlarından biri ve tesir alanı bakımından en geniş ve sürekli olanıdır” (Okay, 1998b, s. 29). Necip Fazıl “Büyük Doğu” kavramının kendisine ifade ettiği fikrî anlamı şu şekilde dile getirir: “Bu ismin belirttiği, evleri billur ve kaldırımları fildişi, bütün müsbet bilgileriyle Batı’yı içine almış ve Doğu ruhunu güneş hâlinde tepesine asmış İslam sitesi ideali” (Kısakürek, 2011’den aktaran Beyaz, 2012, s. 72-73). “Büyük Doğu ‘Senfonyası’nın bölümleri şunlardır: Ruhçuluk, ahlâkçılık, milliyetçilik, cemiyetçilik, şahsiyetçilik, keyfiyetçilik, nizamcılık, müdahalecilik, sermaye ve mülkiyette tedbircilik” (Beyaz, 2012, s. 171).

Turan Güler (2013), “Necip Fazıl’ın hayatının ve düşüncelerinin merkezinde, şariat ve tasavvuf birlikteliğinden doğan bir bütün olarak İslam”ın olduğunu belirtir (s. 42). Büyük Doğu düşüncesinin “belli sınırları ve muhatabları” olduğunu, “sadece Müslüman-Türk insanına, Anadolu insanına hitap” ettiğini vurgulayan Beyaz (2012); Necip Fazıl’ın İslamî bir bakış açısıyla baksa da kullandığı dilin diğer coğrafyaları dışlayıcı niteliğini vurgular (s. 169). Beyaz (2012), Necip Fazıl’ın “bütün Müslümanları kuşatıcı bir dil, ümmetçi bir anlayış yerine milliyetçi ve Anadolucu bir söylemi tercih et”tiğini, “yaşadıkları dönemde Müslümanların ümmetçi bir yaklaşım sergilemelerini gerçeği görmemek olarak yorumla”dığını ifade eder (s. 170). Nitekim Okay (1998a) da Necip Fazıl’ın “Doğunun ve Batının asrımızdaki kaçınılmaz terkinin bir parçası” olduğu fikrindedir (s. 77).

Necip Fazıl’ın “1945’lerden sonraki siyasi ve fikri gelişmelerde” önemli rolü olduğunu belirten Okay (1998a); onun “şiirleri dışındaki yazıları ve faaliyetleriyle, 1945-55 yılları arasında, İslâm düşünce ve idealini hemen hemen tek başına temsil” ettiğini ifade eder (s. 86, 78). Mahmut H. Akın (2014), Necip Fazıl’ın “Büyük Doğu dergisinde çıkan yazıları ve 1960’lı yılların sonlarından itibaren Millî Türk Talebe Birliği’nde verdiği konferanslarıyla, muhafazakâr kesimin kimlik ve şuur kazanmasında önemli bir rol oyna”dığını belirtir (s. 32).

Sabahattin Ali (1907-1948): Türk edebiyatında 1950’li yıllarda açığa çıkan, 1960’lı ve 1970’li yıllarda etkisi yoğun olarak hissedilen, toplumcu gerçekçi bakış açısıyla yazılmış Anadolu romanının başlangıcı kaynaklarda genellikle *Kuyucaklı Yusuf* (1937) olarak işaret edilir. Konur Ertop (t. y.), Yaşar Kemal’den Fakir Baykurt’a pek çok yazarın bu romandan geniş ölçüde etkilendikleri fikrindedir ve Sabahattin Ali’nin Anadolu ve köy gerçeklerini toplumcu gerçekçi bir yorumla işlediğini belirtir. Ancak Berna Moran (1990), *Kuyucaklı Yusuf*’ta “yazarın toplumdaki sınıf ayrımına yaklaşımı Marxist bir bakışın sonucu değildir” diyerek düzendeki bozukluğun ve

eşitsizliğin işaret edilmekle birlikte ekonomik sömürü yönünden çözümlenmediğine dikkat çeker (s. 24). Yine de *Kuyucaklı Yusuf*'un memleket edebiyatı çizgisinden farklı, realist bir bakış açısı taşıdığı görülür.

Sabahattin Ali çocukluğunun geçtiği, öğretmenlik yaptığı ve hapis yattığı Çanakkale, İzmir, Edremit, Ayvalık, Yozgat, Konya, Aydın, Sinop gibi muhtelif yerlerde bu insanları ve onların yerel sorunlarını gözlemlemiştir. O; pek çok hikâyesinde “köy insanların iç dünyalarını, cezaevlerindeki ya da kentlerdeki serüvenlerini, devlet kurumlarıyla, aydınlarla ilişkilerini” anlatır. *Kuyucaklı Yusuf* romanı da “İmparatorluğun yıkılış döneminde güçsüz düşmüş devlet örgütünün baskısı artan eşraf karşısındaki durumunu, bu hastalıklı ilişkinin kolay kolay yok edilemeyecek görünüşlerini ortaya serer”; “Yusuf, olayların zorlanmasıyla eşrafa ve yönetime başkaldıran bir eşkıya tipi oluşturur” (Ertop, t. y., s. 7-8).

Sabahattin Ali'nin *İçimizdeki Şeytan* isimli romanında da “İkinci Dünya Savaşı eşiğindeki aydınlar çevresi” konu edilir. Bu roman “bugün hâlâ birbiriyle çekişen siyaset ve düşünce akımlarını canlı bir biçimde sergilemesi bakımından dikkat çekicidir”, “Sağcı, Turancı ideologların etkilerini günümüzde de sürdüren çevresi gerçek yaşamdan alınmış portreleriyle romanı zenginleştirmektedir” (Ertop, t. y., s. 9.)

Cahit Sıtkı (1910-1956): 1938'de Paris'e giden Cahit Sıtkı, II. Dünya Savaşı'nın çıkması üzerine bu şehirden ayrılır. Türkiye II. Dünya Savaşı'na girmemiş olmakla birlikte, Cahit Sıtkı'nın ölüm ve yaşama temini işleyen şiirlerinde 40 Kuşağı'nın etkilerini görmek mümkündür. I. Dünya Savaşı'nı çocukken, II. Dünya Savaşı'nı genç olarak yaşamış ve ona katılmış olan bu kuşak, savaşın gerçekleri ile karşılaşınca yaşamaktan daha değerli bir kıymet olmadığının farkına varmış; hiçbir değer uğrunda ölmeyi hak etmediği kanaatini beslemeye başlamıştır. Kaplan'a (1984) göre “gençlik yıllarında André Gide'in 'Dünya Nimetleri'ni okuyan bu nesil, 'yaşama sevinci'ni âdeta bir din haline” getirmiştir (s. 111). Manevi değerleri sarsılırken yaşamanın kendisini başlı başına bir kıymet olarak görmüş, onun her türlü ayrıntısından bir sevinç çıkarmıştır. Cahit Sıtkı Tarancı'nın (1982) “Gün Eksilmesin Pencereden” şiiri yaşamanın, her şeye rağmen en üstün değer olduğunu dile getirir.

Orhan Veli (1914-1950): Orhan Veli'de küçük ve gündelik gerçeklerle mutlu olmak fikri 40 Kuşağı'nın etkilerini taşır. O da küçük ayrıntıların güzelliğini değerlendirir; yüksek idealler, manevi doyumlar aramaz. Kaplan'a (1984) göre “Orhan Veli ve arkadaşları, kendilerini yıkılmış bir toplumun ve dünyanın ortasında büsbütün boş, avare, hatta gülünç” bulmuşlardır (s. 133).

Yaşama sevinci, hayatın küçük ayrıntılarıyla mutlu olmak temisi Orhan Veli'nin sayısız şiirinde işlenir. Örneğin Garip çizgisinin bütün özelliklerini yansıtan “Ne Kadar Güzel”de sabah, açık hava, çayın rengi, oğlan çocuk gibi gündelik ve sıradan ayrıntılar “Ne kadar güzel” hayranlığı ile karşılanır.

1941’de iki arkadaşıyla *Garip*’i çıkaran Orhan Veli, 1. Yeni şiirinin beyannamesi olan “Garip Mukaddimesi”nin 5. Bölümünde Marksizmin terminolojisini kullanarak şiirin “bugüne kadar burjuvazinin malı olmaktan (...), dinin, feodal zümrenin köleliğini yapmaktan başka hiçbir işe yaramamış” ve “müreffeh sınıfların zevkine hitap etmiş” olduğunu dile getirir; şimdi artık yeni şiir seçkin kitlenin zevklerine değil, yaşamak için çalışmak mecburiyetinde kalan insanların zevkine hitap edecektir (Okay, 1984, s. 5). Buna rağmen Orhan Veli’nin şiiri ideolojinin didaktik yükünü taşımaz ancak “Kuyruklu Şiir”, “Cevap”, “Ahmetler”, “Ben Orhan Veli” gibi şiirlerinde sınıf meselesi ironik bir tonda görülür.

Toplumcu Gerçekçi Roman: Berna Moran’a (1990) göre “1950’lere kadar Türk romanının ana sorunsalı Batılılaşmadır”, bu tarihten sonra düzenle ilişkiler sorgulanmaya başlanmış, bu ilişki “sınıfsal içeriği olan toplumsal bir sorunsala dönüş”müştür (s. 7, 8). Kasaba, köy, kırsal, dağ gibi mekânlarda geçen Anadolu konulu romanın erken örneği (*Kuyucaklı Yusuf*) Sabahattin Ali’de görülmüştü. Bu roman 1950’den sonra köy enstitüsü çıkışlı yazarlarla yükselmiş, 1960’larda ve 1970’lerde etkisini çoğaltarak sürdürmüştür. Bunların diğer Anadolu ve köy konulu romanlardan ayrıldığı nokta toplumcu gerçekçi¹³⁴ bir zihniyetle kaleme alınmış olmalarıdır. “Toplumcu-gerçekçilik, Sovyetler Birliği’nin resmî sanat görüşü olarak 1934’te toplanan Sovyet Yazarlar Birliği Birinci Kongresi’nde belirlenen çeşitli görüşler doğrultusunda oluşturulmuş sanat ve edebiyat anlayışıdır” (Kacıroğlu, 2016, s. 32). Türk edebiyatında toplumcu gerçekçi yazarlar kuşağının romanlarında da meselelere bu kuramın terminolojisi ile yaklaşılar, bu metodoloji üzerinden çözüm önerisi sunulur.

Kacıroğlu (2016), toplumcu gerçekçi romanın “Cumhuriyet sonrası Türk edebiyatı üzerinde de tesirlerini göstermiş” olmasının en önemli sebebini, “Marksist düşüncenin toplumcu ve halkçı söylemiyle Cumhuriyet ideolojisinin aynı kavramlarla ilgili söylemlerinin birbirine yakınlığı” şeklinde ifade eder (s. 28). 1940’tan sonra *Yeni Edebiyat* dergisi etrafında bazı yazarlar tarafından yeniden yorumlanan toplumsalcuk düşüncesinin ve bu tartışmaların “1950’li yıllarda Türkiye’de daha belirginleşmiş ve bir birikim haline gelmiş toplumcu gerçekçi düşüncenin oluşmasında payı büyük olmuştur” (Kacıroğlu, 2016, s. 54-55). Toplumsal gerçekçi Anadolu-köy romanının yaygınlaşması üzerinde Mahmut Makal’ın *Bizim Köy* (1950) isimli kitabının önemli bir etkisi olduğuna da kaynaklarda işaret edilir.

Bu romanlarda köy artık sadece bir hazine değildir. Onun olumsuz yanları da vardır ve bunlar realist ve natüralist bir bakış açısıyla sergilenir. Köy gerçeğini Marksist bir bakış açısıyla değerlendirmek tavrı, köyü ağa ve ırgat izleğinde sınıflı bir yapı olarak yorumlamayı beraberinde getirir. Ezen-ezilen sorunsalı bir sınıf sorunu olarak görülür, düzen sorumlu görülerek eleştirilir. Ancak bu durum onların meselelerinde klişelere ve karakterlerinde tipleşmeye yol açar. Bununla

¹³⁴ Daha fazla bilgi için bkz. Oktay, A. (2008). *Toplumcu gerçekçiliğin kaynakları*. İstanbul: İthaki.

birlikte “sanat işi olmaktan çok cesaret işi” olan yapıtlarıyla bozuk düzenin üzerine cesaretle giderler ve okurların gözünü açan, bilgilendirici, yararlı yapıtlar verirler (Moran, 1990, s. 182).

Fakir Baykurt, Erol Toy, Bekir Yıldız, Orhan Kemal, Kemal Tahir, Yaşar Kemal gibi yazarlar tarafından temsil edilen toplumsal gerçekçi Anadolu-köy romanı 1980 sonrasında popülaritesini kaybeder. Edebiyatın apolitize olduğu, toplumsal gerçekçi romanın popülaritesini kaybettiği 1980 sonrasında bile şöhreti büyüyerek devam eden Yaşar Kemal, köy kökenli bir köy romancısı olmanın ötesine geçmiş; insanı, onun yerel problemlerini işlerken bile evrenselliği içinde değerlendirebilmiştir.

Yusuf Atılğan (1921-1989): “Anadolu romancıları haksız düzene başkaldırırlarken, Atay ve Atılğan bireyin sorunlarına eğilmişler ve burjuva zihniyeti karşısında bireyin isyanını dile getirmişlerdir” (Moran, 1990, s. 196). Ancak Yusuf Atılğan’ın romanlarından *Aylak Adam* (1959), *Anayurt Otel*i (1973); Oğuz Atay’ın romanı *Tutunamayanlar* (1975) yayımlandıkları dönemlerde değil 1980 sonrasında “keşfedilirler”. Bunda bu romanların yayımlandığı dönemin politize olmuş edebî ortamlarının etkisi vardır. Yine de bu romanlar sadece aşk, güzellik, tabiat gibi konularla yetinen bir bireysellik sınırlı değildir. Birey ile toplumun ilişkilerini işlerler.

Oğuz Atay (1934-1974): Modernist ve postmodernist etkiler taşıyan *Tutunamayanlar* iç içe geçmiş üç olay örgüsüne sahiptir (Moran, 1990). Zihniyet düzleminde bu tezi ilgilendiren içteki iki katmandır. En içteki katman Selim Işık’ın hikâyesidir. Selim, bir “dâhi çocuk”tur. Ortaokul yıllarında dışlanmaya başlamış, arkadaşları gibi olmaya çaba sarf etmiş, fakat bir türlü onlardan biri olamamıştır. Hayat karşısında tutunamayışı, içinde yaşadığı toplumla sağlıklı ilişkiler kuramayışı, eksikliği değil fazlalığı yüzündendir. Kalabalık, insanlar, hayatın akışı onu korkutur. İnsanların nasıl yaşadığına hayret etmektedir. Aşk bile onu hayata bağlayamaz. Sevgilisi Günseli’nin ailesi ile yediği bir yemek esnasında boğulacak gibi olur. Küçük burjuva dünyasında kendisini eğreti hissetmekte ve bu âdetlerden iğrenmektedir. Bir tür Hamlet’tir; düşüncede zengin ama pratik hayatta başarısızdır. Bu eylemsizlik onu, kendisinden memnun olmama noktasına getirmiş hatta çıkışsız da bırakmıştır. Kendi dışındaki burjuva dünyasını küçümsemekte fakat kendi değerleri ile de bu dünyaya karşı koyacak alternatif bir dünyada yaşamayı başaramamaktadır. Bu yüzden intiharı seçer. Güvenli, küçük burjuva yaşamı içinde Selim’in intiharı haberiyle sarsılan ve onun hikâyesinin izini süren Turgut Özben’in hikâyesi ikinci katmanı oluşturur. Selim’in yaşamının ayrıntılarını öğrendikçe o da kendi hayatının ne kadar eğreti durduğunu iyice görmektedir. Küçük burjuva yaşantısının, Selim’in intiharını bile anaforuna çekip munisleştireceğinin farkındadır. Daha fazla dayanamaz. Selim gibi tutunamayanlardan birisi olduğunu anlar ve trenlere sığınır. Bir daha kendisinden haber alınamaz. Her iki katmanda temel düşünce burjuva düzenine başkaldırıdır ancak her iki katmanda da kahramanlar bir çıkış yolu bulamazlar.

Oğuz Atay’ın *Tehlikeli Oyunlar*’ında (1973) yine burjuva dünyası içinde yalnız kalan bireyin sorunları yer tutar. Ancak bu romanda asıl tartışılan, “gerçeklik duygusu” gibi görünmektedir.

Romanın sonunda yer alan üç ayrı paragraf, onca olayla dolu bu romanı, gerçek ve bir film olarak algılamayı sağlayabilir. Böylece gerçeğe düşün, hayatla oyunun sınırı iyice karışırken roman modernizmin deforme edici dünyasına bağlanır.

Orhan Pamuk (1952): Hayatı bir oyun olarak seyretmek, Orhan Pamuk'un *Kar* (2002) romanında son dönem Türkiye'sinin bir tiyatrosunu çıkarmak şeklinde görülür. *Kar* romanı, günümüz Türkiye'sinin fikirlerinin bir kısmının tartışıldığı bir romandır ve üç gün boyunca Ka'nın Kars'ta yaşadıklarından örülür. Böylece bütün yolların kapandığı karlı Kars kentinde küçük çapta bir Türkiye örneği yaratılır. Millet Tiyatrosu'nda temsil edilen bir tiyatro romanın çekirdek vakasını oluşturur. Bu oyun vasıtasıyla bir yandan Türkiye Kars'a monte edilirken aynı zamanda tiyatro sahnesine indirgenir. Tiyatro aşkı ve oyunculukla hayatın birleşimi, sanat ve hayat ilişkisi, şiirin ilham eseri bir gerçek olarak izahı, inanmak ihtiyacı, her ateistin içinde inanca açık bir kapı ve her imanlının içinde ateizme açık bir kapı bulunduğu gibi bireysel meseleler bu romanda işlenir. Düşünsel ve siyasal planda ise İslamcılar, laikler, derin devlet, istihbarat, MİT, polis, jandarma, sorgu, işkence, gözcü gibi zihniyetler ile kurumlar kişiler ve olaylar üzerinden sergilenir.

Türkiye'de postmodern romanın örneklerini de veren Orhan Pamuk, bu romanlarda çok geniş bir zaman ve mekân yelpazesi kullanır. *Beyaz Kale* (1985), *Kara Kitap* (1990), *Benim Adım Kırmızı* (1998) romanlarında geleneğin ve tasavvufun dünyasına yönelttiği bakış ile büyük ilgi uyandırır. Ancak onun gelenek ve tasavvuf ile kurduğu ilişki gelenekçilerin kurduğu türden içselleştirilmiş bir ilişki değildir. Postmodernitenin sağladığı imkânlarla eski bir dünyayı seyretmek, onun parodisini yapmak, teknik ve biçimsel unsurlarını kullanmak sınırlarını taşır.

Gelenekle Barış: Günümüz Türk edebiyatının zihniyet yansıması yönüyle dikkat çeken yönlerinden biri Divan Edebiyatı ve eski kültürle kısacası gelenekle kurulan ilişkinin boyutudur. Bu ilişkinin evveliyatı vardır. Yahya Kemal Beyatlı, *Eski Şiirin Rüzgârıyla* (1962) isimli kitabıyla Divan Edebiyatı'na bir köprü uzatmış; Asaf Halet Çelebi, gelenekle bağlantı kuran şiirler yazmıştır. Necip Fazıl, eski dünyanın değerleri ile kurduğu bütün bağlara rağmen şiirde yeni bir söyleyişin sahibidir. Turgut Uyar, Behçet Necatigil, Atilla İlhan gibi şairler ise gelenek ile biçimsel ve imgesel bağlar kurmuşlar fakat içselleştirilmeyen bu ilişki, "yararlanmak" boyutunda kalmıştır. Geleneğin dünyası ile hem zihniyet hem teknik ve biçim açısından ilişki kuran ilk isimler olarak şiirde Sezai Karakoç, nesirde Mustafa Kutlu işaret edilir. Her ikisinin de edebiyat tarihi açısından önemi, geleneği olduğu gibi tekrarlamak yerine daha ötesine geçerek onu bugünün tecrübeleri üzerinden dönüştürmüş olmalarıdır. Eserleri bir açıdan geleneğe bağlıdır ama onun bir kopyası değildir, yenidir.

Günümüzde bir yandan geleneksel değerleri içselleştirmiş edipler, bir yandan postmodernitenin sağladığı çok merkezli (ya da merkezsiz) yaklaşımla geleneğin biçimsel ve imgesel unsurlarından yararlanan edipler eser vermeye devam etmektedir. Gelenek sadece eski dünyanın etik değerlerini ve İslamcı bir ideolojiyi sahiplenmiş şair ve yazarlar tarafından değil, her

türlü politik yaklaşıma sahip ya da apolitik şair ve yazar tarafından da bir kaynak olarak kabul görür. Pek çok yazar ve şair eski dünya ile ilişki kurmanın çeşitli arayışlarını içeren eserler verir. Diğer yandan geleneğin dünyası ile kurulan ilişkinin bir modaya dönüştüğü, popülerleştiği de görülür. Bu moda; klişelere bağlanmış, edebî değeri az ya da hiç olan örneklerin vitrinleri doldurmasına da sebebiyet verir. Sonuçta her şeye rağmen, Namık Kemal’le başlayan “dargınlığın” uzun bir zaman alsa da nihai barışla sonlanması çağdaş edebiyat adına büyük bir kazanım olarak değerlendirilir.

2. 1. 2. 3. 5. Genel Değerlendirme

Zihniyet yansımalarının en duru şekilde takip edilebileceği bir alan olarak edebiyat üzerine açılan bu başlığı genel olarak değerlendirirken bazı hususlar öne çıkmaktadır.

Edebiyat ve Zihniyet Arasındaki İlişki: Tanzimat’tan bugüne (2015) kadar Türk düşünce hayatında yaşanan değişimlerin izini edebiyatta da sürmek mümkündür. Findley (2011), “edebiyatçılar, çalkantılı zamanlarda yaşamın nasıl olduğunu bugüne iletmek konusunda bir kez daha bilim adamlarını geride bıraktılar” der (s. 341). Bu görüş düşünce hayatını da kapsar. Tanzimat, II. Abdülhamid Dönemi, Meşrutiyet, Mütareke, erken cumhuriyet, tek partili dönem ve 1946 sonrası çok partili dönemin günümüze kadar gelen köklü düşünce akım ya da eğilimleri edebiyatta yansımasını bulur. Türkçü, İslamcı, Batıcı fikriyat başta olmak üzere hepsinin edebiyatta işleniş vardır. Özellikle cumhuriyetten sonra bu akımlar arasındaki ortak alanlardan hareketle her birinin özelliklerini taşıyan yeni eğilimlerin ortaya çıktığı görülür. Bu durum da edebiyata yansır.

Bütün bu süreçlerde edebiyat ve düşünce arasındaki ilişki tek yönlü değil, karşılıklıdır. Bazen düşünce edebiyatı, bazen edebiyat düşünceyi besler. Nâzım Hikmet örneğinde olduğu gibi bazen edebiyatın teorik boşluğu doldurduğu fark edilir. Teorisi sağlam kurulmuş düşüncelerin bile edebî eser vasıtasıyla yaygınlık kazandığı görülür. Bunda fikrin, edebî eser vasıtasıyla duyguya dönüştürülmesinin rolü vardır. Karmaşık fikriyat her zaman halka aktarılamayabilir ancak edebî eser onun duygusunu halka kolaylıkla geçirebilir. Bu yüzden Gökâlp, kitapları ve makalelerinde işlediği fikirlerin şiirini de yazmak ihtiyacını hisseder. Nihal Atsız’ın *Bozkurtların Ölümü* ve *Bozkurtlar Diriliyor* romanları, Türklerin Anadolu’dan önce de kendisiyle gururlanmayı hak eden bir tarihleri olduğu fikrini Türkçü kitlelere teorik eserlerden daha etkileyici biçimde aktarır. İslamcı düşüncenin halk tarafından bilinçli olarak benimsenmesinde Mehmet Akif’in ve Necip Fazıl’ın şiirlerinin payı teorik eserlerden daha büyüktür. Sol zihniyet halk arasındaki yayılmasını, büyük ölçüde toplumcu gerçekçi estetiğe göre yazılmış romanlar ve şiirler vasıtasıyla gerçekleştirir; sınıflı yapı, üretim ilişkileri, sömürü düzeni gibi Marksist terminolojinin terminolojisi ve metodolojisi bu eserler vasıtasıyla içselleştirilir.

Gaye: Tanzimat’tan günümüze kadar edebiyata yüklenen işlev onda güdülen gayeye göre değişir. Bu gaye genellikle sanat ve toplum şeklinde iki çizgi hâlinde ilerler. Edebiyatı toplum

yararı için bir vasıta olarak gören tavır -zaman zaman arka plana itilse de- varlığını daima sürdürür. Tanzimat ilk dönem, Millî Edebiyat, Mütareke Dönemi, cumhuriyetin ilk yılları, Memleket Edebiyatı, 1950-1980 arası gibi süreçler edebiyatta belirli bir zihniyeti işleme tavrının yükseldiği dönemlerdir. II. Dönem Tanzimat, Servet-i Fünun dönemlerinde görülen sanat gayeli tavır da varlığını sürdürür. Bu bazen Haşim gibi bireyler, II. Yeni gibi gruplar üzerinden temsil edilir. 1980 darbesi sonrası toplumda egemen olan apolitik tavır yine apolitik bir edebiyatın görülmesine, bireyselliğin yeniden keşfedilmesine zemin hazırlar. Bu iki anlayışın yükselmesinde ya da geri plana itilmesinde fikir dünyasındaki manzaralar kadar resmî ideolojiler ve yönetim tarzları da etkili olur.

Batılılaşma ve Medeniyet Meselesi: Türk edipleri, 1950'lere kadar Türk romancıları, eserlerinde Batılılaşma meselesini tartışır (Moran, 1990). Bir başka ifade ile tıpkı düşünce alanında olduğu gibi, bir medeniyet sorunu olarak Batı ve Doğu, Türk ediplerinin de başlıca meselesidir. Batı ve Doğu meselesi; eski-yeni, madde-mana, ruh-beden gibi pek çok türevine ayrılarak işlenir. Bu durum, edipleri medeniyet meselesi üzerinde yıllar boyunca düşünmeye sevk etmiştir. Bir medeniyeti anlamanın ve yaşamının nasıl olacağı, onun nerede aranması gerektiği; Tanzimat'tan itibaren fikir adamları gibi ediplerin de temel sorunudur. Halide Edip örneğinde olduğu gibi bazen sentez fikri öne çıkar, Yahya Kemal ve Tanpınar ise imtidad (süreklilik) düşüncesinden yanadır.

Yanlış Batılılaşma, düşünce adamları gibi ediplerin de gözünden kaçmayan bir sosyal problemdir. Tanzimat yıllarında daha çok karikatürize edilerek ya da abartılarak eleştirilen alafrangalık özentisi tip cumhuriyet döneminde komikliğini kaybeder. Peyami Safa ve Yakup Kadri romanlarında olduğu gibi bunlar artık ciddiyetle ele alınan ve dramatik sahneler içinde eleştirilen tiplerdir.

Mazi ile İlişki: Kendi geçmiş kültürü karşısında nerede durmak gerektiği de ediplerin eserlerinde işlenme alanı bulur. Yahya Kemal, Ahmet Hamdi Tanpınar, Ömer Seyfettin, Ahmet Haşim gibi birçok edip millî bir kültürün oluşmasında eskinin konumunun ne olması gerektiğini tespit etmeye çalışır. Mazi olmadan millî bir kültürün gerçekleşemeyeceğini kabul ederler ancak ona bağlanırken de taklitçi ve şekilci kalmak gibi bir tehlikenin varlığına dikkat çekerler. Maziyi olduğu gibi taklit etmek yerine onun değerlerini dönüştürerek modern hayata uyarlamak en sağlıklı formül olarak görülür.

Mekân Olarak Anadolu: Erken cumhuriyet devrinden itibaren edebiyattaki en büyük kazanımlardan birinin mekânın Anadolu'ya doğru genişlemesi olduğu görülür. Anadolu, köy ve kasaba bütün ediplerin ilgisini çeker. Bazı yazarlar onu iyimser bir bakış açısıyla işlerken bazıları realist ve natüralist bir bakış açısıyla, toplumcu gerçekçi bir anlayışla işler. Bu bakış açılarının arkasındaki farklılaşmalarda ideolojik tavırların, sosyal fikirlerin varlığı etkilidir. Fakat neticede Anadolu, edebî esere kalıcı şekilde girer.

Kadın: Tanzimat yıllarından günümüze kadar düşünce hayatına paralel olarak artan bir ivmeyle kadın, bütün meseleleriyle edebiyatın dünyasına girer. Kadının toplumdaki geri itilmiş konumu, eğitimi, anneliği, görücü usulü ile evliliğin tenkidi, köy gerçeğinde kadının durumu gibi pek çok konu edebiyat eserlerinde fikrî boyutuyla işlenir. Meşrutiyet yıllarından itibaren kadın ve kadın meseleleri üzerinde daha bilinçli olarak duran eserler artar. Başlangıçta anne ve eş olarak kadına verilen değer, zaman içinde onun bir birey olarak tanınmasına dönüşür. Kadın yazarların da kendi seslerini duyurduğu, Tanzimat yıllarından itibaren eserler vermeye başladıkları görülür. Fatma Aliye ve Nigâr Hanım'ın yaptığı başlangıçtan sonra Halide Edip bir dönüm noktasıdır. O, “kadın yazar” sınırlamasının ötesine geçer, sadece yazar olarak saygı görür. Günümüzde “kadın yazarlar”, “yazar kadın” olma mücadelesini kazanmış olarak özellikle romanda değerli eserler vermeye devam etmektedirler.

Gelenekle Barış: Demokratikleşme tarihi doğrultusunda edebiyatta da çok seslilikler, farklı anlayışlar bir arada yaşar. Namık Kemal'le başlayan eski edebiyatı reddetme tavrı, cumhuriyetin ilk yıllarında varlığını etkili biçimde sürdürür. Ancak geleneğin kolay kolay yok olmayacağı, yok olmasının gerekli de olmadığı, fikir adamları gibi edipler tarafından da fark edilir. 1980'li ve 1990'lı yıllardan itibaren günümüzü de kapsar şekilde gelenekle barışık bir edebiyatın gelişmesi ve bunun her türlü düşünceden ve ideolojiden yazarla temsil edilmesi, edebî ve fikrî kazanımların en önemlilerinden biridir.

2. 1. 3. Zihniyet Değişimleri ve Eğitim İlişkisi

Türk eğitiminin yenileşmesi zihniyette, programlarda, derslerde, ders kitaplarında, konularda, kavramlarda, dilde ve yeni bir bakış açısında kendisini gösterir. Bu bölümde Türk eğitiminde yenileşme ve eskinin sürekliliği, sadece zihniyet manzaralarını yansıtmaları ölçüsünde seçilen isimler ve örnekler üzerinden kısaca gözden geçirilecek; düşünce akımlarına ve zihniyet değişimlerine paralel olarak gelişen eğitim hayatı, yapılan yenilikler üzerinde durulacak; özellikle memlekete yenileşme ruhunu, Batı kültürünü katan ve yenilik fikrini yayan mekteplerden, isimlerden, olay ve durumlardan bahsedilecektir.¹³⁵

18. yüzyıla gelindiğinde, Osmanlı eğitim sisteminde asırlardır varlığını sürdüren medrese, geleneksel zihniyeti besleyen çok köklü bir eğitim kurumu olarak ayakta ve rakipsizdir.¹³⁶

¹³⁵ Bu bölüm O. Ergin'in (1977) *Türk Maarif Tarihi*, Yahya Akyüz'ün (2015) *Türk Eğitim Tarihi*, C. Binbaşıoğlu'nun (2014) *Başlangıçtan Günümüze Türk Eğitim Tarihi* adlı eserleri temel alınarak yazılmıştır.

¹³⁶ Daha fazla bilgi için bkz. Kılıç, R. (2001). Osmanlı Devleti'nde medreseler. *Türk Kültürü*, 456, 205-216; Taşdemirci, E. (1989). Osmanlı İmparatorluğunda medreseler. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3, 519-532; Ercüment, A. (2018). *Din, gelenek ve modernleşme bağlamında medrese kültürü ve toplum* (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara; Yakuboğlu, K. (1996). *Osmanlı medrese eğitimi ve felsefesi* (Yayımlanmamış doktora tezi). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

İlköğretimde ise Y. Akyüz'ün (2015) tespitine göre sıbyan mekteplerinde (halk dilinde mahalle mektebi) 19. yüzyıl sonlarına kadar “çok basit bir düzeyde” verilen eğitim, genellikle tek temel ders olarak “Kur'an'ın, anlamı açıklanmadan, yalnızca okunuşunun öğretilmesi” üzerinden sürmüştür; “çocuklara ayrıca temel dinî bilgiler ve uygulamalar (namaz vs.)” da öğretilmiştir (s. 88, 89, 90)¹³⁷. Çocuklara Türkçe okuma yazmanın öğretilmediği bu kurumlarda; yine de bazı hocalar tarafından “dinî, ahlâkî öğütler veren Türkçe bazı manzum kitapların okutulduğu görülmüştür” (Y. Akyüz, 2015, s. 90).

Ancak ordu ve askeriye başlamak üzere Osmanlı dünyasında baş gösteren ihtiyaçlar, yeni eğitim kurumları veya eski kurumlarda yeni eğitim arayışlarına yol açar. Toplumun, sanatın, kurumların, siyasetin gelecek yüzyıldaki kaderini çalkantılar arasında da olsa belirleyecek olan bu arayışların eğitime yansması öncelikle askerî mekteplerden başlar. Bu bakımdan III. Mustafa zamanında Mühendishâne-i Bahrî-i Hümayûn'un açılış tarihi olan 1773, eğitim kurumlarının yenileşmesinde bir dönüm noktası olan Tanzimat'a kadar süren bir hazırlık devresinin başlangıcı olarak kabul edilir. Osmanlı Devleti'nde kara ve deniz ordularıyla onların araç gereçlerinin yenilenme ihtiyacı daha önceki dönemlerde ortaya çıkmış olsa da o zamanların tedbir ve teşebbüsleri tam manasıyla Avrupalı olmadığından Ergin (1977a), eğitimde Batılılaşma cereyanının ancak Bahriye mektebinin açılmasıyla başladığını kabul etmek gerektiğini belirtir. Diğer yandan bu süreçte askerî mekteplerin yanı sıra sivil eğitimde de birtakım yeni kurumların açılması çabası fark edilir.

İlk Askerî Mektepler: Osmanlı Devleti'nde Batılılaşma ile aynı anlama gelen yenilik hareketleri özellikle askerî ihtiyaçlar ve zorunluluklardan doğmuş, bunun ilk etkileri de açılan askerî okullarda görülmüştür. “Her yenilik ve her türlü yeni bilginin mektepler vasıtasıyla memlekete girdiği”ni ifade eden Ergin (1977a); II. Mahmut zamanında, 1826'da Yeniçeri Ocağı ortadan kaldırılarak yerine Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye “ordusu geçince bu türlü mektepleri açmağa daha hızla, daha korkusuzca devam edil”diğini belirtir (s. 311, 315). Tanzimat Dönemi'nin adeta hazırlayıcısı sayılan bu devirde açılan başlıca askerî okullar ve müesseseler; Mühendishâne-i Bahrî-i Hümayûn, Mühendishâne-i Berrî-i Hümayûn, Tıbhâne-i Âmire ve Cerrahhâne-i Ma'mûre, Mekteb-i Harbiye, Muzika-i Hümayûn Mektebi'dir.

1773'te askerî okullar için ilk adımlar atıldığı ve bunu sonrakiler takip ettiği hâlde sivil halkı ve memurları eğitmek ve yetiştirmek için henüz bir adım atılamamış, ancak 65 sene sonra sivil halk ve memurlar için de mektepler açılmaya başlanmıştır. Bu dönemde açılan memur mekteplerinde hâlâ medrese zihniyetinin ve onun imtihan şeklinin yaşadığı görülür. Bir başka ifade ile askerî okullar üzerinden Batı'ya açılan pencere sivil okullardan daha erkendir.

¹³⁷ “Avrupa'da ise, 18. yüzyılın sonlarına kadar ilköğretim programları din dersleri, okuma, yazma ve aritmetikten oluşuyordu” (Y. Akyüz, 2015, s. 89).

Diğer yandan bu dönemde doğan şair, yazar, âlim, idareci ve siyasetçilerin daha çok otodidakt olarak yetiştiği, özel hocalardan ders aldığı görülür. Ziya Paşa, Ahmet Vefik Paşa, Ahmet Cevdet Paşa, Recaizade Mahmut Ekrem bu şekilde yetişen önemli kişilerdendir.

Beşiktaş Cemiyet-i İlmiyesi: Otodidakt tahsile zemin hazırlayan yerlerin başlıcaları “camiler, tekkeler, hükûmet daireleri, kütüphaneler, vezirlerin ve zenginlerin konakları, âlimlerin ve mütefekkirlerin evleri”dir (Ergin, 1977a, s. 375). Bunların içinde Beşiktaş Cemiyet-i İlmiyesi’nin 1815-1826 yılları arasında düzenli ve etkili bir biçimde faaliyetini sürdürmesi, bazı pozitif bilimler ve Batı bilim düşüncesine ders konuları arasında yer açması, dönemin dört bilgininin bir araya gelerek uyum içinde ders vermeleri nedeniyle farklı bir konumu vardır. “İsmail Ferruh Efendi, Şanizâde Ataullah Mehmet Efendi, Melekpaşazâde Abdülkadir Efendi ve Kethüdazâde Mehmet Arif Efendi” gibi ileri görüşlü, pozitif bilimleri bilen, Mühendishane’de yetişmiş, Avrupa’yı görmüş bilim adamları ve aydınlardan oluşan Beşiktaş Cemiyet-i İlmiyesi; konaklarında, evlerinde kendilerine başvuran öğrencilere, öğrenme heveslilerine dersler vermiştir. Bu topluluk, “pozitif bilim anlayışının Osmanlı toplumuna girmesine” katkıda bulunmuş, sonradan vezirlik ve sadrazamlık gibi görevlere yükselen birçok öğrenci yetiştirmiştir (Y. Akyüz, 2015, s. 149, 150).

Değerlendirme: 1773-1839 yılları arasında bir yandan geleneksel medrese modelinin devam ettiği diğer yandan yeni okulların açıldığı görülür. Eğitimde yenileşmeye askerî okullar açılarak başlanmış, sivil eğitim kurumlarının açılması için yarım asırdan fazla bir süre geçmesi, olgunlaşması için Tanzimat yıllarının gelmesi gerekmiştir. Bu durum Osmanlı Devleti’nin eğitimde yenileşmeyi askeriye ve ordu üzerinden hissettiği yenilenme ihtiyacı ile ilişkilendirmeyi gerektirir.

Bu okullarda Batı’nın fikrî ve endüstriyel ilerlemelerinden yararlanmak için bir zorunluluğun sonucu olarak yabancı dile verilen önem dikkat çeker. İhtiyaç duyulan alanın Avrupa kaynaklı olması Mühendishâne-i Bahrî-i Hümayûn’da Fransızca ve İngilizce derslerinin okutulmasına, Mühendishâne-i Berrî-i Hümayûn’da yine Fransızca dersinin okutulmasına yol açar. Açıldığı sıralarda Tıphâne’de öğretim Fransızca olarak yapılır, pek çok tıp kitabı Fransızcadan Türkçeye çevrilir, terimlerin Türkçeleştirilmesine çaba harcanır. Nihayetinde Mekteb-i Tıbbiye’de öğretim dilinin Türkçeye çevrilmesinin başarılmaması ise ilim, fen ve tıp tarihlerinde önemli bir hadise olarak yerini alır (Ergin, 1977a).

Avrupa’dan hoca getirmek ve eğitim alıp geri dönmeleri için Avrupa’ya hoca ve öğrenci göndermek de bu okulların ortak tutumları arasındadır. Avrupa’yı sadece ilgilendikleri bilim alanı bakımından değil, bir bütün olarak tanımaya çalışan bu aydınlar; yurda döndüklerinde yeni bir zihniyetin de taşıyıcısı olurlar. Örneğin Avrupa’ya gönderilen ilk öğrencilerden aralarında Şeker Ahmet Paşa’nın da bulunduğu ve daha sonra “primitifler” olarak adlandırılacak asker ressamlar kuşağının Türk resminin yenileşmesinde oynadığı rol, her zaman vurgulanmıştır. Onların geleneksel Osmanlı resmi olan minyatürün teknik özelliklerinden ayrılarak gerçeklik ve derinlik duygusu veren perspektif ve gölge uygulamaları ile Mühendishane’de aldıkları teknik resim

dersleri arasında bağlantı kurulmuştur. Gerçekçi resme bu yöneliş, Osmanlı aydınında asker ressamların temsil ettiği bariz bir zihniyet değişiminin de ifadesidir.

Yeni askerî okullar; yabancı hocalar, tercüme eserler, Avrupa'ya gidip dönen hoca ve öğrenciler vasıtasıyla Osmanlı zihin dünyasının pozitif bilim anlayışıyla tanışmasını da sağlar. Öğrencilere pozitif bilimleri öğretmek ve onlara yüksek bir meslek tahsili verebilmek için öncelikle hendese adı altında riyaî ilimlerin okutulması zorunlu görülmüştür. Türk eğitim tarihinde çok önemli bir dönüm noktası olan Mekteb-i Harbiye'den mezun olan subayların sivil okullarda pozitif bilim derslerini okuttukları sık görülür (Y. Akyüz, 2015). Tanzimat sonrası Türk düşünce hayatına ve kurumlarına damgasını vuran zenginleşmenin (ve kutuplaşmanın) kapısı aralanmıştır.

Yeni okullar yeni bir zihniyetin ülkeye girmesine hizmet ederken onların medrese zihniyetiyle arasındaki mesafe açılır. Bir kısım okullar ise medrese modeli ile uyum içindedir. Ergin'e (1977a) göre birçok okul açılmış olduğu hâlde bunlarda medrese ruhu yaşatılmaya devam etmiştir. Örneğin sivil mekteplerde bile Arapça okutmak en başta gelen bir yenilik sayılmıştır.

Yeni okulların öğrencilerinin kıyafet itibarıyla de Batılılaştırılması ve bu yeni kıyafet ve üniforma sayesinde onların farklı bir mevkide bulunmaları sağlanmaya çalışılmıştır.

Ancak dönemin yeni eğitim kurumlarının standart bir yapıya kavuşamadığı dikkat çeker. Genellikle eğitim-öğretimin yapılacağı daimî bir binanın bulunmadığı, öğrencilerin sürekli yer değiştirdiği, dahası belli bir sınıf düzeni ve sınıf ya da ders geçme sisteminin olmadığı görülür. Farklı okullarda bile benzer programlar uygulanmaya çalışılır; kabul edilen programlar da öğrenci ve öğretmen yetersizliğinden, daha doğrusu iyi yetişmiş öğrenci ve öğretmen yokluğundan dolayı gerçekleşmez.

Bu mekteplerden bazılarında önce başlangıç aşamasında eğitim verme mecburiyetinde kalınması önemli aksamalardan biri olarak dikkat çeker. Öğrencilere önce alfabeden başlayarak Türkçe okuma yazma öğretilmiş, ancak bundan sonra meslek ve uzmanlık derslerine geçilebilmiştir. Bu tecrübeler öğrencilerin hazırlayıcı bir okulda yetiştirildikten sonra askerî ya da mesleki mekteplere gitmeleri gerektiğini göstermiştir ki Tanzimat Dönemi'nde bu doğrultuda çalışmalar yapılacaktır.

Son tahlilde 1773-1839 arası eğitim manzaralarının Tanzimat hamlesine bir hazırlık mahiyetinde olduğu görülür. Nitekim bu dönemde açılan beş askerî okul ve Mekteb-i Maarif-i Adliye ile Mekteb-i Ulum-i Edebiye adlarındaki iki sivil mektep bile asıl gelişme ve olgunlaşma safhalarını Tanzimat senelerinde gerçekleştireceklerdir.

2. 1. 3. 1. Tanzimat Dönemi

Tanzimat Fermanı'nda eğitimle ilgili bir hüküm yoktur. Bu dönemde eğitim de dâhil birçok alanda yapılan yenilikler, fermanın hükümlerinden değil, bu hükümlerin arkasındaki zihniyetin ihtiyaçlarından ileri gelmektedir. Tanzimat Dönemi, ilgili bölümlerde tartışıldığı gibi, yeni bir

zihniyet taşır ve onu sürekli kılmak ister. Bunun en kestirme yolu da bu zihniyeti sahiplenene kuşaklar yetiştirmektir. Tanzimat'ın da bu evrensel ilke uyarınca kendi kuşağını yaratmak istediği ve eğitim faaliyetlerine öncelik verdiği muhakkaktır. Y. Akyüz (2015) de Tanzimat Dönemi için “Devlet adamları, girişilen yeniliklerin kalıcı olabilmesi için bilgili bir toplum, yeni bir aydın tipi ve kadro oluşturmak gerektiğini biliyorlardı. Cevdet Paşaya göre, Reşit Paşa ve arkadaşlarının amacı, örgün ve yaygın eğitim yoluyla, başka deyişle, okullar açarak ve halkı eğiterek, devleti Avrupa'nın yeni usullerine göre düzenlemektir.” demektedir (s. 159). Bu yüzden Tanzimat Fermanı'nı takip eden yıllarda yoğun bir eğitim hamlesi dikkat çeker.

Bu dönemde birçok alanda yapılan düzenlemeler gibi eğitimin yenilenmesi ve geliştirilmesi de devleti felakete doğru gidişattan kurtaracak bir yol olarak görülür. Memlekette yenilikler gerekli bir ihtiyaç ve halkın eğitilmesi “devlet ve hükümetin önemli bir görevi” olarak görüldüğü için (1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi) eğitim alanında yenileşme yoluna gidilir. Y. Akyüz (2015), Tanzimat Dönemi'nde eğitim alanındaki yeniliklerin “devlet bünyesindeki reformlardan biri olarak düşünül”düğünü ve “ötekiler gibi, ‘Batılılaşma’ şeklinde anlaşıldığını belirtir (s. 157).

Eğitimin bir bilim olarak görülmeye başlandığı, eğitim bilimi kitaplarının yazıldığı Tanzimat Dönemi'nde, eğitimciler ve yazarlar; ailenin ve devletin eğitim görevlerini, çocuklara ve topluma olan sorumlulukları açısından ele almaya başlarlar. Eğitimdeki yenileşmede, Avrupa'daki gelişmelerin topluma tanıtılmasında, halkın eğitilmesinde hedef de kaynak da büyük ölçüde Avrupa'dır.

Bu dönemin önemli özelliklerinden biri, Türkiye'de eğitim sisteminin yavaş yavaş oluşturulmuş olmasıdır. Maarif-i Umumiye Nezareti kurulmuş, eğitim yönetiminde yeni bir örgütlenmeye gidilmiştir. Halk eğitiminin önemi daha iyi anlaşılmaya başlanmış, bu alanda gelişmeler kaydedilmiştir. Tanzimat'ın kökleşmesi için aydın ve memur yetiştirilmesi gerekli görülmüş, bu nedenle sivil okullara ve memur yetiştirmeye daha fazla önem verilmiştir. Mesleki ve teknik eğitimin temelleri de atılmaya başlanmış, ilk kez öğretmen yetiştiren meslek okulları açılmıştır. İstanbul'da ve taşrada büyük çabalar gösterilmiş, bazıları günümüzde de etkinliğini sürdüren birçok okul kurulmuştur. Ekonomik sıkıntılar, zaman darlığı, yapılması gereken işlerin çokluğu vb. nedenlerle yeni açılan okulların pek çoğu eğitim-öğretim faaliyetlerini geçici binalarda sürdürmüşlerdir. Askerî okullar bu açıdan daha şanslıdır.

Tanzimat Dönemi'nde açılan yeni okulların programlarına hayata dönük dersler konulmuş; okul ve sınıf ortamları düzenlenmiş; ayrı derslikler oluşturulmuş; öğrenci ve öğretmenlerin kıyafetleri –Batılı tarzda- belirlenmiş; okullarda sıra, öğretmen kürsüsü yer almış; disiplin aracı olarak falaka –yasal olarak- kaldırılmış; yeni ders araç gereçlerinin kullanılmasına, genel ve özel yeni öğretim yöntemlerinin denenmesine gidilmiştir. Bir öğretim yöntemi olarak ezbercilik devam etse de Avrupa'da öğrenim gören Selim Sabit Efendi gibi eğitimcilerin etkisi ile soru-cevap yöntemi de kullanılmaya, öğrenciler düşündürülmeye ve muhakeme etmeye yönlendirilmeye

çalışılmıştır. Fakat gözlem, deney, tartışma gibi etkin yöntemler eğitim hayatında yer almamıştır. Medrese dışındaki okullarda, Osmanlı Türkçesi, öğretim dili olarak benimsenmiş; dilin öğretimdeki önemi yanında, sadeleşmesinin de gerektiği anlaşılmaya başlanmıştır.

Tanzimat Dönemi'nde kızların ve kadınların eğitilmesinin önemi giderek daha iyi anlaşılmış; ilk kez orta dereceli okullar açılmış, ayrıca Dârülmualimât (Kız Öğretmen Okulu) da kurulmuştur. Kimi yazarlar; Osmanlı ve İslam toplumlarının ilerlemesi için kadınların eğitilmesini, toplumda iş yaşamına katılmasını gerekli görmeye başlamışlardır.

Türkçe yayımlanan özel gazete ve dergiler çıkarılmaya başlanmış, süreli yayınlar zamanla toplumun eğitim ve kültür düzeyini etkilemiştir. Bu dönemde, eğitimin yaygınlaşması için memleketin her yöresine ücretsiz gazete-dergi göndermenin de başladığı görülür.

2. 1. 3. 1. 1. Sultan Abdülmecit ve 1847 Talimatı

Sultan Abdülmecit, Tanzimat hamlesini başlatması ve eğitim sisteminin kurulmasında etkili olması ile Türk eğitim tarihinde önemli bir yere sahiptir. Eğitimdeki gelişmeleri teşvik etmiş ve yer yer onlara öncülük etmiştir. Abdülmecit döneminde eğitim alanında birçok gelişme olmuştur: Meclis-i Maarif-i Umumiye kurulmuş (1845), rüştiyeler çoğaltılmaya başlamış (1845), bir darülfünun açılmasına karar verilmiş (1846), ilk kez İlkokullar Yönetmeliği yayımlanmış (1847), ilk kez Dârülmualimîn kurulmuş (1848), Dârülmaarif adlı bir okul açılmış (1850), ilk kez Maarif-i Umumiye Nezareti kurulmuş (1857), ilk kez kız rüştiyeleri açılmış (1858), ilk Mekteb-i Mülkiye açılmıştır (1859).

Bu gelişmeler içinde Padişah Abdülmecit'in isteği üzerine hazırlanan ve 1847 yılında yayımlanan yönetmeliğin önemli bir yeri vardır. Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesinden 5-6 yıl sonra, eğitim alanında olumlu bir iş yapılamadığını gören Padişah, Ocak 1845'te Bâb-ı Âli'ye gidip bu durumun kendisini üzdüğünü bildirmiş; sadrazama ve tüm vekillere hitaben bir fermanını okutmuştur. Bu fermanda yer alan hükümler şöyle özetlenebilir: Her düzeyde eğitim ve mesleki eğitim ele alınmalı, din ve dünya için geçerli bir eğitim verilmeli, okullar ülkenin uygun olan her yerinde açılmalı, halkın cehaleti giderilmeli, eğitimi sağlanmalıdır.

1847 yılının Nisan ayında padişahın emir ve iradesi gereği yapılan düzenlemeye uygun olarak bir talimatname yayımlanır. İlköğretim alanındaki ilk girişimlerden biri olarak çıkarılan ve "Etfâlin Tâlim ve Tedris ve Terbiyelerini Ne Veçhile İcra Eylemeleri Lâzım Geleceğine Dair Sıbyan Mekâtibi Hâcelerine İta Olunacak Tâlimat" başlığını taşıyan ve kısmen uygulanabilen bu belge, önemli yenilikler ve çocuğa yönelik yeni bir bakış açısı taşır. Özellikle bu Tâlimat ve eğitimcilerin yayınları ile çocuğa ve çocuk eğitimine bakışta geleneksel yaklaşımlar değişmeye, çağdaş ve bilimsel görüşler yerleşmeye başlamıştır. 1847 Tâlimatı, sıbyan mektepleri programına önemli dersler ve yenilikler getirmiş; 4 yıl olan bu mekteplerden sonra, 2 yıl olan ve yeni yeni kurulan rüştiye mekteplerini de zorunlu öğretim kapsamına almıştır. Nisan 1847 Tâlimatı ile

zorunlu ilköğretimin 6 yıla çıkarılması ve kısmen uygulanması çok önemli bir yeniliktir¹³⁸. 1847 Tâlimatı, rüştiyelerin zorunluluk kapsamına alınmasına “sıbyan mekteplerinin dünya ve âhîret için yeterli bilgileri verememesini” gerekçe gösterir. Burada, geleneksel sıbyan mekteplerinin öğrencilerin dünyayı tanımalarında yetersiz kaldığının vurgulanıp onların medreseler dışında yeni bir okul olan rüştiyelere gitmelerinin istenmesi, Tanzimat’ın eğitime bakışını ve toplumsal yenileşme eğilimini yansıtmaktadır. 1847 Tâlimatı, padişahın emriyle hazırlandığı ve yayımlandığı hâlde, 1865-1870’lere kadar tam olarak uygulanamamış, eski düzen devam etmiş, bunları içeren ilkokullar İstanbul’da ancak 1871’de açılmıştır (Y: Akyüz, 2015; Binbaşoğlu, 2014).

2. 1. 3. 1. 2. Usûl-i Cedid Hareketi

Türk eğitim tarihinde “Usûl-i Cedîd” (ya da Usûl-i Cedîde), genel anlamda, ders araç gereçleri konusunda yenileşme, geleneksel öğretim yöntemleri yerine yeni ve etkili yöntemlerin uygulanması olarak tanımlanabilir. Usûl-i Cedîd terimi, Tanzimat sonlarından itibaren bu gelişmeleri daha çok ilköğretimle sınırlasa da genel olarak tüm öğretim düzeylerindeki benzer gelişmeleri de kapsar¹³⁹. “Usul-i cedide-i tedrisiye”, 1871’de İstanbul’da Nuruosmaniye Camii içinde açılmış olan bir örnek ilkokulda uygulanan öğretimi amaçlar. Bir deney okulu olan bu kurumu, Selim Sabit Efendi yönetmiş; buradan alınan olumlu sonuçlar üzerine, bu okulların genelleştirilmesi yoluna gidilmiştir. Bu tür okullar, önce İstanbul’da, daha sonra da taşrada açılmaya başlanmış; bunlara, “usul-i cedide mektepleri” denmiştir. Bunların öğretmenleri İstanbul’dan gönderilmiştir (Y. Akyüz, 2015; Binbaşoğlu, 2014).

Dârümuallimîn (1848): Öncelikli kuruluş amacı, yeni yeni açılmakta olan rüştiyelere öğretmen yetiştirmek olan Darümuallimîn (Erkek Öğretmen Okulu); bu öğretmenlere eğitim bilimlerinin, etkili öğretim yöntemlerinin öğretilmesi gayesini de taşır. Adı ve programı farklı olan Dârümuallimînlere öğrencileri bağlamak için onlara maaş verilmektedir. Ancak Dârümuallimînlerin öğretmenleri medreselidir ve geleneksel alışkanlıklarını yeni okulda da sürdürmekte, cerre çıkmakta, sabahları cami derslerine gitmektedirler. Okulun ilk müdürü olan Ahmet Cevdet Efendi (sonraları paşa), öğrencilerin medreseli tutum ve davranışlarını değiştirmek için girişimlerde bulunmuş; Dârümuallimîn için 1 Mayıs 1851 tarihli bir Nizamname hazırlamış ve uygulamaya koydurmuştur. Buna göre okulun programına Arapça dersi alınmamış, cerre çıkma geleneği kaldırılmıştır. Ahmet Cevdet Efendi; öğrencilerin cerre çıkmalarını; öğrenimin aksadığı oysa bilimin sürekli ve çok çalışma ile kazanıldığı, cerre çıkıp erzak toplamanın dilencilik olduğu ve bunun öğretmenlik için gerekli olan saygınlığı kaybettirdiği gerekçeleriyle engellemiştir. Programda bir öğretim yöntemi dersinin ilk ders olarak yer alması ve Arapçanın olmaması dönem

¹³⁸ Türkiye’de sekiz yıllık zorunlu ilköğretim uygulamasının 1997-1998 eğitim-öğretim yılında gerçekleştiği düşünülürse Tâlimat’ın getirdiği bu zorunluluğun döneminde çok önemli bir yenilik olduğu görülür.

¹³⁹ Rüştiyelerdeki gelişmeler ilköğretimdekilerden öncedir ve bunlar Usûl-i Cedîd Hareketi’nin başlangıcıdır (Y. Akyüz, 2015).

için önemli bir yeniliktir. Bununla birlikte Dârümuallimîn, üzerindeki medrese etkisini II. Meşrutiyet yıllarına kadar taşımıştır¹⁴⁰. (Y. Akyüz, 2015).

2. 1. 3. 1. 3. Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye (1860)

1860'ta kurulan ve ismi Ahmet Münif Paşa ile bütünleşen Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye, halk eğitimi alanında önemli çalışmalar yapmıştır. Bu cemiyetin bünyesinde halka Fransızca, İngilizce, Rumca, Hukuk ve İktisat dersleri verilmiş; *Mecmua-i Fünûn* adında bir dergi yayımlanmıştır. Yayımlanma amaçlarında eğitim kaygısının açıkça görüldüğü *Mecmua-i Fünûn*, bu vasfı dolayısıyla Tanpınar (1976) tarafından bir okul olarak nitelenmiştir: “*Mecmua-i Fünûn* bir mekteptir ve bizde, büyük Fransız ansiklopedisinin on sekizinci asırdaki rolünü oynar” (s. 181). Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye, ayrıca, Kırathane adında çok önemli bir kurum da açmıştır (Mart-Nisan 1864). Bu, kahvehaneye benzeyen, ancak fazla olarak yerli ve yabancı gazete ve kitapların bulunduğu bir yerdir. Çok az bir ücret ödeyerek (öğrencilerden para alınmaz) isteyen herkesin gelip hem dostlarıyla görüşebileceği hem de gazetelerden dünyanın durumunu öğrenebileceği bu Kırathane'de; başlangıçta 7 Türkçe, 5 İngilizce, 10 Fransızca, 4 Ermenice, 3 Rumca gazete bulundurulmuş; diğer gazetelerin de geleceği bildirilmiştir.

2. 1. 3. 1. 4. Maarif-i Umumiye Nizamnamesi (1869)

Sultan Abdülaziz zamanında 1 Eylül 1869'da çıkarılan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile Tanzimat Dönemi eğitimi yeniden düzenlenmiştir. Avrupa'nın ilerlemesini yakından izlemiş olan Saffet Paşa, halk eğitiminin devletin önemli görevlerinden biri olduğuna inanmış ve bunun için “Maarif-i Umumiye Nizamnamesi” adıyla genel eğitim yasası hazırlanmasını sağlamıştır. Eğitime Batılı bir şekil vermek amacıyla hazırlanan, beş fasıl ve 198 madde içeren ve zamanına göre kanun niteliğinde olan bu Nizamname; Fransız eğitim sisteminden esinlenerek onu dönemin şartlarına uyarlamaya çalışmıştır. Nizamname'nin bir de “Esbab-ı Mucibe Mazbatası” (gerekçeler tutanağı) vardır. Hem mazbatada hem de nizamnamede okullar beşe ayrılmış; köylerle mahallelerde “sıbyan”, beş yüz evli kasabalarda “rüştiye”, binden fazla evli kasabalarda “idadiye” ve vilayet merkezlerinde “sultaniye” mektepleri, İstanbul'da da bunlarla birlikte bir darümuallimîn, bir darümuallimât ve bir de darülfünun (üniversite) açılması ön görülmüştür. Nizamname'nin getirdiği bu yenilikler ile ülkede genel okullar ilkokul düzeyinden üniversite düzeyine kadar beş basamaklı (ibtidai-rüştiye-idadi-sultani-darülfünun) olarak derecelendirilmiş, her birinin programları düzenlenmiştir (Y. Akyüz, 2015; Binbaşıoğlu, 2014; Ergin, 1977a).

¹⁴⁰ Örneğin “İlk Darümuallimîn-i Sıbyan müdürü Mehmet Cevdet Efendi yeni bir alfabe yöntemi denediği için medreseliler velilere okulu boykot ettirmiş ve okul bir yıl kapanmıştır (1871)” (Y. Akyüz, 2015, s. 186).

Bu Nizamname öğretmen okulları ve onların programları konusuna da çok ayrıntılı hükümler getirmiştir. Kız ilkokulları ve kız rüştiyelerine kadın öğretmen yetiştirmek için bir Dârülmuaallimât açılmasını öngörmüş ve bu okul 26 Nisan 1870'te açılmıştır. Burs alanlar dışındaki öğrencilerin öğretmen olma zorunluluğu bulunmadığı için birçok genç kız ve kadın, sadece öğretmen olmak için değil, üst düzeyde bir okulda okumak için bu kuruma girmiş; bu da, ülke kadınları arasında bilgili aydın bir kitlenin oluşup gelişmesini sağlamıştır. Yahya Akyüz (2015), “cumhuriyet döneminde kadınlara ilişkin devrimlerin başarılı olmasında da, 1870'ten beri Darülmuaallimâtın mezun vermekte oluşunu ve onların pek çok kız ve kadını okutmuş olmasını anımsamak gerek”tiğini belirtir (s. 182-183).

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin gerekçesinde “bir milletin eğitimde ilerleme sağlamasını, kendi dilinde eğitim öğretim yapmasında aramak gerekir; bir topluma yabancı dille bilim ve sanatta ilerleme yolunu göstermek zordur” denilerek ana dil ile eğitim yapmanın önemi vurgulanmıştır; ancak tüm çalışmalara rağmen bu Nizamname de tam olarak uygulanamamıştır (Y. Akyüz, 2015, s. 173; Binbaşıoğlu, 2014, s. 179; Ergin, 1977a, s. 580).

2. 1. 3. 1. 5. Dârülfünun'un Açılması (1863 / 1870)

Modern üniversite olarak bir darülfünun kurulması 1846'da kararlaştırılmış ve o tarihte bu kurum için binanın temeli atılmıştır; fakat, böyle bir kurum ancak 1863'te açılabilmiştir. Mühendishane'de okuyan, Avrupa'ya tahsile gidip dönen Derviş Paşa; 13 Ocak 1863 günü Dârülfünun'u açış konuşmasında, fizik ve kimya bilimlerinin gereği ve önemi üzerinde durmuş; sonra halka açık bir ders şeklinde, fizik ve kimyanın konularını, amaçlarını, havanın özelliklerini, elektrik kuvveti ile bazı fizik mesele ve kanunlarını halkın anlayacağı biçimde ele almış ve bunlarla ilgili deneyler yapmıştır. Bu ilk dersi beş yüze yakın kişi ilgi ile izlemiş, dershanede yer bulamayıp dışarıda kalanlar olmuş, ilk kez elektrik deneylerini gören halk büyük bir merak göstermiştir. Bu dersleri Hekimbaşı Salih Efendi'nin biyoloji, Ahmet Vefik Efendi'nin tarih felsefesi, bir yıl sonra da Mehmet Cevdet Efendi'nin tabii coğrafya, Münecimbaşı Osman Saip Efendi'nin heyet'e ilişkin konferansları izlemiştir.

Nisan 1865'te kira ile yerleştirildiği konak, Eylül 1865'te 4000 kitap ile beraber yanınca, Dârülfünun'un faaliyetleri durmuş; 1869'da, Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nde yer alan hükümler doğrultusunda yeniden kurulmuş; Fransa'da pozitif bilimler öğrenimi yapan Hoca Tahsin Efendi bu kuruma müdür olarak atanmıştır. 1870'te “Türkçe, Arapça ve Fransızca verilen nutuklar” ile açılan Dârülfünun'un “kütüphanesine, özellikle Fransa'da yayınlanan ve o sırada Avrupa'da yaygın felsefi akımlar olan ‘hümanizm’ ve ‘pozitivizm’ ile ilgili eserler getirilmişti”r. (Y. Akyüz, 2015, s. 168, 169). Dârülfünun'da okutulacak dersler nizamnamede belirlenmiş olsa da gerek hoca, gerek kitap bulmak güçlüğü yüzünden bu programdan az çok sapmak zorunda kalınmıştır (Ergin, 1977a).

Bu dönemde bir darülfünun kurma girişimlerinin başarılı olamaması genellikle “malî sıkıntılar; yeterli nitelikte öğrenci, hoca, kitap bulunamaması; plansız girişimler; medrese zihniyetinin etkisi gibi” sebeplere bağlanır¹⁴¹ (Y. Akyüz, 2015, s. 170).

Fikirleri ile Öne Çıkan Eğitimciler: Tanzimat Dönemi’nde eğitim kurumlarındaki yenileşmeler sürerken doğrudan kendi fikirleri ile dikkat çeken ve genel atmosfere katkıda bulunan hatta onu yönlendiren bazı isimler üzerinde de kısaca durmak gerekir. Bunların bir kısmının faaliyetlerinin II. Abdülhamit döneminde de devam ettiği görülmektedir.

Kemal Efendi (1808-1880): 1845’te ilk örnek rüştiyeyi kuran ve birkaç kez Maarif Nazırı olan Kemal Efendi, rüştiyelere yeni ders araç gereçleri getirmiş; Usûl-i Cedîd Hareketi’nin gelişmesine öncülük etmiştir. Almanya eğitim sisteminden esinlenerek ilkokullara hesap, tarih ve eşya dersleri koyan Kemal Efendi; Arapça ve Farsçayı kısa tutarak bir an evvel pozitif ve dünyevi bilgilerin başlangıcını öğretmek istemiş; fakat okuttuğu öğrenciyi ulemaya imtihan ettirmek ve onlardan bir fetva almak gibi bir tedbire de başvurmuştur. Yine de özellikle rüştiyelere harita sokması bazı çevrelerde hiç hoş karşılanmamıştır¹⁴² (Y. Akyüz, 2015; Ergin, 1977a).

Ahmet Cevdet Paşa (1822-1895): Beş kez adliye, üç kez Maarif Nazırlığı yapan Ahmet Cevdet Paşa’nın eğitim bakımından en dikkat çekici yönlerinden biri; 1848’de açılan Dârülmualimîn’in “müdür” unvanıyla ilk yöneticisi olması ve bu kurumun ilk nizamnamesini hazırlamasıdır. O, 1 Mayıs 1851 tarihli bu Nizamname’de “öğretmenlik mesleğinin” medresenin etkisinden uzak durması ve “öğretmenin saygınlığı” ilkesine dayanması gerektiğini vurgulayarak Osmanlı’da “çağdaş anlamda” öğretmen yetiştirmenin temellerini atmıştır (Y. Akyüz, 2015, s. 195; Binbaşıoğlu, 2014, s. 133-135; Ergin, 1977a, s. 1643-1646). Akyüz’e (2015) göre, Ahmet Cevdet Paşa’nın “öğretmenlik için gerekli olan ‘saygınlıklarını’ korumaları amacıyla öğrencilerin ‘cerre çıkmalarını’ önlemesi, o dönemde son derece “cesurca ve isabetle ileri sürülmüş yepyeni bir düşüncedir” (s. 186). Akyüz (2015), bunun, medrese dışı sivil öğretime geçilirken öğretmenlerin tutum ile davranışlarının ve mesleğin gerektirdiği özelliklerin belirlenmesi yolunda ileri sürülmüş, muhtemelen ilk görüş ve uygulama olduğu değerlendirilmesinde bulunur.

Selim Sabit Efendi (1829-1911): Önce medresede okuyan, sonra Dârülmualimîn’in ilk mezunları arasında yer alan Selim Sabit Efendi (1829-1911); 1855’te gönderildiği Paris’te matematik öğrenimi görmüş; 1861’de ülkeye döndükten sonra eğitimle ilgili çeşitli görevlerde bulunmuştur. Türk eğitim tarihinde önemli bir yer alan Selim Sabit Efendi’nin tümünü ilkokullar için yazdığı “Türkçe alfabe”, tarih, coğrafya, matematik kitapları arasında *Rehnümâ-yı Muallimîn* (1870, Öğretmenlere Rehber) isimli eseri özel bir yer tutar. Türkiye’de çağdaş anlamda ilk pedagoji

¹⁴¹ Örneğin, Müdür Hoca Tahsin Efendi, “tabîî bilimler deneyleri yüzünden dinsizlikle suçlanıp görevinden uzaklaştırılmıştır (10 Aralık 1870)” (Y. Akyüz, 2015, s. 169).

¹⁴² Aslında savaş tarihinin kaçınılmaz belgesi olan haritaların okullara girmesi, ilk askerî okulların açılmasıyla gerçekleşmiştir; fakat aynı yeniliği, medrese etkisindeki yeni sivil okullarda gerçekleştirmek kolay olmamıştır.

eseri sayılan bu kitap, sıbyan mektepleri öğretmenlerini o zaman için eğitim-öğretim yöntemleri konusunda aydınlatma amacı gütmektedir.

Kilisli Muallim Rıfat'ın aktardığına göre Selim Sabit Efendi; ilkokulda kadınların öğretmenlik yapması gerektiğini, çünkü çocukların doğdukları andan itibaren evde kadınlar arasında büyüdüğünü, onlara daha yakın olduklarını, kadınların da çocuklara karşı erkeklerden daha şefkatli davrandıklarını savunur (Y. Akyüz, 2015). Akyüz (2015), bu konuda Selim Sabit Efendi'nin "Rousseau'nun *Emile'de ileri sürdüğü* (1762) ilkokul öğretmenlerinin kadın olması gerektiği görüşünü benim"sedğini belirtir (s. 205).

Çağından çok ileride olan yöntem ve teknikleri açıklayarak bunların uygulanması gerektiğini savunan, Usûl-i Cedîd Hareketi'nde önemli payı olan Selim Sabit Efendi; İstanbul'da yeni yöntemleri önce kendisinin düşündüğünü ve Süleymaniye'de bir taş mektepte uyguladığını, oraya "Fransa'daki gibi mükemmel sıralar, hesap tahtaları, haritalar koydurduğunu" söylemiştir. O, din hocalarının ve medreselilerin bilgi eksikliğinden ve taassuplarından yakınmış; öğretmen adayı olan öğrencilerini, medrese zihniyetinden kurtarmaya çalışmıştır. Ayrıca, öğretmen adaylarına kısa cümle kurmayı, zorunluluk olmadıkça Arapça ve Farsça kelimeler, terkipler kullanmamayı öğütleyerek dil konusunda da medreseyi yıpratıcı, yenilikçi nasihatlerde bulunmuştur (Y. Akyüz, 2015; Binbaşoğlu, 2014).

İbrahim Şinasi (1826-1871): Tanzimat ilk kuşak ediplerinin eğitimci, faydacı zihniyetine uygun olarak Şinasi'nin pek çok makalesinde ancak eğitim ile çözülebilecek sorunlar ele alınır. İstanbul sokaklarının aydınlatılması ve temizliği, yoksullara yardım gibi sosyal meseleler, ona göre halkın eğitilmesi ile çözülebilir.

Ziya Paşa (1829-1880): Ziya Paşa Türk eğitim tarihinde de önemli bir yere sahiptir. Eğitim görüşlerini dönemin gazetelerinde ve *Defter-i Amal* başlıklı eserinde açıklayan Ziya Paşa, medrese eğitimine karşı çıkmış; eğitime yeni fikirler getirmeye çalışmıştır.

Ziya Paşa'nın, Avrupa'da iken ünlü düşünürlerden J. J. Rousseau'nun romantizmin eğitimci ilkelerine göre kaleme aldığı *Emile* (1762) adlı eğitim kitabını Osmanlıcaya çevirdiği bilinmektedir¹⁴³. Pedagoji tarihinde devrim başlattığı kabul edilen, yayımlandığı zaman kilise tarafından toplatılıp yakılan böyle bir eseri çevirmesi; Ziya Paşa'nın eğitimci kişiliğinin yönünü gösterir. (Y. Akyüz, 2015; Binbaşoğlu, 2014; Gündüz, 2016). Mardin (2015), Ziya Paşa'nın "J. J. Rousseau'nun eğitim sistemindeki basitlik niteliğine, sadeliğe ve sağduyuya hayranlık duy"duğunu belirtir (s. 388). Ona göre, Ziya Paşa'nın eğitimle ilgili fikirleri, Batı zihniyetinden etkilenen "Osmanlıların düşüncesinin çok belirgin bir özelliği olan 'aktivizm'in parçası olarak" görülebilir (Mardin, 2015, s. 388).

¹⁴³ Bu kitabın tamamıyla yayımlanıp yayımlanmadığı bilinmemektedir. Ziya Paşa'nın bu çeviriye yazdığı önsöz, ölümünden bir yıl sonra, 1881'de, *Mecmua-i Ebüzziya*'nın 15. ve 16. sayılarında "Evan-ı Tufuliyet" (Çocukluk Çağı) ve "J. J. Rousseau" adları ile iki makale şeklinde yayımlanmıştır (Binbaşoğlu, 2014, s. 157).

Osmanlı toplumunda eğitimin nitelikli insan yetiştiremediğinden şikâyet eden Ziya Paşa, geleneksel eğitimi sert biçimde tenkit eder. Sadece medrese öğrencilerini değil, hocalarını da hicveder ve onları eleştirirken bu okullardaki öğretim yönteminden uzun örnekler verir ve bunları saçma bulur. Ona göre medresede yıllarca okuyan çocuklar hatim indirirler ancak ellerine bir gazete verilse okuyamazlar; zira bu çocukların hocaları da okuyamazlar, mektup yazamazlar, hesap yapamazlar. Ziya Paşa, yabancı ülkelerde çocukların böyle bilgisiz kişilere asla teslim edilmediğini söyler. Tanzimat'ın okullarını kuvvetle savunur ve 12 yaşındaki rüştiye öğrencisinin 30-40 yaşındaki medrese hocasından daha âlim olduğunu öne sürer (Y. Akyüz, 2015; Binbaşıoğlu, 2014; Gündüz, 2016).

Ali Suavi (1838-1878): Dönemin eğitim sorunlarını tartışması, medrese zihniyetine karşı çıkması, Galatasaray Lisesi'nin müdürlüğünü yapması ve eğitimle ilgili ilginç girişimleri gibi nedenlerle Türk eğitim tarihinde önemli bir yeri olan Ali Suavi; daha çok otodidakt olarak yetişmiş bir fikir adamı ve öğretmendir. Eğitimin toplumsal değişimdeki önemini kavramış, “meşrutiyet yanlısı” ve “devrinden ileride bir aydın” olan Ali Suavi; *Muhbir*'de “Maârif” başlığı altında bir yazı dizisi yayımlamıştır (Y. Akyüz, 2015, s. 201; Gündüz, 2016, s. 89).

Ali Suavi'nin eğitim faaliyet ve görüşleri, Yeni Osmanlı Hareketi içindeki diğer aydınların düşüncelerine benzer. Medreseyi toplumun ilerlemesinin önündeki engellerden biri olarak gören Ali Suavi; medresenin, halkın eğitim anlayışını ve eğitimden beklentilerini olumsuz yönde biçimlendirdiğini söyler; medrese eğitimini, özellikle buradaki eğitim ve öğretim yöntemlerini eleştirir. Ali Suavi, eleştirilerinde, devlet bütçesinden eğitime ayrılan paya da değinerek bu oranın Osmanlı'da 250'de 1, bazı Avrupa devletlerinde ise çok daha yüksek olduğunu örneklerle gösterir (Gündüz, 2016). Ayrıca gazetenin okullarda okutulmasının yararlı olacağını belirten, çıkardığı *Muhbir* gazetesini İstanbul'da bazı okullara ücretsiz olarak gönderen Ali Suavi; “böyle bir kitle iletişim aracını okullara göndererek medresenin değişen dünyayı reddederek içine kapanmasına” eleştiride bulunmuştur. Bu yazı çeşitli yönleriyle Ali Suavi'nin eğitimci yönünü ve bunu pratize etme kararlılığını gösterir (Y. Akyüz, 2015, s. 202).

Namık Kemal (1840-1888): Otodidakt olarak yetişmiş bir fikir adamı ve edip olan Namık Kemal, Osmanlı toplumunda geri kalmanın temel nedeni olarak eğitimsizliği gösterir ve bunun bir toplum için neden önemli olduğunu çeşitli yayınlarında uzun uzun anlatır. Bu yazılarda eğitime verilen önem, mevcut sistemin eleştirisi ve öneriler dikkat çeker. Ona göre, “eğitim bir toplum için hayat suyudur. Dünyanın bütün dertleri onun sayesinde çözülebilir” (Namık Kemal, H 1290'dan aktaran Gündüz, 2016, s. 95).

Namık Kemal'e göre devlet kurumları içinde belki de en bozuk olanı eğitimidir. *Hürriyet*'teki ilk yazılarından birinde devletin çöküşünü eğitim sistemindeki kusurlara bağlar, devletin geleceğinin ve yükselişinin eğitimin yaygınlaşmasında olduğunu vurgular. Mevcut sistemi her yönüyle eleştiren Namık Kemal, “Maârif Dair Bir Makale” başlıklı bir başka yazısında eğitimin

“insana dünyaya geliş amacını hakkıyla anlatan, ona kendini tanıtan, insanın yeteneklerinin ne olduğunu fark ettiren bir süreç olduğunu” ifade eder ki; Gündüz (2016), bu tanımın “eğitime ‘irfan’, ‘marifet’ gözüyle bakıldığını göster”diğini belirtir (s. 99). Namık Kemal, Avrupa’nın diğer toplumlara maddi / askerî alandaki üstünlük sebebini eğitimle izah eder. Bunun yanında bilim, sanat, edebiyat, ticaret gibi hayatın farklı alanlarındaki ilerlemenin temelini de eğitime bağlar.

Namık Kemal’in sert bir şekilde eleştirdiği konuların başında “Maârif Nezâreti’nin ‘Kitap Tab’ı Hakkındaki Nizâmnâmesi’ gelir. Kitap teftiş etmenin birkaç asır evvel Avrupa’da olan kötü bir tecrübe olduğunu belirten Namık Kemal, aslında uygulanan yasağın bir gerilik olduğunu vurgular” (Gündüz, 2016, s. 103).

Namık Kemal, çocukların eğitimsiz kalmaları ya da kötü eğitim almalarında, tutucu cahil hocaları ve cahil anneleri de sorumlu tutar. Ona göre, cahil anne, çocuğunu cahil yapar. Ayrıca, cahil kadınlar daha kolay ahlak dışı yollara sapmakta ve bunu gören erkekler evlilikten soğumakta, nüfus azalmaktadır. Bu nedenlerle, kadın ve kızların eğitim görmesi gerekir (Y. Akyüz, 2015).

Namık Kemal, eğitimden “Osmanlılık” ülküsünü benimsetmek gibi bir yarar da bekler. Ona göre çeşitli mezhep ve ırklardan çocuklar aynı okullarda yetiştirilirse, zamanla ülkedeki halkların arzulanan kaynaşması meydana gelebilecektir (Y. Akyüz, 2015; Gündüz, 2016).

Nitelikli memur yetiştirmenin eğitimle doğrudan bağlantısını kuran Namık Kemal, bu vesileyle medreselerin durumuna değinir ve buraların da bir kaynak olarak kullanılabileceğini söyler. Ancak medreselerde zamanın çok gerisinde eğitim verildiğini ve artık toplumun ihtiyaçlarına cevap verilemediğini belirtir (Gündüz, 2016).

Sonuçta Namık Kemal’e göre, her çeşit felâketin kaynağı eğitimsizliktir ve mevcut eğitim kurumları yetersizdir. Batı’nın medeniyet seviyesi eğitim sayesinde yakalanmıştır. Öyleyse Osmanlı’daki eğitim kurumlarının da gözden geçirilerek ıslah edilmesi, yenilerinin kurulması gerekir. Namık Kemal eğitimci fikirleriyle de büyük ölçüde Aydınlanmacı zihniyetin bir temsilcisi gibi görünmektedir.

Münif Paşa (1830-1910): Tanpınar’ın (1976) “Cevdet Paşa gibi, öğretmek için doğanlardandı” ve “ömrünün sonuna kadar öğretti. Gazeteciliği dahi bir nevi hocalıktır.” (s. 180) diyerek eğitimci yönünü vurguladığı Münif Paşa; kızların eğitimi, özel eğitim, ticaret eğitimi, kütüphanecilik, öğretmen yetiştirme gibi alanlarda bazı kurumlar açarak eğitime katkıda bulunmuş; yeni öğretim yöntemlerini bilen öğretmenlerin yetişmesi için çaba harcamıştır. Münif Paşa, 1862 yılında, kendisinin yayımladığı *Mecmua-i Fünun*’un beşinci sayısında, “Ehemmiyet-i Terbiye-i Sıbyan” (Çocuk Eğitiminin Önemi) başlıklı bir yazı yayımlamıştır. Bu eser, Türkçede bilinen ve süreli yayınlarda yer alan modern pedagojinin ilk örneklerinden sayılan bir eğitim yazısı olarak kabul edilmektedir. Münif Paşa; bu yazısında halkın eğitimi, eğitimde ailenin önemi, çocuklara yapılacak en iyi yatırımın eğitim olduğu üzerinde durur. Onun eğitimden anladığı şey, biraz okuma yazma ve hesaptan çok daha fazlasıdır. Burada pozitif ve teknik bilgilere, meslek kazanımına

dikkat çeker. Sanayide yaratıcılığın yolunun Avrupa’da görüldüğü gibi bilimsel bilgiden geçtiğini belirten Münif Paşa, çocuklara bilimsel bilgiyi kazandırmak gerektiğini vurgular. O, ayrıca disiplin sağlamak adına çocukların dövülmesinin çok yanlış olduğunu ifade eder (Y. Akyüz, 2015; Binbaşıoğlu, 2014; Gündüz, 2016).

Ebüzziya Tevfik (1849-1912): Ebüzziya Tevfik’e göre mutlu ve refah içinde yaşamak için ilk şart, okulları ve öğretim yöntemlerini düzene koymaktır. Ona göre öncelikle çoğu pek cahil olan mektep hocalarının elinde doğuştan gelen zekâlarını kaybeden çocukların eğitim ve öğretimi için ilkokullar, rüştiyeler, yüksekokullar açılması gereklidir; çünkü mevcut öğretim yöntemiyle kimsenin bir şey öğrenmesi mümkün değildir. Ebüzziya Tevfik; birkaç yıl öncesine kadar vahşi olduklarını, hâlen bir kısmının böyle yaşadığını iddia ettiği Karadağ’da bile modern mekteplerin açılmaya, Avrupa’nın öğretim yöntemlerinin uygulanmaya başlandığını, Osmanlı’da ise hâlâ ezberci öğretim yapıldığını belirtir (Y. Akyüz, 2015).

Değerlendirme: Tanzimat Dönemi, taşıdığı yoğun eğitim faaliyetleri ile dikkat çeker. Tanzimat zihniyetinin yerleşmesi ve gelecek kuşaklara aktarılması için eğitimin en etkili yol olduğu fark edilmiştir.

Halkı eğitmek Tanzimat aydınlarının temel gayesidir. Onlar, devleti bütün kurumlarıyla kalkındırmak için toplumun eğitilmesi gerektiğini fark etmişlerdir. Ziya Paşa, Namık Kemal, Ali Suavi gibi Yeni Osmanlılar, siyasi emellerini meşrutiyetçi ve özgürlükçü bir yönetim tarzına kavuşmak olarak belirlerken bunun ancak halkın yeni bir zihniyet doğrultusunda eğitilmesiyle mümkün olacağını öngörmüşlerdir. Akyüz (2015); “eğitimin böyle bir sosyal ve siyasal işlevinin bulunduğu fark edilmesinin, Türk eğitim tarihinde çok önemli bir teşhis olduğunu ve o zamandan beri de değerini koruduğunu” belirtir (s. 157).

Şinasi ile başlayan, toplumun eğitilmesi ve eğitimsizliğin giderilmesiyle bütün dertlerin çözülebileceğine yönelik inanç; Münif Paşa, Ali Suavi, Ziya Paşa ve Namık Kemal’de de üst düzeyde devam eder. Yeni Osmanlıların hemen hepsinin toplumsal refah ile eğitim arasında doğrudan bir bağ kurdukları görülür. Hemen hepsi, devletin ve toplumun en önemli sorunu olarak cehalet ve bilgisizliği işaret eder.

Yeni Osmanlılar, her ne kadar pek çok konuda görüş birliği içinde olmasalar da devletin en bozuk kurumunun Maârif Nezareti olduğu konusunda birleşirler. Onlara göre devletin eğitime ciddiyetle eğilmediğinin açık göstergesi, genel bütçeden eğitime ayrılan paydır. Bu konuyu hem Ali Suavi hem de Namık Kemal dile getirirler ve şiddetle eleştirirler (Gündüz, 2016).

Devlet yönetiminin çağdaş bir anlayışla kurulmaya çalışıldığı bu dönemde, bütün Osmanlı unsurları “Osmanlılık” düşüncesi etrafında birleştirilmeye çabalanmış; eğitimin amacı da bu düşüncenin yayılması ve okullarda öğretilmesi olmuştur. Osmanlı insanı tipi meydana getirmek için eğitimden de yararlanılmaya çalışılmış; “ancak azınlıklar, esasta ayrılıkçı ve millî emellerinden vazgeçmemişlerdir” (Y. Akyüz, 2015, s. 158).

Zihniyet farklılıklarının açığa çıktığı, etkili fikir akımlarının belirlediği Tanzimat yıllarında eğitimden beklenen gaye ortaktır. O da Osmanlı Devleti’ni, kötü gidişatından kurtarmaktır. Bu gayeye hizmet etmek için ideal bir Osmanlı insanı tipi yetiştirmek amaçlanır. Ancak Osmanlıcılık idealinin gerçekleşmesini engelleyen teorik ve pratik şartlar, eğitim kanalıyla ideal Osmanlı tipi yetiştirme niyetinin de önünü keser. Nitekim Akyüz (2015); azınlıkların Osmanlı okullarından yararlısalar da Osmanlılık idealini benimsemediklerini, ayrılıkçı emellerinden vazgeçemediklerini belirterek Tanzimat’ın, ‘eğitim yoluyla Osmanlılık’ politikasının “başarılı olamadı”ğını vurgular (s. 174). Findley (2011); “Osmanlı birliğini desteklemek için, 1869 düzenlemelerinde devlet okullarının bütün cemaatlara açık olduğu”nun belirgin bir şekilde ilan edildiğini ama yine de gayrimüslimlerin çoğunun cemaat okullarına veya yabancı okullara gitmeye devam ettiğini, Osmanlılıktan uzak olan bu kurumların başka bir amacı desteklemekte olduklarını ifade eder: “Eğitim bugün bir bayraktır ve öğretmenler genç zihinleri herkesin içinde kendi ulusunun gelecekteki zaferini göreceği bir mücadele için silahlandıran birer komutandır” (s. 154).

Tanzimat Dönemi’nin hemen bütün kurumlarında görülen düalizm, eğitim kurumlarında da varlığını gösterir. Eski eğitim kurumları olduğu gibi devam ederken bunların yanında yeni bir eğitim örgütü kurulmaya çalışılmış; bir tarafta Maarif-i Umumiye Nazırlığına bağlı okullar, diğer tarafta da vakıflara, Şeyhülislam’a ve cemaatlara bağlı okullar varlıklarını sürdürmüşlerdir (Binbaşoğlu, 2014). Akyüz (2015); eğitim kurumlarında birlik olmadığı için, uzun yıllar, “medreseler”, “askerî mektepler”, “Tanzimat mektepleri”, “azınlık mektepleri” ve “yabancı” mektepler gibi “çeşitli kaynaklardan çok farklı bilgi, düşünce, ideal ve dünya görüşüne sahip insanlar yetiştirdiğini; bu zıtlıkların toplumda olumsuz sonuçlarının görül”düğünü ifade eder (s. 158).

Bu dönemin önemli özelliklerinden biri de asgari müşterekleri olan bir eğitim sisteminin yavaş yavaş oluşturuluyor olmasıdır. Bir bilim olarak eğitim ve öğretim yöntemleri üzerinde düşünülür, uygulamalar yapılır. Bu doğrultuda eğitim pratiklerinde iyileşmeye doğru gidilir. Önceki dönemlerde, askerî ve sivil mektepler, aldıkları öğrencileri alfabaden başlatarak o devre göre ilk, orta, lise ve yüksek meslek tahsilini de hep bir binada ve bir arada vermek mecburiyetinde bulunuyorlardı. Çünkü bunları verecek ayrı mektepler yoktu. Tanzimat senelerinde ise eğitimde de iş bölümüne önem verilerek mektep dereceleri yavaş yavaş belirmeye ve birbirinden ayrılmaya başlar. Fakat yine de bu iş bölümü bugünkü gibi belirli bir metot izlemekten uzaktır¹⁴⁴.

Kızların eğitimi, ailenin toplumun temel taşı olduğuna binaen, aydınlar tarafından önemsenmektedir. Bu itibarla bir darülmualimât da açılmıştır. Fakat bu noktada alınacak daha pek çok yol vardır.

¹⁴⁴ Örneğin 1838’de sivil mektepler sıbyan, rüştiye ve darülfünun olmak üzere üç dereceye ayrılmıştı. “Fakat bunların açılışında bu sıra gözetilmiyordu. Mesela sıbyan mektepleri denilen ana mekteplerine el sürülmeden rüşdiye adı verilen ilk mekteplerle uğraşılıyor, bunlar iyi bir hâle konulmadan orta tahsili verecek olan idadilerle liselerin açılmasına çalışılıyordu ve daha garibi; değil lise hatta orta mektep açılmadan ve lüzumu kadar talebe yetiştirilmeden Darülfünun adı altında en yüksek bir tahsil müessesesinin kurulmasına ve bunun için de bir bina yapılmasına başlanıyordu” (Ergin, 1977a, s. 425).

Tanzimat yıllarında belirginleşen pozitivist zihniyetin yansımalarını da eğitim alanında görmek mümkündür. Avrupa’da görev yapan Osmanlı elçilerinin ve öğrenim gören aydınların, mühendishaneler ile Mekteb-i Harbiye, Mekteb-i Tıbbiye öğrencilerinin ve mezunlarının bu noktada önemli katkıları olur. Gündüz (2016); “Tanzimat’ın merkez aydınları kadar taşra okuryazarları”nın da “toplumun temel sorunu olarak eğitimi gör”üklerini ve bu kişilerin eğitim ve toplum düşüncelerinin “Kant, Locke, Rousseau, Fichte gibi Aydınlanma filozoflarına benzerliğiyle dikkat çek”tiğini ifade eder (s. 92). Pozitif bilimlere ve zihniyete verilen önem, bunlar üzerinden II. Abdülhamid Dönemi’ne aktarılmıştır.

Batıcı Tanzimat zihniyetinin eğitime de yansıyan yenilikçi tavrı, geleneksel zihniyeti temsil eden medreselerin eleştirilmesine yol açar. Medreselerde okutulan kitapların zamanın ihtiyacına cevap vermediği, yenilerinin yazılması gerektiği hem Ali Suavi hem de Namık Kemal ve Ziya Paşa tarafından dile getirilir. Benzer şekilde her üç aydın, geleneksel ulemayı, “modern bilim ve bilgilere” olan yabancılıklarından dolayı şiddetle kınar; “onlara göre klasik eğitim mekanları ne matematikten, ne coğrafyadan, ne de diğer fenniyâtta haberdardır, buralar tam bir cehalet yuvasıdır!” (Gündüz, 2016, s. 115, 117). Ali Suavi, Münif Paşa, Şinasi, Namık Kemal medrese eğitim-öğretim yöntemlerini kuvvetle eleştirirler ve yeni açılan mekteplerle medreselerin, mahalle ve sıbyan okullarının birbirinden ayrılması gerektiğini söylerler (Y. Akyüz, 2015; Gündüz, 2016).

Diğer yandan eğitim alanında yapılmak istenen yeniliklere ve değişikliklere en büyük tepkiler de medrese zihniyetinden gelir. Akyüz (2015), medrese zihniyetinin “eğitimdeki yenileşmeleri yine de kolay benimseme”diğini belirtir (s. 158). Ergin (1977a), Cevdet Paşa’nın yazdıklarına referansla, mutaassıplar güruhunun sıbyan mekteplerini kutsal bir mabetmiş gibi gördüklerini ve dinsiz saydıkları Tanzimatçıları bunların yanına asla yaklaştırmadıklarını ifade eder.

Ayrıca medrese; eğitimdeki yenileşmeler, hemen her zaman, eski malzeme ile yeni bir şey yapmak biçiminde gerçekleştiği için, böylece, yeni okullar üzerindeki etkisini öğretmenler, öğrenciler, programlar, yöntemler aracılığıyla kısmen de olsa sürdürür. Tanzimat Dönemi ve sonrasında açılan öğretmen okulları; kuruluş yeri, program, öğretmenler, öğrenciler vb. bakımından medreselerin etkisinde kalır (Y. Akyüz, 2015).

Sonuçta karşılıklı eleştiri içeren bu manzara, Tanzimat yıllarında modern ve geleneksel olan arasındaki zihniyet çatışmalarının eğitim alanındaki izdüşümleridir. Ancak Aydınlanmacı Batıcı zihniyet eğitim yoluyla da hayata girmiştir.

2. 1. 3. 2. II. Abdülhamit Dönemi

II. Abdülhamit Dönemi, eğitim kurumları bakımından zengindir. Bu dönemde birçok okul açıldığı, eğitimin yaygınlaştırıldığı, taşrada da rüştiyelerin sayısının arttığı pek çok kaynakta dile getirilmiştir. Örneğin Lewis (1993), II. Abdülhamid’in görüşünde eğitim reformunun “bütün diğer

gelişmelerin esas önşartı” olduğunu ve onun rejiminin “ilk ve en büyük çabalarını bu alanda gösterdi”ğini belirtir (s. 179). Bu eğitim hamlesinin zihinsel karşılığı arandığında bazı hususlar öne çıkar. Öncelikle bu dönemde de eğitimin amacı Osmanlılık olmuştur; “yetiştirilmek istenen insan tipi de Tanzimat’ın ‘Osmanlılık’ idealine bağlı, dindarlık, itaatkârlık, Padişah Abdülhamit’e sadakat özellikleri güçlendirilmeye çalışılan bir insan tipidir” (Y. Akyüz, 2015, s. 226). Bu itibarla “eğitim zihniyetinde unsurlar arası birlikteliğin gerçekleştirilmesi istenen hedeflerin başında gelir. Bunun için etnisite ve dil farklılıkları fazla önemsenmemiş, din ve inanç birlikteliği vurgulanmıştır” (Gündüz, 2016, s. 168).

Diğer yandan dönemdeki eğitim hamlesinin modernleşme ihtiyacıyla ilişkisi de dikkat çeker. Turan (2008); “Sultanî Modernleşme olarak tanımlanabilecek bu dönemde Tanzimat modernleşmesinin aksine bürokrasi mekanizması”nın değil, “bizzat Sultanın kendisi”nin dönemi biçimlendirdiğini ifade eder (s. 118). Araştırmacılar, bu kavrayış ve biçimlendirmede 1877-1878 Rus Harbi’nin de hayli etkili olduğu görüşündedirler. Kemal H. Karpat (2005); 1878 hezimetinin “Osmanlı hükümetini Müslüman tebaasını modernleştirmek ve siyasi bilincin seviyesini yükseltmek için eğitime dört elle sarılmaya itti”ğini belirterek sonuçta 1869 Nizamnamesi’nde öngörülen eğitim sisteminin daha sıkı bir şekilde uygulanmaya başlandığını, ilkokulların ve “esas itibarıyla Batı’daki benzerlerini örnek alan yüksek meslek okullarının sayısı”nın hızla arttığını ifade eder (aktaran Gündüz, 2016, s. 163). Karpat (2005) II. Abdülhamit’in modern eğitimin gücünü takdir ettiğini “ve aşağı sınıflara yayılmasına önayak oldu”ğunu, bunu “hem tebaasını daha iyi kontrol edebilmek, hem de Osmanlı Devleti’ni Avrupa’ya karşı güçlendirecek ve bu arada hanedanın üstünlüğünü sağlayacak profesyonel bir elit tabaka yaratmak için yaptı”ğını dile getirmiştir (aktaran Gündüz, 2016, s. 163).

Dönemin eğitim kurumlarına bakıldığında meslek okulları olarak; Mekteb-i Mülkiye 1876’ta iyileştirilerek önemli bir kurum haline getirilmiş; Harbiye, askerî ve sivil tıp mektepleri, deniz ve kara mühendishaneleri gibi diğer bazı kuruluşlar da muhafaza edilip geliştirilmiştir. Mevcut okullara, sayısı onsekizden aşağı olmayan yeni yüksek ve mesleki okullar eklenmiştir. Bunlar arasında maliye (1878), hukuk (1878), güzel sanatlar (1879), ticaret (1882), mülkî mühendis (1884), baytar (1889), polis (1891), gümrük (1892) okulları ve geliştirilmiş bir yeni tıp okulu (1898) vardır (Findley, 2011; Lewis, 1993).

Lewis (1993); bunların tamamından daha önemli olanın, bir Türk üniversitesinin kurulması olduğunu vurgulamıştır. Yukarıda Dârülfünun’dan bahsederken görüldüğü gibi, 1845’te görüşülen bu tasarı, birçok güçlkle karşılaşmıştır. Dârülfünun, uzun hazırlıklardan sonra, 1900 yılının Ağustos ayında kapılarını açabilmiştir. İstanbul’da bir darülfünun açılmasının başlıca sebebinin Türk talebenin Avrupa’ya gitmesine gerek kalmadan burada okumalarını temin olduğunu belirten Ergin (1977b), bu kurumu Müslüman dünyasında ilk yerli modern üniversite olarak tanımlar.

İstanbul’da, Münif Paşa’nın Maarif Nazırlığı zamanında; Batılı bir anlayışla genel kültür dersleri, Türkçe, Fransızca, Almanca, İngilizce, musiki, el ve ev işleri gibi dersler veren idadi düzeyinde bir kız okulunun da açıldığı görülür (1880). Bu okul iki yıl öğretimden sonra halkın ilgisizliği nedeniyle kapansa da Akyüz (2015), bu girişimin “kızlara ait orta öğretim alanında önemli bir atılım sayıl”ması gerektiğini ifade eder (s. 234).

II. Abdülhamit Dönemi’nde azınlık ve yabancı okulları da büyük gelişme göstermiştir. Gündüz (2016); bu okulların Batı’ya açılan önemli kapılardan biri olmaları, “bir misyon okulu” olarak rekabetçi ortam yaratmaları gibi Osmanlı eğitimine katkısı olsa da II. Abdülhamid döneminin önemli gerçekleri ve sorunları arasında yer aldıklarını belirtir; çünkü Müslüman ahali de “daha iyi bir eğitim aldirmek adına çocuklarını buralara göndermekten geri durama”mışlardır (s. 171). İlber Ortaylı (2003) ise; bu okullarda okumanın “Tanzimat’tan sonra, Avrupalılık merakının uyanmasından değil, devletin modern laik eğitim kurumlarını gereken hızda yayamamasından ileri gel”diğini savunur (aktaran Gündüz, 2016, s. 171).

Dönemin eğitim hamlesinin zenginliğine rağmen devletin müfredat ve ders kitapları, öğretmen kadrosu üzerindeki denetleyici tavrına kaynaklarda dikkat çekilmiştir. Binbaşıoğlu (2014); bu okullarda modern dersler okunup yeni görüşler öğretilirken medreselerde ise dinsel öğretimin hüküm sürdüğünü belirterek mutlakiyet döneminde bu durumun, bazı rahatsızlıkların oluşmasına neden olduğunu; yönetimi zorladığını, yönetimin de buna, kendine göre önlemler aldığını dile getirir. Akyüz (2015); azınlık ve yabancı öğretim kurumları hariç, okulların, öğretmenlerin, programların, kitapların, basının sıkı bir denetim altına alındığını, yeni düşüncelerin engellenmeye çalışıldığını ifade eder. Gündüz (2016); dönemin eğitim amaçları doğrultusunda “okullarda disipline her zamankinden daha fazla önem verildi”ğini, “okutulacak ders kitaplarının yazımında ve basımında özel önlemler alındı”ğını, izinsiz ders kitabı basımının yasaklandığını, “hepsinden önemlisi yeni yetişen neslin zararlı ideolojilerden korunmaları için alınan önlemlerden biri”nin de “yurtdışında eğitime izin verilmemesi” olduğunu savunur (s. 164). Ergin (1977b) ise II. Abdülhamid’in ilk zamanlarda eğitim sever bir padişah olduğunu, Yıldız sarayında Namık Kemal, Ziya Paşa, Ali Suavi gibi aydınlardan oluşan bir Cemiyet-i Edebiye kurduğunu belirterek “Mülkiye Mektebi’nin içinde yaşadığı hürriyet havasını, istipdat aleyhtarlığını, umumiyetle uyanıklığı ve Türklük, Türkçülük cereyanlarının başladığını” gören padişahın “bunlardan ürkererek mekteplerle neşriyat aleyhinde tedbirler” almaya başladığını ifade etmektedir (s. 840).

II. Abdülhamid Dönemi’nin zihinsel karşıtlıklarını eğitim sahasında yansıtan bu manzaralardan sonra, dönemde aydın muhalefetin belirmesini de hatırlamak gerekir. İlgili kısımda gözden geçirildiği üzere Harbiye, Mülkiye, Tıbbiye mekteplerinin öğretmen ve öğrencileri arasında yükselen muhalefet Tıbbiye öğrencilerinin İttihat ve Terakki olarak bilinen cemiyeti kurmalarına giden süreci başlatacaktır.

Dönemin eğitim kurumlarından öne çıkanları kısaca gözden geçirmek gerekirse bunların bir kısmının yeni açıldığı, bir kısmının önceden devam ettiği görülür.

İlköğretim: 1891'e gelindiğinde, ülkede iki türlü ilköğretim vardır: Bunlardan biri, Evkaf Nezaretine bağlı olan eski okullardır. Bunlara ya yine "sıbyan mektepleri" ya da "usûl-i atika mektepleri" denilmekteydi ve hemen her cami içinde etkinlik gösteren bu okullar, ülkenin her tarafında faaliyetliydi. Diğerisi ise Maarif Nezaretine bağlı olarak açılan yeni ilkokullardır. Bunlar için "mekâtib-i iptidaiye", "iptidaî mektepler", "usûl-i cedîde mektepleri" terimleri kullanılmaktaydı. Hemen hepsi ya da pek çoğu İstanbul'da olan "usul-i cecide" ilkokulları çok azdır. 1898'de yayımlanan bir istatistiğe göre¹⁴⁵, 1892-1893 öğretim yılında bütün ülkede 3057 "usul-i cecide" ilkokulu, 18933 "usul-i atika" ilkokulu vardır (Binbaşioğlu, 2014, s. 223).

Usul-i atika ilkokullarının belli bir programı yoktur; bunlar, dini kuralları öğretir, gösterir. Buralarda, genellikle, namaz sureleri, din kuralları, kısmen de şöyle böyle okuma ve yazma öğretilir (Berker, 1945'ten aktaran Binbaşioğlu, 2014). Akyüz (2015); Maarif Nezaretinin ilköğretimdeki düzenlemelerinin bu okulları hemen hiç etkilemediğini, bunların öğretmenlerinin eğitim ve öğretimdeki yeni gelişmelere ya kayıtsız kaldıklarını ya da onları engellemeye çalıştıklarını belirtmiştir. Usul-i cecide okullarının ise, genellikle birer öğretmeni vardır. Bunların da çoğu ilkokul düzeyinde bir bilgi sahibidir (Binbaşioğlu, 2014).

II. Abdülhamit Dönemi'nde ilköğretim dışında kalan başlıca okullar şunlardır: 1) Öğretmen okulları ve idadiler, 2) Harbiye Mektebi, 3) Mülkiye Mektebi, 4) Hukuk Mektebi, 5) Tıbbiye, 6) Galatasaray Sultanîsi. Bu okulların hepsi yeniliğe yönelik okullardır.

Dârülmualimât: Bu okul, kız sıbyan mektepleri ve rüştiyelerine kadın öğretmen yetiştirmek niyetiyle açılmıştır. Dârülmualimât'ın Nisan 1870'te açılmasından 7 ay önce yayımlanan 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, bu kurumun bir kadın müdürü olacağını öngördüğü hâlde, 1895'te yayımlanan Dârülmualimât Talimatnamesinde, Dârülmualimât'ın bir erkek müdürü ve "onun maiyetinde" bir müdiresi olacağı belirtilmiştir. Böylece, 1895 Talimatnamesi, hem gerçek yönetimi erkek müdüre bırakmış hem de onun ancak "yardımcısı" olmasına izin verdiği müdirenin yönetimle ilgili yetki ve görevlerini geniş ölçüde kısıtlamıştır. Akyüz (2015); bu hükümlerin, "o tarihten 26 yıl öncesine (1869), yani Tanzimat dönemine göre daha geride kalan bir zihniyetin işareti" olduğunu vurgular (s. 249).

Galatasaray ve Darüşşafaka: Findley (2011), bu dönemde, ilköğretimdeki okul sayısındaki artışa rağmen gayrimüslimlerin ve yabancıların aksine Galatasaray Lisesi ve Darüşşafaka (1873) dışında, henüz bir Osmanlı lisesi olmadığını belirtir. Lewis (1993); "orta öğretim sisteminin

¹⁴⁵ Maarif Nezareti, 1894-1895'ten itibaren, ilk kez ülke çapında eğitim istatistikleri yayımlamaya başlamış ve yine ilk kez, 1898-1904 yılları için Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye adıyla, ülke çapında önemli eğitim, öğretim yıllıkları yayımlanmıştır. Bu belgeler, ülkenin eğitim durumunu rakamsal olarak ve topluca gösterdikleri için, eğitim sorunlarının daha iyi anlaşılıp değerlendirilmesine yardımcı olmuştur (Y. Akyüz, 2015).

zirvesinde iki büyük sultanî olan Galatasaray ve Darüşşafaka'nın bulunduğunu, birincisinin devlet, ikincisinin de özel dernek tarafından kurulmuş olduğunu, bunların ikisinin de Tanzimat Dönemi'nden intikal ettiğini ifade eder (s. 180). Lewis (1993); “başlangıcında Fransız-Türk teşebbüsü olan Galatasaray okulu”nun Abdülhamit döneminde “daha Türkleşmiş bir nitelik aldı”ğını, Latincenin ders programından çıkarıldığını, Türk öğrencilerin oranının yükseltildiğini ve “egemen sınıfların -başkentin toprak sahibi, asker ve memur aileleri- çocukları için gittikçe gözde hale gelen bir eğitim yeri oldu”ğunu belirterek öğretmenleri arasında Türk bilim ve edebiyat önderlerinin bazılarının bulunduğunu, öğrencilerinin de “yerlerini almak için hazırlandıkları idareci elit’in çocukları” olduklarını dile getirir (s. 181).

Mekteb-i Mülkiye: Lewis (1993), “1859’da devlet memurlarının eğitim merkezi olarak kurulan Mülkiye Mektebi”nin özellikle üst sınıflarının 1877’de yeniden düzenlendiğini ve ders programlarının modern konuları kapsamak üzere düzeltilildiğini ifade eder (s. 179). “Türkiye’de yüksek öğretimin yeni modern merkezleri arasında tamamen sivil bir kurum olan bu okul”un, “Abdülhamit rejiminin son yıllarındaki baskıları altında bile önemli bir entelektüel merkez ve yeni fikirlerin yeşerdiği yer olarak kaldı”ğını vurgulayan Lewis (1993); “öğretmenleri arasında, daha sonra Genç Türkler arasında bir lider olan Murat Bey (öl. 1912), şair ve edebî yenilikçi ve Namık Kemal’in şakirdi Recaizade Mahmut Ekrem (1846-1913), tarihçi Abdurrahman Şeref (1835-1925) gibi” isimler olduğunu belirtir (s. 179).

Mekteb-i Mülkiye’den yetişen aydın tipinin beklentileri karşılamaması üzerine bazı tedbirlerin alındığı da kaynaklarda vurgulanmıştır. Buna göre; geline nokta Saray, 1886’da hükümete gönderdiği bir iradede, Mülkiye ve diğer okullardan çıkan öğrencilerin dinî inançlarında zayıflama görüldüğünden bahsetmiş; bunun ders kitaplarından ileri geldiğini iddia etmiş ve Şeyhülislâmın başkanlığında ve Mülkiye müdür yardımcısının katılımıyla bir komisyon kurularak Mülkiye ve öteki okulların programlarının, öğrencilerin dinî inanışlarını güçlendirecek şekilde düzenlenmesini istemiştir. 1891 tarihli bir irade ile de Saray, Mülkiye’nin devlete sadık memurlar yetiştirmek amacıyla açıldığı hâlde öğrencilerin böyle yetişmediğinden yakınmış ve her sınıfta Akâid ve Ahlâk dersleri okutulmasını istemiştir. Ayrıca 1891’de Mülkiye Mektebi, Galatasaray Lisesi ve idadilerin müdür ve öğretmenlerinin hareket tarzını belirleyen bir kararname hazırlanmıştır. Buna göre; müdür ve öğretmenler, “sadakat ve istikamet erbabı” arasından seçilecek; öğretmenler, derslerde çeşitli vesilelerle öğrencilerine, devlete “sadakat ve istikamet” telkin edecek; dinî bilimleri öğretmekte özel çaba gösterecek; dersin dışında hiçbir konuya değinmeyeceklerdir. Bütün bu hususları Maarif Nezareti sürekli denetleyecektir. Nitekim Nezaret, Mülkiye’ye özel bir müfettiş atamıştır (Y. Akyüz, 2015).

Sarayın bu müdahaleleri üzerine Mülkiye Nizamnamesi ve ders cetvelleri değiştirilmiş; dinî dersler artırılmış; Hikmet (Felsefe), Tabiiye dersleri programdan çıkarılarak diğer pozitif bilimlerin de saatleri azaltılmıştır. Tarih-i Umumî ile Osmanlı Tarihi birleştirilmiş ve programda az yer

alabilmişlerdir. 1895'te Edebiyat ve bazı dersler, 1899'da Medhal-i Hukuk (Hukuka Giriş) ile Tarih tamamen kaldırılarak boşalan saatler dinî derslere ayrılmıştır (Y. Akyüz, 2015).

Hukuk Mektebi: Hukuk Mektebi, Osmanlı Devleti'nin medeni kanunu olan Mecelle'yi tertip eden Ahmet Cevdet Paşa'nın Adliye Nazırlığı zamanında, 1878 tarihinde kurulmuş; açılış töreni 1880'de yapılmış ve ilk dersi Cevdet Paşa okutmuştur (Ergin, 1977b). Programına çeşitli sebeplerle birçok ekleme ve çıkarmalar olan bu kurum, hem Müslüman ahaliden hem gayri Müslimlerden ve taşra halkından büyük ilgi görmüştür.

Tıbbiye Mektebi: Bu dönemde Tıbbiye'de değişiklikler ve yenilikler yapılması gerekli görülmüş ve bu amaçla Almanya'dan Golc Paşa getirilmiştir. Ancak öğretim için lazım olan yeterli eleman bulunamadığından bu mektep, 1908 İnkılabı'na kadar olduğu gibi kalmıştır. Fakat 1896'da buradan mezun olanları iki sene kadar okutmak, uygulama yaptırmak ve deneyimler kazandırmak ve sonunda yatkinliklerini ve el alışkanlıklarını arttırmak amacıyla Gülhane'de ayrıca bir uygulama okulu açılmıştır (Ergin, 1977b).

Harbiye Mektebi: Ergin (1977b); askerî mektepler ile ilgili önemli ve esaslı ıslahatların Alman Golc Paşa İstanbul'a getirildikten sonra başarıldığını, ordunun modernleşmesinde bu paşanın büyük bir payının olduğunu belirtir. Bu dönemde Harbiye'nin geçirmiş olduğu değişikliklerden ve yeniliklerden en önemlisi zâdegân sınıfının oluşturulmasıdır. Paşazâdelerin şehzadelerle birlikte okumaları sakıncalı görülerek bunların Mekteb-i Harbiye'de açılan özel sınıflara devamları kararlaştırılmış ve bu usul 1908 İnkılabı'na kadar devam etmiştir. Bu inkılaptan sonra Harbiye Mektebi'nden zâdegân sınıfı kaldırılmış, bu sınıflardan mezun olup hemen yüksek rütbelere almış olanlar da tasfiye edilerek bazılarının rütbeleri mülazımlığa kadar indirilmiştir (Ergin, 1977b).

II Abdülhamit döneminde eğitim kurumlarının yanı sıra bazı eğitimcilerin de fikirleri ile öne çıktığı fark edilir:

Sait Paşa (1838-1914): II. Abdülhamit Dönemi'nde altı kez, II. Meşrutiyet Dönemi'nde üç kez sadrazamlık yapan, pozitif bilimleri ve Fransızca'yı özel öğretmenlerden öğrenmiş olan Sait Paşa; eğitime çok önem veren ve çok hizmet eden bir devlet adamı olarak tanınır. Araştırmacılar 1880'den sonraki eğitim harekâtında onun büyük rolü ve etkisi olduğu konusunda hemfikirdirler (Y. Akyüz, 2015; Binbaşoğlu, 2014; Ergin, 1977b).

Fransa ve Almanya'nın eğitim sistemini inceleyerek Türk eğitim sistemi ile ilgili görüşlerini, zamanında layihalar hâlinde yayımlayan Sait Paşa'nın Fransız eğitim sisteminden çok, tekniğe yönelik olarak nitelendirdiği Alman eğitim sistemine taraftar olduğu anlaşılmaktadır (Binbaşoğlu, 2014).

Türkiye Maarif Tarihi kitabını yazan Nafi Atuf Kansu (1930), Sait Paşa'nın eğitim tarihindeki yerini şu sözlerle ifade etmiştir: "Sanayi okullarına, genel eğitim sistemi içinde bir yer vermek isteyen", "ticaret ve maddi ilimler kuvvetiyle ülkenin bayındırlık ve zenginliğinin

artırılmasına ve uygarlığının ilerlemesine yararlı olacak teknik (fen) okullarının açılmasını teşvik ve teşci eden (cesaretlendiren) Sadrazam Sait Paşa'dır" (aktaran Binbaşoğlu, 2014, s. 228).

Ahmed Midhat Efendi (1844-1912): Ahmed Midhat Efendi için öncelikli sorun, halkı okutmak ve bilgilendirmektir. Ahmed Midhat Efendi, akıllı ve ciddi bir çalışma ile ülkenin gelişeceğine inanır ve bunun için önce geniş halk kitlelerinin asgari bir eğitim-öğretimden geçirilmesi gerektiğini ileri sürer (Y. Akyüz, 2015; Binbaşoğlu, 2014). Bunu en fazla kendi eserleri ile yapmaya çalışır ve çok geniş bir okuyucu kitlesine ulaşmayı başarır.

"Hâce-i evvel" olarak vasıflandırılan Ahmed Midhat Efendi; romanlarındaki eğitici-öğretici tavrının yanında, pedagoji ve eğitim bilimine ilişkin, telif ya da çeviri-uyarlama yoluyla hazırladığı yazı ve eserleriyle de eğitime hizmet etmiştir, birçok eseri arasında ikisi doğrudan eğitimle ilgilidir. Bunlardan biri, zamanın ünlü Fransız eğitimcilerinden Compayre'den Türkçeye çevirdiği *Çocuk: Melekât-ı Uzviye ve Ruhiyesi* (Çocuk: Bedensel ve Ruhsal Yetileri) adlı bir eserdir (Y. Akyüz, 2015). Binbaşoğlu (2014), bunun "eğitim bilimini halka götürme çabası" ve "çocuk eğitiminde, halkın bilimsel anlayışlara yönelmesinin bir kanıtı" olduğunu belirtmiştir (s. 256). Ahmed Midhat'ın eğitimle ilgili olan diğer kitabı *Ana-Babanın Evlâdı Üzerindeki Hukuk ve Vezâifi* (Ana-Babanın Çocukları Üzerindeki Hak ve Görevleri) adını taşımaktadır. Doğrudan ana-babalar için yazılmış bir eğitim kitabı olan bu eser de 1901 yılında basılmıştır. Türkçede eğitim bilimine ilişkin olarak çok az şey yazılmış olduğundan yakınan Ahmed Midhat Efendi, bu eserinde annelerin çocuğunun eğitimi ile ilgili sorumluluğu üzerinde çok durmuş; babanın para kazanmak için dışarıda çalıştığını, anne olacak kızların böyle bir kitaba çok gereksinimi olduğunu belirtmiş; kitabın yalnız ana-babalar için değil, aynı zamanda, öğretmenler için de faydalı olacağı ümidini taşıdığını ifade etmiştir (Y. Akyüz, 2015; Binbaşoğlu, 2014;).

Ahmet Rıza Bey (1858-1930): Jön Türkler içinde yer alan, İttihat ve Terakki'nin kurucularından olan, eğitimin çeşitli kademelerinde görev yapan Ahmet Rıza Bey; ilköğretim ile ilgili bazı saptamalar yapmış ve öneriler sunmuştur. Azınlık okullarının durumu, misyoner öğretmen faaliyetlerinin zararlı etkileri, öksüz Müslüman çocuklar için yatılı Darüşşafaka açılması gerekliliği, ilkokul öğretmenlerinin maaşları gibi meseleler üzerinde durmuştur (Su, 1977/1978'den aktaran Y. Akyüz, 2015). Ahmet Rıza Bey, önerdiği hususların yerine getirilmediğini ve "bu gidişle eğitime hizmet edilemeyeceğini" görünce görevinden ayrılmış; Paris'e kaçarak ıslahat mücadelesini dışarıdan sürdürmüştür. Yazı ve layihalarında devletin kurtuluşunu eğitimin niteliğinin yükseltilmesinde, kitlelerin eğitilmesinde, kızların okutulmasında görmüş; Osmanlı Devleti'nin temel sorunlarından biri olarak gördüğü padişahların eğitilmesi meselesini "*Vazife ve Mes'uliyet, Mukaddime, Padişah ve Şehzadeler* (Kahire: 1303)" adlı bir kitap yazarak anlatmaya çalışmıştır (Gündüz, 2016, s. 110).

Annelerin eğitim anlayışını da eleştiren Ahmet Rıza; onların sadece evlerinde rahat oturmak veya komşuya, gezmeye yalnız gidebilmek için ve başlarından savmak amacıyla çocuklarını okula

gönderdiklerini ifade eder. Vatanın okullara, medreselere ne gönderdiğini bunların vatana neleri geri verdiğini sorgulayan Ahmet Rıza; bu durum insafla incelenmedikçe okulları gerçekten düzeltme işine güçlü bir kararlılıkla girişilemeyeceğini belirtir (Y. Akyüz, 2015). Sonuçta Ahmet Rıza'nın eğitimci fikirleriyle de büyük ölçüde pozitivist zihniyetin yansımalarını taşıdığı görülür.

Ayşe Sıdika Hanım (1872-1903): Rumca ve Fransızca'yı, edebiyatı ile birlikte bildiği kaydedilen Ayşe Sıdika Hanım, Beyoğlu'nda Zapyon Kız Lisesi'nde okumuştur. 1891-1892 yılında İstanbul Dârülmuallimâtı'na Coğrafya, Ahlâk ve El İşleri öğretmeni olarak atanmıştır (Binbaşıoğlu, 2014).

Ayşe Sıdika Hanım'ın eğitim tarihi açısından önemi, öğretmen okullarında uygulanacak öğretim programına uygun olarak *Usul-i Talim ve Terbiye* adlı 205 sayfa hacminde bir eser yazmış olmasıdır. 1897 yılında basılan bu kitap, “programa uygun olarak hazırlanan ilk pedagoji dersi kitabıdır ve yazarı da eğitim kitabı yazan ilk Türk kadınıdır.” Padişah II. Abdülhamit tarafından “öğrendiğini, ölünceye kadar vatandaşlarına öğretsin” fermanı ile Kız Öğretmen Okulu'na atandığını bildiren yazarın, yabancı dil bildiği için, Batı kaynaklarından yararlandığı anlaşılrsa da bunların neler olduğu belirtilmemiştir (Binbaşıoğlu, 2014, s. 241).

Değerlendirme: II. Abdülhamid Dönemi'nde yoğun bir eğitim hamlesinin gerçekleştirildiği, bunların teknik olarak yenilik içerdiği araştırmacılar tarafından kabul gören bir gerçektir. Ancak bu eğitim kurumlarının teknik yeniliğine rağmen içeriği ve uygulamalarına dair hem kendi döneminde hem de tarihsel süreçte yer alan eleştiriler de azımsanamayacak miktardadır. Dönemin resmî eğitim anlayışı gibi buna yöneltilen eleştirileri de bir noktaya kadar devrin zihinsel kutuplaşmasının eğitimdeki bir yansıması olarak görmek mümkündür. Bir tarafta mevcut devlet düzenini, arkasındaki geleneği feda etmeden, manevi değerleri koruyarak yenileme eğiliminde olan padişah ve devlet erkânı, diğer tarafta ise yenilikçi muhalif kitle iki karşıt ucu oluşturur.

Eğitimin, doğası gereği “hem değişimin temel unsuru hem de muhafazakârlığın sağlayıcısı” olduğunu belirten Gündüz (2016); II. Abdülhamid Dönemi'nde Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu özel durum nedeniyle “eğitimin büyük bir handikap, paradoks ve çıkmaz içinde olduğu”nun birçok araştırmacı tarafından sıklıkla vurgulandığını ifade eder (s. 177). Ona göre “İslâmi pedagojik geleneğe sadık kalınarak, ‘modern’ kaygıları giderecek bir eğitim tarzı tedarik etmek için oldukça önemli ‘yerel’ girişimler/uyarlamalar olmuşsa da neticede bunlar, coğrafi dağınıklığın ve sayısal yetersizliğin kurbanı olmuşlardır” (Gündüz, 2016, s. 177)

II. Abdülhamit Dönemi; eğitim araştırmacılarına göre, dönemin eğitim politikasına, müfredatta yapılan reformlara bakılacak olursa, özellikle 1890'lardan sonra, Tanzimat'tan devralınan laik eğitim zihniyetinden hatırı sayılır biçimde uzaklaşmıştır. Tanzimat'ın seküler zihniyetli yeni okullarının Osmanlı Devleti'ne ve toplumuna fayda getirmeyeceği düşünülerek yine yeni bir eğitim sistemi oluşturulmuştur. Ancak padişahın bir ölçüde modernleşmeci olması ve Avrupai hayat tarzına bütünüyle karşı olmaması, söz konusu seküler başlangıcı devam ettirmiştir.

Ortaya çıkan bu eğitim sistemi “geleneksel modernleşmeyi” sağlayacak bir tarz denemesidir. II. Abdülhamid’in eğitim politikası, daha çok Batı’nın rekabetiyle başa çıkabilmek için yine Batılı pedagoji metot, teknik, araç ve gereçlerinin seçici biçimde ödünç alınması yönündedir. Padişahın eğitim politikasının hedefi; zor zamanlarda devletine hizmet verebilecek yetenek ve siyasi sadakate sahip, liyakat esasına dayalı seçilmiş, genç bir nesil yetiştirmektir (Gündüz, 2016).

Ergin (1977b); bu dönemde her vilayet merkezinde birkaç tane, sancaklarda ve kazalarda en azından birer tane olmak üzere rüştiye mekteplerinin sistematik bir şekilde açılmış olması nedeniyle yeni bir halk tipinin ortaya çıktığına dikkat çeker. O zamana kadar biraz okuyup yazma bilenler ancak medrese mensupları arasında görülürken bu rüştiyelerde Türkçe okuyup yazma ile hesap, tarih, coğrafya gibi beşerî ve dünyevi bilgiler de öğrenen; bu sayede isterse memuriyet hayatına, isterse ticaret âlemine atılan fakat hep memleketinde ve muhitinde kalan yeni bir sınıf tipi vücuda gelmiştir. Karpaz (2005) da modern eğitim sisteminin yaygınlaşmasının taşradaki orta ve alt sınıfların çocuklarına yukarıya doğru hareketlilik için bir kanal oluşturduğu ve aynı şekilde eski geleneksel düşünme biçimlerine bir meydan okumayı sağlayabildiğini belirtir; II. Abdülhamid Dönemi eğitimi sayesinde modern bir orta sınıf yaratılırken sınırlı bir Müslüman burjuvazisinin de kıpırdanmaya başladığını dile getirir (aktaran Gündüz, 2016). Gündüz (2016) ise “II. Abdülhamid döneminde eğitim yoluyla Müslüman bir orta sınıf yaratma gayretine girildi”ğini ve bunun “kısmen başarılı”ğını ifade eder (s. 165).

Araştırmacılarının II. Abdülhamid Dönemi’ndeki eğitim ile ilgili mutabakat sağladıkları konulardan biri de eğitimin söz konusu dönemde yaygınlaşmış olduğudur. Genel eğitimde ve okulların yaygınlaşmasında önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Rejimin ilk yılları içinde, bu alandaki çabaların daha yoğun olduğu görülür (Y. Akyüz, 2015; Gündüz, 2016). Ergin (1977b); bu dönemde o zamana kadar İstanbul surlarının içine hapsedilmiş olan mektep hayatının bu surları yıkararak vilayetlere taşmış ve sonuç olarak ilerlemiş olduğunu belirterek eğer II. Abdülhamit döneminde yaşanan sıkıntılar olmasaydı imparatorluğun, eğitim tarihinin altın devrini bu dönemde yaşamış olacağını ifade eder. Findley (2011), “imparatorluk genelinde yaygın bir devlet okulları sisteminin meydana gelmesi”nin Abdülhamit Dönemi’nde gerçekleştiğini belirtir (s. 153).

II. Abdülhamit Dönemi eğitim kurumları, geleceğin kadrolarını yetiştirmiş olması bakımından da etkili olmuştur. Kodaman (1991), “Cumhuriyet’in ilk yıllarında Türkiye’nin kaderini tayin edecek olan liderler neslinin tümü II. Abdülhamid’in saltanatı sırasında genişleyen eğitim kurumunun ürünüydü.” demektedir (aktaran Gündüz, 2016, s. 175). İmparatorluğun “genç Cumhuriyet’e parlamento, siyasal parti kadroları, basın gibi siyasal kurumları miras olarak bıraktı”ğını belirten Ortaylı (2003) ise, “Cumhuriyet’in doktorlarının, fen adamlarının, hukukçularının, tarihçilerinin ve filologlarının son dönem Osmanlı aydın kadrolarından çıktığı”ğını vurgular (aktaran Gündüz, 2016, s. 175).

Diğer yandan dönemin eğitim kalitesi de tartışmaya açılmıştır. Akyüz (2015), nicelik bakımından gözlenen başarıların “eğitimin niteliğini yükseltmek gibi bir amaçla beraber yürütülme”diğini (s. 226) belirtirken Binbaşıoğlu (2014) da yapılan yeni binalar çok gösterişli olsalar da içlerindeki öğretimin bununla doğru orantılı olmadığını ifade etmiştir. Dönem başlarında İzmir Rüşdiyesi’nde okuyan Halit Ziya Uşaklıgil; anılarında, rüştiyeyi bitirenlerin Arapça, Farsça konuşup anlayamadıklarını, harita üzerinde Paris’i bulsalar bile Türkiye’yi tanımadıklarını, ancak basit aritmetik işlemleri yapabildiklerini kaydederken şöyle der: “Yabancı ve azınlık okulları öğrencileri harıl harıl çalışır, defterler dolusu ev ödevleri yaparken rüşdiye öğrencileri gündüz biraz *Gülistan*, *İzhar* vs. okumuş olarak ve kendilerine ödev verilmeden eve dönerlerdi. Türk gençleri iş âlemine atılırsa işte bu bilgilerle azınlık vs. gençlerinin bilgisiyle boy ölçüşeceklerdi!” (Uşaklıgil, 1969’dan aktaran Y. Akyüz, 2015, s. 234).

Gündüz (2016), eğitim amacı için okulların sıkı bir denetim altına alındığını belirtirken birçok araştırmacı, bu dönemde sıkı bir disiplin ve baskı olduğunu, öğretmenlere, programlara, kitaplara, basına müdahalelerin fazla olduğunu ifade eder. Öğrencileri “zararlı” ideolojilerden uzak tutmak için yurt dışına öğrenci gönderilmemiş; ayrıca programlardan pratik hayata yönelik dersler çıkarılmış; tarih, edebiyat dersleri de ya tamamen kaldırılmış ya da az ve özet olarak verilmiştir.

Diğer yandan rejimin, imparatorluğun dört bucağına örtülü ya da açık olarak sürgün ettiği öğretmenlerin taşrada yeni fikirlerin yayılmasında tesirli olduğu da dönemin düşünce zeminini etkileyen bir gerçektir. II. Meşrutiyet Dönemi’nin muhalif aydınlar kuşağının yetişmesinde bu öğretmenlerin rolü olmuştur. Mehmet Emin Erişirgil’e (1944) göre “taşraya tayin edilen Meşrutiyet taraflısı bir memur veya öğretmen, yahut da oraya gönderilen aydın bir sürgün, hürriyet ve Meşrutiyet ülküsünü yayıyordu.” “Bunlar eliyle, yahut askerî ve sivil okulların öğretmenleri vasıtasıyla gelen Namık Kemal’in eserleri gibi yasak edilmiş kitaplar ve şiirler elden ele dolaşıyor, hatta bazan Avrupa’ya kaçanların orada çıkardıkları gazeteler de bu yollarla gelerek gizlice okunabiliyordu” (aktaran Y. Akyüz, 2015, s. 256). Gündüz (2016) de “Türkçülük ve Türk milliyetçiliğinin kültürel, bilimsel ve siyasi olarak en kuvvetli biçimde bu dönemde ortaya çıktığı”nı ifade eder (s. 173).

2. 1. 3. 3. II. Meşrutiyet Dönemi

1908’de II. Meşrutiyet’in ilanı ile Türkçülük, Batıcılık ve İslamcılık başta olmak üzere fikir akımlarının kazandığı hız; kültür, sanat ve basın hayatındaki canlanma; artan politik faaliyetler aydınların eğitim anlayışına da yansır. Özellikle Balkan Savaşları’ndan (1912-1913) sonra, toplumda da eğitim meselelerine karşı ilginin arttığı anlaşılmaktadır. Akyüz (2015); Balkan Savaşları’ndan sonra toplumda, “çökmekte olan devleti eğitim ve öğretmenler kurtaracaktır” şeklinde bir görüşün benimsendiğini fakat bunun genel olarak bir slogan görünümünden öteye gidemediğini belirtir (s. 265).

Meşrutiyet yıllarında olgunlaşan Türkçülük fikir akımı, Balkan Savaşları'nın felaketli ortamında iyice belirginleşir ve Türkçü bir eğitim anlayışı üzerinde düşünülür. Akyüz (2015); Balkan Savaşları ile “Osmanlılık” idealinden vazgeçilerek “Türkçülük”e yönelmenin başladığını, bu çerçevede “yeni bir nesil yetiştirme” düşüncesinin doğduğunu ifade eder (s. 266-267).

Bu dönemde programlara sosyal siyasal muhtevalı, hayata dönük bazı dersler girse de yine eğitimde niceliğe öncelik verilmiş, nitelik ikinci planda kalmıştır. Eğitimin bilim olarak işlenmesinde ciddi gelişmeler sağlanmış, Batı'nın önemli eğitimcilerinin fikir ve yöntemleri çok daha iyi tanınmaya başlanmıştır. Medreseleri düzeltmek için fikirler ve girişimler de bu dönemde yaygınlaşmıştır (Y. Akyüz, 2015).

Öğretmen tipi üzerinde duran Berkes (2018); Tanzimat Dönemi'nin münevver tipinden de Ahmed Midhat'ın muallim-i evvel tipinden de farklı olarak Meşrutiyet Dönemi'nde profesyonel öğretmen tipinin yerleştiğine dikkat çekerek, ilk kez olarak öğretmenin toplum içinde bir meslek adamı, bir yetiştirme uzmanı olarak tanınmaya başladığını ifade eder. Öğretmen okulları gibi öğretmen sayısı ve öğretmenlik mesleğine ilişkin yayınlar da bu dönemde artmış; öğretmen, toplum içinde saygınlık kazanarak “hoca” tipinin karşısına yerleşmiştir.

II. Meşrutiyet Dönemi aydınlarının istisnalar bir tarafa bırakılırsa hemen hepsinin ittifak içinde olduğu bir mesele de kadının eğitimi meselesidir. Özellikle Balkan Savaşları'na kadar “taassup” nedeniyle kızların eğitimi konusunda verimli düzeyde çalışılmamış; fakat Balkan felâketlerinden sonra “taassup azalmış, daha cesurca ve etkili çalışmalar yapılabilmektedir” (Satı Bey, H 1334'ten aktaran Y. Akyüz, 2015, s. 266). Kadın dergileri, gazeteleri, okulları artmış; ev işleri, çocuk bakımı konularında gece kursları, 1911'de ilk kız lisesi, 1913'te hastabakıcı kursu açılmış; eğitilmiş ebelerin sayısı artmaya başlamıştır. Kadınlar, 1907'de kurulmuş olan Kızılay kurumunda, törenlerde, sergilerde görev almaya başlamışlardır. Kadınlar özellikle I. Dünya Savaşı yıllarında dikiş, dokuma, tütün atölyelerinde işçi olarak çalışmaya başlamış; kadın öğretmen yetiştirme alanında ilerlemeler olmuştur. Bu arada kadınların Balkan Savaşı ve I. Dünya Savaşı esnasında çeşitli konferanslar verdikleri, yardım toplama, askerler için yatak yorgan dikme kampanyalarına katıldıkları görülür. Kadın dergi ve gazetelerinin sayısı arttığı gibi bunlarda artık açıkça kendi ismini kullanan kadın imzaları da görülmeye başlar. I. Dünya Savaşı yıllarında kızların üniversiteye gitmelerinin önü açılır. Bu hamlelerin bir kısmı İslamcıların bazı kesimlerinden tepki görür (Berkes, 2018).

İstanbul Öğretmen Okulu'nun Şubat 1910'dan itibaren çıkardığı *Tedrisat-ı İptidaiye Mecmuası* ve onun, başta Satı Bey olmak üzere, diğer yazarları, ilköğretimde bir pedagoji devrimi başlatsalar da orta dereceli okullarla liselerde, söz konusu harpler ve bu yenileştirmeyi yapacak elemanların bulunmaması nedeniyle, bunlar gerçekleştirilememiştir. Ancak, bütün okullardaki öğretim dili kısmen sadeleşmiş; Arapça ve Farsça dersleri, genellikle programlardan çıkarılmış; 6 yıllık ilkokullara da yabancı dil dersleri konmuştur (Binbaşioğlu, 2014).

1915 yılında İ. Hakkı Baltacıoğlu ve Süleyman Paşazâde Sami Bey'in içinde bulunduğu bir kurul tarafından, “Tedrisat-ı İptidaiye Talimatnamesi” adıyla bir yönerge hazırlanmıştır. Bir pedagoji eseri niteliğinde olan bu programa müzik, resim, beden eğitimi gibi yepyeni dersler girmiş; coğrafya, tarih, hesap, hendese, ahlaki sohbetler, dil bilgisi, imla, ziraat dersleri devam etmiştir. Bütün derslerin nasıl öğretilceği ile ilgili öğretim yöntemi bilgileri de veren bu yönerge ile ilkokullara gözlem, deney, ders gezileri, spor vb. etkinlikler girmiş; ezberleme aleyhine hükümler getirilmiştir (Binbaşoğlu, 2014).

Bu dönemde, Maarif Nezareti tarafından, ulusal eğitim ilkelerini inceleyerek eğitimle ilgili olarak yayımlanan önemli yapıtları Türkçeye kazandırmak amacıyla “Fenn-i Terbiye Encümeni” adıyla bir komisyon kurulmuştur. Komisyon, pedagoji öğretmenleriyle yazışmak ve yayımlanacak yapıtlar ile makaleleri saptamak üzere, 15 günde bir toplanacaktır. Bu komisyonun başkanı Satı Bey'dir; üyeleri de eğitim alanında önemli fikirleri ve çalışmaları olan İbrahim Alâettin Gövsa, İhsan Sungu, İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Ali Haydar Taner, Ziya Gökalp, Mustafa Şekip Tunç, Mehmet Emin Erişirgil, Necmettin Sadık Sadak'tır. 1917 yılının Ocak ayına kadar 15 kez toplanan komisyon, toplantılarda, “millet nedir, ulusal eğitim nedir, çeşitli ülkelerin merkezi ne olmalıdır, eğitim sosyolojisi nedir, kadın buhranı neden ileri geliyor, kız okullarında ve erkek okullarında iffeti korumak için ne yapılmalıdır” gibi konuları müzakere etmiştir. Komisyon bundan başka, kitap çevirilerinde izlenecek esasları da kararlaştırmış ve en önce çevrilmesi gereken kitapları da belirtmiştir (Binbaşoğlu, 2014, s. 275-276).

II. Meşrutiyet Dönemi siyasal bakımdan olduğu gibi, eğitim bakımından da önemli tartışmaların yapıldığı bir dönemdir. Bu dönemde Satı Bey, Ziya Gökalp, İsmail Hakkı Baltacıoğlu, İhsan Sungu, Ali Haydar Taner, İbrahim Alâettin Gövsa, Fazıl Ahmet Aykaç, Necmettin Sadık Sadak, Mehmet Emin Erişirgil, Sadrettin Celâl Antel gibi eğitimciler; *Terbiye*, *Tedrisat-i İptidaiye*, *Muallim* ve *Terbiye Mecmuası* gibi öğretmen meslek dergilerinde çeşitli eğitim konuları üzerinde yazılar yazmışlar ve tartışmalar yapmışlardır. Cumhuriyet Dönemi'ne geçildiği zaman, bu görüşlerden büyük ölçüde faydalandığı söylenebilir.

Balkanlarda görev yapan öğretmenlerin 1911'de Üsküp'te çıkardığı *Yeni Mektep*'te ve yine 1911'de Manastır Dârülmuallimîn Müdürü Ethem Nejat'ın çıkardığı *Yeni Fikir* dergisinde köy okullarında uygulamalı, çevre ihtiyaçlarına cevap arayan tarzda bir tarım ve sanat eğitimi verilmesine yönelik yayınlar ve tartışmalar yapılmıştır (Binbaşoğlu, 2014).

Bu dönemde eğitim etrafında, zihniyet farklılıklarına dayanan tartışmalar da yaşanmıştır. Bunların bir kısmı geleneksel ve yenilikçi eğitim görüşleri etrafında biçimlenir.

2. 1. 3. 3. 1. Millî Terbiye Tartışmaları

1916 yılında *Muallim* dergisinde Ziya Gökalp ile Satı Bey arasında, “Millî Terbiye” konusunda tartışmalar yapılmıştır. Türkçü olan Ziya Gökalp ile Osmanlıcı olan Satı Bey'in

fikirlerinin eğitim alanına nasıl aksettiğini göstermesi bakımından bu tartışma önemlidir. Ziya Gökalp, her şey gibi eğitimi de millî sınırlar içinde ele alır. Ona göre eğitim, bir ulusun vicdanında yaşayan değer yargılarını, o toplumun bireylerinde alışkanlık haline getirmektir. Bu değer yargıları her ulusta ayrı olduğu için, her ulusun eğitimi de ayrıdır (Y. Akyüz, 2015).

Gökalp'ın eğitimle ilgili görüşlerini eleştiren Satı Bey, onun eğitim hakkında ileri sürdüğü tanımı doğrultusunda eğitime “millî” sıfatını doğal ve gerekli bir özellik gibi bağladığını; eğitimin mutlak suretle millî olması gerektiğini savunduğunu, Gökalp'a göre eğitimin, kültürel değer yargılarının toplamını, o kavmin fertlerinde ruhsal yetiler haline getirmek olduğunu belirterek eğitime bu kadar sınırlı bir mana verilince, onun, tamamıyla millî olması gerektiğinin ileri sürülebileceğini fakat, eğitimin anlamının bu tanımla anlatılmak istenenden daha kapsamlı olduğunu ifade eder (Binbaşoğlu, 2005).

2. 1. 3. 3. 2. Tûba Ağacı Nazariyesi

II. Meşrutiyet Dönemi'nde eğitim alanındaki önemli tartışmalardan biri, “Tûba Ağacı¹⁴⁶ Nazariyesi” adıyla anılmaktadır. Bu görüşe göre eğitimde yenileşmeye ve düzenlemeye aşağıdan (ilköğretimden) değil, yukarıdan (darülfünundan, üniversiteden) başlanmalıdır. Bu düşüncüyü Emrullah Efendi ortaya atmıştır. Osmanlı Devleti'nde önce bilimsel zihniyeti kurup geliştirmenin gerekli olduğunu; bunu da darülfünunun yapabileceğini belirten Emrullah Efendi'ye göre insanlığın gelişmesi de bilimlerin üniversitelerde geliştirilmesi ile sağlanmıştır. Ayrıca, ülkelerin acilen ihtiyaç duyduğu “yetişmiş insan” da ancak kısa sürede üniversite tarafından yetiştirilebilir. Oysa eğitim reformuna ilköğretimden başlamak, hem uzun sürede ürünlerini verir hem de kapsamı nedeniyle çok masraflı olur (Y. Akyüz, 2015).

Satı Bey ise bu görüşün tersini savunmuştur. Ona göre ülkede eğitim reformu cennette bulunduğu varsayılan “Tûba Ağacı” gibi değil, doğal ağaçlar gibi, örneğin “Kiraz Ağacı” gibi yapılandırılmalıdır. Bu da işe ilkokullardan başlamayı gerektirir. Satı Bey, Tanzimat Dönemi'nde darülfünun kurulması çalışmalarının başarısızlığını reformlara “önce yukarıdan” başlanmasıyla, buna karşılık bazı okullardaki başarılı öğretimi ise, bunlara hazırlayıcı okulların bulunması ile açıklar. Bunlara örnek olarak da Mekteb-i Harbiye ve Mekteb-i Tıbbiye'yi verir. Fakat Satı Bey'e göre, bir idadi açmak için ülkenin iyi ilkokullarla dolmasına ve darülfünun kurmak için ülkeyi iyi idadilerin kaplamasına gerek yoktur. Çünkü böyle olmasını beklemek çok zaman geçmesine yol açar. Bu nedenle, öğretimin yüksek derecelerini kurmak için bu kadar beklemek doğru değildir. Ona göre şüphesiz birkaç iyi ilkokul bir idadiye, birkaç idadi bir darülfünuna kapı ve temel teşkil edebilir (Y. Akyüz, 2015).

¹⁴⁶ Cennetteki Tûba ağacının kökleri yukarıda, dalları ve meyveleri aşağıdadır.

Ziya Gökalp da özellikle Emrullah Efendi ve Satı Bey arasında yapılan bu tartışmalara katılmış, eğitimde yenileşmeye üniversiteden başlanması gerektiği görüşünü savunmuştur (Y. Akyüz, 2015).

Meşrutiyet Dönemi'nde Emrullah Efendi ve Satı Bey'in yanı sıra bazı eğitimcilerin de fikirleri ile öne çıktığı görülür. Bunlar kısaca şöyle gözden geçirilebilir:

Tevfik Fikret (1867-1915): Tevfik Fikret, güçlü şairliğinin ve ahlakçı Batıcılığının yanı sıra eğitime dair yenilikçi fikirleriyle de dikkat çekmiştir. Batıcı zihniyetin güçlü bir temsilcisi olduğu için onun eğitim anlayışının üzerinde durmak gerekir ve bu fikirler Fikret'in "Yeni Mektep" tasavvuru etrafında bir araya getirilebilir. Tevfik Fikret, 15 yıl kadar süren Robert Koleji öğretmenliği sırasında İngiliz eğitim sistemini tanımış; II. Meşrutiyet devriminden az sonra, o zamanki eğitimcilerle işbirliği yaparak Türkiye'de bunun benzeri bir "yeni okul" açılmasını arzu etmiştir. Açmayı düşündüğü "Yeni Mektep" adındaki özel okulda (8-12 yaş çocukları için) Osmanlıların etkilendiği kuramsal Fransız eğitim sisteminin değil, pratik ve yararcı Anglosakson sisteminin uygulanacağını ifade etmiştir. Ulusun kültür düzeyini yükseltmek, aydın, yapıcı ve beceri sahibi demokrat gençler yetiştirmek amacını taşıyan bu mektebin yepyeni, çağdaş bir okul olmasını istemiş; bunu, kendisine ulusal ve insanî bir görev olarak görmüştür. Fakat böyle bir okulun daha sonra, ilgisizlik, belki de anlaşmazlıklar dolayısıyla kurulamadığı anlaşılmaktadır (Y. Akyüz, 2015; Binbaşoğlu, 2014; Ergin, 1977b).

Tevfik Fikret, iki yıl kadar süren Galatasaray Lisesi Müdürlüğü zamanında Yeni Mektep ile ilgili görüşlerini, olanaklar ölçüsünde, kısmen uygulamıştır¹⁴⁷. Öğrencilere müsamereler yaptırmış, konferanslar verdirmiş; okul hekimliği kurmuş; sevgi, anlayış dolu bir öğretmen olarak onlarla yakından ilgilenmiştir (Y. Akyüz, 2015; Binbaşoğlu, 2014).

Yeni Mektep tahayyülünün dışında Fikret'in eğitime dair fikirleri eserlerinden de derlenebilir. Kalemeye aldığı "Darümuallimîn Marşı" bilime, gerçeğe, düşüncenin gücüne, rasyonel akla verdiği değerle pozitivist anlayışın bileşenlerini içerir; ümidi ve iyimserliği vurgular.

Çocuklar için hece vezniyle yazılmış şiirlerden ibaret küçük hacimli bir kitap olan *Şermin*, Tevfik Fikret'in eğitimci yanını gösteren önemli bir eserdir. Bu kitap; "Türk eğitim tarihinde, çocuklar için yazılan ilk pedagojik şiir kitapları arasında" yer alır (Kenan, 2015, s. 156). Tevfik Fikret, *Şermin*'de, "Batı eğitim sistemini ve çocuk yetiştirme yöntemlerini başarılı bir şekilde kurgula"r. "Haluk'un Defteri"nde hayal ettiği yeni insan tipini betimlerken, *Şermin* ile zihnindeki çağdaş bilim ve tekniğin ışığında yetiştirilen çocuk modelini okurlarla paylaşmaktadır. (Kansu-Yetkiner & Yetkin-Karakoç, 2015, s. 201-202).

Özgür düşünce, etkinlik ve demokratik eğitim, Tevfik Fikret'in eğitim anlayışında özel bir yer tutar. Yazılarında ve okuldaki uygulamalarında "kendi kendine yönetim" ilkesine önem

¹⁴⁷ Daha fazla bilgi için bkz. Kavcar, C. (1988). *İkinci Meşrutiyet Devrinde edebiyat ve eğitim*. Malatya: İnönü Üniversitesi Basımevi, s. 57-80.

vermiştir. Bu ilkelerle Atatürk'ün konuşmaları ve köy enstitüleri ilke ve uygulamaları arasında, benzerlik, hatta yakınlık vardır (Binbaşioğlu, 2005; Binbaşioğlu, 2014).

Ethem Nejat (1882-1921): II. Abdülhamit Dönemi'nde gazatecilik yapmış, sonra Avrupa'ya kaçarak rejimle mücadele etmiş olan Ethem Nejat; 1908'de ülkeye dönerek kendisini öğretmenlik ve eğitimcilik mesleğine adanmıştır. Çeşitli şehirlerde öğretmen ve yönetici olarak eğitim kademelerinde bulunmuş; fikri arayışları, onu, Türk-İslâm düşüncelerinden, milliyetçilik ve yurtseverlikten Marksist görüşlere kadar götürmüştür. *Mektepçilik, Yiğit Türkler, Türklük Nedir ve Terbiye Yolları, Çocuklarımızı Nasıl Büyütmeliyiz* gibi eğitimle ilgili önemli eserler yazan Ethem Nejat, *Yeni Fikir* adlı bir öğretmen meslek dergisi de çıkarmış; 1911 yılında bu dergide Avrupa ve Amerika'daki yeni okulları (New School) tanıtmıştır (Y. Akyüz, 2015; Binbaşioğlu, 2014).

Ethem Nejat; bilgidен çok millî duygulara dayanan; gençleri canlı, güçlü, becerikli yetiştirmeye yönelik bir eğitim anlayışını savunmuştur. Müzik, beden eğitimi, tarım, el işleri gibi dersleri önemsemiş; okullara resim, jimnastik, izcilik ve inceleme gezilerinin girmesine çaba göstermiş; okullarda kitaplık, laboratuvar, müze kurulmasına, hayvan ve bitki gözlemi yapılmasına, tarım işlerine önem verilmesine öncülük etmiştir. Eğitim ve öğretimde müzik, sinema, tiyatro, projeksiyon, gezi, sergi ve yarışmalara önem vermiştir. Çevrenin korunması ile ilgili olarak ilk kez fikir üreten ve uygulamaya girişen Ethem Nejat, bu amaçla, öğrenci ve öğretmenler arasında bir dernek de kurmuş; okullar kanalı ile ilk “ağaç bayramı” etkinliklerini başlatmıştır. Köylere götürdüğü öğretmen okulu öğrencilerinin köylülerle temas kurmasını sağlamış, onlara sosyal çevrelerini tanımayı öğretmiş, günlerce süren uzun yürüyüşler yaptırarak yurdu tanımalarına çalışmıştır. Ayrıca çocuk bahçeleri (anaokulları), yatılı ilkokullar ve halk okulları açılmasını önermiştir (Y. Akyüz, 2015; Binbaşioğlu, 2014).

Akyüz (2015); tarıma dayanan ve köylerin kalkınmasına katkıda bulunacak bir eğitimi ilk savunan, bu konuyu son derece ayrıntılı işleyen bir eğitimci” olduğunu belirttiği Ethem Nejat'ın bu görüşleri ile “Cumhuriyet döneminde açılan Köy Enstitülerinin fikir öncülerinden” biri olduğunu ifade etmiştir (s. 305).

Mehmet Akif (1873-1936): Mehmet Akif'in İslamcı bir dünya görüşünün oluşturduğu zemin üzerinde yenilenmiş bir eğitim sistemini amaçladığı fark edilir. Eski eğitim sistemine eleştiriler yönelten Akif, bir zamanlar kıymetli bilim adamları yetiştiren medreselerin geldiği durumu da şiddetle eleştirirken onun toplumun hastalığına dair zihniyet dünyasındaki sebep-teşhis-reçete fomülasyonu, eğitim hakkındaki fikirlerinde de bütünüyle karşılığını bulur.

Mehmet Akif'e göre devletin çökmeye yüz tutmasının nedeni; yazarlar, öğretmenler, devlet adamları tarafından işlenen; dayakla terbiye vermeyi amaçlayan; korkak, ürkek, hareketsiz, karamsar nesiller yetiştiren bir hayat ve eğitim felsefesidir. Ona göre, Osmanlı'nın arzulanan biçimde bir toplum olamaması eğitimin hatasıdır. Mehmet Akif; Osmanlı'yı sadece bireyler olarak

değil, toplum olarak da değiştirip iyileştirecek bir eğitime ihtiyaç olduğunu belirtir (Y. Akyüz, 2015).

Akif, bu eğitimin modelini mevcut hâliyle medreselerde bulamaz. Ancak Tanzimat'tan sonraki yeni tarz mektepler de onun beklentilerini karşılamaz. Her ikisine yönelik eleştirilerini de şiirlerinde ve makalelerinde sıralar. Buna göre Mehmet Akif; medreselerin artık İbn Sînâ, Gazali gibi bilim adamları yetiştiremediklerini, Kur'an'dan "kuru mânâ" çıkarmakla uğraştıklarını, "yalancı dünya" felsefesi ile toplumu "uyuttuklarını" dile getirir. Tanzimat'tan sonra açılan mekteplerin de "müstehtlik" (tüketici) adam yetiştirdiklerini; bunlardan ülkenin işine yarayacak, ihtiyaçlarını giderecek adam çıkmadığını; çünkü öğrencilerin "görmeden okumakta, hayatı anlamamakta" olduklarını; okullardan mezun olanların Batı'nın pozitif bilimini değil, kötülüklerini alıp geldiklerini ifade eder. Akif, bu durumun sorumluları olarak "millî, dinî değerleri tanımayan, halkından kopmuş muallimler"i gösterir; ona göre muallimler imanlı, edepli, sonra liyakatli, sonra vicdanlı olmalıdırlar (Y. Akyüz, 2015, s. 306-307).

Mehmet Âkif; camilerin halkın aydınlatılması için çok uygun yerler olduğunu, fakat cahil vaizlerin, hocaların İslamı geniş kitlelere yanlış anlattıklarını, cemaatı korkuttuklarını ve dinî hikâyelerle meşgul ettiklerini belirtir (Y. Akyüz, 2015).

Özetle, Mehmet Âkif, mektep ve medresenin ikisinden de mevcut halleriyle ülkeye gerçek bir yarar gelmeyeceğini düşünmektedir. O, eğitimden de Batı'nın bilimi ile Kur'an hükümlerinin ve millî değerlerin sentezini beklemiştir.

Ziya Gökalp (1876-1924): Ziya Gökalp'ın eğitim anlayışı, Türkçülük fikriyatının programı doğrultusunda millî ilkeler etrafında biçimlenir. Ergin (1977b) tarafından "ikinci meşrutiyet devrinin en büyük inkılapçısı" olarak nitelendirilen Ziya Gökalp; "millî terbiye"yi savunmuş, üniversite konusunda Türkiye'de ilk kez ayrıntılı ve önemli görüşler ileri sürmüş, kadının eğitimi konusunda önemli çözüm önerileri sunmuş, öğretmenlik sorunlarına değinmiştir (s. 1359).

"Millî Eğitim" sorunlarını ilk kez sistemli olarak işleyen Gökalp, bu konuda, "millî terbiye ve asrî tâlim" ilkesini ortaya atmış; eğitim ile öğretim arasında önemli bir ayrım yapmıştır. O; eğitimi değer yargıları, öğretimi de gerçek ya da bilimsel yargılar toplamı olarak görmektedir. Değer yargılarında, bilimsel bilinç değil, toplumsal (maşeri) vicdan egemendir" (Duru, 1949'dan aktaran Binbaşıoğlu, 2005, s. 33). Bu düşüncesiyle pozitivist Fransız sosyoloğu E. Durkheim'ın (1858-1917) etkisinde kalan Ziya Gökalp, onun eğitim tanımına¹⁴⁸ uygun bir görüş ileri sürer (Y. Akyüz, 2015).

Gökalp da medreselerin durumunu eleştirirken medrese eğitim sisteminin millî olmamasını vurgular. Türkiye'de vatanına en zararlı kimselerin medrese ya da mektepte okuyanlar olduğunu ve bunun da eğitim sisteminin millî olmamasından ileri geldiğini savunur (Ergin, 1977c).

¹⁴⁸ E. Durkheim'a göre eğitim, ergin kuşakların yetişmekte olan kuşaklar üzerinde yaptığı toplumsal etkidir.

Gökalp’a göre “kozmpolit” eğitim sistemi, insanlarda kişilik geliştirmemektedir. Öyleyse kozmpolit bir eğitim yerine, milli bir eğitim gereklidir. O da millilik vasfını sağladıktan sonra ikinci aşama olarak pozitif bilimlere yönelmelidir. Ziya Gökalp, pozitif bilimlerin değerini de vurgular ve “Çağdaş bir ulus, düşünmek istiyorsa, mutlaka pozitif bilimleri öğrenmesi gerektir.” der (Binbaşioğlu, 2005, s. 33; Ergin, 1977b).

Dönemdeki kadının eğitimi tartışmaları içinde Gökalp, “ciddi ve yapıcı analiz” ile sorunu çözmeye gayret eder (Binbaşioğlu, 2005, s. 33). Ona göre kadın sorununun toplumsal ve ekonomik hayatta yer alma, eğitim fırsatlarından eşit olarak yararlanma ile evlenme, boşanma, miras gibi hukuksal alanlarda eşitlik sağlama gibi üç açısı vardır. Gökalp’ın bu üç alanda eşitlik sağlanması için eğitim, ekonomi ve hukuk reformlarına ihtiyaç duyulduğunu belirtmesi İslamcılar ile aralarında şiddetli polemiklerin yaşanmasına yol açar (Berkes, 2018).

Özetle, Gökalp’ın eğitim görüşleri de “Türkleşmek, İslâmlaşmak, Çağdaşlaşmak” şeklinde özetlenebilecek üç temele dayanır (Binbaşioğlu, 2005). Bu da onun Türkçü zihniyetini ve sentezci tavrını bütünüyle yansıtır.

Ömer Seyfettin (1884-1920): Ömer Seyfettin, eğitimle ilgili görüşlerini bazı makale ve hikâyelerinde dile getirir. Akyüz (2015), onun eğitimle ilgili en önemli yazısının *Mektep Çocuklarında Türklük Mefkûresi* adlı bir kitapçık olduğunu belirtir. Az bilinen bu küçük eserinde Ömer Seyfettin, öğrencilere Türklük bilincini kavratmak ister (Y. Akyüz, 2015).

Ömer Seyfettin, eğitime ilişkin hikâyelerinde ise öğrencilik ve öğretmenlik anılarını tahkiye eder ve eğitimin çeşitli yönlerini hicivci bir teknikle eleştiriye tabi tutar. Çocukluk anılarını anlattığı hikâyelerinde eski tarz eğitimin problemlerini yansıttığı gibi “1/2” adlı hikâyesinde ve *Efruz Bey* romanının “Açık Hava Mektebi” kısmında da eğitim sorunlarına değinir.

Akyüz (2015); Ömer Seyfettin’in, eleştirdiği şeylerin doğrusunun nasıl olması gerektiğini ele almadığını, onun “gösteriş ve parlamak için zoraki ve anlamsız yeniliklerden dem vuran sahte eğitimcileri hicvedip eğitim konusunun gerçek uzmanlarına bırakılmasını istediği”nin anlaşıldığını belirterek bunun da Türk eğitim düşüncesine önemli bir katkı olduğunu ifade eder (s. 312).

Prens Sabahattin (1879-1948): Prens Sabahattin, II. Meşrutiyet Dönemi fikir akımları arasında “meslek-i içtimai” denen siyasal ve sosyal görüşlerin temsilcisidir¹⁴⁹; bu görüşlerini, *Türkiye Nasıl Kurtulabilir* (1913) adlı temel eserinde açıklamıştır. Eğitim sisteminin bu yapının parçası olarak değişmesi gerektiğini belirten Prens Sabahattin’e göre Osmanlı gibi “çoban ve ilkel tarımcı toplumlarda öğrenime ihtiyaç duyulmaz. Oysa, endüstri ve ticaret toplumlarında eğitime ihtiyaç kuvvetle hissedilir.” “Sorun, tarımla uğraşan kitlenin bunu ilerletmeye yarayacak örgütten yoksun olmasından başka bir şey değildir. Gelişmemiş kalmak gibi, bilgisizlik de bunun kaçınılmaz bir sonucudur” (Y. Akyüz, 2015, s. 313).

¹⁴⁹ “Fransız sosyoloğu Le Play’den (1806-1882) ilham alan bu düşünce mensuplarına göre Türkiye’nin ilerlemesine engel olan ‘aşırı merkezîyetçi’ sosyal yapısıdır, başka şey (dîn vs.) değildir. Kurtuluş, merkezîlikten uzak, bireyci bir yapıya geçmekle sağlanabilir” (Y. Akyüz, 2015, s. 313).

II. Meşrutiyet Dönemi'nde Prens Sabahattin'in düşünceleri doğrultusunda bir eğitim akımı da oluşmuş; bu amaçla, Fransız yazar E. Demolins'in ünlü eseri, 1914 yılında, *Anglo Saksonların Esbab-ı Faikiyeti Nedir* ismiyle Türkçeye çevrilmiştir (Y. Akyüz, 2015).

Sonuçta Prens Sabahattin, Türkiye'de de Anglosakson eğitim anlayışının benimsenmesi gerektiğini savunmuştur. Akyüz'e (2015) göre bu fikirler, II. Meşrutiyet ve erken Cumhuriyet Dönemi'nde çok tartışılan eğitim konularını oluşturmuş; hatta Cumhuriyet'in başlarında resmî bakış açısı tarafından da kısmen benimsenmiştir

İsmail Hakkı Baltacıoğlu (1886-1978): Çok yönlü bir eğitim düşünürü olarak nitelendirilen İsmail Hakkı Baltacıoğlu; *Tâlim ve Terbiyede İnkılâp*, *İzmir Konferansları*, *Terbiye İlmi*, *Maarifte Bir Siyaset*, *Terbiye ve İman*, *Kalbin Gözü* gibi eserlerinde eğitim hakkındaki fikirlerini işlemiştir (Y. Akyüz, 2015).

Çeşitli eserlerinde yeni bir eğitim reformuna ait görüşlerini dile getiren Baltacıoğlu; okullarda bilgili, terbiyeli, hafızası kuvvetli, parlak ifadeli gençler yetiştiğini; fakat memleketin muhtaç olduğu, faal, girişimci, azimli, cesaretli adam yetişmediğini belirterek memleketin bu acizliği, eğitim ve öğretimin bu iflâsı karşısında yalnız program değiştirme çaresinin bulunduğunu eleştirerek memleketin eğitiminin program değiştirmenin adam yetiştirmede yillardan beri tecrübe ettiğini ifade eder. (Y. Akyüz, 2015).

Muallim adlı dergide yazdığı yazılarda “Üretici Eğitim” üzerinde duran Baltacıoğlu; üretime, yaratıcılığa dayanan bir eğitim sistemini savunur (Binbaşıoğlu, 2014). Halk eğitimiyle de ilgili önemli görüşler ileri süren, eğitimde güzel sanatların önemini ilk kez vurgulayan ve savunan eğitimcilerden olan Baltacıoğlu; gerçek toplumsal kurtuluşu ressamların, şairlerin, tiyatro sanatçıların, müzisyenlerin çabalarında görmüş; “Bu millet kitapsızlıktan değil, duygusuzluktan ölecek!” demiştir (Y. Akyüz, 2015, s. 314).

Baltacıoğlu ve Süleyman Paşazâde Sami Bey, kadınlara da üniversite öğrenimi vermeyi düşünmüşler; bu konu ile ilgili çalışmalarını Maarif Nazırı Şükrü Bey'e ileterek onun onayını almışlar; böylece 1916'da Türkiye'de ilk kez kadınlara özgü bir üniversite (İnas Darülfünunu) açılmıştır. Daha sonra, 1923'te, yine onun rektörlüğü sırasında kadınlarla erkekler bir arada öğrenim görmeye başlamış; karma eğitime geçilmiştir (Binbaşıoğlu, 2005; Ergin, 1977b).

Özetle, “Baltacıoğlu'nun eğitim anlayışı, toplumsal yönü ağır basan, ‘yaparak ve yaşayarak öğrenme’ye ya da ‘iş eğitimi’ne yer veren bir eğitimidir” denilebilir (Binbaşıoğlu, 2005, s. 39). Binbaşıoğlu (2005); böyle bir anlayışın ne Türkiye'de ne de dünyada uygulanamadığını, köy enstitüleriyle buna ancak biraz yaklaşıldığını belirtir.

Değerlendirme: II. Meşrutiyet Dönemi, taşıdığı fikrî zenginliğe paralel olarak eğitim üzerinde de yoğun bir düşünce birikimine sahiptir. Eğitimin Tanzimat Devri'nde fark edilen önemi, toplumcu karakter taşıyan II. Meşrutiyet aydınları tarafından da fazlasıyla mühimsenmiştir. Eğitim, ülkenin vardığı olumsuz noktanın en önemli sebebi olarak görüldüğü için kurtuluş reçeteleri de

eğitim üzerinden üretilmeye çalışılmıştır. Türkçü, Batıcı, İslamcı; hemen hemen bütün dönem aydınlarının programlarında eğitime yapılan vurgu ortaktır.

Ortak olan bir başka husus kadınların eğitimine ilişkindir. Tanzimat yıllarında kadının toplumdaki yerine dair fark edilen olumsuzluk ve kadınların eğitilmesine dair duyulan ihtiyaç, II. Meşrutiyet Dönemi'nde iyice açığa çıkar. Bu dönemde kadın basınında çoğalma gözlenir, kadın yazarların sayısında görece bir artış yaşanır. Balkan Savaşları'ndan sonra kadınların konferans verdiği, çeşitli yardım kuruluşlarında çalıştıkları, kısacası kamusal alan içinde kendilerine birey olarak yer açtıkları görülür.

İslamcı fikriyatı benimseyen aydınlar, geleneksel eğitim kurumlarının korunması gerektiğini savunurken Batıcı aydınlar, köklü yeniliklerden yanadır. Türkçülük akımı çerçevesinde millî bir eğitim verilmesi gerektiği fikri ise Ziya Gökalp, Ömer Sefettin gibi yazar ve düşünürler tarafından savunulur.

Meşrutiyet Dönemi'nde eğitim tartışmaları da yoğundur. Ziya Gökalp, Emrullah Efendi, Satı Bey gibi eğitimci ve aydınlar eğitim görüşlerini tartışmalar üzerinden de sergileyebilmişlerdir. Medreseler etrafındaki tartışmalar devam eder ve bu geleneksel kurumların teknik bozulmaları ıslah edilebilecekken asıl meselenin onların arkasındaki zihniyet olduğuna dikkat çekilir.

Bu dönemde bir bilim olarak eğitim; öğretim, pedagojik yöntemler üzerinde de durulur. Batı'nın önemli eğitimcilerinin fikir ve yöntemleri çok daha iyi tanınmaya ve tartışılmaya başlanır. Bu dönemde öğretmen de profesyonel bir tip olarak belirir. Köy ve köylünün eğitim kapsamına alınması ile ilgili görüşler ortaya çıkar.

II. Meşrutiyet Dönemi eğitim faaliyetlerinin tefekkür zenginliğine, yöntem ve tekniklerle ilgili yeniliklerine rağmen onun pratikteki dağınıklığı ve sonuçsuzluğu hakkında kanaatler de vardır. Baltacıoğlu'na (1933) göre, “Meşrutiyet döneminde yeniliklere mani olan birçok fertlerin kararsızlığı”dır; “sanki sosyal hayat bütün gücüyle ortaya çıkacağı tek bir vücut bulamayıp, parça parça kanaatler taşıyan zayıf bireyler arasında dağılıp kalmıştı”r (aktaran Akyüz, 2015, s. 267). Yine Baltacıoğlu'na (1933) göre, “eğitime ortak ve kesin bir ‘amaç’ gösterilememiştir. Her alanda ortaya çıkan düşünce ve davranış çeşitliliği ve farklılığı, eğitim için böyle ortak ve kesin bir amaç belirlenmesini engellemiştir” (aktaran Akyüz, 2015, s. 266). Akyüz (2015) ise tarihsel şartları hesaba katarak “Balkan ve I. Dünya Savaşları ve bunların yol açtığı felâketler”in, “Meşrutiyet dönemi eğitiminin gelişmesini önleyici temel nedenler arasında yer al”dığını belirtir (s. 267).

Pratikteki eksikliği eleştirilse de II. Meşrutiyet Dönemi eğitimci fikir zenginliğinin daha sonraki dönemler için belirleyici olduğu muhakkaktır. Meşrutiyet Dönemi'nde millî eğitim, halk eğitimi, köy eğitimi, üretici eğitim ve öğretmen sorunları gibi konular mesleki dergilerde ve genel basında ilk kez geniş ölçüde tartışılmış; yeni ve orijinal görüşler ortaya çıkmıştır. Akyüz'e (2015) göre, “bunlardan bazıları, cumhuriyet dönemindeki uygulamaların tohumunu teşkil etmiştir (Köy Enstitüleri vs.)” (s. 267). Binbaşıoğlu (2014); bu tartışmaların verimini cumhuriyet döneminde

gösterdiğini, cumhuriyet dönemi eğitimini etkilediğini, bu fikirlerin ve tartışmaların cumhuriyet dönemi uygulamalarına zemin hazırladığını belirtir. Akyüz (2015), Meşrutiyet Dönemi'nin “eğitimde ve başka alanlarda, kısmen, gerekli bir laboratuvar dönemi olarak değerlendirilebil”eceğini ifade eder (s. 267).

2. 1. 3. 4. Mütareke Dönemi

Muhtelif eğitim görüşleri, bir ülkenin siyasal, toplumsal ve ekonomik durumu ile yakından ilişkilidir. 1911'de Trablusgarp Savaşı, 1912-1913'te Balkan Savaşları, 1914-1918 arasında I. Dünya Savaşı felaketlerini yaşayan Osmanlı ülkesi; 1918'de Mütareke Dönemi'ne girmiş, yabancı devletler tarafından işgal edilmiş; 1919-1922 arasında Kurtuluş Savaşı verilmiştir. Bu zorlu koşullardan geçerken 23 Nisan 1920 sonrasında ülkede iki eğitim bakanlığı vardır: Ankara'da BMM Hükümeti'nin Maarif Vekâleti (1920), İstanbul'da Osmanlı Hükümeti'nin Maarif Nezareti¹⁵⁰. Türkiye Cumhuriyeti böyle bir süreçten geçerek eğitim politikalarını kurmak ve düzenlemek zorunda kalmıştır.

2. 1. 3. 4. 1. Maarif Kongresi (1921)

Eğitimle ilgili ilk sistemli hareket, 15 Temmuz 1921'de Ankara'da toplanan Maarif Kongresi ile başlamıştır. Sakarya Savaşı öncesi yapılan, yurdun her tarafından gelen 250'den fazla erkek ve kadın öğretmenleri bir araya getiren bu kongreyi Gazi Mustafa Kemal Paşa cepheden gelerek açmış, öğretmenlerin teker teker elini sıkmış ve çok önemli bir açış konuşması yapmıştır. Bu önem, eğitimde millîlik vurgusunun öne çıkarılmasıyla ilişkilidir ve bu vurgu, Cumhuriyet Dönemi'nin eğitim anlayışını içinde barındırır. Mustafa Kemal, kongreden “Türkiye'nin millî maarifini kurmasını” ister ve “millî maarif”i açıklar:

Şimdiye kadar takip olunan tahsil ve terbiye usûllerinin milletimizin gerileme tarihinde en önemli bir etken olduğu kanaatındayım. Onun için bir millî terbiye programından bahsederken, eski devrin batıl inançlarından ve doğuştan sahip olduğumuz özelliklerle hiç ilgisi olmayan yabancı fikirlerden, Doğudan ve Batıdan gelebilen tüm etkilerden tamamen uzak, millî ve tarihî özelliğimizle uyumlu bir kültür anlıyorum (Y. Akyüz, 2015, s. 321).

Atatürk; öğrencilik hayatında, baskıya-kısmen serbestiye dayanan, pasif-etkin, nakilci (ve ezberci)-deneyci, akılcı muhtelif eğitim ve öğretim yöntemlerini bizzat yaşamış; Türk çocuklarının, gençlerinin yüzyıllardır nasıl yetiştiklerini ve bunun ne gibi sonuçlar verdiğini incelemiş, gözlemiştir. Bütün bu acı-tatlı tecrübelerden, gözlemler ve incelemelerden sonra Atatürk; Türk eğitim tarihinin en önemli teşhislerinden birini yapmıştır: “Şimdiye kadar takip olunan tahsil ve terbiye usûllerinin (yöntemlerinin), milletimizin gerileme tarihinde en önemli bir âmil (etkili sebep)

¹⁵⁰ Bu tezin amacı ve kapsamı doğrultusunda daha çok Maarif Vekâleti tarafından yapılan çalışmalar üzerinde durulacaktır.

olduğu kanaatindeyim” (Y. Akyüz, 2015, s. 336). Ona göre eğitimin amacı; kendini, hayatı bilmeyen, her konuda yüzeysel bilgi sahibi, tüketici insan yetiştirmek olmuştur. Çarenin de buna göre üretilmesi lazımdır.

Konuşmasında öğretmenleri “gelecekteki kurtuluşumuzun saygıdeğer öncüleri” olarak tanımlayan Mustafa Kemal, o günkü eğitim durumu ile ilgili gözlem ve deneyimlerini anlattıktan sonra, yapılması gereken işlerin esasları üzerinde durmuş ve ayrıntılarının saptanmasını eğitimcilere bırakmıştır (Y. Akyüz, 2015; Binbaşoğlu, 2014).

İlkokul ve ortaöğretim programları ile köy öğretmeni yetiştirilmesi üzerinde de duran Maarif Kongresi, çalışmalarını, savaş şartlarından dolayı erkenden ve bir sonuca varamadan bitirmek zorunda kalır. Akyüz (2015), kongrenin bir sonuca varmasa da öyle bir zamanda toplanmış olması ve Mustafa Kemal’in açış konuşmasıyla eğitim tarihinde önemli bir yer tuttuğunu ifade eder.

2. 1. 3. 5. Cumhuriyet Dönemi

İlgili bölümlerde görüldüğü üzere cumhuriyet yeni bir başlangıç niyetiyle bir eşikten geçerken ülke çapında siyasi, ekonomik, kültürel, hukuki ve eğitsel alanlarda çok çeşitli ve önemli değişimler gerçekleşir. Bunların tamamı bir zihniyetin eseridir ve erken cumhuriyet, yeni bir zihniyet ve yaşam biçiminin aracı olarak eğitimin öneminin farkındadır; bu sebeple eğitim arayış ve hamleleri üzerinde ısrarlı davranır. 1923’ten itibaren şekillenen millî eğitim politikalarının arkasında bizzat Atatürk’ün fikirleri ile bu fikirleri doğuran gözlem ve tecrübeleri vardır. Osmanlı Devleti’nin yetiştirdiği, üst derecede eğitilmiş bir subay olan Mustafa Kemal Atatürk; Türk eğitim tarihinde de çok önemli bir yer tutar. Akyüz’ e (2015) göre Atatürk; doğru, sistemli, kesin teşhisi konulamayan felâketlerin nedenlerini, bunların eğitimle ilişkilerini çok iyi görmüş ve göstermiş; yeni devlet için yeni bir eğitim felsefesi ve politikası benimsemiş; eğitimde, en zor fakat en gerekli atılımları gerçekleştirmiştir.

Cumhuriyet Dönemi eğitimi, Atatürk’ün rehberlik edici düşünceleri ile genelde bu yolda yürümüştür. 7-8 Mart 1923’te Millî Eğitim Bakanı İsmail Safa Özler zamanında *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinde yayımlanan “Misak-ı Maarif” makalesinin Atatürk’ün eğitim görüşlerini yansıtan bir genelge olduğu bilinmektedir (Binbaşoğlu, 2014).

Atatürk, eğitimle ilgili teşhislerde bulunmak, öneri ve görüşler ileri sürmekle kalmamış; milletin öğretmeni ve eğitim uygulayıcısı da olmuştur. Kurtuluş Savaşı zaferle sona erdikten sonra, kendisine, “işte memleketi kurtardınız, şimdi ne yapmak istersiniz?” diye bir soru yöneltilince şu cevabı vermiştir: “Eğitim Bakanı olarak millî irfanı yükseltmeye çalışmak en büyük emelimdir.” (Y. Akyüz, 2015, s. 343).

2. 1. 3. 5. 1. 1923-1938 Dönemi

Atatürk; cumhuriyet kurulduktan sonra, hatta kurulmadan önce, yurt içinde geziler yaparak eğitim konusunda halka hitap etmiş, kongrelerde konuşmuştur. Meclis'in açılış konuşmalarında da eğitime, bu alanda yapılması gereken işlere temas etmiştir. Bu dönemde dünyadaki yeni okulların programları incelenmiş; bazı öğretmenler, bu amaçla, Avrupa ülkelerine gönderilmiş; bunlardan alınan raporlar, *Maarif Vekâleti Mecmuası*'nda yayımlanmıştır (Binbaşoğlu, 2005).

Yine dünyadaki eğitimin gidişatından haberdar olmak adına Batılı eğitimcilerden yardım alınmış, Avrupa'dan ve Amerika'dan uzman eğitimciler getirilmiş, bunlardan da görüşleri istenmiştir. Bu raporların en önemlileri Amerikalı ünlü eğitimci John Dewey'in "Türkiye Maarifi Hakkında Rapor"u ile Belçikalı eğitimci Dr. Kühne'nin "Meslekî Terbiye'nin Gelişmesi Hakkında Rapor"udur (Y. Akyüz, 2015; Binbaşoğlu, 2014;). Sakaoğlu (1992), yabancı uzmanlarla ve ithal modellerle çözüm aramaya 1933'ten sonra fazla ilgi duyulmadığının fark edildiğini ve bu arayışların bittiğini belirtir.

Arayışlar sonunda yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin eğitim amaçları, okulların öğretim programları, öğretim ve eğitim yöntemleri saptanmış; yapılacak işler planlanmış ve uygulamaya konulmuştur. İlk hareket yine Atatürk'ten gelmiş; 1 Mart 1923 günü Büyük Millet Meclisi'nin açılış konuşmasında söylediği "Eğitim ve öğretimde izleyeceğimiz yöntem, bilgiyi, insan için fazla bir süs, bir baskı aracı, yahut uygar bir zevkten çok, günlük yaşamda (maddi hayatta) başarılı olmayı sağlayan uygulamalı ve kullanılabilir bir araç (cihaz) haline getirmektir." ifadeleriyle genç cumhuriyetin eğitimle kuracağı ilişki hakkında yol gösterici olmuştur. O günlerde, Millî Eğitim Bakanı İsmail Safa Bey, bu sözün ifade ettiği anlamı esas alan ve "Maarif Misakı" adı ile anılan bir genelge yayımlamıştır. Bu genelgeye göre, cumhuriyetin ilk eğitim ilke ve yöntemleri ortaya konmuştur. Cumhuriyetin ilk millî eğitim planı olan bu genelgede "Atatürk ulusçuluğu, laik ve demokratik eğitim, iş ve etkinlik ilkeleri, uygulamalı öğretim, yaşama yönelik eğitim ilkeleri" yer almıştır (Binbaşoğlu, 2014, s. 377).

1926 yılına kadar eğitim ile ilgili 3 bilimsel toplantı düzenlenmiştir. 15 Temmuz-15 Ağustos 1923 tarihleri arasında yapılan Birinci Heyet-i İlmiye'de eğitimin birçok sorununa değinilmiştir. 24 Nisan-8 Mayıs 1924 tarih aralığında İkinci Heyet-i İlmiye toplanmış, onu da 26 Aralık 1925-8 Ocak 1926 tarihleri arasında Üçüncü Heyet-i İlmiye izlemiştir. Bu toplantılarda alınan kararlar, ileriki yıllarda eğitim alanında gerçekleştirilecek birçok yeniliğin habercisidir. Akyüz (2015); dönemin siyasi, hukuki, ekonomik, kültürel değişimleri gerçekleştirildiğinde, bunların kitlelere benimsetilmesi ve kökleşmesinde eğitimin oynayabileceği rolün her zamankinden fazla anlaşıldığını ve eğitime bu nedenle önem verildiğini belirtir; çünkü toplumun %10'u bile okuryazar değildir. Bu dönemde eğitim laikleştirilmeye ve demokratikleştirilmeye çalışılmış, özellikle tarih ve dil konularında millî bir amaca yönelme başlamıştır. Ancak, Akyüz (2015), zaman zaman bu alanlarda aşırılıklara gidildiğini de belirtir. Cumhuriyet Dönemi'nde kadının eğitimine önem

verilmiş, bu alanda büyük bir gelişme sağlanmış ve erkek-kız karışık (karma) eğitim gerçekleşmiştir. Özellikle 1940'lara kadar halk eğitimine önem verilmiş, bir süre, köy için eğitim ve öğretmen konusunda önemle durulmuş, bazı uygulamalara girilmiştir (Y. Akyüz, 2015).

Atatürk'ün eğitime gösterdiği amaçlar; millî, akılcı, insancıl, çağdaş, Batıcı, cumhuriyetçi, uygulamacı, halkçı, özgürlükçü ve toplumcu bir eğitimin temel ilkeleridir. Bunları Eğitim Bakanı Hüseyin Vasıf'ın (Çınar) 8 Eylül 1924 tarihli genelgesinde yer alan eğitim ve öğretimin temel amaçlarında görmek mümkündür.¹⁵¹-(Y. Akyüz, 2015).

Tevhid-i Tedrisat Kanunu (1924): Eğitim alanında en dikkat çekici olay, dönemde bu amaçlara uygun olarak *Tevhid-i Tedrisat Kanunu*'nun çıkarılmasıdır. Hatırlanacağı gibi, Osmanlı Devleti'nde 18. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Batı örneğine göre askerî okullar ve Tanzimat (1839) yıllarından itibaren de yine Batılı sivil öğretimden ilham alınarak rüştiye, idadi, sultani gibi ortaöğretim ve iptidai gibi ilköğretim kurumları açılmaya başlanmış; Darülfünun kurulmuştu. Maarif Nezaretine bağlı bu yeni mekteplerin yanında Meşihata, Şer'îye ve Evkaf Nezaretine bağlı medreseler ve sıbyan mektepleri de varlıklarını sürdürmüşlerdi. Diğer yandan azınlık ve yabancı okulları da faaliyet gösteriyordu (Y. Akyüz, 2015). Tekke ve zaviyelerde, konak ve evlerde verilen özel eğitimler de hesaba katılırsa ortada teknik olarak da zihniyet olarak da asgari müşterekleri olmayan, çok uçlu bir eğitim dünyası vardı. Aslında daha Tanzimat Dönemi'nden itibaren bu dağınıklık bir sorun olarak görülmüş ve sakıncaları fark edilmiştir. Örneğin Âli Paşa, Fuat Paşa, Ahmet Cevdet Paşa gibi devlet adamlarının, Abdullah Cevdet, Ziya Gökalp gibi düşünürlerin bu konuda yazıları ve görüşleri vardır. Osmanlı Devleti'nin son yıllarında eğitim-öğretim birliğine olan ihtiyaç çok daha açık olarak hissedilmiş ve bu yolda çalışmalar yapılmıştır. Özetle, Osmanlı yöneticileri “tevhid-i tedrisat”ı aramışlardır. “Ancak bu meselenin çözümü bulunamamıştır. Cumhuriyet kurulunca, millî bir devlet olan Türkiye'nin bu sorunu kesin olarak çözmesi kaçınılmaz olmuştur” (Y. Akyüz, 2015, s. 329-330).

Bu kapsamda Atatürk, Osmanlı eğitiminin son dönemleri için 1923'te şu teşhiste bulunur: “Her Maarif Nazırının birer programı vardı. Memleketin eğitiminde, çeşitli programların uygulanması yüzünden öğretim berbat bir hale gelmiştir.” Atatürk, her nazırın başka bir program uygulattığını söyledikten sonra istikrarlı bir eğitim politikasının olmamasını eleştirmiştir (Y. Akyüz, 2015, s. 337-338). Sonuçta, 3 Mart 1924 tarihinde, 430 sayılı *Tevhid-i Tedrisat Kanunu* çıkarılmıştır. “Öğretimlerin birleştirilmesi” anlamına gelen bu kanunla bütün eğitim ve öğretim

¹⁵¹ Bu ve benzeri ilkeler doğrultusunda hazırlanıp 1924'te Balıkesir vilayet matbaasında basılan ve Hamdibey bucağında ilkokul 5. sınıf öğrencilerine dağıtılan “Hayat Rehberi” başlıklı bir belgede 48 madde hâlinde Türk çocuğunun sağlık, ahlak, sosyal dayanışma, meslek, çevre ile ilgili yaşam ilkeleri yer almaktadır. Cumhuriyetin istediği “yurttaş” insan tipini gösterdiği için 42. ilke çok ilginç ve önemlidir: “Hak yeme, haksız olma, haksızlığa sükût etme!” Demek ki artık “susan, boyun eğen, bir şeye karışmayıp kendi huzurunu düşünen pasif insan tipi” kesinlikle reddedilmekte; onun yerine, konuşan, fikrini söyleyen, haksızlığa duyarsız kalmayan ve gerekli tepkiyi gösteren, haksızlık yapmayan yeni bir “Cumhuriyet insanı tipi” meydana getirmek amaçlanmaktadır (Y. Akyüz, 2015, s. 332).

kurumlarının Milli Eğitim Bakanlığına bağlanması, her türlü eğitim faaliyetinin tek elden yürütülmesi mümkün olmuştur. Bunun bir istisnası olarak askerî okullar, 1925'te tekrar Milli Savunma Bakanlığına bağlanmıştır.

İzleyen süreçte Türk eğitim tarihinin en uzun ömürlü öğretim kurumları olan medreseler kapatılır. Bunun ilk adımı, Eğitim Bakanı Vasıf Çınar'ın 11 Mart 1924 tarihli bir genelgesi ile atılır. İlk adımda, o sırada mevcut bulunan 16 bin kadar medrese öğrencisi, bulundukları yerlerin ilkokul, ortaokul, lise ve öğretmen okullarına aktarılmış; medrese hocalarının da isterlerse okullarda din dersi öğretmenliklerine atanabilecekleri belirtilmiştir (Y. Akyüz, 2015). Binbaşıoğlu (2014), geleneksel uygulamalarına Cumhuriyet Dönemi'nde de bir süre devam eden medreselerin, 3 Mart 1924'te çıkarılan "Tevhid-i Tedrisat Kanunu" ile Bakanlığın okullar için koyduğu standartlara uyum göstermedikleri için kendiliklerinden kapandıklarını ifade eder.

Diğer yandan yazı, dil ve tarih inkılaplarının eğitim üzerinde önemli etkileri olmuştur. Örneğin yeni alfabenin halka öğretilmesi için çok geniş bir okuma yazma seferberliği başlatılmıştır (Y. Akyüz, 2015).

Millet Mektepleri (1928): Harf İnkılabı'ndan sonra yeni Türk alfabesini halka öğretmek amacıyla "Millet Mektepleri" adıyla yaygın halk eğitim kurumlarının açılmasına karar verilmiştir. Bu mekteplerin eğitim öğretim sürelerinin iki, dört ve altı ay olarak düzenlenmesi; okul bulunmayan yerlerde, gezici Millet Mekteplerinin oluşturulması; bu mekteplerde gerekirse bütün memurların görevlendirilmesi; bu yöntemle yılda birkaç yüz bin kişinin okuryazar olmasının sağlanması kararlaştırılmıştır (F. Kılıç, 2017).

1929'da Millet Mektepleri Talimatnamesi'ne eklenen maddelerle "halka okuma yazma eğitiminin yanı sıra gündelik hayatını kolaylaştıracak temel eğitimin de verilmesi" amaçlanmıştır (F. Kılıç, 2017, s. 211).

Halkevleri (1932): 19 Şubat 1932'de açılan halkevleri; genç cumhuriyetin kültür atılımları, laikleşme ve çağdaşlaşma politikaları içinde özgün yapılarıyla önemli bir yer tutmaktadır. Halkevleri; birinci aşamada 14 il merkezinde, ikinci aşamada (Haziran 1932) 20 il merkezinde faaliyet göstermeye başlamıştır. 1950'ye gelindiğinde 478 halkevi ve 4332 halkodası bulunmaktadır (Güneş, 2012).

Halkevleri; 1930'larda hukuk, siyaset, kültür ve toplum alanlarında gerçekleşen inkılapların; cumhuriyetin, cumhuriyet ideolojisinin ve özellikle o yıllardaki ekonomik ve toplumsal koşulların bir ürünüdür; cumhuriyet yönetiminin dünya görüşünü aydınlar ve yerel önderler aracılığıyla halka götürme, yaygınlaştırma, tanıtmaya ve toplumun kültür yapısını canlandırma denemesidir. Bu amaçla kurulan halkevleri; yeni, çağdaş yurttaşı yetiştirmeye yardımcı, yurt yüzeyine yayılmış kültür merkezleridir. Çünkü toplum yaşamına kazandırılmak istenen yeniliklerin, yeni değerlerin, toplum katmanlarına yayılması ve yaşanılır kılınması gerekmektedir. Bunun için de her cins ve yaştan kimsenin yararlanabileceği, herkese ulaşabilecek yapıda okul dışı, "resmî" kokusu olmayan sivil

kuruluşlara gereksinim vardır. Halkevleri, halkla sıcak iletişim kuracak, halk değerlerinden de kaynaklanacak kültür merkezleri olarak düşünülmüştü. Her yurttaşın ilgi alanına göre katılımını sağlamak, başlıca hedefti. Bu kurumlarda, kuruluş gereğine uygun olarak 9 alanda çalışma yapılmaktaydı: “Dil-Edebiyat-Tarih, Güzel Sanatlar, Temsil, Spor, Toplumsal Yardım, Halk Dershaneleri ve Kurslar, Kütüphane ve Yayın, Köycülük, Müzecilik ve Sergi şubeleri” (Güneş, 2012, s. 143).

Halkevleri, DP iktidarında 8 Ağustos 1951 tarihinde yürürlüğe giren 5830 Sayılı Yasa ile kapatılıp bütün taşınır taşınmaz varlıkları hazineye devredilmiştir. Güneş (2012), “böylece Halkevleri örgütünün kültürlendirme işlevi”nin yok edildiğini, “dolayısıyla halkın aydınlanma sürecine büyük bir darbe indirildi”ğini belirtir (s. 152-153).

2. 1. 3. 5. 1. 1. Eğitimin Resmî Temel Amaçları ve İlkeleri

Tevhid-i Tedrisat Kanunu’nun birleştirici ilkelerinin yanı sıra bu dönemde Atatürk ilkelerine bağlı, cumhuriyet ideallerini koruyup yaşatacak, onu gelecek nesillere aktaracak yeni bir insan tipi yetiştirmek; eğitimin en önemli amaçlarından biri olmuştur. Cumhuriyeti aynı zamanda bir nesil yatırımı olarak da gören Atatürk’e göre gelecek nesiller Türkiye’nin bağımsızlığını koruyacak, cumhuriyeti koruyup yükseltecek biçimde yetiştirilmelidir. Atatürk, bu konudaki görüşlerini muhtelif vesilelerin yanı sıra 1921 Maarif Kongresinde, Mart 1922’de BMM üçüncü toplantı yılını açarken, 1924’te Muallimler Birliği Kongresinde açıklamıştır. Bu sonuncu kongrede “Cumhuriyet fikren, ilmen, fennen, bedenen kuvvetli ve yüksek karakter ve kişilik sahibi koruyucular ister. Öğretmenler sizin başarınız Cumhuriyetin başarısı olacaktır. Cumhuriyet sizden fikri hür, vicdanı hür, irfanı hür nesiller ister.” demiştir (Y. Akyüz, 2015, s. 339).

Bu yeni insan tipinin izi, bu çalışmada ortaokul Türkçe ders kitaplarındaki çeviri metinler üzerinden de sürüleceği için bunun üzerinde durmak gerekir. Akyüz (2015); bu insan tipinin fikrini özgürce söyleyen, sosyal hayata karışan, “kimseye haksızlık yapmayan, haksızlıklara da duyarsız kalmayıp tepki gösteren” kişiliğiyle, önceki dönemlerin insan tiplerinden çok farklı olduğunu vurgular (s. 328).

Bu yeni insan tipini yetiştirme ihtiyacı, cumhuriyet döneminin resmî eğitim görüşlerini veren parti programlarında, hükümet programlarında, kalkınma planlarında da yer almıştır. Millî talim ve terbiyenin esasları Cumhuriyet Halk Partisi programının 5. kısmını oluşturur. Burada “kuvvetli Cumhuriyetçi, milliyetçi, halkçı, laik ve inkılapçı vatandaş yetiştirmek tahsilin her derecesi için mecburi ihtimam noktası” olarak gösterilmiştir (Ergin, 1977c, s. 1652). Sonuçta Cumhuriyet Dönemi’nde eğitimin başlıca amacı, her düzeydeki okullarda cumhuriyet rejiminin gerektirdiği ve yeni Türkiye’nin ihtiyaç duyduğu nesiller yetiştirmektir.

Bu yeni insan tipini yetiştirmek için uygulanacak eğitim sisteminde ilk vurgunun millîlik ilkesi üzerine olduğu görülür. Daha 1921 Maarif Kongresi’nde bu husus açıkça dile getirilmiş,

cumhuriyetin ilanından sonra da aynı konuya önem verilmiştir. Bir milletin yükselmesinin de alçalmasının da eğitiminin millî olup olmaması ile ilgili olduğunu vurgulayan Atatürk, mevcut eğitim sistemini, amacının millî olmayışı yönüyle de eleştirmiştir. Atatürk'e göre, millî olmayan bu eğitim sistemi, yüzyıllardır süren felâketlerin temel nedenlerindendir. Balkanlar'ın elden çıkma sebebi de buradaki toplumların dil kurumları ve eğitimleri ile millî şuurlarının uyandırılmış olmasıdır (Y. Akyüz, 2015). Öyleyse yeni eğitim sistemi millî temeller üzerine bina edilmelidir.

8 Eylül 1924 tarihli genelgede sıralanan eğitim ve öğretimin temel amaçlarının yanı sıra Bakan Mustafa Necati (Uğural) imzasını taşıyan Mayıs 1927 tarihli bir genelgede de öğrencilere ülke gerçeklerine ve millî konulara ilişkin öğretim verilmesine önem atfedilmesi istenmiştir. Bakan, müdür ve öğretmenlerin, gençlerin memleket ve millî cemiyet için hazırlanmalarının gerektiğini daima hatırlamak, eğitim ve öğretim faaliyetlerine Türkiye'yi ve Türklüğü merkez almak zorunda olduklarını ifade eder. Her fırsatta Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunu anlatmak ve cumhuriyeti sevdirecek her fırsattan yararlanmak, bütün okul müdür ve öğretmenlerinin ortak görevidir (Y. Akyüz, 2015). Aynı kuvvetli vurgu, dönemde bakanlar düzeyinde de sık sık tekrarlanmıştır.

2. 1. 3. 5. 1. 2. Atatürk Döneminde Eğitimcilik

Dönemin millî eğitim politikalarında bilimsellik, laiklik, akılcılık, etken tavır, pratik uygulama, ideal değerler, aile katkısı, ailenin ve kadının eğitimi, karma eğitim, üreticilik, özgürlükçülük gibi ilkeler ile tavırlar cumhuriyetçi zihniyetin yansımaları bütünüyle taşır. Bir eğitimci olarak Atatürk'ün yöntemi ve modeli üzerinde pek çok yayın yapılmıştır. İlgili ders kitaplarındaki çeviri metinlerde izi sürüleceği için, dönemin eğitimci tavrına biraz daha yakından bakmak gerekir. Bu durumda farklı anlayışların yanı sıra özellikle idealist ve pragmatist eğitimcilik başlıklarının öne çıktığı görülür.

2. 1. 3. 5. 1. 2. 1. İdealist Eğitimcilik

Felsefede çok geniş bir kavram alanı olan idealizmi tanımlamak kolay değildir. Çünkü idealizm terimi, farklı fakat birbiri ile ilişkili birçok kuramı kapsamı altına almaktadır. Ancak bu tezi ilgilendiren yanı sıra idealist felsefe ve eğitim ilişkisine bakıldığında, “eğitimin temel amacı, öğrencileri makro kozmos veya mutlak akıl nitelikleriyle davranmaları, düşünmeleri için motive etmektir” denebilir. Bununla birlikte, eğitimin temeli karakter eğitimi olmalıdır. İyi, güzel ve doğru gibi değerlerin mutlak ve evrensel olduğunu savunan bu felsefeye göre, öğrencilere bu değerler ve bunlarla nasıl yaşayacağı öğretilmelidir. Eğitim; kişiyi iyi, doğru ve güzele yönlendirmeyi amaçlar. Çocuklara kazandırılacak değerler, onları evrensel gerçeğe ulaştırmalıdır. Okul; öğrencilere bilmek, paylaşmak ve kişiliklerini belirlemek için kültürel mirası oluşturan değerleri öğretmelidir.

“Öğrencilerin doğrunun arayıcısı olmaları, öğretme ve öğrenme sürecinde doğuştan getirdikleri yetilerinin farkına varmaları ile sağlanır. Materyalizm, meslekçilik ve faydacılığa dayalı değerler ve hedeflerle savaşmak esastır” (Mala, 2011, s. 23; Özdaş, 2013, s. 21).

İdealizm ve Değerler: İdealizmin değer anlayışına göre değerler, sadece insani beğeni ve tercihler ile ilgili değildir. Değerler, nesnel dünyanın ayrılmaz bir parçasıdır. İdealist değerler felsefesine göre iyilik, adalet, güzellik gibi değerler; esasında insandan veya gerçekten bağımsız olarak nesnel dünyanın yapısı içinde zaten vardır ve bunlar insani bir yapıdan ziyade evrenin yapısının bir parçası olarak kabul edilir. İdealizmde, değerler evrensel ve mutlak ve bunlar hiçbir şekilde değiştirilemez. İdealizm bu yönüyle geçmişten bugüne intikal eden değerleri sahiplenir. “İdealizmin geçmişle ilişkisi insani beğenilerin ötesinde kalan değerleri sahiplenme noktasındadır. Geçmişten bugüne aktarılacak kalıcı ve değişmez değerlerin en önemli kaynağını ise kendileri de esasında değer yüklü olan tarih, edebiyat, din ve felsefe gibi kültürel alanlar teşkil etmektedir” (Albayrak, 2019, s. 9-10; Özdaş, 2013, s. 21-22).

2. 1. 3. 5. 1. 2. 2. Pragmatist Eğitimcilik

Pragmatizm, çok boyutlu bir kavram olması dolayısıyla genellikle diğer felsefi yaklaşımlarla karıştırılmış ya da “insanın işine geldiği şeyi yapması” gibi yanlış bir düzlemde yorumlanmıştır. Bu doğrultuda pragmatizmi bir cümle ile tanımlamak mümkün değildir. Çünkü pragmatizm, hem “bir anlam teorisi (theory of meaning)” hem “bir araştırma teorisi (theory of inquiry)” hem “bir gerçek teorisi (theory of truth)” hem de “bir etik teorisi (theory of ethics)” (Doğan, 2003, s. 83). Bu bakımdan pragmatizm kısaca “faydacılık” ya da “yararcılık” diye özetlenemez.

Bu tezi ilgilendiren yanıyla pragmatist eğitim anlayışına bakıldığında, eğitim öncelikle “hem bireylerin hem de toplumun kendini gerçekleştirmesini sağlayacak bir araç olarak her türlü totaliter, tekdüze ideolojiden uzak olmalıdır” (Bakır, 2006, s. 63) tanımından hareket edilebilir. Buna göre, ilerlemenin temel dinamiği olarak eğitim, problem çözme ve sağlayan demokratik bir araçtır ve bu bakımdan demokrasi için asli bir görev taşır. “Demokratik eğitimde okullar, farklı etnik kökene, dine ve ekonomik gelir düzeyine sahip bireyler arasında herhangi bir ayırım gözetmeksizin fırsat ve imkan eşitliği ilkesine dayalı bir yapıya sahip olmalıdır. Bu nedenle fırsat ve imkan eşitliği eğitimin vazgeçilmez ilkesidir” (Bakır, 2006, s. 64).

Pragmatistlere göre, idealistler ya da rasyonalistlerde olduğu gibi teoriye değil, pratiğe odaklanılmalı; ortaya çıkan sorunlara çare aranmalıdır. “Eğitimde gerçek hayattan örnekler verilmeli ve öğrencilerin gerçek hayata uyum güçleri geliştirilmelidir” (Mala, 2011, s. 44). Eğitimde bireysel özelliklere ve etkin katılıma önem verilmeli, öğrencilere öncelikle eleştirel düşünme öğretilmelidir. “Pragmatist eğitimde kullanılan programlar; öğrenci merkezli olup etkinliğe dayalı, sosyal süreç ve yaşantılara dayalı, çekirdek, fonksiyonel ve teknolojik yaklaşımlar

olarak ele alınabilir” (Sönmez, 2002’den aktaran Mala, 2011, s. 48). Bu noktada pragmatist anlayışın idealist eğitimciliğin değerlerinden uzaklaştığı görülür.

Pragmatizm ve Değerler: Pragmatizm, idealist ve realist felsefelerde kabul gören zihinden bağımsız, mutlak ve evrensel değer anlayışına karşı çıkar. Pragmatist zihniyete göre mutlak ve değişmeyen değerler yoktur, çünkü değerler nesnel değil öznelidir. Öyleyse değerler; dinî bir inanca veya otoriteye bağlı olarak değil, verdiği pratik sonuçlara göre değerlendirilmelidir. Değerler, insanların değişen koşullarda çevredeki olay ve olgulara verdikleri tepkiler sonucunda oluşmaktadır. “Pragmatistlere göre, bütün değerler, ahlaki ve dini kanunlar, estetik ölçüler, kültürel gelişme sırasında değişime uğramaktadır. Onlara göre, gerçek nasıl araştırılıp kuruluyorsa, değerler de aynı şekilde araştırı[lı]p kurulabilmelidir” (Albayrak, 2019, s. 17; Keleş, 2013, s. 30; Özdaş, 2013, s. 24-25).

Atatürk’ün Eğitimci Tavrında İdealizm ve Pragmatizm: Erken cumhuriyet döneminde Atatürk’ün eğitimci tavrını inceleyen araştırmalarda genellikle pragmatizm vurgusu dikkat çeker. Ancak Atatürk’ün eğitim anlayışının bütünüyle pragmatist sayılamayacağı, karma bir model olduğu, idealist yanının da varlığı yine pek çok kaynakta belirtilir. Cumhuriyetin ilk yıllarında “eğitim ile vatandaşlara ve yeni nesle Cumhuriyetin değerlerini kazandırma ve millî kültür ile Batı kültürünü aktarma amaçlanmıştır. Kültürün aktarılması ve değerlerin kazandırılması amaçlarında idealizmin ve realizmin etkileri görülmektedir” (Toker-Gökçe, 2012, s. 178). Diğer yandan 1924 yılından itibaren John Dewey gibi eğitim uzmanlarının önerileri ile pragmatik felsefenin biçimlendirdiği eğitim programları düzenlense de bunlar hemen uygulanamamıştır. İdealizmin ve realizmin etkisi 1940’lara kadar devam etmiştir.

2. 1. 3. 5. 1. 3. Fikirleri ile Öne Çıkan Eğitimciler

Mustafa Necati (1894-1929): Hukukçu kimliği, öğretmenlik tecrübesi, Kurtuluş Savaşı’na aktif katılımı, gazeteciliği, 1920’den sonra milletvekilliği ile çok yönlü bir şahsiyete sahip olan Mustafa Necati; 1924’te Adalet Bakanlığı, 1925-1929 arasında Millî Eğitim Bakanlığı ve aynı zamanda Muallimler Birliği Başkanlığı görevlerini yapmıştır. Onun Millî Eğitim Bakanlığı sırasında; her düzeydeki öğretimden ücret alınmasının kaldırılması (1926), okul kitaplarının Bakanlıkça basılması (1926) kararları alınmış; Gazi Orta Muallim Mektebi ve Terbiye Enstitüsünün kurulması ve köy öğretmeni yetiştirilmesi için çeşitli girişimlerde bulunulmuştur (1926). Harf İnkılabı (1928) da onun bakanlık dönemine rastlar (Y. Akyüz, 2015; Binbaşoğlu, 2014).

Mustafa Necati yatılı köy okullarını ve köy öğretmen okullarını kurmuştur. Bu okulları kurarken 1909’dan itibaren Türk eğitim literatürüne giren “yeni okullar” ve bakanken yaptığı Avrupa gezisi sırasındaki gözlemleri etkili olmuştur. Bu okullar, Avrupa’daki “yeni okul”ların

birer benzeri olarak düşünülmüşse de 1931-1932’de kapatılmış; ancak, 1937 ve 1940’ta açılan köy okullarının ve köy enstitülerinin temelini oluşturmuşlardır (Binbaşıoğlu, 2014).

İlköğretimi yenileştirme konusunda büyük çaba gösteren Mustafa Necati’nin eğitime en büyük hizmetlerinden biri, 1926 tarihli İlkokul Programı’nın yayımlanmasıdır. Böylece toplu öğretim sistemine geçilmiş, eğitimde iş ilkesi uygulanmaya başlanmıştır. İlköğretimde yapılan yenileştirmeyi yaymak için İlköğretim Müfettişleri Kursu açılmış ve Gazi Orta Öğretmen Okulu’na Pedagoji Şubesi eklenmiştir. Buradan yetişen ilköğretim müfettişleri, çağdaş eğitim ilke ve yöntemlerini yurda yaymışlardır. (Binbaşıoğlu, 2014).

Mustafa Necati Bey zamanında Üçüncü Heyet-i İlmiye toplanmış ve okullarda karma eğitim uygulanması kararı alınmıştır. Liselerin çoğaltılması, stajyer öğretmenlere meslek formasyonu verilmesi, Talim ve Terbiye Dairesinin kurulması, meslek okulları ile öğretmen okullarının belli merkezlerde toplanması kararlaştırılmıştır (Özlap & Aydoğan’dan aktaran Binbaşıoğlu, 2014). Sonuçta, Mustafa Necati’nin pozitivist ve pragmatist bir eğitim anlayışı doğrultusunda faaliyette bulunduğu görülmektedir.

Mehmet Emin Erişirgil (1891-1965): MEB Talim ve Terbiye Dairesinin ilk başkanı olan (1926-1930) Prof. Dr. M. Emin Erişirgil, 1926-1929 yılları arasında ülkenin en önemli fikir dergisi olan ve cumhuriyet devrimlerinin felsefesini yapan *Hayat*’ta, birçok önemli başyazı yayımlamıştır. Bu yazılarda çocukların ve gençlerin pozitivist ve pragmatik bir dünya görüşüne göre yetiştirilmesinin amaçlandığı görülür. Dergide, geçmiş nesillerin değer yargılarının bir işe yaramadığının artık anlaşıldığı vurgulanarak Türk öğrencilerinin zeki ve çalışkan, ancak araştırma, düşünme, kişisel bir görüş ortaya koyma gibi konularda başarısız olduğu belirtilmiş; insanlığı yükselten şeyin sadece düşünme değil, irade ve eylem olduğu da ifade edilmiştir. Ayrıca, bir fikrin, doğa ve toplum üzerinde etkili olmayı sağlıyorsa doğru kabul edilebileceği, hayatın yoğun biçimde yaşanmasını azaltan her inanışın zararlı olduğu da savunulan görüşlerden bazılarıdır (Y. Akyüz, 2015).

2. 1. 3. 5. 2. 1938-1950 Dönemi

Bu dönem eğitim manzaraları bakımından gözden geçirildiğinde, hem bir önceki dönemden devredilen anlayışların devam ettiği hem de Hasan Âli Yücel örneğinde olduğu gibi kişisel anlayışların döneme damgasını vurduğu fark edilir.

1940’lı yıllarda, ABD ile olan ilişkilerin eğitim alanında da gelişmeye başlaması ve II. Dünya Savaşı’nın “ideolojik etkileri, eğitimde ‘millilik’ anlayışının yerini ‘hümanizm’ anlayışına bırakmasına neden ol”muştur ve “böylece eğitimde idealizmin ve realizmin temel olduğu daimici ve esasici felsefi yaklaşım, yerini pragmatizmin temel olduğu ilerlemeci eğitim anlayışına bırak”mıştır (Toker-Gökçe, 2012, s. 180).

2. 1. 3. 5. 2. 1. Köy Enstitüleri¹⁵²

İsmet İnönü döneminin eğitim alanında çok dikkat çekici uygulamalarından biri köy enstitülerinin açılmasıdır. Daha Meşrutiyet Dönemi'nde eğitim ve köy ilişkisi üzerinde durulmuştur. Erken Cumhuriyet Dönemi'nde ise bu zihniyet, pratikteki karşılığını İsmail Hakkı Tonguç'un girişiminde bulmuştur.

İsmail Hakkı Tonguç, *Köyde Eğitim* kitabında, yazgısını köy yaşamıyla kaynaştıracak ideal öğretmene seslenir. Köylünün hayata, çalışmaya katılmasını; köyün iş alanlarında yapıcı, yaratıcı sorumluluklar üstlenmesini; modern Türk köyünün böylece gerçekleşeceğini savunur. *Canlandırılacak Köy* adlı eserinde de “köy kalkınması ülküsünü, köy eğitiminin hedefi olarak gösterir” (Sakaoğlu, 1992, s. 89). Fay Kirby (1962) ise *Türkiye’de Köy Enstitüleri* adlı kitabında, gelişimin başlangıcını *Yaban* romanına bağlar (aktaran Sakaoğlu, 1992). Ona göre Türkiye’de bu romanın okunmasından sonradır ki Türk köyünü ve ulusal kalkınma işlerini realistçe düşünme ve anlama devri açılmıştır. Diğer yandan, aylıklarını düzenli alamayan, aldığıyla geçinemeyen öğretmenler; her yıl yüzde 10’u geçen yüksek bir oranla meslekten ayrılmaktadır, köye zorla gönderilen öğretmenler ise etkin ve verimli olamamışlardır. Bu sıkıntıların ilk çözümü “Çavuş Eğitimci”de aranmış, alınan olumlu sonuçlardan sonra 1937’de köylere “Eğitmenli Okullar” açılması yasalaşmıştır. Yine 1937’de köy enstitülerinin deney evresini oluşturan “Köy Öğretmen Okulları” açılmıştır. Bu okullarda, öğretmen okulları programı ile birlikte tarım ve sanat çalışmalarını da içeren uygulamaların başarıları görüldüğünden, 17 Nisan 1940’ta Köy Enstitüleri’nin Kuruluş Kanunu yürürlüğe konmuştur. Yasanın gerekçesi; 1935 nüfus sayımı sonuçlarına ve okuma yazma oranlarının düşüklüğüne, 31 bin köyde okul bulunmamasına dayandırılmıştır (Sakaoğlu, 1992).

Köy enstitülerinin ilke ve yöntemlerinde çevreye uygunluk, insana uygunluk, kendi kendini yönetme, iş içinde kendi kendine karar vererek çalışma esas alınmıştır. Dersler 3 kümede toplanmıştır: “1. Kültür dersleri. Haftada 22 saat”, “2. Tarım dersleri. Haftada 11 saat”, “3. Teknik ders ve çalışmalar. Haftada 11 saat” (Sakaoğlu, 1992, s. 96).

Demokrat Parti iktidara geldikten bir süre sonra, 1951’de Bakan Tevfik İleri, bu kurumlardaki karma eğitime son vermiş ve kız öğrenciler ayrılmışlardır. 1953’te kültür ve meslek derslerinin ağırlığı daha da arttırılmış, en son 1954’te, 6234 sayılı yasa ile enstitüler, ilköğretmen okullarına dönüştürülmüştür (Sakaoğlu, 1992).

¹⁵² Türk aydınlarının köy enstitülerine bakışları ve bu kurumları değerlendirmeleri en eleştirel noktalardan en iyimser noktalara kadar çok geniş bir yelpaze oluşturur. Daha fazla bilgi için bkz. Makal, M. (2015). *Köy enstitüleri ve ötesi* (2. bs.). İstanbul: Literatür; Başaran, M. (2017). *Büyük Aydınlanmacı öğretmenim Hasan Ali Yücel* (4. bs.). İstanbul: İş Bankası Kültür; Koç, N. (2007). *Türk kültür tarihi içinde köy enstitüleri* (Yayımlanmamış doktora tezi). Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir; Aysal, N. (2005). Anadolu’da aydınlanma hareketinin doğuşu: köy enstitüleri. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 35-36, s. 267-282; Yıldız, N. ve Akandere, O. (2017). Köy enstitülerinin ideolojik yapısı. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XVII (35), s. 275-316.

Daha kuruluş aşamasında kendi içinde bir muhalefeti de barındıran köy enstitüleri ile ilgili birçok olumlu ve olumsuz değerlendirme yapılmıştır. Hâlâ üzerinde birçok tartışma ve değerlendirmeler yapılan bu kurumların aleyhindeki eleştiriler ve soruşturmaların 1943'ten sonra başladığı söylenebilir. 1943'teki 2. Millî Eğitim Şûrasında, köy enstitülerine yönelik propaganda ve eleştiriler, iyice ortaya çıkmaya başlamıştır. 1945'ten itibaren de özellikle Hasanoğlu Yüksek Köy Enstitüsü'ne yönelik inceleme ve soruşturmaların arttığı görülür (Aysal, 2005; N. Koç, 2007).

İdeolojik, etik, sınıfsal, pratik, ekonomik vb. gerekçeli pek çok eleştirinin yanı sıra bu enstitülerdeki üretici eğitim de tenkit edilmiş; milliyetçilik ve gelenekçilik yönünden eksikliklerin bulunduğu, bu kurumlarda din derslerinin okutulmadığı, din düşmanlığı işlendiği de dile getirilmiştir (Aysal, 2005).

Köy enstitüleri ile ilgili olumlu eleştiriler ise genel olarak başarıları, önemli derecede nicel gelişim sağlandığı, ilerici oldukları ve yaşatılsalardı şu anki eğitim ile ilgili yaşanan sorunların yaşanmayacağı etrafında toplanmaktadır (Meşeci-Giorgetti & Batır, 2008; N. Yıldız & O. Akandere, 2017). Örneğin, Sakaoğlu (1992), "Köy Enstitüleri, -beğenilsin beğenilmesin, yarı aydın, tam aydın görülsün- 25 bin öğretmen yetiştirmeseydi, Türkiye bugünkü bilinç ve uyanış düzeyini elde edemeyecek, köy ve köylülük eski ikelliğinden kurtulmuş olamayacaktı." demektedir (s. 100).

2. 1. 3. 5. 2. 2. Eğitim Şûraları

Millî eğitim şûralarında alınan kararların millî eğitim politikalarının oluşturulmasında çok önemli bir yeri bulunmaktadır. Türk eğitim sistemi ile ilgili meselelerin tartışıldığı, yeni uygulama ve metotların ele alındığı, çeşitli tekliflerin getirildiği millî eğitim şûraları belirli aralıklarla toplanmış; bu şûralarda Türkçenin eğitimi ve öğretimi üzerinde de zaman zaman durulmuştur (Kılıç, 1995'ten aktaran Özbay, 2013). Eğitim sisteminde çok çeşitli kararlara ve çalışmalara imza atan millî eğitim şûralarının, 1939'dan başlayarak 2015 yılına kadar 19 kez toplandığı görülür (Z. Kılıç & S. Güven, 2017). Bu bakımdan millî eğitim şûralarından bu tezi ilgilendiren bir özellik taşıyanlarını dönemler doğrultusunda işaret etmek gerekir.

1. Millî Eğitim Şûrası: 17-29 Temmuz 1939 tarihleri arasında toplanan 1. Millî Eğitim Şûrasında, Cumhuriyet Dönemi eğitiminin plan ve esasları ile her derece ve türdeki eğitim kurumlarının yönetmelik ve programlarının incelenmesi konuları gündeme gelmiş; Millî Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel özetle şöyle demiştir: "Cumhuriyet Maarifine ait meseleler üstünde düşünülürken, kültür hayatındaki tecrübe ve bilgileriyle ün almış şahsiyetlerin fikirlerine başvurmak ve onları dinlemek, öteden beri Cumhuriyet Hükûmetinin ehemmiyetle iltizam ettiği bir usuldür" (MEB, 1939, s. 1).

Şûrada ele alınan konular içinde bu tez bakımından en önemlisi ders kitaplarıyla ilgilidir. Bu toplantıda tek tip kitap (devlet kitabı) sistemine gidilmesi teklif ve kabul edilmiştir.

2. *Millî Eğitim Şûrası*: 15-21 Şubat 1943 tarihleri arasında toplanan 2. Millî Eğitim Şûrasında; okullarda ahlâk terbiyesinin geliştirilmesi, bütün öğretim kurumlarında ana dili çalışmaları veriminin artırılması, Türklük eğitiminde tarih öğretiminin metot ve vasıtalar bakımından incelenmesi konuları müzakere edilmiştir (MEB, 1943). Toplantıda, Millî Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel, özetle şu konulara temas etmiştir:

Millî kültürümüz denildiği zaman, bunda, her Türk'ün şahsiyeti ve manevi varlığı demek olan ahlâkı; Türklüğün en mahrem varlığını teşkil eden ve düşünmek dediğimiz büyük insanlık işlevinin özü olan dili ve dilimiz Türk dilinin; millî varlığımızın tarihin en eski kaynaklarından bugüne doğru yürüyüşünde hangi yollardan geçtiğini, hangi kıtalarda medeniyet durakları kurduğunu ve insanlığa neler getirip nasıl hizmet ettiğini gösteren Türk tarihini, üç unsur olarak görüyoruz. İkinci Maarif Şûrası'nı bu üç ilke üstünde düşünmeye, bu konuda fikir birliği yapmaya daveti lüzumlu ve faydalı bulduk (MEB, 1943, s. 1).

Bu konuşmada dikkat çekici olan, Türk kültür ve tarihini başlangıçtan itibaren bir bütün olarak ele almak ve bütün insanlık içinde değerlendirmek gerekliliğinin vurgulanmasıdır. Bu vurgu Hasan Âli Yücel'in hümanizmacı ve sentezci kimliğinin anahtarlarını taşır.

3. *Millî Eğitim Şûrası*: 2-10 Aralık 1946'da toplanan 3. Millî Eğitim Şûrasının çalışmalarında ağırlık merkezini mesleki ve teknik öğretim meseleleri teşkil etmektedir. Okul hayatına hâkim olan eğitim ve öğretim ilkelerinin okul aile birliklerince ailelere tanıtılması; temizlik, sağlık ve devam problemleri ile fikir, duygu, ahlak ve beden eğitimi konuları üzerinde durulması şûrada kabul edilen kararlardandır (MEB, 1946).

4. *Millî Eğitim Şûrası*: 22-31 Ağustos 1949 tarihleri arasında toplanan 4. Millî Eğitim Şûrasının önemli bir maddesini "Demokratik Eğitim" konusu oluşturmuş; daha önce Millî Eğitim Bakanlığının hazırlattığı uzunca bir rapor, Şûra'da tartışılmıştır (Binbaşoğlu, 2014). Eğitim ve öğretimde dayanan demokratik esasların gözden geçirilmesi, öğretmen yetiştiren kurumların programlarında gerekli değişikliklerin yapılması, köy enstitüleri ile ilk öğretmen okullarının öğretmenlerinin aynı kaynaktan yetiştirilmesi amacıyla birleştirilmesi teklifleri; Şûra Genel Kurulunca bazı değişikliklerle kabul edilmiştir (MEB, 1949).

2. 1. 3. 5. 2. 3. Fikirleri ile Öne Çıkan Eğitimciler

Hasan Âli Yücel (1897-1961): Bakanlığı süresince, millî geleneklerle harmanlanmış hümanizmacı bir anlayışı yaymak için yoğun bir çeviri faaliyetine giren Hasan Âli Yücel; İnönü döneminin en dikkat çekici Millî Eğitim Bakanıdır.

Hasan Âli Yücel, Dârülfünun Felsefe Bölümünü bitirmiş; felsefe ve edebiyat öğretmenliği (1922-1927), müfettişlik yapmıştır. 1930'da bir yıl süreyle Fransa'da bu ülkenin eğitimini incelemiş, 1938-1946 arasında 7 yıl 7 ay Millî Eğitim Bakanlığı yaparak Cumhuriyet Dönemi'nde bu görevde en uzun süre kalan bakan olmuştur. Yücel'in eğitimci kökenli oluşu, öğretmenlikten genel müdürlüğe, müfettişliğe kadar çeşitli kademelerde görev alması, ozanlığı, yazarlığı onu

diğerlerinden ayıran önemli özellikleridir. Yazı ve eserleri, eğitim üzerine düşüncelerle doludur. Eğitim sistemini incelemek üzere Millî Eğitim Bakanlığınca Fransa'ya gönderilen Yücel'in hazırladığı raporlar, dönüşte “Fransa’da Kültür İşleri” ve “Fransız Maarif Teşkilâtında Müfettişler” adıyla yayımlanmıştır. Ortaöğretim Genel Müdürlüğü döneminde *Türkiye’de Orta Öğretim* adıyla bir eser hazırlamış ve bu eser 1938’de Bakanlık tarafından yayımlanmıştır. *Pazartesi Konuşmaları, İçten-Dıştan* adlı eserleri, bakan olmadan önce gazetelerde çıkan makalelerinden oluşmuştur (Y. Akyüz, 2015; Binbaşoğlu, 2014; Sakaoğlu, 1992).

Hasan Âli Yücel, Millî Eğitim Bakanı olduğu sırada, ülkede cahilliği ortadan kaldırmak ve uygarlığın nimetleri olan kültür ve makineyi yurdun en uzak köşelerine kadar sokmak için bütün varlığı ile çalışmıştır. Köy enstitüleri onun bakanlığı zamanında kurulmuştur. Eğitimci örgütü, o dönemde geliştirilmiştir. 1942-1946 arasında her yıl 2000-3000 köy öğretmeni kadroya girmiştir. İş içinde eğitim ve öğretim uygulamaları başlatmıştır. Teknik ve mesleki öğretime önem vermiştir. Edebiyat öğretimine yenilikler getirmiştir (Y. Akyüz, 2015; Binbaşoğlu, 2014).

Hasan Âli Yücel, eğitimin yaşamsal bir nitelik ve önem taşımasını ve Atatürkçü bir doğrultuda yürütülmesini savunur:

Eğitimimizin esası, kitap sayfalarının siyah parmaklıkları arasından yaşamın kendisine bakabilmek ve olayları olduğu gibi görebilmek, onların gidişini düzenleyen ilkelere, bunları yöneten yasalara yükelebilmek olmalıdır. Bunun içindir ki, Kemalizm’in başlıca yaşam şiarı (ayırıcı niteliği) müspet (pozitif) bilimdir. (...) Bizim için Doğu ve Batı, bir geçmiş (mazi) sorunu değil, ancak, şimdiki zaman ve gelecek sorunudur. (Yücel, 1938’den aktaran Binbaşoğlu, 2005, s. 40-41).

Yücel, 1937’de başlayan Eğitimci Kursları aracılığıyla köye öğretmen yetiştirme ve bu yoldan okuma seferberliğini devam ettirmiştir. O yıllardaki köy eğitim hareketini benimseyerek 1940’ta, yurttan –eski Köy Öğretmen Okulları ile birlikte- 20 köy enstitüsü açmıştır. Bakanlığı sırasında hem bu enstitülerde hem de teknik öğretimde iş ve meslek eğitiminin gelişmesine katkılarda bulunmuştur. 1939’da birinci ve 1943’te ikinci millî eğitim şurasını toplayarak eğitim sorunlarının bilimsel olarak tartışılmasına olanak hazırlamıştır (Binbaşoğlu, 2005).

Sonuç olarak Hasan Âli Yücel; zihniyet bakımından Atatürk ve cumhuriyet ilkelerine bağlı, hümanizmacı, sentezci kimliği; çeviri faaliyetlerinin zihniyet aktarımındaki öneminin fevkalade farkındalığı; millî eğitimin çeşitli kademelerinde çalışmış “meslekten” bir Millî Eğitim Bakanı olması ile bu tezin araştırma evreni içinde de en dikkat çekici simalardan biridir.

İsmail Hakkı Tonguç (1897-1960): İstanbul Dârülmuaallimîni’ni bitiren (1918) ve öğrenimini Almanya’da sürdüren İsmail Hakkı Tonguç; Türkiye’de öğretmen okullarında Resim-İş öğretmenliği, İlköğretim Genel Müdürlüğü yapmıştır (1936-1946). Eğitime ilişkin görüşlerini *İlk Öğretim* ve *Köy Enstitüleri* dergileri dışında, *İş ve Meslek Terbiyesi* (1933), *Canlandırılacak Köy* (1939), *Eğitim Yoluyla Canlandırılacak Köy* (1947), *İlköğretim Kavramı ve Köyde Eğitim* adlı kitaplarında açıklamıştır (Y. Akyüz, 2015; Binbaşoğlu, 2005; Binbaşoğlu, 2014).

Eğitimin toplumsal yönü üzerinde özellikle duran ve eğitimi, toplumun kalkınmasında önemli bir araç olarak gören Tonguç; daha çok köy eğitimi üzerinde durmuştur. Onun içindir ki, kitaplarından birinin tam adı *Eğitim Yoluyla Canlandırılacak Köy*'dür. "Köyü kalkındırma" değil, "köyü canlandırma" görüşüne ağırlık vermesi, onun eğitim anlayışının niteliğini ortaya koyar. O, eğitimi, köye bir hayatîyet kazandırma süreci olarak görür. Köyü canlandırabilmek için de köyde yaşayan insanların "doğayı emebilecek insanlar" olması gerektiğini ileri sürer, bu da yeni bir insan tipi yaratmakla gerçekleşir (Binbaşioğlu, 2005, s. 41). O, bu insan tipini şöyle tasvir eder: "İyi insan, iş gören, işi başarabilen adamdır. İş yapmayan, yalnızca yazan ya da söyleyen insana, biz, 'iyi insan' diyemeyiz. İş göremeyen bir insanın dürüst ve akıllı olacağına inanmıyoruz. Böyle insanların bir ulusu iyi yola götürdükleri de görülmemiştir." (Tonguç, 1947'den aktaran Binbaşioğlu, 2005, s. 42).

Eğitime ve işe olan sonsuz güveni, onu, iş içinde, iş aracılığıyla yeni bir öğretmen tipi yaratmaya götürmüştür. Köy enstitüleri, bu düşüncenin ürünüdür. 1935-1946 yılları arasında İlköğretim Genel Müdürü bulunduğu sırada, 20 köy enstitüsünde, bu görüşlerini uygulamaya çalışmıştır. Bu süre içinde köy öğretmen kurslarını, köy öğretmen okullarını ve nihayet köy enstitülerini kurmuş ve geliştirmiştir; 8.000 civarında köy öğretmeni ile 15.000 kadar köy enstitüsü mezunu öğretmen yetiştirerek okulsuz köy bırakmamaya çalışmıştır. Tonguç, sadece bu sayısal gelişmelerle yetinmemiş; ilköğretimde eğitim ve öğretimin kalitesini, iş ya da etkinlik ilkeleri doğrultusunda arttırmaya çalışmıştır. Yazı ve eserlerinin büyük bir kısmı bu alana yöneliktir. Tonguç'un bu alana katkısı, köy enstitüleri kurulmadan daha önce başlamıştır (Binbaşioğlu, 2005; Binbaşioğlu, 2014).

İş ve Meslek Terbiyesi adlı kitabında, J. Dewey, A. Fischer, Kerschensteiner, O. Scherbener gibi eğitimcilere dayanarak iş ve eğitim kavramları üzerine düşünceler ileri sürmüştür (Binbaşioğlu, 2005).

2. 1. 3. 5. 3. 1950-1960 Dönemi

1950-1960 yılları arasında çok partili hayata geçilmesi, yaşamın her alanında olduğu gibi eğitim alanında da önemli değişikliklere yol açmıştır. DP iktidarı boyunca millî ve manevî değerlere yapılan vurgu, gelenekle radikal kopuştan vazgeçiş; dönemin eğitim politikalarında da kendisini gösterir. İlerlemenin kültürel köklerle kurulacak sağlıklı bağlar üzerinden yorumlandığı görülür.

Birinci Menderes Hükümeti (22 Mayıs 1950-9 Mart 1951) programında, millî ve manevî değerlere bağlılığı olmayan bir cemiyetin kötü akıbete sürüklenecekleri ifade edilerek böyle bir ülkede ilmin ilerleyemeyeceği de vurgulanmıştır. Eğitim konusunun ciddiyetle ele alınacağı ve detaylı bir plana bağlı kalınarak memleketin her köşesinde eğitim olanaklarının yayılacağı programda bahsedilen diğer bir husustur (Ekinci, 1994'ten aktaran Karakök, 2011).

1950’de DP iktidara geldikten altı ay sonra din dersleri program içine alınmış, fakat çocuğun bu dersi izlemesi yine (CHP döneminde olduğu gibi) anne-babaya bırakılmıştır. İmam hatip okulları, herhangi bir yasal düzenlemeye gerek duyulmadan, 1951 ve sonraki yıllarda kendiliğinden açılmaya başlamıştır (Sakaoğlu, 1992)¹⁵³.

İkinci Menderes Hükümeti (9 Mart 1951–17 Mayıs 1954) programında ise, memleket dâhilinde bulunan ilk, orta, yüksek ve teknik öğretim şubelerinin tek bir genel eğitim siyasetine göre idare edileceğinden söz edilmektedir (Karakök, 2011).

Sakaoğlu (1992); 1950’lerdeki uluslararası esintilerin, Türk-Amerikan yakınlaşmalarının klasik Batı örneği arayışlarını sona erdirdiğini, dönemin en güçlü Millî Eğitim Bakanı sayılan Tefik İleri’nin ilk başkanlığında (1950-1953), Amerikan patentli eğitim yaklaşımlarının popülerleştiğini ifade eder. Türkiye’ye çağrılan Florida Üniversitesi Profesörü Kate Wafford ile Boston Üniversitesi’nden W. Kwaraceus ve Dickerman, 1951’de incelemeler yapmışlardır; Amerika’ya da 25 eğitimci gönderilmiştir. İzleyen yıllarda da 600 kadar eğitimci ve eğitim yöneticisi inceleme gezileri için Amerika’ya gidip gelmişlerdir. Sakaoğlu (1992), bu incelemeler sonucunda ülkeye “Program geliştirme”, “Araç geliştirme”, “Deneme Lisesi”, Fen Lisesi”, “Vakıf Bursları” gibi yepyeni kavramların ve projelerin taşındığını belirtir (s. 112).

1953’te, programı son bir kez daha değiştirilen ve “kuruluş amaçlarından bütün bütün uzaklaştırılan” köy enstitüleri, 27 Ocak 1954 tarihli 6234 sayılı yasa ile birer ilköğretmen okuluna dönüştürülmüştür. Öğretim süresi 6 yıl ve ilkokula dayalı olan bu yeni ilköğretmen okullarına, her yıl sınavla ve yüzde 75’i köy ilkokulu mezunlarından öğrenci alınması hükme bağlanmıştır (Sakaoğlu, 1992, s. 115).

Üçüncü Menderes Hükümeti (17 Mayıs 1954–9 Aralık 1955) programında ise, eğitim konusuna her iki programdan da daha yüzeysel bir biçimde değinilmiştir. Hür bir milletin teminatı ve gençliğin manevi değerler kazanabilmesi için eğitimin taşıdığı önemden söz edilmiştir. Dördüncü Menderes Hükümeti (9 Aralık 1955–25 Kasım 1957) ve Beşinci Menderes Hükümeti (25 Kasım 1957–27 Mayıs 1960) programlarında daha önceki programlar esas alınarak eğitime ayrıca yer verilmemiştir (Karakök, 2011).

Bu dönemde, 1955-1957 yılları arasında, 4 üniversite ve birçok yüksekokul açılmıştır. Ancak bu yeni açılan üniversitelere özerklik verilmemiş; Millî Eğitim Bakanı, ilgili üniversite senatosundan görüş almak şartıyla öğretim üyelerini görevden alma yetkisiyle donatılmıştır. Karakök (2011), Menderes döneminde eğitim alanındaki sayısal değerlere bakıldığında ciddi atılımların yapıldığının şüphesiz olduğunu ifade eder.

Diğer yandan, ilköğretim çağındaki nüfusun tamamına yetecek okul ve öğretmeni sağlayamamanın yarattığı sorunu çözebilmek için dönemde Silahlı Kuvvetler’in imkânına başvurulmuş; 15 Nisan 1959’da, Kara, Hava, Deniz ve Jandarma Komutanlıkları’na bağlı 2 ay

¹⁵³ 1949 yılında bu okullar ilk önce imam-hatip kursları olarak açılmıştı.

sürelî “Okuma Yazma Taburları” kurulmuş; 1952’de kapatılan halkevlerinin yerine de kitle eğitimi amacına dönük olarak Millî Eğitim Bakanlığı bünyesinde Halk Eğitim Bürosu kurulmuş; bu büro aracılığı ile kasabalarda Halk Eğitimi Merkezleri, köylerde de Halk Okuma Odaları açılmaya başlanmıştır (Sakaoğlu, 1992).

2. 1. 3. 5. 3. 1. Eğitim Şûraları

5. Millî Eğitim Şûrası: 4-14 Şubat 1953 tarihleri arasında toplanan 5. Millî Eğitim Şûrasının gündemini okul öncesi eğitim ve ilköğretim sorunları oluşturmaktadır (MEB, 1953).

6. Millî Eğitim Şûrası: 18-23 Mart 1957’de toplanan 6. Millî Eğitim Şûrası mesleki ve teknik öğretim ile halk eğitimi mevzularının görüşülmesine tahsis edilmiştir (MEB, 1957).

2. 1. 3. 5. 4. 1960-1980 Dönemi

Sosyal ve siyasal çalkantılara rağmen 1961’de, eğitim planlamasında istişarî (danışılan) bir kurum olan Devlet Plânlama Teşkilâtı kurulur (Y. Akyüz, 2015). 1961 Anayasası’nın 114. maddesi, idarenin her türlü eylemlerine karşı yargı yolunu açtığı için, bu tarihten sonra, öğretmenin verdiği sınav notuna karşı, öğrencinin idare mahkemesine itiraz edebilme hakkı doğar (Y. Akyüz, 2015). Bu dönemde eğitim şûraları toplanmaya devam eder ve 1973 tarihli Millî Eğitim Temel Kanunu çıkarılır.

2. 1. 3. 5. 4. 1. Eğitim Şûraları

7. Millî Eğitim Şûrası: 5-15 Şubat 1962’de toplanan 7. Millî Eğitim Şûrasının gündemi çok geniştir. Bu toplantıda Koordinasyon Grubu’nun teklifi uyarınca, millî eğitimin amacı, “her yaştaki yurttaşları eşit eğitim imkânları içinde, istidat ve kabiliyetlerine göre en üstün seviyede yetiştirmek; milletimize ve insanlığa yararlı iyi ve verimli yurttaşlar hâline getirmek; sosyal ve ekonomik kalkınma programlarının uygulanması için gereken çeşitli vasıftaki insan gücünü hazırlamak” şeklinde tespit edilerek millî eğitimin temel ilkelerinin bu görüş ve anlayışa uygun olarak hazırlanması, teklif edilen değişikliklerin bu esaslara dayandırılması kararlaştırılmıştır (MEB, 1962, s. 1-2). Böylelikle millî eğitim, gençleri yetiştirmenin sadece bir vasıtası değil, aynı zamanda ve özellikle millî kalkınmayı hızlandıracak ve gerçekleştirecek verimli bir yatırım olarak görülmüştür. Bundan böyle, her derece ve tipteki okulların amaçlarının belirlenmesinde ve öğretim programları ile yönetmeliklerinin hazırlanmasında, bu temel ilkenin daima esas alınması kararlaştırılmıştır (MEB, 1962).

8. Millî Eğitim Şûrası: 28 Eylül-3 Ekim 1970’te toplanan 8. Millî Eğitim Şûrasında ortaöğretimin kuruluşu ile yükseköğretime geçişin yeniden düzenlenmesi konuları ele alınmıştır (MEB, 1970).

9. *Millî Eğitim Şûrası*: 24 Haziran-4 Temmuz 1974'te toplanan 9. Millî Eğitim Şûrasının gündemini millî eğitim sisteminin bütünlüğü içinde programlar ve öğrenci akışını düzenleyen kurallar oluşturmuştur-(MEB, 1974).

2. 1. 3. 5. 4. 2. 1973 Tarihli Millî Eğitim Temel Kanunu

1923 yılından 1973 yılına kadar çeşitli yönetmelik ve programlarda yer alan millî eğitimin amaçları ve eğitim sisteminin çeşitli basamakları, 1973 yılında çıkarılan “Millî Eğitim Temel Kanunu” ile bir esasa bağlanmıştır¹⁵⁴. 1973 tarihli Millî Eğitim Temel Kanunu ile millî eğitimin amaçları ve ilkeleri toplu ve ayrıntılı olarak tespit edilmiştir (Y. Akyüz, 2014; Binbaşoğlu, 2014).

Dönemin Atatürkçü zihniyetini, inkılap ve ilkelere bağlılığını, Türk milliyetçiliğinin insani ve ahlaki değerlerine vurguyu, yetiştirilmek istenen insan tipinin özelliklerini yansıtmaları bakımından önemli olduğu için millî eğitimin genel amaçlarını gösteren maddeleri buraya almak gerekir:

Madde 2 – Türk Milli Eğitiminin genel amacı, Türk Milletinin bütün fertlerini,

1. (Değişik: 16/6/1983 - 2842/1 md.) Atatürk inkılap ve ilkelerine ve Anayasada ifadesini bulan Atatürk milliyetçiliğine bağlı; Türk Milletinin milli, ahlaki, insani, manevi ve kültürel değerlerini benimseyen, koruyan ve geliştiren; ailesini, vatanını, milletini seven ve daima yüceltmeye çalışan, insan haklarına ve Anayasanın başlangıcındaki temel ilkelere dayanan demokratik, laik ve sosyal bir hukuk Devleti olan Türkiye Cumhuriyetine karşı görev ve sorumluluklarını bilen ve bunları davranış haline getirmiş yurttaşlar olarak yetiştirmek;

2. Beden, zihin, ahlak, ruh ve duygu bakımlarından dengeli ve sağlıklı şekilde gelişmiş bir kişiliğe ve karaktere, hür ve bilimsel düşünme gücüne, geniş bir dünya görüşüne sahip, insan haklarına saygılı, kişilik ve teşebbüse değer veren, topluma karşı sorumluluk duyan; yapıcı, yaratıcı ve verimli kişiler olarak yetiştirmek;

3. İlgi, istidat ve kabiliyetlerini geliştirerek gerekli bilgi, beceri, davranışlar ve birlikte iş görme alışkanlığı kazandırmak suretiyle hayata hazırlamak ve onların, kendilerini mutlu kılacak ve toplumun mutluluğuna katkıda bulunacak bir meslek sahibi olmalarını sağlamak;

Böylece bir yandan Türk vatandaşlarının ve Türk toplumunun refah ve mutluluğunu artırmak; öte yandan millî birlik ve bütünlük içinde iktisadi, sosyal ve kültürel kalkınmayı desteklemek ve hızlandırmak ve nihayet Türk Milletini çağdaş uygarlığın yapıcı, yaratıcı, seçkin bir ortağı yapmaktır (MEB, 1973, s. 5101-5102).

Aynı Kanun'un, “Millî Eğitimin Temel İlkeleri” arasında genellik ve eşitlik, ferdin ve toplumun ihtiyaçları, eğitim hakkı, fırsat ve imkân eşitliği, Atatürk İnkılâp ve İlkeleri ve Atatürk milliyetçiliği, demokrasi eğitimi, laiklik, bilimsellik, karma eğitim, okul ve ailenin iş birliği, her yerde eğitim maddeleri de yer almaktadır (Binbaşoğlu, 2014). Böylece cumhuriyetin başlangıcından beri devamlılığını sağlamış olan zihniyetin 1960-1980 arasında da yetiştirilmek istenen insan tipi ve millî eğitime yüklenen işlev bakımından korunduğu fark edilir.

¹⁵⁴ Kanunun Resmî Gazete’de yayımlanışı: Tarih: 24.06.1973 ve Sayı: 14574. Daha sonra bu yasa 16.06.1983 gün ve 2842 sayılı yasa ile değişikliğe uğramıştır.

2. 1. 3. 5. 5. 1980-2002 Dönemi

2. 1. 3. 5. 5. 1. 1980'den Turgut Özal'a Kadar

12 Eylül 1980 tarihinde gerçekleştirilen askerî darbe; millî eğitim politikalarına, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu felsefesine, Atatürk ilke ve inkılaplarına güçlü bir vurguyu da beraberinde getirir. Bu vurgunun muhtelif etki ve şartlarla ilişkili olduğu görülür.

1980 askerî darbesi, 1980 sonrasında millî eğitim ideolojisini etkileyen en önemli olaydır. Ancak sadece 1980 darbesinin etkileri değil, ondan etkilenmiş ve onun etkilendiği birçok faktör de bu ideolojinin belirlenmesinde etkin rol üstlenmiştir. Bu faktörlerin en başında devletin oluşumunda etkin olan kurucu felsefenin tüm süreçlerde olduğu gibi burada da kendi gücünü göstermesi gelmektedir. Milliyetçiliğin ve Batılılaşma düşüncesinin 1980'ler boyunca aldığı şekil genelde devlet ideolojisinin daha özeldir de millî eğitim ideolojisinin sınırlarını belirleyen temel etken olmuştur. Bu iki düşünce de yeni ve farklı olan güncel süreçlerle etkileşim hâlinde olmuş, buna bağlı olarak değişime uğramıştır (Ö. Öztürk, 2009).

2. 1. 3. 5. 5. 2. Turgut Özal Dönemi

1983'te Turgut Özal'la başlayan dönem, rengini onun neoliberal politikalarından ve bilgi toplumu teorisinden alırken millî eğitimde de etkisini hissettirir. Bunda hem bir siyasetçi olarak Özal'ın şahsiyetinin ve tercihlerinin hem de dünya şartlarının etkisi vardır.

Milliyetçilik ve Batılılaşma düşünceleriyle birlikte yeni dünya konjonktürü de 1980 sonrası millî eğitim ideolojisinin belirlenmesinde önemli rol oynamıştır. Özellikle siyasal anlamda komünist ülkelerin güç kaybetmesi ve liberal siyasal düşüncenin etkinliğini artırması, tüm kurumları olduğu gibi eğitimi de etkilemiştir. Ekonomik alanda yaşanan neoliberal dönüşümler de tüm devlet yapısı ve toplumsal kurumları dönüştürmüştür (Ö. Öztürk, 2009).

Liberalizm ve neoliberalizm politikalarıyla bilgi toplumu teorisi, Türkiye'de 1980 sonrası eğitim perspektifini belirleyen dış etmenler olmuştur. Eğitim politikalarının, uygulamalarının ve ideolojisinin sınırlarını ve eylem çerçevelerini bu küresel düşünceler belirlemiş; içeriği ise bunlarla beraber Türkiye'nin özgün koşullarının yarattığı düşünsel süreç ve uygulamalarla oluşturulmuştur. Bu düşünsel süreçler, Türkiye Cumhuriyeti'nin egemen ideolojileri konumunda olan milliyetçilik ve Batılılaşma düşünceleridir. Ancak her dönemde değişime uğrayan bu düşünce yapıları, bu dönemde de değişime uğramış ve farklı düşünce yapılarıyla eklemlenmiş; eklektik yapılar oluşturmuştur. Bu düşünsel yapılar aynı zamanda eğitim politikalarının ve ideolojisinin iç dinamiklerini de oluşturmaktadır (Ö. Öztürk, 2009).

“İnsana has ana hürriyetler ‘Evrensel anlamda din ve vicdan hürriyeti’, ‘fikir ve fikri ifade etme ve düşünce hürriyeti’, ‘teşebbüs hürriyeti’ olacaktır.” diyerek değişimin bireyden, toplumdan başlaması gerektiğini ifade eden Özal'ın (1993) bu düşünceleri eğitim anlayışının da temelini

oluşturmaktadır (aktaran Ayaz, 2015, s. 329). Bu düşüncelerle kurulan ANAP'ın toplumdaki ıslah çalışmalarının etkili ve kalıcı olabilmesi için eğitime verdiği önem seçim beyannamesinde de görülür. Seçim beyannamesinin altıncı maddesinde; “Yüksek ahlak sahibi, dengeli bir nesil yetiştirilebilmesini teminen, devletin ilk ve orta öğretim kurumlarında dini eğitim ve öğretim yapılması için gerekli tedbirleri almasını zorunlu görürüz.” ifadesi yer almaktadır (ANAP, 1983'ten aktaran Ayaz, 2015, s. 330). Eğitim ve öğretimin devletin başlıca görevleri arasında olduğunun belirtildiği 21. maddede bireylerin ve özel kuruluşların da eğitim ve öğretim hizmetleri yapabilmelerinin sağlanması gerektiği, özel girişimlerin ve teşebbüslerin destekleneceği ifade edilmiştir. Bunlardan anlaşıldığı kadarıyla “Özal eğitimde bireyi esas alan, milli muhafazakâr değerleri göz önünde bulunduran bir eğitim modeli tasarlıyordu. Ayrıca dünyada gelişmiş Batı ülkelerinde ortaya çıkan neo-liberal değerlerin izlerini” de bu maddelerde bulmak mümkündür (Ayaz, 2015, s. 330).

Özal'ın eğitim politikalarının en önemli özelliklerinden birisi; liberal, özgür düşünceli bireylerin yetiştirilip bunların ileri yıllarda ülke yönetiminde yer almasıdır. Çünkü özgür, demokratik, bilgili ve geniş ufuklu olma, dünyayı kapsamlı olarak algılayabilme, bilgiyi yorumlayıp kullanabilme ve bilim üretme gibi faaliyetler; kısır çekişmelerin önünde bir set oluşturup ülkenin gelişmesine katkı sunulmasını sağlayacaktır. Özal, bu özelliklere sahip bireylerin ancak eğitim yoluyla yetiştirilebileceğini düşünmüş; bu konu, Anavatan Partisi'nin tüzüğünde de açıkça yer almıştır (Ayaz, 2015).

Bu dönemde eğitim politikalarının düşünsel arka planını etkileyen diğer bir gelişme de küreselleşme olgusudur. Küreselleşme ile ulaşım, iletişim ve özellikle bilgi teknolojisinin çok hızlı gelişmesi sonucu dünya zihinsel olarak küçülmüş ve ülkelerin bilgi toplumuna geçişleri için farklı bir insan tipine ihtiyaç duyulmuştur. Özal döneminde, bu konuda gerekli atılımlar yapılarak dünya ile uyum sağlanmaya çalışılmıştır (Ayaz, 2015).

Bu dönemin en önemli eğitim reformlarından biri de Anadolu ve fen liselerinin yaygınlaştırılmasıdır. Her şehre başarılı öğrencilerin öğrenim gördüğü bu okulların kurulmasının amaçlandığı bu reformla Anadolu insanının yabancı okullardan aldığı eğitime denk, kendi öz kültürü ile eğitim almasının önü açılmıştır (Ayaz, 2015).

Ayaz (2015); Özal'ın, hayal ettiği birey tipi için eğitimde birçok değişiklik ve reform yaptığını, ancak döneminin genel durumu gereği yapmak istediği her şeyi yapamadığını, başlattığı reformların bir başlangıç olup ileride tüm okul kademelerinin öğretim programlarını derinden etkilediğini, son birkaç yıldır eğitim sistemine giren “değerler eğitimi” kavramının kazandırılmasının Özal döneminin hedefleri arasında olduğunu belirterek öğretim programlarına dinî konuların serpiştirilmesinin, imam hatip okullarının açılmasının ve sayılarının artırılmasının bu hedefe ulaşmak için atılan adımlardan sadece birkaçı olduğunu ifade eder.

2. 1. 3. 5. 5. 3. 28 Şubat Süreci ve İmam Hatip Okulları

28 Şubat sürecinde eğitim ve zihniyet ilişkisi açısından dikkat çekici bir gelişme imam hatip okulları etrafında yaşanır. Akşit vd. (2000) bu konuda şöyle yazmaktadır: “Milli Güvenlik Kurulunun 28 Şubat 1997 kararları doğrultusunda zorunlu temel eğitim süresinin kesintisiz sekiz yıl olarak düzenlenmesi, genel olarak eğitimin özel olarak da dini eğitimin üzerine olan tartışmaların yoğunlaşmasına yol açmıştır” (aktaran O. Yıldız & T. Yıldız, 2016, s. 36). “28 Şubat 1997 MGK (Milli Güvenlik Kurulu) kararları doğrultusunda gerçekleştirilen bu değişim, İmam-Hatip okullarının ve Anadolu Liselerinin ortaokul kısmının kapatılmasına neden olurken, beraberinde dini eğitimle ilgili tartışmalar getirmiştir” (O. Yıldız & T. Yıldız, 2016, s. 36). Neticede Türk siyasi tarihine “Post-Modern darbe” olarak geçen bu dönemde, askerin önerisi doğrultusunda eğitimde gerçekleştirilen bu değişiklikler, “her ne kadar daha önceki Şura ve Hükümet kararlarında yer alsa da MGK kararları doğrultusunda ve İmam-Hatip Liselerinin dini eğitimi etrafında tartışıldığından bazı sorunları beraberinde getirmiştir” (O. Yıldız & T. Yıldız, 2016, s. 36).

İmam Hatip Okulları: İmam hatip okullarını bu tezin araştırma evrenine denk düşen serüveni boyunca bir bütün olarak değerlendirmek için süreci en baştan itibaren kısaca ele almak gerekir. Türkiye’de ilk kez 1913 yılında imam ve hatip yetiştirmek üzere Medresetü’l-Eimme ve’l-Hutabâ adıyla bir okul açılmıştır. Tevhid-i Tedrisat Kanunu’ndan sonra medreseler kapatılmış, bu kanunun 4. maddesi uyarınca 29 merkezde ilkokula dayalı dört yıllık imam hatip okulları açılmış, kapatılan medreselerin öğrencilerinin bir bölümü yeni açılan imam hatip okullarının farklı sınıflarına yerleştirilmiştir. Ancak imam hatip okullarına öğrenci ilgisi gittikçe azalmış, okul sayısı giderek düşmüş, 1929-1930 öğretim yılında ise bu okullar tamamen kapanmıştır (Ayhan, 2000). Ergin (1977c), bu okulların ve yeni açılan İlahiyat Fakültesinin öğrenci bulunamadığı ve rağbet görmediği için kapandığını belirtirken Ayhan (2000), genel kabule göre bu mekteplerin kapanmasının asıl nedeninin “sorumlu makamların ilgisizliği ve mezunlarının, gerek öğrenimlerini sürdürme gerekse meslek elemanı olma açısından istikbale dair bir beklentilerinin kalmaması” olduğunu ifade etmiştir (s. 191).

Zaman içinde halkın yanında bazı aydınların, siyaset ve devlet adamlarının da hissettiği din görevlisi ihtiyacının karşılanması düşüncesiyle 15 Ocak 1949’da, İstanbul ve Ankara’da olmak üzere İmam Hatip Kursu adıyla on aylık birer öğretim kurumu açılmış; daha sonra bunların sayısı ona çıkarılmıştır (Ayhan, 2000).

Millî Eğitim Bakanlığı bünyesindeki Müdürler Komisyonu’nun 13 Ekim 1951 tarih ve 601 sayılı kararıyla Tevhid-i Tedrisat Kanunu’nun 4. Maddesi uyarınca imam hatip okullarının açılmasına karar verilmiş; bu karardan dört gün sonra yedi ilde (İstanbul, Ankara, Adana, Konya, Kayseri, Maraş, Isparta) ilkokula dayalı ortaokul seviyesinde dört yıllık imam hatip okulları

öğretime başlamıştır. İmam hatip okullarının “ilk mezunlarını verdiği 1954-1955 öğretim yılında bu okulların üç yıllık lise kısmı” da açılmıştır (Ayhan, 2000, s. 191).

Sarpkaya (2008); imam hatip okullarında 1950’den sonra oldukça istikrarlı bir biçimde, hem öğrenci hem de öğretmen sayısı bakımından sürekli bir artış görüldüğünü, bu artışın askerî müdahale dönemlerinde duraksadığını, fakat azalmadığını, aksine bu müdahale dönemlerinin arkasından artışta hızlanma olduğunun göze çarptığını ifade etmiştir.

Dağlı ve Aktürk (1995), 27 Ekim 1965’te kurulan Süleyman Demirel hükümetinin programında ilk kez imam hatip okulları isminin zikredilerek bu okullar için yükseköğretimin açık tutulacağından söz edildiğini, ardından okul ve öğrenci sayısının artmaya devam ettiğini belirtmişlerdir (aktaran Ayhan, 2000). Örneğin, 1964-1965 öğretim yılında okul sayısı 26, orta ve lise kısmındaki toplam öğrenci sayısı yaklaşık 11.000 iken dört yıl sonra okul sayısı 69’a, öğrenci sayısı 42.750’ye ulaşmıştır (Ayhan, 2000, s. 192).

Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulunun 4 Ağustos 1971 tarih ve 225 sayılı kararıyla imam hatip okullarının orta kısmı kapatılmış, lise kısmı üç yıldan dört yıla çıkarılmış, bu arada farklı derslerden sınava girmek şartıyla bu okulların bir sınıfından liseye veya lise dengi başka bir okula geçme imkânı tanınmış, bundan sonra birçok imam hatip okulu mezunu lise sınavlarına girip lise diploması alarak çeşitli fakültelere girmiştir (Ayhan, 2000).

1972’de yayımlanan bir kararnâme ile “İmam-Hatip Okulu” adı “İmam-Hatip Lisesi” şeklinde değiştirilmiş (MEB, 1972), 1973’te çıkarılan 1739 sayılı Millî Eğitim Temel Kanunu ile imam hatip liseleri “imamlık, hatiplik ve Kur’an kursu öğreticiliği gibi dinî hizmetlerin yerine getirilmesi ile ilgili görevli elemanları yetiştirmek üzere, Milli Eğitim Bakanlığınca açılan ortaöğretim sistemi içinde, hem mesleğe hem de yüksek öğretime hazırlayıcı programlar uygulayan öğretim kurumları” (MEB, 1973) şeklinde tanımlanarak bu okulların, kuruluşundan itibaren ilk kez güçlü bir yasal dayanağa kavuşturulmasının yanında o zamana kadar sadece Yüksek İslâm Enstitülerine girebilen mezunlarına çeşitli yükseköğretim kurumlarına girme olanağı verilmiş, bu kanunu değiştiren 16 Haziran 1983 tarih ve 2842 sayılı kanunda da aynı haklar korunmuştur (aktaran Ayhan, 2000, s. 192).

1996-1997 öğretim yılına gelindiğinde 464 imam hatip lisesi, 108 Anadolu imam hatip lisesi (yedisi müstakil), iki yabancı dil ağırlıklı imam hatip lisesi, otuz yedi çok programlı lise içinde imam hatip lisesi faaliyet göstermekte; bu okulların “orta kısmında 301.983 (%43’ü kız), lise kısmında ise 247.376 (%38’i kız) öğrenci” bulunmaktadır (Ayhan, 2000, s. 192).

1999-2000 öğretim yılında 464 imam hatip lisesinde 116.431, 107 Anadolu imam hatip lisesi’nde 11.505, 33 çok programlı lisede de 6289 öğrenci olmak üzere “toplam 604 okulda 134.224 öğrenci” öğrenim görmüştür (Ayhan, 2000, s. 193).

AK Parti iktidarına denk düşen 2004-2005 yılında 452 imam hatip lisesinde “52.359 erkek”, “44.492 kız öğrenci” öğrenim görmektedir (Sarpkaya, 2008, s. 3). İmam hatip lisesi sayısı, 2007-

2008 öğretim yılında 456, 2011-2012’de 537, 2013-2014’te 854, 2014-2015’te 1.017’ye çıkmıştır. İmam hatip ortaokulu sayısı ise 2012-2013’te 1.099, 2013-2014’de 1.361, 2014-2015’te 1.597’ye ulaşmıştır. (MEB, Örgün Eğitim İstatistikleri). 2014-2015 öğretim yılında 1597 imam hatip ortaokulunda 187.636 erkek, 198.194 kız öğrenci öğrenim görmektedir (M. Z. Aydın, 2015).

Son tahlilde imam hatip okullarının kapanma açılma serüvenleri gibi toplum ve siyaset nezdinde sağladığı ya da kaybettiği destek de dönemsel zihniyetlere bağlı olarak artmış ya da azalmıştır.

2. 1. 3. 5. 5. 4. Eğitim Şûraları

10. Millî Eğitim Şûrası: 23-26 Haziran 1981’de toplanan 10. Millî Eğitim Şûrasında Türk millî eğitim sistemi, bu sistemin bütünlüğü içinde eğitim programları, öğrenci akışını düzenleyen kurallar ve öğretmen yetiştirme konuları görüşülmüştür. Şûranın açış konuşmasında Millî Eğitim Bakanı Hasan Sağlam yeni eğitim sisteminin çok yönlü millîliğini vurgulamıştır. Buna göre eğitim politikası; “millî dayanaklarımızı güçlendiren, çağdaş görüşlere yer veren, devlet kalkınma plan ve hedefleriyle uyum sağlayan, eğitim ve öğretimde, mesleki tekniğe ağırlık veren okul-endüstri ilişkisini geniş şekilde kuran insanımızı çok iyi yetiştiren ve ona iş bulan bilim ve teknolojiyi esas alan temele dayanmalıdır” (MEB; 1981, s. 1).

11. Millî Eğitim Şûrası: 8-11 Haziran 1982’de toplanan 11. Millî Eğitim Şûrasının açış konuşmasında Millî Eğitim Bakanı Hasan Sağlam, “Türk öğretmeninin ve eğitim uzmanının niteliklerini Atatürk İnkılapları ve İlkeleri doğrultusunda belirleme ve bu konudaki çeşitli sorunlara çözümler arama, kararlara ulaşma ve uygulamalara temel esaslar getirme asıl amaç olmuştur.” (MEB, 1982, s. 1) ifadesiyle 12 Eylül dönemindeki Atatürk ilke ve inkılaplarına kuvvetle bağlı millî eğitim politikalarını yinelemiştir.

12. Millî Eğitim Şûrası: 18-22 Haziran 1988’de toplanan 12. Millî Eğitim Şûrasının gündemi oldukça geniştir. Türkçe eğitimi ve öğretiminin de ele alındığı şûranın sonunda bununla ilgili bazı kararlar alınmıştır. Bunlardan 3. Madde içinde, lise Türk Dili ve Edebiyatı dersi programında Doğu ve Batı klasiklerinden örneklere de yer verilmesi karar altına alınmış olsa da ortaokullar için bu doğrultuda bir karar maddesi yoktur (MEB, 1988).

Ayrıca, şûra sonundaki Temenni Kararları’nda “İlk ve ortaokul ile lise ve dengi okulların Türkçe, Türk Dili ve Edebiyatı ders kitaplarının, Bakanlıkça seçilecek şahıslara veya oluşturulacak komisyonlara yazdırılması; bu dersler için öğretmen kılavuz kitaplarının da hazırlattırılması” dile getirilmiştir (MEB, 1988, s. 16).

13. Millî Eğitim Şûrası: 15-19 Ocak 1990’da toplanan 13. Millî Eğitim Şûrasında yaygın eğitimde kavram, kapsam ve eğilimler, yaygın eğitimde organizasyon ve iş birliği, yaygın eğitimde yatırım ve finansman, yaygın eğitimde personel konuları görüşülmüştür (MEB, 1990).

14. Millî Eğitim Şûrası: 27-29 Eylül 1993'te toplanan 14. Millî Eğitim Şûrasının gündemini eğitim yönetimi ve eğitim yöneticiliği ile okul öncesi eğitimi konuları oluşturmuştur (MEB, 1993).

15. Millî Eğitim Şûrası: 13-17 Mayıs 1996'da toplanan 15. Millî Eğitim Şûrasının açış konuşmasında Millî Eğitim Bakanı Turhan Tayan; toplantının, millî eğitim sistemini "2000'li yılların toplumsal, bilimsel ve teknolojik gelişmelerine uygun olarak yapılandırmak", geleceğin teminatı çocuklar ve gençler başta olmak üzere, tüm toplumu çağın gereklerine göre yetiştirmek amacıyla düzenlendiğini belirtmiştir. (MEB, 1996, s. 2-3).

16. Millî Eğitim Şûrası: 13-17 Kasım 1999'da toplanan 16. Millî Eğitim Şûrasının gündemini mesleki ve teknik eğitim oluşturmuştur (MEB, 1999).

2. 1. 3. 5. 6. 2002-2015 Dönemi

2002 tarihinde başlayan AK Parti iktidarının 2015' kadar süren ilk 13 yılı bu tezin araştırma evreni içindedir. Bu tezi ilgilendiren zamansallıkta, bu iktidarın parti programında kendi kendisini tanımladığı ifadelerden ve uygulamalarından "yerli ve millî" vurgusu taşıdığı; geleneksel ve muhafazakâr yaşam biçimlerini ve geleneksel zihniyeti vurgulayan tavrı, dini eğitimi önemseyen yönü ile muhafazakâr zihniyetin bir devamı olduğu görülür. Bu iktidarın resmîyette kendisine yer bulan millî eğitim politikalarını mevcut yasaların ve yönetmeliklerin yanı sıra şûralardan, uygulamalardan da izlemek mümkündür.

Ak Parti Programında, eğitime verilen önem şöyle dile getirilmiştir:

Partimize göre eğitim her alandaki kalkınmanın en önemli unsurudur. Beşeri sermayeyi etkin kullanmayan toplumlar, rekabet şanslarını kaybetmeye mahkumdur. Bu nedenle partimiz, kamu kaynaklarının tahsisinde birinci önceliğin eğitime yapılacak yatırımlara verilmesi gerektiğine inanır (AK Parti Programı, t.y.).

Yine aynı programda Türkiye'de eğitim alanındaki karmaşa, kalite düşüklüğü, fırsat eşitsizliği, ideolojik kavgaların olumsuz etkisi, plansızlık eleştirilerek köklü bir reform yapılacağından bahsedilmekte; "Laiklik ilkesinin gereği olarak vatandaşlarımızın dinlerini öğrenmeleri için her türlü kolaylık sağlanacaktır." denmektedir.

AK Parti Tüzük'ünde "Temel Amaçlar" bölümünde ise eğitim ile ilgili amaçlar şu şekilde belirtilmiştir:

4.12- AK PARTİ; herkesin ve özellikle gençliğin; güven içinde, gelişmiş, kalkınmış, refah düzeyi yüksek, her yönden güvenli bir Türkiye sevdalıları olma ülküsüne bağlı, moral değerlerle bezenmiş bireyler olmalarını önemser. Bu nedenle her düzeyde özgür, bilgi toplumu olma yolunda bilimsel araçlarla ve ilmi verilerle donatılmış bir eğitim, öğretim ve öğrenim anlayışını pratiğe geçirmeyi amaçlar (AK Parti, 2019, s. 24).

Ayrıca AK Parti programında "insan hak ve özgürlüklerini bir davranış biçimi haline getirmek ve bu sayede insan hakları ihlallerini ortadan kaldırmak için ilköğretim okullarından ve

kamu kuruluşlarından başlamak üzere eğitim programları”nın düzenleneceği de ifade edilmiştir (AK Parti Programı, t. y.).

2. 1. 3. 5. 6. 1. Eğitim Şûraları

17. Millî Eğitim Şûrası: 13-17 Kasım 2006 tarihlerinde düzenlenen 17. Millî Eğitim Şûrasında eğitim sistemi, kademeler arası geçişler, yönlendirme ve sınav sistemi ile küreselleşme ve AB sürecinde Türk eğitim sistemi çeşitli boyutlarıyla değerlendirilmiştir (MEB, 2006).

18. Millî Eğitim Şûrası: 2010 yılında toplanan 18. Millî Eğitim Şûrasının gündemini öğretmenin yetiştirilmesi, istihdamı ve mesleki gelişimi, eğitim ortamları, kurum kültürü ve okul liderliği, ilköğretim ve ortaöğretimin güçlendirilmesi, ortaöğretime erişimin sağlanması, spor, sanat, beceri ve değerler eğitimi ile psikolojik danışma, rehberlik ve yönlendirme konuları oluşturmuştur (MEB, 2010).

19. Millî Eğitim Şûrası: 2014 yılında toplanan 19. Millî Eğitim Şûrasında “Öğretim Programları ve Haftalık Ders Çizelgeleri”, “Öğretmen Niteliğinin Arttırılması”, “Eğitim Yöneticilerinin Niteliğinin Arttırılması” ve “Okul Güvenliği” konularında tavsiye kararları alınmıştır. Şûrada müzakerelerin ardından, “Osmanlı Türkçesi dersinin, bütün liseler yerine Anadolu imam hatip liselerinde zorunlu ders olması” şeklinde değiştirilen öneri kabul edilmiştir (MEB, 2014, s. y.).

2. 1. 3. 5. 7. Genel Değerlendirme

“Zihniyet Değişimleri ve Eğitim İlişkisi” üst başlığı altında, Türkiye Cumhuriyeti’nin, bu tezin araştırma evrenini oluşturan 1923-2015 yılları arasındaki 92 yılını, millî eğitim politikalarına yansıyan zihniyetler bakımından değerlendirmek gerektiğinde her şeyden önce malzemenin çokluğu dikkat çeker. Bununla birlikte 1923’ten 2015’e kadar çeşitli dönemlerde -siyasilerin yaptığı açıklamalar bir tarafa bırakılarak- resmî söylemi temsil eden yasalardan, millî eğitim müfredatlarının özellikle amaç kısımlarından, millî eğitim şûralarından, genelgelerden, parti programlarından ve benzeri belgelerden hareketle eğitim zihniyetinin manzarası tespit edilebilir. Bu malzemeden gerekli olanlar yukarıda gösterilmiş ve değerlendirilmiştir. Dönemi bir bütün olarak değerlendirmeye geçildiğinde ise şunlar görülür:

Her şeyden önce 92 yıllık bu sürecin tamamında ortak değerler ve amaçlar varlığını korur. Türkiye Cumhuriyeti’ne, Atatürk ilke ve inkılaplarına, millî değerlere bağlılık esasının başlangıçtan itibaren Türk millî eğitiminin üst kümesi olarak değişmeden kaldığı görülür. Batı dünyasıyla kurulacak kültürel ve bilimsel ilişkiler her dönemde hedeflenmiştir. Eğitimin yeni nesillerin yetişmesindeki önemi her dönemde fark edilmiş; eğitim yöntemleri, fiziksel ihtiyaçlar ve araç gereç gibi teknik ayrıntıların iyileştirilmesine ve geliştirilmesine önem verilmiştir.

Diğer yandan bu 92 yılda iktidarların siyasi zihniyetine bağlı olarak homojen olmayan bir tarihçeyle, farklı uygulama ve projelerle de karşılaşılır¹⁵⁵.

Atatürk Dönemi: Cumhuriyetin ilanı ile Mustafa Kemal Atatürk'ün vefatı arasında kalan (1923-1938) bu dönem, yeni bir zihniyet ve yaşam biçiminin aracı olarak eğitimin öneminin farkındadır ve bu sebeple eğitim arayış ve hamleleri üzerinde ısrarlı davranır.

Eğitimi doğrudan etkileyen Harf İnkılabı yapılır, dil ve tarih tezleri oluşturulur. Okuma yazma oranının artması sağlanır. Kadının eğitimi önemli bir gündem maddesi olarak varlığını korur, bunun önü açılır. Dünya çapında eğitimdeki yeniliklerin, yeni okul modellerinin ve programlarının incelenmesi önemsenir; bu amaçla Avrupa'ya öğretmenler gönderildiği gibi yabancı eğitimciler ülkeye davet edilir. Yeni bir dünya, yeni bir toplum kurulurken medreseler kapatılır. Eğitimin dinî değil millî olması hedeflenir. Eğitim sisteminin genel karakteri onun milliliğidir¹⁵⁶. Bütün bunların Osmanlı toplumunda uzun yıllar süren bir tartışılma geçmişi vardır.

Dönemde eğitim üzerine yasalar çıkarılır, genelgeler yayımlanır, kongreler yapılır; parti programlarında, hükümet programlarında, kalkınma planlarında eğitim ele alınır. Bunlar arasında Tevhid-i Tedrisat Kanunu önemlidir. Bu kanun, içerdiği bütün yeniliklerin yanı sıra erken Cumhuriyet Dönemi eğitim zihniyetinin adeta bir özetidir. Tevhid-i Tedrisat; pek çok savaşın travması arasından geçerek, ekonomik ve siyasal sorunların üstesinden gelerek ulus devlet

¹⁵⁵ Cumhuriyet devri eğitim politikalarını dönemler hâlinde inceleyen Ali Güler (2004) bu dönemlerin karakteristiğini şöyle gösterir:

- Millileştirme devri (29 Ekim 1923-1938).
Bu dönemde Atatürk'ün ve yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin eğitim programının esasları şöyledir:
 - millî karakter motifi,
 - bilim ve teknik motifi,
 - ekonomi motifi,
 - birlik ilkesi,
 - bilgisizliği ortadan kaldırma ilkesi,
 - millilik ilkesi,
 - modernleştirme ilkesi,
 - bilimsellik ilkesi,
 - işe dayalı eğitim ilkesi,
 - disiplin ilkesi,
 - karma eğitim ilkesi,
 - laikleştirme ilkesi.
- Hümanistleştirme Devri (1938-1950).
- Amerikalaştırma Devri (1950-1960).
- Plânlaştırma Devri (1960-1980).
- Neoliberalizm Devri (1980 ve sonrası) (aktaran Hesapçıoğlu, 2009, s. 125).

¹⁵⁶ Cumhuriyet devrinde kültür faaliyetlerinin karakteristik bir cephesinin de ulusal eğitim prensiplerinin, kuvvetini ulusal hayattan ve ulusal ihtiyaçlardan alan çok sağlam temellere dayanmış olması olduğunu Ergin (1977c) belirtir.

Eğitimci Kâzım Nami Duru, cumhuriyetin 10. yılında “Cumhuriyet Eğitimi” ile ilgili bir değerlendirmesinde bu milliliği vurgular: “Cumhuriyetin ilânından sonra Türkiye, büsbütün yeni bir eğitim sistemi kabul etti. Okullara yeni birer yön verdi. Okul örgütü değişti. Programlar da değişti. Türk ulusuna göre, kendine özgü (sui-generis) bir eğitim ve öğretim ortaya çıktı.” Ona göre cumhuriyet eğitimi lâiktir, ulusaldır, halkçıdır, ekonomiktir, devrimcidir ve cinslerin eşitliğine dayanır (Binbaşıoğlu, 2014, s. 372-375).

anlayışına göre kurulmuş olan genç Türkiye Cumhuriyeti'nin, kendisini emanet etmek için asgari müsterekleri olan ideal bir insan tipi yetiştirme kararlılığını gösterir¹⁵⁷.

Erken Cumhuriyet Dönemi'nde eğitimin amacı, her düzeydeki okullarda cumhuriyet rejiminin ihtiyaç duyduğu nesiller için yeni bir insan tipi yetiştirmektir. Bu yeni insan tipi milliyetçi, laik, pozitivist, akılcı, özgürlükçü, edilgen değil etken; Atatürk ilke ve inkılaplarına, Aydınlanmacı Batıcı zihniyete bağlı bireydir.

1938-1950 Dönemi: 1938-1950 arasında İsmet İnönü döneminde eğitim, Atatürk dönemindeki ilkelerden sapmaz; Aydınlanmacı Batıcı, laik, milliyetçi, pozitivist, rasyonalist, özgürlükçü vs. aynı insan tipinin yetiştirilmesindeki kararlılığını devam ettirir. Hedeflenen insan tipinde, bunların yanı sıra, evrensel değerlerin gelişmesi amaçlanır. Hasan Âli Yücel'in 1938-1946 yılları arasındaki Millî Eğitim Bakanlığı süresince özellikle çeviriler yoluyla, milliyetçilikle harmanlanmış bir hümanizma anlayışı kültür ve eğitim dünyasında tedavüle sokulur.

İsmail Hakkı Tonguç'un mimarı olduğu köy enstitülerinin açılması, dönemin köylüyü kültür ve üretim dünyasına katmak yolunda attığı çok önemli bir adım olarak dikkat çeker. 17-29 Temmuz 1939 tarihleri arasında, İnönü döneminde dört defa toplanacak olan millî eğitim şûralarının ilki toplanır. Diğer yandan geleneksel zihniyetin muhalefetine bir mukabele olarak imam hatip kurslarının açılması da İnönü iktidarının son yıllarına rastlar.

1950-1960 Dönemi: Milli eğitim politikalarında genellikle ortak karakter taşıyan Atatürk ve İnönü dönemlerinin ardından 1950 yılında iktidara gelen Demokrat Parti döneminde de eğitimin yurdun her köşesine yayılması kararlılığı, Batıcı ve bilimsel ilerlemeye, laikliğe verilen önem devam eder. Eğitimde Amerikan modeli önemsenir. Diğer yandan bu iktidar zamanında, ilerlemenin gelenekten radikal bir biçimde kopmak yerine köklerle kurulacak sağlıklı bağlar üzerinden gerçekleştirilmesi gerektiği görüşü benimsenir, milli ve manevi değerlere vurgu yapılır. Köy enstitülerinde önce karma eğitime son verilir, sonra da bunlar yasa çıkarılarak birer ilköğretmen okuluna dönüştürülür.

1960-1980 Dönemi: 1960-1980 yılları arasında eğitim açısından en dikkat çekici olay 1973 yılında çıkarılan "Millî Eğitim Temel Kanunu" olur. 1923 yılından 1973 yılına kadar çeşitli yönetmelik ve programlarda beyan edilen millî eğitimin amaçları ve eğitim sisteminin çeşitli basamakları, bu kanun ile toplu ve ayrıntılı olarak tespit edilir. Yetiştirilmek istenen insan tipi ve millî eğitime yüklenen işlev bakımından, cumhuriyetin başlangıcından beri devamlılığını sağlamış olan zihniyetin korunduğu fark edilir. Tek kitap uygulamasına geçilir. (Bu kanun Haziran 1983'te kısmen değiştirilmiştir).

1980-2002 Dönemi: 12 Eylül 1980 tarihinde gerçekleştirilen askerî darbe, milli eğitim politikalarında Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu felsefesine, Atatürk ilkelerine ve inkılaplarına

¹⁵⁷ Nitekim Y. Akyüz (2015), böylece "eğitimde laiklik ilkesine doğru önemli bir adım atıl"dığıını belirtir (s. 330). Laiklik Anayasa'ya 1937'de girecektir.

yoğun bir vurguyu beraberinde getirir. Yetiştirilecek öğrenci ve onları yetiştirecek öğretmenlerin Atatürk ilke ve inkılaplarına bağlı olması amaçlanır; ders kitaplarına ilgili yeni üniteler konur.

1980 darbesi, Atatürk ilke ve inkılaplarına bağlı bir nesil yetiştirme amacını özenle vurgularken neoliberal ekonomik politikalar izlenen Özal iktidarı esnasında küreselleşmeye ve bilgi çağına aralanan kapı, kültür ve eğitim hayatını derinden etkiler. Özel radyoların ve TV kanallarının açılması, bilgisayar kullanımının çoğalması, internet kullanımının artması, sosyal medya kullanımının başlaması geleneksel medyaya güçlü bir alternatif oluşturur ve bu etkinin bugün de artarak devam ettiği görülür.

2002-2015 Dönemi: AK Parti iktidarına denk düşen bu dönemde millî eğitim politikalarında resmî söylem cumhuriyetin temel ilkeleri ile uyumunu sürdürürken yerlilik, millîlik, maneviyatçılık, muhafazakârlık vurgusuna da yer açıldığı görülür. Dinî eğitimin önemsenmesi, vatandaşların dinlerini öğrenebilmeleri için her türlü kolaylığın sağlanacağı laiklik ilkesiyle ilişkilendirilir.

2. 1. 4. Zihniyet Değişimleri ve Ders Kitabı

2. 1. 4. 1. Ders Kitabı

Okullar için resmî eğitimin belirlediği standart ders kitabı modern çağların bir ürünüdür. Ancak yazılı tarihin başlangıcından itibaren, pedagojik eğilimlerin var olduğu günden bu yana geniş anlamıyla ders kitabından söz etmek mümkündür. Sümer tabletleri, çift ya da tek dilli yazıtlar, Augustus için dikilmiş Ankara Anıtı geniş anlamıyla birer “ders kitabı”dır. Eski Yunan dünyasında Homeros metinleri birer ders kitabı olarak muamele görürken Roma dünyasında ilk zamanlarda Homeros destanlarının çevirileri bu ihtiyacı karşılar, Cicero’nun ifadesine göre “On İki Levha Kanunları”, MÖ 1. yüzyılda hâlâ erkek öğrencilere ezberletilmektedir (Beard, 2018, s. 142). Cicero’nun, Catilina tertibi hakkında verdiği meşhur söylevlerin yanı sıra Virgilius’un *Aeneas*’ının Augustus Roma’sında anında ders programına girdiği ve bu kitabın iki bin yıl sonra hâlâ modern Batı ders programında yer aldığı anlaşılmaktadır (Beard, 2018, s. 42, 356).

Eğitimin kilise çevresinde, manastır okullarında, ilk üniversitelerde sürdürüldüğü Orta Çağ’da dinî eserlerin yanı sıra Antik Dönem metnlerinin de ders kitabı olma işlevini sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Türkan Uzel (2018), Seneca’nın *Quaestiones Naturales* (Doğa Araştırmaları) adlı eserinin bugünlere ulaşmasının bu eserin Orta Çağ’da fizik kitabı olarak okutulması sayesinde olduğunu ifade eder.

Müslüman dünyada da modernite öncesinde, standart olmayan fakat ders esnasında kullanılan kitapların var olduğu bellidir. Örneğin Bingöl (2000); Esîrüddin el-Ebherî’nin klasik mantığın bütün konularını içeren, *er-Risâletü’l-Eşîriyye fî’l-mantık* adıyla da tanınan *Îsâgûcî fî’l-mantık* adlı eserinin medreselerde okutulan ilk ders kitabı olduğunu belirtir. Molla Fenârî’nin (öl.

1431) *İsâgûcî* üzerine yazdığı “el-Fevâidü'l-Fenâriyye fî Şerhi'l-Risâleti'l-Esîriyye” adlı eseri de Osmanlı medreselerinde uzun süre ders kitabı olarak okutulmuştur (İmamoğlu, 2018).

Cumhuriyet Öncesinde Ders Kitapları: Türkiye’de cumhuriyet öncesinde “her düzeydeki okullarda okutulan ders kitaplarının sayılarını ve hangilerinin okutulduklarını belirlemek de oldukça güç bir konudur. Ancak bunlardan günümüze kalan ve uzun yıllar boyunca okutulmuş olan belli başlıları hakkında bazı bilgiler ya da bilgi kırıntıları vardır” (E. Aslan, 2010, s. 217). Örneğin; Mardin (2015), Fuat Paşa ve Cevdet Paşa tarafından yazılan *Kavaid-i Osmaniye*’nin “II. Mahmut tarafından kurulan 8 yıllık rüştiyelerde standart ders kitabı” olduğunu belirtir (s. 164). Okay (2011), Ahmed Midhat’ın 1873-1876 arası Rodos sürgünü esnasında birtakım ders kitapları da yazdığını ifade eder.

Selim Sabit Efendi’nin *Elifba-i Osmanî* adlı alfabe kitabı ile *Muhtasar Târîh-i Osmânî* adlı eseri, Mehmet Cevdet Efendi’nin *Risale-i Ahkâkiye*, Mehmet Fahri Paşa’nın *Eşya Dersleri*, İbrahim Hakkı’nın *Hesap Dersleri*, Safvet Geylangil’in *Küçüklere Coğrafya Dersleri* adlı eserleri ilkokullarda okutulan ders kitaplarındandır (Ergin, 1977b; Binbaşıoğlu, 2014; T. Kayaoğlu, 1998).

Salih Zeki’nin Alexis Bertrand’dan *Mebadi-i Felsefe-i İlmiye ve Felsefe-i Ahlâkiyye* adıyla çevirdiği eser, Nakiddin Bekman’ın *Kimya*, Hüseyin Dâniş’in (Pedram) *Ta’lim-i Lisân-ı Farisî* (4 Cilt) sultanilerde okutulan ders kitaplarındandır. Hüseyin Ragıp’ın *Kitabet, İnşâ ve Ezber Dersleri* adlı eseri sultanî, Dârülmuaallimîn, Dârülmuaallimât ve ilkokullarda okutulmak üzere Telif ve Tercüme Dairesince kabul edilmiştir. Ayrıca Ali Ulvi’nin (Elöve) F. Garcin’dan tercüme ettiği *Küçüklere Çamur İşlerini Nasıl Yaptırmalı* adlı eseri Dârülmuaallimîn öğrencilerine yönelik bir ders kitabıdır (T. Kayaoğlu, 1998).

Bunlara ek olarak Ayşe Sıdika Hanım’ın 1897’de basılan *Usul-i Talim ve Terbiye* adlı eserinin ilk pedagoji dersi kitabı olduğunu da hatırlatmak gerekir (Binbaşıoğlu, 2014).

Aslan (2010), Osmanlı Devleti’nde “modern eğitim anlayışını benimsemiş okulların açılmaya başlamasından itibaren, eğitim alanındaki en önemli sorunların başında, gereksinimleri karşılayabilecek nitelikleri taşıyan ders kitaplarının sağlanması”nın olduğunu belirterek ders kitapları sorununun, bazen krizlere ve sorunlar yumağına dönüşerek bugüne kadar devam ettiğini ifade etmiştir (s. 217-218).

2. 1. 4. 2. Cumhuriyet Döneminde Ders Kitapları

Başlangıçtan bu yana önemi ve değeri her zaman fark edilen “ders kitabı” kavramı, eğitim öğretim kurumlarında okutulması resmî olarak saptanmış metinler toplamını içeren basılı standart kitap olarak daraltıldığında daha yakın tarihlere gelmek gerekir.

Eğitime büyük önem verilen cumhuriyet döneminde eğitim faaliyetlerinin yürütücüleri için öğretim “programlarının ve programlara uygun olarak hazırlanmış ders kitaplarının sağlanması ve eğitim-öğretimin bu kitaplarla yürütülmesi önemli bir sorun olmuştur” (E. Aslan, 2010, s. 215).

Tevhid-i Tedrisat Kanunu'na kadar bu konuda bir hazırlık yapılmadığı için, ilk aşamada eski öğretim programlarında yer alan dersler ve ders müfredatları gözden geçirilmiş, “eski programlarda ve kitaplarda yer alan Osmanlı ideolojisini temsil eden bazı dersler ve konular ayıklanırken, yerlerine cumhuriyet ideolojisini temsil eden yeni başlıklar eklenerek tekrar düzenlen”miş; “Türkiye Cumhuriyeti’nin laik ve ulusal ideolojisiyle çelişmeyecek bir düzenlemeden geçirilmeleri şartıyla okullarda okutulmasına izin verilen eski kitapların yenileri yazılincaya kadar okutulması kararlaştırılmıştır” (E. Aslan, 2010, s. 215).

Tevhid-i Tedrisat Kanunu’nun çıkarılmasından sonra ilk kez 27 Eylül 1340 (1924) tarihli genelge ile “Türkiye Cumhuriyeti Dâhilindeki Liselerde 1340-1341 Seney-i Dersiyesi Esnasında Okutulması Maarif Vekâletince Kabul Edilen Kitaplar’ başlığı altında ortaokullarda okutulmasına izin verilen ders kitaplarının listesi yayımlanarak İl Millî Eğitim Müdürlükleri aracılığıyla tüm okullara bildirilmiştir” (E. Aslan, 2010, s. 221). Cumhuriyetin ilk on yılında Maarif Vekâleti, bir komisyon oluşturup öğretmen ve öğrenciler tarafından derslerde kullanılacak kitapları tespit etmiştir. Bu kitaplardan birini seçip okutma konusunda ise öğretmenlere ve okul müdürlüklerine yetki verilmiştir. Maarif Vekâleti, ders kitabı olarak seçtiği ve okullarda okutulmasına izin verdiği bu eserlerin basımını serbest bırakmıştır. “Bakanlığın denetiminden geçerek okullarda okutulabilme onayı alan kitaplar, çeşitli yayınevleri tarafından basılarak piyasaya sunulmuş, öğretmenler kendi dersleri için bunlardan birini seçerek sınıfta kullanmışlardır” (E. Aslan, 2010, s. 219).

Bu dönemde, eğitim ve kültür hamlelerinin gelişmesine “Telif ve Tercüme Heyeti” (1925) ve “Talim ve Terbiye Dairesi” (1926) gibi bilgi üretim ve paylaşım merkezlerinin ve ağlarının oluşturulması önemli katkı sağlamış, ders kitapları ile ilgili bu çalışmalar “1930’ların başlarından itibaren tamamlanabilmiş ve hazırlanan kitaplar öğrencilere sunulabilmiştir. Ancak bu kitapların hazırlanmasına kadar eğitim-öğretim imparatorluk devrinden kalan ve tadilattan geçirilmiş olan ders kitaplarıyla sürdürülmüştür” (E. Aslan, 2010, s. 220).

Cumhuriyet döneminde eğitimin esasları, kurumları, hedefleri, araçları ve kadrosunun temel özellikleri cumhuriyetin hedeflerine ve programına uygun bir biçimde Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile belirlendikten sonra öğretim programları ve ders kitapları ile ilgili ilk önemli gelişme, 23 Nisan 1924 tarihinde başlayan İkinci Heyet-i İlmiye toplantısında gerçekleşmiştir. Bu toplantıda “öğretim yılının süresi (ilkokullar beş yıl, ortaokullar ve liselerin süresi ise üçer yıl olarak), ders programları, ders saatleri ve ders kitapları üzerinde de önemle ve özenle durulmuştur” (E. Aslan, 2010, s. 218)

Sakaoğlu (1992), cumhuriyetin ilk yıllarında ders kitabı ve yayın işlerinin, yeni rejim, yeni toplum, yeni gençlik ilkelerine uygun yürütülürken ve 1933’te 2259 sayılı yasa ile ilkokuldan üniversiteye kadar tutarlı kitaplar yayınlanırken bu konunun giderek ihmal edildiğini, 1974’te 9. Millî Eğitim Şûrasında her ders için tek kitap ilkesinin benimsendiğini; 1985’te ders kitapları işinin bir yönetmeliğe bağlanmasıyla dönemin bakanının, bakanlık müfettişlerini “iki ay içinde 1400

kitap yazmaya zorla”dığını, bu garip “kitap yazma seferberliği”nin bakanın istifasıyla noktalandığını ifade etmiş, “içeriklerinde önemli değişikliğe gidilmeden çıkartılan, bakanlığın 425 ayrı ders kitabının” mali değerine dikkat çekmiştir.

2. 1. 4. 3. Ders Kitapları ve Zihniyet İlişkisi

Ders kitaplarının en önemli eğitim araç gereçlerinden biri olarak kabul edildiği açıktır. Diğer yandan ders kitabı, bilgi aktarımında kullanılan en yaygın araç gereç olmanın ötesinde belirli bir zihniyetin aktarımı için de en uygun vasıtalarından biridir.

İnanılmaz miktarda olgu, veri ve başka bilgiler içeren ders kitapları, genel olarak toplumda resmen kabul görmüş bilgilerin geleceğin kuşakları olan çocuklara aktarılmasını sağlayan bir kaynak niteliğini taşımaktadır. “Bu araçlar yoluyla milli kültürün ve temel fikirlerin çocuklara aktarılması, kitapların değerini daha da arttırmaktadır” (Tutsak & Batur, 2011, s. 356). Ders kitaplarında “yetişkinlerin doğruluğuna inandığı ve genç kuşağa aşılacak istediği çok sayıda kurala, norma ve davranış kalıbına açık göndermelere” rastlanır (Pingel, 2004, s. 1). Tutsak ve Batur (2011), ders kitaplarının, “içerikleri aracılığıyla çocuklara önceden belirlenen bazı davranışları kazandırmada etkin bir görev üstlen”diklerini belirtir (s. 356).

Ders kitaplarının yeni nesillere bilgi aktarma işlevinin yanı sıra, devrin siyasal ve toplumsal değerlerini çocukların ve gençlerin dimağlarına yerleştirmeyi hedeflediği de muhakkaktır. Zihniyet aktarımı olarak adlandırılabilir bu noktada özellikle tarih kitapları ve sosyal bilimlere ait ders kitaplarının ön plana çıktığı görülür (Aslan 2010; Lovorn 2003’ten aktaran Tutsak & Batur, 2011). Dolayısıyla “ders kitapları sadece bilgi aktarmakla yetinmeyerek, bir toplumun siyasal ve toplumsal normlarını da belleklere kazımaya çalışırlar. Küresel bir tarih anlayışını, toplumun kurallarını ve ayrıca başka insanlarla birlikte yaşamının normlarını iletirler” (Schissler, 1989-90’dan aktaran Pingel, 2004, s. 1).

Örneğin “1930’lu yıllardan itibaren geliştirilmeye çalışılan Türk tarih tezi ile milli bir bilinç yaratma ve bunun etrafında şekillenecek politik kimlik yaratma çabası, neredeyse tüm uygarlıkların kaynağı olarak Türkleri görmek şeklinde” meydana çıkmıştır. *Türk Tarihinin Ana Hatları 2* adlı eserle bu kimliğin oluşturulmasında önemli bir adım atılmış ve “endoktrinasyon” (öğretileştirme) süreci başlatılmıştır. “Bu eser daha sonra liselerde okutulmak üzere yazılan tarih kitaplarının çerçevesini ve Türk tarih tezinin çerçevesini belirleyecek olan bakış açısını sunmaktadır” (Karaböcek, 2017, s. 132).

Pingel (2004), sorumlu eğitimciler ve siyasetçilerin çok önceleri ulus-devletlerin ortaya çıkışıyla birlikte “ders kitaplarının özellikle de tarih ders kitaplarının sadece olguları aktarmaya değil, aynı zamanda ideolojileri yaymaya, siyasal yönelimler doğrultusunda hareket etmeye ve bunları tarihsel meşruluğa dayandırarak haklı göstermeye de yaradığının farkına varmış” olduklarını vurgular (s. 2). Bununla birlikte 20. yüzyılın son 20-30 yılında araştırmacıların “dil ders

kitaplarının ve okuma kitaplarının da öğrencilerin ‘ötekiler’ hakkında bildikleri ve düşündükleri şeylere önemli katkıda bulunduğu, sözgelimi şiirlerin hiç de ‘nesnellik’ iddiasını taşıyamayacağına işaret et”tikleri Pingel (2004) tarafından belirtilir (s. 2-3). Böylece belirli bir zihniyetin aktarımında Türkçe ve edebiyat ders kitaplarının da önem kazandığı görülür.

Öğretim Programları ve Zihniyet İlişkisi: Ders kitapları konusunda bahsedilmesi gereken önemli bir husus da bu kitapların, kendilerine göre hazırlanması gereken öğretim programlarıdır.

Karataş (2003) eğitim-öğretim programlarının hazırlanmasında ve uygulanmasında her dönemde mevcut siyasi iradenin etkisi olduğunu belirterek müfredat programlarının genelde Batı eğitim öğretiminden esinlenerek hazırlanmış ve uygulanmış olduğunu ifade eder. Yeniliklerin gerek cumhuriyet öncesinde gerekse cumhuriyet döneminde sadece siyasi, askerî ve iktisadi alanda kalmadığını, kültür, eğitim dâhil her alanda etkisini kısa sürede gösterdiğini belirten Karataş (2003) sonuç olarak bu yeniliklerin öğretim programlarında kendisini göstermesinin kaçınılmaz olduğunu işaret eder, bu nedenle eğitim sisteminde ve müfredat programlarında hâkim olan gücün, mevcut siyasi iradenin tesiri altında olduğunu vurgular.

Karataş’a (2003) göre “Her kabinede Eğitim Bakanı olan kendi siyasi ideolojisini eğitim öğretim programlarına yansıtmış ve müfredat programlarını kendi görüşüne göre değiştirmiştir. Osmanlı devletinin yıkılmasıyla başlayan bu hastalık, hâlâ gücünü devam ettirmektedir.” (s. 242).

Türkçe Dersi Öğretim Programları ve Çeviri Metinler: 1923-2015 yılları arasında ortaokul (ya da ilköğretim ikinci kademe) Türkçe ders kitaplarında yer alan çeviri metinlerin zihniyet yansımaları doğrultusunda incelenmesine geçerken başlangıçtan itibaren yayımlanmış Türkçe öğretim programlarını da gözden geçirmek gerekir.

1923-2015 arasında 7 tane “Türkçe Dersi Öğretim Programı” yayımlanmıştır. Bunların bir kısmının açıklama, layiha vb. isimlerle ekleri vardır. Bu öğretim programlarının bazılarının birbirinin tekrarı olarak aynı cümleleri içerdiği görülür.

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren uzun süre, eğitimde birinci kademe için ilk mektep veya ilkokul, ikinci kademe içinse ortaokul ya da “lise birinci devre” adları kullanılmıştır. Bu isimlendirme farklılığı Türkçe öğretim programlarına da yansımış, ayrıca farklı yıllarda hazırlanmış olan Türkçe öğretim programları için “müfredat”, “müfredat programı”, “eğitim programı” gibi adlar da kullanılmıştır.

Bu tezi ilgilendiren yapıyla, “1340 (1924) Lise Birinci Devre Müfredat Programı”nda birinci sene Kıraat, ikinci sene Kıraat ve İnşad, üçüncü sene de Edebî Kıraat derslerinin okutulması öngörülmüş, ilk iki sene iyi, doğru, güzel ifadeli eserlerin sade olanlarından başlanarak, şiirlerin, küçük hikâyelerin, fıkraların, çeşitli konulu en çok 2-3 sayfalık makalelerin anlaşılmasının amaçlanması salık verilmiştir. Üçüncü sene ise “yazmak sanatının esaslarını gösterecek mahiyette eski ve yeni eserlerin bedîî kıraati ve serbest mütalaa” yapılması istenmiştir (Maarif Vekâleti, 1340a, s. 5-8).

Yine 1924 yılında yayımlanan “Lise Müfredat Programlarının Esbâb-ı Mûcibe Lâyihası”nda “Türkçe Programının Esbâb-ı Mûcibesi” bölümünde şöyle denilmiştir:

İntibâh devrinden sonra inkişaf eden medeniyet, Yunan ve Latin harsından kuvvet almıştır. Son asırların daha mütemeddin milletleri şarkın fikir, felsefe ve sanat telakkileri haricinde bazı esaslarla tekamül etti; biz millî ve insanî terbiye sahasında Avrupa edebiyatının kıymetli eserlerinden müstağni kalamayız (Maarif Vekâleti, 1340b, s. 46).

Bu doğrultuda son sınıfın (ikinci devre) edebiyat şubesinde tarihçi ve eleştirmenlerce büyük sanatkar kabul edilen şair ve yazarlar hakkında açıklamalar yapılması istenmiştir. Ayrıca 11. sınıfların edebiyat şubelerinde haftada iki dersin Batı Edebiyatı’na ait bazı büyük yazarların hayat ve eserleri hakkında bilgiler verilmesine ayrılacağı belirtilmiştir. Ancak lise birinci devreler içinse bu kadar ayrıntıya girilmemiş, buralarda zamanın yazılarından başlanarak geriye doğru gidildiği ifade edilmiştir. Kıraat kitaplarında eski yeni yazarlara dair açıklamalara yer verileceği fakat “asıl şuurlu şekilde edebiyat”ın liselerin sekizinci sınıfında başlayacağı dile getirilmiştir (Maarif Vekâleti, 1340b).

“1929 Ortamektep Türkçe Programı” ve “1931-1932 Ders Senesi Tadilatı Türkçe Programı”nda “orta mekteplerde okunulacak edebî eserleri seçerken takip edilmesi lâzım gelen esaslar” başlığı altında, “Bu sınıflarda okutulacak eserler arasında ecnebi edebiyatlarından da parçalar bulunmalıdır.” ifadesi yer almaktadır (Temizyürek & Balcı, 2015, s. 163, 177).

“1938 Ortaokul Türkçe Programı”nda da “Ortaokullarda okuma için talebeye tavsiye edilecek eserleri seçerken göz önünde bulundurulması lâzım gelen esaslar” başlığı altında “bu sınıflarda okutulacak eserler arasında yabancı edebî eserlerden de parçalar bulunma”sı gerektiği ifade edilmiştir (Temizyürek & Balcı, 2015, s. 187).

“1949 Ortaokul Türkçe Programı” ve “1962 Ortaokul Türkçe Programı”nda fırsat düştükçe Batı yazınına, dünya klasiklerine ve çevrilere öğrenci seviyesine uygun olarak yer verilmesi istenmiştir. Ayrıca ünlü yazarlar ve çevirenler hakkında metinler yoluyla kısa bilgi vermenin sağlanması gerektiği de ifade edilmiştir (Girgin, 2011; Temizyürek & Balcı, 2015).

“1981 Temel Eğitim Okulları Türkçe Eğitim Programı”nın “Genel Amaçlar”ında Türkçe öğretiminin temel amacı, millî eğitimin genel amaçlarına uygun olarak 7. Madde’de şu şekilde ifade edilmiştir: “Sözlü ve yazılı Türk ve dünya kültür ürünleri yoluyla, Türk kültürünü tanıma ve kazanmalarında; Türk yurdunu ve ulusunu, doğayı, hayatı, insanlığı sevmelerinde yardımcı olmak” (Temizyürek & Balcı, 2015, s. 282). Ayrıca “Açıklamalar” kısmında öğrencilerin evrensel kültür ve sanat eserleri ile karşılaşmalarının da okulda ve özellikle Türkçe derslerinde başlayacağı belirtilerek “Türkçe öğretmenlerinin bu ilişkiyi en iyi ve yararlı sonuçları verecek biçimde ayarlamaları, kültür ile evrensel kültürün birbirini tamamlayıp geliştirmesini ve öğrencilerin hayata ve dünyaya en geniş açıdan, en iyi, en insancıl ve en sağlıklı duygularla bakmalarını sağlayıcı bir yol izlemeleri gerek”tiği ifade edilmiştir (Temizyürek & Balcı, 2015, s. 285).

2006 yılında yayımlanan “İlköğretim Türkçe Dersi (6, 7, 8. Sınıflar) Öğretim Programı”nda Türkçe Dersi Öğretim Programı ile Türk Millî Eğitiminin genel amaçları ve temel ilkelerine uygun olarak öğrencilerin; “Türk ve dünya kültür ve sanatına ait eserler aracılığıyla millî ve evrensel değerleri tanımaları”nın amaçlandığı ifade edilmiştir. Programda ayrıca, “Okuma Metinlerinde Bulunması Gereken Özellikler” başlığı altında “dünya edebiyatından seçilen metinlerin çevirilerinde, Türkçenin doğru, güzel ve etkili kullanılmış olmasına özen gösterilme”si gerektiği belirtilmiştir (MEB, 2006, s. 4, 56).

2. 1. 4. 4. Genel Değerlendirme

Yukarıdaki öğretim programları kronolojisi gözden geçirildiğinde 1924 müfredatının cumhuriyetin ilanından hemen sonra, 1929 müfredatının Harf İnkılabından hemen sonra, 1962 müfredatının 27 Mayıs darbesini takip eden süreçte, 1981 müfredatının 12 Eylül darbesinden hemen sonra çıkartıldığı görülür. Böylece müfredatlar ile zihniyet arasındaki bağlantı fark edilir.

Öğretim programları yabancı eser ve yazarlarla muhatap olmayı sağlayan çeviri metinler bakımından gözden geçirildiğinde ise şunlar görülür:

“1924 Lise Birinci Devre Müfredat Programı”nda çeviri eserlere dair özel bir vurgu yoktur. Ancak yine 1924 tarihli “Lise Müfredat Programlarının Esbâb-ı Mûcibe Lâyihası”nda “millî ve insanî terbiye sahasında Avrupa edebiyatının kıymetli eserlerine” kayıtsız kalınamayacağı, “haftada iki dersin Batı Edebiyatı’na ait bazı büyük yazarların hayat ve eserleri hakkında bilgiler verilmesine ayrılacağı” ifade edilmiştir (Maarif Vekâleti, 1340b, s. 46).

“1929 Ortaokul Türkçe Programı”, “1931-1932 Ders Senesi Tadilatı Türkçe Programı” ve “1938 Ortaokul Türkçe Programı”nda Türkçe ders kitaplarında ecnebi edebiyatlardan parçalara yer verilmesi gerektiği kaydedilmiştir.

“1949 Ortaokul Türkçe Programı” ve “1962 Ortaokul Türkçe Programı”nda fırsat düştükçe Batı yazınına, dünya klasiklerine ve çevrilere öğrenci seviyesine uygun olarak yer verilmesi istenmektedir.

“1981 Temel Eğitim Okulları Türkçe Eğitim Programı”nın “Açıklamalar” kısmında öğrencilerin evrensel kültür ile karşılaşmalarının özellikle Türkçe derslerinde başlayacağı belirtilmiştir.

“2006 İlköğretim Türkçe Dersi Öğretim Programı”nda öğrencilerin dünya kültür ve sanatına ait eserler aracılığıyla evrensel değerleri tanımalarının amaçlandığı görülür.

Sonuçta 1924’ten itibaren öğretim programlarının bir kısmında doğrudan tercüme / çeviri kelimesi kullanılarak bir kısmında ise bu kelime kullanılmayarak da olsa, öğrencilerin yabancı kültür ve edebiyatlarla muhatap olması, evrensel kültürle tanışması amaçlanmış; böylece, ders kitapları yazılırken çeviri metinlere yer verilmesinin çerçevesi oluşturulmuştur.

2. 2. Literatür Taramasının Sonucu

Bu bölümde literatür taraması boyunca yapılan ara değerlendirmeler ve genel değerlendirmelerden hareketle bir sonuca varılırken kuramsal çerçevenin çizilmesinde esas alınan dört ana başlıktan hareket edilecektir.

1. *Bir Zihniyet Yansıma Alanı Olarak Çevirinin Dünyadaki ve Türkiye'deki Serüveni:* Tarihsel süreç gözden geçirildiğinde Helenistik Dönem'den bu yana Batı dünyasında büyük çeviri etkinlikleri ile zihinsel dönüşümler arasında tek yönlü değil, karşılıklı bir bağ bulunduğu görülür. Orta Çağ'da Arapçadan Latinceye yapılan antik çeviriler de Rönesans döneminde yapılan çeviriler de ulusal edebiyatların oluşum merhalesinde ve devamında yapılan çeviriler de dönemlerinin zihniyet haritasını yansıtır. Bu yansımanın mukabili olarak çeviri hamleleri de zihinsel dönüşümleri besler.

Yunancadan Arapçaya doğru iki yüzyıldan fazla süren büyük çeviri hareketi de benzer sonuçlara varmayı mümkün kılar. Felsefe, tıp, matematik, astronomi, botanik, zooloji, farmakoloji yapıtları; Galenos, Ptolemeiaos, Aristoteles, Euckleides ve Hippocrates'in eserleri çevrilirken bunlar hem kendi zihniyet dünyalarını beraberlerinde getirmiş hem de hedef dilde muamele görmüş, geliştirilmiş, dönüştürülmüştür.

Türkiye'de ise bireysel çalışmaların yanı sıra güçlü çeviri hamlelerinin ilki Tanzimat yıllarında Encümen-i Dâniş etrafında örgülenen dönemdir, diğeri ise cumhuriyet yıllarında 1940'ta başlayan ve Başvekil İsmet İnönü ile Maarif Vekili Hasan Âli Yücel tarafından organize edilen devlet destekli, Tercüme Bürosu merkezli dönemdir. Her iki dönemde de Batı kaynaklı bir zihniyetin topluma tanıtılması ve içselleştirilmesi için telif eserlerden önce çeviri eserlere emek sarf edilmiş, toplumun tamamı tarafından kabul görmese de önemli bir kesimde bir zihniyet dönüşümünün gerçekleşmesi başarmıştır.

Bu iki etkin dönemin dışında II. Meşrutiyet Dönemi fikir akımlarından özellikle Batıcılığın, bir ölçüde de Türkçülüğün çeviri eserler üzerinden de beslendiği görülür. Yine Türkiye'de 1960'lı yıllardan itibaren yükselen sol hareketin teorik, metodolojik ve terminolojik çerçevesinin çeviri eserler üzerinden kurulduğu anlaşılar.

2. *Osmanlı Modernleşmesi / Cumhuriyet Batılılaşması:* Osmanlı aydınının Tanzimat'tan cumhuriyete kadar geçen süredeki zihniyet manzaraları değerlendirildiğinde her şeyden önce Tanzimat hamlesinin, her alanda olduğu gibi düşünce tabanında da bir evveliyatı olduğu görülür. Bu evveliyat Lale Devri'ne kadar inmekle birlikte kararlılık bakımından II. Mahmud dönemi işaret edilir. Bununla birlikte soyut ve sistematik düşünme anlamında felsefe hareketleri Tanzimat Dönemi'nde görülmez. II. Meşrutiyet'ten sonra bazı isimler etrafında daha bütünlüklü bir görünüm ortaya çıksa da bütünüyle sistematize bir düşünce geleneğinin kurulamadığı görülür.

Osmanlı aydınının Batı kaynaklı düşünce akımları ile muhatap olmasında ortak olan, değişim ihtiyacıdır fakat bu değişimin hangi yönde olacağına dair fikir ayrılıkları vardır. Bu da

farklı düşünce eğilimlerinin görünmesine yol açar. 19. yüzyıl Osmanlı aydınında, Tanzimat'ın bütün entelektüel tutumlarında olduğu gibi düşünme pratikleri bakımından da seçmeci tavır dikkat çeker. O, işe yarayanı alma, bir başka işe yarayanla harmanlama ve en kısa yoldan etkili bir yola girme eğilimdedir.

Tanzimat'tan sonraki fikir hareketlerinde, Batılılaşma çabasının tamamında olduğu gibi, aranan tam olarak bir sentezdir. Ancak bu sentezde başarıya ulaşamadığı, toplumsal bir uzlaşma sağlanamadığı görülür. Batılı düşünce kapsamında bir uzlaşmaya varılamamasının sebeplerinden biri, yenilikçi düşüncelerin en azından bir kısmının karşılaştığı muhalefetin gücü ve sürekliliğidir. Toplumun tamamını tatmin eden bir düşünce sentezine ulaşamayışının bir diğer önemli sebebi de Batılılaşma gibi çok kapsamlı bir göstergeler dizisinin hangi hedefi işaret ettiği hususundaki kararsızlıktır. Avrupa sabit ve mutlak bir düşünce merkezi değildir. Oysa Osmanlı aydınlarının örnek aldığı Batı, Aydınlanma çağının Batı'sıdır. Bu durum bir uygarlığı doğuran, onu Aydınlanma zihniyetine kadar getiren şartlar yaşanmadan belirli bir noktaya eklemlenmenin zafiyetlerini taşır.

Tanzimat'tan itibaren Osmanlı aydınının hangi Batı'yı örnek aldığı kadar Batı'nın ne kadarını, hangi yanlarını örnek alacağı da bir sorundur. Popüler bir ifadeyle “yanlış Batılılaşma” olarak dolayına giren yanlış, cumhuriyet yıllarına kadar sürdüğü gibi arkadan gelen yıllara da miras kalan bir tartışmanın başlangıcını oluşturur.

Eleştirilen bütün yanlarına rağmen Tanzimat'tan Cumhuriyet Dönemi'ne kadar uzanan 85 yıl boyunca düşünen Osmanlı aydınının yerleşmiş birtakım kazanımları olduğu hakikattir. Her şeyden önce Cumhuriyet Dönemi'ni şekillendirecek düşünce kalıpları gibi pratik hayattaki pek çok kurumun temeli bu dönemlerde atılmıştır. Cumhuriyet inkılapları ve ilkeleri olarak değerlendirilen köklü değişimlerin çoğunluğunun daha Tanzimat yıllarından itibaren tartışılan ihtiyaçların cevabı olduğu görülür.

Cumhuriyet yıllarına gelindiğinde, cumhuriyet Batılılaşmasının başarısı konusunda kanılar farklıdır. Bununla birlikte genellikle ortak olan görüş, bu yolda artık geri dönmeyi imkânsız kılacak kadar mesafenin kat edilmiş olduğu, evrensel demokratik değerler üzerinde uzlaşmaya varılmış olduğudur. Ancak Türk aydını Batılılaşma konusunda “Nasıl?” sorusunu hâlâ sormaktadır ve sentez fikri hâlâ bir uzlaşma kapısı olarak açıktır. Fakat Doğu ve Batı arasında bir sentezin mümkün olup olmadığı konusunda da ortak bir onay görülmez.

Cumhuriyet Dönemi düşünce akımlarının bir kısmının II. Meşrutiyet hatta Tanzimat'tan beri devam eden Türkçülük, İslamcılık, Batıcılık gibi akımlar olduğu görülür. Bunlar isim ve kapsam değişmelerine maruz kalsalar da özde aynı damarlardan akmaktadır. Diğer yandan Cumhuriyet Dönemi'nde, II. Meşrutiyet Dönemi'ndeki ilk kıpırdanışlarından daha kuvvetli olarak, sosyalizm başlığı altında toplanabilecek sol akımlar ortaya çıkar. Bunların 1960'lı yıllardan itibaren yükseldiği görülür. Sol düşünce; Türkçülük, İslamcılık ve Batıcılığın yanı sıra Türk düşünce hayatındaki yerini alır.

Tanzimat'tan bu yana Türk aydınının, fikri, siyasetin eşliğinde pratize etme alışkanlığı Cumhuriyet Dönemi'nde de devam eder. Bu durum, soyut felsefi çalışmaların azınlıkta kalmasına sebebiyet verir. Bunda siyasi tarihin çok hareketli olmasının payı vardır. Sonuçta siyasi alandaki fikrî bölünmelere bağlı olarak süregelen zihni gerilim hatları Türkiye'nin gerçeği olarak görünür.

Bu zihinsel manzaraları dil ve edebiyat alanlarında takip etmek de mümkündür. Türk dilinde sadeleşme hareketlerine başlangıçtan itibaren bakıldığında üç aşama dikkat çeker. Bunlardan ilki Tanzimat Dönemi'nde, diğeri Millî Edebiyat Dönemi'nde gerçekleşmiştir. Dil inkılabı ise süreçteki gelişmelerle birlikte üçüncü merhaleyi oluşturur. Her üçünde ortak olan husus dil üzerindeki tasarruf çabaları ile zihniyet değişimleri arasındaki bağlantıdır. Dil, düşünce ve yaşam arasındaki çok yönlü döngüsel ilişki her defasında dili sadeleştirme eğiliminin hem sebebini hem sonucunu oluşturmuştur.

Edebiyat alanına bakıldığında ise Tanzimat yıllarından itibaren zihniyet yansımalarının en duru şekilde takip edilebileceği bir izlek fark edilir. Türkçü, İslamcı, Batıcı fikriyat başta olmak üzere hepsinin edebiyatta karşılığı vardır. Edebiyat ve zihniyet arasındaki ilişki tek yönlü değil, karşılıklıdır. Bazen düşünce edebiyatı, bazen edebiyat düşünceyi besler. İlk kuşak Tanzimat, Millî Edebiyat, Mütareke Dönemi, cumhuriyetin ilk yılları, Memleket Edebiyatı, 1950-1980 arası gibi süreçler edebiyatta belirli bir zihniyeti işleme tavrının yükseldiği dönemlerdir. Sanat ve estetik gayeli bireysel tavır ise ikinci kuşak Tanzimat, Servet-i Fünun edebiyatları boyunca varlığını sürdürür. 1980 darbesi sonrası toplumda egemen olan apolitik tavır yine apolitik bir edebiyatın görülmesine, bireyselliğin yeniden keşfedilmesine zemin hazırlar.

Bir medeniyet sorunu olarak Batı ve Doğu, Türk ediplerinin de başlıca meselesidir. “Yanlış Batılılaşma”, düşünce adamları gibi ediplerin de gözünden kaçmayan bir sosyal problemidir. Geçmiş kültür karşısında nerede durmak gerektiği de işlenme alanı bulur.

Erken Cumhuriyet Dönemi'nden itibaren edebiyattaki en büyük kazanımlardan birinin mekânın Anadolu'ya doğru genişlemesi olduğu görülür. İyimser ya da karamsar farklı bakış açılarının arkasında ideolojik tavırların, sosyal fikirlerin varlığı etkilidir fakat neticede Anadolu, edebî esere kalıcı şekilde girer. Tanzimat yıllarından günümüze kadar düşünce hayatına paralel olarak artan bir ivmeyle kadın, bütün meseleleriyle edebiyatın dünyasına girer. Başlangıçta kadına sadece anne ve eş olarak verilen değer, zaman içinde onun bir birey olarak tanınmasına dönüşür. Gelenekle barışık bir edebiyatın gelişmesi, bunun her türlü düşünceden ve ideolojiden yazarla temsil edilmesi de edebî ve fikrî kazanımların en önemlilerinden biridir.

3. Zihniyet Değişimleri ve Eğitim İlişkisi: Her şeyden önce cumhuriyetin ilanından itibaren 92 yıllık sürecin tamamında bazı ortak değerler ve amaçlar varlığını korur. Türkiye Cumhuriyeti'ne, Atatürk ilke ve inkılaplarına, millî değerlere bağlılık esasının başlangıçtan itibaren Türk millî eğitiminin üst kümesi olarak değişmeden kaldığı görülür. Batı dünyasıyla kurulacak evrensel, demokratik, kültürel ve bilimsel ilişkiler her dönemde hedeflenmiştir. Eğitimin yeni

nesillerin yetiştirilmesindeki önemi her dönemde fark edilmiş; eğitim yöntemleri, fiziksel ihtiyaçlar ve araç gereç gibi teknik ayrıntıların iyileştirilmesine ve geliştirilmesine önem verilmiştir.

Diğer yandan bu 92 yılda, siyasi zihniyet değişimlerine bağlı olarak 6 dönem üzerinden izlenebilecek homojen olmayan bir tarihçeyle de karşılaşılır. 1923-1938 arasında egemen söylem yeni bir zihniyet ve yaşam biçiminin aracı olarak eğitimin öneminin farkındadır ve bu sebeple eğitim arayış ve hamleleri üzerinde ısrarlı davranır. Tanzimat yıllarından itibaren tartışılma geçmiş olan ve eğitimi doğrudan etkileyen pek çok hamle hayata geçirilir. Harf İnkılabı yapılır, dil ve tarih tezleri oluşturulur. Okuma yazma oranının artması sağlanır. Kadının eğitimi önemli bir gündem maddesi olarak varlığını korur, bunun önü açılır. Dünya çapında yeni okul modellerinin ve eğitim programlarının incelenmesi önemsenir. Eğitimin dinî değil, millî olması hedeflenir. Tevhid-i Tedrisat, genç Türkiye Cumhuriyeti'nin, kendisini emanet etmek için asgari müşterekleri olan ideal bir insan tipi yetiştirme kararlılığını gösterir. Bu yeni insan tipi milliyetçi, laik, pozitivist, akılcı, özgürlükçü, etken; Atatürk ilke ve inkılaplarına sadık, Aydınlanmacı Batıcı zihniyete bağlı bireydir.

1938-1950 arasında İsmet İnönü döneminde eğitim, Atatürk dönemindeki ilkelerden sapmaz; Aydınlanmacı Batıcı, laik, milliyetçi, pozitivist, rasyonalist, özgürlükçü vs. aynı insan tipinin yetiştirilmesindeki kararlılığını devam ettirir. Hedeflenen insan tipinde bunların yanı sıra, evrensel değerlerin gelişmesi amaçlanır. Hasan Âli Yücel'in 1938-1946 yılları arasındaki Millî Eğitim Bakanlığı süresince özellikle çeviriler yoluyla, milliyetçilikle harmanlanmış bir hümanizma anlayışı kültür ve eğitim dünyasında dolaşıma sokulur. Köy enstitülerinin açılması, köylüyü kültür ve üretim dünyasına katmak yolunda atılan önemli bir adım olarak dikkat çeker. Diğer yandan geleneksel zihniyetin muhalefetine bir mukabele olarak imam hatip kurslarının açılması da İnönü iktidarının son yıllarına rastlar.

Millî eğitim politikalarında genellikle ortak karakter taşıyan Atatürk ve İnönü dönemlerinin ardından 1950 yılında iktidara gelen Demokrat Parti döneminde de eğitimin yurdun her köşesine yayılması kararlılığı; Batıcı ve bilimsel ilerlemeye, laikliğe verilen önem devam eder. Eğitimde Amerikan modeli önemsenir. Diğer yandan bu iktidar zamanında, ilerlemenin gelenekten radikal bir biçimde kopmak yerine köklerle kurulacak sağlıklı bağlar üzerinden gerçekleştirilmesi gerektiği görüşü benimsenir, millî ve manevi değerlere vurgu yapılır. Doğu da Batı'nın yanında bir kültür evreni olarak önerilir.

1960-1980 yılları arasında eğitim açısından en dikkat çekici olay 1973 yılında çıkarılan "Millî Eğitim Temel Kanunu" olur. Yetiştirilmek istenen insan tipi ve millî eğitime yüklenen işlev bakımından, cumhuriyetin başlangıcından beri devamlılığını sağlamış olan zihniyetin korunduğu fark edilir.

12 Eylül 1980 tarihinde gerçekleştirilen askerî darbe, millî eğitim politikalarında Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu felsefesine, Atatürk ilkelerine ve inkılaplarına yoğun bir vurguyu

beraberinde getirir. Neoliberal ekonomik politikalar izlenen Özal iktidarı esnasında küreselleşmeye ve bilgi çağına aralanan kapı kültür ve eğitim hayatını derinden etkiler.

AK Parti iktidarına denk düşen 2002-2015 aralığında millî eğitim politikalarında resmî söylem, cumhuriyetin temel ilkeleri ile uyumunu sürdürürken yerlilik, millilik, maneviyatçılık, muhafazakârlık vurgusuna da yer açıldığı görülür. Dinî eğitimin önemsenmesi, vatandaşların dinlerini öğrenebilmeleri için her türlü kolaylığın sağlanacağı laiklik ilkesiyle ilişkilendirilir.

4. *Zihniyet Değişimleri ve Ders Kitabı*: Ders kitabı, bilgi aktarımında kullanılan en yaygın araç gereç olmanın ötesinde belirli bir zihniyetin aktarımı ve inşası için de en uygun vasıtalarından biridir. Özellikle tarih, edebiyat, Türkçe gibi sosyal alanlarda hazırlanmış ders kitaplarının yeni nesillerin şekillenmesinde önemli bir işlev taşıdığı erken cumhuriyet yıllarından itibaren fark edilmiştir.

Ders kitaplarında yer alan çeviri metinler öğrencinin yüz yüze getirileceği zihniyetlerin tahlili için önemli veriler içerir. Bu konuda bahsedilmesi gereken önemli bir husus da bu kitapların, kendilerine göre hazırlanması gereken öğretim programlarıdır. 1923'ten 2015'e kadar yayımlanan 7 tane Türkçe öğretim programının bir kısmında doğrudan tercüme / çeviri kelimesi kullanılarak bir kısmında ise bu kelime kullanılmayarak da olsa, öğrencilerin yabancı kültür ve edebiyatlarla muhatap olması, evrensel kültürle tanışması amaçlanmış; böylece, ders kitapları yazılırken çeviri metinlere yer verilmesinin çerçevesi oluşturulmuştur.

3. YÖNTEM

Çalışmanın bu bölümünde araştırma modeli, araştırma grubu, incelenen dokümanlar, veri toplamada kullanılan araçlar / teknikler ile araştırma sürecinin detayları ve toplanan verilerin analiz sürecinde kullanılan yöntemler açıklanmıştır.

3. 1. Araştırma Modeli

Ders kitabı inceleme yöntemleri, farklı analiz amaçlarının gereklerini karşılayacak bir gelişme göstermiştir. “Bu amaçlar arasında açık içerik kapsamını ve didaktik yaklaşımları belirlemek ile gizli müfredatı, temelde yatan varsayımları ve bir metnin öğrencinin zihninde uyandırabileceği çağrışımları açığa çıkarmak sayılabilir” (Pingel, 2004, s. 49). Ders kitabı incelemelerinde nicel yöntemler ile metinler sayısal olarak ölçülerek bir metnin kaç kez kullanıldığı, bir kişiye ya da halka kaç kez değinildiği ve bir ülkeye ya da konuya ne kadar yer verildiği vb. saptanabilir. Bunlar nelere ağırlık verildiği konusunda araştırmacılara çok şey anlatır, ama değerler ve yorum hakkında bilgi vermez. Nitel yöntemler ise bir metnin ne anlattığı, ne tür mesajlar ilettiği gibi ölçüye vurulması mümkün olmayan temel varsayımları açığa çıkarabilir. “Nitel yöntemler sunuş tarzına ilişkin içgörüler de sağlar. Ders kitaplarında çok perspektifli açıklamanın mı, yoksa tek sebebe bağlayıcı açıklamanın mı esas alındığını, bilimsel çalışma sonuçlarına mı, yoksa didaktik yaklaşımla basite indirgemeciliğe mi başvurulduğunu gösterir” (Pingel, 2004, s. 49).

Bu doğrultuda ortaokul (6-8) Türkçe ders kitaplarındaki çeviri metinlerin zihniyet yansımaları üzerinden inceleneceği bu araştırmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Nitel araştırma; “gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama tekniklerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırma” olarak tanımlanabilir (Yıldırım & Şimşek, 2005, s. 39). Nitel araştırma yöntemi, verilerin teker teker okunması yoluyla oluşturulan kod ve kategorilere dayalı olarak araştırma sonuçlarının sunulmasını sağlayan bir araştırma yöntemidir (Merriam, 2015). Bu çalışma, betimsel nitelikte nitel bir araştırmadır. “Betimsel yöntemler mevcut bir durumun ortaya konulması amacıyla yapılan çalışmalar için en uygun yöntemlerden biridir” (Kaptan, 1995). Betimsel yaklaşımlarda amaç, var olanı var olduğu gibi betimlemektir.

Araştırma süreci aşağıdaki işlemlerden oluşmaktadır:

- 1923 yılından 1929 yılına kadar olan ortaokul Türkçe ders kitapları, ilgili kütüphane ve arşiv araştırmaları yapılarak tespit edilmiştir. Bunların büyük bölümü Millî Kütüphane, Talim ve Terbiye Kurulu Kütüphanesi, çeşitli illerdeki sahalara şahsen gidilerek temin edilmiştir.

- 1929 yılından 2015 yılına kadar olan ortaokul Türkçe ders kitapları, ilgili kütüphane ve arşiv araştırmaları yapılarak tespit edilmiş, bunların büyük bir kısmı Millî Kütüphane, Talim ve Terbiye Kurulu Kütüphanesi, çeşitli illerdeki sahalara şahsen gidilerek temin edilmiştir. Kitapların bu tarihler temelinde bölünerek tespitinde 1929 yılı öncesinde belgelerin Arap alfabesi ile yazılması etkili olmuştur. İkinci husus da 1930 yılı öncesine kadar ders kitaplarının seçilmesinde, yayımlanmasında ve hatta seçilen kitapların duyurulmasında bir istikrar olmamasıdır.
- Eksik kalan, ulaşılamayan ortaokul Türkçe ders kitaplarının büyük çoğunluğu; Millî Kütüphane, Talim ve Terbiye Kurulu Kütüphanesi, çeşitli illerdeki sahalara iki yıl boyunca yılda 1-2 kez gidilerek temin edilmiştir.
- Fotokopi ve dijital pozlama suretiyle elde edilen bütün kitaplar ve bunların içinde yer alan çeviri metinler listelenmiştir.
- Kitaplar ve bunların içerdiği çeviri metinler tezin amacı doğrultusunda, literatür taramasında izlenen dönemlere uygun olarak 1923-1938, 1938-1950, 1950-1960, 1960-1980, 1980-2002, 2002-2015 olmak üzere 6 döneme ayrılarak tasnif edilmiştir.
- Çeviri metinleri sistematik olarak inceleyebilmek adına “Çeviri Metin İnceleme Formu” hazırlanmıştır.
- Her bir çeviri metin ayrı ayrı incelenerek her biri için “Çeviri Metin İnceleme Formu” doldurulmuştur.

3. 2. Araştırma Grubu

Araştırmanın veri kaynağını 1923-2015 yılları arasında okutulan ortaokul (6, 7 ve 8) veya farklı adlarla da olsa (lise birinci devre, ilköğretim ikinci kademe) bu döneme denk düşen eğitim kurumlarında okutulan Türkçe ders kitapları oluşturmaktadır. Çalışman evreninin başlangıç tarihi cumhuriyetin ilan edildiği ve Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulduğu 1923 yılıdır. Bu, Türk toplumunun hayatında çok önemli bir başlangıcı ifade eder. Türkiye Cumhuriyeti, bu doğuş noktasında gerçekleştirilen bir dizi devrimle arkasındaki mirastan büyük ölçüde kopuş niyetinde olduğunu ifade eder. Kurumlar ve kuruluşlar ya bütünüyle yenidir ya da yenilenmiştir. Ancak genç Türkiye Cumhuriyeti’nin Batılılaşma programını kararlılıkla sahiplenmesinin arkasında yaklaşık 2,5 asırlık bir geçmiş de vardır. Böylece 1923, her şey gibi millî eğitim politikalarının da yeni bir başlangıç yaptığı, eğitim meselesinin önemle ele alındığı bir dönemin başlangıcı olması nedeniyle araştırma evreninin de başlangıç noktası olarak anlamlıdır. Çalışma evreninin bitiş tarihi ise bu araştırmanın başlangıcına göre kabul edilen son Türkçe öğretim programının yayımlandığı 2015 yılıdır.

Çalışmada 1923'ten 2015 yılına kadar Maarif Vekaleti / Millî Eğitim Bakanlığı / Talim ve Terbiye Dairesi Başkanlığı tarafından okutulması kabul edilen ya da onaylanan bütün ortaokul Türkçe ders kitaplarına ulaşılmaya çalışılmış, herhangi bir seçme işlemine gidilmemiştir. Bu tarih aralığındaki bütün kitapların seçilmesinin temel nedeni bütünlüklü bir araştırma ortaya koyma amacıdır.

Araştırmada 1923'ten 2015 yılına kadar kullanılan 226 tane ortaokul Türkçe ders kitabı incelenmiştir. 2'si orta 1, 3'ü orta 2, 3'ü orta 3 olmak üzere bu kitaplardan 8 tanesi Harf İnkılabı'ndan önce hazırlanmış olup Arap alfabesi ile yazılmıştır. Araştırmanın veri kaynağını oluşturan kitapların listesi "Ek 1"de sunulmuştur.

Yapılan literatür taraması sonucu ve araştırmanın amacı doğrultusunda kitaplar 1923-1938, 1938-1950, 1950-1960, 1960-1980, 1980-2002, 2002-2015 olmak üzere 6 döneme ayrılmıştır. Bu dönemlerin belirlenmesinde büyük siyasal değişikliklerin yaşandığı dolayısıyla hâkim ideolojinin ve zihniyetin değiştiği tarihler esas alınmıştır. Bu çalışmanın amacı gereği ön plana çıkan husus, çeviri metinlerin sınıflara göre dağılımları değil, dönemsel dağılımlarıdır. Bu doğrultuda, öncelikle kitaplar bu dönemlere göre dağıtılarak;

- 1923-1938 döneminde 22 tane ortaokul Türkçe ders kitabı,
- 1938-1950 döneminde 9 tane ortaokul Türkçe ders kitabı,
- 1950-1960 döneminde 16 tane ortaokul Türkçe ders kitabı,
- 1960-1980 döneminde 41 tane ortaokul Türkçe ders kitabı,
- 1980-2002 döneminde 86 tane ortaokul Türkçe ders kitabı,
- 2002-2015 döneminde 52 tane ortaokul Türkçe ders kitabı incelenmiştir.

1923-2015 yılları arasında ortaokullarda okutulan Türkçe ders kitaplarında bütün çeviri metinlerin yerleşim düzeni incelendiğinde bunların bir araya toplanmadığı, ünitelere göre dağıtıldığı görülür. Böylece çeviri metinlerin temel amaç ve ilkeler doğrultusunda işlevselleştirildiği anlaşılır. Araştırmada toplam 1164 çeviri metin (mükerrer olanlarla birlikte) incelenmiştir. Çeviri metinlerin dönemlere göre dağılımı ise şu şekildedir:

- 1923-1938 döneminde 142 tane çeviri metin,
- 1938-1950 döneminde 98 tane çeviri metin,
- 1950-1960 döneminde 106 tane çeviri metin,
- 1960-1980 döneminde 272 tane çeviri metin,
- 1980-2002 döneminde 389 tane çeviri metin,
- 2002-2015 döneminde 157 tane çeviri metin.

Bu 1164 çeviri metnin 766'sı seneden seneye devreden mükerrer metinlerdir. Böylece 1923-2015 aralığında ortaokul öğrencilerinin Türkçe ders kitaplarında 398 münferit çeviri metinle

muhatap olduğu görülür. “Bulgularve Tartışma” bölümünde dönemler tek tek ele alınırken bu konularda daha ayrıntılı bilgiler verilecektir.

3. 3. Verilerin Toplanması

Bu bölümde, veri toplama araçları / teknikleri ve araştırma verilerinin toplanması ile ilgili bilgilere yer verilmiştir.

3. 3. 1. Veri Toplama Araçları / Teknikleri

Araştırmanın verileri 1923-2015 yılları arasında ortaokullarda (6, 7 ve 8) okutulan Türkçe ders kitaplarından elde edilmiştir. Türkçe ders kitaplarındaki çeviri metinlerin incelendiği bu çalışmada doküman incelemesi tekniğinden yararlanılmıştır.

Doküman incelemesi, araştırılması hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar. Dokümanlar, nitel araştırmalarda etkili bir şekilde kullanılması gereken önemli bilgi kaynaklarıdır. Bu tür araştırmalarda, araştırmacı, ihtiyacı olan veriyi, gözlem veya görüşme yapmaya gerek kalmadan elde edebilir. Yani nitel araştırmalarda doküman incelemesi tek başına bir veri toplama yöntemi olarak da kullanılabilir (Yıldırım & Şimşek, 2005, s. 187).

Veri toplamak için doküman incelemesi tekniğinin kullanıldığı bir çalışmada her türlü belge incelenebilir. “Bunlar için arşivlere, kütüphanelere, müzelere, sit alanlarına, anıtlara vb. gidilebilir” (Sönmez & Alacapınar, 2011, s. 109). Bu çalışmada doküman olarak 2 yıl süreyle başta Millî Kütüphane olmak üzere Talim ve Terbiye Kurulu Kütüphanesi ile çeşitli illerdeki sahaflardan bizzat araştırmacı tarafından elde edilen, 1923-2015 yılları arasında ortaokullarda okutulan Türkçe ders kitapları kullanılmıştır.

Doküman olarak ortaokul (6-8) Türkçe ders kitaplarının kullanıldığı bu çalışmada çeviri metinleri sistematik olarak inceleyebilmek adına uzman görüşleri doğrultusunda “Çeviri Metin İnceleme Formu” oluşturulmuştur. Ek-2’de sunulan bu form, çeviri metinleri bütün yönleriyle değerlendirmeye yöneliktir. Form, ilgili literatür taranarak ve uzman görüşü alınarak araştırmanın amacına uygun bir şekilde oluşturulmuştur. Formda metnin künyesi ile ilgili 10 madde, içeriksel özelliklere ait 5 madde, biçimsel ve fiziksel özellikler ile ilgili 3 madde yer almaktadır.

Metnin künyesi ile ilgili maddeler şunlardır:

- Metnin yer aldığı kitabın adı
- Metnin yer aldığı kitabın basım yılı
- Çeviri metnin adı
- Çeviri metnin ait olduğu eser
- Metnin kaç yıl mükerrer olarak kullanıldığı
- Metnin yazarı
- Metnin çevirmeni
- Metnin kaynak dili
- Metnin kaynak edebiyatı
- Çeviri ya da uyarlama oluşu

İçeriksel özelliklere ait maddeler şunlardır:

- Tür
- Tema
- Konu
- Ana fikir
- Edebî / Fikrî

Bîçimsel ve fiziksel özelliklere ait maddeler şunlardır:

- Metnin sayfa sayısı
- Metin ile ilgili açıklama bölümü
- Metin ile ilgili takdim ifadesi

3. 3. 2. Veri Toplama Süreci

Bu araştırmanın verileri ortaokul (6, 7 ve 8) Türkçe ders kitaplarından elde edilmiştir. Veri toplama sürecinde çalışmaya 1923-2015 yılları arasında ortaokullarda okutulan Türkçe ders kitaplarını belirlemek amacıyla öncelikle kaynak taraması yapılarak başlanmıştır. Arşivler, Tebliğler Dergisi, talimatnameler vb. resmî belgeler taranarak ortaokul Türkçe derslerinde okutulması kabul edilen kitaplar belirlenmiştir. 2 yıl süren bu süreç boyunca çeşitli dönemlerde Ankara'ya gidilerek Millî Kütüphane'den, Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı Kütüphanesinden, sahaflardan söz konusu kitaplar temin edilmiştir. Bu süreçte araştırmanın alt yapısını oluşturmak amacıyla literatür taraması da yapılmaya başlanmıştır.

Daha sonra yapılan literatür taraması sonucu ve araştırmanın amacı doğrultusunda kitaplar; 1923-1938, 1938-1950, 1950-1960, 1960-1980, 1980-2002, 2002-2015 olmak üzere 6 döneme ayrılmış, dönem dönem incelenmiştir. Elde edilen bütün kitaplar listelenmiştir.

Son olarak da araştırmanın amacı doğrultusunda “Çeviri Metin İnceleme Formu” oluşturulmuş, her bir çeviri metin için “Çeviri Metin İnceleme Formu” doldurulmuştur. Bu uygulamalar sonucunda toplam 1164 adet veri elde edilmiştir. Ders kitaplarından elde edilen bu veriler, her bir dönem ve her dönem içindeki 6, 7 ve 8. sınıflar için ayrı ayrı dosyalanmıştır.

3. 4. Verilerin Analizi

Bu çalışmada veri analizi yöntemlerinden sosyal bilimlerde sık tercih edilen içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Yıldırım ve Şimşek (2005), içerik analizini şöyle tanımlamışlardır:

İçerik analizinde temel amaç, toplanan verileri açıklayabilecek kavramlara ve ilişkilere ulaşmaktır. Betimsel analizde özetlenen ve yorumlanan veriler, içerik analizinde daha derin bir işleme tutulur ve betimsel bir yaklaşımla fark edilemeyen kavram ve temalar bu analiz sonucu keşfedilebilir. Bu amaçla toplanan verilerin önce kavramsallaştırılması, daha sonra da ortaya çıkan kavramlara göre veriyi açıklayan temaların saptanması gerekmektedir. (...) İçerik analizinde temelde yapılan işlem, birbirine benzeyen verileri belirli kavramlar ve temalar

çerçevesinde bir araya getirmek ve bunları okuyucunun anlayabileceği bir biçimde düzenleyerek yorumlamaktır. (s. 227)

İçerik analizinde amaç, toplanan verileri açıklayabilecek kavramlara ve ilişkilere ulaşarak bunları değerlendirebilmektir.

Ders kitaplarından elde edilen verilerin içerik analizi yöntemiyle çözümlendiği bu çalışmada, ortaokul Türkçe ders kitaplarındaki çeviri metinler ile ilgili veriler değerlendirilirken ayrıca betimleyici istatistik de kullanılmıştır. Kitaplarda yer alan çeviri metinlerin analizine başlamadan önce yapılan işlemler sırasıyla şöyledir:

- Önce ders kitapları, 1923-1938, 1938-1950, 1950-1960, 1960-1980, 1980-2002, 2002-2015 olmak üzere ayrı ayrı gruplandı ve 6 ayrı grup oluşturuldu.
- Sonra ilk dönemden başlayarak ders kitapları incelendi ve her bir çeviri metin için “Çeviri Metin İnceleme Formu” dolduruldu.
- Ders kitaplarından elde edilen bu veriler her bir dönem ve her dönem içindeki 6, 7 ve 8. sınıflar için ayrı ayrı dosyalandı.

Analiz birimi olarak çeviri metinlerin ele alındığı bu işlem sürecinde, zihniyetlerin belirlenmesinde temel değişkenler olan metinlerin temalarından, konularından ve ana fikirlerinden hareketle kodlamalar yapılmış, anahtar sözcükler elde edilmiştir. Bu tezin yaklaşık olarak 260 sayfalık “Literatür Taraması” bölümündeki bilgilerden hareketle zihniyet kodlamaları yapılarak kategorilere ulaşılmıştır. Daha sonra tespit edilen anahtar sözcükler kenar notları ile birlikte yorumlanarak yansıttıkları zihniyetler belirlenmiş, benzer veriler sınıflandırılarak kategoriler elde edilmiştir. Bu aşamada, ortaokul Türkçe ders kitaplarındaki çeviri metinlerin değerlendirilip yorumlanmasında dönemin düşünce hareketleri, millî eğitim politikaları, öğretim programları, metnin önemi ve özellikleri, metnin üslup özellikleri (bir zihniyet yansıması taşıdığı oranda), metnin yazarı, metnin çevirmeni, metnin kaynak dili ve edebiyatı gibi unsurlar göz önünde bulundurulmuştur.

Araştırmada çeviri metinlerde yansıtılan zihniyetler ile birlikte metinlerin türleri, kaynak dilleri, kaynak edebiyatları, yazarları, çevirmenleri ve temaları ile ilgili de yüzde ve frekans analizleri yapılmıştır. Her dönem öncelikle kendi içinde değerlendirilmiş, daha sonra ise bütün dönemler ele alınarak karşılaştırmalar yapılmış ve genel bir değerlendirme yapılarak bütüncül bir sonuca ulaşmaya çalışılmıştır.

4. BULGULAR VE TARTIŞMA

Bu bölümde 1923'ten 2015'e kadar ortaokullarda okutulan Türkçe ders kitaplarında yer alan çeviri metinlere dair bulgulara ve yorumlara yer verilmiştir. Bulgular yorumlanırken tezin daha önceki bölümlerindeki dönemlendirme esas alınmış, 1923-1938, 1938-1950, 1950-1960, 1960-1980, 1980-2002 ve 2002-2015 olarak bir sıralama üzerinden gidilmiştir. Her dönemin bulguları öncelikle kendi içindeki kronolojik hikâyeleri tespit edilerek değerlendirilmiş, sonuç olarak 1923-2015 arası bir bütün olarak ele alınıp yorumlanmıştır.

4. 1. 1923-1938 Dönemi Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Çeviri Metinler ile İlgili Bulgular

Bu bölümde 1923-1938 yılları arasında ortaokullarda okutulan Türkçe ders kitapları ve bu kitaplardaki çeviri metinler ile ilgili genel bilgilere; kaynak diller, kaynak edebiyatlar, yazarlar ve çevirmenler ile ilgili verilere; metinlerin tema, konu ve ana fikirlerinden hareketle bunlarda yansıtılan zihniyetlerle ilgili bulgu ve yorumlara yer verilmiştir.

4. 1. 1. 1923-1938 Dönemi Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Çeviri Metinler ile İlgili Genel Bulgular

Bu bölümdeki bulguları değerlendirmeye başlamadan önce bu tarihlerde henüz ders kitapları kabul, basım, yayın işlerinin dönem koşulları gereği tam olarak düzenlenememiş olduğunu, ilgili çalışmaların ancak 1930'lardan sonra sonuç vermeye başladığını belirtmek gerekir.

Sayısal Döküm: 1923-1938 dönemine ait toplam 22 tane Türkçe ders kitabı incelenmiştir. Bunlardan 7'si 6. sınıf, 8'i 7. sınıf, 7'si 8. sınıf kitabıdır. 6. sınıf Türkçe ders kitaplarından biri olan *Güzel Yazılar*'da (Süleyman Şevket, 1924) çeviri metin yoktur. 6. sınıf kitaplarında 36, 7. sınıf kitaplarında 48, 8. sınıf kitaplarında 58 olmak üzere toplam 142 çeviri metin incelenmiştir. Bunların bazılarının farklı yıllarda ya da farklı sınıflarda tekrarlandığı, bazılarının farklı başlıklar taşısalar da içerik olarak aynı olduğu tespit edilmiş, bu metinler mükerrer kabul edilmiştir. İncelenen metinlerin 34'ünün mükerrer olduğu; böylece kitaplarda 108 münferit metin kullanıldığı saptanmıştır. Ancak mükerrer metinlerin farklı yıllarda ya da farklı kitaplarda kullanıldığı gerçeğinden hareketle, yansıttığı zihniyet bakımından bulgu ve yorumlarda her bir metin bağımsız olarak değerlendirilmiştir.

Genel olarak bakıldığında incelenen 142 çeviri metnin hacimlerinin 0,5 ila 15,5 sayfa arasında değiştiği, toplam çeviri metin hacminin 628,25 sayfa olduğu tespit edilmiştir. Bu durumda 1923-1938 döneminde incelenen bu çeviri metinler sayfa üzerinden toplam kitap hacminin %11,49'unu oluşturmaktadır.

Türler: 1923-1938 döneminde Türkçe ders kitaplarında yer alan çeviri metinlerin türlerinin belirtilmesinde özenli davranılmadığı görülmektedir. Birçok metnin hangi edebî türden olduğu belirtilmemiştir. Bu çalışma hazırlanırken türler tespit edilmeye çalışılmış buna rağmen bazıları için kesin sonuca varılamamıştır. Özellikle anı, deneme, gezi yazısı gibi birbirine yakın türlerin bir kısmı saptanamamış, bazı parçaların bir roman bölümü mü yoksa hikâye mi olduğu belirlenememiştir. Bununla birlikte 2018 yılında yayınlanan Türkçe Dersi Öğretim Programı'ndaki üçlü tasnif esas alınarak bir sınıflandırma yapılmıştır¹⁵⁸. Bu doğrultuda 1923-1938 dönemi Türkçe ders kitaplarındaki çeviri metinlerin tür dağılımı Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4. 1923-1938 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Çeviri Metinlerin Tür Dağılımı

Türler	6. sınıf		7. sınıf		8. sınıf		Toplam	
	f	%	f	%	f	%	f	%
Hikâye Edici Metin	23	63,88	33	68,75	42	72,41	98	69,01
Bilgilendirici Metin	11	30,55	10	20,83	11	18,96	32	22,53
Şiir	1	2,77	4	8,33	3	5,17	8	5,63
Türü Belirlenemeyen	1	2,77	1	2,08	2	3,44	4	2,81
Toplam	36	100	48	100	58	100	142	100

1923-1938 arasındaki Türkçe ders kitaplarındaki çeviri metinler türler bakımından ele alındığı zaman genel olarak hikâye edici metinlerin (%69,01) daha çok kullanıldığı; bunları bilgilendirici metinlerin (%22,53) izlediği, en az tercih edilen metin türünün şiir (%5,63) olduğu; türü tespit edilemeyen metinlerin (%2,81) çokluk sonucunu değiştirmeyeceği görülmektedir. Bu bulgular sınıf temelli incelendiğinde 6. sınıfta en çok hikâye edici metin türlerinin (%63,88) kullanıldığı fark edilmektedir. Bunların içinde en çok tercih edilen metin türü hikâyeyi roman izlemektedir. Daha sonra gelen bilgilendirici metinler (30,55) içinde ise en çok tercih edilen anı türünü, deneme takip etmektedir. 7. sınıfta da en çok hikâye edici metin türleri (%68,75) kullanılmıştır. Bunların içinde en çok tercih edilen metin türü hikâyeden sonra romandır. Daha sonra gelen bilgilendirici metinler (20,83) içinde ise en çok tercih edilen tür gezi yazısıdır, bunu anı izlemektedir. 8. sınıfta hikâye edici metinler (72,41) içinde en çok kullanılan metin türü olan tiyatroyu hikâye takip etmektedir. Bilgilendirici metinlerde (18,96) ise en çok tercih edilen tür olan denemeden sonra gezi yazısı gelmektedir.

Takdim İfadesi: Ders kitaplarında yer alan çeviri metinlerin bazılarında bir takdim ifadesi bulunduğu bazılarında bu ifadenin bulunmadığı, aynı kitap içinde bile farklı tutumlar sergilendiği görülmektedir. Çeviri metinler bu açıdan değerlendirildiğinde birçoğunda herhangi bir takdim

¹⁵⁸ Genel kabul gören bu sınıflandırmaya göre edebî türler hikâye edici metin, bilgilendirici metin ve şiir ana başlıkları altında toplanmaktadır. Hikâye edici metin başlığı altında hikâye, fabl, masal, destan, tiyatro, roman, efsane, mizahî fıkra, karikatür, çizgi roman değerlendirilmektedir. Bilgilendirici metin başlığı altında anı, biyografi, otobiyografi, gezi yazısı, makale, deneme, mektup, günlük, haber, reklam, fıkra, söyleşi, özlü sözler yer almaktadır. Şiir başlığı altında mani, ninni, şarkı, türkü, şiir, tekerleme, sayısmaca, bilmece sıralanmaktadır (MEB, 2018).

ifadesi yoktur. Mevcut takdim ifadeleri dil (Fransızcadan, Almandan gibi), edebiyat (Ecnebi edebiyatı, Garp edebiyatından gibi), edebiyat-dil bir arada (Ecnebi Edebiyatı / Bulgarcadan gibi), yazar (Piyer Loti'den, Alfons Dode'den gibi), yazar-eser bir arada (Korney'in Sid'inden, Şekspir'in Jül Sezar piyesinden gibi), tür (komedi, trajedi gibi) vb. birçok farklı şekildedir. Takdim ifadelerinden en çok tercih edilenin dil olması dikkat çekmektedir.

Açıklama Bölümü: Takdim ifadelerinde görülen tutarsızlık açıklama amacıyla hazırlanmış bölümlerde de benzer şekildedir. Çeviri metinlerin bazılarında açıklama bölümü olduğu bazılarında olmadığı, aynı kitap içinde bile farklı tutumlar sergilendiği fark edilmektedir. Çeviri metinler bu açıdan değerlendirildiğinde çoğunlukla açıklama bölümü bulunmadığı tespit edilmiştir. Açıklama bölümlerinin “lügat”, “izah”, “muharrir hakkında” ya da “tür hakkında” olmak üzere farklı başlıklar taşıdığı, bunlar içinde yazar hakkında bilgi verilen kısımların kısa da olsa diğerlerine göre daha çok yer aldığı görülmüştür.

4. 1. 2. 1923-1938 Dönemi Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Çeviri Metinlerin Kaynak Dilleri ve Edebiyatları ile İlgili Bulgular

Bu döneme ait ders kitaplarında yer alan çeviri metinlerin kaynak dilinin belirtilmesinde de özenli davranılmadığı görülmektedir. Birçok metnin kaynak dilinin ne olduğu belli değildir. Bu çalışma hazırlanırken kaynak diller tespit edilmeye çalışılmış, tespit edilebilenler köşeli parantez içinde gösterilmiş, buna rağmen bazıları için kesin sonuca varılamamıştır. Bu belirsizlikte eserlerin bazılarının ikinci dilden çevrilmiş olmasının da etkisi vardır.

Ders kitaplarında yer alan çeviri metinlerin kaynak dil bakımından incelenmesi ile ilgili bulgular aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Tablo 5. 1923-1938 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Çeviri Metinlerin Kaynak Dil Dağılımı

Dil	6. sınıf		7. sınıf		8. sınıf		Toplam	
	f	%	f	%	f	%	f	%
Fransızca	28	77,77	32	66,66	42	72,41	102	71,83
Almanca	3	8,33	4	8,33	0	0,00	7	4,92
Bulgarca	1	2,77	5	10,41	0	0,00	6	4,22
İngilizce	2	5,55	0	0,00	3	5,17	5	3,52
Rusça	1	2,77	3	6,25	1	1,72	5	3,52
İtalyanca	0	0,00	2	4,16	1	1,72	3	2,11
Farsça	0	0,00	0	0,00	2	3,44	2	1,40
İspanyolca	0	0,00	0	0,00	1	1,72	1	0,70
Antik Yunanca	0	0,00	0	0,00	1	1,72	1	0,70
Arapça	0	0,00	1	2,08	0	0,00	1	0,70
Belirlenemeyen	1	2,77	1	2,08	7	12,06	9	6,33
Toplam	36	100	48	100	58	100	142	100

Bütün sınıflarda genel olarak en çok çeviri yapılan kaynak dilin Fransızca (%71,83) olduğu görülmektedir. Fransızca'yı Almanca (%4,92) onu da Bulgarca (%4,22) takip etmektedir. Bu dönemde en az çeviri yapılan kaynak diller ise aynı yüzde (%0,70) ile Arapça, Antik Yunanca ve İspanyolcadır. Kaynak dili tespit edilemeyen metinlerin (%6,33) Fransızca lehine olan çokluk sonucunu değiştirmeyeceği açıktır. En çok çeviri yapılan kaynak dilin 6. sınıfta Fransızca (%77,77) olduğu, bunu Almancanın (%8,33) izlediği; 7. sınıfta Fransızca'yı (%66,66) Bulgarcanın (%10,41) takip ettiği; 8. sınıfta Fransızcadan (%72,41) sonra İngilizcenin (%5,7) geldiği görülmektedir. Genel toplamalarda olduğu gibi sınıf temelli incelemelerde de ilk tercih edilen kaynak dil olan Fransızca ile bunu takip eden kaynak dil arasında istatistiksel olarak büyük fark bulunmaktadır.

Ders kitaplarında yer alan çeviri metinlerin kaynak edebiyatının belirtilmesinde de özenli davranılmadığı fark edilmektedir. Birçok metnin hangi edebiyata mensup olduğu belirtilmemiştir. Bu çalışma hazırlanırken çeviri metinlerin ait oldukları edebiyat da tespit edilmeye çalışılmış, tespit edilebilenler köşeli parantez içinde gösterilmiş, buna rağmen bazıları için kesin sonuca varılamamıştır. Bunda eserlerin bazılarının ikinci dilden çevrilmiş olmasının payı vardır. Bununla birlikte kaynak edebiyatın belirtilmediği durumlar da istatistiki sonucu değiştirecek düzeyde değildir.

Ders kitaplarında yer alan çeviri metinlerin kaynak edebiyat bakımından incelenmesine ait bulgular aşağıdaki tabloda sunulmuştur:

Tablo 6. 1923-1938 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Çeviri Metinlerin Kaynak Edebiyat Dağılımı

Edebiyat	6. sınıf		7. sınıf		8. sınıf		Toplam	
	f	%	f	%	f	%	f	%
Fransız	27	75	31	64,58	40	68,96	98	69,01
Alman	3	8,33	3	6,25	0	0,00	6	4,22
Rus	1	2,77	3	6,25	1	1,72	5	3,52
İngiliz	1	2,77	0	0,00	3	5,17	4	2,81
Antik Yunan	0	0,00	0	0,00	4	6,89	4	2,81
İtalyan	0	0,00	2	4,16	1	1,72	3	2,11
Arap	1	2,77	2	4,16	0	0,00	3	2,11
Norveç (İskandinav)	0	0,00	0	0,00	3	5,17	3	2,11
Latin	0	0,00	0	0,00	2	3,44	2	1,40
İran	0	0,00	0	0,00	2	3,44	2	1,40
Bulgar	0	0,00	1	2,08	0	0,00	1	0,70
İspanyol	0	0,00	0	0,00	1	1,72	1	0,70
Çek	0	0,00	0	0,00	1	1,72	1	0,70
Belirlenemeyen	3	8,33	6	12,5	0	0,00	9	6,33
Toplam	36	100	48	100	58	100	142	100

Kaynak dil ile edebiyat verilerinin farklı sonuçlar vermesinde özellikle eserlerin bazılarının ikinci dilden çevrilmiş olmasının etkili olduğunu belirtmek gerekir. İkinci olarak metinlerin bazılarının hangi eserden ya da yazardan olduğunun tespit edilememesi, açıklamalarda herhangi bir dil veya edebiyat bilgisinin paylaşılmamış olmasının da rolü vardır. 1923-1938 dönemi Türkçe ders kitaplarındaki çeviri metinler kaynak edebiyat bakımından ele alındığı zaman genel olarak en çok çeviri yapılan kaynak edebiyat olan Fransız edebiyatını (69,01) Alman (%4,22) ve Rus (%3,52) edebiyatları takip etmektedir. Bununla birlikte kaynak edebiyatı tespit edilemeyen metinlerin (%6,33) çokluk sonucunu değiştirmeyeceği de fark edilmektedir. Bulgular sınıf temelli incelendiğinde en çok çeviri yapılan kaynak edebiyatın 6. sınıfta Fransız edebiyatı (%75) olduğu, bunu Alman edebiyatının (%8,33) izlediği; 7. sınıfta Fransız edebiyatını (%64,58) Rus (%6,25) ve Alman (%6,25) edebiyatlarının takip ettiği; 8. sınıfta ise Fransız edebiyatından (%68,96) sonra Antik Yunan edebiyatının (%6,89) yer aldığı görülmektedir.

4. 1. 3. 1923-1938 Dönemi Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Çeviri Metinlerin Yazarları ve Çevirmenleri ile İlgili Bulgular

Ders kitaplarında yer alan çeviri metinlerin bazılarında sadece yazarların bazılarında sadece çevirmenlerin bazılarında her ikisinin de belirtilmediği, nadiren yazar ya da çevirmen bilgisinin ikisinin de verilmediği, bu konuda da bir tutarlılık olmadığı, özenli davranılmadığı görülmektedir. Bu çalışma hazırlanırken metinlerin çevirmenleri ve yazarları tespit edilmeye çalışılmış, tespit edilebilenler köşeli parantez içinde gösterilmiş, buna rağmen bazıları için sonuca varılamamıştır. Bunda çeviri metinlerin isimlerinin, alındıkları eserden farklı şekilde adlandırılması, alınan eserin belirtilmemesi gibi sebepler önemli birer etkindir. Bu dönemde çeviri metinlerin yazarları ile ilgili dikkat çeken bir diğer husus da yazar isimlerinin sadece Türkçe okunuşlarına göre yazılmış olmasıdır. Örneğin William Shakespeare'den çevrilen bir metnin altında yazar "Şekspir" şeklinde, Homeros'tan çevrilen metinlerin altında yazar, farklı kitaplarda "Homer, Omiros, Omer" olmak üzere çeşitli şekillerde yazılmıştır. Bu çalışmada bütünlük sağlanması amacıyla yazar ve çevirmen isimleri mümkün olduğunca orijinal imlasıyla ve tam adlarıyla yazılmış, ders kitaplarında yer alan farklı kullanımlar düz parantez içinde gösterilmiştir.

Yazarlar: Ders kitaplarında yer alan çeviri metinlerin yazarları ile ilgili bilgiler şu şekildedir:

Tablo 7. 1923-1938 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Çeviri Metinlerin Yazarları ile İlgili Bulgular

Yazar	6. sınıf		7. sınıf		8. sınıf		Toplam	
	f	%	f	%	f	%	f	%
Abel Bonar	0	0,00	0	0,00	1	1,72	1	0,70
Alexandre Dumas (Aleksandr Düma)	0	0,00	1	2,08	0	0,00	1	0,70
Alfred de Vigny (Alfred dö Vinyi)	0	0,00	1	2,08	0	0,00	1	0,70
Alphonse Daudet (Alfons Dode)	2	5,56	2	4,17	2	3,44	6	4,22
Alphonse de Lamartine (Lâmartin)	1	2,78	0	0,00	1	1,72	2	1,40
Anatole France (Anatol Frans)	2	5,56	2	4,17	1	1,72	5	3,52
Andre Theuriet (Andre Törye)	0	0,00	1	2,08	0	0,00	1	0,70
Auguste Villiers De L'isle-Adam (Vilye Dö Lil Adam)	0	0,00	0	0,00	3	5,17	3	2,11
Axel Munthe (Aksel Munte)	1	2,78	0	0,00	0	0,00	1	0,70
Beaumarchais	0	0,00	0	0,00	1	1,72	1	0,70
Bernardin de Saint-Pierre (Bernarden dö Senpiyer)	1	2,78	1	2,08	0	0,00	2	1,40
Blasko İbanez	0	0,00	0	0,00	1	1,72	1	0,70
Claude Farrere (Klot Farer)	1	2,78	1	2,08	0	0,00	2	1,40
Daniel Defoe (Danyel Döfo)	1	2,78	0	0,00	0	0,00	1	0,70
Edmondo De Amicis (Edmondo dö Amiçis)	0	0,00	2	4,17	1	1,72	3	2,11
Emil Ludwig (Emil Ludvig)	1	2,78	1	2,08	0	0,00	2	1,40
Émile Zola (Emil Zola)	1	2,78	1	2,08	0	0,00	2	1,40
Ernest Legouvé (Ernest Löguve)	0	0,00	0	0,00	2	3,44	2	1,40
Firdevsî	0	0,00	0	0,00	2	3,44	2	1,40
François Coppee (Fransuva Kope)	0	0,00	1	2,08	0	0,00	1	0,70
François-René de Chateaubriand (Şatobriyan)	0	0,00	1	2,08	0	0,00	1	0,70
Friedrich von Schiller (Şiller)	1	2,78	0	0,00	0	0,00	1	0,70
Fyodor Mihayloviç Dostoyevski (Dostoiyevki)	0	0,00	0	0,00	1	1,72	1	0,70
George Courteline (Jorj Kurtelin, Jörj Kurtlin)	0	0,00	0	0,00	3	5,17	3	2,11
George Sand (Jorj San)	2	5,56	0	0,00	0	0,00	2	1,40
Georges-Louis Leclerc Comte de Buffon (Büfon)	2	5,56	1	2,08	1	1,72	4	2,81
Gerhart Hauptmann	0	0,00	1	2,08	0	0,00	1	0,70
Grigory Petrov (Grigori Petrov)	1	2,78	3	6,25	0	0,00	4	2,81
Guy de Maupassant (Mopasan)	1	2,78	1	2,08	0	0,00	2	1,40
Henrik Ibsen (İbsen, İpsen)	0	0,00	0	0,00	3	5,17	3	2,11
Henry Bordeaux	1	2,78	0	0,00	0	0,00	1	0,70
Hippolyte Taine (İpolit, Ten)	0	0,00	0	0,00	2	3,44	2	1,40
Homer (Homer, Omiros, Omer)	0	0,00	0	0,00	4	6,89	4	2,81
Huzeyfeti'l-Adevî	0	0,00	1	2,08	0	0,00	1	0,70
Jacop Wassermann	0	0,00	1	2,08	0	0,00	1	0,70
Jean de La Bruyère (La Brüyer)	0	0,00	0	0,00	3	5,17	3	2,11
Jean Richepin (Jan Rişpen)	0	0,00	0	0,00	1	1,72	1	0,70
Jules Renard	0	0,00	0	0,00	1	1,72	1	0,70
Karel Çapek	0	0,00	0	0,00	1	1,72	1	0,70
Koklen	1	2,78	0	0,00	0	0,00	1	0,70
Küstov Drüze	1	2,78	0	0,00	0	0,00	1	0,70
Leon Frapye (Leon Frapiye)	1	2,78	2	4,17	0	0,00	3	2,11
Lev Nikolayeviç Tolstoy (Tolstoy)	1	2,78	1	2,08	0	0,00	2	1,40
Madame Rachilde (Madam Raşıld)	1	2,78	1	2,08	1	1,72	3	2,11
Marcel Acturc	0	0,00	1	2,08	0	0,00	1	0,70
Marie Bonaparte (Mari Bonapart)	1	2,78	1	2,08	0	0,00	2	1,40
Moliere (Molyer)	1	2,78	2	4,17	6	10,34	9	6,33
Pierre Corneille (Korney)	0	0,00	0	0,00	3	5,17	3	2,11

Tablo 7'nin devamı

Pierre Loti (Piyer Loti)	3	8,33	3	6,25	4	6,89	10	7,04
Roland Dorgeles	0	0,00	0	0,00	1	1,72	1	0,70
Sacha Guitry (Saşa Gitri)	1	2,78	1	2,08	0	0,00	2	1,40
Stendhal (Standal)	0	0,00	1	2,08	0	0,00	1	0,70
Sully Prudhomme (Sulli Prodom)	0	0,00	0	0,00	1	1,72	1	0,70
Tristan Bernard (Tristan Bernar)	1	2,78	1	2,08	0	0,00	2	1,40
Vergilius (Virjil)	0	0,00	0	0,00	2	3,44	2	1,40
Victor Hugo (Viktor Hügo)	0	0,00	1	2,08	2	3,44	3	2,11
William Shakespeare (Şekspir)	0	0,00	0	0,00	3	5,17	3	2,11
Belirlenemeyen	5	13,89	10	20,83	0	0,00	15	10,56
Toplam	36	100	48	100	58	100	142	100

1923-1938 dönemi Türkçe ders kitaplarındaki çeviri metinler yazarlar bakımından ele alındığı zaman genel olarak Fransız ediplerin daha çok olduğu fark edilmektedir. Bu dönemde genel olarak kendisinden en çok çeviri yapılan yazarın Pierre Loti (%7,04) olduğu, bu yazarı Moliere (%6,33) ve Alphonse Daudet'nin (%4,22) takip ettiği görülmektedir. Yazarı tespit edilemeyen metinler (%10,56) frekans ve yüzde olarak çok görülmesine karşın belirlenecek her bir yazarın dağılımlara ekleneceği düşünülürse bu durumun çokluk sonucunu değiştirmeyeceği açıktır. Bu durum sınıf temelli veriler için de geçerlidir. 6. sınıfta kendisinden en çok metin çevrilen yazar olan Pierre Loti'yi (%8,33) aynı yüzde (%5,56) ile Alphonse Daudet, Anatole France, George Sand ve Georges-Louis Leclerc Comte de Buffon takip etmektedir. 7. sınıfta en çok metni çevrilen yazarlar Pierre Loti (%6,25) ve Grigory Petrov'u (%6,25) aynı yüzde (%4,17) ile Alphonse Daudet, Anatole France, Edmondo de Amicis, Leon Frapye ve Moliere izlemektedir. 8. sınıfta ise en çok tercih edilen yazarın Moliere (10,34) olduğu, bu yazarı aynı yüzde (%6,89) ile Homeros ve Pierre Loti'nin takip ettiği görülmektedir.

Çevirmenler: Ders kitaplarında yer alan metinlerin çevirmenleri ile ilgili bulgular aşağıdaki tabloda sunulmuştur:

Tablo 8. 1923-1938 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Metinlerin Çevirmenleri ile İlgili Bulgular

Çevirmen	6. sınıf		7. sınıf		8. sınıf		Toplam	
	f	%	f	%	f	%	f	%
Abdullah Zühdü	0	0,00	1	2,08	0	0,00	1	0,70
Ahmet Hidayet	0	0,00	1	2,08	0	0,00	1	0,70
Ahmet Vefik Paşa	0	0,00	0	0,00	2	3,45	2	1,40
Âli Bey (Direktör Âli Bey, Âli)	0	0,00	2	4,17	1	1,72	3	2,11
Ali Haydar	1	2,78	4	8,33	0	0,00	5	3,52
Behiç Enver	0	0,00	1	2,08	0	0,00	1	0,70
E. S.	0	0,00	1	2,08	0	0,00	1	0,70
Hakkı Süha	0	0,00	1	2,08	0	0,00	1	0,70
Halil Nihat	1	2,78	2	4,17	0	0,00	3	2,11
Halit Fahri Ozansoy (Halit Fahri)	1	2,78	1	2,08	5	8,62	7	4,92
Hüseyin Cahit Yalçın (Hüseyin Cahit)	0	0,00	1	2,08	1	1,72	2	1,40
İbrahim Alaettin Gövsa (İbrahim Alâeddin)	1	2,78	2	4,17	1	1,72	4	2,81
Kâmiran Şerif	0	0,00	1	2,08	2	3,45	3	2,11
Muallim Cevdet (M. Cevdet)	0	0,00	0	0,00	2	3,45	2	1,40
Mehmet Akif Ersoy (Mehmet Akif)	0	0,00	1	2,08	0	0,00	1	0,70
Nafi Atuf Kansu (Nafi Atuf)	0	0,00	1	2,08	0	0,00	1	0,70
Ömer Rıza Doğrul (Ömer Rıza)	1	2,78	1	2,08	0	0,00	2	1,40
Ömer Seyfettin	0	0,00	0	0,00	1	1,72	1	0,70
Recaizade Mahmut Ekrem (Recaizade Ekrem)	2	5,56	1	2,08	0	0,00	3	2,11
Refik Avni	0	0,00	1	2,08	1	1,72	2	1,40
Reşat Nuri Güntekin (Reşat Nuri)	6	16,67	2	4,17	6	10,34	14	9,85
Ruşen Eşref Ünaydın (Ruşen Eşref)	1	2,78	2	4,17	0	0,00	3	2,11
Siraceddin Hasırcıoğlu (müstensih)	0	0,00	1	2,08	0	0,00	1	0,70
Süleyman Nazif	0	0,00	0	0,00	1	1,72	1	0,70
Şükrü Kaya	1	2,78	0	0,00	0	0,00	1	0,70
Belirlenemeyen	21	58,33	20	41,67	35	60,34	76	53,52
Toplam	36	100	48	100	58	100	142	100

1923-1938 dönemi Türkçe ders kitaplarındaki çeviri metinler çevirmenler bakımından ele alındığı zaman dikkat çeken ilk durum çevirmenlere verilen önemin azlığıdır. Metinlerin yarısından çoğunda (%53,52) çevirmenlerin belirtilmediği görülmektedir. Verilere genel olarak bakıldığında en çok tercih edilen çevirmen olan Reşat Nuri Güntekin'i (%9,85) Halit Fahri Ozansoy (%4,92) ve İbrahim Alaettin Gövsa (%2,81) izlemektedir. Bulgular sınıf temelli incelendiğinde de bütün sınıflarda metinlerin çoğunda çevirmenlerin belirtilmediği fark edilmektedir. 6. sınıfta en çok tercih edilen çevirmen Reşat Nuri Güntekin'i (%16,67) Recaizade Mahmut Ekrem (%5,56); 7. sınıfta Ali Haydar'ı (%8,33) aynı yüzde (%4,17) ile Direktör Âli Bey, Halil Nihat, İbrahim Alaettin Gövsa, Reşat Nuri Güntekin ve Ruşen Eşref Ünaydın; 8. sınıfta Reşat Nuri Güntekin'i (%10,34) Halit Fahri Ozansoy (%8,62) takip etmektedir.

4. 1. 4. 1923-1938 Dönemi Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Çeviri Metinlerin Zihniyet Yansımaları ile İlgili Bulgular

Her çeviri metin içerdiği tema ve bu temayı biçimlendiren konu ile ana fikir üzerinden öğrenciyi algı ve düşünme alışkanlıklarını biçimlendiren bir zihniyetle karşı karşıya getirmektedir. Zihniyet, anlam dünyasının unsurları ile ilgili olduğu için bu bölümde her çeviri metin için konu, ana fikir, tema¹⁵⁹ ayrı ayrı tanımlanıp tablolastırıldıktan sonra zihniyet bakımından yorumlanmıştır. Zihniyet ve tema-konu-ana fikir arasında ilişki kurulurken çeviri metinlerde tespit edilen bileşenler tezin önceki bölümlerinde gözden geçirilen zihniyet bileşenleri doğrultusunda değerlendirilmeye çalışılmıştır. Örneğin “Ayna” başlıklı parçanın; konusu “sıcak sömürge ülkelerinin birinden Fransa’ya gelen genç bir kızın kış ve soğuğa dayanamayarak hastalanıp ölmesi”, ana fikri “hiçbir yer vatandan daha güzel değildir” şeklinde belirlenmiştir. Bu parça tema bakımından “vatan sevgisi” sınıfında değerlendirilmiş, zihniyet bakımından ise erken cumhuriyetin milliyetçilik ilkesi içinde yorumlanmıştır.

Zihniyet ile ilgili bulgulara geçmeden önce dönemdeki çeviri metinlerin temaları ve alt temaları ile ilgili genel bilgiler vermek faydalı olacaktır. 1923-1938 dönemi Türkçe ders kitaplarındaki çeviri metinler temalar ve alt temalar açısından incelendiğinde ortaya şöyle bir tablo çıkmaktadır:

¹⁵⁹ “Tema” ile ilgili terminolojik bir problemi burada açmakta yarar vardır. Türkçe Eğitimi ana bilim dalında hazırlanan bu tezde çeviri metinlerin temalarını tespit ve tasnif ederken bir temalar listesine ihtiyaç duyulduğu açıktır. Bu tezin araştırma evreninin 1923-2015 arasındaki ortaokul Türkçe ders kitapları olduğu düşünülürse temalar listesini çıkarırken esas alınabilecek temel kaynak Türkçe Dersi Öğretim Programları olmalıdır. Ancak 1923’ten 2006’ya kadar yayımlanan programlarda tema tasnifine yer verilmemiştir. Bu doğrultuda bir tanım ve tasnif ilk kez “Tematik Yaklaşım”ın esas alındığı 2006 Türkçe Dersi Öğretim Programı’nda yer almaktadır. Tema tasnifi bir sonraki, 2015 Türkçe Dersi Öğretim Programı’nda da yapılmıştır. 2015 programı bu yıldan sonra hazırlanan Türkçe ders kitaplarını ilgilendirdiği için bu tezin araştırma evreni ile ilgisi bulunmamaktadır. 2006 programındaki tasnif ise bu tezin ihtiyaç duyduğu bazı temaları ayrı bir başlık altında değerlendirmemiştir. Örneğin erken cumhuriyet zihniyetinin özenle vurgu yaptığı eğitim, kadın vb. temalara yer vermek ihtiyacı hissedilmemiştir. Son tahlilde 2006 Türkçe Öğretim Programı’ndaki temalar bu tezin ihtiyacını bütünüyle karşılamamaktadır. Yine de bu tezin zamansal sınırlılığı içinde esas alınabilecek bir temalar listesi çıkarılırken 2006 Türkçe Öğretim Programı’ndaki tema ve alt temalar esas alınmış; ancak bu listeye “Eğitim”, “Kadın”, “Erdemler”, “Savaş”, “Yaşam” başlıkları eklenmiştir.

Tablo 9. 1923-1938 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Çeviri Metinlerin Temaları ve Alt Temaları ile İlgili Bulgular

Tema	Alt Tema	f	%
Erdemler	Paranın değersizliği, iyilik, vicdanlı olmak, onur kırmamak, ahlaklı olmak, sözünde durmak, fedakârlık, vefalı olmak, hile yapmamak, yerinde cesaret, onurlu olmak, saygı, merhamet	28	19,71
Doğa ve Evren	Doğa sevgisi, doğa ve hüznün, doğa ve sevinç, doğa ile mücadele, doğal denge, doğa ve estetik (güzellik), hayvanlar, hayvanlara iyi davranma	26	18,30
Millî Kültür	Millî değerler, vatan sevgisi, dil ve millet bilinci, erdemsiz savaş ve Balkan Savaşları, fedakârlık	16	11,26
Eğitim	Nesil yatırımı, eğitim hakkı, iyi öğretmen, okuma sevgisi, sanat eğitimi, uygulamalı eğitim ve değerler, zaman ve kitaplar	10	7,04
Birey ve Toplum	Çalışma ahlakı, iş ahlakı, devlet düzeni, toplum düzeni	10	7,04
Duygular	Hayvan sevgisi, anne sevgisi, çocukluğa özlem, annelik	10	7,04
Kişisel Gelişim	Çalışma, uyanık olma, kişilik tipleri, kendini tanıma	8	5,63
Zaman	Zamanın değeri, zaman yönetimi, zaman ve değişim	7	4,92
Hak ve Özgürlükler	Yaşama hakkı, ifade özgürlüğü, haklılık, özgürlük	6	4,22
Savaş	Savaşın zararları, azim, hırs ve zulüm	6	4,22
Bilim ve Teknoloji	Bilim, teknoloji, dikkat ve gözlem, deney, merak duygusu	4	2,81
Güzel Sanatlar	Sanat, müzik, estetik duyarlılık	3	2,11
İletişim	Kültürlerarası iletişim, farklı kültürler	3	2,11
Alışkanlıklar	Kötü alışkanlıklar	2	1,40
Kadın	Kadının eğitimi, bilim ve başarı	2	1,40
Yaşam	Yaşam, ölüm	1	0,70
Toplam		142	100

Bulguları değerlendirmeye geçmeden önce temalar ve alt temalar arasındaki geçişkenlik durumundan da söz etmek gerekir. Örneğin bu sınıflamada tezin amacı doğrultusunda “savaş” teması ayrı olarak ele alınmıştır ama bu tema millî kültür içinde de değerlendirilebilir. Ayrıca erdemlerden bazıları da millî kültür teması içinde ele alınabilir. Bu durumda millî kültür teması içindeki metinler artar. Benzer şekilde bu sınıflamada kadın teması ayrı değerlendirilmiştir ama bu tema eğitim başlığı altında da değerlendirilebilir. Bu durumda eğitim teması içindeki metinler artar. Ancak bu geçişkenlikler erken cumhuriyetin zihniyet haritasına uyum bakımından bir farklılık doğurmamaktadır. Bununla birlikte geçişken tema taşıyan çeviri parçalarda, istatistiklere dâhil edilmemek kaydıyla, “ayrıca” ilişkisiyle ikincil temalar da gösterilmiştir.

1923-1938 yılları arasında okutulan Türkçe ders kitaplarında yer alan çeviri metinlerde işlenen temalara genel olarak bakıldığında erdemler (%19,71), doğa ve evren (%11,26), millî kültür (%11,26) temalarının çok kullanıldığı; duygular (%7,04), birey ve toplum (%7,04), eğitim (%7,04) gibi temaların da önemsendiği görülmektedir. Kişisel gelişim (%5,63), zaman (%4,92), savaş (%4,22), hak ve özgürlükler (%4,22) temaları daha az kullanılırken güzel sanatlar (%2,11), iletişim (%2,11), kadın (%1,40), alışkanlıklar (%1,40), yaşam (%0,70) gibi temalara ise çok daha az yer verilmiştir.

1923-1938 dönemi Türkçe ders kitaplarındaki çeviri metinler işlenen tema ve alt temalar açısından genel anlamda değerlendirildikten sonra bu noktada bunların yansıttıkları zihniyetler bakımından genel olarak değerlendirilmeleri gerekir. 1923-1938 dönemi Türkçe ders kitaplarındaki çeviri metinlerin zihniyet yansımaları ile ilgili genel bulgular şu şekildedir:

Tablo 10. 1923-1938 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Çeviri Metinlerin Zihniyet Yansımaları ile İlgili Bulgular

Zihniyet	6. sınıf		7. sınıf		8. sınıf		Toplam	
	f	%	f	%	f	%	f	%
Aydınlanmacılık-Batıcılık	8	22,22	12	25	23	39,65	43	30,28
İdealist ve Pragmatist Eğitimcilik	18	50	15	31,25	9	15,51	42	29,57
Milliyetçilik	4	11,11	8	16,66	14	24,13	26	18,30
Romantizm	2	5,55	9	18,75	7	12,06	18	12,67
Çevrecilik (Tabiatçılık)	4	11,11	4	8,33	2	3,44	10	7,04
Modernizm	0	0,00	0	0,00	3	5,17	3	2,11
Toplam	36	100	48	100	58	100	142	100

1923-1938 dönemi Türkçe ders kitaplarındaki çeviri metinlerin zihniyet yansımaları ile ilgili bulgular genel olarak incelendiğinde metinlerde en çok yansıtılan zihniyetlerin Aydınlanmacılık-Batıcılık (%30,28) ile idealist ve pragmatist eğitimcilik (%29,57) olduğu, bunları milliyetçilik (%18,30) zihniyetinin takip ettiği görülmektedir. Bulgular sınıf temelli incelendiğinde 6. sınıfta en çok yansıtılan zihniyet idealist ve pragmatist eğitimciliktir (%50), bunu Aydınlanmacılık-Batıcılık (%22,22) izler. 7. sınıfta idealist ve pragmatist eğitimcilik (%31,25) zihniyetlerini Aydınlanmacılık-Batıcılık (%25) takip etmektedir. 8. sınıfta ise en çok yansıtılan Aydınlanmacılık-Batıcılık (%39,65) zihniyetini milliyetçilik (%24,13) izlemektedir. Genel olarak bakıldığında bu dönemde çeviri metinlerle en az yansıtılan zihniyet modernizmdir. Veriler sınıf temelli incelendiğinde modernizm zihniyetine 6. ve 7. sınıfta hiç yer verilmezken en az yansıtılan zihniyet 6. sınıfta romantizm (%5,55), 7. sınıfta çevrecilik (%8,33), 8. sınıfta ise yine çevreciliktir (%3,44).

Bu bulgulardan hareketle çeviri metinlerde yansıtılan zihniyetlerin dönemin düşünce dünyasına paralel olduğu söylenebilir. Aşağıda, zihniyet başlıkları tek tek ele alınırken metinlerle sadece genel zihniyetlerle bağlantısı yönüyle ilişki kurularak bir döküm çıkarılacak, bu metinlerin dönemin düşünce dünyası ile ilişkisi sonuç kısmında yer alacaktır.

4. 1. 4. 1. 1923-1938 Dönemi Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Aydınlanmacılık-Batıcılık Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler

1923-1938 dönemi Türkçe ders kitaplarındaki Aydınlanmacılık-Batıcılık zihniyetini yansıtan çeviri metinler ile ilgili bulgular aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 11. 1923-1938 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Aydınlanmacılık-Batıcılık Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler ile İlgili Bulgular

No.	Metnin Adı	Yazar	Çevirmen	Kaynak Dil / Edebiyat	Yer Aldığı Kitap	Kitabın Basım Yılı	Sınıf
1	Saat	Saşa Gitri ¹⁶⁰	Belli değil	Fransızca / Fransız	Edebî Kıraat Numuneleri (Halit Fahri)	1926-1928	6
2	Dişçide	Tristan Bernar	Belli değil	Fransızca / Fransız	Edebî Kıraat Numuneleri (Halit Fahri)	1929	6
3	Aceleyle Lüzum Yok	Koklen	İbrahim Alâettin	Belli değil	Ortamektepler ve Muallim Mektepleri İçin Kıraat (Refik Ahmet)	1932	6
4	Robenson	Daniel De Foe	Şükrü Kaya	İngilizce / İngiliz	Okuma Kitabı (Komisyon)	1937	6
5	Vezüv Volkanı	Lâmartin	Belli değil	Fransızca / Fransız	Okuma Kitabı (Komisyon)	1937	6
6	Laponya	Aksel Munte	Belli değil	İngilizce / Belli değil	Okuma Kitabı (Komisyon)	1937	6
7	Dişçide	Tristan Bernar	Belli değil	Fransızca / Fransız	Edebî Kıraat Numuneleri (Halit Fahri)	1928	7
8	Saat	Saşa Gitri	Belli değil	Fransızca / Fransız	Edebî Kıraat Numuneleri (Halit Fahri)	1929	7
9	Karlar İçinde Kalmış Tren	Emil Zola	Belli değil	Fransızca / Fransız	Türk Kıraati (Reşat Nuri ve Refet Avni)	[1933?] ¹⁶¹	7
10	Kurt Avı	Aleksandr Düma	Belli değil	Fransızca / Fransız	Okuma Kitabı (Komisyon)	1938	7
11	Demiryolu Bekçisi	Gerhart Hauptman	Belli değil	Almanca / Alman	Okuma Kitabı (Komisyon)	1938	7
12	Portland Dükü	Vilye Dö Lil Adam	[Halit Fahri Ozansoy]	Fransızca / Fransız	Güzel Yazmak Usulleriyle Edebî Kıraat Numuneleri (Halit Fahri)	1341	8
13	Sarışın Saat	Abel Bonar	[Halit Fahri Ozansoy]	Fransızca / Fransız	Güzel Yazmak Usulleriyle Edebî Kıraat Numuneleri (Halit Fahri)	1341	8
14	Portland Dükü	Vilye Dö Lil Adam	[Halit Fahri Ozansoy]	Fransızca / Fransız	Edebî Kıraat Numuneleri (Halit Fahri)	1928	8
15	Portland Dükü	Villiers De L'isle-Adam	[Halit Fahri Ozansoy]	Fransızca / Fransız	Edebî Kıraat Numuneleri (Halit Fahri)	1929	8
16	Graziyella'dan Bir Parça	Lamartin	Hüseyin Cahit	Fransızca / Fransız	Türk Kıraati (Reşat Nuri ve Refet Avni)	[1933?]	8
17	Benares Hatırası	Piyer Loti	Belli değil	Fransızca / Fransız	Edebî Kıraat Numuneleri (Halit Fahri)	1929	6
18	Benares Hatırası	Piyer Loti	Belli değil	Fransızca / Fransız	Edebî Kıraat Numuneleri (Halit Fahri)	1928	7
19	Tiflis Müzesi	Belli değil	Siraceddin [Hasircioğlu] (Müstensih)	Fransızca / Fransız	Cumhuriyet Kıraati (Ruşen Eşref, Mitat Sadullah ve Necmettin Sadık)	1341	7
20	İlyada'dan -Sekizinci Terennümün Başlangıcı-	Omiros	Belli değil	[Fransızca] / Antik Yunan	Güzel Yazmak Usulleriyle Edebî Kıraat Numuneleri (Halit Fahri)	1341	8
21	Üçüncü "Eğlog"un Birkaç Beyiti	Virjil	Belli değil	Belli değil / Latin	Güzel Yazmak Usulleriyle Edebî Kıraat Numuneleri (Halit Fahri)	1341	8

¹⁶⁰ Yazarların orijinal isimleri tezin "Türkçe Ders Kitaplarındaki Çeviri Metinlerin Yazarları ve Çevirmenleri" bölümlerinde gösterilmiştir. Zihniyet ile ilgili bölümlerdeki tablolarda yazarlar, eserler ve kahramanların isimleri kitaplardaki şekilleriyle kullanılmıştır. Bunun sebebi bu bilgilerin ve açıklamaların kitaplardaki çeviri metinlerden hareketle oluşturulmuş olmasıdır.

¹⁶¹ Ders kitaplarının üzerinde yazılı olmayan ama araştırmacı tarafından belirlenebilen basım tarihleri bu şekilde gösterilmiştir.

Tablo 11'in devamı

22	İlyada'dan -Sekizinci Terennümün Başlangıcı	Omiros	Belli değil	[Fransızca] / Antik Yunan	Edebi Kiraat Numuneleri (Halit Fahri)	1928	8
23	İlyada -Sekizinci Terennümün Başlangıcı-	Homer	Belli değil	Belli değil / Antik Yunan	Edebi Kiraat Numuneleri (Halit Fahri)	1929	8
24	Üçüncü "Eğlog"un Birkaç Beyiti	Virjil	Belli değil	Belli değil / Latin	Edebi Kiraat Numuneleri (Halit Fahri)	1929	8
25	Ektor'un Ajaks'le Teketek Dövüşü -Ölümlerin Gömülmesi	Omer	Ömer Seyfettin	Eski Yunanca / Antik Yunan	Türk Kiraati (Reşat Nuri ve Refet Avni)	[1933?]	8
26	Bir Aslan Avcısı	Alfons Dode	Reşat Nuri	Fransızca / Fransız	Türk Kiraati (Reşat Nuri ve Refet Avni)	[1933?]	6
27	Üç Esrarengiz Hikâye	Marcel Acturc (Anlatıyor)	Belli değil	Belli değil	Ortamektepler ve Muallim Mektepleri İçin Kiraat (Refik Ahmet)	1932	7
28	Ayyar Hamza	Molyer	Âli [Direktör Âli Bey]	Fransızca / Fransız	Ortamektepler ve Muallim Mektepleri İçin Kiraat (Refik Ahmet)	1932	7
29	Ayyar Hamza	Molyer	Âli [Direktör Âli Bey]	Fransızca / Fransız	Okuma Kitabı (Komisyon)	1938	7
30	Ayyar Hamza	Molyer	Âli [Direktör Âli Bey]	Fransızca / Fransız	Güzel Yazılar (Süleyman Şevket)	1926	8
31	Burjuva Zantiyom (Jantiyom)	Molyer	Belli değil	Fransızca / Fransız	Türk Kiraati (Reşat Nuri ve Refet Avni)	[1933?]	8
32	Burjuva Jantiyom Piyesinden	Molyer	Belli değil	Fransızca / Fransız	Ortamektepler ve Muallim Mektepleri İçin Kiraat (Refik Ahmet)	1933	8
33	Korney'in Sid'inden (Üçüncü Perdenin Dördüncü Meclisi)	Korney	Belli değil	Fransızca / Fransız	Güzel Yazmak Usulleriyle Edebi Kiraat Numuneleri (Halit Fahri)	1341	8
34	Bir Saat Bulan Adam	Jörj Kurtlin	Reşad Nuri	Fransızca / Fransız	Edebi Kiraat Numuneleri (Halit Fahri)	1928	8
35	Bir Saat Bulan Adam	George Courteline (Jorj Kurtelin)	Reşad Nuri	Fransızca / Fransız	Edebi Kiraat Numuneleri (Halit Fahri)	1929	8
36	Korney'in Sid'inden (Üçüncü Perdenin Dördüncü Meclisi)	Korney	Belli değil	Fransızca / Fransız	Edebi Kiraat Numuneleri (Halit Fahri)	1929	8
37	Beaumarchais'nin "Sevil Berberi" Komedisinden (Barbier De Seville) (Perde II, Meclis IX)	Beaumarchais	Belli değil	Fransızca / Fransız	Edebi Kiraat Numuneleri (Halit Fahri)	1929	8
38	İkisini De Bir Kurşunda	Blâsko İbanez	Belli değil	İspanyolca / İspanyol	Ortamektepler ve Muallim Mektepleri İçin Kiraat (Refik Ahmet)	1933	8
39	Bir Saat Bulan Adam	George Courteline	Belli değil	Fransızca / Fransız	Okuma Kitabı (Komisyon)	1938	8
40	Daskal Cennette	Belli değil	Ali Haydar	Bulgarca / Belli değil	Ortamektepler ve Muallim Mektepleri İçin Kiraat (Refik Ahmet)	1932	7
41	Ölmek Mi, Yaşamak Mı	Şekspir	Belli değil	İngilizce / İngiliz	Ortamektepler ve Muallim Mektepleri İçin Kiraat(Refik Ahmet)	1933	8
42	Kartal	Dostoyevski	Belli değil	Rusça / Rus	Okuma Kitabı (Komisyon)	1938	8
43	Tarihten İbret	Grigori Petrov	Ali Haydar	[Bulgarca] / [Rus]	Ortamektepler ve Muallim Mektepleri İçin Kiraat (Refik Ahmet)	1932	7

1923-1938 döneminde ortaokullarda okutulan Türkçe ders kitaplarındaki çeviri metinlerde en çok yansıtılan zihniyet Aydınlanmacılık-Batıcılıktır. “Aydınlanmacılık-Batıcılık” zihniyetini yansıtan bileşenlere bağlanabilecek 43 metnin 16’sı (%37,20) pozitivism-realizm/natüralizm, 9’u (%20,93) hümanizm, 7’si (%16,27) rasyonalizm-klasisizm, 7’si (%16,27) devlet ve toplum düzeni, 3’ü (%6,97) özgürlükçülük, 1’i (%2,32) ise yenilikçilik üzerinde durmaktadır.

Pozitivizm-Realizm: Bu parçalarda en fazla telkin edilmek istenen zihniyet, pozitivist ve realist anlayış etrafında toplanmaktadır. Pozitivist ve realist temeller üzerine kurulu olan çeviri metinlerde bilimsel merakın ve etiğin öneminin vurgulandığı, gözleme ve deneye dikkat çekildiği, gerçek hayatta karşılığı olmayan boyutuyla romantik ve idealist tavırların eleştirildiği, modern zaman anlayışına, doğa-insan mücadelesinde çalışma azmine, doğa ve teknolojik ilerleme arasındaki karşıtlığa dikkat çekildiği görülür.

“Vezüv Volkanı” parçasında anlatıcının, bir patlamadan sonra tüm korkunçluğuna rağmen hayranlık da uyandıran bir yanardağın içine ipe sarkarak girmesi anlatılır; Vezüv’den taş parçaları toplamak için tehlikeyi göze alan anlatıcının bu bilimsel merak sonunda eriştiği başarı ve mutluluk işlenir. Anlatıcının kimliğinde işlenen dış dünyaya yönelik dikkat (hayvanlar, bitkiler, taşlar, toprak vb.) Rönesans ve Aydınlanma sürecinde bugüne kadar Batı’nın dünyaya bakış açısını belirleyen en önemli pozitivist damarlardan biridir. “Dişçide” adlı metinde bilimsel yenilikleri ve yöntemleri takip edemeyen bir dişçinin hastasına faydadan çok zarar vereceği konu edilmiş, sağlık kurumları ve tedavi alışkanlıkları üzerinden bir eleştiri gerçekleştirilmiştir. Böylece bilimselliğin ve yeni teknolojilerin önemsenmesi gerektiği vurgulanmıştır.

Sembolist bir şair, daha çok hikâyeci, romancı, tiyatro yazarı olarak tanınan Villiers De L’isle-Adam’ın (Vilye Dö Lil Adam) “Portland Dükü” adlı parçasında sembolik ve fantastik unsurlar yoktur; daha çok realist vurgu dikkat çeker. İdealist ve romantik ideallerle hareket eden dük adeta bir kahraman gibi davranarak hastalığından dolayı hiç kimsenin yaklaşmadığı bir adama yaklaşır. Bu hâliyle idealist kahramanlar devrindeki gibi hareket eder, ancak; gerçek hayat bunun bedelini ağır ödetir (dük sonunda bu adamdan kendisine bulaşan cüzzam hastalığından dolayı ölür). Pratik hayatın öncelendiği bu metinde dikkatli olmak gereği uyarılmakta, hayatın acımasızlığı, hataları affetmediği gösterilmektedir.

“Tiflis Müzesi” metninde bu müzeye yapılan bir ziyaret anlatılmaktadır. Kafkasya’ya özgü hayvan ve bitki koleksiyonlarının zenginliği işlenirken dikkat çeken şey sergilenen bitki ve hayvan koleksiyonlarının gerçekçiliğinin yüceltilmesidir. Yazarın tasvirleri realisttir, hiçbir süsleme yoktur. Böylece pozitivist-realist yaklaşımın bir örneği görülür, zaten; müze başlı başına yeryüzüne ilişkin materyallerin toplanması zihniyetinin sonucudur.

“Sarışın Saat” adlı parçada akşam inerken kandillerin aydınlığında ufak tefek eşyaların uyandırdığı hatıraların zamanın geçici olduğunu akla getirmesi, ancak geçen zamanı, eski insan ve olayları koruyabilen tek şeyin kitaplar olması konusu işlenir. “Saat”te zamanın iyi kullanılması

gerektiği anlatılır. Her iki metinde modern bir zaman anlayışı vardır. Zamanı yavaş yaşayan Doğu zihniyetine karşın onun küçük parçalar hâlinde ve hızlı şekilde yaşanması Batılı bir zihniyetin işaretidir ve bu, sanayi toplumlarının ihtiyaçlarına işaret eden bir algının sonucudur. Sanayi Devrimi'nin düşüncede realizme denk geldiği düşünülürse bu parçalar gerçekçi bir zihniyeti telkin etmektedir. Benzer şekilde zaman vurgusu içeren “Aceleye Lüzum Yok”ta bu defa parodi yöntemiyle acelecilik eleştirilip ağır davranmak övülür. Böylece negatif örnek üzerinden zamanın ne kadar kıymetli olduğu, boşa harcanmaması gerektiği belirtilir. Bu parçalarda zamanın ve emeğin akılcı kullanılması gereğine dikkat çekilmektedir. Geçen zamanın bir daha geri gelmeyeceği üzerinde durulmakta, onun boşa harcanmaması ve iyi değerlendirilmesi gerektiği uyarılmaktadır.

Ayrıca, “Sarışın Saat”te öğrenciler Büyük İskender, Antinius (Antonius), Kleopatra gibi Antik Dönem kahramanları ve Ulis (Ulysses, Odysseus) ile yani Homeros’un meşhur destanından bir kahramanla da tanıştırılır.

Çalışma azmine dikkat çekilen “Robenson”, “Graziyella’dan Bir Parça”, “Laponya” metinlerinde insanın doğa karşısında aciz bir varlık olmasına rağmen çalışarak bir noktaya kadar birçok güçlüğü aşabileceğinin vurgulandığı görülür. İngiltere’de Protestan ahlakın oluşmasında çok önemli bir yer tutan ve insan azminin temel kitaplarından biri olan *Robinson Crusoe*, çalışma ilkesinin üstünlüğünün vurgulandığı bir eserdir ve insan azminin önünde hiçbir şeyin duramayacağını gösterir. “Graziyella’dan Bir Parça”da palamut balığı tutmaya giden dört balıkçının fırtınaya yakalanıp deniz ile mücadele etmeleri; rüzgârın etkisinin azalmasıyla güç de olsa Prosida kıyılarına varmaları anlatılır. “Laponya” adlı parçada Ristin adlı Laponyalı küçük kızın rehberliğinde yaya olarak yola çıkan anlatıcının küçük kız ile birlikte çetin yerlerden, ormanlardan, derelerden geçerek Forstugan’a ulaşmaları konusu işlenir. Her iki metinde, “Robenson” parçasına benzer şekilde, insanın doğa karşısında aciz bir varlık olmasına rağmen çalışarak birçok güçlüğü aşabileceği zihniyeti hâkimdir.

Mücadeleci bir varlık olan insanın doğa karşısındaki konumu, erken cumhuriyetin çeviri metinlerinde sık sık karşılaşılan bir konudur ve bu konunun çok boyutlu olarak değerlendirildiği görülür. Metinlerde genellikle doğa karşısında insanın azim ve çalışma ile birçok güçlüğü üstesinden geleceği vurgulansa da bazı metinlerde insanın elinden hiçbir şey gelmeyeceği işlenir. İnsanın doğa ile mücadelesinde bir noktadan sonra aciz kaldığının anlatıldığı “Kurt Avı” adlı parçada avcılar, kurtların elinden gelecek ölümden ancak atların içgüdülerine güvenerek kurtulurlar. La Lizon adlı bir trenin ağır kış şartlarına dayanamayarak bozulmasının anlatıldığı “Karlar İçinde Kalmış Tren”de ise metnin yazarı, natüralist Emile Zola bir noktadan sonra doğa ile baş edilemeyeceğini gösterir. Erken cumhuriyetin de bütün pozitivist, rasyonalist zihniyetine rağmen doğa ve evren anlayışının dolayısıyla tabiat karşısındaki tavrının sınır tanıdığı söylenebilir.

“Demiryolu Bekçisi” adlı parça Alman natüralizminin en önemli isimlerinden biri sayılan ve 1912 Nobel edebiyat ödülünün sahibi olan Gerhart Hauptmann’ın ünlü eseri *Hat Bekçisi Thiel*’den

alınmıştır. Metinde istasyon bekçisinin oğlunun trenin altında kalması, çocuk kurtarılarak yukarı çıkarıldıktan sonra trenin yine de yoluna devam etmesi konusu işlenmektedir. Kaza geçiren çocuğun durumu gösterilmekle birlikte yazarın, teknolojinin insan hayatına getirdikleri ve ondan götürdükleri hakkında subjektif bir yorumu ya da iması yoktur, durum objektif olarak betimlenmiştir. Parçanın natüralist zihniyete uygun olarak herhangi bir yorum içermemesine rağmen burada teknolojik gelişmelerin insanın mutluluğunu tehdit etmemesi gerektiği de değerlendirilebilir.

Hümanizm: Hümanist temeller üzerine kurulu olan çeviri metinlerde hem doğa hem farklı kültürler olarak dış dünya ile evrensel insani ilkeler üzerinden kurulacak iletişimin ve kültürel merakın öneminin vurgulandığı; Antik Dönem eserlerine ve isimlerine dikkat çekildiği görülür. Benares şehrindeki Ganj nehrinin sabahın ilk ışıklarındaki etkileyici görünümünün, ibadete gelen insanların geleneklerinin anlatıldığı “Benares Hatırası” adlı parça, Hindistan’ın renkli doğasını ve geleneklerini yansıtmaktadır. Pierre Loti’den alınmış metin, yeni bir dünyanın eşiğindeki erken cumhuriyet gençliği için dış dünyayı tanımak, merak etmek duygusunu uyandırmaktadır.

Latin edebiyatının en ünlü şairi Vergilius’un pastoral şiirlerinden alınan, konusunu iki çobanın sürüdeki hayvanlar hakkındaki sohbetlerinin oluşturduğu “Üçüncü ‘Eğloğ’un Birkaç Beyiti” adlı parçada ozanın genel temalarına uygun olarak çoban ve kır hayatı özendirilmekte, böylece öğrenciler antik kültür ve Latin edebiyatı ile muhatap olmaktadır.

Antik Yunan kültürünün yer aldığı iki metinden biri olan “İlyada’dan -Sekizinci Terennümün Başlangıcı-”nda, Truvalılar ve Grekler (Akhalar) arasındaki Truva Savaşı’nda baş Tanrı Zeus’un (Jüpiter) durumu işlenmektedir. Zeus önce tarafsız olmaya çalışmakta ancak daha sonra haksız bulduğu Greklerin başına yıldırımlar yağdırmaktadır. “Ektor’un Ajaks’le Teketek Dövüşü - Ölülerin Gömülmesi” adlı parçada ise Ektor’un daveti üzerine ülkelerini temsilen Akhalılar adına Ajaks ile Truvalılar adına Ektor’un dövüşmeleri gösterilmiştir. Gündüz çarpışan bu ikili gece olunca ertesi gün tekrar dövüşmek üzere dostça ayrılmaktadırlar. Bu metinlerin en önemli yanı erken cumhuriyetin öğrenciyi Batı zihniyet tarihinde etkisini kesintisiz olarak sürdüren, Homeros’un *İlyada* (Ilias, Illiada) destanı ile tanıştırması, antik mitoloji ile yüz yüze getirmesidir.

Rasyonalizm: Rasyonalist temeller üzerine kurulu olan çeviri metinlerde eleştirel akıl, mantık ve sağduyunun öneminin vurgulandığı görülür. “Bir Aslan Avcısı” adlı metinde çok iyi bir “şapka avcısı” olan Tartaren’in öyküsü anlatılır. Afrika’da aslan avlamak arzusunu taşıyan hayalperest Tartaren kendisini çölde sanırken şalgam tarlasında aslan diye bir sıpayı vurup öldürür. Böylece boş hayallerin insanı komik ve acıklı durumlara düşüreceği uyarılırken akıl ve mantık öncelenir. Dışarıdan bakınca çok ilginç, korkunç ya da sıra dışı gelen olayların aslında çok normal sebeplerden kaynaklanabileceğinin anlatıldığı “Üç Esrarengiz Hikâye”de yine rasyonel akıl, mantık, sağduyu, gerçekçilik önerilir; pek çok olayın aslında görüldüğü gibi olmadığını gözlem ve incelemenin ortaya çıkarabileceği vurgulanır. Moliere’in *Scapin’in Dolapları* adlı eserinden

uyarlanan “Ayyar Hamza” adlı metinde Hamza adlı uşağın Zuhuri Efendi’yi, oğlunun kaçırıldığını söyleyerek kandırması ve onun 500 altınını alması konusu işlenmektedir. Böylece akılcılık vurgulanırken gülünç değerlere karşı çıkılır.

Asilzâdelerin arasına girmek için dans ve felsefe öğrenmek isteyen sonradan görme Mösyö Jorden’in hiçbir bilimden, sanattan anlamaması ve komik duruma düşmesi konusunun ele alındığı “Burjuva Zantiyom (Jantiyom)” adlı metinde bir burjuvanın asil gibi davranmaya kalkışması üzerinden taklitçiliğin, şekilciliğin trajikomik sonuçları gösterilmiştir. Bütün kurumları ve düşünce sistemiyle Batı’ya yönelmiş erken cumhuriyet böylece öğrencilere bir medeniyete dâhil olmanın şekilcilikle mümkün olmadığını uyarmakta, şekilci zihniyetin eleştirisini taşımaktadır. Aynı eserin farklı bir bölümünden alınan “Burjuva Jantiyom Piyesinden” adlı parçada ise cahil bir insanın kötü niyetli, kurnaz kişiler tarafından nasıl kandırıldığı; parasının, duygularının, emeğinin, iyi niyetinin nasıl sömürüldüğü gösterilmiştir. Parça bu hâliyle cahilliğin ne kadar kötü bir şey olduğunu, bilginin ne kadar önemli olduğunu uyarmaktadır.

Devlet ve Toplum Düzeni: Devlet ve toplum düzeni ile ilgili fikirler üzerine kurulu olan çeviri metinlerde bürokratik yozlaşmaya dikkat çekildiği, sağlıklı toplum olabilmek için aile kurumunun ve toplumsal görevlerin öneminin vurgulandığı görülür. Vatandaşlık görevini yapan bir bireyin neredeyse suçlu konumuna düşmesinin anlatıldığı “Bir Saat Bulan Adam” ve halkı koruması gereken müstantık ve jandarma zabitanın el ele verip halkı korkutarak soymasının işlendiği “İkisini de Bir Kurşunda” metinlerinde devletin bürokratik işleyişine güçlü bir eleştiri yöneltilmiştir. Bu metinler ile negatif örnek üzerinden devlet adamlarının ahlaken bozulmaması ve yozlaşmaması gerektiğinin gösterildiği söylenebilir.

Uygunsuz bir evliliğin akıllı Figaro tarafından önlenmesinin ve Rosine isimindeki genç kızın Figaro’nun eski efendisi Kont Almaviva ile evlenmesinin anlatıldığı “Beaumarchais’nin ‘Sevil Berberi’ Komedisinden (Barbier De Seville) (Perde II, Meclis IX)” adlı metinde toplumun en küçük birimi aileye verilen önem görülmektedir. Bu metinde aile yapısının sağlığının toplum yapısının sağlığı demek olduğu, uygunsuz çiftler arasındaki evliliklerin sağlam temellere oturtulması gereken aile kurumunu tehdit ettiği gösterilir.

“Korney’in Sid’inden (Üçüncü Perdenin Dördüncü Meclisi)” parçasında bir şeref davası yüzünden sevgilisi Rodrig’i öldürmek zorunda kalan Şimen’in trajedisi işlenmiştir. Hem Şimen hem Rodrig bireysel mutlulukları (aşk) ile toplumsal görevleri arasında seçim yapmak zorunda kalırlar. Her ikisi de toplumsal görevlerini tercih ederek trajik şemayı kırmaya çalışırlar. Ayrıca bu metin öğrenciyi klasik zihniyetle dolayısıyla Antik Yunan ve Roma medeniyeti ile tanıştırmaktadır.

Bütün bunlara ek olarak bu dönemde “devlet ve toplum düzeni” ile ilgili metinlerin tamamının ortaokul son yani 8. sınıf Türkçe ders kitaplarında yer alması da dikkat çekicidir.

Özgürlükçülük: Özgürlükçülük temelleri üzerine kurulu olan çeviri metinlerde bir içgüdü olarak özgürlüğe dikkat çekildiği, düşünce/ifade özgürlüğünün vurgulandığı görülür. “Daskal

Cennette” adlı parçada Daskal adlı bir muallimin öldükten sonra sevap ve günahları denk geldiği için cennetin imtihan köşesine konulması fakat bu bölgede düşündüklerini söyleme özgürlüğü bulunmadığı için cehenneme atılmaya razı olması anlatılmaktadır. Parça düşünce özgürlüğünü yücelten mesajıyla çok sesliliğe uygun düşmektedir. Bir zindanda tutulan yaralı bir kartalın her şeye rağmen ehlileşmemesi ve sonunda doğaya salınmasının anlatıldığı “Kartal” adlı metinde ise doğuştan var olan özgürlük isteğinin hiçbir şekilde silinemeyeceği fikri işlenir. Bu metinlerde ön plana çıkarılan insan, genç cumhuriyet döneminde yetiştirilmek istenen “fikri hür, vicdanı hür” bir insan tipidir.

Öte yandan özgürlükçülük fikrinin felsefi boyutta ele alındığı da görülür. Shakespeare’in *Hamlet* adlı eserinin en meşhur bölümlerinin birinden alınan “Ölmek mi, Yaşamak mı” adlı parçada varlık-yokluk, yaşam-ölüm üzerine felsefi bir tartışma yer almakta, ölümün arkasındaki bilinmezliğin yaşamı katlanılır kıldığı vurgulanmaktadır. Her ne kadar Hamlet yazgı karşısında razı olmak ile isyan etmek arasında bir seçim yapamamış gibi görünse de yazgıya yön verecek insan tipinin de varlığı bu parçada görünmektedir.

Yenilikçilik temelleri üzerine kurulu olan çeviri metinde eski-yeni çatışmasına dikkat çekildiği görülür. “Tarihten İbret” adlı metinde Moskova’da ahşap temeller üzerine kurulmuş taş tiyatro binasının temellerinin zamanla çürümesi ve tamir edilmesi üzerinden bununla ilişkilendirilen tarihi olaylar konu edilmekte, eskiyen şeylerin tamir edilebileceği uyarılmaktadır. Ancak parçanın devamındaki yorumlardan anlaşılmaktadır ki devletler ve kurumlar söz konusu olduğu zaman çürüme içten içe gerçekleşmekte, fark edildiğinde tamirat için çok geç kalınmış olmakta, bu defa eskiyi yıkıp yeniye kurmak mecburiyeti hâsıl olmaktadır. Nitekim yazar, kendisini yenileyememiş, tamir edememiş imparatorlukların çöküşü için Roma, Rusya, Avusturya, Osmanlı imparatorluklarını örnek göstermektedir. Metin bu hâliyle yenilikçi ve Batıcı cumhuriyet zihniyetinin geleneksel Osmanlı zihniyet ve kurumlarından radikal kopuşunun gerekçelerini onaylar mahiyette yorumlanabilir.

4. 1. 4. 2. 1923-1938 Dönemi Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki İdealist ve Pragmatist Eğitimcilik Zihniyetlerini Yansıtan Çeviri Metinler

Cumhuriyet tarihi boyunca eğitim, diğer çeşitlemelerinin yanı sıra öncelikle idealizm ve pragmatizm temellerinde şekillenmiştir. Bu doğrultuda bulgulardan elde edilen verilerde temel olarak idealist ve pragmatist fikirlerin yer alması dolayısıyla eğitimci tavır “idealist ve pragmatist eğitimcilik” başlığı altında toplanmıştır. İdeal genç, nesil yatırımı, okul, okuma sevgisi gibi bileşenler idealizme yakinken köy eğitimi, toplum eğitimi, öğrencilik-öğretmenlik, kadının eğitimi, yetişkin eğitimi, eğitim eşitliği, eğitim hakkı gibi bileşenler pragmatizme yakın durmaktadır.

1923-1938 dönemi Türkçe ders kitaplarındaki idealist ve pragmatist eğitimcilik zihniyetlerini yansıtan çeviri metinler ile ilgili bulgular aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 12. 1923-1938 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki İdealist ve Pragmatist Eğitimsel Zihniyetlerini Yansıtan Çeviri Metinler ile İlgili Bulgular

No.	Metnin Adı	Yazar	Çevirmen	Kaynak Dil / Edebiyat	Yer Aldığı Kitap	Kitabın Basım Yılı	Sınıf
1	Kumar	Tolstoy	Belli değil	Rusça / Garp [Rus]	Yeni Milli Kiraat (Köprülüzâde Mehmet Fuat)	1924	6
2	Mektebe Avdet	Anatol Frans	Belli değil	Fransızca / Fransız	Yeni Milli Kiraat (Köprülüzâde Mehmet Fuat)	1924	6
3	Gece Yarısı Örneği	[Madam Raşild]	Halid Fahri	Fransızca / Fransız	Edebî Kiraat Numuneleri (Halit Fahri)	1926-1928	6
4	Bir Ama Çocuğun Tahassürü	Belli değil	Recaizade Ekrem	Fransızca / Fransız	Edebî Kiraat Numuneleri (Halit Fahri)	1926-1928	6
5	İş Adamı Olmadığım Erkenden Nasıl Anlaşıldı	Anatol Frans	Belli değil	Fransızca / Fransız	Edebî Kiraat Numuneleri (Halit Fahri)	1929	6
6	Merhamet	Belli değil	Belli değil	Fransızca / Arap	Edebî Kiraat Numuneleri (Halit Fahri)	1929	6
7	Bağ Bozumu Gününde Bir Gezinti	Emil Zola	Belli değil	Fransızca / Fransız	Edebî Kiraat Numuneleri (Halit Fahri)	1929	6
8	Bununla Beraber	[Grigory Petrov]	Ali Haydar	Bulgarca / Belli değil	Ortamektepler ve Muallim Mektepleri İçin Kiraat (Refik Ahmet)	1932	6
9	Madam Mari Kuri	Emil Ludvig	Ömer Rıza	Almanca / Alman	Ortamektepler ve Muallim Mektepleri İçin Kiraat (Refik Ahmet)	1932	6
10	Talebe	Belli değil	Reşat Nuri	Fransızca / Fransız	Ortamektepler ve Muallim Mektepleri İçin Kiraat (Refik Ahmet)	1932	6
11	Hava Muharebesi	Henry Bordeaux	Reşat Nuri	Fransızca / Fransız	Ortamektepler ve Muallim Mektepleri İçin Kiraat (Refik Ahmet)	1932	6
12	Okumak Zevki	Jorj San	Belli değil	Fransızca / Fransız	Türk Kiraati (Reşat Nuri ve Refet Avni)	[1933?]	6
13	Doktor Faron	Küstav Drüze	Belli değil	[Almanca] / [Alman]	Türk Kiraati (Reşat Nuri ve Refet Avni)	[1933?]	6
14	Esir	Bernarden Dö Senpiyer	Reşat Nuri	Fransızca / Fransız	Türk Kiraati (Reşat Nuri ve Refet Avni)	[1933?]	6
15	"Don Juan"dan	Moliyer	Reşat Nuri	Fransızca / Fransız	Türk Kiraati (Reşat Nuri ve Refet Avni)	[1933?]	6
16	Bir Ama Çocuğun Tahassürü	Belli değil	Recaizade Ekrem	Fransızca / Fransız	Türk Kiraati (Reşat Nuri ve Refet Avni)	[1933?]	6
17	Okumak Zevki	Jorj San	Belli değil	Fransızca / Fransız	Okuma Kitabı (Komisyon)	1937	6
18	Kefil	Şiller	Belli değil	Almanca / Alman	Okuma Kitabı (Komisyon)	1937	6
19	Bununla Beraber	[Grigory Petrov]	Ali Haydar	Bulgarca / Belli değil	Güzel Yazılar (Süleyman Şevket)	1927	7
20	Bir Deniz Kazası	[Edmondo De Amicis]	İbrahim Alaeddin	İtalyanca / İtalyan	Güzel Yazılar (Süleyman Şevket)	1927	7

Tablo 12'nin devamı

21	Dâne	[Grigory Petrov]	Ali Haydar	Bulgarca / Belli değil	Güzel Yazılar (Süleyman Şevket)	1927	7
22	Gülüm	[François Coppee]	Abdullah Zühdü	Fransızca	Güzel Yazılar (Süleyman Şevket)	1927	7
23	İş Adamı Olmadığım Erkenden Nasıl Anlaşıldı	Anatol Frans	Belli değil	Fransızca / Fransız	Edebî Kıraat Numuneleri (Halit Fahri)	1928	7
24	Merhamet	Belli değil	Belli değil	Fransızca / Arap	Edebî Kıraat Numuneleri (Halit Fahri)	1928	7
25	Japonya'da Mektepler	Belli değil	Nafi Atuf [Kansu]	Fransızca / Fransız	Cumhuriyet Kıraatı (Ruşen Eşref, Mitat Sadullah ve Necmettin Sadık)	1341	7
26	Gece Yarısı Ördeği	[Madam Raşild]	Halid Fahri	Fransızca / Fransız	Edebî Kıraat Numuneleri (Halit Fahri)	1929	7
27	Bir Ama Çocuğun Tahassürü	Belli değil	Recaizade Ekrem	Fransızca / Fransız	Edebî Kıraat Numuneleri (Halit Fahri)	1929	7
28	Horozun İntiharı	Belli değil	Ahmet Hidayet	Bulgarca / Bulgar	Edebî Kıraat Numuneleri (Halit Fahri)	1929	7
29	Kaza	Leon Frapiye	Reşat Nuri	Fransızca / Fransız	Ortamektepler ve Muallim Mektepleri İçin Kıraat (Refik Ahmet)	1932	7
30	Florans Naytengel	Emil Ludvig	Ömer Rıza	Almanca / Alman	Ortamektepler ve Muallim Mektepleri İçin Kıraat (Refik Ahmet)	1932	7
31	İnsaniyetli Bir Doktor	Alfons Dode	Belli değil	Fransızca / Fransız	Türk Kıraatı (Reşat Nuri ve Refet Avni)	[1933?]	7
32	Bir Vazife Hikâyesi	Standal	Belli değil	Fransızca / Fransız	Okuma Kitabı (Komisyon)	1938	7
33	Tatil Sonu Hatıraları	Anatol Frans	Belli değil	Fransızca / Fransız	Okuma Kitabı (Komisyon)	1938	7
34	Hodbin	La Bruyer	Belli değil	Fransızca / Fransız	Güzel Yazmak Usulleriyle Edebî Kıraat Numuneleri (Halit Fahri)	1341	8
35	Gece Yarısı Ördeği	Madam Raşild	Belli değil	Fransızca / Fransız	Güzel Yazmak Usulleriyle Edebî Kıraat Numuneleri (Halit Fahri)	1341	8
36	Hodbin	La Bruyere	Belli değil	Fransızca / Fransız	Edebî Kıraat Numuneleri (Halit Fahri)	1929	8
37	Tatil Sonu Hatıraları	Anatol Frans	Belli değil	Fransızca / Fransız	Türk Kıraatı (Reşat Nuri ve Refet Avni)	[1933?]	8
38	Bir Pazarlık	İpolit'ten	Belli değil	Fransızca / Fransız	Türk Kıraatı (Reşat Nuri ve Refet Avni)	[1933?]	8
39	Obur	La Brüyer	Belli değil	Fransızca / Fransız	Türk Kıraatı (Reşat Nuri ve Refet Avni)	1933?	8
40	Halkın Düşmanı	İpsen	Belli değil	Belli değil / Norveç-İsveç	Ortamektepler ve Muallim Mektepleri İçin Kıraat (Refik Ahmet)	1933	8
41	“Don Juan”dan	Molyer	Belli değil	Fransızca / Fransız	Okuma Kitabı (Komisyon)	1938	8
42	Bir Pazarlık	İpolit	Belli değil	Fransızca / Fransız	Okuma Kitabı (Komisyon)	1938	8

İdealist ve pragmatist eğitimcilik zihniyetlerini yansıtan bileşenleriyle 42 metnin 26'sı (%61,90) “ideal¹⁶² genç” tipi (erdemler ve duygular), 4'ü (%9,52) okul-öğrencilik, 3'ü (%7,14) nesil yatırımı, 2'si (%4,76) kadının eğitimi, 2'si (%4,76) okuma sevgisi, 2'si (%4,76) eğitim eşitliği, 1'i (%2,38) toplum eğitimi, 1'i (%2,38) yetişkin eğitimi, 1'i (%2,38) eğitim hakkı üzerinde durmaktadır.

İdeal Genç: İdealist eğitimcilik kapsamına giren çeviri parçalara bakıldığında bunlarda en fazla telkin edilmek istenen fikir, genç cumhuriyetin yetiştirmek istediği “ideal genç” tipinde bulunması gereken özellikler etrafında toplanmaktadır. Bu özellikler erdemler ve duygular olmak üzere iki ana başlık altında gözden geçirilebilir. Erdemler; iyilik, fedakârlık, vicdan sahibi olma, ahlaklı olma, sözünde durma, onurlu olma, çalışkanlık, cesaret, hile yapmama, saygılı olma vb. başlıklar altında toplanabilir. Bir kadının, bir dilenciye gösterdiği merhamet sayesinde Allah'ın lütfunu elde edip kaderi yenmesinin ve ölümden kurtulmasının anlatıldığı “Merhamet” adlı metinde iyilik ve merhametin bir erdem olarak önerildiği görülmektedir. Bu metinde ayrıca insaniyetçi bir zihniyet de göze çarpar. Fransızca çevirisinden de olsa bir Arap masalı olan bu parça insani değerlerin bütün toplumlarda ve zamanlarda ortak olduğunu göstermesi bakımından da önemlidir.

Üç yaşlarında bir çocuğun kurduğu mağaza oyununda kasa görevlisi rolünü oynarken parayı satın alanın mı satanın mı verdiğini bilememesinin anlatıldığı “İş Adamı Olmadığım Erkenden Nasıl Anlaşıldı” metninde soyut değerler yüceltilmekte, her şeyin parayla satın alınamayacağı gösterilmekte; öğrencilere erdem örneği verilmektedir. Metnin açıklama bölümünde Anatole France'ın bir moralist, ahlak nasıhı olmak ya da vicdanlara yol göstermek istemediği, sadece kendi vicdanını ortaya koyduğu belirtilmiştir (Halit Fahri, 1928).

Emile Zola'dan çevrilen “Bağ Bozumu Gününde Bir Gezinti” parçasında bağ bozumu gününde çocukların, kadınların, erkeklerin bağdaki çalışmaları anlatılmıştır. Metin bir erdem olarak çalışmayı yüceltmekte, doğanın ancak güçlü bir çalışma neticesinde insanlara faydalı hâle getirilebileceğini göstermektedir. Bu metinde romantik tabiat algısının yerini natüralist bir tabiat algısına bıraktığı da dikkat çeker.

“Doktor Faron”da çok meşhur bir doktorun yoksul hastasından para almak istememesi ama annenin gururu kırılmasın diye sembolik bir ücret alması konu edilmiştir. Böylece iyilik yaparken onur kırmamak gerektiği vurgulanmıştır.

“Esir” adlı parça romantik ekole mensup olsa da içerdiği merhamet her dönem geçerli evrensel bir değerdir. Parçada Paul ve Virjini'nin evlerinin önünde gördükleri “sefil esire” yardım

¹⁶² Bu ve arkadan gelen bölümlerde “idealist” ve “idealizm” terimleri felsefedeki manasından daha çok ahlak felsefesindeki anlamıyla kullanılmıştır. Değerler felsefesinin konusu olarak ahlaki idealizm, felsefi idealizmle ilgili olmakla birlikte yüce gayeler besleme, üstün ilkelere sahip olma, “idealleştirme” kavramının etrafında örgülenir.

etmeleri, efendisinin onu bağışlamasını sağlamaları anlatılmaktadır. “Bir aşk romanı olan *Paul ve Virginie*’den öğrencinin seviyesine uygun olarak merhametle ilgili bir parça seçilmiştir.

Don Juan’ın, alacağını istemeye gelen Mösyö Dimanş’ı ziyaret sebebini bile söyleyemeden geri göndermesi konusunun işlendiği “Don Juan’dan” adlı metinde Moliere, toplumdan seçtiği bir bireyin haksız olduğu hâlde konuşma gücü sayesinde haklı duruma geçmesini eleştirmektedir. Doğrunun saptırılmasının kolay olduğunun, demagoji karşısında dikkatli olmak gerektiğinin vurgulandığı parçada olumsuz örnek üzerinden doğruluk erdemi önerilmektedir.

Ölüm cezasına çarptırılan Meroz’un arkadaşını kendi yerine rehin bırakıp kız kardeşinin düğünü için üç günlük yola gidip dönmesinin anlatıldığı “Kefil” parçasında, verilen sözün ucunda ölüm bile olsa tutulmasının bir erdem olduğu gösterilmektedir.

Eserlerinde bütün insanlık için geçerli olan doğruları göstermeye çalışan, evrensel ilkelere sahip olan Tolstoy’dan çevrilen “Kumar” adlı metinde kumarda her şeyini kaybeden bir adamın sonunda intihar etmesi anlatılmış, bütün insanlık için zararlı olan kumar alışkanlığı eleştirilmiş, olumsuz örnek üzerinden olumlu birey hatırlatılmıştır. Nitekim parçanın açıklama kısmında Tolstoy’un adalet, medeniyet, insaniyet fikirleri vurgulanmış; “müstebit” çarlık idaresinin yıkılmasında, “son Rus inkılabında” eserlerinin önemli etkisi olduğu belirtilmiştir (Köprülüzâde Mehmet Fuat, 1924, s. 140). Burada ayrıca öğrencinin ilk defa (6. sınıf Türkçe ders kitaplarında sadece bu metin Rus edebiyatındandır) Fransız edebiyatı dışında Rus edebiyatından bir parça ile muhatap olması da önemlidir.

İlk bakışta bir hava çarpışmasını tasvir eder gibi görünen “Hava Muharebesi” adlı parçada ise, mücadeleden vazgeçmemenin değeri vurgulanmaktadır.

Çocuk Kalbi kitabından alınan ve “Bir Deniz Kazası” başlığını taşıyan metin dostluk, fedakârlık, vefa duygularını vurgularken idealizmi önermektedir. İtalyan konsolosluğu tarafından Sicilya’dan memleketine gönderilen Maryo kendisi gibi yetim olan Julyette ile tanışıp arkadaş olur ve deniz kazası sonrası, iyilik gördüğü Julyette için kendini feda edip tek kişilik yer kalan sandala Julyette’yi bindirir.

Bir yandan vefa duygusunun bir yandan eski-yeni çatışmasının işlendiği “Horozun İntiharı”nda çömlek hamurundan imal edilmiş oyuncak horozdan hevesini alan çocuk onu bir tarafa itmiştir. Bu metinde daha güzel bir oyuncak horoz, toprak horozun karşısında yeniyi / yeniliği temsil eder. Eskinin yeninin karşısında tutunamayacağı fikrine karşın burada yenilikleri kabul etmekle birlikte eskiye de vefa göstermek gerektiği vurgulanmaktadır.

“İnsaniyetli Bir Doktor” adlı metinde iyi niyeti toplum tarafından suiistimal edilen bir doktor tipi vardır. Cumhuriyetin yetiştirmek istediği insan tipi aktif, eleştirel, hakkını arayan bir bireydir. Oysa bütün sempatisine rağmen parçadaki doktor bu özellikleri bütünüyle karşılamaktan uzaktır. İnsaniyeti, merhameti, görev duygusu ile yüceltilen bu tip kendi hakkını aramaya sıra gelince sergilediği pasif tavır ile cumhuriyetin aradığı insan tipini karşılamaz ve bu yönüyle eleştirilir.

Anlatıcı Luo'nun denizde boğulmak üzere olan bir kayıkçıyı görmezden gelmeyip kurtarması konusunun ele alındığı, vazifeci bir zihniyeti de telkin eden “Bir Vazife Hikâyesi”nde vicdan sahibi olmak gerektiği uyarılmaktadır. Vicdan, doğruyu gösteren evrensel ilkenin simgesidir ve vicdan sahibi olmak da erken cumhuriyetin ideal genç tipinden beklediği erdemlerdendir.

Klasik ekolün ünlü eleştirmeni La Bruyere'in ünlü yapıtı “*Karakterler*”den (Seciyeler) alınan bir bölüm olan “Hodbîn” adlı metinde hodbin (egoist, bencil) bir kişi betimlenmektedir. Parça toplum içinde nasıl davranılması gerektiğini, insanî karakter özelliklerini olumsuz örnek üzerinden vurgulamaktadır. Benzer şekilde obur tipinin gösterildiği “Obur” adlı parçada da toplumsal kalkınma niyetinde olan erken cumhuriyet olumsuz bir örnek olarak obur tipini eleştirir. Ayrıca bu metinlerle, antik değerler üzerinden biçimlenen klasik ekolün en ünlü isimlerinden biri olan La Bruyere öğrenciye tanıtılmaktadır.

Parnasyen şair François Coppee'den çevrilen “Gülüm” adlı metinde bir şairin, komşusunun yetiştirip ona hediye ettiği gül ile kendisi ve şiirleri arasında bağ kurması, güle vazifelerini anlatması, onu iyilik, vefa, kahramanlık gibi değerler konusunda uyarması işlenir. Şair, adının verildiği bu gül ile eserlerinin aksine daima hayatta kalacağını düşünerek ebedileşmek ister. Bu parçada kişileştirilmiş gülden beklenen vefa, fedakârlık, vatanseverlik, kahramanlık, muhtaçlara yardım vb. görevler erken cumhuriyet dönemi öğrenci tipinde yerleştirilmek istenen değerlerdir. Gül, bu hâliyle önerilen modeldir.

İdeal genç tipinde bulunması istenen duygular ise anne sevgisi, dostluk, hayvan sevgisi başlıkları altında toplanabilir. Tavuk kümesinde doğan bir ördek ile bir adamın sevgi dolu ilişkisinin anlatıldığı “Gece Yarısı Ördeği”nde; sevgi ve dostluğun hep galip geldiği vurgulanır.

Kör bir çocuğun dünyanın bütün güzelliklerini reddedip sadece annesini görmek istemesinin işlendiği “Bir Ama Çocuğun Tahassürü”nde ise anne sevgisinin diğer bütün duygulardan üstün olduğu vurgulanmaktadır.

Nesil Yatırımı: Bu dönemde ideal genç tipi yaratma niyetinin hemen yanıbaşında yine toplum mühendisliği alanına giren nesil yatırımının da önemli bir fikir olarak ele alındığı görülür. Aydınlanmacı bir zihniyetin de yoğun olarak fark edildiği “Bununla Beraber” adlı metinde yoksul bir öğretmen bütün geçim sıkıntısına ve çektiği güçlüklerle rağmen öğrencilerinin geleceği için okul yoluna ağaçlar dikmektedir. Çünkü kendi göremeyecek olsa da öğrencileri bu ağaçları görecektir. Bu metinde ayrıca öğretmen ruhu ikisinin de yüksek ve doğru olması dolayısıyla kavak ağacına benzetilir.

“Dâne” adlı parçada, heykeltraşlık dehası ile doğmuş bir çocuğun, öğretmenin bütün çabalarına rağmen, geçim sıkıntısı çeken babası tarafından kunduracı yanına çırak olarak verilmesi anlatılır. Öğretmen, milletin geleceği için küçük bir dâhinin eğitilmesinde ısrarlıdır. Yaşamın gerçeklerini temsil eden babayı aşamamış olmasına rağmen bu parçadaki öğretmenin idealist ruhu gelecek nesiller adına yüceltilir.

Bu dönemde okul yıllarının, öğrencilik hayatının önemi, öğretmenliğin değerli, öğretme eyleminin kutsal olduğu da işlenen fikirlerdendir. “Talebe” adlı metinde Bert adlı küçük kız ile Valeri adlı okuma yazma bile bilmeyen hizmetçisinin hikâyesi anlatılır. Valeri, Bert’in okul arkadaşları karşısında Deniz tarafından küçük düşürülünce Bert ona okuma yazmanın yanı sıra kendi bildiği her şeyi de öğretir ve sonunda Valeri’ye, öğrendikleri ile Deniz’i küçük düşürmesini teklif eder. Valeri ise “siz bana insanları küçük düşürmeyi, üzmeyi öğretmediniz” diyerek bu teklifi reddeder. Eğitimin öneminin ve öğrencinin, öğretmenin aynası hükmünde olduğunun vurgulandığı bu metin eğitimci zihniyet ile uyum içindedir. Öğretmenlerden öğrencilerine sadece ezber bilgiler değil, erdemler de öğretmeleri, öğrencilerinin bilgiyi davranışa dönüştürmelerini sağlamaları da beklenmektedir.

Çocukluğunu yaşadığı yerden geçen anlatıcının okula dönüş zamanındaki kendi çocuk kimliğiyle karşılaşması, o günlere özlem duyması konusunun ele alındığı, farklı kitaplarda “Mektebe Avdet” ve “Tatil Sonu Hatıraları” adlarıyla geçen aynı parçada ortaokul öğrencilerine zamanın ne kadar kıymetli olduğu, geçen zamanın bir daha geri gelmeyeceğini gösterilmekte, öğrencilik yıllarının önemini vurgulanmaktadır. Ayrıca metnin yazarı olan Anatole France, hümanist ve klasik kültürle yetişmiş; Diderot, Voltaire, d’Alambert gibi ansiklopedistlerden etkilenmiş Fransız aydınlarından biridir. Gerek yaşamında gerek eserlerinde Aydınlanmacı ve hümanist zihniyet kendini gösterir. Böylece bu parçayla ortaokul öğrencileri ayrıca Aydınlanmacı Anatole France ismi ile de muhatap kılınmıştır.

Bu dönemde okuma sevgisine de önem verildiği görülür. Kırılarda okumaya dalan çocuğun akşam yemeğini kaçırmamasının anlatıldığı “Okumak Zevki” adlı metinde okuma yüceltilir. Okuma zevkinin her şeyi unutturduğunun işaret edildiği parçada, yazarın da üslubun da romantik olmasına rağmen, asıl mesaj eğitimci zihniyet ile uyum içindedir.

Pragmatist eğitimcilik kapsamına giren çeviri parçalara bakıldığında ise bunlarda telkin edilmek istenen fikirlerden biri eğitim hakkı / eğitim eşitliğidir. “Halkın Düşmanı” adlı metinde halkın cehaletinin ne kadar zararlı olabileceği; kitlesel hezeyanların erdemi erdemsizlik, doğruyu yanlış olarak görebileceği ve gösterebileceği sorunu işlenmiştir. Halkın iyiliği için uğraşan Doktor Ştokman, menfaati bozulacak ileri gelenler tarafından halk düşmanı ilan edilir, görevinden alınır, doktorun çevresindeki herkes dışlanır. Ancak Ştokman kendi çocuklarını ve kimsesiz çocukları hür bireyler olarak yetiştirmek için onları kendi imkânlarıyla eğitmeye karar verir. Metnin altındaki açıklamalarda İpsen’in “eserlerinde daima yüksek fikirlerin adi düşüncelerle mücadelesi, yeniliğin batıl itikadlara, eski ve kötü zihniyetlere galebesi tasvir edilmiştir” şeklinde bir bilgi bulunmaktadır (Refik Ahmet, 1933, 288).

Bilgisi ile parasız eğitim almayı hak eden bir yetimin konu edildiği “Bir Pazarlık”ta erken cumhuriyetin eğitimci zihniyetine uygun olarak bilgi yüceltilir ve eğitim hakkı / eğitim eşitliği vurgulanır.

Bu dönemde pragmatist eğitimcilik doğrultusunda önem verilen bir diğer fikir de kadının eğitimi, kadınların da başarılı bilim insanları olabileceğidir. Fakir bir Lehli muallimin kızı olan Madam Kuri'nin bilim alanındaki başarılarından bahseden “Madam Mari Kuri” ve Florans Naytengel'in sağlık ve hastaneler konusundaki başarılarının, ülkeye yön vermesinin anlatıldığı “Florans Naytengel” adlı parçalar, onların yaşamlarını özendirecek şekilde kaleme alınmıştır. Bu metinlerdeki kadın kahramanlar kız öğrencilere örnek teşkil etmekte, erkek öğrencileri uyarmaktadır. Bir yandan pozitif bilimlere yönelme ilkesi bir yandan da kadının kendisine imkân verildiği her durumda başarılı olabileceği fikri işlenmektedir. Önemli olan, kadının her alanda önünün açılması ve buna kendisinin de çaba sarf etmesidir. Bu hâliyle ayrıca erken cumhuriyetin Aydınlanmacı, Batıcı, pozitivist, rasyonalist zihniyetini de yansıtan bu parçalar, dönemde kadının eğitime verilen öneme, onun şahsiyetine atfedilen değere, aktif bir kadın tipi beklentisine uygundur.

Bu dönemde toplum eğitime de dikkat çekildiği görülür. Japonya'daki okullarda görerek, yaşayarak öğrenmek ve öğretmek için uygulanan gezi ve seyahatlerin öğrenciler için çok faydalı olduğunun anlatıldığı “Japonya'da Mektepler” adlı parçada uygulamalı eğitim özendirilmektedir. Bedenî, ahlakî, bedîî terbiye vermek; sağlık bilgisi, vatanperverlik ve sadakat duygusu oluşturmak bu eğitimin amacı olarak görünmektedir. Bu metinde pragmatist eğitim arayışlarına paralel olarak ezberci, şekilci eğitimden uygulamalı eğitime geçiş modelinin önerildiği; vatan, kahramanlık, ruh ve beden terbiyesi gibi değerlerin yüceltildiği söylenebilir.

Bu dönemde pragmatist eğitimcilik doğrultusunda yansıtılan fikirlerden biri de yetişkin eğitiminin önemidir. Ailesinden sert muamele görmeye alışık olan Alber'in babasının yaptığı şakayı gerçek sanıp evden ayrılması, tren raylarının üzerinde bile bile ölüme doğru yürümesi “Kaza” adlı metinde işlenir. Bu parçada anne-baba baskısı altında bunalmış, şaka ile gerçeği bile ayıramayacak kadar kişiliği yok edilmiş bir çocuk örneği üzerinden eleştiri yapılmaktadır. Ancak asıl sorunlu ve sorumlu olanlar; çocuk değil, onu bu hâle getiren, ruh-beden cezalandırmasını çocuk terbiye etmek sanan anne-babadır. Böylece yetişkin eğitiminin öneminin vurgulandığı görülür.

4. 1. 4. 3. 1923-1938 Dönemi Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Milliyetçilik Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler

1923-1938 dönemi Türkçe ders kitaplarındaki milliyetçilik zihniyetini yansıtan çeviri metinler ile ilgili bulgular aşağıdaki tabloda sunulmuştur:

Tablo 13. 1923-1938 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Milliyetçilik Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler ile İlgili Bulgular

No.	Metnin Adı	Yazar	Çevirmen	Kaynak Dil / Edebiyat	Yer Aldığı Kitap	Kitabın Basım Yılı	Sınıf
1	Fatih'de Yatsı Namazı	Piyer Loti	Belli değil	Fransızca/Fransız	Yeni Milli Kiraat (Köprülüzâde Mehmet Fuat)	1924	6
2	Son Ders	Alfons Dode	Belli değı	Fransızca/Fransız	Yeni Milli Kiraat (Köprülüzâde Mehmet Fuat)	1924	6
3	Muharip Şövalyeler	Piyer Loti	Belli değil	Fransızca/Fransız	Yeni Milli Kiraat (Köprülüzâde Mehmet Fuat)	1924	6
4	Şekspir'in Jül Sezar Piyesinden Üçüncü Perde Beşinci Meclis	Şekspir	Belli değil	İngilizce/İngiliz	Güzel Yazmak Usulleriyle Edebî Kiraat Numuneleri (Halit Fahri)	1341	8
5	Zor Nikah Üçüncü Meclisin Nısf-ı Evveli	Molyer	Ahmet Vefik Paşa (Uyarlama)	Fransızca Tablo 12. Fransız	Güzel Yazmak Usulleriyle Edebî Kiraat Numuneleri (Halit Fahri)	1341	8
6	Kan Çiçekleri	Sulli Prodom	Süleyman Nazif	Fransızca/Fransız	Güzel Yazılar (Süleyman Şevket)	1926	8
7	Küçük Kâşif	[Edmondo de Amicis]	İbrahim Alaeddin	İtalyanca/İtalyan	Güzel Yazılar (Süleyman Şevket)	1926	8
8	Harbden Sonra	Huzeyfetü'l-Adevî	Mehmet Akif	Arapça/Arap	Güzel Yazılar (Süleyman Şevket)	1927	7
9	Bir Kahraman	[Maksim Gorki]	Ruşen Eşref	Rusça/Rus	Güzel Yazılar (Süleyman Şevket)	1927	7
10	Küçük Kâşif	[Edmondo de Amicis]	İbrahim Alaeddin	İtalyanca/İtalyan	Güzel Yazılar (Süleyman Şevket)	1927	7
11	Vaterlo	Viktor Hügo	Kâmiran Şerif	Fransızca/Fransız	Edebî Kiraat Numuneleri (Halit Fahri)	1928	8
12	Şehname'den Rüstemle Sahrabın Vuruşması	[Firdevsî]	M. Cevdet [Muallim Cevdet]	Farsça/İran	Edebî Kiraat Numuneleri (Halit Fahri)	1928	8
13	Ayna	Alfons Dode	Reşad Nuri	Fransızca/Fransız	Edebî Kiraat Numuneleri (Halit Fahri)	1928	8
14	Kurdun Ölümü	Alfred dö Vinyi	Kâmrân Şerif	Fransızca/Fransız	Edebî Kiraat Numuneleri (Halit Fahri)	1929	7
15	Vaterlo	Viktor Hügo	Kâmiran Şerif	Fransızca/Fransız	Edebî Kiraat Numuneleri (Halit Fahri)	1929	8
16	Şehname'den Rüstemle Sahrabın Vuruşması	[Firdevsî]	M. Cevdet [Muallim Cevdet]	Farsça/İran	Edebî Kiraat Numuneleri (Halit Fahri)	1929	8
17	Ayna	Alfons Dode	Reşad Nuri	Fransızca/Fransız	Edebî Kiraat Numuneleri (Halit Fahri)	1929	8
18	"Shakespeare"ın Jül Sezar Piyesinden - Üçüncü Perde, Beşinci Meclis-	William Shakespeare	Belli değil	İngilizce/İngiliz	Edebî Kiraat Numuneleri (Halit Fahri)	1929	8
19	Zor Nikah (III Üncü Meclisin İlk Nısfı)	Moliere	Ahmet Vefik Paşa	Fransızca/Fransız	Edebî Kiraat Numuneleri (Halit Fahri)	1929	8
20	Muharebe	Leon Frapye	Reşat Nuri	Fransızca/Fransız	Ortamektepler ve Muallim Mektepleri İçin Kiraat (Refik Ahmet)	1932	6

Tablo 13'ün devamı

21	Küçük Piyer	Leon Frapiye	Reşat Nuri	Fransızca/Fransız	Ortamektepler ve Muallim Mektepleri İçin Kiraat (Refik Ahmet)	1932	7
22	Bir Kahraman	Maksim Gorki	Ruşen Eşref	Rusça/Rus	Cumhuriyet Kiraati (Ruşen Eşref, Mitat Sadullah ve Necmettin Sadık)	[1933?]	7
23	Son Ders	Alfons Dode	M. S.	Fransızca/Fransız	Cumhuriyet Kiraati (Ruşen Eşref, Mitat Sadullah ve Necmettin Sadık)	[1933?]	7
24	Tahta Salipler	Roland Dorgeles	Belli değil	Fransızca/Fransız	Ortamektepler ve Muallim Mektepleri İçin Kiraat (Refik Ahmet)	1933	8
25	Horas Piyesinden	Korney [Corneille]	Belli değil	Fransızca/Fransız	Ortamektepler ve Muallim Mektepleri İçin Kiraat (Refik Ahmet)	1933	8
26	İnkanın Ölümü	Jacop Wassermann	Belli değil	Almanca/Alman	Okuma Kitabı (Komisyon)	1938	7

1923-1938 yılları arasında okutulan Türkçe ders kitaplarında yer alan çeviri metinlerde Aydınlanmacılık-Batıcılık, idealist ve pragmatist eğitimcilik zihniyetlerinden sonra üçüncü sırada yansıtılan zihniyet milliyetçiliktir. Milliyetçilik zihniyetinin bileşenlerini yansıtan 26 parçanın 11'i (%42,30) millî vazife duygusu (vatan ve millet için fedakârlık), 7'si (%26,92) savaş karşıtlığı, 4'ü (%15,38) millî dil bilinci, 2'si (%7,69) millî değerler (dinin birleştirici özelliği) 1'i (%3,84) vatan sevgisi, 1'i (%3,84) ise anti-şovenizm üzerinde durmaktadır.

Millî Vazife Duygusu (Vatan ve Millet İçin Fedakârlık): Bu parçalarda en fazla telkin edilmek istenen fikir, vatan ve millet uğruna fedakârlık yapma etrafında toplanmaktadır. Bu fedakârlık trajik şema doğursa da birey-toplum ilişkisinde bireyden beklenen, vatan ve milletin çıkarları söz konusu olduğunda bireysel mutluluğunu ikinci plana atmasıdır. “Shakespeare’in Jül Sezar Piyesinden -Üçüncü Perde, Beşinci Meclis-” adlı metinde Sezar’ın en yakın dostlarından biri olan Brutus’un, Sezar’ın diktatörleşmesi üzerine onun ölümüyle sonuçlanan suikasta karışması ve bu davranışını savunması konusu işlenmektedir. Parçaya göre Brutus, Sezar’a duyduğu sevgi ile vatan sevgisi arasında kalmıştır. Sezar’a karşı beslediği büyük dostluğa rağmen, Sezar, cumhuriyetin ilkelerinden saparak diktatörleşme eğilimleri gösterdiği zaman, Roma’nın çıkarları uğruna ona karşı gelmekten geri kalmaz. “Horas Piyesinden” başlıklı metinde yaşlı bir babanın, savaştan kaçtığını işittiği oğlu Horas’ı evlatlıktan reddetmesi, ancak aslında oğlunun bir taktik uygulayarak Roma’ya galibiyet kazandırdığını öğrenmesi ve onunla gurur duyması anlatılır. Üç oğlunu savaşa gönderen baba, oğulları ile ilgili ilk yanıltıcı bilgileri aldığı zaman iki oğlunun ölümüne değil de bir oğlunun savaştan kaçmasına üzülmüştür. Bu, onun için büyük bir utanç olmuştur çünkü vatan söz konusu olduğunda her şeyden vazgeçilmeli, gerekirse can da feda edilmelidir. Bu yüzden baba, oğlunun savaştan kaçması yerine ölmüş olmasını yeğler. “Şehname’den Rüstemle Sehrabın Vuruşması” adlı parçada ihtiyar baba ve genç oğul birbirlerinin kimliklerini bilmeden vatanları için birbirlerine karşı savaşır.

Madalyalar almış bir savaş gazisine gösterilen nankörlük, değer bilmezliğin anlatıldığı ve vatanseverlik temasının işlendiği “Bir Kahraman” adlı metinde hem vatan uğruna her türlü fedakârlığın göze alındığı bir örnek sunulmakta hem de kahramana yapılan vefasızlık vurgulanarak olumsuz örnek üzerinden olumlu davranış önerilmektedir.

Küçük bir çocuğun vatanı için askerlere yardım etmesinin, gözcülük yapmak için bir ağaca çıkmasının ve kendisine isabet eden bir kurşun ile şehit olmasının anlatıldığı “Küçük Kâşif” adlı parçada ise vatan için her yaşta her zaman fedakârlık yapılması gerektiği gösterilmektedir.

Yermuk Savaşı’nda çok sıcak bir günde ağır yaralı olan Müslümanların çok susadıkları hâlde kendilerine verilen suyu diğer yaralılara devretmelerinin fakat hepsinin suyu içmeden şehit olmasının anlatıldığı “Harbden Sonra” adlı metin ilk bakışta İslam kardeşliğini ve fedakârlığını vurgulayan bir parça gibi görünmekle birlikte genel anlamda fedakârlığı yüceltmekte, idealizmi önermektedir. Vatan ve millet için fedakârlık fikrinin işlendiği parça Akif’in 7. *Safahat Gölgeler*

kitabında yer alan “Vahdet” şiirinden alınmıştır. Adı geçen şiirde Akif, Huzeyfetü'l-Adevi'nin anlattığı bu olayı Türkçeleştirerek yine onun ağzından şiirine monte etmiş, son kıtada kendi yorumuna geçmiştir. Ders kitabına son kıta alınmamış böylece bu parça Arapçadan çeviri muamelesi görerek kitaba yerleştirilmiştir. 1927 tarihli bu kitapta Akif'in bir metni yer alırken şairin yurt dışında, Mısır'da yaşadığını da değerlendirmek gerekir.

Romantik bir şair Alfred de Vigny tarafından yazılan “Kurdun Ölümü” nde bir erkek kurdun avcılar tarafından öldürülmesi, bu sırada iki yavrusunu korumak uğruna dişi kurdun hiçbir şey yapamaması konusu işlenmektedir. Parça derin anlamıyla yoruma müsaittir. Nitekim Yahya Kemal yurda döndüğünde Darülfünun'da verdiği ilk derste bu parçayı “Osmanlı istiaresi” üzerinden çözümlemiştir. Buna göre erkek kurt Osmanlı Devleti, avcılar emperyalist Batı güçleridir. Hayatta kalan yavru ise Türkiye'nin geleceğini oluşturacak gençlerdir. Erken cumhuriyetin ders kitaplarında yer alan bu parça gençlere duyulan güveni, geleceğe bağlanan ümidi gösterir. Ancak bunun arkasında çok büyük fedakârlıklar ve kayıplar vardır.

Savaş Karşıtlığı: Bu parçalarda yansıtılan milliyetçi fikirlerde, ikinci sırada savaş karşıtlığı gelmekte, milliyetçilik ile savaş severlik arasına mesafe koyulmaktadır. Sıcak sömürge ülkelerinin birinden Fransa'ya gelen genç bir kızın kış ve soğuğa dayanamayarak hastalanıp ölmesinin konu edildiği “Ayna” adlı parçada bir yandan vatan sevgisi ve vatan özlemi anlatılırken aslında sömürgeci zihniyetin eleştirildiği görülür. İki katmanlı hikâye görünür katmanında güneş-kar, sıcak-soğuk, doğa-endüstri gibi zıtlıkları vurgular ve kızın yitirilmiş ülkesi bir yeryüzü cenneti imgesi doğurur. Fakat metnin derin katmanı sömüren ve sömürülen ülkelerin ilişkisini, sömürgeciliğin acımasızlığını, sömürülen kesimin sömüren kesimin toplumsal yapısıyla uyuşmadığını gösterir.

Son İnka Atahualpa'nın İspanyol Generali Pizarro tarafından diri diri yakılmasının anlatıldığı “İnkanın Ölümü” adlı metinde bir tarafta altın hırsı diğer tarafta onur ve inanç vardır. Aynı zamanda işgalci-yayılmacı, dünyevi savaşçılık da yerilmektedir.

I. Dünya Savaşı'nda vurulan bir askerin ölmeden önceki hâlinin anlatıldığı “Tahta Salipler”de savaşın saldırmacı da savunmacı da olsa gencecik hayatları yok ettiği gösterilir. Bütün arkadaşları ölmüş olan genç bir birey savaş alanında etrafına bakınırken ağaçları tahta haçlara benzetir. Açıklamalarda Roland Dorgeles'in 1919'da çıkan ‘Tahta Salipler’ isimli eserinin “cihan harp edebiyatının en mühim kitaplarından sayılmakta” olduğu belirtilmiştir.

Vaterlo Savaşı'nda kahramanca savaştıkları hâlde komutanın yanlış bir hamlesi sonucunda bozguna uğrayan Napolyon ordusunun konu edildiği “Vaterlo” adlı parçada savaş şartlarında tek kişinin hatasının bile büyük bir felakete neden olabileceği, ayrıca yenilgiye rağmen onurlu kalılabileceği vurgulanır. Parçada ayrıca millet ve milliyet duygusu yüceltilmektedir.

“Muharebe” metninde çevrelerindeki savaş sohbetlerinden fazlasıyla etkilenen anamektebindeki çocukların teneffüste muharebe oyunu oynarken bu “çılgın hücum eden

muharebecilerin” okulda daha ilk gününü geçiren küçük Viktor’a çarpması sonucu demir direklerden birine çarpan çocuğun ölmesi konusu işlenir. Parçada masum ruhların yoğun propagandalardan kolayca etkilenebileceği, çocukların zararlı fikri etkilerden korunması gerektiği uyarılmaktadır. Anametebe çocukları büyüklerin söylemlerinden etkilenecek oynadıkları bir savaş oyununda kaza ile gerçek bir ölüme sebebiyet vermişlerdir.

Millî Değerler: Bu dönemdeki çeviri metinlerde millî değerlerden biri olarak din üzerinde durulduğu da görülür. Büyük Türk dostu olarak bilinen Pierre Loti’nin “Fatih’de Yatsı Namazı” adlı parçasında bir yatsı namazı tasvir edilmektedir. Buna göre fertleri bir araya getiren din olgusu, milleti bir arada tutan en önemli unsurlardan biridir. Cumhuriyetin ilk yıllarında ortaokul 1. sınıf Türkçe ders kitabında yer alan bu çeviri metin namaz ve din vurgusuyla dikkat çeker, ancak; burada dinin millî varlığı yapan ve koruyan bir olgu olarak değerlendirildiği görülür.

Yine Balkan Savaşları yıllarında İstanbul’da olan Pierre Loti’den çevrilen “Muharip Şövalyeler”de Türk milletinin yüksek insani özelliklerine rağmen uğradığı emperyalist saldırılar ve vahşetler anlatılmıştır. Türklerin Avrupa ve Balkan ülkeleri karşısındaki yalnızlığı, Türkçü bir zihniyetin yansıması eşliğinde vurgulanırken Türk ulusunun insani özellikleri, eski zaferleri, dayanıklılığı, asaleti de işlenmiştir. Parça bu hâliyle milliyetçi zihniyetin milletin gururlanabileceği özellikleri öne çıkaran özgüven bilincine uygundur.

Millî Dil Bilinci: Bu parçalarda telkin edilen fikirlerden biri de millî dile verilen önemdir. “Son Ders” adlı metinde Almanların eline geçen Alsos Loren bölgesinde Fransızca derslerinin kaldırılması üzerine bir hocanın verdiği son Fransızca dersi anlatılırken dil ile millî kültür arasındaki ilişki vurgulanarak dilin millî bilincin korunmasındaki önemi gösterilmektedir. “Zor Nikah Üçüncü Meclisin Nısf-ı Evveli” adlı uyarlamada anlaşılmayacak kadar ağır hatta bazıları uydurulmuş Arapça kelimelerle konuşan Üstad-ı Sani’nin dilinin garipliği trajikomik bir şekilde anlatılmıştır. Parçada Türk diline doğrudan bir atıf yoktur ancak Ahmet Vefik Paşa’nın Türkçeciliği ve Türkçülüğü düşünülürse Üstad-ı Sani’nin ağır ve uydurmacı dili üzerinden yapılan eleştiri fark edilebilir. Bu metinlerde dil ve millet arasındaki ilişki, millî dil korunduğu müddetçe millî varlığın da korunacağı vurgulanmış, dil ile millî bilinç arasındaki ilişki gösterilmiştir.

Anti Şovenizm: Bu metinlerde yansıtılan fikirlerden biri de anti-şovenizmdir. Vatanın ve vatanda olmanın öneminin, değerinin vurgulandığı “Küçük Piyer” adlı parçada kendisinden olmayı dışlama zihniyeti eleştirilmektedir. Şovenist-ırkçı yaklaşımların itibar görmediğini gösteren bu metinde ayrıca vefa duygusunun özendirilmesiyle insani değerlerin de vurgulandığı görülür.

Vatan Sevgisi: Bu dönemdeki çeviri metinlerde telkin edilmek istenen fikirlerden biri de vatan sevgisidir. Türk edipleri tarafından çok sevilen Sully Prudhomme’dan nesir olarak çevrilmiş “Kan Çiçekleri”, vatan uğruna yapılan fedakârlıkları, sarf edilen çabaları konu edinirken herkesi bu fedakârlıkları bilmeye ve paylaşmaya davet eder. Çiçekler kan tarlaları üzerinde açtıkları hâlde

hiçbir şeyin farkında değildirler, ama şair onları yine de duyarlı olmaya çağırır. Bu metnin erken cumhuriyetin vatanseverlik, kahramanlık, vatan uğruna her türlü fedakârlığı yapma zihniyetine uygun olarak seçildiği söylenebilir.

4. 1. 4. 4. 1923-1938 Dönemi Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Romantizm Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler

1923-1938 dönemi Türkçe ders kitaplarındaki romantizm zihniyetini yansıtan çeviri metinler ile ilgili bulgular aşağıdaki tabloda sunulmuştur:

Tablo 14. 1923-1938 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Romantizm Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler ile İlgili Bulgular

No.	Metnin Adı	Yazar	Çevirmen	Kaynak Dil / Edebiyat	Yer Aldığı Kitap	Kitabın Basım Yılı	Sınıf
1	Karlı Bir Gece	Guy De Maupassant	Halil Nihad	Fransızca / Fransız	Edebî Kıraat Numuneleri (Halit Fahri)	1926-1928	6
2	Sonbahar Yağmuru	Mari Bonapart (Marie Bonaparte)	Belli değil	Fransızca / Fransız	Edebî Kıraat Numuneleri (Halit Fahri)	1926-1928	6
3	Sanatkâr	Belli değil	E. S.	Almanca / Alman	Güzel Yazılar (Süleyman Şevket)	1927	7
4	Karlı Bir Gece	Guy De Maupassant	Halil Nihad	Fransızca / Fransız	Edebî Kıraat Numuneleri (Halit Fahri)	1929	7
5	Sonbahar Yağmuru	Mari Bonapart (Marie Bonaparte)	Belli değil	Fransızca / Fransız	Edebî Kıraat Numuneleri (Halit Fahri)	1929	7
6	Çocuk Hayatım	Şatobriyan	Refik Avni	Fransızca / Fransız	Türk Kıraati (Reşat Nuri ve Refet Avni)	[1933?]	7
7	İzlanda Balıkçısı	Pieter Loti	Hüseyin Cahit	Fransızca / Fransız	Türk Kıraati (Reşat Nuri ve Refet Avni)	[1933?]	7
8	Bir Tatil Hatırası	Andre Törye	Hakkı Süha	Fransızca / Fransız	Türk Kıraati (Reşat Nuri ve Refet Avni)	[1933?]	7
9	Çocukluk	Tolstoy	Behiç Enver	Rusça / Rus	Okuma Kitabı (Komisyon)	1938	7
10	Yer Altında	Viktor Hügo	Halil Nihat	Fransızca / Fransız	Okuma Kitabı (Komisyon)	1938	7
11	Virjini'nin Ölümü	Bernardin De Saint-Pierre	Belli değil	Fransızca / Fransız	Okuma Kitabı (Komisyon)	1938	7
12	Çöl Tasvirleri	Pieter Loti	Reşat Nuri	Fransızca / Fransız	Edebî Kıraat Numuneleri (Halit Fahri)	1928	8
13	Çöl Tasvirleri	Pieter Loti	Reşat Nuri	Fransızca / Fransız	Edebî Kıraat Numuneleri (Halit Fahri)	1929	8
14	Musiki	Ernest Löguve	Belli değil	Fransızca / Fransız	Türk Kıraati (Reşat Nuri ve Refet Avni)	[1933?]	8
15	Öksüren Kızcağız	Jan Rişpen	Refet Avni	Fransızca / Fransız	Türk Kıraati (Reşat Nuri ve Refet Avni)	[1933?]	8
16	“Çöl”den	Pieter Loti	Belli değil	Fransızca / Fransız	Türk Kıraati (Reşat Nuri ve Refet Avni)	[1933?]	8
17	Çöl Tasvirleri	Pieter Loti	Belli değil	Fransızca / Fransız	Okuma Kitabı (Komisyon)	1938	8
18	Müzik	Ernest Löguve	Belli değil	Fransızca / Fransız	Okuma Kitabı (Komisyon)	1938	8

1923-1938 yılları arasında çeviri metinlerle dördüncü sırada yansıtılan zihniyet romantizmdir. Bu dönemde Türkçe ders kitaplarında yer alan çeviri metinlerden 18 tanesinin çeşitli bileşenleriyle romantizm zihniyetini yansıttığı tespit edilmiştir. Bunların 11'i (%61,11) doğa, 3'ü (%16,66) sanat, 2'si (%11,11) çocukluğa özlem, 1'i (%5,55) güzellik, 1'i (%5,55) ise hastalık üzerinde durmaktadır ve her birinin ele alınışında romantik bir algı egemendir.

Doğa: Bu parçalarda en fazla telkin edilmek istenen fikir, doğa ile kurulan romantik ilişki etrafında toplanmaktadır. Sonbahardaki ilk yağmurlarla gelen serinlik duygusunun yazara verdiği sevinç ve ferahlama hissinin anlatıldığı “Sonbahar Yağmuru”nda romantizmin temel ilkelerinden biri olarak tabiat ve ruh hâli arasında bağlantı kurulduğu görülmektedir. Sonbahar ile yağmur, ortaya çıkardığı güzellikler bakımından sevinç vermekte ve övülmektedir. “Sonbahar Yağmuru”nda sonbahara sevinçli bir ruh hâli refakat ettiği hâlde “Karlı Bir Gece”de¹⁶³ karamsar bir ruh hâli işlenmiştir. Karlı ve çok soğuk bir gecede hayvanlara ve Ay’a adeta bir kişilik vererek onların duygularını yansıtan parçada; hayvanlar açtır, üşür, Ay bile kaçmak ister, kuş yuvaları bile bozulmuştur. Tabiatın romantik algısında aslında bunlar şairin duygularıdır.

Doğa ile kurulan ilişki çerçevesinde, iki parçada, doğa-insan mücadelesinin işlendiği görülür. Pierre Loti’nin yoğun romantizminden izler taşıyan “İzlanda Balıkçısı”nda, Gut’un bir balık avına çıkıp dönmeyen kocası Yan’ı ümitle beklemesi ancak aslında genç adamın boğulmuş olduğu anlatılır. Böylece insanın doğa karşısındaki yeri işaret edilir: İnsan tabiat karşısında acizdir. Fakat parçada yine de insanın son ana kadar ümit beslemekten vazgeçmediği sergilenmiştir. “Virjini’nin Ölümü”nde de bir gemi kazası sonrası Pol’un, arkadaşı Virjini’yi şartların tüm dehşetine rağmen kurtarmaya çalışması ama kızın doğaya teslim olarak ölmesi konsu işlenir; insanın doğa karşısında ancak bir noktaya kadar başarılı olabileceği işaret edilir. Ayrıca insan kendi kendisini kurtarmak istemedikten sonra ona kimsenin yardım edemeyeceği gösterilerek toplumsal kurtuluş yolunun bireysel kurtuluştan geçtiği vurgulanır.

Güzel bir ilkbahar gününde doğada arkadaşlarla beraber yapılan pikniğin ve bunun verdiği keyfin anlatıldığı “Bir Tatil Hatırası” metninde doğanın güzelliğine, sunduğu nimetlere dikkat çekilir.

Farklı ders kitaplarında “Çöl Tasvirleri” ve “Çöl’den” adlarıyla yer alan ve içerik olarak aynı olan metinde ise öğrenci egzotik iklimlerle karşı karşıya getirilir, doğanın güzelliği ile birlikte zorluğuna da dikkat çekilir. Piyer Loti imzalı metinde Akabe Körfezi’ne inmek için Sina Çölü geçilirken çöl manzaralarının güzelliği, fakat çölde yaşamın çok zahmetli oluşu romantik bir üslupla kaleme alınmıştır.

Sanat: Romantik zihniyeti yansıtan çeviri parçalarda telkin edilmek istenen fikirlerden biri de sanatın zorluğu ve evrenselliğidir. “Sanatkâr” adlı parça simgeseldir ve bir gencin bir bardağa

¹⁶³ “Karlı Bir Gece” metninin altındaki izahta meşhur hikâyeci Maupassant’ın ilk ve tek şiir kitabından alınan bu çeviri parçanın seçilmesinde Halil Nihat’ın sade dilinin de etkili olduğu belirtilmiştir.

kalbini koyması, kalbinin kanına batırdığı çubukla pencereden aşağı baloncuklar üflemesi, çocukların bu görüntüyle eğlenmesi ve gencin sonunda ölmesi anlatılmaktadır. Bu parçayla öğrenciye gerçek bir sanat eserinin büyük güçlükler çekerek meydana getirildiği kavratılmak istenmektedir. Sanatçının kalbi ve kanı bu büyük güçlükleri temsil eder. Çocuklar ise o eserin değerini ve neye mal olduğunu anlayamayan okurları / izleyicileri sembolize eder. Ancak sanatçı bu işi çok daha az bedelle (sabun köpüğü ile) yapabileceği hâlde gerçek sanatın gerçek duygularla (kalp ve kan) yapıldığının farkındadır, sonuna kadar doğru bildiği yolda gider. Böylece öğrenciler gerçek sanat ve azim duygusunun bir örneğini bu parçada görmekteirler. Parça romantik karakter taşımakla birlikte ayrıca azim ilkesi üzerinden de yoruma müsaittir.

Gülün kendi özsuynunu tazelemek, görevlerini yapabilmek için bir damla kan istemesinin konu edildiği, bireysel bir zihniyetin hâkim olduğu “Yer Altında” adlı metinde sanat ve estetik üzerine düşünceler görülür. Burada da verilmek istenen mesaj her güzelliğin bir zorluk taşıdığıdır.

Farklı kitaplarda “Musiki” ve “Müzik” adlarıyla yer alan aynı metinde ise çok yetenekli bir bestekâr ve piyanist olan Guno’nun piyano çalarak musikisever komşusu âmâ Juno’ya derdini unutturması konusu işlenirken öğrenciler, klasik Batı müziğinin evrenselliği fikri ile karşı karşıya getirilir. Bu parça ayrıca Guno’nun yaptığı iyilik ve fedakârlık çerçevesinde erdemler üzerinden idealist eğitimcilik zihniyetine de bağlanabilir.

Çocukluk Özlemi: Romantik zihniyete bağlanabilecek parçalarda telkin edilmek istenen fikirlerden biri de çocukluk günlerinin önemi, güzelliği ve o günlere duyulan özlemdir. “Çocuk Hayatım” başlıklı parçada yetişkin yaştaki yazar, çocukluk yıllarını her şeye rağmen özlemle anmaktadır. “Çocukluk”ta ileri yaşlarda çocukluğunu hatırlayan yazarın o saf dünyaya özlem duyması konusu işlenir; çocukluğun bir cennet olduğu, o safiyetin, mutluluğun ve sevginin hayatın kalan kısmında bir daha ele geçemeyeceği vurgulanır. “Çocuk Hayatım” ve “Çocukluk” adlı metinler romantik zihniyete bağlanmakla birlikte bunlarda ayrıca dış dünyaya yöneltlen dikkat ve eğitimci anlayış da fark edilebilir.

Hastalık: Veremden ölmek üzere olan bir kadının son demlerinin anlatıldığı “Öksüren Kızcağz”da verem romantik zihniyetin ilkeleri uyarınca adeta estetize edilerek verilir. Bununla birlikte verem hastalığının Türkiye’yi de etkisi altına aldığı o yıllarda bu parçanın ayrıca bir farkındalık yaratmaya hizmet ettiği de düşünülebilir.

4. 1. 4. 5. 1923-1938 Dönemi Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Çevrecilik (Tabiatçılık)¹⁶⁴ Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler

1923-1938 dönemi Türkçe ders kitaplarındaki çevrecilik (tabiatçılık) zihniyetini yansıtan çeviri metinler ile ilgili bulgular aşağıdaki tabloda sunulmuştur:

Tablo 15. 1923-1938 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Çevrecilik (Tabiatçılık) Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler ile İlgili Bulgular

No.	Metnin Adı	Yazar	Çevirmen	Kaynak Dil / Edebiyat	Yer Aldığı Kitap	Kitabın Basım Yılı	Sınıf
1	Hazanda -Kesilmiş Ağaçların Manzarası	Ten [Hippolyte Taine]	Ruşen Eşref	Fransızca / Fransız	Yeni Milli Kıraat (Köprülüzâde Mehmet Fuat)	1924	6
2	Eşek	Büfon	Belli değil	Fransızca / Fransız	Edebî Kıraat Numuneleri (Halit Fahri)	1929	6
3	Teofil	Klot Farer	Belli değil	Fransızca / Fransız	Edebî Kıraat Numuneleri (Halit Fahri)	1929	6
4	Sincap	Büfon	Belli değil	Fransızca / Fransız	Okuma Kitabı (Komisyon)	1937	6
5	Eşek	Büfon	Belli değil	Fransızca / Fransız	Edebî Kıraat Numuneleri (Halit Fahri)	1928	7
6	Teofil	Klot Farer	Belli değil	Fransızca / Fransız	Edebî Kıraat Numuneleri (Halit Fahri)	1928	7
7	Tarlalarda Yaz Öğlesi	Belli değil	Belli değil	Fransızca / Fransız	Edebî Kıraat Numuneleri (Halit Fahri)	1929	7
8	Hayvanlara Muhabbet	Piyer Loti	Belli değil	Fransızca / Fransız	Türk Kıraati (Reşat Nuri ve Refet Avni)	[1933?]	7
9	Teke - Kurbağa - Örümcek	Jules Renard	Belli değil	Fransızca / Fransız	Edebî Kıraat Numuneleri (Halit Fahri)	1929	8
10	Kuşu	Buffon	Belli değil	Fransızca / Fransız	Okuma Kitabı (Komisyon)	1938	8

1923-1938 yılları arasında çeviri metinlerle beşinci sırada yansıtılan zihniyet çevreciliktir. Bu dönemde Türkçe ders kitaplarında çevreci zihniyeti yansıtan 10 metnin 7'si (%70) doğal düzen, 3'ü (%30) hayvanlara dikkat çekme üzerinde durmaktadır.

Doğal Düzen: Bu parçalarda en fazla telkin edilmek istenen fikir, doğanın kendisine has bir düzeni ve dengesi olduğu fikri etrafında toplanmaktadır. Bir doğa tasviri gibi görünen “Tarlalarda Yaz Öğlesi” parçasında yazın öğle sıcaklığında doğadaki yaşamın yavaşlaması ama ağustos böceği ile tarla kuşunun bundan hiç etkilenmemesi konu edilmiştir. Doğal düzende zor şartlara tahammül, hayatı sürdürme çabasının ilk şartı olarak gösterilmektedir. Parçada bütün zorluklarına rağmen yaşamı ve doğayı bütünleştirerek yücelten, şartlara uyum sağlamayı özendiren bir zihniyet yansımaktadır.

¹⁶⁴ Çevrecilik, Türkçe literatürde 1970’li yıllardan itibaren terim olarak kendisine yer bulmaya başlamıştır. Ancak bundan önceki Türk toplumunda Batı’daki manasıyla çevreciliği karşılayan bir terim olmamakla birlikte benzer “tabiatçı” refleksler mevcuttur. Bu bakımdan doğaya ve doğanın düzenine saygı, ağaç ve hayvan sevgisi vb. tavırları; “Çevrecilik (Tabiatçılık)” başlığı altında değerlendirmek uygun görülmüştür. Çevrecilik zihniyetine göre anti söylem içeren parçalar da bu başlık altında değerlendirilmiştir.

Diğer yandan “Hazanda-Kesilmiş Ağaçların Manzarası” metninde ise doğal düzene insanların müdahalesinden duyulan hüznün dile getirilmiştir. Kesilmiş ağaçlar karşısında kederlenmenin konu edildiği bu metnin yazarı olan Hippolite Taine, pozitivist olmasına rağmen seçilen parça romantik bir üslup taşımaktadır. Yine de Hippolite Taine’in isminin ortaokul 1. sınıfta okullara girmesi, öğrencilerin pozitivist, rasyonalist Taine’le tanışması önemlidir.

Hayvanlar: Bu parçalarda telkin edilmek istenen fikirlerden bir diğeri ise hayvanların doğanın bir parçası olduğudur. Aydınlanmacı zihniyetin etkilerini de ayrıca taşıyan “Eşek”, “Sincap”, “Teke-Kurbağa-Örümcek”, “Kuğu” adlı metinler doğayı ve onun bir parçası olan hayvanları tarafsız gözle değerlendirmeye çalışmaktadır: “Eşek” parçasında eşeğe yapılan haksız muameleler, onu at ile karşılaştırmanın yanlışlığı, onun da kendine has özelliklerinin olduğu; ilk zamanlarında güzel, nazik, neşeli olan bu hayvanın gerek yaşlanma gerekse fena muameleler sonucunda ağır, itaatsiz ve inatçı olması anlatılmaktadır. “Sincap”ta sincapların fiziki ve ruhi özellikleri, yaşamları; “Teke-Kurbağa-Örümcek”te, bu hayvanlar hakkındaki fikirler ve düşünceler yer almaktadır. “Kuğu”da, kuğunun güzelliği, asaleti, zerafeti, cesareti, becerikliliği, özgürlükçülüğü anlatılmaktadır. Bu metinler ile öğrencilere doğayı tanımak, hayvanları sevmek, fiziksel dünya ile ilgilenmek doğrultusunda bir zihniyet aşılanmaktadır.

“Hayvanlara Muhabbet” isimli metinde içgüdüsel de olsa hayvanların da duyguları olduğuna, “Teofil”de hayvanların yaşam hakkına dikkat çekilir. Bir seyahat sırasında gemideki iki öküzden birinin kesilmesinin, diğer öküzün ilk anlarda bir şey hissederek gibi olmasının ama sonra normal hayatına devam etmesinin anlatıldığı ilk metin “Hayvanlara Muhabbet” başlığını taşımakla birlikte yazarın asıl meselesi hayvanlara duyulan sevgi değil, hayvanların birbirine duyduğu sevgidir. Ancak o da kısa süreli bir içgüdüden ibaret kalır. Böylece her şey gibi sevginin de insan merkezli bir duygu olduğu önkabulünden hareket edilir. “Teofil”de ise gemi ile seyahat eden yazarın istemeden de olsa kamarasındaki zararsız bir farenin ölümüne neden olması, bundan büyük bir üzüntü duyması, farenin çaresiz hâlini ve bu olayı unutamaması konusu işlenir. Zararsız bir farenin pusu kurularak kapana kısıtılması ve denize atılması yazarda merhamet duygusu uyandırır. Parçada eşit şartlarda sürdürülmeyen kavganın acımasızlığı vurgulanmakta, insaniyet ilkesi hatırlatılmaktadır.

4. 1. 4. 6. 1923-1938 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Modernizm Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler

1923-1938 dönemi Türkçe ders kitaplarındaki modernizm zihniyetini yansıtan çeviri metinler ile ilgili bulgular aşağıdaki tabloda sunulmuştur:

Tablo 16. 1923-1938 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Modernizm Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler ile İlgili Bulgular

No.	Metnin Adı	Yazar	Çevirmen	Kaynak Dil/ Edebiyat	Yer aldığı kitap	Kitabın Basım Yılı	Sınıf
1	“Hortlaklar”ın En Son Meclisi	[Henrik] İbsen	Belli değil	Belli değil / Norveç-İsveç	Güzel Yazmak Usulleriyle Edebî Kıraat Numuneleri (Halit Fahri)	1341	8
2	Hortlaklar’ın En Son Meclisi	Henrik İbsen	Belli değil	Belli değil	Edebî Kıraat Numuneleri (Halit Fahri)	1929	8
3	R. Ü. R. Alemşümül Sun’i Adamlar Fabrikası	Karel Çapek	Halit Fahri Bey	Belli değil / Çek	Ortamektepler ve Muallim Mektepleri İçin Kıraat (Refik Ahmet)	1933	8

1923-1938 döneminde çeviri metinlerle en az yansıtılan zihniyet modernizmdir. Modernizm zihniyetini yansıtan 3 parçanın 2’si (%66,66) varoluş meselesi, 1’i (%33,33) teknoloji üzerinde durmaktadır.

Teknoloji: Teknolojinin modernist algısını yansıtan bir metin olarak “R. Ü. R. Alemşümül Sun’i Adamlar Fabrikası” (R. Ü. R = Rezon Üiversal Roboto)” adlı parça dikkat çeker. İnsanlar tarafından icat edilen robotların bir zaman sonra insan nesline son verip dünyayı ele geçirmesi konusunun ele alındığı bu parçada sınırsız ve etiksiz teknolojinin insan hayatına olumsuz etkileri üzerinde durulmakta, bilim ve teknolojiye nihai bir gaye gösterilmekte, sınır çizilmektedir. Bu ilgiyle parçada, fiziksel işlevlere robotların da sahip olduğu, insanı insan yapan şeyin duyguları ve ruhu olduğu işaret edilmektedir. Zira robotların yarattıkları toplum insanca ilkelerden çok uzaktır. (Metnin içine alınmamakla birlikte başlangıçtaki özetten anlaşıldığı kadarıyla eserin sonunda, robotlar da insani değerler kazanır.)

Varoluş Meselesi: Modernizm kapsamında işlenen fikirlerden diğeri ise varoluş meselesi etrafında toplanmaktadır. İbsen’den alınan “Hortlakların En Son Meclisi” adlı tiyatro metninde babasından kapıldığı ümitsiz bir hastalık yüzünden ölmek isteyen bir gencin, annesinden bu konuda yardım istemesi konusu işlenmiştir. İlk anda oğlunun ölümüne razı olmayan kadın onun çektiği acılar karşısında kararsız kalır. Bu metin vasıtasıyla öğrenciler geleneksel tiyatrodan farklı modernist bir metinle ve modernist bir zihniyetle karşı karşıya gelirler. Varoluşçu öğelerin de yer aldığı parça varoluş problemleri üzerine düşünmenin önünü açarken bireyin kendi yaşamına ne kadar sahip olduğu bu metnin açık uçlu mesajıdır. Ancak bu sorunun kesin cevabı verilmez. Cevabın okuyucuya bırakılması İbsen tiyatrosunda görülen modernist tavrı yansıtır. Ayrıca irsiyet faktörü metni natüralizmle de ilişkili kılar. Bu hâliyle metin geleneksel düşünce ve alışkanlıkların dışında bir örnek olarak dikkat çeken, öğrenci için çok yeni bir örnektir.

4. 2. 1938-1950 Dönemi Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Çeviri Metinler ile İlgili Bulgular

Bu bölümde 1938-1950 yılları arasında ortaokullarda okutulan Türkçe ders kitapları ve bu kitaplardaki çeviri metinler ile ilgili genel bilgilere; kaynak dil, kaynak edebiyat, yazar ve çevirmenler ile ilgili verilere; metinlerin tema, konu ve ana fikirlerinden hareketle bunlarda yansıtılan zihniyetlerle ilgili bulgu ve yorumlara yer verilmiştir.

4. 2. 1. 1938-1950 Dönemi Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Çeviri Metinler ile İlgili Genel Bulgular

Sayısal Döküm: Bu bölümdeki bulguları değerlendirmeye başlamadan önce 1939'da “tek kitap” uygulamasına geçildiğini ve bu durumun bu dönemin 12 yıllık bir zaman aralığını kapsaması ile birlikte kitap sayısını nicel anlamda etkilediğini belirtmek gerekir. Böylece 1938-1950 arasında toplam 9 tane Türkçe ders kitabı incelenmiştir (oysa 1923-1938 arasında inceleme kapsamına giren kitap sayısı 22'dir). Bunlardan 4'ü 6. sınıf, 3'ü 7.sınıf, 2'si 8. sınıf Türkçe ders kitabıdır. 6. sınıf ders kitaplarında 30, 7. sınıf ders kitaplarında 41, 8. sınıf ders kitaplarında 27 olmak üzere toplam 98 çeviri metin incelenmiştir. Bu çeviri metinlerin bazılarının farklı yıllarda ya da farklı sınıflarda tekrarlandığı tespit edilmiş, bu metinler mükerrer kabul edilmiştir. İncelenen metinlerin 55'inin mükerrer olduğu; böylece kitaplarda 43 münferit metin kullanıldığı saptanmıştır. Ancak mükerrer metinlerin farklı yıllarda ya da farklı kitaplarda kullanıldığı gerçeğinden hareketle, yansıttığı zihniyet bakımından bulgu ve yorumlarda her bir metin bağımsız olarak değerlendirilmiştir.

Genel olarak bakıldığında incelenen 98 çeviri metnin hacimlerinin 1 ila 6 sayfa arasında değiştiği, toplam çeviri metin hacminin 394 sayfa olduğu tespit edilmiştir. Bu durumda 1938-1950 döneminde incelenen çeviri metinler sayfa üzerinden toplam kitap hacminin %22,55'ini oluşturmaktadır.

Türler: 1923-1938 arası manzaradan farklı olarak 1938-1950 döneminde Türkçe ders kitaplarında yer alan çeviri metinlerin türlerinin belirtilmesinde daha özenli davranıldığı görülmektedir. Birçok metnin hangi edebî türden olduğu belirlenebilmiş, bunda hem metnin altındaki eser bilgileri hem de açıklama bölümleri etkili olmuştur. Bu doğrultuda 1938-1950 dönemi Türkçe ders kitaplarındaki çeviri metinlerin tür dağılımı Tablo 17'de gösterilmiştir.

Tablo 17. 1938-1950 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Çeviri Metinlerin Tür Dağılımı

Türler	6. sınıf		7. sınıf		8. sınıf		Toplam	
	f	%	f	%	f	%	f	%
Hikâye Edici Metin	23	76,66	26	63,41	14	51,85	63	64,28
Bilgilendirici Metin	7	23,33	15	36,58	13	48,14	35	35,71
Şiir	0	0,00	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Toplam	30	100	41	100	27	100	98	100

1938-1950 yılları arasında ortaokullarda okutulan Türkçe ders kitaplarındaki çeviri metinler türler bakımından ele alındığı zaman tüm sınıflarda hikâye edici metinlerin (%64,28) daha çok kullanıldığı, bunları bilgilendirici metinlerin (%35,71) izlediği, şiir türünün (%0,00) hiç kullanılmadığı görülmektedir. Bulgular sınıf düzeyinde incelendiğinde 6. sınıfta en çok hikâye edici metin türlerinin (%76,66) kullanıldığı fark edilmektedir. En çok tercih edilen metin türü olan hikâyeyi roman izlemektedir. Daha sonra gelen bilgilendirici metinler (%23,33) içinde ise en çok tercih edilen tür gezi yazısıdır. 7. sınıfta en çok kullanılan hikâye edici metin türlerinin (%63,41) içinde en çok tercih edilen romanı hikâye; daha sonra gelen bilgilendirici metinler (%36,58) içinde ise denemeyi nutuk türü takip etmektedir. 8. sınıfta ise en çok kullanılan hikâye edici metinler (%51,85) içinde tiyatroyu roman izlemektedir. Bilgilendirici metinler (%48,14) içinde ise en çok tercih edilen tür denemedir.

Takdim İfadesi: Bu dönemde ders kitaplarında yer alan çeviri metinlerin takdimi için herhangi bir ifade kullanılmamıştır; ancak metinlerin tamamının altında bir açıklama bölümü vardır ve bu bölümlerde “tür”, “sözcük bilgisi”, “yazar” gibi çeşitli konularda kısa bilgiler verilmiştir. Ayrıca bazı kitapların “Sözlük” bölümünde de metinlerin yazarları ile ilgili bilgiler yer almaktadır. Bazı ders kitaplarında ise “Serbest”, “Serbest Okuma Parçası”, “Serbest Okuma Metni” gibi ifadeler ile verilen metinlerin işleniş öğretmene bırakılmıştır. Ancak bu çalışmada, serbest okuma parçası şeklinde de olsa ders kitabında yer verilen, öğrenciye okuması amacıyla sunulan bu çeviri parçalar da incelenmiş ve değerlendirmeye dâhil edilmiştir.

4. 2. 2. 1938-1950 Dönemi Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Çeviri Metinlerin Kaynak Dilleri ve Edebiyatları ile İlgili Bulgular

1938-1950 arasında ders kitaplarında yer alan çeviri metinlerin kaynak dillerinin ve edebiyatlarının belirtilmesinde özenli davranıldığı görülmektedir. Bu itibarla birçok metnin hangi kaynak dilden ve edebiyattan olduğu belirlenebilmiştir. Bunda hem metnin altındaki eser bilgileri hem de açıklama bölümleri etkili olmuştur.

Ders kitaplarında yer alan çeviri metinlerin kaynak dil bakımından incelenmesi ile ilgili bulgular aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Tablo 18. 1938-1950 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Çeviri Metinlerin Kaynak Dil Dağılımı

Dil	6. sınıf		7. sınıf		8. sınıf		Toplam	
	f	%	f	%	f	%	f	%
Fransızca	16	53,33	18	43,90	14	51,85	48	48,97
Antik Yunanca	3	10	10	24,39	0	0,00	13	13,26
İngilizce	5	16,66	6	14,63	2	7,40	13	13,26
Almanca	3	10	6	14,63	4	14,81	13	13,26
Rusça	3	10	1	2,43	3	11,11	7	7,14
Sanskritçe	0	0,00	0	0,00	2	7,40	2	2,04
Macarca	0	0,00	0	0,00	2	7,40	2	2,04
Toplam	30	100	41	100	27	100	98	100

Bütün sınıflarda genel olarak en çok çeviri yapılan kaynak dilin Fransızca (%48,97) olduğu görülmektedir. Fransızca'yı aynı yüzde ile (%13,26) Eski Yunanca, İngilizce ve Almanca takip etmektedir. En çok çeviri yapılan kaynak dilin 6. sınıfta Fransızca (%53,33) olduğu, bunu İngilizcenin (%16,66) izlediği; 7. sınıfta Fransızca'yı (%43,90) Eski Yunancanın (%24,39) takip ettiği; 8. sınıfta Fransızcadan (%51,85) sonra Almancanın (%14,81) geldiği görülmektedir.

Ders kitaplarında yer alan çeviri metinlerin kaynak edebiyat bakımından incelenmesine ait bulgular ise şöyledir:

Tablo 19. 1938-1950 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Çeviri Metinlerin Kaynak Edebiyat Dağılımı

Edebiyat	6. sınıf		7. sınıf		8. sınıf		Toplam	
	f	%	f	%	f	%	f	%
Fransız	16	53,33	18	43,90	14	51,85	48	48,97
Antik Yunan	3	10	10	24,39	0	0,00	13	13,26
Alman	3	10	6	14,63	4	14,81	13	13,26
İngiliz	4	13,33	6	14,63	2	7,40	12	12,24
Rus	3	10	1	2,43	3	11,11	7	7,14
Macar	0	0,00	0	0,00	2	7,40	2	2,04
Eski Hint	0	0,00	0	0,00	2	7,40	2	2,04
İsveç	1	3,33	0	0,00	0	0,00	1	1,02
Toplam	30	100	41	100	27	100	98	100

1938-1950 yılları arasındaki Türkçe ders kitaplarındaki çeviri metinler kaynak edebiyat bakımından ele alındığı zaman genel olarak en çok çeviri yapılan Fransız edebiyatını (48,97) aynı yüzde (%13,26) ile Antik Yunan ve Alman edebiyatları takip etmektedir. Bulgular sınıf düzeyinde incelendiğinde en çok çeviri yapılan kaynak edebiyatın 6. sınıfta Fransız edebiyatı (%53,33) olduğu, bunu İngiliz edebiyatının (%13,33) izlediği; 7. sınıfta Fransız edebiyatını (%43,90) Antik Yunan (%24,39) edebiyatının takip ettiği; 8. sınıfta ise Fransız edebiyatından (%51,85) sonra Alman edebiyatının (%14,81) yer aldığı görülmektedir.

4. 2. 3. 1938-1950 Dönemi Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Çeviri Metinlerin Yazarları ve Çevirmenleri ile İlgili Bulgular

Yazarlar: Bu dönemde ders kitaplarında yer alan çeviri metinlerin yazarları ile ilgili olarak kaynak dil ve edebiyatlarında olduğu gibi özenli davranıldığı görülmektedir. 1946 tarihli “Türkçe II” kitabındaki zaten anonim bir ürün olan “Eski Bir Yunan Yakarışı”nın dışında yazarların adı metinlerin altında belirtilmiştir. Ders kitaplarında yer alan çeviri metinlerin yazarları ile ilgili bilgiler şu şekildedir:

Tablo 20. 1938-1950 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Çeviri Metinlerin Yazarları ile İlgili Bulgular

Yazar	6. sınıf		7. sınıf		8. sınıf		Toplam	
	f	%	f	%	f	%	f	%
Anton Çehov	0	0,00	0	0,00	2	7,40	2	2,04
Axel Munte (Aksel Munte)	1	3,33	0	0,00	0	0,00	1	1,02
Alfred de Musset	3	10	0	0,00	0	0,00	3	3,06
Alphonse Daudet	4	13,33	0	0,00	0	0,00	4	4,08
Beydeba	0	0,00	0	0,00	2	7,40	2	2,04
Georges-Louis Leclerc Comte de Buffon (Buffon)	1	3,33	3	7,31	0	0,00	4	4,08
Daniel Defoe (Daniel de Foe)	4	13,33	0	0,00	0	0,00	4	4,08
Eflatun	3	10	3	7,31	0	0,00	6	6,12
Francis Bacon	0	0,00	3	7,31	0	0,00	3	3,06
Johann Wolfgang Von Goethe (Goethe)	0	0,00	0	0,00	2	7,40	2	2,04
Gogol	0	0,00	1	2,43	1	3,70	2	2,04
Herman Hayberk	0	0,00	3	7,31	0	0,00	3	3,06
Hermann Löns	0	0,00	3	7,31	0	0,00	3	3,06
Honore de Balzac	0	0,00	3	7,31	2	7,40	5	5,10
Jonathan Swift (J. Swift)	0	0,00	3	7,31	0	0,00	3	3,06
Jacop ve Wilhelm Grimm	2	6,66	0	0,00	0	0,00	2	2,04
George Sand (Jorj San)	1	3,33	0	0,00	0	0,00	1	1,02
Jule Michelet	0	0,00	3	7,31	0	0,00	3	3,06
K. Mikeş	0	0,00	0	0,00	2	7,40	2	2,04
Jean de La Bruyere (La Bruyere)	0	0,00	0	0,00	2	7,40	2	2,04
Alphonse de Lamartine (Lâmartin, Lamartine)	1	3,33	0	0,00	0	0,00	1	1,02
Le Sage	0	0,00	0	0,00	2	7,40	2	2,04
Lukianos	0	0,00	3	7,31	0	0,00	3	3,06
Moliere	3	10	0	0,00	2	7,40	5	5,10
Michel de Montaigne (Montaigne)	0	0,00	0	0,00	2	7,40	2	2,04
Pierre Corneille (P. Corneille)	0	0,00	0	0,00	2	7,40	2	2,04
Pierre Loti	0	0,00	3	7,31	0	0,00	3	3,06
Sophokles	0	0,00	3	7,31	0	0,00	3	3,06
Stephan Zweig	0	0,00	0	0,00	2	7,40	2	2,04
Friedrich von Schiller (Şiller)	1	3,33	0	0,00	0	0,00	1	1,02
Lev Nikolayeviç Tolstoy (Tolstoy)	3	10	0	0,00	0	0,00	3	3,06
Victor Hugo	0	0,00	3	7,31	0	0,00	3	3,06
Voltaire	3	10	3	7,31	2	7,40	8	8,16
William Shakespeare (W. Shakespeare)	0	0,00	0	0,00	2	7,40	2	2,04
Belirlenemeyen (anonim)	0	0,00	1	2,43	0	0,00	1	1,02
Toplam	30	100	41	100	27	100	98	100

1938-1950 dönemi Türkçe ders kitaplarındaki çeviri metinler yazarlar bakımından ele alındığı zaman genel olarak kendisinden en çok çeviri yapılan yazarın Voltaire (%8,16) olduğu görülmektedir. Bu yazarı Eflatun (%6,12); daha sonra da aynı yüzde ile Moliere (%5,10) ve Honore de Balzac (%5,10) takip etmektedir. Elde edilen veriler sınıf temelli incelendiğinde yazarlarda hemen hemen eşit bir dağılım olduğu fark edilmektedir. Bu durumda dönemin neredeyse tamamında geçerli olan tek kitap uygulamasının etkili olduğu söylenebilir. 6. sınıfta kendisinden en çok metin çevrilen yazarlar aynı yüzde (%13,33) ile Alphonse Daudet ve Daniel Defoe'dur. 7. sınıfta ise çok daha eşit bir dağılım görülmektedir. Bu sınıfta kendisinden en çok metin çevrilen yazarlar aynı yüzde (%7,31) ile Buffon, Eflatun, Francis Bacon, Herman Hayberk, Hermann Löns, Honore de Balzac, J. Swift, Jule Michelet, Lukianos, Pierre Loti, Sophokles, Victor Hugo ve Voltaire'dir. Yine eşit bir dağılımın görüldüğü 8. sınıfta da en çok tercih edilen yazarlar aynı yüzde (%7,40) ile A. Çehov, Beydeba, Goethe, Honore de Balzac, K. Mikeş, La Bruyere, Le Sage, Moliere, Montaigne, P. Corneille, Stephan Zweig, Voltaire, W. Shakespeare'dir.

Çevirmenler: 1938-1950 arasındaki Türkçe ders kitaplarındaki çeviri metinler “çevirmenler” bakımından ele alındığı zaman ilk dikkat çeken durum çevirmenlere verilen önemdir. İlk baskısı 1938 öncesinde yapılan “Okuma Kitabı I”deki 5 metin dışında diğerlerinin çevirmenleri parçaların altında belirtilmiştir. 1938-1950 döneminde kabul edilen bütün kitaplarda ise çevirmenlerin ismi yazarlar ile birlikte metinlerin altında yer almaktadır. Ders kitaplarında yer alan metinlerin çevirmenleri ile ilgili bulgular aşağıdaki tabloda sunulmuştur:

Tablo 21. 1938-1950 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Metinlerin Çevirmenleri ile İlgili Bulgular

Çevirmen	6. sınıf		7. sınıf		8. sınıf		Toplam	
	f	%	f	%	f	%	f	%
A. Gaffar Güney	3	10	0	0,00	0	0,00	3	3,06
Dr. Ali Süha Delilbaşı	0	0,00	0	0,00	2	7,40	2	2,04
Erol Güney ve Melih Cevdet Anday	0	0,00	1	2,43	0	0,00	1	1,02
Hikmet Birand	0	0,00	3	7,31	2	7,40	5	5,10
Hüseyin Cahit Yalçın	0	0,00	3	7,31	0	0,00	3	3,06
İlhan E. Postacıoğlu	0	0,00	3	7,31	0	0,00	3	3,06
İrfan Şahinbaş	0	0,00	3	7,31	0	0,00	3	3,06
İsa Öztürk	0	0,00	0	0,00	2	7,40	2	2,04
Kemal Demiray	0	0,00	3	7,31	0	0,00	3	3,06
Kemal Kaya	2	6,66	0	0,00	0	0,00	2	2,04
Lütfi Ay	0	0,00	0	0,00	4	14,81	4	4,08
Melek Kaptan	0	0,00	3	7,31	0	0,00	3	3,06
Nasuhi Baydar	0	0,00	3	7,31	2	7,40	5	5,10
Nurullah Ataç	0	0,00	3	7,31	0	0,00	3	3,06
Oğuz Peltek, Erol Güney	0	0,00	0	0,00	1	3,70	1	1,02
Orhan Burian	0	0,00	0	0,00	2	7,40	2	2,04
Ömer Rıza Doğrul	0	0,00	0	0,00	2	7,40	2	2,04
Reşat Nuri Güntekin	3	10	3	7,31	0	0,00	6	6,12
S. Ali	0	0,00	3	7,31	0	0,00	3	3,06
S. Karatay	0	0,00	0	0,00	2	7,40	2	2,04
Sabahattin Eyüboğlu (Sebahattin Eyüboğlu)	0	0,00	6	14,63	2	7,40	8	8,16
Sabri Esat Siyavuşgil	4	13,33	0	0,00	2	7,40	6	6,12
Saffet Korkut	0	0,00	3	7,31	0	0,00	3	3,06
Servet Lunel	0	0,00	0	0,00	2	7,40	2	2,04
Süleyman Adıyaman	0	0,00	1	2,43	0	0,00	1	1,02
Şükrü Kaya	1	3,33	0	0,00	0	0,00	1	1,02
Yaşar Nabi Nayır	9	30	0	0,00	2	7,40	11	11,22
Zafer Taşlıkılıoğlu	3	10	0	0,00	0	0,00	3	3,06
Belirlenemeyen	5	16,66	0	0,00	0	0,00	5	5,10
Toplam	30	100	41	100	27	100	98	100

Verilere genel olarak bakıldığında en çok tercih edilen çevirmen olan Yaşar Nabi Nayır'ı (%9,85) Sabahattin Eyüboğlu (%8,16), daha sonra da aynı yüzde (%6,12) ile Sabri Esat Siyavuşgil ve Reşat Nuri Güntekin izlemektedir. En çok tercih edilen çevirmen 6. sınıfta Yaşar Nabi Nayır (%16,67), 7. sınıfta Sebahattin Eyüboğlu (%14,63), 8. sınıfta Lütfi Ay'dır (14,81). Bütün bu veriler genel olarak değerlendirildiğinde yazarlarda olduğu gibi çevirmenlerde de eşit bir dağılım olduğu fark edilmektedir.

4. 2. 4. 1938-1950 Dönemi Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Çeviri Metinlerin Zihniyet Yansımaları ile İlgili Bulgular

Daha önceki dönemde olduğu gibi bu dönemde de zihniyet yansımaları ile ilgili bulgulara geçmeden önce çeviri metinlerin temaları ve alt temaları ile ilgili genel bilgileri vermek gerekir.

1938-1950 dönemi Türkçe ders kitaplarındaki çeviri metinler temaları ve alt temaları açısından incelendiğinde ortaya şöyle bir tablo çıkmaktadır:

Tablo 22. 1938-1950 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Çeviri Metinlerin Temaları ve Alt Temaları ile İlgili Bulgular

Tema	Alt Tema	f	%
Doğa ve Evren	Hayvanlar, doğa, doğa-insan mücadelesi, Güneş, Dünya	25	25,51
Birey ve Toplum	Hukuk, adalet, toplum düzeni, insan-tanrı mücadelesi, bürokratik tutarlılık, insan (değeri), bürokratik yozlaşma, devlet, devlet düzeni, insan ve evren algısı	22	22,44
Erdemler	İyilik, dostluk, fedakârlık, akıllı olma, uyanık olma, sözünde durma, hırslı olmama, cimri olmama, dalgın olmama, hırsızlık yapmama	19	19,38
Kişisel Gelişim	Çalışma azmi, akıllı olma, uyanık olma	11	11,22
İletişim	Etkili iletişim, iyi konuşma	8	8,16
Millî Kültür	Kültürel miras, tarihi şahsiyetler, millî değerler, vatan sevgisi	4	4,08
Eğitim	Toplum eğitimi, okuma sevgisi	4	4,08
Güzel Sanatlar	Sanat, estetik	2	2,04
Yaşam	Yaşam, ölüm	2	2,04
Bilim ve Teknoloji	Merak duygusu	1	1,02
Toplam		98	100

1938-1950 yılları arasında okutulan Türkçe ders kitaplarında yer alan çeviri metinlere işlenen temalar açısından genel olarak bakıldığında doğa ve evren (%25,51), birey ve toplum (%22,44), erdemler (%19,38) temalarının çok kullanıldığı; kişisel gelişim (%11,22), iletişim (%8,16) gibi temaların da önemsendiği görülmektedir. Millî kültür (%4,08) ve eğitim (%4,08) temaları daha az kullanılırken en az yer verilen temalar ise güzel sanatlar (%2,04), yaşam (%2,04), bilim ve teknoloji (%1,02) olmuştur.

1938-1950 dönemi Türkçe ders kitaplarındaki çeviri metinler işlenen tema ve alt temalar açısından genel anlamda değerlendirildikten sonra bu noktada bunların yansıttıkları zihniyetler bakımından genel olarak değerlendirilmeleri gerekir. Bu metinlerin içerdikleri zihniyet yansımaları ile ilgili genel bulgular şu şekildedir:

Tablo 23. 1938-1950 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Çeviri Metinlerin Zihniyet Yansımaları ile İlgili Bulgular

Zihniyet	6. sınıf		7. sınıf		8. sınıf		Toplam	
	f	%	f	%	f	%	f	%
Aydınlanmacılık-Batıcılık	18	60	26	63,41	17	62,96	61	62,24
İdealist ve Pragmatist Eğitimcilik	11	36,66	9	21,95	6	22,22	26	26,53
Çevrecilik (Tabiatçılık)	1	3,33	6	14,63	0	0,00	7	7,14
Milliyetçilik	0	0,00	0	0,00	2	7,40	2	2,04
Romantizm	0	0,00	0	0,00	2	7,40	2	2,04
Toplam	30	100	41	100	27	100	98	100

1938-1950 dönemi Türkçe ders kitaplarındaki çeviri metinlerin zihniyet yansımaları ile ilgili bulgular genel olarak incelendiğinde en çok yansıtılan zihniyetin Aydınlanmacılık-Batıcılık (%62,24) olduğu, bunu idealist ve pragmatist eğitimcilik (%26,53) zihniyetlerinin takip ettiği görülmektedir. Bulgular sınıf temelli incelendiğinde 6. sınıfta en çok yansıtılan Aydınlanmacılık-Batıcılık (%60) zihniyetini idealist ve pragmatist eğitimcilik (%36,66); 7. sınıfta Aydınlanmacılık-Batıcılık (%63,41) zihniyetini idealist ve pragmatist eğitimcilik (%21,95); 8. sınıfta da Aydınlanmacılık-Batıcılık (%62,96) zihniyetini idealist ve pragmatist eğitimcilik (%22,22) zihniyetleri takip etmektedir. Genel olarak bakıldığında en az yansıtılan zihniyetin aynı yüzde (%2,04) ile romantizm ve milliyetçilik olduğu ve bunların sadece 8. sınıf kitaplarında yer aldığı fark edilmektedir. Veriler sınıf düzeyinde incelendiğinde milliyetçilik ve romantizm zihniyetlerine 6. ve 7. sınıflarda hiç yer verilmezken bu sınıflarda en az yansıtılan zihniyet çevrecilik (%3,33-%14,63). 8. sınıfta ise çevreci zihniyete hiç yer verilmezken en az yansıtılan zihniyetler aynı yüzde ile milliyetçilik ve romantizmdir (%7,40).

Bu bulgulardan hareketle çeviri metinlerde yansıtılan zihniyetlerin dönemin düşünce dünyasına paralel olduğu söylenebilir. Aşağıda, zihniyet başlıkları tek tek ele alınırken metinlerle sadece genel zihniyetlerle bağlantısı yönüyle ilişki kurularak bir döküm çıkarılacak, bu metinlerin dönemin düşünce dünyası ile ilişkisi sonuç kısmında yer alacaktır.

4. 2. 4. 1. 1938-1950 Dönemi Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Aydınlanmacılık-Batıcılık Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler

1938-1950 dönemi Türkçe ders kitaplarındaki Aydınlanmacılık-Batıcılık zihniyetini yansıtan çeviri metinler ile ilgili bulgular aşağıdaki tabloda sunulmuştur:

Tablo 24. 1938-1950 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Aydınlanmacılık-Batıcılık Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler ile İlgili Bulgular

No.	Metnin Adı	Yazar	Çevirmen	Kaynak Dil / Edebiyat	Yer Aldığı Kitap	Kitabın Basım Yılı	Sınıf
1	Robenson	Daniel de Foe	Şükrü Kaya	İngilizce / İngiliz	Okuma Kitabı (Komisyon)	1941	6
2	Vezüv Volkanı	Lâmartin (Lamartine)	Belli değil	Fransızca / Fransız	Okuma Kitabı (Komisyon)	1941	6
3	Laponya	Aksel Munte	Belli değil	İngilizce / belli değil	Okuma Kitabı (Komisyon)	1941	6
4	Robenson'un Sürüsü	Daniel de Foe	Yaşar Nabi Nayır	İngilizce / İngiliz	Türkçe I (Göğüş ve Demiray)	1945	6
5	Çekirgeler	Alphonse Daudet	Sabri Esat Siyavuşgil	Fransızca / Fransız	Türkçe I (Göğüş ve Demiray)	1945	6
6	Güneş-Sıcaklık	Tolstoy	A. Gaffar Güney	Rusça / Rus	Türkçe I (Göğüş ve Demiray)	1945	6
7	Robenson'un Sürüsü	Daniel de Foe	Yaşar Nabi Nayır	İngilizce / İngiliz	Türkçe I (Göğüş ve Demiray)	1947	6
8	Çekirgeler	Alphonse Daudet	Sabri Esat Siyavuşgil	Fransızca / Fransız	Türkçe I (Göğüş ve Demiray)	1947	6
9	Güneş-Sıcaklık	Tolstoy	A. Gaffar Güney	Rusça / Rus	Türkçe I (Göğüş ve Demiray)	1947	6
10	Robenson'un Sürüsü	Daniel de Foe	Yaşar Nabi Nayır	İngilizce / İngiliz	Türkçe I (Göğüş ve Demiray)	1950	6
11	Çekirgeler	Alphonse Daudet	Sabri Esat Siyavuşgil	Fransızca / Fransız	Türkçe I (Göğüş ve Demiray)	1950	6
12	Güneş-Sıcaklık	Tolstoy	A. Gaffar Güney	Rusça / Rus	Türkçe I (Göğüş ve Demiray)	1950	6
13	İnsan Yutan Kumsallar	Victor Hugo	Kemal Demiray	Fransızca / Fransız	Türkçe II (Göğüş ve Demiray)	1946	7
14	Konuşmaya Dair	Francis Bacon	Saffet Korkut	İngilizce / İngiliz	Türkçe II (Göğüş ve Demiray)	1946	7
15	Morina Avcıları	Pierre Loti	Hüseyin Cahit Yalçın	Fransızca / Fransız	Türkçe II (Göğüş ve Demiray)	1946	7
16	Üslup Hakkında	Buffon	Sabahattin Eyüboğlu	Fransızca / Fransız	Türkçe II (Göğüş ve Demiray)	1946	7
17	İnsan Yutan Kumsallar	Victor Hugo	Kemal Demiray	Fransızca / Fransız	Türkçe II (Göğüş ve Demiray)	1947	7
18	Konuşmaya Dair	Francis Bacon	Saffet Korkut	İngilizce / İngiliz	Türkçe II (Göğüş ve Demiray)	1947	7
19	Morina Avcıları	Pierre Loti	Hüseyin Cahit Yalçın	Fransızca / Fransız	Türkçe II (Göğüş ve Demiray)	1947	7
20	Üslup Hakkında	Buffon	Sabahattin Eyüboğlu	Fransızca / Fransız	Türkçe II (Göğüş ve Demiray)	1947	7
21	İnsan Yutan Kumsallar	Victor Hugo	Kemal Demiray	Fransızca / Fransız	Türkçe II (Göğüş ve Demiray)	1950	7
22	Konuşmaya Dair	Francis Bacon	Saffet Korkut	İngilizce / İngiliz	Türkçe II (Göğüş ve Demiray)	1950	7
23	Morina Avcıları	Pierre Loti	Hüseyin Cahit Yalçın	Fransızca / Fransız	Türkçe II (Göğüş ve Demiray)	1950	7
24	Üslup Hakkında	Buffon	Sabahattin Eyüboğlu	Fransızca / Fransız	Türkçe II (Göğüş ve Demiray)	1950	7
25	Güzel, Güzellik	Voltaire	Lütfi Ay	Fransızca / Fransız	Türkçe III (Göğüş ve Demiray)	1946	8
26	Güzel, Güzellik	Voltaire	Lütfi Ay	Fransızca / Fransız	Türkçe III (Göğüş ve Demiray)	1950	8
27	Eski Bir Yunan Yakarışı	Belil değil	Süleyman Adıyaman	Eski Yunanca / Antik Yunan	Türkçe II (Göğüş ve Demiray)	1946	7
28	Kyklkops ile Poseidon	Lukianos	Nurullah Ataç	Eski Yunanca / Antik Yunan	Türkçe II (Göğüş ve Demiray)	1946	7
29	Bir Mektup	Voltaire	İlhan E. Postacıoğlu	Fransızca / Fransız	Türkçe II (Göğüş ve Demiray)	1946	7
30	Antigone'den	Sophokles	S. Ali	Eski Yunanca / Antik Yunan	Türkçe II (Göğüş ve Demiray)	1946	7
31	Kyklkops ile Poseidon	Lukianos	Nurullah Ataç	Eski Yunanca / Antik Yunan	Türkçe II (Göğüş ve Demiray)	1947	7

Tablo 24'ün devamı

32	Bir Mektup	Voltaire	İlhan E. Postacıoğlu	Fransızca / Fransız	Türkçe II (Göğüş ve Demiray)	1947	7
33	Antigone'den	Sophokles	S. Ali	Eski Yunanca / Antik Yunan	Türkçe II (Göğüş ve Demiray)	1947	7
34	Kyklkops ile Poseidon	Lukianos	Nurullah Ataç	Eski Yunanca / Antik Yunan	Türkçe II (Göğüş ve Demiray)	1950	7
35	Bir Mektup	Voltaire	İlhan E. Postacıoğlu	Fransızca / Fransız	Türkçe II (Göğüş ve Demiray)	1950	7
36	Antigone'den	Sophokles	S. Ali	Eski Yunanca / Antik Yunan	Türkçe II (Göğüş ve Demiray)	1950	7
37	Kutup Seyyahları	Stephan Zweig	İsa Öztürk	Almanca / Alman	Türkçe III (Göğüş ve Demiray)	1946	8
38	Hayat	Gogol	Oğuz Peltek, Erol Güney	Rusça / Rus	Türkçe III (Göğüş ve Demiray)	1946	8
39	Kutup Seyyahları	Stephan Zweig	İsa Öztürk	Almanca / Alman	Türkçe III (Göğüş ve Demiray)	1950	8
40	Namus İmtihanı	Voltaire	Reşat Nuri Güntekin	Fransızca / Fransız	Türkçe I (Göğüş ve Demiray)	1945	6
41	Namus İmtihanı	Voltaire	Reşat Nuri Güntekin	Fransızca / Fransız	Türkçe I (Göğüş ve Demiray)	1947	6
42	Namus İmtihanı	Voltaire	Reşat Nuri Güntekin	Fransızca / Fransız	Türkçe I (Göğüş ve Demiray)	1950	6
43	Kıbarlık Budalası	Moliere	Dr. Ali Süha Delilbaşı	Fransızca / Fransız	Türkçe III (Göğüş ve Demiray)	1946	8
44	Kıbarlık Budalası	Moliere	Dr. Ali Süha Delilbaşı	Fransızca / Fransız	Türkçe III (Göğüş ve Demiray)	1950	8
45	Kanunların Büyüklüğü	Eflatun	Zafer Taşlıkloğlu	Eski Yunanca / Antik Yunan	Türkçe I (Göğüş ve Demiray)	1945	6
46	Kanunların Büyüklüğü	Eflatun	Zafer Taşlıkloğlu	Eski Yunanca / Antik Yunan	Türkçe I (Göğüş ve Demiray)	1947	6
47	Kanunların Büyüklüğü	Eflatun	Zafer Taşlıkloğlu	Eski Yunanca / Antik Yunan	Türkçe I (Göğüş ve Demiray)	1950	6
48	Müfettiş	Gogol	Erol Güney ve Melih Cevdet Anday	Rusça / Rus	Türkçe II (Göğüş ve Demiray)	1946	7
49	Cüceler Memleketinde Bir Eğlence	J. Swift	İrfan Şahinbaş	İngilizce / İngiliz	Türkçe II (Göğüş ve Demiray)	1946	7
50	Cüceler Memleketinde Bir Eğlence	J. Swift	İrfan Şahinbaş	İngilizce / İngiliz	Türkçe II (Göğüş ve Demiray)	1947	7
51	Cüceler Memleketinde Bir Eğlence	J. Swift	İrfan Şahinbaş	İngilizce / İngiliz	Türkçe II (Göğüş ve Demiray)	1950	7
52	Çalışkan Köylüler	Honore de Balzac	Nasuhi Baydar	Fransızca / Fransız	Türkçe III (Göğüş ve Demiray)	1946	8
53	Münakaşa	Montaigne	Sabahattin Eyüboğlu	Fransızca / Fransız	Türkçe III (Göğüş ve Demiray)	1946	8
54	Çalışkan Köylüler	Honore de Balzac	Nasuhi Baydar	Fransızca / Fransız	Türkçe III (Göğüş ve Demiray)	1950	8
55	Münakaşa	Montaigne	Sabahattin Eyüboğlu	Fransızca / Fransız	Türkçe III (Göğüş ve Demiray)	1950	8
56	Sarayda Bir Kabul Töreni	K. Mikeş	S. Karatay	Macarca / Macar	Türkçe III (Göğüş ve Demiray)	1946	8
57	İdare Adamları	A. Çehov	Servet Lunel	Rusça / Rus	Türkçe III (Göğüş ve Demiray)	1946	8
58	İdare Adamları (Devamı)	A. Çehov	Servet Lunel	Rusça / Rus	Türkçe III (Göğüş ve Demiray)	1946	8
59	Sarayda Bir Kabul Töreni	K. Mikeş	S. Karatay	Macarca / Macar	Türkçe III (Göğüş ve Demiray)	1950	8
60	Mezarcılar	W. Shakespeare	Orhan Burian	İngilizce / İngiliz	Türkçe III (Göğüş ve Demiray)	1946	8
61	Mezarcılar	W. Shakespeare	Orhan Burian	İngilizce / İngiliz	Türkçe III (Göğüş ve Demiray)	1950	8

1938-1950 döneminde ortaokullarda okutulan Türkçe ders kitaplarında en çok yansıtılan zihniyet Aydınlanmacılık-Batıcılıktır. Bu metinlerden 61 tanesinin Aydınlanmacılık-Batıcılık zihniyetini yansıttığı tespit edilmiştir. Bu metinlerin 25'i (%40,98) pozitivism-realizm, 13'ü (%21,31) hümanizm, 12'si (%19,67) devlet ve toplum düzeni, 5'i (%8,19) rasyonalizm, 4'ü (%6,55) Doğu-Batı çatışması / yenilikçilik, 2'si (%3,27) ise özgürlükçülük bileşenleri üzerinde durmaktadır.

1923-1938 döneminde yer alan “Robenson”, “Laponya”, “Vezüv Volkanı” ve “Kibarlık Budalası” (önceki dönemdeki adı “Burjuva Zantiyom [Jantiyom]”) adlı parçaların bu dönemde de varlığını sürdürdüğü görülür. Bu parçalar istatistiklerde yer almakla birlikte daha önce yorumlandığı için burada içerik olarak tekrarlanmayacaktır.

Pozitivism-Realizm: Bu parçalarda en fazla telkin edilmek istenen fikir, pozitivist ve realist ilkeler etrafında toplanmaktadır. Pozitivist ve realist temeller üzerine kurulu olan çeviri metinlerde bilimsel merakın, objektif bakış açısının öneminin vurgulandığı; gerçek hayatta karşılığı olmayan romantik, idealist tavırların eleştirildiği; gerçekçilik ve mantıkçılığın önerildiği; doğa-insan mücadelesinde çalışma azmine dikkat çekildiği görülür. Bir gemi kazası sonrasında ıssız bir adaya düşen Robenson'un zamanla kendine bir düzen kurmasının, keçileri ehlileştirip onlardan yararlanmasının anlatıldığı “Robenson'un Sürüsü” adlı metinde kendine güvenen bir insanın azimle, kararlar en zor şartların bile üstesinden gelebileceği vurgulanır. Parçada tek başına bir adaya düşmüş olan Robenson'un hayatta kalabilmek için yaptıklarının arasında yakaladığı keçilerle bir sürü oluşturması anlatılmaktadır. Bu süreç kolay gerçekleşmez, ancak yılmayan Robenson sonunda başarır. Böylece doğa ile mücadele eden, yabani keçileri evcilleştiren Robenson, akıllı ve gerçekçiliği sayesinde adeta insanlığın dünya macerasını yeniden yaşar. “Morina Avcıları” parçasında balıkçıların İzlanda yakınlarında, zor şartlarda morina avlamaları anlatılmakta; tabiatın nimetlerinden yararlanmak için onunla mücadele etmek gerektiği işaret edilmektedir. Metnin yazarı olan Pierre Loti romantik bir yazardır, ancak parçanın alındığı *İzlanda Balıkçısı* romanı insanın tabiat ile mücadelesi ve çalışma azmi etrafında gerçekçi fikirler önerir. “Çekirgeler”de ise Cezayir’de bir çekirge hücumunun yaşanması, yerlilerin ve askerlerin buna müdahale etmesi, ama yine de ertesi günkü manzaranın korkunçluğu anlatılır, insanın doğa karşısında bir noktadan sonra aciz kaldığı vurgulanır. Alphonse Daudet’nin gerçekçi bir üslupla anlattığı çekirge istilası ve arkasında yaşanan durum, insanın doğa karşısındaki konumunu düşündürmektedir. Bilinen bütün çarelere rağmen bu istila önlenememiş, geriye korkunç bir doğa manzarası kalmıştır. Diğer yandan çekirge ile mücadele yöntemleri de çok modern değildir.

Güneş’in hayatın kaynağı olduğunun vurgulandığı “Güneş-Sıcaklık” metninde insanlara lazım olan şeyleri, tüm enerji ve güzellikleri güneşin hazırladığı anlatılır. Metnin yazarı olan Tolstoy, realist ekole mensup addedilmekle birlikte o, ekoller üstü ahlakçı, evrensel bir yazardır.

Tolstoy, bu parçada, Güneş'in yaşam üzerindeki etkisini sadeleştirilmiş fakat yine de bilimsel bir bakış açısıyla gözden geçirmektedir.

Bataklık bir kumsala gömülüp yavaş yavaş ölüme sürüklenen bir adamın yaşadıklarının betimlendiği “İnsan Yutan Kumsallar” adlı metinde bataklığa bir kez düşen insanın kurtulmak istedikçe daha çok saplandığı vurgulanır. Metnin yazarı Victor Hugo, romantik zihniyete sahiptir ancak parça bir gerçekliği işaret etmektedir: Bataklığa düşen insan kurtulmak istedikçe daha çok batar, kurtulmak için sarıldığı kumlar kendisini daha derine çeker. Hugo'nun ahlakçı, edebî karakteri düşünülerek bir alt metinden de söz etmek mümkündür. Bu ilgiyle Fikret'in “Gayyâ-yı Vücûd” şiirinde olduğu gibi burada da bataklık dünyevi tutkular olarak düşünülebilir. İnsan bunlardan kurtulmaya ne kadar gayret etse de bunların o kadar esiri olur.

Yazar ve bir arkadaşının güzellik kavramı hakkındaki tartışmalarının işlendiği “Güzel, Güzellik” adlı metinde güzellik gibi bazı soyut değerlerin göreceli olduğu, bunlar hakkında kesin yargılar verilemeyeceği, bunları tartışmanın faydasız olduğu işaret edilir, mutlak bir güzellik tanımına ulaşılamayacağı sonucuna varılır. Öğrenciyi Fransız Aydınlanması'nın ünlü ismi Voltaire ile muhatap kılan parçada, güzelliği ideal bir noktada konumlandırarak onu sabit sınırlar içinde tanımlayan idealist ve romantik güzellik algısından farklı bir algı ile karşılaşılır. Güzelin tanımı ve algısı kişiden kişiye, dönemden döneme, zihinden zihne, toplumdaki topluma değişebilir. Bu, idealist algıya göre daha gerçekçi bir algıdır ve Batıcı, Aydınlanmacı zihin yapısı ile uyum içindedir.

Konuşma tarzlarının çeşitli bakımlardan incelenerek iyi bir konuşmanın nasıl olması gerektiğinin anlatıldığı “Konuşmaya Dair” adlı parçada ise konuşmanın insanlar arasındaki en önemli iletişim biçimi olduğu ancak; sadece söz maharetine ve zekâyâ dayanan, mantıksallığı ve gerçekliği önemsemeyen konuşma biçiminin zararlı olduğu vurgulanır. Bu denemede sözün hüner ve zekâ eseri olarak kullanıldığı retorikçi konuşma üslubu, bu üslupta zekânın öne çıkıp mantıksallığın gevşemesi eleştirilmektedir. Söz hüneri ile “kandırma sanatı” Antik Dönem’de sofistler tarafından, Orta Çağ’da skolastik zihniyetin tümdengelimci retorları tarafından çok kullanılmıştır. Bu metinde, Newton ve Descartes ile beraber akılcı, pozitivist zihniyetin erken öncülerinden biri olan Francis Bacon (1561-1626), Rönesans’tan Aydınlanma’ya geçilen dönemde Orta Çağ’ın dogmatik konuşma üslubunu eleştirerek yeni bir zihniyet sergilemektedir. “Üslup Hakkında” adlı parçada da iyi bir metnin süsten, yapmacıklıktan uzak, sade ve doğal, fikre dayalı olması önerilmektedir. Metin bu yönüyle Francis Bacon’ın “Konuşmaya Dair” parçası ile benzer fikirler içermektedir.

Hümanizm: Hümanist temeller üzerine kurulu olan çeviri metinlerde insanlığın gelişmesinin önemini vurgulandığı; insanın, insan aklının ve iradesinin yüceltildiği; Antik Dönem eserlerine, isimlerine dikkat çekildiği görülür. “Eski Bir Yunan Yakarışı” adlı anonim parçada davranışlarının sorumlusu olarak kendisini gören bir insanın iyi birey olmak için yakarışı işlenmiştir. Parça bir

yakariş metni olmasına rağmen parçada Antik Yunan inancının tanrılarında söz edilmemiştir. Yakaran insan, eylemlerinin sorumlusu olarak kendisini görmekte, tanrılardan çok kendi iradesine yakarmakta, ona güvenmektedir. Burada insanın kendi eylemlerinden kendisinin sorumlu olduğu gösterilmektedir. Nitekim parçanın “Açıklamalar” kısmında bu parçada bu dünyaya önem verildiği, insanın tanrılardan çok kendi iradesinden kurtuluş beklediği vurgulanmıştır (Göğüş ve Demiray, 1946). Parçadaki yakarişin insan sever, barışçı, ahlakçı dokusu bu parçayı hümanist zihniyetin bir örneği olarak ortaokul öğrencileri ile muhatap kılmaktadır. Metin, hümanizma eğilimlerinin doğrudan Antik Yunan kaynaklarından yani ana kaynaktan bir çevirisidir.

Kurnazlığı ile meşhur Odyseus’un, tek gözlü devler olan Kyklkops’ları alt etmesinin anlatıldığı “Kyklkops ile Poseidon”da insan aklının kendisinden çok üstün güçlerin bile üstesinden gelebileceği vurgusu hâkimdir. Kurnaz bir insan olan Odyseus tek gözlü, çok güçlü devler olan Kyklkops’ları bile alt etmiştir. Parça Lukianos’tan alınmıştır ancak Odyseus efsanesi Antik Yunan’dan başlayarak Batı dünyasının temel kaynaklarından ilki olan Homeros destanlarından *Odyseia*’nın ana konusudur. Hümanist zihniyete bağlanabilecek bu metin insanı akıl cihetiyle yüceltmekte, parça aracılığıyla öğrenci, insanın bütün değerlerin üstünde ve her şeyin ölçüsü olduğu şeklindeki antik zihniyet ile karşı karşıya gelmektedir. Hümanizmacı zihniyet vasıtasıyla öğrenci bir taraftan insanın yüceliği fikriyle diğer taraftan mitolojinin dünyasında yer alan tanrılar, tanrıçalar, yarı tanrılar, kahramanlar, devler vs. ile tanıştırılmaktadır. Antik Yunan’ın tanrı ve tanrıçalarını insanlara göre tasavvur etmiş olması insanın en üstün değer olduğunu doğrular mahiyettedir. Böylece öğrenci mitolojik inancını bile insanla sınırlayan hümanist bir dünya ile tanışmaktadır.

Haimon’un, babası Kral Kreon ile Antigone’ye verdiği ölüm cezası hakkında tartışmasının konu edildiği “Antigone’den” adlı parçada insanın dirisiyle, ölüsüyle bütün değerlerin üstünde olduğu vurgulanır. Antik Yunan edebiyatının en ünlü eserlerinden biri olan *Antigone* (Sophokles) tragedyasından alınan bu parça öğrenciyi doğrudan hümanist zihniyetle muhatap etmektedir. Gelmiş geçmiş tragedyaların en güzellerinden biri sayılan *Antigone* insana verilen değeri bazı meseleler üzerinden irdeler. Bunların başında insanın dirisi kadar ölüsünün de saygıdeğer olduğu ilkesi gelmektedir. *İlyada*’da (*Illiada*, *Ilias*) Hector’un cesedi sahnesinde görüldüğü gibi Antik Yunan’da ceset kutsal, gömülme haktır. Bu da insana verilen değeri göstermektedir. Bir diğer mesele olarak Antigone, kardeşine duyduğu sevgi ile ölümü göze alarak onu gömmeyi başarmıştır. Böylece yüceltilen insan tipinin bir örneği olarak Antigone aile sevgisi, kardeş sevgisi taşıyan bir genç kızdır. Diğer yandan bu parçanın devlet ve toplum düzeni (birey ve toplum, birey ve devletin karşılıklı hak ve görevleri) ile ilgili imaları da vardır (Bir kişinin tekelinde olan devlet, iyi bir devlet değildir.). Haimon’un, babası Kral Kreon’a itiraz edebilmesi devletçi Atina’da yükselen birey sesine bir örnektir. Parça bu hâliyle devlet-toplum-birey arasındaki ilişkileri evrensel insani değerler doğrultusunda tanzim etmeyi hedefleyen hümanist zihniyetle uyum içindedir.

“Hayat” adlı metinde farklı milletlerin dünya, hayat ve Tanrı algısının farklı olduğu vurgulanır. Antik Yunan ve Mısır eserlerinden hareketle bu iki medeniyetin hayatı ve dünyayı, yaşamı ve ölümü algılayış farkları; Mısırlıların ölüm sonrasına, Yunanlıların yaşama değer vermesi anlatılır. Gogol’dan alınan bu parça, hümanist bir söylem taşımaktadır. Mısır medeniyeti ölüm sonrasına bakarak bütün hazırlıklarını ona göre yapmakta, piramitleri bile ölüm sonrası için inşa etmektedir. Yunan medeniyeti ise bütün değerleriyle insanı ölçü almakta, bu dünyaya bakmakta, hayatı yüceltmekte; tanrıları insan biçiminde, varsa öbür dünyayı bu dünyanın bir benzeri olarak hayal etmektedir. İnsanı merkeze alan bu görüş, hümanizma zihniyeti ile uyum içindedir.

“Bir Mektup” adlı metinde kalıcı olanın insanların bedenleri ya da heykelleri değil, fikirleri olduğu vurgulanır. Voltaire, heykelinin dikilmesi fikrine kıymet vermeyip bunu Madam Necker’e esprili bir dille yazmaktadır. Parçaya daha yakından bakıldığında, fikir vurgusu öne çıkar. Heykeli için yüzünün kalıbı alınmak istenince yaşlı Voltaire, nükteli bir deyişle “yaşlılıktan bir yüzü bile kalmadığını” ifade eder. Ama her şeye rağmen Voltaire, yine de unutulmayacaktır. Çünkü insanlardan asıl geri kalan heykelleri değil, fikirleridir. Parça, insanı, fikirleri bakımından yüceltmektedir.

İnsanlığın gelişmesi için fedakârlık yapmak gerektiğinin işaret edildiği “Kutup Seyyahları”nda Güney Kutbu’nu keşif seyahatine çıkmış olan Scotte ve arkadaşlarının donarak ölmeleri konu edilir. İnsanlığın gelişmesi için bireylerin fedakârlıkları, Güney Kutbu’nu keşif seyahatine çıkmış olan Scotte ve ekibinin yaşamlarını kaybetmeleri üzerinden verilmiştir. Bu parça hemen bütün bileşenleri özellikle de hümanizmi ile Aydınlanmacı zihniyete bağlanır.

Rasyonalizm: Rasyonalist temeller üzerine kurulu olan çeviri metinlerde eleştirel akıl, mantık ve sağduyunun öneminin vurgulandığı görülür. “Namus İmtihanı”nda devlet hazinesinden para çalmayacak biri aranmaktadır. Bunun için Serendip Kralı Nabussan, Zadig’e danışır ve birlikte bir oyun hazırlarlar. Ancak, sonunda 64 kişiden sadece birinin namuslu çıktığı görülür. Parça her şeyden önce yazarı Voltaire ile Aydınlanmacı zihniyete bağlıdır. Kirilenmiş devlet kademeleri, temiz insan bulmanın zorluğu gibi bir kurgu etrafında okuru Aydınlanmacı zihniyet ile yüz yüze getiren şey, kralın mucize beklentisine rağmen Zadig’in rasyonel aklı; sade, gerçekçi mantığıdır. O mucizelere inanmaz, mucizelerden medet ummaz. İnsan aklı doğru işlerse mucize kadar etkili sonuçlar verebilir. Böylece hurafeci gelenek reddedilerek akılcı insan tipi, sorunu çözen Aydınlanmacı figür olarak belirmektedir.

Devlet ve Toplum Düzeni: Devlet ve toplum düzeni ile ilgili Aydınlanmacı fikirler üzerine kurulu olan çeviri metinlerde bürokratik yozlaşmaya, kanunların ve devletin kutsiyetine dikkat çekildiği, sağlıklı bir toplum kurabilmek için aile kurumunun ve toplumsal sorumlulukların öneminin vurgulandığı görülür. “Kanunların Büyüklüğü” adlı metinde haksız yere ölüm cezasına çarptırılan Sokrates’in yine de kanunların ve devletin üstünlüğünü savunarak hapisten kaçırılma teklifini reddetmesi konusu ele alınır. Sokrates’e göre birey birtakım haksızlıklara uğrasa da devlet

ve onun yasaları saygıdeğerdir. Tipik bir Sokratik diyalog olan parça, Atina yasalarının ölümüne mahkûm ettiği Sokrates'in kanunlar ve devlet karşısındaki devletçi ülküsünü yüceltmektedir. Meşhur ölümü ile Sokrates'in haksızlığa uğradığı bellidir. Sokrates de ölümü beklerken bunun farkındadır; ancak mahkemeden çıkan haksız kararı ayrıntıda kalan bir yanlısı olarak görmekte, yasalar ve devletin kutsiyeti ile onun temsilcilerinin uygulama hatalarını birbirinden ayırmaktadır. Bu devletçi tavır, Sokrates'in öğrencilerinin onu kaçırma teklifini reddetmesine sebebiyet vermektedir. Devletçi ülküyü yücelten parça, devlet ve yasalar karşısında saygıyı ve itaati yücelten zihniyet ile uyum içindedir. Bununla birlikte ders kitabının "Araştırmalar" bölümünde "Sokrates'in fikirlerini her zaman ve her yer için doğru buluyor musunuz? Niçin?" sorusunda meselenin bireysel haklar ve özgürlükler boyutu da tartışmaya açılmıştır (Göğüş & Demiray, 1945).

"Müfettiş"te bürokratik tutarlılığın anlık ve geçici tedbirlerle değil, kalıcı ve sürekli uygulamalarla sağlanabileceği vurgulanır, bürokratik yozlaşma ironik bir üslupla eleştirilir. Rusya'nın bir kasabasında görevlerini ihmal eden bazı tembel ve sorumsuz memurlar bir müfettişin geleceğini öğrenince telaşlanırlar, ona mükemmel görünmek için alacakları tedbirler hakkında konuşurlar. Ancak bu konuşmalar bile bürokratik erozyonun hangi derecelere vardığını gösterir. Taşra bürokrasisinin yozlaşması, hantallaşması bir yandan da bütün toplumdaki çürümeyi işaret eder. Bu çürümenin sorumlusu sadece bireyler değildir; söz konusu çürüme, gerekli denetimi sağlayamayan, imkânları yaratamayan, eğitilmiş insan yetiştiremeyen merkezden de kaynaklanır. Böylece devlet ve bireyin karşılıklı görev-hak ilişkisi içinde olmaları gerektiği gösterilir.

"Cüceler Memleketinde Bir Eğlence" adlı parçada Gülliver'in cüceler memleketi Lilliput'ta kralın sarayında misafir olduğu günler anlatılmakta, kralı kandırmak ve mevki elde etmek ya da mevcut makamlarını korumak için cüce devlet adamlarının düzenbazlık yapmaları konu edilmektedir. Makam ve mevki elde etmek için insani erdemlerden taviz vermemek gerektiği parçanın egemen vurgusudur. 17. asır sonu, 18. asır başında yaşamış olan Jonathan Swift, döneminin Aydınlanmacı fikirlerini taşır. Birey-toplum-devlet ilişkisi *Gulliver'in Seyahatleri*'nde örtük olarak işlenmiş, anlatıcı aslında kendi yaşadığı dönemdeki İngiliz cemiyetini eleştirmiştir. Cüceler memleketinde kralın gözüne girmek için trajikomik durumlara düşen devlet erkânı, Swift'in yaşadığı dönemdeki İngiliz toplumunun ve bürokrasisinin bozukluğunu ima eder. Parça öğrencileri bu doğrultuda, Aydınlanmacı-Batıcı zihniyetle yüz yüze getirmektedir.

Köy Hekimi romanından alınan "Çalışkan Köylüler"de ise ihtiyar bir çiftin yaşlarına rağmen tarlada çalışmaya azimle devam etmeleri anlatılır, çalışmanın insanı dinç ve mağrur tutacağı, böylece insanın ölümden bile korkmayacağı gösterilir. Parçada ihtiyar çift çalışarak dinç kalmakta artık ölümden bile korkmamaktadır. Diğer yandan parçada konu edilen çift köylüdür ve çalışkanlığı yönüyle yüceltilmektedir. Nitekim ders kitabının "Giriş" bölümünde "Köy Hekimi romanı, XIX. yüzyılın ilk yarısında Fransa'daki köy kalkınması dâvasını ele almıştır." şeklinde bu konuya işaret edilir (Göğüş & Demiray, 1946).

Faydalı bir münakaşanın nasıl olması gerektiğinin anlatıldığı “Münakaşa” adlı metinde ise tartışmanın kendi kuralları olan, yaşamı zenginleştiren, toplumların ilerlemesini sağlayan bir disiplin olduğu vurgulanır. Öncelikle bu parça ile Montaigne, Aydınlanmacı fikirler taşıyan bir yazar olarak öğrenci ile tanıştırılmaktadır. Parçanın konusu olan münakaşa, farklı fikirlerin tartışıldığı bir edebî disiplin olarak bireysel ve toplumsal hayatın gelişmesinde, zenginleşmesinde etkin rol oynar. Ancak münakaşanın da kuralları vardır: Fikirler gerçek olmalı, söz oyunları ile gerçek deforme edilmemeli, eleştiri kişiliklere hakaret olarak algılanmamalıdır vb. Münakaşanın en önemli yanı gerçek fikirlerin tartışılmasına, hakikatin ortaya çıkmasına, en azından bir senteze ulaşılmasına olanak sağlamasıdır. Parça bu hâliyle demokratik eğilimlerle uyum içinde bir bütün tanıtımını yaparken çok sesli bir yönetim biçimi olarak tek merkezden mutlakıyetçi seslenmenin, tündengelimci dogmaların karşısında konumlanan cumhuriyet ilkeleri ile uyum içindedir.

Özgürlükçülük temelleri üzerine kurulu olan “Mezarcılar”da özgürlükçülük fikrinin felsefi boyutta ele alındığı görülür. 1923-1938 döneminde Shakespeare’in *Hamlet* adlı tiyatrosunun en meşhur bölümlerinin birinden alınan “Ölmek mi Yaşamak mı” metninde olduğu gibi “Mezarcılar”da da varlık-yokluk, yaşam-ölüm üzerine felsefi bir düşünce tartışılır. Açılmış bir mezarın başındaki Hamlet, topraktan çıkan kafatasları karşısında insanın hiçliğini sorgularken parçada dünyevi bütün makamlar ve zenginliklerin geçici olduğu, ölümün insanları eşitlediği vurgulanır. Dünyevi hırslara kapılmamak gerektiği zihniyeti etrafında biçimlenen parça her ne kadar ölümün insanları eşitlediği fikri etrafında yoğunlaşsa da parçanın yaşama dair güçlü bir söylemi de vardır. O da bu dünyayı, insani ve ahlaki sınırları aşmadan yaşamak şeklinde belirir.

Yenilikçilik: Yenilikçilik temelleri üzerine kurulu olan çeviri metinlerde ise Doğu-Batı / eski-yeni çatışmasına dikkat çekildiği görülür. K. Mikeş “Sarayda Bir Kabul Töreni” adlı metinde III. Ahmet tarafından saraya kabulü sırasında gördüklerini anlatır (yeniçerilere maaş dağıtılması, yemek sunulması, vezirin bazı davalar hakkında hüküm vermesi, padişahın her şeyi Kubbealtı’ndaki pencereden izlemesi). Bu parçada tarihte kalan değer ve uygulamaların bir kısmının geçerliliğini sürdürürken bir kısmının geçerliliğini kaybettiği vurgulanır.

“İdare Adamları”nda itfaiye komutanının şehirdeki gidişat ile ilgili rapor vermesi, devlet ve toplum için en uygun çözümleri önermesi, meclisin bu doğrultuda yapılacak işler için gerekli bütçeyi ayırması anlatılır, ilk gayenin halka hizmet ama aynı zamanda devlet menfaatlerini korumak olması gerektiği vurgulanır. Bu parçanın devamı niteliğindeki “İdare Adamları (Devamı)” metninde ise kereste fabrikasında yangın çıkması ancak hiçbir itfaiyecinin görev yerinde bulunmaması ve itfaiye arabasının hazır olmaması konu edilir. Bu iki parça itfaiye teşkilatı etrafında bir yangın kulesinin restorasyonu üzerinden Doğu-Batı karşılaştırmasını içerir. Buna göre Avrupa, itfaiye teşkilatı bakımından tedbir esasına göre çalışmakta, önlemlerini önceden almaktadır. Oysa itfaiye teşkilatı, Rusya’da yangın çıktıktan sonra dahi harekete geçmekte zorlanmaktadır. Böylece parça Rusya örneğinden Doğu-Batı / eski-yeni çatışması etrafında Batıcı

bir zihniyete bağlanır. Doğu ve Batı arasında bir yenileşme serüvenine sahip olan Rusya bu bakımdan Türk toplumsal tarihine benzer özellikler gösterir. O da başlangıçta bir Doğu imparatorluğudur. II. Petro'dan sonra Batı'nın değerleri örnek alınmıştır. Parçanın alt metni öğrencilerin Türk toplumu için de kıyas yapmasına uygundur.

4. 2. 4. 2. 1938-1950 Dönemi Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki İdealist ve Pragmatist Eğitimcilik Zihniyetlerini Yansıtan Çeviri Metinler

1938-1950 dönemi ortaokul Türkçe ders kitaplarındaki idealist ve pragmatist eğitimcilik zihniyetlerini yansıtan çeviri metinler ile ilgili bulgular aşağıdaki tabloda sunulmuştur:

Tablo 25. 1938-1950 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki İdealist ve Pragmatist Eğitimcilik Zihniyetlerini Yansıtan Çeviri Metinler ile İlgili Bulgular

No.	Metnin Adı	Yazar	Çevirmen	Kaynak Dil / Edebiyat	Yer Aldığı Kitap	Kitabın Basım Yılı	Sınıf
1	Okumak Zevki	Jorj San	Belli değil	Fransızca / Fransız	Okuma Kitabı I (Komisyon)	1941	6
2	Kefil	Şiller	Belli değil	Almanca / Alman	Okuma Kitabı I (Komisyon)	1941	6
3	Altın Beyinli Adam Masalı	Alphonse Daudet	Sabri Esat Siyavuşgil	Fransızca / Fransız	Türkçe I (Göğüş ve Demiray)	1945	6
4	Bir Ananın Fedakârlığı	Alfred de Musset	Yaşar Nabi Nayır	Fransızca / Fransız	Türkçe I (Göğüş ve Demiray)	1945	6
5	Cimrinin Ziyafeti	Moliere	Yaşar Nabi Nayır	Fransızca / Fransız	Türkçe I (Göğüş ve Demiray)	1945	6
6	Arıbeyi	Jacop ve Wilhelm Grimm	Kemal Kaya	Almanca / Alman	Türkçe I (Göğüş ve Demiray)	1947	6
7	Bir Ananın Fedakârlığı	Alfred de Musset	Yaşar Nabi Nayır	Fransızca / Fransız	Türkçe I (Göğüş ve Demiray)	1947	6
8	Cimrinin Ziyafeti	Moliere	Yaşar Nabi Nayır	Fransızca / Fransız	Türkçe I (Göğüş ve Demiray)	1947	6
9	Arıbeyi	Jacop ve Wilhelm Grimm	Kemal Kaya	Almanca / Alman	Türkçe I (Göğüş ve Demiray)	1950	6
10	Bir Ananın Fedakârlığı	Alfred de Musset	Yaşar Nabi Nayır	Fransızca / Fransız	Türkçe I (Göğüş ve Demiray)	1950	6
11	Cimrinin Ziyafeti	Moliere	Yaşar Nabi Nayır	Fransızca / Fransız	Türkçe I (Göğüş ve Demiray)	1950	6
12	Sokrates’le Lysis	Eflatun	Sebahattin Eyüboğlu	Eski Yunanca / Antik Yunan	Türkçe II (Göğüş ve Demiray)	1946	7
13	Ruh Asillığı	Herman Hayberk	Melek Kaptan	Almanca / Alman	Türkçe II (Göğüş ve Demiray)	1946	7
14	Cimrinin Ölümü	Honore de Balzac	Nasuhi Baydar	Fransızca / Fransız	Türkçe II (Göğüş ve Demiray)	1946	7
15	Sokrates’le Lysis	Eflatun	Sebahattin Eyüboğlu	Eski Yunanca / Antik Yunan	Türkçe II (Göğüş ve Demiray)	1947	7
16	Ruh Asillığı	Herman Hayberk	Melek Kaptan	Almanca / Alman	Türkçe II (Göğüş ve Demiray)	1947	7
17	Cimrinin Ölümü	Honore de Balzac	Nasuhi Baydar	Fransızca / Fransız	Türkçe II (Göğüş ve Demiray)	1947	7
18	Sokrates’le Lysis	Eflatun	Sebahattin Eyüboğlu	Eski Yunanca / Antik Yunan	Türkçe II (Göğüş ve Demiray)	1950	7
19	Ruh Asillığı	Herman Hayberk	Melek Kaptan	Almanca / Alman	Türkçe II (Göğüş ve Demiray)	1950	7
20	Cimrinin Ölümü	Honore de Balzac	Nasuhi Baydar	Fransızca / Fransız	Türkçe II (Göğüş ve Demiray)	1950	7
21	Güvercin, Tilki ve Leylek	Beydeba	Ömer Rıza Doğrul	Sanskritçe / Eski Hint	Türkçe III (Göğüş ve Demiray)	1946	8
22	Dalgın Adam	La Bruyere	Yaşar Nabi Nayır	Fransızca / Fransız	Türkçe III (Göğüş ve Demiray)	1946	8
23	Bir Tufeyli	Le Sage	Sabri Esat Siyavuşgil	Fransızca / Fransız	Türkçe III (Göğüş ve Demiray)	1946	8
24	Güvercin, Tilki ve Leylek	Beydeba	Ömer Rıza Doğrul	Sanskritçe / Eski Hint	Türkçe III (Göğüş ve Demiray)	1950	8
25	Dalgın Adam	La Bruyere	Yaşar Nabi Nayır	Fransızca / Fransız	Türkçe III (Göğüş ve Demiray)	1950	8
26	Bir Tufeyli	Le Sage	Sabri Esat Siyavuşgil	Fransızca / Fransız	Türkçe III (Göğüş ve Demiray)	1950	8

1938-1950 yılları arasında Aydınlanmacılık-Batıcılık zihniyetinden sonra çeviri metinlerde ikinci sırada yansıtılan zihniyet idealist ve pragmatist eğitimciliktir. İdealist ve pragmatist eğitimcilik zihniyetlerini yansıtan 26 metnin 22'si (%84,61) ideal genç tipi (erdemler), 3'ü (%11,53) toplum eğitimi, 1'i (%3,84) okuma sevgisi üzerinde durmaktadır.

1923-1938 döneminde yer alan idealist eğitimci zihniyetin etkilerini taşıyan “Okumak Zevki” ve “Kefil” adlı parçaların bu dönemde de varlığını sürdürdüğü görülür. Bu parçalar daha önce yorumlandığı için istatistiklerde yer almakla birlikte içerik olarak burada tekrarlanmayacaktır.

İdeal Genç: Erdemler üzerindeki vurgunun, ideal genç inşa etme amacının 1938-1950 döneminde de devam ettiği görülmektedir. Bu parçalarda en fazla telkin edilmek istenen fikir, genç cumhuriyetin yetiştirmek istediği ideal genç tipinde bulunması gereken erdemler etrafında toplanmaktadır. Bu erdemler; iyilik, dostluk, fedakârlık, sözünde durma, akıllı olma, uyanık olma, hırslı olmama, cimri olmama, dalgın olmama, hırsızlık yapmama vb. başlıklar altında toplanabilir. Beyninden altın çıkan bir adamın bunu har vurup harman savurmasının, sonunda da ölmesinin anlatıldığı “Altın Beyinli Adam Masalı”nda olay masal atmosferinde kurgulanmıştır. Parçada altın ile temsil edilen maddi hırslı birey ve yakınları için nasıl bir felaketle sonuçlandığı gösterilmektedir. Olumsuz örnek üzerinden (maddi hırs) erdem yüceltmekte ve önerilmektedir. Böylece tutumlu olmak, kanaatkârlık, aşırı hırs beslememek, insan doğasının sınırlarını zorlamamak, insani ölçülerin dışına çıkmamak gibi erdemler yüceltilmektedir. Bu hâliyle parçanın öğrenciye telkin ettiği ideal genç tipolojisinin, ahlaki portrenin ilgili kısmı tamamlanmaktadır.

Dereden geçerken akıntıya kapılan kızını kurtarmak için annenin kendisini feda etmesinin konu edildiği “Bir Ananın Fedakârlığı” adlı metinde annelerin çocukları için en büyük fedakârlıklardan bile çekinmeyecekleri vurgulanır. Böylece ortaokul öğrencilerinde anne sevgisinin büyüklüğü hakkında farkındalık ve gereken durumlarda mukabil fedakârlık yapma duygusunu, bilincini uyandırmak hedeflenmiştir.

Cimri Harpagon'un ziyafet vermeye kalkışmasının, ancak hazırlık sırasında komik durumlara düşmesinin anlatıldığı “Cimrinin Ziyafeti”nde cimrilüğün çirkinliği ve insanı küçük düşürdüğü gösterilmektedir. Benzer şekilde, “Cimrinin Ölümü”nde de cimrilüğün insan erdemleri ve doğasıyla bağdaşmayan bir kusur olduğu vurgulanır. Cimri biri olan Grandet'nin, ömrünün son günlerinde bile hayatın maddi yönü ile ilgili kendine has zevkleri, korkuları ve sevgilerinden vazgeçememesi konu edilir. Tutumluluk önerilen tavidir ve bu parçalarda cimrilik yerilmektedir. Böylece ideal genç olarak bireye insani özelliklerini kaybetmemiş, tutumluluk ile cimrilik arasındaki sınırı aşmamış olması uyarılmaktadır.

Üç prenten karıncalara, ördeklere ve arılara iyi davranan en küçüğünün sonunda başarıya ulaşmasının anlatıldığı “Arıbeyi” adlı masalda ise iyilik yapanın iyilik bulacağı gösterilir. İnsanın evrensel gerçeklerini işaret eden bu masal, iyiliğin karşılıksız kalmayacağı ilkesi üzerine

kurulmuştur. Parça bu hâliyle, iyilik erdemine sahip, ayrıca başka canlıların da yaşam hakkına saygılı bir birey örneği sunmaktadır.

“Ruh Asilliği” parçasında eskiden çok ünlü bir yazar olan Vulpius’un içine düştüğü ağır ekonomik koşullara rağmen eline geçen ilk para ile dostu Enke’ye olan borcunu ödemesi anlatılır. Parçada borç alan borcunu ödeyemediği sürece bunun acısını çekmekte, ilk fırsatta borcunun hiç olmazsa bir kısmını ödemeye çalışmaktadır. Diğer yandan parayı istemeyi aklına bile getirmeyen, Vulpius’un ne kadar yoksulluk çektiğini fark eden Enke’nin, dostuna hem istediği borcun kalanını vermesi hem ona iş bulması gösterilir. Böylece parçada bir borç ilişkisi üzerinden karşılıklı iyilik ilkesi örneklenmekte, insanların birbirlerine saygı çerçevesi içinde, muhatabının gururunu kırmadan iyilik yapması, borç alanın da ilk fırsatta borcunu ödemesi gerektiği vurgulanmaktadır. Parça bu hâliyle ahlakçı bir zihniyete uygun düşer; parçada iyilik, dostluk, sözünde durma, borcuna sadık olma birer erdem olarak öne çıkar.

“Güvercin, Tilki ve Leylek” adlı metinde güvercine akıl verdiği hâlde bu akli kendisi için kullanamayan leyleğin tilki tarafından kandırılması ve boynunun kırılması konu edilirken başkalarına akıl veren insanın bunu kendisinin de uygulayabilmesi gerektiği vurgulanır. Parça *Kelile ve Dimne*’den alınmıştır ve bu eser hayvanların kişileştirildiği sembolik yapısıyla insanın evrensel meselelerini ele almaktadır. Kitabın “Açıklamalar” bölümünde de belirtildiği gibi parçada kişileştirilmiş hayvanlar akılsız ve boşboğaz bir insanı (güvercin), başkalarına akıl verdiği hâlde bunu kendisi için kullanamayan bir insanı (leylek), kurnaz ve zalim bir insanı (tilki) temsil etmektedir (Göğüş ve Demiray, 1946, 37). Bu üç tipin üçü de toplum sağlığı adına zararlı ve kusurludur. Böylece olumsuz örnekler üzerinden olumlu örnek ima edilmektedir. Sağlıklı bir toplumun bireyleri ne akılsız ne sorumsuz ne de zalim olmalıdır; onlar akıllı, sorumlu, adil olmalıdır.

“Dalgın Adam”da kendi evinin yolunu bile şaşırان dalgın bir kişinin toplum içinde düştüğü olumsuz ve gülünç durumlar anlatılır, dalgın olmamak gerektiği vurgulanır. La Bruyer klasiklerinden olan bu parçayla olumsuz örnek üzerinden olumlu olan işaret edilmektedir. İdeal gençten beklenen uyanık ve dikkatli olmasıdır.

Gil Blas’ın bir dalkavuk tarafından abartılı övgüler ile kandırılmasının konu edildiği “Bir Tufeyli” adlı parçada ise her övgüye aldanmamak gerektiği gösterilir. Bu parçada yer alan iki örnekten ikisi de olumsuzdur: İlki abartılı övgüler karşısında kibre kapılan anlatıcı kahraman, diğeri onun bu zaafından yararlanarak kişisel yarar sağlayan kahraman. Bu olumsuz örnekler soğukkanlı, kendi değerinin ve sınırlarının farkında, başkalarının zaaflarından yararlanmayan, çıkarıcı olmayan, aldatmayan vb. olumlu örnekleri işaret etmektedir.

Toplum Eğitimi: Bu dönemde toplum eğitimine de dikkat çekildiği görülür. “Sokrates’le Lysis” adlı metinde Sokrates’in bir çocuğa soru yolu ile gerçeği buldurması, böylece çocuğun her istediğini yapamayacağını, ancak iyi bildiği ve yaşına uygun şeyleri yapabileceğini ona kabul ettirmesi anlatılır. Her işin her yaşta yapılamayacağı, belirli işlerin yapılabilmesi için bilgi ve beceri

birikimine gerek olduğu işaret edilir. Böylesi bir eğitim anlayışında kendi lirini çalmasına izin verilen çocuğun at arabasının dizginlerini tutmasına izin verilmemektedir. Ancak bu beceriye sahip olduğu zaman araba sürmesine de izin verilecektir. Hatta gerekli birikime sahip olursa Atina'yı bile yönetebilecektir. Ayrıca parçanın hümanist eğitim vurgusu, diğer insanların yararı için belirli görev kademelerine gelen insanların donanımlı olmasını uyarır.

4. 2. 4. 3. 1938-1950 Dönemi Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Çevrecilik (Tabiatçılık) Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler

1938-1950 dönemi ortaokul Türkçe ders kitaplarındaki çevrecilik (tabiatçılık) zihniyetini yansıtan çeviri metinler ile ilgili bulgular aşağıdaki tabloda sunulmuştur:

Tablo 26. 1938-1950 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Çevrecilik (Tabiatçılık) Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler ile İlgili Bulgular

No.	Metnin Adı	Yazar	Çevirmen	Kaynak Dil / Edebiyat	Yer Aldığı Kitap	Kitabın Basım Yılı	Sınıf
1	Sincap	Büfon	Belli Değil	Fransızca / Fransız	Okuma Kitabı I (Komisyon)	1941	6
2	Kırlangıç	Jule Michelet	Reşat Nuri Güntekin	Fransızca / Fransız	Türkçe II (Göğüş ve Demiray)	1946	7
3	Beyaz Ormanlarda	Hermann Löns	Hikmet Birand	Almanca / Alman	Türkçe II (Göğüş ve Demiray)	1946	7
4	Kırlangıç	Jule Michelet	Reşat Nuri Güntekin	Fransızca / Fransız	Türkçe II (Göğüş ve Demiray)	1947	7
5	Beyaz Ormanlarda	Hermann Löns	Hikmet Birand	Almanca / Alman	Türkçe II (Göğüş ve Demiray)	1947	7
6	Kırlangıç	Jule Michelet	Reşat Nuri Güntekin	Fransızca / Fransız	Türkçe II (Göğüş ve Demiray)	1950	7
7	Beyaz Ormanlarda	Hermann Löns	Hikmet Birand	Almanca / Alman	Türkçe II (Göğüş ve Demiray)	1950	7

1938-1950 yılları arasında çeviri metinlerde üçüncü sırada yansıtılan zihniyet çevreciliktir. Bu dönemde çeviri metinlerden 4 tanesinin çevreci zihniyeti yansıttığı tespit edilmiştir. Bu parçaların tamamı doğal düzen üzerinde durmaktadır.

1923-1938 döneminde yer alan “Sincap” adlı parçanın bu dönemde de varlığını sürdürdüğü görülür. Bu parça daha önce yorumlandığı için burada istatistiklere dâhil edilmekle birlikte içerik olarak tekrar edilmeyecektir.

Doğal Düzen: Bu parçalarda telkin edilmek istenen fikir, doğanın kendisine has bir düzeni olduğu etrafında toplanmaktadır. Mükerrer bir metin olan “Kırlangıç”ta bu kuşların fiziki ve ruhi özellikleri, yaşamları anlatılmaktadır. Bu metin ile öğrenciye doğayı tanımak, hayvanları sevmek doğrultusunda bir zihniyet aşılama eğilimi devam etmektedir. Ayrıca Aydınlanma döneminin etkilerini de taşıyan “Kırlangıç” adlı metin doğayı ve onun bir parçası olan hayvanları tarafsız gözle değerlendirmeye çalışmaktadır.

“Beyaz Ormanlarda” adlı parçada karlı bir ormanda avlanmaya çıkan anlatıcı, ormandaki hayvanların özellikleri ile ilgili gözlemlerini anlatır. Avlanmak için ormana gitmiş olan avcı (avlanma sahnesi gösterilmemiştir) hayvanların yaşayışı, beslenme alışkanlıkları, annelerin yavrularına beslenmeyi, avlanmayı öğretmesi ile ilgili görünmektedir. Doğanın bir dengesi, hayvanların doğal bir düzeni vardır. Ayrıca parçada realist gözlemlerle hayvanlara ait tasvirler yer alır. Böylece doğanın kendi dengesine yönelik bilimsel bir bakış açısı sergilenmektedir.

4. 2. 4. 4. 1938-1950 Dönemi Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Milliyetçilik Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler

1938-1950 dönemi Türkçe ders kitaplarındaki milliyetçilik zihniyetini yansıtan çeviri metinler ile ilgili bulgular aşağıdaki tabloda sunulmuştur:

Tablo 27. 1938-1950 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Milliyetçilik Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler ile İlgili Bulgular

No.	Metnin Adı	Yazar	Çevirmen	Kaynak Dil / Edebiyat	Yer Aldığı Kitap	Kitabın Basım Yılı	Sınıf
1	Horace’tan	P. Corneille	Lütfi Ay	Fransızca / Fransız	Türkçe III (Göğüş ve Demiray)	1946	8
2	Horace’tan	P. Corneille	Lütfi Ay	Fransızca / Fransız	Türkçe III (Göğüş ve Demiray)	1950	8

1938-1950 yılları arasında romantizm zihniyeti ile birlikte çeviri metinlerde en az yansıtılan zihniyet milliyetçiliktir. Bu dönemde mükerrer 2 çeviri metnin milliyetçilik zihniyetini yansıttığı tespit edilmiştir. Bu parça milliyetçilik zihniyetinin vatan sevgisi, vatan ve millet için fedakârlık bileşenleri üzerinde durmaktadır. Telkin edilmek istenen fikir, vatan ve millet uğruna fedakârlık yapma etrafında toplanmaktadır. Bu fedakârlık trajik şema doğursa da birey-toplum ilişkisinde bireyden beklenen, vatan ve milletin çıkarları söz konusu olduğunda bireysel mutluluğu arka plana atmasıdır.

“Horace’tan” adlı parçada *Horace*’tan alınmış daha önceki parçalar gibi vatan sevgisinin bireysel duygulardan önce gelmesi gerektiği vurgulanır. Vatanı için savaşı, vatan sevgisini her şeyden üstün tutan Horace’ın, aşkını her şeyden üstün tutan kız kardeşi ile çatışması anlatılır. Metnin yazarı olan Corneille, klasik ekole mensup bir tiyatro edibidir. Klasik ekolün, ilkelerini antikiteden aldığı düşünülürse bu parçayla öğrenci ayrıca antik zihniyet ile de yüz yüze getirilmektedir. Nitekim parçanın konusu, Roma tarihinden alınmadır. Yine parçanın içerdiği trajik şema antik zihniyetin kutuplu algısı ile uyum içindedir. Burada söz konusu olan bireysel mutluluğunu önceleyen kız kardeş ile vatanın çıkarlarını gözetken ağabey arasındaki çatışmadır. Tragedyanın tamamı düşünülürse kız kardeşinin mutluluğunu dolayısıyla kendi bireysel mutluluğunu da vatan için feda eden Horace’ın yüceltildiği fark edilir.

4. 2. 4. 5. 1938-1950 Dönemi Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Romantizm Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler

1938-1950 dönemi Türkçe ders kitaplarındaki romantizm zihniyetini yansıtan çeviri metinler ile ilgili bulgular aşağıdaki tabloda sunulmuştur:

Tablo 28. 1938-1950 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Romantizm Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler ile İlgili Bulgular

No.	Metnin Adı	Yazar	Çevirmen	Kaynak Dil / Edebiyat	Yer Aldığı Kitap	Kitabın Basım Yılı	Sınıf
1	Tabiat	Goethe	Hikmet Birand	Almanca / Alman	Türkçe III (Göğüş ve Demiray)	1946	8
2	Tabiat	Goethe	Hikmet Birand	Almanca / Alman	Türkçe III (Göğüş ve Demiray)	1950	8

1938-1950 yılları arasında milliyetçilik zihniyeti ile birlikte çeviri metinlerde en az yansıtılan zihniyet romantizmdir. Türkçe ders kitaplarında yer alan çeviri metinlerden mükerrer 2 tanesinin romantizm zihniyetini yansıttığı tespit edilmiştir.

Doğa: Romantizmin ünlü ismi Goethe'den alınan "Tabiat" adlı parça tabiatı yücelten tarzıyla romantizmin tabiat algısına bağlanabilir. Burada doğa üzerinde durulmakta, telkin edilmek istenen fikir, doğa ile kurulan uyumlu ilişki etrafında toplanmaktadır. Doğanın düzeninin, dengeli akışının genel tasvirinin yapıldığı metinde doğanın her şey olduğu vurgulanır.

4. 3. 1950-1960 Dönemi Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Çeviri Metinler ile İlgili Bulgular

Bu bölümde 1950-1960 yılları arasında ortaokullarda okutulan Türkçe ders kitaplarında yer alan çeviri metinler ile ilgili genel bilgilere; kaynak diller, kaynak edebiyatlar, yazarlar ve çevirmenler ile ilgili verilere; metinlerin tema, konu ve ana fikirlerinden hareketle çeviri metinlerde yansıtılan zihniyetlerle ilgili bulgu ve yorumlara yer verilmiştir.

4. 3. 1. 1950-1960 Dönemi Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Çeviri Metinler ile İlgili Genel Bulgular

Sayısal Döküm: Bu bölümdeki bulguları değerlendirmeye başlamadan önce 1949'da toplanan IV. Millî Eğitim Şûrasında "çok kitap" uygulamasına geçildiğini ve bu durumun bu dönemin 10 yıllık bir zaman aralığını kapsaması ile birlikte kitap sayısını nicel anlamda etkilediğini belirtmek gerekir. 1950-1960 dönemine ait toplam 16 tane Türkçe ders kitabı incelenmiştir. Bunlardan 6'sı 6. sınıf, 4'ü 7. sınıf, 6'sı 8. sınıf kitabıdır. 6. sınıf kitaplarında 41, 7. sınıf kitaplarında 27, 8. sınıf kitaplarında 38 olmak üzere toplam 106 çeviri metin yer almaktadır. Bunların bazılarının farklı yıllarda ya da farklı sınıflarda tekrarlandığı, bazılarının farklı başlıklar taşıması da içerik olarak aynı olduğu tespit edilmiş; bu metinler mükerrer kabul edilmiştir.

İncelenen metinlerin 55'inin mükerrer olduğu, böylece kitaplarda 51 münferit metin kullanıldığı saptanmıştır. Ancak mükerrer metinlerin farklı yıllarda ya da farklı kitaplarda kullanıldığı gerçeğinden hareketle, bulgu ve yorumlarda her bir metin bağımsız olarak değerlendirilmiştir.

Genel olarak bakıldığında incelenen 106 çeviri metnin hacimlerinin 1 ila 11 sayfa arasında değiştiği, toplam çeviri metin hacminin 419,25 sayfa olduğu tespit edilmiştir. Bu durumda 1950-1960 döneminde incelenen çeviri metinler sayfa üzerinden toplam kitap hacminin %13,92'sini oluşturmaktadır.

Türler: 1938-1950 döneminde olduğu gibi 1950-1960 yılları arasında da Türkçe ders kitaplarında yer alan çeviri metinlerin türlerinin belirtilmesinde özenli davranıldığı görülmektedir. Bu itibarla birçok metnin türü belirlenebilmiştir. Bunda hem parçanın alındığı esere dair metnin altında verilen bilgiler hem de açıklama bölümleri etkili olmuştur. Bu doğrultuda 1950-1960 dönemi Türkçe ders kitaplarındaki çeviri metinlerin tür dağılımı Tablo 29'da gösterilmiştir.

Tablo 29. 1950-1960 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Çeviri Metinlerin Tür Dağılımı

Türler	6. sınıf		7. sınıf		8. sınıf		Toplam	
	f	%	f	%	f	%	f	%
Hikâye Edici Metin	35	85,36	19	70,37	24	63,15	78	73,58
Bilgilendirici Metin	6	14,63	8	29,62	14	36,84	28	26,41
Şiir	0	0,00	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Toplam	41	100	27	100	38	100	106	100

1950-1960 yılları arasında Türkçe ders kitaplarındaki çeviri metinler türler bakımından ele alındığı zaman genel olarak tüm sınıflarda hikâye edici metinlerin (%73,58) daha çok kullanıldığı, bunu bilgilendirici metinlerin (%26,41) izlediği, şiir türünün (%0,00) ise hiç kullanılmadığı görülmektedir. Bulgular sınıf düzeyinde incelendiğinde 6. sınıfta en çok hikâye edici metin türlerinin (%85,36) kullanıldığı fark edilmektedir. En çok tercih edilen metin türü olan hikâyeyi roman izlemektedir. Daha sonra gelen bilgilendirici metinler (%14,63) içinde ise en çok tercih edilen tür makaledir. 7. sınıfta en çok kullanılan hikâye edici metin türlerinin (%70,37) içinde en çok tercih edilen romanı hikâye takip etmektedir. Daha sonra gelen bilgilendirici metinler (%29,62) içinde ise en çok tercih edilen gezi yazısıdır. 8. sınıfta ise en çok kullanılan hikâye edici metinler (%63,15) içinde tiyatro türünü roman izlemektedir. Bilgilendirici metinler (%36,84) içinde ise en çok tercih edilen tür denemedir.

Takdim İfadesi: Bu dönemde ders kitaplarında yer alan çeviri metinlerin takdimi için sadece *Güzel Türkçemiz Sınıf: II* (Demiray, 1953) ve *Örnek Yazılar II* (Ediskun ve Dürder, 1953?) ders kitaplarında “Manzum Bir Fabl Örneği”, “Bir Mektubun Kavranması”, “Bir Seyyah Mektubunun Kavranması”, “Yabancı Göziyle Bursa”, “Bir Hikâyenin Kavranması”, “Okuma Zevki Parçasının Kavranması” ifadeleri kullanılmıştır. Diğer kitaplarda herhangi bir takdim ifadesi yoktur; ancak

açıklama bölümlerinde “tür”, “kelime bilgisi”, “yazar” gibi çeşitli konularda kısa bilgiler verilmiştir. Bazı kitapların da “Sözlük” bölümünde yazarlar hakkında bilgiler bulunmaktadır. Ayrıca bazı ders kitaplarında “Serbest”, “Serbest Okuma” gibi ifadeler ile verilen metinlerin işlenişi öğretmene bırakılmıştır.

4. 3. 2. 1950-1960 Dönemi Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Çeviri Metinlerin Kaynak Dilleri ve Edebiyatları ile İlgili Bulgular

Ders kitaplarında yer alan çeviri metinlerin kaynak dillerinin ve edebiyatlarının belirtilmesinde özenli davranıldığı görülmektedir. Birçok metnin hangi kaynak dilden ve edebiyattan olduğu belirlenebilmiştir. Bunda hem metnin altında verilen bilgiler hem de açıklama bölümleri etkili olmuştur.

Ders kitaplarında yer alan çeviri metinlerin kaynak dil bakımından incelenmesi ile ilgili bulgular aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Tablo 30. 1950-1960 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Çeviri Metinlerin Kaynak Dil Dağılımı

Dil	6. sınıf		7. sınıf		8. sınıf		Toplam	
	f	%	f	%	f	%	f	%
Fransızca	20	48,78	19	70,37	23	60,52	62	58,49
Almanca	4	9,75	2	7,40	5	13,15	11	10,37
İngilizce	8	19,51	2	7,40	1	2,63	11	10,37
Sanskritçe	0	0,00	2	7,40	4	10,52	6	5,66
Eski Yunanca	2	4,87	1	3,70	0	0,00	3	2,83
İtalyanca	0	0,00	0	0,00	2	5,26	2	1,88
İspanyolca	0	0,00	0	0,00	2	5,26	2	1,88
Yunanca	2	4,87	0	0,00	0	0,00	2	1,88
İsveççe	2	4,87	0	0,00	0	0,00	2	1,88
Macarca	0	0,00	0	0,00	1	2,63	1	0,94
Rusça	1	2,43	0	0,00	0	0,00	1	0,94
Belirlenemeyen	2	4,87	1	3,70	0	0,00	3	2,83
Toplam	41	100	27	100	38	100	106	100

Bütün sınıflarda genel olarak en çok çeviri yapılan kaynak dilin Fransızca (%58,49) olduğu görülmektedir. Fransızca'yı aynı yüzde (%10,37) ile İngilizce ve Almanca takip etmektedir. Bununla birlikte kaynak dili tespit edilemeyen metinlerin (%2,83) Fransızca lehine olan çokluk sonucunu değiştirmeyeceği de açıktır. Bulgular sınıf düzeyinde incelendiğinde en çok çeviri yapılan kaynak dilin 6. sınıfta Fransızca (%48,78) olduğu, bunu İngilizcenin (%19,51) izlediği; 7. sınıfta Fransızca'yı (%70,37) aynı yüzde ile (%7,40) Almanca, İngilizce, Sanskritçenin takip ettiği; 8. sınıfta Fransızcadan (%60,52) sonra Almancanın (%13,15) geldiği görülmektedir.

Ders kitaplarında yer alan çeviri metinlerin kaynak edebiyat bakımından incelenmesine ait bulgular ise şöyledir:

Tablo 31. 1950-1960 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Çeviri Metinlerin Kaynak Edebiyat Dağılımı

Edebiyat	6. sınıf		7. sınıf		8. sınıf		Toplam	
	f	%	f	%	f	%	f	%
Fransız	20	48,78	19	70,37	23	60,52	62	58,49
Alman	4	9,75	2	7,40	5	13,15	11	10,37
İngiliz	4	9,75	2	7,40	1	2,63	7	6,60
Eski Hint	0	0,00	2	7,40	4	10,52	6	5,66
Amerikan	4	9,75	0	0,00	0	0,00	4	3,77
Antik Yunan	2	4,87	1	3,70	0	0,00	3	2,83
Yunan	2	4,87	0	0,00	0	0,00	2	1,88
İtalyan	0	0,00	0	0,00	2	5,26	2	1,88
İsveç	2	4,87	0	0,00	0	0,00	2	1,88
İspanyol	0	0,00	0	0,00	2	5,26	2	1,88
Rus	1	2,43	0	0,00	0	0,00	1	0,94
Macar	0	0,00	0	0,00	1	2,63	1	0,94
Avusturya	0	0,00	1	3,70	0	0,00	1	0,94
Belirlenemeyen	2	4,87	0	0,00	0	0,00	2	1,88
Toplam	41	100	27	100	38	100	106	100

1950-1960 yılları arasındaki Türkçe ders kitaplarındaki çeviri metinler kaynak edebiyat bakımından ele alındığı zaman genel olarak en çok çeviri yapılan Fransız edebiyatını (%58,49) Alman edebiyatı (%10,37) takip etmektedir. Bununla birlikte kaynak edebiyatı tespit edilemeyen metinlerin (%1,88) çokluk sonucunu değiştirmeyeceği de fark edilmektedir. Bulgular sınıf düzeyinde incelendiğinde en çok çeviri yapılan kaynak edebiyatın 6. sınıfta Fransız edebiyatı (%48,78) olduğu, bunu aynı yüzde (%9,75) ile Alman, İngiliz ve Amerikan edebiyatlarının izlediği; 7. sınıfta Fransız edebiyatını (%70,37) aynı yüzde (%7,40) ile Alman, İngiliz, Eski Hint edebiyatlarının takip ettiği; 8. sınıfta ise Fransız edebiyatından (%60,52) sonra Alman edebiyatının (%13,15) yer aldığı görülmektedir.

4. 3. 3. 1950-1960 Dönemi Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Çeviri Metinlerin Yazarları ve Çevirmenleri ile İlgili Bulgular

Yazarlar: Bu dönemde ders kitaplarında yer alan çeviri metinlerin kaynak dil ve edebiyatlarında olduğu gibi yazar ve çevirmenlerini belirtmede de özenli davranıldığı, metinlerin altlarında yazar isimlerinin verildiği görülmektedir. Ders kitaplarında yer alan çeviri metinlerin yazarları ile ilgili bilgiler şu şekildedir:

Tablo 32. 1950-1960 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Çeviri Metinlerin Yazarları ile İlgili Bulgular

Yazar	6. sınıf		7. sınıf		8. sınıf		Toplam	
	f	%	f	%	f	%	f	%
Archibald Joseph Cronin (A. J. Cronin, Cronin)	0	0,00	1	3,70	0	0,00	1	0,94
Aisopos (Ezop)	2	4,87	0	0,00	0	0,00	2	1,88
Alfred de Musset	4	9,75	0	0,00	0	0,00	4	3,77
Alphonse Daudet	6	14,63	2	7,40	0	0,00	8	7,54
Anne Terry White	2	4,87	0	0,00	0	0,00	2	1,88
Beydeba	0	0,00	2	7,40	4	10,52	6	5,66
Bernardin de Saint-Pierre	2	4,87	0	0,00	0	0,00	2	1,88
Charles Vildirac	2	4,87	0	0,00	0	0,00	2	1,88
Clement Huart (Kleman Huar)	0	0,00	1	3,70	0	0,00	1	0,94
Donald C. (D. C. Peattie)	2	4,87	0	0,00	0	0,00	2	1,88
Daniel Defoe (Daniel de Foe)	4	9,75	0	0,00	0	0,00	4	3,77
Degna Paresce-Marconi	0	0,00	0	0,00	2	5,26	2	1,88
Eflatun	2	4,87	1	3,70	0	0,00	3	2,83
Friedrich von Schiller (Şiller)	0	0,00	1	3,70	0	0,00	1	0,94
Georges Duhamel	0	0,00	1	3,70	0	0,00	1	0,94
Georges-Louis Leclerc Comte de Buffon (Buffon)	2	4,87	0	0,00	0	0,00	2	1,88
George Sand	0	0,00	1	3,70	2	5,26	3	2,83
Herman Hayberk	0	0,00	1	3,70	0	0,00	1	0,94
Henry Bordeaux	0	0,00	1	3,70	0	0,00	1	0,94
Honore de Balzac	0	0,00	3	11,11	1	2,63	4	3,77
J. A. Ferguson	0	0,00	1	3,70	0	0,00	1	0,94
Jacop ve Wilhelm Grimm	4	9,75	0	0,00	0	0,00	4	3,77
Jean de La Bruyère (La Bruyere)	0	0,00	0	0,00	4	10,52	4	3,77
Jean de La Fontaine (La Fontaine)	0	0,00	2	7,40	0	0,00	2	1,88
Jean de Thévenot (Jan Dö Tevenot)	0	0,00	1	3,70	0	0,00	1	0,94
Johann Wolfgang Von Goethe (Goethe)	0	0,00	0	0,00	1	2,63	1	0,94
Jule Michelet	0	0,00	1	3,70	0	0,00	1	0,94
K. Mikeş	0	0,00	0	0,00	1	2,63	1	0,94
Lady Montagu (Leydi Montegü)	0	0,00	1	3,70	0	0,00	1	0,94
Le Sage	0	0,00	0	0,00	4	10,52	4	3,77
Lev Nikolayeviç Tolstoy (Lev Tolstoy, Tolstoy)	1	2,43	0	0,00	0	0,00	1	0,94
Michel de Montaigne (Montaigne)	0	0,00	0	0,00	1	2,63	1	0,94
Miguel de Cervantes Saavedra (Cervantes)	0	0,00	0	0,00	2	5,26	2	1,88
Moliere	4	9,75	2	7,40	6	15,78	12	11,32
Pierre Corneille (P. Corneille)	0	0,00	0	0,00	4	10,52	4	3,77
Ross L. Holman	2	4,87	0	0,00	0	0,00	2	1,88
Sarah Bernhard	0	0,00	1	3,70	0	0,00	1	0,94
Selma Lagerlöf	2	4,87	0	0,00	0	0,00	2	1,88
Stephan Zweig	0	0,00	0	0,00	4	10,52	4	3,77
Charles Texier (Şarl Teksie)	0	0,00	1	3,70	0	0,00	1	0,94
Victor Hugo	0	0,00	1	3,70	0	0,00	1	0,94
Voltaire	0	0,00	1	3,70	1	2,63	2	1,88
William Shakesperae (W. Shakespeare)	0	0,00	0	0,00	1	2,63	1	0,94
Toplam	41	100	27	100	38	100	106	100

1950-1960 dönemi ortaokul Türkçe ders kitaplarındaki çeviri metinler yazarlar bakımından ele alındığı zaman genel olarak bütün sınıflarda kendisinden en çok çeviri yapılan yazarın Moliere (%11,32) olduğu görülmektedir. Bu yazarı Alphonse Daudet (%7,54) ve Beydeba (%5,66) izlemektedir. Sınıf temelli bakıldığında ise 6. sınıfta kendisinden en çok metin çevrilen yazar Alphonse Daudet'yi (14,63) aynı yüzde (%9,75) ile Alfred de Musset, Daniel Defoe, Jacop ve Wilhelm Grimm, Moliere takip etmektedir. Eşit bir dağılımın görüldüğü 7. sınıfta Honore de

Balzac'ı (%11,11) aynı yüzde (%7,40) ile Alphonse Daudet, Beydeba, Moliere, La Fontaine izlemektedir. 8. sınıfta ise Moliere'i (%15,78) aynı yüzde (%10,52) ile Beydeba, La Bruyere, Le Sage, P. Corneille, Stephan Zweig takip etmektedir.

Çevirmenler: 1950-1960 arasındaki Türkçe ders kitaplarında yer alan çeviri metinler çevirmenler bakımından incelendiği zaman dikkat çeken ilk durum çevirmenlere verilen önemin azalmış olmasıdır. Bu dönemde önceki döneme göre çevirmeni belirtilmeyen metin sayısı artmıştır. *Türkçe I* (Göğüş & Demiray) ders kitabının 1958 ve 1959 baskılarındaki ikişer metnin, *Güzel Türkçemiz Sınıf: I* (Demiray) kitabının 1950 ve 1957 baskılarındaki birer metnin, *Örnek Yazılar II* (Ediskun & Dürder) kitabının 1953(?) baskısındaki 5 metnin, *Güzel Türkçemiz Sınıf: III* (Demiray) kitabının 1953 ve 1958 baskılarındaki birer metnin çevirmeni belirtilmemiştir. Toplam 13 metnin dışında diğerlerinin çevirmenlerine metin altlarında yer verilmiştir. Ders kitaplarında yer alan metinlerin çevirmenleri ile ilgili bulgular aşağıdaki tabloda sunulmuştur:

Tablo 33. 1950-1960 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Metinlerin Çevirmenleri ile İlgili Bulgular

Çevirmen	6. sınıf		7. sınıf		8. sınıf		Toplam	
	f	%	f	%	f	%	f	%
A. Gaffar Güney	1	2,43	0	0,00	0	0,00	1	0,94
Ahmet Refik	0	0,00	1	3,70	0	0,00	1	0,94
Ali Kâmi Akyüz	2	4,87	0	0,00	0	0,00	2	1,88
Dr. Ali Süha Delilbaşı	0	0,00	0	0,00	6	15,78	6	5,66
Hamdi Varoğlu	0	0,00	0	0,00	2	5,26	2	1,88
Hayrullah Örs-Behiç Enver Koryak	2	4,87	0	0,00	0	0,00	2	1,88
Hikmet Birand	0	0,00	0	0,00	1	2,63	1	0,94
İlhan E. Postacıoğlu	0	0,00	1	3,70	0	0,00	1	0,94
İsa Öztürk	0	0,00	0	0,00	4	10,52	4	3,77
Kadri Olcay	0	0,00	1	3,70	0	0,00	1	0,94
Kemal Demiray	0	0,00	1	3,70	2	5,26	3	2,83
Kemal Kaya	4	9,75	0	0,00	0	0,00	4	3,77
Lütfi Ay	0	0,00	0	0,00	5	13,15	5	4,71
Melek Kaptan	0	0,00	1	3,70	0	0,00	1	0,94
Nebil Otman (Nabil Otman)	2	4,87	2	7,40	0	0,00	4	3,77
Nasuhi Baydar	0	0,00	1	3,70	1	2,63	2	1,88
Nezihe Manyas	0	0,00	1	3,70	0	0,00	1	0,94
Nurullah Ataç	2	4,87	0	0,00	0	0,00	2	1,88
Orhan Burian	0	0,00	0	0,00	1	2,63	1	0,94
Orhan Veli Kanık	0	0,00	2	7,40	0	0,00	2	1,88
Ömer Rıza Doğrul	0	0,00	2	7,40	4	10,52	6	5,66
Reşat Nuri Darago	0	0,00	1	3,70	0	0,00	1	0,94
Reşat Nuri Güntekin	4	9,75	2	7,40	0	0,00	6	5,66
S. Karatay	0	0,00	0	0,00	1	2,63	1	0,94
Sabahattin Eyüboğlu (Sebahattin Eyüboğlu)	0	0,00	1	3,70	1	2,63	2	1,88
Sabri Esat Siyavuşgil	4	9,75	0	0,00	4	10,52	8	7,54
Vedat Günyol	0	0,00	2	7,40	0	0,00	2	1,88
Yaşar Nabi Nayır (Yaşar Nabi)	12	29,26	2	7,40	4	10,52	18	16,98
Zafer Taşlıkılıç	2	4,87	0	0,00	0	0,00	2	1,88
Zahir Güvemli-Tahsin Yücel	0	0,00	1	3,70	0	0,00	1	0,94
Belirlenemeyen	6	14,63	5	18,51	2	5,26	13	12,26
Toplam	41	100	27	100	38	100	106	100

Verilere genel olarak bakıldığında en çok tercih edilen çevirmen Yaşar Nabi Nayır'ı (%16,98) Sabri Esat Siyavuşgil (%7,54) izlemektedir. Ayrıca çevirmeni belirtilmeyen metinlerin oranı %12,26 olarak görülmektedir. Veriler sınıf temelli incelendiğinde 6. sınıfta en çok tercih edilen çevirmen Yaşar Nabi Nayır'ı (%29,26) aynı yüzde (%9,75) ile Kemal Kaya, Reşat Nuri Güntekin ve Sabri Esat Siyavuşgil takip etmektedir. 7. sınıfta eşit bir dağılım vardır ve çevirmeni belli olmayan metinlerin de etkisiyle çokluk sonucu diğer sınıflardaki kadar belirgin değildir. Bu sınıfta en çok tercih edilen çevirmenler aynı yüzde (%7,40) ile Nabil Otman (Nebil Otman), Orhan Veli Kanık, Ömer Rıza Doğrul, Reşat Nuri Güntekin, Vedat Günyol ve Yaşar Nabi Nayır'dır. 8. sınıfta ise Dr. Ali Süha Delilbaşı'yı (%15,78) Lûtfi Ay (%13,15) izlemektedir.

4. 3. 4. 1950-1960 Dönemi Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Çeviri Metinlerin Zihniyet Yansımaları ile İlgili Bulgular

Daha önceki dönemlerde olduğu gibi bu dönemde de zihniyet ile ilgili bulgulara geçmeden önce çeviri metinlerin temaları ve alt temaları ile ilgili genel bilgiler vermek faydalı olacaktır. 1950-1960 dönemi Türkçe ders kitaplarındaki çeviri metinler tema ve alt temalar açısından incelendiğinde ortaya şöyle bir tablo çıkmaktadır:

Tablo 34. 1950-1960 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Çeviri Metinlerin Temaları ve Alt Temaları ile İlgili Bulgular

Tema	Alt Tema	f	%
Erdemler	İyilik, dostluk, fedakârlık, sözünde durmak, açgözlü olmama, cimri olmama, hırsızlık yapmama vb.	28	26,41
Kişisel Gelişim	Akıllı olma, kendini tanıma, çalışma azmi, kendini bilme, iş ahlakı, uyanık olma vb.	26	24,52
Doğa ve Evren	Doğa ile mücadele, hayvanlar, doğal düzen, doğal afetler	22	20,75
Millî Kültür	Vatan sevgisi, tarihi mekânlar, kültürel miras, tarihi şahsiyetler, millî değerler	10	9,43
Birey ve Toplum	Adalet, insan, devlet düzeni, toplum düzeni	8	7,54
Bilim ve Teknoloji	Bilim, teknoloji, mucitler	4	3,77
Eğitim	Okuma sevgisi, ders çalışma, okumanın faydaları	3	2,83
Savaş	Savaşın zararları	2	1,88
Güzel Sanatlar	Estetik	1	0,94
İletişim	İyi konuşma	1	0,94
Yaşam	Yaşam, ölüm	1	0,94
Toplam		106	100

1950-1960 yılları arasında okutulan Türkçe ders kitaplarında yer alan çeviri metinlere işlenen temalar açısından genel olarak bakıldığında erdemler (%26,41), kişisel gelişim (%24,52), doğa ve evren (%20,75) temalarının çok kullanıldığı; millî kültür (%9,43), birey ve toplum (%7,54) gibi temaların da önemsendiği görülmektedir. Bilim ve teknoloji (%3,77), eğitim (%2,83), savaş (%1,88) temaları daha az kullanılırken en az yer verilen temalar yaşam (%0,94), güzel sanatlar (%0,94), iletişim (%0,94) olmuştur.

1950-1960 dönemi Türkçe ders kitaplarındaki çeviri metinler işlenen tema ve alt temalar açısından genel anlamda değerlendirildikten sonra bu noktada bunların yansıttıkları zihniyetler bakımından genel olarak değerlendirilmeleri gerekir. 1950-1960 dönemi Türkçe ders kitaplarındaki çeviri metinlerin zihniyet yansımaları ile ilgili genel bulgular şu şekildedir:

Tablo 35. 1950-1960 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Çeviri Metinlerin Zihniyet Yansımaları ile İlgili Bulgular

Zihniyet	6. sınıf		7. sınıf		8. sınıf		Toplam	
	f	%	f	%	f	%	f	%
İdealist ve Pragmatist Eğitimcilik	20	48,78	16	59,25	12	31,57	48	45,28
Aydınlanmacılık-Batıcılık	17	41,46	4	14,81	19	50	40	37,73
Milliyetçilik	0	0,00	6	22,22	4	10,52	10	9,43
Romantizm	2	4,87	0	0,00	3	7,89	5	4,71
Çevrecilik (Tabiatçılık)	2	4,87	1	3,70	0	0,00	3	2,83
Toplam	41	100	27	100	38	100	106	100

1950-1960 yılları arasındaki ders kitaplarındaki çeviri metinlerin zihniyet yansımaları ile ilgili bulgular genel olarak incelendiğinde bütün sınıflarda en çok yansıtılan zihniyetin idealist ve pragmatist eğitimcilik (%45,28) olduğu, bunu Aydınlanmacılık-Batıcılık (%37,73) zihniyetinin takip ettiği görülmektedir. Bulgular sınıf düzeyinde incelendiğinde 6. sınıfta en çok yansıtılan idealist ve pragmatist eğitimcilik zihniyetlerini (%48,78) Aydınlanmacılık-Batıcılık (%41,46); 7. sınıfta idealist ve pragmatist eğitimcilik (%59,25) zihniyetlerini milliyetçilik (%22,22); 8. sınıfta ise Aydınlanmacılık-Batıcılık (%50) zihniyetini idealist ve pragmatist eğitimcilik (%31,57) zihniyetleri takip etmektedir. Genel olarak bakıldığında bu dönemde bütün sınıflarda çeviri metinlerle en az yansıtılan zihniyet çevreciliktir (%2,83). Veriler sınıf düzeyinde incelendiğinde milliyetçilik zihniyetine 6. sınıfta hiç yer verilmezken en az yansıtılan zihniyet aynı yüzde (%4,87) ile romantizm ve çevreciliktir 7. sınıfta romantizm zihniyetine hiç yer verilmezken en az yansıtılan zihniyet çevreciliktir (%3,70). 8. sınıfta ise çevrecilik (tabiatçılık) zihniyetine hiç yer verilmezken en az yansıtılan zihniyet romantizmdir (%7,89).

Bu bulgulardan hareketle çeviri metinlerde yansıtılan zihniyetlerin dönemin düşünce dünyasına paralel olduğu söylenebilir. Aşağıda, zihniyet başlıkları tek tek ele alınırken metinlerle sadece genel zihniyetler bağlantısı yönüyle ilişki kurularak bir döküm çıkarılacak, bu metinlerin dönemin düşünce dünyası ile ilişkisi sonuç kısmında yer alacaktır.

4. 3. 4. 1. 1950-1960 Dönemi Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki İdealist ve Pragmatist Eğitimcilik Zihniyetlerini Yansıtan Çeviri Metinler

1950-1960 dönemi Türkçe ders kitaplarındaki idealist ve pragmatist eğitimcilik zihniyetlerini yansıtan çeviri metinler ile ilgili bulgular aşağıdaki tabloda sunulmuştur:

Tablo 36. 1950-1960 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki İdealist ve Pragmatist Eğitimcilik Zihniyetlerini Yansıtan Çeviri Metinler ile İlgili Bulgular

Numara	Metnin Adı	Yazar	Çevirmen	Kaynak Dil / Edebiyat	Yer Aldığı Kitap	Kitabın Basım Yılı	Sınıf
1	Arıbeyi	Jacop ve Wilhelm Grimm	Kemal Kaya	Almanca / Alman	Türkçe I (Göğüş ve Demiray)	1952	6
2	Bir Ananın Fedakârlığı	Alfred de Musset	Yaşar Nabi Nayır	Fransızca / Fransız	Türkçe I (Göğüş ve Demiray)	1952	6
3	Cimrinin Ziyafeti	Moliere	Yaşar Nabi Nayır	Fransızca / Fransız	Türkçe I (Göğüş ve Demiray)	1952	6
4	Arıbeyi	Jacop ve Wilhelm Grimm	Kemal Kaya	Almanca / Alman	Türkçe I (Göğüş ve Demiray)	1955	6
5	Bir Ananın Fedakârlığı	Alfred de Musset	Yaşar Nabi Nayır	Fransızca / Fransız	Türkçe I (Göğüş ve Demiray)	1955	6
6	Cimrinin Ziyafeti	Moliere	Yaşar Nabi Nayır	Fransızca / Fransız	Türkçe I (Göğüş ve Demiray)	1955	6
7	Arıbeyi	Jacop ve Wilhelm Grimm	Kemal Kaya	Almanca / Alman	Türkçe I (Göğüş ve Demiray)	1958	6
8	Bir Ananın Fedakârlığı	Alfred de Musset	Yaşar Nabi Nayır	Fransızca / Fransız	Türkçe I (Göğüş ve Demiray)	1958	6
9	Haksız Olduğunuzu İtiraf Edin (Serbest)	Ross L. Holman	Belli değil	Belli değil	Türkçe I (Göğüş ve Demiray)	1958	6
10	Tilki ile Üzüm	Aisopos	Nurullah Ataç	Eski Yunanca / Antik Yunan	Güzel Türkçemiz Sınıf I (Demiray)	1957	6
11	İyi Kalbli Doktor	Alphonse Daudet	Nabil Otman	Fransızca / Fransız	Güzel Türkçemiz Sınıf I (Demiray)	1957	6
12	Bir Hareketin Mükâfatı	Selma Lagerlöf	Hayrullah Örs-Behiç Enver Koryak	İsveççe / İsveç	Güzel Türkçemiz Sınıf I (Demiray)	1957	6
13	Cimrinin Ziyafeti	Moliere	Yaşar Nabi Nayır	Fransızca / Fransız	Türkçe I (Göğüş ve Demiray)	1958	6
14	Arıbeyi	Jacop ve Wilhelm Grimm	Kemal Kaya	Almanca / Alman	Türkçe I (Göğüş ve Demiray)	1959	6
15	Bir Ananın Fedakârlığı	Alfred de Musset	Yaşar Nabi Nayır	Fransızca / Fransız	Türkçe I (Göğüş ve Demiray)	1959	6
16	Haksız Olduğunuzu İtiraf Edin (Serbest)	Ross L. Holman	Belli değil	Belli değil	Türkçe I (Göğüş ve Demiray)	1959	6
17	Cimrinin Ziyafeti	Moliere	Yaşar Nabi Nayır	Fransızca / Fransız	Türkçe I (Göğüş ve Demiray)	1959	6
18	Tilki ile Üzüm	Aisopos	Nurullah Ataç	Eski Yunanca / Antik Yunan	Güzel Türkçemiz Sınıf I (Demiray)	[1950'ler]	6
19	İyi Kalbli Doktor	Alphonse Daudet	Nabil Otman	Fransızca / Fransız	Güzel Türkçemiz Sınıf I (Demiray)	[1950'ler]	6
20	Bir Hareketin Mükâfatı	Selma Lagerlöf	Hayrullah Örs-Behiç Enver Koryak	İsveççe / İsveç	Güzel Türkçemiz Sınıf I (Demiray)	[1950'ler]	6
21	Aslanla Çakal	Beydeba	Ömer Rıza Doğrul	Sanskritçe / Eski Hint	Güzel Türkçemiz Sınıf II (Demiray)	1953	7
22	Altın Yumurta Yumurthıyan Tavuk (Serbest Okuma Metni)	[La Fontaine]	Orhan Veli Kanık	Fransızca / Fransız	Güzel Türkçemiz Sınıf II (Demiray)	1953	7
23	Cimrinin Ölümü	Honore de Balzac	Vedat Günyol	Fransızca / Fransız	Güzel Türkçemiz Sınıf II (Demiray)	1953	7
24	Cimrinin Ziyafet Hazırlığı	Moliere	Yaşar Nabi	Fransızca / Fransız	Güzel Türkçemiz Sınıf II (Demiray)	1953	7

Tablo 36'nın devamı

25	Bir Annenin Oğluna Mektubu	Sarah Bernhard	Reşat Nuri Darago	Fransızca / Fransız	Örnek Yazılar Ortaokul II. Sınıf (Ediskun ve Dürder)	[1953?]	7
26	İyiliğin Mükâfatı	Cronin	Kadri Olcay	İngilizce / İngiliz	Örnek Yazılar Ortaokul II. Sınıf (Ediskun ve Dürder)	[1953?]	7
27	Kefil	Şiller	Belli değil	Almanca / Alman	Örnek Yazılar Ortaokul II. Sınıf (Ediskun ve Dürder)	[1953?]	7
28	Bir Hava Muharebesi	Henry Bordeaux	Reşat Nuri Güntekin	Fransızca / Fransız	Örnek Yazılar Ortaokul II. Sınıf (Ediskun ve Dürder)	[1953?]	7
29	Ruh Asillığı	Herman Hayberk	Melek Kaptan	Almanca / Alman	Türkçe II (Göğüş ve Demiray)	1960	7
30	Cimrinin Ölümü	Honore de Balzac	Nasuhi Baydar	Fransızca / Fransız	Türkçe II (Göğüş ve Demiray)	1960	7
31	Aslanla Çakal	Beydeba	Ömer Rıza Doğrul	Sanskritçe / Eski Hint	Güzel Türkçemiz Sınıf II (Demiray)	[1950'ler]	7
32	Altın Yumurta Yumurtlıyan Tavuk (Serbest Okuma Metni)	[La Fontaine]	Orhan Veli Kanık	Fransızca / Fransız	Güzel Türkçemiz Sınıf II (Demiray)	[1950'ler]	7
33	Cimrinin Ölümü	Honore de Balzac	Vedat Günyol	Fransızca / Fransız	Güzel Türkçemiz Sınıf II (Demiray)	[1950'ler]	7
34	Cimrinin Ziyafet Hazırlığı	Moliere	Yaşar Nabi	Fransızca / Fransız	Güzel Türkçemiz Sınıf II (Demiray)	[1950'ler]	7
35	Güvercin, Tilki ve Leylek	Beydeba	Ömer Rıza Doğrul	Sanskritçe / Eski Hint	Türkçe III (Göğüş ve Demiray)	1952	8
36	Dalgın Adam	La Bruyere	Yaşar Nabi Nayır	Fransızca / Fransız	Türkçe III (Göğüş ve Demiray)	1952	8
37	Bir Tufeyli	Le Sage	Sabri Esat Siyavuşgil	Fransızca / Fransız	Türkçe III (Göğüş ve Demiray)	1952	8
38	Güvercin, Tilki ve Leylek (Serbest)	Beydeba	Ömer Rıza Doğrul	Sanskritçe / Eski Hint	Türkçe III (Göğüş ve Demiray)	1959	8
39	Dalgın Adam	La Bruyere	Yaşar Nabi Nayır	Fransızca / Fransız	Türkçe III (Göğüş ve Demiray)	1959	8
40	Bir Tufeyli (Serbest)	Le Sage	Sabri Esat Siyavuşgil	Fransızca / Fransız	Türkçe III (Göğüş ve Demiray)	1959	8
41	Güvercin, Tilki ve Leylek (Serbest)	Beydeba	Ömer Rıza Doğrul	Sanskritçe / Eski Hint	Türkçe III (Göğüş ve Demiray)	1960	8
42	Dalgın Adam	La Bruyere	Yaşar Nabi Nayır	Fransızca / Fransız	Türkçe III (Göğüş ve Demiray)	1960	8
43	Bir Tufeyli (Serbest)	Le Sage	Sabri Esat Siyavuşgil	Fransızca / Fransız	Türkçe III (Göğüş ve Demiray)	1960	8
44	Güvercin, Tilki ve Leylek (Serbest)	Beydeba	Ömer Rıza Doğrul	Sanskritçe / Eski Hint	Türkçe III (Göğüş ve Demiray)	[1950'ler]	8
45	Dalgın Adam	La Bruyere	Yaşar Nabi Nayır	Fransızca / Fransız	Türkçe III (Göğüş ve Demiray)	[1950'ler]	8
46	Bir Tufeyli (Serbest)	Le Sage	Sabri Esat Siyavuşgil	Fransızca / Fransız	Türkçe III (Göğüş ve Demiray)	[1950'ler]	8
47	Okumak Zevki	Georges Sand	Belli değil	Fransızca / Fransız	Örnek Yazılar Ortaokul II. Sınıf (Ediskun ve Dürder)	[1953?]	7
48	Sokrates'le Lysis	Eflâton	Sabahattin Eyüboğlu	Eski Yunanca / Antik Yunan	Türkçe II (Göğüş ve Demiray)	1960	8

1950-1960 yılları arasında ortaokullarda okutulan Türkçe ders kitaplarında çeviri metinlerle en çok yansıtılan zihniyet idealist ve pragmatist eğitimciliktir. Bu dönemdeki metinlerden 48 tanesinin idealist ve pragmatist eğitimcilik zihniyetlerini yansıttığı tespit edilmiştir. Bunların 46'sı (%95,83) ideal genç tipi (erdemler), 1'i (%2,08) okuma sevgisi, 1'i (%2,08) toplum eğitimi bileşenleri üzerinde durmaktadır.

1923-1938 döneminde “İnsaniyetli Bir Doktor” adıyla yer alan “İyi Kalbli Doktor” ve “Bir Hava Muharebesi”; 1923-1938 ve 1938-1950 dönemlerinde yer alan “Kefil”, “Okumak Zevki”; 1938-1950 döneminde yer alan “Arıbeyi”, “Bir Ananın Fedakârlığı”, “Cimrinin Ziyafeti”, “Cimrinin Ölümü”, “Ruh Asilliği”, “Dalgın Adam”, “Bir Tufeyli”, “Güvercin, Tilki ve Leylek” ve “Sokrates’le Lysis” adlı parçaların bu dönemde de varlığını sürdürdüğü görülür. Bu parçalar istatistiklerde yer almakla birlikte daha önce yorumlandığı için bu bölümde içerik olarak tekrarlanmayacaktır.

İdial Genç: İdeal genç inşa etme amacının 1950-1960 döneminde de devam ettiği görülmektedir. Bu parçalarda en fazla telkin edilmek istenen fikir, ideal genç tipinde bulunması gereken erdemler etrafında toplanmaktadır. Bu erdemler; iyilik, dostluk, fedakârlık, sorumluluk, akıllı olma, adil olma, uyanık olma, tutumlu olma, sözünde durma, hırslı olmama, açgözlü olmama, cimri olmama, dalgın olmama vb. başlıklar altında toplanabilir. Daha çok altın isteyen bir adamın altın yumurtlayan tavuğunu kesmesi üzerine elinde hiçbir şey kalmamasının anlatıldığı “Altın Yumurta Yumurtlayan Tavuk” adlı metinde eldekiyle yetinmemenin, açgözlülüğün insana zarar vereceği vurgulanır. Böylece olumsuz örnek üzerinden olumlu olan uyarılır. İdeal gencin özelliklerinden birisi de kanaatkâr olmasıdır. Hırs, açgözlülük, hak ettiğinden fazlasını isteme, başkasının hakkına göz koyma gibi olumsuz tutum ve davranışlar bu gençte bulunmaması gereken özelliklerdir. “Aslanla Çakal”da yavrularının öldürülmesine çok üzülen anne aslanın, çakalın yönlendirmesi sonucunda kendisinin de ömrü boyunca zulüm yaptığını fark etmesi ve avcılıktan vazgeçmesi konu edilir. “Ne ekersen onu biçersin” ilkesinin vurgulandığı bu parça iki katmanda yorumlanabilir. İlk katman semboliktir ve *Kelile ve Dimne*’nin yazılış gayesine uygun olarak bireyin toplumla ilişkisini gözden geçirir. İdeal genç, toplumla erdemli ilişkiler kurması gereken bireydir. Parça zulüm üzerinden bir erdemsizlik örneği vererek olumlu örneği hatırlatır. “Kendine nasıl davranılmasını istiyorsan başkalarına da öyle davran” kadim, evrensel ilkedir. Zulüm yapan zulüm görür, iyilik yapan iyilik görür. Ayrıca parçanın çevrecilik (tabiatçılık) içinde değerlendirilebilecek, doğa ve evren ile ilgili ikinci bir katmanı da vardır. Ancak “Aslanla Çakal” parçasında bu katmandaki anlam hayvanların doğası ve doğanın kendi düzeni ile çelişki içindedir. Doğası avlanmak üzerine programlanmış olan aslan bu yönüyle kınanır ve bir daha avlanmama kararı alır. Ancak bundan sonra nasıl besleneceği belli değildir.

“Bir Hareketin Mükâfatı” adlı metinde çok yaramaz bir köpek olan Karr’ın pişman olup anne ve yavru alageyikleri ölümden kurtarmak istemesi, böylece kendi hayatını da kurtarması anlatılır.

Bu parçada da “İyilik yapan iyilik bulur.” ilkesi üzerinden iyilik erdemi vurgulanır. Bu metnin de doğa ve hayvanlar ile ilgili olarak ayrıca çevrecilik (tabiatçılık) içinde değerlendirilmesi gereken bir yönü vardır. Parçada Karr isimli köpeğin, yaptığı iyilik neticesinde ölümden kurtulması onun erdeminin sonucu olarak görülmektedir, ancak parçanın şiddet içeren boyutu da dikkat çeker: Bir köpek insan cinsi tarafından ölüme mahkûm edilmiş, yaşama hakkı elinden alınmıştır. Buna sebep olarak Karr’ın çevredeki küçük hayvanlara zarar vermesi gösterilerek onun öldürülmesi gerekçelendirilmekte, evcil bir hayvanı öldürme eylemi meşrulaştırılmaktadır. Metnin sonunda korucu, Karr’ı sahiplenerek onun ilk sahibinin, yaşam hakkına saygısız davranışına bir alternatif olarak belirtmektedir. “Bir Annenin Oğluna Mektubu” adlı parçada vaktinde ders çalışmayan oğluna şimdi bir meslek sahibi olamadığı için annesi tarafından sitem edilmekte, iyi bir meslek edinmek için küçük yaşlardan itibaren çalışmak gerektiği uyarılmaktadır. İnsanın hem kendisi hem içinde yaşadığı toplum adına iyi bir meslek edinmesi bir anda olacak şey değildir. Bunun için küçük yaşlardan itibaren okumak, bilgi edinmek, eğitim-öğretime devam etmek gerekir.

“Haksız Olduğunuzu İtiraf Edin” parçasında haksız olduğunu itiraf etmek yerine gururla ya da inatla hareket etmenin insana zarar vermesi, itiraf etmenin insana daha güzel kapılar açması anlatılmakta, gerektiği yerde özür dilemenin bir erdem olduğu vurgulanmaktadır. İdeal gencin özelliklerinden birisi de haklı olduğu anda sonuna kadar bunu savunması ancak haksız olduğunu fark ettiği anda da özür dileyebilmesidir. Bu; dogmalardan sıyrılmış, doğruyu kendisi sorgulayıp bulabilen, bireyselleşmiş bir insanın örneğidir. “İyiliğin Mükâfatı”nda büyük bir hata yaparak bir çocuğun ölümüne sebebiyet veren hemşire doktor tarafından affedilmekte ve ömrünün bundan sonrasında çok başarılı ve iyiliksever bir meslek hayatı sürdürmektedir. Böylece hatalı kişiyi, hatasını bir daha tekrarlamaması şartıyla affetmenin bir erdem olduğu gösterilir. Parça eğitimci zihniyet üzerinden bir erdem örneği vermektedir, ancak “Açıklayıcı Sorular”ın içinde yer alan “Doktorun, raporu yırtmak suretiyle, hemşirenin hatâsını örtbas etmesini doğru buluyor musunuz? Niçin?” sorusuyla doktorun tutumu tartışmaya açılmaktadır (Ediskun & Dürder, 1953?). Bir çocuğun hayatına mal olan hatanın affedilmesinin ne kadar erdem sayılabileceği parçanın içerdiği bir problem olarak ima edilmektedir. Çok aç olan bir tilkinin hedeflediği üzümlere ulaşamayınca bunların çok ekşi olduğunu söyleyerek vazgeçmesinin anlatıldığı “Tilki ile Üzüm” adlı metinde insanların elde edemedikleri şeyleri kötüledikleri vurgulanır. Çünkü böyle yapmak daha kolaydır. Ama ideal gençten beklenen zorluklara rağmen yılmadan, azimle amacına ulaşmak için çabalamasıdır.

4. 3. 4. 2. 1950-1960 Dönemi Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Aydınlanmacılık-Batıcılık Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler

1950-1960 dönemi Türkçe ders kitaplarındaki Aydınlanmacılık-Batıcılık zihniyetini yansıtan çeviri metinler ile ilgili bulgular aşağıdaki tabloda sunulmuştur:

Tablo 37. 1950-1960 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Aydınlanmacılık-Batıcılık Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler ile İlgili Bulgular

No.	Metnin Adı	Yazar	Çevirmen	Kaynak Dil / Edebiyat	Yer Aldığı Kitap	Kitabın Basım Yılı	Sınıf
1	Robenson'un Sürüsü	Daniel de Foe	Yaşar Nabi Nayır	İngilizce / İngiliz	Türkçe I (Göğüş ve Demiray)	1952	6
2	Çekirgeler	Alphonse Daudet	Sabri Esat Siyavuşgil	Fransızca / Fransız	Türkçe I (Göğüş ve Demiray)	1952	6
3	Güneş-Sıcaklık	Tolstoy	A. Gaffar Güney	Rusça / Rus	Türkçe I (Göğüş ve Demiray)	1952	6
4	Robenson'un Sürüsü	Daniel de Foe	Yaşar Nabi Nayır	İngilizce / İngiliz	Türkçe I (Göğüş ve Demiray)	1955	6
5	Çekirgeler (Serbest)	Alphonse Daudet	Sabri Esat Siyavuşgil	Fransızca / Fransız	Türkçe I (Göğüş ve Demiray)	1955	6
6	Robenson'un Sürüsü	Daniel de Foe	Yaşar Nabi Nayır	İngilizce / İngiliz	Türkçe I (Göğüş ve Demiray)	1958	6
7	Deniz İçinde Akan Nehir	Anne Terry White	Belli değil	İngilizce / Amerikan	Türkçe I (Göğüş ve Demiray)	1958	6
8	Çekirgeler (Serbest)	Alphonse Daudet	Sabri Esat Siyavuşgil	Fransızca / Fransız	Türkçe I (Göğüş ve Demiray)	1958	6
9	Çekirgeler (Serbest)	Alphonse Daudet	Sabri Esat Siyavuşgil	Fransızca / Fransız	Türkçe I (Göğüş ve Demiray)	1959	6
10	Robenson'un Sürüsü	Daniel de Foe	Yaşar Nabi Nayır	İngilizce / İngiliz	Türkçe I (Göğüş ve Demiray)	1959	6
11	Deniz İçinde Akan Nehir	Anne Terry White	Belli değil	İngilizce / Amerikan	Türkçe I (Göğüş ve Demiray)	1959	6
12	Gurur Veren Bir Başarı	Alphonse Daudet	Nebil Otman	Fransızca / Fransız	Güzel Türkçemiz Sınıf II (Demiray)	1953	7
13	Gurur Veren Bir Başarı	Alphonse Daudet	Nebil Otman	Fransızca / Fransız	Güzel Türkçemiz Sınıf II (Demiray)	[1950'ler]	7
14	İnsan Yutan Kumsallar	Victor Hugo	Kemal Demiray	Fransızca / Fransız	Türkçe II (Göğüş ve Demiray)	1960	7
15	Güzel, Güzellik	Voltaire	Lütfi Ay	Fransızca / Fransız	Türkçe III (Göğüş ve Demiray)	1952	8
16	Babam, Markoni (Serbest Okuma Metni)	Degna Paresce-Marconi	Belli değil	İtalyanca / İtalyan	Güzel Türkçemiz Sınıf III (Demiray)	1953	8
17	Babam, Markoni (Serbest Okuma Metni)	Degna Paresce-Marconi	Belli değil	İtalyanca / İtalyan	Güzel Türkçemiz Sınıf III (Demiray)	1958	8
18	Kibarlık Budalası	Moliere	Dr. Ali Süha Delilbaşı	Fransızca / Fransız	Türkçe III (Göğüş ve Demiray)	1952	8
19	Kibarlık Budalası	Moliere	Dr. Ali Süha Delilbaşı	Fransızca / Fransız	Türkçe III (Göğüş ve Demiray)	1959	8
20	Kibarlık Budalası	Moliere	Dr. Ali Süha Delilbaşı	Fransızca / Fransız	Türkçe III (Göğüş ve Demiray)	1960	8
21	Kibarlık Budalası	Moliere	Dr. Ali Süha Delilbaşı	Fransızca / Fransız	Güzel Türkçemiz Sınıf III (Demiray)	1953	8
22	Kibarlık Budalası	Moliere	Dr. Ali Süha Delilbaşı	Fransızca / Fransız	Güzel Türkçemiz Sınıf III (Demiray)	1958	8
23	Kibarlık Budalası	Moliere	Dr. Ali Süha Delilbaşı	Fransızca / Fransız	Türkçe III (Göğüş ve Demiray)	1950'ler	8
24	Su Baskını	Charles Vildirac	Reşat Nuri Güntekin	Fransızca / Fransız	Güzel Türkçemiz Sınıf I (Demiray)	1957	6
25	Su Baskını	Charles Vildirac	Reşat Nuri Güntekin	Fransızca / Fransız	Güzel Türkçemiz Sınıf I (Demiray)	[1950'ler]	6
26	Bir Mektup	Voltaire	İlhan E. Postacıoğlu	Fransızca / Fransız	Türkçe II (Göğüş ve Demiray)	1960	7
27	Kutup Seyyahları	Stephan Zweig	İsa Öztürk	Almanca / Alman	Türkçe III (Göğüş ve Demiray)	1952	8
28	Kutup Seyyahları	Stephan Zweig	İsa Öztürk	Almanca / Alman	Türkçe III (Göğüş ve Demiray)	1959	8

Tablo 37'nin devamı

29	Kutup Seyyahları	Stephan Zweig	İsa Öztürk	Almanca / Alman	Türkçe III (Göğüş ve Demiray)	1960	8
30	Kutup Seyyahları	Stephan Zweig	İsa Öztürk	Almanca / Alman	Türkçe III (Göğüş ve Demiray)	[1950'ler]	8
31	Kanunların Büyüklüğü	Eflatun	Zafer Taşlıkılıçlı	Yunanca / Yunan	Türkçe I (Göğüş ve Demiray)	1952	6
32	Kanunların Büyüklüğü	Eflatun	Zafer Taşlıkılıçlı	Yunanca / Yunan	Türkçe I (Göğüş ve Demiray)	1955	6
33	Balın Hikâyesi (serbest)	D. C. Peattie	Belli değil	İngilizce / İngiliz	Güzel Türkçemiz Sınıf I (Demiray)	1957	6
34	Balın Hikâyesi (serbest)	D. C. Peattie	Belli değil	İngilizce / İngiliz	Güzel Türkçemiz Sınıf I (Demiray)	[1950'ler]	6
35	Çalışkan Köylüler	Honore de Balzac	Nasuhi Baydar	Fransızca / Fransız	Türkçe III (Göğüş ve Demiray)	1952	8
36	Münakaşa	Montaigne	Sabahattin Eyüboğlu	Fransızca / Fransız	Türkçe III (Göğüş ve Demiray)	1952	8
37	Hünerli Terzi	Cervantes	Hamdi Varoğlu	İspanyolca / İspanyol	Güzel Türkçemiz Sınıf III (Demiray)	1953	8
38	Hünerli Terzi	Cervantes	Hamdi Varoğlu	İspanyolca / İspanyol	Güzel Türkçemiz Sınıf III (Demiray)	1958	8
39	Sarayda Bir Kabul Töreni	K. Mikeş	S. Karatay	Macarca / Macar	Türkçe III (Göğüş ve Demiray)	1952	8
40	Mezarcılar	W. Shakespeare	Orhan Burian	İngilizce / İngiliz	Türkçe III (Göğüş ve Demiray)	1952	8

1950-1960 döneminde ortaokullarda okutulan Türkçe ders kitaplarındaki çeviri metinlerde idealist ve pragmatist eğitimcilik zihniyetlerinden sonra ikinci sırada yansıtılan zihniyet Aydınlanmacılık-Batıcılıktır. Bu dönemde çeviri metinlerden 40 tanesinin Aydınlanmacılık-Batıcılık zihniyetini yansıtan bileşenlere bağlanabileceği tespit edilmiştir. Bunların 17'si (%42,5) pozitivism-realizm, 8'i (%20) devlet ve toplum düzeni, 7'si (%17,5) hümanizm, 6'sı (%15) rasyonalizm, 1'i (%2,5) özgürlükçülük, 1'i (%2,5) ise Doğu-Batı çatışması / yenilikçilik üzerinde durmaktadır.

1938-1950 döneminde yer alan “Robenson’un Sürüsü”, “Çekirgeler”, “Güneş-Sıcaklık”, “İnsan Yutan Kumsallar”, “Bir Mektup”, “Kutup Seyyahları”, “Kanunların Büyüklüğü”, “Çalışkan Köylüler”, “Mezarcılar”, “Münakaşa” ve 1923-1938 döneminde de “Burjuva Zantiyom (Jantiyom)” adıyla yer alan “Kibarlık Budalası” adlı parçaların bu dönemde de varlığını sürdürdüğü görülür. Bu parçalar istatistiklerde yer almakla birlikte daha önce yorumlandığı için burada içerik olarak tekrarlanmayacaktır.

Pozitivizm-Realizm: Bu parçalarda en fazla telkin edilmek istenen fikir, pozitivist ve realist ilkeler etrafında toplanmaktadır. Bunlarda bilimsel merakın öneminin vurgulandığı, gerçekçilik ve mantıkçılığın önerildiği, doğa-insan mücadelesinde çalışma azmine dikkat çekildiği görülür. “Deniz İçinde Akan Nehir” adlı parçada Atlas Okyanusu içinde akan Golfstrim akıntısının özellikleri ve nasıl keşfedildiği anlatılmaktadır. Parça ilk bakışta anlaşılmasa da görünen bir doğa olayının mantıklı bir açıklaması olduğu üzerine kurulmuştur. Böylece doğada her şeyin akla uygun bir izahı olduğu vurgulanmaktadır. En anlaşılmasa da doğa olaylarına bile bilimsel bir açıklama getirilebileceği şeklindeki bu görüş pozitivist zihniyeti yansıtır.

Marconi’nin telsizi icat etmesinin ve bu icadını zorluklardan hiç yılmadan geliştirmesinin anlatıldığı “Babam, Markoni”de ise büyük icatlar ve başarılar için azimle, sabırla çalışmak gerektiği vurgulanır. İletişimin pratik bir vasıtası olan telsiz hakkında bilgi veren bu parçada öğrenciler, dünyayla iletişim hâlinde olmak gerektiği fikri ile karşılaşmaktadır.

“Gurur Veren Bir Başarı”da bir beygir gücünde bir makinenin imal edilmesi tamamlandığı zaman, süreçte birçok emeği geçen işçilerin kendi yaptıkları parçalar ile övünmesi, sonuçtan gurur duyması konu edilmiş, insan zekâsının ürünü olan makinenin insanın hayatını kolaylaştırdığı gösterilmiştir. Parça teknolojiyi, makineyi, emeğin insan gücünden makineye aktarılmasını yücelten yönleriyle pozitivist zihniyetin yansımaları taşır. Diğer yandan “Gurur Veren Bir Başarı”da iş bölümü ilkesi de vurgulanmıştır. İşçilerden her biri bir parçayı imal etmiş, mükemmel bütün ancak bu iş bölümünün sonucunda tamamlanmıştır.

Hümanizm: Hümanist temeller üzerine kurulu olan çeviri metinlerde insanlığın gelişmesinin öneminin vurgulandığı; insanın, insan aklının ve iradesinin yüceltildiği görülür. Bir sel felaketinin insanlar arasındaki dayanışmayı güçlendirmesinin anlatıldığı “Su Baskını”nda büyük doğal felaketlerin insanları birbirine yaklaştırdığı, yardımlaşma duygusunu güçlendirdiği gösterilir. Parça

içerdiği insaniyetçi fikirler ile hümanizma zihniyetine bağlanabilir. Yardımlaşma duygusu körelmiş insanların bile büyük doğal felaketler karşısında diğer insanlara yardım etme refleksi insaniyetin, insan doğasının açığa çıkmasındandır. Böylece parça insanın özündeki iyiliği ve mükemmelliği işaret eder.

Devlet ve Toplum Düzeni: Devlet ve toplum düzeni ile ilgili fikirler üzerine kurulu olan çeviri metinlerde bürokratik yozlaşmaya dikkat çekildiği, sağlıklı bir toplum yapısı kurabilmek için birey-devlet ilişkisinin, toplumsal görevlerin ve sorumlulukların öneminin vurgulandığı görülür. “Balın Hikâyesi”nde balın özellikleri ve balın yapılması için arıların çok çalışması gerektiği anlatılır, büyük güzelliklere, lezzetlere ancak çok çalışma ile ulaşılabileceği vurgulanır. Arının bireyi temsil ettiği düşünülürse parça toplum ve birey ilişkisini akla getirir. Binlerce arının her biri az miktarda bal için haftalarca hiç durmaksızın uçuşur ve sonunda ölür. Böylece bireyin, toplumun yararları söz konusu olduğunda kendi mutluluğunu düşünmemesi gerektiği bir zihniyet olarak belirir. Ayrıca parça, mükemmel bütüne varmak için iş bölümü ilkesini de vurgular.

Vali Sanço’nun bir terzi ile rençber arasındaki davaya bakmasının ve ikisini de suçlu bulmasının konu edildiği “Hünerli Terzi”de kanunların formlar olduğu, onlara akl-ı selim doğrultusunda ruh vermek gerektiği gösterilir. Daha önceki dönemlerde *Don Kişot*’tan seçilen parçalar Don Kişot’un abartılı idealizmini ve hayalciliğini yermektedir. Bu metinde ise Sanço’nun (Sancho Pancha) pragmatizmi yüceltilmektedir. Sanço, pratik bilgiyi teorik olana yeğleyerek valilikte ve yargıçlıkta hiçbir tecrübesi olmamasına rağmen adaleti tesis edebilmiştir. Bunu sağlayan da sağduyusu olmuştur. Parça bu hâliyle hukuk, kanun, birey ve devletin karşılıklı hak-görevleri, birey ve toplum, bürokratik yozlaşma, devlet ve toplum düzeni gibi kodlar üzerinden birey ve devlet ilişkisine getirdiği akılcı çözüm ile Aydınlanmacı-Batıcı zihniyete bağlanabilir.

4. 3. 4. 3. 1950-1960 Dönemi Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Milliyetçilik Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler

1950-1960 dönemi Türkçe ders kitaplarındaki milliyetçilik zihniyetini yansıtan çeviri metinler ile ilgili bulgular aşağıdaki tabloda sunulmuştur:

Tablo 38. 1950-1960 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Milliyetçilik Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler ile İlgili Bulgular

No.	Metnin Adı	Yazar	Çevirmen	Kaynak Dil / Edebiyat	Metnin Yer Aldığı Kitap	Kitabın Basım Yılı	Sınıf
1	Kontes Dö P...’ye	Leydi Montegü	Ahmet Refik	İngilizce / İngiliz	Örnek Yazılar Ortaokul II. Sınıf (Ediskun ve Dürder)	[1953?]	7
2	Bursa Şehri	Jan Dö Tevenot	Belli değil	Fransızca / Fransız	Örnek Yazılar Ortaokul II. Sınıf (Ediskun ve Dürder)	[1953?]	7
3	Bursa	Şarl Teksie	Belli değil	Fransızca / Fransız	Örnek Yazılar Ortaokul II. Sınıf (Ediskun ve Dürder)	[1953?]	7
4	İstanbul-Bursa Seyahati	Kleman Huar	Belli değil	Fransızca / Fransız	Örnek Yazılar Ortaokul II. Sınıf (Ediskun ve Dürder)	[1953?]	7
5	Ölümden Daha Büyük Şeyler Var	J. A. Ferguson	Nezihe Manyas	Belli değil / Avusturya	Örnek Yazılar Ortaokul II. Sınıf (Ediskun ve Dürder)	[1953?]	7
6	Üçüncü Senfoni (Serbest)	Georges Duhamel	Zahir Güvemli-Tahsin Yücel	Fransızca / Fransız	Türkçe II (Göğüş ve Demiray)	1960	7
7	Horace’tan	P. Corneille	Lütfi Ay	Fransızca / Fransız	Türkçe III (Göğüş ve Demiray)	1952	8
8	Horace’tan	P. Corneille	Lütfi Ay	Fransızca / Fransız	Türkçe III (Göğüş ve Demiray)	1959	8
9	Horace’tan	P. Corneille	Lütfi Ay	Fransızca / Fransız	Türkçe III (Göğüş ve Demiray)	1960	8
10	Horace’tan	P. Corneille	Lütfi Ay	Fransızca / Fransız	Türkçe III (Göğüş ve Demiray)	[1950’ler]	8

1950-1960 döneminde çeviri metinlerde üçüncü sırada yansıtılan zihniyet milliyetçiliktir. Milliyetçilik zihniyetini yansıtan 10 parçanın 5’i (%50) millî vazife (vatan ve millet için fedakârlık), 4’ü (%40) kültür milliyetçiliği, 1’i (%10) savaş karşıtlığı bileşenleri üzerinde durmaktadır.

1938-1950 döneminde yer alan “Horace’tan” adlı parçanın bu dönemde de varlığını sürdürdüğü görülür. Bu parça istatistiklerde yer almakla birlikte daha önce yorumlandığı için bu bölümde içerik olarak tekrarlanmayacaktır.

Millî Vazife (Vatan ve Millet İçin Fedakârlık): Bu parçalarda en fazla telkin edilmek istenen fikir, vatan ve millet uğruna fedakârlık yapmak ilkesi etrafında toplanmaktadır. “Ölümden Daha Büyük Şeyler Var” adlı parçada işgalcilerle mücadele etmek için ölümü göze alan 16 yaşında bir çocuğun şehit olması, annesinin onu kahraman olarak görmesi anlatılmakta, millî ideallerin insana yaşamın güçlükleriyle baş etme kudreti verdiği vurgulanmaktadır. Milliyetçilik, vatan için fedakârlığın yüceltilmesi, gerektiğinde vatan için göz kırpmadan can verilmesi, şehit olanların arkasından ağlamak yerine gurur duyulması zihniyeti bu parçada bütün bileşenleriyle belirgindir. Diğer yandan Ferguson’a ait olan bu parçanın Türkçeye uyarlanmış olması, milliyetçi vurgunun bütünüyle yerli bir terminoloji üzerinden gösterilmesi ihtiyacını karşılamaktadır.

Kültür Milliyetçiliği: Bu parçalarda yansıtılan fikirlerden biri de kültür milliyetçiliği etrafında toplanmaktadır. “Kontes Dö P...’ye” adlı metinde bir İngiliz olan yazarın Ayasofya’yı

ziyaret etmesi, daha sonra Süleymaniye ve diğer İstanbul camilerini de görünce bunları Ayasofya'dan daha fazla beğenmesi konu edilir. Parçada Osmanlı eserlerinin bir kısmının Batı'nın meşhur eserlerinden daha güzel olduğu, yüksek bir medeniyetin belirtisi olduğu vurgulanır. Parça bir İngiliz'in bakış açısıyla Ayasofya ile Süleymaniye Cami başta olmak üzere diğer İstanbul camileri arasında bir karşılaştırma içermektedir. Yazar tarafsız bir bakış açısıyla İstanbul camilerini Ayasofya'dan daha çok beğenmekte, bu beğenisinde mimari bilgiden ziyade üzerinde oluşan "hoşluk" duygusunun etkili olduğunu ifade etmektedir. Diğer yandan kendisine Ayasofya'da İmparator Constantine'in mezarının gösterildiğini, Türklerin buna çok hürmet ettiğini belirtmektedir. Benzer şekilde ecnebi bir 17. yüzyıl seyyahının Bursa şehrini, kaplıcalar başta olmak üzere camiler ve türbeleri överek tanıttığı "Bursa Şehri"; Osmanlı Bursa'sının mimari güzelliklerinin (sokak, mahalle) anlatıldığı "Bursa"; tarihî Bursa'nın güzelliklerinin konu edildiği "İstanbul-Bursa Seyahati" adlı metinlerde de Osmanlı dönemindeki Bursa şehrinin yüksek bir mimari kültüre sahip olduğu gösterilir.

Savaş Karşıtlığı: Bu parçalarda yansıtılan fikirlerden biri de savaşın olumsuz yönleri üzerinde durmaktadır. Savaş karşıtı bir Fransız yazar olan Georges Duhamel tarafından yazılan "Üçüncü Senfoni"de cephe gerisinde tedavi edilen ama hiçbir şeyden memnun olamayan yaralı ve acılı bir askerin "Üçüncü Senfoni"yi duyunca mutlu olması, bu durumun çevresindekileri şaşırtması anlatılır. Savaşın, insani duyguları tahrip etmesinin vurgulandığı bu metinde müziğin ruhu yenilediği de işaret edilir.

4. 3. 4. 4. 1950-1960 Dönemi Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Romantizm Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler

1950-1960 dönemi Türkçe ders kitaplarındaki romantizm zihniyetini yansıtan çeviri metinler ile ilgili bulgular aşağıdaki tabloda sunulmuştur:

Tablo 39. 1950-1960 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Romantizm Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler ile İlgili Bulgular

No.	Metnin Adı	Yazar	Çevirmen	Kaynak Dil / Edebiyat	Yer Aldığı Kitap	Kitabın Basım Yılı	Sınıf
1	Fırtına	Bernardin de Saint-Pierre	Ali Kâmi Akyüz	Fransızca / Fransız	Güzel Türkçemiz Sınıf I (Demiray)	1957	6
2	Fırtına	Bernardin de Saint-Pierre	Ali Kâmi Akyüz	Fransızca / Fransız	Güzel Türkçemiz Sınıf I (Demiray)	[1950'ler]	6
3	Tabiat	Goethe	Hikmet Birand	Almanca / Alman	Türkçe III (Göğüş ve Demiray)	1952	8
4	Çiftçiler	Georges Sand	Kemal Demiray	Fransızca / Fransız	Güzel Türkçemiz Sınıf III (Demiray)	1953	8
5	Çiftçiler	Georges Sand	Kemal Demiray	Fransızca / Fransız	Güzel Türkçemiz Sınıf III (Demiray)	1958	8

1950-1960 yılları arasında çevrecilik (tabiatçılık) zihniyeti ile birlikte çeviri metinlerle en az yansıtılan zihniyet romantizmdir. Bu dönemde okutulan Türkçe ders kitaplarındaki çeviri metinlerden 5 tanesinin romantizm zihniyetini yansıttığı tespit edilmiştir. Bunların tamamı doğa üzerinde durmaktadır.

1923-1938 döneminde “Virjini’nin Ölümü” adıyla yer alan “Fırtına” ve 1938-1950 döneminde yer alan “Tabiat” adlı parçaların bu dönemde de varlığını sürdürdüğü görülür. Bu parçalar istatistiklerde yer almakla birlikte daha önce yorumlandığı için bu bölümde içerik olarak tekrarlanmayacaktır.

Doğa: Bu parçalarda en fazla telkin edilmek istenen fikir, doğa ile kurulan ilişki etrafında toplanmaktadır. Genç ve yaşlı çiftçilerin kendi tecrübeleri, becerileri ile toprağı sürmelerinin anlatıldığı “Çiftçiler”de ancak doğanın, hayvanların dilinden anlayanların onunla baş edebileceği işaret edilir. Parçada; toprağı süren genç ve yaşlı iki çiftçi ile biri sakın diğeri cevval iki tür hayvanın sonuçta aynı işi yaptığı anlatılmaktadır. Bu hâliyle insan azmi, tabiatı egemenliği altına almayı başarmaktadır. Ancak bu parçada pozitivist bir vurgudan daha ziyade seyrettiği manzarayı romantizmin ilkelerine uygun olarak tasvir eden bir anlatıcı öne çıkar. Böylece parça romantizmin tabiat anlayışına uygun olarak dönemin çeviri metinleri arasındaki yerini alır.

4. 3. 4. 5. 1950-1960 Dönemi Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Çevrecilik (Tabiatçılık) Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler

1950-1960 dönemi Türkçe ders kitaplarındaki çevrecilik (tabiatçılık) zihniyetini yansıtan çeviri metinler ile ilgili bulgular aşağıdaki tabloda sunulmuştur:

Tablo 40. 1950-1960 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Çevrecilik (Tabiatçılık) Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler ile İlgili Bulgular

No.	Metnin Adı	Yazar	Çevirmen	Kaynak Dil / Edebiyat	Yer Aldığı Kitap	Kitabın Basım Yılı	Sınıf
1	Sincap (serbest)	Buffon	R. N. G	Fransızca / Fransız	Güzel Türkçemiz Sınıf I (Demiray)	1957	6
2	Sincap (serbest)	Buffon	R. N. G	Fransızca / Fransız	Güzel Türkçemiz Sınıf I (Demiray)	[1950’ler]	6
3	Kırlangıç	Jule Michelet	Reşat Nuri Güntekin	Fransızca / Fransız	Türkçe II (Göğüş ve Demiray)	1960	7

1950-1960 yılları arasında romantizm zihniyetli ile birlikte çeviri metinlerle en az yansıtılan zihniyet çevreciliktir. Bu dönemdeki çeviri metinlerden 3 tanesinin çevrecilik (tabiatçılık) zihniyetini yansıttığı tespit edilmiştir. Bu parçaların tamamı doğal düzen üzerinde durmakta, doğanın kendisine has bir düzeni olduğu fikrini telkin etmektedir.

1938-1950 döneminde yer alan “Sincap” ve “Kırlangıç” adlı parçaların bu dönemde de varlığını sürdürdüğü görülür. Bu parçalar istatistiklerde yer almakla birlikte daha önce yorumlandığı için burada içerik olarak tekrar edilmeyecektir.

4. 4. 1960-1980 Dönemi Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Çeviri Metinler ile İlgili Bulgular

Bu bölümde 1960-1980 döneminde ortaokullarda okutulan Türkçe ders kitapları ve bu kitaplardaki çeviri metinler ile ilgili genel bilgilere; kaynak diller, kaynak edebiyatlar, yazarlar ve çevirmenler ile ilgili verilere; metinlerin tema, konu ve ana fikirlerinden hareketle çeviri metinlerde yansıtılan zihniyetlerle ilgili bulgu ve yorumlara yer verilmiştir.

4. 4. 1. 1960-1980 Dönemi Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Çeviri Metinler ile İlgili Genel Bulgular

Sayısal Döküm: Bu bölümdeki bulguları değerlendirmeye başlamadan önce 1949’daki IV. Milli Eğitim Şûrasında “çok kitap” uygulamasına geçildiğini hatırlamak, 1974’teki IX. Milli Eğitim Şûrasında “tek kitap” uygulamasına dönülse de bunun çok kısa sürdüğünü ve bu durumun 1960-1980 döneminin 20 yıllık bir zaman aralığını kapsaması ile birlikte kitap sayısını nicel anlamda etkilediğini belirtmek gerekir. 1960-1980 dönemine ait toplam 41 tane Türkçe ders kitabı incelenmiştir. Bunlardan 15’i 6. sınıf, 15’i 7. sınıf, 11’i 8. sınıf kitabıdır. 6. sınıf kitaplarında 116, 7. sınıf kitaplarında 100, 8. sınıf kitaplarında 56 olmak üzere toplam 272 çeviri metin mevcuttur. Bunların bazılarının farklı yıllarda ya da farklı sınıflarda tekrarlandığı, bazılarının farklı başlık taşısalar da içerik olarak aynı olduğu tespit edilmiş, bu metinler mükerrer kabul edilmiştir. İncelenen metinlerin 160’ının mükerrer olduğu; böylece kitaplarda 112 münferit metin kullanıldığı saptanmıştır. Ancak mükerrer metinlerin farklı yıllarda ya da farklı kitaplarda kullanıldığı gerçeğinden hareketle, bulgu ve yorumlarda her bir metin bağımsız olarak değerlendirilmiştir.

Genel olarak bakıldığında incelenen 272 çeviri metnin hacimlerinin 0,25 ila 11 sayfa arasında değiştiği, toplam çeviri metin hacminin 891 sayfa olduğu görülmektedir. Bu durumda 1960-1980 döneminde incelenen çeviri metinler sayfa üzerinden toplam kitap hacminin %13,81’ini oluşturmaktadır.

Türler: 1938-1950 ve 1950-1960 dönemlerinde olduğu gibi 1960-1980 yılları arasında da Türkçe ders kitaplarında yer alan çeviri metinlerin türlerinin belirtilmesinde özenli davranıldığı söylenebilir. Bu itibarla birçok metnin türü belirlenebilmiştir. Bunda hem parçanın altında verilen bilgiler hem de açıklama bölümleri etkili olmuştur. Bu doğrultuda 1960-1980 dönemi Türkçe ders kitaplarındaki çeviri metinlerin tür dağılımı Tablo 41’de gösterilmiştir.

Tablo 41. 1960-1980 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Çeviri Metinlerin Tür Dağılımı

Türler	6. sınıf		7. sınıf		8. sınıf		Toplam	
	f	%	f	%	f	%	f	%
Hikâye Edici Metin	89	76,72	81	81	39	69,64	209	76,83
Bilgilendirici Metin	26	22,41	19	19	17	30,35	62	22,79
Şiir	0	0,00	0	0,00	0	0,00	0	0
Belirlenemeyen	1	0,86	0	0,00	0	0,00	1	0,36
Toplam	116	100	100	100	56	100	272	100

1960-1980 arasındaki Türkçe ders kitaplarında yer alan çeviri metinler türler bakımından ele alındığı zaman genel olarak hikâye edici metinlerin (%76,83) daha çok kullanıldığı; bunları bilgilendirici metinlerin (%22,79) izlediği, şiir türünün (%0,00) ise hiç kullanılmadığı görülmektedir. Bulgular sınıf düzeyinde incelendiğinde 6. sınıfta en çok hikâye edici metin türleri (%76,72) kullanılmıştır, en çok tercih edilen metin türü hikâyeyi roman izlemektedir. Daha sonra gelen bilgilendirici metinler (%22,41) içinde ise en çok tercih edilen denemeden sonra makale yer almaktadır. 7. sınıfta en çok kullanılan hikâye edici metin türlerinin (%81) içinde hikâyeyi roman takip etmektedir. Daha sonra gelen bilgilendirici metinler (%19) içinde ise en çok tercih edilen tür denemedir. 8. sınıfta ise en çok kullanılan hikâye edici metinler (%69,64) tiyatro ve romandır. Bilgilendirici metinler (%30,35) içinde ise en çok tercih edilen tür denemedir.

Takdim İfadesi: Ders kitaplarında yer alan çeviri metinlerin takdimi için *Örnek Yazılar I* (Dürder ve Ediskun, 1962), *Örnek Yazılar II* (Dürder ve Ediskun, 1980) ve *Türkçemiz II* (Gözler ve Tanyu, 1963) adlı ders kitaplarında “Bir Hâtıra Yazısının Kavranması”, “Sınıfa Yeni Gelen Parçasının İncelenmesi”, “Şahısları Hayvan Olan Bir Hikâyenin Kavranması”, “Bir Turist Mektubu’nun Kavranması”, “Bir Hikâye’nin Kavranması”, “Okumanın Tadı Parçasının Kavranması”, “Bir Fable’in Kavranması”, “Dişi Aslan ve Çakal Adlı Masalın Kavranması”, “Okuma Adlı Bir Sohbetin Kavranması” gibi ifadeler kullanılmıştır. Diğer kitaplarda herhangi bir takdim ifadesi yoktur; ancak açıklama bölümlerinde “tür”, “kelime bilgisi”, “yazar” gibi çeşitli konularda kısa bilgiler verilmiştir. Bazı kitapların da “Sözlük” bölümünde yazarlar hakkında bilgiler vardır. Ayrıca bazı ders kitaplarında “Serbest”, “Serbest Okuma” gibi ifadeler ile bu metinlerin işleniş öğretmene bırakılmıştır.

4. 4. 2. 1960-1980 Dönemi Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Çeviri Metinlerin Kaynak Dilleri ve Edebiyatları ile İlgili Bulgular

Ders kitaplarında yer alan çeviri metinlerin kaynak dillerinin ve edebiyatlarının belirtilmesinde özenli davranıldığı görülmektedir. Birçok metnin hangi kaynak dilden ve edebiyattan olduğu belirlenebilmiştir. Bunda hem metnin altındaki eser bilgileri hem de açıklama bölümleri etkili olmuştur.

Ders kitaplarında yer alan çeviri metinlerin kaynak dil bakımından incelenmesi ile ilgili bulgular aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Tablo 42. 1960-1980 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Çeviri Metinlerin Kaynak Dil Dağılımı

Dil	6. sınıf		7. sınıf		8. sınıf		Toplam	
	f	%	f	%	f	%	f	%
Fransızca	48	41,37	61	61	43	76,78	152	55,88
İngilizce	37	31,89	9	9	2	3,57	48	17,64
Almanca	15	12,93	12	12	3	5,35	30	11,02
Eski Yunanca	4	3,44	6	6	0	0,00	10	3,67
İtalyanca	5	4,31	3	3	0	0,00	8	2,94
Sanskritçe	1	0,86	6	6	1	1,78	8	2,94
İspanyolca	3	2,58	0	0,00	2	3,57	5	1,83
İsveççe	2	1,72	0	0,00	1	1,78	3	1,10
İskoçça	0	0,00	0	0,00	2	3,57	2	0,73
Bulgarca	0	0,00	1	1	0	0,00	1	0,36
Rumence	0	0,00	0	0,00	1	1,78	1	0,36
Danca	1	0,86	0	0,00	0	0,00	1	0,36
Belirlenemeyen	0	0,00	2	2	1	1,78	3	1,10
Toplam	116	100	100	100	56	100	272	100

Genel olarak en çok çeviri yapılan kaynak dilin Fransızca (%55,88) olduğu görülmektedir. Fransızca'yı İngilizce (%17,64) ve Almanca (11,02) takip etmektedir. Bununla birlikte kaynak dili tespit edilemeyen metinlerin (%1,10) Fransızca lehine olan çokluk sonucunu değiştirmeyeceği de açıktır. Bulgular sınıf düzeyinde incelendiğinde en çok çeviri yapılan kaynak dilin 6. sınıfta Fransızca (%41,37) olduğu, bunu İngilizcenin (%31,89) izlediği; 7. sınıfta Fransızca'yı (%61) Almancanın (%12) takip ettiği; 8. sınıfta Fransızcadan (%76,78) sonra –büyük farkla- Almancanın (%5,35) geldiği görülmektedir.

Ders kitaplarında yer alan çeviri metinlerin kaynak edebiyat bakımından incelenmesine ait bulgular ise şöyledir:

Tablo 43. 1960-1980 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Çeviri Metinlerin Kaynak Edebiyat Dağılımı

Edebiyat	6. sınıf		7. sınıf		8. sınıf		Toplam	
	f	%	f	%	f	%	f	%
Fransız	48	41,37	61	61	43	76,78	152	55,88
Alman	15	12,93	12	12	3	5,35	30	11,02
Amerikan	23	19,82	1	1	2	3,57	26	9,55
İngiliz	14	12,06	3	3	0	0,00	17	6,25
Antik Yunan	4	3,44	6	6	0	0,00	10	3,67
İtalyan	5	4,31	3	3	0	0,00	8	2,94
Eski Hint	1	0,86	6	6	1	1,78	8	2,94
İspanyol	3	2,58	0	0,00	2	3,57	5	1,83
İsveç	2	1,72	0	0,00	1	1,78	3	1,10
İskoç	0	0,00	0	0,00	2	3,57	2	0,73
Bulgar	0	0,00	1	1	0	0,00	1	0,36
Danimarka	1	0,86	0	0,00	0	0,00	1	0,36
Romanya	0	0,00	0	0,00	1	1,78	1	0,36
Belçika	0	0,00	0	0,00	1	1,78	1	0,36
Avusturya	0	0,00	1	1	0	0,00	1	0,36
Belirlenemeyen	0	0,00	6	6	0	0,00	6	2,20
Toplam	116	100	100	100	56	100	272	100

1960-1980 yılları arasındaki Türkçe ders kitaplarındaki çeviri metinler kaynak edebiyat bakımından ele alındığı zaman genel olarak en çok çeviri yapılan kaynak edebiyatın Fransız edebiyatı olduğu görülmektedir (55,88). Fransız edebiyatını Alman edebiyatı (%11,02) takip etmektedir. Kaynak edebiyatı tespit edilemeyen metinlerin (%2,20) Fransız edebiyatı lehine olan çokluk sonucunu değiştirmeyeceği de açıktır. Bulgular sınıf düzeyinde incelendiğinde en çok çeviri yapılan kaynak edebiyatın 6. sınıfta Fransız edebiyatı (%41,37) olduğu, bunu Amerikan edebiyatının (%19,82) izlediği; 7. sınıfta Fransız edebiyatını (%61) Alman (%12) edebiyatının takip ettiği; 8. sınıfta ise Fransız edebiyatından (%76,78) sonra Alman edebiyatının (%5,35) yer aldığı görülmektedir.

4. 4. 3. 1960-1980 Dönemi Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Çeviri Metinlerin Yazarları ve Çevirmenleri ile İlgili Bulgular

Ders kitaplarında yer alan çeviri metinlerin kaynak dil ve edebiyatlarında olduğu gibi yazar ve çevirmenlerinin belirtilmesinde de özenli davranıldığı, metinlerin altında yazarların belirtildiği görülmektedir. Sadece *Ortaokullarda Türkçe Dersleri II* (Birkan, Gökyayla, Altıntuğ, İleri ve Aykun, 1964) kitabındaki “Yedi Mektupla Bir Hikâye” metninin yazarı belirtilmemiştir.

Yazarlar: Ders kitaplarında yer alan çeviri metinlerin yazarları ile ilgili bilgiler şu şekildedir:

Tablo 44. 1960-1980 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Çeviri Metinlerin Yazarları ile İlgili Bulgular

Yazar	6. sınıf		7. sınıf		8. sınıf		Toplam	
	f	%	f	%	f	%	f	%
Adele de Leeuw	0	0,00	5	5	0	0,00	5	1,83
Aisopos (Ezop)	3	2,58	0	0,00	0	0,00	3	1,10
Alain	0	0,00	0	0,00	2	3,57	2	0,73
Alfred de Musset	1	0,86	0	0,00	0	0,00	1	0,36
Alphonse Daudet (Alfons Dode)	12	10,34	7	7	0	0,00	19	6,98
Anatole France (Anatol Frans)	2	1,72	0	0,00	0	0,00	2	0,73
Andre Gide	0	0,00	0	0,00	4	7,14	4	1,47
Andre Maurois	0	0,00	1	1	5	8,92	6	2,20
Anne Terry White	8	6,89	0	0,00	0	0,00	8	2,94
Antoine Albalat (Antuvan Albala)	0	0,00	1	1	0	0,00	1	0,36
Antoine De Saint Exupery (A. De Saint Exupery)	0	0,00	6	6	0	0,00	6	2,20
Auguste Stevenson	1	0,86	0	0,00	0	0,00	1	0,36
Beydeba	2	1,72	6	6	1	1,78	9	3,30
Bernardin de Saint-Pierre	2	1,72	0	0,00	0	0,00	2	0,73
Booker T. Washington	1	0,86	0	0,00	0	0,00	1	0,36
Charles F. Kettering	0	0,00	1	1	0	0,00	1	0,36
Claude Farrere	0	0,00	0	0,00	1	1,78	1	0,36
Charles H. Sherrill	0	0,00	0	0,00	1	1,78	1	0,36
Charles Vildirac	2	1,72	0	0,00	0	0,00	2	0,73
Archibald Joseph Cronin (Cronin, Kronin)	0	0,00	1	1	0	0,00	1	0,36
Donald C. (D. C. Peattie)	1	0,86	0	0,00	0	0,00	1	0,36
Dale Carnegie	1	0,86	0	0,00	0	0,00	1	0,36
Daniel Defoe (Daniel de Foe)	9	7,75	0	0,00	0	0,00	9	3,30
Dr. Victor Pauchet (Victor Poşe)	1	0,86	0	0,00	0	0,00	1	0,36
Edmondo de Amicis (E. D. de Amicis, Ed. de Amicis)	5	4,31	3	3	0	0,00	8	2,94
Egon Larsen	1	0,86	0	0,00	0	0,00	1	0,36
Elbert Hubbard	0	0,00	0	0,00	1	1,78	1	0,36
Eleanor H. Porter	1	0,86	0	0,00	0	0,00	1	0,36
Eugene Dabit	1	0,86	0	0,00	0	0,00	1	0,36
Eflatun	0	0,00	6	6	0	0,00	6	2,20
Georges Duhamel	0	0,00	6	6	0	0,00	6	2,20
Georges-Louis Leclerc Comte de Buffon (Buffon)	2	1,72	1	1	0	0,00	3	1,10
George Sand	1	0,86	1	1	0	0,00	2	0,73
Grace Rasp-Nuri	1	0,86	0	0,00	0	0,00	1	0,36
Grigory Petrov (Grigori Petrof)	0	0,00	1	1	0	0,00	1	0,36
Gustave Flaubert	2	1,72	0	0,00	0	0,00	2	0,73
Guy de Maupassant	0	0,00	0	0,00	1	1,78	1	0,36
Hans Christian Andersen (Hans-Christian Andersen)	1	0,86	0	0,00	0	0,00	1	0,36
Herman Hayberk (Herman Hayberg)	0	0,00	6	6	0	0,00	6	2,20
Herman Hesse	1	0,86	0	0,00	0	0,00	1	0,36
Honore de Balzac	0	0,00	11	11	0	0,00	11	4,04
J. A. Ferguson	0	0,00	1	1	0	0,00	1	0,36
J. O. Curwood	2	1,72	0	0,00	0	0,00	2	0,73
Jacop ve Wilhelm Grimm (Grimm Kardeşler)	10	8,62	0	0,00	0	0,00	10	3,67
Jean Jack Rousseau	2	1,72	0	0,00	0	0,00	2	0,73
Jean de La Bruyère (La Bruyere)	0	0,00	0	0,00	5	8,92	5	1,83
Jean de La Fontaine (La Fontaine, La Fonten)	5	4,31	7	7	0	0,00	12	4,41
Jerome Klopka Jerome	1	0,86	0	0,00	0	0,00	1	0,36

Tablo 44'ün devamı

Jule Michelet	0	0,00	6	6	0	0,00	6	2,20
Lady Montagu (Leydi Montegü)	0	0,00	1	1	0	0,00	1	0,36
Alphonse de Lamartine (Lamartine)	0	0,00	0	0,00	1	1,78	1	0,36
Le Sage	0	0,00	0	0,00	5	8,92	5	1,83
Louis Mattox Miller	1	0,86	0	0,00	0	0,00	1	0,36
Martinescu (Martinesku)	0	0,00	0	0,00	1	1,78	1	0,36
Maurice Materlinck	0	0,00	0	0,00	1	1,78	1	0,36
Miguel de Cervantes Saavedra (Cervantes)	3	2,58	0	0,00	2	3,57	5	1,83
Moliere	12	10,34	6	6	9	16,07	27	9,92
Oscar Wilde (Oskar Vayld)	1	0,86	0	0,00	0	0,00	1	0,36
Pierre Corneille (P. Corneille)	0	0,00	0	0,00	5	8,92	5	1,83
Peter Ryan	0	0,00	1	1	0	0,00	1	0,36
Pierre Loti (Piyer Loti)	0	0,00	0	0,00	1	1,78	1	0,36
Prometheus	1	0,86	0	0,00	0	0,00	1	0,36
Ross L. Holman	8	6,89	0	0,00	0	0,00	8	2,94
Rudyard Kipling	2	1,72	0	0,00	0	0,00	2	0,73
Sacha Guitry (Saşa Gutri)	2	1,72	1	1	1	1,78	4	1,47
Samuel Smiles	0	0,00	0	0,00	2	3,57	2	0,73
Selma Lagerlöf	2	1,72	0	0,00	1	1,78	3	1,10
Stendhal	0	0,00	0	0,00	1	1,78	1	0,36
Stephan Zweig	0	0,00	2	2	3	5,35	5	1,83
Friedrich von Schiller (Schiller, Şiller)	1	0,86	4	4	0	0,00	5	1,83
Victor Hugo	0	0,00	1	1	2	3,57	3	1,10
Voltaire	1	0,86	6	6	0	0,00	7	2,57
Belirlenemeyen	0	0,00	1	1	0	0,00	1	0,36
Toplam	116	100	100	100	56	100	272	100

1960-1980 dönemi Türkçe ders kitaplarındaki çeviri metinler yazarlar bakımından ele alındığı zaman genel olarak kendisinden en çok çeviri yapılan yazarın Moliere (%9,92) olduğu, bu yazarı Alphonse Daudet (%6,98), La Fontaine (%4,41), Honore de Balzac (%4,04) ile Jacop ve Wilhelm Grimm'in (%3,67) takip ettiği görülmektedir. Yazarı tespit edilemeyen metinlerin (%0,36) çokluk sonucunu değiştirmeyeceği açıktır. Sınıf temelli bakıldığında 6. sınıfta kendisinden aynı yüzde ile en çok metin çevrilen yazarlar olan Alphonse Daudet ile Moliere'i (14,63) Jacop ve Wilhelm Grimm (%8,62), sonra da Daniel Defoe (%7,75) takip etmektedir. Daha eşit bir dağılımın görüldüğü 7. sınıfta Honore de Balzac'ı (%11) aynı yüzde (%7) ile Alphonse Daudet ve La Fontaine izlemektedir. 8. sınıfta ise en çok tercih edilen yazarın Moliere (%16,07) olduğu, bu yazarı aynı yüzde (%8,92) ile Andre Maurois, Le Sage, P. Corneille'in takip ettiği görülmektedir.

Çevirmenler: 1960-1980 dönemi Türkçe ders kitaplarındaki çeviri metinler çevirmenler bakımından ele alındığı zaman dikkat çeken ilk durum çevirmen isimlerine verilen önemin önceki döneme göre azalmış, çevirmeni belirtilmeyen metin oranının artmış olmasıdır. Ders kitaplarında yer alan metinlerin çevirmenleri ile ilgili bulgular aşağıdaki tabloda sunulmuştur:

Tablo 45. 1960-1980 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Metinlerin Çevirmenleri ile İlgili Bulgular

Çevirmen	6. sınıf		7. sınıf		8. sınıf		Toplam	
	f	%	f	%	f	%	f	%
Adnan Benk	0	0,00	1	1	0	0,00	1	0,36
Afif Obay	0	0,00	0	0,00	4	7,14	4	1,47
Ahmet Refik	0	0,00	1	1	0	0,00	1	0,36
Ali Haydar Taner	0	0,00	1	1	0	0,00	1	0,36
Âli Bey	0	0,00	0	0,00	1	1,78	1	0,36
Ali Kâmi Akyüz	3	2,58	0	0,00	0	0,00	3	1,10
A. Akıncı	1	0,86	0	0,00	0	0,00	1	0,36
Bedia Kösemihal	0	0,00	0	0,00	1	1,78	1	0,36
Bedrettin Tuncel	0	0,00	0	0,00	2	3,57	2	0,73
Behçet Cemal	1	0,86	0	0,00	0	0,00	1	0,36
Beşir Göğüş	1	0,86	1	1	0	0,00	2	0,73
Burhan Arpat (Burhan Arpad)	1	0,86	1	1	0	0,00	2	0,73
Dr. Ali Süha Delilbaşı	0	0,00	0	0,00	7	12,5	7	2,57
Hamdi Varoğlu	1	0,86	0	0,00	2	3,57	3	1,10
Hayrullah Örs-Behiç Enver Koryak (H. Örs-B. E. Koryak)	2	1,72	0	0,00	1	1,78	3	1,10
İbrahim Alaaddin Gövsa (İ. A. Gövsa)	4	3,44	3	3	0	0,00	7	2,57
İbrahim Necmi Dilmen	0	0,00	0	0,00	1	1,78	1	0,36
İhsan Akay	0	0,00	0	0,00	1	1,78	1	0,36
İlhan E. Postacıoğlu	0	0,00	6	6	0	0,00	6	2,20
İsa Öztürk	0	0,00	0	0,00	1	1,78	1	0,36
İsmail Hâmi Danişmend	0	0,00	1	1	0	0,00	1	0,36
Kadri Olcay	0	0,00	1	1	0	0,00	1	0,36
Kemal Demiray	0	0,00	1	1	0	0,00	1	0,36
Kasım Gülek (K. G.)	0	0,00	1	1	2	3,57	3	1,10
Kemal Kaya	11	9,48	0	0,00	0	0,00	11	4,04
L. C.	0	0,00	1	1	0	0,00	1	0,36
Lâmiî Yener	2	1,72	1	1	0	0,00	3	1,10
Lütfi Ay	0	0,00	0	0,00	5	8,92	5	1,83
Mediha Sayar	0	0,00	0	0,00	1	1,78	1	0,36
Melek Kaptan	0	0,00	6	6	0	0,00	6	2,20
Mustafa Nihat Özön	2	1,72	0	0,00	0	0,00	2	0,73
N. Ülken	0	0,00	1	1	0	0,00	1	0,36
Nebil Otman (Nabil Otman)	2	1,72	5	5	0	0,00	7	2,57
Nasuhi Baydar	0	0,00	6	6	0	0,00	6	2,20
Nezihe Manyas	0	0,00	1	1	0	0,00	1	0,36
Nureddin Artam	2	1,72	0	0,00	0	0,00	2	0,73
Nurullah Ataç	2	1,72	0	0,00	1	1,78	3	1,10
Orhan Ş. Yüksel	1	0,86	0	0,00	0	0,00	1	0,36
Orhan Velî Kanık	5	4,31	7	7	0	0,00	12	4,41
Ömer Rıza Doğrul	2	1,72	5	5	1	1,78	8	2,94
Ragıp Candara	1	0,86	0	0,00	0	0,00	1	0,36

Tablo 45'in devamı

Reşat Nuri Güntekin	8	6,89	7	7	0	0,00	15	5,51
S. Adıyaman	1	0,86	0	0,00	0	0,00	1	0,36
S. Güzey-F. Berçmen	2	1,72	0	0,00	0	0,00	2	0,73
S. Huri	1	0,86	0	0,00	0	0,00	1	0,36
S. S. Berkem	0	0,00	0	0,00	2	3,57	2	0,73
Sabahattin Eyüboğlu (Sebahattin Eyüboğlu)	2	1,72	6	6	1	1,78	9	3,30
Sabri Esat Siyavuşgil (S. Esat Siyavuşgil)	8	6,89	2	2	1	1,78	11	4,04
Salâh Birscl	1	0,86	0	0,00	0	0,00	1	0,36
Selâhattin Batu	1	0,86	0	0,00	0	0,00	1	0,36
Seniha Bedri Göknıl	1	0,86	0	0,00	1	1,78	2	0,73
Sona Tatlıcan	1	0,86	0	0,00	0	0,00	1	0,36
Ş. B. Kurt	2	1,72	0	0,00	0	0,00	2	0,73
Tahir Alangu	1	0,86	0	0,00	0	0,00	1	0,36
Vahdi Hatay	0	0,00	0	0,00	4	7,14	4	1,47
Vedat Günyol	0	0,00	6	6	0	0,00	6	2,20
Yaşar Nabi Nayır (Yaşar Nabi)	21	18,10	5	5	5	8,92	31	11,39
Zahir Güvemli-Tahsin Yücel	0	0,00	6	6	0	0,00	6	2,20
Zeynel Akkoç	1	0,86	0	0,00	0	0,00	1	0,36
Ziya İshan	0	0,00	5	5	0	0,00	5	1,83
Belirlenemeyen	21	18,10	12	12	11	19,64	44	16,17
Toplam	116	100	100	100	56	100	272	100

Verilere genel olarak bakıldığında öncelikle metinlerin büyük bölümünde (%16,17) çevirmenlerin belirtilmediği görülmektedir. En çok tercih edilen çevirmen olan Yaşar Nabi Nayır'ı (%11,39) Reşat Nuri Güntekin (%5,51) izlemektedir. Sınıf düzeyindeki verilere bakıldığında 6. sınıfta en çok tercih edilen çevirmen Yaşar Nabi Nayır'ı (%18,10) Kemal Kaya (%9,48) takip etmektedir. Eşit bir dağılımın görüldüğü 7. sınıfta en çok tercih edilen çevirmenler aynı yüzde (%7) ile Orhan Veli Kanık ve Reşat Nuri Güntekin'dir. 8. sınıfta ise Dr. Ali Süha Delilbaşı'yı (%12,5) aynı yüzde (%8,92) ile Lûtfi Ay ve Yaşar Nabi Nayır izlemektedir.

4. 4. 4. 1960-1980 Dönemi Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Çeviri Metinlerin Zihniyet Yansımaları ile İlgili Bulgular

Daha önceki dönemlerde olduğu gibi bu dönemde de zihniyet ile ilgili bulgulara geçmeden önce çeviri metinlerin temaları ve alt temaları ile ilgili genel bilgiler vermek faydalı olacaktır. 1960-1980 dönemi Türkçe ders kitaplarındaki çeviri metinler tema ve alt temalar açısından incelendiğinde şöyle bir tablo ortaya çıkmaktadır:

Tablo 46. 1960-1980 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Çeviri Metinlerin Temaları ve Alt Temaları ile İlgili Bulgular

Tema	Alt Tema	f	%
Erdemler	İyilik, iyilikseverlik, merhamet, vefa, sadelik, tutumluluk, fedakârlık, dayanışma, sözünde durma, açgözlü olmama, cimri olmama, nankörlük yapmama, ihanet etmeme, onur kırmama, hırsızlık yapmama, doğruyu saptırmama vb.	74	27,20
Kişisel Gelişim	Akıllı olma, kendini tanıma, azim, çalışma azmi, kendini bilme, iş ahlakı, uyanık olma vb.	53	19,48
Doğa ve Evren	Doğa ile mücadele, doğal düzen, doğal afetler, hayvanlar	47	17,27
Eğitim	Okuma sevgisi, okumanın faydaları, okul, öğretmen, öğrenci, öğrenme vb.	27	9,92
Birey ve Toplum	Adalet, insan-tanrı mücadelesi, farklılıklara saygı, görücü usulü ile evliliğin sakıncaları vb.	24	8,82
Bilim ve Teknoloji	Bilim, teknoloji, merak duygusu	16	5,88
Millî Kültür	Vatan sevgisi, tarihi mekânlar, dil bilinci, Atatürk vb.	11	4,04
Savaş	Savaşın zararları, hırs ve zulüm	11	4,04
Duygular	Hayvan sevgisi, sevgi, ölüm	7	2,57
Zaman	Zamanın değeri, zaman yönetimi, zaman ve değişim	1	0,36
Kadın	Kadının toplumdaki yeri	1	0,36
Toplam		272	100

1960-1980 yılları arasında okutulan Türkçe ders kitaplarında yer alan çeviri metinlerde işlenen temalara genel olarak bakıldığında erdemler (%27,20), kişisel gelişim (%19,48), doğa ve evren (%17,27) temalarının çok kullanıldığı; eğitim (%9,92), birey ve toplum (%8,82) gibi temaların da önemsendiği görülmektedir. Bilim ve teknoloji (%5,88), millî kültür (%4,04), savaş (%4,04) temaları daha az kullanılırken en az yer verilen temalar duygular (%2,57), zaman (%0,36), kadın (%0,36) olmuştur.

1960-1980 dönemi Türkçe ders kitaplarındaki çeviri metinler işlenen tema ve alt temalar açısından genel anlamda değerlendirildikten sonra bu noktada bunların yansıttıkları zihniyetler bakımından genel olarak değerlendirilmeleri gerekir. 1960-1980 dönemi Türkçe ders kitaplarındaki çeviri metinlerin zihniyet yansımaları ile ilgili genel bulgular şu şekildedir:

Tablo 47. 1960-1980 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Çeviri Metinlerin Zihniyet Yansımaları ile İlgili Bulgular

Zihniyet	6. sınıf		7. sınıf		8. sınıf		Toplam	
	f	%	f	%	f	%	f	%
İdealist ve Pragmatist Eğitimcilik	56	48,27	57	57	24	42,85	137	50,36
Aydınlanmacılık-Batıcılık	50	43,10	21	21	17	30,35	88	32,35
Milliyetçilik	0	0,00	14	14	6	10,71	20	7,35
Çevrecilik (Tabiatçılık)	6	5,17	8	8	1	1,78	15	5,51
Romantizm	4	3,44	0	0,00	4	7,14	8	2,94
Atatürkçülük	0	0,00	0	0,00	3	5,35	3	1,10
Sembolizm	0	0,00	0	0,00	1	1,78	1	0,36
Toplam	116	100	100	100	56	100	272	100

Bulgular genel olarak incelendiğinde çeviri metinlerde en çok yansıtılan zihniyetin idealist ve pragmatist eğitimcilik (%50,36) olduğu, bunu Aydınlanmacılık-Batıcılık (%32,35) zihniyetinin takip ettiği görülmektedir. Sınıf düzeyinde ise 6. sınıfta en çok yansıtılan idealist ve pragmatist eğitimcilik (%48,27) zihniyetlerini Aydınlanmacılık-Batıcılık (%43,10); 7. sınıfta idealist ve pragmatist eğitimcilik (%57) zihniyetlerini, Aydınlanmacılık-Batıcılık (%21); 8. sınıfta da idealist ve pragmatist eğitimcilik (%42,85) zihniyetlerini Aydınlanmacılık-Batıcılık (%30,35) zihniyeti takip etmektedir. Genel olarak bakıldığında bu dönemde çeviri metinlerle en az yansıtılan zihniyetin sembolizm (%0,36) olduğu fark edilmektedir. Veriler yine sınıf düzeyinde incelendiğinde milliyetçilik, Atatürkçülük ve sembolizm zihniyetlerine 6. sınıfta hiç yer verilmezken çeviri metinlerle en az yansıtılan zihniyet bu sınıfta romantizmdir (%3,44). 7. sınıfta romantizm, Atatürkçülük ve sembolizm zihniyetlerine hiç yer verilmezken en az yansıtılan zihniyet çevreciliktir (%8). 8. sınıfta ise en az yansıtılan zihniyetler aynı yüzde (%1,78) ile çevrecilik (tabiatçılık) ve sembolizmdir.

Bu bulgulardan hareketle çeviri metinlerde yansıtılan zihniyetlerin dönemin düşünce dünyasına paralel olduğu söylenebilir. Aşağıda, zihniyet başlıkları tek tek ele alınırken metinlerle sadece genel zihniyetler bağlantısı yönüyle ilişki kurularak bir döküm çıkarılacak, bu metinlerin dönemin düşünce dünyası ile ilişkisi sonuç kısmında yer alacaktır.

4. 4. 4. 1. 1960-1980 Dönemi Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki İdealist ve Pragmatist Eğitimcilik Zihniyetlerini Yansıtan Çeviri Metinler

1960-1980 dönemi Türkçe ders kitaplarındaki idealist ve pragmatist eğitimcilik zihniyetlerini yansıtan çeviri metinler ile ilgili bulgular aşağıdaki tabloda sunulmuştur:

Tablo 48. 1960-1980 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki İdealist ve Pragmatist Eğitimcilik Zihniyetlerini Yansıtan Çeviri Metinler ile İlgili Bulgular

No.	Metnin Adı	Yazar	Çevirmen	Kaynak Dil / Edebiyat	Yer Aldığı Kitap	Kitabın Basım Yılı	Sınıf
1	Bencil Dev	Oscar Wilde (Oskar Vayld)	Ragıp Candara	İngilizce / İngiliz	Türkçemiz I (Gözler ve Tanyu)	[1961 ?]	6
2	Nankör Kuyumcu	[Beydeba]	Kemal Kaya	Almanca / Alman	Türkçemiz I (Gözler ve Tanyu)	[1961 ?]	6
3	Cimri'den	Moliere (Molyer)	Yaşar Nabi	Fransızca / Fransız	Türkçemiz I (Gözler ve Tanyu)	[1961 ?]	6
4	Cırcırböceği ile Karınca (Serbest)	La Fontaine	Orhan Veli Kanık	Fransızca / Fransız	Örnek Yazılar I (Dürder ve Ediskun)	1962	6
5	Borcunu Unuttu	Moliere	Sabahattin Eyüboğlu	Fransızca / Fransız	Örnek Yazılar I (Dürder ve Ediskun)	1962	6
6	Cırcırböceği ile Karınca	La Fontaine	Orhan Veli Kanık	Fransızca / Fransız	Türkçe I (Göğüş)	1967	6
7	Bir Günlük'ten	Eugene Dabit	Salâh Birsell	Fransızca / Fransız	Türkçe I (Göğüş)	1967	6
8	Kar Çiçeği	Hans-Christian Andersen	Selâhattin Batu	Danca / Danimarka	Türkçe I (Göğüş)	1967	6
9	Güvercin ve Arkadaşları	Beydeba	Ömer Rıza Doğrul	Sanskritçe / Eski Hint	Türkçe I (Göğüş)	1967	6
10	Okuma Uğrunda	Booker T. Washington	A. Akıncı	İngilizce / Amerikan	Ortaokullarda Türkçe Dersleri I (Birkan vd.)	1975	6
11	Sokakta	Edmondo de Amicis	Ali Kâmi Akyüz	İtalyanca / İtalyan	Ortaokullarda Türkçe Dersleri I (Birkan vd.)	1975	6
12	İyimserlik Oyunu	Eleanor H. Porter	Sona Tatlıcan	İngilizce / İngiliz	Ortaokullarda Türkçe Dersleri I (Birkan vd.)	1975	6
13	Kovulan Hizmetçi	Moliere	Yaşar Nabi Nayır	Fransızca / Fransız	Ortaokullarda Türkçe Dersleri I (Birkan vd.)	1975	6
14	Meyve Bahçesinde Çalışmalar (Serbest)	Grace Rasp-Nuri	Tahir Alangu	Almanca / Alman	Ortaokullarda Türkçe Dersleri I (Birkan vd.)	1975	6
15	Cırcırböceği ile Karınca	La Fontaine	Orhan Veli Kanık	Fransızca / Fransız	Örnek Yazılar I (Dürder ve Ediskun)	1972	6
16	Borcunu Unuttu	Moliere	Sabahattin Eyüboğlu	Fransızca / Fransız	Örnek Yazılar I (Dürder ve Ediskun)	1972	6
17	Arıbeyi (Serbest)	Jacop ve Wilhelm Grimm	Kemal Kaya	Almanca / Alman	Türkçe I (Göğüş ve Demiray)	1980	6
18	Haksız Olduğunuzu İtiraf Edin (Serbest)	Ross L. Holman	Belli değil	Belli değil	Türkçe I (Göğüş ve Demiray)	1980	6
19	Arı Beyi (Serbest)	Jacop ve Wilhelm Grimm	Kemal Kaya	Almanca / Alman	Türkçe I (Göğüş ve Demiray)	1968	6
20	Haksız Olduğunuzu İtiraf Edin (Serbest)	Ross L. Holman	Belli değil	Belli değil	Türkçe I (Göğüş ve Demiray)	1968	6
21	Arı Beyi (Serbest)	Jacop ve Wilhelm Grimm	Kemal Kaya	Almanca / Alman	Türkçe I (Göğüş ve Demiray)	1975	6
22	Haksız Olduğunuzu İtiraf Edin (Serbest)	Ross L. Holman	Belli değil	Belli değil	Türkçe I (Göğüş ve Demiray)	1975	6
23	Arı Beyi (Serbest)	Jacop ve Wilhelm Grimm	Kemal Kaya	Almanca / Alman	Türkçe I (Göğüş ve Demiray)	1976	6
24	Haksız Olduğunuzu İtiraf Edin (Serbest)	Ross L. Holman	Belli değil	Belli değil	Türkçe I (Göğüş ve Demiray)	1976	6
25	Arı Beyi (Serbest)	Jacop ve Wilhelm Grimm	Kemal Kaya	Almanca / Alman	Türkçe I (Göğüş ve Demiray)	1979	6

Tablo 48'in devamı

26	Haksız Olduğunuzu İtiraf Edin (Serbest)	Ross L. Holman	Belli değil	Belli değil	Türkçe I (Göğüş ve Demiray)	1979	6
27	Tilki ile Üzüm	Aisopos	Nurullah Ataç	Eski Yunanca / Antik Yunan	Güzel Türkçemiz Sınıf I (Demiray)	1977	6
28	İyi Kalbli Doktor	Alphonse Daudet	Nabil Otman	Fransızca / Fransız	Güzel Türkçemiz Sınıf I (Demiray)	1977	6
29	Bir Hareketin Mükâfatı	Selma Lagerlöf	Hayrullah Örs-Behiç Enver Koryak	İsveççe / İsveç	Güzel Türkçemiz Sınıf I (Demiray)	1977	6
30	Tilki ile Üzüm	Aisopos	Nurullah Ataç	Eski Yunanca / Antik Yunan	Güzel Türkçemiz Sınıf I (Demiray)	[1960' lar]	6
31	İyi Kalbli Doktor	Alphonse Daudet	Nabil Otman	Fransızca / Fransız	Güzel Türkçemiz Sınıf I (Demiray)	[1960' lar]	6
32	Bir Hareketin Mükâfatı	Selma Lagerlöf	Hayrullah Örs-Behiç Enver Koryak	İsveççe / İsveç	Güzel Türkçemiz Sınıf I (Demiray)	[1960' lar]	6
33	Arıbeyi	Jacop ve Wilhelm Grimm	Kemal Kaya	Almanca / Alman	Türkçe I (Göğüş ve Demiray)	1961	6
34	Bir Ananın Fedakârlığı	Alfred de Musset	Yaşar Nabi Nayır	Fransızca / Fransız	Türkçe I (Göğüş ve Demiray)	1961	6
35	Haksız Olduğunuzu İtiraf Edin (Serbest)	Ross L. Holman	Belli değil	Belli değil	Türkçe I (Göğüş ve Demiray)	1961	6
36	Arı Beyi (Serbest)	Jacop ve Wilhelm Grimm	Kemal Kaya	Almanca / Alman	Türkçe I (Göğüş ve Demiray)	1969	6
37	Haksız Olduğunuzu İtiraf Edin (Serbest)	Ross L. Holman	Belli değil	Belli değil	Türkçe I (Göğüş ve Demiray)	1969	6
38	Arıbeyi (Serbest)	Jacop ve Wilhelm Grimm	Kemal Kaya	Almanca / Alman	Türkçe I (Göğüş ve Demiray)	1962	6
39	Haksız Olduğunuzu İtiraf Edin (Serbest)	Ross L. Holman	Belli değil	Belli değil	Türkçe I (Göğüş ve Demiray)	1962	6
40	Cimrinin Ziyafeti	Moliere	Yaşar Nabi Nayır	Fransızca / Fransız	Türkçe I (Göğüş ve Demiray)	1961	6
41	Cimrinin Ziyafeti	Moliere	Yaşar Nabi Nayır	Fransızca / Fransız	Türkçe I (Göğüş ve Demiray)	1962	6
42	Cimrinin Ziyafeti	Moliere	Yaşar Nabi Nayır	Fransızca / Fransız	Türkçe I (Göğüş ve Demiray)	1968	6
43	Cimrinin Ziyafeti	Moliere	Yaşar Nabi Nayır	Fransızca / Fransız	Türkçe I (Göğüş ve Demiray)	1969	6
44	Cimrinin Ziyafeti	Moliere	Yaşar Nabi Nayır	Fransızca / Fransız	Türkçe I (Göğüş ve Demiray)	1975	6
45	Cimrinin Ziyafeti	Moliere	Yaşar Nabi Nayır	Fransızca / Fransız	Türkçe I (Göğüş ve Demiray)	1976	6
46	Cimrinin Ziyafeti	Moliere	Yaşar Nabi Nayır	Fransızca / Fransız	Türkçe I (Göğüş ve Demiray)	1979	6
47	Cimrinin Ziyafeti	Moliere	Yaşar Nabi Nayır	Fransızca / Fransız	Türkçe I (Göğüş ve Demiray)	1980	6
48	Ruh Asilliği	Herman Hayberk	Melek Kaptan	Almanca / Alman	Türkçe II (Göğüş ve Demiray)	1962	7
49	Cimrinin Ölümü	Honore de Balzac	Nasuhi Baydar	Fransızca / Fransız	Türkçe II (Göğüş ve Demiray)	1962	7
50	Aslanla Çakal	Beydeba	Ömer Rıza Doğrul	Sanskritçe / Eski Hint	Güzel Türkçemiz Sınıf II (Demiray)	1963	7
51	Altın Yumurta Yumurthıyan Tavuk (Serbest Okuma)	[La Fontaine]	Orhan Veli Kanık	Fransızca / Fransız	Güzel Türkçemiz Sınıf II (Demiray)	1963	7
52	Cimrinin Ölümü	Honore de Balzac	Vedat Günyol	Fransızca / Fransız	Güzel Türkçemiz Sınıf II (Demiray)	1963	7
53	Cimrinin Ziyafet Hazırlığı	Moliere	Yaşar Nabi	Fransızca / Fransız	Güzel Türkçemiz Sınıf II (Demiray)	1963	7

Tablo 48'in devamı

54	Ruh Asillığı	Herman Hayberk	Melek Kaptan	Almanca / Alman	Türkçe II (Göğüş ve Demiray)	1967	7
55	Cimrinin Ölümü	Honore de Balzac	Nasuhi Baydar	Fransızca / Fransız	Türkçe II (Göğüş ve Demiray)	1967	7
56	Aslanla Çakal	Beydeba	Ömer Rıza Doğrul	Sanskritçe / Eski Hint	Güzel Türkçemiz Sınıf II (Demiray)	[1971 ?]	7
57	Altın Yumurta Yumurtlıyan Tavuk (Serbest Okuma)	[La Fontaine]	Orhan Veli Kanık	Fransızca / Fransız	Güzel Türkçemiz Sınıf II (Demiray)	[1971 ?]	7
58	Cimrinin Ölümü	Honore de Balzac	Vedat Günyol	Fransızca / Fransız	Güzel Türkçemiz Sınıf II (Demiray)	[1971 ?]	7
59	Cimrinin Ziyafet Hazırlığı	Moliere	Yaşar Nabi	Fransızca / Fransız	Güzel Türkçemiz Sınıf II (Demiray)	[1971 ?]	7
60	Ruh Asillığı	Herman Hayberk	Melek Kaptan	Almanca / Alman	Türkçe II (Göğüş ve Demiray)	1969	7
61	Cimrinin Ölümü	Honore de Balzac	Nasuhi Baydar	Fransızca / Fransız	Türkçe II (Göğüş ve Demiray)	1969	7
62	İhtiyarlar (Serbest)	Alphonse Daudet-Alfons Dode	S. Esat Siyavuşgil	Fransızca / Fransız	Örnek Yazılar Ortaokul II. Sınıf (Ediskun ve Dürder)	1980	7
63	İyiliğin Mükâfatı	Cronin-Kronin	Kadri Olcay	İngilizce / İngiliz	Örnek Yazılar Ortaokul II. Sınıf (Ediskun ve Dürder)	1980	7
64	Kefil	Schiller (Şiller)	Belli değil	Almanca / Alman	Örnek Yazılar Ortaokul II. Sınıf (Ediskun ve Dürder)	1980	7
65	Ruh Asillığı	Herman Hayberg	Melek Kaptan	Almanca / Alman	Türkçe II (Göğüş ve Demiray)	1976	7
66	Cimrinin Ölümü	Honore de Balzac	Nasuhi Baydar	Fransızca / Fransız	Türkçe II (Göğüş ve Demiray)	1976	7
67	Balıkçıl	La Fontaine – “La Fonten”	Orhan Veli Kanık	Fransızca / Fransız	Türkçemiz II (Gözler ve Tanyu)	1963	7
68	Dişi Aslan ve Çakal	Beydaba	Belli değil	Sanskritçe / Eski Hint	Türkçemiz II (Gözler ve Tanyu)	1963	7
69	Geyikle Asma (Serbest)	La Fontaine – “La Fonten”	Orhan Veli Kanık	Fransızca / Fransız	Türkçemiz II (Gözler ve Tanyu)	1963	7
70	Ruh Asillığı	Herman Hayberg	Melek Kaptan	Almanca / Alman	Türkçe II (Göğüş ve Demiray)	1979	7
71	Cimrinin Ölümü	Honore de Balzac	Nasuhi Baydar	Fransızca / Fransız	Türkçe II (Göğüş ve Demiray)	1979	7
72	Kefil (Serbest)	Schiller (Şiller)	Belli değil	Almanca / Alman	Ortaokullarda Türkçe Dersleri II (Birkan vd.)	1964	7
73	Yedi Mektupla Bir Hikâye	Belli değil	Belli değil	Belli değil	Ortaokullarda Türkçe Dersleri II (Birkan vd.)	1964	7
74	Aslanla Çakal	Beydeba	Ömer Rıza Doğrul	Sanskritçe / Eski Hint	Güzel Türkçemiz Sınıf II (Demiray)	1964	7
75	Altın Yumurta Yumurtlıyan Tavuk (Serbest Okuma)	[La Fontaine]	Orhan Veli Kanık	Fransızca / Fransız	Güzel Türkçemiz Sınıf II (Demiray)	1964	7
76	Cimrinin Ölümü	Honore de Balzac	Vedat Günyol	Fransızca / Fransız	Güzel Türkçemiz Sınıf II (Demiray)	1964	7
77	Cimrinin Ziyafet Hazırlığı	Moliere	Yaşar Nabi	Fransızca / Fransız	Güzel Türkçemiz Sınıf II (Demiray)	1964	7
78	Sanatkârın Verdiği Ders	Stefan Zweig	Kasım Gülek	Almanca / Alman	Türkçe II (Göğüş)	1974	7
79	Aslanla Çakal	Beydeba	Ömer Rıza Doğrul	Sanskritçe / Eski Hint	Güzel Türkçemiz Sınıf II (Demiray)	1967	7
80	Altın Yumurta Yumurtlıyan Tavuk (Serbest Okuma)	[La Fontaine]	Orhan Veli Kanık	Fransızca / Fransız	Güzel Türkçemiz Sınıf II (Demiray)	1967	7
81	Cimrinin Ölümü	Honore de Balzac	Vedat Günyol	Fransızca / Fransız	Güzel Türkçemiz Sınıf II (Demiray)	1967	7
82	Cimrinin Ziyafet Hazırlığı	Moliere	Yaşar Nabi	Fransızca / Fransız	Güzel Türkçemiz Sınıf II (Demiray)	1967	7
83	Ruh Asillığı	Herman Hayberk	Melek Kaptan	Almanca / Alman	Türkçe II (Göğüş ve Demiray)	1972	7

Tablo 48'in devamı

84	Cimrinin Ölümü	Honore de Balzac	Nasuhi Baydar	Fransızca / Fransız	Türkçe II (Göğüş ve Demiray)	1972	7
85	Aslanla Çakal	Beydeba	Ömer Rıza Doğrul	Sanskritçe / Eski Hint	Güzel Türkçemiz Sınıf II (Demiray)	1962	7
86	Altın Yumurta Yumurtlıyan Tavuk (Serbest Okuma)	[La Fontaine]	Orhan Veli Kanık	Fransızca / Fransız	Güzel Türkçemiz Sınıf II (Demiray)	1962	7
87	Cimrinin Ölümü	Honore de Balzac	Vedat Günyol	Fransızca / Fransız	Güzel Türkçemiz Sınıf II (Demiray)	1962	7
88	Cimrinin Ziyafet Hazırlığı	Moliere	Yaşar Nabi	Fransızca / Fransız	Güzel Türkçemiz Sınıf II (Demiray)	1962	7
89	Güvercin, Tilki ve Leylek (Serbest)	Beydeba	Ömer Rıza Doğrul	Sanskritçe / Eski Hint	Türkçe III (Göğüş ve Demiray)	1961	8
90	Dalgin Adam	La Bruyere	Yaşar Nabi Nayır	Fransızca / Fransız	Türkçe III (Göğüş ve Demiray)	1961	8
91	Bir Tufeyli (Serbest)	Le Sage	Sabri Esat Siyavuşgil	Fransızca / Fransız	Türkçe III (Göğüş ve Demiray)	1961	8
92	Aile	Andre Maurois	Vahdi Hatay	Fransızca / Fransız	Türkçe III (Göğüş ve Demiray)	1962	8
93	Dalgin Adam	La Bruyere	Yaşar Nabi Nayır	Fransızca / Fransız	Türkçe III (Göğüş ve Demiray)	1962	8
94	Bir Tufeyli (Serbest)	Le Sage	Belli değil	Fransızca / Fransız	Türkçe III (Göğüş ve Demiray)	1962	8
95	Aile	Andre Maurois	Vahdi Hatay	Fransızca / Fransız	Türkçe III (Göğüş ve Demiray)	1975	8
96	Dalgin Adam	La Bruyere	Yaşar Nabi Nayır	Fransızca / Fransız	Türkçe III (Göğüş ve Demiray)	1975	8
97	Bir Tufeyli (Serbest)	Le Sage	Belli değil	Fransızca / Fransız	Türkçe III (Göğüş ve Demiray)	1975	8
98	Aile	Andre Maurois	Vahdi Hatay	Fransızca / Fransız	Türkçe III (Göğüş ve Demiray)	1968	8
99	Dalgin Adam	La Bruyere	Yaşar Nabi Nayır	Fransızca / Fransız	Türkçe III (Göğüş ve Demiray)	1968	8
100	Bir Tufeyli (Serbest)	Le Sage	Belli değil	Fransızca / Fransız	Türkçe III (Göğüş ve Demiray)	1968	8
101	Aile	Andre Maurois	Vahdi Hatay	Fransızca / Fransız	Türkçe III (Göğüş ve Demiray)	1979	8
102	Dalgin Adam	La Bruyere	Yaşar Nabi Nayır	Fransızca / Fransız	Türkçe III (Göğüş ve Demiray)	1979	8
103	Bir Tufeyli (Serbest)	Le Sage	Belli değil	Fransızca / Fransız	Türkçe III (Göğüş ve Demiray)	1979	8
104	M. de Renal'in Portresi	Stendhal	Nurullah Ataç	Fransızca / Fransız	Türkçemiz III (Gözler ve Tanyu)	1966	8
105	Jean'in Evi (Serbest)	Guy de Maupassant	Bedia Kösemihal	Fransızca / Fransız	Türkçemiz III (Gözler ve Tanyu)	1966	8
106	Rodin'den Aldığım Ders	Stefan Zweig	K. G.	Almanca / Alman	Ortaokullarda Türkçe Dersleri III (Birkan vd.)	1963	8
107	İyiliğin Gücü	Victor Hugo	Bedrettin Tuncel	Fransızca / Fransız	Ortaokullarda Türkçe Dersleri III (Birkan vd.)	1963	8
108	Rodin'den Aldığım Ders	Stefan Zweig	K. G.	Almanca / Alman	Ortaokullarda Türkçe Dersleri III (Birkan vd.)	1969	8
109	İyiliğin Gücü	Victor Hugo	Bedrettin Tuncel	Fransızca / Fransız	Ortaokullarda Türkçe Dersleri III (Birkan vd.)	1969	8
110	Garcia (Garsiya)ya Mektup	Elbert Hubbart	Belli değil	İngilizce / Amerikan	Ortaokullarda Türkçe Dersleri III (Birkan vd.)	1969	8
111	Cimri	Moliere	Sabahattin Eyüboğlu	Fransızca / Fransız	Örnek Yazılar III (Dürder ve Ediskun)	1970	8
112	Sokrates'le Lysis	Eflatun	Sabahattin Eyüboğlu	Eski Yunanca / Antik Yunan	Türkçe II (Göğüş ve Demiray)	1962	7
113	Savunma	Adele de Leeuw	Belli değil	Belli değil	Türkçe II (Göğüş ve Demiray)	1962	7

Tablo 48'in devamı

114	Sokrates'le Lysis	Eflatun	Sabahattin Eyüboğlu	Eski Yunanca / Antik Yunan	Türkçe II (Göğüş ve Demiray)	1967	7
115	Savunma	Adele de Leeuw	Belli değil	Belli değil	Türkçe II (Göğüş ve Demiray)	1967	7
116	Sokrates'le Lysis	Eflâtun	Sabahattin Eyüboğlu	Eski Yunanca / Antik Yunan	Türkçe II (Göğüş ve Demiray)	1969	7
117	Sokrates'le Lysis	Eflatun	Sabahattin Eyüboğlu	Eski Yunanca / Antik Yunan	Türkçe II (Göğüş ve Demiray)	1976	7
118	Savunma	Adele de Leeuw	Belli değil	Belli değil	Türkçe II (Göğüş ve Demiray)	1976	7
119	Sokrates'le Lysis	Eflatun	Sabahattin Eyüboğlu	Eski Yunanca / Antik Yunan	Türkçe II (Göğüş ve Demiray)	1979	7
120	Savunma	Adele de Leeuw	Belli değil	Belli değil	Türkçe II (Göğüş ve Demiray)	1979	7
121	Sokrates'le Lysis	Eflâtun	Sabahattin Eyüboğlu	Eski Yunanca / Antik Yunan	Türkçe II (Göğüş ve Demiray)	1972	7
122	Savunma	Adele de Leeuw	Belli değil	Belli değil	Türkçe II (Göğüş ve Demiray)	1972	7
123	Anneden Oğula Mektup	Edmondo de Amicis	İ. A. Gövsa [İbrahim Alaaddin Gövsa]	İtalyanca / İtalyan	Türkçemiz I (Gözler ve Tanyu)	[1961 ?]	6
124	Sınıfa Yeni Gelen	Gustave Flaubert	Ş. B. Kurt	Fransızca / Fransız	Örnek Yazılar I (Dürder ve Ediskun)	1962	6
125	Annenin Son Mektubu	Edmondo de Amicis	İ. A. Gövsa [İbrahim Alaaddin Gövsa]	İtalyanca / İtalyan	Örnek Yazılar I (Dürder ve Ediskun)	1962	6
126	Bir Mektup	Edmondo de Amicis	İbrahim Alâettin Gövsa	İtalyanca / İtalyan	Türkçe I (Göğüş)	1967	6
127	Sınıftaki Yeni Öğrenci	Gustave Flaubert	Ş. B. Kurt	Fransızca / Fransız	Örnek Yazılar I (Dürder ve Ediskun)	1972	6
128	Annenin Son Mektubu	Edmondo de Amicis	İ. A. Gövsa [İbrahim Alaaddin Gövsa]	İtalyanca / İtalyan	Örnek Yazılar I (Dürder ve Ediskun)	1972	6
129	Bir Annenin Mektubu	Edmondo de Amicis	İ. A. Gövsa [İbrahim Alaaddin Gövsa]	İtalyanca / İtalyan	Örnek Yazılar Ortaokul II. Sınıf (Ediskun ve Dürder)	1980	7
130	Hanri'ciğim	E. D. de Amicis	İ. A. Gövsa	İtalyanca / İtalyan	Türkçemiz II (Gözler ve Tanyu)	1963	7
131	Okuma Zevki	Georges Sand (Jorj Sand)	Belli değil	Fransızca / Fransız	Türkçemiz I (Gözler ve Tanyu)	[1961 ?]	6
132	Okumanın Tadı	Georges Sand-Jorj San	Belli değil	Fransızca / Fransız	Örnek Yazılar Ortaokul II. Sınıf (Ediskun ve Dürder)	1980	7
133	Okuma	Antoine Albalat (Antuvan Albala)	Adnan Benk	Fransızca / Fransız	Türkçemiz II (Gözler ve Tanyu)	1963	7
134	Tatil Sonu Hatıraları	Anatol Frans (Anatole France)	Belli değil	Fransızca / Fransız	Örnek Yazılar I (Dürder ve Ediskun)	1962	6
135	Tatil Sonu Hatıraları	Anatol Frans (Anatole France)	Belli değil	Fransızca / Fransız	Örnek Yazılar I (Dürder ve Ediskun)	1972	6
136	Ev Kadını	Andre Maurois	L. C.	Fransızca / Fransız	Türkçe II (Göğüş)	1974	7
137	Öğretmenlerim (Serbest)	Andre Maurois (Andre Moruva)	İhsan Akay	Fransızca / Fransız	Örnek Yazılar III (Dürder ve Ediskun)	1970	8

1960-1980 yılları arasında ortaokullarda okutulan Türkçe ders kitaplarındaki çeviri metinlerde en çok yansıtılan zihniyet idealist ve pragmatist eğitimciliğidir. İdealist ve pragmatist eğitimcilik zihniyetlerini yansıtan 137 metnin 111'i (%81,02) ideal genç tipi (erdemler ve duygular), 11'i (%8,02) toplum eğitimi, 8'i (%5,83) okul, 3'ü (%2,18) okuma sevgisi, 2'si (%1,45) öğrencilik, 1'i (%0,72) nesil yatırımı, 1'i (%0,72) kadının eğitimi bileşenleri üzerinde durmaktadır.

1923-1938 döneminde “Don Juan’dan” adıyla yer alan “Borcunu Unuttu” ve “Tatil Sonu Hatıraları”; 1923-1938 ve 1938-1950 döneminde “Kefil”, “Okumak Zevki” adıyla yer alan “Okuma Zevki / Okumanın Tadı”; 1923-1938’de “İnsaniyetli Bir Doktor” adıyla yer alan “İyi Kalbli Doktor”; 1938-1950 ve 1950-1960 dönemlerinde yer alan “Arıbeyi”, “Bir Ananın Fedakârlığı”, “Cimrinin Ziyafeti”, “Cimrinin Ölümü”, “Ruh Asillığı”, “Dalgın Adam”, “Bir Tufeyli”, “Güvercin, Tilki ve Leylek” ve “Sokrates’le Lysis”; 1938-1950 döneminde yer alan “Haksız Olduğunuzu İtiraf Edin”, “Tilki ile Üzüm”, Bir Hareketin Mükâfatı”, “Bir İyiliğin Mükâfatı”, “Altın Yumurta Yumurtlıyan Tavuk”, “Aslanla Çakal (Dişi Aslan ve Çakal)” adlı parçaların bu dönemde de varlığını sürdürdüğü görülür. Bu parçalar istatistiklerde yer almakla birlikte, daha önce yorumlandığı için bu bölümde içerik olarak tekrarlanmayacaktır.

İdeal Genç: Bu parçalarda en fazla telkin edilmek istenen fikir, ideal genç tipinde bulunması gereken özellikler etrafında toplanmaktadır. Bu özellikler erdemler ve duygular olmak üzere iki ana başlığa ayrılabilir. Bu erdemler; tutumluluk, kanaatkârlık, iyilik, özgüven sahibi olma, çalışkan olma, cimri olmama, sadakat, dayanışma, vefalı olma, saygı, iyilikseverlik, iyimserlik, cesaret, emeğe saygılı olma vb. başlıklar altında değerlendirilebilir. Daha güzel, daha büyük balık isteyen balıkçılın elinde hiçbir şey kalmamasının, sonunda bir sümüklü böceği lezzetle yemesinin anlatıldığı “Balıkçıl” adlı metinde eldekilerle yetinmemenin, açgözlülüğün insana zarar verdiği gösterilerek tutumluluk ve kanaatkârlık vurgulanmaktadır.

“Bencil Dev”de “İyilik yapan iyilik bulur.” ilkesi hâkimdir. Bencil bir dev çocukları bahçesinden kovaladığı zaman o bahçeye artık bahar gelmediğini fark etmiştir. Hatasını anlayarak çocukları geri çağırınca bahçeye tekrar bahar gelmiş, bunun karşılığında dev, cennetle ödüllendirilmiştir. Masal formunda kaleme alınmış bu ünlü parça iyilik erdemi, iyiliğin de kötülüğün de karşılıksız kalmayacağı ilkesi doğrultusunda kurgulanmıştır. “Bir Günlük’ten” adlı parçada anlatıcı yazarın kendisine burs verecek olan dergiden gelecek haberi merak ve kuşkuyla beklemesi konusu işlenir, insanın elinden geleni yaptıktan sonra her durumda öz güvenini koruması gerektiği vurgulanır. Anlatıcının bütün korku ve kuşkularına rağmen bursu kazandığı görülmektedir. Öyleyse bunun için çalışmış olmalıdır. Ancak sonucu beklerken kendisine olan güveninin azaldığı fark edilmektedir. Oysa ideal gençten beklenen ihtiyatı elden bırakarak, gerçeklerle bağlantıyı kaybederek taşınan bir öz güvene değil, akılcı bir öz güvene sahip olmasıdır.

“Cırcırböceği ile Karınca”da yaz boyunca ağustos böceğinin saz çalması, karıncanın çalışması, kış gelince aç kalan ağustos böceğinin karıncadan borç yiyecek istemesi ancak

reddedilmesi anlatılır. Böylece gelecek için yatırım yapmayanların hüsrana uğrayacakları mesajı verilir. Bütün fabllar gibi kişileştirme üzerinden insanları temsil eden bu metin çalışkanlığı bir erdem olarak önermekte, çalışkan bireyin bir örneği olarak karınca gösterilmektedir. Yerilen tembellik ise ağustos böceğinin şahsında sergilenmiştir. Metin asırlar boyunca algılandığı gibi çalışkanlığın tembelliğe karşı zaferi olarak okunmak üzere bu ders kitabında yerini almıştır. Ancak günümüze yaklaştıkça daha modern ve çevreci yaklaşımlar bu metne ilişkin eleştirel bir okumanın gerçekleşmesine de olanak sağlamıştır. Ayrıca çevrecilik (tabiatçılık) düzleminde değerlendirilebilecek bu eleştiri ağustos böceğinin doğasına vurgu yapmaktadır. O, doğası böyle olduğu için toplayıcı değildir. Karıncanın çalışkanlığı da kendi doğasından kaynaklanır. Erdem düzlemindeki eleştiri ise çalışkanlığı yönüyle yüceltilen karıncanın "yardımsevmezliği" üzerinden gerçekleştirilir. Ancak metin, bu kitapta, bu tür eleştirel okumalar içeren bir bağlamda yer almış değildir.

Cimri biri olan Harpagon'un düştüğü gülünç durumların anlatıldığı "Cimri" adlı parçada cimriliğin insanı komik ve sevimsiz durumlara düşürdüğü gösterilir. Benzer şekilde Harpagon'un, hırsız sandığı uşağını kovmasının konu edildiği ve farklı kitaplarda "Cimri'den" ve "Kovulan Hizmetçi" adlarıyla yer alan içerik olarak aynı olan metinde de cimriliğin insanı komik durumlara düşüreceği vurgulanır. Cimri tipinin yerildiği bu parçalar ile bireye ideal genç olarak tutumluluk ve cimrilik arasındaki sınırı aşmaması uyarılmaktadır. Farklı kitaplarda "Garcia (Garsiya)ya Mektup" ve "Garcia'ya Mektup" adlarıyla yer alan aynı parçada uygarlığın; verilen işi sorgulamadan, özveriyle, hakkıyla yapacak insanlar (Garcia'ya mektup götüren adam gibi) araması anlatılır. Başarılı, aranan, istenen bir insan olmak için verilen işi özveriyle, hakkıyla, sorgulamadan yapmak gerektiği işaret edilir. Böylece bu parça ile ideal gençten tam bir vazife adamı olması istenmektedir.

"Geyikle Asma" adlı parçada barındığı, kendisini koruyan, saklayan asmaya ihanet edip onun dallarını, yapraklarını yiyen bir geyiğin sesini duyan avcılarının geri dönüp geyiği öldürmeleri işlenmektedir. İhanet etmenin, nankörlüğün insana zarar vereceği gösterilerek sadakat bir erdem olarak yüceltilmektedir. "Güvercin ve Arkadaşları"nda avcının tuzağına yakalanan güvercinlerin, beyleri liderliğinde el birliği ile tuzaktan kurtulmaları anlatılır. Hep birlikte kanat çırpın güvercinler ağ ile birlikte yükselmeyi başarır. Böylece felaketler karşısında birlik olarak hareket etmek gerektiği, bu birliği de çoğu kez bir liderin gerçekleştirdiği işaret edilir. Metnin iki katmanlı anlamının ilki avcı ve av ikileminde bir güvercin avını anlatmaktadır. Fakat simgesel dile sahip olan masalın av aleyhtarı olmak, hayvanlara acımak duygusu uyandırmak, ekosistemi korumak gerektiği gibi mesajlar taşımadığı görülmektedir. Parçanın asıl manası ikinci katmanda, sembollerinin arkasındadır ve bunlar da insan davranışlarını temsil eder. Buna göre zorlu şartlara düşen insanlar ancak bireysel değil topluca hareket ederlerse kurtulabilirler. Nitekim güvercinler tek başlarına çırpındıklarında ağa daha fazla dolanırlar ama birlik içinde kanat çırpındıklarında ağı da sürükleyerek havalanırlar. Parça bir yanıyla da liderlik kültürünü yüceltmektedir. Çünkü birlikte

hareketi önermeyi akıl eden bir güvercin beyi liderlik rolünü üstlenmiştir. Parça bu hâliyle dayanışma üzerinden erdemler ve ideal genç tipine bağlanabilir.

“İhtiyarlar”da torunlarından iyi haberler almak isteyen dede ile ninenin torunlarının arkadaşlarını heyecanla, mutlulukla karşılamaları ve dinlemeleri konusu işlenirken büyüklere karşı vefalı olmak gerektiği uyarılır. Büyüklere karşı vefa ve saygı ideal gençte bulunması gereken özelliklerdendir. “İyiliğin Gücü” adlı metin Victor Hugo’nun *Sefiller* adlı romanından alınmıştır. Bir piskoposun, 19 yıl hapis yatmış bir kürek mahkûmu olan Jan Valjan’a yemek ve yatacak yer vermesinin anlatıldığı parçada insanın doğuştan kötü olmadığı, onu çevre şartlarının ve toplumun iyi ya da kötü yaptığı vurgusu hâkimdir. Bu mesaja göre hiç kimse doğuştan kötü değildir. Kötü sanılan insanlar da toplum tarafından iyi muamele edilerek kazanılabilir. Jan Valjan’ın özünü açığa çıkaran ise Piskopos’un iyiliğidir. Böylece iyilikseverlik ideal gencin özelliklerinden biri olarak yüceltilir. “İyimserlik Oyunu” adlı parçada yemeğe geç kalan Pollyanna’nın mutfakta ekmek ve süt ile iktifa etmesi anlatılmaktadır. Ancak Pollyanna, her şartta ve her durumda olduğu gibi bundan da iyimser bir anlam çıkarır ve parçada “memnun olmak oyunu”na nasıl başladığını anlatır. İyimserliğin, en güç şartlar altında bile insanın hayata tutunmasının en kolay yolu olduğu işaret edilir. Yazıldığı dönemden itibaren çok popüler olmuş ve pek çok dile çevrilmiş olan *Pollyanna* romanı içerdiği iyimserlik ilkesiyle güçlük dönemlerinin gençlerine yaşamanın değeri hakkında ilham vermiştir. Bununla birlikte başkahramanın taşıdığı katıksız iyimserliğin boyutları beraberinde tartışmaları da getirmiş, bu boyuttaki bir iyimserlik gerçekleri olduğu gibi kabullenme, onlarla mücadele etmeme, pasifizm açısından eleştirilmiştir. Ancak bu parça öğrencilere “Pollyanna” tarzı bir iyimserlik önermekte, bir pasifizm eleştirisi içermemektedir.

Kar çiçeğinin toprağı delip kar yığınlarını aşarak gün ışığına ulaşmasının, yaz mevsiminin ilk habercisi olmasının anlatıldığı “Kar Çiçeği” adlı parçada tüm zorluklara rağmen çabalayanların başarıya ulaşabileceği vurgulanır. Parçada günümüzde daha çok kardelen olarak bilinen çiçeğin masalı anlatılmıştır. Kardelen, doğa daha karlar altında iken topraktan boy vermesiyle baharın müjdecisi sayılır. Ancak açtığı mevsim çok zorlu şartlara sahiptir. O, bu başarısını yedekte sakladığı enerjisi ve azmiyle başarır. Bu hâliyle kardelen cesaret ve azmin ikonografik imgesidir. Parça azim, çalışkanlık, cesaret gibi kodlarla ideal genç tipolojisine bağlanabilir. Gençlerden beklenen de en zor şartlarda başarının sınırlarını zorlaması ancak bunu akılcı yollarla yapmasıdır. Akılcı sınırları belirleyen ise sahip olunan birikim ve enerjidir ki kardelen soğanlı bir bitki olarak bu birikime sahiptir. Köyde, tarlalarda çalışanlar için su nöbetinin önemini işlendiği “Meyve Bahçesinde Çalışmalar” adlı metinde tarımla uğraşmanın zor olduğu ama başarının zevkinin o zorlukları unutturduğu vurgulanır¹⁶⁵. Parçada köy ve zorlu çalışma şartlarına iyimser bir bakış açısı

¹⁶⁵ Bu parçanın alındığı ve Grace Rasp Nuri’nin Almanca yazdığı *Alima: Erlebnisse einer jungen Türkin* isimli roman Tahir Alangu tarafından *Halime –Bir Anadolu Kızının Romanı* adıyla Türkçeye çevrilmiş, döneminde popüler olmuştur: Grace Rasp Nuri (1962). *Halime –Bir Anadolu Kızının Romanı* (Tahir Alangu, Çev.), İstanbul: Doğan Kardeş.

yöneltilmekte, sevgi ögesinin ön plana çıkarılmasıyla yaşama sevinci kadar çalışma ilkesinin de özendirildiği görülmektedir. Tarım, tarla, sulama gibi ögelerin işlenişi tarımcılığı ve köy yaşamını özendirilmektedir. Nitekim sayfanın başındaki açıklamada parça; “Köyde çalışma hayatı, Cumhuriyetin kuruluş yılları, yapılan devrimlerle bunların yankıları belirtilir” şeklinde takdim edilmektedir (Birkan vd., 1975, s. 136).

“Nankör Kuyumcu” parçasında bir kuyudan iki yılan, bir maymun bir de insan kurtaran seyyahın bundan sonraki yaşamında kurtardığı hayvanların vefakârlıkları ve insanın nankörlüğü ile karşılaşması anlatılır. Vefakârların mükâfat, nankörün ise ceza bulması gösterilerek nankörlüğün insana yakışmayan bir erdemsizlik olduğu vurgulanır. Ders kitabına nankörlük ve vefakârlık karşıtlığı etrafındaki kurgusuyla dâhil olan bu metin olumsuz örnek üzerinden olumlu ilkeyi işaret etmekte, vefakârlık erdemini yüceltmektedir. Eski bir Alman masalı olan metin kendi anlam dünyası içinde, göreceli değer ölçülerine göre tutarlı sayılabilir, ancak metnin içerdiği bazı etik problemler vardır. Örneğin yılanın hırsızlığı kınanmamıştır. Diğer yandan seyyah, yılanın çaldığı mücevherleri onların kaynağını bilmeden kuyumcuya götürünce durumu fark eden kuyumcu bu “hırsızlığı” krala haber vermiştir. Kuyumcunun davranışı metin içinde bir nankörlük örneği olarak değerlendirilmiş, kınanmış, nitekim masalın sonunda kral tarafından kuyumcunun idamına karar verilmiştir. Masal vefakârlık ve nankörlük karşıtlığı üzerine kuruludur ancak iki etik sorun bu çeviri metnin ortaokul ders kitabındaki varlığını problemlili hâle getirmektedir.

“Okuma Uğrunda” adlı metinde yoksul bir zenci çocuk olan anlatıcının yoksul, yetenekli gençlerin kabul edildiği Hampton Öğretmen ve Tarım Okulu’na girebilmek için karşılaştığı bütün zorluklara rağmen azimle yoluna devam etmesi, sonunda isteğine kavuşması konusu işlenmiştir. Başarıya ulaşmak için azimle çalışmak gerektiği vurgusu taşıyan parçada, anlatıcı bireyin mücadeleci yapısı, çocuk olmasına rağmen kendi eğitimi ve geleceği hakkında karar verme azmi dikkat çekmektedir. Eğitim üzerindeki vurgu devam ederken özgür birey yüceltilmektedir.

Farklı kitaplarda “Rodin’den Aldığım Ders” ve “Sanatkârın Verdiği Ders” isimleriyle yer alan aynı metinde heykeltıraş Rodin’in anlatıcıya son eserini gösterirken birden eseri düzeltmeye dalıp anlatıcının varlığını unutması konusu işlenir. Anlatıcı böylece kendi eserlerinde neyin eksik olduğunu anlayarak mükemmel eserlerin büyük şevk ve gayretlerle meydana geldiğini fark eder. Zweig, bu parçada sanat üzerinde durmakta, büyük sanat eserinin tesadüflerle değil, bilinçli ve azimli çalışma ile ortaya çıkacağını bir anısı üzerinden anlatmaktadır. Parça sanat üzerinden azim ve çalışkanlık fikrini yüceltmekte, bu hâliyle ideal genç tipolojisine bağlanmaktadır.

Bir babanın oğluna sokakta yapılması ve yapılmaması gereken davranışlar hakkında öğütlerini yazdığı “Sokakta” adlı mektupta bir memleket halkının terbiyesinin sokaktaki davranışlarından belli olduğu işaret edilir. İdeal gence bu parça üzerinden görgü kuralları, olumlu davranış modelleri örneklenmektedir.

“Yedi Mektupla Bir Hikâye” parçası Mayer adlı bir banka direktörünün portresini yaptırdığı bir ressamın emeğine saygısızlık ederek o portreyi satın almaması ile başlar. Ancak portrenin bir galeride “Karanlık Düşünceli Adam” ismiyle sergilenmesi üzerine bunu kendisine hakaret sayıp resmin geri çekilmesini ister, en sonunda portreyi iki katı fiyata satın almak mecburiyetinde kalır. Sözünde durmanın büyük bir erdem olduğu, birine yapılan haksızlığın kişiye daha büyük zararlar geri döneceğinin gösterildiği bu metinde ayrıca sanatçıların emeğine saygı duymak gerektiği de vurgulanır. Büyük bir salonun betimlendiği “Jean’ın Evi” adlı metin bir romandan alınan iki paragraflık bir mekân tasvirinden ibarettir. Ancak metnin “fazlaca gösterişe kaçıyordu” ifadesinden hareketle sadelik, tutumluluk gibi değerleri önerdiği fark edilir.

Verrieres Belediye Reisi M. de Renal’ın fiziki ve ruhi portresinin betimlendiği “M. de Renal’ın Portresi”nde görünüş ve kişiliğin farklı olabileceği gösterilir, görünüşe aldanmamak gerektiği uyarılır. M. de Renal, ihtısamlı, düzgün, ağırbaşlı dış görünüşüne rağmen erdemsiz bir kişiliğe sahip olarak tipleştirilirken onun fiziksel portresi ve moral portresi arasındaki zıtlık vurgulanmıştır: Onun ukalalık, dar kafalılık, beceriksizlik, alacağını erken almak vereceğini geç vermek gibi olumsuz özellikleri vardır. Böylece pek çok erdemsizliği kişiliğinde toplayan olumsuz bir örnek üzerinden olumlu tip ikaz edilmekte, erdemler yüceltilmektedir. Bu kişi aynı zamanda belediye reisi olduğu için erdemsizliği kendine özgü olmaktan çıkıp bütün topluma zarar verici hâle gelebilmektedir.

İdeal genç tipinde bulunması istenen duygular ise sevgi, aile sevgisi başlıkları altında toplanabilir. Aile bağının sevgi ve güven üzerine kurulması, bireylerin kendini aile içinde emniyette hissetmesi gerektiğinin anlatıldığı “Aile” adlı metinde toplum sağlığının da aile içinde oluşan sevgi ve güvene bağlı olduğu gösterilir.

Okul: Bu dönem çeviri metinlerinde işlenen bir diğer fikir okul yıllarının, öğrencilik hayatının önemli olduğudur. Farklı kitaplarda “Anneden Oğula Mektup”, “Annenin Son Mektubu”, “Bir Annenin Mektubu”, “Bir Mektup” adlarını taşıyan aynı metin bir annenin okul ve eğitimin yararları üzerine oğluna yazdığı bir mektuptur. Parçada okulun bireyi bir anne gibi geleceğe hazırladığı vurgulanır. Gençlik ve gelecek ilişkisi fikri bu parçada da devam etmektedir. Geleceği gençler inşa edecektir ve bu inşanın annesi, mühendisi, her şeyi okuldur.

Farklı kitaplarda “Sınıftaki Yeni Öğrenci” ve “Sınıfa Yeni Gelen” adlarıyla yer alan aynı parçada sınıfa yeni gelen bir öğrencinin gerek fiziksel özellikleri gerekse davranışları bakımından diğer öğrenciler arasında hissettiği yabancılık konusu işlenir, öğrencinin okula uyum sağlayabilmesi için zamana ihtiyacı olduğu gösterilir. Eğitimci zihniyetin sınıf ve okul ortamında kurgulandığı bu metinde köylü öğrenci yeni sınıfını yadırgamakta, kendisi de diğer öğrenciler tarafından yadırganmaktadır.

Okuma Sevgisi: Bu dönemde okuma sevgisine de dikkat çekildiği görülür. Okumanın faydalarının ve iyi bir okuma yönteminin nasıl olması gerektiğinin konu edildiği “Okuma”

parçasında okumanın ruhu beslediği vurgulanır. Böylece öğrencilere okuma sevgisi aşılacak istenir.

Nesil Yatırımı: Bu dönemde ideal genç tipi yaratma çerçevesinde değerlendirilebilecek olan nesil yatırımının da önemli bir fikir olarak ele alındığı görülür. Anlatıcının küçük yaşlarında karşılaştığı üç farklı hocası hakkındaki izlenim ve görüşlerinin yer aldığı “Öğretmenlerim”de “Ağaç yaşken eğilir.” ilkesinden hareketle öğretmenlerin bu biçimlendirmede çok önemli etkilere sahip olduğu gösterilir. Anlatıcının üzerinde asıl etkiyi bırakan matematik öğretmenidir. Çünkü o, ezberci öğretime karşı çıkmakta, kuramlar kurmakta, öğrencilere hem metot hem üslup kazandırmaktadır. Onun sayesinde öğrenciler muhakeme etmesini öğrenmişlerdir. Ayrıca bu öğretmen tipi pozitivist, rasyonalist, Aydınlanmacı zihniyeti de temsil etmektedir.

Toplum Eğitimi: Bu dönemde pragmatist eğitim anlayışı doğrultusunda toplum eğitimine de önem verildiği görülür. “Savunma” adlı parçada gezici kitaplıklarda gönüllü olarak çalışan Suzan’ın öyküsü anlatılır. Suzan, savaş nedeniyle benzin kısıtlaması uygulanan ülkede köylere kitap götürmek için kitap okumanın değerini, faydalarını anlatarak komisyonu benzin vermeye ikna eder. Böylece kitap okumayanların yalnız silahlı savaşları değil, medeniyet savaşını da kaybedeceği işaret edilir.

Kadının Eğitimi: Bu dönemde üzerinde durulan bir diğer fikir de kadın ve kadının eğitimi meselesidir. Kadınların ev hayatlarındaki büyük rolünün işlendiği “Ev Kadını” adlı metinde kadınların isterlerse toplum hayatını değiştirebilecekleri, düzeltebilecekleri vurgulanır. Parçaya göre ev kadını, kendi evinin ve ailesinin içindeki alanda mutlu olmayı ve mutlu etmeyi bilmesi gereken bir figürdür. Erkekler büyük âlemi, kadınlar ise “küçük âlemi” yani aileyi düzenlerler. Kadın, evini idare eder, kraliçedir ancak evin sınırları içinde. Kadınların toplum üzerindeki etkisi ancak evlerine verebildikleri düzen ölçüsünde geçerlidir. Çalışan kadınlar bile sökkük, temizlik, çamaşır gibi işleri pazar günü yapmakla konumlandırılmıştır. Parça bu hâliyle XX. asrın başlarında Amerikan toplumunda kadına çizilen hem güzel ve bakımlı olan hem de evinin işlerini yapan, küçük ev âletleriyle “mutlu” olan kadın imgesini yüceltir; kadını ev ve aile içinde konumlandırmasıyla modern feminist zihniyetin dışında kalır. Diğer yandan parça kadına biçtiği rol ve sınırlar yönüyle geleneksel Türk aile anlayışına da uygundur.

4. 4. 4. 2. 1960-1980 Dönemi Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Aydınlanmacılık-Batıcılık Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler

1960-1980 dönemi Türkçe ders kitaplarındaki Aydınlanmacılık-Batıcılık zihniyetini yansıtan çeviri metinler ile ilgili bulgular aşağıdaki tabloda sunulmuştur:

Tablo 49. 1960-1980 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Aydınlanmacılık-Batıcılık Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler ile İlgili Bulgular

No.	Metnin Adı	Yazar	Çevirmen	Kaynak Dil / Edebiyat	Yer Aldığı Kitap	Kitabın Basım Yılı	Sınıf
1	Yel Değirmenleri İle Savaş	Cervantes (Servantes)	Hamdi Varoğlu	İspanyolca / İspanyol	Türkçemiz I (Gözler ve Tanyu)	[1961 ?]	6
2	Karga ile Tilki	La Fontaine (La Fonten)	Orhan Veli Kanık	Fransızca / Fransız	Türkçemiz I (Gözler ve Tanyu)	[1961 ?]	6
3	Öküz ile Kurbağa	Ezop (Aisopos)	S. Adıyaman	Eski Yunanca / Antik Yunan	Türkçemiz I (Gözler ve Tanyu)	[1961 ?]	6
4	Pasteur'un İlk Aşısı	Sacha Guitry (Saşa Gutri)	Lâmiî Yener	Fransızca / Fransız	Örnek Yazılar I (Dürder ve Ediskun)	1962	6
5	Uçak Nasıl İcat Edildi	Dale Carnegie	Ömer Rıza Doğrul	İngilizce / Amerikan	Türkçe I (Göğüş)	1967	6
6	Kralın Aslanları (Serbest)	Cervantes	Reşat Nuri Güntekin	İspanyolca / İspanyol	Türkçe I (Göğüş)	1967	6
7	Atsız Araba (Baba) (Serbest)	Egon Larsen	Behçet Cemal	Almanca / Alman	Türkçe I (Göğüş)	1967	6
8	Karga ile Tilki	La Fontaine (La Fonten)	Orhan Veli Kanık	Fransızca / Fransız	Ortaokullarda Türkçe Dersleri I (Birkan vd.)	1975	6
9	İssız Adada İlk Günler	Daniel de Foe	Yaşar Nabi Nayır	İngilizce / İngiliz	Ortaokullarda Türkçe Dersleri I (Birkan vd.)	1975	6
10	Kralın Aslanları (Serbest)	Cervantes	Reşat Nuri Güntekin	İspanyolca / İspanyol	Ortaokullarda Türkçe Dersleri I (Birkan vd.)	1975	6
11	Sinek	Dr. Victor Pauchet (Victor Poşe)	Belli değil	Fransızca / Fransız	Ortaokullarda Türkçe Dersleri I (Birkan vd.)	1975	6
12	Pasteur'un İlk Aşısı	Sacha Guitry (Saşa Gutri)	Lâmiî Yener	Fransızca / Fransız	Örnek Yazılar I (Dürder ve Ediskun)	1972	6
13	Robenson'un Sürüsü	Daniel Defoe	Yaşar Nabi Nayır	İngilizce / İngiliz	Türkçe I (Göğüş ve Demiray)	1980	6
14	Deniz İçinde Akan Nehir	Anne Terry White	Belli değil	İngilizce / Amerikan	Türkçe I (Göğüş ve Demiray)	1980	6
15	Robenson'un Sürüsü	Daniel Defoe	Yaşar Nabi Nayır	İngilizce / İngiliz	Türkçe I (Göğüş ve Demiray)	1968	6
16	Deniz İçinde Akan Nehir	Anne Terry White	Belli değil	İngilizce / Amerikan	Türkçe I (Göğüş ve Demiray)	1968	6
17	Robenson'un Sürüsü	Daniel Defoe	Yaşar Nabi Nayır	İngilizce / İngiliz	Türkçe I (Göğüş ve Demiray)	1975	6
18	Deniz İçinde Akan Nehir	Anne Terry White	Belli değil	İngilizce / Amerikan	Türkçe I (Göğüş ve Demiray)	1975	6
19	Robenson'un Sürüsü	Daniel Defoe	Yaşar Nabi Nayır	İngilizce / İngiliz	Türkçe I (Göğüş ve Demiray)	1976	6
20	Deniz İçinde Akan Nehir	Anne Terry White	Belli değil	İngilizce / Amerikan	Türkçe I (Göğüş ve Demiray)	1976	6
21	Robenson'un Sürüsü	Daniel Defoe	Yaşar Nabi Nayır	İngilizce / İngiliz	Türkçe I (Göğüş ve Demiray)	1979	6
22	Deniz İçinde Akan Nehir	Anne Terry White	Belli değil	İngilizce / Amerikan	Türkçe I (Göğüş ve Demiray)	1979	6
23	Robenson'un Sürüsü	Daniel de Foe	Yaşar Nabi Nayır	İngilizce / İngiliz	Türkçe I (Göğüş ve Demiray)	1961	6
24	Deniz İçinde Akan Nehir	Anne Terry White	Belli değil	İngilizce / Amerikan	Türkçe I (Göğüş ve Demiray)	1961	6
25	Robenson'un Sürüsü	Daniel Defoe	Yaşar Nabi Nayır	İngilizce / İngiliz	Türkçe I (Göğüş ve Demiray)	1969	6
26	Deniz İçinde Akan Nehir	Anne Terry White	Belli değil	İngilizce / Amerikan	Türkçe I (Göğüş ve Demiray)	1969	6
27	Robenson'un Sürüsü	Daniel de Foe	Yaşar Nabi Nayır	İngilizce / İngiliz	Türkçe I (Göğüş ve Demiray)	1962	6
28	Deniz İçinde Akan Nehir	Anne Terry White	Belli değil	İngilizce / Amerikan	Türkçe I (Göğüş ve Demiray)	1962	6
29	Gurur Veren Bir Başarı (Serbest)	Alphonse Daudet	Nebil Otman	Fransızca / Fransız	Güzel Türkçemiz Sınıf II (Demiray)	1962	7
30	Gurur Veren Bir Başarı (Serbest)	Alphonse Daudet	Nebil Otman	Fransızca / Fransız	Güzel Türkçemiz Sınıf II (Demiray)	1963	7
31	Gurur Veren Bir Başarı (Serbest)	Alphonse Daudet	Nebil Otman	Fransızca / Fransız	Güzel Türkçemiz Sınıf II (Demiray)	1964	7

Tablo 49'un devamı

32	Gurur Veren Bir Başarı (Serbest)	Alphonse Daudet	Nebil Otman	Fransızca / Fransız	Güzel Türkçemiz Sınıf II (Demiray)	1967	7
33	İnsan Yutan Kumsallar	Victor Hugo	Kemal Demiray	Fransızca / Fransız	Türkçe II (Göğüş ve Demiray)	1969	7
34	Gurur Veren Bir Başarı (Serbest)	Alphonse Daudet	Nebil Otman	Fransızca / Fransız	Güzel Türkçemiz Sınıf II (Demiray)	[1971 ?]	7
35	Okyanusu Aşan İlk Söz (Serbest)	Stefan Zweig	Burhan Arpad	Almanca / Alman	Türkçe II (Göğüş)	1974	7
36	Bir İş Adamı	Grigori Petrof	Ali Haydar Taner	Bulgarca / Bulgar	Türkçe II (Göğüş)	1974	7
37	Ayda İlk Adım	Peter Ryan	N. Ülken	İngilizce / İngiliz	Türkçe II (Göğüş)	1974	7
38	İlk Kuduz Aşısı (Serbest)	Sacha Guitry	Lâmi Yener	Fransızca / Fransız	Türkçe II (Göğüş)	1974	7
39	Dikiş Makinesinin Hikâyesi	Charles F. Kettering	Beşir Göğüş	İngilizce / Amerikan	Türkçe II (Göğüş)	1974	7
40	İrade Her Güçlüğü Yener	Alain	Belli değil	Fransızca / Fransız	Ortaokullarda Türkçe Dersleri III (Birkan vd.)	1963	8
41	Çalışkan Wat (Vat)	Samuel Smiles	S. S. Berkem	İngilizce / İskoç	Ortaokullarda Türkçe Dersleri III (Birkan vd.)	1963	8
42	İrade Her Güçlüğü Yener	Alain	Belli değil	Fransızca / Fransız	Ortaokullarda Türkçe Dersleri III (Birkan vd.)	1969	8
43	Çalışkan Wat (Vat)	Samuel Smiles	S. S. Berkem	İngilizce / İskoç	Ortaokullarda Türkçe Dersleri III (Birkan vd.)	1969	8
44	Saat (Serbest)	Sacha Guitry	İbrahim Necmi Dilmen	Fransızca / Fransız	Örnek Yazılar III (Dürder ve Ediskun)	1970	8
45	Parmak Çocuk	Grimm Kardeşler	Kemal Kaya	Almanca / Alman	Örnek Yazılar I (Dürder ve Ediskun)	1962	6
46	Bir Aslan Avcısı	Alfons Dode	Reşat Nuri	Fransızca / Fransız	Örnek Yazılar I (Dürder ve Ediskun)	1962	6
47	Podger Amca Tablo Asıyor (Serbest)	Jerome Klopka Jerome	Orhan Ş. Yüksel	İngilizce / İngiliz	Türkçe I (Göğüş)	1967	6
48	Köpekle At	Voltaire	Yaşar Nabi Nayır	Fransızca / Fransız	Ortaokullarda Türkçe Dersleri I (Birkan vd.)	1975	6
49	Kırlarda Araştırmalar	Auguste Stevenson	S. Huri	İngilizce / Amerikan	Ortaokullarda Türkçe Dersleri I (Birkan vd.)	1975	6
50	Parmak Çocuk	Grimm Kardeşler	Kemal Kaya	Almanca / Alman	Örnek Yazılar I (Dürder ve Ediskun)	1972	6
51	Bir Aslan Avcısı	Alfons Dode	Reşat Nuri	Fransızca / Fransız	Örnek Yazılar I (Dürder ve Ediskun)	1972	6
52	Çekirgeler (Serbest)	Alphonse Daudet	Sabri Esat Siyavuşgil	Fransızca / Fransız	Türkçe I (Göğüş ve Demiray)	1980	6
53	Çekirgeler (Serbest)	Alphonse Daudet	Sabri Esat Siyavuşgil	Fransızca / Fransız	Türkçe I (Göğüş ve Demiray)	1968	6
54	Çekirgeler (Serbest)	Alphonse Daudet	Sabri Esat Siyavuşgil	Fransızca / Fransız	Türkçe I (Göğüş ve Demiray)	1975	6
55	Çekirgeler (Serbest)	Alphonse Daudet	Sabri Esat Siyavuşgil	Fransızca / Fransız	Türkçe I (Göğüş ve Demiray)	1976	6
56	Çekirgeler (Serbest)	Alphonse Daudet	Sabri Esat Siyavuşgil	Fransızca / Fransız	Türkçe I (Göğüş ve Demiray)	1979	6
57	Çekirgeler (Serbest)	Alphonse Daudet	Sabri Esat Siyavuşgil	Fransızca / Fransız	Türkçe I (Göğüş ve Demiray)	1961	6
58	Çekirgeler (Serbest)	Alphonse Daudet	Sabri Esat Siyavuşgil	Fransızca / Fransız	Türkçe I (Göğüş ve Demiray)	1969	6
59	Çekirgeler (Serbest)	Alphonse Daudet	Sabri Esat Siyavuşgil	Fransızca / Fransız	Türkçe I (Göğüş ve Demiray)	1962	6
60	Hastalık Hastası	Moliere	İsmail Hâmi Danişmend	Fransızca / Fransız	Türkçe II (Göğüş)	1974	7
61	Kıbarlık Budalası	Moliere	Dr. Ali Süha Delilbaşı	Fransızca / Fransız	Türkçe III (Göğüş ve Demiray)	1961	8
62	Kıbarlık Budalası	Moliere	Dr. Ali Süha Delilbaşı	Fransızca / Fransız	Türkçe III (Göğüş ve Demiray)	1962	8
63	Kıbarlık Budalası	Moliere	Dr. Ali Suha Delilbaşı	Fransızca / Fransız	Güzel Türkçemiz Sınıf III (Demiray)	1964	8

Tablo 49'un devamı

64	Kıbarlık Budalası	Moliere	Dr. Ali Süha Delilbaşı	Fransızca / Fransız	Türkçe III (Göğüş ve Demiray)	1975	8
65	Kıbarlık Budalası	Moliere	Dr. Ali Süha Delilbaşı	Fransızca / Fransız	Türkçe III (Göğüş ve Demiray)	1968	8
66	Kıbarlık Budalası	Moliere	Dr. Ali Süha Delilbaşı	Fransızca / Fransız	Türkçe III (Göğüş ve Demiray)	1979	8
67	Kıbarlık Budalası	Moliere	Dr. Ali Suha Delilbaşı	Fransızca / Fransız	Güzel Türkçemiz Sınıf III (Demiray)	1973?	8
68	Ayyar Hamza	Moliere	Ali Bey	Fransızca / Fransız	Türkçemiz III (Gözler ve Tanyu)	1966	8
69	İlk Ateş (Serbest)	Prometheus	Zeynel Akkoç	Eski Yunanca / Antik Yunan	Ortaokullarda Türkçe Dersleri I (Birkan vd.)	1975	6
70	Su Baskını	Charles Vildirac	Reşat Nuri Güntekin	Fransızca / Fransız	Güzel Türkçemiz Sınıf I (Demiray)	1977	6
71	Su Baskını	Charles Vildirac	Reşat Nuri Güntekin	Fransızca / Fransız	Güzel Türkçemiz Sınıf I (Demiray)	[1960'lar]	6
72	Bir Mektup	Voltaire	İlhan E. Postacıoğlu	Fransızca / Fransız	Türkçe II (Göğüş ve Demiray)	1962	7
73	Bir Mektup	Voltaire	İlhan E. Postacıoğlu	Fransızca / Fransız	Türkçe II (Göğüş ve Demiray)	1967	7
74	Bir Mektup	Voltaire	İlhan E. Postacıoğlu	Fransızca / Fransız	Türkçe II (Göğüş ve Demiray)	1969	7
75	Bir Mektup	Voltaire	İlhan E. Postacıoğlu	Fransızca / Fransız	Türkçe II (Göğüş ve Demiray)	1976	7
76	Bir Mektup	Voltaire	İlhan E. Postacıoğlu	Fransızca / Fransız	Türkçe II (Göğüş ve Demiray)	1979	7
77	Bir Mektup	Voltaire	İlhan E. Postacıoğlu	Fransızca / Fransız	Türkçe II (Göğüş ve Demiray)	1972	7
78	Kutup Seyyahları	Stephan Zweig	İsa Öztürk	Almanca / Alman	Türkçe III (Göğüş ve Demiray)	1961	8
79	Bir Kuş Yuvası (Serbest)	Selma Lagerlöf	H. Örs-B. E. Koryak	İsveççe / İsveç	Örnek Yazılar III (Dürder ve Ediskun)	1970	8
80	Kurtla Çakal	Rudyard Kipling	Nureddin Artam	İngilizce / İngiliz	Örnek Yazılar I (Dürder ve Ediskun)	1962	6
81	Kurtla Çakal	Rudyard Kipling	Nureddin Artam	İngilizce / İngiliz	Örnek Yazılar I (Dürder ve Ediskun)	1972	6
82	Balın Hikâyesi (serbest)	D. C. Peattie [Donald C.]	Belli değil	İngilizce / Amerikan	Güzel Türkçemiz Sınıf I (Demiray)	[1960'lar]	6
83	Wilhelm Tell I	Schiller	Belli değil	Almanca / Alman	Ortaokullarda Türkçe Dersleri II (Birkan vd.)	1964	7
84	Wilhelm Tell II	Schiller	Belli değil	Almanca / Alman	Ortaokullarda Türkçe Dersleri II (Birkan vd.)	1964	7
85	Hünerli Terzi	Cervantes	Hamdi Varoğlu	İspanyolca / İspanyol	Güzel Türkçemiz Sınıf III (Demiray)	1964	8
86	Hünerli Terzi	Cervantes	Hamdi Varoğlu	İspanyolca / İspanyol	Güzel Türkçemiz Sınıf III (Demiray)	[1973 ?]	8
87	Vilhelm Tell	Schiller	Seniha Bedri Göknıl	Almanca / Alman	Türkçe I (Göğüş)	1967	6
88	Cornille Ustanın Esrarı	A. Daudet	S. Esat Siyavuşgil	Fransızca / Fransız	Türkçe II (Göğüş)	1974	7

1960-1980 döneminde ortaokullarda okutulan Türkçe ders kitaplarındaki çeviri metinlerde idealist ve pragmatist eğitimcilikten sonra ikinci sırada yansıtılan zihniyet Aydınlanmacılık-Batıcılıktır. Çeviri metinlerden 88 tanesinin Aydınlanmacılık-Batıcılık zihniyetini yansıtan bileşenlere bağlanabileceği tespit edilmiştir. Bunların 44'ü (%50) pozitivizm-realizm, 24'ü (%27,27) rasyonalizm, 11'i (%12,5) hümanizm, 7'si (%7,95) devlet ve toplum düzeni, 1'i (%1,13) özgürlükçülük, 1'i (%1,13) ise Doğu-Batı çatışması / yenilikçilik bileşenleri üzerinde durmaktadır.

1923-1938 döneminde yer alan “Saat”, “Bir Aslan Avcısı”, “Ayyar Hamza”; 1923-1938 ve 1938-1950 dönemlerinde “Robenson” adıyla yer alan “İssız Adada İlk Günler”; 1938-1950 ve 1950-1960 dönemlerinde yer alan “Robenson’un Sürüsü”, “Çekirgeler”, “İnsan Yutan Kumsallar”, “Bir Mektup”, “Kutup Seyyahları”; 1923-1938 döneminde “Burjuva Zantiyom (Jantiyom)” adıyla yer alan “Kibarlık Budalası”; 1950-1960 döneminde yer alan “Deniz İçinde Akan Nehir”, “Su Baskını”, “Balın Hikâyesi”, “Hünerli Terzi”, “Gurur Veren Bir Başarı” adlı parçaların bu dönemde de varlığını sürdürdüğü görülür. Bu mükerrer parçalar istatistiklerde yer almakla birlikte daha önce yorumlandığı için bu bölümde içerik olarak tekrarlanmayacaktır.

Pozitivizm-Realizm: Bu parçalarda en fazla telkin edilmek istenen fikir, pozitivist ve realist anlayış etrafında toplanmaktadır. Pozitivist ve realist temeller üzerine kurulu olan çeviri metinlerde gerçek hayatta karşılığı olmayan boyutuyla romantik ve idealist tavırların eleştirildiği, bilimsel merakın ve çalışmaların öneminin vurgulandığı, doğa-insan mücadelesinde çalışma azmine dikkat çekildiği görülür. Yel değirmenlerini dev zanneden Don Kişot’un bunlara saldırmasının anlatıldığı “Yel Değirmenleri İle Savaş” adlı metinde boş hayallere kapılmanın zararlı olacağı vurgusu hâkimdir. Gerçeklerle bağlantısını yitirmiş, kendi hayal dünyası içinde yaşayan Don Kişot, atıldığı şövalyelik macerasında yel değirmenlerine saldırırken devlerle dövüştüğünü zannetmektedir ancak gerçekler onun zannettiği gibi değildir. Nitekim Don Kişot yel değirmeninin kanadına takılarak yere düşer, yara bere içinde kalır. Parça bu hâliyle boş hayalleri yermekte, gerçek hayatın gözden kaçırılmasının ne kadar vahim sonuçlar vereceğini uyarmakta; gerçeklerin ve kendinin farkında bireyler olmanın gereğini uyarmaktadır. Benzer şekilde, bir araba içinde krala götürülen aslanları büyücü Freston’un kendisi için gönderdiği kötü adamlar zanneden Don Kişot’un bu aslanlara meydan okuması konusunun işlendiği “Kralın Aslanları”nda da gerçek cesaretin ihtiyat ile bir arada olursa değerli olacağı vurgulanır. Dünyanın en ünlü romanlarından biri olan *Don Kişot*’tan alınan bu sahneler romanın tamamı gibi pozitivist ve rasyonalist zihniyet üzerinden Aydınlanmacı-Batıcı zihniyete bağlanır. Nitekim romanın sonunda Don Kişot “akıllanarak” gerçekleri görür. Fakat diğer yandan *Don Kişot* romanı çok katmanlı bir yapıya sahiptir. Bir tip olarak Don Kişot hayallerinin peşinde koşmayı, idealist ruhu, kendine inanmayı yücelten bir katmanda da okunabilir. Bundan dolayı Aydınlanmacıların okuduğu *Don Kişot* ile romantiklerin okuduğu *Don Kişot* aynı değildir. Örneğin Aydınlanmacılar, rasyonalistler Don Kişot’ta akılsız bir hayalperest görürken romantikler

onda adeta bir kahraman bulurlar. *Don Kişot*'tan alınan parçaların ders kitaplarında temsil ettiği zihniyet ise rasyonalist, pozitivist katmanla sınırlı tutulmuştur.

“Karga ile Tilki”de ağzında bir parça peynir tutarak dal üstünde duran karganın tilkinin övgülerine aldanarak sesinin çok güzel olduğuna inanması, şarkı söylemeye kalkışarak ağzındaki peyniri düşürmesi anlatılır. Böylece insanın kendi meziyet sınırlarının farkında olması ve boş övgülere kapılmaması gerektiği vurgulanır. Benzer şekilde, “Öküz ile Kurbağa” adlı metinde de öküzlerin gösterişli iriliğine özenen bir kurbağanın geniş nefesler alarak bedenini şişirmesi ama sonunda bir balon gibi patlayıp ölmesi konusu işlenirken insanın gereksiz özentilere kapılmaması gerektiği gösterilir. Ayrıca “Öküz ile Kurbağa” parçası aracılığıyla öğrenci, Antik Yunan’dan bir metin ile muhatap kılınmaktadır.

Robinson Crusoe’nin hayatından etkilenen Thomas Gulbe’nin azim, itina ve özenle çalışıp ülkesinin yumurta kralı olmasının anlatıldığı “Bir İş Adamı”nda büyük başarılar elde etmek için azim ve itina ile çalışmak gerektiği vurgulanır. Basit bir yumurta satıcısıyken memleketinin “yumurta kralı” olan bu iş adamının başarısının sırrı, girişimci ruhundaki dikkat ve titizlikte saklıdır. Kahraman, çalışanları ve kendisi arasında öyle bir iletişim ağı kurmuştur ki dağıtımına girmiş bayat tek yumurtanın bile kaynağını bulmakta, hatanın tekrarını önleyebilmektedir. Böylece girişimci ruhun ve iş dünyasında başarıya ulaşmanın her şeyden önce özen, ciddiyet, disiplin ve iş ahlakı gerektirdiği gösterilmektedir.

“Çalışkan Wat (Vat)” adlı parçada James Watt’ın, kendisinden önceki bilim adamlarının teşebbüslerini de inceleyerek, azim ve kararlılıkla çalışıp buhar makinesini icat etmesi konu edilir. Parçada Wat kimliğinde, başarılı insanın doğal bir gayrete ve yeteneğe sahip olan değil, kendindeki kuvvetleri çalışkanlıkla ve titizce disiplin altına alarak ustalıklı kullanan insan olduğu gösterilir. Elias Howe’un dikiş makinesini nasıl icat ettiğinin anlatıldığı “Dikiş Makinesinin Hikâyesi”nde de büyük başarılar elde etmek için azimle, yılmadan çalışmak gerektiği işaret edilir. Benzer şekilde, “Okyanusu Aşan İlk Söz” adlı metinde Avrupa ile Amerika arasında telefon konuşmalarının yapılabilmesi için Atlas Okyanusu’nun suları altından kablolar geçirilmesi, bunun ancak üçüncü denemede başarılması konusu işlenir. Teknolojiye ulaşan pozitivist zihniyetin kodlarını içeren parçada insanın yılmadan çalışması ve okyanusun altından kablolar geçirerek ilk telefon görüşmesini başarmasının hikâyesi anlatılmaktadır. Nitekim parçada ilk iki deneme başarısız olmuş ancak üçüncü denemede başarılı olunmuştur. Ay’a ilk defa nasıl ayak basıldığının anlatıldığı “Ayda İlk Adım”da da benzer bir vurgu vardır. Henri Ford’un uzun çalışmalar sonucunda kendi arabasını yapmasının konu edildiği “Atsız Araba (Baba)”da büyük icatların ancak büyük uğraşlar ve çalışmalar sonucu yapılabileceği gösterilir. “Uçak Nasıl İcat Edildi” adlı metinde bisiklet tamircisi olan Wright kardeşlerin ilk uçağı uzun araştırmalar ve denemeler sonucunda nasıl icat ettikleri anlatılır. Bütün bu parçaların içerdiği vurgu ortaktır: Büyük amaçlar için yılmadan denemeye devam etmek gerekir. İnsanlık, tarihindeki dönüm noktalarını bu çabalara borçludur.

Büyük keşifler, bilimsel gelişmeler kararlı, azimli, yılmayan, umutsuzluğa düşmeden tekrar tekrar deneyen insanların çabaları sonucunda gerçekleşir. Büyük icatlar ancak büyük araştırmalar ve uzun çalışmalar sonucunda yapılabilir. Böylece bu parçaların çalışma, akılcılık, bilimsel araştırma gibi Aydınlanmacı pozitivist zihniyetin bütün kodlarını taşıdığı fark edilir.

Farklı kitaplarda “Pasteur’ün İlk Aşısı” ve “İlk Kuduz Aşısı” adlarıyla yer alan aynı parçada kuduz aşısı üzerine çalışan Pasteur’ün bunu ilk kez küçük bir çocuk üzerinde denemesi ve bu esnadaki düşünceleri anlatılmaktadır. Burada da sağlık alanındaki büyük başarıların bir anda değil, uzun ve özverili çalışmaların bazen de riskleri göze almanın sonucunda ortaya çıktığı işaret edilir. Sağlık tarihindeki en önemli buluşlardan biri olan kuduz aşısı Pasteur tarafından bulunmuş, onun tıbbın pozitif verileriyle verdiği sonuç tıp tarihindeki yerini almıştır. Parça bir yandan pozitif bilimlerin toplum sağlığı üzerindeki olumlu etkisini yansıtmakta, diğer yandan o dönemde Türkiye için de bir tehdit olan kuduz hastalığına dikkat çekmekte, farkındalık yaratmaktadır. Hiç önemsenmeyen küçük bir hayvan olan karasineğin zararları, pek çok mikrop taşıması ve bunları yayması konusunun işlendiği “Sinek”te sağlık söz konusu olduğunda küçük şeylerin bile büyük zararlar verebileceği gösterilir. Halk sağlığı konusunda bilgilendirici olan parça, Aydınlanmacı zihniyete bağlanır.

“İrade Her Güçlüğü Yener”de anlatıcının bir böceğin bahçedeki ağaçları yok etmesinden yakının ama bunu durdurmak için hiçbir çaba harcamayan dostuna karşı çıkması, küçük küçük atılan adımlarla büyük işler yapılabileceğini savunması konu edilir, irade ve azmin her güçlüğü yeneceği vurgulanır. İrade, çalışkanlık ve azmin her güçlüğü yeneceğini doğa zararlıları ile mücadele örneği üzerinden anlatan bu metinde iki karakterden biri peşinen yenilgiye razı gelmiştir, diğeri ise her türlü güçlüğü rağmen azim ve irade ile çalışmaktan yanadır. Doğa gibi büyük bir güç ile mücadelede bile çalışma, azim ve irade yüceltilmiştir. Parça bu hâliyle insanı yücelten Aydınlanmacı zihniyetin bileşenlerini içermektedir.

Rasyonalizm: Rasyonalist temeller üzerine kurulu olan çeviri metinlerde akıl, mantık ve sağduyunun öneminin vurgulandığı; gözleme, bilimselliğe dikkat çekildiği görülür. “Parmak Çocuk” adlı metinde parmak boyunda bir çocuğun zekâ ve kurnazlığı ile çok büyük güçlüklerin üstesinden gelmesi anlatılır. Büyük işler başarmak için öncelikli şartın akıllı ve zeki olmak olduğu, akıl ve zekâ olmadan beden gücüyle büyük işler başılamayacağı vurgulanır. Bu masal başparmak büyüklüğündeki bir çocuğun bir at arabasını idare etmek, ailesine altınlar kazandırmak, hırsızları ele vermek için büyük bir vücuda ihtiyacı olmadığını; akıl, zekâ, dahası kurnazlıkla bunları başarabildiğini gösterir. Kendisini yutan bir ineğin karnından, aynı şekilde bir kurdun midesinden çıkmak için Parmak Çocuk’un kurnazlığı yine devreye girer. Böylece akılcı tavrın pratik hayat üzerindeki kurtarıcı etkisi gösterilmiş olur. Ayrıca bu parçada çevrecilik (tabiatçılık) içinde yorumlanması gereken iki sahne vardır: Parmak Çocuk, doğasının dışına çıkmayan, sadece beslenmek isteyen ineğin ve kurdun midesinden onların ölümüne sebebiyet verecek kurnazlıklar

yaparak çıkmıştır. İnsanın yaşam hakkını önceleyen bu tavır, masallarda karşımıza sık sık çıkan bir şiddet içerir ve ders kitabında herhangi bir eleştiri ve kınanma ile karşılanmamıştır.

“Hastalık Hastası” adlı parçada hastalık hastası olan ve kendisine her söylenene inanan Argan’ın doktor kılığına giren hizmetçi kız Toinette tarafından muayene edilişi sırasında düştüğü komik durum konu edilir, aklını kullanmayan insanların başkaları tarafından kolayca aldatılabileceği ve gülünç durumlara düşebilecekleri gösterilir. Parça bu hâliyle cahilliğin ne kadar kötü bir şey olduğunu; bilginin, aklın, rasyonalitenin ne kadar önemli olduğunu uyarmaktadır.

“Kırlarda Araştırmalar”da etrafındaki her şeyi merakla, titizlikle inceleyen George’un sonunda dere yüzeyindeki petrolü keşfetmesi konusu işlenirken gözlem, düşünme ve deneyin yeni buluşlar için önemli olduğu işaret edilir. Auguste Stevenson’un *Fen Çocuğu* adlı kitabından alınan bu parça gözlem, bilimsel bakış açısı, rasyonalist zihniyet bakımından Aydınlanmacılığın bütün kodlarını taşımaktadır. Burada da tabiatı gözlemleyen bir bakış açısı vardır ama bu romantik değil bilimsel gözleme dayalı bir bakış açısıdır. Diğer yandan keşfedilen şeyin petrol olması parçayı endüstriyel ihtiyaçlar evrenine bağlamaktadır.

“Köpekle At”ta Bilge Zadig’in aklın kılavuzluğunda en küçük ayrıntılara bile dikkat ederek hiç görmediği köpek ve at ile ilgili bilgi sahibi olması anlatılır. Sürekli olarak akılcı bir yöntemle inceleme ve araştırma yapmak gerektiği, ancak böylece gerçek bilgiye ulaşılabileceği vurgulanır. Aydınlanmanın en önemli isimlerinden biri olan Voltaire’e ait olan parça Aydınlanmacı zihniyetin bütün kodlarını taşımaktadır: Gericilik ile ilerici düşüncenin çatışması, cehaletin aydınlık karşısındaki tutucu tepkisi, aklın müşkül zannedilen pek çok muammayı çözmesi gibi.

“Podger Amca Tablo Asıyor” isimli parçada tablo asmak gibi basit bir işi yapmaya kalkışan ama bunu beceremeyen bir kişinin portresi çizilmiştir. Çünkü Podger Amca, bu işin nasıl yapılacağını bilmemektedir. Ancak onun başarısızlığının asıl kınanan sebebi; bu işte becerikli ve bilgili olmamasına rağmen aşırı fakat boş öz güveni ve her şeyi başkalarına yaptırmasıdır. Sonuçta gün boyu uğraşıldıktan sonra ancak asılabilen tablo bütün duvarların delik deşik olmasına, zaman ve emek kaybına sebep olmuştur. Böylece gerçekçilikten ve akılcılıktan yoksun karakter eleştirilmiş; rasyonel ve pratik insan tipi olumsuz örnek üzerinden yüceltilmiş, insanın kendi bildiği işi yapması, daha da önemlisi ne yapıp ne yapamayacağını bilmesi gerektiği gösterilmiştir.

Hümanizm: Bu dönemde hümanist temeller üzerine kurulu olan çeviri metinlerde evrensel sevginin ve insan sevgisinin vurgulandığı, Antik Dönem eserlerine ve isimlerine dikkat çekildiği görülür. “Bir Kuş Yuvası” adlı metinde çölde bir nehrin kenarında inzivaya çekilerek artık kıyametin kopması için sürekli Tanrı’ya dua eden Keşiş Hatto’nun hikâyesi anlatılır. İnsanların türlü kötülüklerini deneyimleyerek onlara duyduğu sevgiyi ve inancı kaybetmiş olan kahraman, hiç kıpırdamaksızın bütün dünyanın yok olması için yakarmaktadır. Ancak kuşların Keşiş Hatto’nun elinde yuva yapması, kuş yavrularının yumurtadan çıkması sürecinde onun içinde önce bu kuşlara karşı bir sevgi ısınır, sonra bu kıvılcım büyüyerek bütün insanlığı kapsar. Böylece Hatto, bütün

insanları ve hayvanları kapsayan evrensel sevgiye ulaşır. Kaybedeceklerinden korktuğu için artık kıyametin kopması için yakarmaktan vazgeçer. Parça insan sevgisini işlemesiyle hümanizme bağlanırken içinde sevgi kalmayanlar için hayatın zaten bitmiş olduğunu da uyarır. Ayrıca, bir kuş ailesi üzerinden bütün insanlığın affına sebep olan sevgiyle bu parça çevrecilik (tabiatçılık) zihniyetine bağlanan bir katmana da sahiptir.

Prometheus'un karanlıkta ve soğukta kalan insanlara acıyarak Olympos'tan ateşi çalıp insanlığa aydınlığı, ısıyı hediye etmesinin konu edildiği "İlk Ateş" parçasında insanlığın iyi, güzel, faydalı olan her şeyi hak ettiği vurgusu hâkimdir. İnsanlara karşılıksız iyilik yapan, bu uğurda her türlü cefayı göze alan Titan Prometheus hümanizm zihniyetini temsil eden en bariz mitolojik karakterdir. 1975 tarihli kitapta bu ilkenin öğrencilere takdim edildiği görülür.

Devlet ve Toplum Düzeni: Devlet ve toplum düzeni ile ilgili fikirler üzerine kurulu olan çeviri metinlerde bürokratik yozlaşmaya dikkat çekildiği, birey-toplum ilişkisinin öneminin vurgulandığı fark edilir. Kudurmasından herkesin korktuğu bir çakalın kurt tarafından misafir edilip doyurulmasının anlatıldığı "Kurtla Çakal" adlı metinde birinin dışının kovuğuna gitmeyen şeyin diğeri için ziyafet olarak kabul edilebileceği gösterilir. Parçanın vurguladığı şey, insanların "doyma" eşiklerinin farklı olduğu, kimilerinin değer vermediği nesnelerin başkaları için çok kıymetli olabileceğidir. Parça sosyal eşitsizliği vurgulayan bu hâliyle birey ve toplum ilişkisi üzerinden Aydınlanmacı-Batıcı zihniyete bağlanabilir. Ayrıca; kuduz hastalığı bu parçanın asıl meselesi değildir, ancak parçada bu hastalığın tehlikelerine ve korkunçluğuna da değinilmiştir. Bu yönüyle parçanın aynı kitapta yer alan "Pasteur'ün ilk Aşısı" metninde olduğu gibi pozitivist çareleri önerdiği de düşünülebilir.

"Wilhelm Tell I" metninde İsviçre Valisi Gesler'in çayırıltaki şapkasına selam vermediği için valinin Wilhelm Tell'i, ok ve yayını kullanarak kendi oğlunun başındaki elmaya nişan alıp atış yapmaya mecbur bıraktığı meşhur sahne seçilmiştir. Herkes korku içinde, vazgeçmesi için Wilhelm Tell'e yalvarırken oğlun babasına sonuna kadar güvenmesi üzerinden güven ve cesaretin birbirini karşılıklı besleyen duygular olduğu gösterilir. Benzer şekilde baba Tell'in, eğer elmaya isabet ettiremezse valiyi vurmak için fazladan bir ok almasının işlendiği "Wilhelm Tell", "Wilhelm Tell II" parçalarında da gösterilen bu ünlü sahne cesaret ve yeteneğin bir arada olduğunda başarıyı getireceğini işaret eder. Babalık duygusu ve mecbur bırakılan işin imkânsızlığı Wilhelm Tell'i bir parça tereddüt ettirse de o, mecbur kaldığı anda zor gibi görünen vuruşu gerçekleştirir. O hâlde bu metinler cesaret, kendine güven, yetenek gibi kodlar üzerinden gelişmektedir. Ancak parçaların kötü karakteri olan vali, sahip olduğu erki yıkıcı yönde kullanmasıyla bürokratik yozlaşmanın temsilcisi konumunda yer alırken parçalarda devlet ve toplum düzeni sorgulanır. Diğer yandan kitaba alınmamış olmakla birlikte efsanenin devamında Tell, İsviçre özgürlük mücadelesini başlatan kişi olarak görünmektedir. Böylece parça zalim ve işgalci yönetici karşısında haklı isyan

ve savunma duygusunu da öğrenciye vererek özgürlükçülük üzerinden de Aydınlanmacı zihniyete bağlanabilir.

Yenilikçilik: “Cornille Ustanın Esrarı” adlı çeviri metinde eski-yeni çatışmasına dikkat çekildiği görülür. Parçada, açılan un fabrikası karşısında tutunamayan yel değirmenlerinin bir bir kapanması ancak Corneille Usta’nın değirmeninin sürekli dönmesi merak uyandırır. Aslında yaşlı adam değirmenini boş olarak döndürmektedir. Alphonse Duadet’nin *Değirmenimden Mektuplar*’ında yer alan aynı isimli hikâyeden alınmış olan bu parçada eski-yeni çatışması insanın en temel gereksinimi ekmeğin ham maddesi olan buğday ve onun işlenişi üzerinden gösterilmiştir. Buğdayın doğal güçlerle (rüzgâr) öğütüldüğü yel değirmenleri eski usuldeki küçük işletmelerdir. Bunlar üretim gücü sınırlı olmakla birlikte doğa ile uyumlu, onu bozmadan ve kirletmeden çalışırlar, çalışma şartları bakımından insan doğasına da uygundur. Fabrika ise seri üretim yaparken hem doğayı kirletir hem de yaşamın doğal ritminin ve insan takatinin dışına çıkar. Diğer yandan fabrikalar küçük işletmeleri ortadan kaldırırken küçük esnafın geçim imkânlarını da yok eder. Böylece bu hikâyede eski-yeni çatışmasında yeniliklerin her zaman insanın doğası ve ihtiyaçlarıyla uyumlu olmadığı işaret edilerek yenilikçi zihniyetin eleştirildiği, doğayla uyumlu yel değirmeni işleyişinin yüceltildiği fark edilir.

4. 4. 4. 3. 1960-1980 Dönemi Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Milliyetçilik Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler

1960-1980 dönemi Türkçe ders kitaplarındaki milliyetçilik zihniyetini yansıtan çeviri metinler ile ilgili bulgular aşağıdaki tabloda sunulmuştur:

Tablo 50. 1960-1980 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Milliyetçilik Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler ile İlgili Bulgular

No.	Metnin Adı	Yazar	Çevirmen	Kaynak Dil / Edebiyat	Yer Aldığı Kitap	Kitabın Basım Yılı	Sınıf
1	Üçüncü Senfoni (Serbest)	Georges Duhamel	Zahir Güvemli-Tahsin Yücel	Fransızca / Fransız	Türkçe II (Göğüş ve Demiray)	1962	7
2	Göklerde Savaş	A. De Saint Exupery	Ziya İshan	Fransızca / Fransız	Güzel Türkçemiz Sınıf II (Demiray)	1963	7
3	Üçüncü Senfoni (Serbest)	Georges Duhamel	Zahir Güvemli-Tahsin Yücel	Fransızca / Fransız	Türkçe II (Göğüş ve Demiray)	1967	7
4	Göklerde Savaş	A. De Saint Exupery	Ziya İshan	Fransızca / Fransız	Güzel Türkçemiz Sınıf II (Demiray)	[1971 ?]	7
5	Üçüncü Senfoni (Serbest)	Georges Duhamel	Zahir Güvemli-Tahsin Yücel	Fransızca / Fransız	Türkçe II (Göğüş ve Demiray)	1969	7
6	İstanbul	Lady Montague-Leydi Montegü	Ahmet Refik	İngilizce / İngiliz	Örnek Yazılar Ortaokul II. Sınıf (Ediskun ve Dürder)	1980	7
7	Ölümünden Daha Büyük Şeyler Var (Serbest)	J. A. Ferguson-Ferguson	Nezihe Manyas	Belli değil / Avusturya	Örnek Yazılar Ortaokul II. Sınıf (Ediskun ve Dürder)	1980	7
8	Üçüncü Senfoni (Serbest)	Georges Duhamel	Zahir Güvemli-Tahsin Yücel	Fransızca / Fransız	Türkçe II (Göğüş ve Demiray)	1976	7
9	Küçük Gözcü (Serbest)	Ed. de Amicis	İ. Alâeddin Gövsa	İtalyanca / İtalyan	Türkçemiz II (Gözler ve Tanyu)	1963	7
10	Üçüncü Senfoni (Serbest)	Georges Duhamel	Zahir Güvemli-Tahsin Yücel	Fransızca / Fransız	Türkçe II (Göğüş ve Demiray)	1979	7
11	Göklerde Savaş	A. De Saint Exupery	Ziya İshan	Fransızca / Fransız	Güzel Türkçemiz Sınıf II (Demiray)	1964	7
12	Göklerde Savaş	A. De Saint Exupery	Ziya İshan	Fransızca / Fransız	Güzel Türkçemiz Sınıf II (Demiray)	1967	7
13	Üçüncü Senfoni (Serbest)	Georges Duhamel	Zahir Güvemli-Tahsin Yücel	Fransızca / Fransız	Türkçe II (Göğüş ve Demiray)	1972	7
14	Göklerde Savaş	A. De Saint Exupery	Ziya İshan	Fransızca / Fransız	Güzel Türkçemiz Sınıf II (Demiray)	1962	7
15	Horace'tan	P. Corneille	Lütfi Ay	Fransızca / Fransız	Türkçe III (Göğüş ve Demiray)	1961	8
16	Horace	P. Corneille	Lütfi Ay	Fransızca / Fransız	Türkçe III (Göğüş ve Demiray)	1962	8
17	Horace	P. Corneille	Lütfi Ay	Fransızca / Fransız	Türkçe III (Göğüş ve Demiray)	1975	8
18	Horace	P. Corneille	Lütfi Ay	Fransızca / Fransız	Türkçe III (Göğüş ve Demiray)	1968	8
19	Horace	P. Corneille	Lütfi Ay	Fransızca / Fransız	Türkçe III (Göğüş ve Demiray)	1979	8
20	Boğaziçi (Serbest)	Lamartine	Mediha Sayar	Fransızca / Fransız	Örnek Yazılar III (Dürder ve Ediskun)	1970	8

1960-1980 yılları arasında okutulan Türkçe ders kitaplarında üçüncü sırada yansıtılan zihniyet milliyetçiliktir. Milliyetçilik zihniyetini yansıtan 20 metnin 11'i (%50) savaş karşıtlığı, 7'si (%35) millî vazife (vatan ve millet için fedakârlık), 2'si (%10) ise kültür milliyetçiliği bileşenleri üzerinde durmaktadır.

1923-1938 döneminde “Küçük Kâşif” adıyla yer alan “Küçük Gözcü” ile 1923-1938 ve 1950-1960 dönemlerinde “Bir Hava Muharebesi” adıyla yer alan “Göklerde Savaş”; 1938-1950 ve 1950-1960 dönemlerinde yer alan “Horace’tan (Horace)”; 1950-1960 döneminde “Kontes Dö P...’ye” adıyla yer alan “İstanbul”, “Üçüncü Senfoni”, “Ölümden Daha Büyük Şeyler Var” adlı parçaların bu dönemde de varlığını sürdürdüğü görülür. Bu mükerrer parçalar istatistiklerde yer almakla birlikte daha önce yorumlandığı için bu bölümde içerik olarak tekrarlanmayacaktır. Yeni olarak sadece tek parça kullanılmıştır.

Kültür Milliyetçiliği: Kültür milliyetçiliği etrafında şekillenen “Boğaziçi” adlı metinde anlatıcı Lamartine’in bir sandal ile gezindiği Boğaziçi tasvirleri yer almaktadır ve bazı doğa güzelliklerini tasvir etmeye kelimelerin yetmeyeceği vurgulanır. Parçada Boğaziçi’nin güzellikleri anlatılırken burada yaşayan ve bu mimari eserleri yaratan insanların da yüceliği ima edilmektedir. Parça, Türkler ve Türkiye hakkında olumlu görüşler taşıyan Pierre Loti, Claude Farrere gibi Türk dostu Batılı yazarlardan bir örnek olarak kitaptaki yerini almıştır.

4. 4. 4. 4. 1960-1980 Dönemi Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Çevrecilik (Tabiatçılık) Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler

1960-1980 dönemi Türkçe ders kitaplarındaki çevrecilik (tabiatçılık) zihniyetini yansıtan çeviri metinler ile ilgili bulgular aşağıdaki tabloda sunulmuştur:

Tablo 51. 1960-1980 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Çevrecilik (Tabiatçılık) Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler ile İlgili Bulgular

No.	Metnin Adı	Yazar	Çevirmen	Kaynak Dil / Edebiyat	Yer Aldığı Kitap	Kitabın Basım Yılı	Sınıf
1	Orman Yangını (Serbest)	J. O. Curwood	Mustafa Nihat Özön	İngilizce / Amerikan	Örnek Yazılar I (Dürder ve Ediskun)	1962	6
2	1759 Yılından Beri Yeryüzünün İlk Volkanı (Serbest)	Louis Mattox Miller	Beşir Göğüş	Belli değil	Türkçe I (Göğüş)	1967	6
3	Kurt (Serbest)	Herman Hesse	Burhan Arpat	Almanca / Alman	Ortaokullarda Türkçe Dersleri I (Birkan vd.)	1975	6
4	Orman Yangını (Serbest)	J. O. Curwood	Mustafa Nihat Özön	İngilizce / Amerikan	Örnek Yazılar I (Dürder ve Ediskun)	1972	6
5	Sincap (serbest)	Buffon	R. N. G	Fransızca / Fransız	Güzel Türkçemiz Sınıf I (Demiray)	[1960' lar]	6
6	Sincap (serbest)	Buffon	R. N. G	Fransızca / Fransız	Güzel Türkçemiz Sınıf I (Demiray)	1977	6
7	Kırlangıç	Jule Michelet	Reşat Nuri Güntekin	Fransızca / Fransız	Türkçe II (Göğüş ve Demiray)	1962	7
8	Kırlangıç	Jule Michelet	Reşat Nuri Güntekin	Fransızca / Fransız	Türkçe II (Göğüş ve Demiray)	1967	7
9	Kırlangıç	Jule Michelet	Reşat Nuri Güntekin	Fransızca / Fransız	Türkçe II (Göğüş ve Demiray)	1969	7
10	Kırlangıç	Jule Michelet	Reşat Nuri Güntekin	Fransızca / Fransız	Türkçe II (Göğüş ve Demiray)	1976	7
11	Kırlangıç	Jule Michelet	Reşat Nuri Güntekin	Fransızca / Fransız	Türkçe II (Göğüş ve Demiray)	1979	7
12	Kırlangıç	Jule Michelet	Reşat Nuri Güntekin	Fransızca / Fransız	Türkçe II (Göğüş ve Demiray)	1972	7
13	İnsan Eli (Serbest)	Buffon	Reşat Nuri Güntekin	Fransızca / Fransız	Türkçe II (Göğüş)	1974	7
14	Su (Serbest)	Antoine de Saint Exupery	Vedat Günyol	Fransızca / Fransız	Türkçe II (Göğüş)	1974	7
15	Kedi	Pieter Loti	Belli değil	Fransızca / Fransız	Türkçemiz III (Gözler ve Tanyu)	1966	8

1960-1980 yılları arasında okutulan Türkçe ders kitaplarında dördüncü sırada yansıtılan zihniyet çevreciliktir. Bu dönemde yer alan çeviri metinlerden 15 tanesinin çevrecilik (tabiatçılık) zihniyetiyle ilişkilendirilebileceği tespit edilmiştir. Bunların 9'u (%60) doğal düzen, 3'ü (20) doğa-insan ilişkisi, 1'i (6,66) doğa ile mücadele, 1'i (6,66) doğal kaynakların önemi, 1'i (%6,66) hayvanlara dikkat çekme bileşenleri üzerinde durmaktadır.

1938-1950 ve 1950-1960 dönemlerinde yer alan “Sincap” ile “Kırlangıç” adlı parçaların bu dönemde de varlığını sürdürdüğü görülür. Bu mükerrer parçalar istatistiklerde yer almakla birlikte daha önce yorumlandığı için bu bölümde içerik olarak tekrar edilmeyecektir.

Doğal Düzen: Bu parçalarda en fazla telkin edilmek istenen fikir, doğanın kendisine has bir düzeni olduğu etrafında toplanmaktadır. “Kurt” adlı metinde çok soğuk kış aylarında yemek arayan üç kurdun yuvalarından ayrılarak bir köye gelmeleri, buradaki köylüler tarafından ikisinin öldürülmesi, birinin yaralanması ve onun da kaçarken vurularak öldürülmesi konusu işlenir.

Böylece doğanın kendi içinde bir dengesi olduğu, ağır tabiat şartlarının o dengeyi bozduğu işaret edilir. Hem kurtlar hem insanlar yönünden okunabilecek parçada ağır kış şartlarında ölecek derecede aç kalan kurtlar köye inmekte; atlara, ineklere saldırmakta; onları yemekte ve böylece ölümden kurtulmaktadırlar. Ancak insanlar da hayatta kalabilmek için kendi hayvanlarına muhtaçtır. Bu sebeple kurtları öldürürler. Parçanın ucu açık bırakılmış, anlatıcı “Kim haklı?” sorusunu doğrudan sormaktansa ağır doğa şartlarına dikkat çekmekle yetinmiştir. Ancak anlatıcının ifadelerinde insanların kurtları öldürmekten zevk de aldıkları, onlarda öldürmenin bir gayeye dönüştüğü de gözden kaçmaz ve insanın acımasızlığı ima edilir. Parçanın yazarı Herman Hesse savaş karşıtı kişiliği, Doğu ve Batı arasında kurmaya çalıştığı sentez yönleriyle evrensel insanlık ilkesine bağlıdır. Parçada insan nezdinde suçlu olsa bile kendi yaşam mücadelesi bakımından haklı olan kurtlara yöneltildiği sezilen acıma duygusu Hesse’i sadece insanları değil bütün bir varlığı kucaklama noktasına yükseltir. Ancak parçanın açıklamalar kısmında öğrenciyi bu tür bir okuma katmanına yönlendirici herhangi bir soru yoktur.

Bir orman yangınından kaçan hayvanların bir göle atlayarak kurtulmaları, kaçamayanların ise ormanda yanarak yok olmalarının konu edildiği “Orman Yangını” parçasında ise ormanların sadece ağaçlarıyla değil, içinde yaşayan hayvanlarıyla birlikte korunması gereken, insanlığın ortak hazineleri olduğu vurgulanır. Doğanın bütünüyle korunması gerekir yoksa bir orman yangını bile sadece ağaçların değil pek çok orman hayvanının yanmasına, yok olmasına sebebiyet verir. Doğanın kendi düzeni, dengesi vardır ve insanlardan en uzak görünen bir hayvan bile doğal denge içinde bir işleve sahiptir. Bir orman yangını o dengeyi sarsar. Orman yangını söndürecek, yangından kaçan hayvanları kurtaracak tek şey sudur, fakat o bile insanların tehdidi altındadır. Parça bir fabl değildir. Hayvanlar insanlar gibi duyguları, düşünceleri, konuşmaları olan varlıklar olarak gösterilmesine rağmen insanları temsil etmezler. Tam tersine onların da insanlar gibi duyguları, düşünceleri, canları, acıları olduğu gösterilir. Parça bu hâliyle çevreci zihniyete bağlanabilir.

Doğa ile Mücadele: Çevreci metinler içinde öne çıkan bir diğer fikir doğa-insan mücadelesi etrafında şekillenmektedir. Pericutin volkanının faaliyete geçmesi ve sonrasında çevreye bıraktığı etkilerin anlatıldığı “1759 Yılından Beri Yeryüzünün İlk Volkanı” adlı metinde doğanın, doğa olaylarının önünde hiçbir şeyin duramayacağı gösterilir. İnsanlar için doğa ile mücadele bir noktadan sonra imkânsızdır. O hâlde doğa ile uyum içinde, onun yasalarına saygı duyarak, uyarılarını dikkate alarak yaşamayı öğrenmek gerekir.

Doğal Kaynakların Önemi: Doğal kaynakların önemi, bu kaynakların insanlığa bir lütuf olduğu fikri de bu parçalarda işlenir. “Su” isimli metinde çölde yaşayan insanların bir gezide çağlayan görünce çok şaşkınlıkları, suyun sonunu görmek için çağlayanın başından ayrılmak istememeleri konu edilir. Parçada doğanın kaynaklarının eşit dağıtılmadığı, bunların kıymetini

bilmek gerektiği vurgusu hâkimdir. Doğanın eşitlikçi olmayan düzeninin anlatıldığı parça çevrecilik (tabiatçılık) zihniyetine bağlanabilir.

Hayvanlar: Bu parçalarda telkin edilmek istenen fikirlerden bir diğeri ise hayvanların doğanın bir parçası olduğudur. Beyaz, küçük bir kedinin tasvirinin yer aldığı; sevimliliğinin ve yaramazlığının anlatıldığı “Kedi” metninde anlatıcının karşılıksız hayvan sevgisine rağmen kediyi besleyenlerin faydacı tavrı zıtlık oluşturmaktadır. Ev sahipleri kediyi eve almıştır çünkü evde fare vardır. Anlatıcı ise onu sadece sevimli varlığından dolayı sevmiştir. Parça bu hâliyle hayvanlar karşısında bazı insanların faydacı tavrına yönelik bir eleştiri içerir ve doğal düzenin bir parçası olan hayvanlar üzerinden çevreci zihniyete bağlanabilir.

Doğa-İnsan İlişkisi: Çevreci zihniyetin ilkelerini benimsememekle birlikte içerdiği anti söylem itibarıyla çevreci zihniyet içinde değerlendirilmesi uygun olan “İnsan Eli” isimli parçada ise insanın yeryüzünü değiştirici gücü işlenmiştir. “İnsan doğanın en değerli ürünüdür ve doğayı değiştirip güzelleştirir” ön kabulü parçanın ana fikrini oluşturur. Bu hâliyle parça, başlangıçtan beri süre gelen merkezî insan algısı ile uyum içindedir. Bu algı; tabiata egemen, onun eşit bir parçası değil hâkimi konumundaki insanı yüceltir. Nitekim parçada insan, elinin değdiği her doğa parçasını kendi çıkarları doğrultusunda değiştirmekte ve bu “güzelleştirme” olarak yüceltilmektedir. Parça modern çevreci zihniyet ve çevreci hassasiyetler ile bütünüyle uyumsuz bir anti-söylemdir ve bu anti zihniyetin gördüğü teveccühün öğrencilerle muhatap kılınması dikkate değerdir.

4. 4. 4. 5. 1960-1980 Dönemi Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Romantizm Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler

1960-1980 dönemi Türkçe ders kitaplarındaki romantizm zihniyetini yansıtan çeviri metinler ile ilgili bulgular aşağıdaki tabloda sunulmuştur:

Tablo 52. 1960-1980 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Romantizm Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler ile İlgili Bulgular

No.	Metnin Adı	Yazar	Çevirmen	Kaynak Dil / Edebiyat	Yer Aldığı Kitap	Kitabın Basım Yılı	Sınıf
1	Bir Ağaç Diktik	Jean Jack Rousseau	S. Güzey-F. Berçmen	Fransızca / Fransız	Örnek Yazılar I (Dürder ve Ediskun)	1962	6
2	Bir Ağaç Diktik	Jean Jack Rousseau	S. Güzey-F. Berçmen	Fransızca / Fransız	Örnek Yazılar I (Dürder ve Ediskun)	1972	6
3	Fırtına	Bernardin de Saint-Pierre	Ali Kâmi Akyüz	Fransızca / Fransız	Güzel Türkçemiz Sınıf I (Demiray)	1977	6
4	Fırtına	Bernardin de Saint-Pierre	Ali Kâmi Akyüz	Fransızca / Fransız	Güzel Türkçemiz Sınıf I (Demiray)	[1960' lar]	6
5	Görmedikleri	Andre Gide	Afif Obay	Fransızca / Fransız	Türkçe III (Göğüş ve Demiray)	1962	8
6	Görmedikleri	Andre Gide	Afif Obay	Fransızca / Fransız	Türkçe III (Göğüş ve Demiray)	1968	8
7	Görmedikleri	Andre Gide	Afif Obay	Fransızca / Fransız	Türkçe III (Göğüş ve Demiray)	1975	8
8	Görmedikleri	Andre Gide	Afif Obay	Fransızca / Fransız	Türkçe III (Göğüş ve Demiray)	1979	8

1960-1980 yılları arasında okutulan Türkçe ders kitaplarında beşinci sırada yansıtılan zihniyet romantizmdir. Bu dönemdeki çeviri metinlerden 8 tanesinin romantizm zihniyetini yansıttığı tespit edilmiştir. Bu parçalarda telkin edilmek istenen fikir, doğa ile kurulan romantik ilişki etrafında toplanmaktadır.

1950-1960 döneminde ve 1923-1938 arasında “Virjini’nin Ölümü” adıyla yer alan “Fırtına” adlı parçanın bu dönemde de varlığını sürdürdüğü görülür. Bu mükerrer parça istatistiklerde yer almakla birlikte daha önce yorumlandığı için bu bölümde içerik olarak tekrarlanmayacaktır.

Doğa: Çocukların bir söğüt dalını keserek, onu toprağa dikmelerinin ve sulamaya çalışmalarının konu edildiği “Bir Ağaç Diktik” adlı metinde bir ağaç yetiştirmenin bile ilgi, bakım, emek istediği işaret edilir. Ağaç yetiştirmeye çalışan çocukların duygularının ve çabalarının anlatıldığı parça, Jean Jack Rousseau’nun romantik tabiat algısına bağlanır. Romantik tabiat algısı, 1960’lı yıllarda varlığını hâlâ sürdürmekle birlikte parça ayrıca, belirmeye başlayan modern çevreci zihniyetle de uyum içindedir.

“Görmedikleri” adlı parçada âmâ bir kızın kendisine anlatılan manzarayı hayalinde canlandırması konusu işlenirken kızın hayallerinin gerçekleri aştığı gösterilir. Gözleri görmeyen bir kızın doğayı, gören gözlerden, gerçekte olduğundan çok daha güzel ve canlı tasvir etmesiyle parça romantik tabiat algısına bağlanır.

4. 4. 4. 6. 1960-1980 Dönemi Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Atatürkçülük Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler

1960-1980 dönemi Türkçe ders kitaplarındaki Atatürkçülük zihniyetini yansıtan çeviri metinler ile ilgili bulgular aşağıdaki tabloda sunulmuştur:

Tablo 53. 1960-1980 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Atatürkçülük Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler ile İlgili Bulgular

No.	Metnin Adı	Yazar	Çevirmen	Kaynak Dil / Edebiyat	Yer Aldığı Kitap	Kitabın Basım Yılı	Sınıf
1	Atatürk'ün Yüzü (II)	Claude Farrere	Belli değil	Fransızca / Fransız	Örnek Yazılar III (Dürder ve Ediskun)	1970	8
2	Atatürk'ün Gözleri (I)	Charles H. Sherrill	Belli değil	İngilizce / Amerikan	Örnek Yazılar III (Dürder ve Ediskun)	1970	8
3	Atatürk'ün Gözleri (II)	Martinescu (Martinesku)	Belli değil	Rumence / Rumen	Örnek Yazılar III (Dürder ve Ediskun)	1970	8

1960-1980 yılları arasında okutulan Türkçe ders kitaplarında altıncı sırada yansıtılan zihniyet Atatürkçülüktür. Bu dönemde yer alan çeviri metinlerden 3 tanesinin Atatürkçülük zihniyetini yansıttığı tespit edilmiştir.

Atatürkçülük: Atatürk'ün fiziksel portresinin yer aldığı bir metin olan “Atatürk'ün Gözleri (I)” adlı parçada Atatürk'ün gözlerinin bir çerçeve içinde sıralanmış Latin harfleri karşısında ışıldaması anlatılır. Parça dilde sadeleşme çalışmalarında çok önemli bir yere sahip olan Harf İnkılabı'na Atatürk'ün ne kadar önem verdiğini de gösterir. “Atatürk'ün Gözleri (II)” parçasında Atatürk'ün koyu mavi gözlerindeki bakışın tatlı sertliğinin, derin ve etkileyici anlamı konu edilir. “Atatürk'ün Yüzü (II)” adlı metinde ise Atatürk'ün çehresi tasvir edilmiştir. Claude Farrere'e ait olan tasvir, Atatürk'ün fiziksel portresinden hareketle onun moral portresini yüceltmektedir. Her üç parçada Atatürkçü zihniyet kendini gösterir.

4. 4. 4. 7. 1960-1980 Dönemi Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Sembolizm Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler

1960-1980 dönemi Türkçe ders kitaplarındaki sembolizm zihniyetini yansıtan çeviri metinler ile ilgili bulgular aşağıdaki tabloda sunulmuştur:

Tablo 54. 1960-1980 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Sembolizm Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler ile İlgili Bulgular

No.	Metnin Adı	Yazar	Çevirmen	Kaynak Dil / Edebiyat	Yer Aldığı Kitap	Kitabın Basım Yılı	Sınıf
1	Karanlıkta Kalan Adam	Maurice Materlinck	Seniha Bedri Göknıl	Belli değil / Belçika	Örnek Yazılar III (Dürder ve Ediskun)	1970	8

1960-1980 yılları arasında okutulan Türkçe ders kitaplarında çeviri metinlerle en az yansıtılan zihniyet sembolizmdir. Bu dönemde çeviri metinlerden 1 tanesinin sembolizm zihniyetini yansıttığı tespit edilmiştir.

Kızı hasta olan âmâ bir ihtiyarın kötü bir şey olacağını önceden hissetmesinin anlatıldığı “Karanlıkta Kalan Adam”da sezginin bazen iyi bir kılavuz olabileceği vurgulanır. Bu metinde ön plana çıkan kahraman, kuvvetli sezgisiyle ölümü önceden hisseden âmâ ihtiyardır. Oysa onun gözleri dış âleme kapalıdır. Demek ki natüralist, realist, rasyonalist, pozitivist, deneyselci vb. kodlarıyla Aydınlanmacı zihniyet bu parçada öne çıkmaz. Onun yerini sezgici bir zihniyet almıştır ve bu da sembolizmle ilişkilidir. Parçanın yazarı olan Maurice Materlinck, XX. yüzyıla da uzanan kariyeriyle sembolizm akımının temsilcilerindendir ve modern tiyatronun önemli bir ismidir. Materlinck’te ölüm, Aydınlanmacıların biyolojik ölüm algısının aksine gizemli, sürreel, metafizik bir olguya dönüşür. Onda ölüm, Katolisizmin dinî ölümü değil, modern bir algıyla yeniden inşa edilen bir ölümdür.

4. 5. 1980-2002 Dönemi Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Çeviri Metinler ile İlgili Bulgular

Bu bölümde 1980-2002 döneminde ortaokullarda okutulan Türkçe ders kitapları ve bu kitaplardaki çeviri metinler ile ilgili genel bilgilere; kaynak diller, kaynak edebiyatlar, yazarlar ve çevirmenler ile ilgili verilere; metinlerin tema, konu ve ana fikirlerinden hareketle çeviri metinlerde yansıtılan zihniyetlerle ilgili bulgu ve yorumlara yer verilmiştir.

4. 5. 1. 1980-2002 Dönemi Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Çeviri Metinler ile İlgili Genel Bulgular

Sayısal Döküm: Bu bölümdeki bulguları değerlendirmeye başlamadan önce 1993’te toplanan XIV. Millî Eğitim Şûrasında MEB kitaplarının yanı sıra özel yayınevlerinin ders kitaplarının kullanımına da izin verildiğini ve bu durumun 22 yıllık bir zaman aralığında kitap sayısını nicel anlamda etkilediğini belirtmek gerekir. 1980-2002 dönemine ait toplam 86 tane Türkçe ders kitabı incelenmiştir. Bunlardan 32’si 6. sınıf, 30’u 7. sınıf, 24’ü 8. sınıf kitabıdır. 6. sınıf Türkçe ders kitaplarından biri olan *Türkçe I* (Kemal Demiray) adlı kitabın 1983, 1986 ve 1990 baskılarında

çeviri metin yoktur. 6. sınıf kitaplarında 143, 7. sınıf kitaplarında 128, 8. sınıf kitaplarında 118 olmak üzere toplam 389 çeviri metin yer almaktadır. Bunların bazılarının farklı yıllarda ya da farklı sınıflarda tekrarlandığı bazılarının farklı başlıklar taşısalar da içerik olarak aynı olduğu tespit edilmiş, bu metinler mükerrer kabul edilmiştir. İncelenen metinlerin 195'inin mükerrer olduğu; böylece kitaplarda 194 münferit metin kullanıldığı saptanmıştır. Ancak mükerrer metinlerin farklı yıllarda ya da farklı kitaplarda kullanıldığı gerçeğinden hareketle, bulgu ve yorumlarda her bir metin bağımsız olarak değerlendirilmiştir.

Genel olarak bakıldığında incelenen 389 çeviri metnin hacimlerinin 1 ila 10 sayfa arasında değiştiği, toplam çeviri metin hacminin 1575 sayfa olduğu tespit edilmiştir. Bu durumda 1980-2002 döneminde incelenen bu çeviri metinler sayfa üzerinden toplam kitap hacminin %9,01'ini oluşturmaktadır.

Türler: 1938-1950, 1950-1960 ve 1960-1980 dönemlerinde olduğu gibi 1980-2002 yılları arasında da Türkçe ders kitaplarında yer alan çeviri metinlerin türlerinin belirtilmesinde özenli davranıldığı görülmektedir. Bu itibarla birçok metnin türü belirlenebilmiştir. Bunda hem parçanın altındaki eser bilgileri hem de açıklama bölümleri etkili olmuştur. Bu doğrultuda 1980-2002 dönemi Türkçe ders kitaplarındaki çeviri metinlerin tür dağılımı Tablo 55'te gösterilmiştir.

Tablo 55. 1980-2002 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Çeviri Metinlerin Tür Dağılımı

Türler	6. sınıf		7. sınıf		8. sınıf		Toplam	
	f	%	f	%	f	%	f	%
Hikâye Edici Metin	111	77,62	79	61,71	80	67,79	270	69,40
Bilgilendirici Metin	32	22,37	49	38,28	36	30,50	117	30,07
Şiir	0	0,00	0	0,00	2	1,69	2	0,51
Toplam	143	100	128	100	118	100	389	100

1980-2002 arasındaki Türkçe ders kitaplarındaki çeviri metinler türler bakımından ele alındığı zaman genel olarak hikâye edici metinlerin (%69,40) daha çok kullanıldığı; bunları bilgilendirici metinlerin (%30,07) izlediği, en az tercih edilen metin türünün şiir (%0,51) olduğu görülmektedir. Bulgular sınıf düzeyinde incelendiğinde 6. sınıfta en çok hikâye edici metin türleri (%77,62) kullanılmış olup, en çok tercih edilen fabl türünü roman izlemektedir. İkinci sırada gelen bilgilendirici metinler (%22,37) içinde ise en çok tercih edilen tür denemedir. 7. sınıfta en çok kullanılan hikâye edici metin türlerinin (%61,71) içinde en çok tercih edilen romanı hikâye ve fabl takip etmektedir. Daha sonra gelen bilgilendirici metinler (%38,28) içinde ise en çok tercih edilen denemedir. 8. sınıfta ise en çok kullanılan hikâye edici metinler (%67,79) içinde romanı hikâye izlemektedir. Bilgilendirici metinler (%30, 50) içinde ise en çok tercih edilen tür denemedir.

Takdim İfadesi: Ders kitaplarında yer alan çeviri metinlerin takdimi için sadece *Türkçemiz I*, *Türkçemiz II*, *Türkçemiz III* (Gözler ve Tanyu, 1981, 1986, 1985) adlı ders kitaplarında konu

başlığı olarak “Bir roman parçasının kavranması”, “Bir masalın kavranması”, “Bir fabl’ın kavranması”, “Bir sohbet yazısının kavranılması”, “Piyesten alınan bir parçanın kavranması”, “Bir Mektubun Kavranması”, “Tasvire ait serbest okuma parçaları”, “Ayyar Hamza komedisinden alınan bir sahnenin kavranması” gibi ifadeler kullanılmıştır. Diğer kitaplarda herhangi bir takdim ifadesi yoktur; ancak açıklama bölümlerinde “tür”, “kelime bilgisi”, “yazar” gibi çeşitli kısa bilgiler verilmiştir. Bazı kitapların da “Sözlük” bölümünde yazarlar hakkında bilgiler bulunmaktadır. Ayrıca bazı ders kitaplarında “Okuma Parçası”, “Serbest”, “Serbest Okuma”, “Serbest Okuma Parçası” şeklinde takdim edilen metinlerin işlenişi öğretmene bırakılmıştır.

4. 5. 2. 1980-2002 Dönemi Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Çeviri Metinlerin Kaynak Dilleri ve Edebiyatları ile İlgili Bulgular

Bu dönemde ders kitaplarında yer alan çeviri metinlerin kaynak dillerinin ve edebiyatlarının belirtilmesinde özenli davranıldığı görülmektedir. Birçok metnin hangi kaynak dilden ve edebiyattan olduğu belirlenebilmiştir. Bunda hem parçanın altındaki bilgiler hem de açıklama bölümleri etkili olmuştur.

Ders kitaplarında yer alan çeviri metinlerin kaynak dil bakımından incelenmesi ile ilgili bulgular aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Tablo 56. 1980-2002 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Çeviri Metinlerin Kaynak Dil Dağılımı

Dil	6. sınıf		7. sınıf		8. sınıf		Toplam	
	f	%	f	%	f	%	f	%
Fransızca	49	34,26	51	39,84	47	39,83	147	37,78
İngilizce	25	17,48	34	26,56	27	22,88	86	22,10
Almanca	13	9,09	11	8,59	9	7,62	33	8,48
İtalyanca	14	9,79	9	7,03	7	5,93	30	7,71
Eski Yunanca	19	13,28	1	0,78	4	3,38	24	6,16
Sanskritçe	7	4,89	7	5,46	2	1,69	16	4,11
İspanyolca	6	4,19	4	3,12	5	4,23	15	3,85
Rusça	1	0,69	4	3,12	4	3,38	9	2,31
Farsça	3	2,09	0	0,00	0	0,00	3	0,77
Kırgızca	0	0,00	0	0,00	3	2,54	3	0,77
Portekizce	0	0,00	0	0,00	3	2,54	3	0,77
Danca	1	0,69	2	1,56	0	0,00	3	0,77
Rumence	0	0,00	0	0,00	2	1,69	2	0,51
İsveççe	2	1,39	0	0,00	0	0,00	2	0,51
Sırpça / Hırvatça	1	0,69	1	0,78	0	0,00	2	0,51
Latince	1	0,69	0	0,00	0	0,00	1	0,25
Türkmençe	1	0,69	0	0,00	0	0,00	1	0,25
Norveççe	0	0,00	1	0,78	0	0,00	1	0,25
Macarca	0	0,00	0	0,00	1	0,84	1	0,25
Yunanca	0	0,00	1	0,78	0	0,00	1	0,25
Bulgarca	0	0,00	1	0,78	0	0,00	1	0,25
Belirlenemeyen	0	0,00	1	0,78	4	3,38	5	1,28
Toplam	143	100	128	100	118	100	389	100

Genel olarak en çok çeviri yapılan kaynak dil Fransızca'yı (%37,78) İngilizce (%22,10) takip etmektedir. Kaynak dili tespit edilemeyen metinlerin (%1,28) Fransızca lehine olan çokluk sonucunu değiştirmeyeceği açıktır. Bulgular sınıf düzeyinde incelendiğinde en çok çeviri yapılan kaynak dilin 6. sınıfta Fransızca (%34,26) olduğu, bunu İngilizcenin (%17,48) izlediği; 7. sınıfta Fransızca'yı (%39,84) İngilizcenin (%26,56) takip ettiği; 8. sınıfta Fransızcadan (%39,83) sonra İngilizcenin (%22,88) geldiği görülmektedir.

Ders kitaplarında yer alan çeviri metinlerin kaynak edebiyat bakımından incelenmesine ait bulgular ise şöyledir:

Tablo 57. 1980-2002 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Çeviri Metinlerin Kaynak Edebiyat Dağılımı

Edebiyat	6. sınıf		7. sınıf		8. sınıf		Toplam	
	f	%	f	%	f	%	f	%
Fransız	49	34,26	51	39,84	47	39,83	147	37,78
Amerikan	16	11,18	26	20,31	21	17,79	63	16,19
İtalyan	14	9,79	9	7,03	7	5,93	30	7,71
Alman	10	6,99	11	8,59	7	5,93	28	7,19
Antik Yunan	19	13,28	1	0,78	4	3,38	24	6,16
İngiliz	8	5,59	8	6,25	6	5,08	22	5,65
Eski Hint	7	4,89	7	5,46	2	1,69	16	4,11
İspanyol	6	4,19	4	3,12	5	4,23	15	3,85
Rus	1	0,69	4	3,12	4	3,38	9	2,31
İsviçre	2	1,39	0	0,00	2	1,69	4	1,02
Kırgız	0	0,00	0	0,00	3	2,54	3	0,77
İran / Türk	3	2,09	0	0,00	0	0,00	3	0,77
Portekiz	0	0,00	0	0,00	3	2,54	3	0,77
Danimarka	1	0,69	2	1,56	0	0,00	3	0,77
Yugoslav	1	0,69	1	0,78	0	0,00	2	0,51
Romanya	0	0,00	0	0,00	2	1,69	2	0,51
İsveç	2	1,39	0	0,00	0	0,00	2	0,51
Macar	0	0,00	0	0,00	1	0,84	1	0,25
Avusturya	1	0,69	0	0,00	0	0,00	1	0,25
Norveç	0	0,00	1	0,78	0	0,00	1	0,25
Latin	1	0,69	0	0,00	0	0,00	1	0,25
Türkmen	1	0,69	0	0,00	0	0,00	1	0,25
İrlanda	1	0,69	0	0,00	0	0,00	1	0,25
Yunan	0	0,00	1	0,78	0	0,00	1	0,25
Bulgar	0	0,00	1	0,78	0	0,00	1	0,25
Belirlenemeyen	0	0,00	1	0,78	4	3,38	5	1,28
Toplam	143	100	128	100	118	100	389	100

1980-2002 yılları arasındaki Türkçe ders kitaplarında genel olarak en çok çeviri yapılan kaynak edebiyat Fransız edebiyatıdır (37,78). Fransız edebiyatını Amerikan edebiyatı (%16,19) takip etmektedir. Kaynak edebiyatı tespit edilemeyen metinlerin (%1,28) çokluk sonucunu değiştirmeyeceği de fark edilmektedir. Bulgular sınıf düzeyinde incelendiğinde en çok çeviri

yapılan kaynak edebiyatın 6. sınıfta Fransız edebiyatı (%34,26) olduğu, bunu Antik Yunan edebiyatının (%13,28) izlediği; 7. sınıfta Fransız edebiyatını (%39,84) Amerikan edebiyatının (%20,31) takip ettiği; 8. sınıfta ise Fransız edebiyatından (%39,83) sonra Amerikan edebiyatının (%17,79) yer aldığı görülmektedir.

4. 5. 3. 1980-2002 Dönemi Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Çeviri Metinlerin Yazarları ve Çevirmenleri ile İlgili Bulgular

Yazarlar: Ders kitaplarında yer alan çeviri metinlerin kaynak dil ve edebiyatlarında olduğu gibi yazarlarının belirtilmesinde de özenli davranıldığı görülmektedir. Ancak *Ortaokullarda Türkçe Dersleri II* (Birkan vd., 1964) kitabındaki “Yedi Mektupla Bir Hikâye”, *Türkçe 7* (Yıldırım, 2002) kitabındaki “Deniz Niçin Tuzludur”, *Türkçe 3* (Demiray, 1983, 1986) kitabındaki “Bir Buluş” adlı metinlerin yazarları belirtilmemiştir. Diğer yandan farklı isimler taşısa da içerik olarak aynı olan “Atla Eşek” ve “Eşek Yüklü At” metninin yazarı iki kitapta (Ünal, Öner & Bayrak, 1999, 2001; Gül & Köktürk, 1996, 2001) La Fontaine, başka bir kitapta (Aksakal, Çelik & Savaş, 2002) ise Aisopos olarak gösterilmiştir. Bu durum La Fontaine fabllarının kaynak olarak Aisopos’a bağlanmasıyla ilişkili olabilir ancak bu konuda herhangi bir bilgi verilmemiştir.

Ders kitaplarında yer alan çeviri metinlerin yazarları ile ilgili istatistiki bilgiler şu şekildedir:

Tablo 58. 1980-2002 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Çeviri Metinlerin Yazarları ile İlgili Bulgular

Yazar	6. sınıf		7. sınıf		8. sınıf		Toplam	
	f	%	f	%	f	%	f	%
Aisopos (Ezop)	18	12,58	1	0,78	3	2,54	22	5,65
Alain (Alen)	0	0,00	1	0,78	1	0,84	2	0,51
Aldous Huxley	0	0,00	1	0,78	0	0,00	1	0,25
Alphonse Daudet (A. Daudet)	1	0,69	1	0,78	1	0,84	3	0,77
Andre Maurois	0	0,00	1	0,78	0	0,00	1	0,25
Anne Terry White	1	0,69	3	2,34	0	0,00	4	1,02
Antoine Albalat (Antuvan Albala)	4	2,79	2	1,56	0	0,00	6	1,54
Anton Çehov	0	0,00	1	0,78	0	0,00	1	0,25
Antoine de Saint Exupery (Antoine de S. Exupery)	1	0,69	0	0,00	0	0,00	1	0,25
Archibald Joseph Cronin	0	0,00	0	0,00	1	0,84	1	0,25
Astrid Lindergen	1	0,69	0	0,00	0	0,00	1	0,25
Auguste Stevenson	1	0,69	0	0,00	0	0,00	1	0,25
Bertha Morris Parker	0	0,00	1	0,78	0	0,00	1	0,25
Beydeba	7	4,89	7	5,46	2	1,69	16	4,11
Booker T. Washington (Bukır Vaşington)	3	2,09	0	0,00	1	0,84	4	1,02
Bruno Kaiser	0	0,00	3	2,34	0	0,00	3	0,77
Bruno Nardini (Buruno Nardini)	0	0,00	0	0,00	1	0,84	1	0,25
Cengiz Aytmatov	0	0,00	0	0,00	3	2,54	3	0,77
Cervantes Saavedra (Servantes Savedra)	6	4,19	4	3,12	5	4,23	15	3,85
Charles Dickens (Çarlz Dikinz)	1	0,69	0	0,00	0	0,00	1	0,25
Charles F. Kettering	0	0,00	0	0,00	1	0,84	1	0,25
Charles H. Sherril	2	1,39	0	0,00	0	0,00	2	0,51
Charles Perrault (Şarl Perol)	2	1,39	0	0,00	0	0,00	2	0,51
Claude Farrere	1	0,69	3	2,34	0	0,00	4	1,02
Curtis La France (Kurtis la Frans, Kortis lafrins)	0	0,00	3	2,34	3	2,54	6	1,54
Çiçero	1	0,69	0	0,00	0	0,00	1	0,25
Dale Carnegie (Deyl Karneci)	3	2,09	5	3,90	2	1,69	10	2,57
Dorina L. Neave	0	0,00	0	0,00	1	0,84	1	0,25
Daniel Defoe (Daniel de Foe)	3	2,09	5	3,90	0	0,00	8	2,05
Dr. Victor Pauchet (Victor Poşe)	1	0,69	0	0,00	0	0,00	1	0,25
Edmondo de Amicis (Edmond dö Amisis, Edmond dö Amiçis, Amiçyis)	14	9,79	9	7,03	6	5,08	29	7,45
Egon Larsen	1	0,69	0	0,00	3	2,54	4	1,02
Eleanor H. Porter (E. H. Porter, Elanır Eyç Portır)	4	2,79	3	2,34	0	0,00	7	1,79
Elbert Hubbard	0	0,00	1	0,78	1	0,84	2	0,51
Erich Kastner	0	0,00	0	0,00	1	0,84	1	0,25
Ernest Hemingway (Örnist Hemingvey)	2	1,39	1	0,78	0	0,00	3	0,77
Ernest Legouve	0	0,00	3	2,34	0	0,00	3	0,77
Fyodor Mihayloviç Dostoyevski (Fiyador Dostoyevski)	0	0,00	0	0,00	2	1,69	2	0,51
Foerster	0	0,00	0	0,00	1	0,84	1	0,25
Francis Bacon	0	0,00	0	0,00	1	0,84	1	0,25
Friedrich von Schiller (Schiller, Şiller)	2	1,39	6	4,68	2	1,69	10	2,57
George Sand (Jorj Sand)	1	0,69	0	0,00	0	0,00	1	0,25
George Sava (Jorj Sava)	0	0,00	0	0,00	1	0,84	1	0,25
George Washington	0	0,00	0	0,00	1	0,84	1	0,25
Grace Rasp-Nuri	1	0,69	0	0,00	0	0,00	1	0,25
Grigory Petrov (Grigori Petrof)	0	0,00	1	0,78	0	0,00	1	0,25
Gustave Flaubert (Gustav Flober)	1	0,69	0	0,00	0	0,00	1	0,25
Guy de Maupassant (Guy dö Mopasan)	0	0,00	0	0,00	3	2,54	3	0,77
Hans Christian Andersen (H. C. Andersen)	1	0,69	2	1,56	0	0,00	3	0,77
Heinrich Gluck	1	0,69	0	0,00	0	0,00	1	0,25

Tablo 58'in devamı

Herman Hesse	1	0,69	0	0,00	0	0,00	1	0,25
Homeros	0	0,00	0	0,00	1	0,84	1	0,25
Honore de Balzac	0	0,00	0	0,00	3	2,54	3	0,77
Ignacz Kunos (Ignace Kunoş)	0	0,00	0	0,00	1	0,84	1	0,25
Isaac Asimov	0	0,00	1	0,78	0	0,00	1	0,25
İvo Andriç	1	0,69	1	0,78	0	0,00	2	0,51
J. F. Wyss	0	0,00	0	0,00	1	0,84	1	0,25
Jacop ve Wilhelm Grimm (Grimm Kardeşler)	3	2,09	1	0,78	0	0,00	4	1,02
James Hughes (Ceymis Hacıs)	0	0,00	1	0,78	0	0,00	1	0,25
Johanna Spyri (Yohanna Spiri, Cuanna Sıpri)	2	1,39	0	0,00	0	0,00	2	0,51
Jonathan Swift	1	0,69	0	0,00	0	0,00	1	0,25
Jean de La Fontaine (La Fontaine)	17	11,88	17	13,28	6	5,08	40	10,28
Jean Michel Cousteau	0	0,00	1	0,78	0	0,00	1	0,25
Johanna Spyri (Cuanna Sıpri)	0	0,00	0	0,00	1	0,84	1	0,25
John Connel	0	0,00	2	1,56	0	0,00	2	0,51
John Gleen	0	0,00	2	1,56	0	0,00	2	0,51
John Steinbeck	0	0,00	0	0,00	7	5,93	7	1,79
Jose Le Breho	0	0,00	0	0,00	1	0,84	1	0,25
Jules Verne (Jül Vern)	3	2,09	0	0,00	0	0,00	3	0,77
Lechanoine Schmid (Likhani Smit)	0	0,00	1	0,78	0	0,00	1	0,25
Liam O'flaherty (Liam Ofleherti)	1	0,69	0	0,00	0	0,00	1	0,25
Louis Mattox Miller	1	0,69	0	0,00	0	0,00	1	0,25
Mark Twain (Mark Tveyn)	0	0,00	3	2,34	1	0,84	4	1,02
Maurice Messequ (Moris Mesekû)	2	1,39	0	0,00	0	0,00	2	0,51
Max Adeler	0	0,00	0	0,00	1	0,84	1	0,25
Mevlâna Celâledin-i Rûmî (Mevlana)	3	2,09	0	0,00	0	0,00	3	0,77
Michael Leech	1	0,69	0	0,00	0	0,00	1	0,25
Michel de Montaigne (Montaigne, Michel Eyguez de Montaigne, Mişel Eguç dö Monteyn)	4	2,79	9	7,03	12	10,16	25	6,42
Moliere	3	2,09	5	3,90	9	7,62	17	4,37
Neriman Cumayev	1	0,69	0	0,00	0	0,00	1	0,25
O. Henry (O. Henri)	0	0,00	0	0,00	3	2,54	3	0,77
Oscar Wilde (Oskar Vayld)	1	0,69	0	0,00	1	0,84	2	0,51
Panait İstrati	0	0,00	0	0,00	2	1,69	2	0,51
Paul Grabbe (Pol Grab)	0	0,00	3	2,34	0	0,00	3	0,77
Paul Verlaine (Pol Verlen)	0	0,00	0	0,00	2	1,69	2	0,51
Prometheus	1	0,69	0	0,00	0	0,00	1	0,25
Raymond de Saint-Laurent (R. De. Saint Laurent, Saint Laurent)	3	2,09	7	5,46	4	3,38	14	3,59
Selma Lagerlöf	1	0,69	0	0,00	0	0,00	1	0,25
Stephan Zweig	1	0,69	1	0,78	0	0,00	2	0,51
Stendhal	0	0,00	0	0,00	1	0,84	1	0,25
Stratis Mirivilis	0	0,00	1	0,78	0	0,00	1	0,25
Lev Nikolayevič Tolstoy (Tolstoy)	1	0,69	0	0,00	0	0,00	1	0,25
José Mauro de Vasconcelos (Vasconcelos)	0	0,00	0	0,00	3	2,54	3	0,77
Victor Hugo (Viktor Hügo)	2	1,39	0	0,00	5	4,23	7	1,79
Voltaire	3	2,09	0	0,00	0	0,00	3	0,77
Waldemar Bonsels (Voldma Bonsels)	1	0,69	0	0,00	0	0,00	1	0,25
William Faulkner (Vilyım Folknır)	0	0,00	2	1,56	0	0,00	2	0,51
William Shakesperae (W. Shakespeare)	0	0,00	0	0,00	1	0,84	1	0,25
Willy Steabli	0	0,00	0	0,00	1	0,84	1	0,25
Yevgeni Permyak	0	0,00	0	0,00	2	1,69	2	0,51
Belirlenemeyen	0	0,00	2	1,56	2	1,69	4	1,02
Toplam	143	100	128	100	118	100	389	100

1980-2002 dönemi Türkçe ders kitaplarındaki çeviri metinler yazarlar bakımından ele alındığı zaman genel olarak kendisinden en çok çeviri yapılan yazarın La Fontaine (%10,28) olduğu, bu yazarı Edmondo de Amicis (%7,45) ve Montaigne'in (%6,42) izlediği görülmektedir. Yazarı tespit edilemeyen metinlerin (%1,02) çokluk sonucunu değiştirmeyeceği açıktır. Bu durum sınıf düzeyindeki veriler için de geçerlidir. 6. sınıfta kendisinden en çok metin çevrilen yazar olan Aisopos'u (12,58) La Fontaine (%11,88) ve Edmondo de Amicis (%9,79) takip etmektedir. 7. sınıfta La Fontaine'i (%13,28) aynı yüzde (%7,03) ile Edmondo de Amicis ve Montaigne izlemektedir. 8. sınıfta ise Montaigne'i (%10,16) Moliere (%7,62) ve John Steinbeck'in (5,93) takip ettiği görülmektedir.

Çevirmenler: 1980-2002 dönemi Türkçe ders kitaplarındaki çeviri metinler çevirmenler bakımından ele alındığı zaman dikkat çeken ilk durum çevirmen isimlerine verilen önemin azalmasıdır. Bu dönemde önceki döneme göre çevirmeni belirtilmeyen metin oranı artmıştır. Ders kitaplarında yer alan metinlerin çevirmenleri ile ilgili bulgular aşağıdaki tabloda sunulmuştur:

Tablo 59. 1980-2002 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Metinlerin Çevirmenleri ile İlgili Bulgular

Çevirmen	6. sınıf		7. sınıf		8. sınıf		Toplam	
	f	%	f	%	f	%	f	%
A. Akıncı	3	2,09	0	0,00	0	0,00	3	0,77
A. Göktürk	0	0,00	2	1,56	1	0,84	3	0,77
Adnan Benk	3	2,09	2	1,56	0	0,00	5	1,28
Âli Bey	0	0,00	0	0,00	1	0,84	1	0,25
Ali Haydar Taner	0	0,00	1	0,78	0	0,00	1	0,25
Ali Kâmi Akyüz	1	0,69	0	0,00	0	0,00	1	0,25
Aydın Tataroğlu	0	0,00	1	0,78	0	0,00	1	0,25
Ayseli Usluada	0	0,00	1	0,78	0	0,00	1	0,25
B. Yafet	0	0,00	1	0,78	0	0,00	1	0,25
Bedia Kösemihal	0	0,00	0	0,00	1	0,84	1	0,25
Bedrettin Tuncel	0	0,00	0	0,00	2	1,69	2	0,51
Behçet Cemal	1	0,69	0	0,00	0	0,00	1	0,25
Beşir Göğüş	1	0,69	0	0,00	1	0,84	2	0,51
Behçet Necatigil	0	0,00	1	0,78	0	0,00	1	0,25
Burhan Arpat	1	0,69	0	0,00	0	0,00	1	0,25
C. Üster	0	0,00	0	0,00	1	0,84	1	0,25
Cahit Sıtkı Tarancı	0	0,00	0	0,00	2	1,69	2	0,51
Cemal Cafri	0	0,00	3	2,34	0	0,00	3	0,77
Cemal Türkmen	2	1,39	0	0,00	0	0,00	2	0,51
Cevdet Perin	3	2,09	7	5,46	2	1,69	12	3,08
Dilek Barım-Murat Demiray	1	0,69	0	0,00	0	0,00	1	0,25
Engin Uzman	2	1,39	0	0,00	0	0,00	2	0,51
Enver Gökçe	3	2,09	0	0,00	0	0,00	3	0,77
Erdem Katırcıoğlu	0	0,00	1	0,78	0	0,00	1	0,25
F. Gülen, Ömür Arıt	0	0,00	0	0,00	2	1,69	2	0,51
Faruk Ünlütürk	0	0,00	0	0,00	2	1,69	2	0,51
Fehmi Baldaş	1	0,69	3	2,34	0	0,00	4	1,02
Feriha Kunt	0	0,00	0	0,00	1	0,84	1	0,25
Gülten Suveren	1	0,69	0	0,00	0	0,00	1	0,25
Hamdi Varoğlu	1	0,69	2	1,56	0	0,00	3	0,77
Hayri Esen	0	0,00	0	0,00	2	1,69	2	0,51
İbrahim Alâettin Gövsa (İ. A. Gövsa)	2	1,39	2	1,56	2	1,69	6	1,54
İsmail Hâmi Danişmend	0	0,00	1	0,78	0	0,00	1	0,25
Kasım Gülek	0	0,00	1	0,78	0	0,00	1	0,25
Kemal Kaya	1	0,69	0	0,00	0	0,00	1	0,25
L. C.	0	0,00	1	0,78	0	0,00	1	0,25
Lütfi Ay	0	0,00	0	0,00	4	3,38	4	1,02
M. Doğanay Özbey	1	0,69	0	0,00	0	0,00	1	0,25
Mahmut Kâhyaoğlu	0	0,00	0	0,00	1	0,84	1	0,25
Mazhar Öned	0	0,00	0	0,00	2	1,69	2	0,51
Mefharet Ersin	0	0,00	0	0,00	1	0,84	1	0,25
Mehmet Harmancı	0	0,00	1	0,78	3	2,54	4	1,02
Merâl Çelen	0	0,00	0	0,00	3	2,54	3	0,77
Muzaffer Reşit	1	0,69	0	0,00	2	1,69	3	0,77
Nebil Otman	0	0,00	0	0,00	1	0,84	1	0,25
Nurhan Özaltın, Mehmet Aydın	6	4,19	1	0,78	2	1,69	9	2,31
Nurullah Ataç	0	0,00	0	0,00	1	0,84	1	0,25
Orhan Vedat Sevinçli	2	1,39	0	0,00	0	0,00	2	0,51

Tablo 59'un devamı

Orhan Veli Kanık (O. Veli Kanık)	14	9,79	11	8,59	3	2,54	28	7,19
Ömer Rıza Doğrul (Ö. Rıza Doğrul)	5	3,49	7	5,46	3	2,54	15	3,85
Ragıp Candara	1	0,69	0	0,00	1	0,84	2	0,51
Refik Erduran	0	0,00	0	0,00	1	0,84	1	0,25
Reşat Nuri Güntekin (R. N. Güntekin)	3	2,09	3	2,34	2	1,69	8	2,05
S. Adıyaman	1	0,69	0	0,00	0	0,00	1	0,25
S. Huri	1	0,69	0	0,00	0	0,00	1	0,25
S. Zengin	0	0,00	0	0,00	1	0,84	1	0,25
Sabahattin Eyüboğlu (Sabahattin Eyuboğlu, S. Eyüboğlu, S. Eyuboğlu)	6	4,19	9	7,03	10	8,47	25	6,42
Sabri Esat Siyavuşgil	1	0,69	1	0,78	0	0,00	2	0,51
Selma Yurdakul	0	0,00	3	2,34	0	0,00	3	0,77
Seniha Bedri Göknil	1	0,69	0	0,00	2	1,69	3	0,77
Sevil Seydi	0	0,00	2	1,56	0	0,00	2	0,51
Seyit Kemal Karaalioglu	0	0,00	3	2,34	0	0,00	3	0,77
Sona Tatlıcan	1	0,69	0	0,00	0	0,00	1	0,25
Ş. Alpa	1	0,69	0	0,00	0	0,00	1	0,25
Şükran Var	0	0,00	3	2,34	0	0,00	3	0,77
Tahir Alangu	1	0,69	0	0,00	0	0,00	1	0,25
Tahsin Yücel	0	0,00	0	0,00	1	0,84	1	0,25
Tarık Dursun Kakinç (Tarık Dursun K.)	7	4,89	1	0,78	3	2,54	11	2,82
Tülin Altınova	5	3,49	0	0,00	0	0,00	5	1,28
Ülker Örs	0	0,00	1	0,78	0	0,00	1	0,25
Ülkü Tamer	0	0,00	2	1,56	3	2,54	5	1,28
V. M. Kocatürk	1	0,69	0	0,00	0	0,00	1	0,25
Yaşar Nabi Nayır (Yaşar Nabi)	9	6,29	5	3,90	4	3,38	18	4,62
Yılmaz Dikbaş	0	0,00	1	0,78	0	0,00	1	0,25
Zeki Gülsoy	1	0,69	0	0,00	0	0,00	1	0,25
Zeynel Akkoç	1	0,69	0	0,00	0	0,00	1	0,25
Zeynep Menemenci	1	0,69	0	0,00	0	0,00	1	0,25
Belirlenemeyen	45	31,46	44	34,37	44	37,28	133	34,19
Toplam	143	100	128	100	118	100	389	100

Verilere genel olarak bakıldığında öncelikle metinlerin büyük bölümünde (%34,19) çevirmenlerin belirtilmediği görülmektedir. Genel istatistiklerde en çok tercih edilen çevirmen Orhan Veli Kanık'ı (%7,19) Sabahattin Eyüboğlu (%6,42) izlemektedir. Bulgular sınıf düzeyinde incelendiğinde de metinlerin büyük bölümünde çevirmenlerin belirtilmediği fark edilmektedir. 6. sınıfta en çok tercih edilen çevirmen Orhan Veli Kanık'ı (%9,79) Yaşar Nabi Nayır (%6,29); 7. sınıfta Orhan Veli Kanık'ı (%8,59) Sabahattin Eyüboğlu (%7,03) takip etmektedir. Daha eşit bir dağılımın görüldüğü 8. sınıfta ise Sabahattin Eyüboğlu'nu (%8,47) aynı yüzde (%3,38) ile Lutfi Ay ve Yaşar Nabi Nayır izlemektedir.

4. 5. 4. 1980-2002 Dönemi Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Çeviri Metinlerin Zihniyet Yansımaları ile İlgili Bulgular

Daha önceki dönemlerde olduğu gibi bu dönemde de zihniyet yansımaları ile ilgili bulgulara geçmeden önce çeviri metinlerin temaları ve alt temaları ile ilgili genel bilgiler vermek faydalı olacaktır. 1980-2002 dönemi Türkçe ders kitaplarındaki çeviri metinler tema ve alt temalar açısından incelendiğinde ortaya şöyle bir tablo çıkmaktadır:

Tablo 60. 1980-2002 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Çeviri Metinlerin Temaları ve Alt Temaları ile İlgili Bulgular

Tema	Alt Tema	f	%
Erdemler	Saygı, vefa, merhamet, azim, güven, sabır, dayanışma, çalışkanlık, cömertlik, sadelik, tutumluluk, yardımseverlik, iyilik, iyilikseverlik, fedakârlık, sözünde durma, cesur olma, ahlaklı olma, alçakgönüllü olma, paranın değersizliği, açgözlü olmama, cimri olmama, nankörlük yapmama, ihanet etmeme, kötülük yapmama, onur kırmama vb.	123	31,61
Kişisel Gelişim	Akıllı olma, kendini tanıma, azim, başarı, beceri, çalışma azmi, karar verme, kendini bilme, özgüven, sorumluluk, iş ahlakı, sorumluluk, öz saygı, uyanık olma, inanç vb.	73	18,76
Eğitim	Nesil yatırımı, eğitim hakkı, iyi öğretmen olma, okuma sevgisi, okul, öğretmen, öğrenme vb.	49	12,59
Birey ve Toplum	Aile, adalet, insan-tanrı mücadelesi, farklılıklara saygı, görücü usulü ile evliliğin sakıncaları, insan doğası vb.	41	10,53
Bilim ve Teknoloji	Bilim insanları, teknoloji, keşif ve icatlar, merak duygusu, yenilikçilik vb.	29	7,45
Doğa ve Evren	Çevrenin ve doğanın korunması; doğa ile mücadele, hayvanlar, uzay vb.	26	6,68
Millî Kültür	Millî değerler, vatan sevgisi, dil ve millet bilinci, memleket sevgisi, tarihi şahsiyetler, Atatürk, aile, kültürel miras vb.	17	4,37
İletişim	Etkili iletişim, insanlarla iletişim, iyi konuşma, saygı	17	4,37
Duygular	Anne sevgisi, çocukluğa özlem, mutluluk, sevgi, özlem, kaygı vb.	6	1,54
Hak ve Özgürlükler	Hakkını savunma, haklılık, özgürlük	4	1,02
Zaman	Zamanın değeri, zaman yönetimi	3	0,77
Kadın	Kadının toplumdaki yeri	1	0,25
Toplam		389	100

1980-2002 yılları arasında okutulan Türkçe ders kitaplarında yer alan çeviri metinlere işlenen temalar açısından genel olarak bakıldığında erdemler (%31,61), kişisel gelişim (%18,76), eğitim (%12,59), birey ve toplum (%10,53) temalarının çok kullanıldığı; bilim ve teknoloji (%7,45), doğa ve evren (%6,68), millî kültür (%4,37), iletişim (%4,37) gibi temaların da önemsendiği görülmektedir. Duygular (%1,54), hak ve özgürlükler (%1,02) temaları daha az kullanılırken en az yer verilen temalar ise zaman (%0,77) ve kadın (%0,25) olmuştur.

1980-2002 dönemi Türkçe ders kitaplarındaki çeviri metinler işlenen tema ve alt temalar açısından genel anlamda değerlendirildikten sonra bu noktada bunların yansıttıkları zihniyetler bakımından genel olarak değerlendirilmeleri gerekir. 1980-2002 dönemi Türkçe ders kitaplarındaki çeviri metinlerin zihniyet yansımaları ile ilgili genel bulgular şu şekildedir:

Tablo 61. 1980-2002 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Çeviri Metinlerin Zihniyet Yansımaları ile İlgili Bulgular

Zihniyet	6. sınıf		7. sınıf		8. sınıf		Toplam	
	f	%	f	%	f	%	f	%
İdealist ve Pragmatist Eğitimsel	74	51,74	69	53,90	66	55,93	209	53,72
Aydınlanmacılık-Batıcılık	46	32,16	45	35,15	40	33,89	131	33,67
Çevrecilik (Tabiatçılık)	8	5,59	3	2,34	3	2,54	14	3,59
Modernizm	0	0,00	6	4,68	3	2,54	9	2,31
Gelenekçilik	7	4,89	1	0,78	1	0,84	9	2,31
Atatürkçülük	3	2,09	3	2,34	0	0,00	6	1,54
Milliyetçilik	2	1,39	1	0,78	2	1,69	5	1,28
Romantizm	2	1,39	0	0,00	1	0,84	3	0,77
Sembolizm	0	0,00	0	0,00	2	1,69	2	0,51
Görecilik	1	0,69	0	0,00	0	0,00	1	0,25
Toplam	143	100	128	100	118	100	389	100

1980-2002 dönemi Türkçe ders kitaplarındaki çeviri metinlerin zihniyet yansımaları ile ilgili bulgular genel olarak incelendiğinde metinlerde en çok yansıtılan zihniyetin idealist ve pragmatist eğitimsel (%53,72) olduğu, bunu Aydınlanmacılık-Batıcılık (%33,67) zihniyetinin takip ettiği görülmektedir. Bulgular sınıf düzeyinde incelendiğinde 6. sınıfta en çok yansıtılan idealist ve pragmatist eğitimsel (%51,74) zihniyetlerini Aydınlanmacılık-Batıcılık (%32,16); 7. sınıfta idealist ve pragmatist eğitimsel (%53,90) zihniyetlerini, Aydınlanmacılık-Batıcılık (%35,15); 8. sınıfta da idealist ve pragmatist eğitimsel (%55,93) zihniyetlerini Aydınlanmacılık-Batıcılık (%33,89) takip etmektedir. Genel olarak bakıldığında bu dönemde çeviri metinlerle en az yansıtılan zihniyetlerin görecilik (%0,25) daha sonra da sembolizm (%0,51) ve romantizm (%0,77) olduğu fark edilmektedir. Veriler sınıf düzeyinde incelendiğinde modernizm ve sembolizm zihniyetlerine 6. sınıfta hiç yer verilmezken çeviri metinlerle en az yansıtılan zihniyet bu sınıfta göreciliktir (%0,69). 7. sınıfta romantizm, sembolizm ve görecilik zihniyetlerine hiç yer verilmezken en az yansıtılan zihniyetler aynı yüzde (%0,78) ile gelenekçilik ve milliyetçiliktir. 8. sınıfta ise Atatürkçülük ve görecilik zihniyetlerine hiç yer verilmezken en az yansıtılan zihniyetler aynı yüzde (%0,84) ile gelenekçilik ve romantizmdir.

Bu bulgulardan hareketle çeviri metinlerde yansıtılan zihniyetlerin dönemin düşünce dünyasına paralel olduğu söylenebilir. Aşağıda, zihniyet başlıkları tek tek ele alınırken metinlerle sadece genel zihniyetler bağlantısı yönüyle ilişki kurularak bir döküm çıkarılacak, bu metinlerin dönemin düşünce dünyası ile ilişkisi sonuç kısmında yer alacaktır.

4. 5. 4. 1. 1980-2002 Dönemi Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki İdealist ve Pragmatist Eğitimsel Zihniyetlerini Yansıtan Çeviri Metinler

1980-2002 dönemi Türkçe ders kitaplarındaki idealist ve pragmatist eğitimsel zihniyetlerini yansıtan çeviri metinler ile ilgili bulgular aşağıdaki tabloda sunulmuştur:

Tablo 62. 1980-2002 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki İdealist ve Pragmatist Eğitimcilik Zihniyetlerini Yansıtan Çeviri Metinler ile İlgili Bulgular

No.	Metnin Adı	Yazar	Çevirmen	Kaynak Dil / Edebiyat	Yer Aldığı Kitap	Kitabın Basım Yılı	Sınıf
1.	Bencil Dev	Oscar Wilde (Oskar Vayld)	Ragıp Candara	İngilizce / İngiliz	Türkçemiz I (Gözler ve Tanyu)	1981	6
2.	Cimri'den	Moliere (Molyer)	Yaşar Nabi	Fransızca / Fransız	Türkçemiz I (Gözler ve Tanyu)	1981	6
3.	Atla Eşek	La Fontaine	Orhan Veli Kanık	Fransızca / Fransız	Türkçe 6 (Ünal, Öner ve Bayrak)	1999	6
4.	Konuşma ve Hoşgörü	Saint-Laurent	Cevdet Perin	Fransızca / Fransız	Türkçe 6 (Ünal, Öner ve Bayrak)	1999	6
5.	Atla Eşek	La Fontaine	Orhan Veli Kanık	Fransızca / Fransız	Türkçe 6 (Ünal, Öner ve Bayrak)	[1998?]	6
6.	Konuşma ve Hoşgörü	Saint-Laurent	Cevdet Perin	Fransızca / Fransız	Türkçe 6 (Ünal, Öner ve Bayrak)	[1998?]	6
7.	Atla Eşek	La Fontaine	Orhan Veli Kanık	Fransızca / Fransız	Türkçe 6 (Ünal, Öner ve Bayrak)	2001	6
8.	Konuşma ve Hoşgörü	Saint-Laurent	Cevdet Perin	Fransızca / Fransız	Türkçe 6 (Ünal, Öner ve Bayrak)	2001	6
9.	Okuma Uğrunda	Booker T. Washington (Bukır Vaşington)	Ayşe Akıncı	İngilizce / Amerikan	Türkçe 6 (Onat)	1999	6
10.	Sokakta	Edmondo de Amicis (Edmondo dö Amisis)	Tülin Altınova	İtalyanca / İtalyan	Türkçe 6 (Onat)	1999	6
11.	Geyikle Asma (Serbest)	La Fontaine – “La Fonten”	Sabahattin Eyuboğlu	Fransızca / Fransız	Türkçe 6 (Balel, Bahçeci ve Atçakan)	[1997?]	6
12.	Kefil	Friedrich von Schiller	V. M. Kocatürk	Almanca / Alman	Türkçe 6 (Öner, Pala ve Ertem)	[1996?]	6
13.	Güvercinle Karınca	La Fontaine (La Fonten)	Orhan Veli Kanık	Fransızca / Fransız	Türkçe 6 (Yörük, Mihçi ve Başer)	1996	6
14.	Hırsız Şaşırtan Olay	Victor Hugo (Viktor Hügo)	Belli değil	Fransızca / Fransız	Türkçe 6 (Yıldırım)	2001	6
15.	Cüceler (Serbest)	Vilhelm Karl Grimm (Vilhelm Karl Grim)	Belli değil	Almanca / Alman	Türkçe 6 (Yıldırım)	2001	6
16.	Mutlu Olmak Oyunu	Eleanor H. Porter (Elanır Eyç Portır)	Dilek Barım-Murat Demiray	İngilizce / Amerikan	Türkçe 6 (Sarica ve Gündüz)	2001	6
17.	Güvercin, Tilki, Leylek	Beydeba	Ömer Rıza Doğrul	Sanskritçe / Eski Hint	Türkçe 6 (Sarica ve Gündüz)	2001	6
18.	Cimri ile Altınları	Aisopos (Ezop)	Kemal Demiray	Eski Yunanca / Antik Yunan	Türkçe 6 (Sarica ve Gündüz)	2001	6
19.	Balıkçıl	La Fontaine – “La Fonten”	Orhan Veli Kanık	Fransızca / Fransız	Türkçe 6 (Sarica ve Gündüz)	2001	6
20.	Yaşlı Balıkçı ile Deniz (Serbest)	Ernest Hemingway (Örnist Hemingvey)	Belli değil	İngilizce / Amerikan	Türkçe 6 (Gümüş)	2001	6
21.	Dil	Aisopos (Ezop)	Tarık Dursun K.	Eski Yunanca / Antik Yunan	6. Sınıf Türkçe Ders Kitabı (Gül ve Köktürk)	1996	6
22.	Atla Eşek	La Fontaine	Orhan Veli Kanık	Fransızca / Fransız	6. Sınıf Türkçe Ders Kitabı (Gül ve Köktürk))	1996	6
23.	Ölüm Geldi Kuzuya (Serbest)	Aisopos (Ezop)	Tarık Dursun K.	Eski Yunanca / Antik Yunan	6 Sınıf Türkçe Ders Kitabı (Gül ve Köktürk)	1996	6
24.	Dil	Aisopos (Ezop)	Tarık Dursun Kakinç	Eski Yunanca / Antik Yunan	Türkçe 6 (Gül ve Köktürk)	2001	6

Tablo 62'nin devamı

25.	Atla Eşek	La Fontaine	Orhan Veli Kanık	Fransızca / Fransız	Türkçe 6 (Gül ve Köktürk)	2001	6
26.	Parmak Çocuk Nils	Selma Lagerlöf	Belli değil	İsveççe / İsveç	Ortaokullar İçin Türkçe 1 (Çiçekli)	1993	6
27.	Eşek Yüklü At	Aisopos	Belli değil	Eski Yunanca / Antik Yunan	Türkçe 6 (Aksakal, Çelik ve Savaş)	2002	6
28.	Profesör Dodgson	Dale Carnegie (Deyl Karneci)	Belli değil	İngilizce / Amerikan	Türkçe 6 (Aksakal, Çelik ve Savaş)	2002	6
29.	İlk Uçuş	Liam O'flaherty (Liam Ofleherti)	Belli değil	İngilizce / İngiliz	Türkçe 6 (Aksakal, Çelik ve Savaş)	2002	6
30.	Şefkat Dolu Kalp	Charles Dickens (Çarlz Dikinz)	Belli değil	İngilizce / İngiliz	Türkçe 6 (Aksakal, Çelik ve Savaş)	2002	6
31.	Cimri'den	Moliere (Molyer)	Yaşar Nabi	Fransızca / Fransız	Türkçe 6 (Külekçi)	1998	6
32.	Balıkçıl Kuşu	Beydeba	Ömer Rıza Doğrul	Sanskritçe / Eski Hint	Türkçe 6 (Külekçi)	1998	6
33.	Herkesin Dostu: Anton	Stefan Zweig	Muzaffer Reşit	Almanca / Alman	Türkçe 6 (Külekçi)	1998	6
34.	Başkalarının Gururunu Koruyunuz	Dale Carnegie (Deyl Karnegiye)	Belli değil	İngilizce / Amerikan	Türkçe 6 (Külekçi)	1998	6
35.	Sokakta	Edmondo de Amicis (Edmondo dö Amisis)	Tülin Altınova	İtalyanca / İtalyan	Türkçe 6 (Yıldız)	2000	6
36.	Dil	Aisopos (Ezop)	Tarık Dursun K.	Eski Yunanca / Antik Yunan	Türkçe 6 (Yıldız)	2000	6
37.	Okuma Uğrunda	Booker T. Washington (Bukır Vaşington)	Ayşe Akıncı	İngilizce / Amerikan	Türkçe 6 (Onat)	1998	6
38.	Sokakta	Edmondo de Amicis (Edmondo dö Amisis)	Tülin Altınova	İtalyanca / İtalyan	Türkçe 6 (Onat)	1998	6
39.	Dil	Aisopos (Ezop)	Tarık Dursun K.	Eski Yunanca / Antik Yunan	6. Sınıf Türkçe Ders Kitabı (Gül ve Köktürk)	[2000?]	6
40.	Atla Eşek	La Fontaine	Orhan Veli Kanık	Fransızca / Fransız	6. Sınıf Türkçe Ders Kitabı (Gül ve Köktürk)	[2000?]	6
41.	Ölüm Geldi Kuzuya (Serbest)	Aisopos (Ezop)	Tarık Dursun K.	Eski Yunanca / Antik Yunan	6. Sınıf Türkçe Ders Kitabı (Gül ve Köktürk)	[2000?]	6
42.	Okuma Uğrunda	Booker T. Washington	A. Akıncı	İngilizce / Amerikan	Ortaokullarda Türkçe Dersleri I (Birkan vd.)	1991	6
43.	Sokakta	Edmondo de Amicis	Ali Kâmi Akyüz	İtalyanca / İtalyan	Ortaokullarda Türkçe Dersleri I (Birkan vd.)	1991	6
44.	İyimserlik Oyunu	Eleanor H. Porter	Sona Tatlıcan	İngilizce / İngiliz	Ortaokullarda Türkçe Dersleri I (Birkan vd.)	1991	6
45.	Kovulan Hizmetçi	Moliere	Yaşar Nabi Nayır	Fransızca / Fransız	Ortaokullarda Türkçe Dersleri I (Birkan vd.)	1991	6

Tablo 62'nin devamı

46.	Meyve Bahçesinde Çalışmalar (Serbest)	Grace Rasp-Nuri	Tahir Alangu	Almanca / Alman	Ortaokullarda Türkçe Dersleri I (Birkan vd.)	1991	6
47.	Cırcırböceği ile Karınca	La Fontaine	Orhan Veli Kanık	Fransızca / Fransız	Türkçe I (Göğüş)	[1992?]	6
48.	Kukla Filmleri	Michael Leech	Belli değil	İngilizce / Amerikan	Türkçe I (Göğüş)	[1992?]	6
49.	Güvercin ve Arkadaşları	Beydeba	Ömer Rıza Doğrul	Sanskritçe / Eski Hint	Türkçe I (Göğüş)	[1992?]	6
50.	Yaşlı Balıkçı ile Deniz (Serbest)	Ernest Hemingway (Örnist Hemingvey)	Belli değil	İngilizce / Amerikan	Türkçe 6 (Gümüş)	2002	6
51.	Hırsız Şaşırtan Olay	Victor Hugo (Viktor Hügo)	Belli değil	Fransızca / Fransız	Türkçe 6 (Yıldırım)	2002	6
52.	Cüceler (Serbest)	Vilhelm Karl Grimm (Vilhelm Karl Grim)	Belli değil	Almanca / Alman	Türkçe 6 (Yıldırım)	2002	6
53.	Dostluk	Çiçero	Belli değil	Latince / Latin	Türkçe 6 (Külekçi)	1998	6
54.	Balıkçıl	La Fontaine – “La Fonten”	Orhan Veli Kanık	Fransızca / Fransız	Türkçemiz II (Gözler ve Tanyu)	1986	7
55.	Dişi Aslan ve Çakal	Beydaba	Ömer Rıza Doğrul	Sanskritçe / Eski Hint	Türkçemiz II (Gözler ve Tanyu)	1986	7
56.	Kefil (Serbest)	Schiller (Şiller)	Belli değil	Almanca / Alman	Ortaokullarda Türkçe Dersleri I (Birkan vd.)	1991	7
57.	Dostluğun Değeri	Beydeba	Ömer Rıza Doğrul	Sanskritçe / Eski Hint	Ortaokullarda Türkçe Dersleri I (Birkan vd.)	1991	7
58.	Yedi Mektupla Bir Hikâye	Belli değil	Belli değil	Belli değil	Ortaokullarda Türkçe Dersleri I (Birkan vd.)	1991	7
59.	Sanatkarın Verdiği Ders	Stefan Zweig	Kasım Gülek	Almanca / Alman	Türkçe II (Göğüş)	[1994?]	7
60.	Müzik	Ernest Legouve	R. N. Güntekin	Fransızca / Fransız	Türkçe 2 (Demiray)	1985	7
61.	Müzik	Ernest Legouve	R. N. Güntekin	Fransızca / Fransız	Türkçe 2 (Demiray)	1987	7
62.	İş ve Zevk	Mark Twain (Mark Tveyn)	Erdem Katırcıoğlu	İngilizce / Amerikan	Türkçe Ortaokul 2 (Özoğuz ve Öz)	[1987?]	7
63.	Kurtla Leylek	La Fontaine (La Fonten)	Orhan Veli Kanık	Fransızca / Fransız	İlköğretim Türkçe 7 (Gözler)	1994	7
64.	Cimrinin Kuşkusu	Moliere	Yaşar Nabi	Fransızca / Fransız	Türkçe 7 (Yıldız)	1994	7
65.	Balıkçıl	[La Fontaine]	Seyit Kemal Karaalioğlu	Fransızca / Fransız	Türkçe 7 (Yıldız)	1994	7
66.	Garcia'ya Mektup	Elbert Hubbard	Belli değil	İngilizce / Amerikan	Türkçe 7 (Sarica ve Gündüz)	1995	7
67.	Kibritçi Kız	H. C. Andersen	Ülkü Tamer	Danca / Danimarka	Türkçe 7 (Sarica ve Gündüz)	1995	7
68.	İş Yaptırmanın Sırrı	Mark Twain (Mark Tveyn)	B. Yafet	İngilizce / Amerikan	Türkçe 7 (Sarica ve Gündüz)	1995	7
69.	Meşe ile Kamış	La Fontaine	Orhan Veli	Fransızca / Fransız	Türkçe 7 (Sarica ve Gündüz)	1995	7
70.	Gezgin ve Kuyumcu	Beydeba	Belli değil	Sanskritçe / Eski Hint	Türkçe 7 (Sarica ve Gündüz)	1995	7
71.	Bir Tebessümün Değeri	Dale Carnegie	Ö. Rıza Doğrul	İngilizce / Amerikan	Türkçe Ders Kitabı 7 (Öner, Pala ve Ertem)	1993	7
72.	Paça Tiridi	Eleanor H. Porter	Belli değil	İngilizce / Amerikan	Türkçe Ders Kitabı 7 (Öner, Pala ve Ertem)	1993	7
73.	Yangın	Edmonda de Amicis	Belli değil	İtalyanca / İtalyan	Türkçe Ders Kitabı 7 (Öner, Pala ve Ertem)	1993	7

Tablo 62'nin devamı

74.	Bir Tebessümün Değeri	Dale Carnegie	Ö. Rıza Doğrul	İngilizce / Amerikan	Türkçe Ders Kitabı 7 (Öner, Pala ve Ertem)	[1996?]	7
75.	Paça Tiridi	Eleanor H. Porter	Belli değil	İngilizce / Amerikan	Türkçe Ders Kitabı 7 (Öner, Pala ve Ertem)	[1996?]	7
76.	Yangın	Edmonda de Amicis	Belli değil	İtalyanca / İtalyan	Türkçe Ders Kitabı 7 (Öner, Pala ve Ertem)	[1996?]	7
77.	Gezgin ile Kuyumcu	Beydeba	Belli değil	Sanskritçe / Eski Hint	Türkçe 7 (Şahin ve Öneş)	1997	7
78.	Dinlemek	R. De Saint Laurent (Dö Sen Loren)	Cevdet Perin	Fransızca / Fransız	Türkçe 7 (Şahin ve Öneş)	1997	7
79.	Balıkçıl	La Fontaine	Orhan Veli Kanık	Fransızca / Fransız	Türke 7 (Doğruel, Kurter ve Gündoğdu)	1999	7
80.	Fedakârlık	Edmondo de Amicis (Edmond dö Amisis)	Belli değil	İtalyanca / İtalyan	Türkçe 7 (Onat)	2000	7
81.	Kocamış Sultan (Serbest)	Grimm Kardeşler	Belli değil	Almanca / Alman	Türkçe 7 (Aksakal, Çelik ve Savaş)	2000	7
82.	Pollyanna'dan Gelen Mektup	Eleanor H. Porter	Belli değil	İngilizce / Amerikan	Türkçe 7 (Aksakal, Çelik ve Savaş)	2000	7
83.	Portre	Lechanoine Schmid (Likhanin Smit)	Belli değil	Fransızca / Fransız	Türkçe 7 (Aksakal, Çelik ve Savaş)	2000	7
84.	Kibritçi Kız	Hans Christian Andersen (Hans Kristiyan Andersen)	Behçet Necatigil	Belli değil / Danimarka	Türkçe 7 (Sarica ve Gündüz)	2001	7
85.	İş Yaptırmanın Sırrı	Mark Twain (Mark Tveyn)	Ülker Örs	İngilizce / Amerikan	Türkçe 7 (Sarica ve Gündüz)	2001	7
86.	Meşe ile Kamış	La Fontaine (La Fonten)	Orhan Veli	Fransızca / Fransız	Türkçe 7 (Sarica ve Gündüz)	2001	7
87.	Köpek Balığıyla Savaş	Ernest Hemingway (Örmist Hemingvey)	Ülkü Tamer	İngilizce / Amerikan	Türkçe 7 (Gül ve Köktürk)	2001	7
88.	Ödlek	Anton Çehov	Yılmaz Dikbaş	Rusça / Rus	Türkçe 7 (Gül ve Köktürk)	2001	7
89.	Kartalla Baykuş	La Fontaine	Belli değil	Fransızca / Fransız	Türkçe 7 (Yıldırım)	2002	7
90.	Müzik	Ernest Legouve	R. N. Güntekin	Fransızca / Fransız	Türkçe 2 (Demiray)	1988	7
91.	Cimrinin Kuşkusu	Moliere	Yaşar Nabi	Fransızca / Fransız	Türkçe 7 (Yıldız)	1993	7
92.	Balıkçıl	[La Fontaine]	Seyit Kemal Karaalioglu	Fransızca / Fransız	Türkçe 7 (Yıldız)	1993	7
93.	Fedakârlık	Edmondo de Amicis (Edmond dö Amisis)	Belli değil	İtalyanca / İtalyan	Türkçe 7 (Onat)	1999	7
94.	Gezgin ile Kuyumcu	Beydeba	Belli değil	Sanskritçe / Eski Hint	Türkçe 7 (Şahin ve Öneş)	1999	7
95.	Dinlemek	R. De Saint Laurent (Dö Sen Loren)	Cevdet Perin	Fransızca / Fransız	Türkçe 7 (Şahin ve Öneş)	1999	7
96.	Söz Söylemek	Dale Carnegie	Ömer Rıza Doğrul	İngilizce / Amerikan	Türkçe II (Göğüş)	[1994?]	7
97.	Patavatsızlık	[R. De Saint Laurent]	Cevdet Perin	Fransızca / Fransız	Türkçe 2 (Demiray)	1985	7
98.	Patavatsızlık	[R. De Saint Laurent]	Cevdet Perin	Fransızca / Fransız	Türkçe 2 (Demiray)	1987	7

Tablo 62'nin devamı

99.	Kalp Kırıcılık	Raymond De Saint Laurent	Cevdet Perin	Fransızca / Fransız	Türkçe 7 (Sarica ve Gündüz)	1995	7
100.	Dile Hâkim Olmak (Serbest)	Dale Carnegie	Ö. Rıza Doğrul	İngilizce / Amerikan	Türkçe Ders Kitabı 7 (Öner, Pala ve Ertem)	1993	7
101.	Dile Hâkim Olmak	Dale Carnegie	Ö. Rıza Doğrul	İngilizce / Amerikan	Türkçe Ders Kitabı 7 (Öner, Pala ve Ertem)	[1996?]	7
102.	Patavatsızlık	[R. De Saint Laurent]	Cevdet Perin	Fransızca / Fransız	Türkçe 2 (Demiray)	1988	7
103.	Gezgin ile Kuyumcu	Beydeba	Belli değil	Sanskritçe / Eski Hint	Türkçe 7 (Şahin ve Öneş)	1995	7
104.	Dinlemek	R. De Saint Laurent (Dö Sen Loren)	Cevdet Perin	Fransızca / Fransız	Türkçe 7 (Şahin ve Öneş)	1995	7
105.	Cimrinin Kuşkusu	Moliere	Yaşar Nabi	Fransızca / Fransız	Türkçe 7 (Yıldız)	1997	7
106.	Balıkçıl	[La Fontaine]	Seyit Kemal Karaalioğlu	Fransızca / Fransız	Türkçe 7 (Yıldız)	1997	7
107.	Balıkçıl	La Fontaine	Orhan Veli Kanık	Fransızca / Fransız	Türke 7 (Doğruel, Kurter ve Gündoğdu)	2001	7
108.	Aslanla Fare	Jean de La Fontaine (Jan dö Lâ Fonten)	Orhan Veli Kanık	Fransızca / Fransız	Türkçe 7 (Yıldız)	2001	7
109.	Deniz Niçin Tuzludur	Belli değil	Belli değil	Norveççe / belli değil	Türkçe 7 (Yıldırım)	2002	7
110.	Cimrinin Ziyafeti	Moliere	Yaşar Nabi Nayır	Fransızca / Fransız	Türkçe 3 (Demiray)	1983	8
111.	Cimrinin Ziyafeti	Moliere	Yaşar Nabi Nayır	Fransızca / Fransız	Türkçe 3 (Demiray)	1986	8
112.	Baba Yüreği	Honore de Balzac	Belli değil	Fransızca / Fransız	Türkçe 8 (Şahin ve Öneş)	[1994?]	8
113.	Baba Yüreği	Honore de Balzac	Belli değil	Fransızca / Fransız	Türkçe 8 (Şahin ve Öneş)	1995	8
114.	Baba Yüreği	Honore de Balzac	Belli değil	Fransızca / Fransız	Türkçe 8 (Şahin ve Öneş)	1997	8
115.	İnci	John Steinbeck	Belli değil	İngilizce / Amerikan	Türkçe 8 (Gümüş)	2001	8
116.	Kurtla Leylek	La Fontaine (La Fonten)	Belli değil	Fransızca / Fransız	Türkçe 8 (Gümüş)	2001	8
117.	Bataklıkta Bir Gece	Panait Istrati	Belli değil	Rumence / Romanya	Türkçe 8 (Gümüş)	2001	8
118.	Jack London (Cek Landın)	Dale Carnegie	Hayri Esen	İngilizce / Amerikan	Türkçe 8 (Köktürk ve Gül)	[2000?]	8
119.	İnci Türküsü	John Steinbeck	Belli değil	İngilizce / Amerikan	Türkçe 8 (Köktürk ve Gül)	[2000?]	8
120.	Tamir Edilemez Hata	Guy de Maupassant (Guy dö Mopasan)	Mazhar Öned	Fransızca / Fransız	Türkçe 8 (Köktürk ve Gül)	[2000?]	8
121.	İyiliğin Gücü	Victor Hugo	Merâl Çelen	Fransızca / Fransız	Türkçe 8 (Onat)	2000	8
122.	Kurt ile Kuzu (Serbest)	Aisopos (Ezop)	Tarık Dursun Kakinç	Eski Yunanca / Antik Yunan	Türkçe 8 (Onat)	2000	8
123.	Küçük Sergey'in Merakı	Yevgeni Permyak	Faruk Ünlütürk	Rusça / Rus	Türkçe 8 (Yörük, Mıhçı ve Başer)	1996	8
124.	Son Yaprak	O. Henry (O. Henri)	Mehmet Harmancı	İngilizce / Amerikan	Türkçe 8 (Yörük, Mıhçı ve Başer)	1996	8
125.	Doğruluğa Çağrı (Serbest)	Victor Hugo	Bedrettin Tuncel	Fransızca / Fransız	Türkçe 8 (Yörük, Mıhçı ve Başer)	1996	8
126.	Düşürülen Cüzdan	Fiyador Dostoyevski	Belli değil	Rusça / Rus	Türkçe 8 (Aksakal, Savaş ve Çelik)	2000	8
127.	Cimrinin Ziyafeti	Moliere	Yaşar Nabi Nayır	Fransızca / Fransız	Türkçe 8 (Aksakal, Savaş ve Çelik)	2000	8

Tablo 62'nin devamı

128.	Geyikle Asma	La Fontaine – “La Fonten”	Orhan Veli Kanık	Fransızca / Fransız	Türkçe 8 (Şahin ve Öneş)	1997	8
129.	Çiçekçinin Önündeki Uzun Bekleyiş	Erich Kastner	S. Zengin	Almanca / Alman	Türkçe 8 (Öner, Pala ve Ertem)	[1992?]	8
130.	Bencil Dev	Oscar Wilde	Ragıp Cadara	İngilizce / İngiliz	Türkçe 8 (Öner, Pala ve Ertem)	[1992?]	8
131.	Borsa	Dorina L. Neave	Belli değil	İngilizce / İngiliz	Türkçe 8 (Öner, Pala ve Ertem)	[1992?]	8
132.	Tilki, Maymun ve Hayvanlar	Jean de La Fontaine	S. Eyüboğlu	Fransızca / Fransız	Türkçe 8 (Öner, Pala ve Ertem)	[1992?]	8
133.	Garcia'ya Mektup	Elbert Hubbard	Ömer Rıza Doğrul	İngilizce / Amerikan	Ortaokullar İçin Türkçe Dersleri 3 (Göğüş)	1988	8
134.	Son Yaprak	O. Henry (O. Henri)	Mehmet Harmancı	İngilizce / Amerikan	Ortaokullar İçin Türkçe Dersleri 3 (Göğüş)	1988	8
135.	M. de Renal'ın Portresi	Stendhal	Nurullah Ataç	Fransızca / Fransız	Türkçemiz III (Gözler ve Tanyu)	1985	8
136.	Jean'ın Evi (Serbest)	Guy de Maupassant	Bedia Kösemihal	Fransızca / Fransız	Türkçemiz III (Gözler ve Tanyu)	1985	8
137.	Tasmalı Güvercin	Beydeba	Ömer Rıza Doğrul	Sanskritçe / Eski Hint	Türkçe 8 (Saraçoğlu, Çimen ve Güzel)	1999	8
138.	Düşürülen Cüzdan	Fiyador Dostoyevski	Belli değil	Rusça / Rus	Türkçe 8 (Aksakal, Savaş ve Çelik)	2001	8
139.	Cimrinin Ziyafeti	Moliere	Belli değil	Fransızca / Fransız	Türkçe 8 (Aksakal, Savaş ve Çelik)	2001	8
140.	İyiliğin Gücü	Victor Hugo	Merâl Çelen	Fransızca / Fransız	Türkçe 8 (Onat)	2001	8
141.	Kurt ile Kuzu (Serbest)	Aisopos (Ezop)	Tarık Dursun Kakinç	Eski Yunanca / Antik Yunan	Türkçe 8 (Onat)	2001	8
142.	Tasmalı Güvercin	Beydeba	Ömer Rıza Doğrul	Sanskritçe / Eski Hint	Türkçe 8 (Saraçoğlu, Çimen ve Güzel)	[2000?]	8
143.	Geyikle Asma	La Fontaine – “La Fonten”	Orhan Veli Kanık	Fransızca / Fransız	Türkçe 8 (Şahin ve Öneş)	[1994?]	8
144.	Küçük Sergey'in Merakı	Yevgeni Permyak	Faruk Ünlütürk	Rusça / Rus	Türkçe 8 (Yörük, Mihçi ve Başer)	[1999?]	8
145.	Son Yaprak	O. Henry (O. Henri)	Mehmet Harmancı	İngilizce / Amerikan	Türkçe 8 (Yörük, Mihçi ve Başer)	[1999?]	8
146.	Doğruluğa Çağrı (Serbest)	Victor Hugo	Bedrettin Tuncel	Fransızca / Fransız	Türkçe 8 (Yörük, Mihçi ve Başer)	[1999?]	8
147.	Geyikle Asma	La Fontaine – “La Fonten”	Orhan Veli Kanık	Fransızca / Fransız	Türkçe 8 (Şahin ve Öneş)	1995	8
148.	Jack London (Cek Landın)	Dale Carnegie	Hayri Esen	İngilizce / Amerikan	Türkçe 8 (Köktürk ve Gül)	2001	8
149.	İnci Türküsü	John Steinbeck	Feriha Kunt	İngilizce / Amerikan	Türkçe 8 (Köktürk ve Gül)	2001	8
150.	Tamir Edilemez Hata	Guy de Maupassant (Guy dö Mopasan)	Mazhar Öned	Fransızca / Fransız	Türkçe 8 (Köktürk ve Gül)	2001	8
151.	İnci	John Steinbeck	Belli değil	İngilizce / Amerikan	Türkçe 8 (Gümüş)	2002	8
152.	Kurtla Leylek	La Fontaine (La Fonten)	Belli değil	Fransızca / Fransız	Türkçe 8 (Gümüş)	2002	8
153.	Bataklıkta Bir Gece	Panait Istrati	Belli değil	Rumence / Romanya	Türkçe 8 (Gümüş)	2002	8
154.	İyiliğin Gücü	Victor Hugo	Merâl Çelen	Fransızca / Fransız	Türkçe 8 (Onat)	1999	8
155.	Kurt ile Kuzu (Serbest)	Aisopos (Ezop)	Tarık Dursun Kakinç	Eski Yunanca / Antik Yunan	Türkçe 8 (Onat)	1999	8

Tablo 62'nin devamı

156.	Gece Nöbeti (Serbest)	Archibald Joseph Cronin	Mefharet Ersin	İngilizce / İngiliz	Ortaokullar İçin Türkçe Dersleri 3 (Göğüş)	1988	8
157.	Konuşma Sanatı (Serbest)	Raymond de Saint Laurent (Reymon dö Sen Lorin)	Belli değil	Fransızca / Fransız	Türkçe 8 (Aksakal, Savaş ve Çelik)	2000	8
158.	Konuşma Sanatı (Serbest)	Raymond de Saint Laurent (Reymon dö Sen Lorin)	Belli değil	Fransızca / Fransız	Türkçe 8 (Aksakal, Savaş ve Çelik)	2001	8
159.	Hoşgörü	Raymond de Saint Laurent (Reymon dö Sen Lorin)	Cevdet Perin	Fransızca / Fransız	Türkçe 8 (Köktürk ve Gül)	[2000?]	8
160.	Hoşgörü	Raymond de Saint Laurent (Reymon dö Sen Lorin)	Cevdet Perin	Fransızca / Fransız	Türkçe 8 (Köktürk ve Gül)	2001	8
161.	Anneden Oğula Mektup	Edmondo de Amicis	İ. A. Gövsa [İbrahim Alaaddin Gövsa]	İtalyanca / İtalyan	Türkçemiz I (Gözler ve Tanyu)	1981	6
162.	Babamdan Mektup	Edmondo de Amicis (Edmond dö Amisis)	Nurhan Özeltin, Mehmet Aydın	İtalyanca / İtalyan	Türkçe 6 (Balel, Bahçeci ve Atçakan)	[1997?]	6
163.	Çocuk ve Okul	Edmondo de Amicis (Edmond dö Amisis)	Nurhan Özeltin, Mehmet Aydın	İtalyanca / İtalyan	Türkçe 6 (Şahin ve Öneş)	1997	6
164.	Okul	Edmondo de Amicis (Edmond dö Amisis)	Nurhan Özeltin, Mehmet Aydın	İtalyanca / İtalyan	Türkçe 6 (Yörük, Mıhçı ve Başer)	1996	6
165.	Veda	Edmondo de Amicis (Edmond dö Amicis)	Tülin Altınova	İtalyanca / İtalyan	6. Sınıf Türkçe Ders Kitabı (Gül ve Köktürk)	1996	6
166.	Okul	Edmondo de Amicis (Edmond dö Amisis)	Nurhan Özeltin, Mehmet Aydın	İtalyanca / İtalyan	Türkçe 6 (Külekçi)	1998	6
167.	Okul	Edmondo de Amicis (Edmond dö Amisis)	Nurhan Özeltin, Mehmet Aydın	İtalyanca / İtalyan	Türkçe 6 (Kapulu)	1998	6
168.	Çocuk ve Okul	Edmondo de Amicis (Edmond dö Amisis)	Nurhan Özeltin, Mehmet Aydın	İtalyanca / İtalyan	Türkçe 6 (Şahin ve Öneş)	1995	6
169.	Veda	Edmondo de Amicis (Edmond dö Amicis)	Tülin Altınova	İtalyanca / İtalyan	6. Sınıf Türkçe Ders Kitabı (Gül ve Köktürk)	[2000?]	6
170.	Bir Mektup	Edmondo de Amicis	İbrahim Alâettin Gövsa	İtalyanca / İtalyan	Türkçe I (Göğüş)	[1992?]	6
171.	Hanri'ciğim	Edmondo de Amicis (Edmondo de Amicis)	Dr. Nurhan Özeltin, Mehmet Aydın	İtalyanca / İtalyan	Türkçemiz II (Gözler ve Tanyu)	1986	7
172.	Allaha Ismarladık (Serbest)	Edmondo de Amicis (Edmond dö Amisis)	Belli değil	İtalyanca / İtalyan	Türkçe 7 (Aksakal, Çelik ve Savaş)	2000	7
173.	Okul	Edmondo de Amicis (Edmondo dö Amisis)	Mehmet Harmancı	İtalyanca / İtalyan	Türkçe 7 (Sarica ve Gündüz)	2001	7
174.	Bir Annenin Mektubu	Edmondo de Amicis	İ. A. Gövsa [İbrahim Alaaddin Gövsa]	İtalyanca / İtalyan	Türkçe 7 (Yıldız)	2001	7

Tablo 62'nin devamı

175.	Bir Annenin Mektubu	Edmondo de Amicis	İ. A. Gövsa [İbrahim Alaaddin Gövsa]	İtalyanca / İtalyan	Türkçe 3 (Demiray)	1983	8
176.	Bir Babanın Mektubu	Edmondo de Amicis (Edmond dö Amisis)	Belli değil	İtalyanca / İtalyan	Türkçe 8 (Saraçoğlu, Çimen ve Güzel)	1999	8
177.	Bir Annenin Mektubu	Edmondo de Amicis	İ. A. Gövsa [İbrahim Alaaddin Gövsa]	İtalyanca / İtalyan	Türkçe 3 (Demiray)	1986	8
178.	Bir Babanın Mektubu	Edmondo de Amicis (Edmond dö Amisis)	Belli değil	İtalyanca / İtalyan	Türkçe 8 (Saraçoğlu, Çimen ve Güzel)	[2000?]	8
179.	Alışkanlık	Montaigne (Monteyn)	Sabahattin Eyuboğlu	Fransızca / Fransız	Türkçe 6 (Balel, Bahçeci ve Atçakan)	[1997?]	6
180.	Alışkanlık	Montaigne (Monteyn)	Sabahattin Eyuboğlu	Fransızca / Fransız	Türkçe 6 (Aksakal, Çelik ve Savaş)	2002	6
181.	Alışkanlık	Montaigne (Monteyn)	Sabahattin Eyuboğlu	Fransızca / Fransız	Türkçe 6 (Kapulu)	1998	6
182.	Alışkanlık	Montaigne (Monteyn)	Sabahattin Eyuboğlu	Fransızca / Fransız	Türkçe Ortaokul 2 (Özoğuz ve Öz)	[1987?]	7
183.	Alışkanlık	Montaigne	Sabahattin Eyuboğlu	Fransızca / Fransız	Türkçe 7 (Yıldız)	1994	7
184.	Alışkanlık	Montaigne	Sabahattin Eyuboğlu	Fransızca / Fransız	Türkçe 7 (Yıldız)	1993	7
185.	Alışkanlık	Montaigne	Sabahattin Eyuboğlu	Fransızca / Fransız	Türkçe 7 (Yıldız)	1997	7
186.	Alışkanlık	Montaigne	Sabahattin Eyuboğlu	Fransızca / Fransız	Türkçe 7 (Yıldız)	2001	7
187.	Alışkanlık	Montaigne (Monteyn)	Sabahattin Eyuboğlu	Fransızca / Fransız	Türkçe 8 (Yörük, Mıhçı ve Başer)	1996	8
188.	Alışkanlık	Montaigne (Monteyn)	Sabahattin Eyuboğlu	Fransızca / Fransız	Türkçe 8 (Yörük, Mıhçı ve Başer)	[1999?]	8
189.	Alışkanlık	Montaigne (Monteyn)	Sabahattin Eyuboğlu	Fransızca / Fransız	Türkçe 8 (Köktürk ve Gül)	[2000?]	8
190.	Alışkanlık	Montaigne (Monteyn)	Sabahattin Eyuboğlu	Fransızca / Fransız	Türkçe 8 (Köktürk ve Gül)	2001	8
191.	Okuma Zevki	Georges Sand (Jorj Sand)	Belli değil	Fransızca / Fransız	Türkçemiz I (Gözler ve Tanyu)	1981	6
192.	Okumak Sanatı	Antonie Albalat (Antuvan Albala)	Adnan Benk	Fransızca / Fransız	Türkçe 6 (Yıldız)	1993	6
193.	Okuma	Antoine Albalat (Antuvan Albala)	Adnan Benk	Fransızca / Fransız	Türkçe 6 (Gümüş)	2001	6
194.	Okumak Sanatı	Antonie Albalat (Antuvan Albala)	Adnan Benk	Fransızca / Fransız	Türkçe 6 (Yıldız)	1994	6
195.	Okuma	Antoine Albalat (Antuvan Albala)	Belli değil	Fransızca / Fransızca	Türkçe 6 (Gümüş)	2002	6
196.	Okuma	Antoine Albalat (Antuan Albala)	Adnan Benk	Fransızca / Fransız	Türkçemiz II (Gözler ve Tanyu)	1986	7
197.	Okuma Sanatı	Antonie Albalat (Antuvan Albala)	Adnan Benk	Fransızca / Fransız	Türkçe 7 (Aksakal, Çelik ve Savaş)	2000	7
198.	Okumak	Francis Bacon	Belli değil	İngilizce / İngiliz	Türkçe 8 (Öner, Pala ve Ertem)	[1992?]	8
199.	Polyanna	E. H. Porter (Portır)	Belli değil	İngilizce / Amerikan	Türkçe 6 (Şahin ve Öneş)	1997	6
200.	Polyanna	E. H. Porter (Portır)	Belli değil	İngilizce / Amerikan	Türkçe 6 (Şahin ve Öneş)	1995	6
201.	Ev Kadını	Andre Maurois	L. C.	Fransızca / Fransız	Türkçe II (Göğüş)	[1994?]	7

Tablo 62'nin devamı

202.	Öğretmen Lubomir	İvo Andrić	Belli değil	Sırp-Hırvat / Yugoslav	Türkçe 6 (Aksakal, Özaltun, Aslan ve Yıldırım)	1996	6
203.	Öğretmenimiz (Serbest)	Edmondo de Amicis (Amiçyis)	Nurhan Özaltın-Mehmet Aydın	İtalyanca / İtalyan	Türkçe 8 (Yörük, Mıhçı ve Başer)	1996	8
204.	Öğretmenimiz (Serbest)	Edmondo de Amicis (Amiçyis)	Nurhan Özaltın-Mehmet Aydın	İtalyanca / İtalyan	Türkçe 8 (Yörük, Mıhçı ve Başer)	[1999?]	8
205.	Öğretmen Duyşen	Cengiz Aytmatov	Ülkü Tamer	Kırgızca / Kırgız	Türkçe 8 (Şahin ve Öneş)	1997	8
206.	Öğretmen Duyşen	Cengiz Aytmatov	Ülkü Tamer	Kırgızca / Kırgız	Türkçe 8 (Şahin ve Öneş)	[1994?]	8
207.	Öğretmen Duyşen	Cengiz Aytmatov	Ülkü Tamer	Kırgızca / Kırgız	Türkçe 8 (Şahin ve Öneş)	1995	8
208.	Kitap	Isaac Asimov	Belli değil	İngilizce / Amerikan	Türkçe 7 (Sarica ve Gündüz)	1995	7
209.	Okul Günlerimden	Booker T. Washington (Bukır Vaşington)	Belli değil	İngilizce / Amerikan	Türkçe 8 (Özaltun, Aslan ve Yıldırım)	1995	8

1980-2002 yılları arasında okutulan Türkçe ders kitaplarındaki çeviri metinlerde en çok yansıtılan zihniyet idealist ve pragmatist eğitimciliğdir. İdealist ve pragmatist eğitimcilik zihniyetlerini yansıtan 209 metnin 160'ı (%76,55) ideal genç tipi (erdemler ve duygular), 18'i (%8,61) okul, 12'si (%5,74) nesil yatırımı, 9'u (%4,30) okuma sevgisi, 3'ü (%1,43) öğretmen-öğrenci, 3'ü (%1,43) kadının eğitimi, 3'ü (%1,43) köy eğitimi, 1'i (%0,47) eğitim hakkı bileşenleri üzerinde durmaktadır.

1923-1938 ve 1960-1980 dönemlerinde yer alan “Müzik (Musiki)”; 1923-1938, 1938-1950, 1950-1960, 1960-1980 dönemlerinde yer alan “Kefil”, “Okuma Zevki (Okumanın Tadı)”; 1938-1950, 1950-1960, 1960-1980 dönemlerinde yer alan “Güvercin, Tilki ve Leylek”; 1950-1960 döneminde yer alan “Bencil Dev”, “Cimri'den (Kovulan Hizmetçi, Cimrinin Kuşkusu)”, “Okuma Uğrunda”, “Sokakta”, “Geyikle Asma”, “İyimserlik Oyunu (Mutlu Olmak Oyunu)”, “Balıkçıl”, “Meyve Bahçesinde Çalışmalar”, “Cırcırböceği ile Karınca”, “Güvercin ve Arkadaşları (Dostluğun Değeri, Tasmalı Güvercin)”, “Aslanla Çakal (Dişi Aslan ve Çakal)”, “Yedi Mektupla Bir Hikâye”, “Sanatkârın Verdiği Ders”, “Nankör Kuyumcu (Gezgin ile Kuyumcu)”, “Cimrinin Ziyafeti”, “M. De Renal'ın Portresi”, “Jean'ın Evi”, “Anneden Oğula Mektup (Annenin Son Mektubu, Bir Annenin Mektubu, Bir Mektup)”, “Okuma (Okuma Sanatı, Okumak Sanatı)”, “Ev Kadını”; 1960-1980 döneminde yer alan “Doğruluğa Çağrı (İyiliğin Gücü)” adlı parçaların bu dönemde de mükerrer varlığını sürdürdüğü görülür. Bu parçalar istatistiklerde yer almakla birlikte, daha önce yorumlandığı için bu bölümde içerik olarak tekrarlanmayacaktır.

İdeal Genç: Bu parçalarda en fazla telkin edilmek istenen fikir, ideal genç tipinde bulunması gereken özellikler etrafında toplanmaktadır. Bu özellikler erdemler ve duygular olmak üzere iki ana başlığa ayrılabilir. Erdemler; iyilik, fedakârlık, vicdanlı olma, ahlaklı olma, sözünde durma, onurlu olma, çalışkanlık, saygılı olma, cesaret, hile yapmama vb. şeklinde gruplandırılabilir.

“Aslanla Fare”de bir aslanın hayatını bağışladığı farenin daha sonra aslanın yakalandığı ağları kemirerek onun canını kurtarması anlatılır. “Cüceler”de iyi kalpli bir adam olan ayakkabıcı, cücelerin yardımıyla zengin olur; karşılık olarak ayakkabıcı ve karısı cüceler üşümesin diye onlara giysi dikip hediye ederler. “Güvercinle Karınca”da bir karıncayı kurtaran güvercinin daha sonra bu karınca sayesinde kendisini avlamak isteyen bir çocuktan kurtulması konusu işlenir. “Herkesin Dostu: Anton”da para pul peşinde koşmayıp hayatın anlamını başkalarına iyilik yapmakta bulan bir gencin öyküsü anlatılır. Bu dört metinde iyilik edenin iyilik bulacağı şeklindeki kadim ilke vurgulanır. Her iyiliğin mutlaka sahibine döneceği ima edilirken öğrencilere iyilik yapmak, bir erdem olarak önerilir.

“Parmak Çocuk Nils” adlı parça bir değişim öyküsüdür. Parçada kötü bir çocuk olduğu için büyüyle parmak çocuğa dönüştürülen Nils'in bir kaz sürüsüyle uçarken yaşadığı tecrübeler sonucunda iyi çocuk olması, kendi iyiliği için bile olsa (büyünün bozulması) ona yoldaş olup onu koruyan beyaz kazın kesilmesine razı olmaması, böylece büyüünün bozulması anlatılmaktadır. Nils,

eski hâline dönebilmek için yol arkadaşlığı yaptığı beyaz kazın kesilmesi gerektiğini bildiği hâlde bunu engellemek istemiş, sonunda iyiliğinin ve merhametinin mükâfatını görerek ödüllendirilmiş, kaz kesilmeden de eski hâline dönmüştür. Böylece iyilik ve merhamet gibi erdemler yüceltilmiş, bunların mutlaka karşılık göreceği ifade edilmiştir. Parça bu hâliyle bir erdem örneği sunmaktadır. İdeal gence hem iyi hem merhametli hem de vefalı olması gerektiği telkin edilmektedir.

“Baba Yüreği” parçasında zengin bir adam olan Goriot Baba’nın bütün servetini iki kızına harcadıktan sonra yoksul bir yaşam sürmesi, kızlarının onu hiç arayıp sormamasına rağmen onun hâlâ kızlarını düşünmesi konu edilir, evlat sevgisinin her şeyden üstün olduğu vurgulanır. Kızları uğruna bütün servetini harcayan baba yoksul bir yaşam sürer yine de bundan şikâyet etmez, kızlarının mutluluğu ile mutlu olur. Oysa toplumun en küçük yapı taşı olarak aile, fedakârlık gibi vefanın da karşılıklı olması gereken kurumdur. Parça bu hâliyle olumsuz örnek üzerinden olması gerekeni uyarmaktadır.

“Hırsız Şaşırtan Olay”da piskoposun, evinden gümüş yemek takımlarını çalan Jean Valjean’ı ele vermeyerek ona iyilik yapması ve bunun karşılığında Jean Valjean’dan iyi bir insan olmasını istemesi anlatılır. Parça Victor Hugo’nun *Sefiller* adlı romanından alınmıştır ve bunda da insanın doğuştan kötü olmadığı, onu çevre şartlarının ve toplumun iyi ya da kötü yaptığı vurgusu hâkimdir. Bu mesaja göre hiç kimse doğuştan kötü değildir. Kötü sanılan insanlar toplum tarafından iyi muamele edilerek kazanılabilir. Böylece iyilikseverlik ideal gencin özelliklerinden biri olarak yüceltilir.

Yaşlanmış bir köpeğin, sahibi ve kurt ile yaşadıklarının anlatıldığı “Kocamış Sultan” adlı parçada iyiliğin karşılıksız yapılması gerektiği işaret edilir. Bir leyleğin, boğazına kemik takılan bir kurdun boğazından o kemiği çıkarmasının konu edildiği “Kurtla Leylek”te ise iyiliğin karşılıksız yapılması gerektiği vurgulanır ama yine de iyiliğe iyilikle karşılık vermek gerektiği gösterilir. Bu fablda kendisine yapılan iyiliğe gerekli şekilde mukabele etmeyen bir kurt vardır. Kurt, bu davranışının sebebi olarak leyleğin hayatını bağışlamış olmasını göstermektedir. Kişilik sembolleri çözüldüğünde kurdun davranışı bir erdemsizlik örneği olarak görünmektedir; çünkü iyiliğe gerekli şekilde mukabele etmek gerekir.

Farklı kitaplarda “Atla Eşek” ve “Eşek Yüklü At” adlarıyla yer alan aynı parçada¹⁶⁶ birlikte yol alırlarken yük altında ezilen eşeğin attan yardım istemesi, öfkelenen atın bu talebi reddetmesi, ama sonunda ölen ve derisi yüzülen eşeğin postunu da taşımak zorunda kalması konusu işlenerek yardımlaşmanın gereği gösterilir. Bütün fabllar gibi kişileştirme üzerinden insanları temsil eden bu metin de yardım etmeyi bir erdem olarak gençlere önermektedir. Birine gereken yardımı yapmamanın sonrasında insanın omuzlarına daha büyük bir yük yükleyeceği belirtilmektedir.

¹⁶⁶ İçerik olarak aynı olan bu metinlerin yazarı iki kitapta La Fontaine, bir başka kitapta Aisopos olarak verilmiştir.

Dost olmanın önemi ve değeri konusunun işlendiği “Dostluk”ta gerçek bir dosta sahip olmanın bulunmaz bir nimet olduğu işaret edilir. Ayrıca metin öğrenciyi Antik Yunan düşüncesinin aktarıcısı Cicero ile muhatap etmesi bakımından da önemlidir.

“Balıkçıl Kuşu” metninde, yaşlanan bir balıkçıl kuşunun denizdeki balıkları kandırarak onları yemesi fakat sonunda hilesini anlayan yengeç tarafından boğulması konu edilir, böylece kötülük yapanın kötülük bulacağı işaret edilir. “Deniz Niçin Tuzludur” parçası bir kaptanın ne istenirse onu veren sihirli bir değirmene sahip olmak için değirmenin sahibi olan yoksul adamı kandırmasıyla başlar. Kaptan, sadece kiralayacağını söyleyerek değirmeni almıştır ama geri vermek niyetinde değildir. Kaptan böylece çok istediği tuzları elde eder ama bu ağır yük, gemisini batırır. Böylece kötülük yapan kaptan, gemisinin batmasıyla bunun karşılığını görmektedir. Bu metinler ile öğrencilere iyilik gibi kötülüğün de dönüp geri geleceği gösterilmektedir.

Farklı kitaplarda “Kurt ile Kuzu” ve “Ölüm Geldi Kuzuya” adlarıyla yer alan aynı metinde kuzuyu gözüne kestiren kurdun onu yemek için türlü bahaneler üretmesi, hiçbirisi sonuç vermeyince yine de kuzuyu yemesi konusu işlenir. Kötülerin, akıllarına koyduklarını yapmaya karar verdikleri zaman, onları bu yoldan çevirmenin zor olduğu işaret edilir. Parçada olumsuz örnek üzerinden kötülük yapmak eleştirilir, ideal genç hem böyle olmamak hem de böyle kişilere karşı dikkatli olmak noktasında uyarılır.

“Başkalarının Gururunu Koruyunuz” adlı parçada başkalarının gururunu kırmamanın büyük bir erdem olduğu, büyük insanların da böyle yaptığı Atatürk örneği üzerinden anlatılır. Böylece ideal gence gurur kırmamak gerektiği telkin edilir.

“Bataklıkta Bir Gece”de yoksul ve yaşlı bir adam olan Dimi Dayı, bataklıkta kaçak kestiği sazları satarak geçimini sağlamaktadır. Ancak bir gece huysuzlaşan atının kendisini ele vereceğinden korkarak hayvanı çözer ve onu orada ölüme terk edip arabaya kendisini koşarak köyüne döner. Böylece bu metnin asıl mesajının ideal gence vefalı olmak gerektiğini önermek olduğu söylenebilir. Parça ayrıca, geçim güvencesi olmayan yoksul insanların ileri yaşlarda bile çalışmak mecburiyetinde kalması, bu esnada bürokratik engellerle karşılaşması yönüyle birey ve devletin karşılıklı hak-görevleri üzerinden devlet ve toplum düzenine de bağlanabilir. Parça ayrıca, hayvanlara vefalı davranmak gerektiğini uyararak çevrecilik (tabiatçılık) içinde de değerlendirilebilir. Çünkü Dimi Dayı’nın bunca yıl kendisine hizmet etmiş olan atını oracıkta bırakması hayvana gösterilen bir vefasızlığı da ima etmektedir. Nitekim “Metnin Türü, Plânı, Anlatım Özellikleri” kısmındaki bir soruda öğrencilere Dimi Dayı’nın atını olay yerinde bırakıp dönmesini nasıl karşıladıkları ile ilgili olarak “Siz olsaydınız nasıl davranırdınız?” gibi sorular sorulmaktadır (Gümüş, 2001, s. 151).

İnsanların borsadan kolayca para kazanıp zengin olmaları, sonradan görme bu zenginlerin yine borsada iflas etmeleri konusunun işlendiği “Borsa” adlı parça emek harcamadan kazanılan servetin kalıcı ve ahlaki olmadığını uyarır.

Cimri bir adamın sakladığı, sadece seyrettiği altınlarının çalınmasının anlatıldığı “Cimri ile Altınları”nda cimriliğin kötü bir şey olduğu, öznenin kendisi dâhil kimseye faydası olmadığı vurgulanır. Altınlarını sadece seyreden cimrinin onlar çalındığı zaman üzülmeleri de yersizdir; çünkü kullanılmayan servetin bir işlevi yoktur, o hâlde değeri de yoktur. Parça cimriliği yererek olumsuz örnek üzerinden ideal gence cimri olmamak gerektiğini göstermektedir.

Dostoyevski’nin *Budala* romanından alınan “Düşürülen Cüzdan” adlı metinde verem hastası bir gencin, cüzdanını düşüren bir adamın peşinden koşarak onun evine kadar gitmesi ve evde gördüğü yoksulluk anlatılır. Parçada yitik eşyaları sahiplerine ulaştırmanın bir erdem olduğu gösterilir.

“Fedakârlık”ta ailece maddi durumlarının kötü olduğunu fark eden Silvia ile kardeşi Enrico’nun kendi arzuladıkları şeylerden vazgeçmeleri, bu fedakârlıklarının anne ve babalarını çok duygulandırması konu edilir. Ailenin bir bütün olduğu, aile fertlerinin birbirleri için fedakârlık yapmaları gerektiği işaret edilir. Parça bu mesajıyla fedakârlık erdemi üzerinden ideal gencin bir özelliğini işaret eder.

“İlk Uçuş” adlı metinde uçarak yuvaya doğru yaklaşan annesinin getirdiği balığı almak isterken kendini bir anda boşlukta bulan yavru martının ilk uçuşu anlatılmaktadır. İlk anda çok korkan yavru martı sonra annesinden aldığı cesaretle yükselmeye başlar. Böylece cesaretin bir erdem olduğu, güç görünen eylemleri cesaretle denemek gerektiği işaret edilir. Çünkü insan, denemeden, sahip olduğu yetenekleri fark edemez. “Ödlek”te anlatıcı yazar, kızının, öğretmenine karşı hakkını savunması için ona acı bir ders vermeye çalışmaktadır. Böylece, hakkını savunmakta cesur olmak gerektiği vurgulanır.

Farklı kitaplarda “İnci” ve “İnci Türküsü” adıyla yer alan aynı parçada büyük bir inciye ulaşmak için deniz dibine dalan yoksul Kino’nun öyküsü anlatılmaktadır. John Steinbeck’in *İnci* isimli romandan alınan bölümde büyük bir inciye ulaşmak için zorlukları göze alıp dalış yapan bir gencin azmi anlatılarak zorlukları göze almadan başarıya ulaşamayacağı vurgulanmaktadır. Ayrıca genç adamın olanca çalışkanlığına rağmen çektiği yoksulluk, toplumsal işleyişteki bozuklukları da ima etmektedir.

Kahraman bir itfaiyecinin alevlerin arasına dalıp insanları yangından kurtarmasının konu edildiği “Yangın” parçasında kendi canı pahasına başkalarını kurtarmanın büyük fedakârlık olduğu ve cesaret gerektirdiği gösterilir.

“Gece Nöbeti” adlı metinde genç bir hemşire olan Ann Lee’nin hastanedeki gece nöbetinde pek çok zorluğa rağmen görevini fedakârca yapması konu edilirken işini severek yapan insanların ne kadar yorulsa da mutlu olacakları vurgulanır. Böylece ideal gence fedakârlık ve görev bilinci bir erdem olarak önerilir. Ayrıca bu parça, difteri hastalığının tedavisindeki bilimsel aşamaları göstermesiyle, pozitivizm temelinde Aydınlanmacılık-Batıcılık zihniyetini de yansıtır.

Farklı kitaplarda “İş ve Zevk” ve “İş Yaptırmanın Sırrı” adlarıyla yer alan aynı metinde Tom’un, arkadaşlarıyla kavga etmesi üzerine, teyzesinin ona bahçe duvarını boyama cezası vermesi anlatılır. Ancak kurnaz Tom, yapmak zorunda olduğu işi arkadaşlarına bir zevk olarak sunar ve onlarda boyama isteği uyandırarak işten kurtulur. Çalışmaktan ve iş yapmaktan kurtulma etrafında, yerilen bir kurnazlık örneği sunan bu parçada olumsuz örnek üzerinden görev bilinci önerilmektedir.

“Jack London (Çek Landın)” parçasında Jack London’ın çalkantılı hayat hikâyesi, çocukluğundan itibaren pek çok zorlukla karşılaşması, sonunda yazarlıkta başarıya ulaşması anlatılır. Böylece azim ve çalışkanlık sayesinde birçok zorluğun üstesinden gelinebileceği gösterilir. Metin, ideal gence azim ve çalışkanlık erdemi önermektedir.

“Kibritçi Kız”da yılbaşı gecesi kibritlerini satamayan küçük bir kızın babasından korktuğu için evine gidememesi, yolun kenarında soğuktan ve açlıktan ölmesi konu edilir. Andersen’in bu ünlü masalında zengin-fakir farkı dekoru önünde küçük bir kız açlıktan ve soğuktan ölmektedir çünkü gelip geçen hiç kimse ona yardım etmemiştir. Parça olumsuz örnek üzerinden yardımseverlik, merhamet gibi erdemleri önermekte; kimsesiz çocuklara, ihtiyaç sahiplerine yardım etmek gerektiğini vurgulamaktadır.

“Bir Tebessümün Değeri” adlı metinde gülümsemenin güzelliği ve önemi anlatılır. Gülümsemenin insanı mutlu edeceği, ayrıca sevilip sayılmasını sağlayacağı işaret edilirken nezaket ve güler yüz bir erdem olarak yüceltilir.

Dinlemenin öneminin ve nasıl olması gerektiğinin anlatıldığı “Dinlemek” parçasında dinlemenin konuşana, onun düşüncelerine saygı duymak anlamına geldiği, iyi bir dinleyici olmanın da bir erdem olduğu gösterilir. “Konuşma ve Hoşgörü” metninde başkalarının düşüncelerine saygı ve hoşgörü göstermek gerektiği konusu işlenir, farklı fikirleri saygıyla dinlemek gerektiği vurgulanır. Bu parçada ideal genç, fikir alışverişlerinde, tartışmalarda saygılı ve hoşgörülü olmak konusunda uyarılır. Karşıdakinin fikirlerini anlayışla dinlemek ve kendi fikirlerini de bu doğrultuda ifade etmek gerektiği; insanlık için faydalı olacak fikirlerin ancak böyle ortamlarda ortaya çıktığı telkin edilir. “Hoşgörü” parçasında yazarın hoşgörü konusundaki kişisel görüşleri ve düşünceleri yer alır. Buna göre hoşgörü, doğru olanı kabullenmek, doğru bulunmayanları da güler yüzle karşılamak demektir. Farklı fikirlere saygı duymak gerekir. Hoşgörünün lakaytlık olmadığını tanımlayarak başlayan parça farklı düşüncelere saygı göstermek gerektiğini vurgulamaktadır.

Farklı kitaplarda “Kalp Kırıcılık” ve “Patavatsızlık” isimleriyle yer alan aynı metinde patavatsız bir şekilde konuşmanın karşıdaki insanları nasıl kırdığı konusu işlenir; insanların konuşmalarına dikkat etmesi, onur kırıcı, incitici söz söylemekten kaçınması gerektiği vurgulanır. Çünkü bilerek ya da bilmeyerek başkalarının kalbini kıran insanlar yaşamı güçleştirir. Güzel konuşmanın insanın toplum içindeki konumunu güçlendiren bir iletişim vasıtası olduğunun anlatıldığı “Konuşma Sanatı”nda başarılı olmanın şartlarından birinin de güzel ve doğru konuşmak

olduğu gösterilir. “Dile Hâkim Olmak” parçasında dili doğru ve güzel kullanmanın başarının en büyük sırrı olduğu işaret edilir. “Söz Söylemek” metninde bir doktorun topluluk içinde kendisine söz verilince dinleyenlere hitap edememesi, bu yüzden söz söyleme kursuna gitmesi, sonunda kendine güven kazanması anlatılır. Başarının en büyük sırrının dili doğru ve güzel kullanmak olduğunu ifade eden bu parçalar, ideal genci bu doğrultuda uyarmaktadır.

“Dil” adlı metinde Aisopos, efendisi Bilge Ksantus’un vereceği ziyafet için sofrayı dünyanın hem en tatlı şeyi hem de en kötü şeyi olan “dil” ile donatmaktadır. Konuşmanın önemine dikkat çekilen parçada dilin iki yönlü işlevi uyarılmaktadır. Dil hem yapıcı hem yıkıcı etkisi olan bir silahtır ve insanın iyiliğe ve kötülüğe açık iki zıt ucu olan doğasını işaret eder. Diline sahip olmak büyük bir marifet ve erdem olarak gösterilir, böylece ideal gençte olması istenen özelliklerden birinin de diline sahip olmak olduğu söylenebilir. Ayrıca Yunan fabl ozanı Aisopos’tan alınan bu parça öğrenciyi antik kültürden bir isimle yüz yüze getirirken insanın zıtlıklara açık doğası üzerinden hümanizm zihniyetine de bağlanabilir.

Farklı kitaplarda “Köpek Balığıyla Savaş” ve “Yaşlı Balıkçı ile Deniz” adlarıyla yer alan aynı parçada uzun zamandır balık yakalayamayan yaşlı bir balıkçının hikâyesi anlatılır. Yaşlı adam sonunda büyük bir balık yakalarsa da onu kıyıya getirmek de balığı yakalamak kadar zahmetlidir. Ancak o vazgeçmez ve sonunda başarır. Böylece idealler için çaba göstermekten asla vazgeçmemek gerektiği işaret edilerek yılmadan çalışmak bir erdem olarak yüceltilir. Ayrıca parça, yaşlı balıkçının doğayı gözlemlemesi, ondan kendi avı için ipuçları çıkarması üzerinden çevrecilik (tabiatçılık) zihniyetine de bağlanabilir.

“Kukla Filmleri” adlı metinde bu tür filmlerin nasıl hazırlandığı anlatılır. Ekranda sadece yarım saat görünen kukla filmlerinin öncesinde çok uzun bir çalışma zamanının, farklı uzmanlıkları olan sanatkar ve teknik elemanların iş birliğinin olduğu, sanatın büyük emek istediği gösterilir. “Küçük Sergey’in Merakı” adlı parçada dedesi ile birlikte yaşayan Sergey’in para kazanmak için önemsiz görülen şeylere emek verilmesi gerektiğini anlaması konu edilirken “emek olmadan yemek olmayacağı” mesajı verilir. Deniz kabuklarından düğme, çamurdan çömlek, ağaçtan kayık vb. yapılmasını seyreden Sergey, para kazanmanın değersiz gibi görünen maddelere harcanan emekle gerçekleştiğini anlar. Çalışmayı ve emeği yücelten bu parçalar çalışkanlık erdemi üzerinden ideal genç tipinde bulunması gereken özellikleri işaret eder.

“Meşe ile Kamış” parçası meşe ağacının kendi büyüklüğüyle kibirlenmesi, kamışın bu kibre cevap olarak eğilip bükülüp sonuçta dimdik kaldığını söylemesi ile başlar. Nitekim çıkan büyük fırtınada zayıf kamış eğilerek dayanırken kendisine çok güvenen ihtişamlı meşe kökünden sökülür. Parça büyük tehditler karşısında kırılmamak için bazen eğilmeyi bilmenin de bir erdem olduğunu ifade etmektedir.

Pollyanna’nın hasta, huysuz bir adama çorba götürmesinin ve onu hayat dolu bir insana çevirme çabasının anlatıldığı “Paça Tiridi” metninde insanın başına gelenlerden dolayı hayata

küsmemesi, her şeyin olumlu, güzel taraflarını bulmaya çalışması gerektiği işaret edilir. Pollyanna'nın iyimserliği etrafında bir yaşam felsefesini işleyen parça iyilikseverlik erdemi önermektedir. "Pollyanna'dan Gelen Mektup"ta ayağı kırılan Pollyanna'nın tedavi sonrası tekrar ayağa kalkıp yürüyebilme sevinci anlatılır, insanın azimle birçok şeyin üstesinden gelebileceği gösterilir.

"Profesör Dodgson"da ciddi bir profesör olan Dodgson'un fantastik bir çocuk kitabı olan *Alice Harikalar Diyarında*'nın altına kendi imzasını koyamaması konu edilir. Buna rağmen bu kitap basıldığı günden bu yana büyük bir ilgi görmüş, profesörün ismini matematik çalışmaları değil, bu kitap yaşatmıştır. O hâlde insanın kendi kendisinin farkında olması, yaptığı şeye inanç duyması gerekir.

"Tilki, Maymun ve Hayvanlar" adlı metinde aslan ölünce hayvanlar arasında onun yerine geçecek kralın seçilmesi anlatılmaktadır. Sonunda taç başına uyduğu için maymun kral olur ama krallık için gerekli vasıfları taşıyamamaktadır ve bu konuda tilki tarafından uyarılır. Bu fabl "her kafa baş olamaz tacı giyince" ana fikrini taşımaktadır ve ideal gencin kendi kendisinin farkında olması gerektiğini uyarmaktadır.

"Son Yaprak"ta zatürre olan Johnsy'nin iyileşmekten umudunu keserek ölmeyi beklemesi, yaşlı bir ressam olan Mr. Behrman'ın kendi sağlığından fedakârlık ederek onu hayata döndürmesi anlatılır. O. Henry'nin bu meşhur hikâyesinde ümit var oldukça yaşama gücünün de var olduğu işlenir. Diğer yandan genç kızın ümidini diri tutmak için ressam kendi sağlığını tehlikeye atmış, yaşamını feda etmiştir. Parça ümit ve fedakârlık erdemlerini yüceltmektedir.

"Şefkat Dolu Kalp"te kazaya uğramış bir gemide kalanları kurtarmak için azgın dalgalara atılan Han'ın bu soylu dileğine rağmen sonunda ölmesi işlenir. Böylece diğer insanlar için yararlı olmanın bazen çok pahalıya mal olabileceği ve büyük fedakârlıklar gerektirdiği gösterilir. Bu doğrultuda parça cesaret, fedakârlık ve yardımseverlik erdemlerini yüceltmektedir. Bu yanı sıra erdemler üzerinden ideal genç tipine bağlanabilir. Ayrıca Han'ın göz göre göre ölüme gitmesi tehlikeler karşısında realist davranmak gerektiğini de uyarmakta, parça bu yönüyle realizm üzerinden Aydınlanmacılık-Batıcılık zihniyetine de bağlanmaktadır.

"Tamir Edilemez Hata"da iki eski okul arkadaşının yıllar sonra karşılaşması, zengin olan kadının fakir olan arkadaşının kendi çantasından para çaldığını sanması, arkadaşını suçlaması, öyle olmadığını anlayınca çok üzülmesi ama hatasını anlaşıp artık pişmanlık ve özür için çok geç olduğu anlatılır. Parçada emin olmadan kimseyi suçlamamak gerektiği bir erdem olarak vurgulanır.

İdeal genç tipinde bulunması önerilen duygular ise sevgi, aile sevgisi başlıkları altında toplanabilir. "Kartalla Baykuş"ta, yavrularını dünyanın en güzel, en sevimli yavruları olarak tanımlayan bir baykuşla kartalın dostluğu anlatılır. Bu dostluğa göre kartal, baykuşun yavrularını yememeye söz verir. Buna rağmen baykuşun yavrularını tanımayan kartal karşılaştığı "çirkin"

yavruları yer ve bilmeden sözünü bozar. Parçada her anneye kendi yavrusunun dünyanın en güzel çocuğu gibi görüldüğü ancak öznel yargıların iyi niyet taşısa da zararlı olabileceği gösterilir.

“Portre” adlı metinde ölen zengin bir tüccarın varisini tespit etmek gerekmektedir. Yargıç hak talep eden gençlerden resimdeki babanın göğsüne ok atmalarını ister. Gerçek oğlun resim bile olsa babasının göğsüne ok atamaması onun kimliğini doğrular. Böylece anne-baba sevgisinin her şeyden üstün olduğu vurgulanır.

“Çiçekçinin Önündeki Uzun Bekleyiş” adlı metinde bir anneannenin, torunu Emil’i karşılamak için küçük kızın kuzeni Poni ile istasyonda beklemesi, Emil’i göremeyince çok kaygılanması anlatılır. Böylece insanın sevdiği birini beklerken sabırsızlık duyduğu, kavuşamayınca da çok kaygılandığı gösterilir. II. Dünya Savaşı sırasında Nazi rejimi tarafından kitapları yakılmış bir yazar olan Erich Kastner gerçekçi çocuk kitapları yazmıştır. Parça bu yazarın popüler bir çocuk kitabı olan *Emil ve Dedektifler*’den alınmıştır. Çocuk dünyasını insancıl ilkeler doğrultusunda inşa etmeye çalışan söz konusu romandan alınan bu parça da erdemler üzerinde durmaktadır.

Okul: Bu dönem çeviri metinlerinde eğitimcilik zihniyetinin bileşeni olarak işlenen bir diğer fikir de okul yıllarının, öğrencilik hayatının önemli olduğudur. Farklı ders kitaplarında “Babamdan Mektup”, “Allaha Ismarladık”, “Bir Babanın Mektubu”, “Çocuk ve Okul”, “Hanri’ciğim”, “Okul” adlarıyla yer alan ve içeriği aynı olan metin, bir babanın okul ve eğitimin yararları üzerine oğluna yazdığı mektuptan ibarettir. Parçada eğitimin dünyanın ilerlemesi için ümit olduğu vurgulanırken ayrıca ideal gence görgü kuralları, olumlu davranış modelleri de örneklenmektedir.

Çocuk Kalbi adlı romandan alınan “Veda” adlı parçada okulun son günü karne alan, mezun olan öğrencilerin öğretmenleri ve birbirleri ile vedalaşmaları konu edilmiştir. Bu son günde öğretmenler öğrencilerden ayrılırken üzüldür, haksızlık yaptıkları çocuklardan af diler; öğrenciler de birbirlerinden ayrılırken kederlenir. Burada dikkat çeken nokta kimsenin tatile gittiği için sevinç duymaması; herkesin okulların açılacağı, tekrar görüşecekleri günü sabırsızlıkla beklediğini belirterek ayrılmasıdır. Çünkü okul hepsi için bir yuva olmuş, öğretmen babaya dönüşmüştür. Böylece parçada bütünleştirici bir eğitim anlayışının yüceltildiği görülür.

Nesil Yatırımı: İdeal genç tipi yaratma çerçevesinde değerlendirilebilecek olan nesil yatırımının da bu dönemde önemli bir fikir olarak ele alındığı görülür. “Alışkanlık” adlı parçada “Ağaç yaşken eğilir.” ilkesi savunulmaktadır. Alışkanlıkların gücüne dikkat çeken parça bunların çok küçük yaşlardan itibaren edinildiğini hatırlatarak ailede başlayan eğitime vurgu yapmaktadır. Küçük çocukların yaptığı küçük görülen hataların daha sonra büyük hatalara dönüşebileceği, bu yüzden bu davranışlara gülüp geçilmemesi gerektiği uyarılır. Böylece çocuk eğitiminde okuldan önce anne babaların ve çevrenin rolü önemsenir.

Okuma Sevgisi: Bu dönemde eğitimci zihniyet doğrultusunda kitaplara, okuma sevgisine de önem verilmektedir. Okumanın önemi, çeşitleri ve faydaları konusunun işlendiği “Okumak”

metninde okuma sevgisi yüceltilir, okumanın gerekliliği gösterilir. Ayrıca bu metnin yazarı olan Bacon, düşüncenin temeline bilimi alan Rönesans'ın Aydınlanma'ya kadar varan bütün birikimine sahiptir. Asıl vurgusunu okuma sevgisi üzerinde toplayan parça ayrıca “Okumak doğayı tamamlar.” önermesiyle insanın gerçek doğasının okumak yoluyla açığa çıkabileceğini vurgular ve bu yanıyla hümanizme bağlanabilir.

“Kitap” adlı parçada kitabın yazımı ve basımı sürecindeki teknolojik gelişmeler ve bunların sağladığı kolaylıklar konu edilir. Kitabın şekilsel olarak tablet-rulo-kodeks-matbu kitap aşamalarından geçtiğini, günümüzde ise elektronik kitap devrine girildiğini anlatan parça elektronik kitabın faydaları üzerinde durmaktadır. Taşıma ve tedarik kolaylığı başta olmak üzere birçok özelliğe sahip olan elektronik kitaplar, kitabın yeni bir formu olarak yaygınlaşacağına benzemektedir. Burada dikkat çeken asıl nokta geleneksel kitap, geleneksel eğitim karşısına, teknolojinin beslediği yeni bir eğitimcilik anlayışının yerleştirilmiş olmasıdır. Parça kitaplar üzerinden eğitmeni zihniyeti yansıtmaktadır ayrıca elektronik teknolojiyi de önemsemektedir.

Kadının Eğitimi: Bu dönemin çeviri metinleri seçilirken önem verilen bir diğer fikir de kadının eğitimidir. “Polyanna” adlı parçada Polyanna'nın iyi yetişmesi için Polly Teyze'nin okuma, dikiş dikme, yemek yapma, müzik öğrenme gibi alanları içeren bir program hazırlaması, Polyanna'nın kendisine hiç boş vakit kalmadığından şikâyet etmesi konusu işlenir. Parça öğretim programının iyi belirlenmesi yanında çocuklara kendileri için boş zaman bırakılması gerektiğini de uyarmaktadır. Ancak seçilen parça kadını yemek, dikiş, müzik gibi geleneksel kalıpların içinde tanımlamasıyla egemen anlayışın dışına çıkabilmiş değildir. Okuma saatinden ne tür bir okumanın kastedildiği ise belirsizdir.

Köy Eğitimi: Bu dönemde köy eğitimine de dikkat çekildiği görülür. “Öğretmen Duyşen”de Duyşen'in türlü imkânsızlıklar içinde bile bir tepedeki iki kavak ağacının altında çocuklara okuma yazma öğretmesi ve tepenin uzun yıllar sonra “Duyşen'in Okulu” adıyla anılması anlatılır. Parça, eğitimin en zor şartlar altında bile gerçekleşebileceği gerçeğine vurgu yapmaktadır. Aradan geçen onca zamana rağmen tepenin hâlâ “Duyşen'in Okulu” adıyla anılması bu girişimin kalıcı izler bıraktığını gösterir.

Eğitim Hakkı: Bu dönemde eğitim hakkı da üzerinde durulan fikirlerdendir. Anlatıcı yazarın çocukluğunda okula gidebilmek, eğitimini sürdürebilmek için güçlüklerle mücadele etmesinin ve başarılı olmasının anlatıldığı “Okul Günlerimden”de eğitim hakkına vurgu yapılır.

4. 5. 4. 2. 1980-2002 Dönemi Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Aydınlanmacılık-Batıcılık Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler

1980-2002 dönemi Türkçe ders kitaplarındaki Aydınlanmacılık-Batıcılık zihniyetini yansıtan çeviri metinler ile ilgili bulgular aşağıdaki tabloda sunulmuştur:

Tablo 63. 1980-2002 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Aydınlanmacılık-Batıcılık Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler ile İlgili Bulgular

No.	Metnin Adı	Yazar	Çevirmen	Kaynak Dil /Edebiyat	Yer Aldığı Kitap	Kitabın Basım Yılı	Sınıf
1	Yeldeğirmenlerine Saldırış	Cervantes (Servantes)	Hamdi Varoğlu	İspanyolca / İspanyol	Türkçemiz I (Gözler ve Tanyu)	1981	6
2	İssız Adada İlk Günler	Daniel de Foe	Yaşar Nabi Nayır	İngilizce / İngiliz	Türkçe 6 (Yıldız)	1993	6
3	İstanbul'da Gezinti (1850)	Gustave Flaubert (Gustav Flober)	Belli değil	Fransızca / Fransız	Türkçe 6 (Balel, Bahçeci ve Atçakan)	[1997?]	6
4	Deniz İçinde Akan Nehir	Anne Terry White	Belli değil	İngilizce / Amerikan	Türkçe 6 (Öner, Pala ve Ertem)	[1996?]	6
5	Karga ile Tilki	La Fontaine (La Fonten)	Orhan Veli Kanık	Fransızca / Fransız	Türkçe 6 (Gümüş)	2001	6
6	Don Kişot (Serbest)	Cervantes (Servantes)	Belli değil	İspanyolca / İspanyol	Türkçe 6 (Gümüş)	2001	6
7	İlk Uçuş	Jules Verne (Jül Vern)	Belli değil	Fransızca / Fransız	6. Sınıf Türkçe Ders Kitabı (Gül ve Köktürk)	1996	6
8	İlk Uçuş	Jules Verne (Jül Vern)	Belli değil	Fransızca / Fransız	Türkçe 6 (Gül ve Köktürk)	2001	6
9	İssız Adada İlk Günler	Daniel de Foe	Yaşar Nabi Nayır	İngilizce / İngiliz	Türkçe 6 (Yıldız)	1994	6
10	İlk Uçuş	Jules Verne (Jül Vern)	Belli değil	Fransızca / Fransız	6. Sınıf Türkçe Ders Kitabı (Gül ve Köktürk)	[2000?]	6
11	Karga ile Tilki	La Fontaine (La Fonten)	Orhan Veli Kanık	Fransızca / Fransız	Ortaokullarda Türkçe Dersleri I (Birkan vd.)	1991	6
12	İssız Adada İlk Günler	Daniel de Foe	Yaşar Nabi Nayır	İngilizce / İngiliz	Ortaokullarda Türkçe Dersleri I (Birkan vd.)	1991	6
13	Kralın Aslanları (Serbest)	Cervantes	Reşat Nuri Güntekin	İspanyolca / İspanyol	Ortaokullarda Türkçe Dersleri I (Birkan vd.)	1991	6
14	Sinek	Dr. Victor Pauchet (Victor Poşe)	Belli değil	Fransızca / Fransız	Ortaokullarda Türkçe Dersleri I (Birkan vd.)	1991	6
15	Uçak Nasıl İcat Edildi	Dale Carnegie	Ömer Rıza Doğrul	İngilizce / Amerikan	Türkçe I (Göğüş)	[1992?]	6
16	Kralın Aslanları (Serbest)	Cervantes	Reşat Nuri Güntekin	İspanyolca / İspanyol	Türkçe I (Göğüş)	[1992?]	6
17	Atsız Araba (Baba) (Serbest)	Egon Larsen	Behçet Cemal	Almanca / Alman	Türkçe I (Göğüş)	[1992?]	6
18	Karga ile Tilki	La Fontaine (La Fonten)	Belli değil	Fransızca / Fransız	Türkçe 6 (Gümüş)	2002	6
19	Don Kişot (Serbest)	Cervantes (Servantes)	Belli değil	İspanyolca / İspanyol	Türkçe 6 (Gümüş)	2002	6
20	Bir İş Adamı	Grigori Petrof	Ali Haydar Taner	Bulgarca / Bulgar	Türkçe II (Göğüş)	[1994?]	7
21	Asyadaki Türkiye	Curtis La France (Kurtis la Frans)	Belli değil	İngilizce / Amerikan	İlköğretim Türkçe 7 (Gözler)	1994	7
22	Robinson Crusoe	Daniel Defoe	Cemal Cafri	İngilizce / İngiliz	Türkçe 7 (Sarıca ve Gündüz)	1995	7
23	İki Mektup	Curtis Lafrance (Kortis lafrins)	Belli değil	İngilizce / Amerikan	Türkçe Ders Kitabı 7 (Aksakal, Özeltun, Aslan ve Yıldırım)	1996	7
24	Günlük	Daniel de Foe	Yaşar Nabi Nayır	İngilizce / İngiliz	Türkçe Ders Kitabı 7 (Öner, Pala ve Ertem)	1993	7
25	Uzayda Gördüklerim (Serbest)	John Gleen	Belli değil	İngilizce / Amerikan	Türkçe Ders Kitabı 7 (Öner, Pala ve Ertem)	1993	7
26	Define	John Connel	A. Göktürk	İngilizce / İngiliz	Türkçe Ders Kitabı 7 (Öner, Pala ve Ertem)	1993	7

Tablo 63'ün devamı

27	Günlük	Daniel de Foe	Yaşar Nabi Nayır	İngilizce / İngiliz	Türkçe Ders Kitabı 7 (Öner, Pala ve Ertem)	[1996?]	7
28	Uzayda Gördüklerim	John Gleen	Belli değil	İngilizce / Amerikan	Türkçe Ders Kitabı 7 (Öner, Pala ve Ertem)	[1996?]	7
29	Define	John Connel	A. Göktürk	İngilizce / İngiliz	Türkçe Ders Kitabı 7 (Öner, Pala ve Ertem)	[1996?]	7
30	Yel Değirmenlerine Saldırı	Cervantes (Servantes)	Sevil Seydi	İspanyolca / İspanyol	Türkçe 7 (Yörük, Mıhçı ve Başer)	1996	7
31	Okyanustaki Nehir	Anne Terry White	Belli değil	İngilizce / Amerikan	Türkçe 7 (Şahin ve Öneş)	1997	7
32	Robinson Crusoe	Daniel Defoe (Danyel Defo)	Cemal Cafri	İngilizce / İngiliz	Türkçe 7 (Onat)	2000	7
33	Yel Değirmenleri	Cervantes (Servantes)	Sevil Seydi	İspanyolca / İspanyol	Türkçe 7 (Sarica ve Gündüz)	2001	7
34	Robinson Crusoe	Daniel Defoe (Danyel Defo)	Cemal Cafri	İngilizce / İngiliz	Türkçe 7 (Onat)	1999	7
35	Okyanustaki Nehir	Anne Terry White	Belli değil	İngilizce / Amerikan	Türkçe 7 (Şahin ve Öneş)	1999	7
36	Okyanustaki Nehir	Anne Terry White	Belli değil	İngilizce / Amerikan	Türkçe 7 (Şahin ve Öneş)	1995	7
37	İrade Gücü	Alain	Belli değil	Fransızca / Fransız	Türkçe 7 (Yıldız)	2001	7
38	İki Mektup	Curtis Lafrance (Kortis lafrins)	Belli değil	İngilizce / Amerikan	Türkçe 7 (Yıldırım)	2002	7
39	Telleri Konuşturan Adam	Egon Larsen	Belli değil	Almanca / Alman	Türkçe 8 (Onat)	2000	8
40	İki Mektup	Curtis Lafrance (Kortis lafrins)	Belli değil	İngilizce / Amerikan	Türkçe 8 (Şahin ve Öneş)	1997	8
41	Aslanlar Şövalyesi	Cervantes	Belli değil	İspanyolca / İspanyol	Türkçe 8 (Özaltun, Aslan ve Yıldırım)	1995	8
42	Çiftliğimiz	J. F. Wyss	Yaşar Nabi	Almanca / İsviçre	Türkçe 8 (Özaltun, Aslan ve Yıldırım)	1995	8
43	İhtiyar Balıkçı	Jose Le Breho	Tahsin Yücel	Belli değil	Ortaokullar İçin Türkçe Dersleri 3 (Göğüş)	1988	8
44	Kendi Eserleri	Alphonse Daudet	Nebil Otman	Fransızca / Fransız	Ortaokullar İçin Türkçe Dersleri 3 (Göğüş)	1988	8
45	Kolu Kesmek Lazımdı (Serbest)	George Sava (Jorj Sava)	Belli değil	İngilizce / İngiliz	Türkçemiz III (Gözler ve Tanyu)	1985	8
46	Telleri Konuşturan Adam	Egon Larsen	Belli değil	Almanca / Alman	Türkçe 8 (Onat)	2001	8
47	İki Mektup	Curtis Lafrance (Kortis lafrins)	Belli değil	İngilizce / Amerikan	Türkçe 8 (Şahin ve Öneş)	[1994?]	8
48	İki Mektup	Curtis Lafrance (Kortis lafrins)	Belli değil	İngilizce / Amerikan	Türkçe 8 (Şahin ve Öneş)	1995	8
49	Telleri Konuşturan Adam	Egon Larsen	Belli değil	Almanca / Alman	Türkçe 8 (Onat)	1999	8
50	Öküz ile Kurbağa (Serbest)	Ezop (Aisopos)	S. Adıyaman	Eski Yunanca / Antik Yunan	Türkçemiz I (Gözler ve Tanyu)	1981	6
51	Karga ile Tilki	La Fontaine (La Fonten)	O. Veli Kanık	Fransızca / Fransız	Türkçemiz I (Gözler ve Tanyu)	1981	6
552	Karga ile Tilki (Serbest)	La Fontaine (La Fonten)	O. Veli Kanık	Fransızca / Fransız	Türkçe 6 (Yıldız)	1993	6
53	Karga ile Tilki (Serbest)	La Fontaine (La Fonten)	O. Veli Kanık	Fransızca / Fransız	Türkçe 6 (Yıldız)	1994	6
54	Bir Buluş	Belli değil	F. Gülen, Ömür Arıt	Belli değil / Belli değil	Türkçe 3 (Demiray)	1983	8
55	Görünmez Değerler	Charles F. Kettering	Beşir Göğüş	İngilizce / Amerikan	Ortaokullar İçin Türkçe Dersleri 3 (Göğüş)	1988	8
56	Bir Buluş	Belli değil	F. Gülen, Ömür Arıt	Belli değil / Belli değil	Türkçe 3 (Demiray)	1986	8
57	Kedinin Tek Oyunu (Serbest)	Aisopos (Ezop)	Orhan Vedat Sevinçli	Eski Yunanca / Antik Yunan	Türkçe 6 (Onat)	1999	6
58	İnce Düşünceli Zadiğ	Voltaire (Volter)	Yaşar Nabi Nayır	Fransızca / Fransız	Türkçe 6 (Onat)	1999	6
59	Çivi	Grimm Kardeşler	Kemal Kaya	Almanca / Alman	Türkçe 6 (Sarica ve Gündüz)	2001	6

Tablo 63'ün devamı

60	Parmak Çocuk	Charles Perrault (Şarl Perol)	Belli değil	Fransızca / Fransız	Türkçe 6 (Gümüş)	2001	6
61	Sinekler	Aisopos	Belli değil	Eski Yunanca / Antik Yunan	Ortaokullar İçin Türkçe 1 (Çiçekli)	1993	6
62	Sanço Panza'nın Valiliği	Cervantes Saavedra (Servantes Savedra)	R. N. Güntekin	İspanyolca / İspanyol	Türkçe 6 (Kapulu)	1998	6
63	Kedinin Tek Oyunu (Serbest)	Aisopos (Ezop)	Orhan Vedat Sevinçli	Eski Yunanca / Antik Yunan	Türkçe 6 (Onat)	1998	6
64	İnce Düşünceli Zadig	Voltaire (Volter)	Yaşar Nabi Nayır	Fransızca / Fransız	Türkçe 6 (Onat)	1998	6
65	Köpekle At	Voltaire	Yaşar Nabi Nayır	Fransızca / Fransız	Ortaokullarda Türkçe Dersleri I (Birkan vd.)	1991	6
66	Kırlarda Araştırmalar	Auguste Stevenson	S. Huri	İngilizce / Amerikan	Ortaokullarda Türkçe Dersleri I (Birkan vd.)	1991	6
67	Parmak Çocuk	Charles Perrault (Şarl Perol)	Belli değil	Fransızca / Fransız	Türkçe 6 (Gümüş)	2002	6
68	Hastalık Hastası	Moliere	İsmail Hâmi Danişmend	Fransızca / Fransız	Türkçe II (Göğüş)	[1994?]	7
69	Sivri Sinekle Aslan	Ezop	Belli değil	Eski Yunanca / Antik Yunan	Türkçe Ders Kitabı 7 (Aksakal, Özeltun, Aslan ve Yıldırım)	1996	7
70	Kurtarıcı Şövalye	Cervantes (Servantes)	Hamdi Varoğlu	İspanyolca / İspanyol	Türkçe Ders Kitabı 7 (Öner, Pala ve Ertem)	1993	7
71	Kurtarıcı Şövalye	Cervantes (Servantes)	Hamdi Varoğlu	İspanyolca / İspanyol	Türkçe Ders Kitabı 7 (Öner, Pala ve Ertem)	[1996?]	7
72	Horozla Tilki (Serbest)	Jean de La Fontaine (Jan dö Lâ Fonten)	Orhan Veli Kanık	Fransızca / Fransız	Türkçe 7 (Onat)	2000	7
73	Savaş Giden Aslan	La Fontaine (La Fonten)	Belli değil	Fransızca / Fransız	Türkçe 7 (Aksakal, Çelik ve Savaş)	2000	7
74	Horozla Tilki	Jean de La Fontaine (Jan dö Lâ Fonten)	Orhan Veli Kanık	Fransızca / Fransız	Türkçe 7 (Gümüş)	2001	7
75	Horozla Tilki (Serbest)	Jean de La Fontaine (Jan dö Lâ Fonten)	Orhan Veli Kanık	Fransızca / Fransız	Türkçe 7 (Onat)	1999	7
76	Horozla Tilki	Jean de La Fontaine (Jan dö Lâ Fonten)	Orhan Veli Kanık	Fransızca / Fransız	Türkçe 7 (Gümüş)	2002	7
77	Hastalık Hastası	Moliere	Belli değil	Fransızca / Fransız	Türkçe 7 (Yıldırım)	2002	7
78	Bir Dava	Cervantes Saavedra (Servantes Savedra)	R. N. Güntekin	İspanyolca / İspanyol	Türkçe 3 (Demiray)	1983	8
79	Hastalık Hastası	Moliere (Molyer)	Lütfi Ay	Fransızca / Fransız	Türkçe 8, (Köktürk ve Gül)	[2000?]	8
80	Bir Muayene (Serbest)	Moliere (Molyer)	Lütfi Ay	Fransızca / Fransız	Türkçe 8 (Yörük, Mihçî ve Başer)	1996	8
81	Bir Dava	Cervantes Saavedra (Servantes Savedra)	Belli değil	İspanyolca / İspanyol	Türkçe 8 (Aksakal, Savaş ve Çelik)	2000	8
82	Ayyar Hamza	Moliere	Âli Bey	Fransızca / Fransız	Türkçemiz III (Gözler ve Tanyu)	1985	8

Tablo 63'ün devamı

83	Bir Dava	Cervantes Saavedra (Servantes Savedra)	Belli değil	İspanyolca / İspanyol	Türkçe 8 (Aksakal, Savaş ve Çelik)	2001	8
84	Bir Dava	Cervantes Saavedra (Servantes Savedra)	R. N. Güntekin	İspanyolca / İspanyol	Türkçe 3 (Demiray)	1986	8
85	Bir Muayene (Serbest)	Moliere (Molyer)	Lütfi Ay	Fransızca / Fransız	Türkçe 8 (Yörük, Mihçî ve Başer)	[1999?]	8
86	Hastalık Hastası	Moliere (Molyer)	Lütfi Ay	Fransızca / Fransız	Türkçe 8 (Köktürk ve Gül)	2001	8
87	Çiçekle Tanışma	Antoine de S. Exupery	Belli değil	Fransızca / Fransız	Türkçe 6 (Öner, Pala ve Ertem)	[1996?]	6
88	Tavşanla Kurbağalar	La Fontaine (La Fonten)	Sabahattin Eyüboğlu	Fransızca / Fransız	Türkçe 6 (Aksakal, Özaltun, Aslan ve Yıldırım)	1996	6
89	Eşeğin Oyunu	Aisopos (Ezop)	Cemal Türkmen	Eski Yunanca / Antik Yunan	Türkçe 6 (Yıldırım)	2001	6
90	Mutluluk	Waldemar Bonsels (Voldma Bonsels)	Selâhattin Öğün (hzl)	Almanca / Alman	Türkçe 6 (Sarıca ve Gündüz)	2001	6
91	Eşekle Küçük Köpek	Aisopos	Belli değil	Eski Yunanca / Antik Yunan	Ortaokullar İçin Türkçe 1 (Çiçekli)	1993	6
92	İlk Ateş (Serbest)	Prometheus	Zeynel Akkoç	Eski Yunanca / Antik Yunan	Ortaokullarda Türkçe Dersleri I (Birkan vd.)	1991	6
93	Eşeğin Oyunu	Aisopos (Ezop)	Cemal Türkmen	Eski Yunanca / Antik Yunan	Türkçe 6 (Yıldırım)	2002	6
94	Kendini Tanı, Mutlu Ol	James Hughes (Ceymis Hacı)	Belli değil	İngilizce / Amerikan	Türkçe 7 (Gül ve Köktürk)	2001	7
95	Nasıl Yazmalı	Montaigne (Monteyn)	S. Eyuboğlu	Fransızca / Fransız	Türkçe 3 (Demiray)	1983	8
96	Nasıl Yazmalı	Montaigne (Monteyn)	Belli değil	Fransızca / Fransız	Türkçe 8 (Aksakal, Savaş ve Çelik)	2000	8
97	Ey Romalılar	William Shakespeare	Belli değil	İngilizce / İngiliz	Türkçe 8 (Öner, Pala ve Ertem)	[1992?]	8
98	Nasıl Yazmalı	Montaigne (Monteyn)	Belli değil	Fransızca / Fransız	Türkçe 8 (Aksakal, Savaş ve Çelik)	2001	8
99	Nasıl Yazmalı	Montaigne (Monteyn)	S. Eyuboğlu	Fransızca / Fransız	Türkçe 3 (Demiray)	1986	8
100	Wilhelm Tell	Schiller	Seniha Bedri Göknıl	Almanca / Alman	Türkçe I (Göğüş)	[1992?]	6
101	Kurbağalar	Aisopos	Belli değil	Eski Yunanca / Antik Yunan	Ortaokullar İçin Türkçe 1 (Çiçekli)	1993	6
102	Yunuslar, Balinalar ve Kolyoz Balığı	Aisopos	Belli değil	Eski Yunanca / Antik Yunan	Ortaokullar İçin Türkçe 1 (Çiçekli)	1993	6
103	Yönetici Haksever Aslan	Aisopos (Ezop)	Tarık Dursun Kakinç	Eski Yunanca / Antik Yunan	Türkçe 6 (Gül ve Köktürk)	2001	6
104	Wilhelm Tell I	Schiller	Belli değil	Almanca / Alman	Ortaokullarda Türkçe Dersleri II (Birkan vd.)	1991	7
105	Wilhelm Tell II	Schiller	Belli değil	Almanca / Alman	Ortaokullarda Türkçe Dersleri II (Birkan vd.)	1991	7
106	Tartışmalar	Montaigne	Sabahattin Eyüpoğlu	Fransızca / Fransız	Türkçe Ortaokul 2 (Özoğuz ve Öz)	[1987?]	7
107	Yaşamak İçin	Schiller	Belli değil	Almanca / Alman	Türkçe 7 (Yörük, Mihçî ve Başer)	1996	7

Tablo 63'ün devamı

108	Tartışmalar	Michel Eyguez de Montaigne (Mişel Eguç dö Monteyn)	Sabahattin Eyuboğlu	Fransızca / Fransız	Türkçe 7 (Onat)	2000	7
109	Wilhelm Tell	Friedrich Schiller (Frederik Şiller)	Belli değil	Almanca / Alman	Türkçe 7 (Aksakal, Çelik ve Savaş)	2000	7
110	Tartışmalar	Michel Eyguez de Montaigne (Mişel Eguç dö Monteyn)	Sabahattin Eyuboğlu	Fransızca / Fransız	Türkçe 7 (Onat)	1999	7
111	Wilhelm Tell	Schiller	Belli değil	Almanca / Alman	Türkçe 7 (Yıldız)	2001	7
112	Wilhelm Tell	Schiller	Seniha Bedri Göknil	Almanca / Alman	Türkçe 3 (Demiray)	1983	8
113	Wilhelm Tell	Schiller	Seniha Bedri Göknil	Almanca / Alman	Türkçe 3 (Demiray)	1986	8
114	Küçüğün Babası	John Steinbeck (Con Şıtaynbek)	Belli değil	İngilizce / Amerikan	Türkçe 8 (Aksakal, Savaş ve Çelik)	2000	8
115	Küçüğün Babası	John Steinbeck (Con Şıtaynbek)	Muzaffer Reşit	İngilizce / Amerikan	Türkçe Ortaokul 3, (Özoğuz ve Öz)	[1987?]	8
116	Ailede (Serbest)	Alain (Alen)	Muzaffer Reşit	Fransızca / Fransız	Türkçe 8 (Yıldız)	1994	8
117	Küçüğün Babası	John Steinbeck (Con Şıtaynbek)	Belli değil	İngilizce / Amerikan	Türkçe 8 (Aksakal, Savaş ve Çelik)	2001	8
118	Doğruluk Kaygısı	Michel de Montaigne (Mişel dö Monteyn)	Sabahattin Eyuboğlu	Fransızca / Fransız	Türkçe 7 (Gül ve Köktürk)	2001	7
119	Kent Faresi ile Kır Faresi	Jean de La Fontaine (Jan dö Lâ Fonten)	Tarık Dursun Kakinç	Fransızca / Fransız	Türkçe 7 (Gül ve Köktürk)	2001	7
120	Doğruluk Kaygısı	Montaigne (Monteyn)	Belli değil	Fransızca / Fransız	Türkçe 8 (Özaltun, Aslan ve Yıldırım)	1995	8
121	Ludwig van Beethoven	Paul Grabbe (Pol Grab)	Selma Yurdakul	Rusça / Rus	Türkçe 7 (Şahin ve Öneş)	1997	7
122	Ludwig van Beethoven	Paul Grabbe (Pol Grab)	Selma Yurdakul	Rusça / Rus	Türkçe 7 (Şahin ve Öneş)	1999	7
123	Ludwig van Beethoven	Paul Grabbe (Pol Grab)	Selma Yurdakul	Rusça / Rus	Türkçe 7 (Şahin ve Öneş)	1995	7
124	Nasıl Konuşmalı (Serbest)	Montaigne (Monteyn)	Sabahattin Eyuboğlu	Fransızca / Fransız	Türkçe 8 (Onat)	2000	8
125	Nasıl Konuşmalı (Serbest)	Montaigne (Monteyn)	Sabahattin Eyuboğlu	Fransızca / Fransız	Türkçe 8 (Onat)	2001	8
126	Nasıl Konuşmalı (Serbest)	Montaigne (Monteyn)	Sabahattin Eyuboğlu	Fransızca / Fransız	Türkçe 8 (Onat)	1999	8
127	Gelin Almaya Gidiş	Neriman Cumayev	Belli değil	Türkmençe / Türkmen	Türkçe 6 (Külekçi)	1998	6
128	Cornille Ustanın Esrarı	A. Daudet	S. Esat Siyavuşgil	Fransızca / Fransız	Türkçe II (Göğüş)	[1994?]	7
129	Zaman ile Makine	Aldous Huxley	Ayseli Usluada	İngilizce / İngiliz	Türkçe II (Göğüş)	[1994?]	7
130	Kabil'in Doğuşu	Mark Twain	A. Göktürk	İngilizce / Amerikan	Türkçe 8 (Öner, Pala ve Ertem)	[1992?]	8
131	Leonardo Da Vinci	Bruno Nardini (Buruno Nardini)	Belli değil	İtalyanca / İtalyan	Türkçe 8 (Özaltun, Aslan ve Yıldırım)	1995	8

1980-2002 döneminde ortaokullarda okutulan Türkçe ders kitaplarındaki çeviri metinlerde idealist ve pragmatist eğitimcilik zihniyetlerinden sonra ikinci sırada yansıtılan zihniyet Aydınlanmacılık-Batıcılıktır. Aydınlanmacılık-Batıcılık zihniyetini yansıtan 131 metnin 56'sı (%42,74) pozitivism-realizm, 30'u (%22,90) rasyonalizm, 18'i (%13,74) devlet ve toplum düzeni, 13'ü (%9,92) hümanizm, 6'sı (%4,58) halkçılık, 3'ü (%2,29) özgürlükçülük, 3'ü (%2,29) yenilikçilik (Eski-yeni, Doğu-Batı çatışması) bileşenleri üzerinde durmaktadır. 2 (%1,52) metin ise pozitivist, rasyonalist, hümanist bütün bileşenleri içermektedir.

1923-1938 ve 1960-1980 dönemlerinde yer alan “Saat”, “Ayyar Hamza”; 1923-1938, 1938-1950 ve 1960-1980 dönemlerinde yer alan “Robenson (Issız Adada İlk Günler, Günlük, Robinson Crusoe)”, 1938-1950 döneminde “Münakaşa” adıyla yer alan “Tartışmalar”; 1950-1960 ve 1960-1980 dönemlerinde yer alan “Deniz İçinde Akan Nehir (Okyanustaki Nehir)”, “Karga ile Tilki”; 1960-1980 döneminde yer alan “Yeldeğirmenleri İle Savaş (Yel Değirmenlerine Saldırış, Yel Değirmenleri, Don Kişot)”, “Kralın Aslanları (Aslanlar Şövalyesi)”, “Atsız Araba”, “Bir İş Adamı”, “Sinek”, “Uçak Nasıl İcat Edildi”, “İrade Her Güçlüğü Yener (İrade Gücü)”, “Çalışkan Watt”, “Köpekle At (İnce Düşünceli Zadig)”, “Kırlarda Araştırmalar”, “Hastalık Hastası (Bir Muayene)”, “Öküz ile Kurbağa”, “İlk Ateş”, “Wilhelm Tell I”, “Wilhelm Tell II (Yaşamak İçin, Wilhelm Tell)”, “Cornille Ustanın Esrarı” ve “Gurur Veren Bir Başarı” adıyla geçen “Kendi Eserleri” adlı parçaların bu dönemde de varlığını sürdürdüğü görülür. Bu mükerrer parçalar istatistiklerde yer almakla birlikte daha önce yorumlandığı için bu bölümde içerik olarak tekrarlanmayacaktır.

Pozitivism-Realizm: Bu parçalarda en fazla telkin edilmek istenen fikir, pozitivist ve realist anlayış etrafında toplanmaktadır. Pozitivist ve realist temeller üzerine kurulu olan çeviri metinlerde pozitif bilimlere önem verildiği; doğa-insan mücadelesinde ve bilimsel ilerlemelerde çalışma azmine dikkat çekildiği; bilimsel merakın ve çalışmaların öneminin vurgulandığı; teknolojinin insanlık için yararına, bilim ve inanç sentezine işaret edildiği görülür. Farklı kitaplarda “İki Mektup” ile “Asya’daki Türkiye” adlarıyla yer alan aynı metinde ABD’li bir çocuğun Atatürk’e mektubu ve Atatürk’ün ona cevabi mektubu konu edilir, Atatürk’ün çocuklara değer veren ileri görüşlü, ilim taraftarı bir lider olduğu vurgulanır. Atatürk ile ondan imzalı fotoğrafını isteyen bir çocuk arasındaki yazışmayı içeren bu parça, Atatürk’ün verdiği cevaptaki “ilmî ve esaslı inceleme” vurgusu ile pozitivism üzerinden Aydınlanmacı-Batıcı zihniyete bağlanırken ayrıca Atatürkçülük zihniyeti içinde de değerlendirilebilir.

“Bir Buluş” adlı metinde demirin ilk kez çeliğe dönüştürülmesinin nasıl başarıldığı anlatılmakta, insan iradesinin ve çalışkanlığının en zor şartları bile aşabileceği gösterilmektedir. Dökme demirin çeliğe dönüştürülmesinin başarıldığı sahne, insan iradesine, azmine ve çalışkanlığına vurgu yapmaktadır.

“Görünmez Değerler” parçasında keşiflerin, icatların, makinelerin, teknolojik gelişmelerin büyük zorluklarla yılmadan mücadele edilerek başarıldığı, insanlığı geliştirdiği ve medeniyetin böyle doğduğu radyo örneği üzerinden anlatılmaktadır.

Graham Bell’in uzun çalışmalar sonunda ilk telefon konuşmasını gerçekleştirmesinin konu edildiği “Telleri Konuşturan Adam”da büyük icatların ancak büyük çalışmaların sonucunda ortaya çıktığı vurgusu vardır. Parça böylece çok çalışma ve bilimsellik vurgusu ile pozitivizm üzerinden Aydınlanmacılık zihniyetine bağlanır.

Afrika kıtası ile ilgili bilgi toplamak için balonla yolculuğa çıkan Doktor Ferguson ve arkadaşlarının uçuşunun ilk anlarının konu edildiği “İlk Uçuş”ta keşif ve merak duygusunun insanlığa büyük buluşlar armağan ettiği gösterilir. Metinde anlatılan olay 19. yüzyılın ortalarında gerçekleşmektedir ve parçada dönemin zihniyetine uygun olarak pozitif bilgi edinmek uğruna o dönem için çok yeni bir buluş olan balonla yolculuğun tehlikelerini göze alan Ferguson ile arkadaşları anlatılmaktadır. İnsanın bilimsel merakının onu ne kadar ileri götürebileceğini işleyen parça pozitivizmin ilkeleri ile uyum içindedir.

Bir ailenin hiçbir alt yapısı olmayan bir çayırda bir hafta içinde iki çiftlik evi kurmasının anlatıldığı “Çiftliğimiz”de insanın akli sayesinde doğayı verimli ve güzel bir şekilde kullanabileceği gösterilir. Aile adeta Robenson gibi, doğanın imkânlarını insan akıyla birleştirerek olmayacak gibi görünen işleri başarmıştır.

Kaptan Long John Silver ve tayfasının Kaptan Flint’in definesini araması ve anlatıcı yazarın onları gözetlemesi konusunun işlendiği “Define”de, defineye ancak zorluklarla mücadeleyi göze alan insanların ulaşabileceği gösterilir. John Connel’in *Define Adasına Dönüş* adlı popüler romanından alınan parça insanın mücadelecisi yapısını maceralar eşliğinde vurgulamaktadır.

“İhtiyar Balıkçı” adlı metin Ernest Hemingway’in aynı isimli romanına ilham veren gerçek bir karakterle yapılan görüşmeden alıntılanmış bir bölümdür. Parçada balıkçı, kendini meşhur eden balığı yakalamak için başından geçen olayları anlatırken insanın, doğa ile mücadelesini teknolojinin yardımıyla daha ileri götürebileceği işaret edilir. Parça zihniyet olarak doğa ile mücadeleye bağlanabilir ancak bir noktadan sonra insanın gücü doğayı yenmeye yetmemektedir. Ayrıca teknoloji vurgusunun belirginleştiği bu ders kitabına alınan parçada balıkçının gerekli aletlere sahip olsa doğayı yeneceği de ima edilmektedir.

Gustave Flaubert’in *Doğu Seyahati* isimli eserinden alınan “İstanbul’da Gezinti (1850)” adlı metinde anlatıcı yazarın Eski Saray (Topkapı Sarayı) ve şahit olduğu cuma selamlığı hakkındaki izlenimlerine yer verilmiştir. İstanbul’un camilerini ve sarayı gezen, padişahın camiye gidiş alayını seyreden Batılı yazar parçada herhangi bir yargıda bulunmamakta, ne hayranlık ne yergi belirtmekte, objektif bir tavırla sadece gördüklerini aktarmaktadır. Gustave Flaubert bu yönüyle gözlemlerini derin bir hayranlıkla aktaran romantik Pierre Loti, Claude Farrere gibi yazarlardan ayrılır. Bu doğrultuda parça, realizmin ilkelerini yansıtır.

Cerrahinin kurallarına göre kesilmesi gereken bir kolu zor bir ameliyatla tedavi eden bir doktorun başarısının, hastanın ise bu sonucu duaya bağlamasının anlatıldığı “Kolu Kesmek Lazımdı” parçasında azim ve inancın başarı getireceği vurgulanır. Parça, gerçekleştirilen tedavinin ilkeleri bakımından kanonik tıptan bir sapma gösterir. Çünkü doktor geçerli kurallardan şahsi duygu ve sezgileri adına sapmayı göze almış ve neticede başarılı olmuştur. Ancak yine de yöntem olarak bilimin sınırları içinde kalmakta, onu inkâr etmek yerine daha da ileriye götürmektedir. Parça bu hâliyle pozitivizm üzerinden Aydınlanmacı zihniyete bağlanabilir. Diğer yandan sonucu duasıyla etkilediğine inanan hasta ise metne inanç katmanından bir sentez eklemektedir.

“Uzayda Gördüklerim”de uzaydaki muhteşem düzeni gören bir astronotun, bunun bir tesadüf olamayacağını, bu muhteşem düzeni sağlayan bir yaratıcının mutlaka var olduğunu düşünmesi konusu işlenir. Parça bilim ile inancın ilkelerini uzlaştırmaya çalışan bir bakış açısını yansıtır. Bilimin verileri ve aklın yöntemi ile dinin verilerini uzlaştırmaya çalışan bu aklî-ilmî dindarlık 19. asır pozitivizmi içinde popülerdir.

Hümanizm: Hümanist temeller üzerine kurulu olan çeviri metinlerde insan doğasına dikkat çekildiği, kendini tanımanın öneminin vurgulandığı; Antik Dönem eserlerine ve isimlerine yer verildiği görülür. “Çiçekle Tanışma” parçasında gezegenindeki yeni açmış bir gülle tanışan Küçük Prens’in onun güzelliği karşısında tanışıklık duygusuna kapılması ama gülün davranışlarını yadırgaması anlatılır. Güzelliğin insanın doğasında hazır, öğrenilmesine gerek olmayan bir duygu olduğunu, doğal olmayan davranışların ise yadırgandığını uyarın parça Platon idealizmini hatırlatırken evrensel insan doğası üzerinde durmaktadır.

“Tavşanla Kurbağalar”da her şeyden korkan ve bundan yakınan tavşanın kendisinden korkan kurbağaları görünce sevinmesi anlatılırken herkesin korktuğu bir şey olduğu, önemli olanın gereken yerlerde gerekli adımları atabilmek olduğu işaret edilir. Olumlu ve olumsuz her türlü duygunun daha fazlasını taşıyan biri vardır. Bu, insanın doğasından kaynaklanır.

“Mutluluk”ta Arı Maya’nın bir kadın ve erkeğin mutluluklarının yüzlerine nasıl yansıdığını fark ederek sevginin insanları güzelleştirdiğini anlaması konusu işlenir. Mutluluk insanları güzelleştirmektedir çünkü insanın doğası özde güzeldir ve insan mutlu oldukça kendisini bulur, kendisini buldukça mutlu olur.

“Eşeğin Oyunu” parçasında bulduğu bir aslan postunu sırtına alan eşek, aslan olduğunu zannederek kibirlenmektedir. Ancak rüzgâr postu uçurunca diğer hayvanlar hilesi ortaya çıkan eşeğin hâline güler. Parçada “olduğunuzdan farklı görünmeyin” mesajı verilirken sadece dış görünüşteki değişikliğin bir anlam ifade etmeyeceği belirtilmektedir: “Aslan postu giyse de eşek yine eşektir”. Her insanın bir doğası vardır, o doğayı değiştirmektense olgunlaştırmaya çalışmak gerekir. Metin böylece hümanizm üzerinden Aydınlanmacı zihniyete bağlanır.

“Eşekle Küçük Köpek” adlı metinde sahibinin yavru köpeği sevmesini kıskanan bir eşeğin köpek gibi davranmaya kalkışması ancak sahibinin canını acıttığı için dövülerek ahıra kapatılması

anlatılmaktadır. Bu metinde de kendini bilme, kendini tanıma gereği üzerinde durulur: Her insanın davranışları kendi doğasıyla uyumlu olmalıdır; o doğa değişmez ancak olgunlaştırılabilir. Ayrıca parça eşeğin insan tarafından dövülmesine dair hiçbir eleştiri içermemesi yönüyle çevrecilik (tabiatçılık) içinde değerlendirilebilecek bir anti söylem de içerir.

“Ey Romalılar” Sezar’ın haince öldürülmesinden sonra Antonius’un verdiği ünlü söylevden alınan bir parçadır. Antonius, Sezar’ın katillerinden biri olan Brutus hakkında övücü görünmekle birlikte ustaca söz oyunları ile onu suçlamakta ve halkı galeyana getirmeyi başarmaktadır. Brutus’un suçu, kendisini daima korumuş kollamış olan Sezar’a hançer saplayanlardan biri olmasıdır. Parçada Sezar suikastının sebepleri, Sezar’ın diktatörleşme eğilimleri, Brutus ve diğer suikastçıların gerekçeleri üzerinde durulmamış, cinayet bir insanlık suçu olarak yerilmiştir. Çünkü işlenen cinayet her türlü gerekçeyi geçersiz kıacak kadar büyük ve çirkin bir suçtur. Öğrenciyi antik edebiyatla muhatap kılan parça hümanizm üzerinden Aydınlanmacı zihniyete bağlanabilir.

“Kendini Tanı, Mutlu Ol” parçasında başarılı ve mutlu bir kişi olmak için neler yapılması gerektiği ünlü kişilerden örneklerle anlatılır, bunun için kendini geliştirmek, kendine güvenmek gerektiği işaret edilir. Antik dünyanın temel ilkesi olan “Kendini tanı” parçada yansımaları bulurken, kendini tanıyan kişinin eksikliklerini ve yeteneklerini fark edeceği için başarılı olacağı uyarılır.

Klasisizm zihniyetinin temsilcilerinden olan Montaigne’in “Nasıl Yazmalı” adlı denemesinde edebî eserin nasıl yazılması gerektiği (dış etkilere uzak) hakkındaki görüşlere yer verilirken edebî eserin bireysel olması, yazarını yansıtmaması gerektiği gösterilir. Montaigne kendisini başka yazarların etkisine kapayarak, onu Montaigne yapan özelliklerini öne çıkarmakta, bu kimliği olduğu gibi kabul etmektedir. Böylece insanı Orta Çağ değerlerine bağlı ortak bir modele indigeyen anlayışın karşısına hümanizmin yücelttiği bireyselleşmiş insan tipi anlayışı çıkarılmaktadır.

Rasyonalizm: Rasyonalist temeller üzerine kurulu olan çeviri metinlerde sorgulayıcı akıl ve mantığın öneminin vurgulandığı görülür. “Kedinin Tek Oyunu” adlı metinde düşmanlarından kurtulmak için binlerce yol bilen tilki bununla övünmekte, kedi ise bu konuda tek yol bilmektedir. Ancak av köpekleri gelince kedi bildiği tek yolla hemen ağaca tırmanıp kurtulurken tilkinin övündüğü hileler köpeklere yem olmasını engelleyemez. Bildiği tek yol kediyi kurtarırsa tilki başarısız olur, çünkü teoride iyi duran şey akılcı olmadığı için pratikte işe yaramaz..

“Bir Dava” adlı parçada vali Sanço’nun hukukçu olmamasına rağmen akıl ile mantığın kılavuzluğunda doğru kararlar alması ve takdir edilmesi anlatılır. Sanço’nun başka bir dava gördüğü “Sanço Panza’nın Valiliği” adlı metin de önceki parça ile benzerdir. Bu metinlerde rasyonel akıl ve mantık Sanço’nun doğru, pratik kararlar almasını sağlar.

Atının nalından düşen bir çiviye önemsemeyen binicinin sonunda atından olması konusunun işlendiği “Çivi” adlı metinde akılcı önlemlerin zamanında alınması gerektiği uyarılır. Tedbiri

öneren parçada ihmalkâr ve aceleci binici bu kötü sonuca rağmen yine de kendisini değil çiviği suçlamaktadır. Oysa akıllı davranırsa bütün bunlar olmayacaktır.

Aklın kılavuzluğunu yücelten “Horozla Tilki”de horozu kandırarak onu yemek isteyen bir tilki akıllı horoz tarafından “Tazılar geliyor” diye kandırılarak uzaklaştırılır. Böylece akıl akıldan üstündür ilkesi vurgulanır, burada üstün olan rasyonel akıldır.

“Sivri Sinek Aslan”da aslanı yenen sivrisineğin örümcek ağına takılıp örümceğe yem olması anlatılır. Böylece önemli olanın fiziksel üstünlük değil, akılcı üstünlük olduğu vurgulanır. Çünkü her canlının zayıf bir yanı vardır ve bu zayıf yan, cüsse ve fiziksel güçten daha çok akıl yoluyla korunabilir.

Parmak çocuk ve ailesinin ormandaki dev ile mücadelelerinin anlatıldığı “Parmak Çocuk” adlı parçada kimseyi küçük görmemek gerektiği, önemli olanın fiziksel güç değil akıl gücü olduğu vurgusu hâkimdir. Çünkü Parmak Çocuk devî yenmektedir. Bu metinde de sembolik kişiler üzerinden akılcı olmak uyarılır, rasyonel aklın kaba kuvvete karşı üstün geleceği gösterilir.

“Savaş Giden Aslan”da savaş hazırlığı içindeki hayvanların kralı aslanın, en zayıf neferine bile bir görev vermesi konusu işlenir, akıllı bir kişinin her şeyden en iyi anlamda nasıl faydalanacağını bildiği gösterilir. İyi yöneticiler halkının kabiliyetlerini bilir ve onları en faydalı biçimde istihdam ederler. En zayıf neferine bile bir görev yaratan aslan kralın bilgeliğinin sebebi rasyonel akılcılığdır.

Buldukları bala üşüşüp hiç sorgulamadan yiyen sineklerin sonunda bala yapışarak ölmelerinin konu edildiği “Sinekler” adlı metinde hırs ve tamahın tehlikeli olduğu, başlangıcı ne kadar çekici olsa da sonunu hesaplamadan keyif verici işlere girişmemek gerektiği işaret edilir. Bu dengeyi sağlayacak olan da akılcı hesaplardır. Parça bu hâliyle rasyonalist aklı yüceltmektedir.

Don Kişot’un, karşılaştığı kürek mahkûmlarını kurtarmasının, mahkûmların ise Don Kişot’u dövüp kaçmalarının konu edildiği “Kurtarıcı Şövalye”de adalet ve hukukun kişiye göre değil, yasalara göre olması gerektiği işaret edilir. Parçada Don Kişot kürek mahkûmlarını dinleyip kurtarıırken kendi göreceli mantığı üzerinden hareket etmekte, altın ve sürü çalan adamların gerekçelerini haklı bulmaktadır. Oysa bunların ikisi de hırsızdır. Böylece gerçeğin göreceli olamayacağı, adalet ve hukukun kişiye göre değil yasalara göre olması gerektiği ortaya çıkar. Nitekim rasyonel bakış açısından mahrum olan Don Kişot iyiliğinin karşılığını mahkûmlar tarafından taşlanmak ve soyulmakla alır. Böylece parça olumsuz örnek üzerinden rasyonalizmi yüceltir.

Devlet ve Toplum Düzeni: Devlet ve toplum düzeni ile ilgili fikirler üzerine kurulu olan çeviri metinlerde yöneticilerin iyi ve adil olması gerekliliğine dikkat çekildiği, sağlıklı toplum adına aile kurumunun ve toplumsal görevlerin öneminin vurgulandığı görülür. “Kurbağalar”da, Zeus’un verdiği tahta yöneticiyi beğenmeyen kurbağalara bunun üzerine yönetici olarak gönderilen yılanın bütün kurbağaları yemesi anlatılır. Parçada sembolik bireyler üzerinden yöneticilerde

bulunması gereken özellikler belirtilmektedir. Bir yöneticinin halkına zarar veren biri olmasındansa zararsız ve temiz bir insan olmasının daha iyi olduğu, kötü ve zalim insanların yönetici olmasının topluma pasif yöneticilerden daha çok zarar verdiği gösterilir.

“Yönetici Haksever Aslan”da yönetici olan aslanın bütün hayvanları birbiri ile barıştırarak herkesi eşit kılması; yağmayı, vurgunu, çalıp çırpmayı, başkasına yan gözle bakmayı yasaklaması konusu işlenir; adil yönetimlerin eşitliği gerçekleştirdiği için bireylerin mutluluğunu da sağladığı işaret edilir. Parçada sembolik figürler üzerinden adaletli bir yöneticinin kurduğu düzende güçsüzün de güçlü ile eşit haklara sahip olacağı, bütün vatandaşların huzur içinde yaşayacağı belirtilmektedir. Böylece eşitlik ve adalet kavramlarının ön plana çıkarıldığı parçada, iyi bir yöneticinin topluma huzur getireceği gösterilmektedir.

“Yunuslar, Balinalar ve Kolyoz Balığı” adlı metinde yunuslar ile balinaların kavgasında küçük kolyoz balığının büyük balıkları ayırmaya kalkışması, böylece yakışsız bir duruma düşmesi konu edilmiştir. Metinde sembolik kişiler ve olaylar üzerinden güçlüler ile güçsüzler arasındaki denge anlatılmakta, güçlü insanlar birbirlerine düşerse güçsüzlerin kendilerini aşan işlere kalkışacağı gösterilmektedir. Parça bu hâliyle akılcı olmayı öngörerek rasyonalizmi yüceltir, beslenen iyi niyetin asaletine dair idealist bir ima taşımaz. Ayrıca her insanın davranışlarının kendi doğasıyla uyumlu olması gerektiğini işaret ederek hümanizme; devlet ve toplum düzeni üzerinden Aydınlanmacı-Batıcı zihniyete bağlanabilir.

Karşılıklı hak ve görevlere saygı gösterilen bir aile ortamının işlendiği “Ailede” adlı metinde farklı fikirlere saygı duymanın toplumsal yaşamın ilk kuralı olduğu vurgulanır. Buna göre aile, toplumun en küçük örneğidir, yaşamın karşılıklı hak ve görevlere saygı duymakla mümkün olabileceğinin sınıandığı ilk yerdir. “Küçüğün Babası” adlı parçada annesi ve babası boşanmış, annesiyle yaşayan bir çocuk vardır. Arkadaşları tarafından maruz kaldığı kırıci davranışlar ile alaylar üzerine çok üzülen bu çocuk babasının evde olduğunu söyler ve bir gün babası gerçekten çıkagelince çok mutlu olur. Böylece parçada aile bütünlüğünün çocuk gelişiminde çok önemli olduğu vurgulanır. Ailenin önemine vurgu yapan bu parçalar, devlet ve toplum düzeni, birey ve toplum ilişkisi üzerinden Aydınlanmacı-Batıcı zihniyete bağlanabilir.

Özgürlükçülük: Özgürlükçülük temelleri üzerine kurulu olan çeviri metinlerde düşünce ve ifade özgürlüğünün, farklı düşüncelere saygı duymak gerekliliğinin vurgulandığı; bir içgüdü olarak özgürlüğe dikkat çekildiği görülür. Tartışma ve eleştirinin insanı geliştireceğinin anlatıldığı “Doğruluk Kaygısı” adlı metinde anlatıcı yazar, eleştiri konusundaki düşüncelerini, eleştiriye açık olmak ve ondan ders çıkarmak gerektiğini ifade eder. Parça farklı düşüncelere saygı göstermek ve eleştirilerden korkmadan düşünceleri özgürce beyan etmek gerektiği mesajını verir çünkü düşünce özgürlüğü her insanın hakkıdır.

Kır faresinin kent faresinin evinde yaşadığı korkunun anlatıldığı “Kent Faresi ile Kır Faresi”nde simge hayvanlar üzerinden insanın özgür olduğu ve korkusuz yaşadığı sürece mutlu olduğu işaret edilir.

“Wilhelm Tell” adlı metinde baba ve oğlun zalim yöneticiler hakkında sohbet etmesi konu edilir. Daha önceki dönemlerde farklı bölümleriyle karşılaşılan tiyatro eserinin bu parçasında baba ile oğul, toprağın bütün gelirinin kral ve piskoposa aktığı bir sistemde “Kötü insanları sırtta taşımaktansa buzulları taşımak daha iyidir.” fikrine varırlar (Demiray, 1983, s. 121). Parça güçlü bir ulusal özgürlük vurgusu içerir.

Bazı çeviri metinlerde bir zümre ya da sınıfa özgü adedilen estetik değerlere karşı çıkıldığı, dilde sadeliğe dikkat çekildiği görülür. “Ludwig van Beethoven” adlı, kısa bir biyografi olan metinde Beethoven’ın, müziği, bütün insanlığı kucaklayan bir sanata dönüştürdüğüne işaret edilir. Parçanın son paragrafına göre onun sanatının asıl değeri, müziği soylu sınıfların tekelinden kurtararak halk için kılmasıdır. Benzer şekilde “Nasıl Konuşmalı” parçasına göre güzel bir konuşma; sade, yalın ve herkes tarafından anlaşılabilir olmalıdır.

Yenilikçilik: Yenilikçilik temelleri üzerine kurulu olan çeviri metinde eski-yeni / Doğu-Batı çatışmasına dikkat çekildiği görülür. “Gelin Almaya Gidiş” parçasında Türkmenistan’da bir gelin alma merasiminde geleneksel ama eskimiş bazı gelenekler karşısında gelinin ve annesinin hoşnutsuzluk duyması ama bir tatsızlık olmaması için ses çıkarmamaları konu edilir. Türkmen edebiyatından alınan parçada düğün gelenekleri üzerinden eski-yeni çatışması işlenmiştir. Erkek tarafı eski gelenekleri sürdürürken kız tarafı bu gelenekleri kullanışsız, geçersiz ve anlamsız bularak bunlara karşı çıkmaktadır. Örneğin; kızın annesi başlık parası istemezken erkeğin annesi bu zihniyette bir ailenin kızıdan hayır gelmeyeceğine kani olmuştur. Gelenekler bir toplumun sürekliliği için yararlı olabilir ancak bu parçada adı geçmemekle birlikte; kan davası, başlık parası, beşik kертmesi gibi bazı geleneklerin zamanın şartlarına göre artık iptal edilmesi gerektiği ima edilir.

“Zaman ile Makine” adlı metinde Sanayi Devrimi sonrası Batı medeniyetinde zamanın en küçük birimlere kadar bölünmesi, geleneksel Doğu’da ise bütün olarak yaşanması anlatılır. Bu iki zaman algısı birbirinden farklıdır. Endüstri toplumlarında zamanın en küçük parçalarına kadar bölündüğünü, yaşamın bu ritme göre düzenlendiğini işleyen metin, modern zaman algısını tasvir ettikten sonra bunu Doğu toplumlarındaki algı ile karşılaştırır ve arada çok büyük bir fark olduğunu vurgular. Doğu, zamanı bütün olarak yaşarken Batı onu parçalar. Parçada zaman algısı üzerinden Doğu-Batı çatışması işlenmiştir. Ancak Huxley, Doğu’nun zaman algısı karşısında eleştirel değil objektiftir. Bunun da bir anlayış olduğunu ve güzel tarafları bulunduğunu ifade eder.

Bu dönemdeki çeviri metinlerden iki tanesinin Aydınlanmacı zihniyetin hemen hemen bütün bileşenlerini içerdiği görülür. Pozitivist, rasyonalist ve hümanist temeller üzerine kurulu olan bu metinlerde doğa, merak, gözlem, bilgi edinme isteği, kendi kaderine egemen olma, insan doğası

gibi kavramlara vurgu yapıldığı; Rönesans düşüncesine dikkat çekildiği görülür. Kabil'in doğumundan büyüyünceye kadar olan gelişim ve değişimlerinin babası Âdem'in gözünden anlatıldığı “Kabil'in Doğuşu”nda merak, gözlem, bilgi edinme isteğinin insanın doğasında mevcut olduğu vurgulanır. Semavi dinlerin kaydettiği bir figür olan Kabil'in bebekliği hakkında Âdem'in bakış açısıyla bilgi veren bu metin ilahi değil, dünyevi insanı merkezde konumlandıran bir bakış açısıyla kaleme alınmıştır. O insanın temel özelliği merak, gözlem, bilgi edinme isteğidir. Nitekim Âdem günce tutmaya daha cennette iken başlamıştır. Günce, bireyselleşmiş insanın kendisini gerçekleştirdiği yerdir. Parça bu hâliyle pozitivizm, realizm, hümanizm, rasyonalizm, bireysellik gibi bileşenler üzerinden Aydınlanmacı zihniyete bağlanabilir.

Leonardo da Vinci'nin henüz çocuk denebilecek yaşta ressam olmak istediğine karar vermesinin konu edildiği “Leonardo Da Vinci”de kendi yeteneklerini fark etmenin başarının ilk şartı olduğu gösterilir. Parça öğrenciyi son bulan Orta Çağ değerleri ve yenilikçi Rönesans düşüncesiyle muhatap kılmaktadır. Böylece metin, Rönesans'ın gözlem, doğa, kendi kaderine egemen olma gibi pek çok bileşeni üzerinden Aydınlanma düşüncesine bağlanmaktadır. Zaten Leonardo da Vinci, çok yönlü kimliğiyle bu özelliklerin hemen tamamını kimliğinde bir araya getirmektedir.

4. 5. 4. 3. 1980-2002 Dönemi Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Çevrecilik (Tabiatçılık) Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler

1980-2002 dönemi Türkçe ders kitaplarındaki çevrecilik (tabiatçılık) zihniyetini yansıtan çeviri metinler ile ilgili bulgular aşağıdaki tabloda sunulmuştur:

Tablo 64. 1980-2002 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Çevrecilik (Tabiatçılık) Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler ile İlgili Bulgular

No.	Metnin Adı	Yazar	Çevirmen	Kaynak Dil / Edebiyat	Yer Aldığı Kitap	Kitabın Basım Yılı	Sınıf
1	Olle Nasıl Köpek Sahibi Oldu	Astrid Lindergen	Ş. Alpa	İsveççe / İsveç	Türkçe 6 (Öner, Pala ve Ertem)	[1996?]	6
2	Çağımızın İfriti: Çevre Kirlenmesi	Maurice Messegue (Moris Mesekû)	Belli değil	Fransızca / Fransız	Türkçe 6 (Şahin ve Öneş)	1997	6
3	Çiftliğe Dönüş	Alphonse Daudet (Alfons Dode)	Sabri Esat Siyavuşgil	Fransızca / Fransız	Türkçe 6 (Aksakal, Öztun, Aslan ve Yıldırım)	1996	6
4	Papatya	Hans Christian Andersen	Zeynep Menemenci	Danca / Danimarka	Türkçe 6 (Yörük, Mihçi ve Başer)	1996	6
5	Kuğular	Tolstoy	Zeki Gülsoy	Rusça / Rus	Türkçe 6 (Kapulu)	1998	6
6	Çağımızın İfriti: Çevre Kirlenmesi	Maurice Messegue (Moris Mesekû)	Belli değil	Fransızca / Fransız	Türkçe 6 (Şahin ve Öneş)	1995	6
7	Kurt (Serbest)	Herman Hesse	Burhan Arpat	Almanca / Alman	Ortaokullarda Türkçe Dersleri I (Birkan vd.)	1991	6
8	1759 Yılından Beri Yeryüzünün İlk Volkanı (Serbest)	Louis Mattox Miller	Beşir Göğüş	Belli değil	Türkçe I (Göğüş)	[1992?]	6
9	Çevreyi Korumak	Jean Michel Cousteau	Belli değil	Fransızca / Fransız	Türkçe 7 (Sarica ve Gündüz)	1995	7
10	Sirkte	İvo Andrić	Belli değil	Sırp-Hırvat / Yugoslav	Türkçe Ders Kitabı 7 (Aksakal, Öztun, Aslan ve Yıldırım)	1996	7
11	Denizle Savaş	Stratis Mirivilis	Belli değil	Yunanca / Yunan	Türkçe 7 (Gümüş)	2002	7
12	Kayıgım Rosinha (Serbest)	Vasconcelos	Belli değil	Portekizce / Portekiz	Türkçe 8 (Şahin ve Öneş)	[1994?]	8
13	Kayıgım Rosinha (Serbest)	Vasconcelos	Belli değil	Portekizce / Portekiz	Türkçe 8 (Şahin ve Öneş)	1995	8
14	Kayıgım Rosinha (Serbest)	Vasconcelos	Belli değil	Portekizce / Portekiz	Türkçe 8 (Şahin ve Öneş)	1997	8

1980-2002 yılları arasında okutulan Türkçe ders kitaplarındaki çeviri metinlerde üçüncü sırada yansıtılan zihniyet çevreciliktir. Bu zihniyeti yansıtan 14 metnin 6'sı (%42,85) doğal düzen, 5'i (%35,71) doğanın korunması, 3'ü (%21,42) hayvanlara dikkat çekme üzerinde durmaktadır.

1960-1980 döneminde yer alan “Kurt” ve “1759 Yılından Beri Yeryüzünün İlk Volkanı” adlı parçaların bu dönemde de varlığını sürdürdüğü görülür. Bu mükerrer parçalar istatistiklerde yer almakla birlikte, daha önce yorumlandığı için bu bölümde içerik olarak tekrarlanmayacaktır.

Doğal Düzen: Bu parçalarda en fazla telkin edilmek istenen fikir, doğanın kendisine has bir düzeni olduğu etrafında toplanmaktadır. Yorgunluk nedeniyle sürüden ayrılan bir kuğunun denizin üzerinde bir gece dinlendikten sonra sürüye katılmak üzere yine uçmaya başlamasının anlatıldığı “Kuğular” adlı metinde kuğu, eğer arkadaşlarına yetişirse güvenli bir yaşam sürdürebilecektir. Kuğu örneği üzerinden hayvanların doğal yaşamına ilişkin bir kesit sunan parçada o hayatın kendine özgü düzeni olduğu vurgulanmaktadır.

“Kayığım Rosinha”da toprak altındaki tohumun zamanı gelince bir yağmur damlasının dokunuşuyla kabuğunu çatlatarak hayata uzanması anlatılır. Tohum doğmaktan korkar, doğarken canı acır ancak hayatın güzelliklerini fark etmesi ona cesaret verir. Hayatın bir parçası olmak için çekilen acıların da değerli olduğunun işaret edildiği parça, hem doğa düzleminde hem simgesel olarak çözümlenebilir. Her ikisinde de hayat yüceltilmekte, onun bir parçası olmak için çekilen acıların değerli olduğu ifade edilmektedir.

Doğanın Korunması: Çevreci metinler içinde öne çıkan bir diğer fikir doğanın korunması etrafında şekillenmektedir. “Çağımızın İfriti: Çevre Kirlenmesi” adlı parçada yeryüzüne ölüm saçan, canlıların yok olmasına neden olan çevre kirliliğine insanların dur demesi, sorumluların bu konuda yargılanması gerektiği konusu işlenir. 19. yüzyılın sonlarında belirmeye başlayan çevrecilik hareketinin 1970’lerden sonra yükseldiği düşünülürse 1980-2002 arasında okutulan bu ders kitabında yer alan bu metin öğrencileri güncel bir sorun olan çevre kirliliği konusunda bilinçli olmak noktasında uyarmaktadır. Zaten metnin yazarı Maurice Messeque, çevre kirliliği tehlikesini ilk fark eden aktif çevrecilerden biridir ve ona ait bir metnin bu ders kitabındaki varlığı anlamlıdır.

“Papatya”da insanlar tarafından doğalarından koparılan çayır kuşunun ve papatyanın ölmesi anlatılır; tüm canlıların yaşama hakkı olduğu ve yaşamlarını ancak kendi doğal ortamlarında sürdürebilecekleri vurgulanır. Oysa insan düşüncesizce ve kendi zevki için onları kendi doğal ortamlarından koparmıştır, üstelik çayır kuşunu kafeste unutarak onun açlıktan ve susuzluktan ölmesine sebep olurken papatyayı da bir köşede ölüme terk etmiştir. Metinde insanların sorumsuzluğu, doğadaki canlılara verdiği zarar eleştirilmiştir çünkü insan doğada yalnız değildir. Bitkilerin ve hayvanların da doğada yaşama hakkı vardır. İnsan ve doğa arasındaki ilişki doğaya saygı çerçevesinde gelişebilir. Doğaya saygı insan için hem ahlaki bir sorumluluktur hem de doğanın dolayısıyla insan varlığının da devamı bu saygıya bağlıdır.

Benzer şekilde, “Çevreyi Korumak” adlı parçada da suyun, havanın, ormanların, vahşi yaşamın kısacası tüm doğanın korunması gerektiği anlatılır. İnsan doğanın sahibi değildir, doğayı emanet sayıp onu korumalı, gelecek nesillere aktarmalıdır. Çevrecilik (tabiatçılık) zihniyetini işleyen parçada insanın dünya kaynaklarının sahibi olmadığı vurgusuyla onun doğa içinde diğer canlılarla eşit değerdeki yerine işaret edilmektedir. İnsanı her şey gibi doğaya da egemen olarak görmek modernizmin insan merkezli algısıyla ilgilidir. Diğer yandan insanın tabiatın ve diğer canlıların efendisi olduğu geleneksel görüşte de mevcuttur. Her ikisinden de farklı olarak eşitlikçi değerler öneren, Jean Michel Cousteau tarafından kaleme alınan parça evrenin, dünyanın, doğanın korunması gerektiğini vurgulamakta, insanın açgözlülüğüne karşı önlemler alınmasını önermektedir ve parça bu hâliyle bütünüyle çevreci zihniyete bağlıdır.

“Sirkte” başlıklı metinde ise sirklerin çocuklar için ilginç ve eğlenceli olduğu işaret edilir. Bir sirkte soytarların ve atların gösterilerinin sergilendiği iki sahne anlatan yazar bu sahneler karşısında objektiftir. İnsanların ekmek parası uğruna soyтары kılığına girmesine, atların hangi acı

verici yöntemlerle terbiye edilerek insan gibi davranmaya zorlandığına değinmemektedir. Sadece soytarıların gözlerinin garip bir acıyla parladığını fark etmekte fakat sirk gerçeğinin karanlık yüzü üzerinde durmamaktadır. Parça insanîyet ve çevrecilik ilkesiyle bağdaşırılığı çokça tartışılan, kuvvetle eleştirilen sirk gerçeğine dair bir bilinç uyandırmaktan çok özendirici görünmektedir. “Düşünme ve Kavrama Soruları”nda da öğrenciyi bu yönde düşünmeye yöneltici bir tavır yoktur. Parça bu hâliyle çevreci zihniyet içinde anti söylem içeren olumsuz bir örnek olarak değerlendirilebilir.

Hayvanlar: Telkin edilmek istenen fikirlerden bir diğeri ise hayvanların doğanın bir parçası olduğudur. “Olle Nasıl Köpek Sahibi Oldu” adlı metinde sahibinin çok kötü davrandığı köpek Porsuk’un, Olle’nin iyi muamelesi sonucunda tamamen değişmesi, munisleşmesi ve güzelleşmesi anlatılır. “Kötülük yapan kötülük, iyilik yapan iyilik bulur.” kadim ilkesinin egemen olduğu metinde Porsuk’un yırtıcılığının sebebi ona kötü davranan ilk sahibidir. Porsuk’un uysal bir köpeğe dönüşmesini ise iyi ve sevgi dolu bir çocuk olan Olle sağlamıştır. “Kötü köpek yoktur kötü sahip vardır.” ilkesini hatırlatan parça insanlar gibi hayvanların da uygun şartlar altında iyi olacaklarını uyarır, çünkü doğa özünde bütünüyle iyidir, onu bozan insanlardır.

Bir sürünün çiftliğe dönüşünün betimlendiği “Çiftliğe Dönüş”te anlatıcının çevresindeki sevinç ile telaş sergilenir, hayvanların doğanın büyük ve önemli bir parçası olduğu işaret edilir. Denizde boğulmak üzere olan Andrea’nın köpeği tarafından kurtarılmasının anlatıldığı “Denizle Savaş” adlı metinde hayvanların insanlara dost canlılar olduğu gösterilir. Parça hayvan sevgisinin bütün kodlarını içermektedir.

4. 5. 4. 4. 1980-2002 Dönemi Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Modernizm Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler

1980-2002 dönemi Türkçe ders kitaplarındaki modernizm zihniyetini yansıtan çeviri metinler ile ilgili bulgular aşağıdaki tabloda sunulmuştur:

Tablo 65. 1980-2002 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Modernizm Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler ile İlgili Bulgular

No.	Metnin Adı	Yazar	Çevirmen	Kaynak Dil / Edebiyat	Yer Aldığı Kitap	Kitabın Basım Yılı	Sınıf
1	Elektron	Bruno Kaiser	Şükran Var	Almanca / Alman	Türkçe 2 (Demiray)	1985	7
2	Elektron	Bruno Kaiser	Şükran Var	Almanca / Alman	Türkçe 2 (Demiray)	1987	7
3	Kuş Yine Öttü (Serbest)	William Faulkner (Vilyım Folkner)	Belli değil	İngilizce / Amerikan	Türkçe 7 (Gümüş)	2001	7
4	Elektron	Bruno Kaiser	Şükran Var	Almanca / Alman	Türkçe 2 (Demiray)	1988	7
5	Kuş Yine Öttü (Serbest)	William Faulkner (Vilyım Folkner)	Belli değil	İngilizce / Amerikan	Türkçe 7 (Gümüş)	2002	7
6	Hava Raporu	Bertha Morris Parker	Belli değil	İngilizce / Amerikan	Türkçe 7 (Yörük, Mıhçı ve Başer)	1996	7
7	Genç Teknikçilerle Bir Konuşma	Willy Steabli	Belli değil	Belli değil / Belli değil	Ortaokullar İçin Türkçe Dersleri 3 (Göğüş)	1988	8
8	Çok Tehlikeli Bir İcat (Serbest)	Max Adeler	Mahmut Kâhyaoğlu	İngilizce / Amerikan	Ortaokullar İçin Türkçe Dersleri 3 (Göğüş)	1988	8
9	Meslek Ahlâkı	Foerster	Belli değil	Almanca / Alman	Ortaokullar İçin Türkçe Dersleri 3 (Göğüş)	1988	8

1980-2002 yılları arasında az yansıtılan zihniyetlerden biri gelenekçilik ile birlikte modernizmdir. Modernizm zihniyetini yansıtan 9 metnin 7'si (%77,77) teknoloji, 2'si (%22,22) var oluş meselesi üzerinde durmaktadır.

Teknoloji: Bu parçalarda telkin edilmek istenen fikirlerden biri, teknolojinin insan hayatına getirdikleri ve götördükleri etrafında toplanmaktadır. Elektron hakkında bilimsel bilgilerin verildiği, elektriğin kullanımının konu edildiği “Elektron” adlı parçada bilimin ve teknolojinin gelişmesinin faydalı olduğu gösterilir. Ancak parça, teknolojik gelişmelerin kullanımına bir “sınır” çekmek gerektiğini vurgulayarak bitmekte, bunların insanlık için iyi amaçlarla kullanılması gerektiğini uymaktadır. “Genç Teknikçilerle Bir Konuşma”da teknolojik ilerlemelerin ve bunları kullanan teknikerlerin memleketin kalkınmasında çok önemli bir yere sahip oldukları vurgulanır. Makine, endüstri ve teknoloji övgüsü yapılır.

“Çok Tehlikeli Bir İcat”ta karmaşık aletlerin (birleşik el merdiveni) sade olanlar kadar kullanışlı olmadığı mizahi bir dille işlenir, her teknolojik yeniliğin faydalı olmayabileceği işaret edilir. Parça bu hâliyle teknoloji üzerinden modernizm eleştirisi içermektedir. İş ve meslek hayatında en önemli şeyin iş ahlakı olduğu konusunun işlendiği “Meslek Ahlâkı”nda teknolojik

üretimin bile üreticiler meslek ahlakına sahip olmazsa insan için yararını yitireceği vurgulanır. “Hava Raporu”nda çeşitli örnekler üzerinden rasathanelerin önemi ve hava tahmin raporlarının insan hayatına kattığı kolaylık anlatılırken teknolojinin insan hayatını kolaylaştırdığı mesajı verilir.

Varoluş Meselesi: Modernizm zihniyetini içeren parçalarda telkin edilmek istenen fikirlerden bir diğeri ise varoluşa bağlı olarak insan ruhunun parçalanması üzerinedir. William Faulkner’in *Kutsal Sığınak* isimli romanından alınan “Kuş Yine Öttü” adlı metinde Benbow ile Popeye’nin bir pınar başında karşılaşması anlatılmaktadır. Bu sahne alışıldık anlatım tekniklerinden farklı olarak kaleme alınmıştır. Olayın takibinin zorlaştığı, duyguların açıkça verilmediği açık uçlu bir anlatım Faulkner’in edebiyat ve düşüncedeki modernizminden gelmektedir. Edebiyatta modernizmin etkisiyle geleneksel romanın yapısı parçalanmış, anlatım tekniklerindeki mantıksal tutarlılık ve bütünlük bozulmuştur. Edebiyattaki bu yansıma modern insanın tutarlı iç dünyasının parçalanmasıyla ilgilidir. Parça öğrenciyi modernizmin parçalanmış zihniyetiyle yüz yüze getirir.

4. 5. 4. 5. 1980-2002 Dönemi Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Gelenekçilik Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler

1980-2002 dönemi Türkçe ders kitaplarındaki gelenekçilik zihniyetini yansıtan çeviri metinler ile ilgili bulgular aşağıdaki tabloda sunulmuştur:

Tablo 66. 1980-2002 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Gelenekçilik Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler ile İlgili Bulgular

No.	Metnin Adı	Yazar	Çevirmen	Kaynak Dil /Edebiyat	Yer Aldığı Kitap	Kitabın Basım Yılı	Sınıf
1	Devenin Yularını Çeken Fare (Serbest)	Mevlâna Celâleddin-i Rûmî	Mehmet Önder (hızl)	Farsça / İran-Türk	Türkçe 6 (Onat)	1999	6
2	Fil ile Çalı Kuşu	Beydeba	Enver Gökçe	Sanskritçe / Eski Hint	Türkçe 6 (Onat)	1999	6
3	Bakkalın Yeşil Papağanı	Mevlana	Belli değil	Farsça / İran-Türk	Türkçe 6 (Balel, Bahçeci ve Atçakan)	[1997 ?]	6
4	Aslanla Eşek	Beydaba	Ö. Rıza Doğrul	Sanskritçe / Eski Hint	Türkçe 6 (Öner, Pala ve Ertem)	[1996 ?]	6
5	Fil ile Çalı Kuşu	Beydeba	Enver Gökçe	Sanskritçe / Eski Hint	Türkçe 6 (Kapulu)	1998	6
6	Devenin Yularını Çeken Fare (Serbest)	Mevlâna Celâleddin-i Rûmî	Mehmet Önder (hızl)	Farsça / İran-Türk	Türkçe 6 (Onat)	1998	6
7	Fil ile Çalı Kuşu	Beydeba	Enver Gökçe	Sanskritçe / Eski Hint	Türkçe 6 (Onat)	1998	6
8	Kedi ile Fare	Beydeba	Aydın Tataroğlu	Sanskritçe / Eski Hint	Türkçe Ortaokul 2 (Özoğuz ve Öz)	[1987 ?]	7
9	Ortaoyunu	Ignace Kunoş	Belli değil	Macarca / Macar	Türkçe Ortaokul 3 (Özoğuz ve Öz)	[1987 ?]	8

1980-2002 yılları arasında okutulan Türkçe ders kitaplarında az yansıtılan zihniyetlerden biri modernizm ile birlikte gelenekçiliktir. Gelenekçilik zihniyetini yansıtan 9 metnin 8'i (%88,88) Doğu hikmeti, 1'i (%11,11) gelenekler üzerinde durmaktadır.

Çoğu Mevlâna ve Beydaba'dan¹⁶⁷ alınmış bu parçalarda telkin edilmek istenen fikirlerden ilki Doğu hikmeti etrafında toplanmaktadır.

Doğu Hikmeti: “Devenin Yularını Çeken Fare” adlı metinde bir devenin yularını çektiği için gururlanan fare ırmak kıyısına geldikleri zaman devenin dizine kadar gelen sudan geçemeyeceğini anlar. Onu sırtına alarak karşıya geçiren deve, bu sırada ona boş yere gururlanmamak gerektiği hakkında bir hayat dersi verir. İnsan kendini iyi bilmeli, aldatıcı gurura kapılmamalıdır. İnsan davranışlarını hayvanlar üzerinden temsil eden hikâyeye, Doğu hikmeti üzerinden gelenekçilik zihniyetine bağlanabilir.

Çalı kuşunun, kendisini küçük görüp aşağılayan, yavrularını öldüren fili saksagan, karga, kurbağa gibi küçük hayvanlar sayesinde alt etmesinin konu edildiği “Fil ile Çalı Kuşu” parçasında önemli olanın fiziksel üstünlük değil, akıl üstünlüğü olduğu vurgulanır. İnsan davranışlarının hayvanlar üzerinden temsil edildiği hikâyede semboller çözüldüğünde akıl ve kaba kuvvet arasındaki çatışmadan akıl galip çıkmaktadır. Bu hâliyle parça Doğu hikmeti üzerinden gelenekçilik zihniyetine bağlanabilir.

“Aslanla Eşek”de çakal, açlıktan zayıf düşen aslana kandırdığı bir eşiği getirmişse de eşek kurtulmayı başarmıştır. Ancak çakal aynı eşiği bir kez daha kandırarak aslana getirince bu sefer eşek kurtulamaz ve aslana yem olur. Böylece yapılan hatadan ders çıkarmak, akıllı davranıp aynı hatayı bir daha tekrarlamamak gerektiği gösterilir.

“Bakkalın Yeşil Papağanı” adlı metin bir bakkalın, gül yağı şişelerini deviren papağanına şakadan vurması üzerine üzülen papağanın yemeden içmeden kesilmesi, başındaki tüylerin dökülmesi ile başlar. Devamında papağan, saçları dökülmüş bir adam görünce onun da gül yağı şişelerini devirdiğini zanneder. Böylece parçada mantığın da kuralları olduğu, doğru kurulan mantığın geçerli olacağı işaret edilir.

“Kedi ile Fare” aralarında karşılıklı çıkar ilişkisinin doğurduğu geçici ateşkese rağmen kedi ile kalıcı bir dostluğa yanaşmayan bir fareyi anlatmaktadır. Bir kedi avcının ağına yakalanmış ve bir fare tarafından kurtarılmıştır. Bunun üzerine kedi, fare ile dost olmak hakkında konuşur ancak kedinin doğasına güvenmeyen fare bu dostluğa yanaşmaz. Çünkü fare, kedinin doğası gereği kendisine düşman olduğunu, geçici şartların bunu değiştirmeyeceğini bilmektedir. Simgeler ile örülmüş bu hikâyede hayvanlar insanları temsil etmektedir. Batılı romantik zihniyet, Jean Valjean (*Sefiller*) örneğinde olduğu gibi her insanın özü itibarıyla iyi olduğunu, onu şartların kötü yaptığını,

¹⁶⁷ Beydaba'dan alınan metinler daha önceki ders kitaplarında da mevcuttur. Fakat o metinler *Kelile ve Dimne*'nin yazılış gayesine uygun olarak devlet düzeni, yöneticilere nasihatler, özellikle erdemler kapsamında ilgili kısımlarda değerlendirilmiştir.

uygun şartlarda doğasındaki iyiliğe döneceğini kabul eder. Oysa bu parça iyiliğin de kötülüğün de doğa gereği olduğunu, insanın doğasının değişmeyeceğini ima etmektedir.

Gelenekler: Bu parçalarda telkin edilmek istenen fikirlerden diğeri ise gelenekler etrafında şekillenmektedir. “Ortaoyunu” adlı parçada anlatıcı yazar, İstanbul’da yasaklanan orta oyununu seyretmek için Eskişehir’e gidişini anlatır. Ünlü Macar Türkolog Ignace Kunoş tarafından kaleme alınan metin geleneksel tiyatro türü olarak orta oyununun değeri hakkında görüşler içermektedir. Modern tiyatronun gölgesi altında unutulmaya başlanan hatta bu yazıya göre İstanbul’da yasaklanan orta oyunu dil ve edebiyat bakımından önemlidir, bu önemin fark edilmesi gerekir. Diğer yandan parça Doğu-Batı (eski-yeni) çatışması üzerinden yenilikçi Batıcı zihniyete yönelik bir eleştiri de içermektedir.

4. 5. 4. 6. 1980-2002 Dönemi Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Atatürkçülük Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler

1980-2002 dönemi Türkçe ders kitaplarındaki Atatürkçülük zihniyetini yansıtan çeviri metinler ile ilgili bulgular aşağıdaki tabloda sunulmuştur:

Tablo 67. 1980-2002 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Atatürkçülük Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler ile İlgili Bulgular

No.	Metnin Adı	Yazar	Çevirmen	Kaynak Dil / Edebiyat	Yer Aldığı Kitap	Kitabın Basım Yılı	Sınıf
1	En Büyük Türk	Charles H. Sherril	Engin Uzmen	İngilizce / Amerikan	Türkçe 6 (Şahin ve Öneş)	1995	6
2	En Büyük Türk	Charles H. Sherril	Engin Uzmen	İngilizce / Amerikan	Türkçe 6 (Şahin ve Öneş)	1997	6
3	Türkiye’yi Diriltiren İnsan	Claude Farrere	Fehmi Baldaş	Fransızca / Fransız	Türkçe I (Göğüş)	[1992 ?]	6
4	Türkiye’yi Diriltiren İnsan (Serbest)	Claude Farrere	Fehmi Baldaş	Fransızca / Fransız	Türkçe 7 (Şahin ve Öneş)	1995	7
5	Türkiye’yi Diriltiren İnsan (Serbest)	Claude Farrere	Fehmi Baldaş	Fransızca / Fransız	Türkçe 7 (Şahin ve Öneş)	1997	7
6	Türkiye’yi Diriltiren İnsan (Serbest)	Claude Farrere	Fehmi Baldaş	Fransızca / Fransız	Türkçe 7 (Şahin ve Öneş)	1999	7

1980-2002 yılları arasında okutulan Türkçe ders kitaplarında çeviri metinlerde az yansıtılan zihniyetlerden biri de Atatürkçülüktür. Bu dönemde yer alan çeviri metinlerden 6 tanesinin Atatürkçülük zihniyetini yansıttığı tespit edilmiştir. Bunlardan “En Büyük Türk” iki, “Türkiye’yi Diriltiren İnsan” dört kez tekrarlanmıştır. Claude Farrere tarafından kaleme alınan “Türkiye’yi Diriltiren İnsan”da anlatıcı yazarın gözünden Atatürk’ün fiziksel ve kişisel özellikleri verilirken Atatürk gibi büyük liderlerin bir ulusun kaderini değiştirebileceği fikri işlenir.

“En Büyük Türk” adlı metin Türkiye’de büyükelçilik yapmış biri olan Charles H. Sherril tarafından kaleme alınmıştır. Metinde Atatürk’ün fiziksel portresinden hareketle onun sağlıklı, güçlü, zeki biri olduğu vurgulanır. Atatürk büyük bir devlet adamı olarak yüceltilirken büyük devlet adamlarını ancak büyük toplumların yetiştirebileceği işaret edilir. Türklerin Mustafa Kemal gibi bir lider yetiştirmiş olduklarına dikkat çekilerek böyle bir lideri yetiştiren Türk ulusunun da büyük bir ulus olduğu belirtilir. Batılı yazarların gözünden Atatürk’ün yüceltildiği bu parçalarda telkin edilen fikir, Atatürk’ün büyük bir lider olması etrafında toplanmaktadır.

4. 5. 4. 7. 1980-2002 Dönemi Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Milliyetçilik Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler

1980-2002 dönemi Türkçe ders kitaplarındaki milliyetçilik zihniyetini yansıtan çeviri metinler ile ilgili bulgular aşağıdaki tabloda sunulmuştur:

Tablo 68. 1980-2002 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Milliyetçilik Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler ile İlgili Bulgular

No.	Metnin Adı	Yazar	Çevirmen	Kaynak Dil / Edebiyat	Yer Aldığı Kitap	Kitabın Basım Yılı	Sınıf
1	Türk Sanatı	Heinrich Gluck	Belli değil	Almanca / Alman	Türkçe 6 (Öner, Pala ve Ertem)	[1996 ?]	6
2	Dil Üstüne	Montaigne	S. Eyüboğlu	Fransızca / Fransız	Türkçe 6 (Öner, Pala ve Ertem)	[1996 ?]	6
3	Küçük Gözcü (Serbest)	Edmondo de Amicis	İ. Alâeddin Gövsa	İtalyanca / İtalyan	Türkçemiz II (Gözler ve Tanyu)	1986	7
4	Bir Veda Mesajı	George Washington	Refik Erduran	İngilizce / Amerikan	Türkçe 8 (Köktürk ve Gül)	[2000 ?]	8
5	Yiğit Hektor	Homeros	C. Üster	Eski Yunanca / Antik Yunan	Türkçe 8 (Öner, Pala ve Ertem)	[1992 ?]	8

1980-2002 yılları arasında okutulan Türkçe ders kitaplarında çeviri metinlerde az yansıtılan zihniyetlerden biri de milliyetçiliktir. Milliyetçilik zihniyetini yansıtan 5 metnin 2’si (%40) millî vazife (vatan ve millet için fedakârlık), 1’i (%20) millî dil bilinci, 1’i (%20) kültür milliyetçiliği, 1’i (%20) ise millî birlik üzerinde durmaktadır.

1923-1938 döneminde “Küçük Kâşif”, 1960-1980 döneminde “Küçük Gözcü” adıyla ders kitaplarında yer alan parçanın bu dönemde de mükerrer olarak varlığını sürdürdüğü görülür. Bu parça istatistiklerde yer almakla birlikte daha önce yorumlandığı için bu bölümde içerik olarak tekrar edilmeyecektir.

Millî Vazife (Vatan ve Millet İçin Fedakârlık): Bu parçalarda en fazla telkin edilmek istenen fikir, millî vazife doğrultusunda vatan ve millet uğruna fedakârlık yapmak etrafında toplanmaktadır. Bu fedakârlık benzer parçalarda olduğu gibi, trajik şeması doğursa da birey-toplum

ilişkisinde bireyden beklenen, vatan ve milletin çıkarları söz konusu olduğunda bireysel mutluluğu arka plana atmasıdır. Hektor'un, vatani için şahsi mutluluğundan vazgeçişinin anlatıldığı “Yiğit Hektor” adlı parçada vatan sevgisinin kişisel duygulardan önce gelmesi gerektiği vurgulanır. *İlyada*'dan alınan bu parçada Hektor iki değer arasında kalmaktadır. Yaşlı annesinin temsil ettiği toplumsal değerler onun savaşmasını, genç karısının temsil ettiği bireysel değerler ise kalmasını ve yaşamasını önerir. Hektor, bir baba ve eş olarak hayatı önemsemekte ancak vatan sevgisi, topluma karşı vazife duygusu onu savaşmaya yöneltmektedir. Hektor'un seçimi, toplumsal değerler uğruna bireysel mutluluktan vazgeçmek ilkesiyle vatan ve millet için fedakârlık üzerinden milliyetçilik zihniyetini işlemektedir. Ayrıca parça öğrenciyi antik zihniyetle yüz yüze getirmektedir.

Millî Dil Bilinci: Bu parçalarda telkin edilen fikirler içinde dile verilen önem de yer almaktadır. Dil kullanımında yapılan yanlışların konu edildiği “Dil Üstüne”de dilin, onu doğallıktan uzaklaştırmadan işlenmesi gerektiği gösterilir; bir dilin zenginleşmesinin ona sadece yeni kelimeler eklemekle olamayacağı, mevcut kelime kadrosunun ve halk ağzından deyişlerin de yeni tasarruflarla kullanılması gerektiği ifade edilir. Bu bakımdan metin, millî kültür bağlamında dile verilen önem üzerinden milliyetçi zihniyet ile uyum içindedir.

Kültür Milliyetçiliği: Bu parçalarda telkin edilmek istenen fikirlerden biri de kültürel milliyetçilik etrafında şekillenmektedir. “Türk Sanatı” adlı metinde bir Alman olan yazar tarafsız bir bakış açısıyla, Türklerin sanılanın aksine en baştan beri altın işleme, dokuma ilk sıralarda olmak üzere diğer sanat dallarında da ileri seviyede olduklarını anlatmaktadır.

Millî Birlik: Bu dönemde metinlerde millî birlik üzerinde durulduğu da görülür. Amerika Birleşik Devletleri kurucusu George Washington'ın *Veda Söylevi*'nden seçilen “Bir Veda Mesajı”nda bir milletin başka bir milleti, ülkeyi sevmesinin veya ondan nefret etmesinin kendi ülkesi için zararlı, yanlış olacağı; milletin birlik ve bütünlüğünü tehdit edeceği üzerinde durulmaktadır. Çünkü sevgi veya nefret duygusal bir durumdur. Milletlerin ise başka milletler ile duygusal bir ilişki kurmaması gerekir, aksi takdirde milletler yok olup giderler. Bu hâliyle parça mili birlik üzerinden milliyetçilik zihniyetini temsil etmektedir.

4. 5. 4. 8. 1980-2002 Dönemi Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Romantizm Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler

1980-2002 dönemi Türkçe ders kitaplarındaki romantizm zihniyetini yansıtan çeviri metinler ile ilgili bulgular aşağıdaki tabloda sunulmuştur:

Tablo 69. 1980-2002 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Romantizm Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler ile İlgili Bulgular

No.	Metnin Adı	Yazar	Çevirmen	Kaynak Dil /Edebiyat	Yer Aldığı Kitap	Kitabın Basım Yılı	Sınıf
1	Heidi'den	Johanna Spyri	Belli değil	Almanca / İsviçre	Türkçe 6 (Öner, Pala ve Ertem)	[1996 ?]	6
2	Alp Dağından Ayrılış	Johanna Spyri (Yohanna Spiri)	M. Doğanay Özbey	Almanca / İsviçre	Türkçe 6 (Yörük, Mihçı ve Başer)	1996	6
3	Mektup	Johanna Spyri (Cuanna Sıpri)	Belli değil	Almanca / İsviçre	Türkçe 8 (Özaltun, Aslan ve Yıldırım)	1995	8

1980-2002 yılları arasında okutulan Türkçe ders kitaplarında çeviri metinlerde az yansıtılan zihniyetlerden biri de romantizmdir. Bu zihniyeti yansıtan 3 metnin 2'si (%66,66) doğa, 1'i (%33,33) sevgi üzerinde durmaktadır.

Doğa: Bu parçalarda en fazla telkin edilmek istenen fikir, doğa ile kurulan romantik ilişki etrafında toplanmaktadır. “Heidi'den” metninde insanın doğanın bir parçası olduğu fikri romantik bir bakış açısıyla işlenir. Sıla hasretine tutulan Heidi Frankfurt'taki büyük evde uykusunda gezmeye başlamıştır. Dağları, köyünü, tabiatı, dedesini özleyen Heidi aslında kendi doğal yaşantısını özlemektedir ve doğayla kurduğu bu sığınmacı ilişki romantizmin ilkeleri ile uyumludur. Ayrıca Heidi'nin büyük şehrin konforuyla avunamaması, yüksek binaların dağları görmesini engellemesi, araba gürültüleri gibi ayrıntılar büyük şehir-doğa zıtlığında modernizm eleştirisi de içermektedir. Benzer şekilde, Frankfurt'a gönderilecek olan Heidi'nin dağlardaki kulübede geçirdiği son gecede kapıldığı hüznün konu edildiği “Alp Dağından Ayrılış” adlı metinde de insanın doğanın bir parçası olduğu vurgulanır. Doğanın yüceltilmesi romantik zihniyete bağlanırken ayrıca büyük şehir-doğa çatışması üzerinden modernizm eleştirilir.

Sevgi: Bu parçalarda telkin edilmek istenen fikirlerden biri de anne sevgisidir. Yine Heidi'den alınmış “Mektup” adlı metinde Heidi'nin arkadaşı Tenez'in annesinin iyileşip eve dönüşü ve Heidi'nin ona anne demesi, onun da Heidi'yi kızı olarak kabul etmesi anlatılır. Doğa sevgisi ve anne özleminin iç içe verildiği parça romantik zihniyete bağlanabilir. Ayrıca Heidi'nin romantik pastoralizmi; sanayileşme, şehirleşme ve modernleşme karşısı bir boyut içerir.

4. 5. 4. 9. 1980-2002 Dönemi Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Sembolizm Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler

1980-2002 dönemi Türkçe ders kitaplarındaki sembolizm zihniyetini yansıtan çeviri metinler ile ilgili bulgular aşağıdaki tabloda sunulmuştur:

Tablo 70. 1980-2002 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Sembolizm Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler ile İlgili Bulgular

No.	Metnin Adı	Yazar	Çevirmen	Kaynak Dil /Edebiyat	Yer Aldığı Kitap	Kitabın Basım Yılı	Sınıf
1	Gök Öyle Mavi	Paul Verlaine (Pol Verlen)	Cahit Sıtkı Tarancı	Fransızca / Fransız	Türkçe 8 (Yörük, Mıhçı ve Başer)	1996	8
2	Gök Öyle Mavi	Paul Verlaine (Pol Verlen)	Cahit Sıtkı Tarancı	Fransızca / Fransız	Türkçe 8 (Yörük, Mıhçı ve Başer)	[1999 ?]	8

1980-2002 yılları arasında okutulan Türkçe ders kitaplarındaki çeviri metinlerde az yansıtılan zihniyetlerden biri de sembolizmdir. Bu dönemde 2 çeviri metnin sembolizm zihniyetini yansıttığı tespit edilmiştir. Sembolist şair Paul Verlaine'den çevrilen “Gök Öyle Mavi” adlı şiirde sade bir manzara ile yaşam arasında sembolik bir ilişki kurulmaktadır. Parçada, izlenen manzara gibi çabucak geçen gençliğin kıymetini bilmek gerektiği vurgulanır.

4. 5. 4. 10. 1980-2002 Dönemi Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Görecilik Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler

1980-2002 dönemi Türkçe ders kitaplarındaki görecilik zihniyetini yansıtan çeviri metinler ile ilgili bulgular aşağıdaki tabloda sunulmuştur:

Tablo 71. 1980-2002 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Görecilik Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler ile İlgili Bulgular

No.	Metnin Adı	Yazar	Çevirmen	Kaynak Dil /Edebiyat	Yer Aldığı Kitap	Kitabın Basım Yılı	Sınıf
1	Güiver Cüceler Ülkesinde	Jonathan Swift	Gülten Suveren	İngilizce / İngiliz	Türkçe 6 (Sarica ve Gündüz)	2001	6

1980-2002 yılları arasında okutulan Türkçe ders kitaplarında çeviri metinlerle en az yansıtılan zihniyet göreciliktir. Bu dönemde yer alan metinlerden 1 tanesinin görecilik zihniyetini yansıttığı tespit edilmiştir. “Güiver Cüceler Ülkesinde” adlı metinde Gulliver’in üstünü arayan cücelerin normal insanların mendil, tarak, saat gibi sıradan eşyalarına yüklediği olağanüstü anlamlar anlatılır. Gulliver kendi gibi olan insanlar arasında “normal”dir ama cüceler ülkesine düştüğünde bir deve dönüşür (Devler ülkesine düştüğünde de cüce sayılacaktır). O hâlde gerçek görecelidir. Parça bu hâliyle gerçeği sabitleyen pozitivist zihniyetin dışına çıkarak onu ters yüz etmekte, mutlak ve nesnel gerçeklikten sapmakta; insanın da göreceli bir varlık olduğu fikrini telkin etmektedir.

4. 6. 2002-2015 Dönemi Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Çeviri Metinler ile İlgili Bulgular

Bu bölümde 2002-2015 döneminde ortaokullarda okutulan Türkçe ders kitapları ve bu kitaplardaki çeviri metinler ile ilgili genel bilgilere; kaynak dil, kaynak edebiyat, yazar ve çevirmenler ile ilgili verilere; metinlerin tema, konu ve ana fikirlerinden hareketle çeviri metinlerde yansıtılan zihniyetlerle ilgili bulgu ve yorumlara yer verilmiştir.

4. 6. 1. 2002-2015 Dönemi Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Çeviri Metinler ile İlgili Genel Bulgular

Sayısal Döküm: Bu bölümdeki bulguları değerlendirmeye başlamadan önce 1993'te toplanan XIV. Millî Eğitim Şûrasında MEB kitaplarının yanı sıra özel yayınevlerinin ders kitaplarının kullanımına da izin verildiğini ve bu durumun 13 yıllık bir zaman aralığında kitap sayısını nicel anlamda etkilediğini belirtmek gerekir. 2002-2015 dönemine ait toplam 52 tane Türkçe ders kitabı incelenmiştir. Bunlardan 14'ü 6. sınıf, 23'ü 7.sınıf, 15'i 8. sınıf kitabıdır. 7. sınıf Türkçe ders kitaplarından 6'sında¹⁶⁸, 8. sınıf kitaplarından 1'inde¹⁶⁹ çeviri metin yoktur. İçinde çeviri metin olmayan bu kitapların 2006 Türkçe Öğretim Programı sonrasında kabul edilen kitaplardan olması dikkat çekmektedir. 6. sınıf kitaplarında 49, 7. sınıf kitaplarında 65, 8. sınıf kitaplarında 43 olmak üzere toplam 157 çeviri metin incelenmiştir. Bunların bazılarının farklı yıllarda ya da farklı sınıflarda tekrarlandığı bazılarının farklı başlıklar taşıyalar da içerik olarak aynı olduğu tespit edilmiş, bu metinler mükerrer kabul edilmiştir. İncelenen metinlerin 59'unun mükerrer olduğu; böylece kitaplarda 98 münferit metin kullanıldığı saptanmıştır. Ancak mükerrer metinlerin farklı yıllarda ya da farklı kitaplarda kullanıldığı gerçeğinden hareketle, yansıttığı zihniyet düşünülerek bulgu ve yorumlarda her bir metin bağımsız olarak değerlendirilmiştir.

Genel olarak bakıldığında 157 çeviri metnin hacimlerinin 1 ila 10 sayfa arasında değiştiği, toplam çeviri metin hacminin 653 sayfa olduğu tespit edilmiştir. Bu durumda 2002-2015 döneminde çeviri metinler sayfa üzerinden toplam kitap hacminin %8,24'ünü oluşturmaktadır.

Türler: 2002-2015 yılları arasında da Türkçe ders kitaplarında yer alan çeviri metinlerin türlerinin belirtilmesinde özenli davranıldığı söylenebilir. Bu doğrultuda 2002-2015 dönemi Türkçe ders kitaplarındaki çeviri metinlerin tür dağılımı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

¹⁶⁸ Aköz, Ş. & Fındık, Ö. (2007). *Türkçe 7*. Ankara: Harf; Kaplan, Ş. ve Yıldırım-Şen, G. (2012). *Türkçe 7*. Ankara: Gizem; Sarbay, A. (2015). *Türkçe 7*. İstanbul: Meram; Altan, A., Arhan, S., Başar, S., Özyaykut, S., Öztürker, G., Yılmaz, D. ve Yüksel, Y. (2011). *Türkçe 7*. Ankara: MEB; Komisyon (2015). *Türkçe 7* (4. bs.). Ankara: MEB; Komisyon (2014). *Türkçe 7* (3. bs.). Ankara: MEB.

¹⁶⁹ Günyüz, M., Sümer, A., Kansu, S., Yeşil, Y. ve Yüksel, Y. (2008). *Türkçe 8*. İstanbul: Erdem.

Tablo 72. 2002-2015 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Çeviri Metinlerin Tür Dağılımı

Türler	6. sınıf		7. sınıf		8. sınıf		Toplam	
	f	%	f	%	f	%	f	%
Hikâye Edici Metin	40	81,63	46	70,76	26	60,46	112	71,33
Bilgilendirici Metin	5	10,20	17	26,15	15	34,88	37	23,56
Şiir	4	8,16	2	3,07	2	4,65	8	5,09
Toplam	49	100	65	100	43	100	157	100

2002-2015 arasındaki Türkçe ders kitaplarında yer alan çeviri metinler türler bakımından ele alındığı zaman genel olarak hikâye edici metinlerin (%71,33) daha çok kullanıldığı, bunları bilgilendirici metinlerin (%23,56) izlediği, şiir türünün (%5,09) ise en az kullanıldığı görülmektedir. Bulgular sınıf düzeyinde incelendiğinde 6. sınıfta en çok hikâye edici metin türlerinin (%81,63) kullanıldığı görülmektedir, bunların içinde en çok tercih edilen metin türü olan fabl hikâye ve roman izlemektedir. İkinci sıradaki bilgilendirici metinler (%10,20) içinde ise en çok tercih edilen tür denemedir. 7. sınıfta da en çok kullanılan hikâye edici metin türlerinin (%70,76) içinde fabl roman takip etmektedir. Daha sonra gelen bilgilendirici metinler (%26,15) içinde ise en çok tercih edilen tür denemedir. 8. sınıfta ise en çok kullanılan hikâye edici metinler (%60,46) içinde hikâyeyi fabl izlemektedir. Bilgilendirici metinler (%34,88) içinde ise en çok tercih edilen tür denemedir.

Takdim İfadesi: Bu dönem ders kitaplarında “Serbest Okuma”, “Serbest Okuma Parçası”, “Okuma Parçası”, “Ek Metin” gibi takdim ifadeleri altında ilave parçalar verildiği görülmektedir. 157 çeviri metinden 6. sınıfta 8, 7. sınıfta 6, 8. sınıfta 12 tane olmak üzere toplam 26 tanesi bu tür takdimler altında sunularak okunup okunmaması öğrenciye / öğretmene bırakılan, ders kapsamında işlenmesi zorunlu görülmeyen parçalardır. Özellikle 2006 sonrası çoğu kitapta çeviri metinlerin en az birinin, bazı kitaplarda ise iki üç tanesinin “Serbest Okuma Parçası” olarak ders kitaplarına alındığı görülmektedir.

2002-2015 döneminde Türkçe ders kitaplarında yer alan çeviri metinlerin bazılarında açıklama bölümü olduğu bazılarında olmadığı fark edilmektedir. 2006 Türkçe Öğretim Programı sonrası üçlü kitap (öğrenci-öğretmen-çalışma) uygulamasına geçildiği için bu tarihten sonraki Türkçe ders kitaplarında sadece metinler bulunmakta, metne dair herhangi bir soru ya da açıklama ifadesi yer almamaktadır. Bu durum çeviri metinlerin kaynak dil, kaynak edebiyat, çevirmen bilgilerini de etkilemektedir.

4. 6. 2. 2002-2015 Dönemi Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Çeviri Metinlerin Kaynak Dilleri ve Edebiyatları ile İlgili Bulgular

Bu dönemde ders kitaplarında yer alan çeviri metinlerin kaynak dillerinin belirtilmesinde özenli davranılmadığı görülmektedir. Birçok metnin kaynak dili belirtilmemiştir. Bu çalışma

hazırlanırken kaynak diller araştırmacı tarafından tespit edilmeye çalışılmış buna rağmen bazıları için kesin sonuca varılamamıştır.

Ders kitaplarında yer alan çeviri metinlerin kaynak dil bakımından incelenmesi ile ilgili bulgular aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Tablo 73. 2002-2015 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Çeviri Metinlerin Kaynak Dil Dağılımı

Dil	6. sınıf		7. sınıf		8. sınıf		Toplam	
	f	%	f	%	f	%	f	%
Fransızca	17	34,69	21	32,30	16	37,20	54	34,39
İngilizce	14	28,57	16	24,61	17	39,53	47	29,93
Almanca	4	8,16	7	10,76	2	4,65	13	8,28
İtalyanca	3	6,12	5	7,69	2	4,65	10	6,36
Sanskritçe	2	4,08	5	7,69	3	6,97	10	6,36
Eski Yunanca	5	10,20	1	1,53	1	2,32	7	4,45
İspanyolca	1	2,04	4	6,15	1	2,32	6	3,82
Rusça	1	2,04	1	1,53	1	2,32	3	1,91
Farsça	0	0,00	3	4,61	0	0,00	3	1,91
Azerbaycan Türkçesi	1	2,04	0	0,00	0	0,00	1	0,63
Bulgarca	0	0,00	1	1,53	0	0,00	1	0,63
Belirlenemeyen	1	2,04	1	1,53	0	0,00	2	1,27
Toplam	49	100	65	100	43	100	157	100

2002-2015 döneminde Türkçe ders kitaplarındaki çeviri metinler incelendiğinde genel olarak en çok çeviri yapılan kaynak dilin Fransızca (%34,39) olduğu, bunu İngilizcenin (%29,93) takip ettiği görülmektedir. Bununla birlikte kaynak dili tespit edilemeyen metinlerin hem sınıf düzeyinde hem de genel olarak (%1,27) çokluk sonucunu değiştirmeyeceği de açıktır. Bulgular sınıf düzeyinde incelendiğinde en çok çeviri yapılan kaynak dilin 6. sınıfta Fransızca (%34,69) olduğu, bunu İngilizcenin (%28,57) izlediği; 7. sınıfta Fransızca'yı (%32,30) İngilizcenin (%24,61) takip ettiği; 8. sınıfta İngilizceden (%39,53) sonra Fransızcanın (%37,20) geldiği görülmektedir.

Ders kitaplarında yer alan çeviri metinlerin kaynak edebiyatının belirtilmesinde de özenli davranılmadığı fark edilmektedir. Birçok metnin hangi edebiyata mensup olduğu belirtilmemiştir. Bu çalışma hazırlanırken çeviri metinlerin ait oldukları edebiyat da tespit edilmeye çalışılmış, buna rağmen bazıları için kesin sonuca varılamamıştır.

Ders kitaplarında yer alan çeviri metinlerin kaynak edebiyat bakımından incelenmesine ait bulgular aşağıdaki tabloda sunulmuştur:

Tablo 74. 2002-2015 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Çeviri Metinlerin Kaynak Edebiyat Dağılımı

Edebiyat	6. sınıf		7. sınıf		8. sınıf		Toplam	
	f	%	f	%	f	%	f	%
Fransız	17	34,69	21	32,30	15	34,88	53	33,75
Amerikan	9	18,36	11	16,92	13	30,23	33	21,01
İngiliz	4	8,16	5	7,69	4	9,30	13	8,28
Alman	4	8,16	7	10,76	2	4,65	13	8,28
Eski Hint	2	4,08	5	7,69	3	6,97	10	6,36
İtalyan	3	6,12	5	7,69	2	4,65	10	6,36
Antik Yunan	5	10,20	1	1,53	1	2,32	7	4,45
İspanyol	1	2,04	4	6,15	1	2,32	6	3,82
İran / Türk (Fars)	0	0,00	3	4,61	1	2,32	4	2,54
Rus	1	2,04	1	1,53	1	2,32	3	1,91
Bulgar	0	0,00	1	1,53	0	0,00	1	0,63
Azerbaycan	1	2,04	0	0,00	0	0,00	1	0,63
İrlanda	1	2,04	0	0,00	0	0,00	1	0,63
Danimarka	0	0,00	1	1,53	0	0,00	1	0,63
Belirlenemeyen	1	2,04	0	0,00	0	0,00	1	0,63
Toplam	49	100	65	100	43	100	157	100

2002-2015 dönemi Türkçe ders kitaplarındaki çeviri metinler kaynak edebiyat bakımından ele alındığı zaman genel olarak en çok çeviri yapılan kaynak edebiyatın Fransız edebiyatı (33,75) olduğu, bunu Amerikan edebiyatının (%21,01) takip ettiği görülmektedir. Kaynak edebiyatı tespit edilemeyen metinlerin (%0,63) çokluk sonucunu değiştirmeyeceği açıktır. Bulgular sınıf düzeyinde incelendiğinde en çok çeviri yapılan kaynak edebiyatın 6. sınıfta Fransız edebiyatı (%34,69) olduğu, bunu Amerikan edebiyatının (%18,36) izlediği; 7. sınıfta da Fransız edebiyatını (%32,30) Amerikan (%16,92) edebiyatının takip ettiği; 8. sınıfta da aynı şekilde Fransız edebiyatından (%34,88) sonra Amerikan edebiyatının (%30,23) geldiği görülmektedir.

4. 6. 3. 2002-2015 Dönemi Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Çeviri Metinlerin Yazarları ve Çevirmenleri ile İlgili Bulgular

Yazarlar: Bu dönemde ders kitaplarında yer alan çeviri metinlerin yazarları ile ilgili olarak özenli davranıldığı görülmektedir. Yazar isimleri metnin altında verildiği için bütün metinlerin yazarları belirlenebilmiştir. Bununla birlikte farklı isimler taşısa da içerik olarak aynı olan “Dört Arkadaş” ve “Ceylana Yardım Edenler” metninin yazarı bir kitapta (Bıyıklı & Öztaş, 2012) Aisopos, bir başka kitapta (Karabıyık-Ün, 2015) Beydaba olarak gösterilmiştir. Bir başka kitapta¹⁷⁰

¹⁷⁰ Karabıyık, F. (2011). Türkçe 6. Ankara: Evren; Karabıyık, F. (2013). Türkçe 6. Ankara: Evren.

ise Carlo Collodi'nin romanı *Pinokyo*'dan alınan bir parça çeviri ya da uyarılama olduğu uyarılmadan “Ferdi Merter” adıyla özgün bir metin gibi takdim edilmiştir.

Bu doğrultuda ders kitaplarında yer alan çeviri metinlerin yazarları ile ilgili bilgiler şu şekildedir:

Tablo 75. 2002-2015 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Çeviri Metinlerin Yazarları ile İlgili Bulgular

Yazar	6. sınıf		7. sınıf		8. sınıf		Toplam	
	f	%	f	%	f	%	f	%
Aisopos (Ezop)	5	10,20	1	1,53	0	0,00	6	3,82
Alain (Alen)	0	0,00	0	0,00	1	2,32	1	0,63
Alphonse Daudet (Alfons Dode)	0	0,00	0	0,00	1	2,32	1	0,63
Anna Masala	0	0,00	0	0,00	1	2,32	1	0,63
Anton Çehov	0	0,00	1	1,53	0	0,00	1	0,63
Antoine Albalat (Antuvan Albala)	1	2,04	1	1,53	0	0,00	2	1,27
Bettina Stiekel (hızl. Betina Ştikel)	0	0,00	0	0,00	1	2,32	1	0,63
Beydeba	2	4,08	5	7,69	4	9,30	11	7,00
Billy Aronson (Bili Eransın)	0	0,00	3	4,61	0	0,00	3	1,91
Carlo Collodi	2	4,08	0	0,00	0	0,00	2	1,27
Miguel de Cervantes Saavedra (Cervantes, Servantes)	1	2,04	4	6,15	1	2,32	6	3,82
Charles Dickens (Çarlz Dikinz)	1	2,04	0	0,00	0	0,00	1	0,63
Charles Perrault (Şarl Perol)	1	2,04	0	0,00	0	0,00	1	0,63
Dale Carnegie (Deyl Karneci)	1	2,04	0	0,00	1	2,32	2	1,27
Daniel Defoe (Danyel Defo)	0	0,00	2	3,07	1	2,32	3	1,91
Dot Abraham	1	2,04	0	0,00	0	0,00	1	0,63
Edmondo de Amicis (Edmond dö Amisis)	1	2,04	5	7,69	1	2,32	7	4,45
Egon Larsen	0	0,00	1	1,53	0	0,00	1	0,63
Eleanor H. Porter (Elanır Eyç Portır, Elenor Porter)	1	2,04	1	1,53	1	2,32	3	1,91
Emerson	0	0,00	1	1,53	0	0,00	1	0,63
Ernest Hemingway (Örnist Hemingvey)	1	2,04	1	1,53	0	0,00	2	1,27
Fyodor Mihayloviç Dostoyevski (Fiyador Dostoyevski)	0	0,00	0	0,00	1	2,32	1	0,63
Friedrich Schiller (Frederik Şiller, Firederik fon Şiller)	0	0,00	2	3,07	1	2,32	3	1,91
Grigory Petrov (Grigori Petrof)	0	0,00	1	1,53	0	0,00	1	0,63
Jacop ve Wilhelm Grimm (Grimm Kardeşler)	1	2,04	1	1,53	0	0,00	2	1,27
Guy de Maupassant (Guy dö Mopasan)	0	0,00	1	1,53	1	2,32	2	1,27
Hans Christian Andersen (Hans Kristiyan Andersen)	0	0,00	1	1,53	0	0,00	1	0,63
Hazel Richardson (Hazel Rihardson)	0	0,00	0	0,00	1	2,32	1	0,63
Helen E. Buckley (Helen Bakliy)	1	2,04	0	0,00	0	0,00	1	0,63
Helen Sharman (Helin Şermin)	1	2,04	0	0,00	0	0,00	1	0,63
Jack London (Cek Landın)	0	0,00	0	0,00	1	2,32	1	0,63
James Hughes (Ceymis Hacıs)	0	0,00	1	1,53	0	0,00	1	0,63
Jean de La Fontaine (Jan dö La Fonten, La Fontaine, La Fonten)	11	22,44	12	18,46	3	6,97	26	16,56
John Steinbeck (Con Şıtaynbek)	0	0,00	0	0,00	2	4,65	2	1,27
Jonathan Swift	1	2,04	0	0,00	0	0,00	1	0,63
Jules Verne (Jül Vern)	1	2,04	0	0,00	0	0,00	1	0,63
Lahbabi [Muhammed Aziz]	0	0,00	0	0,00	1	2,32	1	0,63
Lechanoine Schmid (Likhanin Smit)	0	0,00	1	1,53	0	0,00	1	0,63
Leo Buscaglia (Leo Buskalya)	1	2,04	0	0,00	0	0,00	1	0,63
Lev Nikolayeviç Tolstoy (Tolstoy)	1	2,04	0	0,00	0	0,00	1	0,63

Tablo 75'in devamı

Liam O'flaherty (Liam Ofleherti)	1	2,04	0	0,00	0	0,00	1	0,63
Lisa Bench (Liza Benç)	1	2,04	0	0,00	0	0,00	1	0,63
Marsha Arons	0	0,00	0	0,00	1	2,32	1	0,63
M. Mark (M. Mark) ve N. Mcqueen (N. Makkuin)	1	2,04	0	0,00	0	0,00	1	0,63
Mark Twain (Mark Tveyn)	0	0,00	2	3,07	0	0,00	2	1,27
Mevlâna Celâladedin-i Rûmî (Mevlâna)	0	0,00	3	4,61	0	0,00	3	1,91
Michel de Montaigne (Mişel dö Monteyn, Montaigne, Monteyn)	1	2,04	4	6,15	5	11,62	10	6,36
Moliere (Molyer)	1	2,04	1	1,53	2	4,65	4	2,54
O. Henry (O' Henri)	0	0,00	0	0,00	1	2,32	1	0,63
Oscar Wilde	0	0,00	2	3,07	0	0,00	2	1,27
Peter Perker (Petey Parke, Petey Parkır)	0	0,00	1	1,53	0	0,00	1	0,63
Rabona Turner Gordon (Rebona Törnır Gordın)	1	2,04	0	0,00	0	0,00	1	0,63
Raymound de Saint Laurent (Reymon dö Sen Lorın, Saint Laurent)	1	2,04	0	0,00	2	4,65	3	1,91
Resul Rıza	1	2,04	0	0,00	0	0,00	1	0,63
Richard Bach (Rışirt Bah)	0	0,00	0	0,00	4	9,30	4	2,54
Richard Carlson (Richirt Karlsın)	0	0,00	2	3,07	0	0,00	2	1,27
Rudyard Kipling	0	0,00	0	0,00	2	4,65	2	1,27
Ruth Musgrave (Rut Masgreyv)	1	2,04	0	0,00	0	0,00	1	0,63
Stephan Zweig (Stefan Zweig)	2	4,08	0	0,00	0	0,00	2	1,27
Stephen Glenn (Sitefin Gilen)	0	0,00	0	0,00	2	4,65	2	1,27
Uwe Ommer (Yuv Ommer)	0	0,00	2	3,07	0	0,00	2	1,27
Victor Hugo (Viktor Hügo)	0	0,00	1	1,53	0	0,00	1	0,63
Waldemar Bonsels (Voldma Bonsels)	1	2,04	0	0,00	0	0,00	1	0,63
Wolfgang Zielke (Wolfgang Zilke)	0	0,00	1	1,53	0	0,00	1	0,63
Woody McKay Jr. (Vudi Makkey Jr.)	1	2,04	0	0,00	0	0,00	1	0,63
Toplam	49	100	65	100	43	100	157	100

2002-2015 dönemi Türkçe ders kitaplarındaki çeviri metinler yazarlar bakımından ele alındığı zaman genel olarak kendisinden en çok çeviri yapılan yazarın La Fontaine (%16,56) olduğu, bu yazarı Beydeba (%7,00) ve Montaigne'in (%6,36) takip ettiği görülmektedir. Veriler sınıf düzeyinde incelendiğinde 6. sınıfta kendisinden en çok metin çevrilen yazar olan La Fontaine'i (%22,44) Beydeba (%10,20) takip etmektedir. 7. sınıfta La Fontaine'i (%18,46) aynı yüzde (%7,69) ile Beydeba ve Edmondo de Amicis izlemektedir. 8. sınıfta ise Montaigne'i (%11,62) aynı yüzde (%9,30) ile Beydeba ve Richard Bach'ın takip ettiği görülmektedir.

Çevirmenler: 2002-2015 dönemi Türkçe ders kitaplarındaki çeviri metinler çevirmenler bakımından ele alındığı zaman dikkat çeken ilk durum çevirmen isimlerinin verilmesindeki özensizliktir. Bu dönemde önceki döneme göre çevirmeni belirtilmeyen metin oranı daha da artmıştır. Ders kitaplarında yer alan metinlerin çevirmenleri ile ilgili bulgular aşağıdaki tabloda sunulmuştur:

Tablo 76. 2002-2015 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Metinlerin Çevirmenleri ile İlgili Bulgular

Çevirmen	6. sınıf		7. sınıf		8. sınıf		Toplam	
	f	%	f	%	f	%	f	%
Adnan Benk	0	0,00	1	1,53	0	0,00	1	0,63
Ali Haydar Taner	0	0,00	1	1,53	0	0,00	1	0,63
Ataol Behramoğlu	1	2,04	0	0,00	0	0,00	1	0,63
B. Yafet	0	0,00	1	1,53	0	0,00	1	0,63
Babil Çeçen-Ayhan Ergün	0	0,00	1	1,53	0	0,00	1	0,63
Bedrettin Tuncel	0	0,00	1	1,53	0	0,00	1	0,63
Behçet Necatigil	0	0,00	1	1,53	0	0,00	1	0,63
Bülent Ecevit	0	0,00	0	0,00	2	4,65	2	1,27
Cevdet Perin	1	2,04	0	0,00	1	2,32	2	1,27
Dilek Barım-Murat Demiray	1	2,04	0	0,00	0	0,00	1	0,63
Emin Özdemir	0	0,00	1	1,53	0	0,00	1	0,63
Ferdi Merter	2	4,08	0	0,00	0	0,00	2	1,27
Feriha Kunt	0	0,00	0	0,00	1	2,32	1	0,63
Gülten Suveren	1	2,04	0	0,00	0	0,00	1	0,63
Hayri Esen	0	0,00	0	0,00	1	2,32	1	0,63
İsa Nûrazer	0	0,00	2	3,07	0	0,00	2	1,27
Kemal Kaya	1	2,04	0	0,00	0	0,00	1	0,63
Lütfi Ay	0	0,00	0	0,00	1	2,32	1	0,63
Mazhar Öned	0	0,00	1	1,53	1	2,32	2	1,27
Mehmet Harmancı	0	0,00	2	3,07	0	0,00	2	1,27
Muzaffer Reşit	0	0,00	0	0,00	1	2,32	1	0,63
Nurettin Sevin	0	0,00	2	3,07	0	0,00	2	1,27
Nuri Eren	0	0,00	0	0,00	1	2,32	1	0,63
Nükte Uğurgel, Seyit Kemal Karaalioğlu, Nevzat Kızılcan	1	2,04	0	0,00	0	0,00	1	0,63
Orhan Veli Kanık	2	4,08	7	10,76	1	2,32	10	6,36
Ömer Rıza Doğrul	1	2,04	0	0,00	0	0,00	1	0,63
Reşat Nuri Güntekin	0	0,00	2	3,07	0	0,00	2	1,27
Sabahattin Eyüboğlu (Sebahattin Eyuboğlu)	1	2,04	2	3,07	2	4,65	5	3,18
Sabri Esat Siyavuşgil	0	0,00	0	0,00	1	2,32	1	0,63
Seda Çiftçi	0	0,00	2	3,07	0	0,00	2	1,27
Seniha Bedri Göknıl	0	0,00	1	1,53	0	0,00	1	0,63
Sonat Kaya	1	2,04	0	0,00	0	0,00	1	0,63
Tarık Dursun Kakinç (Tarık Dursun Kakinç)	2	4,08	2	3,07	0	0,00	4	2,54
Ülker Örs	0	0,00	1	1,53	0	0,00	1	0,63
Ülkü Tamer	0	0,00	1	1,53	0	0,00	1	0,63
Yaşar Nabi Nayır	0	0,00	0	0,00	1	2,32	1	0,63
Yılmaz Dikbaş	0	0,00	1	1,53	0	0,00	1	0,63
Belirlenemeyen	34	69,38	32	49,23	29	67,44	95	60,50
Toplam	49	100	65	100	43	100	157	100

Verilere genel olarak bakıldığında öncelikle metinlerin büyük bölümünde (%60,50) çevirmenlerin belirtilmediği görülmektedir (Bu oran 2006 sonrası Türkçe ders kitaplarında %95'in üzerindedir). Bu dönemde genel olarak en çok tercih edilen çevirmen olan Orhan Veli Kanık'ı (%6,36) Sabahattin Eyüboğlu (%3,18) izlemektedir. Bulgular sınıf düzeyinde incelendiğinde de bütün sınıflarda çeviri metinlerin büyük bölümünde çevirmenlerin belirtilmediği fark edilmektedir. Bu nedenle en çok tercih edilen çevirmen ile ilgili verilerin sınıf temelinde anlamlı sonuçlar vermeyeceği açıktır. Ancak eldeki veriler doğrultusunda 6. sınıfta en çok tercih edilen çevirmenler

aynı yüzde (%4,08) ile Orhan Veli Kanık ve Tarık Dursun Kakinç; 7. sınıfta Orhan Veli Kanık (%10,76); 8. sınıfta ise aynı yüzde (4,65) ile Sabahattin Eyüboğlu ve Bülent Ecevit'tir.

4. 6. 4. 2002-2015 Dönemi Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Çeviri Metinlerin Zihniyet Yansımaları İle İlgili Bulgular

Daha önceki dönemlerde olduğu gibi bu dönemde de zihniyet ile ilgili bulgulara geçmeden önce çeviri metinlerin temaları ve alt temaları ile ilgili genel bilgiler vermek faydalı olacaktır. 2002-2015 dönemi Türkçe ders kitaplarındaki çeviri metinler temalar ve alt temalar açısından incelendiğinde ortaya şöyle bir tablo çıkmaktadır:

Tablo 77. 2002-2015 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Çeviri Metinlerin Temaları ve Alt Temaları ile İlgili Bulgular

Tema	Alt Tema	f	%
Erdemler	Azim, güven, sabır, cesaret, merhamet, dayanışma, dostluk, iyilikseverlik, ahde vefa, değer bilme, cömertlik, fedakârlık, alçakgönüllülük, yardımseverlik, ahlaklı olma, açgözlü olmama, cimri olmama, haksızlık yapmama	56	35,66
Kişisel Gelişim	Akıllı olma, başarı, çalışkanlık, özgüven, iyimserlik, kendini tanıma, kendini bilme, sorumluluk, iş ahlakı, uyanık olma, zaman yönetimi, olumlu düşünme	34	21,65
Eğitim	Nesil yatırımı, iyi öğretmen olma, okuma sevgisi, okul, kitaplar, görgü kuralları	16	10,19
Birey ve Toplum	Adalet, hukuk, ana dili, bireysel farklılıklar, dayanışma, küreselleşme, medeniyet,	11	7,00
Duygular	Sevgi, mutluluk, anne sevgisi, baba sevgisi	9	5,73
Bilim ve Teknoloji	Bilimsel ilerlemeler, keşif ve icatlar, merak duygusu, bilim insanları, teknoloji	8	5,09
Hak ve Özgürlükler	Özgürlükler, fikir özgürlüğü, haklılık, hakkını savunma	8	5,09
Doğa ve Evren	Doğa ile mücadele, insan doğası, tabiat, renkler, güzellik, zaman bilinci	7	4,45
İletişim	Etkili iletişim, insanlarla iletişim, saygı, iyi konuşma	5	3,18
Millî Kültür	Millî değerler, vatan sevgisi, gelenekler, aile sevgisi	3	1,91
Toplam		157	100

2002-2015 yılları arasında okutulan Türkçe ders kitaplarında yer alan çeviri metinlere işlenen temalar açısından genel olarak bakıldığında erdemler (%35,66), kişisel gelişim (%21,65) temalarının çok kullanıldığı; eğitim (%10,19), birey ve toplum (%7,00) gibi temaların da önemsendiği görülmektedir. Duygular (%5,73), bilim ve teknoloji (%5,09), hak ve özgürlükler (%5,09), doğa ve evren (%4,45) temaları daha az kullanılırken en az yer verilen temalar ise iletişim (%3,18) ile millî kültür (%1,91) olmuştur.

2002-2015 dönemi Türkçe ders kitaplarındaki çeviri metinler işlenen tema ve alt temalar açısından genel anlamda değerlendirildikten sonra bu noktada bunların yansıttıkları zihniyetler bakımından genel olarak değerlendirilmeleri gerekir. 2002-2015 dönemi Türkçe ders kitaplarındaki çeviri metinlerin zihniyet yansımaları ile ilgili genel bulgular şu şekildedir:

Tablo 78. 2002-2015 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Çeviri Metinlerin Zihniyet Yansımaları ile İlgili Bulgular

Zihniyet	6. sınıf		7. sınıf		8. sınıf		Toplam	
	f	%	f	%	f	%	f	%
İdealist ve Pragmatist Eğitimcilik	31	63,26	40	61,53	26	60,46	97	61,78
Aydınlanmacılık-Batıcılık	15	30,61	21	32,30	13	30,23	49	31,21
Gelenekçilik	0	0,00	2	3,07	1	2,32	3	1,91
Globalizm	0	0,00	2	3,07	0	0,00	2	1,27
Çevrecilik (Tabiatçılık)	0	0,00	0	0,00	2	4,65	2	1,27
Modernizm	1	2,04	0	0,00	0	0,00	1	0,63
Milliyetçilik	1	2,04	0	0,00	0	0,00	1	0,63
Görecilik	1	2,04	0	0,00	0	0,00	1	0,63
Romantizm	0	0,00	0	0,00	1	2,32	1	0,63
Toplam	49	100	65	100	43	100	157	100

2002-2015 dönemi Türkçe ders kitaplarındaki çeviri metinlerin zihniyet yansımaları ile ilgili bulgular genel olarak incelendiğinde en çok yansıtılan zihniyetin idealist ve pragmatist eğitimcilik (%61,78) olduğu, bunu Aydınlanmacılık-Batıcılık (%31,21) zihniyetinin takip ettiği görülmektedir. Bulgular sınıf düzeyinde incelendiğinde 6. sınıfta en çok yansıtılan idealist ve pragmatist eğitimcilik (%63,26) zihniyetlerini Aydınlanmacılık-Batıcılık (%30,61) izlemekte; 7. sınıfta idealist ve pragmatist eğitimcilik (%61,53) zihniyetlerini Aydınlanmacılık-Batıcılık (%32,30) takip etmekte; 8. sınıfta da idealist ve pragmatist eğitimcilik (%60,46) zihniyetlerinden sonra Aydınlanmacılık-Batıcılık (%30,23) gelmektedir. Genel olarak bakıldığında bu dönemde çeviri metinlerle en az yansıtılan zihniyetlerin aynı yüzde (%0,63) ile milliyetçilik, görecilik, romantizm ve modernizm zihniyetleri olduğu fark edilmektedir. Veriler sınıf düzeyinde incelendiğinde çevrecilik (tabiatçılık), gelenekçilik, globalizm ve romantizm zihniyetlerine 6. sınıfta hiç yer verilmezken en az yansıtılan zihniyetler aynı yüzde (%2,04) ile modernizm, milliyetçilik ve göreciliktir. 7. sınıfta çevrecilik (tabiatçılık), modernizm, milliyetçilik, görecilik ve romantizm zihniyetlerine hiç yer verilmezken en az yansıtılan zihniyetler aynı yüzde (%3,07) ile gelenekçilik ve globalizmdir. 8. sınıfta ise globalizm, modernizm, milliyetçilik ve görecilik zihniyetlerine hiç yer verilmezken en az yansıtılan zihniyetler aynı yüzde (%2,32) ile gelenekçilik ve romantizmdir.

Bu bulgulardan hareketle çeviri metinlerde yansıtılan zihniyetlerin dönemin düşünce dünyasına paralel olduğu söylenebilir. Aşağıda, zihniyet başlıkları tek tek ele alınırken metinlerle sadece genel zihniyetler bağlantısı yönüyle ilişki kurularak bir döküm çıkarılacak, bu metinlerin dönemin düşünce dünyası ile ilişkisi sonuç kısmında yer alacaktır.

4. 6. 4. 1. 2002-2015 Dönemi Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki İdealist ve Pragmatist Eğitimcilik Zihniyetlerini Yansıtan Çeviri Metinler

2002-2015 dönemi Türkçe ders kitaplarındaki idealist ve pragmatist eğitimcilik zihniyetlerini yansıtan çeviri metinler ile ilgili bulgular aşağıdaki tabloda sunulmuştur:

Tablo 79. 2002-2015 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki İdealist ve Pragmatist Eğitimcilik Zihniyetlerini Yansıtan Çeviri Metinler ile İlgili Bulgular

No.	Metnin Adı	Yazar	Çevirmen	Kaynak Dil / Edebiyat	Yer Aldığı Kitap	Kitabın Basım Yılı	Sınıf
1	Küçük Çocuk	Helen E. Buckley (Helen Bakliy)	Belli değil	İngilizce / Amerikan	Türkçe 6 (Altıntaş ve Bursalıoğlu)	2006	6
2	Cimri	Moliere (Molyer)	Sonat Kaya	Fransızca / Fransız	Türkçe 6 (Altıntaş ve Bursalıoğlu)	2006	6
3	Sevgili Babam	Leo Buscaglia (Leo Buskalya)	Belli değil	İngilizce / Amerikan	Türkçe 6 (Altıntaş ve Bursalıoğlu)	2006	6
4	Rodin'den Aldığım Ders	Stefan Zweig	Belli değil	Almanca / Alman	Türkçe 6 (Karabıyık)	2013	6
5	Atla Eşek	La Fonten (La Fontaine)	Orhan Veli Kanık	Fransızca / Fransız	Türkçe 6 (Ünal, Öner ve Bayrak)	2005	6
6	Konuşma ve Hoşgörü	Saint de Laurent	Cevdet Perin	Fransızca / Fransız	Türkçe 6 (Ünal, Öner ve Bayrak)	2005	6
7	Dört Arkadaş	[Aisopos (Ezop)]	Belli değil	Eski Yunanca / Antik Yunan	Türkçe 6 (Bıyıklı ve Öztaş)	2012	6
8	Gizli Hayırsever	Woody McKay Jr. (Vudi Makkey Jr.)	Belli değil	İngilizce / Amerikan	Türkçe 6 (Bıyıklı ve Öztaş)	2012	6
9	Tombul Turp (ek metin)	Tolstoy	Belli değil	Rusça / Rus	Türkçe 6 (Bıyıklı ve Öztaş)	2012	6
10	Martha'nın Sırrı (serbest)	Dot Abraham (Dot Abraham)	Belli değil	İngilizce / Amerikan	Türkçe 6 (Kaplan ve Yıldırım Şen)	2014	6
11	Dostluğun Değeri	Beydeba	Belli değil	Sanskritçe / Eski Hint	Türkçe 6 (Kaplan ve Yıldırım Şen)	2014	6
12	Maymunun Krallığı (serbest)	La Fontaine	Belli değil	Fransızca / Fransız	Türkçe 6 (Kaplan ve Yıldırım Şen)	2014	6
13	İlk Adım (serbest)	Rabona Turner Gordon (Rebona Törnır Gordın)	Belli değil	İngilizce / Amerikan	Türkçe 6 (Kaplan ve Yıldırım Şen)	2014	6
14	Sonuncu Koşucu (serbest)	Lisa Bench (Liza Benç)	Belli değil	İngilizce / Amerikan	Türkçe 6 (Kaplan ve Yıldırım Şen)	2014	6
15	Rodin'den Aldığım Ders	Stefan Zweig	Belli değil	Almanca / Alman	Türkçe 6 (Karabıyık)	2011	6
16	Kitaplar Arasında	M. Mark (M. Mark) ve N. Mcqueen (N. Makkuin)	Belli değil	Belli değil / Belli değil	Türkçe 6 (Kaplan)	2015	6
17	Meşe ile Saz	La Fontaine (La Fonten)	Belli değil	Fransızca / Fransız	Türkçe 6 (Komisyon)	2012	6
18	Dil	Aisopos (Ezop)	Tarık Dursun Kakinç	Eski Yunanca / Antik Yunan	6. Sınıf Türkçe Ders Kitabı (Gül ve Köktürk)	2004	6
19	Atla Eşek	La Fontaine (Lafonten)	Nükte Uğurgel, Seyit Kemal Karaalioğlu, Nevzat Kızılcan	Fransızca / Fransız	6. Sınıf Türkçe Ders Kitabı (Gül ve Köktürk)	2004	6
20	Mutlu Olmak Oyunu	Eleanor H. Porter (Elanır Eyç Portır)	Dilek Barım-Murat Demiray	İngilizce / İngiliz	Türkçe 6 (Sarıca ve Gündüz)	2003	6
21	Güvercin, Tilki, Leylek	Beydeba	Ömer Rıza Doğrul	Sanskritçe / Eski Hint	Türkçe 6 (Sarıca ve Gündüz)	2003	6
22	Cimri ile Altınları	Aisopos (Ezop)	Kemal Demiray (hızl)	Eski Yunanca / Antik Yunan	Türkçe 6 (Sarıca ve Gündüz)	2003	6

Tablo 79'un devamı

23	Balıkçıl	La Fontaine – “La Fonten”	Orhan Veli Kanık	Fransızca / Fransız	Türkçe 6 (Sarica ve Gündüz)	2003	6
24	Okuma	Antoine Albalat (Antuvan Albala)	Belli değil	Fransızca / Fransız	Türkçe 6 (Gümüş)	2003	6
25	Yaşlı Balıkçı ile Deniz (Serbest)	Ernest Hemingway (Örnist Hemingvey)	Belli değil	İngilizce / Amerikan	Türkçe 6 (Gümüş)	2003	6
26	Eşek Yüklü At	Aisopos	Belli değil	Eski Yunanca / Antik Yunan	Türkçe 6 (Aksakal, Çelik ve Savaş)	2003	6
27	Profesör Dodgson	Dale Carnegie (Deyl Karneci)	Belli değil	İngilizce / Amerikan	Türkçe 6 (Aksakal, Çelik ve Savaş)	2003	6
28	Alışkanlık	Montaigne (Monteyn)	Sabahattin Eyuboğlu	Fransızca / Fransız	Türkçe 6 (Aksakal, Çelik ve Savaş)	2003	6
29	İlk Uçuş	Liam O’flaherty (Liam Ofleherti)	Belli değil	İngilizce / İrlanda	Türkçe 6 (Aksakal, Çelik ve Savaş)	2003	6
30	Şefkat Dolu Kalp	Charles Dickens (Çarlz Dikinz)	Belli değil	İngilizce / İngiliz	Türkçe 6 (Aksakal, Çelik ve Savaş)	2003	6
31	Meşe ile Saz	La Fontaine (La Fonten)	Belli değil	Fransızca / Fransız	Türkçe 6 (Komisyon)	2014	6
32	Balıkçıl	LA Fonten (La Fontaine)	Orhan Veli Kanık	Fransızca / Fransız	Türke 7 (Doğruel, Kurter ve Gündoğdu)	2005	7
33	Dostluğun Değeri	Beydeba	Belli değil	Sanskritçe / Eski Hint	Türkçe 7 (Yangın, Çelepoğlu ve Türkyılmaz)	2013	7
34	Alışkanlık	Montaigne (Monteyn)	Belli değil	Fransızca / Fransız	Türkçe 7 (Yangın, Çelepoğlu ve Türkyılmaz)	2013	7
35	Balıkçıl	La Fontaine (La Fonten)	Belli değil	Fransızca / Fransız	Türkçe 7 (Yangın, Çelepoğlu ve Türkyılmaz)	2013	7
36	Sokak (serbest)	Edmondo de Amicis (Edmond dö Amisis)	Belli değil	İtalyanca / İtalyan	Türkçe 7 (Yangın, Çelepoğlu ve Türkyılmaz)	2013	7
37	Meşe ile Kamış	Jean de La Fontaine (Jan dö La Fonten)	Orhan Veli Kanık	Fransızca / Fransız	Türkçe 7 (Öz ve Öz)	2004	7
38	Babanın Mektubu	Edmondo de Amicis (Edmondo dö Amisis)	Babil Çeçen-Ayhan Ergün	İtalyanca / İtalyan	Türkçe 7 (Öz ve Öz)	2004	7
39	Okul	Edmondo de Amicis (Edmondo dö Amisis)	Mehmet Harmancı	İtalyanca / İtalyan	Türkçe 7 (Sarica ve Gündüz)	2005	7
40	Kibritçi Kız	Hans Christian Andersen (Hans Kristiyan Andersen)	Behçet Necatigil	Belli değil / Danimarka	Türkçe 7 (Sarica ve Gündüz)	2005	7
41	İş Yaptırmanın Sırrı	Mark Twain (Mark Tveyin)	Ülker Örs	İngilizce / Amerikan	Türkçe 7 (Sarica ve Gündüz)	2005	7
42	Meşe ile Kamış	La Fontaine (La Fonten)	Orhan Veli	Fransızca / Fransız	Türkçe 7 (Sarica ve Gündüz)	2005	7

Tablo 79'un devamı

43	Köpek Balığıyla Savaş	Ernest Hemingway (Örnist Hemingvey)	Ülkü Tamer	İngilizce / Amerikan	7. Sınıf Türkçe Ders Kitabı (Gül ve Köktürk)	2005	7
44	Ödlek	Anton Çehov	Yılmaz Dikbaş	Rusça / Rus	7. Sınıf Türkçe Ders Kitabı (Gül ve Köktürk)	2005	7
45	Onarılamaz Yanlış	Guy de Maupassant (Guy dö Mopasan)	Mazhar Öned	Fransızca / Fransız	Türkçe 7 (Uyar ve Filtekin)	2006	7
46	İyiliğin Gücü	Victor Hugo (Viktor Hügo)	Bedrettin Tuncel	Fransızca / Fransız	Türkçe 7 (Uyar ve Filtekin)	2006	7
47	Dil	[Aisopos (Ezop)]	Tarık Dursun K.	Eski Yunanca / Antik Yunan	Türkçe 7 (Uyar ve Filtekin)	2006	7
48	Üç Balık	Mevlâna	Belli değil	Farsça / İran-Türk	Türkçe 7 (Uyar ve Filtekin)	2006	7
49	Cimri	Moliere (Molyer)	Sabahattin Eyuboğlu	Fransızca / Fransız	Türkçe 7 (Uyar ve Filtekin)	2006	7
50	Kimsenin Sözüünü Kesmeyin, Cümlesini Siz Bitirmeyin (Serbest)	Richard Carlson (Richirt Karlsın)	Belli değil	İngilizce / Amerikan	Türkçe 7 (Altıntaş ve Bursalıoğlu)	2013	7
51	Dostluğun Değeri	Beydeba	Belli değil	Sanskritçe / Eski Hint	Türkçe 7 (Yangın, Çelepoğlu ve Türkyılmaz)	2008	7
52	Alışkanlık	Montaigne (Monteyn)	Belli değil	Fransızca / Fransız	Türkçe 7 (Yangın, Çelepoğlu ve Türkyılmaz)	2008	7
53	Balıkçıl	La Fontaine (La Fonten)	Belli değil	Fransızca / Fransız	Türkçe 7 (Yangın, Çelepoğlu ve Türkyılmaz)	2008	7
54	Dostluğun Değeri	Beydeba	Belli değil	Sanskritçe / Eski Hint	Türkçe 7 (Yangın, Çelepoğlu ve Türkyılmaz)	[2007 ?]	7
55	Alışkanlık	Montaigne (Monteyn)	Belli değil	Fransızca / Fransız	Türkçe 7 (Yangın, Çelepoğlu ve Türkyılmaz)	[2007 ?]	7
56	Balıkçıl	La Fontaine (La Fonten)	Belli değil	Fransızca / Fransız	Türkçe 7 (Yangın, Çelepoğlu ve Türkyılmaz)	[2007 ?]	7
57	Bencil Dev	Oscar Wilde	Nurettin Sevin	İngilizce / İngiliz	Türkçe 7 (Kapulu)	2003	7
58	Boynu Çemberli Güvercin ile Fare	Beydeba	Belli değil	Sanskritçe / Eski Hint	Türkçe 7 (Günyüz, Karataş ve Özkan)	2008	7
59	Bencil Dev	Oscar Wilde	Nurettin Sevin	İngilizce / İngiliz	Türkçe 7 (Kapulu)	2006	7
60	Balıkçıl	LA Fonten (La Fontaine)	Orhan Veli Kanık	Fransızca / Fransız	Türke 7 (Doğruel, Kurter ve Gündoğdu)	2003	7
61	Balıkçıl	LA Fonten (La Fontaine)	Orhan Veli Kanık	Fransızca / Fransız	Türke 7 (Doğruel, Kurter ve Gündoğdu)	2004	7
62	Kocamış Sultan (Serbest)	Grimm Kardeşler	Belli değil	Almanca / Alman	Türkçe 7 (Aksakal, Çelik ve Savaş)	2003	7

Tablo 79'un devamı

63	Okuma Sanatı	Antonie Albalat (Antuvan Albala)	Adnan Benk	Fransızca / Fransız	Türkçe 7 (Aksakal, Çelik ve Savaş)	2003	7
64	Pollyanna'dan Gelen Mektup	Eleanor H. Porter	Belli değil	İngilizce / Amerikan	Türkçe 7 (Aksakal, Çelik ve Savaş)	2003	7
65	Allaha Ismarladık (Serbest)	Edmondo de Amicis (Edmond dö Amisis)	Belli değil	İtalyanca / İtalyan	Türkçe 7 (Aksakal, Çelik ve Savaş)	2003	7
66	Portre	Lechanoine Schmid (Likhanin Smit)	Belli değil	Fransızca / Fransız	Türkçe 7 (Aksakal, Çelik ve Savaş)	2003	7
67	Okul	Edmondo de Amicis (Edmondo dö Amisis)	Mehmet Harmancı	İtalyanca / İtalyan	Türkçe 7 (Sarica ve Gündüz)	2003	7
68	İş Yaptırmanın Sırrı	Mark Twain (Mark Tveyn)	B. Yafet	İngilizce / Amerikan	Türkçe 7 (Sarica ve Gündüz)	2003	7
69	Meşe ile Kamış	La Fontaine	Orhan Veli	Fransızca / Fransız	Türkçe 7 (Sarica ve Gündüz)	2003	7
70	Boynu Çemberli Güvercin ile Fare	Beydeba	Belli değil	Sanskritçe / Eski Hint	Türkçe 7 (Günyüz, Karataş ve Özkan)	2007?	7
71	Dostluk	Emerson	Belli değil	İngilizce / Amerikan	Türkçe 7 (Uyar ve Filtekin)	2006	7
72	Dostluk (serbest)	Montaigne	Belli değil	Fransızca / Fransız	İlköğretim Türkçe Ders Kitabı 8 (Kurt, Altay ve Kara)	2012	8
73	Konuşma Sanatı (Serbest)	Raymound de Saint Laurent (Reymon dö Sen Lorin)	Belli değil	Fransızca / Fransız	Türkçe 8 (Aksakal, Savaş ve Çelik)	2004	8
74	Hoşgörü	Raymound de Saint Laurent (Reymon dö Sen Lorin)	Cevdet Perin	Fransızca / Fransız	Türkçe 8 (Köktürk ve Gül)	2006	8
75	Tasmalı Güvercin	Beydeba	Belli değil	Sanskritçe / Eski Hint	Türkçe 8 (Saraçoğlu, Çimen ve Güzel)	2005	8
76	Bir Babanın Mektubu	Edmondo de Amicis	Belli değil	İtalyanca / İtalyan	Türkçe 8 (Saraçoğlu, Çimen ve Güzel)	2005	8
77	Jack London	Dale Carnagie (Deyl Karnej)	Hayri Esen	İngilizce / Amerikan	Türkçe 8 (Köktürk ve Gül)	2006	8
78	İnci Türküsü	John Steinbeck (Con Şiteynbek)	Feriha Kunt	İngilizce / Amerikan	Türkçe 8 (Köktürk ve Gül)	2006	8
79	Tamir Edilemez Hata	Guy de Maupassant (Gi dö Mopasan)	Mazhar Öned	Fransızca / Fransız	Türkçe 8 (Köktürk ve Gül)	2006	8
80	Alışkanlık	Montaigne (Monteyn)	Sabahattin Eyuboğlu	Fransızca / Fransız	Türkçe 8 (Köktürk ve Gül)	2006	8
81	Düşürülen Cüzdan	Fiyador Dostoyevski	Belli değil	Rusça / Rus	Türkçe 8 (Aksakal, Savaş ve Çelik)	2004	8
82	Cimrinin Ziyafeti	Moliere (Molyer)	Yaşar Nabi Nayır	Fransızca / Fransız	Türkçe 8 (Aksakal, Savaş ve Çelik)	2004	8
83	Sevinme Oyunu	Elenor Porter	Belli değil	İngilizce / Amerikan	Türkçe 8 (Ceyhan ve Ceyhan)	2009	8

Tablo 79'un devamı

84	Kefil	Friedrich von Schiller (Firederik fon Şiller)	Belli değil	Almanca / Alman	Türkçe 8 (Kaplan ve Yıldırım Şen)	2014	8
85	Meşe ile Saz	Jean de La Fontaine (Jan dö la Fonten)	Belli değil	Fransızca / Fransız	Türkçe 8 (Kaplan ve Şen)	2014	8
86	Ceylana Yardım Edenler	Beydeba	Belli değil	Eski Yunanca / Antik Yunan	Türkçe 8 (Karabıyık Ün)	2015	8
87	Son Yaprak	O'Henry (O' Henri)	Nuri Eren	İngilizce / Amerikan	Türkçe 8 (Sarica ve Gündüz)	2003?	8
88	Cırcırböceği ile Karınca	La Fontaine (La Fonten)	Orhan Veli Kanık	Fransızca / Fransız	Türkçe 8 (Sarica ve Gündüz)	[2003 ?]	8
89	Bir Buket Beyaz Gardenya (serbest)	Marsha Arons	Belli değil	İngilizce / Amerikan	Türkçe 8 (Ceyhan ve Ceyhan)	2009	8
90	Bayan Hardi	Stephen Glenn (Sitefin Gılen)	Belli değil	İngilizce / Amerikan	Türkçe 8 (Şahin)	2012	8
91	Adam Olmak (serbest)	Rudyard Kipling	Bülent Ecevit	İngilizce / İngiliz	Türkçe 8 (Arhan, Başar ve Demirel)	2015	8
92	Tasmalı Güvercin (serbest)	Beydeba	Belli değil	Sanskritçe / Eski Hint	Türkçe 8 (Arhan, Başar ve Demirel)	2015	8
93	Bayan Hardi	Stephen Glenn (Sitefin Gılen)	Belli değil	İngilizce / Amerikan	Türkçe 8 (Şahin)	2013	8
94	Adam Olmak (serbest)	Rudyard Kipling	Bülent Ecevit	İngilizce / İngiliz	Türkçe 8 (Arhan, Başar ve Demirel)	2014	8
95	Tasmalı Güvercin (serbest)	Beydeba	Belli değil	Sanskritçe / Eski Hint	Türkçe 8 (Arhan, Başar ve Demirel)	2014	8
96	Herkesin Değeri Kendine Göre	Montaigne (Monteyn)	Belli değil	Fransızca / Fransız	Türkçe 8 (Şahin)	2012	8
97	Herkesin Değeri Kendine Göre	Montaigne (Monteyn)	Belli değil	Fransızca / Fransız	Türkçe 8 (Şahin)	2013	8

2002-2015 yılları arasında okutulan Türkçe ders kitaplarında çeviri metinlerde en çok yansıtılan zihniyet idealist ve pragmatist eğitimciliktir. İdealist ve pragmatist eğitimcilik zihniyetlerini yansıtan 97 metnin 82'si (%84,53) ideal genç tipi (erdemler ve duygular), 5'i (%5,15) nesil yatırımı, 4'ü (%4,12) okul, 3'ü (%3,09) öğretmenlik, 2'si (%2,06) okuma sevgisi, 1'i (%1,03) kitaplar bileşenleri üzerinde durmaktadır.

Bütün dönemlerde yer alan “Kefil”; 1938-1950, 1950-1960, 1960-1980, 1980-2002 dönemlerinde yer alan “Güvercin, Tilki ve Leylek”, “Cimri (Cimrinin Ziyafeti, Ziyafet Hazırlığı); 1960-1980 ve 1980-2002 döneminde yer alan “Sanatkârın Verdiği Ders (Rodin'den Aldığım Ders)”, “Güvercin ve Arkadaşları (Dostluğun Değeri, Tasmalı Güvercin, Boynu Çemberli Güvercin ile Fare)”, “İyimserlik Oyunu (Mutlu Olmak Oyunu)”, “Balıkçıl”, “Okuma (Okuma Sanatı, Okumak Sanatı)”, “Sokakta (Sokak)”, “Cırcırböceği ile Karınca”, “Bencil Dev”; 1980-2002 döneminde yer alan “Atla Eşek”, “Konuşma ve Hoşgörü”, “Konuşma Sanatı”, “Hoşgörü”, “Tilki, Maymun ve Hayvanlar (Maymunun Krallığı)”, “Meşe ile Kamış (Meşe ile Saz)”, “Dil”, “Cimri ile Altınları”, “Yaşlı Balıkçı ile Deniz”, “Profesör Dodgson”, “Alışkanlık”, “Şefkat Dolu Kalp”, “Babamdan Mektup (Allaha İsmarladık / Bir Babanın Mektubu / Çocuk ve Okul / Hanrı'ciğim / Okul)”, “Kibritçi Kız”, “İş Yaptırmanın Sırrı (İş ve Zevk)”, “Ödle”, “Onarılamaz Yanlış (Tamir Edilemez Hata)”, “İyiliğin Gücü”, “Düşürülen Cüzdan”, “Kocamış Sultan”, “Jack London”, “Son Yaprak”, “İnci (İnci Türküsü)”, “İlk Uçuş”, “Pollyanna'dan Gelen Mektup”, “Portre” adlı parçaların bu dönemde de varlığını sürdürdüğü görülür. Bu mükerrer parçalar daha önce yorumlandığı için istatistiklerde yer almakla birlikte burada içerik olarak tekrar edilmeyecektir.

İdeal Genç: Bu parçalarda en fazla telkin edilmek istenen fikir, ideal genç tipinde bulunması gereken özellikler etrafında toplanmaktadır. Bu özellikler önceki dönemlerde olduğu gibi erdemler ve duygular olmak üzere iki ana başlığa ayrılabilir. Erdemler; iyilik, fedakârlık, vicdanlı olma, ahlaklı olma, sözünde durma, onurlu olma, çalışkanlık, cesaret, hile yapmama, saygılı olma vb. başlıkları altında incelenebilir. Farklı kitaplarda “Dört Arkadaş” ve “Ceylana Yardım Edenler” adıyla yer alan aynı parçada¹⁷¹ arkadaş olan ceylan, karga, kaplumbağa ve fare arasındaki yardımlaşma ile dayanışma anlatılır. Yardımlaşmanın hayat kurtaracağı gösterilirken insanın zor zamanlarında yanında bulunacak arkadaşları olmalıdır mesajı verilir.

“Gizli Hayırsever” metninde zengin bir iş adamının, her zaman yaptığı gibi kimliğini açıklamadan ortopedik bir rahatsızlığı olan yoksul çocuğu tedavi ettirmesi ve çocuğun büyüyünce zengin bir iş adamı olması konusu işlenir. Böylece yardımın ve iyiliğin gizli olanının makbul olduğu vurgulanır. Ayrıca parçada iyilik yapılan ailenin bu desteğe bağımlı hâle gelmemesi için gösterilen özen de çalışma ilkesini teşvik etmektedir. Çok büyük bir turp yetiştiren adamın onu topraktan ancak yardım olarak çıkarabilmesinin konu edildiği “Tombul Turp”ta birlikten kuvvet

¹⁷¹ İçerik olarak aynı olan bu metinlerin yazarı bir kitapta (Bıyıklı & Öztaş, 2012) Aisopos, diğerinde (Karabıyık-Ün, 2015) Beydeba olarak gösterilmiştir.

doğar mesajı verilir. Parçada dayanışma bir erdem olarak önerilmektedir. Diğer yandan adam, kadın, torun, köpek, kedi yardımlaşma zincirinde başarısız olan işin zincirin son halkası olan fare sayesinde başarılması, en zayıf gibi görünen varlıkların bile bir bütün içinde yer aldığı yarattığı katkının önemine dikkat çekilmektedir. Dost olmanın önemi ve değeri konusunun işlendiği “Dostluk” adlı metinde gerçek bir dosta sahip olmanın bulunmaz bir nimet olduğu işaret edilir. Yine aynı ismi taşıyan “Dostluk” parçasında gerçek dostluklarda dürüstlüğü, yapıcı eleştirinin önemine vurgu yapılır; dostluk ve eleştirinin insanı geliştirdiği, erdemli kıldığı işaret edilir. Parça, farklı düşüncelere saygı göstermek gerektiği ve eleştirilerden korkmadan düşünceleri özgürce beyan etmek gerektiği mesajını vermektedir. Her türlü girişimde ilk adımı atmanın öneminin ve ilk adımı attıktan sonra gerisinin geleceğinin anlatıldığı “İlk Adım” adlı metinde azimle deneyenlerin sonunda başarılı olacağı gösterilir. Parçada çalışkanlık ve azim vurgusu hâkimdir. “Sonuncu Koşucu”da bedensel engelleri olan bir kadının geleneksel kent maratonuna katılması ve büyük bir çaba göstererek bitişe varmayı başarması konusu işlenir, böylece bazı durumlarda bir işe katılmanın ve onu bitirmenin bile büyük başarı olduğu işaret edilir. Kadın, diğer koşucularla yarışamayacağını bildiği hâlde bu koşuya katılır, çünkü onun için önemli olan yarışmak değil, bir işe katılmak ve onu tamamlamak duygusudur. “Üç Balık” parçasında balıkçıların gördüğü üç balıktan en akıllı olanın denize kaçması, yarı akıllı olanın ölü taklidi yapıp zor da olsa kurtulması, hiçbir tedbir almayan üçüncü balığın yakalanması; tavada kızartılırken arkadaşlarına danışmadığı, tehlikede iken tedbirini değil keyfini düşündüğü için pişman olması anlatılır. Tehlike anında keyfi bırakarak tedbire yönelmek ve arkadaşlara danışmak gerektiği gösterilir.

Başkalarının sözünü kesmeden dinlemenin önemi, gereği ve sağlayacağı faydalar konusunun işlendiği “Kimsenin Sözünü Kesmeyin, Cümlesini Siz Bitirmeyin” adlı metinde başkalarının konuşmasını saygıyla dinlemek, düşüncelerine saygı göstermek, sözlerini kesmemek gerektiği vurgulanır. “Herkesin Değeri Kendine Göre” adlı parçada herkesin değer yargılarına ve kişiliğine saygı duyulması gerektiği konu edilir, başkalarının yaşam biçimine saygı göstermenin bir erdem olduğu mesajı verilir. Bir çocuğa “adam olmanın” kurallarını uyan “Adam Olmak” adlı şiir bir erdemler manzumesidir. Bu parçada “adam olma”nın birçok erdeme sahip olmakla mümkün olabileceği anlatılır, yani insan olmanın birçok erdeme sahip olmayı gerektirdiği vurgulanır.

İdeal genç tipinde bulunması istenen duygular ise sevgi, anne sevgisi, baba sevgisi başlıkları altında toplanabilir. Annesine saygısızlık yapan çocuğa babanın öğüt ve uyarılarının yer aldığı “Babanın Mektubu”nda anne sevgisinin en kutsal sevgi olduğu vurgulanır. “Bir Buket Beyaz Gardenya”da kimliğini bilmediği bir kişiden yıllar boyunca beyaz gardenyalar alan bir genç kızın o kişinin kim olduğunu merak etmesi ama bir türlü öğrenememesi, annesi öldükten sonra gardenyaların artık gelmemesi konusu işlenir. Annelerin çocukları için her şeyi yapacakları gösterilir. “Sevgili Babam” adlı metinde anlatıcı yazar, baba sevgisi ve şefkatini, babası ile yaşadığı duyguları anlatır. Anne sevgisi bakımından zengin olan çeviri parçalar arasında baba sevgisinin

işlendiği bu parçada babaların çocuklarına sevgilerini göstermekte zorlansalar da onları çok sevdikleri işaret edilir. Paçadaki baba olumlu bir figürdür, otoritesini korumakla birlikte sevecendir. Çocuk onun oğlu olmaktan gurur duyar. Parçanın dikkat çeken bir yanı da geleneksel cinsiyet rollerinin dışına çıkabilen bir baba örneği vermesidir. Gençliğinde de zaman zaman mutfağa giren baba, yaşlılık yıllarında anne mutfaktan çekilince bu işleri bütünüyle üstlenmiştir. Parça ayrıca, çağdaş aile modeli temelinde devlet ve toplum düzeni üzerinden Aydınlanmacı-Batıcı zihniyete de bağlanabilir. “Martha’nın Sırrı” parçasında yemeklerine çok az baharat koyan Martha’nın baharat kavanozunu kimseye açtırmadığı, sırrını söylemediği görülür. O evde yokken baharat kutusunu açan Ben’in “Bütün yemeklerine sevgi katmayı unutma” notuyla karşılaşması sevgi ile yapılan her şeyin iyi sonuç vereceğini işaret eder.

Öğretmenlik: Bu dönem çeviri metinlerinde işlenen bir diğer fikir öğretmenlerin çocuk gelişimindeki önemidir. “Küçük Çocuk” adlı parçada küçük bir çocuğun yeni başladığı okuldaki öğretmenin onun hayal gücünü, yaratıcılığını önlemesi; sonra gittiği okuldaki öğretmenin ise çocuğun yaratıcılığını ve hayal gücünü geliştirmesine izin vermesi konusu işlenir. Böylece öğretmenlerin çocukların yeteneklerini sınırlamamaları gerektiği vurgulanır. İki öğretmen tipinin ele alındığı bu parçada birinci öğretmen tipi eğitim sisteminin çocuk muhayyilesinde yarattığı sınırlamaya dair eleştiri içerir. Çocuk resim yapmayı, hamurdan nesneler biçimlendirmeyi çok sever ancak öğretmen öğrencilerini özgür bırakmaz, neyi nasıl yapmaları gerektiği hususunda onları en ince ayrıntıya kadar yönlendirir. İkinci öğretmen ise çocuğu bütünüyle özgür bırakarak onun yaratıcı muhayyilesinin işlemesine izin verir. Öğretmen-öğrenci ilişkisi üzerinden eğitimcilik zihniyetine bağlanan parça klasik eğitimi bütünüyle kutsayan anlayışın karşısına özgürlükçü, yeni bir eğitim anlayışını yerleştirmektedir. “Bayan Hardi” metninde disleksisi ve kekemeliği olan bir öğrencinin öğretmenleri tarafından ön yargıyla karşılanması ve okuldan soğuması ancak 5. sınıf öğretmeni tarafından özel yöntemlerle eğitilerek normal öğrencilerle aynı seviyeyi yakalaması konusu işlenir. Öğretmenlerin öğrencilere ön yargıyla yaklaşmamaları, onların farklılıkların farkında olmaları ve çocuklara buna göre yaklaşmaları gerektiği gösterilir. Parça standart eğitimin bazen yanılabileceğini, bazı öğrencilere özel yöntemlerle yaklaşmak gerektiğini uyarmaktadır.

Kitaplar: Bu dönemdeki çeviri metinlerden birinde kitaplara, okuma sevgisine önem verildiği görülür. Kitapların kendi kendilerini tanıtarak çocuklara faydalı olacaklarını söyledikleri, hangi kitaptan ne gibi bilgiler öğrenilebileceğini anlattıkları “Kitaplar Arasında” parçasında her türlü kitabın kendine göre bir faydası olduğu işaret edilir.

4. 6. 4. 2. 2002-2015 Dönemi Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Aydınlanmacılık-Batıcılık Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler

2002-2015 dönemi Türkçe ders kitaplarındaki Aydınlanmacılık-Batıcılık zihniyetini yansıtan çeviri metinler ile ilgili bulgular aşağıdaki tabloda sunulmuştur:

Tablo 80. 2002-2015 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Aydınlanmacılık-Batıcılık Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler ile İlgili Bulgular

No.	Metnin Adı	Yazar	Çevirmen	Kaynak Dil / Edebiyat	Yer Aldığı Kitap	Kitabın Basım Yılı	Sınıf
1	İlk Uçuş	Jules Verne (Jül Vern)	Belli değil	Fransızca / Fransız	6. Sınıf Türkçe Ders Kitabı (Gül ve Köktürk)	2004	6
2	Don Kişot (Serbest)	Cervantes (Servantes)	Belli değil	İspanyolca / İspanyol	Türkçe 6 (Gümüş)	2003	6
3	Uzay Denen O Yer	Helen Sharman (Helin Şermin)	Belli değil	İngilizce / İngiliz	Türkçe 6 (Bıyıklı ve Öztaş)	2012	6
4	Yukarıda Ne Var Ne Yok	Billy Aronson (Bili Eransın)	Belli değil	İngilizce / Amerikan	Türkçe 7 (Yangın, Çelepoğlu ve Türkyılmaz)	2013	7
5	Yel Değirmenleri	Cervantes (Servantes)	Belli değil	İspanyolca / İspanyol	Türkçe 7 (Sarica ve Gündüz)	2005	7
6	Robinson Crusoe	Daniel Defoe (Danyel Defo)	Belli değil	İngilizce / İngiliz	Türkçe 7 (Sarica ve Gündüz)	2005	7
7	Teller Nasıl Konuşturuldu	Egon Larsen	Emin Özdemir	Almanca / Alman	Türkçe 7 (Uyar ve Filtekin)	2006	7
8	Bir İş Adamı	Grigori Petrof	Ali Haydar Taner	Bulgarca / Bulgar	Türkçe 7 (Uyar ve Filtekin)	2006	7
9	Yukarıda Ne Var Ne Yok	Billy Aronson (Bili Eransın)	Belli değil	İngilizce / Amerikan	Türkçe 7 (Yangın, Çelepoğlu ve Türkyılmaz)	2008	7
10	Yukarıda Ne Var Ne Yok	Billy Aronson (Bili Eransın)	Belli değil	İngilizce / Amerikan	Türkçe 7 (Yangın, Çelepoğlu ve Türkyılmaz)	[2007 ?]	7
11	Don Kişot'un Yel Değirmenleriyle Savaşı	Cervantes (Servantes)	Reşat Nuri Güntekin	İspanyolca / İspanyol	Türkçe 7 (Kapulu)	2003	7
12	Don Kişot'un Yel Değirmenleriyle Savaşı	Cervantes (Servantes)	Reşat Nuri Güntekin	İspanyolca / İspanyol	Türkçe 7 (Kapulu)	2006	7
13	Yel Değirmenleri	Cervantes (Servantes)	Belli değil	İspanyolca / İspanyol	Türkçe 7 (Sarica ve Gündüz)	2003	7
14	Robinson Crusoe	Daniel Defoe (Danyel Defo)	Belli değil	İngilizce / İngiliz	Türkçe 7 (Sarica ve Gündüz)	2003	7
15	Robinson Crusoe (serbest)	Daniel Defoe (Danyel Döfo)	Belli değil	İngilizce / İngiliz	Türkçe 8 (Altan vd.)	2012	8
16	Bilim İnsanları Ne İşe Yarar?	Bettina Stiekel (hızl. Betina Ştikel)	Belli değil	Almanca / Alman	Türkçe 8 (Altıntaş ve Bursalıoğlu)	2013	8
17	İrade Gücü	Alain (Alen)	Muzaffer Reşit	Fransızca / Fransız	Türkçe 8 (Sarica ve Gündüz)	[2003 ?]	8
18	Parmak Çocuk	Charles Perrault (Şarl Perol)	Belli değil	Fransızca / Fransız	Türkçe 6 (Gümüş)	2003	6
19	Çivi	Grimm Kardeşler	Kemal Kaya	Almanca / Alman	Türkçe 6 (Sarica ve Gündüz)	2003	6
20	Horozla Tilki	[Jean de La Fontaine]	Orhan Veli Kanık	Fransızca / Fransız	Türkçe 7 (Altıntaş ve Bursalıoğlu)	2013	7
21	Savaş Giden Aslan	La Fontaine (La Fonten)	Belli değil	Fransızca	Türkçe 7 (Aksakal, Çelik ve Savaş)	2003	7
22	Bir Dava	Cervantes Saavedra (Servantes Savedra)	Belli değil	İspanyolca / İspanyol	Türkçe 8 (Aksakal, Savaş ve Çelik)	2004	8
23	Hastalık Hastası	Moliere (Molyer)	Lütfi Ay	Fransızca / Fransız	8. Sınıf Türkçe Ders Kitabı (Köktürk ve Gül)	2006	8
24	Karga ile Tilki	La Fontaine (La Fonten)	Belli değil	Fransızca / Fransız	Türkçe 6 (Gümüş)	2003	6
25	Kuklacı ¹⁷²	[Carlo Collodi]	Ferdi Merter	İtalyanca / İtalyan	Türkçe 6 (Karabıyık)	2011	6
26	Kurtla Tilki	La Fontaine	Belli değil	Fransızca / Fransız	Türkçe 6 (Karabıyık)	2011	6

¹⁷² Parça *Pinokyo*'dan alınmıştır ama metin ders kitabında çeviri ya da uyarılama olarak değerlendirilmemiş, yazar olarak “Ferdi Merter” gösterilerek özgün bir metin gibi kabul edilmiştir.

Tablo 80'in devamı

27	Kuklacı	[Carlo Collodi]	Ferdi Merter	İtalyanca / İtalyan	Türkçe 6 (Karabıyık)	2013	6
28	Kurtla Tilki	La Fontaine	Belli değil	Fransızca / Fransız	Türkçe 6 (Karabıyık)	2013	6
29	Ben İsterim Ki	Resul Rıza	Ataol Behramoğlu	Azerbaycan Türkçesi / Azerbaycan	6. Sınıf Türkçe Ders Kitabı (Gül ve Köktürk)	2004	6
30	Mutluluk	Waldemar Bonsels (Voldma Bonsels)	Selâhattin Ögün (hızl)	Almanca / Alman	Türkçe 6 (Sarica ve Gündüz)	2003	6
31	Tavşanla Kurbağalar	La Fontaine (La Fonten)	Belli değil	Fransızca / Fransız	Türkçe 6 (Altıntaş ve Bursalıoğlu)	2006	6
32	Kendini Tanı, Mutlu Ol	James Hughes (Ceymis Hacı)	Belli değil	İngilizce / Amerikan	7. Sınıf Türkçe Ders Kitabı (Gül ve Köktürk)	2005	7
33	İçinde Bulunduğunuz Anı Yaşamayı Öğrenin (Serbest)	Richard Carlson (Richirt Karlın)	Belli değil	İngilizce / Amerikan	Türkçe 7 (Altıntaş ve Bursalıoğlu)	2013	7
34	Rengin Seni Ele Verir (Serbest)	Wolfgang Zielke (Wolfgang Zilke)	Belli değil	Almanca / Alman	Türkçe 7 (Altıntaş ve Bursalıoğlu)	2013	7
35	Nasıl Yazmalı	Montaigne (Monteyn)	Belli değil	Fransızca / Fransız	Türkçe 8 (Aksakal, Savaş ve Çelik)	2004	8
36	Değişmek veya Kaybolmak	Lahbabi [Muhammed Aziz]	Belli değil	Fransızca veya Arapça / Fas	Türkçe 8 (Ceyhan ve Ceyhan)	2009	8
37	Ziyafet Sofrası	Jean de La Fontaine (Jan dö Lâ Fonten)	Belli değil	Fransızca / Fransız	Türkçe 6 (Bıyıklı ve Öztaş)	2012	6
38	Doğruluk Kaygısı	Michel de Montaigne (Mişel dö Monteyn)	Sabahattin Eyuboğlu	Fransızca / Fransız	7. Sınıf Türkçe Ders Kitabı (Gül ve Köktürk)	2005	7
39	Kent Faresi ile Kır Faresi	Jean de La Fontaine (Jan dö La Fonten)	Tarık Dursun Kakinç	Fransızca / Fransız	7. Sınıf Türkçe Ders Kitabı (Gül ve Köktürk)	2005	7
40	Bir Milyon Dolarlık Ders	Petey Parker (Petey Parkır) [Peter Perker]	Belli değil	İngilizce / İngiliz	Türkçe 7 (Uyar ve Filtekin)	2006	7
41	Martı	Richard Bach (Rişirt Bah)	Belli değil	İngilizce / Amerikan	Türkçe 8 (Altan vd.)	2012	8
42	Martı	Richard Bach (Rişirt Bah)	Belli değil	İngilizce / Amerikan	Türkçe 8 (Kaplan ve Yıldırım Şen)	2014	8
43	Şehir Faresiyle Tarla Faresi (serbest)	Jean de La Fontaine (Jan dö Lâ Fonten)	Sabahattin Eyuboğlu	Fransızca / Fransız	Türkçe 8 (Altıntaş ve Bursalıoğlu)	2013	8
44	Martı	Richard Bach (Rişirt Bah)	Belli değil	İngilizce / Amerikan	Türkçe 8 (Arhan, Başar ve Demirel)	2014	8
45	Martı	Richard Bach (Rişirt Bah)	Belli değil	İngilizce / Amerikan	Türkçe 8 (Arhan, Başar ve Demirel)	2015	8
46	Wilhelm Tell I	Schiller (Şiller)	Seniha Bedri Göknil	Almanca / Alman	Türkçe 7 (Öz ve Öz)	2004	7
47	Wilhelm Tell	Friedrich Schiller (Frederik Şiller)	Belli değil	Almanca / Alman	Türkçe 7 (Aksakal, Çelik ve Savaş)	2003	7
48	Küçüğün Babası	John Steinbeck (Con Şitaynbek)	Belli değil	İngilizce / Amerikan	Türkçe 8 (Aksakal, Savaş ve Çelik)	2004	8
49	Yönetici Haksever Aslan (Serbest)	Aisopos (Ezop)	Tarık Dursun Kakinç	Eski Yunanca / Antik Yunan	6. Sınıf Türkçe Ders Kitabı (Gül ve Köktürk)	2004	6

2002-2015 döneminde ortaokullarda okutulan Türkçe ders kitaplarında idealist ve pragmatist eğitimcilik zihniyetlerinden sonra ikinci sırada yansıtılan zihniyet Aydınlanmacılık-Batıcılıktır. Aydınlanmacılık-Batıcılık zihniyetini yansıtan 49 metnin 18'i (%36,73) pozitivizm-realizm, 12'si (%24,48) hümanizm, 9'u (%18,36) özgürlükçülük, 6'sı (%12,24) rasyonalizm, 4'ü (%8,16) devlet ve toplum düzeni üzerinde durmaktadır.

1923-1938, 1938-1950, 1960-1980, 1980-2002 dönemlerinde yer alan “Robenson (Issız Adada İlk Günler, Günlük, Robinson Crusoe)”, 1960-1980 ve 1980-2002 dönemlerinde yer alan “Yeldeğirmenleri ile Savaş (Yel Değirmenlerine Saldırış, Yel Değirmenleri, Don Kışot, Don Kışot’un Yel Değirmenleriyle Savaşı)”, “Bir İş Adamı”, “İrade Her Güçlüğü Yener (İrade Gücü)”, “Hastalık Hastası (Bir Muayene)”, “Karga ile Tilki”, “Wilhelm Tell I”, “Wilhelm Tell II (Yaşamak İçin, Wilhelm Tell)”; 1980-2002 döneminde yer alan “İlk Uçuş”, “Telleri Konuşturan Adam (Teller Nasıl Konuşturuldu)”, “Parmak Çocuk”, “Çivi”, “Horozla Tilki”, “Savaşa Giden Aslan”, “Bir Dava”, “Mutluluk”, “Tavşanla Kurbağalar”, “Kendini Tanı, Mutlu Ol”, “Nasıl Yazmalı”, “Kent Faresi ile Kır Faresi (Şehir Faresi ile Kır Faresi, Ziyafet Sofrası), “Doğruluk Kaygısı”, “Küçüğün Babası”, “Yönetici Haksever Aslan” adlı parçaların bu dönemde de varlığını sürdürdüğü görülür. Bu mükerrer parçalar istatistiklere dâhil edilmekle birlikte, daha önce tahlil edildiği için bu bölümde içerik olarak tekrar edilmeyecektir.

Pozitivizm-Realizm: Bu parçalarda en fazla telkin edilmek istenen fikir, pozitivist ve realist zihniyet etrafında toplanmakta; bunlarda bilimsel ilerleme, azimle çalışma, gözlem ve merakın öneminin vurgulandığı görülmektedir. “Yukarıda Ne Var Ne Yok” adlı metinde Batlamyus’un (Ptolemaios) yeryüzü merkezli kozmik şemasının insanda varlığın merkezi olduğu yanlışlaması doğurduğu, bu algının ancak yeni ve gözüpek gözlemler sonucunda aşıldığı anlatılır. Böylece yeryüzünün evrenin merkezi değil, milyarlarca cüzünden sadece biri olduğu anlaşılır. Bilimsel ilerlemelerin geçmişteki bilimsel yanlışları da ortaya çıkardığı mesajını taşıyan parça pozitivist zihniyeti önermektedir.

“Uzay Denen O Yer” adlı metinde uzay araştırmaları için görevlendirilen kişilerin karşılaştığı alışılmadık güçlükler ve bunları henüz dünyada iken özel teknolojilerle oluşturulmuş ortamlarda deneyimlemeleri konu edilir. İnsan, bilimsel gelişme adına pek çok zorlukla baş etmek mecburiyetindedir ancak insandaki merak duygusu ve bilimsel gelişme arzusu yılmadan çalışmasını ve sonunda başarıya ulaşmasını sağlar.

“Bilim İnsanları Ne İşe Yarar?” parçasında merak duygusunun insanları bilinmeyenleri öğrenmeye, çözmeye sevk ettiği; bilimin ve bilim insanının ne demek olduğu, bazı icatların faydalı bazılarının da zararlı olabileceği konusu işlenir. Bilimin, keşiflerin ve icatların sonunun olmadığı; ancak bunların doğal yaşamı bozmaması gerektiği vurgulanır. Bilimsel merakın insanlığın ilerlemesine katkıları hakkında kaleme alınmış parça pozitivist zihniyete bağlanabilir. Ancak metinde bilimsel icatların atom bombası örneğinde olduğu gibi kötü sonuçlar verebileceği de

uyarararak sınır çizilmektedir. Parça bu boyutuyla ayrıca insanın doğal düzeni bozduğunu eleştirerek çevreci zihniyete de bağlanmaktadır.

Hümanizm: Hümanist temeller üzerine kurulu olan çeviri metinlerde insan doğasına dikkat çekildiği; tüm insanlık için sevgi, barış, kardeşlik gibi kavramların öneminin vurgulandığı görülür. “Rengin Seni Ele Verir” adlı metin renk psikolojisinden hareketle insan karakterlerini, hatta sanat akımlarını anlama hakkında bir denemedir. Renkler ve her rengin ifade ettiği anlamlarla bağlantılı olarak insanların tercih ettiği renklerin, onların kişilikleri ve iç dünyaları hakkında bilgi verdiği işaret edilir. İnsan doğasına dikkat eden parça hümanizme bağlanabilir.

Pinokyo romanından tiyatro formunda çevrilmiş “Kuklacı” parçasında tahta bir kukla olan Pinokyo’nun canlanma sahnesi verilmektedir, ancak canlanmış olmasına rağmen Pinokyo, ahşap kukla görüntüsünü henüz korumaktadır. Dahası birtakım insani duygulardan yoksundur; sevmek, iyilik yapmak, kötülük gibi temel duyguları bilmemekte, bunlar arasında seçim yapamamaktadır. Gepetto’nun Pinokyo’ya sevginin çok güzel bir duygu olduğunu öğretmeye çalışması, onu okula göndermesi işlenirken insan olmanın tanımı duygular ile erdemler etrafında yapılmakta, insanın, içinde var olan erdem ve duygularla insan olduğu vurgulanmaktadır.

“Kurtla Tilki”de kurt kılığına giren tilkinin bir sürüye saldırması ve geride bırakılan kuzunun üzerine atılması anlatılır. La Fontaine’den alınan fabl, bu kısmıyla, kurt kılığına giren tilkinin bir sürüye saldırması ve geride bırakılan kuzunun üzerine atılması ile bir “başarı” öyküsü olarak sonuçlanmaktadır. Oysa fablın kitaba alınmayan devamında öten bir horozu işiten tilkinin sahte kimliğinden vazgeçerek horozun üzerine atılması ve doğasına uygun davranması verilmekte, sahtecilik yerilmektedir. Parça kitaptaki bu eksik hâliyle sahteciliğin ödüllendirildiği şeklinde yanlış bir mesaj taşımaktadır. Parçanın tamamı düşünülürse insan, doğasına uygun davranmalıdır mesajından söz etmek gerekir.

“Ben İsterim ki” adlı metinde şair her yerde, her zaman barış, onur, sevgi, kardeşlik görmek istediğini dile getirir. Azerbaycan şairi Resul Rıza’dan yapılan şiir çevirisinde insanların insanca yaşadığı, bolluk, bereket, sevgi, özgürlük, mutluluk dolu bir dünya hayali kurulmaktadır. Sevgi, barış, onur gibi kavramlar insanların insanca yaşayabilmesi için çok önemlidir. Bütün bu alt bileşenler hümanizm zihniyetine bağlanır.

“İçinde Bulunduğunuz Anı Yaşamayı Öğrenin” parçasında geçmişin muhasebesi ve geleceğin kaygıları ile yaşamının insanı mutsuz edeceği, anın kıymetini bilip tadını çıkarmak gerektiği anlatılır. Latin şair Horatius’un “carpe diem (anı yaşa)” ilkesini yansıtan bir zihniyetle işlenmiş olan parça yarın için endişelenmek, dün için üzülme yerine içinde yaşanan anı esas almaktadır. Böylece insana mutluluğunu mümkün olan her şekilde gerçekleştirmeyi öğütlerken Orta Çağ değerlerinden uzaklaşan hümanist görüşe bağlanmaktadır.

Medeniyetin tüm insanlığa ait olduğunun ve öyle olması gerektiğinin; bilim insanlarının, âlimlerin de buna gayret ettiğinin anlatıldığı “Değişmek veya Kaybolmak” adlı metinde

medeniyetin evrensel olduğu vurgusu hâkimdir. Gerçek medeniyeti yaratan insanlar sadece kendi milletlerine değil, bütün insanlığa yararlı olmuşlardır. Parça, bu yönüyle çok kaynaklı (Doğu-Batı) evrensel bir medeniyet ülküsüne bağlanır; Doğu-Batı çatışmasına evrenselci ve hümanist bir çözüm sunar.

Özgürlükçülük: Özgürlükçülük temelleri üzerine kurulu olan çeviri metinlerde düşünce ve ifade özgürlüğünün yanı sıra bireysel özgürlük ve kendini gerçekleştirme ihtiyacının vurgulandığı görülür. “Bir Milyon Dolarlık Ders” adlı metinde iyi bir şirkette çalışan bir adamın burada kendisini gerçekleştiremediğini fark edince daha mütevazı bir işe başlayarak taksi şoförü olması fakat standartları zorlayarak hem müşterileri hem kendini memnun etmesi konusu işlenir. İnsan ne iş yaparsa yapsın, onu en mükemmel şekilde yapmaya çalışmalıdır mesajını verirken kendini gerçekleştirme üzerine kurulmuş olan parça bireysel özgürlüğü işaret eder.

“Martı”da diğer martılar sadece beslenmek için uçarken bir martının azim ve sabırla, yılmadan çalışıp diğer martılardan daha hızlı uçmayı ve dalış yapmayı başarabilmesinin öyküsü anlatılır. Parçada cesaret, azim ve çaba ile birçok şey başarılabilceği gösterilir. Diğer martılar arasında kişisel gücünün sınırlarını öğrenmek arzusuyla farklılaşan martı bireyselliği vurgular.

4. 6. 4. 3. 2002-2015 Dönemi Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Gelenekçilik Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler

2002-2015 dönemi Türkçe ders kitaplarındaki gelenekçilik zihniyetini yansıtan çeviri metinler ile ilgili bulgular aşağıdaki tabloda sunulmuştur:

Tablo 81. 2002-2015 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Gelenekçilik Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler ile İlgili Bulgular

No.	Metnin Adı	Yazar	Çevirmen	Kaynak Dil / Edebiyat	Yer Aldığı Kitap	Kitabın Basım Yılı	Sınıf
1	Evin Altındaki Hazine	Mevlâna	İsa Nûrazer	Farsça / İran-Türk	Türkçe 7, Günyüz-Karataş-Özkan,	2008	7
2	Evin Altındaki Hazine	Mevlâna	İsa Nûrazer	Farsça / İran-Türk	Türkçe 7, Günyüz-Karataş-Özkan,	[2007 ?]	7
3	Türk Misapirpervliği (Serbest)	Anna Masala	Belli değil	İtalyanca / İtalyan	Türkçe 8 (Altan vd.)	2012	8

2002-2015 yılları arasında okutulan Türkçe ders kitaplarında az yansıtılan zihniyetlerden biri gelenekçiliktir. Gelenekçilik zihniyetini yansıtan 3 metnin 2'si (%66,66) Doğu hikmeti, 1'i (%33,33) gelenekler üzerinde durmaktadır.

Doğu Hikmeti: Bu parçalarda telkin edilmek istenen fikirlerden ilki Doğu hikmeti etrafında toplanmaktadır. “Evin Altındaki Hazine” adlı metinde, gördüğü bir rüya üzerine Mısır'daki hazineyi bulmak için yollara düşen yoksul düşmüş bir mirasyedinin aslında aradığı hazinenin kendi

evinin altında olduğunu öğrenerek geri dönmesi konu edilir, böylece insanın sahip olduğu hazinelerin farkına varırsa yollara düşmesine gerek kalmayacağı vurgulanır. 1990'lı yıllarda bütün dünyada olduğu gibi Türk okuyucusu nezdinde de çok popüler olan *Simyacı* (Paula Coelho) isimli romanda da işlenen bu hikâye, ders kitaplarına orijinal Doğu versiyonu ile girmiştir.

Gelenekler: Gelenekler üzerinde duran, Türklerin geleneksel olarak çok misafirperver olduklarının vurgulandığı “Türk Misafirperverliği” adlı parçada Türk yemekleri, özellikle Türk sofraları ve misafirlere verilen hediyeler üzerinden Türk misafirseverliği anlatılır. Anna Masala’nın, Türk misafirseverliğini Türk yemekleri ve bilhassa Türk sofraları üzerinden dile getirdiği parçada saray ve Osmanlı sofrası vurgusu dikkat çekmektedir. Öyle ki bir köy sofrası bile onun nazarında bir saray sofrasına dönüşüvermektedir.

4. 6. 4. 4. 2002-2015 Dönemi Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Çevrecilik (Tabiatçılık) Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler

2002-2015 dönemi Türkçe ders kitaplarındaki çevrecilik (tabiatçılık) zihniyetini yansıtan çeviri metinler ile ilgili bulgular aşağıdaki tabloda sunulmuştur:

Tablo 82. 2002-2015 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Çevrecilik (Tabiatçılık) Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler ile İlgili Bulgular

No.	Metnin Adı	Yazar	Çevirmen	Kaynak Dil / Edebiyat	Yer Aldığı Kitap	Kitabın Basım Yılı	Sınıf
1	Beyaz Diş	Jack London (Cek Landin)	Belli değil	İngilizce / Amerikan	Türkçe 8 (Kurt, Altay ve Kara)	2012	8
2	Zamanı Ölçmenin Yolları (serbest)	Hazel Richardson (Hazel Rihardson)	Belli değil	İngilizce / Amerikan	Türkçe 8 (Altıntaş ve Bursalıoğlu)	2013	8

2002-2015 yılları arasında okutulan Türkçe ders kitaplarında çeviri metinlerle az yansıtılan zihniyetlerden biri globalizm ile birlikte çevreciliktir. Çevrecilik (tabiatçılık) zihniyetini yansıtan 2 metnin 1’i (%50) doğal düzen, 1’i (%50) hayvanlara dikkat çekme üzerinde durmaktadır.

Doğal Düzen: Doğal düzen ile ilgili parçada telkin edilmek istenen fikir doğa ve insan arasındaki uyum etrafında toplanmaktadır. Antik Dönem’den itibaren zamanın nasıl ölçüldüğünün, ilk takvimlerin nasıl oluşturulduğunun anlatıldığı “Zamanı Ölçmenin Yolları” metninde doğa ve insanın uyum içinde yaşadığı çağların zaman anlayışının da farklı olduğu vurgusu vardır. İlk takvimlerden itibaren Antik Dönem’de zamanın nasıl ölçüldüğü üzerinde duran parça, doğa ve insan arasındaki dengeli uyuma dikkat çekmekte, zamanı tarımsal faaliyetlerin belirlediğini işaret etmektedir.

Hayvanlar: Hayvanlar ile ilgili bir parça olan “Beyaz Diş” hayvanlara duyulan sevgi ve onların yaşama hakkı etrafında şekillenmektedir. Metinde, insanlar tarafından kötülük ve şiddet

görmüş bir kurdun (annesi yarı kurt yarı köpektir) iyi bir insanla karşılaştığı zaman onu sevmeyi öğrenmesi konu edilir, sevginin öğrenilebilen bir şey olduğu işaret edilir. Parça hayvana şiddet göstermenin kınandığı, sevgiyle yaklaşıldığında en yırtıcı hayvanların bile uysallaşabileceğini gösteren çevreci bir zihniyete bağlanabilir. Ancak yine de parçada Beyaz Diş ile onu sahiplenen iyi insan arasındaki ilişkinin “efendilik” üzerinden tanımlanması, keza Beyaz Diş’in “faydalı” bir hayvan olarak görülmesi insan egemen bir söylemin izlerini taşımaktadır.

4. 6. 4. 5. 2002-2015 Dönemi Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Globalizm Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler

2002-2015 dönemi Türkçe ders kitaplarındaki globalizm zihniyetini yansıtan çeviri metinler ile ilgili bulgular aşağıdaki tabloda sunulmuştur:

Tablo 83. 2002-2015 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Globalizm Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler ile İlgili Bulgular

No.	Metnin Adı	Yazar	Çevirmen	Kaynak Dil / Edebiyat	Yer Aldığı Kitap	Kitabın Basım Yılı	Sınıf
1	Benim Ailem: Dünya Çocuklarının Gözünden Aileleri	Uwe Ommer (Yuv Ommer)	Seda Çiftçi	Almanca / Alman	Türkçe 7, Günyüz, Karataş, Özkan	2008	7
2	Benim Ailem: Dünya Çocuklarının Gözünden Aileleri	Uwe Ommer (Yuv Ommer)	Seda Çiftçi	Almanca / Alman	Türkçe 7, Günyüz, Karataş, Özkan	[2007 ?]	7

2002-2015 yılları arasında okutulan Türkçe ders kitaplarında çeviri metinlerle az yansıtılan zihniyetlerden biri de globalizmdir. Bu dönemde mükerrer olarak kullanılmış 2 çeviri metnin globalizm zihniyetini yansıttığı görülür. Dünya turuna çıkan anlatıcı yazarın, her ülkede aile fotoğrafları çekip o ülkeyi ve insanlarını tanıtmalarının anlatıldığı “Benim Ailem: Dünya Çocuklarının Gözünden Aileleri” adlı metinde ailenin çocuklar için en değerli, en kutsal yer olduğu vurgulanır. Parçada aslında bir fotoğraf sanatçısının dünyayı dolaşarak çeşitli kültür ve coğrafyalardan ailelerin fotoğraflarını çekmesi ve bunların *1000 Aile* adlı bir kitapta yayımlanması, daha sonra *Benim Ailem* isimli bir kitabın da bu fikirden doğması anlatılır. İlk bakışta bir kitap öyküsü olarak görünen parça zihniyet olarak dünyayı büyük bir aile olarak görmek isteyen globalizme bağlanır.

4. 6. 4. 6. 2002-2015 Dönemi Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Modernizm Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler

2002-2015 dönemi Türkçe ders kitaplarındaki modernizm zihniyetini yansıtan çeviri metinler ile ilgili bulgular aşağıdaki tabloda sunulmuştur:

Tablo 84. 2002-2015 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Modernizm Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler ile İlgili Bulgular

No.	Metnin Adı	Yazar	Çevirmen	Kaynak Dil / Edebiyat	Yer Aldığı Kitap	Kitabın Basım Yılı	Sınıf
1	Geleceğin Dünyası	Ruth Musgrave (Rut Masgreyv)	Belli değil	İngilizce / Amerikan	Türkçe 6 (Kapulu, Dedeoğlu Okuyucu, Kaplan ve Karaca)	2008	6

2002-2015 yılları arasında okutulan Türkçe ders kitaplarında görecilik, romantizm, milliyetçilik zihniyeti ile birlikte en az yansıtılan zihniyet modernizmdir. Bu dönemde yer alan çeviri metinlerden 1 tanesinin modernizm zihniyetini yansıttığı görülür. Yer aldığı ders kitabındaki tek çeviri metin olan “Geleceğin Dünyası”nda 2035 yılında giyimde, mutfakta, ulaşımında kullanılan teknolojik gelişmeler ile ulaşılan ütopyik yaşamın olumlanması yer alır. Bu parçada telkin edilmek istenen fikir, teknolojinin insan hayatına katkıları etrafında toplanmaktadır. Bununla birlikte teknolojik gelişmelerin insan hayatını kolaylaştırdığı ve daima ilerleyeceği vurgulanırken teknolojinin zararlı yanlarına dair bir uyarı işlenmemiştir.

4. 6. 4. 7. 2002-2015 Dönemi Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Milliyetçilik Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler

2002-2015 dönemi Türkçe ders kitaplarındaki milliyetçilik zihniyetini yansıtan çeviri metinler ile ilgili bulgular aşağıdaki tabloda sunulmuştur:

Tablo 85. 2002-2015 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Milliyetçilik Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler ile İlgili Bulgular

No.	Metnin Adı	Yazar	Çevirmen	Kaynak Dil / Edebiyat	Yer Aldığı Kitap	Kitabın Basım yılı	Sınıf
1	Yurt Sevgisi	Edmondo de Amicis (Edmondo dö Amisis)	Belli değil	İtalyanca / İtalyan	Türkçe 6, (Bıyıklı ve Öztaş)	2012	6

2002-2015 yılları arasında okutulan Türkçe ders kitaplarında yer alan çeviri metinlerde görecilik, modernizm ve romantizm zihniyetleri ile birlikte en az yansıtılan zihniyet milliyetçiliktir. Bu gruptaki tek parça olan “Yurt Sevgisi”nde bir baba, oğluna vatanın ve vatan sevgisinin ne olduğunu anlatmaktadır. Metin boyunca vatanın en kutsal değer olduğu vurgulanırken vatanseverlik, kahramanlık, vatan uğruna her türlü fedakârlığı yapma fikirleri telkin edilir.

4. 6. 4. 8. 2002-2015 Dönemi Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Görecilik Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler

2002-2015 dönemi Türkçe ders kitaplarındaki görecilik zihniyetini yansıtan çeviri metinler ile ilgili bulgular aşağıdaki tabloda sunulmuştur:

Tablo 86. 2002-2015 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Görecilik Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler ile İlgili Bulgular

No.	Metnin Adı	Yazar	Çevirmen	Kaynak Dil / Edebiyat	Yer Aldığı Kitap	Kitabın Basım Yılı	Sınıf
1	Güiver Cüceler Ülkesinde	Jonathan Swift	Gülten Suveren	İngilizce / İngiliz	Türkçe 6 (Sarica ve Gündüz)	2003	6

2002-2015 yılları arasında okutulan Türkçe ders kitaplarında yer alan çeviri metinlerde modernizm, romantizm ve milliyetçilik zihniyetleri ile birlikte en az yansıtılan zihniyet göreciliktir. 1980-2002 yılları arasında “Güiver Cüceler Ülkesinde” adıyla yer alan parçanın bu dönemde de varlığını sürdürdüğü görülür. Bu parça istatistiklerde yer almakla birlikte, daha önce yorumlandığı için bu bölümde içerik olarak tekrarlanmayacaktır.

4. 6. 4. 9. 2002-2015 Dönemi Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Romantizm Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler

2002-2015 dönemi Türkçe ders kitaplarındaki romantizm zihniyetini yansıtan çeviri metinler ile ilgili bulgular aşağıdaki tabloda sunulmuştur:

Tablo 87. 2002-2015 Dönemi Türkçe Ders Kitaplarındaki Romantizm Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler ile İlgili Bulgular

No.	Metnin Adı	Yazar	Çevirmen	Kaynak Dil / Edebiyat	Yer Aldığı Kitap	Kitabın Basım Yılı	Sınıf
1	Kıra Çıkan Kaza Kaymakamı	Alphonse Daudet (Alfons Dode)	Sabri Esat Siyavuşgil	Fransızca / Fransız	Türkçe 8 (Sarica ve Gündüz)	[2003 ?]	8

2002-2015 yılları arasında okutulan Türkçe ders kitaplarında yer alan çeviri metinlerde modernizm, milliyetçilik ve görecilik zihniyetleri ile birlikte en az yansıtılan zihniyet romantizmdir. Romantizm zihniyetini yansıtan tek parçada telkin edilmek istenen fikir, doğa ile kurulan olumlu ilişki ve doğanın insan üzerinde uyandırdığı güçlü etki etrafında toplanmaktadır. “Kıra Çıkan Kaza Kaymakamı” adlı bu metinde arabasının içinde bir törene gitmekte olan kaza kaymakamı tasarladığı söylevini tamamlamak için yolda bir meşe ağacının altında mola verir. Ancak kısa zamanda kendini doğanın güzelliğine bırakarak şiir yazmaya başlar. Burada romantizmin temel ilkelerinden biri olarak tabiat ve ruh hâli arasında bağlantı kurulduğu görülmektedir. Doğa en büyük, en güzel ilham kaynağıdır, bu güzellik insanı da kendi içine çeker. Çünkü insanın kendi doğasını en fazla bulduğu yer tabiatın kucağıdır. Parçanın yazarı Alphonse Daudet realist olmasına rağmen parça Rousseau’nun romantik tabiat algısına bağlanmaktadır.

4. 7. Genel Değerlendirme

Bütün bu bulguları dönemlerinin egemen zihniyetleriyle ilişkilendirerek genel anlamda değerlendirmek gerekirse; 1923-1938 döneminde çeviri metinlerde en çok yansıtılan zihniyet Aydınlanmacılık-Batıcılıktır. Ancak bu zihniyetin ikinci sırada yansıtılan eğitimcilik zihniyeti ile arasında çok az bir fark (0,71) vardır. Manzara bu hâliyle dönemin zihniyetiyle uyum içindedir. Çünkü cumhuriyet Batıcılığının dikkat çeken yanlarından biri onun milliyetçilikle uzlaştırılmış olmasıdır. Erken cumhuriyet, milliyetçilik ile harmanlanmış olan Aydınlanmacı-Batıcı bu yeni zihniyet ve yaşam biçiminin aracı olarak eğitimin de öneminin farkında olmuş ve bu sebeple yeni eğitim arayışları ve hamleleri üzerinde ısrarlı davranmıştır.

1938-1950 döneminde çeviri metinlerde en çok yansıtılan zihniyet Aydınlanmacılık-Batıcılıktır ve ikinci sırada gelen eğitimcilik zihniyeti ile arasında büyük bir fark (35,71) vardır. 1938-1950 dönemindeki çeviri metinlerin de dönemin düşünce dünyası paralelinde erken cumhuriyetin pozitivist, rasyonalist, kalkınmacı, yenilikçi velhasıl Aydınlanmacı-Batıcı zihniyetini telkin eder mahiyette olduğu görülür.

1950-1960 döneminin öncelikle, fikir ve düşünce alanında söz edilmesi gereken önemi, CHP ve tek parti dönemine göre önemli farklılaşmaların yaşanmasıdır. Bunun ilk etkisi dinî alanlarda görülürken tartışılan meseleler arasında tek parti döneminin sonuna kadar uygulanan tek merkezli Batılılaşma politikası da yer almış, yerli değerlere verilen önem artmış, daha İslamcı, muhafazakâr bir söylem ortaya çıkmıştır. 1950-1960 döneminde Batıcılık zihniyetinin, varlığını sürdürmekle birlikte tek merkez olma özelliğini yitirdiği, değerler üzerine kurulu eğitimci bir zihniyetin de belirdiği söylenebilir. Bu durum çeviri metinler üzerinden de kendisini göstermiştir.

1960-1980 döneminde özellikle 1961 Anayasası'nın getirdiği özgürlükçü ortamda her türlü fikrin ifade edilebildiği, çok renkli bir düşünce hayatının ortaya çıktığı söylenebilir. 1960'lı yılların sonu diğer zihniyetlerin devamlılığı yanında “sol” düşüncenin yükseldiği bir dönem olur. Ancak sol düşüncenin yükselişine, siyasette kendisine alan açmasına rağmen dönemde doğrudan ideolojik söylem barındıran herhangi bir çeviri metinle karşılaşılmaz. Zengin fakir ayrımı, sınıf farklılığı, köyden kente göçün zorlukları gibi vurgular içeren metinler görünse de bunlar sosyolojik sınırlılıktadır; ideolojik terminoloji ve metodoloji boyutuna yükselmez. Diğer yandan bu dönemde askerî darbenin zihinsel getirisi olarak millî birlik ve beraberlik vurgusu ağırlık kazanmış, ders kitaplarındaki çeviri metin oranı azalmaya başlamıştır. Sonuç olarak 1960-1980 dönemindeki bu fikir çeşitliliğinin ve millî söylemin çeviri metinlere de yansıdığı söylenebilir. Mesela; bu dönemde Atatürkçü ve sembolist metinlerin ders kitaplarına girdiği fark edilir.

1980-2002 döneminde çeviri metinlerde 10 farklı zihniyetin yansıtıldığı görülmektedir. Bu açıdan 1980-2002 dönemi kitap ve metin sayısının da çok olması ile birlikte zihniyet çeşitliliği bakımından en zengin dönemdir. Bu dönemin başlarında ekonomik liberalizmle İslamî değerleri uzlaştıran bir siyaset görülür, fikir ve siyaset alanında Millî Görüş Hareketi dönem boyunca etkisini

sürdürür. Sonuç olarak 1980-2002 dönemindeki bu fikir etkinliğinin çeviri metinlere de yansıdığı söylenebilir. Mesela; bu dönemde “gelenekçi” metinlerin ders kitaplarına girdiği, önceki dönemlerden farklı olarak modern anlamıyla çevreci parçaların ders kitaplarında yer almaya başladığı görülür.

2002-2015 döneminde çeviri metinlerde en çok yansıtılan zihniyet idealist ve pragmatist eğitimciliğdir. Ancak ikinci sırada gelen Aydınlanmacılık-Batıcılık zihniyeti ile arasında çok büyük fark (30,57) vardır, önceki dönemlere göre fark çok açılmıştır. Bu dönem boyunca, kendisini “muhafazakâr demokrat bir parti olarak” sunan AK Parti tek başına iktidardadır. Fikir ve siyaset alanında “muhafazakârlık” söylemi dönem boyunca etkisini sürdürür. Sonuç olarak 2002-2015 döneminde Batıcılık zihniyetinin önceki dönemlere göre etkisinin azaldığı, değerler üzerine kurulu eğitimci bir zihniyetin hâkim olduğu söylenebilir.

5. SONUÇLAR ve ÖNERİLER

Bu bölümde araştırma bulgularından elde edilen sonuçlara ve bu sonuçlara bağlı önerilere yer verilmiştir.

5. 1. Sonuçlar

Bu bölümde; 1923-2015 yılları arasında Ortaokul Türkçe ders kitaplarında yer alan çeviri metinler ile ilgili sonuçlar, bulgular bölümündeki plan doğrultusunda, *genel olarak çeviri metinler, kaynak diller ve kaynak edebiyatlar, yazarlar ve çevirmenler, kullanım sıklığı, bu metinlerde yansıtılan zihniyetler* olmak üzere 5 ayrı başlık altında sunulmuştur. Bu sonuçlara varılırken, bulgular bölümünde 6 dönemlik zihniyet dünyası sistematiğine uygun olarak 6 dönemlik bir kronoloji üzerinden yatay bölümlenmeyle ayrıntılı olarak gözden geçirilmiş olan her başlık bu kez dikey taramaya tabi tutularak, 1923-2015 arasına yayılan genel hikâyesi üzerinden değerlendirilmiş; bu bütünsel hikâyenin dönemsel egemen zihniyetler ile ilişkisi, anlamlı bir karşılığa denk gelip gelmediği tartışılmıştır.

5. 1. 1. Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Çeviri Metinler ile İlgili Genel Sonuçlar

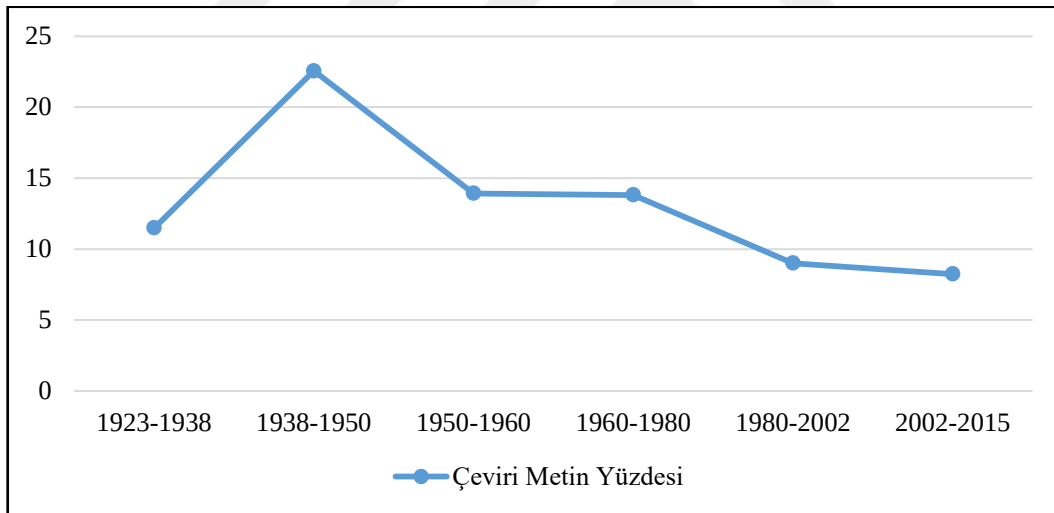
Bulgular bölümünde 6 dönemlik zihniyet dünyasına uygun olarak 6 dönemlik bir kronoloji üzerinden incelenen çeviri metinlerin ifade ettiği anlam öncelikle bu metinlerin sayısal dökümünü bir arada görmeyi gerektirmektedir. Buna göre 1923-1938 döneminde 22, 1938-1950 döneminde 9; 1950-1960 döneminde 16, 1960-1980 döneminde 41, 1980-2002 döneminde 86, 2002-2015 döneminde 52 olmak üzere toplam 226 Türkçe ders kitabı incelenmiştir.

1923-2015 arasındaki 92 yıllık bir sürece yayılan bu kitaplarda yer alan çeviri metin sayısı homojen olmayıp azlık çokluk bakımından değişkenlik göstermektedir. Bazı kitaplarda ise çeviri metinlere hiç yer verilmemiştir. 1923-1938 döneminde 1 tane 6. sınıf; 1980-2002 döneminde 3 tane 6. sınıf; 2002-2015 döneminde 6 tane 7. sınıf ve 1 tane 8. sınıf Türkçe ders kitabında çeviri metin olmadığı görülmüştür. Böylece toplam 226 Türkçe ders kitabının 11'inde hiçbir çeviri metnin yer almadığı tespit edilmiştir. Bunların dışında, incelenen bütün kitaplarda çeviri metin vardır. Diğer yandan dönemler tek kitapta yer alan çeviri metin sayısı bakımından değerlendirildiğinde, 1938-1950 dönemi en fazla çeviri metin kullanılan dönem olarak görülmektedir. Örneğin; 7. sınıfta 1946 baskılı kitapta 15, 1950 tarihli kitapta 13; 8. sınıfta 1946 baskılı kitapta 15, 1950 tarihli kitapta 12 çeviri metin yer almaktadır.

İncelenen kitaplardaki çeviri metin sayısına bakıldığında 1923-1938 döneminde 142, 1938-1950 döneminde 98, 1950-1960 döneminde 106, 1960-1980 döneminde 272, 1980-2002

döneminde 389, 2002-2015 döneminde 157 çeviri metnin yer aldığı tespit edilmiştir. Böylece 1923-2015 arasında ortaokul öğrencilerinin, Türkçe ders kitaplarında toplam 1164 çeviri metnin muhatap kılındığı görülmüştür.

1923-2015 arasında yer alan 1164 çeviri metnin, toplam kitap hacmine oranı sayfa değeri üzerinden %13,17'dir. Ancak tek başına bu oran bu çalışmanın amacı bakımından bir anlam ifade etmez. Çünkü bulgular bölümünde gösterildiği gibi bazı dönemlerde tek kitap bazı dönemlerde çok kitap uygulamasının yapılmış olması söz konusu yüzdeyi tek başına anlamsızlaştırmaktadır. Anlamlı sonuçlar için değerlendirilmesi gereken ilk husus her dönem içinde çeviri metnin oranının tespit edilmesidir. Çünkü her dönem için öğrencilerin yüz yüze geldiği yeni bir zihniyeti veyahut desteklenmesi beklenen mevcut bir zihniyeti işaret eden veri, söz konusu bu orandır. Dolayısıyla bu oransallık sınırı bu çalışmanın sonuçlar bölümündeki her başlık için tekrarlanmak mecburiyetini de içermektedir. Bu oransallık üzerinden gidildiğinde çeviri metinler, toplam kitap hacminin 1923-1938 döneminde %11,49'unu; 1938-1950 döneminde %22,55'ini; 1950-1960 döneminde %13,92'sini; 1960-1980 döneminde %13,81'ini; 1980-2002 döneminde %9,01'ini; 2002-2015 döneminde %8,24'ünü oluşturmaktadır.

Grafik 1. Çeviri metinlerin dönemlere göre kullanım oranı

Bu grafiğin dikkat çeken ilk anlamı ders kitaplarında yer verilen çeviri metinlerin yüzdesinde 1923'ten itibaren bir yükseliş olduğu, 1938-1950 arasında zirve noktaya varıldığı, 1950-1960 arasında bu oranın azalmaya başladığı, arkadan gelen dönemlerde azalmanın düzenli olarak sürdüğü, nihai olarak 2002-2015 döneminde 1923-1938 döneminin de altına düştüğüdür. Bu hâliyle grafik, cumhuriyet döneminin zihniyet haritasının bütün yansımalarını taşımaktadır.

1923-1938 arasında genç Türkiye Cumhuriyeti kültür politikası itibarıyla Batı'ya yönelmiştir ve çeviri metin oranı bu kararlılığın göstergelerinden biri olarak değerlendirilebilir. Bu dönem

arkadan gelecek 1938-1950 aralığının da bir hazırlığıdır. Nitekim 1938-1950 arasında çeviri metinlere diğer dönemlere oranla daha çok yer verildiği dikkat çekmektedir ve kendisine en yakın oranla bile arasında 8,63 puanlık bir fark vardır.

Türkiye Cumhuriyeti tarafından kültürel bir Rönesans yaratma çabaları, ülke çapında Batılılaşma ve çağdaşlaşma, 1938-1950 yılları arasında özellikle tek parti döneminde bir devlet politikası olarak benimsenmiştir. Atatürk ilkelerine dayanan bu yaklaşım doğrultusunda çeviriyi kültürel dönüşümün en önemli aracı olarak gören devlet, kendi eliyle yürüteceği örgütlü ve sistemli bir çeviri etkinliğine başlamış, Batı hümanizmasını ve Aydınlanmasını gerçekleştiren eserlerin bir program çerçevesinde Türk diline kazandırılması amaçlanmıştır. Batıcılık kapsamında değerlendirilen hümanizma akımı İsmet İnönü devrinde, Hasan Âli Yücel'in Maarif Vekilliği süresince çeviri politikasını büyük ölçüde etkilemiştir. Maarif Vekâletine bağlı olarak kurulan Tercüme Bürosunda gerçekleştirilerek “Dünya Edebiyatından Tercümeler” adıyla yayımlanan ve halk arasında “Beyaz Kitaplar” olarak tanınan bu eserler bir edebî ilham kaynağı olarak kalmayıp devlet tarafından tüm il, ilçe ve köylerde halk kütüphanelerine dağıtılmıştır. Bu tutumun hem bir Türkçe ders kitabında yer alan çeviri metin sayısı hem de seçilen metinler bakımından 1938-1950 döneminde Türkçe ders kitaplarına da yansıdığı görülür.

1950-1960 döneminde Türkçe ders kitaplarındaki çeviri metin oranı bir önceki döneme göre azalmıştır. Zihniyet dünyasında Batı merkezli temel evrensel ilkeler korunmakla birlikte “tavizsiz Batıcılık” tartışmaya açılmıştır. Bunun çeviri metin oranındaki düşüşle uyum içinde olduğu söylenebilir. Diğer yandan çeviri metinler bir sonraki bölümde görüleceği gibi kaynak dil ve edebiyat bakımından da Doğu-Batı ekseninde çeşitlenmeye başlamıştır ve bu çeşitlenme 2015'e kadar varlığını sürdürecektir.

İki askerî darbe arasında kalan, millî birlik ve beraberlik vurgusunun egemen olduğu 1960-1980 arasında henüz dramatik seviyede olmamakla birlikte çeviri metin oranındaki düşmenin devam ettiği görülür. Düşüş 1980-2002 arasında hızlanarak sürer. Muhafazakâr kültürün önünün açıldığı Turgut Özal yılları gibi koalisyon yıllarında da kültürel arayışlarda Batı'nın katıksız örnek olması anlayışı gücünü bir ölçüde yitirmiştir. Nitekim Türkçe ders kitaplarındaki çeviri metin oranının cumhuriyet tarihi boyunca en düşük olduğu 2002-2015 dönemindeki manzarayı, Ak Parti iktidarının yerlilik-millîlik söylemi, aynı vurguyu içeren kültür ile millî eğitim politikaları ve dönemin zihniyetindeki yansımalar doğrultusunda değerlendirmek gerekir. Böylece 1923-2015 arasında; başlangıçtaki “tavizsiz Batıcılık” zihniyetinin -Batıcı demokratik ve evrensel ilkeler mevcudiyetini korumakla birlikte- Doğu-Batı ekseninde çeşitlendiği; yerli, muhafazakâr ve millîci ilkeler doğrultusunda, çeviri metin sayısının azaldığı fark edilir.

5. 1. 2. Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Çeviri Metinlerin Kaynak Dilleri ve Edebiyatları ile İlgili Sonuçlar

İncelenen kitaplarda 1923-1938 döneminde 10, 1938-1950 döneminde 7, 1950-1960 döneminde 11, 1960-1980 döneminde 12, 1980-2002 döneminde 21, 2002-2015 döneminde 11 kaynak dil yer almaktadır. Genel olarak 1923-2015 arasında ortaokul öğrencilerinin, Türkçe ders kitaplarında toplam 24 farklı kaynak dil ile muhatap kılındığı görülmektedir. Bunların bir kısmı her dönem için varlığını sürdürürken manzaranın bir kısmı dönemsel değişiklikler içermektedir. Bütün dönemlerde daima mevcut olan kaynak diller Fransızca, Almanca ve İngilizcedir.

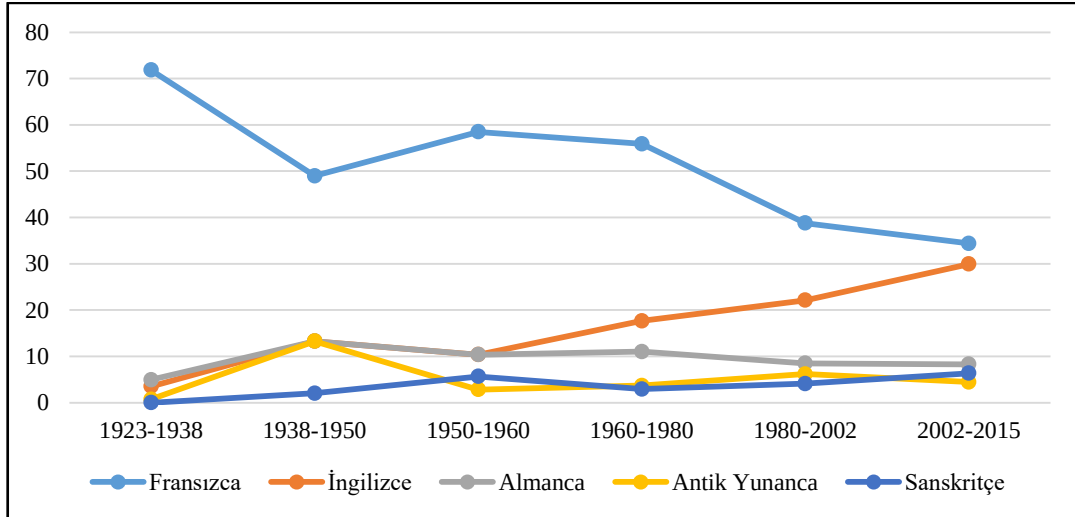
Diğer yandan sadece tek dönemde kullanılan kaynak diller de vardır. Arapça sadece 1923-1938 döneminde; İskoçça sadece 1960-1980 döneminde; Kırgız Türkçesi, Portekizce, Sırpça, Latince, Türkmen Türkçesi, Norveççe sadece 1980-2002 döneminde; Azerbaycan Türkçesi sadece 2002-2015 döneminde kaynak dil olarak kullanılmıştır.

Türkçe ders kitaplarında her dönemde kullanılıp sadece tek dönemde kullanılmayan kaynak diller de bulunmaktadır. Rusça¹⁷³ sadece 1960-1980 döneminde; İspanyolca ve İtalyanca sadece 1938-1950 döneminde; Antik Yunanca ve Sanskritçe sadece 1923-1938 döneminde bu kitaplarda kaynak dil olarak yer almamıştır.

Ayrıca 1938-1950 dönemi dışında kalan bütün dönemlerde kaynak dili belirtilmeyen ve tespit edilemeyen çeviri metinler bulunmaktadır. Bunların kendi dönemleri içindeki yüzdesi 1923-1938 için 6,33; 1950-1960 için 2,83; 1960-1980 için 1,10; 1980-2002 için 1,28; 2002-2015 için 1,27'dir. Bu sıralamada en yüksek oran %6,33 ile 1923-1938 arasındadır ve bu özensizlik genç Türkiye Cumhuriyeti'nin çeviriyi ayrı bir disiplin olarak önemsemekten daha ziyade içerik ile ilgilenen muhtevacı yaklaşımını gösterir. 1938-1950 arasında kaynak dili belirtilmeyen çeviri metin bulunmaması ise çeviri etkinliğini ayrı bir disiplin olarak tanımlamış, başlı başına bir kültür politikası olarak benimsemiş egemen zihniyetin ders kitaplarına doğrudan yansımasıdır. Diğer dönemlerde de kaynak dili belirtilmemiş metinlerin varlığı çeviriyi ayrı bir disiplin olarak değerlendirmekten çok tematik yaklaşımın bir uzantısı olarak düşünülebilir.

1923-2015 arasındaki bütün dönemlerde en çok kullanılan kaynak dil Fransızcadır. İkinci sırada yer alan kaynak diller ise dönemlere göre farklılık göstermektedir. İkinci sırada gelen kaynak dil 1923-1938 döneminde Almanca; 1938-1950 döneminde eşit olarak Antik Yunanca, İngilizce, Almanca; 1950-1960 döneminde yine eşit oranla Almanca, İngilizce; 1960-1980 döneminde İngilizce; 1980-2002 döneminde İngilizce, 2002-2015 döneminde İngilizcedir. Buna göre 1923-2015 yılları arasında okutulan Türkçe ders kitaplarındaki çeviri metinlerde en çok kullanılan 5 kaynak dilin sıralaması ve kendi dönemleri içindeki oranları aşağıdaki grafikte gösterilmiştir:

¹⁷³ Yazarlar bölümünde ele alınacağı üzere Rus yazarlar 1946'dan sonra ders kitaplarından çıkarılmaya başlanmış, son kalan "Güneş-Sıcaklık" (Tolstoy) metni de 1952'den sonra çıkarılmıştır. Dolayısıyla 1950-1960 dönemindeki tek Rus yazar Tolstoy, Rusçadan tek çeviri metin de "Güneş-Sıcaklık" adlı parçadır.

Grafik 2. Kaynak dillerin dönemlere göre kullanım oranı

Bu grafiğin dikkat çeken ilk anlamı, ders kitaplarında kaynak dil olarak Fransızcanın yüzdesinde 1950-1960 döneminden itibaren istikrarlı bir düşüş, İngilizcenin oranında bir yükseliş olduğudur. Ancak Fransızca 2015’e kadar ilk sıradaki kaynak dil olma özelliğini hiç kaybetmemiştir. İkinci husus Antik Yunancanın yüzdesinde 1938-1950 arasında zirve noktaya varıldığı, 1950-1960 arasında bu oranın azaldığıdır. Sanskritçenin yüzdesi ise 2002-2015 döneminde zirvededir, buna en yakın oran 1950-1960 döneminde yer almaktadır. Almancanın oranı ise 1938-1950 döneminden sonra düzenli olarak azalmıştır.

1923-1938 arasında Fransızca ile bunu takip eden kaynak dil arasında istatistiksel olarak büyük fark bulunmaktadır. Bu dönemde en çok çeviri yapılan kaynak dilin Fransızca (%71,83) olması Türk kültür hayatının asırlardan beri Fransa ile kurduğu yakın ilişkilerden, son yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nda Fransızcanın tuttuğu yerin genişliğinden kaynaklanmaktadır. Tanzimat yıllarından beri süre gelen Batıcı zihinsel alışkanlıklarla doğrudan ilgili olan bu durumun Tanzimat’tan itibaren başlayan çeviri etkinlikleri içinde Fransızcaya verilen önemin de bir uzantısı olduğu düşünülebilir. İlk çeviri faaliyetlerinde orijinal dillerden değil ikinci dil olarak Fransızcadan çeviriler yapıldığı da hatırlanmalıdır. Diğer yandan manzaranın dünya ölçeğinde de bir karşılığı vardır. Şöyle ki genç Türkiye Cumhuriyeti’nin kültürel anlamda Batı’ya yöneldiği yıllarda Batı’yı temsil eden dil hâlâ Fransızcadır, Fransızca “lingua franca” olma özelliğini henüz korumaktadır.

1938-1950 döneminde Türkiye Cumhuriyeti 1923-1938 aralığında olduğu gibi kaynak dil olarak Fransızcaya verdiği önemi hâlâ sürdürmektedir. Ancak Fransızca ile bunu takip eden kaynak diller (Antik Yunanca, İngilizce ve Almanca) arasındaki istatistiksel fark azalmıştır. Bu duruma, dönemde etkili olan çeviri hareketinin katkısının da olduğu düşünülebilir ve Antik Yunancaya gösterilen ilgilinin özellikle Hasan Âli Yücel’in Maarif Vekilliği sırasında kültür hayatında etkili olan hümanizma anlayışı doğrultusunda gerçekleştiği söylenebilir.

1950-1960 yılları arasında da önceki dönemlerde olduğu gibi Fransızcaya verilen önem hâlâ sürmektedir. Ancak kaynak dil olarak Fransızca ile bunu takip eden İngilizce arasındaki farkın 1938-1950 arasına göre arttığı fark edilmektedir. Diğer yandan Antik Yunancanın oranının 1938-1950 dönemine göre düştüğü, Sanskritçenin yüzdesinin önceki döneme göre arttığı görülmektedir. Bu durumun Tercüme Bürosu merkezli olarak gerçekleştirilen kapsamlı çeviri etkinliğinin 1946'da Hasan Âli Yücel'in Maarif Vekilliğini bırakmasıyla sekteye uğraması ve 1950'de Demokrat Parti'nin iktidar olmasıyla çeviri faaliyetlerinde Doğu klasiklerine de önem verilmesiyle ilgili olduğu söylenebilir. Nitekim 1950-1960 aralığında kaynak dil olarak dramatik bir düşüş yaşayan Antik Yunanca arkadan gelen dönemlerin hiçbirinde 1938-1950 döneminde ulaştığı orana yaklaşamayacaktır.

1960-1980 yılları arasında da önceki dönemlerde olduğu gibi kaynak dil olarak Fransızcaya verilen önem hâlâ sürmektedir. Ancak Fransızca ile bunu takip eden İngilizce arasındaki farkın İngilizce lehine daraldığı, İngilizce dikkat çekici yükselişine devam ederken Fransızcanın da düşüşüne devam ettiği görülmektedir. Bu dönemde İngilizce ikinci kaynak dil olma özelliğini de kazanmıştır. Bu durum bütün dünya ölçüsünde yaygınlaşan İngilizcenin Türkiye'deki bir yansımasıdır ve arkadan gelen dönemde de varlığını sürdürecektir. Ancak bu yükselişin İngiliz edebiyatı değil Amerikan edebiyatı üzerinden gerçekleştiği görülmektedir. II. Dünya Savaşı sonrasında dünya ölçeğinde siyasal ve ekonomik etkin değer olarak Amerika, İngilizcenin kullanım alanını genişletmiştir. 1970'li yıllara gelindiğinde İngilizce bilim, teknoloji, ticaret, turizm ve iletişimde bütün dünyada yaygın olarak kullanılmaya başlandığı gibi Türkiye'de de İngilizce öğretimi hız kazanmış, ortaokul ile liselerde Almanca ve Fransızca derslerinden daha çok tercih edilir olmuştur. Bir başka ifade ile Türkiye için Batı, kültürel anlamda da merkez değiştirmektedir.

1980-2002 yılları arasında da önceki dönemlerde olduğu gibi kaynak dil olarak Fransızcaya verilen önem hâlâ sürmektedir. Ancak kaynak dil olarak Fransızca ile bunu takip eden ve Amerikan edebiyatı üzerinden temsil edilen İngilizce arasındaki farkın azalmaya devam ettiği görülmektedir. İngilizce, üçüncü sıradaki kaynak dil olan Almanca ile de arasındaki mesafeyi açmıştır.

2002-2015 yılları arasında da önceki dönemlerde olduğu gibi Fransızcaya verilen önem hâlâ sürmekle birlikte bunu takip eden kaynak dil İngilizce ile arasındaki farkın önceki dönemlere göre daha da azaldığı, İngilizcenin ağırlığını arttırdığı fark edilmektedir. Bu durum, İngilizcenin globalleşen dünyada "lingua franca" konumunu pekiştirmesiyle ilgilidir ve internet başta olmak üzere iletişim teknolojilerinin gelişmesiyle beslenmektedir.

Kaynak edebiyatlara bakıldığında; incelenen kitaplarda 1923-1938 döneminde 13, 1938-1950 döneminde 8, 1950-1960 döneminde 13, 1960-1980 döneminde 15, 1980-2002 döneminde 25, 2002-2015 döneminde 14 kaynak edebiyat yer almaktadır. 1923-2015 arasında ortaokul öğrencilerinin Türkçe ders kitaplarında toplam 32 farklı kaynak edebiyat ile muhatap kılındığı görülür. Kaynak dil olarak 24 farklı dilin kullanıldığı hatırlanırsa aradaki farkın özellikle 1923-

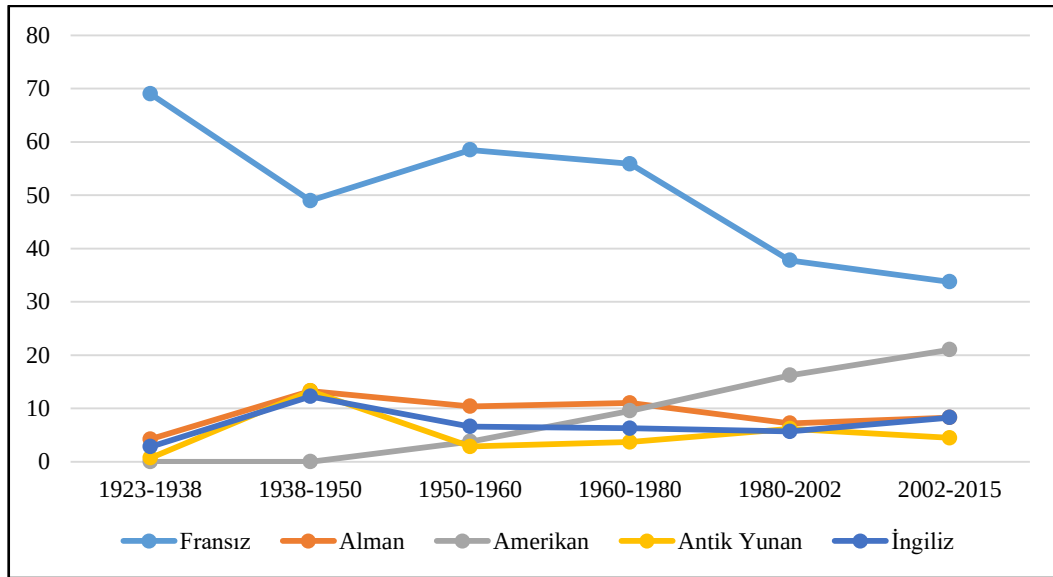
1938 döneminde ikinci dilden çeviriler yapılması; İngilizcenin Amerikan ve İngiliz edebiyatlarında, Almancanın Alman ve İsviçre edebiyatlarında kaynak dil olması gibi sebeplerden doğduğu anlaşılır. Bütün dönemlerde ortak olarak yer alan kaynak edebiyatlar Fransız, Alman ve İngiliz edebiyatlarıdır.

Fransız, Alman ve İngiliz edebiyatlarının sürekliliğine karşın sadece tek dönemde tercih edilen kaynak edebiyatlar da vardır. Arap edebiyatı sadece 1923-1938 döneminde; İskoç ve Belçika edebiyatları sadece 1960-1980 döneminde; Kırgız, İsviçre, Portekiz, Türkmen edebiyatları sadece 1980-2002 döneminde; Azerbaycan edebiyatı sadece 2002-2015 dönemindeki ders kitaplarında yer almıştır.

Diğer yandan sadece tek dönemde kullanılmayan, diğerlerinde kullanılan kaynak edebiyatlar da bulunmaktadır. Rus edebiyatı sadece 1960-1980 döneminde, İspanyol ve İtalyan edebiyatları sadece 1938-1950 döneminde, Antik Yunan ve Eski Hint edebiyatları sadece 1923-1938 döneminde ders kitaplarında yer almamıştır.

Ayrıca 1938-1950 dönemi dışında kalan diğer dönemlerde kaynak edebiyatı belirtilmeyen ve tespit edilemeyen çeviri metinler bulunmaktadır. Bunların kendi dönemleri içindeki yüzdesi 1923-1938 döneminde 6,33; 1950-1960 döneminde 1,88; 1960-1980 döneminde 2,20; 1980-2002 döneminde 1,28; 2002-2015 döneminde 0,63'tür. Burada da kaynak diller için yapılan yorumu tekrarlamak gerekir. Söz konusu belirsizlik oranı 1923-1938 arasında en yüksek olup genç Türkiye Cumhuriyeti'nin temayı önemseyen yaklaşımıyla ilgilidir. 1938-1950 aralığında ise çeviri, kaynak dili ve kaynak edebiyatı ile ayrı bir disiplin olarak muamele görmüştür. Arkadan gelen dönemlerde de süren belirsizlik oranı 2002-2015 döneminde 0,63'e düşmekle birlikte bütünüyle yok olmamıştır.

1923-2015 arasında bütün dönemlerde en çok tercih edilen kaynak edebiyat Fransız edebiyatıdır. İkinci sırada yer alan kaynak edebiyatlar dönemlere göre farklılık göstermektedir. İkinci sırada gelen kaynak edebiyatlar 1923-1938 döneminde Alman; 1938-1950 döneminde aynı yüzdeyle Antik Yunan, Alman; 1950-1960 döneminde Alman; 1960-1980 döneminde Alman; 1980-2002 döneminde Amerikan, 2002-2015 döneminde Amerikan edebiyatlarıdır. Buna göre 1923-2015 arasında kullanılan ortaokul Türkçe ders kitaplarındaki çeviri metinlerde en çok kullanılan 5 kaynak edebiyatın sıralaması ve kendi dönemleri içindeki oranları aşağıda gösterilmiştir:

Grafik 3. Kaynak edebiyatların dönemlere göre kullanım oranı

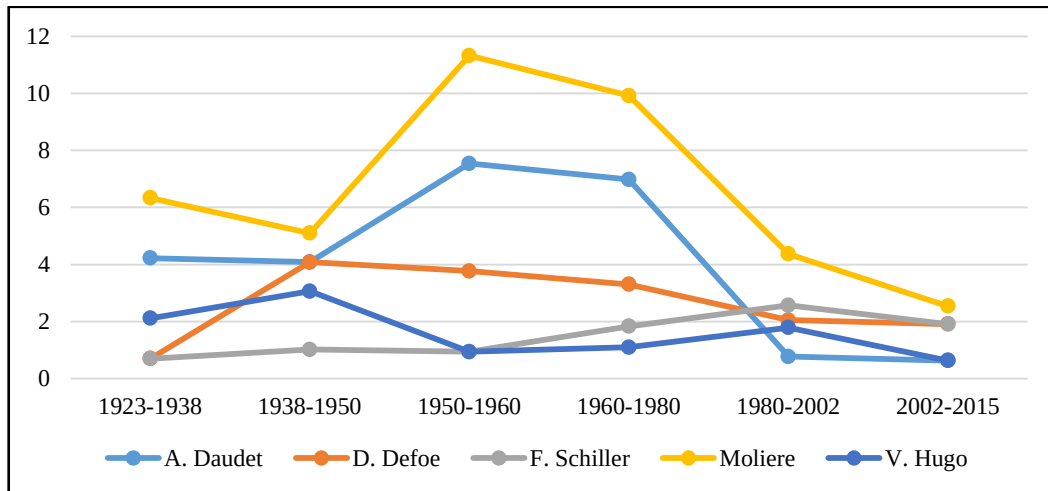
Bu grafiğin dikkat çeken ilk anlamı ders kitaplarında yer verilen Fransız edebiyatının yüzdesinde 1950-1960 döneminden itibaren istikrarlı bir düşüş, Amerikan edebiyatının yüzdesinde aynı dönemden itibaren bir yükseliş olduğudur. Ancak bu düşüş hiçbir dönemde kaynak edebiyat olarak Fransız edebiyatının önceliği gerçeğini değiştirmemiştir. İkinci husus, Antik Yunan edebiyatının yüzdesinde 1938-1950 arasında zirve noktaya varılması, 1950-1960 arasında bu oranın azalmaya başlamasıdır. Ancak Sanskritçenin genel olarak ilk beş kaynak dil arasında yer almasına rağmen eski Hint edebiyatının ilk beş kaynak edebiyat arasında yer almıyor oluşu dikkat çeker. Bu durum, kaynak dil İngilizcenin İngiliz ve Amerikan edebiyatı olarak ikiye ayrılmasından kaynaklanmaktadır. Diğer yandan eski Hint edebiyatından çevrilen metinlerin çoğu mükerrer olup farklı yıllarda ve kitaplarda sürekli olarak tekrarlanmıştır. Hümanizmacı zihniyetle Antik Yunan edebiyatından seçilmiş çevirilerdeki çeşitlilik eski Hint edebiyatı için söz konusu değildir.

Kaynak edebiyatlar için genel manzara kaynak diller ile büyük ölçüde uyum içindedir ve kaynak edebiyatların altı dönemin zihniyeti üzerinden yorumlanmasında kaynak diller için yapılan yorumlar burada da büyük ölçüde geçerlidir. Bununla birlikte birkaç hususu daha vurgulamak gerekir. Bütün dönemler için en fazla kullanılan kaynak edebiyatın Fransız edebiyatı olması kaynak diller ile ilgili sebeplerin yanı sıra ders kitaplarında daha çok klasikleşmiş metinlerin kullanılmış olmasıyla ve tür tercihiyle de ilgilidir. Aşağıda görüleceği üzere ders kitaplarında çeviri olarak en çok kullanılan edebi tür roman ile hikâyedir, roman türünün klasikleşmiş örneklerinin azımsanamayacak bir kısmının Fransız diliyle ve Fransız edebiyatında verilmiş olduğu da bir gerçektir. Genel olarak ikinci sırada görülen Alman edebiyatının dramatik bir yükselme eğrisi taşıdığı söylenemez. Asıl dikkat çekici olan 1950-1960 aralığında kaynak edebiyatlar arasında ilk kez yerini alan Amerikan edebiyatının 1960-1980 aralığından itibaren dikkat çekici bir yükseliş

ivmesi kazanmış olmasıdır ve bu yükseliş sonraki dönemlerde de artarak devam edecektir. İngiliz edebiyatı ise genel olarak durağan denebilecek bir grafik izlemeye devam etmektedir. Amerikan edebiyatının yükselişinde dikkat çeken husus İngilizcenin bütün dünya gibi Türkiye’de de yaygınlık kazanmasına rağmen kaynak edebiyat olarak İngiliz edebiyatının değil Amerikan edebiyatının öne çıkmasıdır. Bu durum Amerikan edebiyatının, İngiliz edebiyatının bütün gücüne rağmen ondan farklı, özgün ve güçlü bir kimlik kazanabilmiş olmasından kaynaklanır. Diğer yandan Amerika, yeni dünyanın temsilcisi bir kültür olarak öğrencinin tanımına açılmaktadır ve Adnan Menderes’in başkanlığında geçen 1950’li yıllardan itibaren Türkiye’nin ilgi alanındadır. Neticede 1980’den 2015’e kadar ikinci sırada yer alan kaynak edebiyat Amerikan edebiyatıdır ve Alman, İngiliz, Antik Yunan edebiyatı ile arasındaki farkı hızla açmıştır.

5. 1. 3. Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Çeviri Metinlerin Yazarları ve Çevirmenleri ile İlgili Sonuçlar

İncelenen kitaplarda 1923-1938 döneminde 57, 1938-1950 döneminde 34, 1950-1960 döneminde 43, 1960-1980 döneminde 72, 1980-2002 döneminde 100, 2002-2015 döneminde 65 yazar yer almaktadır. Genel olarak bakıldığında 1923-2015 arasında ortaokul öğrencilerinin, Türkçe ders kitaplarında toplam 208 farklı yazar ile muhatap kılındığı görülür. Bunlardan bazıları dönemsel olarak görüldüğü gibi aralarında süreklilik taşıyanlar da vardır. 1923-2015 arasında, bütün dönemlerde daima tercih edilen yazarlar Alphonse Daudet, Daniel Defoe, Friedrich von Schiller, Moliere ve Victor Hugo’dur. Bunlar her dönemde en çok görülen ilk beş yazar arasında yer almayabilmiştir fakat süreklilikleri kendilerine atfedilen bir önem olduğunu, her dönemde ortak kabul gördüklerini gösterir. Bu yazarların dönemlere göre dağılım oranları aşağıdaki grafikte gösterilmiştir:

Grafik 4. Her dönemde tercih edilen yazarların dönemlere göre oranı

Bu grafikte dikkat çeken ilk husus beş yazarın da Batı Edebiyatı'ndan isimler olmasıdır. Diğer dikkat çekici nokta Alphonse Daudet ve Moliere dışındaki diğer yazarların yüzdesinin hem dönemlere hem de diğer yazarlara göre dağılım oranlarının birbirlerine yakın olmasıdır. Zira Alphonse Daudet en yüksek noktada olduğu 1950-1960 ve 1960-1980 dönemlerinde ikinci sıradadır, Moliere ise bu dönemlerde ilk sırada tercih edilen yazardır. Alphonse Daudet'nin ve Moliere'in yüzdesi, zirvede oldukları 1950-1960 döneminden itibaren düşüş gösterir, 2002-2015'te en düşük düzeydedir. Daniel Defoe'nun yüzdesi, zirvede olduğu 1938-1950 döneminden itibaren düşüştür, 1923-1938 döneminde en düşük düzeydedir. Friedrich von Schiller'in oranı, 1923-1938 döneminden itibaren yükseliştür, 1980-2002 döneminde zirvede, 1923-1938'de en düşük düzeydedir. Victor Hugo ise 1938-1950 döneminde daha sonra da 1980-2002'de zirvede, 2002-2015'te en düşük yüzdededir.

Grafiklerinin bütün iniş çıkışına rağmen biri klasik ekolden (Moliere), ikisi romantik ekolden (Victor Hugo ve Schiller), ikisi realist ekolden (Alphonse Daudet ve Daniel Defoe) bu beş yazar 1923-2015 süresince, Rönesans sonrası Aydınlanmacı değerleri sahiplenilen Batılı yazarlara verilen önemi gösterir. Bir başka ifade ile cumhuriyetin Aydınlanmacı-Batıcı ilkeleri varlığını Batılı yazarların seçiminde de hissettirir. Diğer yandan bu yazarların tamamı dünyaca tanınan, değerleri tartışılmayan, klasikleşmiş isimlerdir. Böylece 1923-2015 aralığında yazarlar açısından süreklilik tercihi, “onaylanmış” yazarlardan yana yapılmış gibi görünmektedir.

Sürekli yazarların yanı sıra sadece tek dönemde tercih edilen, ders kitaplarında bir daha görünmeyen yazarlar da vardır. Buna göre Abel Bonar, Alexandre Dumas, Alfred de Vigny, Andre Theuriot, Auguste Villiers De L'isle-Adam, Beaumarchais, Blasko İbanez, Emil Ludwig, Emile Zola, Firdevsî, François Coppee, François-Rene de Chateaubriand, George Courteline, Gerhart Hauptmann, Henrik Ibsen, Hippolyte Taine, Huzeyfetü'l-Adevî, Jacop Wassermann, Jean Richepin, Jules Renard, Karel Çapek, Koklen, Küstov Drüze, Leon Frapye, Madame Rachilde, Marcel Acturc, Marie Bonaparte, Roland Dorgeles, Sully Prudhomme, Tristan Bernard, Vergilius sadece 1923-1938 döneminde ders kitaplarındaki yerini almıştır.

Gogol, Hermann Löns, Lukianos, Sophokles sadece 1938-1950 döneminde; Archibald Joseph Cronin, Charles Texier, Clement Huart, Degna Paresce – Marconi, Jean de Thévenot, Sarah Bernhard sadece 1950-1960 döneminde görünmüştür.

Adele de Leeuw, Andre Gide, Eugene Dabit, J. O. Curwood, Jean Jack Rousseau, Jerome Klopka Jerome, Martinescu, Maurice Materlinck, Peter Ryan, Samuel Smiles sadece 1960-1980 dönemindeki imzalıdır.

Aldous Huxley, Astrid Lindergen, Bertha Morris Parker, Bruno Kaiser, Bruno Nardini, Cengiz Aytmato, Curtis La France, Çiçero, Dorina L. Neave, Erich Kastner, Foerster, George Sava, George Washington, Heinrich Gluck, Ignacz Kunos, Isaac Asimov, İvo Andriç, J. F. Wyss, Jean Michel Cousteau, John Connel, John Gleen, Jose Le Breho, Maurice Messeque, Max Adeler,

Michael Leech, Neriman Cumayev, Panait Istrati, Paul Grabbe, Paul Verlaine, Stratis Mirivilis, Vasconcelos, William Faulkner, Willy Steabli, Yevgeni Permyak sadece 1980-2002 döneminde görünen isimlerdir.

Anna Masala, Bettina Stiegel, Billy Aronson, Carlo Collodi, Dot Abraham, Emerson, Hazel Richardson, Helen E. Buckley, Helen Sharman, Jack London, Lahbabi [Muhammed Aziz], Leo Buscaglia, Lisa Bench, M. Mark ve N. Mcqueen, Marsha Arons, Peter Perker, Rabona Turner Gordon, Resul Rıza, Richard Bach, Richard Carlson, Ruth Musgrave, Stephen Glenn, Uwe Ommer, Wolfgang Zielke, Woody McKay Jr. sadece 2002-2015 döneminde tercih edilmiştir.

Tek dönemle sınırlı kalan bu yazarlardan bir kısmı, dönemlerinin yükselen zihniyetleriyle ilgilidir. Örneğin 2012 tarihli bir ders kitabında (Altan vd., 2012) tek defa ismi görülen Anna Masala, Roma La Sapienza Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümünden mezun olan şarkiyatçı bir yazardır. Hayranı olduğu Türk kültürüne Mevlâna, Yunus Emre, Hacı Bektaşî Veli hakkındaki araştırma ve incelemeleriyle de katkıda bulunmasıyla 2000’li yılların gelenekçi Türk entelektüelleri arasında etkileyici bir popülaritesi vardır. Aynı yazarlar tarafından yazılan (Şahin & Öneş, 1994?, 1995, 1997) ders kitaplarında metni bulunan Kırgız yazar Cengiz Aytmatov, 2004 (Gül & Köktürk, 2004) tarihli bir ders kitabında metni bulunan Azerbaycan şairi Resul Rıza, 1998 tarihli bir ders kitabında metni bulunan Türkmen yazar Neriman Cumayev Sovyetler Birliği’nin dağılmasından sonra kültürel anlamda Türk dünyasına duyulan ilgiyi de gösterir. İsimleri sadece 1980-2002 döneminde görülen iki yazar yükselen çevreci zihniyeti yansıtır. Bunlardan Jean Michel Cousteau dünyaca meşhur bir doğa-çevre korumacıdır. Bir “bitki uzmanı” olan Maurice Messegue, çevre kirliliği tehlikesini ilk fark eden aktif çevrecilerden biridir. Sanayi atıklarının, tarım ilaçlarının doğa ve insan sağlığı üzerindeki zararlarına dikkat çekmiş, bu uğurda halkı örgütlü mücadeleye çağırmıştır.

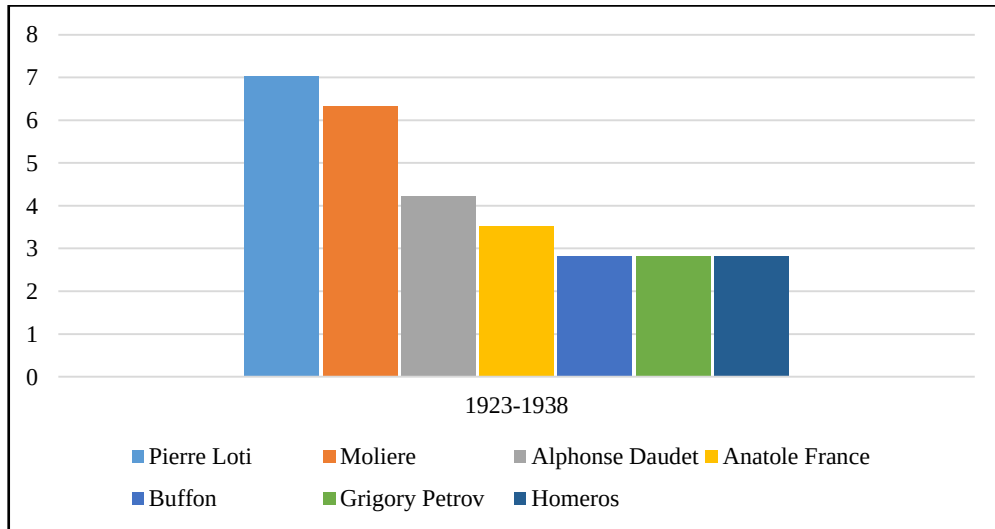
Her dönemde olup sadece tek dönemde tercih edilmeyen yazarlar da bulunmaktadır. Beydeba, Jacop ve Wilhelm Grimm, Stephan Zweig sadece 1923-1938 döneminde; Lev Nikolayeviç Tolstoy sadece 1960-1980 döneminde; George Sand sadece 2002-2015 döneminde ders kitaplarında yer almamıştır.

Ayrıca 1950-1960 ve 2002-2015 dönemleri dışındaki diğer dönemlerde yazarı belirtilmeyen ve tespit edilemeyen çeviri metinler bulunmaktadır (1938-1950 arasında yazarı belirtilmeyen tek parça vardır bu da zaten anonim bir Antik Yunan metnidir). Bunların yüzdeleri 1923-1938 döneminde 10,56; 1960-1980 döneminde 0,36; 1980-2002 döneminde 1,02’dir. Bu sıralamada en yüksek oran %10,56 ile 1923-1938 arasındadır ve bu özensizlik hem çevirinin ayrı bir disiplin olarak benimsenmemiş olmasından hem de ders kitaplarına ilişkin standart bir düzenlemenin yerleşmemiş olmasından kaynaklanmaktadır. 2002-2015 döneminde ders kitapları ile ilgili standartların yazarlar bakımından büyük oranda yerleştiği söylenebilir.

Ders kitaplarındaki çeviri metinler yazarlar bakımından genel olarak değerlendirildiğinde dikkat çeken bir diğer husus ise aynı yazarlar tarafından hazırlanan ders kitaplarında 1938-1950 döneminde yer alan bazı yazarların metinlerinin 1950-1960 döneminde bu kitaplardan çıkarılmış olmasıdır. 1938-1950 döneminde yer alan Tolstoy, Hermann Löns, Francis Bacon, Pierre Loti, Buffon, Voltaire, Lukianos, Eflatun, Gogol, J. Swift, Honore de Balzac, Montaigne, K. Mikeş, A. Çehov, Shakespeare, Goethe'nin çeviri metinleri 1950-1960 döneminde ders kitaplarından çıkarılmıştır ve bu ders kitapları aynı yazarlar tarafından hazırlanmıştır. Gogol ve A. Çehov'un ise 1947 yılından itibaren ders kitaplarından çıkarıldığı görülmektedir¹⁷⁴. 1950-1960 (1952 tarihli ders kitabı) yılları arasındaki Tolstoy istisnası bir tarafa bırakılırsa Rus yazarlar ders kitaplarında bir daha 1980-2002 döneminde görülecektir. Söz konusu durumun ilgili dönemde bir devlet politikası olarak benimsenen “antikomünizm” ile ilgili olduğu düşünülebilir. Gerçi söz konusu yazarların hepsi Rusya’da devrim öncesinde yaşamış ve eser vermiştir. Ancak fikirlerinin dolaylı ya da dolaysız olarak devrim üzerindeki etkisi düşünülürse ve Rusya’da Sovyet iktidarının sürdüğü hesaba katılırsa “antikomünist” hassasiyetin bu tür bir iletişimsizlik tercihinin yol açmış olduğu düşünülebilir.

Grafik 4’te süreklilik esas alınarak her dönemde var olan yazarlar gösterilmiştir. Burada ise hem genel hem dönemsel yüzde olarak yazarlar üzerinde durulacaktır.

1923-2015 arasında genel yüzde olarak kendisinden en çok metin çevrilen yazar La Fontaine’dir. Daha sonra ise sırasıyla Moliere, Edmondo de Amicis, Beydeba, Alphonse Daudet gelmektedir. Dönemlere göre bakıldığında ilk olarak 1923-1938 döneminde en çok tercih edilen yazarlar ile ilgili durum aşağıdaki grafikte gösterilmiştir:

Grafik 5. 1923-1938 döneminde en çok tercih edilen yazarların oranı

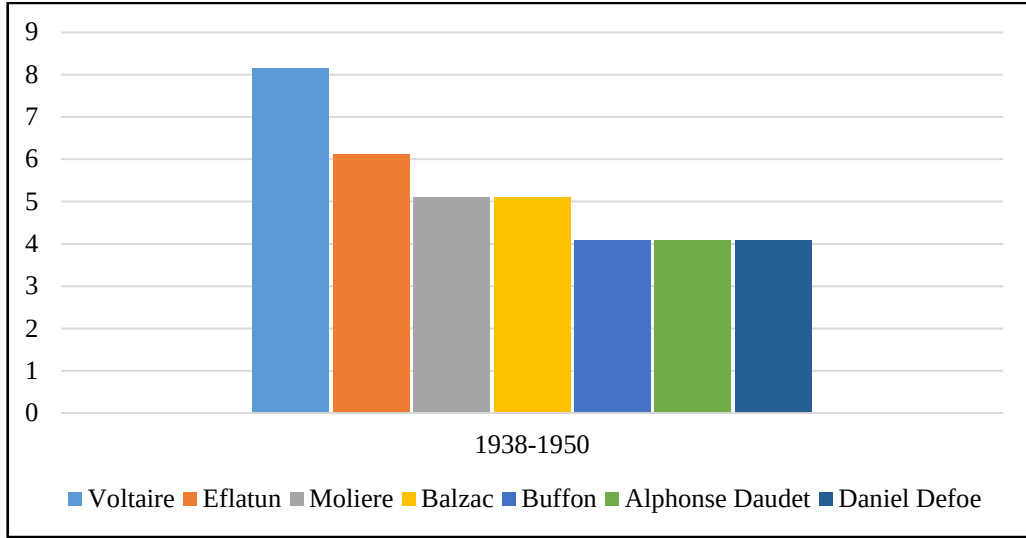
¹⁷⁴ Son olarak Tolstoy’un “Güneş-Sıcaklık” metni de 1952’den sonra ders kitaplarından çıkarılmıştır.

1923-1938 arasında kendisinden en çok çeviri yapılan yazarın Pierre Loti olmasının onun özellikle Balkan Savaşları ile Kurtuluş Savaşı yıllarındaki tavrından ve “Türk dostu” olarak anılmasından ileri geldiği söylenebilir. Geçmiş yılların hatıraları henüz tazedir ve Pierre Loti 1923’te vefat etmiştir. Türkiye’ye defalarca gelmiş, savaş yıllarında Avrupa’da Türkler lehine bir kamuoyu oluşturmak için yayınlar yapmış olan Pierre Loti bu yönüyle genç cumhuriyet için önemlidir. Bir yandan kendisine vefa gösterilirken diğer yandan yerli değerlerin bir Batılının gözünden yüceltildiği metinler anlamlı bulunmuştur. Ortaokul öğrencilerinin Loti’yi tanınması amaçlanmış, onun şahsında; ünlü Batılılardan da Türkiye’yi ve Türk kültürünü takdir edenlerin çıkması önemsenmiştir. Batılı gözünden yüceltilen Türk imgesi arkadan gelen dönemlerde de önemsenecek ve benzer metinlerin ders kitaplarındaki varlığı devam edecektir. Kurtuluş Savaşı’nı destekleyen Claude Farrere, *Türkiye Tarihi* adlı bir eserin sahibi olan Lamartine de Türk dostu olarak bilinir. Ancak Pierre Loti 1923-1938 aralığında, idolleştirilmiş kimliğiyle popülaritesi en yüksek olandır.

1923-1938 arasında kendisinden en çok çeviri yapılan ikinci sıradaki yazar, aynı zamanda her dönemin gözde yazarı Moliere’dir. Ancak burada Loti’ye verilen değer ile Moliere’e (ve diğer yazarlara) verilen değer birbirinden farklıdır. Moliere metinlerinde yazara atfedilen özel bir önemden çok esere atfedilen önemden söz etmek gerekir. Moliere üslûbunun canlılığı, ele aldığı meselelerin evrenselliği ile bütün dünyada klasikleşmiş, “onaylanmış” bir yazardır ve metinleri Türkiye’deki ders kitaplarındaki yerini de almıştır.

Üçüncü ve dördüncü sırada Alphonse Daudet ile Anatole France birer realist olarak yerlerini almışlardır ve pozitivist Batıcı zihniyeti temsil ederler. Beşinci sırayı ise eşit oranla Buffon, Grigory Petrov ve Homeros paylaşır. Buffon, doğa bilimlerine pozitivist ilgi duyan Fransız Devrimi’nin hemen öncesindeki Aydınlanmacılardan ve *Ansiklopedi* yazarlarından biridir. Homeros ise Batı’nın temel kaynağı olarak erken cumhuriyetin ders kitaplarında ilk beş yazar arasında görünmektedir. Rusya’da devrim öncesi gibi sonrasında da egemen güçlerin tepkisini çeken Grigory Petrov’un ise *Beyaz Zambaklar Ülkesinde* adlı kitabından dolayı dönemin Türk kültür hayatında önemli yeri vardır. Türkçeye Ali Haydar Taner tarafından Bulgarca nüshasından çevrilen kitap bir kalkınma, eğitim ve Aydınlanma modeli olarak kabul görmüştür. Bu ilgi Grigory Petrov’u ders kitaplarında metinleri en fazla yer alan ilk beş yazar arasına sokmuştur. Ancak kendisine gösterilen ilgi dönemsel olup arkadan gelen dönemlerde ilk beş yazar arasında tekrar yer almayacaktır.

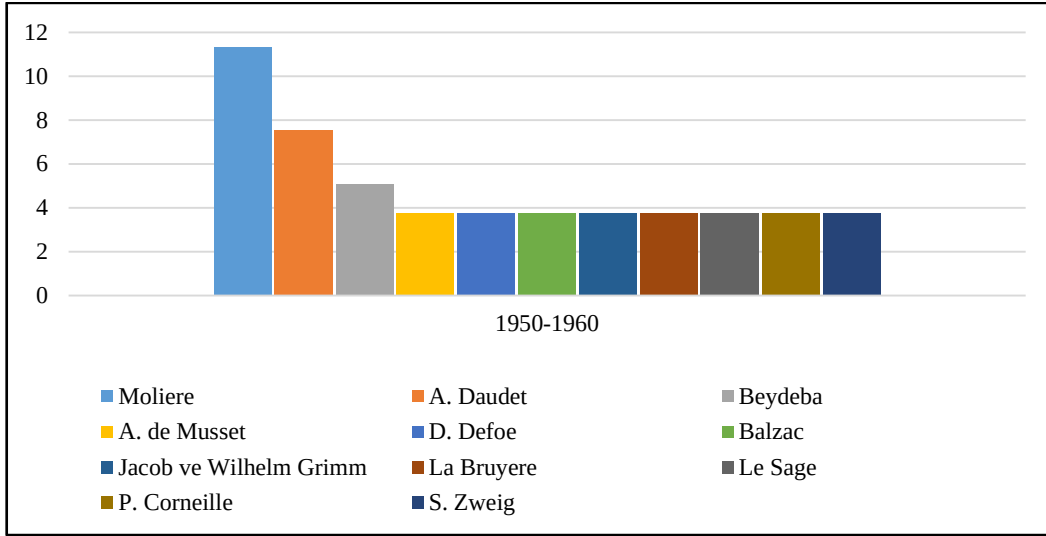
1938-1950 döneminde en çok tercih edilen yazarlar ile ilgili durum ise şu şekildedir:

Grafik 6. 1938-1950 döneminde en çok tercih edilen yazarların oranı

1938-1950 döneminde Moliere, Alphonse Daudet, Buffon yine ilk beş sıradaki yazarlar arasındadır. İlk tercih edilen yazarın Voltaire ve ikinci sıradakinin Eflatun (Platon) olması ise Hasan Âli Yücel'in Maarif Vekilliği yaptığı dönemde kültür hayatında etkili olan hümanizma anlayışının etkisini yansıtır. Ayrıca bu ilginin Voltaire'in Aydınlanmacı kimliğiyle ilişkili olduğu da söylenebilir. Hurafeler, dogmatik dinî inanışlar karşısında mücadeleci bir fikir hayatı olan Voltaire, bir yazar olarak öğrenciyi Aydınlanmacı fikirler ile karşılaştırır. Aydınlanmacılık bir önceki dönemden devralınmış ve bir sonraki döneme devredilen bir zihniyet olarak 1938-1950 aralığının tamamına egemendir, ayrıca Batıcı zihniyet Voltaire ile doğrudan Aydınlanmacı kaynağa yönelmiştir. Gelmiş geçmiş filozofların en etkileyicilerinden biri olarak Antik Yunan'dan Eflatun, öğrencinin dikkatine sunulmuş, Balzac ve Daniel Defoe realist yazarlar olarak listedeki yerlerini almıştır.

1950-1960 döneminde en çok tercih edilen yazarlar ile ilgili durum aşağıdaki grafikte verilmiştir:

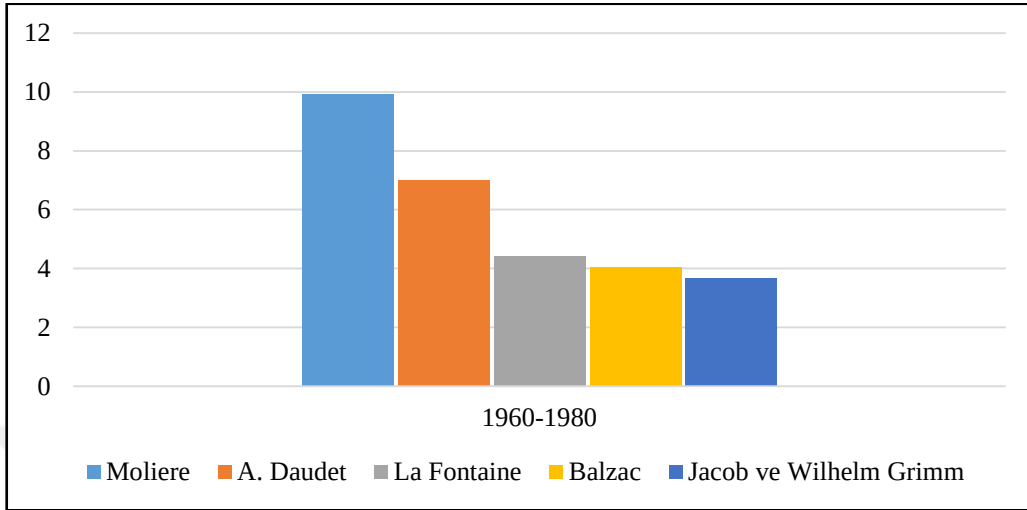
Grafik 7. 1950-1960 döneminde en çok tercih edilen yazarların oranı

1950-1960 döneminde ilk tercih edilen yazarın Moliere, arkadan gelenin Alphonse Daudet olması önceki dönemlerden devralınan Batıcı zihniyetin devamını gösterir. Defoe da dördüncü sıradaki varlığıyla aynı devamlılığın parçasıdır.

Bu dönemde dikkat çeken husus Beydaba'nın ilk üç yazar arasında görünmüş olmasıdır. Muhafazakâr değerlerin önünün açıldığı, arkada kalan Hasan Âli Yücel döneminin tek yanlı çeviri faaliyeti yapmakla itham edildiği bu dönemde Beydaba Doğu'dan yükselen bir ses, Doğu hikmetini temsil eden bir isim olarak öne çıkar. Aydınlanmacı-Batıcı ideallerin yerleşmişliğine rağmen Doğu'dan da bir ışık yükseldiğine dair vurgu kendisini Beydaba üzerinden göstermektedir.

Bruyere, Le Sage, Corneille klasik ekolden; Balzac realist ekolden yazarlar olarak Batıcı zihniyeti temsil eder. Grimm Kardeşler masal türünde eser vermiş olmalarıyla seçilmişlerdir. Bir romantik olarak Alfred De Musset'nin dördüncü sırayı eşit oranla paylaşan sekiz yazar arasındaki varlığı da dikkat çeker. Dördüncü sıradaki diğer yazarlar klasik ve realist Batıcı değerleri taşıırken Musset'nin romantizmi dönemin Aydınlanmacı Batı dışında romantik Batı'nın varlığını da göz ardı etmediğini gösterir. Zweig ise çağdaş bir yazar olarak kitaplardaki yerini almıştır. İlk kez bir önceki dönemde 1946 tarihli bir kitapta (Göğüş & Demiray, 1946) öğrenci ile tanıştırılan ve Türk okuyucusunun bugün bile çok iyi tanıdığı Stephan Zweig, II. Dünya Savaşı'nın başlaması, Nazi rejiminin faşizan uygulamaları karşısında ülkesini terk ederek Brezilya'ya yerleşmiş, fakat o karamsarlıkla 1942 yılında karısı ile birlikte intihar etmiştir. 1950-1960 döneminde kendisine gösterilen ilgi de, II. Dünya Savaşı yıkımını yaşamış Stephan Zweig'ın fikirleri, yaşantısı ve tepkileriyle birlikte Aydınlanmacı üst başlığında toplanabilecek bir zihniyeti temsil eder. Pozitivist, rasyonalist, bilimselci, özgürlükçü, antiempreyalist, antifaşist Zweig evrensel insanlık ülküsü ve doğruluk ilkesine olan inancıyla ders kitaplarındaki yerini almıştır.

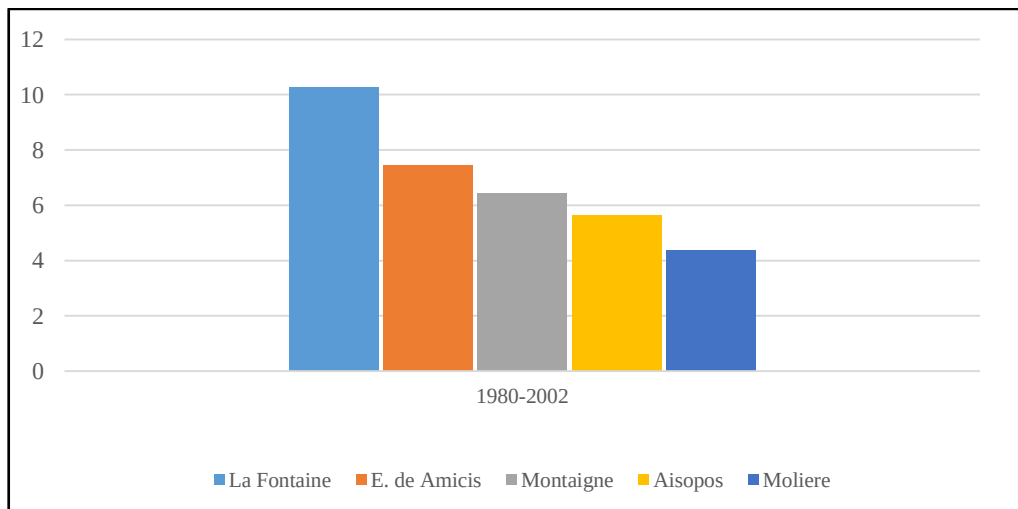
1960-1980 döneminde en çok tercih edilen yazarlar ile ilgili durum aşağıdaki grafikte gösterilmiştir:

Grafik 8. 1960-1980 döneminde en çok tercih edilen yazarların oranı

Tekrarlanan isimlerin yanı sıra La Fontaine bu dönemde ilk kez ilk beş yazar arasına girmiştir. Bunda yazarın evrensel insanlık hâlleri üzerinde duran edebî kimliği ve üslûbunun canlılığının yanı sıra fabl türünde eser vermiş olmasının etkili olduğu düşünülebilir. Nitekim La Fontaine arkadan gelen dönemlerde ilk sırada yer alacaktır ve 1923-2015 arasında genel yüzde olarak kendisinden en çok metin çevrilen yazarın La Fontaine olduğu da hatırlanmalıdır.

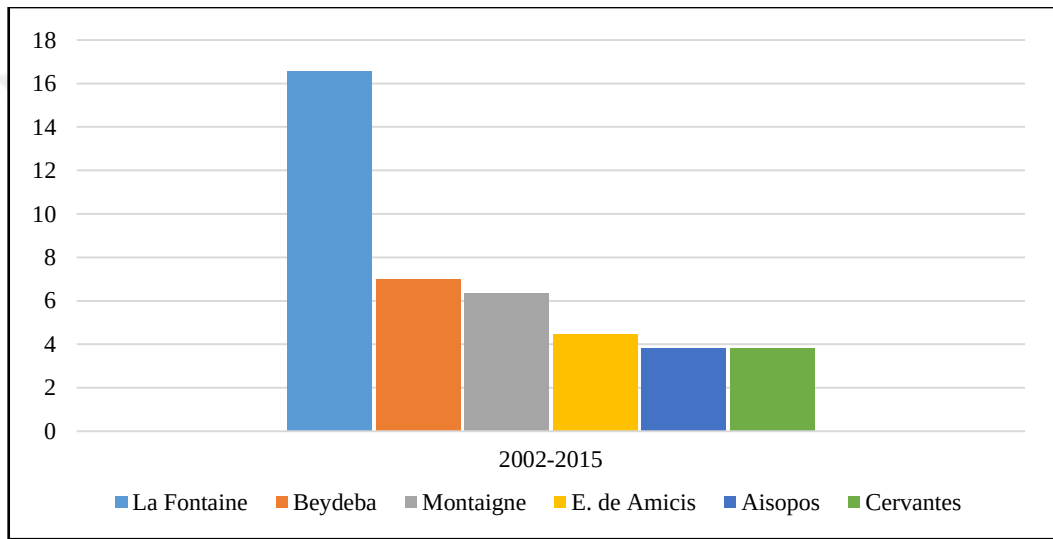
1980-2002 döneminde en çok tercih edilen yazarlar ile ilgili durum aşağıdaki grafikte verilmiştir:

Grafik 9. 1980-2002 döneminde en çok tercih edilen yazarların oranı

1980-2002 yılları arasında ilk tercih edilen yazar La Fontaine'dir. Moliere beşinci sıraya düşmüş olmakla birlikte ilk beş yazar arasındaki varlığını sürdürür. İlk beş yazar arasındaki yeni isim olarak ikinci sırada yer alan Edmondo De Amicis tamamı *Çocuk Kalbi*'nden seçilen çoğu mükerrer parçalarla kitaplardaki yerini alır. Yazarın kimliğinden çok bütün dünyaca çocuk edebiyatı bakımından kabul görmüş eseri, bu yükselişin sebebi olarak düşünülmelidir. Aydınlanmacı Montaigne ve Antik Yunan'dan fabl ozanı Aisopos Aydınlanmacı-Batıcı zihniyetin kesintisiz devamının yazarlar üzerindeki yansımaları oluşturur.

2002-2015 döneminde en çok tercih edilen yazarlar ile ilgili durum aşağıdaki grafikte gösterilmiştir:

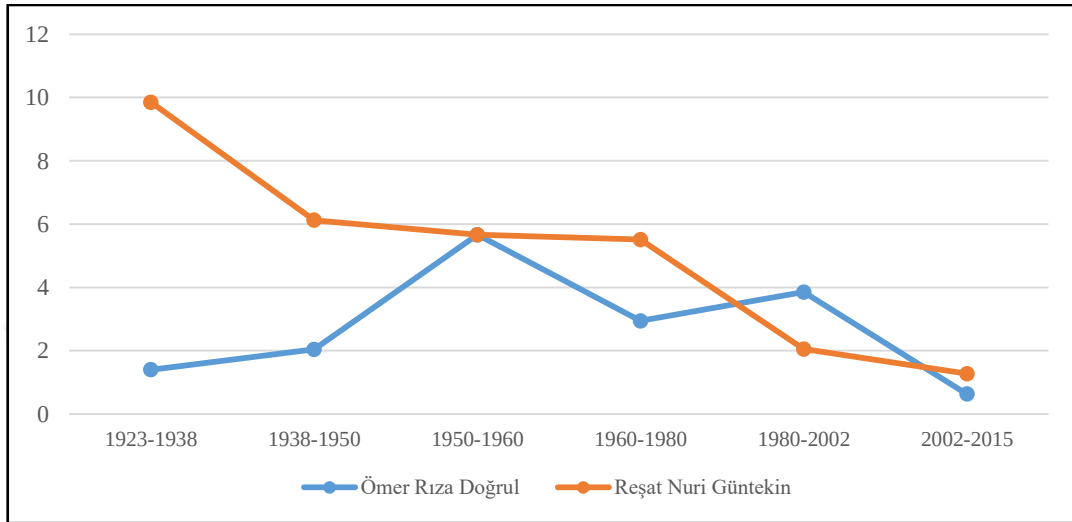
Grafik 10. 2002-2015 döneminde en çok tercih edilen yazarların oranı

2002-2015 yılları arasında ilk tercih edilen yazarın La Fontaine olması, Montaigne, Edmonde de Amicis, Aisopos'un ilk beş yazar arasında yer alması önceki dönemlerle benzerdir. Farklı olarak Cervantes, Don Kişot'tan seçilen parçalarıyla akılcılığı öneren bir yazar olarak grafikte ilk kez yerini almıştır. Bu grafikte dikkat çeken husus 1950-1960 arasında olduğu gibi Beydaba'nın yeniden ilk üç yazar arasındaki varlığıdır.

Yazarlar kapsamında yapılacak son tahlilde, Aydınlanmacı-Batıcı idealler bu tezin araştırma evrenini temsil eden 2015'e kadar cumhuriyet tarihinin hiçbir döneminde reddedilmiş değildir. Ancak Aydınlanmacı Batı'nın tek örnek olması tartışılmış, karşıt bir tez ya da bütünleyici ilke olarak Doğu'nun varlığı da gündeme getirilmiştir. Örneğin Beydaba, Menderes dönemi ders kitaplarındaki varlığıyla bu değeri gösterir. Aynı kültürel refleks 2002-2015 arasında da kendisini yineler.

Çevirmenlere bakıldığında; incelenen kitaplarda 1923-1938 döneminde 25, 1938-1950 döneminde 28; 1950-1960 döneminde 30, 1960-1980 döneminde 60, 1980-2002 döneminde 77,

2002-2015 döneminde 37 çevirmen yer almaktadır. Genel olarak 1923-2015 arasında ortaokul öğrencilerinin, Türkçe ders kitaplarında toplam 149 farklı çevirmen ile muhatap kılındığı görülür. Bütün dönemlerde daima tercih edilen çevirmenler Reşat Nuri Güntekin ve Ömer Rıza Doğrul'dur. Bu iki çevirmenin dönemlere göre dağılım oranları aşağıdaki grafikte gösterilmiştir:

Grafik 11. Her dönemde tercih edilen çevirmenlerin dönemlere göre oranı

Bu grafiğin dikkat çeken ilk anlamı başlangıçta Ömer Rıza Doğrul ve Reşat Nuri Güntekin'in oranlarının birbirinden uzak olması fakat daha sonra yaklaşmasıdır. Zira 1923-1938 ve 1938-1950 dönemlerinde Reşat Nuri Güntekin'in yüzdesi en yüksek noktada iken Ömer Rıza Doğrul'un yüzdesinin düşük olduğu görülür. Bu durum çeviri yapılan kaynak dil ve edebiyat ile de yakından ilgilidir. Reşat Nuri Güntekin'in yaptığı çeviriler 1960-1980 dönemine kadar sadece Fransızcadandır ve muhtelif eserlerdendir. Ömer Rıza Doğrul'un yaptığı çevirilerin büyük çoğunluğu ise ikinci dil olarak Arapçadandır ve bunların tamamı orijinal dili Sanskritçe olan Beydeba'nın *Kelile ve Dimne* adlı eserindendir. Bir başka ifade ile Reşat Nuri Güntekin'in çevirilerindeki kaynak kitap çeşitliliği Ömer Rıza Doğrul çevirilerinde daralmış, tek kitapla sınırlı kalmıştır. Ancak, *Kelile ve Dimne*'ye verilen önem Ömer Rıza Doğrul'u sürekliliği olan çevirmenlerden biri hâline getirmiştir.

Diğer yandan sadece tek dönemde tercih edilen çevirmenler de vardır. Abdullah Zühdü, Ahmet Hidayet, Ahmet Vefik Paşa, Behiç Enver, E. S., Hakkı Süha, Halil Nihat, Halit Fahri Ozansoy, Kâmiran Şerif, Mehmet Akif Ersoy, Muallim Cevdet, Nafi Atuf Kansu, Ömer Seyfettin, Recaizade Mahmut Ekrem, Refik Avni, Ruşen Eşref Ünaydın, Siraceddin Hasırcıoğlu, Süleyman Nazif sadece 1923-1938 döneminde görülmektedir.

Erol Güney ve Melih Cevdet Anday¹⁷⁵, İrfan Şahinbaş, Oğuz Peltek, Erol Güney, S. Ali, Saffet Korkut, Servet Lunel, Süleyman Adıyaman sadece 1938-1950 döneminde yer almaktadır.

Reşat Nuri Darago ismi sadece 1950-1960 döneminde vardır.

Afif Obay, İbrahim Necmi Dilmen, İhsan Akay, Lâmiî Yener, Mediha Sayar, Mustafa Nihat Özön, N. Ülken, Nureddin Artam, Orhan Ş. Yüksel, S. Güzey-F. Berçmen, S. S. Berkem, Salâh Birsell, Selâhattin Batu, Ş. B. Kurt, Vahdi Hatay, Ziya İshan isimleri sadece 1960-1980 döneminde mevcuttur.

A. Göktürk, Aydın Tataroğlu, Ayseli Usluada, C. Üster, Cahit Sıtkı Tarancı, Cemal Cafri, Cemal Türkmen, Engin Uzman, Enver Gökçe, Erdem Katırcıoğlu, F. Gülen ve Ömür Arıt, Faruk Ünlütürk, Fehmi Baldaş, M. Doğanay Özbey, Mahmut Kâhyaoğlu, Mefharet Ersin, Merâl Çelen, Nurhan Özeltin ve Mehmet Aydın, Orhan Vedat Sevinçli, Refik Erduran, S. Sengin, Selma Yurdakul, Sevil Seydi, Seyit Kemal Karaalioğlu, Ş. Alpa, Şükran Var, Tahsin Yücel, Tülin Altınova, V. M. Kocatürk, Zeki Gülsoy, Zeynep Menemenci sadece 1980-2002 döneminde görülür.

Ataol Behramoğlu, Babil Çeçen ve Ayhan Ergün, Bülent Ecevit, Emin Özdemir, Ferdi Merter, İsa Nûrazer, Nurettin Sevin, Nuri Eren, Nükte Uğurgel-Seyit Kemal Karaalioğlu-Nevzat Kızılcan, Seda Çiftçi, Sonat Kaya sadece 2002-2015 döneminde yer alır.

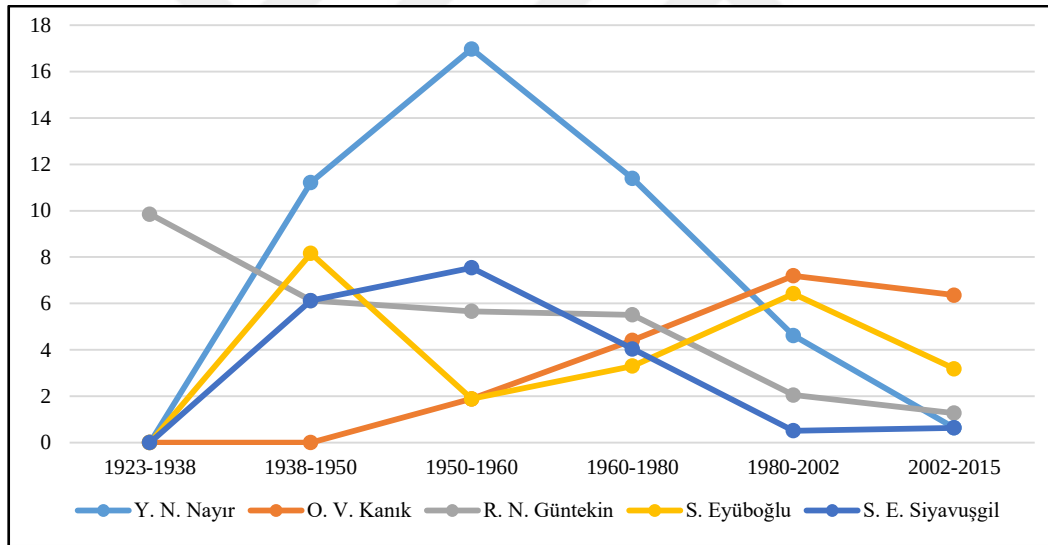
Her dönemde mevcut olup sadece tek dönemde tercih edilmeyen çevirmenler de bulunmaktadır. Kemal Kaya, Lûtfi Ay, Sabahattin Eyüboğlu, Sabri Esat Siyavuşgil, Yaşar Nabi Nayır sadece 1923-1938 döneminde yer almamıştır.

Ayrıca bütün dönemlerde çevirmeni belirtilmeyen ve tespit edilemeyen çok sayıda çeviri metin bulunmaktadır. Bunların yüzdesi 1923-1938 döneminde 53,52; 1938-1950 döneminde 5,10; 1950-1960 döneminde 12,26; 1960-1980 döneminde 16,17; 1980-2002 döneminde 34,19; 2002-2015 döneminde 60,50'dir. Çevirmenleri belirtilmeyen metinler ile ilgili bu oranın 1938-1950 döneminde nispeten düşse de sıfırlanmadığı, sonrasında ise yüksek ivmeyle arttığı görülmektedir. Bu sıralamada en yüksek oran %60,50 ile 2002-2015 arasındadır ve 1923-1938 dönemini bile geride bırakan bu özensizlik çevirinin ders kitaplarında ayrı bir disiplin olarak değerlendirilmemesinden, temayı öne çıkaran muhtevacı yaklaşımdan kaynaklanmaktadır. Bu dönemlerde söz konusu çeviri metinlerin altlarında sadece yazarların isimleri verilmiştir. Çevirmenleri belirtilmeyen metinler ile ilgili en düşük oran ise çeviriyi ayrı bir disiplin olarak ele alan, yazar kadar çevirmeni de önemseyen 1938-1950 döneminde görülmektedir. Ayrıca 1938-1950 arasında çevirmeni belirtilmeyen metinlerin önceki dönemde kabul edilip bu dönemde varlığını sürdüren kitaplarda yer aldığını da belirtmek gerekir. Son tahlilde mevcut manzara bir bilim olarak çeviri aleyhine, ders kitaplarına kadar yerleşmiş özensizliğin yansımasıdır denebilir ve bu çalışmanın öneriler bölümünde ayrıca değerlendirilecektir.

¹⁷⁵ Bu yazarlar bir metnin altında çevirmen olarak geçtikleri için burada birlikte ele alınmıştır.

1923-2015 arasında, genel olarak bakıldığında, toplam yüzde olarak en çok tercih edilen çevirmen Yaşar Nabi Nayır'dır. Daha sonra gelen çevirmenler sırayla Reşat Nuri Güntekin, Sabahattin Eyüboğlu, Orhan Veli Kanık, Sabri Esat Siyavuşgil'dir. Metin sayısı olarak bakıldığında ise 1923-2015 arasında en çok tercih edilen çevirmen Yaşar Nabi Nayır'dır. Daha sonra ise sırasıyla Orhan Veli Kanık, Reşat Nuri Güntekin, Sabahattin Eyüboğlu, Ömer Rıza Doğrul gelmektedir.

Dönemlere bakıldığında ilk tercih edilen çevirmen 1923-1938 döneminde Reşat Nuri Güntekin; 1938-1950 döneminde Yaşar Nabi Nayır; 1950-1960 döneminde Yaşar Nabi Nayır; 1960-1980 döneminde Yaşar Nabi Nayır; 1980-2002 döneminde Orhan Veli Kanık, 2002-2015 döneminde Orhan Veli Kanık'tır. İkinci sırada tercih edilen çevirmen 1923-1938 döneminde Halit Fahri Ozansoy; 1938-1950 döneminde Sabahattin Eyüboğlu; 1950-1960 döneminde Sabri Esat Siyavuşgil; 1960-1980 döneminde Reşat Nuri Güntekin; 1980-2002 döneminde Sabahattin Eyüboğlu, 2002-2015 döneminde Sabahattin Eyüboğlu'dur. Buna göre oransal olarak en çok tercih edilen 5 çevirmenin sıralaması ve kendi dönemleri içindeki oranları aşağıda gösterilmiştir:

Grafik 12. Çevirmenlerin dönemlere göre oranı

Bu grafiğin dikkat çeken ilk anlamı Yaşar Nabi Nayır'ın yüzdesinin 1950-1960 döneminde zirvede olduğudur. İkinci husus, Orhan Veli Kanık'ın yüzdesinde 1950-1960 döneminden itibaren bir yükseliş olduğu, bu oranda 1980-2002 arasında zirve noktaya varıldığı, 2002-2015'te hafif bir düşüş yaşandığıdır. Reşat Nuri Güntekin'in oranı 1923-1938 döneminde zirvede ondan sonra ise sürekli bir düşüştür. Sabahattin Eyüboğlu'nun yüzdesinin 1938-1950 döneminde zirvede olduğu, daha sonra inişli çıkışlı bir grafik sergilediği görülür. Sabri Esat Siyavuşgil'in oranı 1950-1960 döneminde zirvededir, bu dönemden itibaren giderek azalır.

1923-1938 arasında en çok tercih edilen çevirmenin Reşat Nuri Güntekin olmasının öncelikle Fransızcanın en çok tercih edilen kaynak dil olmasıyla daha sonra da yazarın edebî, eğitimci kimliğiyle, sade ve akıcı üslubuyla ilgili olduğu düşünülebilir. Bununla birlikte ismi belirtilmeyen çevirmenlerin yüksek oranı (%53,52) bu dönem için bütünüyle gerçekçi değerlendirmeler yapmayı engellemektedir ve bu belirsizlik arkadan gelen dönemlerde de görülecektir.

1938-1950 döneminde en çok tercih edilen çevirmenin Yaşar Nabi Nayır olmasının öncelikle bu dönemde Fransızcanın ve İngilizcenin en çok tercih edilen kaynak diller olmasıyla daha sonra da yazarın edebî kimliğiyle ilgili olduğu düşünülebilir. Benzer şekilde ikinci tercih edilen çevirmenin Sabahattin Eyüboğlu olması öncelikle Fransızca ve Eski Yunancanın en çok tercih edilen kaynak diller olmasıyla daha sonra da yazarın edebî kimliğiyle ilgilidir. Ayrıca bu durumun ilk tercih edilen yazarlardan birinin Eflatun olması ile ilgili olduğu da söylenebilir çünkü Sabahattin Eyüboğlu, Platon'dan *Devlet* çevirisinin sahibidir. Ayrıca dönemde Tercüme Bürosu'nun yüklendiği zihniyetçi işlev bu kurum etrafında çalışan çevirmenlerin eserlerinin ders kitaplarında yer bulmasına zemin hazırlamıştır. Dönemin çevirmenlerinden Orhan Veli Kanık, Yaşar Nabi Nayır, Sabahattin Eyüboğlu Tercüme Bürosunda çalışmıştır.

1950-1960 döneminde en çok tercih edilen çevirmen yine Yaşar Nabi Nayır'dır. Önceki dönemdeki benzer sebeplerin yanı sıra bu durumun ilk tercih edilen yazarın Moliere olması ile de ilgili olduğu söylenebilir. Çünkü Yaşar Nabi'nin Moliere çevirileri vardır. İkinci sırada tercih edilen çevirmenin Sabri Esat Siyavuşgil olması ise bu dönemde ikinci tercih edilen yazarın Alphonse Daudet olması ile ilgilidir. Çünkü Sabri Esat'ın Daudet'den *Değirmenimden Mektuplar* çevirisi vardır.

1960-1980 döneminde en çok tercih edilen çevirmen yine Yaşar Nabi Nayır'dır. Önceki dönemlerdeki benzer sebeplerin yanı sıra bu durumun ilk tercih edilen yazarın Moliere olması ile de ilgili olduğu söylenebilir. İkinci sırada tercih edilen çevirmenin Reşat Nuri Güntekin olması ise önceki dönemlerdeki benzer sebeplerin yanı sıra bu dönemde Reşat Nuri'nin Cervantes çevirilerinin de ders kitaplarında yer almasıyla ilgilidir.

1980-2002 döneminde en çok tercih edilen çevirmenin Orhan Veli Kanık olmasının yazarın edebî kimliğinin yanı sıra yaptığı La Fontaine çevirileri yani fabl türü ile ilgili olduğu söylenebilir. Zira bu dönemde Orhan Veli Kanık'ın ders kitaplarında yer alan bütün çevirileri La Fontaine'dendir. İkinci sırada tercih edilen çevirmenin Sabahattin Eyüboğlu olması ise bu dönemde en çok tercih edilen kaynak dilin Fransızca olmasından kaynaklanmaktadır. Eyüboğlu'nun bütün çevirileri La Fontaine ve Montaigne'dendir.

2002-2015 döneminde en çok tercih edilen çevirmenin Orhan Veli Kanık olmasının yine La Fontaine çevirileri yani fabl türü ile ilgili olduğu söylenebilir. Zira Orhan Veli Kanık'ın bütün çevirileri bu dönemde de La Fontaine'dendir. İkinci sırada tercih edilen çevirmenin Sabahattin

Eyüboğlu olması bu dönemde de La Fontaine, Moliere ve Montaigne'den yaptığı çeviriler ile yani kaynak dilin Fransızca olmasıyla ilgilidir. Bununla birlikte 2002-2015 arasında çevirmen isimlerinin belirtilmesindeki büyük boşluk (%60,50) mevcut isimler hakkında gerçekçi bir değerlendirme yapmayı engellemektedir.

Çevirmenler bağlamında son tahlilde, 1923'ten itibaren 2015'e kadar ortaokul Türkçe ders kitaplarında çevirmen olarak öne çıkan isimlerin, çeviriye ayrı bir disiplin olarak değer verdikleri söylenebilir. Salt çeviri ile uğraşan isimlerden çok telif eserleriyle de tanınan yazarlar ve onların tanınmış çevirileri tercih edilmiştir. Diğer yandan bu edip-çevirmenlerin her dönemde en çok tercih edilen yazar, kaynak dil, türler ve mükerrer metinlerle genellikle doğru orantılı olduğunu belirtmek gerekir.

5. 1. 4. Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Çeviri Metinlerin Kullanım Sıklığı ile İlgili Sonuçlar

1923-2015 yılları arasında ortaokullarda okutulan Türkçe ders kitaplarında 1164 çeviri metin yer almaktadır, bunların 766'sı mükerrer olup, 92 eğitim öğretim yılı boyunca 398 farklı metin kullanılmıştır. Bunların arasında bütün dönemlerde daima mevcut olan çeviri metinler bulunmaktadır. Daniel Defoe'dan çevrilen ve ders kitaplarında "Robenson" / "Robinson Crusoe" / "İssız Adada İlk Günler" / "Günlük" isimleri ile yer alan aynı metin ile ve Friderich Schiller'den "Kefil" ismiyle tercüme edilen metin altı dönemde de sürekliliğini korumuştur.

Her dönemde kullanılıp sadece tek dönemde kullanılmayan çeviri metinler de bulunmaktadır. Buna göre Moliere'den çevrilen ve farklı kitaplarda "Cimri" / "Cimrinin Ziyafet Hazırlığı" / "Cimrinin Ziyafeti" gibi farklı adlarla yer alan aynı metin ile Beydeba'dan tercüme edilen "Güvercin, Tilki ve Leylek" adlı metin sadece 1923-1938 döneminde kullanılmamıştır. George Sand'dan tercüme edilen ve farklı kitaplarda "Okuma Zevki" / "Okumak Zevki" / "Okumanın Tadı" adlarıyla yer alan aynı metin sadece 2002-2015 döneminde ders kitaplarında yer almamıştır.

Üzerinde ısrar edilen mükerrer metinlerin zihniyet yansımaları bakımından çok önemli göstergeler olduğu düşünülürse bunları sırasıyla görmek gerekir. Hem 1923-2015 arası bütün olarak değerlendirildiğinde hem de dönemlere göre en çok kullanılan bu metinler şöyle sıralanabilir¹⁷⁶:

- "Cimri" / "Cimrinin Ziyafet Hazırlığı" / "Cimrinin Ziyafeti" (Moliere, 30 kez),
- "Alışkanlık" (Montaigne, 17 kez),
- "Babamdan Mektup" / "Allaha Ismarladık" / "Bir Babanın Mektubu" / "Çocuk ve Okul" / "Okul" / "Hanri'ciğim" (Edmondo de Amicis, 17 kez),

¹⁷⁶ Bu sıralamalarda en çok kullanılan 10'ar metin verilmek istenmiştir. Ancak tekrar sayısı aynı olan parçaların varlığı listelerdeki metin sayılarını bir standartta tutmayı engellemektedir.

- “Cimrinin Ölümü” (Honore de Balzac, 17 kez),
- “Kıbarlık Budalası” (Moliere, 17 kez),
- “Balıkçıl Kuşu” (Beydeba, 15 kez),
- “Çekirgeler” (Alphonse Daudet, 15 kez),
- “Robenson’un Sürüsü” (Daniel Defoe, 15 kez),
- “Arıbeyi” / “Arı Beyi” (Jacop ve Wilhelm Grimm, 14 kez),
- “Boynu Çemberli Güvercin ile Fare” / “Güvercin ve Arkadaşları” / “Tasmalı Güvercin” / “Dostluğun Değeri” (Beydeba, 14 kez),
- “Deniz İçinde Akan Nehir” / “Okyanustaki Nehir” (Anne Terry White, 14 kez),
- “Robenson” / “Robinson Crusoe” / “İssız Adada İlk Günler” / “Günlük” (Daniel Defoe, 14 kez).

Dönemsel olarak bakıldığında ise 1923-1938 döneminde en çok kullanılan metinler şunlardır:

- “Çöl’den” / “Çöl Tasvirleri” (Pierre Loti, 4 kez),
- “Ayyar Hamza” (Moliere, 3 kez),
- “Bir Ama Çocuğun Tahassürü” (yazarı belli değil, 3 kez),
- “Bir Saat Bulan Adam” (George Courteline, 3 kez),
- “Gece Yarısı Ördeği” (Madam Rachilde, 3 kez),
- “İlyada -Sekizinci Terennümün Başlangıcı-” (Homeros, 3 kez),
- “Portland Dükü” (Auguste Villiers De L’ıle-Adam, 3 kez).

1938-1950 döneminde en çok kullanılan metinler şunlardır:

- “Antigone’den” (Sophokles, 3 kez),
- “Bir Ananın Fedakârlığı” (Alfred de Musset, 3 kez),
- “Cimrinin Ölümü” (Honore de Balzac, 3 kez),
- “Cimrinin Ziyafeti” (Moliere, 3 kez),
- “Cüceler Memleketinde Bir Eğlence” (Jonathan Swift, 3 kez),
- “Çekirgeler” (Alphonse Daudet, 3 kez),
- “Güneş-Sıcaklık” (Tolstoy, 3 kez),
- “İnsan Yutan Kumsallar” (Victor Hugo, 3 kez),
- “Sokrates’le Lysis” (Eflatun, 3 kez),
- “Kanunların Büyüklüğü” (Eflatun, 3 kez),
- “Kırlangıç” (Jule Michelet, 3 kez),
- “Konuşmaya Dair” (Francis Bacon, 3 kez),
- “Kyklkops ile Poseidon” (Lukianos, 3 kez),
- “Morina Avcıları” (Pierre Loti, 3 kez),

- “Namus İmtihanı” (Voltaire, 3 kez),
- “Robenson’un Sürüsü” (Daniel Defoe, 3 kez),
- “Ruh Asillığı” (Herman Hayberk, 3 kez),
- “Üslûp Hakkında” (Buffon, 3 kez).

1950-1960 döneminde en çok kullanılan metinler şunlardır:

- “Cimrinin Ziyafeti” / “Cimrinin Ziyafet Hazırlığı” (Moliere, 6 kez),
- “Kibarlık Budalası” (Moliere, 6 kez),
- “Arıbeyi” / “Arı Beyi” (Jacop ve Wilhelm Grimm, 4 kez),
- “Bir Ananın Fedakârlığı” (Alfred de Musset, 4 kez),
- “Bir Tufeyli” (Le Sage, 4 kez),
- “Çekirgeler” (Alphonse Daudet, 4 kez),
- “Dalgın Adam” (La Bruyere, 4 kez),
- “Güvercin, Tilki ve Leylek” (Beydeba, 4 kez),
- “Horace’tan” (P. Corneille, 4 kez),
- “Kutup Seyyahları” (Stephan Zweig, 4 kez),
- “Robenson’un Sürüsü” (Daniel Defoe, 4 kez).

1960-1980 döneminde en çok kullanılan metinler şunlardır:

- “Cimrinin Ziyafeti” / “Cimrinin Ziyafet Hazırlığı” (Moliere, 14 kez),
- “Cimrinin Ölümü” (Honore de Balzac, 11 kez),
- “Arıbeyi” / “Arı Beyi” (Jacop ve Wilhelm Grimm, 8 kez),
- “Çekirgeler” (Alphonse Daudet, 8 kez),
- “Deniz İçinde Akan Nehir” (Anne Terry White, 8 kez),
- “Haksız Olduğunuzu İtiraf Edin” (Ross L. Holman, 8 kez),
- “Robenson’un Sürüsü” (Daniel Defoe, 8 kez).

1980-2002 döneminde en çok kullanılan metinler şunlardır:

- “Alışkanlık” (Montaigne, 12 kez),
- “Babamdan Mektup” / “Allaha Ismarladık” / “Bir Babanın Mektubu” / “Çocuk ve Okul” / “Okul” / “Hanri’ciğim” (Edmondo de Amicis, 11 kez),
- “İssız Adada İlk Günler” / “Robenson” / “Robinson Crusoe” / “Günlük” (Daniel Defoe, 8 kez),
- “Atla Eşek” / “Eşek Yüklü At” (La Fontaine, 7 kez),
- “Balıkçıl” (La Fontaine, 7 kez).

2002-2015 döneminde en çok kullanılan metinler şunlardır:

- “Boynu Çemberli Güvercin ile Fare” / “Güvercin ve Arkadaşları” / “Tasmalı Güvercin” / “Dostluğun Değeri” (Beydeba, 9 kez),

- “Balıkçıl” (La Fontaine, 7 kez),
- “Meşe ile Kamış” / “Meşe ile Saz” (La Fontaine, 7 kez),
- “Alışkanlık” (Montaigne, 5 kez),
- “Babamdan Mektup” / “Allaha Ismarladık” / “Bir Babanın Mektubu” / “Çocuk ve Okul” / “Okul” / “Hanri’ciğim” (Edmondo de Amicis, 5 kez),
- “Don Kişot” / “Don Kişot’un Yel Değirmenleriyle Savaşı” (Cervantes, 5 kez).

Gerek 1923-2015 arası bütün olarak ele alındığında, gerek dönemlere ayrı ayrı bakıldığında kullanılan mükerrer metinler hem birbiriyle hem dönemlerinin zihniyet dünyası ile uyum içindedir. Her zihniyetin başlangıçtan itibaren kendi hikâyesi ise bundan sonraki bölümde gösterilecektir.

5. 1. 5. Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Çeviri Metinlerin Zihniyet Yansımaları ile İlgili Sonuçlar

Ortaokul Türkçe ders kitaplarında yer alan çeviri metinler ile 1923-1938 döneminde 6, 1938-1950 döneminde 5; 1950-1960 döneminde 5, 1960-1980 döneminde 7, 1980-2002 döneminde 10, 2002-2015 döneminde 9 farklı zihniyet yansıtılmıştır. Tekrarlanan zihniyetler ayıklandığında 1923-2015 arasında ortaokul öğrencilerinin, toplam 11 farklı zihniyet ile muhatap kılındığı görülür. Bunlar eğitimcilik (idealist ve pragmatist), Aydınlanmacılık-Batıcılık, milliyetçilik, çevrecilik (tabiatçılık), romantizm, modernizm, gelenekçilik, Atatürkçülük, sembolizm, görecilik ve globalizmdir (küreselleşmecilik). Bütün dönemlerde ortak olarak yansıyan zihniyetler Aydınlanmacılık-Batıcılık, eğitimcilik (idealist ve pragmatist), çevrecilik (tabiatçılık), milliyetçilik ve romantizmdir.

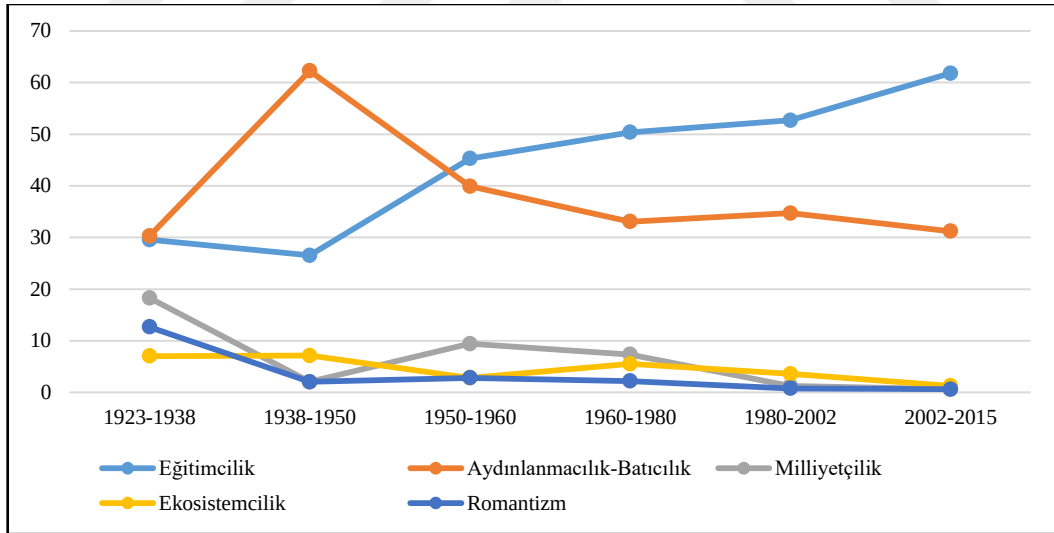
Diğer yandan sadece tek dönemde yansıtılan zihniyetler de vardır. Globalizm (küreselleşmecilik) sadece 2002-2015 döneminde yer alır. Bu durum globalizmin dünya gibi Türkiye gündeminde de tartışılma zemininin diğerlerine göre daha yeni olan kronolojisi ile ilgilidir.

Sadece iki dönemde yansıtılan zihniyetler de bulunmaktadır. Atatürkçülük ve sembolizm sadece 1960-1980 ile 1980-2002 dönemlerinde; gelenekçilik ve görecilik sadece 1980-2002 ile 2002-2015 dönemlerinde çeviri metinlerle ders kitaplarında yansıtılmıştır. Bunlardan Atatürkçülük ders kitaplarında daha ziyade telif metinler üzerinden temsil edilmiş ancak her ikisi de birer askerî darbeye başlayan 1960 ve 1980’i takip eden dönemlerde etrafında toplanılacak ulusal değer olarak Atatürkçülük çeviri metinlerle de takviye edilmiştir. Bu durum daha çok telif metinlerle temsil edilen gelenekçilik için de geçerlidir. İçerdiği sezgici zihniyet yönüyle sembolizm ise, cumhuriyet tarihi boyunca zihniyet dünyasında güçlü yerini daima koruyan Aydınlanmacı-Batıcı ihtiyaçlar için ilk sırada bir cevap olarak görülmemiştir. Benzer bir durum zihniyet dünyasına paralel olarak ders kitaplarında iki dönemde yer bulan görecilik için de geçerlidir.

1923-2015 arasına genel olarak bakıldığında 92 eğitim öğretim yılı boyunca ortaokul Türkçe ders kitaplarında yansımaları en çok bulan zihniyetin pragmatist ve idealist damarlardan ilerleyen

eğitimcilik olduğu görülür. Daha sonra sırayla Aydınlanmacılık-Batıcılık, milliyetçilik, anti söylemiyle birlikte çevrecilik (tabiatçılık) ve romantizm zihniyetleri gelmektedir. Bunlar aynı zamanda her dönemde tercih edilen zihniyetlerdir. Bunları sırasıyla modernizm, gelenekçilik, Atatürkçülük ve sembolizm takip etmektedir. En az yansıtılan zihniyetler ise görecilik ve globalizmdir.

Dönemlere göre bakıldığında en çok yansıtılan zihniyet 1923-1938 döneminde Aydınlanmacılık-Batıcılık; 1938-1950 döneminde Aydınlanmacılık-Batıcılık; 1950-1960 döneminde eğitimcilik; 1960-1980 döneminde eğitimcilik; 1980-2002 döneminde eğitimcilik, 2002-2015 döneminde eğitimciliktir. İkinci sırada yansıtılan zihniyet 1923-1938 döneminde eğitimcilik; 1938-1950 döneminde eğitimcilik; 1950-1960 döneminde Aydınlanmacılık-Batıcılık; 1960-1980 döneminde Aydınlanmacılık-Batıcılık; 1980-2002 döneminde Aydınlanmacılık-Batıcılık, 2002-2015 döneminde Aydınlanmacılık-Batıcılıktır. Böylece 1923'ten 2015'e kadar Eğitimi ve Aydınlanmacı-Batıcı zihniyetlerin ilk iki sırayı daima paylaştıkları fark edilir. Üçüncü sırada yansıtılan zihniyet 1923-1938 döneminde milliyetçilik; 1938-1950 döneminde çevrecilik (tabiatçılık); 1950-1960 döneminde milliyetçilik; 1960-1980 döneminde milliyetçilik; 1980-2002 döneminde çevrecilik (tabiatçılık), 2002-2015 döneminde gelenekçiliktir. Buna göre en çok tercih edilen 5 zihniyetin sıralaması ve kendi dönemleri içindeki oranları aşağıda gösterilmiştir:

Grafik 13. En çok yansıtılan zihniyetlerin dönemlere göre oranı

Bu grafiğin dikkat çeken ilk anlamı ders kitaplarında çeviri metinlerle yansıtılan Aydınlanmacılık-Batıcılık zihniyetinin yüzdesinde 1938-1950 döneminden itibaren (1980-2002 arasında çok az bir yükseliş olsa da) istikrarlı bir düşüş, eğitimcilik zihniyetinin oranında bir yükseliş olduğudur. Eğitimcilik zihniyetinin yüzdesi 1938-1950 arasında bir düşüş gösterse de bu dönemden itibaren yükselmiş, 2002-2015 döneminde en yüksek noktaya ulaşmıştır.

Aydınlanmacılık-Batıcılık zihniyetinin yüzdesi 1938-1950 döneminde zirve noktadadır, bu dönemden itibaren düşüştür. Böylece Aydınlanmacı-Batıcı zihniyet ile eğitimci zihniyetin 1950-1960 aralığında dramatik bir yer değiştirme geçirdiği ve bunun 2015'e kadar aynen devam ettiği görülür. Milliyetçi zihniyetin oranı ise 1923-1938 döneminde, daha sonra da 1950-1960 döneminde zirvededir, bu dönemden itibaren bu oranda sürekli bir düşüş görülmektedir. Çevrecilik (tabiatçılık) zihniyetinin yüzdesi 1923-1938 döneminde zirvededir, bu dönemden itibaren düşüştür, 1960-1980 döneminde yükselse de tekrar azalmıştır. Romantizm zihniyetinin yüzdesi ise 1923-1938 döneminde zirvededir, bu dönemden itibaren düşüşe geçmiştir, 1950-1960 döneminde çok az yükselse de tekrar düşüştür. Buradan hareketle cumhuriyet döneminin zihniyet haritasının dönemin düşünce dünyasına paralel olduğu söylenebilir.

Bundan sonra her zihniyetin kendi hikâyesi dikey tarama doğrultusunda tamamlanarak nihai sonuca varılacaktır.

5. 1. 5. 1. Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki İdealist ve Pragmatist Eğitimcilik Zihniyetlerini Yansıtan Çeviri Metinler ile İlgili Sonuçlar

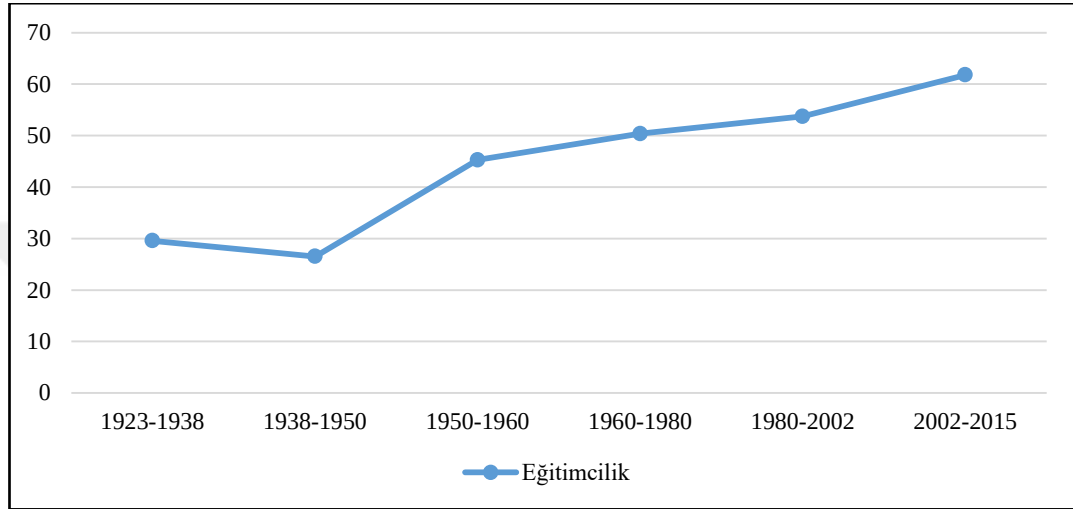
1923-2015 arasında ortaokul Türkçe ders kitaplarında yer alan çeviri metinlerde eğitimcilik üst başlığı altında en fazla idealist ve pragmatist zihniyetlerin yansımaları bulunduğu görülür. Eğitimci tavır gözden geçirildiğinde ideal genç, okul, öğrencilik, öğretmenlik, nesil yatırımı, kadının eğitimi, okuma sevgisi, kitaplar, eğitim eşitliği, toplum eğitimi, eğitim hakkı, yetişkin eğitimi, köy eğitimi gibi bileşenlerin esas alındığı fark edilir. Bunlardan ideal genç, nesil yatırımı, okul, okuma sevgisi gibi bileşenler idealist; köy eğitimi, toplum eğitimi, öğrencilik, öğretmenlik, kadının eğitimi, yetişkin eğitimi, eğitim eşitliği, eğitim hakkı gibi bileşenler pragmatist yansımalar taşıyan eğitimcilik anlayışını içerirler. İdealist ve pragmatist eğitimcilik üst başlığı altında bu manzaradan çıkarılan genel sonuçlar ise şöyledir:

İncelenen kitaplarda 1923-1938 döneminde 42, 1938-1950 döneminde 26; 1950-1960 döneminde 48, 1960-1980 döneminde 137, 1980-2002 döneminde 209, 2002-2015 döneminde 97 tane idealist ve pragmatist eğitimcilik zihniyetlerini yansıtan çeviri metin yer almıştır. Böylece 1923-2015 arasında ortaokul öğrencilerinin, Türkçe ders kitaplarında mükerrerlerle birlikte idealist ve pragmatist eğitimcilik zihniyetlerini yansıtan toplam 559 çeviri metinle muhatap kılındığı görülür.

1923-2015 arasında idealist ve pragmatist eğitimcilik zihniyetlerini yansıtan 559 çeviri metnin, toplam çeviri metin hacmine oranı %48,02'dir. Ancak diğer zihniyetler için de söz konusu edileceği gibi tek başına bu oran bu çalışmanın amacı bakımından bir anlam ifade etmez. Anlamlı sonuçlar için değerlendirilmesi gereken husus her dönem içinde idealist ve pragmatist eğitimcilik zihniyetlerini yansıtan çeviri metinlerin bütün içindeki oranının tespit edilmesidir. Çünkü "Bulgular

ve Tartışma” bölümünde de belirtildiği gibi her dönemin kapsadığı yıl ve kitap sayısı değişiklik göstermektedir.

İdealist ve pragmatist eğitimcilik zihniyetlerini yansıtan çeviri metinler, toplam yansıtılan zihniyet hacminin 1923-1938 döneminde %29,57’sini; 1938-1950 döneminde %26,53’ünü; 1950-1960 döneminde %45,28’ini; 1960-1980 döneminde %50,36’sını; 1980-2002 döneminde %53,72’sini; 2002-2015 döneminde %61,78’ini oluşturmaktadır:

Grafik 14. İdealist ve pragmatist eğitimcilik zihniyetlerini yansıtan çeviri metinlerin dönemlere göre kullanım oranı

Bu grafiğin dikkat çeken ilk anlamı, ders kitaplarında idealist ve pragmatist eğitimcilik zihniyetlerini yansıtan çeviri metinlerde 1923-1938 arasında %29,57’lik oranla anlamlı bir başlangıç yapıldığı, 1938-1950 aralığında kaydedilen hafif düşüşe (%26,53) rağmen bu dönemden itibaren sürekli bir yükseliş olduğu, bu oranın 2002-2015 döneminde zirve noktaya ulaştığıdır. İdealist ve pragmatist damarlardan ilerleyen eğitimcilik zihniyeti 1923-1938 ve 1938-1950 dönemlerinde ikinci sırada, diğer dönemlerde ise birinci sırada yansıtılmıştır. Bu hâliyle grafik, cumhuriyet döneminin zihniyet haritasının bütün yansımalarını taşımaktadır.

Eğitimci zihniyetin serüvenine başlangıçtan itibaren bir bütün olarak bakıldığında 1923-1938 yılları arasında çeviri metinlerle ikinci sırada yansıtılan zihniyet (ilk sırada yansıyan Aydınlanmacılık-Batıcılık zihniyeti ile çok az bir farkla da olsa) idealist ve pragmatist damarlardan ilerleyen eğitimciliktir. Eğitimci tavır; eğitim yoluyla cumhuriyeti koruyacak ve kollayacak, onun varlığını sürdürecektir nesiller inşa etmek, toplumu biçimlendirmek şeklinde cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren ağırlığını telif metinler gibi çeviri metinler üzerinden de daima göstermiştir. Genç cumhuriyet çocuğa ve gence toplumun geleceği olarak bakar, bu yüzden onun eğitimini son derece önemser. Çünkü Kurtuluş Savaşı’nın kazanılması ve cumhuriyetin ilanı ile tamamlanan süreçten sonra sıra ülkenin yeniden kuruluş aşamasına gelmiş; amaç, toplumu çağdaş Batı uygarlığı

seviyesine çıkarmak olmuştur. Cehalete bütünüyle savaş açmış olan genç Türkiye Cumhuriyeti moral değerleri sağlam, etik ilkeleri kuvvetli bir bilgi toplumu yaratmaktan yanadır. Eğitim kurumlarını, programlarını, bütünüyle eğitim dünyasını yenilemeyi ilke edinen, eski eğitim sistem ve kurumlarını değiştiren, yeni bir ülke, yeni bir genç tipi, yeni bir toplum inşa etmek isteyen genç cumhuriyet bu doğrultuda eğitimin öneminin de farkındadır ve genel ilkeler Aydınlanmacı-Batıcı ilkeler ile iç içedir.

İdealist ve pragmatist damarlardan ilerleyen eğitimcilik 1938-1950 döneminde çeviri metinlerle ikinci sırada yansıtılan zihniyettir ve bununla ilk sıradaki Aydınlanmacılık-Batıcılık arasında büyük bir fark vardır. Atatürk dönemindeki millilik anlayışının hümanizm zihniyetiyle büyük ölçüde yer değiştirdiği, köy enstitüleri uygulamasında olduğu gibi eğitimde pragmatik yaklaşımın esas alındığı bu dönemde idealist ve pragmatist eğitimcilik zihniyetlerini yansıtan metinlerin hümanist değerler üzerinden bir eğitim anlayışı ve bu doğrultuda ideal genç yetiştirme amacı taşıyan genç cumhuriyet zihniyeti ile uyum içinde olduğu söylenebilir. Özellikle pozitivist ve hümanist temeller üzerine Aydınlanmacı-Batıcı bir toplum inşa etmek isteyen dönem bu doğrultuda eğitimin öneminin de farkındadır. Bu dönem, insanı mantığıyla yüceltirken her türlü hurafenin ve dayatmanın karşısında direnebilen, söz oyunlarına itibar etmeyen bir insan tipi önermektedir.

İdealist ve pragmatist damarlardan ilerleyen eğitimcilik 1950-1960, 1960-1980, 1980-2002 ve 2002-2015 dönemlerinde çeviri metinlerle birinci sırada yansıtılan zihniyettir. Bu metinlerin değerler üzerinden bir eğitim anlayışı ve bu doğrultuda ideal genç yetiştirme amacı taşıyan cumhuriyet zihniyeti ile uyum içinde olduğu söylenebilir. Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren üzerinde ısrar edilen idealist eğitimci zihniyetin bu dönemlerde özellikle ideal genç yaratma üzerinden devam ettiği görülmektedir.

Sonuç olarak idealist ve pragmatist eğitimcilik zihniyetlerinin özellikle ideal genç yaratma hedefi üzerinden cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren bütün dönemlerde varlığını sürdürdüğü görülmektedir. 1923-2015 arası bir bütün olarak ele alındığında ideal genç yaratma amacı üzerine kurulu çeviri metinlerin, idealist ve pragmatist eğitimcilik zihniyetlerini yansıtan toplam çeviri metin hacminin %79,81'ini oluşturduğu fark edilir. Bu yüksek oran yeni bir hayat, yeni bir toplum yaratma ve onu devam ettirme eğiliminin hiçbir dönemde eksilmeden ağırlığını hissettirdiğini gösterir. Toplumun genç bireylerinde erdem inşa etmeye ve ona duygu kalıpları yüklemeye çalışan zihniyet cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren kesintisiz olarak devam eder. Erken cumhuriyet öncelikle ideal bireyini yaratmak niyetindedir. Kendisini geleceğe taşıyacak kuşaklar inşa etmek için vücut bulan bu eğilimin ilk hedefi ideal genç modeli üzerinden ideal eğitimciliğe bağlanır. Toplumsal güç ideal bireylerden hareketle oluşturulabilir ve toplum mühendisliğinin alanına giren nesil yatırımı ideal genç üzerinden biçimlenir.

Bu ideal gencin özelliklerine bakıldığında öncelikle erdemli olduğu görülür. Belirli duygular erdemlerle harmanlanır. Erdemler sıklıkla olumsuz örnekler üzerinden olumlu örnekler hatırlatılarak önerilir. Böylece ortaya ideal bir tipoloji çıkar. İdeal genç cimri, hırsız, kumarbaz, yalancı, bencil, dalgın değildir, kibirden uzak durur, kötülük yapmaz. İyiliksever, fedakâr, vicdan sahibi, ahlaklı, sözüne sadık, onurlu, çalışkan, cesur, dürüst, saygılı, tutumlu, kanaatkârdır; anne babasına, öğretmenlerine, büyüklerine karşı saygı ve sevgi ile doludur; küçükleri sever, korur. Sadık ve vefakârdır. Çalışkandır, bugünün zorlukları onu yıldırmaz. İnsani ve ahlaki sınırları aşmaz. Vazifecidir ve değerler arasında seçim yapmak mecburiyetinde kaldığı zaman bireysel mutluluğunu arka plana iterek toplumsal olanı tercih eder. Bununla birlikte bir toplum modelinin yapı taşı olarak beliren bu gençten taşıdığı bütün idealizme rağmen bireysel kimliğinin gelişmişliği de istenir. Cemaat toplumundan cemiyet toplumuna geçmeyi ilke edinen ve bireyselleşmiş insan tipini öneren cumhuriyet yönetim şeklinin içerdiği çok sesliliğe uygun olarak, ideal gençten, akılcı, eleştirel, kendi sınırlarının farkında, boş hayallere kapılmayan, gerçeklerden kopmayan birey olması beklenir. Metinlerde sık sık görülen Don Kişot olumlu değil, olumsuz örnektir.

Eğitimciliğin diğer önemli ayağı ideal genci yaratan öğretmen tipidir, onda da benzer erdemler ve görev bilinci egemendir. Atatürk'ün vecizesiyle “milletin efendisi” olarak görülen köylü de toplum adına yatırım yapılması gereken insan hazinesini oluşturur.

Başlangıçtan itibaren kadının eğitimi de gündemdedir. Ancak çeviri metinlerde değeri ve kendisine fırsat verildiğinde her türlü işi başarabileceği vurgulanan kadın bununla birlikte genellikle geleneksel rollerin içindedir. Kraliçedir ama evinde, her şeyi yönetebilir ama aile ortamında vs. Sonuçta kadının eğitimiyle ilgili çeviri parçalarda modern feminist söylemi karşılayabilecek bir söylem yoktur ve zaten bu çalışmada -dünya çapında olanca güçlü bir zihniyet olmasına rağmen- “Feminizm” başlığı açılmamıştır. Dikkat çekici bir nokta da, kadını aile içinde konumlandırma ihtiyacı hissetmeden en güçlü kadın vurgusu içeren parçaların (Madam Mari Küri, Florans Naytengel) erken cumhuriyet döneminde kalmasıdır.

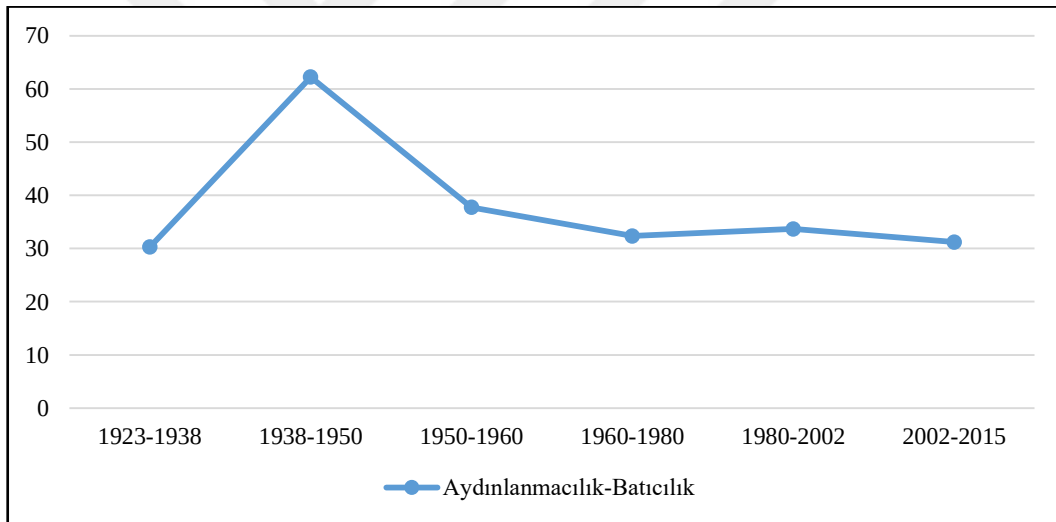
5. 1. 5. 2. Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Aydınlanmacılık-Batıcılık Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler ile İlgili Sonuçlar

Aydınlanmacı-Batıcı zihniyet erken cumhuriyet yıllarından itibaren ağırlığını telif metinler gibi çeviri metinler üzerinden de daima göstermiştir. Bu zihniyetin bileşenleri olarak pozitivizm, realizm, rasyonalizm, hümanizm, devlet ve toplum düzeni, özgürlükçülük, halkçılık, yenilikçilik ve eski-yeni çatışması anlayışları parçalarda sıklıkla işlenmiştir.

Ortaokul Türkçe ders kitaplarında 1923-1938 döneminde 43, 1938-1950 döneminde 61; 1950-1960 döneminde 40, 1960-1980 döneminde 88, 1980-2002 döneminde 131, 2002-2015 döneminde 49 tane Aydınlanmacılık-Batıcılık zihniyetini yansıtan çeviri metin yer almaktadır. Böylece 1923-2015 arasında ortaokul öğrencilerinin, Türkçe ders kitaplarında mükerrerlerle

birlikte Aydınlanmacılık-Batıcılık zihniyetini yansıtan toplam 415 çeviri metinle muhatap kılındığı görülür.

Bütün olarak bakıldığında 1923-2015 arasında Aydınlanmacılık-Batıcılık zihniyetini yansıtan 415 çeviri metnin, toplam çeviri metin hacmine oranı %35,65'dir. Ancak tek başına bu oran bu çalışmanın amacı bakımından bir anlam ifade etmez. Anlamlı sonuçlar için değerlendirilmesi gereken husus her dönem içinde Aydınlanmacılık-Batıcılık zihniyetini yansıtan çeviri metinlerin oranının tespit edilmesidir. Çünkü "Bulgular ve Tartışma" bölümünde de belirtildiği gibi her dönemin kapsadığı yıl ve kitap sayısı değişiklik göstermektedir. Bu bakımdan önemli olan her dönem içinde, öğrencilerin yüz yüze geldiği zihniyetin diğer zihniyetler arasında sahip olduğu yüzdendir. Buna göre Aydınlanmacılık-Batıcılık zihniyetini yansıtan çeviri metinler, toplam yansıtılan zihniyet hacminin 1923-1938 döneminde %30,28'ini; 1938-1950 döneminde %62,24'ünü; 1950-1960 döneminde %39,62'sini; 1960-1980 döneminde %33,08'ini; 1980-2002 döneminde %33,67'sini; 2002-2015 döneminde %31,21'ini oluşturmaktadır.

Grafik 15. Aydınlanmacılık-Batıcılık zihniyetini yansıtan çeviri metinlerin dönemlere göre kullanım oranı

Bu grafiğin dikkat çeken ilk anlamı, ders kitaplarında Aydınlanmacılık-Batıcılık zihniyetini yansıtan çeviri metinlerin yüzdesinde 1923-1938 döneminde %30,28 gibi anlamlı bir başlangıcın yapıldığı, 1938-1950 arasında zirve noktaya varıldığı, bu dönemden itibaren düşüş olduğudur. İkinci husus, bu oranda 1980-2002 döneminde çok az bir yükseliş görülsede 1938-1950 arası ile diğer dönemler arasında büyük fark bulunduğu. Bununla birlikte bu oran hiçbir dönemde 1923-1938 aralığındaki başlangıç noktasının altına düşmemiştir. Nitekim Aydınlanmacılık-Batıcılık zihniyeti 1923-1938 ve 1938-1950 dönemlerinde birinci sırada, diğer dönemlerde ise ikinci sırada yansıtılan zihniyettir.

Batıcılık; cumhuriyetin temel ilkelerinden biridir, bir fikir akımı olarak toplumun geneli tarafından gördüğü kabul değişiklik gösterse de kesintisiz olarak varlığını sürdürür. Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren II. Dünya Savaşı sonlarına kadar fikrî yayınların büyük çoğunluğu Batılılaşma yönündedir. Türkiye Cumhuriyeti düşünce kökleriyle Tanzimat'tan beri süregelen Batıcı, medeniyetçi, Aydınlanmacı, pozitivist, rasyonalist, bilimci köklere bağlıdır.

Serüvene başlangıçtan itibaren bakıldığında Aydınlanmacılık-Batıcılık 1923-1938 arasında çeviri metinlerle en çok yansıtılan zihniyettir. Bu metinler, pozitivist, rasyonalist, realist, özgürlükçü, yenilikçi, bilimci, gözlemci, deneyci vb. bileşenleriyle birlikte erken cumhuriyetin düşünce dünyası paralelinde Aydınlanmacı-Batıcı zihniyeti telkin eder mahiyettedir ve manzara arkadan gelen dönemleri de büyük ölçüde belirlemiştir. Bu çeviri metinlerde öznel ve abartılı algılar, hurafeler, inanç sömürüsü, hayalcilik, şekilcilik yerilir; gerçek yüceltilir. Özgürlükçülük önerilirken devlet ve toplum ile birey arasında karşılıklı vazife-görev ilişkisine bağlı ideal denge modellenir. Yeni bir toplum, yeni bir adalet düzeni inşa etmek amacıyla işe başlayan cumhuriyet birey-toplum-devlet ilişkisi üzerinde ısrarlıdır. Bireyden görev ve fedakârlık beklemekte ancak devletin de bireyine karşı vazifelerini göz ardı etmemektedir. Aynı şekilde, yozlaşmış bürokrasi, görevin ihmal edilmesi, kötüye kullanılması da cumhuriyet aydınlarının gündemindedir. Egemen zihniyet hem geçmişten devraldığı hem de kendi döneminde ortaya çıkan bürokratik yozlaşmanın düzeltilmesinden yanadır. Aydınlanmacı-Batıcı zihniyetin yenilikçi tavrı erken cumhuriyet özelinde Doğu-Batı çatışmasını da ima eder şekilde kullanılır. Eski ve yeni arasında ibreler yeniden yanadır; eski, köhneyen kurumlarıyla eleştirilir ve hayattan çıkarılır.

Aydınlanmacılık-Batıcılık 1938-1950 döneminde çeviri metinlerle en çok yansıtılan zihniyet olma özelliğini sürdürür. Üstelik grafik eğrisi bir önceki döneme göre anlamlı bir yükseliş içermektedir. Dönemde bu zihniyetin bileşenlerinden biri olan hümanizm üzerindeki vurgu, bu oran artışındaki ilk etken gibi görünmektedir. Diğer yandan dönemin düşünce dünyası paralelinde 1938-1950 döneminde de bu metinlerin genç cumhuriyetin pozitivist, rasyonalist, gerçekçi, bilimselci, özgürlükçü, yenilikçi temeller üzerinden Aydınlanmacı-Batıcı zihniyetini telkin eder mahiyette devam ettiği söylenebilir. Pozitivist ve realist ilkeler etrafında toplanan; bilimsel merakın, objektif bakış açısının önemsendiği; gerçek hayatta karşılığı olmayan romantik ve idealist tavırların eleştirildiği; gerçekçiliğin, mantıkçılığın önerildiği; doğa-insan mücadelesinde çalışma azmine dikkat çekildiği parçalar bir önceki dönemden devralınmıştır. Aile toplumun nüvesi olarak önemsenir; bürokratik yozlaşma yerilirken, devlet ve toplum ile birey arasındaki ideal ilişkiler modellenir. Toplum ve birey ilişkisinde toplumu önceleme zihniyeti varlığını sürdürür. Sonuç olarak 1938-1950 dönemindeki çeviri metinlerin de dönemin düşünce dünyası paralelinde cumhuriyetin pozitivist, rasyonalist, kalkınmacı, yenilikçi velhasıl Aydınlanmacı-Batıcı zihniyetini telkin eder mahiyette olduğu görülür.

İlk iki dönemdeki birincilliğin devamında Aydınlanmacılık-Batıcılık 1950-1960 arasında çeviri metinlerle ikinci sırada yansıtılan zihniyettir. Eğitimci zihniyetle arasındaki sıra değişimine rağmen 1950-1960 arasında da bu metinler, hemen bütün bileşenler üzerinden ve aynı vurguyla cumhuriyetin Aydınlanmacı-Batıcı zihniyetini telkin etmeye devam etmektedir. Adnan Menderes döneminin teknolojik gelişmeleri, sanayi hamlelerini, makine hacmine sahip olmayı önceleyen ekonomi modeliyle uyumlu çeviri parçalar dikkat çekerken karasineğin zararları, kuduz aşısı, difteri gibi konularla halk sağlığı bilinçlendirmesine hizmet edildiği de fark edilir. Halk sağlığı, Türkiye'nin cumhuriyet sonrasındaki en büyük meselelerinden biri olarak bu dönemde de gündemdeki yerini hâlâ korumaktadır. Önerilen çareler ise pozitivist, bilimsel ilkeler üzerinden gelmektedir.

Aydınlanmacılık-Batıcılık 1960-1980 döneminde çeviri metinlerle ikinci sırada yansıtılan zihniyettir. Bu dönemde birinci sırada gelen eğitimcilik zihniyeti ile aradaki fark önceki döneme göre daha da artmıştır. Bununla birlikte 1960-1980 arasında da bu metinlerin hemen bütün bileşenler üzerinden ve aynı vurguyla özellikle pozitivist ve rasyonalist temellere yaslanarak devam ettiği söylenebilir. Hümanizm zihniyetini yansıtan metinlerin oranında ise azalma fark edilmektedir.

1980-2002 arasında Aydınlanmacılık-Batıcılık çeviri metinlerle ikinci sırada yansıtılan zihniyettir. Bu metinlerin özellikle pozitivist ve rasyonalist temeller üzerinden 1960-1980 dönemine benzer şekilde, cumhuriyetin Aydınlanmacı-Batıcı zihniyetini telkin eder mahiyette devam ettiği söylenebilir. Ancak bu dönemde özellikle aile temelinde devlet ve toplum düzenine önceki dönemlere göre daha çok vurgu yapıldığı görülmektedir.

Aydınlanmacılık-Batıcılık 2002-2015 döneminde de çeviri metinlerle ikinci sırada yansıtılan zihniyettir. Bu dönemde birinci sırada gelen idealist ve pragmatist eğitimcilik zihniyetleri ile aradaki fark, önceki dönemlere göre çok artmıştır. 2002-2015 arasında bu metinlerin özellikle hümanist temeller üzerinden Aydınlanmacı-Batıcı zihniyeti telkin eder mahiyette olduğu söylenebilir. Ancak buradaki hümanizm artık 1938-1950 arasındaki gibi doğrudan antik kaynaklar üzerinden yansıtılan bir hümanizm olmaktan çıkarak genel anlamıyla insaniyet kavramını karşılar şekilde hümanizme dönüşmüştür.

Son tahlilde 1923-2015 arası bir bütün olarak ele alındığında Aydınlanmacı Batıcı zihniyetin ortaokul ders kitaplarındaki çeviri metinlerde daima mevcut olduğu görülür. Bu zihniyetin en fazla pozitivist ve realist temeller üzerine kurulu çeviri metinlerle temsil edildiği fark edilir. (Bu iki bileşen, Aydınlanmacılık-Batıcılık zihniyetini yansıtan toplam çeviri metin hacminin %43,26'sında yansımaktadır). Hemen arkadan rasyonalist (%18,43) ve hümanist (%15,36) bileşenleri içeren metinler gelmektedir.

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren hiçbir dönemde Aydınlanmacı-Batıcı zihniyet en çok yansıtılan zihniyetler arasında ikinci sıradan daha altta görünmez. Bir başka ifade ile ortaokul

öğrencilerinin muhatap kılınmak istendiği zihniyetler arasında daima ilk sıralardadır. Bununla birlikte Aydınlanmacı Batı'nın "tek merkez" olarak alınmasına dair zihinsel tartışmalar 1950'li yıllardan itibaren Türk aydınının gündemindedir. Bu itibarla Batı'nın zihniyet bakımından kendi içinde pek çok aşamadan geçtiği, tek Batı olmadığı gözden geçirilmiştir. Buna göre Osmanlı aydınının II. Mahmut döneminden itibaren Batı'ya yöneliminde esas alınan Batı, Aydınlanmacı Batı'dır. Tanzimat yıllarından itibaren giderek sistematize edilmeye çalışılan bu yöneliş cumhuriyetin resmî söylemindeki Batıcı ilkelerin de eksenini oluşturur. Doğu'nun da modern dünyaya, Türkiye Cumhuriyeti'nin zihinsel varlığına sunabileceği zenginliklerin var olduğu, Batı karşısında konumlandırılan yerli ve millî değerler, Doğu hikmetinin hümanizm ile ikame edilmesi teklifleri 1950-1960 aralığından itibaren Türk düşünce dünyasında güncelliğini daima korumuştur. Ancak bu çeşitleme refleksi, Aydınlanmacı-Batıcı demokratik değerlerin artık evrenselleşmiş olarak kabulünün devamlılığını etkilemez. Çeviri metinler bu zihinsel manzara ile daima uyum içindedir.

Unutulmamalı ki akılcılık doğrultusunda yorumlanan Don Kişot ortaokul Türkçe ders kitaplarında her dönemde anti kahramana dönüşmüş vaziyettedir ve bunca çeviri metin arasında eğer onun karşısına çıkarılabilecek alternatif bir kahraman varsa o da Wilhelm Tell'dir. Don Kişot hayalciliği, gerçeklerle bağını koparmışlığı ile Aydınlanmacı-Batıcı ilkelerin tamamını yadsırken Wilhelm Tell en olmaz şartlar altında bile yedeğine aldığı okla gözlerini gerçeğe bütünüyle açmış vaziyettedir. 1923-2015 sürecinin bütününde Aydınlanmacı-Batıcı zihniyetin kahramanı Don Kişot değil Wilhelm Tell'dir.

5. 1. 5. 3. Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Milliyetçilik Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler ile İlgili Sonuçlar

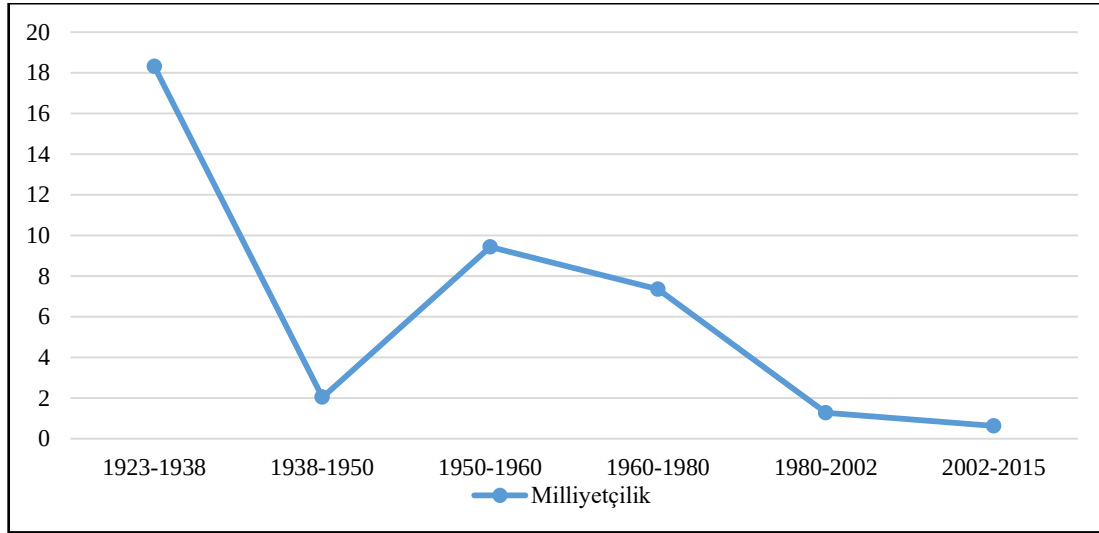
Milliyetçi zihniyet cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren ağırlığını telif metinler gibi çeviri metinler üzerinden de daima göstermiştir. Bu zihniyetin bileşenleri olarak millî vazife (vatan ve millet için fedakârlık), vatan sevgisi, millî dil bilinci, millî değerler, kültür milliyetçiliği, millî birlik, savaş karşıtlığı, anti şovenizm parçalarda sıklıkla işlenmiştir.

İncelenen kitaplarda 1923-1938 döneminde 26, 1938-1950 döneminde 2, 1950-1960 döneminde 10, 1960-1980 döneminde 20, 1980-2002 döneminde 5, 2002-2015 döneminde 1 tane milliyetçilik zihniyetini yansıtan çeviri metin yer almıştır. Böylece 1923-2015 arasında ortaokul öğrencilerinin, Türkçe ders kitaplarında mükerrerlerle birlikte milliyetçilik zihniyetini yansıtan toplam 64 çeviri metinle muhatap kılındığı görülür.

Bütün olarak bakıldığında 1923-2015 arasında milliyetçilik zihniyetini yansıtan 64 çeviri metnin, toplam çeviri metin hacmine oranı %5,49'dur. Ancak diğer zihniyetler için de söz konusu olduğu gibi tek başına bu oran bu çalışmanın amacı bakımından bir anlam ifade etmez. Anlamlı sonuçlar için değerlendirilmesi gereken husus her dönem içinde milliyetçilik zihniyetini yansıtan

çeviri metinlerin oranının tespit edilmesidir. Çünkü “Bulgular ve Tartışma” bölümünde de belirtildiği gibi her dönemin kapsadığı yıl ve kitap sayısı değişiklik göstermektedir.

Milliyetçilik zihniyetini yansıtan çeviri metinler, toplam yansıtılan zihniyet hacminin 1923-1938 döneminde %18,30’unu; 1938-1950 döneminde %2,04’ünü; 1950-1960 döneminde %9,43’ünü; 1960-1980 döneminde %7,35’ini; 1980-2002 döneminde %1,28’ini; 2002-2015 döneminde %0,63’ünü oluşturmaktadır.

Grafik 16. Milliyetçilik zihniyetini yansıtan çeviri metinlerin dönemlere göre kullanım oranı

Bu grafiğin dikkat çeken ilk anlamı, ders kitaplarında milliyetçilik zihniyetini yansıtan çeviri metinlerin yüzdesinde 1923-1938 arasında zirve noktadan başladığı, 1938-1950 aralığında dikkat çekici bir düşüş kaydedildiğidir. İkinci husus, bu oranda 1950-1960 döneminde yeniden bir yükseliş görülse de akabinde yine istikrarlı bir düşüş olduğu, bu oranın 2002-2015 arasında en düşük noktaya vardığıdır. Milliyetçilik zihniyeti 1923-1938, 1950-1960, 1960-1980 dönemlerinde üçüncü, 1938-1950 döneminde dördüncü, zihniyetlerin daha çeşitlendiği 1980-2002 ve 2002-2015 dönemlerinde ise yedinci sırada yansıtılan zihniyettir. Fakat neticede milliyetçilik, her dönemin gözde zihniyetlerinden biridir.

1923-1938 arasındaki çokluk değerinin; bir dizi savunmacı savaştan sonra ulus devlet esasına göre kurulan, vatan ve millet değerlerinin birleştirici işlevleriyle ön planda tutulduğu erken cumhuriyetin milliyetçi zihniyeti ile uyum içinde olduğu söylenebilir. Dönemde bu parçalarda en fazla telkin edilmek istenen fikir, millî vazife ilkesince vatan ve millet uğruna fedakârlık yapmak etrafında toplanır. Bu fedakârlık trajik şeması doğursa da bireyden beklenen, vatan ve milletin çıkarları söz konusu olduğunda bireysel mutluluğunu ikinci plana atmasıdır. Bu da kahraman tipolojisini doğurur. Vatanın çıkarlarının bireysel çıkarlardan önce geldiğinin, vatan için her yaşta, her konumda her türlü fedakârlığın yapılması gerektiğinin vurgulandığı bu metinler ayrıca bunlarda

işlenen “vefa” ve “fedakârlık” erdemleri ile erken cumhuriyetin yetiştirmek istediği ideal genç tipine bağlanabilecek malzemeye de sahiptir.

Milliyetçiliğin işlendiği bir bileşen de millî dil olarak görünür. Dil ile ilgili parçalardaki ısrar, dil ve millet arasındaki doğrudan ilişkiyi sık sık açıkça uyarır ya da ima eder. Dil bilinci millî dil bilincine dönüşür. Diğer yandan cumhuriyet bir halk idaresi olarak halk ve yönetim arasında kesintisiz bir iletişim aramaktadır. Bu bakımdan erken cumhuriyetin dilde millîleşmeyi esas alan sadeleşme çalışmaları gibi dil üzerindeki hassasiyeti, millî kültür bağlamında dile verilen önemi yansıtan bu metinler milliyetçi zihniyet ile uyum içindedir. Millî değerler, vatan sevgisi, millî birlik vurgusu, kültür milliyetçiliği dönemde milliyetçilik zihniyetinin bileşenleri olarak çeviri parçalarda sık sık işlenir.

Bununla birlikte bu milliyetçilik anlayışı antiemperyalist olduğu kadar anti şovenisttir, ırkçı söylemlere itibar etmemektedir. Milliyetçilik çeviri parçalarda da daima barışçılık içeren bir tabloda önerilmiştir. Nitekim bu dönemde savaş karşıtlığı içeren parçaların varlığı dikkat çeker. Savaş karşıtı olan bu parçalarda büyük savaşlardan henüz çıkmış genç Türkiye Cumhuriyeti’nin savaşı savunmacı ve saldırmacı olarak ikiye ayırdığı fark edilir. Savunmacı savaş bir mecburiyete dönüştüğü anda yüceltilse de, saldırmacı ve yayılmacı savaşların yerildiği görülür. Savunmacı bile olsa savaşın her türünün bireyler için bir felaket olduğu saklanmaz. Dönemde savaşın salt kendisi olarak yüceltildiği, enerjisinin özendirildiği tek parça yoktur. Nitekim Türkiye Cumhuriyeti, bir dizi savunmacı savaşın sonunda kurulmuş, ancak Atatürk’ün Turan politikasında ve “Yurtta sulh cihanda sulh” ilkesinde somutlaştığı gibi saldırmacı-yayılmacı savaşlara itibar etmemiştir. Savaş, mecbur kalınmadıkça, bireyler ve toplumlar için bir felakettir fikrini telkin eden bu parçalar, genç Türkiye Cumhuriyeti’nin saldırmacı-yayılmacı savaşları tasvip etmeyen zihniyeti ile uyum içindedir.

Hümanist zihniyetin yükselişe geçtiği 1938-1950 döneminde çeviri metinlerle en az yansıtılan zihniyet (romantizm ile birlikte) milliyetçiliktir. Bununla birlikte milliyetçilik zihniyetini yansıtan iki parça; vatan için fedakârlık, bireysel mutluluktan vazgeçme gibi bileşenleri ile bir önceki dönemin milliyetçilik zihniyeti ile uyum içindedir.

Milliyetçi zihniyet 1950-1960 arasındaki Adnan Menderes döneminde de Mustafa Kemal Atatürk dönemindeki vurgusuyla devam etmektedir. Hasan Âli Yücel döneminde sadece 2 metin ile yansıtılan milliyetçilik zihniyetinin bu dönemde çeviri metinlerdeki yansımasının hem nicel olarak arttığı hem de bunlarda vatan ve millet değerlerinin ön planda tutulduğu, millî vazifenin hatırlatıldığı, kültürel mirasın yüceltildiği, millî dil bilincinin işlendiği görülür. Ayrıca Batılıların Osmanlı kültürüne verdiği değeri gösteren, yerli kültür mirasının yabancı gözüyle yüceltildiği parçalar bu dönemde dikkat çeker. Hasan Âli Yücel döneminde Batı kültürüne hümanist kanaldan dolaysız bağlanan metinlere karşın Adnan Menderes döneminde Batılı gözüyle yerli kültürü

yücelten parçalara yer açılmış gibi görünmektedir ve bunlarda yerli kültür Osmanlı kültürüyle de temsil edilmektedir.

Bir askerî darbeye başlayan bir diğeriyle biten 1960-1980 döneminde çeviri metinler üzerinden milliyetçi zihniyet, 1950-1960 arasında olduğu gibi, Mustafa Kemal Atatürk dönemindeki vurgusuyla devam etmektedir. Vatan ve millet değerleri ön planda tutulur, kültürel miras yüceltilir. Bu dönemde hem milliyetçi zihniyeti yansıtan çeviri parçaların bir önceki döneme göre nicel olarak arttığı hem de yerli ve kültürel mirasların yabancı gözünden yüceltildiği metinlerin seçimine devam edildiği görülür. Bir farklılık olarak, 1950-1960 yılları arasında Osmanlı kültürüne vurgu yapılırken bu dönemde İslamiyet öncesi Türk kültürüne de vurgu yapıldığı dikkat çeker.

Yine bir askerî darbeye başlayan 1980-2002 arasında milliyetçilik zihniyetini yansıtan çeviri parçaların bir önceki döneme (1960-1980) göre alt fikirler olarak çeşitlense de nicel olarak azaldığı fark edilmektedir. Ancak bu nicel manzara milliyetçilik zihniyetinin çokluk değeri adına yanıltıcıdır. Çünkü Atatürkçülük vurgusunun arttığı 1980'den itibaren milliyetçilik zihniyeti Atatürkçülük ile iç içe işlenmiş, Atatürkçülük milliyetçiliğine dönüşmüş vaziyettedir. Bu da zihniyeti yansıtan asıl hacmin telif metinlerde işlenmesi sonucunu doğurmuştur. Bir başka ifade ile 1980-2002 arası, milliyetçilik zihniyetinin çeviri metinler üzerinden yansıtılması bakımından dönemin egemen zihniyeti ile uyum içinde görünmemektedir. Çünkü milliyetçi muhteva bu dönemde daha çok telif metinlerle temsil edilmektedir.

2002-2015 döneminde çeviri metinlerle en az yansıtılan zihniyet (modernizm, romantizm ve görecilik ile birlikte) milliyetçiliktir. 2002-2015 arasında milliyetçilik zihniyetini yansıtan parçaların bu dönemde önceki dönemlere göre nicel olarak çok azaldığı görülmektedir.

Son tahlilde milliyetçilik her dönemde sürekliliği olan zihniyetler arasındadır. Bu zihniyetin, Atatürkçülük milliyetçiliğine dönüşerek telif metinlere aktarıldığı 1980-2002 arası istisna edilirse egemen zihniyetlerle uyum içinde olduğu görülür. Milliyetçi zihniyetin bir bileşeni olarak dil üzerindeki vurgu her dönemde ortaktır. Kültür milliyetçiliği yüceltilir. Milliyetçi bireyin aynı zamanda evrensel varlığın, bütün insanlığın bir uzvu olması gerektiği hiçbir zaman göz ardı edilmez. Her dönemde milliyetçi zihniyet çeviri metinlerde yansıdığı kadarıyla antiemperyalist ve anti şovenist olma özelliğini daima korumuştur. Savaş hiçbir zaman yüceltilmez. Korunmacı savaşların meşruiyeti vurgulanırken bile savaşın bir olgu olarak felaket olduğunun altı çizilir.

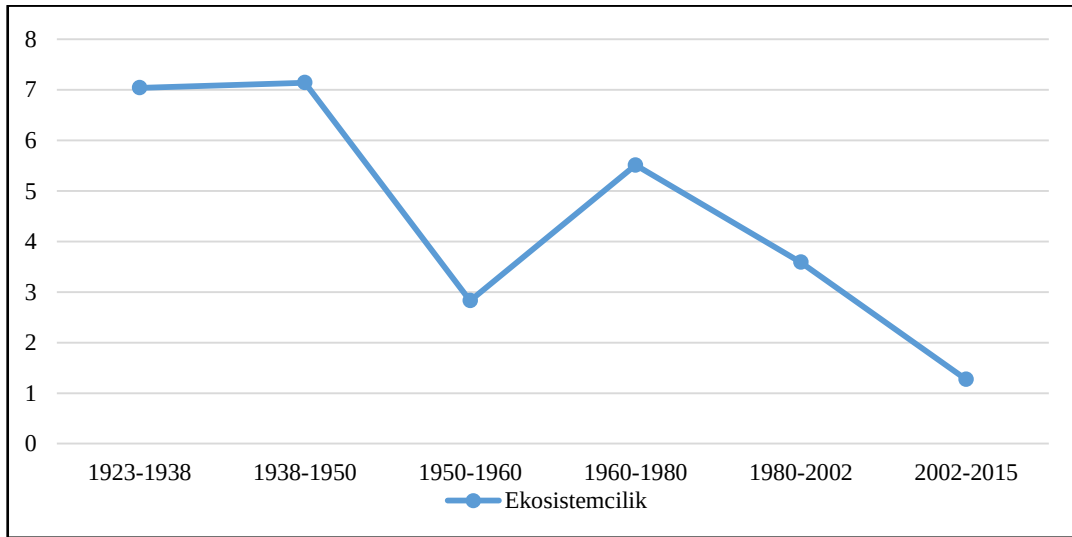
5. 1. 5. 4. Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Çevrecilik (Tabiatçılık) Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler ile İlgili Sonuçlar

Anti söylemiyle birlikte çevrecilik (tabiatçılık) başlığı altında değerlendirilebilecek zihniyet cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren ağırlığını telif metinler gibi çeviri metinler üzerinden de daima göstermiştir. Bu zihniyetin bileşenleri olarak doğal düzen, hayvanlar, çevre, doğa ile mücadele,

parçalarda sıklıkla işlenmiştir. Ancak bu parçaların bazılarının içerdği anti söylem de dikkatlerden kaçmaz. Yine, başlangıçtaki “tabiatçı” denebilecek ilgi ile 1960’lı, 1970’li yıllarda bütün dünya ölçeğinde yükselişe geçen modern çevreci zihniyetin de birbirinden ayrıldığı görülür.

İncelenen kitaplarda 1923-1938 döneminde 10, 1938-1950 döneminde 7; 1950-1960 döneminde 3, 1960-1980 döneminde 15, 1980-2002 döneminde 14, 2002-2015 döneminde 2 tane çevrecilik (tabiatçılık) zihniyetini yansıtan çeviri metin yer almıştır. Böylece 1923-2015 arasında ortaokul öğrencilerinin, Türkçe ders kitaplarında mükerrerlerle birlikte çevrecilik (tabiatçılık) zihniyetini yansıtan toplam 48 çeviri metinle muhatap kılındığı görülür.

1923-2015 arasında çevrecilik (tabiatçılık) zihniyetini yansıtan 48 çeviri metnin, toplam çeviri metin hacmine oranı %4,12’dir. Ancak diğer zihniyetler için de söz konusu olduğu gibi tek başına bu oran bu çalışmanın amacı bakımından bir anlam ifade etmez. Anlamlı sonuçlar için değerlendirilmesi gereken husus her dönem içinde çevrecilik (tabiatçılık) zihniyetini yansıtan çeviri metinlerin oranının tespit edilmesidir. Çünkü “Bulgular ve Tartışma” bölümünde de belirtildiği gibi her dönemin kapsadığı yıl ve kitap sayısı değişiklik göstermektedir. Buna göre çevrecilik (tabiatçılık) zihniyetini yansıtan çeviri metinler, toplam yansıtılan zihniyet hacminin 1923-1938 döneminde %7,04’ünü; 1938-1950 döneminde %7,14’ünü; 1950-1960 döneminde %2,83’ünü; 1960-1980 döneminde %5,51’ini; 1980-2002 döneminde %3,59’unu; 2002-2015 döneminde %1,27’sini oluşturmaktadır.

Grafik 17. Çevrecilik (tabiatçılık) zihniyetini yansıtan çeviri metinlerin dönemlere göre kullanım oranı

Bu grafiğin dikkat çeken ilk anlamı, ders kitaplarında çevrecilik (tabiatçılık) zihniyetini yansıtan çeviri metinlerin yüzdesinde 1923-1938 arasında zirve noktadan başladığı, bu dönemden itibaren düşüş kaydedildiğidir. İkinci husus; 1960-1980 döneminde bir yükseliş görülse de

akabinde yine istikrarlı bir düşüşün başladığı, bu oranın 2002-2015 arasında en düşük noktaya vardığıdır. İnişli çıkışlı grafiğine rağmen çevrecilik (tabiatçılık) zihniyeti, bütün dönemlerde varlığını sürdürmektedir ve dönemselsel olarak değerlendirildiğinde 1923-1938 ve 1950-1960 dönemlerinde beşinci, 1938-1950 ve 1980-2002 dönemlerinde üçüncü, 1960-1980 ve 2002-2015 dönemlerinde ise dördüncü sırada yansıtılmaktadır.

İçerdiği anti söylemlerle birlikte hikâyeye başlangıçtan itibaren bakıldığında, çevreci zihniyet 1923-1938 arasında, bütün süreçte en yüksek olduğu noktayı da içerir. En fazla doğanın kendine özgü dengesine dikkat çekilirken hayvanlar, ağaçlar, çevre ve doğa etrafındaki metinler öğrencilere dünyanın bu unsurlarına da dikkat edilmesi, sevgi gösterilmesi gerektiğini gösterir. Ancak burada dikkat çeken nokta bu metinlerin henüz türler arasında “eşitlikçi” bir bakış açısına sahip olmadığı, bir başka ifade ile modern çevreci zihniyetin bileşenlerini içermediğidir. Dolayısıyla henüz “tabiatçı” denebilecek sınırlar arasında kalan bu metinlerde hayvanlar ve çevre ile ilişki insan merkezlidir. Hayvanlar kendilerine gösterilen bütün sevgiye rağmen insana faydalı oldukları, hizmet ettikleri oranda değerlidir. Onlara gösterilen sevgi karşılıksız değildir tam aksine, karşılıklı fayda ilkesi etrafında biçimlenmiştir. İnsan, dünyanın üstün varlığı olarak merkezdedir. Doğa, doğal düzen, ağaç ile hayvan sevgisi ve bunların yaşama hakkı etrafında insanı merkezin dışına iten güçlü bir zihniyet değişikliği önerildiğinden söz etmek mümkün değildir.

1938-1950 döneminde çevreci zihniyete bağlanan çeviri parçaların yüzdesinde önceki döneme göre bir düşüş görülmektedir. Bu düşüşe rağmen çevrecilik (tabiatçılık) zihniyeti Aydınlanmacılık-Batıcılık ve eğitimcilik zihniyetlerinden sonra üçüncü sırada yer almaktadır. Diğer yandan bu dönemde de çevrecilik (tabiatçılık) zihniyetini yansıtan metinlerde hayvanlar ve çevre ile ilişki önceki dönemde olduğu gibi sınırlı ve insan merkezlidir. Dikkat çekilmek istenen husus daha çok doğanın kendi dengesi üzerinedir. Bulgular bölümünde “ayrıca” bağlantısı ile işaret edilen pek çok parçada da bu doğal düzen vurgusunun dikkat çektiği görülür.

Çevrecilik (tabiatçılık) 1950-1960 arasında çeviri metinlerle en az yansıtılan zihniyettir. Bu gruptaki parçaların hem sayısı hem de yüzdesi azalmıştır. Var olanlarda da hayvanlar ve çevre ile ilişki sınırlıdır, güçlü bir zihniyet değişikliği önerildiğinden söz etmek mümkün değildir.

1960-1980 döneminde çeviri metinlerle dördüncü sırada yansıtılan zihniyet çevreciliktir. Ancak tabiata gösterilen bütün ilgiye rağmen bu metinlerde de önceki dönemlerde olduğu gibi hayvanlar ve çevre ile ilişki insan merkezli olma özelliğini sürdürür. Sadece bazı parçalarda, çevreciliğin dünya ölçeğindeki yükselişinin bir yansıması olarak doğa, doğal düzen, ağaç ve hayvan sevgisi, onların yaşam hakkı etrafında insanı sorgulayan, ona sınır çizen bir söylemin kendisine yer bulmaya başladığı söylenebilir. Bununla birlikte bu metinler sınırlı kalır, bütünüyle insanı merkezin dışına iten ve onu doğanın diğer canlıları ile eşitleyen, türçülüğü reddeden güçlü bir zihniyet değişikliği önerildiğinden söz etmek mümkün değildir.

1980-2002 arasında doğanın korunmasının önceki dönemlere göre güçlü bir fikir olarak belirttiği, öğrencilere bu metinler vasıtasıyla doğaya, doğanın düzenine saygılı; karşılıksız, çıkar gözetmeksizin ağaç ve hayvan sevgisi besleyen; onların yaşama hakkını gözetten bir zihniyet değişikliği önerildiğinden söz edilebilir. Tamamında olmasa da bazı çeviri metinlerde önceki dönemlerden farklı olarak hayvanlar ve çevre ile ilişki insan merkezli olmaktan çıkmış, eşitlikçi bir bakış açısıyla işlenmiştir. İnsanın doğa ve hayvanlar üzerindeki tahripkâr etkisi modern çevreci bilincin dünya üzerindeki yükselişine paralel olarak işlenmiştir.

2002-2015 döneminde çevreci zihniyeti yansıtan çeviri metinlerin önceki dönemlere göre hem metin sayısı hem de oransal olarak azaldığı görülmektedir. Mevcut metinlerde de modern çevreci söylemin kendisine fazla yer açmadığı, insan merkezli tabiat algısının sürdüğü görülür.

Sonuç olarak, bu tez boyunca “çevrecilik” insanın doğa içinde kendi türü dışındaki her türlü canlıyla ve cansızla kurduğu ilişkiyi tanımlar anlamda, “tabiatçılık” denebilecek geleneksel ilişki modelini de ifade eder şekilde kullanılmıştır. Doğanın unsurları ve hayvanlarla ilgili çeviri parçalar başlangıçtan itibaren ders kitaplarında daima yer almıştır, bunlarda insanın canlı ve cansız doğa karşısında takındığı mücadelecî tavır gözden geçirilmiş, doğanın kendine özgü düzenine, dengesine dikkat çekilmiştir. Ancak bu parçalarda bitkiler ile hayvanların dünyasının karşısında insanın merkez durumda olduğu; en üstün olarak değerlendirildiği; tabiat unsurlarının, diğer canlıların insana hizmet ettiği ve yarar sağladığı oranda kıymet kazandığı dikkat çeker. Bu parçalar birkaç istisnanın dışında türücü ve yararcıdır. Çevreci değil “tabiatçı”dır. Bu metinlerde modern çevreciliğin tatmin edici karşılığını bütünüyle bulmak mümkün değildir. İnsanı merkeze alan bu tavır bir yandan modern Batı’nın insan egemen zihniyetiyle beslenir bir yandan da geleneksel algının insanı evrenin efendisi olarak konumlandırın anlayışıyla uyum içindedir.

Eşitlikçi yaklaşım içeren parçalar 1960’lı yıllardan itibaren görülmeye başlar. Böylece çevreci zihniyetin ders kitaplarındaki çeviri metinlere yansırken dönemsel algı ile uyum içinde olduğu görülür. Modern anlayışa en fazla yaklaşan metinler 1980-2002 arasında kalır ancak arkadan gelen dönemde bu tavrın devam ettiği görülmez.

Son olarak, içerdikleri birincil mesaj sebebiyle bulgular bölümünde çevrecilik (tabiatçılık) başlığı altında değerlendirilmemişse de “ayrıca” bağlantısıyla ilgi kurulan bazı metinlerdeki şiddet ögesine dikkat çekmek gerekir. Simgesel metinler ile kişileştirme içeren fabllardaki şiddet, zaten çocuk eğitiminde, çocuk edebiyatında başlı başına bir problem içermektedir ve bu çalışmanın kapsamının dışındadır. Fakat doğrudan realist düzlemde inşa edilmiş ve dövülen eşek, ölüme terk edilen at, yaşlanınca gözden çıkarılan köpek gibi figürler içeren bazı metinler hiçbir eleştiri içermeksizin, birincil mesajlarının yüzü suyu hürmetine ders kitaplarındaki yerini almıştır. Bu metinler tipik birer anti-söylem örneğidir.

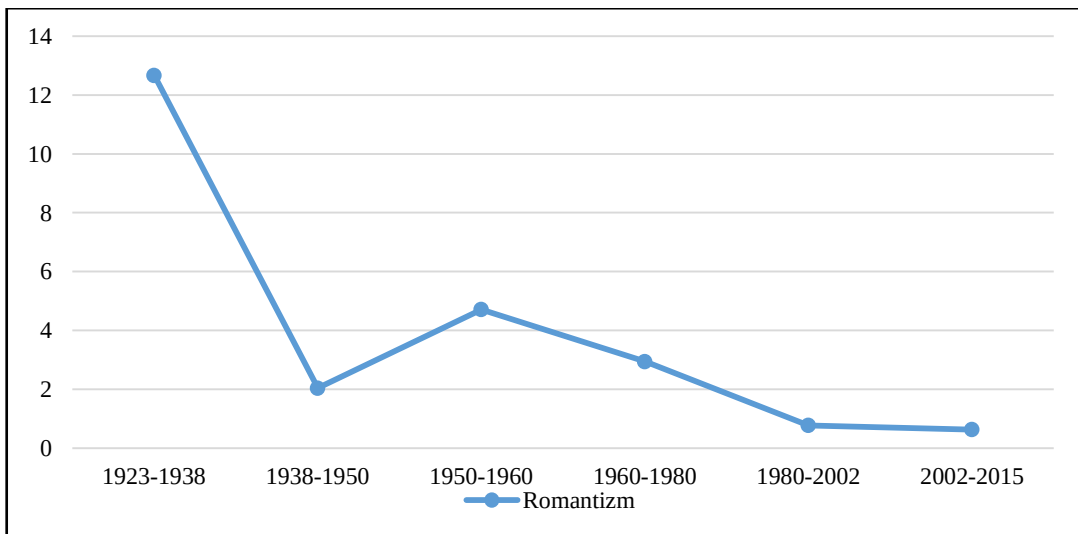
5. 1. 5. 5. Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Romantizm Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler ile İlgili Sonuçlar

Romantizm başlığı altında değerlendirilebilecek zihniyet cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren ağırlığını telif metinler gibi çeviri metinler üzerinden de daima göstermiştir. Bu zihniyetin bileşenleri olarak doğa, sanat, çocukluk özlemi, güzellik, hastalık gibi bileşenler romantik algıyla parçalarda sıklıkla işlenmiştir.

İncelenen kitaplarda 1923-1938 döneminde 18, 1938-1950 döneminde 2; 1950-1960 döneminde 5, 1960-1980 döneminde 8, 1980-2002 döneminde 3, 2002-2015 döneminde 1 tane romantizm zihniyetini yansıtan çeviri metin yer almıştır. Böylece 1923-2015 arasında ortaokul öğrencilerinin, Türkçe ders kitaplarında mükerrerlerle birlikte romantizm zihniyetini yansıtan toplam 37 çeviri metinle muhatap kılındığı görülür.

1923-2015 arasında romantizm zihniyetini yansıtan 37 çeviri metnin, toplam çeviri metin hacmine oranı %3,17'dir. Ancak tek başına bu oran bu çalışmanın amacı bakımından bir anlam ifade etmez. Anlamlı sonuçlar için değerlendirilmesi gereken husus her dönem içinde romantizm zihniyetini yansıtan çeviri metinlerin oranının tespit edilmesidir. Çünkü "Bulgular ve Tartışma" bölümünde de belirtildiği gibi her dönemin kapsadığı yıl ve kitap sayısı değişiklik göstermektedir. Bu bakımdan önemli olan her dönem içinde, öğrencilerin yüz yüze geldiği zihniyetin diğer zihniyetler arasında sahip olduğu orandır.

Romantizm zihniyetini yansıtan çeviri metinler, toplam yansıtılan zihniyet hacminin 1923-1938 döneminde %12,67'sini; 1938-1950 döneminde %2,04'ünü; 1950-1960 döneminde %4,71'ini; 1960-1980 döneminde %2,20'sini; 1980-2002 döneminde %0,77'sini; 2002-2015 döneminde %0,63'ünü oluşturmaktadır.

Grafik 18. Romantizm zihniyetini yansıtan çeviri metinlerin dönemlere göre kullanım oranı

Bu grafiğin dikkat çeken ilk anlamı, ders kitaplarında romantizm zihniyetini yansıtan çeviri metinlerin yüzdesinde 1923-1938 arasında zirve noktadan başladığı, bu dönemden itibaren düşüş kaydedildiğidir. İkinci husus bu oranda 1950-1960 döneminde hafif bir yükseliş görülse de akabinde düşüşün devam ettiği, bu oranın 2002-2015 arasında en düşük noktaya vardığıdır. Bununla birlikte Romantizm zihniyeti bütün dönemlerde varlığını sürdürmektedir ve dönemsel olarak değerlendirildiğinde kendi dönemi içindeki diğer zihniyetler arasında 1923-1938, 1938-1950 ve 1950-1960 dönemlerinde dördüncü; 1960-1980 döneminde beşinci; 1980-2002 döneminde sekizinci, 2002-2015 döneminde ise altıncı sırada yansıtılmıştır.

Serüvene başlangıçtan itibaren bakıldığında 1923-1938 arasında romantik karakterli parçalar, genç cumhuriyetin Aydınlanmacı-Batıcı zihniyetine uygun görünmez. Bu uyumsuzluk, bu tezin varsayımı (köklü zihniyet değişimleri ile çeviri etkinlikleri arasında ilişki vardır ve bu, çeviri metinler üzerinden ortaokul Türkçe ders kitaplarında da yansımasını bulmuştur) bakımından bir sapma içerir. Ancak Tanzimat yıllarından itibaren hâkim olan çeviri birikiminde romantik külliyyatın tuttuğu yer, arkada kalan yadsınamaz romantik çeviri mirası, bu etkinin cumhuriyetin ilk yıllarında da edebî eserler üzerinden devam ettiğini göstermesi bakımından önem taşımaktadır. Diğer yandan ders kitabına seçilen bu metinlerde yansıtılan zihniyetin doğa, sanat, güzellik, çocukluk özlemi ile ilgili fikirler telkin ettiği düşünülürse bunların evrensel niteliği, dikkat çekme, farkındalık oluşturma işlevleri de değerlendirilmelidir. Ayrıca bu metinlerin bazılarında “Bulgular ve Tartışma” bölümünde belirtildiği gibi romantizm zihniyeti ile birlikte eğitimci zihniyetin de yansıtıldığı görülmektedir.

1938-1950 döneminde romantik zihniyeti yansıtan parçaların oranında önceki döneme göre büyük bir düşüş görülmektedir. Aydınlanmacı-Batıcı ideallerin yanı sıra hümanizmin egemen kültür ilkesi hâline geldiği bu dönemde öğrencilere romantik bir zihniyetin önerilmediği açıktır. Mevcut metinlerde de sadece doğa ile ilgili telkin edilen fikirler bulunmaktadır. Ayrıca bu metinlerin seçiminde -“Tabiat” parçası- Goethe’nin belirli bir ekolün sınırlarını aşan evrensel edebî şahsiyetinin etkisini de değerlendirmeye katmak gerekir.

1950-1960 arasında bir önceki döneme göre nisbi bir yükseliş ivmesi fark edilse de 1923-1938 döneminin çok gerisinde kalmıştır fakat romantik içerikli çeviri metinler ders kitaplarındaki varlığını hâlâ sürdürmektedir.

1960-1980 yılları arasında romantik zihniyeti yansıtan parçalar, ders kitaplarının sayısındaki artışa bağlı olarak önceki döneme göre metin sayısı olarak artsa da diğer zihniyetler içinde sahip olduğu oran bakımından; cumhuriyetin ilk yıllarına göre de hem metin sayısı hem de yüzde olarak azalmıştır.

Romantizm 2002-2015 döneminde ise en az yansıtılan zihniyet (modernizm, milliyetçilik ve görecilik zihniyetleri ile birlikte) konumundadır. Bir önceki ve bu dönemde metinlerin oranı önceki

dönemlere göre daha da azalmıştır; fakat romantizm bir zihniyet olarak ders kitaplarındaki varlığını önceki dönemlerde olduğu gibi hâlâ sürdürmektedir.

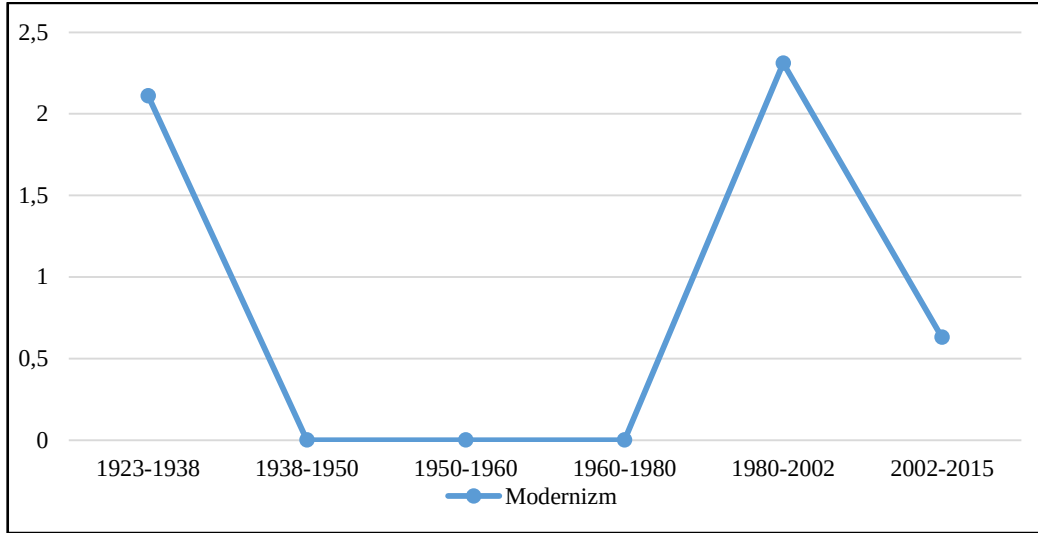
Sonuç olarak romantizm, başlangıçtan itibaren Aydınlanmacı-Batıcı cumhuriyetin idealleri arasında değildir. Gençlere pozitivist ve realist ilkelere bağlı, akılcı, bilim temelli bir dünya görüşü önerisi cumhuriyet tarihi boyunca her dönemde ortak ve belirgin zihniyettir. Ancak başlangıçtan itibaren romantik yazarlardan çevrilmiş parçalar zayıf da olsa bir damar hâlinde varlığını sürdürür. Bunların erken cumhuriyet yıllarında arkada kalan yılların alışkanlığını ve birikimini taşıdığı, takip eden dönemlerde ise daha çok estetik ilkeler yönüyle öğrenciye takdim edildiği görülür. Sonuçta Platon ile Aristoteles'ten bu yana romantizm ve realizm, mağaranın dışı ve içi (ve bunların bütün çeşitlemeleri ile türevleri) insan davranışlarını temsil eden temel iki tavidir. Egemen zihniyetlerin bütün realizmine rağmen romantizmin ders kitaplarında hiçbir dönem bütünüyle yok olmaması bu bakımdan anlamlıdır.

5. 1. 5. 6. Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Modernizm Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler ile İlgili Sonuçlar

Modernizm başlığı altında değerlendirilebilecek zihniyet kendisini çeviri metinler üzerinden üç dönemde göstermiştir. Bu zihniyetin bileşenleri olarak var oluş meselesi, teknoloji parçalarda sürekli hâlde değilse de zaman zaman işlenmiştir.

İncelenen kitaplarda 1923-1938 döneminde 3, 1938-1950 döneminde 0; 1950-1960 döneminde 0, 1960-1980 döneminde 0, 1980-2002 döneminde 9, 2002-2015 döneminde 1 tane modernizm zihniyetini yansıtan çeviri metin yer almıştır. Böylece 1923-2015 arasında ortaokul öğrencilerinin, Türkçe ders kitaplarında mükerrerlerle birlikte modernizm zihniyetini yansıtan toplam 13 çeviri metinle muhatap kılındığı görülür.

1923-2015 arasında modernizm zihniyetini yansıtan 13 çeviri metnin, toplam metin hacmine oranı %1,11'dir. Ancak diğer zihniyetler için de söz konusu olduğu gibi tek başına bu oran bu çalışmanın amacı bakımından bir anlam ifade etmez. Anlamlı sonuçlar için değerlendirilmesi gereken husus her dönem içinde modernizm zihniyetini yansıtan çeviri metinlerin oranının tespit edilmesidir. Çünkü "Bulgular ve Tartışma" bölümünde de belirtildiği gibi her dönemin kapsadığı yıl ve kitap sayısı değişiklik göstermektedir. Buna göre modernizm zihniyetini yansıtan çeviri metinler, toplam yansıtılan zihniyet hacminin 1923-1938 döneminde %2,11'ini; 1938-1950 döneminde %0'ını; 1950-1960 döneminde %0'ını; 1960-1980 döneminde %0'ını; 1980-2002 döneminde %2,31'ini; 2002-2015 döneminde %0,63'ünü oluşturmaktadır.

Grafik 19. Modernizm zihniyetini yansıtan çeviri metinlerin dönemlere göre kullanım oranı

Bu grafiğin dikkat çeken ilk anlamı, ders kitaplarında modernizm zihniyetini yansıtan çeviri metinlerin yüzdesinde 1980-2002 daha sonra da 1923-1938 arasında zirve noktalara varıldığı, 2002-2015 arasında bu oranın düştüğü, diğer dönemlerde ise sıfıra indiğidir. Modernizm zihniyeti 1923-1938 ve 2002-2015 dönemlerinde altıncı, 1980-2002 döneminde dördüncü sırada yansıtılan zihniyettir. Diğer dönemlerde modernizm zihniyetine yer verilmemiştir.

Modernizm 1923-1938 yılları arasında çeviri metinlerle en az yansıtılan zihniyettir. Ancak kendi dönemi içindeki bu azlık oranına karşın bütün dönemler içinde modernizm zihniyetinin en çok yansıtıldığı iki tepe noktadan biri yine de bu dönemde yer almaktadır. Modernleşme kavramının henüz “Batılılaşma”dan ayrılmadığı, her ikisinin aynı ihtiyaçlara cevap verdiği düşünülürse erken cumhuriyetin modernizm zihniyetini önemseydiği fark edilir. Teknoloji vurgusu ve var oluş sorunsalı ilgili parçalarda dikkat çekerken dönemin toplumcu tavrına karşın bu toplumun birey olma özelliğini kaybetmemiş, kendi varlık bilinci üzerine düşünen insanlardan oluşması beklentisi kendisini gösterir.

Modernizm 1923-1938 döneminden sonra ders kitaplarında yeniden 1980-2002 arasında yer almaktadır. Bu parçalarda modernizm ve teknoloji çağın gereği olarak genellikle yüceltilmektedir. Daha az sayıdaki metinde ise modernizm eleştirisine de yer verilmektedir. Bu parçaların hem toplumsal ilkeleri hem bireyi göz ardı etmeden sanayi ve teknoloji hamlesi yapmak isteyen cumhuriyet zihniyeti ile uyum içinde olduğu düşünülebilir. İnsan ruhunun parçalanmışlığını modernizmin ilkeleri doğrultusunda yansıtan parçaya da bu dönemde yer verilmiştir.

2002-2015 döneminde modernizm zihniyetini yansıtan metinler önceki döneme göre hem metin sayısı hem de yüzde olarak çok azalmıştır. Modernizm kapsamına giren tek metinde modernizm, teknoloji yönüyle yüceltilmektedir. Böylece “Batı’nın ilmini, teknolojisini” almak ama etiğini temkinle karşılamak tavrına uyumlu hareket edilmiştir.

Son tahlilde modernizm başlangıçta Batılılaşma içinde telakki edilmiş, arkadan gelen dönemlerdeki çeviri metinlerde daha çok teknolojik ilerlemelerin tahlili, yüceltilmesi veya eleştirisi şeklinde kendisine yer bulmuştur. I. ve II. Dünya Savaşı'nın ruhlarda yarattığı parçalanmaya ilişkin manasıyla bu zihniyete çeviri metinlerde çok daha az yer verilmiştir. Bir zihniyet olarak, bireyin parçalanmış ruhunu, dağınık üslubunu, tutarsız ve merkezsiz bir yaşam tasavvurunu, büyük ideallerden mahrumluğunu yansıtan; çıkışsız ve açık uçlu metinlere ders kitaplarında fazla itibar edilmemiştir. Çünkü cumhuriyetin eğitim tarihi boyunca her dönemde öğrenciye kazandırılmak istenen yaşam tasavvuru bütünlüklü, tutarlı, idealist ve güçlü vurgular içerir. Oysa bu insicam beklentisi, tahrip olmuş ruhların bir yansıması olarak modernizmin cevapları tarafından karşılanamaz.

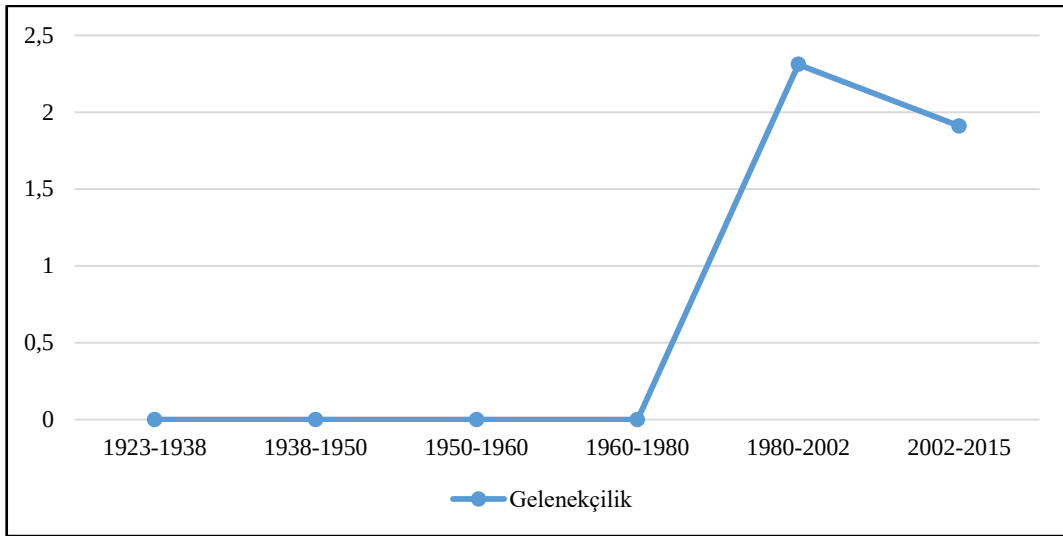
5. 1. 5. 7. Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Gelenekçilik Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler ile İlgili Sonuçlar

Gelenekçilik başlığı altında değerlendirilebilecek zihniyet kendisini çeviri metinler üzerinden ilk kez 1980-2002 aralığında göstermiş, bu görünüm 2002-2015 döneminde de devam etmiştir. Bu zihniyetin bileşenleri olarak gelenekler, Doğu hikmeti parçalarda işlenmiştir.

İncelenen kitaplarda 1923-1938 döneminde 0, 1938-1950 döneminde 0; 1950-1960 döneminde 0, 1960-1980 döneminde 0, 1980-2002 döneminde 9, 2002-2015 döneminde 3 tane gelenekçilik zihniyetini yansıtan çeviri metin yer almıştır. Böylece 1923-2015 arasında ortaokul öğrencilerinin, Türkçe ders kitaplarında mükerrerlerle birlikte gelenekçilik zihniyetini yansıtan toplam 12 çeviri metinle muhatap kılındığı görülür.

1923-2015 arasında gelenekçilik zihniyetini yansıtan 12 çeviri metnin, toplam metin hacmine oranı %1,03'tür. Ancak diğer zihniyetler için de söz konusu olduğu gibi tek başına bu oran bu çalışmanın amacı bakımından bir anlam ifade etmez. Anlamlı sonuçlar için değerlendirilmesi gereken husus her dönem içinde "Gelenekçilik" zihniyetini yansıtan çeviri metinlerin oranının tespit edilmesidir. Çünkü "Bulgular ve Tartışma" bölümünde de belirtildiği gibi her dönemin kapsadığı yıl ve kitap sayısı değişiklik göstermektedir.

Gelenekçilik zihniyetini yansıtan çeviri metinler, toplam yansıtılan zihniyet hacminin 1923-1938 döneminde %0'ını; 1938-1950 döneminde %0'ını; 1950-1960 döneminde %0'ını; 1960-1980 döneminde %0'ını; 1980-2002 döneminde %2,31'ini; 2002-2015 döneminde %1,91'ini oluşturmaktadır.

Grafik 20. Gelenekçilik zihniyetini yansıtan çeviri metinlerin dönemlere göre kullanım oranı

Bu grafiğin dikkat çeken ilk anlamı, ders kitaplarında gelenekçilik zihniyetini yansıtan çeviri metinlerin yüzdesinde ilk kez 1980-2002 döneminde zirve noktaya varıldığı, 2002-2015 arasında bu oranın düştüğü, diğer dönemlerde ise bu oranın sıfır olduğudur. Gelenekçilik zihniyeti 1980-2002 döneminde dördüncü, 2002-2015 dönemlerinde üçüncü sırada yansıtılan zihniyettir. Diğer dönemlerde gelenekçilik zihniyetine yer verilmemiştir.

Ortaokul Türkçe ders kitaplarında gelenekçilik ile ilgili parçaların -Atatürkçülük zihniyetinde olduğu gibi- asıl hacminin telif metinlerde yer aldığı varsayımıyla serüvene başlangıçtan itibaren bakılırsa geneli Mevlana, Beydeba gibi isimlerden yapılan bu çevirilerde Doğu hikmetinin ve geleneksel sanatların yüceltildiği görülmektedir.

Sonuç olarak dönemlerde erken cumhuriyetin bütünüyle Batı merkezli kültür politikasının bir yansıması olarak gelenekçilik, çeviri metinler üzerinde kendisini gösterebilmiş değildir. Bu tür çeviri metinler 1980 sonrasının güçlü millî vurgular içeren politikalarının bir uzantısı olarak ders kitaplarında görünmeye başlar. Türk aydını için örnek alınacak tek merkezin Batı olmadığı, Batı'nın dışında Doğu'nun da evrensel varlığı artık kabul görmüş durumdadır. Özellikle 2000'li yıllardan itibaren Doğu medeniyetinden isimlerin de kabul görmüş değerler olarak benimsendiği ve çeviri metinler üzerinden de "gelenekçilik" bağlamında öğrencilere sunulduğu söylenebilir.

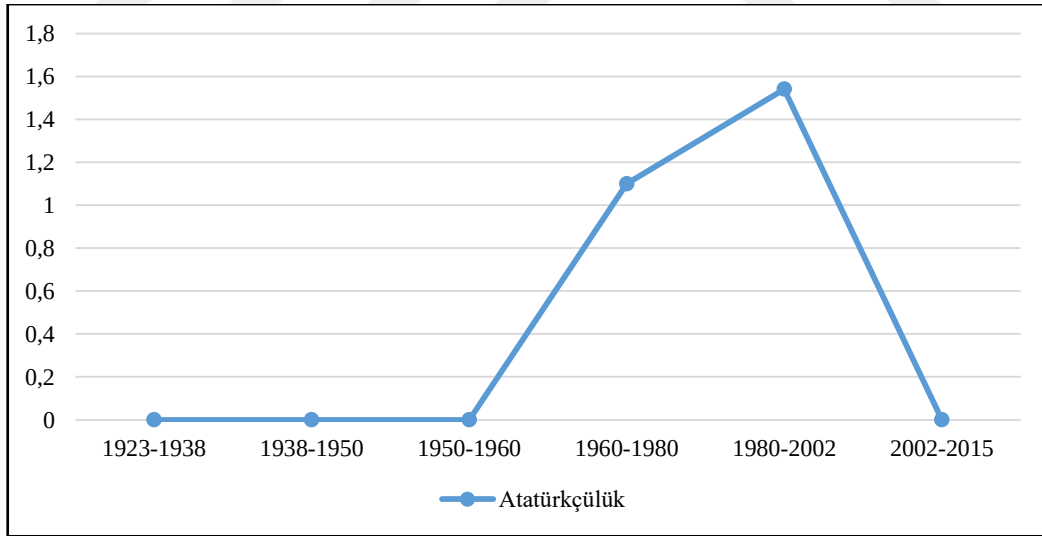
Diğer yandan şunu da belirtmek gerekir ki çoğu hayvan hikâyeleri olan bu çevirilerde kişileştirme tekniğiyle akıl yüceltilir, her türlü insanlık hâli sergilenir ve doğru olan önerilir. Bu yönüyle gelenekçi metinler hümanizma zihniyetine karşı bir alternatif (veya bütünleyici) işlev de yüklenirler. Ancak bu parçalardaki akıl rasyonalist akıl değildir. Kendini tanıma, bilme durumu da Batı'daki terimsel anlamıyla hümanist bir durum değildir. Bu metinlerin dünyasından gelen hikmet merkezli bir zihniyet ön planda olduğu için bunlar "Gelenekçilik" başlığı altında değerlendirilmiştir.

5. 1. 5. 8. Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Atatürkçülük Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler ile İlgili Sonuçlar

İncelenen kitaplarda 1923-1938 döneminde 0, 1938-1950 döneminde 0; 1950-1960 döneminde 0, 1960-1980 döneminde 3, 1980-2002 döneminde 6, 2002-2015 döneminde 0 tane Atatürkçülük zihniyetini yansıtan çeviri metin yer almıştır. Böylece 1923-2015 arasında ortaokul öğrencilerinin, Türkçe ders kitaplarında mükerrerlerle birlikte Atatürkçülük zihniyetini yansıtan toplam 9 çeviri metinle muhatap kılındığı görülür.

1923-2015 arasında Atatürkçülük zihniyetini yansıtan 9 çeviri metnin, toplam metin hacmine oranı %0,77'dir. Ancak diğer zihniyetler için de söz konusu olduğu gibi tek başına bu oran bu çalışmanın amacı bakımından bir anlam ifade etmez. Anlamlı sonuçlar için değerlendirilmesi gereken husus her dönem içinde Atatürkçülük zihniyetini yansıtan çeviri metinlerin oranının tespit edilmesidir. Çünkü "Bulgular ve Tartışma" bölümünde de belirtildiği gibi her dönemin kapsadığı yıl ve kitap sayısı değişiklik göstermektedir.

Atatürkçülük zihniyetini yansıtan çeviri metinler, toplam yansıtılan zihniyet hacminin 1923-1938 döneminde %0'ını; 1938-1950 döneminde %0'ını; 1950-1960 döneminde %0'ını; 1960-1980 döneminde %1,10'unu; 1980-2002 döneminde %1,54'ünü; 2002-2015 döneminde %0'ını oluşturmaktadır.

Grafik 21. Atatürkçülük zihniyetini yansıtan çeviri metinlerin dönemlere göre kullanım oranı

Bu grafiğin dikkat çeken ilk anlamı, ders kitaplarında Atatürkçülük zihniyetini yansıtan çeviri metinlerin yüzdesinde 1960'dan itibaren anlamlı bir yükselişin başladığı, 1980-2002 arasında zirve noktaya varıldığı, 2002-2015 arasında bu oranın sıfıra indiğidir. Atatürkçülük zihniyeti 1960-1980 ve 1980-2002 dönemlerinde altıncı sırada yansıtılan zihniyettir. Diğer dönemlerde Atatürkçülük zihniyetine yer verilmemiştir.

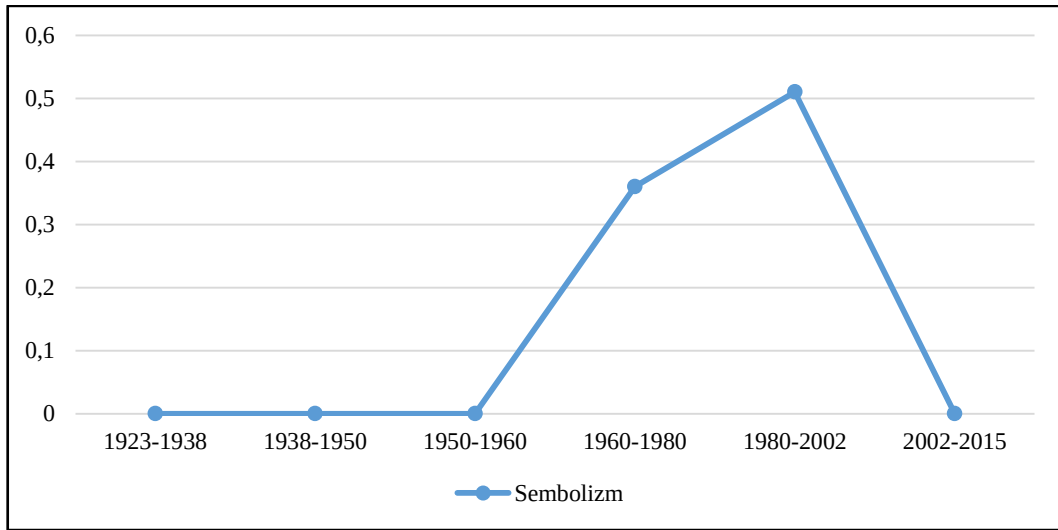
1960 ve 1980 dönemlerinin her ikisi de Türkiye’de demokratik işleyişin kesintiye uğradığı birer askerî darbe ile başlar. Her iki dönemde de etrafında toplanılacak değerler olarak cumhuriyetin ve Atatürkçülüğün ilkelerine güçlü bir dönüş resmî söylemde, pratiklerde olduğu gibi müfredatta da yaygın uygulama alanı bulur. Malzemesi bakımından doğal olarak millî olan bir zihniyetin asıl hacminin telif eserlerde saklandığı muhakkaktır. Ancak bu dönemlerde Batılı yazarların Atatürk hakkındaki takdîrî fikirleri de değerli bulunarak Atatürkçülük zihniyeti, çeviri metinler üzerinden de ders kitaplarında yer almıştır. Bir başka ifade ile çeviri metinler, telif metinlerin takviyesi doğrultusunda kullanılmıştır.

5. 1. 5. 9. Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Sembolizm Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler ile İlgili Sonuçlar

İncelenen kitaplarda 1923-1938 döneminde 0, 1938-1950 döneminde 0; 1950-1960 döneminde 0, 1960-1980 döneminde 1, 1980-2002 döneminde 2, 2002-2015 döneminde 0 tane sembolizm zihniyetini yansıtan çeviri metin yer almıştır. Böylece 1923-2015 arasında ortaokul öğrencilerinin, Türkçe ders kitaplarında mükerrerlerle birlikte sembolizm zihniyetini yansıtan toplam 3 çeviri metinle muhatap kılındığı görülür.

1923-2015 arasında sembolizm zihniyetini yansıtan 3 çeviri metnin, toplam metin hacmine oranı %0,25’tir. Ancak diğer zihniyetler için de söz konusu olduğu gibi tek başına bu oran bu çalışmanın amacı bakımından bir anlam ifade etmez. Anlamlı sonuçlar için değerlendirilmesi gereken husus her dönem içinde sembolizm zihniyetini yansıtan çeviri metinlerin oranının tespit edilmesidir. Çünkü “Bulgular ve Tartışma” bölümünde de belirtildiği gibi her dönemin kapsadığı yıl ve kitap sayısı değişiklik göstermektedir.

Sembolizm zihniyetini yansıtan çeviri metinler, toplam yansıtılan zihniyet hacminin 1923-1938 döneminde %0’ını; 1938-1950 döneminde %0’ını; 1950-1960 döneminde %0’ını; 1960-1980 döneminde %0,36’sını; 1980-2002 döneminde %0,51’ini; 2002-2015 döneminde %0’ını oluşturmaktadır.

Grafik 22. Sembolizm zihniyetini yansıtan çeviri metinlerin dönemlere göre kullanım oranı

Bu grafiğin dikkat çeken ilk anlamı, ders kitaplarında sembolizm zihniyetini yansıtan çeviri metinlerin 1960-1980 döneminde ilk kez yer aldığı, bu oranda 1980-2002 arasında zirve noktaya varıldığı, 2002-2015 arasında bu oranın tekrar sıfıra indiğidir. Sembolizm zihniyeti 1960-1980 döneminde yedinci, 1980-2002 döneminde dokuzuncu sırada yansıtılan zihniyettir. Diğer dönemlerde sembolizm zihniyetine yer verilmemiştir.

1960-1980 arasında sembolizm zihniyetine bağlanabilecek bir metnin ilk kez ders kitaplarında yer alması dönemin fikir çeşitliği ve zenginliği çerçevesinde yorumlanabilir. Bu bağlamda sezgi kavramına yöneltilen ilgi dikkat çekicidir. 1960-1980 yılları arasında olduğu gibi 1980-2002 döneminde de sembolizm zihniyetine bağlanabilecek bir metnin ders kitaplarında yer alması, dönemin fikir çeşitliği ve zenginliğini göstermektedir.

Sonuç olarak sembolizm kapsamında ele alınabilecek çeviri metinlerin azlığını değerlendirirken şu noktaya dikkat etmek gerekir: Sembolizm bir sanat akımı olmakla birlikte arkasındaki zihniyet pozitivizme duyulan tepki ile ilişkilidir. Dolayısıyla egemen zihniyet ders kitaplarında sembolizmin bulanık, geçişken ve değişken gerçekliğinin yerine rasyonalist, pozitivist, natüralist, realist, bilimselci, gözlemci, deneyselci kodlarıyla Aydınlanmacı zihniyetin belirgin gerçekliğine yer vermektedir. Bu tür bir gerçeklikte de sembolizmin bulanıklıklarına, öznel algılarına, gerçeğin kendisi yerine ikame edilmiş muhtelif yansımalarına yer yoktur.

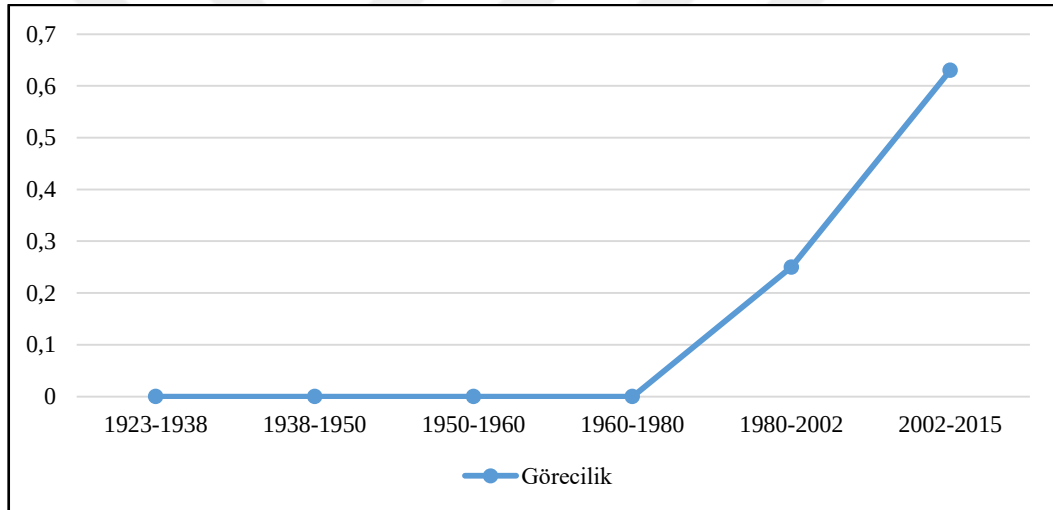
5. 1. 5. 10. Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Görecilik Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler ile İlgili Sonuçlar

İncelenen kitaplarda 1923-1938 döneminde 0, 1938-1950 döneminde 0; 1950-1960 döneminde 0, 1960-1980 döneminde 0, 1980-2002 döneminde 1, 2002-2015 döneminde 1 tane görecilik zihniyetini yansıtan çeviri metin yer almıştır. Böylece 1923-2015 arasında ortaokul

öğrencilerinin, Türkçe ders kitaplarında mükerrerle birlikte görecilik zihniyetini yansıtan toplam 2 çeviri metinle muhatap kılındığı görülür.

1923-2015 arasında görecilik zihniyetini yansıtan 2 çeviri metnin, toplam metin hacmine oranı %0,17'dir. Ancak diğer zihniyetler için de söz konusu olduğu gibi tek başına bu oran bu çalışmanın amacı bakımından bir anlam ifade etmez. Anlamlı sonuçlar için değerlendirilmesi gereken husus her dönem içinde görecilik zihniyetini yansıtan çeviri metinlerin oranının tespit edilmesidir. Çünkü "Bulgular ve Tartışma" bölümünde de belirtildiği gibi her dönemin kapsadığı yıl ve kitap sayısı değişiklik göstermektedir.

Görecilik zihniyetini yansıtan çeviri metinler, toplam yansıtılan zihniyet hacminin 1923-1938 döneminde %0'ını; 1938-1950 döneminde %0'ını; 1950-1960 döneminde %0'ını; 1960-1980 döneminde %0'ını; 1980-2002 döneminde %0,25'ini; 2002-2015 döneminde %0,63'ünü oluşturmaktadır.

Grafik 23. Görecilik zihniyetini yansıtan çeviri metinlerin dönemlere göre kullanım oranı

Bu grafiğin dikkat çeken ilk anlamı, ders kitaplarında görecilik zihniyetini yansıtan çeviri metinlerin 1980-2002 arasında ilk kez yer aldığı, bu oranda 2002-2015 döneminde zirve noktaya varıldığıdır. Görecilik zihniyeti 1980-2002 döneminde onuncu, 2002-2015 arasında altıncı sırada yansıtılan zihniyettir. Diğer dönemlerde görecilik zihniyetine yer verilmemiştir.

Görecilik 1980-2002 arasında çeviri metinlerle en az yansıtılan zihniyettir. 2002-2015 döneminde de en az yansıtılan zihniyetlerden biri (romantizm, milliyetçilik ve modernizm ile birlikte) olma özelliği devam eder.

Sonuç olarak sembolizm zihniyetinin ders kitaplarındaki çeviri metinlerde yansımalarını az bulması ile ilgili yorumlar görecilik için de geçerlidir. İnsanın da göreceli bir varlık olduğunu vurgulayan, bilgi ya da değerlerin dönemlere, toplumlara, kültürlere, tarihsel koşullara ve kişilere

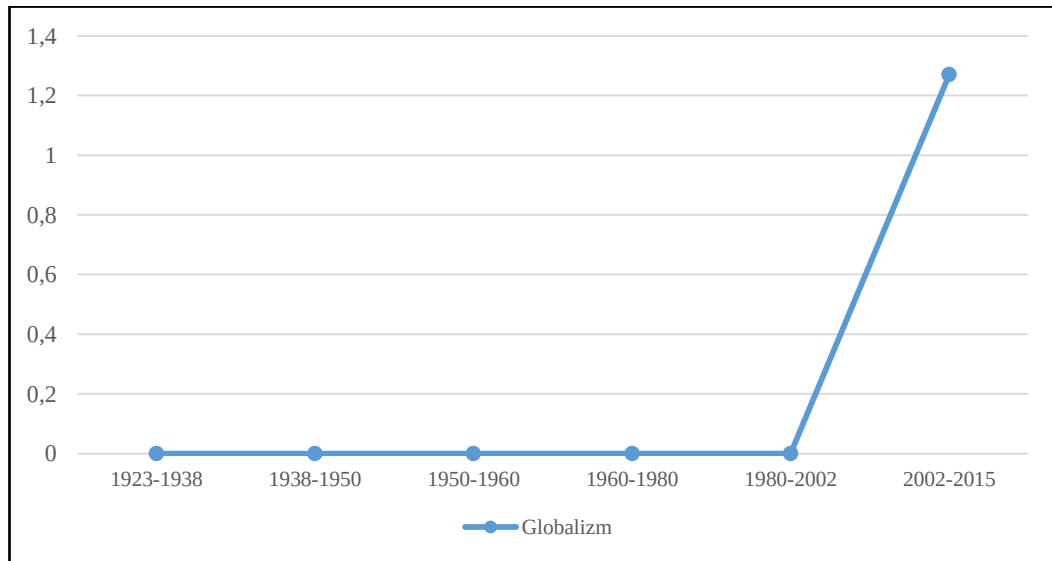
göre değişim gösterebileceği savına işaret eden metinler asgari düzeyde tutulmuştur. Çünkü cumhuriyet tarihi boyunca ortaokul öğrencilerine önerilen doğrular ve çizilen modeller gerçeğin değişkenliğinden değil onların evrensel sabitliği kabulünden hareket etmektedir.

5. 1. 5. 11. Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Globalizm Zihniyetini Yansıtan Çeviri Metinler ile İlgili Sonuçlar

İncelenen kitaplarda 1923-1938 döneminde 0, 1938-1950 döneminde 0; 1950-1960 döneminde 0, 1960-1980 döneminde 0, 1980-2002 döneminde 0, 2002-2015 döneminde 2 tane globalizm zihniyetini yansıtan çeviri metin yer almıştır. Böylece 1923-2015 arasında ortaokul öğrencilerinin, Türkçe ders kitaplarında mükerrerle birlikte globalizm zihniyetini yansıtan toplam 2 çeviri metinle muhatap kılındığı görülür.

1923-2015 arasında globalizm zihniyetini yansıtan 2 çeviri metnin, toplam metin hacmine oranı %0,17'dir. Ancak diğer zihniyetler için de söz konusu olduğu gibi tek başına bu oran bu çalışmanın amacı bakımından bir anlam ifade etmez. Anlamlı sonuçlar için değerlendirilmesi gereken husus her dönem içinde globalizm zihniyetini yansıtan çeviri metinlerin oranının tespit edilmesidir. Çünkü "Bulgular ve Tartışma" bölümünde de belirtildiği gibi her dönemin kapsadığı yıl ve kitap sayısı değişiklik göstermektedir.

Globalizm zihniyetini yansıtan çeviri metinler, toplam yansıtılan zihniyet hacminin 1923-1938 döneminde %0'ını; 1938-1950 döneminde %0'ını; 1950-1960 döneminde %0'ını; 1960-1980 döneminde %0'ını; 1980-2002 döneminde %0'ını; 2002-2015 döneminde %1,27'sini oluşturmaktadır.

Grafik 24. Globalizm zihniyetini yansıtan çeviri metinlerin dönemlere göre kullanım oranı

Bu grafiğin dikkat çeken ilk anlamı, globalizm zihniyetini yansıtan çeviri metinlerin ders kitaplarında 2002-2015 arasında ilk kez yer aldığı ve dördüncü sırada yansıtılan zihniyet olduğudur. Diğer dönemlerde globalizm zihniyetinin kendisine yer bulamamış olması bütün dünyada görece yeni bir zihniyet olarak globalizmin Türk zihniyet dünyasına da eş zamanlı olarak özellikle 2000’li yıllarda girmiş ve çeviri metinlerde de karşılığını bulmuş olmasıyla ilgilidir. İletişim ve ulaşım imkânlarının artmasına paralel olarak insanları birbirine yaklaştıran, sınırları önemsizleştiren, bütün insanlığı bir aile olarak yorumlayan iki çeviri parça dönemde bütün dünyada yükselişe geçen, Türkiye’de de yansımaları bulan globalizm zihniyeti ile özellikle kültürel, sosyal boyutta uyum içindedir.

Her zihniyetin dönemler sürecindeki serüvenini çıkardıktan sonra bu tezin başlangıçtan itibaren taşıdığı varsayım (köklü zihniyet değişimleri ile çeviri etkinlikleri arasında ilişki vardır ve bu, çeviri metinler üzerinden Türkçe ders kitaplarında da yansımaları bulmuştur) bakımından varılan nihai sonuç ise maddeler hâlinde şöyle özetlenebilir:

1. 1923-2015 sürecinde ortaokullarda okutulan Türkçe ders kitaplarında yer alan çeviri metinler öğrencileri belirli zihniyetlerle muhatap kılmak adına seçilmiştir. Bunlar eğitimcilik (pragmatist ve idealist), Aydınlanmacılık-Batıcılık, milliyetçilik, çevrecilik (tabiatçılık), romantizm, modernizm, gelenekçilik, Atatürkçülük, sembolizm, görecilik ve globalizm zihniyetleridir. Seçilen çeviri metinler, romantizm ile asıl hacmi telif metinlerde kalan Atatürk milliyetçiliği ve gelenekçilik istisnalarının dışında dönemlerinin egemen zihniyetlerini yansıtır.

2. Türkiye’de köklü zihniyetlerin Tanzimat yıllarından itibaren siyaset sahasında kuvvetli yansımaları bularak sürdürüldüğü, bunların ideolojiler üzerinden temsil edildiği gerçeği cumhuriyet yıllarında da değişmemiş, köklü zihniyetler siyasetle iç içe temsil edilmiştir. Bu da millî eğitim politikaları doğrultusunda hazırlanan ders kitaplarında yer alan çeviri metinlerin dönemlerinin egemen politikalarıyla büyük ölçüde uyum içinde olduğunu göstermiştir. Bunun bir istisnası olarak sol zihniyetin kendisine çeviri metinler üzerinden fazla yer açamamış olması gösterilebilir. Mevcut metinler sosyolojik evrensel sınırlar içinde kalmış, metodolojik ve ideolojik bir zihniyet yansıması içermemiştir.

3. 1923-2015 sürecinde ortaokul Türkçe ders kitaplarında yer alan çeviri metinler, köklü değişiklikler önermek yerine mevcut zihniyetlerin yansıması olmakla sınırlı kalmıştır. Bir başka ifade ile incelenen 1164 çeviri metinde mevcut zihniyet yansımaları birer sebep olmaktan çok sonuç olarak değerlendirilmiştir. Bunun bir dereceye kadar istisnası olarak görülebilecek dönem 1938-1950 arasında özellikle Hasan Âli Yücel’in Maarif Vekilliğine denk düşer. Bu dönemde yaygın çeviri politikası doğrultusunda ortaokul Türkçe ders kitaplarında yer alan çeviri metinlerle belirli bir zihniyet hamlesi (hümanizm) gerçekleştirilmek istenmiştir. Ancak Hasan Âli Yücel’in bakanlıktan ayrılmasının ardından bu teşebbüs sürdürülemedi.

5. 2. Öneriler

5. 2. 1. Araştırma Sonuçlarına Dayalı Öneriler

1. Ortaokul Türkçe ders kitaplarında yer alan çeviri metinler ile ilgili akademik çalışmalar yetersizdir. Bu çeviri metinler ile ilgili olarak farklı disiplinlerin (çeviribilim, dilbilim, tarih, felsefe, edebiyat, sosyoloji, toplumsal cinsiyetçi söylem vb.) yöntemleri doğrultusunda da akademik çalışmalar yapılmalıdır.

2. Ortaokul Türkçe eğitiminde önemli materyallerden olan ders kitaplarına çeviri metinlerin seçimi sürecinde daha dikkatli davranılmalıdır. Çünkü bu çalışma boyunca ortaokul Türkçe ders kitaplarındaki varlığı sorgulanabilir pek çok çeviri metinle karşılaşmıştır. Bunlardan bazılarının şiddet içerdiği, bazılarının etik açıdan problemli mesajlar verdiği tespit edilmiş ve ilgili kısımlarda gösterilmiştir. Şiddet içeren çeviri metinlerin bir kısmını teşkil eden fablların kişileştirme yöntemiyle evrensel ilkeler içermesi bakımından her dem geçerli olduğu düşünülse bile bu metinlerin işlenişinde eleştirel başlıklar da açılması gerekmektedir. “Güncelleme” anlamına gelebilecek modern işleme planlarında metin farklı katmanlarda çözümlenerek öğrencilerin çok yönlü düşünceleri sağlanmalı, eleştirel bakış kazanmalarına öncelik verilmelidir.

3. Ortaokul Türkçe ders kitaplarında yer verilen çeviri metinler arasında etik açısından tartışılabilir mesajlar taşıyan parçalar (İyiliğin Mükâfatı, Nankör Kuyumcu, Kurtla Tilki vb.), çevreci zihniyetle bağdaşmayan metinler (İnsan Eli) de dikkat çekmiştir. Telif metinler gibi çeviri metinlerin seçilmesinde de değerler eğitimi ile uyumlu parçaların tercih edilmesine dikkat edilmelidir.

4. Çeviri için seçilen parçaların alındıkları metnin bütünüyle çelişmemesine, eksik ya da yanlış mesajların ön plana çıkmamasına da dikkat edilmelidir. Örneğin “Kurtla Tilki” (Karabıyık, 2011, 2013) parçası bağlamından koparılınca alıntılanan kısmıyla sahteciliğin ödüllendirilmesi şeklinde bir mesaj yüklenmiştir.

5. Nadir de olsa aynı metnin farklı yazarlara ait olarak gösterildiği görülmüştür. Yine nadir de olsa orijinal metinlerin yazarından ya da çevirmeninden hiç bahsedilmeden telif bir metin gibi takdim edildiği görülmüştür. Bilimsel etikle bağdaşmayan bu durumun bir ders kitabında yer alması düşündürücüdür. Bu bakımdan ders kitapları hazırlanırken daha özenli davranılması, gerekli kontrollerin titizlikle yapılması gerekmektedir.

6. Dünyaca tanınmış yazarlar ve klasikleşmiş eserlerden metinler seçilmesine özen gösterilmelidir. Bu çerçevede Millî Eğitim Bakanlığı tarafından her sınıf için hangi yazarların ve bu yazarların hangi eserlerinin ders kitaplarında yer alması gerektiği ile ilgili bir alt program hazırlanabilir.

7. Klasikleşmiş eserlerin yanı sıra modern metinlere ve çağdaş yazarlara da yer verilmeli, öğrencilerin çağdaş dünyanın değerlerinden haberdar olması sağlanmalıdır.

8. Mükerrer metinlerin sayısı en aza indirgenmeli, çeviri metinlerde de çeşitlilik esas alınmalıdır. Hemen her dönemde dikkat çeken ancak 2002-2015 döneminde en yüksek seviyeye çıkan mükerrer metinler kuşaklar arasında sürekli olarak tekrarlanan bir bilgi havuzunun oluşmasına sebebiyet vermektedir. Devamlılık içeren zihniyetleri yansıtmaları bakımından anlamlı olan bu durum, sınırsız zenginlikteki kaynak metinlerin sınırlı bir bölümüyle muhataplık yaratması yönüyle zihinsel bir daralmaya sebebiyet vermektedir. Ders kitapları hazırlanırken çeviri metinlerin yenilenmesine, çeşitlenmesine dikkat edilmesi, tekrarcı pratiklerden kaçınılması gerekmektedir.

9. Çevirinin ayrı bir disiplin olduğu gerçeğinden hareketle ders kitaplarında yer alan çeviri metinlerin çevirmenlerinin belirtilmesine azami özenin gösterilmesi, buradaki entelektüel emeğe hak ettiği karşılığın verilmesi gerekmektedir.

10. Çeviri metinlerin başında “çeviri” takdiminin yer alması, çevirinin ayrı bir tür olduğunun öğrenciye kavratılması gereklidir.

11. Çeviri parçaların hangi kitaplardan alındığının gösterilmesi, metnin bir bütün içinde yer tuttuğunun öğrenciye kavratılması gerekir.

5. 2. 2. İleride Yapılabilecek Araştırmalara Yönelik Öneriler

1. Bu tezin araştırma evreni 1923-2015 arasında ortaokullarda okutulan Türkçe ders kitaplarındaki çeviri metinlerde Türk zihniyet hayatının yansımalarını araştırmak ve değerlendirmekle sınırlı tutulmuştur. Varılan sonuçların içerdiği bütün anlamlılığa rağmen böyle bir çalışmanın aynı kronoloji üzerinde, Türkçe ders kitaplarında yer alan telif metinler için de yapılması bütüncül bir bakış açısından önemli görülmektedir.

2. Böyle bir çalışmanın Tanzimat’tan cumhuriyete kadar geçen süre içindeki ortaokul Türkçe ders kitaplarında yer alan telif metinler üzerinde de yapılması gerekmektedir.

3. Ayrıca Tanzimat yıllarından başlayarak cumhuriyete kadar geçen süre içindeki ortaokul Türkçe ders kitaplarının incelenmesi, bu kitaplarda çeviri metinlerin yer alıp almadığının tespiti, eğer varsa bunların hangi zihniyetleri yansıttığının değerlendirilmesi de bütüncüleyici olacaktır.

4. Bu tezin araştırma evreni 1923-2015 arası ile sınırlıdır. 2015 sonrası için de çeviri metinlerdeki manzaranın tespiti bu tezin amacı ve bulguları doğrultusunda bütüncüleyici olacaktır.

5. Eğitimin farklı kademelerinde yer alan *Türk Dili ve Edebiyatı* (veya buna denk düşen) ders kitapları için de benzer çalışmalar yapılmalıdır.

6. Sosyal bilimlerin farklı alanlarında (tarih, coğrafya, sosyoloji, psikoloji, felsefe vb.) yazılmış ortaokul ders kitaplarında yer alan çeviri metinlerin de zihniyet yansımaları bakımından incelenmesi ve değerlendirilmesi bütünlüklü bir manzaraya ulaşmak açısından önemli görülmektedir.

7. Yukarıda önerilen çalışmalar yapılırken zamansallığın bütünlük içermesine dikkat gösterilmeli, ders kitapları anlam ifade eden geniş kronolojiler üzerinde incelenmelidir. Bunun

mümkün olamaması hâlinde farklı araştırmacılar arasında koordinasyon sağlanarak dönemlerin birbirini izlediği projeler geliştirilmelidir.

8. MEB ve özel yayınevleri tarafından hazırlanan ders kitaplarına seçilen metinler temsil ettikleri zihniyetler bakımından hem kendi içlerinde hem de karşılaştırmalı olarak incelenebilir.

9. MEB ve özel yayınevleri tarafından hazırlanan ders kitaplarına seçilen metinler, yazarlar üzerinden hem kendi içlerinde hem de karşılaştırmalı olarak incelenebilir.

10. Eğitim felsefelerini çeviri metinler üzerinde detaylı olarak incelemek bu tezin temel amaçlarından biri olmamakla birlikte eğitimci tavır gözden geçirilirken pragmatist ve idealist eğitimci zihniyetler esas alınmıştır. 1923-2015 arasında ortaokullarda okutulan Türkçe ders kitaplarında yer alan gerek telif gerek çeviri metinler üzerinde eğitim felsefesi disiplininin yöntemleri doğrultusunda yapılacak araştırmalar manzarayı bütünleyecektir.

11. Çeviri metin ve zihniyet değişimleri arasındaki ilişkiyi incelemeye yönelik çalışmalar farklı veri kaynakları üzerinde yapılabilir.

12. Bu çalışmadan hareketle farklı yöntem, teknik ya da çalışma kaynağı belirlenerek çeviri metinler üzerinde araştırmalar yapılabilir.

13. Türkiye’de son yıllarda kütüphanelerin dijital ortama aktarım çalışmalarında birtakım çabalar dikkat çekmesine rağmen bunlar yeterli miktarda değildir. 1923’ten itibaren okutulmuş olan ortaokul Türkçe ders kitaplarının (ve bütün ders kitaplarının) bütünüyle dijital ortama aktarılması bundan sonraki araştırmacılar için önemli bir kolaylık sağlayacaktır. Ayrıca Talim ve Terbiye Kurulunun programlar, kararname vb. ile ilgili arşivinin de dijital ortama aktarılması bundan sonraki çalışmalar için önemli bir kolaylık sağlayacaktır.

6. KAYNAKLAR

- Adalet ve Kalkınma Partisi [AK Parti] (2019). AK Parti Tüzük. <https://www.akparti.org.tr/media/279929/cep-boy.pdf> adresinden 27 Haziran 2019 tarihinde erişilmiştir.
- Adalet ve Kalkınma Partisi [AK Parti] (t. y.). AK Parti Programı. <https://www.akparti.org.tr/parti/parti-programi/> adresinden 27 Haziran 2019 tarihinde erişilmiştir.
- Akbayar, N. (1985). Tanzimat'tan Cumhuriyet'e çeviri. F. Aral (Ed.), *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye ansiklopedisi* (2. Cilt) içinde (s. 449-450). İstanbul: İletişim.
- Akçam, A. (2011). "Medeniyetler çatışması ve Anadolu hümanizması kavramları ışığında" Hasan-Ali Yücel'den günümüze kültür politikaları. K. Kocabaş (Ed.), *Aramızdan Ayrılışının 50. Yılında Hasan-Ali Yücel'den Günümüze Eğitim, Bilim, Kültür Politikaları Sempozyumu* içinde (s. 157-169). İzmir: Yeni Kuşak Köy Enstitülüler Derneği.
- Akgün, M. (1988). *Materyalizmin Türkiye'ye girişi ve ilk etkileri*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Akgün, M. (1999). 1839-1920 yılları arasında Türkiye'de aydınlanmanın uzantısı olarak temsil edilen felsefi akımlar. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 40(1), 475-497.
- Akın, H. (2014). *Antikçağ'dan Yeniçağ'a delilik, melankoli ve cinlenme Avrupa'da aykırı olma halleri üzerine tarihsel bir inceleme* (Yayımlanmamış doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Akın, M. H. (2014). Muhafazakâr siyasal kültürde bir sembol olarak Necip Fazıl Kısakürek. *Muhafazakâr Düşünce*, 39, 31-43.
- Aköz, Ş., & Fındık, Ö. (2007). *Türkçe 7*. Ankara: Harf.
- Aksakal, M., Çelik, O. M., & Savaş, İ. (2000). *Türkçe 7*. İstanbul: Düzgün.
- Aksakal, M., Çelik, O. M., & Savaş, İ. (2002). *Türkçe 6*. İstanbul: Düzgün.
- Aksakal, M., Çelik, O. M., & Savaş, İ. (2003). *Türkçe 6*. İstanbul: Düzgün.
- Aksakal, M., Çelik, O. M., & Savaş, İ. (2003). *Türkçe 7*. İstanbul: Düzgün.
- Aksakal, M., Özaltun, C., Aslan, S., & Yıldırım, V. (1996). *Türkçe 6*. İstanbul: Başarı.
- Aksakal, M., Özaltun, C., Aslan, S., & Yıldırım, V. (1996). *Türkçe 7*. İstanbul: Başarı.
- Aksakal, M., Savaş, İ., & Çelik, O. M. (2000). *Türkçe 8*. İstanbul: Düzgün.
- Aksakal, M., Savaş, İ., & Çelik, O. M. (2001). *Türkçe 8*. İstanbul: Düzgün.
- Aksakal, M., Savaş, İ., & Çelik, O. M. (2004). *Türkçe 8*. Ankara: Düzgün.
- Aksoy, N. B. (2002). *Geçmişten günümüze yazın çevirisi*. Ankara: İmge Kitabevi.

- Akün, Ö. F. (1996). Gülnar Hanım. *Türk diyanet vakfı İslam ansiklopedisi* (14. Cilt) içinde (s. 243-248). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Akün, Ö. F. (2006). Nâmik Kemal. *Türk diyanet vakfı İslam ansiklopedisi* (32. Cilt) içinde (s. 361-378). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Akünel, D. (1985). Çeviri ve Batılılaşma. F. Aral (Ed.), *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye ansiklopedisi* (2. Cilt) içinde (s. 452-454). İstanbul: İletişim.
- Akyüz, K. (1982). *Modern Türk edebiyatının ana çizgileri* (4. bs.). Ankara: Mas Matbaacılık.
- Akyüz, Y. (2015). *Türk eğitim tarihi M. Ö. 1000 – M. S. 2015* (27. bs.). Ankara: Pegem Akademi.
- Albayrak, A. (2019). *Felsefî akımların Atatürk dönemi Türk eğitim sistemi üzerine yansımaları* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzincan.
- Alnıaçık, Ü. (2010). Çevreci yönelim, çevre dostu davranış ve demografik özellikler: Üniversite öğrencileri üzerinde bir araştırma. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 10(20), 507-532.
- Alpay, M. (1976). *Harf Devriminin kütüphanelerde yansıması*. İstanbul: İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları / Kütüphanecilik Bölümü Yayınları.
- Altan, A., Arhan, S., Başar, S., Özaykut, S., Öztürker, G., Yılmaz, D., & Yüksel, Y. (2011). *Türkçe 7*. Ankara: MEB.
- Altan, A., Arhan, S., Başar, S., Öztürker, G., & Yılmaz, D. (2012). *Türkçe 8*. Ankara: MEB.
- Altay, A., & Aksoy, B. (2003). Cumhuriyetten günümüze çevirinin kültürel gelişmedeki yeri. B. Yıldız (Ed.), *Dil, kültür ve çağdaşlaşma* içinde (s. 165-170). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.
- Altıntaş, G., & Bursalıoğlu, Y. (2006). *Türkçe 6*. Ankara: Özgün.
- Altıntaş, G., & Bursalıoğlu, Y. (2013). *Türkçe 7*. Ankara: Özgün.
- Altıntaş, G., & Bursalıoğlu, Y. (2013). *Türkçe 8*. Ankara: Özgün.
- Altundaş, C. (2016). *Türk edebiyatında sembolizm* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Altunışık, M. A. (2016). *Metaetik bağlamında ahlâkî görecelik sorunu* (Yayımlanmamış doktora tezi). Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.
- Andı, M. F. (1999). *Ömer Seyfettin*. İstanbul: Şûle.
- Andı, M. F. (2000). *Edebiyat araştırmaları I*. İstanbul: Kitabevi.
- Arhan, S., Başar, S., & Demirel, T. (2014). *Türkçe 8*. Ankara: MEB.
- Arhan, S., Başar, S., & Demirel, T. (2015). *Türkçe 8*. Ankara: MEB.

- Arı, K. (2011). Hasan-Ali Yücel'in düşünce dünyasında 'Atatürk' ve 'Türk Devrimi'. K. Kocabaş (Ed.), *Aramızdan Ayrılışının 50. Yılında Hasan-Ali Yücel'den Günümüze Eğitim, Bilim, Kültür Politikaları Sempozyumu* içinde (s. 186-194). İzmir: Yeni Kuşak Köy Enstitülüler Derneği.
- Aslan, E. (2010). Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk ders kitapları. *Eğitim ve Bilim*, 35(158), 215-231.
- Aslan, T. (2009). Mustafa Kemal'de inkılâp düşüncesinin oluşumu ve gelişimi. *Erdem*, 10(53), 1-22.
- Aslan-Yaşar, G. (2011). Ortaçağdan günümüze modernite: Doğuşu ve doğası. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(7), 10-26.
- Ataman, K. Y. (2020). *Küreselleşmenin sosyokültürel düşünce yapısının analizi ve Türkiye* (Yayımlanmamış doktora tezi). Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Atatürk'ün Okuduğu Bilinen Kitapların Listesi. (t. y.). http://www.academia.edu/36967809/Atat%C3%BCrk%C3%BCn_Okudu%C4%9Fu_Bilinen_Kitaplar%C4%B1n_Listesi.pdf adresinden 11 Ocak 2019 tarihinde erişilmiştir.
- Ayaz, M. F. (2015). Turgut Özal dönemi eğitim politikaları ve günümüze yansımaları. *Akademik Bakış Dergisi*, 50, 325-338.
- Aydın, M. Z. (2015). Dünden bugüne imam-hatip liseleri (tarihî gelişim). *Eğitime Bakış Eğitim-Öğretim ve Bilim Araştırma Dergisi*, 35, 68-73.
- Aydın, S. (2008). Türkiye solunda özgüçlük ve milliyetçilik. T. Bora & M. Gültekinil (Ed.), *Modern Türkiye'de siyasî düşünce* (8. Cilt, 2. bs.) içinde (s. 543-577). İstanbul: İletişim.
- Aydınlı, O. (2007). Süryani bilginlerin çeviri faaliyeti ve Mu'tezilî düşünceye etkisi. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6(11), 7-33.
- Ayhan, H. (2000). İmam hatip lisesi. *Türk diyanet vakfı İslam ansiklopedisi* (22. Cilt) içinde (s. 191-194). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Aykut, A. (2006). Türkiye'de Rus dili ve edebiyatı çalışmaları Rus edebiyatından çeviriler (1884-1940) ve Rusça öğrenimi (1883-2006). *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 46(2), 1-27.
- Aysal, N. (2005). Anadolu'da aydınlanma hareketinin doğuşu: Köy enstitüleri. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 35-36, 267-282.
- Aytaç, G. (1990a). Millî kültür ve çeviri yayınlar. G. Aytaç, *Edebiyat yazıları I* içinde (s. 116-124), Ankara: Gündoğan.
- Aytaç, G. (1990b). Devlet sektöründe çeviri yayınlar. G. Aytaç, *Edebiyat yazıları I* içinde (s. 135-139), Ankara: Gündoğan.
- Bakır, K. (2006). Pragmatizm ve eğitime yansımaları. *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14, 49-68.
- Balel, M., Bahçeci, M., & Atçakan, M. (1997?). *Türkçe 6*. İstanbul: Özer.

- Banarlı, N. S. (2001). *Resimli Türk edebiyatı târihi II*. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- Barış, M. N. (2017). İslam Bilim Tarihi'nde ilk tercüme faaliyetleri ve bilgi üretimine katkısı. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 21(3), 1873-1904.
- Başak, S. (2016). Türkiye'nin ana siyasal-düşünsel ekseninde değişme eğilimleri (1938-1960). *Sosyoloji Konferansları*, 53(1), 187-203.
- Başaran, M. (2017). *Büyük Aydınlanmacı öğretmenim Hasan Âli Yücel* (4. bs.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür.
- Bayar, F. (2008). Küreselleşme kavramı ve küreselleşme sürecinde Türkiye. *Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi*, XXXII, 25-34.
- Bayık, H. B. (2000). *Cenab Şehabeddin'in Serveti-i Fünun dergisinde yayımlanmış makaleleri* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Beard, M. (2018). *SPQR*. İstanbul: Pegasus.
- Bekiroğlu, N. (1998). *Şâir Nigâr Hanım*. İstanbul: İletişim.
- Bekiroğlu, N. (1999). *Halide Edib Adıvar*. İstanbul: Şûle.
- Belge, M. (2008a). Türkiye'de sosyalizm tarihinin ana çizgileri. T. Bora & M. Gültekingil (Ed.), *Modern Türkiye'de siyasî düşünce* (8. Cilt, 2. bs.) içinde (s. 19-48). İstanbul: İletişim.
- Belge, M. (2008b). Marksizmin 'millileşmesi' mi, 'yerlileşmesi' mi?. T. Bora & M. Gültekingil (Ed.), *Modern Türkiye'de siyasî düşünce* (8. Cilt, 2. bs.) içinde (s. 105-113). İstanbul: İletişim.
- Berkes, N. (2018). *Türkiye'de çağdaşlaşma* (26. bs.). İstanbul: Yapı Kredi.
- Beyatlı, Y. K. (1962). *Eski şiirin rüzgârıyla*. İstanbul: Yahya Kemal Enstitüsü.
- Beyatlı, Y. K. (1967). *Kendi gök kubbemiz* (3. bs.). İstanbul: Yahya Kemal Enstitüsü.
- Beyatlı, Y. K. (1981). *Eğil dağlar*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Beyaz, Y. (2012). *Nesir yazılarına göre Necip Fazıl'ın düşünce dünyası* (Yayımlanmamış doktora tezi). Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Bıyıklı, H., & Öztaş, Y. (2012). *Türkçe 6*. Ankara: Doku.
- Bilim, C. (1990). Tercüme Odası. *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM*, 1(01), 29-43.
- Binbaşıoğlu, C. (2005). *Türk eğitim düşüncesi tarihi*. Ankara: Anı.
- Binbaşıoğlu, C. (2014). *Başlangıçtan günümüze Türk eğitim tarihi* (2. bs.). Ankara: Anı.

- Bingöl, A. (2000). Îsâgûcî. *Türk diyanet vakfı İslam ansiklopedisi* (22. Cilt) içinde (s. 488-489). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Birinci, N. (1987). *Nâbizâde Nâzım*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Birkan, A., Aykun, S., İleri, İ., & Gökyayla, R. (1991). *Ortaokullarda Türkçe dersleri I*. İstanbul: Ders Kitapları.
- Birkan, A., Aykun, S., İleri, İ., & Gökyayla, R. (1991). *Ortaokullarda Türkçe dersleri 2*. İstanbul: Ders Kitapları.
- Birkan, A., Gökyayla, R., Altıntuğ, İ., Aykun, S., & İleri, İ. (1964). *Ortaokullarda Türkçe dersleri II*. İstanbul: Ders Kitapları.
- Birkan, A., Gökyayla, R., İleri, İ., & Aykun, S. (1963). *Ortaokullarda Türkçe dersleri III*. İstanbul: Ders Kitapları.
- Birkan, A., Gökyayla, R., İleri, İ., & Aykun, S. (1969). *Ortaokullarda Türkçe dersleri III*. İstanbul: Ders Kitapları.
- Birkan, A., Gökyayla, R., İleri, İ., & Aykun, S. (1975). *Ortaokullarda Türkçe dersleri I*. İstanbul: Ders Kitapları.
- Blanck, H. (2000). *Antikçağda kitap*. Ankara: Dost Kitabevi.
- Boethius (2014). *Philosophiae consolatio - felsefenin tesellisi* (2. bs.) (Ç. Dürüşken, Çev.). İstanbul: Kabalcı.
- Bolay, H. (2002). Cumhuriyet dönemi düşünce hayatı. H. C. Güzel, K. Çiçek & S. Koca (Ed.), *Türkler* (17. Cilt) içinde (s. 1315-1401). Ankara: Yeni Türkiye.
- Brague, R. (1995). *Avrupa: Roma yolu* (B. Çotuksöken, Çev.). İstanbul: Kabalcı.
- Bryce, T. (2006). The eternal treaty from the Hitite perspective. Retrieved June, 29, 2018, from http://www.britishmuseum.org/research/publications/online_journals/bmsaes/issue_6/bryce.a.spx
- Bulut, Y. (2009). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e pozitivizm, terakki ve Batılılaşma meselelerine dair. *Sosyoloji Dergisi*, 3(19), 151-166.
- Canbaz, F. (2005). *Fatma Aliye Hanım'ın romanlarında kadın sorunu* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Carr, E. H. (2009). *Dostoyevski* (6. bs.). İstanbul: İletişim.
- Ceram, C. W. (1994). *Tanrılar, mezarlar ve bilginler -arkeolojinin romanı-* (4. bs.) (H. Örs, Çev.). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Cevizci, A. (1999). *Felsefe sözlüğü* (3. bs.). İstanbul: Paradigma.
- Ceyhan, Y., & Ceyhan, S. (2009). *Türkçe 8*. Ankara: Pasifik.

- Cicero (2016). *Yükümlülükler üzerine (De officiis)* (3. bs.) (C. C. Çevik, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür.
- Cluzeau, F. (2016). Homeros şiirlerinin Türkçeye çevirileri. A. Baykan, F. İ. Cum & M. T. Türk (Ed.), *VI. Uluslararası Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi Kongresi Bildiri Kitabı* içinde (s. 348-362). İstanbul: Nobel.
- Cornell, T., & Matthews, J. (1988). *Atlaslı Büyük uygarlıklar ansiklopedisi Roma dünyası* (5. Cilt). İstanbul: İletişim.
- Cunbur, M. (1985). Ömer Seyfettin'in hayatı ve eserleri. *Doğumunun yüzüncü yılında Ömer Seyfettin* içinde (s. 1-18). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Çağlak, O. (2008). *Eğitimde gelenekçilik bakımından günümüz şiirine Şeyh Galib etkisi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Çamlıbel, F. N. (1969). *Han duvarları*. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- Çelgin, G. (1990). *Eski Yunan edebiyatı*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Çetin, N. (2006). Ziya Paşa. İ. Parlatır (Ed.), *Tanzimat edebiyatı* içinde (s. 127-199). Ankara: Akçağ.
- Çetinkaya, B. A. (1999). Meşrutiyet devri felsefî hayat: Akımlar, temsilciler, telifler ve tercümeler. *Journal Of Islamic Research*, 12(2), 160-178.
- Çetinkaya, Y. D., & Doğan, M. G. (2008). TKP'nin sosyalizmi (1920-1990). T. Bora & M. Gültekingil (Ed.), *Modern Türkiye'de siyasî düşünce* (8. Cilt, 2. bs.) içinde (s. 275-338). İstanbul: İletişim.
- Çiçekli, A. (1993). *Ortaokullar için Türkçe I*. İstanbul: Kaya
- Dağbaşı, G. (2013). Abbasi dönemi çeviri faaliyetleri. *Eskiyeni*, 27, 177-187.
- Demarest, B. A. (2004). Hieronymus (Jerome). Komisyon, *Hıristiyanlık tarihi* içinde (s. 198-199). İstanbul: Yeni Yaşam.
- Demir, Ş. (2011). Tanzimat döneminde bir devlet politikası olarak Osmanlıcılık. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 29, 331-348.
- Demiray, K. (1950'ler). *Güzel Türkçemiz sınıf: I*. İstanbul: İnkılâp.
- Demiray, K. (1950'ler). *Güzel Türkçemiz sınıf: II*. İstanbul: İnkılâp.
- Demiray, K. (1953). *Güzel Türkçemiz sınıf: II*. İstanbul: Okul Kitapları Türk Ltd. Şirketi.
- Demiray, K. (1953). *Güzel Türkçemiz sınıf: III*. İstanbul: Okul Kitapları Türk Ltd. Şirketi.
- Demiray, K. (1957). *Güzel Türkçemiz sınıf: I*. İstanbul: İnkılâp.
- Demiray, K. (1958). *Güzel Türkçemiz sınıf: III*. İstanbul: İnkılâp.

- Demiray, K. (1960'lar). *Güzel Türkçemiz sınıf: I*. İstanbul: İnkılâp ve Aka.
- Demiray, K. (1962). *Güzel Türkçemiz sınıf: II*. İstanbul: İnkılâp ve Aka.
- Demiray, K. (1963). *Güzel Türkçemiz sınıf: II*. İstanbul: İnkılâp ve Aka.
- Demiray, K. (1964). *Güzel Türkçemiz sınıf: II*. İstanbul: İnkılâp ve Aka.
- Demiray, K. (1964). *Güzel Türkçemiz sınıf: III*. İstanbul: İnkılâp ve Aka.
- Demiray, K. (1967). *Güzel Türkçemiz II*. İstanbul: İnkılâp ve Aka.
- Demiray, K. (1977). *Güzel Türkçemiz sınıf: I*. İstanbul: İnkılâp ve Aka.
- Demiray, K. (1983). *Türkçe 3* (2. bs.). İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- Demiray, K. (1983). *Türkçe I* (2. bs.). İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- Demiray, K. (1985). *Türkçe 2* (4. bs.). İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- Demiray, K. (1986). *Türkçe 3* (5. bs.). İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- Demiray, K. (1986). *Türkçe I* (4. bs.). İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- Demiray, K. (1987). *Türkçe 2* (6. bs.). İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- Demiray, K. (1988). *Türkçe 2* (7. bs.). İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- Demiray, K. (1990). *Türkçe I* (10. bs.). İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- Demiray, K. (1971?). *Güzel Türkçemiz sınıf: II*. İstanbul: İnkılâp ve Aka.
- Demiray, K. (1973?). *Güzel Türkçemiz sınıf: III*. İstanbul: İnkılâp ve Aka.
- Demirci, F. (2006). Kadro hareketi ve Kadrocular. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15, 35-54.
- Demirci, M. (2016). *Beytü'l Hikme kuruluşu, işleyişi ve etkileri* (2. bs.). İstanbul: İnsan.
- Demirel, Ö. (2011). *Eğitimde program geliştirme: Kuramdan uygulamaya*. (17. bs.). Ankara: Pegem Akademi.
- Demiriş, B. (2006). *Roma yazınında tarih yazıcılığı (başlangıçtan İ. S. 5. yüzyıla)*. İstanbul: Ege.
- Demirkıvran, S. (2014). Ortaçağ'da Batıda yapılan ilk Kur'an çevirileri ve çevirmenlerin çeviri stratejileri. *Akademik İncelemeler Dergisi (Journal of Academic Inquiries)*, 9(1), 233-247.
- Dino, G. (1978). Sabahattin Eyuboğlu ve Türkiye'de çeviri hareketleri [Özel Sayı]. *Türk Dili Dergisi Çeviri Sorunları*, 322, 104-111.
- Doğan, N. (2003). Pragmatizmin felsefi temelleri. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20, 83-93.

- Doğruel, S., Kurter, S., & Gündoğdu, M. (1999). *Türkçe 7*. İstanbul: MEB.
- Doğruel, S., Kurter, S., & Gündoğdu, M. (2001). *Türkçe 7* (3. bs.). İstanbul: MEB.
- Doğruel, S., Kurter, S., & Gündoğdu, M. (2003). *Türkçe 7* (5. bs.). İstanbul: MEB.
- Doğruel, S., Kurter, S., & Gündoğdu, M. (2004). *Türkçe 7* (1. bs.). İstanbul: MEB.
- Doğruel, S., Kurter, S., & Gündoğdu, M. (2005). *Türkçe 7* (2. bs.). İstanbul: MEB.
- Doru, N. (2007). *Doğu'dan Batı'ya köprü Süryaniler felsefe ve çeviri geleneği*. Ankara: Dipnot.
- Durgun, H. H. (2010). "Ahmet Mithat Efendi'nin telif ve tercüme yollu yazdığı büyük romanlar" adlı yazıların çeviri yazısı. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/378436> adresinden 5 Kasım 2018 tarihinde erişilmiştir.
- Dürder, B., & Ediskun, H. (1962). *Örnek yazılar I*. İstanbul: Remzi.
- Dürder, B., & Ediskun, H. (1970). *Örnek yazılar III*. İstanbul: Remzi.
- Dürder, B., & Ediskun, H. (1972). *Örnek yazılar I*. İstanbul: Remzi.
- Dürder, B., & Ediskun, H. (1980). *Örnek yazılar II*. İstanbul: Remzi.
- Düzdağ, M. E. (1988). *Mehmed Âkif Ersoy*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Düzdağ, M. E. (2009). *Mehmed Âkif Mısır hayatı ve Kur'an meâli* (3. bs.). İstanbul: Şûle.
- Ediskun, H., & Dürder, B. (1953?). *Örnek yazılar ortaokul II. sınıf*. İstanbul: Remzi.
- Emil, B. (1979). *Mizancı Murad Bey hayatı ve eserleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- Encyclopédie. (t. y.). Retrieved August 9, 2018, from <https://en.wikipedia.org/wiki/Encyclop%C3%A9die>.
- Encyclopédistes. (t. y.). Retrieved August 9, 2018, from <https://en.wikipedia.org/wiki/Encyclop%C3%A9distes>.
- Engin, İ. (1992). 1860-1908 yılları arasında Osmanlı Devleti'ndeki pozitivist ve materyalist akımlarda kültürel değişme olgusu. *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM*, 3(03), 179-192.
- Enginün, İ. (1978). *Halide Edip Adivar'ın eserlerinde Doğu ve Batı meselesi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- Enginün, İ. (1992). Tanzimat sonrası çeviriler. İ. Enginün, *Mukayeseli Edebiyat içinde* (s. 68-73). İstanbul: Dergâh.
- Enginün, İ. (2006). *Yeni Türk edebiyatı Tanzimat'tan Cumhuriyet'e (1839-1923)*. İstanbul: Dergâh.
- Ergin, O. (1977a). *Türk maarif tarihi* (I-II. Cilt). İstanbul: Eser Matbaası.

- Ergin, O. (1977b). *Türk maarif tarihi* (III-IV. Cilt). İstanbul: Eser Matbaası.
- Ergin, O. (1977c). *Türk maarif tarihi* (V. Cilt). İstanbul: Eser Matbaası.
- Erim, M. (1987). *Lâtin edebiyatı*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Ersoy, M. A. (1977). *Safahat* (Ö. R. Doğrul, Tertip Eden; E. Düздаğ, Haz.). İstanbul: İnkılâp ve Aka Kitabevleri.
- Ersoy, M. A: (2012). *Kur'an Meali Fâtiha Sûresi-Berâe Sûresi* (R. Şentürk & Â. C. Köksal, Haz.) İstanbul: Mahya.
- Ertekin, E. (2011). Roma Devletinin Hıristiyanlığı kaldırmaya yönelik son hamlesi: Büyük takibat. *Selevcia Ad Calycadnum Olba Kazısı Sayısı*, 1, 90-109.
- Ertem, B. (2018). 28 Şubat 1997 “post-modern” askerî müdahalesi ve medya. *1. Uluslararası Eğitim ve Sosyal Bilimlerde Yeni Ufuklar Kongresi* içinde (s. 311-318). İstanbul.
- Ertop, K. (1985). Tanzimattan cumhuriyete dil sadeleşmesi. F. Aral (Ed.), *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye ansiklopedisi* (2. Cilt) içinde (s. 333-340). İstanbul: İletişim.
- Ertop, K. (t. y.). Sabahattin Ali: Toplumcu gerçekçi hikâye ve romanın gelişimine katkıda bulunan usta yazar. <http://dspace.marmara.edu.tr/bitstream/handle/11424/135951/001581338010.pdf?sequence=2&isAllowed=y> adresinden 20 Haziran 2018 tarihinde erişilmiştir.
- Eruz, F. S. (2003). *Çeviribilim çeviriden çeviribilime*. İstanbul: Multilingual.
- Findley, C. F. (2011). *Modern Türkiye tarihi* (G. Aras, Çev.). İstanbul: Timaş.
- Freely, J. (2009). *Alaaddin'in lambası Yunan bilimi İslam dünyası üzerinden Avrupa'ya nasıl ulaştı* (N. Üstüntaş, Çev.). İzmir: Şenocak.
- Freeman, C. (2010). *Mısır, Yunan ve Roma antik Akdeniz uygarlıkları* (3. bs.). Ankara: Dost.
- Friedrich, J. (2000). *Kayıp yazılar ve diller* (R. Tekoğlu, Çev.). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat.
- Georgi Plekhanov (t. y.). <http://dusundurensozler.blogspot.com/2008/03/georgi-plekhanov-1856-1918.html> adresinden 21 Temmuz 2018 tarihinde erişilmiştir.
- Ghanooni, A. R. (2012). A review of the history of translation studies. *Theory and Practice in Language Studies*, 2(1), 77-85.
- Girgin, Y. (2011). Cumhuriyet dönemi (1929-1930, 1949, 1981) ortaokul Türkçe öğretimi programlarının içerik, genel ve özel amaçlarıyla karşılaştırmalı gelişim düzeyi. *Adnan Menderes Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2(1), 11-26.
- Glucker, J. (2015). Cicero as translator and Cicero in translation [Philologica Klasik Eser Araştırmaları için özel sayı] フィロロギカ古典文献学のために第X, 東京 (Tokyo): 株式会社インフォテック (Infotec Ltd. Şti.), 10, 37-54.
- Göğüş, B., & Demiray, K. (1945). *Türkçe I*. Ankara: Millî Eğitim Basımevi.

- Göğüş, B., & Demiray, K. (1946). *Türkçe II*. Ankara: Millî Eğitim Basımevi.
- Göğüş, B., & Demiray, K. (1946). *Türkçe III*. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- Göğüş, B., & Demiray, K. (1947). *Türkçe I*. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- Göğüş, B., & Demiray, K. (1947). *Türkçe II*. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- Göğüş, B., & Demiray, K. (1950). *Türkçe I*. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- Göğüş, B., & Demiray, K. (1950). *Türkçe II*. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- Göğüş, B., & Demiray, K. (1950). *Türkçe III*. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- Göğüş, B., & Demiray, K. (1950'ler). *Türkçe III*. İstanbul: İnkılâp.
- Göğüş, B., & Demiray, K. (1952). *Türkçe I* (6. bs.). İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- Göğüş, B., & Demiray, K. (1952). *Türkçe III*. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- Göğüş, B., & Demiray, K. (1955). *Türkçe I*. İstanbul: İnkılâp.
- Göğüş, B., & Demiray, K. (1958). *Türkçe I*. İstanbul: İnkılâp.
- Göğüş, B., & Demiray, K. (1959). *Türkçe I*. İstanbul: İnkılâp.
- Göğüş, B., & Demiray, K. (1959). *Türkçe III*. İstanbul: İnkılâp.
- Göğüş, B., & Demiray, K. (1960). *Türkçe II*. İstanbul: İnkılâp.
- Göğüş, B., & Demiray, K. (1960). *Türkçe III*. İstanbul: İnkılâp.
- Göğüş, B., & Demiray, K. (1961). *Türkçe I*. İstanbul: İnkılâp.
- Göğüş, B., & Demiray, K. (1961). *Türkçe III*. İstanbul: İnkılâp.
- Göğüş, B., & Demiray, K. (1962). *Türkçe I*. İstanbul: İnkılâp ve Aka.
- Göğüş, B., & Demiray, K. (1962). *Türkçe II*. İstanbul: İnkılâp ve Aka.
- Göğüş, B., & Demiray, K. (1962). *Türkçe III*. İstanbul: İnkılâp ve Aka.
- Göğüş, B., & Demiray, K. (1967). *Türkçe II*. İstanbul: İnkılâp ve Aka.
- Göğüş, B., & Demiray, K. (1968). *Türkçe I*. İstanbul: İnkılâp ve Aka.
- Göğüş, B., & Demiray, K. (1968). *Türkçe III*. İstanbul: İnkılâp ve Aka.
- Göğüş, B., & Demiray, K. (1969). *Türkçe I*. İstanbul: İnkılâp ve Aka.
- Göğüş, B., & Demiray, K. (1969). *Türkçe II*. İstanbul: İnkılâp.

- Göğüş, B., & Demiray, K. (1972). *Türkçe II*. İstanbul: İnkılâp ve Aka.
- Göğüş, B., & Demiray, K. (1975). *Türkçe I* (5. bs.). İstanbul: İnkılâp ve Aka.
- Göğüş, B., & Demiray, K. (1975). *Türkçe III* (5. bs.). İstanbul: İnkılâp ve Aka.
- Göğüş, B., & Demiray, K. (1976). *Türkçe I* (6. bs.). İstanbul: İnkılâp ve Aka.
- Göğüş, B., & Demiray, K. (1976). *Türkçe II* (6. bs.). İstanbul: İnkılâp ve Aka.
- Göğüş, B., & Demiray, K. (1979). *Türkçe I*. İstanbul: İnkılâp ve Aka.
- Göğüş, B., & Demiray, K. (1979). *Türkçe II* (9. bs.). İstanbul: İnkılâp ve Aka.
- Göğüş, B., & Demiray, K. (1979). *Türkçe III*. İstanbul: İnkılâp ve Aka.
- Göğüş, B., & Demiray, K. (1980). *Türkçe I* (10. bs.). İstanbul: İnkılâp ve Aka.
- Göğüş, B. (1967). *Türkçe I*. İstanbul: İnkılâp ve Aka.
- Göğüş, B. (1974). *Türkçe II*. İstanbul: İnkılâp ve Aka.
- Göğüş, B. (1988). *Ortaokullar için Türkçe dersleri 3*. İstanbul: Milsan Basın Sanayi.
- Göğüş, B. (1992?). *Türkçe I*. Eskişehir: Altın Kitaplar.
- Göğüş, B. (1994?). *Türkçe II*. İstanbul: As.
- Gökberk, M. (1996). *Felsefe tarihi* (8. bs.). İstanbul: Remzi.
- Göktepe, F. (2014). *Cumhuriyet döneminde yayınlanan tercüme dergilerinin çeviri sosyolojisi açısından irdelenmesi (1940-1946)* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Gözler, H. F., & Tanyu, H. (1963). *Türkçemiz II*. İstanbul: İnkılâp ve Aka.
- Gözler, H. F., & Tanyu, H. (1966). *Türkçemiz III*. İstanbul: İnkılâp ve Aka.
- Gözler, H. F., & Tanyu, H. (1981). *Türkçemiz I*. İstanbul: İnkılâp ve Aka.
- Gözler, H. F., & Tanyu, H. (1985). *Türkçemiz III*. İstanbul: İnkılâp.
- Gözler, H. F., & Tanyu, H. (1986). *Türkçemiz II*. İstanbul: İnkılâp.
- Gözler, H. F., & Tanyu, H. (1961?9). *Türkçemiz I*. İstanbul: İnkılâp ve Aka.
- Gözler, H. F. (1994). *İlköğretim Türkçe 7*. İstanbul: İnkılâp.
- Gutas, D. (2017). *Yunanca düşünce Arapça kültür* (8. bs.). İstanbul: Kitap.
- Güçlü-Avcıoğlu, A. (2015). *Türk romanında modernizmden postmodernizme geçiş* (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

- Gül, M., & Köktürk, M. (1996). *6. sınıf Türkçe ders kitabı*. Ankara: Yıldırım.
- Gül, M., & Köktürk, M. (2001). *Türkçe 6*. Ankara: Yıldırım.
- Gül, M., & Köktürk, M. (2001). *Türkçe 7*. Ankara: Yıldırım.
- Gül, M., & Köktürk, M. (2004). *6. sınıf Türkçe ders kitabı*. Ankara: Yıldırım.
- Gül, M., & Köktürk, M. (2005). *7. sınıf Türkçe ders kitabı*. Ankara: Yıldırım.
- Gül, M., & Köktürk, M. (2000?). *6. sınıf Türkçe ders kitabı*. Ankara: Yıldırım.
- Güler, T. (2013). Necip Fazıl Kısakürek'in hayatında ve eserlerinde tasavvuf olgusu. *Dede Korkut Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 2(3), 19-44.
- Gümüş, A. (2001). *Türkçe 6*. İstanbul: Altın Kitaplar.
- Gümüş, A. (2001). *Türkçe 7*. İstanbul: Altın Kitaplar.
- Gümüş, A. (2001). *Türkçe 8*. İstanbul: Altın Kitaplar.
- Gümüş, A. (2002). *Türkçe 6*. İstanbul: Altın Kitaplar.
- Gümüş, A. (2002). *Türkçe 7*. İstanbul: Altın Kitaplar.
- Gümüş, A. (2002). *Türkçe 8*. İstanbul: Altın Kitaplar.
- Gümüş, A. (2003). *Türkçe 6*. İstanbul: Altın Kitaplar.
- Gündüz, M. (2016). *Maariften eğitime*. Ankara: Doğu Batı.
- Güneş, M. (2012). Adnan Menderes ve halkevleri. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XII(25), 141-155.
- Günyol, V. (1999). Türkiye'de çeviri. Ö. Yağcı (Haz.), *Cumhuriyet dönemi edebiyat çevirileri seçkisi* içinde (s. 320-330). Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Günyüz, M., Karataş, İ. H., & Özkan, M. A. (2008). *Türkçe 7*. İstanbul: Erdem.
- Günyüz, M., Karataş, İ. H., & Özkan, M. A. (2007?). *Türkçe 7*. İstanbul: Erdem.
- Günyüz, M., Sümer, A., Kansu, S., Yeşil, Y., & Yüksel, Y. (2008). *Türkçe 8*. İstanbul: Erdem.
- Gür, A. (2007). İkinci Meşrutiyet döneminde İslamcılık ve bu düşüncenin edebiyata yansımaları. İ. Çetişli, N. Çetin, A. Doğan, A. Gür, Ş. Demir & C. Karataş (Haz.), *II. Meşrutiyet Dönemi Türk edebiyatı* içinde (s. 15-125). Ankara: Akçağ.
- Gürsel, N. (1978). Çeviri etkinliği ve kültür [Özel Sayı]. *Türk Dili Dergisi Çeviri Sorunları Özel Sayısı*, 322, 21-26.
- Güzel, C. (2008). Türkiye'de maddecilik ile maddecilik karşıtı görüşler. T. Bora & M. Gültekingil (Ed.), *Modern Türkiye'de siyasî düşünce* (8. Cilt, 2. bs.) içinde (s. 49-67). İstanbul: İletişim.

- Halit Fahri (1341). *Güzel yazmak usulleriyle edebî kıraat numuneleri birinci devre üçüncü sınıf*. İstanbul: Cihan Biraderler Matbaası. (Arap Alfabesiyle).
- Halit Fahri (1926-1928). *Edebî kıraat numuneleri birinci devre birinci sınıf*. (Arap Alfabesiyle).
- Halit Fahri (1928). *Edebî kıraat numuneleri birinci devre ikinci sınıf*. İstanbul: Marifet Matbaası. (Arap Alfabesiyle).
- Halit Fahri (1928). *Edebî kıraat numuneleri birinci devre üçüncü sınıf* (3. Cild, İkinci Muaddel Tabı). İstanbul: Kitaphane-i Hilmi. (Arap Alfabesiyle).
- Halit Fahri (1929). *Edebî kıraat numuneleri 1. sınıf*. İstanbul: Devlet Matbaası.
- Halit Fahri (1929). *Edebî kıraat numuneleri 2. sınıf*. İstanbul: Devlet Matbaası.
- Halit Fahri (1929). *Edebî kıraat numuneleri 3. sınıf*. İstanbul: Devlet Matbaası.
- Hesapçioğlu, M. (2009). Türkiye’de cumhuriyet döneminde eğitim politikası ve felsefesi. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 29, 121-138.
- Hexapla. (t. y.). Retrieved July 11, 2018, from <https://en.wikipedia.org/wiki/Hexapla>.
- Hongur, A. (2006). *28 Şubat sürecinde ordu, medya ve siyasal iktidar* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Huyugüzel, Ö. F. (1982). *Hüseyin Cahit Yalçın’ın hayatı, hikâye ve romanları üzerinde bir araştırma*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Işın, E. (1985a). Osmanlı modernleşmesi ve pozitivism. F. Aral (Ed.), *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye ansiklopedisi* (2. Cilt) içinde (s. 352-362). İstanbul: İletişim.
- Işın, E. (1985b). Osmanlı materyalizmi. F. Aral (Ed.), *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye ansiklopedisi* (2. Cilt) içinde (s. 363-370). İstanbul: İletişim.
- İbnü’n-Nedîm (Muhammed bin İshâk en-Nedim). (2017). *El-fihrist* (M. Yolcu, Ed.). İstanbul: Çıra.
- İbrahim, F. H. (2001). Emevîler döneminde tercüme faaliyetleri ve ilmi gelişmelerin öncü hareketleri (A. Aslan, Çev.). *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7(7), 169-195.
- İmamoğlugil, H. (2018). Mantık-kelâm ilişkisine genel bakış. *Turkish Studies*, 13(9), 103-132.
- İmer, K., Kocaman, A., & Özsoy, A. S. (2011). *Dilbilim sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi.
- İsmail Habib (1941). *Avrupa edebiyatı ve biz* (2. Cilt). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Jean Le Rond d’Alembert. (t. y.). Retrieved August 9, 2018, from https://en.wikipedia.org/wiki/Jean_le_Rond_d%27Alembert.
- Jean Le Rond d’Alembert. (t. y.). Retrieved July 17, 2018, from <http://docplayer.net/21037687-Jean-le-rond-d-alembert.html>.
- Jerome. (t. y.). Retrieved July 11, 2018, from <https://en.wikipedia.org/wiki/Jerome>.

- Johnson, P. C. (2014). Neo-Platoncular ve Akdeniz'in gizem okulları. R. Macleod (Der.), *İskenderiye kütüphanesi* içinde (s. 179-199). Ankara: Dost Kitabevi.
- Josephus, F. (1737). *Antiquities of the Jews – book XII* (W. Whiston, Trans.). Retrieved July 5, 2018, from <http://sacred-texts.com/jud/josephus/>.
- Kacıroğlu, M. (2016). Cumhuriyet dönemi Türk edebiyatında (1923–1940) 'Toplumcu-Gerçekçi' edebiyat tartışmaları. *ETÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, I(2), 27-71.
- Kansu-Yetkiner, N., & Yetkin-Karakoç, N. (2015). Yüzyıllık süreçte Tevfik Fikret'in Şermin yapıtı bağlamında diliçi çeviri ve yanmetin olgusu. *Bilgi*, 75, 195-225.
- Kaplan, F. (2015). *Türkçe 6*. Ankara: Öğün.
- Kaplan, M. (1976a). Garam'daki içtimaî ve felsefî fikirler. M. Kaplan, *Türk edebiyatı üzerinde araştırmalar 1* içinde (s. 300-313). İstanbul: Dergâh.
- Kaplan, M. (1976b). Ziya Gökalp ve Yahya Kemal'e göre Malazgirt Savaşı. M. Kaplan, *Türk edebiyatı üzerinde araştırmalar 1* içinde (s. 535-549). İstanbul: Dergâh.
- Kaplan, M. (1978). *Şiir tahlilleri 1* (6. bs.). İstanbul: Dergâh.
- Kaplan, M. (1984). *Şiir tahlilleri 2* (4. bs.). İstanbul: Dergâh.
- Kaplan, M. (1987a). Mehmed Âkif'e göre ilim ve din. M. Kaplan, *Türk edebiyatı üzerinde araştırmalar 2* içinde (s. 191-202). İstanbul: Dergâh.
- Kaplan, M. (1987b). İstiklâl Marşı. M. Kaplan, *Türk edebiyatı üzerinde araştırmalar 2* içinde (s. 211-216). İstanbul: Dergâh.
- Kaplan, M. (1987c). Cumhuriyet devri Türk şiirine kısa bir bakış. M. Kaplan, *Türk edebiyatı üzerinde araştırmalar 2* içinde (s. 307-312). İstanbul: Dergâh.
- Kaplan, M. (1982). Önsöz. *Atatürk devri Türk edebiyatı* içinde (s. XXI-XXXVI). İstanbul: Dergâh.
- Kaplan, M., Enginün, İ., & Emil, B. (1988). *Yeni Türk edebiyatı antolojisi I*. İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Kaplan, Ş., & Yıldırım-Şen, G. (2012). *Türkçe 7*. Ankara: Gizem.
- Kaplan, Ş., & Yıldırım-Şen, G. (2014). *Türkçe 6*. Ankara: Gizem.
- Kaplan, Ş., & Yıldırım-Şen, G. (2014). *Türkçe 8*. Ankara: Yıldırım.
- Kaptan, S. (1995). *Bilimsel araştırma ve istatistik teknikleri*. Ankara: Tekışık Web Ofset Tesisleri.
- Kapulu, A. (1998). *Türkçe 6*. Ankara: Koza.
- Kapulu, A. (2003). *Türkçe 7*. Ankara: Koza.
- Kapulu, A. (2006). *Türkçe 7*. Ankara: Koza.

- Kapulu, A., Dedeoğlu-Okuyucu, S., Kaplan, Ş., & Karaca, A. (2008). *Türkçe 6*. Ankara: Koza.
- Karabıyık-Ün, F. (2015). *Türkçe 8*. Ankara: Evren.
- Karabıyık, F. (2011). *Türkçe 6*. Ankara: Evren.
- Karabıyık, F. (2013). *Türkçe 6*. Ankara: Evren.
- Karaböcek, C. (2017). Türk düşüncesinde hümanizm arayışı: Milli kimlik inşasında bir uğrak. *Felsefi Düşün*, 9, 130-143.
- Karaca, N. (1990). Ziya Gökalp'in şiir dünyası ve şiirlerinin bir dökümü. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5(1), 117-133.
- Karaca, Ş. (2011). Fatma Aliye Hanım'ın Türk kadın haklarının düşünsel temellerine katkıları. *Karadeniz Araştırmaları*, 31, 93-110.
- Karadağ, A. B. (2014). Batı'nın çevrilmesini "medeniyet" odağıyla yeniden okuma: Tanzimat dönemi / sonrası çeviriler ve "çekinceli" cesur çevirmenler. F. Altuğ & M. F. Uslu (Haz.), *Tanzimat ve edebiyat Osmanlı İstanbulu'nda modern edebi kültür içinde* (s. 481-504). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür.
- Karadağ-Koşay, E. (2015). *Postmodernizmin modernizme karşı söylemlerinde insan ve sanat* (Yayımlanmamış doktora tezi). Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Samsun.
- Karakök, T. (2011). Menderes Dönemi'nde (1950–1960) Türkiye'de eğitim. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 1(2), 89-97.
- Karal, E. Z. (1985). Tanzimat'tan sonra Türk dili sorunu. F. Aral (Ed.), *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye ansiklopedisi* (2. Cilt) içinde (s. 314-332). İstanbul: İletişim.
- Karantay, S. (1999). Tercüme bürosu normlar ve işlevler. Ö. Yağcı (Haz.), *Cumhuriyet dönemi edebiyat çevirileri seçkisi* içinde (s. 338-344). Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Karaosmanoğlu, Y. K. (1972). *Ankara*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Karaosmanoğlu, Y. K. (1990). *Kıralık konak* (15. bs.) (A. Özkırımlı, Haz.). İstanbul: İletişim.
- Karataş, S. (2003). Osmanlı eğitim sisteminde Batılılaşma. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5, 231-242.
- Karatay, S., & Salman, Y. (1999). Vedat Günyol'la söyleşi. Ö. Yağcı (Haz.), *Cumhuriyet dönemi edebiyat çevirileri seçkisi* içinde (s. 134-142). Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Karlığa, B. (2003). Batı Düşüncesi'nin oluşumunda Arapça'dan Latince ve İbranice'ye yapılan çevirilerin rolü. B. Yıldız (Ed.), *Dil, kültür ve çağdaşlaşma* içinde (s. 115-135). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.
- Karlığa, B. (2005). Doğu-Batı düşüncelerinde on üçüncü yüzyıl dönüşümü. *Doğu Batı*, 33, 159-172.

- Karpenko, I. A (2013). The concept of 'translation': history and theory. *Логические исследования*, 19, 308-324.
- Kayaoğlu, İ. (1987). İslam medeniyetinin batıya etkileri. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 24(1), 217.
- Kayaoğlu, T. (1998). *Türkiye'de tercüme müesseseleri*. İstanbul: Kitabevi.
- Kayiran, M., & Metintaş, M. Y. (2013). Atatürkçü düşünce sistemi: Atatürkçülük Kemalizm. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 51, 579-615.
- Kaymak, M. (2018). Kapital'in Rusça serüveni: Rusya aynasında tarihsel maddecilik ve politik ekonomi kuramı. *Mülkiye Dergisi*, 42(1), 3-45.
- Keleş, H. (2013). *Temel eğitim felsefesi akımları bağlamında John Locke'un liberal eğitim anlayışı* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Kelly, L. G. (2011). Latin tradition. In M. Baker & G. Saldanha (Eds.), *Routledge encyclopedia of translation studies* (pp. 477-486). Newyork: Routledge.
- Kerman, Z. (1998). Şemsettin Sami'nin bilinmeyen bir tercümesi. Z. Kerman, *Yeni Türk edebiyatı incelemeleri içinde* (s. 351-354). Ankara: Akçağ.
- Kerman, Z. (2006). Ahmet Midhat Efendi. İsmail Parlatır (Koor.), *Tanzimat edebiyatı içinde* (s. 587-648). Ankara: Akçağ.
- Kılıç, F. (2017). Yeni Türk alfabesinin yaygın eğitim yoluyla öğretilmesi. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 61, 207-248
- Kılıç, Z., & Güven, S. (2017). Türk milli eğitim şûralarında alınan kararların incelenmesi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(53), 588-599.
- Kızıltan, R. (2001). Tarihte çeviri. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 41(1), 37-68.
- Kızıltan, R. (2017). Tarihte çeviri: Antik çağdan 19. yüzyıl sonuna kadar edebi çeviri kuramları-1 - Antik çağdan Barok çağın sonuna kadar. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 40(1-2), 71-88.
- Kittel, H., & Poltermann, A. (2011). German tradition. In M. Baker & G. Saldanha (Eds.), *Routledge encyclopedia of translation studies* (pp. 411-418). Newyork: Routledge.
- Koç, E. (2009). Türkiye'de felsefe dilinin gelişimi ve çeviri faaliyetlerine genel bir bakış. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20, 103-120.
- Koç, H. (2006). Osmanlı'da tercüme kavramı ve Tanzimat dönemindeki edebî tercümelere dair çalışmalar. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 4(8), 351-381.
- Koç, N. (2007). *Türk kültür tarihi içinde köy enstitüleri* (Yayımlanmamış doktora tezi). Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

- Koç, Y. (2010). *Cumhuriyetten günümüze çeviri faaliyetleri ve TEDA projesi* (Uzmanlık tezi). Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. <https://docplayer.biz.tr/4095394-Cumhuriyetten-gunumuze-ceviri-faaliyetleri-ve-teda-projesi.html> adresinden 11 Ağustos 2018 tarihinde erişilmiştir.
- Koçak, K. (2008). Kaynakçaya dair. T. Bora & M. Gültekinil (Ed.), *Modern Türkiye’de siyasi düşünce* (8. Cilt, 2. bs.) içinde (s. 1258-1267). İstanbul: İletişim.
- Kohn, J. (2011). Romanian tradition. In M. Baker & G. Saldanha (Eds.), *Routledge encyclopedia of translation studies* (pp. 510-517). Newyork: Routledge.
- Kolcu, A. İ. (1999). *Türkçe’de Batı şiiri*. Ankara: Gündoğan.
- Kolcu, A. İ. (2005). *Servet-i Fünûn edebiyatı*. Ankara: Salkımsöğüt.
- Kolcu, A. İ. (2007). *Batı edebiyatı* (2. bs.). Erzurum: Salkımsöğüt.
- Komissarov, V. N. (2011). Russian tradition. In M. Baker & G. Saldanha (Eds.), *Routledge encyclopedia of translation studies* (pp. 517-524). Newyork: Routledge.
- Komisyon (2012). *Türkçe 6* (2. bs.). Ankara: MEB.
- Komisyon (2014). *Türkçe 6* (4. bs.). Ankara: MEB.
- Komisyon (2014). *Türkçe 7* (3. bs.). Ankara: MEB.
- Komisyon (2015). *Türkçe 7* (4. bs.). Ankara: MEB.
- Komisyon (1937). *Okuma kitabı I. sınıf*. İstanbul: Matbaai Ebüzziya.
- Komisyon (1938). *Okuma kitabı II. sınıf*. İstanbul: Devlet Basımevi.
- Komisyon (1938). *Okuma kitabı III. sınıf*. İstanbul: Devlet Basımevi.
- Komisyon (1941). *Okuma kitabı I. sınıf*. İstanbul: Maarif Matbaası.
- Korkmaz, A. (1986). Değişme ve zihniyet. *Sosyoloji Konferansları*, 21, 187-208.
- Korlaelçi, M. (1986). *Pozitivizmin Türkiye’ye girişi*. İstanbul: İnsan.
- Koşar, E. (2018). Mavi Anadoluculuk ve Sabahattin Eyüboğlu’na eleştirel bakışlar. *Dil ve Edebiyat Araştırmaları*, 17, 79-86.
- Köktürk, M., & Gül, M. (2001). *Türkçe 8*. Ankara: Yıldırım.
- Köktürk, M., & Gül, M. (2006). *8. sınıf Türkçe ders kitabı*. Ankara: Yıldırım.
- Köktürk, M., & Gül, M. (2000?). *Türkçe 8*. Ankara: Yıldırım.
- Köprülü, M. F. (1980). *Türk edebiyatı tarihi*. İstanbul: Ötüken.

- Köprülüzâde Mehmet Fuat (1924). *Yeni milli kıraat altıncı kısım* (4. bs.). İstanbul: Kanaat Kütüphanesi. (Arap Alfabetiyle).
- Kramer, S. N. (2002). *Tarih Sümer’de başlar* (2. bs.) (H. Koyukan, Çev.). İstanbul: Kabalcı.
- Kuran, E. (1998). Türkiye’nin medeniyet değiştirmesi. *Türk Yurdu*, 18(127-128), 25-26.
- Kurt, M., Altay, J., & Kara, M. (2012). *Türkçe 8*. Ankara: Enderun.
- Kurultay, T. (1999). Cumhuriyet Türkiye’sinde çevirinin ağır yükü ve Türk hümanizması. *Studien zur deutschen Sprache und Literatur*, 11, 13-36.
- Külekçi, M. A. (1998). *Türkçe 6*. Ankara: Dörtel.
- Levend, A. S. (1969). *Şemsettin Sami*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Levend, A. S. (2011). *Türk dilinde gelişme ve sadeleşme evreleri* (4. bs.). Ankara: Dil Derneği.
- Lewis, B. (1993). *Modern Türkiye’nin doğuşu* (5. bs.) (M. Kırıtlı, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Lieu, S. N. C. (2014). Romalı Doğu’da âlimler ve öğrenciler. R. Macleod (Der.), *İskenderiye kütüphanesi* içinde (s. 159-177). Ankara: Dost Kitabevi.
- Löschburg, W. (1998). *Seyahatin kültür tarihi* (J. Traub, Çev.). Ankara: Dost Kitabevi.
- Lucretius Carus (2001). *Varlığın yapısı I-II* (İ. Z. Eyüboğlu, Çev.). İstanbul: Cumhuriyet.
- Maarif Vekâleti (1340a). 1340 (1924) Lise birinci devre müfredat programı.
- Maarif Vekâleti (1340b). Lise müfredat programlarının esbâb-ı mûcibe lâyihası.
- Macit, M. (2011). Tercüme hareketleri. *Türk diyanet vakfı İslam ansiklopedisi* (34. Cilt) içinde (s. 498-504). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Macleod, R. (2014). Giriş: Tarihte ve mitolojide İskenderiye. R. Macleod (Der.), *İskenderiye kütüphanesi* içinde (s. 13-31). Ankara: Dost Kitabevi.
- Mala, N. (2011). *Cumhuriyetten günümüze ilköğretim programlarının faydacı ve ilerlemeci ekole uygunluğu bakımından değerlendirilmesi* (Yayımlanmamış doktora tezi). İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- Mardin, Ş. (2015). *Yeni Osmanlı düşüncesinin doğuşu* (12. bs.). İstanbul: İletişim.
- Mardin, Ş. (2017). *Türk modernleşmesi*. İstanbul: İletişim.
- Mehmet Emin [Yurdakul] (2011). *Türkçe şiirler* (2. bs.) (H. Kolcu & F. Kıran, Haz.). İstanbul: Çağrı.
- Merriam, S. B. (2015). *Nitel araştırma: Desen ve uygulama için bir rehber*. (S. Turan, Çev. Ed.). Ankara: Nobel.

Meşeci-Giorgetti, F., & Batır, B. (2008). İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanlığı döneminde eğitim politikaları. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 13-14, 27-56.

Millî Eğitim Bakanlığı [MEB]. (1939). 1. millî eğitim şûrası.

Millî Eğitim Bakanlığı [MEB]. (1943). 2. millî eğitim şûrası.

Millî Eğitim Bakanlığı [MEB]. (1946). 3. millî eğitim şûrası.

Millî Eğitim Bakanlığı [MEB]. (1949). 4. millî eğitim şûrası.

Millî Eğitim Bakanlığı [MEB]. (1953). 5. millî eğitim şûrası.

Millî Eğitim Bakanlığı [MEB]. (1957). 6. millî eğitim şûrası.

Millî Eğitim Bakanlığı [MEB]. (1962). 7. millî eğitim şûrası.

Millî Eğitim Bakanlığı [MEB]. (1970). 8. millî eğitim şûrası.

Millî Eğitim Bakanlığı [MEB]. (1973). Millî eğitim temel kanunu.

Millî Eğitim Bakanlığı [MEB]. (1974). 9. millî eğitim şûrası.

Millî Eğitim Bakanlığı [MEB]. (1981). 10. millî eğitim şûrası.

Millî Eğitim Bakanlığı [MEB]. (1982). 11. millî eğitim şûrası.

Millî Eğitim Bakanlığı [MEB]. (1988). 12. millî eğitim şûrası.

Millî Eğitim Bakanlığı [MEB]. (1990). 13. millî eğitim şûrası.

Millî Eğitim Bakanlığı [MEB]. (1993). 14. millî eğitim şûrası.

Millî Eğitim Bakanlığı [MEB]. (1994). Yetiştirici ve tamamlayıcı sınıflar ve kurslar yönergesi.

Millî Eğitim Bakanlığı [MEB]. (1996). 15. millî eğitim şûrası.

Millî Eğitim Bakanlığı [MEB]. (1999). 16. millî eğitim şûrası.

Millî Eğitim Bakanlığı [MEB]. (2006). 17. millî eğitim şûrası.

Millî Eğitim Bakanlığı [MEB]. (2006). İlköğretim Türkçe dersi (6, 7, 8. sınıflar) öğretim programı.

Millî Eğitim Bakanlığı [MEB]. (2010). 18. millî eğitim şûrası.

Millî Eğitim Bakanlığı [MEB]. (2012). Millî Eğitim Bakanlığı ders kitapları ve eğitim araçları yönetmeliği.

Millî Eğitim Bakanlığı [MEB]. (2014). 19. millî eğitim şûrası.

Millî Eğitim Bakanlığı [MEB]. (2015). Türkçe dersi öğretim programı (1-8. sınıflar).

- Millî Eğitim Bakanlığı [MEB]. Örgün eğitim istatistikleri. <http://sgb.meb.gov.tr/www/resmi-istatistikler/icerik/64> adresinden 20 Temmuz 2020 tarihinde erişilmiştir.
- Millî Eğitim Şûrası Yönetmeliği. (2014). **T. C. Resmî Gazete**, 29054, 8 Temmuz 2014.
- Moran, B. (1983). *Türk romanına eleştirel bir bakış 1*. İstanbul: İletişim.
- Moran, B. (1990). *Türk romanına eleştirel bir bakış 2*. İstanbul: İletişim
- Namık Kemal (1975). *Celâleddin Harzemşah* (4. bs.) (H. Ayan, Haz.). İstanbul: Dergâh.
- Oğuz, M. C. (2015). Mustafa Şekip Tunç ve Türkiye’de Bergsonculuk. *Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 1, 90-190.
- Okay, O. (1984). *Şiir sanatı dersleri -cumhuriyet devri poetikası-*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi.
- Okay, O. (1989). *Mehmed Akif*. Ankara: Akçağ.
- Okay, O. (1990a). *Yeni Türk edebiyatı ders notları Tanzimat edebiyatı*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi.
- Okay, O. (1990b). *Meşrûtiyet sonrası Türk edebiyatı*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi.
- Okay, O. (1992). Yahya Kemal Beyatlı. *Türk diyanet vakfı İslam ansiklopedisi* (6. Cilt) içinde (s. 35-39). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Okay, O. (1998a). *Konuşmalar mülakat-sohbet-anket-açık oturum*. Ankara: Akçağ.
- Okay, O. (1998b). *Necip Fazıl Kısakürek*. İstanbul: Şûle.
- Okay, O. (2005). *Batılılaşma devri Türk edebiyatı*. İstanbul: Dergâh.
- Okay, O. (2008). *Beşir Fuad ilk Türk pozitivist ve natüralisti* (2. bs.). İstanbul: Dergâh.
- Okay, O. (2011). *Edebiyat ve edebî eser üzerine*. İstanbul: Dergâh.
- Okka, B. (2015). Salerno tıp okulu. *Genel Tıp Dergisi*, 25(2), 71-76.
- Onat, A. (1998). *Türkçe 6*. İstanbul: Metinler.
- Onat, A. (1999). *Türkçe 6*. İstanbul: Metinler.
- Onat, A. (1999). *Türkçe 7*. İstanbul: Metinler.
- Onat, A. (1999). *Türkçe 8*. İstanbul: Metinler.
- Onat, A. (2000). *Türkçe 7*. İstanbul: Metinler.
- Onat, A. (2000). *Türkçe 8*. İstanbul: Metinler.

- Onat, A. (2001). *Türkçe 8*. İstanbul: Metinler.
- Ölü Bir Dilde Bile Canlı Olan Kutsal Kitap. (t. y.). <https://wol.jw.org/tr/wol/d/r22/lp-tk/2009251> adresinden 11 Temmuz 2018 tarihinde erişilmiştir.
- Ömer Seyfettin (1974). *Bütün hikâyeleri 3*. İstanbul: Ötüken.
- Öner, N. (1985). Zihniyet farklılıkları ve kültür. *Erdem İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 1(1), 83-96.
- Öner, S., Pala, İ., & Ertem, R. (1993). *Türkçe 7*. Eskişehir: Servet.
- Öner, S., Pala, İ., & Ertem, R. (1992?). *Türkçe 8*. İstanbul: Deniz.
- Öner, S., Pala, İ., & Ertem, R. (1996?). *Türkçe 6*. İstanbul: Deniz.
- Öner, S., Pala, İ., & Ertem, R. (1996?). *Türkçe 7*. İstanbul: Deniz.
- Öz, E., & Öz, S. (2004). *Türkçe 7*. İstanbul: Ders Kitapları.
- Özaltun, C., Aslan, S., & Yıldırım, V. (1995). *Türkçe 8*. İstanbul: Başarı.
- Özbay, M. (2013). *Türkçe özel öğretim yöntemleri I* (6. bs.). Ankara: Öncü.
- Özbayoğlu, E. (2003). Hümanizmin ilk adımları: Yunancadan Latinceye çeviriler. B. Yıldız (Ed.), *Dil, kültür ve çağdaşlaşma* içinde (s. 105-114). Ankara: H. Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.
- Özcan, M. (2013). *Kur'an-ı Kerim'deki bazı deyimlerin çeviri stratejileri açısından değerlendirilmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Özçelik, F. (2008). *Vita Constantini* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- Özdaş, F. (2013). *Ortaokullarda değerler eğitimi ve istenmeyen öğrenci davranışlarına ilişkin öğretmen görüşlerinin değerlendirilmesi* (Yayımlanmamış doktora tezi). Fırat Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Elazığ.
- Özgel, İ. (2015). Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır tefsirinde çeviri etiği ve teknikleri. *EKEV Akademi Dergisi*, 19(62), 403-424.
- Özkırımlı, A. (1999). Çeviri. Ö. Yağcı (Haz.), *Cumhuriyet dönemi edebiyat çevirileri seçkisi* içinde (s. 217-222). Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Özoğuz, İ., & Öz, E. (1987?). *Türkçe ortaokul 2*. İstanbul: Ünite Bilgisi.
- Özoğuz, İ., & Öz, E. (1987?). *Türkçe ortaokul 3*. İstanbul: Ünite Bilgisi.
- Özön, M. N. (1939). Türkçede ilk tercüme. *Oluş, I*, 340-341.
- Özön, M. N. (1985). *Türkçede roman* (2. bs.). İstanbul: İletişim.

- Öztürk, Ö. (2009). *1980 sonrası Türkiye’de millî eğitim ideolojisi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Öztürk, Ö. (2017). Çevrecilik söylemleri ve Türkiye’deki çevre hareketlerinin seyri. *Journal of History Culture and Art Research*, 6(2), 441-456.
- Öztürk, T. (2015). Toledo koleksiyonu: Sebepleri ve sonuçlarıyla ilk oryantalist çalışmalar. *Milel ve Nihal İnanc, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, 12(1), 55-80.
- Paker, S. (1987). Tanzimat döneminde Avrupa edebiyatından çeviriler: Çoğul-dizge kuramı açısından bir değerlendirme. *Metis Çeviri*, 1, 31-43.
- Parlatır, İ. (1987). *Tanzimat edebiyatında kölelik*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Parlatır, İ. (2004). *Recaî-zade Mahmud Ekrem*. Ankara: Akçağ.
- Parlatır, İ. (2006). Şinasî. İ. Parlatır (Koor.), *Tanzimat edebiyatı içinde* (s. 71-126). Ankara: Akçağ.
- Pavlov, E. V. (2016). Comrade Hegel: absolute spirit goes east. *Crisis & Critique*, 3(1), 157-189.
- Pingel, F. (2004). *Ders kitaplarını araştırma ve düzeltme rehberi (UNESCO)* (2. bs.) (N. Elhüseyni, Çev.). İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.
- Refik Ahmet (1932). *Ortamektepler ve muallim mektepleri için kıraat sınıfı: 1*. İstanbul: Kanaat Kütüphanesi.
- Refik Ahmet (1932). *Ortamektepler ve muallim mektepleri için kıraat sınıfı: 2*. İstanbul: Kanaat Kütüphanesi.
- Refik Ahmet (1933). *Ortamektepler ve muallim mektepleri için kıraat sınıfı: 3* (2. bs.). İstanbul: Kanaat Kütüphanesi.
- Reşat Nuri, & Refet Avni (1933?). *Türk kıraati 6ıncı sınıf*. İstanbul: Resimli Ay Matbaası.
- Reşat Nuri, & Refet Avni (1933?). *Türk kıraati 7inci sınıf*. İktisat Matbaası.
- Reşat Nuri, & Refet Avni (1933?). *Türk kıraati 8inci sınıf*. İktisat Matbaası.
- Rosenberg, H. (2004). Batıdaki kriz. Komisyon, *Hristiyanlık tarihi içinde* (s. 230-248). İstanbul: Yeni Yaşam.
- Ruşen Eşref, Mitat Sadullah, & Necmettin Sadık (1341). *Cumhuriyet kıraati yedinci kısım*. İstanbul: Şirket-i Mürettebiye Matbaası. (Arap Alfabetiyle).
- Ruşen Eşref, Mitat Sadullah, & Necmettin Sadık (1933?). *Cumhuriyet kıraati kısım: 7*. İstanbul: Tefeyyüz Kitaphanesi.
- Sakaoğlu, N. (1992). *Cumhuriyet dönemi eğitim tarihi*. İstanbul: İletişim.
- Salama-Carr M. (2011). French tradition. In M. Baker & G. Saldanha (Eds.), *Routledge encyclopedia of translation studies* (pp. 404-410). Newyork: Routledge.

- Saraçoğlu, A., Çimen, C., & Güzel, Y. (1999). *Türkçe 8*. Ankara: MEB.
- Saraçoğlu, A., Çimen, C., & Güzel, Y. (2005). *Türkçe 8* (2. bs.). Ankara: MEB.
- Saraçoğlu, A., Çimen, C., & Güzel, Y. (2000?). *Türkçe 8*. Ankara: MEB.
- Sarbay, A. (2015). *Türkçe 7*. İstanbul: Meram.
- Sarıca, S., & Gündüz, M. (1995). *Türkçe 7*. İstanbul: Fil.
- Sarıca, S., & Gündüz, M. (2001). *Türkçe 6*. İstanbul: Fil.
- Sarıca, S., & Gündüz, M. (2001). *Türkçe 7*. İstanbul: Fil.
- Sarıca, S., & Gündüz, M. (2003). *Türkçe 6*. İstanbul: Fil.
- Sarıca, S., & Gündüz, M. (2003). *Türkçe 7*. İstanbul: Fil.
- Sarıca, S., & Gündüz, M. (2005). *Türkçe 7*. İstanbul: Fil.
- Sarıca, S., & Gündüz, M. (2003?). *Türkçe 8*. İstanbul: Fil.
- Sarpkaya, R. (2008). Köy Enstitüleri'nden sonra imam hatip liseleri. *Toplum ve Demokrasi*, 2(3), 1-28.
- Sawant, D. G. (t. y.). History of translation. Retrieved September 9, 2018, from https://www.researchgate.net/publication/271640678_History_of_Translation.
- Saygın, T. (2016). Baha Tevfik ve bilimsel felsefe olarak materyalizmin bir savunusu denemesi. *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 22, 263-278.
- Sayın, M. (2008). Milliyetçilik ve demokrasi arasında sol düşünce. T. Bora & M. Gültekinçil (Ed.), *Modern Türkiye'de siyasi düşünce* (8. Cilt, 2. bs.) içinde (s. 578-584). İstanbul: İletişim.
- Seneca (2014). *Hoşgörü üzerine – ruh dinginliği üzerine* (2. bs.), (B. Demiriş, Çev.). Ankara: Doğu Batı.
- Seneca (2018). *Ahlak mektupları Epistulae morales* (T. Uzel, Çev.). İstanbul: Jaguar Kitap.
- Sezgin, F. (2016). *Tanınmayan büyük çağ* (3. bs.). İstanbul: Timaş.
- Smith, S. B. (2006). [1. Bölüm: Giriş: Thomas Hobbes]. Yayınlanmamış ders notu.
- Sönmez, V., & Alacapınar, F. G. (2011). *Örneklendirilmiş bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Anı.
- Suçin, M. H. (2012). *Arapçaya çevirinin serüveni*. Ankara: Kurgan Edebiyat.
- Süleyman Şevket (1924-1341). *Güzel yazılar birinci cilt*. İstanbul: Orhaniye Matbaası. (Arap Alfabesiyle).
- Süleyman Şevket (1926). *Güzel yazılar üçüncü cilt*. İstanbul: Hilal Matbaası. (Arap Alfabesiyle).

- Süleyman Şevket (1927). *Güzel yazılar ikinci cilt*. İstanbul: İstikbal Matbaası. (Arap Alfabetiyle).
- Sünter, E. (2019). Aristoteles ve İbn Rüşd'e göre görelilik kavramı. *Turkish Studies*, 14(4), 759-777.
- Şahin, D. (2012). *Türkçe 8*. Ankara: Bisiklet.
- Şahin, D. (2013). *Türkçe 8*. Ankara: Bisiklet.
- Şahin, S., & Öneş, S. (1995). *Türkçe 6*. İstanbul: Salan.
- Şahin, S., & Öneş, S. (1995). *Türkçe 7*. İstanbul: Salan.
- Şahin, S., & Öneş, S. (1995). *Türkçe 8*. İstanbul: Salan.
- Şahin, S., & Öneş, S. (1997). *Türkçe 6*. İstanbul: Salan.
- Şahin, S., & Öneş, S. (1997). *Türkçe 7*. İstanbul: Salan.
- Şahin, S., & Öneş, S. (1997). *Türkçe 8*. İstanbul: Salan.
- Şahin, S., & Öneş, S. (1999). *Türkçe 7*. İstanbul: Salan.
- Şahin, S., & Öneş, S. (1994?). *Türkçe 8*. İstanbul: Salan.
- Şener, L. (2013). Büyük Petro Dönemi Rusya'da çeviri faaliyetleri. *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, 6(XV), 569-576.
- Şener, L. (2016). XVII. yüzyıl Rusya'sında çeviri. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(3), 37-60.
- Şener, M. (2008). Türkiye işçi partisi. T. Bora & M. Gültekinil (Ed.), *Modern Türkiye'de siyasi düşünce* (8. Cilt, 2. bs.) içinde (s. 356-417). İstanbul: İletişim.
- Şengör, C. A. M. (2018). *Hasan-Âli Yücel ve Türk aydınlanması* (4. bs.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür.
- Şeşen, R. (1979). İslam dünyasındaki ilk tercüme faaliyetlerine umumi bir bakış. *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, 7(3/4), 3-29.
- Tanpınar, A. H. (1961). *Şiirler*. İstanbul: Yeditepe.
- Tanpınar, A. H. (1969a). Tercüme mes'elesi. A. H. Tanpınar, *Edebiyat üzerine makaleler* içinde (s. 69-71). İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- Tanpınar, A. H. (1969b). Türk Edebiyatı'nda cereyanlar. A. H. Tanpınar, *Edebiyat üzerine makaleler* içinde (s. 102-131). İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- Tanpınar, A. H. (1976). *On dokuzuncu asır Türk edebiyatı tarihi* (4. bs.). İstanbul: Çağlayan.
- Tanpınar, A. H. (1979). *Beş şehir* (6. bs.). İstanbul: Dergâh.
- Tanpınar, A. H. (2003). *Huzur* (9. bs.). İstanbul: Yapı Kredi.

- Tarakçı, C. (1994). *Muallim Nâcî Efendi hayatı ve eserlerinin tedkiki*. Samsun: Sönmez Ofset.
- Tarancı, C. S. (1982). *Otuz beş yaş* (14. bs.). İstanbul: Varlık.
- Taş, S. (2010). Atatürk'ün düşünce yapısına etki eden unsurlar (öğretmenleri / okudukları). *Süleyman Demirel Üniversitesi Uluslararası Teknolojik Bilimler Dergisi*, 2(2), 72-84.
- Tekeli, İ., & İlkin, S. (2008). Kadro ve Kadrocuların öyküsü. T. Bora & M. Gültekingil (Ed.), *Modern Türkiye'de siyasi düşünce* (8. Cilt, 2. bs.) içinde (s. 600-619). İstanbul: İletişim.
- Tekin, Y. (2002). Türkiye'de ilk sosyalist hareket "İştirak çevresi"nin sosyalizm anlayışı üzerine bir değerlendirme. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 57(4), 171-184.
- Temizyürek, F., & Balcı, A. (2015). *Cumhuriyet dönemi ilköğretim okulları Türkçe programları* (2. bs.). Ankara: Nobel Akademik.
- Terzioğlu, A. (1999). İbn Sînâ. *Türk diyanet vakfı İslam ansiklopedisi* (20. Cilt) içinde (s. 321-336). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Tevetoğlu, F. (1986). *Müftüoğlu Ahmed Hikmet*. Ankara: Ulucan Matbaası.
- Tevfik Fikret (2001). *Rübâb-ı Şikeste* (A. Uçman, Haz.). İstanbul: Çağrı.
- Toker-Gökçe, A. (2012). Eğitim felsefesi akımlarının Türkiye Cumhuriyeti eğitim sistemine etkileri. N. Gökalp & Ş. Çelik (Ed.), *Eğitim Felsefesi* içinde (s. 173-184). https://www.researchgate.net/publication/271527644_Egitim_Felsefesi_Akimlari_nin_Turkiye_Cumhuriyeti_Egitim_Sistemine_Etkileri adresinden 22 Şubat 2019 tarihinde erişilmiştir.
- Törenek, M. (1999). *Hikâye ve romanlarıyla Mehmet Rauf*. İstanbul: Kitabevi.
- Tuğrul, T. (2017a). Millî Görüş Hareketi'nin temel karakterleri. *Mezhep Araştırmaları Dergisi*, 10(2), 617-657.
- Tuğrul, T. (2017b). Millî Görüş Hareketi bibliyografyası - bibliyografya, etki ve yansımalar. *Turkish Studies*, 12(8), 247-336.
- Tunahan, Ö. (2015). 28 Şubat süreci: Post-Modern Darbe'nin sosyo-politik dinamikleri ve toplum desteği. *Bilgi*, 17, 23-41.
- Tuncel, B. (1999). Tercüme meselesi. Ö. Yağcı (Haz.), *Cumhuriyet dönemi edebiyat çevirileri seçkisi* içinde (s. 3-6). Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Turan, N. S. (2008). Osmanlı toplumunda modernleşme ve eğitimin ideolojik dönüşümüne dair gözlemler. *Folklor Edebiyat*, 14(55), 109-134.
- Tutsak, S., & Batur, Z. (2011). Cumhuriyetten günümüze Türk eğitim sisteminde ders kitabı iki örneğin karşılaştırılması. *Turkish Studies*, 6(3), 355-389.
- Türk Dil Kurumu [TDK]. (2005). *Türkçe sözlük* (10. bs.). Ankara: TDK.
- Türk Dil Kurumu [TDK]. (2011). *Türkçe sözlük* (11. bs.). Ankara: TDK.

- Türk Dil Kurumu [TDK]. (t. y.). *Güncel Türkçe sözlük* (Genişletilmiş 11. bs.). <https://sozluk.gov.tr/> adresinden 20 Ekim 2020 tarihinde erişilmiştir.
- Türkeli, Y. (2005). *Tanzimat'tan sonra Türkçe'de roman tercümeleri (1860-1928)* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Fatih Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Türker, S. (2003). İslam düşüncesinin gelişiminde tercüme faaliyetlerinin rolü. B. Yıldız (Ed.), *Dil, kültür ve çağdaşlaşma* içinde (s. 91-104). Ankara: H. Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.
- Türkeş, A. Ö. (2008). Sol'un romanı. T. Bora & M. Gültekinil (Ed.), *Modern Türkiye'de siyasi düşünce* (8. Cilt, 2. bs.) içinde (s. 1052-1073). İstanbul: İletişim.
- Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları – Hakkımızda (t. y.). <https://www.iskulttur.com.tr/hakkimizda> adresinden 15 Aralık 2018 tarihinde erişilmiştir.
- Uçman, A. (2006). Namık Kemal. İ. Parlatır (Koor.), *Tanzimat edebiyatı* içinde (s. 201-288). Ankara: Akçağ.
- Ulfilas (t. y.). Retrieved August 16, 2018, from <https://en.wikipedia.org/wiki/Ulfilas>.
- Ulukütük, M. (2010). İslam düşüncesinde tercüme faaliyetleri: Hermeneutik ve bibliyografik bir katkı. *İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1(2), 249-288.
- Uşaklıgil, H. Z. (1984). *Mai ve siyah*. İstanbul: İnkılâp.
- Uşaklıgil, H. Z. (1987). *Kırk yıl*. İstanbul: İnkılâp.
- Uyar, M., & Filtekin, T. (2006). *Türkçe 7*. Ankara: Tutku.
- Ülken, H. Z. (1969). *Sosyoloji sözlüğü*. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- Ülken, H. Z. (2016). *Uyanış devirlerinde tercümenin rolü* (2. bs.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür.
- Ülken, H. Z. (2018). *Türkiye'de çağdaş düşünce tarihi* (14. bs.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür.
- Ünal, E. (2008). Sol düşüncenin ortasında ve kıyısında: Çeviri kitaplar. T. Bora & M. Gültekinil (Ed.), *Modern Türkiye'de siyasi düşünce* (8. Cilt, 2. bs.) içinde (s. 418-431). İstanbul: İletişim.
- Ünal, M., Öner, M. Y., & Bayrak N. (1999). *Türkçe 6*. İstanbul: MEB.
- Ünal, M., Öner, M. Y., & Bayrak N. (2001). *Türkçe 6*. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- Ünal, M., Öner, M. Y., & Bayrak N. (2005). *Türkçe 6* (2. bs.). İstanbul: MEB.
- Ünal, M., Öner, M. Y., & Bayrak N. (1998?). *Türkçe 6*. İstanbul: MEB.
- Ünüvar, K. (2008). Türkiye'de sol düşünce ve din. T. Bora & M. Gültekinil (Ed.), *Modern Türkiye'de siyasi düşünce* (8. Cilt, 2. bs.) içinde (s. 873-895). İstanbul: İletişim.

- Vural-Kara, S. (2010). Tarihsel değerlendirmeler ışığında Türkiye’de çeviri etkinliği. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(1), 94-101.
- Ward, J. O. (2014). İskenderiye ve Ortaçağ’dan getirdiği miras: Kitap, keşiş ve gül. R. Macleod (Der.) *İskenderiye kütüphanesi* içinde (s. 201-220). Ankara: Dost Kitabevi.
- Yağcı, Ö. (1999). I. kuruluş yılları: Tercüme bürosu, klasiklerin çevrilmesi. Ö. Yağcı (Haz.), *Cumhuriyet dönemi edebiyat çevirileri seçkisi* içinde (s. 229-230). Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Yangın, B., Çelepoğlu, A., & Türkyılmaz, F. (2008). *Türkçe 7*. Ankara: Pasifik.
- Yangın, B., Çelepoğlu, A., & Türkyılmaz, F. (2013). *Türkçe 7*. Ankara: Pasifik.
- Yangın, B., Çelepoğlu, A., & Türkyılmaz, F. (2007?). *Türkçe 7*. Ankara: Pasifik.
- Yarıcı, M. (2017). *Milli görüş hareketinin fikri temelleri* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Yavuz, H. (2009). *Alafrangalığın tarihi*. İstanbul: Timaş.
- Yazıcı, M. (2010). *Çeviribilimin temel kavram ve kuramları* (2. bs.). İstanbul: Multilingual.
- Yeşilyurt, Y. (2019). *Türkiye’de ulus devlet ve küreselleşme ilişkisi 1980-2002* (Yayımlanmamış doktora tezi). Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale.
- Yılancıoğlu, S. S. (2005). Türk romanının oluşumunda çevirinin ekinsel etkileri. A. O. Öztürk, N. Akpınar-Dellal & U. Balcı (Ed.), *IV. Dil, Yazın ve Deyişbilim Sempozyumu* içinde (s. 287-296). Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2005). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin.
- Yıldırım, V. (2001). *Türkçe 6*. Ankara: Elit.
- Yıldırım, V. (2002). *Türkçe 6*. Ankara: Elit.
- Yıldırım, V. (2002). *Türkçe 7*. Ankara: Elit.
- Yıldız, N., & Akandere, O. (2017). Köy enstitülerinin ideolojik yapısı. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XVII(35), 275-316.
- Yıldız, N. (1993). *Türkçe 6*. İstanbul: Mahir.
- Yıldız, N. (1993). *Türkçe 7*. İstanbul: Mahir.
- Yıldız, N. (1994). *Türkçe 6*. İstanbul: Mahir.
- Yıldız, N. (1994). *Türkçe 7*. İstanbul: Mahir.
- Yıldız, N. (1994). *Türkçe 8*. İstanbul: Mahir.
- Yıldız, N. (1997). *Türkçe 7*. İstanbul: Mahir.

- Yıldız, N. (2000). *Türkçe 6*. İstanbul: Mahir.
- Yıldız, N. (2001). *Türkçe 7*. İstanbul: Mahir.
- Yıldız, N. (2003). *Antikçağ kütüphaneleri*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat.
- Yıldız, O., & Yıldız, T. (2016). Türkiye Cumhuriyeti eğitim politikaları. *Journal of Research in Education and Society*, 3(1), 24-41.
- Yörük, Y., Mıhçı, A. İ., & Başer, S. (1996). *Türkçe 6*. İstanbul: Serhat.
- Yörük, Y., Mıhçı, A. İ., & Başer, S. (1996). *Türkçe 7*. İstanbul: Serhat.
- Yörük, Y., Mıhçı, A. İ., & Başer, S. (1996). *Türkçe 8*. İstanbul: Serhat.
- Yörük, Y., Mıhçı, A. İ., & Başer, S. (1999?). *Türkçe 8*. İstanbul: Serhat.
- Yuhanna İncili. (t. y.). <http://incil-iyi-haber.de/kitap-ve-dergileri-indirebilirsiniz/> adresinden 21 Haziran 2018 tarihinde erişilmiştir.
- Yüce, S. (2012). Felsefi düşüncenin edebiyata yansıması: Türk edebiyatında pozitivist ve materyalist anlayış. *Turkish Studies*, 7(1), 2155-2183.
- Yücel, F. (2016). *Çevirinin tarihi* (Yenilenmiş bs.). İstanbul: Çeviribilim.
- Yücel, H. Â. (1989). *Edebiyat tarihimizden* (2. bs.). İstanbul: İletişim.
- Yücel, Y. (1988). Atatürk ilkeleri. *Belleten*, LII(204), 807-824.
- Yüksel, M. (2011). *Çeviri kuramı ve problemleri açısından Tanzimat'tan günümüze matbu Kur'an meallerinin önsözlerinin değerlendirilmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Ziya Gökalp (1976). *Yeni hayat doğru yol*. (M. Cunbur, Haz.). Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Ziya Gökalp (2014). *Türkçülüğün esasları* (S. Çonoğlu, Haz.). İstanbul: Ötüken.
- Ziya Paşa (1924). *Külliyat-ı Ziya Paşa* (S. Nazif, Haz.). İstanbul: Yeni Matbaa.

7. EKLER

Ek 1. İNCELENEN ORTAOKUL TÜRKÇE DERS KİTAPLARININ LİSTESİ (BASIM TARİHİNE GÖRE)

- Halit Fahri (1341). *Güzel yazmak usulleriyle edebî kıraat numuneleri birinci devre üçüncü sınıf*. İstanbul: Cihan Biraderler Matbaası. (Arap Alfabetiyle).
- Ruşen Eşref, Mitat Sadullah, & Necmettin Sadık (1341). *Cumhuriyet kıraati yedinci kısım*. İstanbul: Şirket-i Mürettebiye Matbaası. (Arap Alfabetiyle).
- Köprülüzâde Mehmet Fuat (1924). *Yeni millî kıraat altıncı kısım* (4. bs.). İstanbul: Kanaat Kütüphanesi. (Arap Alfabetiyle).
- Süleyman Şevket (1924-1341). *Güzel yazılar birinci cilt* [6. Sınıf]. İstanbul: Orhaniye Matbaası. (Arap Alfabetiyle).
- Süleyman Şevket (1926). *Güzel yazılar üçüncü cilt* [8. Sınıf]. İstanbul: Hilal Matbaası. (Arap Alfabetiyle).
- Süleyman Şevket (1927). *Güzel yazılar ikinci cilt* [7. Sınıf]. İstanbul: İstikbal Matbaası. (Arap Alfabetiyle).
- Halit Fahri (1926-1928). *Edebî kıraat numuneleri birinci devre birinci sınıf*. (Arap Alfabetiyle).
- Halit Fahri (1928). *Edebî kıraat numuneleri birinci devre ikinci sınıf*. İstanbul: Marifet Matbaası. (Arap Alfabetiyle).
- Halit Fahri (1928). *Edebî kıraat numuneleri birinci devre üçüncü sınıf* (Üçüncü Cild, İkinci Muaddel Tabı). İstanbul: Kitaphane-i Hilmi. (Arap Alfabetiyle).
- Halit Fahri (1929). *Edebî kıraat numuneleri 1. Sınıf*. İstanbul: Devlet Matbaası.
- Halit Fahri (1929). *Edebî kıraat numuneleri 2. Sınıf*. İstanbul: Devlet Matbaası.
- Halit Fahri (1929). *Edebî kıraat numuneleri 3. Sınıf*. İstanbul: Devlet Matbaası.
- Refik Ahmet (1932). *Ortamektepler ve muallim mektepleri için kıraat sınıf: 1*. İstanbul: Kanaat Kütüphanesi.
- Refik Ahmet (1932). *Ortamektepler ve muallim mektepleri için kıraat sınıf: 2*. İstanbul: Kanaat Kütüphanesi.
- Refik Ahmet (1933). *Ortamektepler ve muallim mektepleri için kıraat sınıf: 3* (2. bs.). İstanbul: Kanaat Kütüphanesi.
- Reşat Nuri, & Refet Avni [1933?]. *Türk kıraati 6ncı sınıf*. İstanbul: Resimli Ay Matbaası.
- Reşat Nuri, & Refet Avni [1933?]. *Türk kıraati 7inci sınıf*. İktisat Matbaası.
- Reşat Nuri, & Refet Avni [1933?]. *Türk kıraati 8inci sınıf*. İktisat Matbaası.
- Ruşen Eşref, Mitat Sadullah, & Necmettin Sadık [1933?]. *Cumhuriyet kıraati kısım: 7*. İstanbul: Tefeyyüz Kitaphanesi.
- [Komisyon], (1937). *Okuma kitabı I. sınıf*. İstanbul: Matbaai Ebüzziya.
- [Komisyon], (1938). *Okuma kitabı II. sınıf*. İstanbul: Devlet Basımevi.
- [Komisyon], (1938). *Okuma kitabı III. sınıf*. İstanbul: Devlet Basımevi.
- [Komisyon], (1941). *Okuma kitabı I. sınıf*. İstanbul: Maarif Matbaası.
- Göğüş, B., & Demiray, K. (1945). *Türkçe I*. Ankara: Millî Eğitim Basımevi.
- Göğüş, B., & Demiray, K. (1946). *Türkçe II*. Ankara: Millî Eğitim Basımevi.
- Göğüş, B., & Demiray, K. (1946). *Türkçe III*. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- Göğüş, B., & Demiray, K. (1947). *Türkçe I*. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- Göğüş, B., & Demiray, K. (1947). *Türkçe II*. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- Demiray, K. (1950'ler). *Güzel Türkçemiz sınıf: I*. İstanbul: İnkılâp.
- Demiray, K. (1950'ler). *Güzel Türkçemiz sınıf: II*. İstanbul: İnkılâp.
- Göğüş, B., & Demiray, K. (1950). *Türkçe I*. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- Göğüş, B., & Demiray, K. (1950). *Türkçe II*. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.

- Göğüş, B., & Demiray, K. (1950). *Türkçe III*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Göğüş, B., & Demiray, K. (1950'ler). *Türkçe III*. İstanbul: İnkılâp.
- Göğüş, B., & Demiray, K. (1952). *Türkçe I* (6. bs.). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Göğüş, B., & Demiray, K. (1952). *Türkçe III*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Demiray, K. (1953). *Güzel Türkçemiz sınıf: II*. İstanbul: Okul Kitapları Türk Ltd. Şirketi.
- Demiray, K. (1953). *Güzel Türkçemiz sınıf: III*. İstanbul: Okul Kitapları Türk Ltd. Şirketi.
- Ediskun, H., & Dürder, B. [1953?]. *Örnek yazılar ortaokul II. sınıf*. İstanbul: Remzi.
- Göğüş, B., & Demiray, K. (1955). *Türkçe I*. İstanbul: İnkılâp.
- Demiray, K. (1957). *Güzel Türkçemiz sınıf: I*. İstanbul: İnkılâp.
- Demiray, K. (1958). *Güzel Türkçemiz sınıf: III*. İstanbul: İnkılâp.
- Göğüş, B., & Demiray, K. (1958). *Türkçe I*. İstanbul: İnkılâp.
- Göğüş, B., & Demiray, K. (1959). *Türkçe I*. İstanbul: İnkılâp.
- Göğüş, B., & Demiray, K. (1959). *Türkçe III*. İstanbul: İnkılâp.
- Göğüş, B., & Demiray, K. (1960). *Türkçe II*. İstanbul: İnkılâp.
- Göğüş, B., & Demiray, K. (1960). *Türkçe III*. İstanbul: İnkılâp.
- Göğüş, B., & Demiray, K. (1961). *Türkçe I*. İstanbul: İnkılâp.
- Göğüş, B., & Demiray, K. (1961). *Türkçe III*. İstanbul: İnkılâp.
- Gözler, H. F., & Tanyu, H. [1961?]. *Türkçemiz I*. İstanbul: İnkılâp ve Aka.
- Göğüş, B., & Demiray, K. (1962). *Türkçe I*. İstanbul: İnkılâp ve Aka.
- Göğüş, B., & Demiray, K. (1962). *Türkçe II*. İstanbul: İnkılâp ve Aka.
- Göğüş, B., & Demiray, K. (1962). *Türkçe III*. İstanbul: İnkılâp ve Aka.
- Demiray, K. (1960'lar). *Güzel Türkçemiz sınıf: I*. İstanbul: İnkılâp ve Aka.
- Demiray, K. (1962). *Güzel Türkçemiz sınıf: II*. İstanbul: İnkılâp ve Aka.
- Dürder, B., & Ediskun, H. (1962). *Örnek yazılar I*. İstanbul: Remzi.
- Demiray, K. (1963). *Güzel Türkçemiz sınıf: II*. İstanbul: İnkılâp ve Aka.
- Birkan, A., Gökyayla, R., İleri, İ., & Aykun, S. (1963). *Ortaokullarda Türkçe dersleri III*. İstanbul: Ders Kitapları.
- Gözler, H. F., & Tanyu, H. (1963). *Türkçemiz II*. İstanbul: İnkılâp ve Aka.
- Demiray, K. (1964). *Güzel Türkçemiz sınıf: II*. İstanbul: İnkılâp ve Aka.
- Demiray, K. (1964). *Güzel Türkçemiz sınıf: III*. İstanbul: İnkılâp ve Aka.
- Birkan, A., Gökyayla, R., Altıntuğ, İ., Aykun, S., & İleri, İ. (1964). *Ortaokullarda Türkçe dersleri II*. İstanbul: Ders Kitapları.
- Gözler, H. F., & Tanyu, H. (1966). *Türkçemiz III*. İstanbul: İnkılâp ve Aka.
- Demiray, K. (1967). *Güzel Türkçemiz II*. İstanbul: İnkılâp ve Aka.
- Göğüş, B. (1967). *Türkçe I*. İstanbul: İnkılâp ve Aka.
- Göğüş, B., & Demiray, K. (1967). *Türkçe II*. İstanbul: İnkılâp ve Aka.
- Göğüş, B., & Demiray, K. (1968). *Türkçe I*. İstanbul: İnkılâp ve Aka.
- Göğüş, B., & Demiray, K. (1968). *Türkçe III*. İstanbul: İnkılâp ve Aka.
- Birkan, A., Gökyayla, R., İleri, İ., & Aykun, S. (1969). *Ortaokullarda Türkçe dersleri III*. İstanbul: Ders Kitapları.
- Göğüş, B., & Demiray, K. (1969). *Türkçe I*. İstanbul: İnkılâp ve Aka.
- Göğüş, B., & Demiray, K. (1969). *Türkçe II*. İstanbul: İnkılâp.

- Dürder, B., & Ediskun, H. (1970). *Örnek yazılar III*. İstanbul: Remzi.
- Demiray, K. [1971?]. *Güzel Türkçemiz sınıf: II*. İstanbul: İnkılâp ve Aka.
- Dürder, B., & Ediskun, H. (1972). *Örnek yazılar I*. İstanbul: Remzi.
- Göğüş, B., & Demiray, K. (1972). *Türkçe II*. İstanbul: İnkılâp ve Aka.
- Demiray, K. [1973?]. *Güzel Türkçemiz sınıf: III*. İstanbul: İnkılâp ve Aka.
- Göğüş, B. (1974). *Türkçe II*. İstanbul: İnkılâp ve Aka.
- Birkan, A., Gökyayla, R., İleri, İ., & Aykun, S. (1975). *Ortaokullarda Türkçe dersleri I*. İstanbul: Ders Kitapları.
- Göğüş, B., & Demiray, K. (1975). *Türkçe I* (5. bs.). İstanbul: İnkılâp ve Aka.
- Göğüş, B., & Demiray, K. (1975). *Türkçe III* (5. bs.). İstanbul: İnkılâp ve Aka.
- Göğüş, B., & Demiray, K. (1976). *Türkçe I* (6. bs.). İstanbul: İnkılâp ve Aka.
- Göğüş, B. & Demiray, K. (1976). *Türkçe II* (6. bs.). İstanbul: İnkılâp ve Aka.
- Demiray, K. (1977). *Güzel Türkçemiz sınıf: I*. İstanbul: İnkılâp ve Aka.
- Göğüş, B., & Demiray, K. (1979). *Türkçe I*. İstanbul: İnkılâp ve Aka.
- Göğüş, B., & Demiray, K. (1979). *Türkçe II* (9. bs.). İstanbul: İnkılâp ve Aka.
- Göğüş, B., & Demiray, K. (1979). *Türkçe III*. İstanbul: İnkılâp ve Aka.
- Dürder, B., & Ediskun, H. (1980). *Örnek yazılar II*. İstanbul: Remzi.
- Göğüş, B., & Demiray, K. (1980). *Türkçe I* (10. bs.). İstanbul: İnkılâp ve Aka.
- Gözler, H. F., & Tanyu, H. (1981). *Türkçemiz I*. İstanbul: İnkılâp ve Aka.
- Demiray, K. (1983). *Türkçe 3* (2. bs.). İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- Demiray, K. (1983). *Türkçe I* (2. bs.). İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- Demiray, K. (1985). *Türkçe 2* (4. bs.). İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- Gözler, H. F., & Tanyu, H. (1985). *Türkçemiz III*. İstanbul: İnkılâp.
- Demiray, K. (1986). *Türkçe 3* (5. bs.). İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- Demiray, K. (1986). *Türkçe I* (4. bs.). İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- Gözler, H. F., & Tanyu, H. (1986). *Türkçemiz II*. İstanbul: İnkılâp.
- Demiray, K. (1987). *Türkçe 2* (6. bs.). İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- Özoğuz, İ., & Öz, E. [1987?]. *Türkçe ortaokul 2*. İstanbul: Ünite Bilgisi.
- Özoğuz, İ., & Öz, E. [1987?]. *Türkçe ortaokul 3*. İstanbul: Ünite Bilgisi.
- Demiray, K. (1988). *Türkçe 2* (7. bs.). İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- Göğüş, B. (1988). *Ortaokullar için Türkçe dersleri 3*. İstanbul: Milsan Basın Sanayi.
- Demiray, K. (1990). *Türkçe I* (10. bs.). İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- Birkan, A., Aykun, S., İleri, İ., & Gökyayla, R. (1991). *Ortaokullarda Türkçe dersleri I*. İstanbul: Ders Kitapları.
- Birkan, A., Aykun, S., İleri, İ., & Gökyayla, R. (1991). *Ortaokullarda Türkçe dersleri 2*. İstanbul: Ders Kitapları.
- Göğüş, B. [1992?]. *Türkçe I*. Eskişehir: Altın Kitaplar.
- Öner, S., Pala, İ., & Ertem, R. [1992?]. *Türkçe 8*. İstanbul: Deniz.
- Öner, S., Pala, İ., & Ertem, R. (1993). *Türkçe 7*. Eskişehir: Servet.
- Çiçekli, A. (1993). *Ortaokullar için Türkçe I*. İstanbul: Kaya
- Göğüş, B. [1994?]. *Türkçe II*. İstanbul: As.
- Gözler, H. F. (1994). *İlköğretim Türkçe 7*, İstanbul: İnkılâp.

- Şahin, S., & Öneş, S. [1994?]. *Türkçe 8*. İstanbul: Salan.
- Şahin, S., & Öneş, S. (1995). *Türkçe 6*. İstanbul: Salan.
- Özaltun, C., Aslan, S., & Yıldırım, V. (1995). *Türkçe 8*. İstanbul: Başarı.
- Sarıca, S., & Gündüz, M. (1995). *Türkçe 7*. İstanbul: Fil.
- Şahin, S., & Öneş, S. (1995). *Türkçe 7*. İstanbul: Salan.
- Şahin, S., & Öneş, S. (1995). *Türkçe 8*. İstanbul: Salan.
- Yörük, Y., Mihçı, A. İ., & Başer, S. (1996). *Türkçe 6*. İstanbul: Serhat.
- Yörük, Y., Mihçı, A. İ., & Başer, S. (1996). *Türkçe 7*. İstanbul: Serhat.
- Yörük, Y., Mihçı, A. İ., & Başer, S. (1996). *Türkçe 8*. İstanbul: Serhat.
- Şahin, S., & Öneş, S. (1997). *Türkçe 6*. İstanbul: Salan.
- Şahin, S., & Öneş, S. (1997). *Türkçe 7*. İstanbul: Salan.
- Şahin, S., & Öneş, S. (1997). *Türkçe 8*. İstanbul: Salan.
- Şahin, S., & Öneş, S. (1999). *Türkçe 7*. İstanbul: Salan.
- Ünal, M., Öner, M. Y., & Bayrak N. [1998?]. *Türkçe 6*. İstanbul: MEB.
- Ünal, M., Öner, M. Y., & Bayrak N. (1999). *Türkçe 6*. İstanbul: MEB.
- Yıldız, N. (1993). *Türkçe 6*. İstanbul: Mahir.
- Yıldız, N. (1993). *Türkçe 7*. İstanbul: Mahir.
- Yıldız, N. (1994). *Türkçe 6*. İstanbul: Mahir.
- Yıldız, N. (1994). *Türkçe 7*. İstanbul: Mahir.
- Yıldız, N. (1994). *Türkçe 8*. İstanbul: Mahir.
- Aksakal, M., Özaltun, C., Aslan, S., & Yıldırım, V. (1996). *Türkçe 6*. İstanbul: Başarı.
- Aksakal, M., Özaltun, C., Aslan, S., & Yıldırım, V. (1996). *Türkçe 7*. İstanbul: Başarı.
- Gül, M., & Köktürk, M. (1996). *6. sınıf Türkçe ders kitabı*. Ankara: Yıldırım.
- Öner, S., Pala, İ., & Ertem, R. [1996?]. *Türkçe 6*. İstanbul: Deniz.
- Öner, S., Pala, İ., & Ertem, R. [1996?]. *Türkçe 7*. İstanbul: Deniz.
- Balel, M., Bahçeci, M., & Atçakan, M. [1997?]. *Türkçe 6*. İstanbul: Özer.
- Yıldız, N. (1997). *Türkçe 7*. İstanbul: Mahir.
- Kapulu, A. (1998). *Türkçe 6*. Ankara: Koza.
- Külekçi, M. A. (1998). *Türkçe 6*. Ankara: Dörtel.
- Onat, A. (1998). *Türkçe 6*. İstanbul: Metinler.
- Yörük, Y., Mihçı, A. İ., & Başer, S. [1999?]. *Türkçe 8*. İstanbul: Serhat.
- Onat, A. (1999). *Türkçe 6*. İstanbul: Metinler.
- Onat, A. (1999). *Türkçe 7*. İstanbul: Metinler.
- Onat, A. (1999). *Türkçe 8*. İstanbul: Metinler.
- Doğruel, S., Kurter, S., & Gündoğdu, M. (1999). *Türkçe 7*. İstanbul: MEB.
- Saraçoğlu, A., Çimen, C., & Güzel, Y. (1999). *Türkçe 8*. Ankara: MEB.
- Saraçoğlu, A., Çimen, C., & Güzel, Y. [2000?]. *Türkçe 8*. Ankara: MEB.
- Aksakal, M., Çelik, O. M., & Savaş, İ. (2000). *Türkçe 7*. İstanbul: Düzgün.
- Aksakal, M., Savaş, İ., & Çelik, O. M. (2000). *Türkçe 8*. İstanbul: Düzgün.
- Yıldız, N. (2000). *Türkçe 6*. İstanbul: Mahir.
- Gül, M., & Köktürk, M. [2000?]. *6. sınıf Türkçe ders kitabı*. Ankara: Yıldırım.
- Köktürk, M., & Gül, M. [2000?]. *Türkçe 8*. Ankara: Yıldırım.

- Onat, A. (2000). *Türkçe 7*. İstanbul: Metinler.
- Onat, A. (2000). *Türkçe 8*. İstanbul: Metinler.
- Aksakal, M., Savaş, İ., & Çelik, O. M. (2001). *Türkçe 8*. İstanbul: Düzgün.
- Doğruel, S., Kurter, S., & Gündoğdu, M. (2001). *Türkçe 7* (3. bs.). İstanbul: MEB.
- Gül, M., & Köktürk, M. (2001). *Türkçe 6*. Ankara: Yıldırım.
- Gül, M., & Köktürk, M. (2001). *Türkçe 7*. Ankara: Yıldırım.
- Gümüş, A. (2001). *Türkçe 6*. İstanbul: Altın Kitaplar.
- Gümüş, A. (2001). *Türkçe 7*. İstanbul: Altın Kitaplar.
- Gümüş, A. (2001). *Türkçe 8*. İstanbul: Altın Kitaplar.
- Köktürk, M., & Gül, M. (2001). *Türkçe 8*. Ankara: Yıldırım.
- Onat, A. (2001). *Türkçe 8*. İstanbul: Metinler.
- Sarıca, S., & Gündüz, M. (2001). *Türkçe 6*. İstanbul: Fil.
- Sarıca, S., & Gündüz, M. (2001). *Türkçe 7*. İstanbul: Fil.
- Ünal, M., Öner, M. Y., & Bayrak N. (2001). *Türkçe 6*. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- Yıldırım, V. (2001). *Türkçe 6*. Ankara: Elit.
- Yıldız, N. (2001). *Türkçe 7*. İstanbul: Mahir.
- Yıldırım, V. (2002). *Türkçe 6*. Ankara: Elit.
- Yıldırım, V. (2002). *Türkçe 7*. Ankara: Elit.
- Aksakal, M., Çelik, O. M., & Savaş, İ. (2002). *Türkçe 6*. İstanbul: Düzgün.
- Gümüş, A. (2002). *Türkçe 6*. İstanbul: Altın Kitaplar.
- Gümüş, A. (2002). *Türkçe 7*. İstanbul: Altın Kitaplar.
- Gümüş, A. (2002). *Türkçe 8*. İstanbul: Altın Kitaplar.
- Aksakal, M., Çelik, O. M., & Savaş, İ. (2003). *Türkçe 6*. İstanbul: Düzgün.
- Aksakal, M., Çelik, O. M., & Savaş, İ. (2003). *Türkçe 7*. İstanbul: Düzgün.
- Doğruel, S., Kurter, S., & Gündoğdu, M. (2003). *Türkçe 7* (5. bs.). İstanbul: MEB.
- Gümüş, A. (2003). *Türkçe 6*. İstanbul: Altın Kitaplar.
- Kapulu, A. (2003). *Türkçe 7*. Ankara: Koza.
- Sarıca, S., & Gündüz, M. (2003). *Türkçe 6*. İstanbul: Fil.
- Sarıca, S., & Gündüz, M. (2003). *Türkçe 7*. İstanbul: Fil.
- Sarıca, S., & Gündüz, M. [2003?]. *Türkçe 8*. İstanbul: Fil.
- Aksakal, M., Savaş, İ., & Çelik, O. M. (2004). *Türkçe 8*. Ankara: Düzgün.
- Doğruel, S., Kurter, S., & Gündoğdu, M. (2004). *Türkçe 7* (1. bs.). İstanbul: MEB.
- Gül, M., & Köktürk, M. (2004). *6. sınıf Türkçe ders kitabı*. Ankara: Yıldırım.
- Öz, E., & Öz, S. (2004). *Türkçe 7*. İstanbul: Ders Kitapları.
- Doğruel, S., Kurter, S., & Gündoğdu, M. (2005). *Türkçe 7* (2. bs.). İstanbul: MEB.
- Gül, M., & Köktürk, M. (2005). *7. sınıf Türkçe ders kitabı*. Ankara: Yıldırım.
- Saraçoğlu, A., Çimen, C., & Güzel, Y. (2005). *Türkçe 8* (2. bs.). Ankara: MEB.
- Sarıca, S., & Gündüz, M. (2005). *Türkçe 7*. İstanbul: Fil.
- Ünal, M., Öner, M. Y., & Bayrak N. (2005). *Türkçe 6* (2. bs.). İstanbul: MEB.
- Uyar, M., & Filtekin, T. (2006). *Türkçe 7*. Ankara: Tutku.
- Altıntaş, G., & Bursalıoğlu, Y. (2006). *Türkçe 6*. Ankara: Özgün.
- Kapulu, A. (2006). *Türkçe 7*. Ankara: Koza.

- Köktürk, M., & Gül, M. (2006). *8. sınıf Türkçe ders kitabı*. Ankara: Yıldırım.
- Aköz, Ş., & Fındık, Ö. (2007). *Türkçe 7*. Ankara: Harf.
- Günyüz, M., Karataş, İ. H., & Özkan, M. A. [2007?]. *Türkçe 7*. İstanbul: Erdem.
- Yangın, B., Çelepoğlu, A., & Türkyılmaz, F. [2007?]. *Türkçe 7*. Ankara: Pasifik.
- Yangın, B., Çelepoğlu, A., & Türkyılmaz, F. (2008). *Türkçe 7*. Ankara: Pasifik.
- Günyüz, M., Karataş, İ. H., & Özkan, M. A. (2008). *Türkçe 7*. İstanbul: Erdem.
- Günyüz, M., Sümer, A., Kansu, S., Yeşil, Y., & Yüksel, Y. (2008). *Türkçe 8*. İstanbul: Erdem.
- Kapulu, A., Dedeoğlu Okuyucu, S., Kaplan, Ş., & Karaca, A. (2008). *Türkçe 6*. Ankara: Koza.
- Ceyhan, Y., & Ceyhan, S. (2009). *Türkçe 8*. Ankara: Pasifik.
- Altan, A., Arhan, S., Başar, S., Özaykut, S., Öztürker, G., Yılmaz, D., & Yüksel, Y. (2011). *Türkçe 7*. Ankara: MEB.
- Karabıyık, F. (2011). *Türkçe 6*. Ankara: Evren.
- Altan, A., Arhan, S., Başar, S., Öztürker, G., & Yılmaz, D. (2012). *Türkçe 8*. Ankara: MEB.
- Bıyıklı, H., & Öztaş, Y. (2012). *Türkçe 6*. Ankara: Doku.
- Kaplan, Ş., & Yıldırım Şen, G. (2012). *Türkçe 7*. Ankara: Gizem.
- Komisyon (2012). *Türkçe 6* (2. bs.). Ankara: MEB.
- Kurt, M., Altay, J., & Kara, M. (2012). *Türkçe 8*. Ankara: Enderun.
- Şahin, D. (2012). *Türkçe 8*. Ankara: Bisiklet.
- Şahin, D. (2013). *Türkçe 8*. Ankara: Bisiklet.
- Altıntaş, G., & Bursalıoğlu, Y. (2013). *Türkçe 7*. Ankara: Özgün.
- Altıntaş, G., & Bursalıoğlu, Y. (2013). *Türkçe 8*. Ankara: Özgün.
- Karabıyık, F. (2013). *Türkçe 6*. Ankara: Evren.
- Yangın, B., Çelepoğlu, A., & Türkyılmaz, F. (2013). *Türkçe 7*. Ankara: Pasifik.
- Arhan, S., Başar, S., & Demirel, T. (2014). *Türkçe 8*. Ankara: MEB.
- Kaplan, Ş., & Yıldırım Şen, G. (2014). *Türkçe 6*. Ankara: Gizem.
- Kaplan, Ş., & Yıldırım Şen, G. (2014). *Türkçe 8*. Ankara: Yıldırım.
- Komisyon (2014). *Türkçe 6* (4. bs.). Ankara: MEB.
- Komisyon (2014). *Türkçe 7* (3. bs.). Ankara: MEB.
- Arhan, S., Başar, S., & Demirel, T. (2015). *Türkçe 8*. Ankara: MEB.
- Kaplan, F. (2015). *Türkçe 6*. Ankara: Ögün.
- Karabıyık Ün, F. (2015). *Türkçe 8*. Ankara: Evren.
- Komisyon (2015). *Türkçe 7* (4. bs.). Ankara: MEB.
- Sarbay, A. (2015). *Türkçe 7*. İstanbul: Meram.

Ek 2. Çeviri Metin İnceleme Formu

Kitabın Adı	Basım Yılı	Metnin Adı	Yazarı	Çevirmeni	Kaynak Dil	Edebiyatı	Metnin Türü	Teması	Konusu	Ana Fikir	Edebi/Fikri	Açıklama Bölümü	Metnin Taktimi	Sayfa Sayısı	Uyarılama / Çeviri	Kaç Yıl Mükerrer	Ait Olduğu Eser

8. ÖZGEÇMİŞ VE İLETİŞİM BİLGİLERİ

1987 yılında İstanbul'da doğdu. İlköğrenimini Salihli Cumhuriyet İlköğretim Okulunda, lise öğrenimini Salihli Anadolu Öğretmen Lisesinde tamamladı. 2006 yılında Türkiye derecesi ile kazandığı Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği Bölümünden 2011 yılında mezun oldu. Yüksek lisans öğrenimini Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalında 2014 yılında tamamladı. 2014 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalında doktora öğrenimine başladı. Dokuz Eylül Üniversitesi bünyesinde akademik çalışmalarını sürdürmekte olup iyi derecede İngilizce bilmektedir. Evli ve bir çocuğu vardır.

Adres: Karadeniz Teknik Üniversitesi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 35100, Söğütözü, İzmir

E-posta: turan@ktu.edu.tr